Običajno međunarodno humanitarno pravo

Tom I: Pravila

Jean-Marie Henckaerts
i Louise Doswald-Beck

MKCK

CAMBRIDGE

Običajno međunarodno humanitarno pravo

MEĐUNARODNI KOMITET CRVENOG KRSTA

OBIČAJNO MEĐUNARODNO HUMANITARNO PRAVO

TOM I:

PRAVILA

Jean-Marie Henckaerts i Louise Doswald-Beck

Cambridge

ŠTAMPALO ŠTAMPARSKO UDRUŽENJE UNIVERZITETA U KEMBRIDŽU
The Pitt Building, Trumpington Street, Cambridge, United Kingdom

CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS
The Edinburgh Building, Cambridge, CB2 2RU, UK
40 West 20th Street, New York, NY 10011-4211, USA
477 Williamstown Road, Port Melbourne, VIC 3207, Australia
Ruiz de Alarcon 13, 28014 Madrid, Spain

http://www.cambridge.org

© International Committee of the Red Cross 2005

Ova knjiga je pod zaštitom autorskog prava. Podvrgnuta je zakonskim ograničenjima i odredbama relevantnih kolektivnih ugovora o licencama, te se ne može reprodukovati bilo koji njen deo, bez pismene saglasnosti Cambridge University Press.

Prvo izdanje: 2005

Štampano u Ujedinjenom Kraljevstvu, u University Press, Cambridge

Kataloški podaci za ovu knjigu su na raspolaganju u Britanskoj biblioteci

ICBN 0 521 80899 tvrde korice
ISBN 0 521 00528 papirne korice

Takođe raspoloživo kao:
ISBN 0 521 53925 0 u setu koji uključuje Volume II

SADRŽAJ

Predgovor, predsednik MKCK Jakob Kellenberger	*strana*	*ix*
Predgovor, sudija Abdul G. Koroma		*xii*
Predgovor, Yves Sandoz		*xiv*
Zahvalnosti		*xviii*
Uvod		*xxiii*
Lista skraćenica		*xlvii*

Deo I.	**Princip razlikovanja**	
Odeljak 1.	Razlika između civila i boraca (Pravila 1-6)	3
Odeljak 2.	Razlika između civilnih objekata i vojnih ciljeva (Pravila 7-10)	25
Odeljak 3.	Nediskriminatorni napadi (Pravila 11-13)	37
Odeljak 4.	Proporcionalnost u napadu (Pravilo 14)	46
Odeljak 5.	Predostrožnost u napadu (Pravila 15-21)	51
Odeljak 6.	Predostrožnost u pogledu posledica napada (Pravila 22-24)	69
Deo II.	**Posebno zaštićena lica i objekti**	
Odeljak 7.	Sanitetsko i versko osoblje i objekti (Pravila 25-30)	81
Odeljak 8.	Humanitarno osoblje i objekti (Pravila 31-32)	108
Odeljak 9.	Osoblje i objekti u sastavu mirovne misije (Pravilo 33)	115
Odeljak 10.	Novinari (Pravilo 34)	118
Odeljak 11.	Zaštićene zone (Pravila 35-37)	122
Odeljak 12.	Kulturna dobra (Pravila 38-41)	130
Odeljak 13.	Građevine i instalacije koje sadrže opasne sile (Pravilo 42)	142
Odeljak 14.	Prirodna okolina (Pravila 43-45)	146

Deo III. Specifične metode ratovanja

Odeljak 15. Uskraćivanje milosti (Pravila 46-48) 165

Odeljak 16. Uništavanje i konfiskacija svojine (Pravila 49-52) 178

Odeljak 17. Izgladnjivanje i pristup humanitarnoj pomoći (Pravila 53-56) 192

Odeljak 18. Obmana (Pravila 57-65) 209

Odeljak 19. Komunikacija sa neprijateljem (Pravila 66-69) 234

Deo IV. Oružje

Odeljak 20. Opšti principi korišćenja oružja (Pravila 70-71) 243

Odeljak 21. Otrov (Pravilo 72) 257

Odeljak 22. Nuklearno oružje 261

Odeljak 23. Biološko oružje (Pravilo 73) 262

Odeljak 24. Hemijsko oružje (Pravila 74-76) 265

Odeljak 25. Projektili koji se šire (Pravilo 77) 275

Odeljak 26. Eksplozivni projektili (Pravilo 78) 279

Odeljak 27. Oružje koje primarno povređuje fragmentima koji se ne mogu detektovati (Pravilo 79) 282

Odeljak 28. Mine iznenađenja (Pravilo 80) 285

Odeljak 29. Kopnene mine (Pravila 81-83) 287

Odeljak 30. Zapaljivo oružje (Pravila 84-85) 294

Odeljak 31. Lasersko oružje za oslepljivanje (Pravilo 86) 299

Deo V. Tretman civila i lica van borbe

Odeljak 32. Osnovne garancije (Pravila 87-105) 307

Odeljak 33. Status boraca i ratnih zarobljenika (Pravila 106-108) 392

Odeljak 34. Ranjenici, bolesnici i brodolomnici (Pravila 109-111) 404

Odeljak 35. Mrtvi (Pravila 112-116) 414

Odeljak 36. Nestala lica (Pravilo 117) 429

Odeljak 37. Lica lišena slobode (Pravila 118-128) 436

Odeljak 38. Raseljavanje i raseljena lica (Pravila 129-133) 465

Odeljak 39. Ostala lica koja uživaju posebnu zaštitu (Pravila 134-138) 483

Deo VI. Primena

Odeljak 40. Postupanje u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom (Pravila 139-143) 503

Odeljak 41. Sprovođenje međunarodnog humanitarnog prava (Pravila 144-148) 518

Odeljak 42. Odgovornost i reparacija (Pravila 149-150) 539

Odeljak 43. Individualna odgovornost (Pravila 151-155) 560

Odeljak 44. Ratni zločini (Pravila 156-161) 578

PREDGOVOR, DR JAKOB KELLENBERGER
Predsednik Međunarodnog komiteta Crvenog krsta

Pravila ratovanja rođena su u sukobu između oružanih snaga na bojnom polju. Do sredine devetnaestog veka, ova pravila su bila običajna po svojoj prirodi, priznata pošto su postojala od davnina i odgovarala zahtevima civilizacije. Sve civilizacije su razvile pravila sa ciljem da se smanji nasilje – čak i u ovoj institucionalizovanoj formi nasilja koju zovemo rat – pošto je ograničavanje nasilja u samoj biti civilizacije.

Stvaranjem međunarodnog prava kao materije o kojoj se saglašavaju vladari, na osnovu prakse države i saglasnosti, Grotius i drugi tvorci javnog međunarodnog prava stvorili su put da to pravo stekne univerzalne dimenzije, bude primenljivo i u miru i u ratu, kao i u različitim kulturama i civilizacijama. Ipak, vizionar devetnaestog veka Henry Dunant bio je pravi pionir savremenog međunarodnog humanitarnog prava. Pozivajući se na „neke međunarodne principe, sankcionisane u Konvenciji i nepovredive po karakteru'' za zaštitu ranjenih i svih koji pokušavaju da im pruže pomoć, Dunant je napravio odlučujući korak u humanitarnom pravu. Podstičući usvajanje, 1864, Ženevske konvencije za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama na kopnu, Dunant i drugi osnivači Međunarodnog komiteta Crvenog krsta postavili su temelje ugovorno zasnovanom međunarodnom humanitarnom pravu.

Ovaj ugovor revidiran je 1906. i ponovo 1929. i 1949. godine. Nove konvencije koje štite bolničke brodove, ratne zarobljenike i civile takođe su usvojene. Rezultat su četiri Ženevske konvencije od 1949. godine, koje predstavljaju osnovu međunarodnog humanitarnog prava koje važi danas. Prihvatanje ovih konvencija od strane država pokazuje da je bilo moguće u miru usvojiti pravila koja ublažavaju strahote rata i štite one koji su njemu izloženi.

Vlade su takođe usvojile niz ugovora koji regulišu izvođenje neprijateljstava: Petrogradsku deklaraciju iz 1868, Haške konvencije od 1899. i 1907. godine i Ženevski protokol od 1925. godine, koji zabranjuje korišćenje hemijskog i bakteriološkog oružja.

Ove dve normativne struje spojene su 1977. godine, usvajanjem dva Dopunska protokola uz Ženevske konvencije od 1949. godine, koji sadrže i pravila izvođenja neprijateljstava i ona koja štite žrtve rata.

Nedavno su i druge važne konvencije dodate ovoj već dugoj listi ugovora, posebno Konvencija o određenom klasičnom oružju od 1980. godine i njenih pet

protokola, Otavska konvencija o zabrani antipersonalnih mina od 1997. godine, Statut međunarodnog krivičnog suda 1998. godine, Protokol uz Konvenciju o zaštiti kulturnih dobara u oružanim sukobima od 1954, 1999. godine. i Opcioni protokol o učešću dece u oružanim sukobima 2000. godine.

Ovaj značajan napredak u kodifikaciji međunarodnog humanitarnog prava ne treba, ni u kom slučaju, da izazove ignorisanje običajnog humanitarnog prava. Postoje tri razloga zbog kojih ovo pravo ostaje izuzetno važno.

Prvo, dok Ženevske konvencije uživaju danas univerzalno prihvatanje, to još uvek nije slučaj sa drugim glavnim ugovorima, uključujući i Dopunske protokole. Ovi ugovori se primenjuju samo između ili unutar država koje su ih ratifikovale. Pravila običajnog međunarodnog humanitarnog prava, s druge strane, ponekad nazivana „opštim" međunarodnim pravom, obavezuju sve države i, kada je potrebno, sve strane u sukobu, bez potrebe za formalnim prihvatanjem.

Drugo, međunarodno humanitarno pravo primenljivo na nemeđunarodne oružane sukobe nije dovoljno da zadovolji ispunjavanje osnovnih potreba za zaštitom, koje nastaju u ovim sukobima. Kao što je priznato na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Protokoli, zajednički član 3. Ženevskih konvencija i Dopunski protokol II uz ove Konvencije predstavljaju samo najosnovniju grupu pravila. Praksa država prevazilazi ono što su iste te države usvojile na Diplomatskoj konferenciji, pošto se većina njih složila da se suština običajnog prava o izvođenju neprijateljstava primenjuje na *sve* oružane sukobe, međunarodne i nemeđunarodne.

Poslednje, običajno međunarodno pravo može da pomogne u tumačenju ugovornog prava. Dobro je poznat princip da ugovor mora da bude tumačen u dobroj veri i uz poštovanje svih postojećih normi međunarodnog prava.

Imajući ovo u vidu, bolje se može razumeti mandat dat MKCK na 26. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca (Ženeva, 1995.), kada je organizacija zamoljena da:

> pripremi, uz pomoć stručnjaka međunarodnog humanitarnog prava iz različitih geografskih regiona i različitih pravnih sistema, a uz konsultaciju sa stručnjacima iz vlada i međunarodnih organizacija, izveštaj o običajnim pravilima međunarodnog humanitarnog prava, primenljivih u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, i da dostavi izveštaj državama i kompetentnim međunarodnim telima.

MKCK je prihvatio ovaj mandat sa zahvalnošću i skromno – sa zahvalnošću, jer poštuje poverenje koje međunarodna zajednica ima u MKCK, a što je simbolizovano ovim zadatkom, i skromno, jer je potpuno svestan teškoća u vezi sa opisom sadašnjeg stanja običajnog međunarodnog prava na osnovu svih raspoloživih izvora.

MKCK je zadužio dva člana svog Pravnog odeljenja sa zadatkom sprovođenja studije. Pod rukovodstvom Radne grupe sačinjene od 12 stručnjaka međunarodne reputacije, MKCK je obavio veliki konsultativni proces, sa više od 100 emi-

nentnih autora. Smatrajući ovaj izveštaj procesom učenja, MKCK je poštovao akademsku slobodu i autora izveštaja i konsultovanih eksperata, sa idejom da se dobije najjasnija moguća „fotografija" običajnog međunarodnog humanitarnog prava koja postoji danas.

MKCK veruje da studija zaista predstavlja tačnu procenu trenutnog stanja običajnog međunarodnog humanitarnog prava. On će stoga rezultat ove studije uzeti u obzir pri svakodnevnom radu, svestan da je formiranje običajnog međunarodnog prava tekući proces. Studija, takođe, treba da posluži kao osnova za diskusiju u pogledu primene, objašnjenja i razvoja humanitarnog prava.

Na kraju, MKCK je zadovoljan što je ova studija poslužila da se naglasi univerzalnost humanitarnog prava. Sve tradicije i civilizacije su doprinele razvoju ovog prava, koje je danas deo zajedničke baštine čovečanstva.

MKCK želi da izrazi duboku zahvalnost stručnjacima koji su odvojili svoje slobodno vreme i znanje, osoblju svog Pravnog odeljenja i posebno autorima koji se, u vođenju ovog jedinstvenog projekta ka njegovom završetku, nisu obeshrabrili veličinom zadatka.

MKCK se iskreno nada da će prezentacija ove studije državama članicama Ženevskih konvencija, nacionalnim društvima Crvenog krsta i Crvenog polumeseca i drugim humanitarnim organizacijama, sudijama i studentima i drugim zainteresovanim stranama, doprineti razjašnjavanju značenja i značaja brojnih pravila međunarodnog humanitarnog prava i da će se obezbediti bolja zaštita žrtvama rata.

PREDGOVOR, DR ABDUL G. KOROMA
sudija Međunarodnog suda pravde

Nažalost, ne može se reći da je oružani sukob postao redak događaj posle završetka drugog svetskog rata. Naprotiv, oružani sukobi širom sveta, i međunarodni i nemeđunarodni, ukazuju kao nikada ranije na obim u kome civili postaju žrtve i na sve veću potrebu da se obezbedi zaštita ranjenicima, bolesnicima, licima lišenim slobode i civilnom stanovništvu, onako kako je zagarantovano pravilima međunarodnog humanitarnog prava. Različita su mišljenja u pogledu razloga za sve veća kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Da li je to nedostatak svesti o pravilima od strane onih koji bi trebalo da ih poštuju? Da li je to neadekvatnost pravila, čak i kada su ona poznata? Da li su to slabi mehanizmi za sprovođenje pravila? Ili je to samo puko ignorisanje pravila? U određenoj meri ima istine u svemu pomenutom. Da bi međunarodno humanitarno pravo bilo efikasnije, ne jedan, već svi aspekti problema moraju da se rešavaju. Tačnije, prvi korak u postizanju cilja - univerzalnog poštovanja za humanitarna pravila, mora biti artikulacija onoga što pravila zahtevaju; tek tada se može razmatrati pitanje poboljšanja tih pravila.

Studija o običajnom međunarodnom humanitarnom pravu i njena uloga u zaštiti žrtava rata je i pravovremena i važna iz mnogo razloga. Relevantno ugovorno pravo pokriva širok spektar aspekata ratovanja, ali ugovorno pravo, po svojoj prirodi, nije u mogućnosti da obezbedi kompletnu sliku statusa prava. Dok ugovori obavezuju one države koje su im pristupile, bez postojanja običajnog prava, oni koji nisu članovi ugovora bili bi slobodni da deluju po vlastitom nahođenju. Pored toga, pošto su zapisana, ugovorna pravila su dobro definisana i moraju da budu jasna u odnosu na standarde ponašanja koje postavljaju; ali, pošto je ugovor rezultat sporazuma između strana, instrukcija obezbeđena ugovornim pravilom je korisna samo koliko i stepen izvorno postignutog sporazuma. Pisana pravila ne mogu biti nejasna ili otvorena za različite interpretacije. Običajno međunarodno pravo, na lošem glasu zbog svoje nepreciznosti, možda nije manje korisno nego ugovorno pravo i možda zapravo ima određene prednosti nad njim. Na primer, opšte je prihvaćeno da opšte običajno međunarodno pravo obavezuje države koje nisu stalno i otvoreno izražavale neslaganje u vezi sa pravilom dok je pravilo bilo u procesu stvaranja. Takođe, jedan od najvažnijih osnova za uspešan ugovorni režim je obim političke volje da se postigne svrha tog ugovora i, što je jednako važno, ako ne i važnije, da potreba za pravilom bude izražena u pisanoj formi.

U skladu sa tim, ova studija, čiji je cilj da artikuliše postojeća običajna pravila o predmetu, može samo da pomogne poštovanju za međunarodno humanitarno pravo i ponudi veću zaštitu žrtvama rata. Znanje o relevantnom običajnom pravu od strane različitih aktera uključenih u njegovu primenu, širenje znanja i sprovođenje, kao što su vojno osoblje, vlade, sudovi i tribunali i vladine i nevladine organizacije su važan prvi korak ka poboljšanju efikasnosti međunarodnog humanitarnog prava. Ova studija je neprocenjiv doprinos tom cilju.

PREDGOVOR, DR YVES SANDOZ

član Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, bivši direktor Odeljenja MKCK za međunarodno pravo i politiku, predavač na univerzitetima u Ženevi i Friburgu

Odluka da se nastavi sa izradom studije o običajnom međunarodnom humanitarnom pravu u prvom redu je zavisila od odgovora na dva pitanja – koliko bi to bilo korisno i koliko bi koštalo – što nam je zajedno dalo indeks efikasnosti troškova, nešto što mora biti uzeto u obzir uvek kada se nešto preduzima, čak i u svrhu humanosti.

Da budemo iskreni, primena indeksa efikasnosti nije uvek primenjiva na humanitarni rad, pošto bi bilo cinično prikačiti finansijski pokazatelj životu i blagostanju. Ipak, oni koji rukovode organizacijom poput MKCK imaju moralnu obavezu da zahtevaju maksimum efikasnosti u poslu u koji ulažu ljudske i finansijske resurse (dok istovremeno traže povećanje tih resursa). Naime, dokle god se vode ratovi, nikad neće biti moguće učiniti dovoljno, ili učiniti to dovoljno dobro, na zaštiti i pružanju pomoći ugroženima.

Međunarodna zajednica je dala MKCK častan mandat „da radi na doslednoj primeni međunarodnog humanitarnog prava". Ovo nameće obavezu stalne budnosti. Za MKCK nepristrasnost ne znači samo izbegavanje diskriminacije u odnosu na različite žrtve u nekom sukobu, već i stalno nastojanje da se omogući da sve žrtve, svih sukoba na planeti, budu tretirane jednako, bez obzira na regionalne ili etničke pripadnosti i nezavisno u odnosu na emocije koje izazivaju slike odabrane od strane medija.

Ova težnja da se izbegne diskriminacija i obezbedi nepristrasnost na globalnom planu vodi MKCK u izboru aktivnosti. Kada dođe vreme da se takvi izbori naprave, zadovoljavanje najhitnijih potreba žrtava za hranom i medicinskom negom logično postaje prioritet i uzima daleko najveći deo budžeta organizacije. Kako plaćanje sastanka stručnjaka može da ima primat nad distribucijom vreća brašna?

Izbori, ipak, nisu tako oskudni. Iskustvo je pokazalo da se ništa ne može postići slepim uletanjem u akcije kada borba počne. Mnoge organizacije su prošle tešku školu i naučile da ne možete biti efikasni ako prethodno ne razumete situaciju u kojoj radite, mentalitet onih koji su uključeni u sukob i društvo i kulturu onih koji traže pomoć. I ako prvo morate da razumete, takođe, moraju da razumeju vas, i to ne samo borci – koji moraju da poznaju i prihvate znake crvenog krsta i

crvenog polumeseca i principe humanosti, nepristrasnosti i neutralnosti koje znak simboliše - već i vaši potencijalni korisnici.

Dugogodišnje iskustvo MKCK je potvrdilo da, ukoliko organizacija želi da bude efikasna, mora da se uključi u širok spektar aktivnosti, aktivnosti koje ne smeju da budu viđene kao izolovane, već povezane jedna sa drugom. Komplementarna priroda tih aktivnosti je prethodnih godina postala još jasnija.

Svaka od tih aktivnosti je povezana sa drugom aktivnošću, a zajedno čine koherentno zdanje. Odnosno, humanitarna akcija na terenu pokreće diskusiju, koja se zatim razvija u sastanak eksperata različitih krugova, pre nego što konačno dobije oblik ugovornih odredaba ili novih međunarodnih institucija kao što su Međunarodni krivični sud, čiji je statut usvojen 1998. godine. Sledeći zadatak je rad na univerzalnom prihvatanju novih pravila putem uveravanja država, preko njihovih vlada, parlamenata, visokih predstavnika itd, o važnosti poštovanja takvih pravila. Na kraju, pojedine države treba ohrabrivati da usvoje nacionalna zakonodavstva putem kojih će uključiti nova pravila u domaće zakonodavstvo, da obezbede da javnost upozna i razume osnovne humanitarne principe, da obezbede adekvatno izučavanje međunarodnog humanitarnog prava u školama i univerzitetima, i da integrišu ovaj predmet u vojnu obuku. Krajnji cilj ovog rada je obezbeđivanje pomoći žrtvama rata i omogućavanje rada onima koji pomoć pružaju.

Ali nikada neće biti dovoljno. Rat će i dalje biti surov i nikada se pravila čiji je cilj ograničavanje te surovosti, neće potpuno poštovati. Javljaće se novi problemi i zahtevaće se novi vidovi akcije i nove diskusije o adekvatnosti postojećih pravila ili njihovoj primeni na novu realnost. I tako će se veliki točak prava i humanitarnih nastojanja i dalje okretati u pravcu cilja koji možda nikada neće u potpunosti biti ostvaren, odnosno, u pravcu nestanka oružanog sukoba. Zapravo, ponekad se čini da se udaljavamo od tog cilja, usred bola i patnje bezbrojnih ratova; ali, uvek moramo da se borimo da ga ponovo postignemo.

Pravnik u kancelariji, koji radi na razvoju međunarodnog humanitarnog prava vrši različit posao od hirurga koji zbrinjava ranjenike ili nutricioniste u izbegličkom kampu. Ali, sve troje zapravo deluju ka istom cilju, svako na svom mestu, u nerazdvojnom krugu prava i humanitarne akcije.

Objašnjavanje uloge pravnih stručnjaka ni u kom slučaju nije dovoljno da se opravda studija o običajnom humanitarnom pravu. Kao deo izloženog procesa, MKCK je poslednjih godina posvetio značajne resurse razmatranju stanja prava i širenju znanja o njemu. Ali, ti resursi su ograničeni i mora da se napravi izbor između različitih opcija u okviru prava. Da li dati prioritet razvoju novog prava, promociji nacionalnog zakonodavstva, objašnjavanju određenih aspekata primene u praksi, konsultacijama stručnjaka o osetljivim pitanjima, obuci vojske ili mobilisanju javnog mnjenja kao sredstva za postizanje boljeg poštovanja? Sve ove aktivnosti su u određenom obimu neophodne, ali ostaje pitanje čemu dati prioritet. Značajno u predloženoj studiji o običajnom pravu bilo je da nije

podložna kompromisima i polu-merama. Trebalo je napraviti izbor između uraditi je – i obezbediti da se to uradi kako treba – i odustati od nje, pod pretpostavkama da će njena vrednost u potpunosti zavisiti od njenog kredibiliteta.

Konačno je doneta odluka da se nastavi sa projektom. Pravno odeljenje MKCK je dobilo ovaj težak zadatak i sredstva da uradi ovaj detaljan posao. Velika sredstva nisu bila potrebna, jer na sreću, MKCK može da računa na volonterski rad od strane širokog kruga vodećih svetskih eksperata. I ne možemo im dovoljno zahvaliti za velikodušnost i posvećenost. Ali, administrativni rad i poslovi organizovanja sastanaka i prevođenja brojnih tekstova zahtevali su novac, kao i prekucavanje izvora, iz svih krajeva sveta, na kojima je studija zasnovana.

Kako se onda može opravdati takva investicija? Zašto uložiti velika sredstva u objašnjavanje šta je običajno u grani prava koja je tako široko kodifikovana i čijim ugovorima je obavezana većina država? Mnogo razloga se može dati, ali ja ću navesti dva, koja mi se čine najvažnijim.

Prvi je da, uprkos svemu, ostaju u međunarodnom humanitarnom pravu velike, ali malo poznate oblasti koje je važno detaljnije istražiti. Ovo se, posebno, odnosi na pravila o ograničavanju korišćenja određenih sredstava i metoda ratovanja. Ova pravila, koja se nalaze u Dopunskim protokolima od 1977. godine, su veoma direktno vezana za vojsku, pošto je ona ta koja treba da ih primeni. Ako su ponekad prilično nejasna, to je zbog toga što u vreme njihovog usvajanja nije bilo moguće postići saglasnost oko preciznije formulacije.

Problem je još osetljiviji, pošto je većina današnjih oružanih sukoba unutrašnjeg karaktera, dok je većina pravila o kojima govorimo formalno primenljiva samo na međunarodne konflikte. Za običnog čoveka, ovo je potpuno apsurdno. I zaista, kako neko može da insistira na pravu angažovanja, protiv svog stanovništva, sredstava ratovanja koja je zabranjeno koristiti protiv spoljnog neprijatelja? Ipak, zbog istorijskih razloga, baš se u ovome mora napraviti razlika. Tačnije, ugovori koji danas postoje, nastoje da ublaže efekte ove razlike. Ipak, ona postoji, i studija o običajnom pravu omogućava objašnjenje obima do koga je ono u praksi bilo nejasno, a u skladu sa *opinio juris* država.

Studija MKCK takođe predstavlja odličnu priliku da se u celini sagleda međunarodno humanitarno pravo, razmatrajući svrhu kojoj je služilo i kako je bilo primenjivano, izučavajući relevantnost različitih odredaba i odlučujući da li neki problemi sa kojima se danas suočavamo ne zahtevaju novi pogled na ovu ili onu odredbu.

Studija igra ogromnu ulogu odgovarajući na oba pitanja, posebno pošto problem nije znati da li pravila postoje ili ne, već kako ih tumačiti. Ali, ovo nije lako pitanje. Pored toga, zaključci studije poslužiće kao vredna osnova za identifikovanje oblasti prava koje zahtevaju dodatna objašnjenja ili razvoj, i pošto je za bilo kakav dijalog ili pregovore neophodno pojačati koherentnost vojne doktrine i doktrine prava nacionalnih i međunarodnih sudova, postojećih ili budućih. Stoga je koherentnost neodvojiva od kredibiliteta međunarodnog humanitarnog prava.

Drugi razlog treba pronalaziti, ne toliko u rezultatima studije koliko u samoj studiji. Istraživanje, širom sveta, da bi se utvrdilo kako su pravila usaglašena, prevedena, kako se uče i primenjuju, zatim poređenje tih informacija, da bi se potvrdila i uspešnost i praznine koje postoje – zar nije to najbolji način da se obezbedi efikasnija primena ovih pravila, stimuliše zainteresovanost, istraživanje i nove ideje i, povrh svega, ohrabri dijalog između različitih svetskih kultura? Ovaj poduhvat ima poseban značaj za humanost u periodu obnovljenih tenzija, kad se religijske i kulturne frakcije upotrebljavaju za nasilne svrhe. Ženevske konvencije su univerzalno prihvaćene. Pravila međunarodnog humanitarnog prava predstavljaju vrstu zajedničkog nasleđa čovečanstva, sa korenima u svim ljudskim kulturama. One se stoga mogu posmatrati kao spona između različitih kultura. Zbog toga je važno podsetiti ljude na ova pravila i ubediti ih da ih poštuju. Studija je zlatna prilika da se to postigne.

Sa rezultatima ovog ogromnog rada pred nama, može se pomisliti da je krug zatvoren. U stvari je suprotno, i želeo bih da zaključim ističući da će ova studija postići svoj cilj samo ako se ne smatra završetkom procesa, već njegovim početkom. Ona otkriva šta je postignuto, ali i šta je ostalo nejasno i šta još treba uraditi.

Studija je fotografija realnosti, snimljena sa velikom dozom iskrenosti, odnosno, bez pokušaja da se kroz pravo kaže ono što neko želi da bude rečeno. Uveren sam da je upravo to ono što studiji daje međunarodni kredibilitet. Mada predstavlja najistinitiji odraz stvarnosti, studija ne insistira da ima poslednju reč. Ona nije sveobuhvatna - treba doneti odluke – i niko nije bezgrešan. U uvodu *De jure belli ac pacis*, Grotius kaže svojim čitaocima: „Molim i tražim od svih onih u čije ruke dođe ovo delo, da prema meni imaju isto toliko slobode koliko sam ja imao u prosleđivanju i pisanju prema drugima." Ima li boljeg načina da se izraze ciljevi onih koji su ovu studiju uradili? Neka se čita, neka se o njoj diskutuje i komentariše. Neka pokrene novo ispitivanje međunarodnog humanitarnog prava i načina koji će dovesti do boljeg poštovanja i razvoja ovog prava. Možda nam čak pomogne da prevaziđemo pitanje rata i inspiriše nas da razmišljamo o vrednostima principa na kojima je pravo zasnovano, da bi se izgradio univerzalni mir–utopijski imperativ – u veku u koji smo upravo ušli.

Studija o običajnom humanitarnom pravu je više od izveštaja o vrednom projektu – ona je iznad svega izazov za budućnost.

PRIZNANJA

Realizacija ove studije ne bi bila moguća bez napornog rada i posvećenosti mnogih. Ljudi iz svih krajeva sveta i iz različitih oblasti stručnosti učestvovali su u studiji putem istraživanja, izrade nacrta, pregleda, provere činjenica, izdavanja, lektorisanja i stručnih saveta. Mi smo duboko zahvalni svima za posvećenost, podršku i pomoć. Iako smo pokušali da pomenemo svako lice pojedinačno, svesni smo da je bilo mnogo lica čije se ime ne zna, a koja su pomogla realizaciji ovog rada. Svima njima, takođe, želimo da izrazimo iskrenu zahvalnost i da se unapred izvinimo zbog nenamernog izostavljanja.

Nacionalni istraživački timovi

Izveštaje o praksi država pripremili su sledeći timovi:

Alžir: Profesor Ahmed Laraba
Angola: Profesor Maurice Kamto, uz pomoć Albert Hilaire Anoubon Momo i Andre Ndomikolayi
Argentina: Profesor Raul Emilio Vinuesa, uz pomoć Silvina Sandra Gonzales Napolitano i Marta Maria Pastor
Australija: Profesor Timothy McCormack, uz pomoć Gideon Boas, Malcolm Langford, Colin Andrew Hatcher, Virginia Newell i Shahyar Rousha
Belgija: Profesor Eric David, uz pomoć Isabelle Kuntziger, Garloane Egels i Robert Remacle
Uz zahvalnost se odaje priznanje finansijskoj podršci Belgijskog Crvenog krsta.
Bosna i Hercegovina: Pukovnik Mugo Geć (Federacija Bosne i Hercegovine) i profesor Ljiljana Mijović, uz pomoć Nedeljka Milijevića (Republika Srpska)
Bocvana: Profesor Oagile Key Dingake
Brazil: Profesor Antonio Augusto Cancado Trindade
Kanada: Profesor Katia Boustany (preminula), uz pomoć Maria Molina
Čile: Profesor Hernan Salinas Burgos, uz pomoć Daniela Kravetz
Kina: Profesor Tieya Wang (preminuo), uz pomoć profesora Zoung Zhang
Kolumbija: Fabrico Lopez Sacconi, uz pomoć Raul Hernandez, Magaly Ramos, Sonia Torres i Mauricio Reyes
Hrvatska: Profesor Maja Seršić, uz pomoć profesora Ksenije Turković, Davorina Lapasa i Ivice Kindera
Kuba: Doktor Maria de los Angeles de Varona Hernandez

Egipat: Profesor Ahmed Abou El Wafa
El Salvador: Profesor Antonio Augusto Cancado Trindade, uz pomoć Cristina Zeledon
Etiopija: Profesor Andreas Eshete, uz pomoć Alemu Brook
Francuska: Profesor Andreas Eshete, uz pomoć Eloi Fillion, Claire Servoin, Karine Mollard-Bannelier, Davide Ferrarini, Dr. Beatrice Maurer, Karine Christakis, Isabelle Capette, Francois Darribehaude, Sonia Parayre i Marianne Saracco
Nemačka: Profesor Horst Fischer, uz pomoć Dr Gregor Schotten i Dr Heike Spieker
Indija: Profesor Nripendra Lal Mitra, uz pomoć Dr Umesh Veeresh Kadam (koordinator istraživanja), Dr M.K: Nawaz, Dr S.V. Joga Rao, Dr V. Vijay Kumar. M.K. Balachandran, T. S. Matilal i Rekha Chaturvedi
Indonezija: Profesor G. P. H. Haryomataram, uz pomoć Fadillah Agus, Kushartoyo Budisantoso, Arlina Permanasari, Andrey Sujatmoko i Aji Wibowo
Iran: Profesor Djamchid Momtaz, uz pomoć Farah Rahmani
Irak: Profesor Mohamed Abdallah Ad-Douri, uz pomoć Dr Janan Sukker
Izrael: Profesor Yoram Dinstein, uz pomoć Dr Fania Domb
Italija: Profesor Gabriella Venturini, profesor Paolo Benvenuti, uz pomoć Dr Enrico Casalini i Dr Marco Graziani
Japan: Profesor Hisakazu Fujita, uz pomoć Profesor Akira Mayama, Yukiko Takashiba i Hiromi Yoshino
Jordan: Profesor Mohamed Yousef Olwan, uz pomoć potpukovnika Muhannad Hijazi i Dr Ghayi Ar-Rashdan
Koreja (Republika): Profesor Jae-Ho Sung, uz pomoć Dr Min-Hyo Lee
Kuvajt: Profesor Eisa Al-Enezi
Liban: Profesor Hassan Kassem Jouni, uz pomoć George Khalil Saad i Abdelrahman Makki
Malezija: Profesor Nurhalida binti Mohamed Khalil, uz pomoć Zalina binti Abdul Halim
Holandija: Anna Nuiten, pod rukovodstvom Dr Gerard Tanja, Profesor Frits Kalshoven, Hans Boddens Hosandg, Katrien Coppens, Dr Liesbeth Lijnzaad i Hanneke van Sambeek
Uz zahvalnost se odaje priznanje finansijskoj podršci T. M. C. Asser Instituta
Nikaragva: Profesor Antonio Augusto Cancado Trindade, uz pomoć Cristina Zeledon
Nigerija: Profesor Amechi Uchegbu, uz pomoć Dr B. O. Okere i Muhammed T. Ladan, Esq.
Pakistan: Ahmar Bilal Soofi, Esq.
Peru: Profesor Raul Emilio Vinuesa, uz pomoć Silvina Sandra Gonzalez Napolitano, Marta Maria Pastor i Yesenia J. Cabezas Anicama

Filipini: Profesor Alberto T. Muyot, uz pomoć Joel P. Raquedan i Vincent Pepito F. Yambao, Jr.
Ruska Federacija: Profesor Igor Pavlovitch Blishchenko (preminuo), uz pomoć Profesor Aslan Abashidze
Ruanda: Profesor Felicite Karomba, uz pomoć Straton Nsengiyumva
Južna Afrika: Profesor Michael Cowling
Španija: Dr Jose Luis Rodriguez-Villasante y Preto, uz pomoć Manuel Fernandez Gomez, Profesor Dr Julio Jorge Urbina, Juan Manuel Gracia Labajo, Juan Carlos Gonzalez Barral, Vicente Otero Solana, Dr Gonzalo Jar Couselo, David Saurez Leoz, Dr Francisco Alonso Perez, Sonia Hernandez Prada, Profesor Dr Manuel Perez Gonzalez, Fernando Pignatelli Meca, Javier Guisandez Gomez i Federico Bordas
Sirija: Profesor Muhammad Aziz Shukri, uz pomoć Dr Amal Yaziji i Maan Mahasen
Ujedinjeno Kraljevstvo: Profesor Francoise Hampson, uz pomoć Dr Jenny Kuper
Uz zahvalnost se odaje priznanje finansijskoj podršci Britanskog Crvenog krsta i Ministarstva za spoljne poslove i Komonvelt.
Sjedinjene Američke Države: Burrus M. Carnahan, uz pomoć Michael H. Hoffman i Profesor Theodor Meron
Urugvaj: Profesor Raul Emilio Vinuesa, uz pomoć Silvina Sandra Gonzalez Napolitano i Marta Maria Pastor
Jugoslavija: Profesor Milan Šahović, uz pomoć Dejana Šahovića, dr Miodraga Starčevića i dr Boška Jakovljevića
Zimbabve: Profesor Joel Zowa, uz pomoć Dr Lovemore Madhuku

Međunarodni istraživački timovi

Međunarodni istraživački timovi prikupljali su praksu iz međunarodnih izvora, konsolidovali svoja istraživanja sa istraživanjima nacionalnih timova i pripremili prvi nacrt studije. Istraživači su Richard Desgagne, Camille Giffard, Gustaf Lind, Gregor Schotten, Heike Spiker i Jean-Francois Queguiner.

Ovi istraživači radili su pod rukovodstvom izvestilaca, koji su prvu procenu običajnog međunarodnog humanitarnog prava prezentovali na sastanku Akcionog odbora, a drugu procenu za vreme konslutacija sa akademicima i ekspertima (stručnjacima) vlada. Izvestioci su profesor Georges Abi-Saab, Ove Bring, Eric David, Horst Fischer, Francoise Hampson i Theodor Meron.

Posebno se zahvaljujemo za finansijski doprinos Britanskog i Švedskog Crvenog krsta i Švedskog ministarstva spoljnih poslova u odnosu na rad profesora Hampsona i Bringa.

Akcioni odbor

Studija je realizovana pod vođstvom i uz savete Akcionog odbora, čiji su članovi profesori Georges Abi-Saab, Salah El-Din Amer, Ove Bring, Eric David, John Dugard, Florentino Feliciano, Horst Fischer, Francoise Hampson, Theodor Meron, Djamchid Momtaz, Milan Šahović i Raul Emilio Vinuesa.

Akademski i vladini stručnjaci

Stručnjaci pozvani da daju komentare na prvu procenu koju su obezbedili nacionalni istraživački timovi su: Abdallah Ad-Douri, Paul Berman, Sadi Caycy, Michael Cowling, Edward Cummings, Antonio de Icaza, Yoram Dinstein, Jean-Michel Favre, William Fenrick, Dieter Fleck, Juan Carlos Gomez Ramirez, Jamshed A. Hamid, Arturo Hernandez-Basave, Ibrahim Idriss, Hassan Kassem Jouni, Kenneth Keith, Githu Muigai, Rein Mullerson, Bara Niang, Mohamed Olwan, Raul C. Pangalangan, Stelios Perrakis, Paulo Sergio Pinheiro, Arpad Prandler, Pemmaraju Sreenivasa Rao, Camilo Reyes Rodriguez, Itse E. Sagay, Harold Sandoval, Somboon Sangianbut, Marat A. Sarsembayev, Muhammad Aziz Shukri, Parlaungan Sihombing, Geoffrey James Skillen, Guoshun Sun, Bakhtyar Tuzmukhamedov i Karol Wolfke.

Istraživački tim MKCK

Veliki broj lica u MKCK radio je na studiji, vršeći istraživanja, proveravajući informacije i obezbeđujući izdavačku podršku, posebno za Deo II. Etienne Antheunissens i Tudor Hera sproveli su istraživanje u arhivama MKCK. Carolin Alvermann, Sarah Avrillaud, Gilles Benedick, Joanna Bourke-Martignioni, Angela Cotroneo, Eloi Fillion, Emanuela-Chiara Gillard, Neal Gilmore, Antoine Grand, Valerie Houetz, David Kootz, Carine Nassif, Kanna Nuiten, Aurelie Legrand, Francois Moreillon, Stephane Ojeda, Guilhem Ravier, Baptiste Rolle, Ion Smochina, Nadine Thwaites, Huyghen van der Eertwegh i Barbara Van der Beken doprineli su završnoj verzije Dela II, putem različitih faza dugog procesa pisanja. U tom radu, pomoć su pružili Laila Bahaa-el-Din, Namuezi Fedi, Tristan Feraro, Marie-Eve Friedrich, Francisco-Javier Leon-Diaz i Nathalie Stadelmann, kao i veliki broj osoblja MKCK na terenu, koji su obezbedili dodatne informacije o nacionalnom zakonodavstvu i precedentnom pravu. Jeremie Labbe Grenier, Yasmine Hadjoudj, Haleh Mehran i Tobias Schaffner uradili su ogroman završni zadatak proveravajući fusnote u Delu I. Svi ovi ljudi zaslužuju ''hvala'' od srca.

Istraživanje ne bi bilo moguće uraditi bez pomoći Monica Cometti, Magalie Develon, Florence Gaspar, Brigitte Gremaud i Jean Perrenoud iz Informacionog i dokumentacionog centra MKCK, kao i osoblja Biblioteke UN u Ženevi, posebno Weren Simon i Jan Hladik u Sedištu UNESCO-a u Parizu.

Pored toga, želimo da zahvalimo Patricia Barbey, Lydie Beguelin, Vojislavi Bursac, Renee Bretton, Severine Mueller-Moine, Christine Pellaton, Janine Rossier, Elodie Straub, Sandrine Wagner i Nina Zufferey na neizostavnoj administrativnoj podršci.

Takođe smo veoma zahvalni svim kolegama i bivšim kolegama u MKCK koji su velikodušno odvojili svoje vreme za reviziju Dela I i dali vredne komentare, a to su Raoul Bittel, Serge Bourgeois, Laurent Colassis, Isabelle Daoust, Richard Desgagne, Annemaria Dick, Knut Dormann, Maria Teresa Dutli, Alexandre Faite, Emanuela-Chiara Gillard, Thomas Graditzky, Paul Hardy, Peter Herby, Rikke Ishoy, Bertrand Levrat, Charlotte Lindsey-Curtet, Barbara Jaeggi, Isabelle Kuntziger, Jean-Philippe Lavoyer, Kathleen Lawand, Dominique Loye, Louis Maresca, Nils Melzer, Laura Olnon, Jelena Pejic, Cristina Pellandini, Gabor Rona, Anne Ryniker, Silvia Schaller, Anna Segall, Philip Spoerri, Sylvie van Lammeren i Ameur Zemmali.

Posebnu zahvalnost zaslužuju Knut Dörmann, Emanuela-Chiara Gillard, Laura Olson, Gabor Rona i Jelena Pejić, koji su pročitali i komentarisali sve nacrte i dali neprocenjivu podršku prilikom pisanja.

Dugujemo posebnu zahvalnost za savete i konstruktivne kritike, koje su dali Maurice Mendelson i Karol Wolfke, koji su revidirali uvodni deo procene međunarodnog humanitarnog prava i Sadi Caycy, Edward Cummings, Eric David, Yoram Dinstein, William Fenrick, Dieter Fleck, Juan Carlos Gomez Ramirez, Michael Meyer, Theodor Meron, Raul Pangalangan, Peter Rowe, Milan Šahović, Marat Sarsembaev, Helen Upton, Elizabeth Wilmshurst i Karol Wolfke, koji su dali komentare na različite delove Dela I, kao i Jan Hladik u UNESCO-u, za revidiranje nacrta odeljka o kulturnim dobrima.

Posebnu zahvalnost takođe zaslužuju Knut Dörmann, Horst Fischer, Theodor Meron, Odeljenje za mine i oružje u MKCK koje vodi Peter Herby, Willian Fenrick i Antonio Cassese, za revidiranje Delova I-VI Dela I i II.

Autori izražavaju iskrenu zahvalnost Francois Bugnion, Jean Philippe Lavoyer i Yves Sandoz za savete, komentare i podršku tokom nastajanja ove studije.

Na kraju, iskrena zahvalnost zaslužuju Christina Grisewood za monumentalni posao izdavanja Dela I i Dela II, Philippa Youngman, koja je pripremila tekst za izdavanje i osoblje Cambridge University Press, posebno Finola O'Sullivan za nadgledanje publikacije i Neil de Cort i Alison Powell za nadgledanje štampanja.

Ova studija ne bi bila moguća bez strpljenja, podrške i ohrabrenja od Mei i Josef.

Ženeva, avgust 2004. godine.

Jean-Marie Henckaerts
Louise Doswald-Beck

UVOD

Međunarodno humanitarno pravo ima svoje poreklo u običajima vojski, koji su se razvijali godinama na svim kontinentima. „Pravo i običaji rata", kako je ova grana međunarodnog prava tradicionalno nazivana, nije se primenjivalo u svim vojskama, ne uvek u odnosu na sve neprijatelje, niti su sva pravila bila ista. Ipak, šema koja se može prepoznati kao tipična, bila je razlika u ponašanju u odnosu na borce i civile, prevashodno zasnovana na konceptu časti vojnika. Sadržaj pravila uopšteno je obuhvatao zabranu ponašanja koje se smatralo nepotrebno okrutnim ili nečasnim, i nisu ga razvijale samo same vojske, već je bilo pod uticajem pisanja religijskih vođa.

Najznačajniji događaj u pogledu katalogizacije ovih običaja u jedan dokument bio je nacrt koji je napravio profesor Francis Lieber u Instrukcijama za rukovođenje vojskama Sjedinjenih država na terenu, promovisane kao Pravilo broj 100 od strane predsednika Lincolna 1863. godine, za vreme američkog građanskog rata. Lieberov kodeks, kako je sada poznat, imao je veliki uticaj na dalju kodifikaciju zakona i običaja rata i usvajanje sličnih pravila od strane drugih država. Zajedno, formirali su osnovu za nacrt međunarodne konvencije o zakonima i običajima rata, koja je prezentovana na Briselskoj konferenciji 1874. godine. Mada na ovoj konferenciji nije usvojen obavezujući ugovor, većina ovog dela kasnije je korišćena u razvoju Haških konvencija i deklaracija 1899. i 1907. U ovim ugovorima nisu kodifikovani svi aspekti običaja, a njegova neprekidna važnost potvrđena je u takozvanoj „Martensovoj klauzuli", koja je prvi put uključena u Hašku konvenciju 1899. (II), koja obezbeđuje da:

> dok jedan potpuniji zbornik zakona rata ne bude mogao da bude proglašen, Visoke strane ugovornice smatraju korisnim da potvrde da, u slučajevima koji nisu predviđeni propisima koje su one usvojile, stanovništvo i učesnici u ratu ostaju pod zaštitom i vlašću načela međunarodnog prava, onakvim kako ona proizlaze iz običaja ustanovljenih među prosvećenim narodima, iz zahteva čovečnosti i zahteva javne savesti.

Važnost pripisana običajnom pravu, uprkos, ili zahvaljujući delimičnoj kodifikaciji, najjasnije je došla do izražaja u raznim suđenjima za ratne zločine posle Prvog i Drugog svetskog rata.[1]

[1] Vidi Knut Dörmann, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary,* Cambridge University Press, 2003.

Vodeća snaga u razvoju međunarodnog humanitarnog prava bio je Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK), osnovan 1863. godine. On je inicirao proces koji je doveo do usvajanja Ženevskih konvencija za zaštitu žrtava rata iz 1864, 1906, 1929. i 1949. godine. On je bio uključen pri nastanku III Haške konvencije od 1899.godine i X Haške konvencije od 1907-godine, koje su prilagodile, posebno, Ženevske konvencije od 1864. i 1906. godine pomorskom ratovanju i koje su bile preteča Ženevske konvencije za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika u oružanim snagama na moru od 1949. godine. On je pokrenuo inicijativu za dopunu Ženevskih konvencija, koja je dovela do usvajanja dva Dopunska protokola, 1977. godine. MKCK je i podsticao razvoj i učestvovao u pregovorima povodom mnogih drugih ugovora, kao što su Konvencija o određenom klasičnom oružju od 1980. godine, Otavska konvencija o zabrani antipersonalnih mina iz 1997.godine i Statut Međunarodnog krivičnog suda od 1998.godine Priznanje ove uloge se ogleda u mandatu koji je MKCK poverila međunarodna zajednica, da radi na „doslednoj primeni međunarodnog humanitarnog prava koje je primenljivo u oružanim sukobima" i na „razumevanju i širenju znanja o međunarodnom humanitarnom pravu primenljivom u oružanim sukobima i da priprema razvoj toga prava."[2]

Prošlo je više od 50 godina od usvajanja Ženevskih konvencija od 1949. godine i skoro 30 od usvajanja Dopunskih protokola. Ove godine su, nažalost, obeležene porastom broja oružanih sukoba na svim kontinentima. U ovim sukobima, Ženevske konvencije – a posebno član 3, zajednički u sve četiri Konvencije, primenljiv u nemeđunarodnim oružanim sukobima – zajedno sa Dopunskim protokolima, pružali su pravnu zaštitu žrtvama rata, odnosno licima koje ne učestvuju ili više ne učestvuju u neprijateljstvima (ranjenici, bolesnici, brodolomnici, lica lišena slobode u vezi sa oružanim sukobom i civili). Ipak, bilo je bezbroj povreda ovih ugovora i osnovnih humanitarnih principa, koje su dovele do patnje i smrti, a što je moglo biti izbegnuto da se međunarodno pravo poštovalo.

Vlada opšte mišljenje da do kršenja međunarodnog humanitarnog prava ne dolazi usled neadekvatnosti pravila, već zbog nedostatka volje da se ona poštuju, nedostatka sredstava da se ona primene i nesigurnosti o načinu njihove primene

[2] Statut Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, usvojen na 25. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta, Ženeva, 23-31. oktobar 1986.godine, član 5(2)(c) i (g). Statut su usvojile države članice Ženevskih konvencija i članovi Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca. Ovaj mandat je prvi put poveren MKCK članom 7. Statuta Međunarodnog Crvenog krsta, koji je usvojen na 13. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta, Hag, 23-27. oktobra 1928.godine, u skladu sa kojim „sve žalbe u odnosu na navodne povrede međunarodnih konvencija, i uopšte, sva pitanja koja zahtevaju istraživanje od strane posebnog neutralnog tela, ostaće u ekskluzivnoj nadležnosti Međunarodnog komiteta Crvenog krsta". U skladu sa tim, u članu 6(4) i (7) Statuta Međunarodnog Crvenog krsta usvojenog na 18. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta, Toronto, 22. jula – 8. avgusta 1952.godine, navodi se da MKCK „preduzima zadatke koji su mu povereni Ženevskim konvencijama, zalaže se za doslednu primenu ovih konvencija i uzima na znanje žalbe u odnosu na navodna kršenja humanitarnih konvencija" i „radi na konstantnom poboljšanju i širenju znanja o Ženevskim konvencijama".

u nekim situacijama, ali takođe i zbog nepoznavanja pravila od strane političkih vođa, komandanata, boraca i opšte javnosti.

Međunarodna konferencija za zaštitu žrtava rata, održana u Ženevi od 30. avgusta do 1. septembra 1993. godine, posebno je razmatrala načine i sredstva za odgovor na kršenja međunarodnog humanitarnog prava, ali nije predložila usvajanje novih ugovornih odredaba. Umesto toga, u Završnoj deklaraciji, usvojenoj konsenzusom, Konferencija je potvrdila „potrebu da se primena humanitarnog prava učini efikasnijom" i pozvala je Švajcarsku vladu „da sazove otvorenu međuvladinu grupu eksperata da prouči praktična sredstva za promovisanje potpunog poštovanja za međunarodno humanitarno pravo i ponašanje u skladu sa njim, i da pripremi izveštaj koji će biti podnet državama i na sledećoj Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca".[3]

Sa tom namerom, Međuvladina grupa eksperata za zaštitu žrtava rata sastala se u Ženevi u januaru 1995. i usvojila niz preporuka sa ciljem da se pojača poštovanje za međunarodno humanitarno pravo, posebno pomoću preventivnih mera koje bi obezbedile bolje poznavanje i efikasniju primenu prava. Preporuka II Međuvladine grupe eksperata predlaže da:

> MKCK bude pozvan da pripremi, uz pomoć stručnjaka u oblasti MHP, iz različitih geografskih regiona i različitih pravnih sistema, a uz konsultacije sa stručnjacima iz vlada i međunarodnih organizacija, izveštaj o običajnim pravilima MHP primenljivim u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, i da prosledi izveštaj državama i kompetentnim međunarodnim telima.[4]

U decembru 1995. godine, 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca prihvatila je ovu preporuku i zvanično dala mandat MKCK da pripremi izveštaj o običajnim pravilima međunarodnog humanitarnog prava primenljivog u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima.[5] Ova studija je rezultat istraživanja sprovedenog u izvršenju ovog mandata.

Svrha studije

Ugovorno međunarodno humanitarno pravo je dobro razvijeno i pokriva različite aspekte ratovanja, pruža zaštitu žrtvama rata i ograničava dozvoljena sredstva i načine ratovanja. Četiri Ženevske konvencije od 1949. godine i Dopunski protokoli od 1977. godine obezbeđuju obiman režim za zaštitu lica koja ne učestvuju ili više ne učestvuju u oružanom sukobu. Regulisanje sredstava i nači-

3 Međunarodna konferencija za zaštitu žrtava rata, Ženeva, 30. avgusta – 1. septembara 1993, Završna deklaracija, *International Review of the Red Cross*, No. 296, 1993, p.381.

4 Sastanak Međuvladine grupe eksperata za zaštitu žrtava rata Ženeva, 23-27. januar 1995, Preporuka II, *International Review of the Red Cross,* No. 310, 1996, p 84.

5 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Ženeva, 3-7. decembar 1995, Rezolucija 1, Međunarodno humanitarno pravo: Od prava ka akciji; Izveštaj o rezultatima Međunarodne konferencije za zaštitu žrtava rata, *International Review of the Red Cross,* No. 310, 1996, p.58

na ratovanja u ugovornom pravu datira od Petrogradske deklaracije od 1868. godine, Haških konvencija od 1899. i 1907. godine i Ženevskog protokola o gasovima od 1925. godine (nedavno je to pitanje uređeno i Konvencijom o biološkom oružju od 1972. godine), Dopunskim protokolima od 1977. godine, Konvencijom o određenom klasičnom oružju od 1980. godine i pet Protokola uz tu Konvenciju, Konvencijom o hemijskom naoružanju od 1993. godine i Otavskom konvencijom o zabrani antipersonalnih mina od 1997. godine. Zaštita kulturnih dobara u slučajevima oružanih sukoba detaljno je regulisana Haškom konvencijom od 1954. godine i dva protokola uz tu Konvenciju. Statut međunarodnog krivičnog suda sadrži listu ratnih zločina koji podležu jurisdikciji ovog suda.

Ipak, ima dva važna nedostatka u primeni ovih ugovora u sadašnjim oružanim sukobima. Prvo, ugovori se odnose samo na države koje su ih ratifikovale. To znači da se različiti ugovori međunarodnog humanitarnog prava primenjuju u različitim oružanim sukobima u zavisnosti od toga koje su ugovore države u sukobu ratifikovale. Dok su skoro sve države ratifikovale četiri Ženevske konvencije od 1949. godine, Dopunski protokol I još uvek nije postigao univerzalno prihvatanje. Pošto se Protokol primenjuje samo u odnosu na strane u sukobu koje su ga ratifikovale, danas je njegova efikasnost ograničena, jer neke države, koje su uključene u međunarodne sukobe nisu članice ovog Protokola. Slično tome, II Dopunski protokol se primenjuje samo u oružanim sukobima koji se odvijaju na teritoriji države koja ga je ratifikovala. Dok je nekih 150 država ratifikovalo ovaj protokol, nekoliko država u kojima se odvijaju nemeđunarodni oružani sukobi nije to učinilo. U ovim nemeđunarodnim oružanim sukobima, zajednički član 3. u sve četiri Ženevske konvencije često ostaje jedina primenjiva ugovorna odredba.

Drugo, ovo obilje ugovornog prava ne reguliše dovoljno detaljno veliki deo današnjih oružanih sukoba. Primarni razlog je to što je većina današnjih oružanih sukoba nemeđunarodnog karaktera, koji su podložni manjem broju ugovornih pravila nego međunarodni sukobi, iako je njihov broj u porastu. U stvari, samo se ograničen broj ugovora primenjuje u nemeđunarodnim oružanim sukobima, naime Konvencija o određenom klasičnom oružju, dopunjena, Statut Međunarodnog krivičnog suda, Otavska konvencija o zabrani antipersonalnih mina, Konvencija o hemijskom oružju, Haška konvencija za zaštiti kulturnih dobara i Drugi protokol uz ovu konvenciju, i kao što je već pomenuto, II Dopunski protokol i zajednički član 3. u sve četiri Ženevske konvencije. Iako je zajednički član 3. od suštinskog značaja, on samo obezbeđuje osnovni okvir za minimum standarda i ne sadrži mnogo detalja. II Dopunski protokol korisno dopunjuje zajednički član 3, ali je ipak manje detaljan nego pravila koja regulišu međunarodne oružane sukobe, a koja su sadržana u I Dopunskom protokolu.

II Dopunski protokol sadrži samo 15 suštinskih članova, dok I Dopunski protokol ima više od 80. Možda ove cifre nisu važne, ali ipak pokazuju da postoji značajna razlika u načinu regulisanja između međunarodnih i nemeđunarodnih

oružanih sukoba, i da u regulisanju nemeđunarodnih oružanih sukoba nedostaju pravila, definicije, detalji i zahtevi u ugovornom pravu. Ovo je opšta situacija, iako je većina oružanih sukoba danas nemeđunarodnog karaktera.

Pored toga, II Dopunski protokol sadrži samo osnovne odredbe o vođenju neprijateljstava. Član 13. navodi da „civilno stanovništvo kao takvo, kao i pojedini civili, neće biti predmet napada". Za razliku od I Dopunskog protokola, II Dopunski protokol ipak ne sadrži posebna pravila i definicije u pogledu principa razlikovanja ciljeva i proporcionalnosti.

Logično bi se moglo zaključiti da takva pravila, i ograničenja koja ona nalažu u načinu vođenja rata, treba da budu jednako primenljiva u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima. Činjenica da je Konvencija o određenom klasičnom oružju od 2001. godine, dopunjena i da je time njena primena proširena i na nemeđunarodne oružane sukobe, pokazatelj je da međunarodna zajednica počinje da prihvata ovaj način razmišljanja.

Ova studija pruža dokaz da se mnoga pravila običajnog međunarodnog prava primenjuju i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima i pokazuje u kom je obimu praksa država prevazišla postojeće ugovorno pravo i proširila pravila primenljiva na nemeđunarodne oružane sukobe. Posebno, praznine u regulisanju izvođenja neprijateljstava u II Dopunskom protokolu su u velikoj meri popunjene kroz praksu država, koja je dovela do kreiranja pravila paralelnih sa pravilima u I Dopunskom protokolu, ali koja su primenjiva u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Poznavanje pravila običajnog međunarodnog prava je stoga korisno mnogim akterima uključenim u primenu, širenje znanja i sprovođenje međunarodnog humanitarnog prava, kao što su vlasti, naoružana lica, međunarodne organizacije, sastavni delovi Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca i nevladine organizacije. Studija o običajnom međunarodnom humanitarnom pravu, takođe, može da pomogne u smanjivanju neizvesnosti i područja za raspravu, koji su svojstveni konceptu običajnog međunarodnog prava.

Poznavanje pravila običajnog međunarodnog prava može takođe da bude od koristi u mnogim situacijama, kada je potrebno pozivanje na običajno međunarodno pravo. Ovo je posebno važno u radu sudova i međunarodnih organizacija. Zaista, od sudova se često zahteva da primenjuju običajno međunarodno pravo. Ovo je, na primer, slučaj u Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju, koji, u skladu sa članom 3. svog statuta, ima jurisdikciju nad kršenjima prava i običaja ratovanja. Kao rezultat, Tribunal je morao da odluči da li su određena kršenja međunarodnog humanitarnog prava bila kršenje običajnog međunarodnog prava, nad kojima Tribunal ima jurisdikciju. Pored toga, u mnogim zemljama, običajno međunarodno pravo je izvor nacionalnog prava i presude koje donose nacionalni sudovi se mogu pozivati na njega. Običajno međunarodno pravo je, takođe, relevantno u radu međunarodnih organizacija i u tom smislu ono uopšteno predstavlja pravo koje obavezuje sve države članice.

Područje studije

Namera studije nije bila da odredi običajnu prirodu svakog ugovornog pravila međunarodnog humanitarnog prava i stoga ne prati uvek strukturu postojećih ugovora. Ona više nastoji da analizira pitanja da bi ustanovila koja se pravila, induktivno, mogu naći na osnovu prakse država u vezi sa tim pitanjima. Pošto odabrani pristup ne analizira svaku ugovornu odredbu u pogledu utvrđivanja da li je ona običajna ili ne, ne može se zaključiti da neko određeno ugovorno pravilo *nije* običajno, samo zbog toga što se kao takvo ne pojavljuje u ovoj studiji. U ovom pogledu, važno je napomenuti da se većina odredaba Ženevskih konvencija iz 1949.godine, uključujući i zajednički član 3, smatra običajnim pravom, a isto važi i za Haški pravilnik od 1907.godine (vidi *dalje*). Pored toga, pošto su Ženevske konvencije sada ratifikovale 192 države, one obavezuju skoro sve države kao ugovorno pravo.

Odlučeno je da se ne istražuje običajno pravo primenljivo na pomorsko ratovanje, pošto je ova oblast prava nedavno bila predmet velikog redefinisanja, sadržanog u San Remo priručniku o pomorskom ratovanju.[6] Opšta pravila sadržana u Priručniku smatrana su ipak korisnim za procenu običajne prirode pravila koja su primenljiva u svim vrstama ratovanja.

Mnoge teme nije bilo moguće dovoljno detaljno obraditi, da bi mogle da budu uključene u ovo izdanje, ali bi možda bilo moguće uključiti ih u buduća dopunjena izdanja. Ovo podrazumeva, na primer, Martensovu klauzulu, identifikovanje posebno zaštićenih lica i objekata i civilnu zaštitu.

Gde je bilo potrebno, praksa međunarodnog prava ljudskih prava uključena je u studiju. Ovo je učinjeno pošto međunarodno pravo ljudskih prava nastavlja da se primenjuje i za vreme oružanih sukoba, što je navedeno i u samim ugovorima o ljudskim pravima, mada, neke odredbe, u određenim uslovima, mogu biti derogirane u vreme vanrednog stanja. Primenljivost ljudskih prava za vreme oružanih sukoba potvrdili su u mnogim situacijama, organi predviđeni ugovorima, koji su analizirali ponašanje države, uključujući i period oružanog sukoba, kao i Međunarodni sud pravde (vidi Uvod Odeljka 32). Studija ipak nema zadatak da pruži procenu običajnog prava ljudskih prava. Umesto toga, pravo ljudskih prava je uključeno da bi se podržali, pojačali i objasnili analogni principi međunarodnog humanitarnog prava. Pored toga, iako su posebne grane međunarodnog prava, ljudska prava i međunarodno humanitarno pravo direktno su uticali jedno na drugo, i još uvek se to dešava, a za to postoje tri glavna razloga. Prvo, procena prilagođavanja ljudskim pravima, u određeno vreme, podrazumeva i odgovor na pitanje poštovanja ili kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Na primer, mere uspostavljene u vanrednom stanju, biće nezakonite sa stanovišta ljudskih prava

6 Louis Doswald-Beck (ed.), *San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea*, Preapred by international lawyers and naval experts convened by the International Institutte of Humanitarian Law, Cambridge University Press, 1995.

ako, *inter alia*, povređuju međunarodno humanitarno pravo.[7] S druge strane, međunarodno humanitarno pravo sadrži koncepte za čiju je interpretaciju potrebno uključiti pozivanje na pravo ljudskih prava, na primer odredbu da niko ne može biti kažnjen za zločin „bez prethodnog suđenja od strane redovno ustanovljenog suda koji obezbeđuje sve sudske garancije koje se smatraju nužnim".[8] Drugo, odredbe koje po karakteru pripadaju ljudskim pravima mogu se naći u međunarodnom humanitarnom pravu, na primer, član 75. I Dopunskog protokola i čl. 4. i 6. II Dopunskog protokola, a odredbe koje imaju karakter humanitarnog prava mogu se naći u pravu ljudskih prava, na primer, odredbe o deci vojnicima u Konvenciji o pravima deteta i njenom protokolu o učešću dece u oružanim sukobima. Treće, i najvažnije, obimna praksa država i međunarodnih organizacija pominje ponašanje država za vreme oružanih sukoba u svetlu ljudskih prava.[9]

Procena običajnog međunarodnog prava

Statut Međunarodnog suda pravde opisuje običajno međunarodno pravo kao „opštu praksu prihvaćenu kao pravo".[10] Opšte je prihvaćeno da je za postojanje pravila običajnog prava potrebno prisustvo dva elementa, naime praksa država (*usus*) i verovanje da je takva praksa neophodna, zabranjena ili dozvoljena u zavisnosti od prirode pravila, kao pravni element (*opinio juris sive necessitatis*). Kako se Međunarodni sud pravde izjasnio u *Slučaju epikontinentalnog pojasa*: „Naravno da je aksiom da materijal običajnog međunarodnog prava treba tražiti prvenstveno u praksi i *opinio juris* država."[11] Tačno značenje i sadržaj ova dva elementa predmet je mnogih akademskih spisa. Pristup koji je u ovoj studiji primenjen za utvrđivanje da li pravilo opšteg međunarodnog prava postoji, je klasičan pristup, koji je Međunarodni sud pravde primenio u mnogim slučajevima, posebno u *Slučaju epikontinentalnog pojasa Severnog mora*. [12]

Praksa država

Prilikom procene prakse država, treba razmotriti dva posebna pitanja, naime izbor prakse koja doprinosi stvaranju običajnog međunarodnog prava i procenu da li ta praksa ustanovljava pravilo običajnog međunarodnog prava.

7 Član 4. Međunarodne konvencije o građanskim i političkim pravima, član 15. Evropske konvencije o ljudskim pravima i član 27. Američke konvencije o ljudskim pravima; svi navode da derogacija mera od strane države ne sme da bude „u suprotnosti sa njenim drugim obavezama po međunarodnom pravu". Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda ne dozvoljava ukidanje mera.

8 Zajednički član 3. (1)(d) Ženevskih konvencija iz 1949.

9 Vidi, posebno, Odeljak 32. o Osnovnim garancijama

10 Statut MKS, Član 38 (1)(b).

11 MSP, *Slučaj epikontinentalnog pojasa (Libijska Arapska Džamahirija protiv Malte),* Presuda, 3. juni 1958, ICJ Reports 1958, pp. 29-30,§ 27.

12 MSP, *Slučaj epikontinetnalnog pojasa Severnog mora*, Presuda, 20. februar 1969, ICJ Reports 1969, p. 3.

Izbor prakse država

Praksa prikupljena za potrebe ove studije, a koja je sažeta u Delu II, odabrana je na osnovu sledećih kriterijuma.

(i) fizički i verbalni akti država čine praksu koja dovodi do stvaranja običajnog međunarodnog prava. Fizički akti, na primer, podrazumevaju ponašanje na bojnom polju, korišćenje određenog oružja i tretman određenih kategorija lica. Verbalni akti podrazumevaju vojne priručnike, nacionalno zakonodavstvo, nacionalne sudske presude, uputstva za oružane i snage bezbednosti, vojne službene izveštaje u toku rata, diplomatske proteste, mišljenja zvaničnih pravnih savetnika, komentare vlade na nacrte ugovora, izvršne odluke i pravilnike, izjave pred međunarodnim tribunalima, izjave u međunarodnim organizacijama i na međunarodnim konferencijama i pozicije koje zauzima vlada u odnosu na rezolucije međunarodnih organizacija.

Pristup da se uzmu u obzir i fizički i verbalni akti kao praksa, podrazumeva da su ih sprovela vodeća tela na polju međunarodnog prava i same države. Međunarodni sud pravde uzeo je u obzir zvanične izjave kao praksu država u mnogo slučajeva, uključujući i *Spor o ribolovu,*[13] *Slučaj Nikaragva*, [14] i *Slučaj Gabčíkovo-Nagymaros Project*.[15]

Komisija za međunarodno pravo je na sličan način razmatrala verbalne akte država koji doprinose kreiranju običajnog međunarodnog prava. To je učinila, na primer, u kontekstu Nacrta članova o odgovornosti država, gde se koncept „potrebe države" smatrao običajnim.[16]

[13] MSP, *Spor o ribolovu (Ujedinjeno Kraljevstvo protiv Islanda)*, Zajedničko izdvojeno mišljenje sudija Forster-a, Bengzon-a, Jiménez de Aréchaga, Singh-a i Ruda, 25. jul 1974, *ICJ Reports* 1974, p. 47; izvdojeno mišljenje sudije Dillard-a, 25. jul 1974, *ICJ Reports 1974, pp. 56-58*; Izdvojeno mišljenje sudije De Castro-a, 25. jul 1974, *ICJ Reports 1974, pp. 81-88*; Izdvojeno mišljenje sudije Waldock-a, 25. jul 1974, *ICJ Reports 1974, pp. 119-120*; Suprotno mišljenje sudije Gros-a, 25. jul 1974, *ICJ Reports 1974, p. 135*; Suprotno mišljenje sudije Petréna, 25. jul 1974, *ICJ Reports 1974, p. 161*. Sudije su se pozvale na postojanje običajnih pravila, po zahtevu za oblastima na moru, bez razmatranja da li su ona bila primenjivana; vidi takođe mišljenja istih sudija u *Sporu o ribolovu (Savezna Republika Nemačka protiv Islanda)*, 25. jul 1974, *ICJ Reports 1975, p. 175*;

[14] MSP, *Slučaj vojnih i paravojnih aktivnosti u i protiv Nikaragve (Nicaragva protiv Sjedinjenih Država*), Meritum, Presuda, 27. juni 1986, *ICJ Reports 1986*, p. 100, § 190. Sud je našao dodatnu potvrdu važnosti, kao običajnog međunarodnog prava, principa zabrane primene sile sadržane u članu 2(4) Povelje Ujedinjenih Nacija u činjenici da je „često pominjan u izjavama predstavnika države, ne samo kao princip običajnog međunarodnog prava, već kao osnovni ili kardinalni princip tog prava".

[15] MSP, *Slučaj Gabčíkovo-Nagymaros Project (Mađarska protiv),* Presuda, 25. septembar 1997, *ICJ Reports* 1997, pp. 39-46, §§ 49-58. Sud je proglasio običajnu prirodu koncepta „stanje potrebe", što može da isključi krivicu zbog akta koji nije u skladu sa međunarodnim pravom. U tome se Sud oslonio na materijale, uključujući mnoge zvanične izjave, koje je koristila KMP prilikom pripreme nacrta odgovarajućeg člana Nacrta članova o odgovornosti države.

[16] KMP, Nacrt članova o odgovornosti država, *Yearbook of the ILC*, 1980, Vol. II, Part 2, UN Doc. A/CN.4/SER.A/1980/Add.1 (Part2), 1980, pp.34-52. KMP je zasnovala svoje zaključke na izjavama vladinih predstavnika ili pravnika. Za još jedan primer, vidi *Yearbook of the ILC*, 195, Vol. II, pp. 368-372. Komisija se pozvala na sledeće kategorije dokaza običajnog prava: međunarodne instrumente,

Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je utvrdio da u proceni formiranja običajnih pravila međunarodnog humanitarnog prava, oslonac se prvenstveno mora staviti na elemente kao što su zvanične objave država, vojni priručnici i sudske odluke".[17]

Udruženje za međunarodno pravo smatra da se „verbalni akti, a ne samo fizički akti država smatraju praksom država" i ističe da je „praksa međunarodnih tribunala puna primera verbalnih akata koji su tretirani kao primeri prakse. Slično tome, države redovno tretiraju ovu vrstu akata na isti način."[18]

Bilo da je fizička ili verbalna, relevantna praksa se sastoji samo od *zvanične* prakse. Zbog toga, fizički akti strana u oružanim sukobima doprinose stvaranju pravila običajnog međunarodnog prava samo ukoliko predstavljaju zvaničnu praksu.

Odsustvo određenog ponašanja je takođe zabeleženo, ako je bilo relevantno. Takvo odsustvo će, dalje, biti detaljnije objašnjeno.

Praksa izvršnih, zakonodavnih i sudskih organa države može da doprinese formiranju običajnog međunarodnog prava. Država se sastoji od izvršnih, zakonodavnih i sudskih ogranaka vlasti. Organi ovih ogranaka mogu da se uključe u međunarodnu odgovornost države i da zauzimaju pozicije koje utiču na njene međunarodne odnose.[19] U slučaju sukoba između pozicija različitih organa države, smatra se da je unutrašnja praksa nedosledna i ne doprinosi formiranju običajnog prava.

(iii) Akti ne doprinose formiranju običajnog međunarodnog prava ako nikad nisu obelodanjeni.[20] Ovo važi sve dok su akti nepoznati drugim državama i ne pružaju im mogućnost da, ako to žele, reaguju na njih. Da bi se uzela u obzir, praksa mora da bude javna ili objavljena u nekom obimu. To nikako ne znači da praksa mora da bude objavljena ili saopštena celom svetu, ali mora da bude saopštena bar jednoj državi ili relevantnoj međunarodnoj organizaciji, uključujući i MKCK. Države komuniciraju sa MKCK, u kontekstu mandata ove organizacije da pomaže u primeni međunarodnog humanitarnog prava i činjenice da može da „.....prima na znanje sve žalbe u pogledu navodnog kršenja tog prava."[21] Stoga, komunikacije sa MKCK, mada često poverljive, nisu čisto privatni akti i smatraju se praksom država.

odluke nacionalnih i međunarodnih sudova i nacionalno zakonodavstvo, kao i na diplomatsku korespondenciju, mišljenja nacionalnih pravnih savetnika i praksu međunarodnih organizacija.

17 MKTJ, *Slučaj Tadić*, Slučaj No. IT-94-AR72, Odluka o zahtevu odbrane za prethodno pitanje o nadležnosti , 2. oktobar 1995. § 99.

18 ILA, Završni izveštaj o formiranju običajnog (opšteg) međunarodnog prava, Izjava o principima primenljivima na formiranje opšteg običajnog međunarodnog prava, Izveštaj šezdeset devete konferencije, London 2000, Princip 4 . i komentar (i) uz njega, str.. 725-726 (dalje: „ILA Report").

19 Za dodatno objašnjenje razloga i upućivanja na međunarodne sudske slučajeve o ovome, vidi: ILA Report, *prethodna* beleška 18, Princip 9, str. 728-729, koji se odnosi na Stalni sud međunarodne pravde, *Slučaj Nottebohm* (*second phase*) (*Lichtenštajn protiv Gvatemale*), Presuda, 6. april 1995, *ICJ Reports 1955*, p. 22 i *Slučaj Lotus* (*Francuska protiv Turske*), Presuda, 7. septembar 1927, PCIJ Ser. A, No. 10, str..23,26. i 28-29.

20 Vidi, na primer, ILA Report, Princip 5, p. 726, *prethodna* beleška *18*

21 Statut Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca , član 5(2)(c). *prethodna beleška 2.*

(iv) Mada su odluke međunarodnih sudova pomoćni izvori međunarodnog prava,[22] one ne čine praksu države. Razlog ovome je što za razliku od nacionalnih sudova, međunarodni sudovi nisu državni organi. Njihove odluke su ipak uključene, pošto zaključci međunarodnog suda da pravilo običajnog međunarodnog prava postoji, predstavlja uverljiv dokaz u tom pogledu. Pored toga, zbog precedentne vrednosti njihovih odluka, međunarodni sudovi mogu da doprinesu pojavi pravila običajnog međunarodnog prava, utičući na buduću praksu država i međunarodnih organizacija.

Izjave država pred međunarodnim sudovima jasno stvaraju praksu država.

(v) Međunarodne organizacije imaju status subjekta međunarodnog prava i mogu učestvovati u međunarodnim odnosima u ličnom svojstvu, nezavisno od država članica. U tom pogledu, njihova praksa može doprineti formiranju običajnog međunarodnog prava.[23] Zbog toga ova studija obuhvata, na primer, Bilten generalnog sekretara UN o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava od strane snaga Ujedinjenih nacija, kao relevantnu praksu, posebno zato što „uputstva u Biltenu odslikavaju tipične i najosnovnije principe prava i običaja rata", čak je i izraženo da „generalni sekretar ne smatra sebe neophodno ograničenim običajnim međunarodnim odredbama Konvencija i Protokola, kao najnižim parametrom koji treba da obavezuje sve nacionalne kontingente".[24]

Pored toga, zvanične izjave MKCK, posebno apeli i memorandumi o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava, uključeni su kao relevantna praksa pošto MKCK ima status subjekta međunarodnog prava[25]. Praksa ove organizacije je posebno relevantna, pošto je ona zvaničan mandat dobila od država „da radi na doslednoj primeni međunarodnog humanitarnog prava koje se primenjuje u oružanim sukobima" i „da radi na razumevanju i difuziji međunarodnog humanitarnog prava koje se primenjuje u oružanim sukobima i da priprema njegov dalji razvoj".[26] Stanovište da se praksa MKCK uvažava usvojio je i Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, koji praksu ove organizacije smatra važnim činiocem u stvaranju običajnih pravila primenjivih u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[27] Uz to, zvanična reagovanja koja sadrže izjave MKCK su praksa država.

(vi) Pregovaranje i usvajanje rezolucija u međunarodnim organizacijama ili na konferencijama, zajedno sa objašnjenjem glasanja, predstavljaju akte uključenih

22 Statut MSP, član 38(1)(d).

23 Vidi, npr. MSP, *Slučaj rezervi na Konvenciju o genocidu*, Savetodavno mišljenje, 28. maj 1951, *ICJ Reports 1951*, p. 25. Sud je uzeo u obzir depozitarnu praksu generalnog sekretara UN.

24 Daphna Shraga, „UN Peacekeeping Operations: Applicability of International Humanitarian law and Responsibility for Operation-Related Damage", *American Journal of International Law*, Vol. 94, 2000, p. 408.

25 Vidi, npr. MKTJ, Tužilac *protiv Blagoja Simića i drugih*, Slučaj No. IT-95-9-PT, Odluka o postupku tužilaštva po Pravilu 73. za određivanje postupka izjava svedoka, 27. jul 1999, objavljeno kao javni dokument Naredbom od 1. oktobra 1999. § 46 i beleška 9.

26 Statut Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, član 5(2)(c) i (g), *prethodna* beleška 2.

27 MKTJ, *Slučaj Tadić*, § 109, *prethodna beleška* 17.

država. Uz malo izuzetaka, prihvaćeno je da rezolucije same po sebi nisu obavezujuće i zbog toga vrednost data nekoj rezoluciji zavisi od njenog sadržaja, stepena prihvaćenosti i doslednosti prakse država u skladu sa njom.[28] Što je veća podrška rezoluciji to joj se daje veća važnost. Informacije o razlozima uzdržanosti ili negativnog glasanja su ovoj studiji navedene kada je smatrano relevantnim, pošto su takvi glasovi često zasnovani na neslaganju sa određenim delovima rezolucije, a ne uvek sa rezolucijom u celini. Slično tome, izjave koje daju države u toku diskusija o nacrtima rezolucija, čine praksu države i uključene su kada je to bilo relevantno.

(vii) Praksa protivničkih naoružanih grupa, kao što su pravila ponašanja (u ratu, prim.prev.), uveravanja o pozivanju na određena pravila međunarodnog humanitarnog prava i druge izjave, ne čine praksu država, kao takvu. Mada takva praksa može sadržati dokaze o prihvatanju određenih pravila u nemeđunarodnim oružanim sukobima, njen pravni značaj je nejasan i stoga je navedena pod „Ostala praksa" u Delu II.

Procena prakse država

Praksa država se mora odmeriti da bi se procenilo da li je dovoljno „česta" za kreiranje pravila običajnog međunarodnog prava.[29] Da bi se ustanovilo pravilo običajnog međunarodnog prava, praksa država mora da bude praktično jedinstvena, sveobuhvatna i reprezentativna. Iako je potrebno da prođe neko vreme, pre nego što se realizuje dovoljno prakse koja zadovoljava ove kriterijume, vreme koje treba da protekne nije precizno definisano. Kao što je utvrdio Međunarodni sud pravde u *Slučaju epikontinentalnog pojasa Severnog mora*:

> Mada prolazak samo kratkog vremena nije obavezno, ili sam po sebi, prepreka za formiranje novog pravila običajnog prava na osnovu onoga što je u početku bilo samo ugovorno pravilo, neophodan zahtev bio bi, da tokom perioda o kome se radi, kako god on bio kratak, praksa država, uključujući i praksu država čiji su interesi posebno pogođeni, treba da bude i obimna i zapravo jedinstvena u odnosu na odredbe o kojima je reč; i pored toga treba da očituje opšte priznanje pravnog pravila na način koji pokazuje da je pravno pravilo ili pravna obaveza opšte priznata.[30]

(i) Prvi zahtev za stvaranje običajnog međunarodnog prava na osnovu prakse država je da ona mora biti *stvarno jedinstvena*. Različite države ne smeju se upuštati u značajno različita ponašanja, neke radeći jedno, a druge drugo. U *Slučaju azila*, Međunarodni sud pravde suočen je sa situacijom u kojoj praksa nije bila dovoljno jedinstvena za formiranje pravila običajnog međunarodnog prava u pogledu poštovanja prava na diplomatski azil. U tom smislu rečeno je:

[28] Važnost ovih uslova istaknut je od strane MSP u *Slučaju nuklearnog oružja*, Savetodavno mišljenje, 8. juli 1996, *ICJ Reports* 1996, pp. 254-255, §§ 70-73.

[29] Izraz je prvi pomenuo Sir Humphrey Waldock, „General Course on Public International Law", *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, Vol. 106, 1962, p.44.

[30] MSP, *Slučaj epikontinentsalnog pojsa Severnog mora,* p. 43, § 74, *prethodna* beleška 12.

Činjenice podnete Sudu otkrivaju mnogo nesigurnosti i kontradikcija, mnogo kolebanja i razlika u sprovođenju diplomatskih azila i u zvaničnim viđenjima izraženim u raznim prilikama, bilo je toliko mnogo nedoslednosti u brzom uspehu konvencije o azilu, koje su neke države ratifikovale a druge odbile, a i praksa je u velikoj meri bila pod uticajem razmatranja političke svrsishodnosti, u različitim slučajevima, koje nije moguće sagledati kao neku konstantnu i jedinstvenu primenu, prihvaćenu kao pravo.[31]

U *Sporu o ribolovu,* Međunarodni sud pravde suočio se sa sličnom situacijom u pogledu linije od deset milja koja zatvara zalive, u kojoj je smatrao da, iako je takva linija

prihvaćena od nekih država i u njihovom nacionalnom zakonodavstvu i u ugovorima i konvencijama, i iako su one primenjene u nekim arbitrarnim odlukama između tih država, druge države su usvojile drugačije granice. U skladu sa tim, linija od deset milja ne ispunjava uslove opšteg pravila međunarodnog prava.[32]

Ipak, Sud je u ovom slučaju takođe smatrao da „ne treba davati previše značaja malim nedoslednostima ili kontradiktornostima, stvarnim ili očiglednim" u praksi država, prilikom procene.[33] Dovoljno je da je praksa u potrebnoj meri slična. Na osnovu takve, dovoljne sličnosti, Međunarodni sud pravde našao je u *Slučaju epikontinentalnog pojasa* da je koncept isključive ekonomske zone postao deo običajnog prava. Iako različita proglašenja takve zone nisu bila identična, bila su dovoljno slična da Sud donese ovaj zaključak.[34]

Pravna filozofija Međunarodnog suda pravde pokazuje da suprotna praksa koja, na prvi pogled, izgleda da umanjuje jedinstvenost te prakse, ne sprečava formiranje pravila običajnog međunarodnog prava, sve dok je ta suprotna praksa osporena od strane drugih država ili osporena od strane same vlade i stoga ne predstavlja *zvaničnu* praksu. Međunarodni sud pravde suočio se sa takvom situacijom u *Slučaju Nikaragva,* u kojem je istraživao običajnu prirodu principa neupotrebe sile i neintervencije, i izjavio da:

Ne treba očekivati da u praksi država primena dotičnih pravila treba da bude savršena, u smislu da države treba da se u potpunosti uzdržavaju od korišćenja sile ili intervencije u međusobnim odnosima. Sud ne smatra da, za formiranje pravila kao običajnog, odgovarajuća praksa mora da bude apsolutno i striktno u skladu sa pravilom. Da bi se utvrdilo postojanje običajnih pravila, Sud smatra da je dovoljno da ponašanje države, uopšteno bude u skladu sa pravilima i da postupci države koji nisu u skladu sa pravilom budu smatrani povredom dotičnog pravila, a ne indikatorom usvajanja novog pravila. Ako država deluje na način *prima facie* u suprotnosti sa priznatim pravilom, ali brani svoje ponašanje pozivajući se na izuzetke, ili ako pravda-

31 MSP, *Slučaj Azila (Kolumbija protiv Perua)*, Presuda, 20. novemar 1950, *ICJ Reports 1950*, p. 277.

32 ICJ, *Spor o ribolovu (Ujedinjeno Kraljevstvo protiv Norveške)*, Presuda, 18. decembar 1951, *ICJ Reports 1951*, p. 131.

33 *Ibid*, str. 138.

34 MSP, *Slučaj epikontinentalnog pojasa (Tunis protiv Libijske Arapske Džamahirije)*, Presuda, 24. februar 1982, *ICJ Reports 1982*, p. 74, § 100 i *Slučej epikontinentalnog pojasa, prethodna beleška 11* , p. 33, § 34.

nje sadrži samo pravilo, onda, bilo da je delovanje države opravdano ili ne po tom osnovu, značaj tog stava pre potvrđuje nego što slabi pravilo.[35]

Ovaj stav je posebno relevantan za brojna pravila međunarodnog humanitarnog prava, gde postoji obilje dokaza verbalne prakse država u kojoj se određeno pravilo podržava i uporedo sa tim ponovljeni dokazi povrede tog pravila. Kada je ovo praćeno izvinjenjem ili opravdanjem izvršioca i/ili osuđeno od strane drugih država, takve povrede ne dovode u pitanje postojanje dotičnog pravila. Države koje žele da promene postojeće pravilo običajnog međunarodnog prava moraju to da čine putem *zvanične* prakse uz tvrdnje da rade u skladu sa pravom.

(ii) Drugi zahtev za stvaranje pravila opšteg običajnog međunarodnog prava je da praksa država mora da bude *rasprostranjena i reprezentativna.* Ipak, ona ne mora da bude univerzalna; „opšta" praksa je dovoljna.[36] Nije potreban određen broj ili procenat država. Jedan od razloga zašto je nemoguće zahtevati tačan broj država koje primenjuju praksu, je taj što je taj kriterijum na neki način više *kvalitativan* nego kvantitativan. To znači da se ne postavlja samo pitanje koliko država primenjuje tu praksu, već i *koje* su to države.[37] Po rečima Međunarodnog suda pravde u *Slučaju epikontinentalnog pojasa Severnog mora*, praksa mora „da uključuje one države čiji su interesi posebno pogođeni".[38]

Ovaj stav ima dve posledice: (1) ako su sve „posebno pogođene države" uključene, nije važno da većina država aktivno učestvuje, ali one su morale bar da se slože sa praksom „posebno pogođenih država"; (2) ako „posebno pogođene države" ne prihvate praksu, ona ne može prerasti u pravilo običajnog međunarodnog prava, čak i ako saglasnost nije zahtevana kako je objašnjeno.[39] Ko je „posebno pogođen" zavisiće od okolnosti. U odnosu na pitanje legalnosti korišćenja laserskog oružja za oslepljivanje, na primer, „posebno pogođene države" su one koje su identifikovane kao one koje razvijaju takvo oružje. U oblasti humanitarne pomoći, države čijem stanovništvu je ta pomoć potrebna ili države koje često obezbeđuju takvu pomoć smatraće se „posebno pogođenim". U pogledu bilo kog pravila međunarodnog humanitarnog prava, zemlje koje učestvuju u oružanom sukobu su „posebno pogođene" kada je njihova praksa u odnosu na određeno pravilo bila relevantna u tom oružanom sukobu. Uprkos činjenici da postoje posebno zainteresovane države u određenim oblastima međunarodnog humanitarnog prava, takođe je tačno da sve države imaju pravni interes da zahtevaju poštovanje međunarodnog humanitarnog prava od strane drugih država, čak iako nisu strane u sukobu (vidi komentar pravila 144). Rezultat toga je da praksa svih država mora da se uzme u obzir, bez obzira da li su ili ne „posebno pogođene" u striktnom značenju.

35 MSP, *Slučaj vojnih i paravojnih aktivnosti u i protiv Niukaragve, prethodna beleška 14*, p.98, § 186

36 ILA Report, Princip 14, p. 734, *prethodna beleška 18.*

37 ILA Report, komentar (d) i (e) Principa 14, pp. 736-737, *prethodna beleška 18.*

38 MSP, *Slučaj epikontinentalnog pojasa Severnog mora, prethodna beleška* 12, p.43, § 74.

39 ILA Report, komentar (e) Principa 14, str. 737, *prethodna beleška* 18.

U ovoj studiji nije razmatrano da li je pravno moguće biti „stalni protivnik" u odnosu na običajna pravila međunarodnog humanitarnog prava. Pored činjenice da mnoge vlade veruju da to nije moguće u slučaju pravila *jus cogens*, ima vlada koje sumnjaju u važenje ove doktrine.[40] Ako se prihvati da je pravno moguće biti stalni protivnik, država o kojoj se radi morala je da se suprotstavi pojavi nove norme u toku njenog formiranja i da nastavi da se protivi i kasnije; nije moguće biti „protivnik posle toga".

(iii) Treći zahtev je povezan sa vremenom koje je potrebno za formiranje pravila običajnog međunarodnog prava kroz prihvatanje stvarne jedinstvenosti, obima i reprezentativnosti prakse. Kao sto je prethodno navedeno, iako će proći neko vreme pre nego što se ostvari dovoljno prakse da se zadovolje ovi kriterijumi, ne postoji poseban uslov u odnosu na vreme. Pitanje je akumulisanja prakse koja je dovoljno česta, u smislu jedinstvenosti, obima i reprezentativnosti.[41]

Opinio juris

Drugi uslov za postojanje pravila običajnog međunarodnog prava, *opinio juris*, odnosi se na potrebu da se praksa primenjuje *kao pravo*. Određene forme u kojima se mogu izražavati praksa i pravna svest mogu biti različite, u zavisnosti od toga da li pravilo sadrži zabranu, obavezu ili samo pravo da se ponaša na određeni način.

Praksa koja ustanovljava zabranu, na primer, pravilo po kome je zabranjeno objaviti da se neće davati milost (vidi pravilo 46), podrazumeva ne samo izjave da je takvo ponašanje zabranjeno i osude kada se zabranjeno ponašanje desi, verovatno u kombinaciji sa opravdanjem i izvinjenjem od strane kritikovane države, već i fizičku praksu uzdržavanja od zabranjenog ponašanja. Ako se praksa u velikoj meri sastoji od uzdržavanja u kombinaciji sa ćutanjem, potrebni su neki pokazatelji da je uzdržavanje zasnovano na legitimnim očekivanjima u odnosu na takvo ponašanje od strane međunarodne zajednice.

Praksa koja ustanovljava postojanje obaveze, na primer, pravilo da se moraju zbrinjavati ranjenici i bolesnici (vidi pravilo 110), može se naći, prvenstveno, u ponašanju u skladu sa tim zahtevom. Činjenica da je to pravni zahtev, više nego neki koji ima kurtoazni karakter ili prosto učtivost, može se naći ili u izražavanju potrebe za takvim ponašanjem ili u kritici drugih država zbog odsustva takvog ponašanja. Takođe se može dogoditi, sledeći kritiku drugih država, da kritikovana država objašnjava svoje uzdržavanje traženjem opravdanja u pravilu.

Praksa koja ustanovljava postojanje pravila koje dozvoljava određeno ponašanje, na primer, pravilo da država ima pravo da za ratne zločine primeni univerzalnu jurisdikciju u svojim sudovima (vidi pravilo 157), može se naći u aktima koji priznaju pravo da se ponaša na takav način bez stvarnog zahteva za takvim

40 Za širu diskusiju o ovom pitanju, vidi: Maurice H. Mendelson, „The Formation of Customary International Law", *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, Vol.272, 1998, pp. 227-244.

41 ILA Report, komentar (b) Principa 12, str. 731, *prethodna beleška 18*.

ponašanjem. Tipičan oblik ovoga će biti da države preduzimaju takvu akciju, uz odsustvo protesta drugih država.

Tokom rada na studiji se pokazalo da je vrlo teško, i uglavnom teoretsko, pitanje da se striktno odvoje elementi prakse od pravne svesti. Češće je da jedan isti slučaj odražava praksu i pravnu svest, nego jedno od toga. Kao što je ukazalo Udruženje za međunarodno pravo, Međunarodni sud pravde „u stvari nije rekao sa mnogo reči, da samo zbog toga što postoje (navodno) različiti elementi u običajnom pravu, isto ponašanje ne može manifestovati oba. Često je teško ili čak nemoguće razlučiti dva elementa."[42] Ovo posebno zbog toga što se verbalni akti računaju kao praksa države i često izražavaju pravnu svest države, koja je u isto vreme uključena.

Kad postoji dovoljno česta praksa, *opinio juris* je generalno sadržan u njoj i, kao rezultat, obično nije nužno odvojeno dokazivati postojanje *opinio juris. Opinio juris,* međutim, ima važnu ulogu u određenim situacijama kad je praksa dvosmislena, da bi se odlučilo da li se ta praksa može računati kao da govori u prilog formiranju običaja. To je često slučaj sa propuštanjima, kada država propušta da deluje ili reaguje, ali nije jasno zbog čega. Jedan primer takve situacije je analizirao Stalni sud međunarodne pravde u *Slučaju Lotus,* u kome se Francuska sporila sa pravom Turske da tuži zbog sudara na otvorenom moru. Francuska je tvrdila da odsustvo takvih tužbi dokazuje zabranu da se tuži, po običajnom međunarodnom pravu, osim države zastave broda na čijoj se palubi dogodio nezakonit akt. Međutim Sud se nije složio, jer nije bilo jasno da li su se druge države uzdržavale od tužbi zbog toga što su smatrale da nemaju pravo ili zbog nedostatka interesa, odnosno zbog toga što su verovale da je sud države zastave broda forum koji više odgovara. Sud je zaključio da nije postojao dokaz bilo kakve „svesti o postojanju obaveze uzdržavanja."[43]

Drugu situaciju dvosmislenosti je analizirao Međunarodni sud pravde u *Slučajevima epikontinentalnih pojaseva u Severnom moru*, u kojima su Danska i Holandija tvrdile da postoji običajno pravilo koje zahteva da epikontinentalni pojas bude razgraničen, *između ostalog,* na osnovu principa jednake udaljenosti, jer je određeni broj država tako učinio. Sud je smatrao da osnove akcije tih država ostaju spekulativne, jer se ne može izvući zaključak da su one same verovale da primenjuju pravilo običajnog međunarodnog prava.[44] Drugim rečima, države koje su razgraničile svoje epikontinentalne pojaseve na osnovu principa jednake udaljenosti ponašale su se u skladu sa principom, ali ništa ne pokazuje da su se one smatrale obavezane njime. Osnovno je u tim slučajevima, gde je praksa dvosmislena, da i Međunarodni sud pravde i njegov prethodnik, Stalni sud međunarod-

42 ILA Report, § 10 (c), str. 718, *prethodna beleška 18*. Za produbljeniju analizu, vidi: Peter Haggenmacher, „La doctrine des deux elements du droit courtumier dans la pratique de la Cour internationale", *Revue generale de droit international public,* Vol. 90, 1986, str.5.

43 SMSP, *Slučaj Lotus,* , str. 28, *prethodna beleška* 19

44 MSP, *Slučaj epikontinentalnih pojaseva Severnog mora,* , pp.43-44, §§ 76-77, *prethodna* beleška 12.

ne pravde, posebno su posmatrali da li mogu da posebno ustanove postojanje *opinio juris* koji bi pokazivao da se dvosmislena praksa može računati u prilog ustanovljava običajnog međunarodnog prava.[45]

Na području međunarodnog humanitarnog prava, gde mnoga pravila zahtevaju uzdržavanje od određenog ponašanja, propuštanje nameće poseban problem u proceni *opinio juris,* pošto se mora dokazati da uzdržavanje nije koincidencija nego se zasniva na legitimnom očekivanju. Kad se takav zahtev za uzdržavanjem iskazuje u izjavama i dokumentima, postojanje *pravnog* zahteva da se uzdrži od ponašanja, koje je u pitanju, obično se može dokazati. Uz to, takva uzdržavanja se mogu dogoditi i pošto ponašanje koje je u pitanju stvori određene kontroverze, koje takođe pomažu da se dokaže da uzdržavanje nije bilo koincidencija, iako nije uvek lako zaključiti da se uzdržavanje dogodilo zbog osećanja pravne obaveze. Poseban primer ovog problema je uzdržavanje od nekih ponašanja u nemeđunarodnom oružanom sukobu, kad se jasno pravilo da se uzdrži od takvog ponašanja može naći samo u ugovornom pravu primenljivom na međunarodne oružane sukobe. Takav je, na primer, slučaj uzdržavanja od upotrebe određenog oružja u nemeđunarodnim oružanim sukobima, kad je zabrana upotrebe ovog oružja postignuta u ugovornom pravu, davno pre nego što se o pravilima koja se odnose na nemeđunarodne oružane sukobe razmišljalo, ili pre nego što su prihvaćena onakva kakva su danas. Uzdržavanje od takve upotrebe ili od zabranjenog ponašanja verovatno nije navodilo druge države na komentare, a posebno se to može reći u odnosu na nemeđunarodne oružane sukobe, kojima druge države nisu direktno pogođene. Proces zahteva i kontrazahteva ne dovodi do više jasnoće u pogledu nemeđunarodnih oružanih sukoba, kao što to čini u pogledu međunarodnih oružanih sukoba, pošto su u drugom slučaju dve ili više država direktno pogođene ponašanjem drugih, dok u prvom slučaju, obično je samo jedna država direktno pogođena.

45 ILA Report, , Princip 17(iv) i komentar, *prethodna* beleška 18.

46 Za analizu tog fenomena u ponašanju međunarodnih sudova, vidi: Frederic L. Kirgis, „Custom on a Sliding Scale“, *American Journal of International Law,* Vol. 81, 1987, p.146.

47 Međunarodni vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj glavnih ratnih zločinaca,* Presuda, 1. oktobar 1946, *Official Documents,* Vol. I, pp. 253-254.

48 MSP, *Slučaj vojnih i paravojnih aktivnosti u i protiv Nikaragve,* , str. 106-110, §§ 202-209, *prethodna* beleška 14.

Ispostavlja se da međunarodni sudovi i tribunali povremeno zaključuju da pravilo običajnog međunarodnog prava postoji kad je takvo pravilo poželjno za međunarodni mir i bezbednost ili za zaštitu ljudske ličnosti, pod uslovom da nije u značajnoj meri suprotno *opinio juris*.[46] Primeri takvih zaključaka su zaključci Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu da su se Haške konvencije od 1907. učvrstile u običajnom pravu.[47] i zaključci Međunarodnog suda pravde u *Slučaju Nikaragva,* da je pravilo o nemešanju u unutrašnje i spoljne poslove drugih država bilo deo običajnog međunarodnog prava.[48] Međutim, kad je postojao jasan dokaz suprotnog *opinio juris* određenog broja država, uključujući posebno pogođene, sudski slučajevi međunarodnog prava su smatrali da postojanje pravila običajnog međunarodnog prava nije dokazano, na primer, savetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde u *Slučaju nuklearnog oružja,* o pitanju da li je upotreba nuklearnog oružja nezakonita[49] i odlučivanje arbitra pojedinca u slučaju *Texaco protiv Libije,* o pitanju moguće primene prava koje se odnosi na naknadu za eksproprijaciju.[50]

Ovaj aspekt procene običajnog prava je posebno relevantan za međunarodno humanitarno pravo, pošto je većina tog prava usmerena na uređivanje ponašanja iz humanitarnih razuloga. U nekim slučajevima još nije moguće naći pravilo običajnog međunarodnog prava, čak i kad postoji jasna većina u praksi u prilog pravila, a takva pravila su vrlo poželjna.

Uticaj ugovornog prava

Ugovori su takođe relevantni u određivanju postojanja običajnog prava, jer oni pomažu da se oceni kako države gledaju na određena pravila međunarodnog prava. Zato, ratifikacija, tumačenje i primena ugovora, uključujući rezerve i interpretativne izjave koje se daju pri ratifikaciji, uključeni su u studiju. U *Slučaju epikontinentalnih pojaseva u Severnom moru,* Međunarodni sud pravde je jasno smatrao da stepen ratifikacija treba da bude relevantan za procenu običajnog prava. U tom slučaju, Sud je utvrdio da „broj ratifikacija i pristupanja koji je do sada osiguran (39), iako respektabilan, teško da je dovoljan", posebno u kontekstu u ko-

49 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* str. 255, § 73, *prethodna* beleška 28. Ovaj zaključak MSP je bio u odnosu na analizu da li postoji dovoljno konzistentno *opinio juris.* U tom kontekstu, Sud je našao, u pogledu rezolucija Generalne skupštine UN, koje su tvrdile da je upotreba nuklearnog oružja nezakonita i koje su usvojene glasovima velike većine država, da one ne nisu stvorile dovoljno *opinio juris,* da bi se ustanovilo pravilo običajnog prava, zbog velikog broja glasova protiv i uzdržanih.

50 *Texaco Overseas Petroleum Company and California Asiatic Oil Company protiv Libijske Arapske Republike,* Arbitražna presuda, 19. januar 1977, §§ 80-91, objavljena u *International Legal Materials,* Vol. 17, 1978, pp. 27-31. Arbitar je našao da nije bila dovoljna podrška jedne grupe posebno pogođenih država za Povelju o ekonomnkim pravima i dužnostima država i za Deklaraciju o uspostavljanju novog međunarodnog ekonomskog poretka.

51 MSP, *Epikontinentalni pojas Severnog mora,* p. 42, § 73, *prethodna* beleška 12.

52 MSP, *Slučaj vojnih i paravojnih aktivnosti u i protiv Nikaragve,* str. 99-100, § 188, *prethodna* beleška 14.

53 MSP, *Slučaj epikontinentalnog pojasa,* p. 33, § 34, *prethodna* beleška 11. Broj zahteva za isključivu ekonomsku zonu je porastao na 56 i on uključuje posebno zainteresovane države.

me je praksa van ugovora kontradiktorna.[51] Obrnuto, u *Slučaju Nikaragva,* Sud je smatrao, kad je procenjivao običajni karakter pravila o ne-intervenciji, da ima veliki značaj činjenica da je Povelja UN bila skoro univerzalno ratifikovana i da su relevantne rezolucije Generalne skupštine UN bile široko prihvaćene, posebno Rezolucija 2625 (XXV), o prijateljskim odnosima između država, koja je bila usvojena bez glasanja.[52] Čak, može biti slučaj da ugovorne odredbe odražavaju običajno pravo, i ako ugovor još nije na snazi, pod uslovom da postoji dovoljno slične prakse, koja uključuje posebno pogođene države, tako da ostaje mala verovatnoća značajne opozicije pravilu koje je u pitanju.[53]

U praksi, priprema nacrta ugovornih odredaba pomaže da se usmeri svetsko pravno mišljenje koje ima neporeciv uticaj na buduće ponašanje i pravnu svest država. Ovu realnost je prepoznao Međunarodni sud pravde u *Slučaju epikontinentalnog pojasa:*

> Aksiom je da materija običajnog međunarodnog prava treba prvenstveno da traga za aktuelnom praksom i *opinio juris* država, čak i ako multilateralne konvencije mogu da imaju važnu ulogu u evidenciji i definisanju pravila koja proizlaze iz običaja ili ih zaista razvijaju.[54]

Tako je Sud prepoznao da ugovori mogu da kodifikuju već prethodno postojeće običajno međunarodno pravo, ali takođe mogu da postave temelje za razvoj novih običaja, zasnovanih na normama koje su sadržane u tim ugovorima. Sud je, čak, išao dalje tvrdeći da „je moguće da ..... vrlo široko i reprezentativno učešće u konvenciji može biti dovoljno po sebi, pod uslovom da uključuje države čiji su interesi posebno pogođeni."[55]

Udruženje za međunarodno pravo je sumiralo ovu sudsku odluku, tvrdeći da (multilateralni) ugovor može otuda da utiče na četiri različita načina na običaj: on može da obezbedi dokaz o postojanju običaja; on može da obezbedi inspiraciju ili model za usvajanje novog običaja kroz praksu država; on može da pomogne u tzv. „kristalizaciji" pojavljivanja običaja; i on čak može da omogući pojavu novog običaja o „njegovom sopstvenom uticaju", ako pravilo koje je u pitanju ima suštinski karakter pravila koje stvara normu i ako su ga široko prihvatile države sa namerom da stvore novu opštu pravnu obavezu. Ne može se pretpostavljati da postoji bilo koji od ovih uticaja i u svakom slučaju to je pitanje ispitivanja dokaza.[56]

Ova studija je oprezno prihvatila da je raširenost ratifikacija samo jedan od pokazatelja i da se to mora ispitivati u odnosu na druge elemente prakse, posebno prakse država koje nisu članice ugovora koji su u pitanju. Dosledna praksa država koje nisu članice ugovora se smatrala važnim pozitivnim dokazom. Suprotna praksa država koje nisu članice, međutim, smatrala se važnim negativnim dokazom. Praksa država članica ugovora prema državama koje nisu članice je takođe posebno re-

54 MSP, *Slučaj epikontinentalnog pojasa,* , pp. 29-30, § 27, *prethodna* beleška 11.

55 MSP, *Slučaj epikontinentalnog pojasa Severnog mora,* p. 42, § 73, *prethodna* beleška 12.

56 ILA Report, Principi 20-21, 24, 26. i 27, pp. 754-765, *prethodna* beleška 18.

levantna. Ova studija se nije, međutim, ograničila na praksu država koje nisu članice relevantnih ugovora međunarodnog humanitarnog prava. Ograničavanje studije na razmatranje prakse samo preostalih tridesetak država koje još nisu ratifikovale Dopunske protokole, na primer, ne bi bilo u saglasnosti sa zahtevom da se običajno međunarodno pravo zasniva na širokoj i reprezentativnoj praksi. Zbog toga, procena postojanja običajnog prava uzima u obzir činjenicu da je, u vreme pisanja, I Dopunski protokol ratifikovalo 162 države, a II Dopunski protokol 157 država. Slično, procena običajnog prava takođe uzima u obzir činjenicu da su Ženevske konvencije ratifikovale 192 države i to se ne ponavlja u komentarima.

Konačno, najvažnije sudske odluke o običajnoj prirodi odredaba humanitarnog prava se ne ponavljaju u komentarima koji navode pravila za koja se smatra da su običajna. Ovo posebno važi za zaključke Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu da Haški pravilnik od 1907 „nesumnjivo predstavlja napredak u odnosu na postojeće međunarodno pravo u vreme njegovog usvajanja ....ali do 1939, ta pravila propisana u Konvenciji su priznali svi civilizovani narodi i bila su smatrana kao deklaracija zakona i običaja ratovanja."[57] To takođe važi za *Slučaj Nikaragva,* u kome je Međunarodni sud pravde utvrdio da zajednički član 3. Ženevskih konvencija izražava „elementarne zahteve čovečnosti", konstituišući „minimum merila" primenljivih u svim oružanim sukobima.[58] Dalje, to važi i za zaključak Međunarodnog suda pravde, u *Slučaju nuklearnog oružja,* da velika većina odredaba Ženevskih konvencija od 1949. predstavlja običajno međunarodno pravo.[59] U istom tonu, važno je podvući, iako nije ponovljeno u komentarima, da je, u pogledu Statuta Međunarodnog krivičnog suda, postojao „opšti sporazum da definicije zločina u Statutu MKS izražavaju postojeće običajno međunarodno pravo, a ne stvaraju novo pravo." [60]

Organizacija studije

Da bi odredio najbolji način za ispunjavanje mandata koji mu je poveren, MKCK je konsultovao grupu akademskih eksperata međunarodnog humanitarnog prava koji su činili Akcioni odbor studije. Akcioni odbor su sačinjavali profesori Georges Abi-Saab, Salah El-Din Amer, Ove Bring, Eric David, John Dugard, Florentino Feliciano, Horst Fisher, Francoise Hampson, Theodor Meron, Djamchid Momtaz, Milan Šahović i Raul Emilio Vinuesa. Akcioni odbor je usvojio Plan akcije u junu 1996. i istraživanje je počelo u oktobru 1996. Prateći Plan akcije, istraživanje se izvodilo korišćenjem

57 Međunarodni vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj glavnih ratnih zločinaca, prethodna* beleška 47.

58 MSP, *Slučaj vojnih i paravojnih aktivnosti u i protiv Nikaragve,* , str. 114, § 218, *prethodna* beleška 14.

59 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* , str. 257-258, §§ 79 i 82, *prethodna* beleška 28.

60 Philippe Kirsch, „*Foreword*" in Knut Dormann, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary, prethodna* beleška 1, p. xiii; vidi, takođe, Report of the Preparatory Committee on the Establishment of an International Criminal Court, Vol. I, Proceedings of the Preparatory Committee during March-April and August 1996, *UN General Assembly Official Records,* UN Doc. A/51/22, 13 September 1996, § 54.

nacionalnih i međunarodnih izvora koji se odnose na praksu država. Istraživanje ovih izvora je usmereno na šest delova studije koji su identifikovani u Planu akcije:

- Princip razlikovanja ciljeva
- Posebno zaštićena lica i objekti
- Posebni metodi ratovanja
- Oružja
- Postupak prema civilima i *licima van borbe*
- Primena

Mera u kojoj je moguć pristup nacionalnim i međunarodnim izvorima u velikoj meri objašnjava usvojeni metod istraživanja.

Istraživanje prakse u nacionalnim izvorima

Pošto je nacionalnim izvorima lako pristupiti iz same zemlje, odlučeno je da se traži saradnja nacionalnih istraživača. U tom cilju, odabrano je skoro 50 država (9 u Africi, 15 u Aziji, 11 u Evropi, 11 u Amerikama i 1 u Australiji) i svaki istraživač ili grupa istraživača je određena da sačini izveštaj o praksi države (vidi Dodatak I). Akcioni odbor je odabrao države na osnovu geografskog predstavljanja, kao i na osnovu nedavnog iskustva u različitim oblicima oružanih sukoba u kojima su primenjivani različiti metodi ratovanja. Rezultat je bio serija izveštaja o praksi država. Značajna praksa drugih država je identifikovana kroz istraživanje u međunarodnim izvorima i arhivama MKCK (vidi napred).

Nacionalni istraživači su sakupljali izvore o praksi država, uključujući vojne priručnike, nacionalno zakonodavstvo, presude nacionalnih sudova, uputstva oružanim snagama i snagama bezbednosti, vojna saopštenja tokom rata, diplomatske proteste, mišljenja službenih pravnih savetnika, komentare vlada o nacrtima ugovora, izvršne odluke i pravilnike, podneske međunarodnim tribunalima, izjave u međunarodnim organizacijama i na međunarodnim konferencijama i stavove koje su vlade zauzimale u odnosu na rezolucije međunarodnih organizacija.

Vojni priručnici i nacionalno zakonodavstvo država koje nije pokriveno izveštajima o praksi država je takođe istraživano i sakupljano. Ovaj rad je olakšavala mreža delegacija MKCK širom sveta, a značajan zbir nacionalnog zakonodavstva je sakupila Savetodavna služba MKCK o međunarodnom humanitarnom pravu. Svrha dopunskih istraživanja je bila da se osigura ažuriranje studije koliko je to moguće i da se, u mogućem obimu, uzme u obzir razvoj do 31. decembra 2002. U nekim slučajevima, bilo je moguće da se uključi i nedavna praksa.

Istraživači prakse u međunarodnim izvorima

Praksu država prikupljenu iz međunarodnih izvora je sakupljalo šest timova, od kojih se svaki koncentrisao na jedan deo studije. Timove su sačinjavala sledeća lica:

Deo I. Princip razlikovanja
Izvestilac: Georges Abi-Saab
Istraživač: Jean-Francois Queguiner
Deo II. Posebno zaštićena lica i objekti
Izvestilac: Horst Fischer
Istraživači: Gregor Schotten i Heike Spieker
Deo III. Posebni metodi ratovanja
Izvestilac: Theodor Meron
Istraživač: Richard Desgagne
Deo IV.Oružja
Izvestilac: Ove Bring
Istraživač: Gustaf Lind
Deo V. Postupak sa civilima i licima van borbe
Izvestilac: Francoise Hampson
Istraživač: Camille Giffard
Deo VI. Primena
Izvestilac: Eric David
Istraživač: Rishartd Desgagne

Ovi timovi su istraživali praksu u okviru Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija, posebno u Afričkoj uniji (ranije Organizaciji afričkog jedinstva), Savetu Evrope, Savetu za saradnju u Zalivu, Evropskoj uniji, Ligi arapskih država, Organizaciji američkih država, Organizaciji islamske konferencije i Organizaciji za bezbednost i saradnju u Evropi. Takođe je istraživana i praksa Komonvelta nezavisnih država, Inter-parlamentarne unije i Pokreta nesvrstanih. Pristup praksi ovih organizacija su olakšale delegacije MKCK koje održavaju kontakte sa njima.

Praksa država na međunarodnom nivou odražava lepezu izvora, uključujući rezolucije usvojene u okviru Ujedinjenih nacija, posebno u Savetu bezbednosti, Generalnoj skupštini i Komisiji za ljudska prava, *ad hoc* ispitivanja Ujedinjenih nacija, rad Komisije za međunarodno pravo i komentare koje je ona dobila od vlada, rad komiteta Generalne skupštine UN, izveštaje generalnog sekretara UN, tematske i procedure za posebne zemlje Komisije za ljudska prava UN, procedure izveštavanja pred Komitetom za ljudska prava, Komitetom protiv torture, Komitetom za eliminaciju diskriminacije protiv žena i Komitetom o pravima deteta, *pripremne radove* ugovora i podneske država međunarodnim i regionalnim sudovima.

Odluke sudova u međunarodnom pravu su takođe prikupljene u obimu u kome one obezbeđuju dokaze postojanja pravila običajnog međunarodnog prava.

Istraživanje u arhivama MKCK

Da bi se dopunilo istraživanje nacionalnih i međunarodnih izvora, MKCK je pregledao svoje sopstvene arhive koje se odnose na blizu 40 nedavnih oružanih sukoba, od kojih se 20 dogodilo u Africi, 8 u Aziji, 8 u Evropi i 2 u Amerikama (vidi Dodatak II). Generalno, ovi sukobi su izabrani tako da se obuhvate i zemlje i sukobi kojima se ne bave izveštaji o praksi država.

Rezultat ovog trostrukog pristupa - istraživanja u nacionalnim, međunarodnim i MKCK izvorima - je da se navodi praksa iz svih delova sveta. Međutim, po prirodi stvari, ovo ne ukazuje da samo ovo istraživanje kompletira studiju. Istraživanje za studiju je usmereno posebno na praksu poslednjih 30 godina da bi se obezbedilo da rezultat bude redefinisanje savremenog običajnog međunarodnog prava, ali, kad je to relevantno, starija praksa se takođe navodi.

Objedinjavanje istraživačkih rezultata

Po kompletiranju istraživanja, sve sakupljene prakse su sumirane i objedinjene u posebne delove koji pokrivaju različita područja studije. Ovaj rad su završili šest istraživačkih timova za delove koji su bili povereni njima. Odeljci koji sadrže ovu objedinjenu praksu su sledstveno uređivale, dopunjavale i ažurirale grupe istraživača MKCK, i objavljeni su u Delu II, „Praksa". Razlozi za objavljivanje tako obimnih delova su dvostruki. Prvo, oni koji se koriste studijom trebalo bi da budu u stanju da verifikuju osnove u praksi države, za svako pravilo običajnog međunarodnog prava. Svako pravilo u Delu I se odnosi na odeljak i poglavlje u Delu II, gde se može naći praksa na kojoj se to pravilo zasniva. Drugo, smatralo se korisnim da se objavi bogatstvo informacija koje su sakupljene. Mnogi koji se bave praksom ili studenti će tako biti u stanju da za svoje profesionalne svrhe koriste sakupljenu praksu.

Konsultacije stručnjaka

U prvom krugu konsultacija, MKCK je pozvao međunarodne istraživačke timove da pripreme „izvršni rezime", koji sadrži preliminarnu procenu običajnog humanitarnog prava na osnovu sakupljene prakse. O ovom izvršnom rezimeu se diskutovalo u Akcionom odboru, na tri sastanka u Ženevi (vidi Dodatak III). Na osnovu ovog prvog kruga konsultacija „izvršni rezime" je ažuriran i tokom drugog kruga konsultacija on je podnesen grupi akademskih i vladinih stručnjaka iz svih delova sveta, koje je MKCK pozvao u ličnom svojstvu, da učestvuju na dva sastanka Akcionog odbora u Ženevi (vidi Dodatak III). Tokom ova dva sastanka

u Ženevi, stručnjaci su pomogli da se oceni sakupljena praksa i da se ukaže na posebnu praksu koja je propuštena.

Pisanje izveštaja

Procena Akcionog odbora, koju je preispitala grupa akademskih i vladinih stručnjaka, poslužila je kao osnov za pisanje završnog izveštaja. Autori studije su preispitali praksu, ponovo procenili postojanje običaja, preispitali formulacije i redosled pravila i pripremili komentare. Nacrt teksta je podnet Pravnom odeljenju MKCK, čiji su članovi obezbedili izuzetno korisne komentare i poglede. Štaviše, svaki deo je preispitao još jedan čitalac: Maurice Mendelson uvodni deo o proceni običajnog međunarodnog prava, Knut Dörman Deo I, Theodor Meron Deo II, Horst Fischer Deo III, Odeljenje za mine i oružje MKCK kojom rukovodi Peter Herby Deo IV, William Fenrick Deo V i Antonio Cassese Deo VI. Na osnovu njihovih komentara i komentara Pravnog odeljenja MKCK, pripremljen je drugi nacrt, koji je podnet na pismene konsultacije Akcionom odboru, grupi akademskih i vladinih stručnjaka i Pravnom odeljenju MKCK. Tekst je dalje bio ažuriran i završen uzimajući u obzir primljene komentare.

Ova studija je započeta pod nadzorom Louise Doswald-Beck, koja je tada bila zamenik, a kasnije i šef Pravnog odeljenja MKCK. Jean-Marie Henckaerts je bio odgovoran za opšte upravljanje studijom i za pripremu nacrta odeljaka I, II, III i V Dela I. Louise Doswald-Beck je pripremila nacrte odeljaka IV i VI, kao i poglavlja 14. i 32. Dela I. Uvodni deo su pripremili zajedno. U pripremi nacrta teksta vrlo važan doprinos su im dali Carolin Alvermann, Knut Dörman i Baptiste Rolle. Autori, zajedno, jedini snose odgovornost za sadržaj ove studije.

Dodatak I. Nacionalno istraživanje

Na osnovu principa geografskog predstavljanja i iskustva oružanog sukoba, sledeće države su bile odabrane za produbljenu studiju nacionalne prakse o međunarodnom humanitarnom pravu, koju je sprovodio lokalni stručnjak. Značajna praksa drugih država je pronađena u međunarodnim izvorima i arhivama MKCK.

Afrika

Alžir, Angola, Bocvana, Egipat, Etiopija, Nigerija, Ruanda, Južna Afrika, Zimbabve.

Azija

Kina, Indija, Indonezija, Iran, Irak, Izrael, Japan, Republika Koreja, Kuvajt, Liban, Malezija, Pakistan, Filipini, Sirija.

Australija
Australija

Evropa
Belgija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Francuska, Nemačka, Italija, Holandija, Ruska Federacija, Španija, Ujedinjeno Kraljevstvo, Jugoslavija.

Amerike
Argentina, Brazil, Kanada, Kolumbija, Kuba, Salvador, Nikaragva, Peru, Sjedinjene Američke Države, Urugvaj.

Dodatak II. Istraživanje u arhivama MKCK

Sukobi za koje je istraživanje obavljeno u arhivama MKCK bili su izabrani da bi se uključile države i teritorije koje nisu pokrivene izveštajima o praksi država.

Afrika
Angola, Burundi, Čad, Čad-Libija, Demokratska Republika Kongo, Džibuti, Eritreja-Jemen, Etiopija (1973-1994), Liberija, Mozambik, Namibija, Nigerija-Kamerun, Ruanda, Senegal, Senegal-Mauritanija, Sijera Leone, Somalija, Somalija-Etiopija, Sudan, Uganda, Zapadna Sahara.

Azija
Avganistan, Kambodža, Indija (Džamu i Kašmir), Papua Nova Gvineja, Šri Lanka. Tadžikistan, Jemen, Jemen-Eritreja (takođe u delu Afrika).

Evropa
Jermenija-Azerbejdžan (Nagorno-Karabah). Kipar, Bivša Jugoslavija [sukobi u Jugoslaviji (1991-1992), sukob u Bosni i Hercegovini (1992-1996), sukob u Hrvatskoj (Krajinama) (1992-1995)], Gruzija (Abhazija), Ruska Federacija (Čečenija), Turska.

Amerike
Gvatemala, Meksiko

Dodatak III. Konsultacije stručnjaka

1. Konsultacije Akcionog odbora (1998)

Prvi sastanak, 28. aprila - 1. maja 1998: posebni metodi ratovanja; oružje.

Drugi sastanak, 16-18. avgusta 1998: princip razlikovanja ciljeva; posebno zaštićena lica i objekti.

Treći sastanak, 14-17. oktobra 1998: postupak prema civilima i licima van borbe; primena

Upravni odbor su sačinjavali profesori: Georges Abi-Saab, Salah El-Din Amer, Ove Bring, Eric David, John Dugard, Florentino Feliciano, Horst Fischer, Francoise Hampson, Theodor Meron, Djamchid Momtaz, Milan Šahović i Raul Emilio Vinuesa.

2. Konsultacije akademskih i vladinih stručnjaka (1999)

Prvi sastanak, 4-8. januara 1999: posebni metodi ratovanja; oružje; posebno zaštićena lica i objekti.

Drugi sastanak, 1-5. maja 1999: Princip razlikovanja ciljeva; postupak prema civilima i licima van borbe; primena.

Sledeće akademske i vladine stručnjake je pozvao MKCK, u njihovom ličnom svojstvu, da učestvuju u ovim konsultacijama:

Abdallah Ad-Douri (Irak), Paul Bertman (Ujedinjeno Kraljevstvo), Sadi Gaycy (Turska), Michael Cowling (Južna Afrika), Edward Cummings (Sjedinjene Američke Države), Antonio de Icaza (Meksiko), Yoram Dinstein (Izrael), Jean-Michel Favre (Francuska), William Fenrick (Kanada), Dieter Fleck (Nemačka), Juan Carlos Gomez Ramirez (Kolumbija), Jamshed A.Hamid (Pakistan), Arturo Hernandez-Basave (Meksiko), Ibrahim Idriss (Etiopija), Hassan Kassem Jouni (Liban), Kenneth Keith (Novi Zeland), Githu Muigai (Kenija), Rein Mullerson (Estonija), Bara Niang (Senegal), Mohamed Olwan (Jordan), Raul C. Pangalangan (Filipini), Stelios Perrakis (Grčka), Paulo Segio Pinheiro (Brazil), Arpad Prandler (Mađarska), Pemmaraju Sreenivasa Rao (Indija), Camilo Reyes Rodriguez (Kolumbija), Itse E. Sagay (Nigerija), Harold Sandoval (Kolumbija), Somboon Sangianbut (Tajland), Marat A. Sarsembayev (Kazahstan), Muhammad Aziz Shukri (Sirija), Parlaungan Sihombing (Indonezija), Geoffrey James Skillen (Australija), Guoshun Sun (Kina), Bakhtyar Tuzmukhamedov (Rusija) i Karol Wolfke (Poljska).

3. Pismene konsultacije sa akademskim i vladinim stručnjacima (2000-2004).

Napred navedeni stručnjaci su pozvani da komentarišu dva nacrta i određeni broj njih se odazvao obezbeđujući pismene komentare koji su uzeti u obzir.

SKRAĆENICE

Konvencija o klasičnom oružju, (KKO)	Konvencija Ujedinjenih nacija o zabrani ili ograničavanju upotrebe određenih vrsta klasičnih oružja za koja se može smatrati da izazivaju prekomerne traumatske efekte i da deluju bez razlikovanja ciljeva
Diplomatska konferencija na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, (DKRRMHP)	Diplomatska konferencija o reafirmaciji i razvoju međunarodnog humanitarnog prava, primenljivog u oružanim sukobima (Ženeva, 1974-1977.
KND	Komonvelt nezavisnih država .
KEBS	Konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi .
ECOSOC	Ekonomski i socijalni savet Ujedinjenih nacija
ENMOD konvencija	Konvencija o zabrani vojne ili bilo koje druge neprijateljske upotrebe tehnika koje menjaju životnu sredinu .
EZ	Evropska zajednica
EU	Evropska unija .
FMLN	Farabundo Martí para la Liberacion Nacional, (Farabundo Martí National Liberation Front, El Salvador) Nacionalni oslobodilački front Salvadora, Farabundo Marti
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija .
MKS	Međunarodni krivični sud
MSP	Međunarodni sud pravde
Izveštaj MSP	Izveštaj o presudama, savetodavno mišljenje i naredbe, MSP
MKCK	Međunarodni komitet Crvenog krsta
MKTJ	Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju .
MKTR	Međunarodni krivični tribunal za Ruandu
MHP	Međunarodno humanitarno pravo .
POS	Pravo oružanih sukoba
ILA	Međunarodno udruženje pravnika
KMP	Komisija za međunarodno pravo
MVS	Međunarodni vojni sud .

LTTE	Oslobodilački tigrovi Tamil Eelam (Šri Lanka) .
NATO	Severno-atlantski pakt
OAD	Organizacija američkih država .
OAJ	Organizacija afričkog jedinstva (sad Afrička unija)
OIK	Organizacija islamske konferencije
OSCE	Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi
San Remo priručnik o pomorskom ratovanju za međunarodno humanitarno pravo	Priručnik o međunarodnom pravu primenljivom u oružanim sukobima na moru. Instituta iz San Rema
SSM	Stalni sud međunarodne pravde .
RZ	Ratni zarobljenici .
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija .
SPLM/A	Sudanski narodnooslobodilački pokret/vojska
UN	Ujedinjene nacije .
UNESCO	Organizacija za obrazovanje, nauku i kulturu Ujedinjenih nacija .
UNHCR	Visoki komesar za izbeglice Ujedinjenih nacija
Potkomisija za ljudska prava UN	Potkomisija za promociju i zaštitu ljudskih prava (ranije Potkomisija za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina) .
SSSR	Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
UK, (Ujedinjeno Kraljevstvo)	Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske
SAD, (Sjedinjene Države)	Sjedinjene Američke Države.
JNA	Jugoslovenska Narodna Armija .

THE PRINCIPLE OD DISTINCTION

ODELJAK 1

RAZLIKOVANJE IZMEĐU CIVILA I BORACA

Pravilo 1: Strane u sukobu moraju u svako doba da prave razliku između civila i boraca. Napadi mogu biti usmereni samo na borce. Napadi ne smeju biti usmereni prema civilima.

Praksa

Tom II, Odeljak 1, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Tri komponente ovog pravila su povezane i praksa u pogledu jednog od njih potvrđuje vrednost drugih pravila. Termin „borac" u ovom pravilu koristi se u svom izvornom značenju, označavajući osobe koje ne uživaju zaštitu protiv napada, koja je obezbeđena civilima, ali ne podrazumeva pravo na status borca ili ratnog zarobljenika (vidi Glavu 33). Ovo pravilo mora se razumeti u kombinaciji sa zabranom napada na lica *hors de combat* (vidi Pravilo 47) i sa pravilom da su civili zaštićeni od napada, osim ako direktno učestvuju u neprijateljstvima (vidi Pravilo 6). Ratne represalije protiv civila razmatrane su u Odeljku 41.

Međunarodni oružani sukobi

Princip razlikovanja između civila i boraca prvi put je pomenut u Petrogradskoj deklaraciji, u kojoj se kaže „da je jedini legitimni cilj koji treba države da imaju pred sobom za vreme rata oslabljenje vojnih snaga neprijatelja".[1] Haške konvencije ne određuju da se na taj način mora praviti razlika između civila i boraca, ali član 25, kojim je zabranjeno „napadati ili bombardovati bilo kojim sredstvom nebranjene gradove, sela, naselja ili zgrade" zasnovan je na ovom principu.[2] Princip razlikovanja je sada kodifikovan u čl. 28, 51(2) i 52(2) I Dopunskog protokola, na koje nije bi-

[1] Petrogradska deklaracija, preambula (cit. u Vol. II, Ch. 1, § 83).
[2] Haški pravilnik, član 25.

lo rezervi.[3] U skladu sa I Dopunskim protokolom, pod „napadom" se podrazumevaju "akti nasilja protiv protivnika, bilo da su ofanzivni ili defanzivni".[4]

Na diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, Meksiko je izjavio da su čl. 51. i 52. I Dopunskog protokola toliko bitni da „ne mogu ni pod kojim uslovima biti predmet rezervi, pošto bi to bilo u suprotnosti sa ciljem i svrhom Prvog protokola i potcenilo bi njegovu suštinu".[5] Takođe je na Diplomatskoj konferenciji, Ujedinjeno Kraljevstvo izjavilo da je član 51(2) „vredna potvrda" postojećeg pravila običajnog međunarodnog prava. [6]

Zabrana direktnog napada na civilno stanovništvo takođe je sadržana u Drugom dopunskom protokolu, II Izmenjenom i dopunjenom protokolu i Trećem protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju i Otavskoj konvenciji o zabrani antipersonalnih mina.[7] Pored toga, po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, „namerno usmeravanje napada protiv civilnog stanovništva ili protiv pojedinačnih civilnih lica koja ne učestvuju direktno u neprijateljstvima" predstavlja ratni zločin u međunarodnom oružanom sukobu.[8]

U brojnim vojnim priručnicima, uključujući priručnike država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola, navodi se da se mora praviti razlika između civila i boraca i da je zabranjeno usmeravati napade na civile.[9] U švedskom Priručniku o MHP principi razlikovanja ciljeva identifikovani su, kao i u članu 48. I Dopunskog protokola, kao pravila običajnog međunarodnog prava.[10] Pored toga, ima mnogo primera u nacionalnom zakonodavstvu, gde se usmeravanje napada na civile smatra krivičnim delom, čak i u zakonodavstvima država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola. [11]

U *Slučaju Kassem* 1969. godine, izraelski Vojni sud u Ramali priznao je zabranu usmeravanja napada na civile kao jedno od osnovnih pravila međunarodnog humanitarnog prava. [12] Pored toga, postoji mnogo zvaničnih izjava u kojima se

3 I Dopunski protokol, član 48. (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, CH. 1, § 1), član 51(2) (usvojen sa 77 glasova za, jedan protiv i 16 uzdržanih) (*ibid*, § 154) i član 52(2) (usvojen sa 79 glasova za, bez glasova protiv i 7 uzdržanih) (*ibid*, § 85).

4 I Dopunski protokol, član 49.

5 Meksiko, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (cit. u Vol. II, Ch. 1, §§ 146, 307, 536 i 800).

6 Ujedinjeno Kraljevstvo, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (cit. u Vol. II, Ch. 1, §§ 319, 537, and 803).

7 II Protokol uz KKO, član 3(2) (*ibid*, § 157); Izmenjeni i dopunjeni protokol II uz KKO, član 3(7) (*ibid*, § 157); III Protokol uz KKO, član 2(1) (*ibid*, § 158); Otavska konvencija, preambula (*ibid*, §3).

8 Statut MKS, član 8(2)(b)(i) (*ibid*, § 160)

9 Vidi vojne priručnike (*ibid*, §§ 10-34 i 173-216), posebno priručnik Francuske (*ibid*, §§ 21 i 188), Indonezije (*ibid*, § 192), Izraela (*ibid*, §§ 25 i 193-194), Kenije (*ibid*, § 197), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 212-213) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 33-34 i 214-215)

10 Švedska, *Priručnik MHP* (*ibid*, § 29).

11 Vidi zakonodavstvo (*ibid*, §§ 217-269), posebno zakonodavstvo Azerbejdžana (*ibid*, §§ 221-222), Indonezije (*ibid*, § 243) i Italije (*ibid*, § 245).

12 Izrael, Vojni sud u Ramali, *Slučaj Kassem* (*ibid*, § 271).

države pozivaju na ovo pravilo, čak i one koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola. [13] Na ovo pravilo su se takođe pozivale članice I Dopunskog protokola protiv onih država koje nisu članice.[14] U izjavama pred Međunarodnim sudom pravde u *Slučaju nuklearnog oružja*, mnoge države su se pozvale na princip razlikovanja ciljeva.[15] U savetodavnom mišljenju, u *Slučaju nuklearnog oružja*, Sud je potvrdio da je princip razlikovanja ciljeva jedan od „kardinalnih principa" međunarodnog humanitarnog prava i jedan od „nepovredivih principa međunarodnog običajnog prava".[16]

Kada je, pre usvajanja I Dopunskog protokola, u oktobru 1973. godine, MKCK pozivao strane u sukobu na Bliskom Istoku da poštuju princip razlikovanja između boraca i civila, strane u sukobu (Egipat, Irak, Izrael i Sirija) su pozitivno odgovorile.[17]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Član 13(2) II Dopunskog protokola zabranjuje napade na civilno stanovništvo i civile kao pojedince.[18] Zabrana napada na civile takođe je sadržana u II izmenjenom i dopunjenom protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[19] Takođe je sadržana u III protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, koja je primenljiva u nemeđunarodnim oružanim sukobima, u skladu sa amandmanom na član 1. Konvencije, koji je konsenzusom usvojen 2001. godine.[20] U Otavskoj konvenciji o zabrani antipersonalnih mina navodi se da se Konvencija, *inter alia*, zasniva na „principu da se mora praviti razlika između civila i boraca".[21]

Po statutu Međunarodnog krivičnog suda "namerno usmeravanje napada na civilno stanovništvo ili na civilna lica koja ne učestvuju direktno u neprijateljstvima" smatra se ratnim zločinom u nemeđunarodnom oružanom sukobu.[22] Ovo

13 Vidi, npr. izjave Azerbejdžana (*ibid,* § 279), Francuske (*ibid*, §§ 41 and 285), Nemačke (*ibid*, §§ 290-291 i 293), Irana (*ibid*, §§ 296-297), Iraka (*ibid,* § 298), Pakistana (*ibid,* §§ 311-312), Južne Afrike (*ibid*, § 49), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 321) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 51-53 i 322-329).

14 Vidi, npr. izjave Nemačke vis-a-vis Turske (*ibid*, § 292) i Iraka (*ibid*, § 293), Libana (*ibid*, § 304) i Pakistana (*ibid*, § 312) vis-a-vis Izraela, i Španije vis-a-vis Irana i Iraka (*ibid*, § 315).

15 Vidi, npr. izjave, Ekvadora (*ibid*, § 39), Egipta (*ibid*, §§ 40 i 283), Indije (*ibid*, § 42), Japana (*ibid,* § 43), Holandije (*ibid*, § 309), Novog Zelanda (*ibid*, § 45), Solomonskih Ostrva (*ibid*, § 48), Švedske (*ibid*, § 316), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 50 i 321) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 329).

16 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja* (*ibid*., § 434)

17 Vidi MKCK, Akcija Međunarodnog komiteta na Srednjem istoku (*ibid*, § 445).

18 II Dopunski protokol, član 13(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid*,§ 156).

19 II Dopunski protokol uz KKO, član 3(7) (*ibid*, §157).

20 III Protokol uz KKO, član 2(1) (*ibid*, §158).

21 Otavska konvencija, preambula (*ibid*, § 3).

22 Statut MKS, član 8(2)(e)(i) (*ibid*, § 160)

23 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid*, §§ 6, 97 i 167); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5

pravilo sadrže i drugi instrumenti koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima. [23]

U vojnim priručnicima koji se primenjuju ili su bili primenjivani u nemeđunarodnim oružanim sukobima, navodi se da se mora praviti razlika između boraca i civila, u smislu da se samo drugopomenuti smeju napadati.[24] Usmeravanje napada na civile u bilo kom oružanom sukobu predstavlja krivično delo u zakonodavstvima mnogih država.[25] Takođe je mnogo zvaničnih izjava koje se odnose na nemeđunarodne oružane sukobe, a u kojima se poziva na princip razlikovanja ciljeva i osuđuju napadi usmereni protiv civila.[26] U podnescima država pred Međunarodnim sudom pravde u *Slučaju nuklearnog oružja,* u odnosu na pravilo razlikovanja ciljeva, uopšteno je procenjeno da je ono primenljivo u svim oružanim sukobima.

Dokazi suprotne zvanične prakse nisu pronađeni, ni u odnosu na međunarodne niti nemeđunarodne oružane sukobe. Ovo pravilo je ponekad izraženo u drugim terminima, najčešće kao razlikovanje između boraca i neboraca, pri čemu se civili koji direktno ne učestvuju u neprijateljstvima ubrajaju u kategoriju neboraca.[27]

(*ibid*, §§ 7, 98 i 168); San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tač. 39. i 41. (*ibid*, §§ 8 i 99); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 5.1 (*ibid*, §§ 9, 100. i 171), Kairska deklaracija o ljudskim pravima u islamu, tačka 3(b) (*ibid*, § 165); Haška izjava o poštovanju humanitarnih principa (*ibid*, § 166); Pravilnik UNTAET P2000/15, Poglavlje 6(1)(e)(i) (*ibid,* 172).

24 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 173), Benina (*ibid*, § 177), Kameruna (*ibid*, § 178), Kanade (*ibid*, § 179), Kolumbije (*ibid*, §§ 181-182), Nemačke (*ibid*, § 189), Holandije (*ibid*., § 201), Novog Zelanda (*ibid*., § 203), Filipina (*ibid*., § 205), Togoa (*ibid*., § 211), i Jugoslavije (*ibid*, § 216).

25 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid*, § 218), Australije (*ibid*, § 220), Azerbejdžana (*ibid*, §§ 221-222), Belorusije (*ibid*, § 223), Belgije (*ibid*, § 224), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 225), Kanade (*ibid*, § 228), Kolumbije (*ibid*, § 230), Demokratske Republike Kongo (*ibid*, § 231), Konga (*ibid*, § 232), Hrvatske (*ibid*, § 234), Estonije (*ibid*, § 239), Gruzije (*ibid*, § 240), Nemačke (*ibid*, § 241), Irske (*ibid*, § 244), Litvanije (*ibid*, § 248), Holandije (*ibid*, § 250), Novog Zelanda (*ibid*, § 252), Nigera (*ibid*, § 254), Norveške (*ibid*, § 255), Slovenije (*ibid*, § 257), Španije (*ibid*, § 259), Švedske (*ibid*, § 260), Tadžikistana (*ibid*, § 261), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 265), Vijetnama (*ibid*, § 266), Jemena (*ibid*, § 267) i Jugoslavije (*ibid*, § 268); vidi i zakonodavstva Češke Republike (*ibid*, § 237), Mađarske (*ibid*, § 242), Italije (*ibid*, § 245) i Slovačke (*ibid*, § 256), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 217), Burundija (*ibid*, § 226), Salvadora (*ibid*, § 238), Jordana (*ibid*, § 246), Nikaragve (*ibid*, § 253) i Trinidada i Tobaga (*ibid*, § 262).

26 Vidi, npr. izjavu Belgije (*ibid*, § 274), Francuske (*ibid*, §§ 286 i 288-289), Nemačke (*ibid*, §§ 294-295), Malezije (*ibid*, § 306), Holandije (*ibid*, § 308), Filipina (*ibid*, § 47), Slovenije (*ibid*, § 314) i Ugande (*ibid*, § 317).

27 Vidi, npr. vojne priručnike Hrvatske (*ibid*, § 718), Dominikanske Republike (*ibid*, §§ 185, 583 i 720), Ekvadora (*ibid*, §§ 20 i 721), Mađarske (*ibid*, § 724), Švedske (*ibid*, § 733), i SAD (*ibid*, §§ 34 i 737); Izrael, Vojni sud u Ramali, *Slučaj Kassem* (*ibid*., § 271); izjave Belgije (*ibid*, § 274), Kolumbije (*ibid*, § 840), Egipta (*ibid*, § 40), Indije (*ibid*, § 42), Irana (*ibid*, § 296), Japana (*ibid*, § 43), Južne Koreje (*ibid*, § 302), Solomonskih Ostrva (*ibid*, § 48) i SAD (*ibid*, §§ 53, 328); Savet bezbednosti UN, Rez. 771 (*ibid*., § 337) i Rez. 794 (*ibid*, § 338); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1992/S-1/1 (*ibid*, § 388); Generalni sekretar UN, Izveštaj o zaštiti za humanitarnu pomoć izbeglicama i drugima u situacijama sukoba (*ibid*, § 57); Izveštaj po tački 5. Rezolucije Saveta bezbednosti 837 (1993) o istrazi o napadu na snage UN u Somaliji od 5. juna 1993, izvršenoj u ime Saveta bezbednosti UN (*ibid*, § 58); MSP, *Slučaj nuklearnog oružja*, Savetodavno mišljenje (*ibid*, § 61). Za druge formulacije, vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid*, § 12) (razlikovanje između „civilnog stanovništva i onih koji

Navodne povrede ovog pravila osuđivane su od strane država, bez obzira da li je u pitanju bio međunarodni ili nemeđunarodni oružani sukob.[28] Slično tome, Savet bezbednosti UN je osudio ili pozvao na prekid sve navodne napade protiv civila u mnogim sukobima, i međunarodnim i nemeđunarodnim, uključujući i sukobe u Avganistanu, Angoli, Azerbejdžanu, Burundiju, Gruziji, Libanu, Liberiji, Ruandi, Siera Leoneu, Somaliji, Tadžikistanu, bivšoj Jugoslaviji i teritorijama koje je okupirao Izrael.[29]

Skupština Lige naroda je još 1938. godine izjavila „da je nezakonito namerno bombardovanje civila"[30] Na 20. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta, 1965. godine, je jednoglasno potvrđeno da vlade i druge vlasti odgovorne za delovanje u oružanim sukobima treba da se povinuju zabrani napada protiv civilnog stanovništva. [31] Nakon toga, u rezoluciji Generalne skupštine UN o poštovanju ljudskih prava u oružanim sukobima, usvojenoj 1968. godine, princip razlikovanja ciljeva proglašen je primenljivim i u svim oružanim sukobima.[32] Plan akcije za 2000-2003, usvojen 1999. godine, na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, zahteva od svih strana u oružanom sukobu poštovanje „potpune zabrane usmeravanja napada prema civilnom stanovništvu ili civilima koji direktno ne učestvuju u neprijateljstvima".[33] U rezoluciji usvojenoj 2000. godine, o zaštiti civila u oružanim sukobima, Savet bezbednosti UN potvrdio je svoju strogu osudu namernog napadanja civila u svim situacijama oružanih sukoba.[34]

Presuda Međunarodnog suda pravde u *Slučaju nuklearnog oružja*, Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, u *slučajevima Tadić, Martić* i *Ku-*

učestvuju u neprijateljstvima") i Švedske (*ibid*, § 29) (razlikovanje između „lica koja učestvuju u neprijateljstvima i koja su zbog toga legitimni ciljevi i pripadnika civilnog stanovništva"); izjavu Novog Zelanda (*ibid*, § 45) (razlikovanje između „boraca i onih koji nisu direktno uključeni u oružani sukob"); Generalna skupština UN, Rez. 2444 (XXIII) (*ibid*, § 55) (razlikovanje između "lica koja učestvuju u neprijateljstvima i pripadnika civilnog stanovništva") i Rez. 2675 (XXV) (*ibid*, § 56) (razlikovanje između „lica koja aktivno učestvuju u neprijateljstvima i civilnog stanovništva").

28 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid*, § 272), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 276), Kine (*ibid*, § 279), Hrvatske (*ibid*, § 281), Francuske (*ibid*, §§ 284, 286 i 288-289), Nemačke (*ibid*, §§ 290 i 292-295), Irana (*ibid*, § 297), Kazahstana (*ibid*, § 301), Libana (*ibid*, § 305), Holandije (*ibid*, § 308), Pakistana (*ibid*, §§ 311-312), Slovenije (*ibid*, § 314), Španije (*ibid*, § 315), Ugande (*ibid*, § 317) i Jugoslavije (*ibid*, § 331).

29 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 564 (*ibid*, § 336), Rez. 771 (*ibid*, § 337), Rez. 794,(*ibid*, § 338), Rez. 819 (*ibid*, § 339), Rez. 853 (*ibid*, § 340), Rez. 904 (*ibid*, § 341), Rez. 912 (*ibid*, § 342), Rez. 913 (*ibid*, § 343), Rez. 918, 925, 929. i 935 (*ibid*, § 344), Rez. 950 (*ibid*, § 345), Rez. 978 (*ibid*, § 346), Rez. 993 (*ibid*, § 347), Rez. 998 (*ibid*, § 348), Rez. 1001 (*ibid*, § 349), Rez. 1019 (*ibid*, § 350), Rez. 1042 (*ibid*, § 351), Rez. 1049 i 1072 (*ibid*, § 352), Rez. 1052 (*ibid*, § 353), Rez. 1073 (*ibid*, § 354), Rez. 1076 (*ibid*, § 355), Rez. 1089 (*ibid*, § 356), Rez. 1161 (*ibid*, § 357), Rez. 1173 i 1180 (*ibid*, § 358) i Rez. 1181 (*ibid*, § 359).

30 Liga naroda, Skupština, Rezolucija usvojena 30. septembra 1938. (*ibid*, § 378)

31 20. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. XXVIII (*ibid*, §§ 60 i 429).

32 Generalna skupština UN, Rez. 2444 (XXIII) (usvojena tajnim glasanjem sa 111 glasova za, bez glasova protiv i bez uzdržanih) (*ibid*, §§ 55 i 379).

33 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Plan akcije za godine 2000-2003. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 433).

34 Savet bezbednosti UN, Rez. 1296 (*ibid*, § 378)

preškić i Inter-američka komisija za ljudska prava, u slučaju u vezi sa događajima na La Tabladi u Argentini, pružaju dodatne dokaze da je obaveza razlikovanja između civila i boraca običajnog karaktera i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[35]

MKCK poziva strane i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju razlikovanje između boraca i civila.[36]

Pravilo 2: Zabranjeni su akti nasilja ili pretnje nasiljem, kojima je glavni cilj da šire teror među civilnim stanovništvom.

Praksa

Tom II, Odeljak 1, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Član 51(2) I Dopunskog protokola zabranjuje „akte ili pretnje nasiljem, kojima je glavni cilj da šire teror među civilnim stanovništvom".[37] Nema rezervi na ovu odredbu. Na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, Meksiko je izjavio da je član 51. I Dopunskog protokola toliko suštinski da „ne može da bude ni pod kojim uslovima predmet rezervi, pošto bi to bilo u suprotnosti sa ciljem i svrhom I Protokola i potcenilo bi njegovu suštinu".[38] Takođe je, na Diplomatskoj konferenciji, Ujedinjeno Kraljevstvo izjavilo da je član 51(2) „vredna potvrda" postojećeg pravila običajnog međunarodnog prava.[39]

Zabrana činjenja nasilja ili pretnje nasiljem, sa ciljem da se izvrši teror nad civilnim stanovništvom sadržana je u mnogim vojnim priručnicima.[40] Povrede ovog

[35] MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (*ibid,* §§ 61 i 434); MKTJ, *Slučaj Tadić,* Žalba na prethodno pitanje (*ibid,* §§ 435, 625, 750. i 882), *Slučaj Martić,* Preispitivanje optužnice (*ibid,* §§ 437 i 552) i *Slučaj Kupreškić,* Presuda (*ibid,* §§ 441 i 883); Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 11.137 (Argentina)* (*ibid,* §§ 67-75).

[36] Vidi, npr. praksu MKCK (*ibid*, §§ 67-75).

[37] I Dopunski protokol, član 51(2) (usvojen sa 77 glasova za, 1 protiv i 16 uzdržanih) (*ibid*., § 477).

[38] Meksiko, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, §§ 146, 307, 536. i 800).

[39] Ujedinjeno Kraljevstvo, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*., §§ 319, 537 i 803).

[40] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 489), Australije (*ibid*, § 490), Belgije (*ibid*, §§ 491-429), Benina (*ibid*, § 493), Kameruna (*ibid*, § 494), Kanade (*ibid*, § 495), Kolumbije (*ibid*, § 496), Hrvatske

pravila predstavljaju krivično delo u zakonodavstvima mnogih država.[41] Ova zabrana je podržana i mnogim zvaničnim izjavama.[42] Ta praksa podrazumeva i praksu država koje nisu ili u to vreme nisu bile članice I Dopunskog protokola.[43] Države članice I Dopunskog protokola takođe su se pozivale na ovo pravilo protiv država koje nisu članice ovog protokola.[44]

Kada je, pre usvajanja I Dopunskog protokola, u oktobru 1973. godine, MKCK pozivao strane u sukobu na Bliskom Istoku da poštuju zabranu „metoda čiji je cilj širenje terora među civilnim stanovništvom", strane u sukobu (Egipat, Irak, Izrael i Sirija) su pozitivno odgovorile.[45]

Može se tvrditi da je zabrana činjenja nasilja ili pretnje nasiljem, sa ciljem da se širi teror nad civilnim stanovništvom, dodatno potkrepljena širom zabranom „mera zastrašivanja ili terorizma" u članu 33. IV Ženevske konvencije.[46] Pre usvajanja ove odredbe, u izveštaju Komisije za utvrđivanje odgovornosti koja je formirana posle Prvog svetskog rata, rečeno je da „sistematski teror" predstavlja povredu zakona i običaja rata.[47]

Nemađunarodni oružani sukobi

Član 13(2) II Dopunskog protokola zabranjuje akte nasilja ili pretnje nasiljem čiji je glavni cilj da šire strah među civilnim stanovništvom.[48] Pored toga, ova zabrana je uvršćena u druge instrumente koji takođe regulišu nemađunarodne oružane sukobe.[49] Zabrana činjenja nasilja ili pretnje nasiljem, čiji je cilj terorisanje civilnog stanovništva, uključena je u vojne priručnike koji se primenjuju ili su bili prime-

(*ibid*, § 497), Ekvadora (*ibid*, § 498), Francuske (*ibid*, § 499), Nemačke (*ibid*, § 500), Mađarske (*ibid*, § 501), Kenije (*ibid*, § 502), Holandije (*ibid*, § 503), Novog Zelanda (*ibid*, § 504), Nigerije (*ibid*, § 505), Rusije (*ibid*, § 506), Španije (*ibid*, § 507), Švedske (*ibid*, § 508), Švajcarske (*ibid*, § 509), Togoa (*ibid*, § 510), SAD (*ibid*, §§ 511 i 512), i Jugoslavije (*ibid*, § 513).

41 Vidi, npr. zakonodavstva Argentine (*ibid*, § 514), Australije (*ibid*, § 515), Bangladeša (*ibid*, § 516), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 517), Kine (*ibid*, § 518), Kolumbije (*ibid*, § 519), Obale Slonovače (*ibid*, § 520), Hrvatske (*ibid*, § 521), Češke Republike (*ibid*, § 522), Etiopije (*ibid*, § 523), Irske (*ibid*, § 524), Litvanije (*ibid*, § 525), Holandije (*ibid*, § 526), Norveške (*ibid*, § 527), Slovačke (*ibid*, § 528), Slovenije (*ibid*, § 529), Španije (*ibid*, § 530) i Jugoslavije (*ibid*, § 531).

42 Vidi, npr. izjave Izraela (*ibid*, § 534), Libana (*ibid*, § 535) i SAD (*ibid*, §§ 538-540).

43 Vidi, npr. praksu Francuske (*ibid*, § 499), Izraela (*ibid*, § 534), Kenije (*ibid*, § 502) i SAD (*ibid*, §§ 511-512 i 538-540).

44 Vidi, npr. izjavu Libana vis-a-vis Izraela (*ibid*, § 535).

45 Vidi, npr. MKCK, Akcija Međunarodnog komiteta na Srednjem istoku (*ibid*, § 556).

46 Četvrta ženevska konvencija, član 33. (*ibid*, § 476). Relevantnost ove odredbe prema važećem pravilu je objašnjena u: Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 4538.

47 Izveštaj Komisije o odgovornosti (cit. u Vol. II, Ch. 1, § 481).

48 II Dopunski protokol, član 13(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 479).

49 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid*, § 485); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 486).

njivani u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[50] Povreda ovog pravila predstavlja krivično delo u zakonodavstvima mnogih država.[51] Takođe, ima zvaničnih izjava koje se odnose na nemeđunarodne oružane sukobe, a u kojima se poziva na ovo pravilo.[52]

Može se tvrditi da je zabrana činjenja nasilja ili pretnje nasiljem sa ciljem da se širi teror nad civilnim stanovništvom dodatno potkrepljena širom zabranom „akata terorizma" u članu 4(2)(d) II Dopunskog protokola.[53] „Akti terorizma" definisani su kao ratni zločini po Statutu Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu i Specijalnog suda za Sijera Leone.[54] U svom izveštaju, povodom formiranja Specijalnog suda za Sijera Leone, generalni sekretar UN je primetio da se kršenje člana 4. II Dopunskog protokola već dugo smatra zločinom u skladu sa običajnim međunarodnim pravom.[55]

Dokazi suprotne zvanične prakse nisu pronađeni ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe. Navodne povrede ovog pravila osuđivane su od strane država.[56] Slično tome, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN usvojili su nekoliko rezolucija koje osuđuju terorizam nad civilnim stanovništvom u sukobima u bivšoj Jugoslaviji.[57] Pored toga, optužnice u *Slučaju Đukić, Slučaju Karadžić i Mladić* i u *Slučaju Galić,* pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju uključuju i optužbe za terorisanje civilnog stanovništva i povrede zakona i običaja rata, u prva dva slučaja kao deo optužnice za nezakonit napad.[58] U presudi u *Slučaju Galić*, 2003.godine, Sudsko veće je proglasilo optuženog krivim za „akte nasilja kojima je glavni cilj da šire teror

[50] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 489), Australije (*ibid*, § 490), Benina (*ibid*, § 493), Kameruna (*ibid*, § 494), Kanade (*ibid*, § 495), Kolumbije (*ibid*, § 496), Hrvatske (*ibid*, § 497), Ekvadora (*ibid*, § 498) Nemačke (*ibid*, § 500), Mađarske (*ibid*, § 501), Kenije (*ibid*, § 502), Holandije (*ibid*, § 503), Novog Zelanda (*ibid*, § 504), Rusije (*ibid*, § 506), Španije (*ibid*, § 507), Togoa (*ibid*, § 510) i Jugoslavije (*ibid*, § 513).

[51] Vidi, npr. zakonodavstva Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 517), Kolumbije (*ibid*, § 519) Hrvatske (*ibid*, § 512), Etiopije (*ibid*, § 523), Irske (*ibid*, § 524), Litvanije (*ibid*, § 525), Norveške (*ibid*, § 527), Slovenije (*ibid*, § 529), Španije (*ibid*, § 530) i Jugoslavije (*ibid*, § 531); vidi i zakonodavstva Češke Republike (*ibid*, § 522) i Slovačke (*ibid*, § 528), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid*, § 514).

[52] Vidi, npr. izjavu Bocvane (*ibid*, § 533) i SAD (*ibid*, § 540).

[53] II Dopunski protokol, član 4(2) (d) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 478). Relevantnost ove odredbe prema važećem pavilu je objašnjena u: Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 4538.

[54] Statut MKTR, član 4(d) (cit. u Vol. II, Ch. 1, § 487); Statut Specijalnog suda za Sijera Leone, član 3(d) (*ibid.*, § 480).

[55] Generalni sekretar UN, Izveštaj o formiranju Specijalnog suda za Sijera Leone (*ibid*, § 545).

[56] Vidi, npr. izjave Izraela (*ibid*, § 534), Libana (*ibid*, § 535), i SAD (*ibid*, § 540).

[57] Vidi, npr. Generalna skupština UN, Rez. 49/196 (*ibid*, § 541) i Rez. 53/164 (*ibid*, § 542); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1992/S-2/1, 1993/7, 1994/72 i 1995/89 (*ibid*, § 543).

[58] MKTJ, *Slučaj Đukić*, Inicijalna optužnica (*ibid*, § 551), *Slučaj Karadžić i Mladić*, Prva optužnica (*ibid*, § 553) i *Slučaj Galić*, Inicijalna optužnica (*ibid*, § 554).

među civilnim stanovništvom, kako je navedeno u članu 51. I Dopunskog protokola, što predstavlja kršenje prava i običaja rata po članu 3. Statuta Tribunala".[59]

MKCK podseća strane i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima na zabranu širenja terora nad civilnim stanovništvom.[60]

Primeri

Kao primeri povreda ovog pravila u praksi su navedeni agresivna podrška napadu ili operacije napada čiji je cilj širenje terora nad civilnim stanovništvom,[61] nediskriminatorno i obimno granatiranje[62] i uobičajeno bombardovanje gradova,[63] ali i napadi, silovanje, zloupotreba i tortura žena i dece,[64] i masovno ubijanje.[65] Optužbe na osnovu terorisanja civilnog stanovništva, u gore pomenutim slučajevima pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, obuhvatale su namerno i nediskriminatorno pucanje, ispaljivanje vatre na civilne ciljeve,[66] nezakonito pucanje na mestima gde se okupljaju civili[67] i produženo granatiranje i snajpersku vatru na civilnim područjima.[68] Ovi primeri pokazuju da je mnogo dela koja povređuju zabranu akata nasilja ili pretnji nasiljem, kojima je glavni cilj da šire teror među civilnim stanovništvom, što je takođe pokriveno posebnim zabranama.

Pravilo 3: Svi pripadnici oružanih snaga strana u sukobu su borci, osim sanitetskog i verskog osoblja.

Praksa

Tom II, Odeljak 1, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u međunarodnim oružanim sukobima. Za potrebe principa

59 MKTJ, Tužilac protiv Stanislava Galića, Slučaj br. IT-98-29-T, Presuda i mišljenje, 5. decembar 2003, § 769.

60 Vidi, npr. praksu MKCK (cit. u Vol. II, Ch. 1, §§ 556-558 i 561).

61 Australija, *Priručnik snaga odbrane* (*ibid*, § 490).

62 Generalna skupština UN, Rez. 53/164 (*ibid*, § 542).

63 Visoki komesar za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac o stanju ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji, Izveštaj (*ibid*, § 546).

64 Visoki komesar za ljudska prava UN, Izveštaj o sistematskom silovanju, seksualnom ropstvu i sličnoj praksi tokom oružanih sukoba (*ibid*, § 547).

65 OSCE, Kosovo/Kosova, viđeno kao što je navedeno, Analiza o stanju ljudskih prava Misije za verifikaciju OSCE za Kosovo (*ibid*, § 549).

66 MKTJ, *Slučaj Đukić*, Inicijalna optužnica (*ibid*, § 551).

67 MKTJ, *Slučaj Karadžić i Mladić*, Prva optužnica (*ibid*, § 553).

68 MKTJ, *Slučaj Galić*, Inicijalna optužnica (*ibid*, § 554).

razlikovanja (vidi Pravilo 1), pripadnici oružanih strana države mogu se smatrati borcima i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Nasuprot tome, status boraca postoji samo u međunarodnim oružanim sukobima (vidi Uvod Odeljka 33.)

Međunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo datira iz Haškog pravilnika, u skladu sa kojim „oružane snage zaraćenih strana mogu da se sastoje od boraca i neboraca."[69] Danas je ono sadržano u članu 43(2) I Dopunskog protokola.[70]

Mnogi vojni priručnici sadrže definiciju boraca.[71] Ovo je potkrepljeno zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[72] Praksa obuhvata i praksu država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola. [73]

Primeri suprotne zvanične prakse nisu pronađeni.

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zajednički član 3. Ženevskih konvencija i II Dopunski protokol sadrže termin „oružane snage", a II Dopunski protokol takođe i „otpadničke oružane snage i druge organizovane naoružane grupe". Ovi koncepti nisu dalje definisani u praksi koja se odnosi na nemeđunarodne oružane sukobe. Dok se državne oružane snage mogu smatrati borcima za potrebe principa razlikovanja ciljeva (vidi Pravilo 1), praksa nije jasna u pogledu pripadnika opozicionih naoružanih grupa. Ipak, praksa pokazuje da lica ne uživaju zaštitu od napada koja je obezbeđena civilima, ako direktno učestvuju u neprijateljstvima. (vidi Pravilo 6).

Lica koja direktno učestvuju u neprijateljstvima u nemeđunarodnim oružanim sukobima ponekad su nazivana „borcima". Na primer, u Rezoluciji o poštovanju ljudskih prava u oružanim sukobima, usvojenoj 1970. godine, Generalna skupština UN govori o „borcima u svim oružanim sukobima".[74] Kasnije, termin „borac"

69 Haški pravilnik, član 3. (*ibid*, § 571).

70 I Dopunski protokol, član 43(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 572).

71 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 574), Australije (*ibid*, § 575), Belgije (*ibid*, § 576), Benina (*ibid*, § 577), Kameruna (*ibid*, § 578), Kanade (*ibid*, § 579), Kolumbije (*ibid*, § 580), Hrvatske (*ibid*, §§ 581-582), Dominikanske Republike (*ibid*, § 583), Ekvadora (*ibid*, § 584), Francuske (*ibid*, §§ 585-586), Nemačke (*ibid*, § 587), Mađarske (*ibid*, § 588), Indonezije (*ibid*, § 589), Izraela (*ibid*, § 590), Italije (*ibid*, §§ 591-592), Kenije (*ibid*, § 593), Južne Koreje (*ibid*, § 594), Madagaskara (*ibid*, § 595), Holandije (*ibid*, § 596), Novog Zelanda (*ibid*, § 597), Rusije (*ibid*, § 598), Južne Afrike (*ibid*, § 599), Španije (*ibid*, § 600), Švedske (*ibid*, § 601), Togoa (*ibid*, § 602), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 603), SAD (*ibid*, §§ 604-606).

72 Vidi, npr. praksu Argentine (*ibid*, § 611), Indije (*ibid*, § 612), Iraka (*ibid*, § 613), Japana (*ibid*, § 614), Jordana (*ibid*, § 615) i Sirije (*ibid*, § 619).

73 Vidi, npr. praksu Francuske (*ibid*, § 585), Indonezije (*ibid*, § 589), Izraela (*ibid*, § 590), Kenije (*ibid*, § 593), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 603), SAD (*ibid*, §§ 604-606).

74 Generalna skupština UN, Rez. 2676 (XXV), 9. decembar 1970, preambula i § 5.

je upotrebljen u Deklaraciji iz Kaira i Akcionom planu iz Kaira za obe vrste sukoba.[75] Ipak, ova odredba je ovde korišćena u svom opštem značenju i pokazuje da ta lica ne uživaju zaštitu protiv napada, koja je obezbeđena civilima, ali ne znači da imaju pravo na status borca ili ratnog zarobljenika, primenljivog u međunarodnim oružanim sukobima (vidi Odeljak 33). Zakonitost direktnog učešća u neprijateljstvima u nemeđunarodnim oružanim sukobima regulisana je nacionalnim pravom. Iako se takva lica mogu nazvati „ratnici" (eng. *fighters*), ovaj termin se na mnogim jezicima prevodi kao „borac" i zbog toga nije pogodan.

U ugovornim odredbama koriste se različiti nazivi koji se mogu odnositi na „ratnici" u slučaju nemeđunarodnih oružanih sukoba: lica koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima;[76] članovi otpadničkih ili drugih organizovanih naoružanih grupa;[77] lica koja ne uzimaju direktno učešće u neprijateljstvima;[78] civili koji ne uzimaju direktno učešće u neprijateljstvima[79] civilna lica koja ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima;[80] i vojnici suprotne strane.[81] Nedoslednost kvalifikacije članova protivničkih naoružanih grupa je detaljnije razmatrana u komentarima pravila 5. i 6.

Tumačenje

U skladu sa ovim pravilom, kad su pripadnici vojnog sanitetskog i verskog osoblja deo oružanih snaga, oni se nikako ne mogu smatrati borcima. Prema I Ženevskoj konvenciji, privremeno sanitetsko osoblje mora se poštovati i biti zaštićeno kao neborci samo dok vrši tu službu (vidi komentar Pravila 25).[82] Kao i u slučaju civilnih lica (vidi Pravilo 6), poštovanje za neborce zasnovano je na činjenici da ne učestvuju u direktnim neprijateljstvima.

U vojnim priručnicima Nemačke i Sjedinjenih Država ističe se da u oružanim snagama može biti i drugih pripadnika koji nemaju status boraca, osim sanitetskog i verskog osoblja. U nemačkom Vojnom priručniku se objašnjava da su „borci lica koja direktno učestvuju u neprijateljstvima, odnosno koriste oružje ili oružane sisteme kao neodvojivu funkciju" i dalje se objašnjava da „lica koja su pripadnici oružanih snaga, ali nemaju borbene misije, kao na primer sudije, zva-

75 Kairska deklaracija, Poglavlja 68-69, i Kairski plan akcije, Poglavlje 82, oba dokumenta su usvojena na afričko-evropskom samitu, održanom pod pokroviteljstvom Organizacije afričkog jedinstva i Evropske unije, 3-4 April 2000.

76 Ženevske konvencije, zajednički član 3.

77 II Dopunski protokol, član 1(1) (usvojen sa 58 glasova za, 5 protiv i 29 uzdržanih) (cit. in Vol. II, Ch. 1, § 633).

78 II Dopunski protokol, član 4(1) (usvojen konsenzusom).

79 II Dopunski protokol, član 13(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 756).

80 Statut MKS, član 8(2)(e)(i).

81 Statut MKS, član 8(2)(e)(ix).

82 Prva ženevska konvencija, član 25. (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 7).

ničnici vlade i manuelni radnici, nisu borci".[83] U Pomorskom priručniku SAD navodi se da „pripadnici civilne odbrane i pripadnici oružanih snaga koji su dobili status pripadnika civilne odbrane" nisu borci, pored sanitetskog i verskog osoblja.[84]

Pripadnici oružanih snaga koji nisu borci, ne smeju se mešati sa civilima koji prate oružane snage, a koji nisu pripadnici oružanih snaga po definiciji.[85]

Iako u nekim zemljama cele grupe stanovništva u određenom starosnom intervalu mogu da budu regrutovane u oružane snage u slučaju oružanog sukoba, samo one osobe, koje su faktički regrutovane, odnosno koje su faktički uključene u oružane snage, mogu se smatrati borcima. Potencijalna mobilizacija ne čini lice borcem koga je dozvoljeno izložiti napadu.[86]

Pravilo 4: Oružane snage strana u sukobu se sastoje od svih organizovanih oružanih snaga, grupa i jedinica, stavljenih pod komandu koja je odgovorna toj strani za rukovođenje svojim potčinjenima.

Praksa

Tom II, Odeljak 1, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u međunarodnim oružanim sukobima. Za potrebe principa razlikovanja može se primenjivati i na oružane snage države u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[87]

Međunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo je sadržano u članu 43(1) I Dopunskog protokola.[88]

83 Nemačka, *Vojni priručnik* (cit. u Vol.. II, Ch. 1, § 587).

84 Sjedinjene Države, *Pomorski priručnik* (*ibid*, § 605)

85 Vidi, Treća ženevska konvencija, član 4(A)(4).

86 Ovaj zaključak formiran je u toku diskusije za vreme drugog kruga konsultacija sa akademicima i ekspertima vlada u okviru rada na ovoj studiji u maju 1999. godine, opštim sporazumom eksperata. Eksperti su, takođe, razmatrali pitanje da li je možda neophodno razmotriti zakonodavstva država radi utvrđivanja kada rezervisti zaista postaju članovi oružanih snaga.

87 Vidi DKRRMHP, *Službeni zapisnici*, Vol. X, CDDH/I/238/Rev. 1, pp. 93-94; vidi i Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 4462.

88 I Dopunski protokol, član 43(1) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 1, § 633).

Mnogi vojni priručnici navode da se oružane snage strana u sukobu sastoje od svih organizovanih oružanih grupa stavljenih pod komandu koja je odgovorna toj strani za rukovođenje svojim potčinjenima.[89] Ova definicija podržana je zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[90] Praksa obuhvata i praksu država koje nisu ili u to vreme nisu bile članice I Dopunskog protokola. [91]

U osnovi, definicija oružanih snaga obuhvata sva lica koja se bore za stranu u sukobu i koja su potčinjena njenoj komandi. Kao posledica toga, borac je svako lice koje je, pod odgovornom komandom, angažovano u neprijateljstvima u oružanom sukobu, u ime strane u sukobu. Uslovi nalažu oružanim snagama da kontrolišu grupu, u tom smislu. Pripadnike takvih oružanih snaga je dozvoljeno napadati.

Ova definicija oružanih snaga predstavlja revidiranu raniju definiciju sadržanu u Haškom pravilniku i III Ženevskoj konvenciji, koja zahteva da se odredi koji borci mogu imati status ratnog zarobljenika. Član 1. Haškog pravilnika kaže da se ratni zakoni, prava i dužnosti ne primenjuju samo na vojske, već i na milicije i dobrovoljačke odrede koji ispunjavaju četiri uslova:

1. da imaju na čelu ličnost odgovornu za svoje potčinjene;
2. da imaju stalan znak za raspoznavanje koji se može razlikovati sa udaljenosti;
3. da otvoreno nose oružje; i
4. da se pri svojim operacijama pridržavaju zakona i običaja rata.

Dalje se određuje da u zemljama u kojima milicije i dobrovoljački odredi (takozvane „neregularne" oružane snage) sačinjavaju vojsku, ili njoj pripadaju, oni su obuhvaćeni nazivom vojska.[92] Ova definicija je uključena u član 4. III Ženevske konvencije, uz dodatak organizovanih pokreta otpora.[93] Haški pravilnik i III Ženevska konvencija smatraju sve članove oružanih snaga borcima i zahtevaju da milicije i dobrovoljački odredi, uključujući i organizovane pokrete otpora, ispunjavaju četiri uslova da bi bili smatrani borcima i dobili status ratnog zarobljenika. Ideja ove definicije je da regularne oružane snage ispunjavaju ova četiri uslova *per se* i stoga nisu posebno navedene. Definicija sadržana u I Dopunskom protokolu ne pravi razliku između regularnih oružanih snaga i drugih naoružanih grupa ili jedinica, već definiše sve oružane snage, grupe i jedinice koje su pod od-

[89] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 637), Australije (*ibid*, § 638), Kanade (*ibid*, § 642), Hrvatske (*ibid*, § 644), Nemačke (*ibid*, § 647), Mađarske (*ibid*, § 648), Italije (*ibid*, § 651), Kenije (*ibid*, § 652), Holandije (*ibid*, § 654), Novog Zelanda (*ibid*, § 655), Nigerije (*ibid*, § 656), Rusije (*ibid*, § 657), Španije (*ibid*, § 659), Švedske (*ibid*, § 660) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 662).

[90] Vidi, npr. praksu Belgije (*ibid*, § 670), Francuske (*ibid*, § 671), Nemačke (*ibid*, § 672), Irana (*ibid*, § 673), Holandije (*ibid*, § 676) i Sirije (*ibid*, § 677).

[91] Vidi, npr. praksu Francuske (*ibid*, § 671), Kenije (*ibid*, § 652), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 662) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 665).

[92] Haški pravilnik, član 1. (*ibid*, § 628).

[93] Treća ženevska konvencija, Član 1. (*ibid*, § 630).

govornom komandom strane u sukobu kao oružane snage te strane. Obe definicije izražavaju istu ideju, naime da sva lica koja se bore u ime strane u sukobu – koja „pripadaju"strani, prema rečniku člana 4. Treće ženevske konvencije – jesu borci. Četiri uslova navedena u Haškom pravilniku i Trećoj ženevskoj konvenciji smanjena su na dva uslova. Glavna razlika je isključivanje zahteva da oružane snage budu vidljive kao takve. Zahtev da budu vidljive odnosi se na pružanje statusa ratnog zarobljenika borcu (vidi Pravilo 106). I Dopunski protokol, zbog toga, uklonio je ovaj zahtev iz definicije oružanih snaga (član 43) i smestio ga u odredbe koje se odnose na status borca i ratnog zarobljenika (član 44).

Pored toga, u članu 43. I Dopunskog protokola se ne spominje zahtev za poštovanjem zakona i običaja rata, ali je uključen zahtev za postojanje internog sistema discipline, koji obezbeđuje poštovanje međunarodnog humanitarnog prava; ova izmena ne menja suštinski definiciju oružanih snaga, čija je svrha određivanje statusa boraca koji mogu imati status ratnih zarobljenika. Zahtev za postojanjem internog sistema discipline dopunjuju odredbe koje se odnose na komandnu odgovornost (vidi pravila 152-153) i rezultat je obaveze da se izdaju uputstva koja su u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom (vidi komentar Pravila 139).[94]

Čl. 43. i 44. I Dopunskog protokola potvrđuju ono što je već sadržano u članu 85. III Ženevske konvencije, naime „ratni zarobljenici koji se gone na osnovu zakonodavstva Sile koja ih drži, za dela koja su izvršili pre no što su zarobljeni, koristiće se, čak i ako su osuđeni, odredbama ove Konvencije", odnosno zadržavaju svoj status. Ove odredbe „tako onemogućuju bilo kakav pokušaj da se ospori status ratnog zarobljenika pripadnicima nezavisnih ili neregularnih oružanih snaga, tvrdeći da njihove snage ne primenjuju neke odredbe običajnog ili konvencionalnog prava oružanih sukoba (po tumačenju Sile koja ih drži)".[95] Samo nemogućnost da se razlikuju od civilnog stanovništva (vidi Pravilo 106) ili da su uhvaćeni kao špijuni (vidi Pravilo 107) ili kao plaćenici (vidi Pravilo 108), pruža mogućnost da ne dobiju status ratnog zarobljenika.

Definicija iz člana 43. I Dopunskog protokola sada se generalno primenjuje prilikom utvrđivanja da li bilo koji oblik oružane grupe, koja pripada strani u nekom oružanom sukobu, sačinjava njene oružane snage. Zbog toga više nije potrebno praviti razliku između regularnih i neregularnih oružanih snaga. Svi oni koji ispunjavaju uslove iz člana 43. I Dopunskog protokola jesu oružane snage.

Uključivanje paravojnih ili oružanih agencija za sprovođenje zakona u oružane snage

Posebna praksa pronađena je u vezi sa uključivanjem paravojnih ili oružanih agencija za sprovođenje zakona, kao što su policijske snage, *žandarmerija* i *vojna po-*

[94] Vidi Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 1675.

[95] Michael Bothe, Karl Josef Partsch, Waldemar A. Solf, *New Pravilos for Victims of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1982, p.239.

licija, u oružane snage.[96] Primeri takvih paravojnih agencija uključenih u oružane snage države su Specijalne pomoćne snage biskupa Muzorewa, priključenje Ujedinjenom Afričkom Nacionalnom Kongresu u Zimbabveu, koje su integrisane u nacionalnu armiju pošto je biskup postao premijer, i Indijske pogranične bezbednosne snage u Asamu.[97] Primeri oružanih agencija za sprovođenje zakona koje su uključene u oružane snage su Filipinska policija i Španska civilna garda.[98]

Uključivanje paravojnih ili oružanih agencija za sprovođenje zakona u oružane snage obično se radi putem formalnih akata, na primer, aktom parlamenta. U nedostatku formalnog uključivanja, status takvih grupa se procenjuje na osnovu činjenica, a u svetlu kriterijuma za definisanje oružanih snaga. Kada takve jedinice učestvuju u neprijateljstvima i ispunjavaju kriterijume oružanih snaga, smatraju se borcima. Pored toga, I Dopunski protokol zahteva od strane u sukobu da o takvom uključivanju obavesti druge strane u sukobu.[99] Belgija i Francuska su izdale opšte notifikacije u tom pogledu svim članicama, posle ratifikacije I Dopunskog protokola.[100] Ovaj način ispunjavanja zahteva o obaveštavanju posebno je pohvalio izvestilac Radne grupe na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli.[101] U svetlu opšte obaveze razlikovanja između boraca i civila (vidi Pravilo 1), takvo obaveštenje je važno, jer pripadnici oružanih snaga svake strane moraju da znaju ko je pripadnik oružanih snaga, a ko civil. Moguće je da dođe do zabune pošto policijske snage i *žandarmerija* obično nose oružje i uniforme, mada njihove uniforme obično nisu iste kao uniforme oružanih snaga. Iako obaveštavanje nije sastavni deo određivanja statusa ovih jedinica, ono pomaže da se izbegne zabuna i na taj način omogućava poštovanje principa razlikovanja ciljeva.

Pravilo 5: Civili su lica koja nisu članovi oružanih snaga. Termin civilno stanovništvo obuhvata sva lica koja su civili.

Praksa

Tom II, Odeljak 1, Poglavlje E.

96 Vidi, npr. primer, praksu Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 1, § 688), Belgije (*ibid*, § 685), Kanade (*ibid*, § 689), Francuske (*ibid*, § 686), Nemačke (*ibid*, § 690), Holandije (*ibid*, § 691), Novog Zelanda (*ibid*, § 692), Španije (*ibid*, §§ 693-696), i Filipina (*ibid*, § 695) i izveštaje o praksi Indije (*ibid*, § 698), Južne Koreje (*ibid*, § 699), Sirije (*ibid*, § 700) i Zimbabvea (*ibid*, § 697).

97 Ovi primeri su navedeni u Novi Zeland, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 692).

98 Filipini, *Uredba o formiranju integrisane nacionalne policije* (*ibid*, § 695); Španija, *Vojni krivični zakonik* (*ibid.*, § 696).

99 I Dopunski protokol, član 43(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 684).

100 Belgija, Interpretativna deklaracija data pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 685); Francuska, Rezerve i deklaracije podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 686).

101 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 1682.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u međunarodnim oružanim sukobima. Ono se takođe primenjuje i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, mada je praksa nedosledna, u smislu da li se pripadnici opozicionih oružanih grupa smatraju pripadnicima oružanih snaga ili civilima.

Međunarodni oružani sukobi

Definicija civila, kao lica koja nisu pripadnici oružanih snaga, sadržana je u članu 50. I Dopunskog protokola, na koji nije bilo rezervi.[102] Takođe je uključena u mnoge vojne priručnike.[103] Ona je sadržana u širokoj praksi.[104] Praksa obuhvata i praksu država koje nisu ili u to vreme nisu bile članice I Dopunskog protokola.[105] U presudi u *Slučaju Blaškić* 2000. godine. Međunarodni tribunal za bivšu Jugoslaviju definisao je civile kao „lica koja nisu, ili više nisu pripadnici oružanih snaga". [106]

Suprotni primeri zvanične prakse nisu pronađeni. Negde se u praksi dodaje uslov da su civili lica koje ne učestvuju u neprijateljstvima. Ovaj dodatni uslov samo pojačava pravilo da civil koji učestvuje direktno u sukobima gubi zaštitu od napada (vidi Pravilo 6). Ipak, takav civil ne postaje borac koji može dobiti status ratnog zarobljenika i, posle hapšenja, može mu biti suđeno u skladu sa nacionalnim pravom za puko učestvovanje u sukobu, uz poštene sudske garancije (vidi Pravilo 100).

Izuzeci

Izuzetak od ovog pravila je *levée en masse*, gde stanovništvo jedne zemlje koja još uvek nije okupirana, pri približavanju neprijatelja, spontano uzima oružje da bi pružilo otpor neprijateljskoj najezdi, a koje prethodno nije imalo vremena da se organizuje kao redovna oružana sila. Takva lica se smatraju borcima, ako otvoreno nose oružje i poštuju zakone i običaje rata (vidi komentar Pravila 106). Ovo pravilo dugo postoji u običajnom međunarodnom humanitarnom pravu i već je

[102] I Dopunski protokol, član 50. (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 1, § 705).

[103] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 712), Australije (*ibid*, § 713), Benina (*ibid*, § 714), Kameruna (*ibid*, § 715), Kanade (*ibid*, § 716), Kolumbije (*ibid*, § 717), Hrvatske (*ibid*, §§ 718-719), Dominikanske Republike (*ibid*, § 720), Ekvadora (*ibid*, § 721), Francuske (*ibid*, §§ 722-723), Mađarske (*ibid*, § 724), Indonezije (*ibid*, § 725), Italije (*ibid*, § 727), Kenije (*ibid*, § 728), Madagaskara (*ibid*, § 729), Holandije (*ibid*, § 730), Južne Afrike (*ibid*, § 731), Španije (*ibid*, § 732), Švedske (*ibid*, § 733), Togoa (*ibid*, § 734), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 735), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 736-737) i Jugoslavije (*ibid*, § 738).

[104] Vidi, npr. izveštaje o praksi Izraela (*ibid*, § 726), Jordana (*ibid*, § 743), Ruande (*ibid*, § 746) i Sirije (*ibid*, § 747).

[105] Vidi, npr. praksu Francuske (*ibid*, § 722), Indonezije (*ibid*, § 725), Izraela (*ibid*, § 726), Kenije (*ibid*, § 728), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 735) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 736-737).

[106] MKTJ, *Slučaj Blaškić*, Presuda (*ibid*, § 751).

priznato u Liberovom kodeksu i Briselskoj deklaraciji.[107] Kodifikovano je u Haškom pravilniku i Trećoj ženevskoj konvenciji.[108] Mada je sada primena ovog pravila ograničena, *levée en masse* se još uvek ponavlja u mnogim vojnim priručnicima, uključujući i one koji su nedavno objavljeni.[109]

Nemađunarodni oružani sukobi

Definicija da se „svako lice koje nije pripadnik oružanih snaga smatra civilom" i da „civilno stanovništvo čine sva lica koja su civili" uključena je u Nacrt II Dopunskog protokola.[110] Prvi deo ove definicije je dopunjen i glasi „civil je svako ko nije pripadnik oružanih snaga ili organizovane naoružane grupe", a oba dela su konsenzusom usvojena na III Komitetu Diplomatske konferencije za usvajanje Dopunskih protokola.[111] Ipak, ova definicija je izostavljena u poslednjem momentu Konferencije, kao deo paketa za koji je trebalo usvojiti jednostavniji tekst.[112] Posledica toga je da II Dopunski protokol ne sadrži definiciju civila ili civilnog stanovništva, iako se ovi termini koriste u nekoliko odredaba.[113] Može se zastupati stanovište da termini „otpadničke oružane snage ili druge organizovane naoružane grupe...pod odgovornom komandom" u članu 1. II Dopunskog protokola izričito prepoznaju osnovne uslove oružanih snaga, kako se primenjuju u međunarodnim oružanim sukobima (vidi Pravilo 4), i da su na osnovu toga civili sva lica koja nisu pripadnici takvih snaga ili grupa.[114] U kasnijim ugovorima, primenljivim u nemađunarodnim oružanim sukobima, na sličan način se koriste termini civili i civilna lica bez prethodnog definisanja.[115]

Pošto se državne oružane snage ne smatraju civilima, praksa nije jasna u pogledu toga da li su pripadnici oružanih opozicionih grupa civili i podležu Pravilu 6 u smislu gubitka zaštite od napada, u slučaju kada direktno učestvuju u neprijateljstvima ili je članove takvih grupa dozvoljeno napadati kao takve, bez obzira na odredbe Pravila 6. Iako se u vojnom priručniku Kolumbije definiše pojam civila kao „oni koji ne učestvuju direktno u vojnim neprijateljstvima (unutrašnji sukob, međunarodni sukob)",[116] u većini priručnika civili se negativno definišu u

[107] Liberov kodeks, čl. 49. i 51; Briselska deklaracija, član 10.

[108] Haški pravilnik, član 2; Treća ženevska konvencija, član 4(A)(6).

[109] Vidi, npr. vojne priručnike Benina (cit. u Vol. II, Ch. 1, § 714), Kameruna (*ibid*, § 715), Kanade (*ibid*, § 764), Kenije (*ibid*., § 728), Madagaskara (*ibid*, § 729), Južne Afrike (*ibid*, § 731), Togoa (*ibid*, § 734).

[110] Nacrt II Dopunskog protokola, koji je podneo MKCK Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, član 25. (*ibid*, § 706).

[111] Nacrt II Dopunskog protokola, član 25, kako ga je usvojio III Komitet (*ibid*, § 706).

[112] Vidi *ibid*, § 706.

[113] II Dopunski protokol, čl- 13-15. i 17-18.

[114] Michael Bothe, Karl Josef Partsch, Waldemar A. Solf, *New Pravilos for Victims of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1982, p.672.

[115] Vidi, npr. Izmenjeni i dopunjeni II uz KKO, član 3(7)-(11); III Protokol uz KKO, član 2; Otavska konvencija, preambula; Statut MKS, član 8(2)(e)(i), (iii) i (viii).

[116] Kolumbija, *Priručnik za instruktore* (*ibid*, § 717).

odnosu na borce i oružane snage i ne pominje se status pripadnika opozicionih oružanih grupa.

Pravilo 6: Civili su zaštićeni od napada ukoliko ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, odnosno za vreme dok ne učestvuju direktno u neprijateljstvima.

Praksa

Tom II, Odeljak 1, Poglavlje F.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Korišćenje ljudskih štitova je predmet Pravila 97.

Međunarodni oružani sukobi

Pravilo koje predviđa da civili gube zaštitu od napada ukoliko direktno učestvuju u neprijateljstvima i za vreme dok direktno učestvuju u neprijateljstvima sadržano je u članu 51.(3) I Dopunskog protokola, na koji nije bilo rezervi.[117] Na diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, Meksiko je izjavio da je član 51. I Dopunskog protokola toliko bitan da „ne može ni pod kojim uslovima biti predmet rezervi, pošto bi to bilo u suprotnosti sa ciljem i svrhom Prvog protokola i potcenilo bi njegovu suštinu".[118] Takođe je, na Diplomatskoj konferenciji, Ujedinjeno Kraljevstvo izjavilo da je zaštita civila od napada, sadržana u članu 51.(3) „vredna potvrda" postojećeg pravila običajnog međunarodnog prava.[119] Nakon ratifikacije Konvencije o određenom klasičnom oružju, Ujedinjeno Kraljevstvo je izjavilo da civili uživaju zaštitu u skladu sa ovom konvencijom „ukoliko ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, odnosno za vreme dok ne učestvuju direktno u neprijateljstvima".[120]

U mnogim vojnim priručnicima se navodi da civili nisu zaštićeni od napada ukoliko direktno učestvuju u neprijateljstvima.[121] Ovo pravilo je podržano zva-

[117] I Dopunski Protokol, član 51(3) (usvojen sa 77 glasova za, jednim protiv i 16 uzdržanih) (*ibid*, § 706).

[118] Meksiko, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 800).

[119] Ujedinjeno Kraljevstvo, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 803).

[120] Ujedinjeno Kraljevstvo, Deklaracija podneta pri ratifikaciji KKO (*ibid*, § 757).

[121] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 762), Benina (*ibid*, § 763), Kanade (*ibid*, § 764), Kolumbije (*ibid*, § 765), Hrvatske (*ibid*, § 766), Dominikanske Republike (*ibid*, § 767), Ekvadora (*ibid*, § 768), Francuske (*ibid*, § 769), Nemačke (*ibid*, § 770), Indije (*ibid*, § 771) Indonezije (*ibid*, §

ničnim izjavama i izveštajima o praksi.[122] Ta praksa podrazumeva i praksu država koje nisu ili u to vreme nisu bile članice I Dopunskog protokola.[123] Kada je, pre usvajanja I Dopunskog protokola, u oktobru 1973. godine, MKCK pozivao strane u sukobu na Bliskom Istoku da poštuju princip zabrane napada na civile, ukoliko ne učestvuju, odnosno za vreme dok ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, strane u sukobu (Egipat, Irak, Izrael i Sirija) su pozitivno odgovorile.[124]

Nemeđunarodni oružani sukobi

U skladu sa članom 13(3) II Dopunskog protokola, civili uživaju zaštitu od napada „ukoliko ne učestvuju i za vreme dok ne učestvuju direktno u neprijateljstvima".[1185] Pored toga, ovo pravilo sadrže i drugi instrumenti koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[126]

Pravilo da civili nisu zaštićeni od napada kada direktno učestvuju u neprijateljstvima, uključeno je u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju ili su se primenjivali u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[127]

U događajima na La Tabladi u Argentini, Inter-američka komisija za ljudska prava smatrala je da civili koji direktno učestvuju u borbama, bez obzira da li to čine pojedinačno ili kao pripadnici grupe, postaju legitimni vojni ciljevi, ali samo u periodu dok aktivno učestvuju u borbi.[128]

U meri u kojoj se pripadnici oružanih opozicionih grupa mogu smatrati civilima (vidi komentar Pravila 5), čini se da ovo pravilo pravi neravnotežu između takvih grupa i vladinih oružanih snaga. Primena ovog pravila mogla bi da znači da je opozicione oružane grupe legalno napadati „za vreme dok direktno učestvuju u neprijateljstvima", dok bi oružane snage vlade uvek bilo legalno napadati. Ovakva neravnoteža ne bi postojala ukoliko bi se za pripadnike oružanih grupa, zbog

772), Italije (*ibid*, § 773), Kenije (*ibid*, § 774), Madagaskara (*ibid*, § 775), Holandije (*ibid*, §§ 776-777), Novog Zelanda (*ibid*, § 778), Nigerije (*ibid*, §§ 779-780), Južne Afrike (*ibid*, § 781), Španije (*ibid*, § 782), Švedske (*ibid*, § 783), Togoa (*ibid*, § 784), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 786), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 787-788) i Jugoslavije (*ibid*, § 789).

122 Vidi, npr. izjave Belgije (*ibid*, § 792) i SAD (*ibid*, §§ 804-806) i izveštaje o praksi Čilea (*ibid*, § 793), Jordana (*ibid*, § 796), Malezije (*ibid*, § 799), i SAD (*ibid*, § 807).

123 Vidi, npr. praksu Francuske (*ibid*, § 769), Indije (*ibid*, § 771), Indonezije (*ibid*, § 772), Kenije (*ibid*, § 774) Malezije (*ibid*, § 799), Nigerije (*ibid*, § 779), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 786), i SAD (*ibid*, §§ 787-788 i 804-807).

124 Vidi MKCK, Akcija Međunarodnog komiteta na Srednjem istoku (*ibid,* § 813).

125 II Dopunski protokol, član 13(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 756).

126 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid*, § 759); Sporazum p primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 760); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 5.2 (*ibid,* § 761).

127 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 762), Benina (*ibid*, § 763), Kolumbije (*ibid*, § 765), Hrvatske (*ibid*, § 766), Ekvadora (*ibid*, § 768), Nemačke (*ibid*, § 770), Italije (*ibid*, § 773), Kenije (*ibid*, § 774), Madagaskara (*ibid*, § 775), Holandije (*ibid*, § 776), Nigerije (*ibid*, § 779), Južne Afrike (*ibid*, § 781), Španije (*ibid*, § 782), Togoa (*ibid*, § 784) i Jugoslavije (*ibid*, § 789).

128 Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 11.137 (Argentina)* (*ibid*, § 810).

pripadnosti grupi, smatralo da konstantno direktno učestvuju u neprijateljstvima ili da nisu civili.

Jasno je da legalnost napada na civila zavisi od toga šta tačno čini njegovo direktno učešće u neprijateljstvima i, u vezi sa tim, kada direktno učešće počinje i kada se završava. Kao što je dole navedeno, značenje direktnog učešća u neprijateljstvima još uvek nije jasno objašnjeno. Treba svakako napomenuti da, ma kako se shvatalo značenje ovih termina, zaštita od napada ne podrazumeva i zaštitu od hapšenja i suđenja.

Definicija

Tačna definicija termina „direktno učešće u napadu" ne postoji. Inter-američka komisija za ljudska prava smatra da termin „direktno učešće u napadu" uopšteno podrazumeva „akte koji se, po svojoj prirodi ili svrsi, izvode sa namerom da se izazove stvarna šteta neprijateljskom osoblju ili materijalu".[129] Gubitak zaštite od napada je jasan i nesporan, o čemu svedoči nekoliko vojnih priručnika, kada civili uzimaju oružje ili druga sredstva da bi sproveli akte nasilja protiv ljudstva ili opreme neprijateljskih snaga.[130] Međutim, postoji mnogo primera iz prakse koji pružaju malo, ili uopšte ne pružaju smernice za tumačenje termina „direktno učešće", tvrdeći, na primer, da procena direktnog učešća mora biti rađena posebno za svaki pojedinačni slučaj ili se jednostavno ponavlja opšte pravilo da ako direktno učestvuju, civili gube zaštitu od napada.[131] U vojnim priručnicima Ekvadora i Sjedinjenih Država navedeno je nekoliko primera akata koji predstavljaju direktno učešće u napadima, kao što su čuvanje straže, obaveštajni agenti ili izviđanje za potrebe vojnih snaga.[132] U izveštaju o praksi Filipina takođe se smatra da civili koji rade kao špijuni, kuriri ili izviđači, gube zaštitu od napada.[133]

[129] Inter-američka komisija za ljudska prava, Treći izveštaj o ljudskim pravima u Kolumbiji (*ibid*, § 811).

[130] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 820), Belgije (*ibid*, § 821), Ekvadora (*ibid*, § 822), Salvadora (*ibid*, § 823), Indije (*ibid*, § 824) Holandije (*ibid*, § 825), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 827-830) i Jugoslavije (*ibid*, § 831).

[131] Vidi, npr. Ženevske konvencije, zajednički član 3. (*ibid*, § 754); I Dopunski protokol, član 51(3) (usvojen sa 77 glasova za, jednim protiv i 16 uzdržanih) (*ibid*, § 755); II Dopunski protokol, član 13(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 756); Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, član 6. (*ibid*, §§ 759); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 2.5 (*ibid*, § 760); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 5.2 (*ibid,* § 761); praksu Australije (*ibid*, § 762), Belgije (*ibid*, § 792), Kanade (*ibid*, § 764), Kolumbije (*ibid*, § 765), Hrvatske (*ibid*, § 766), Dominikanske Republike (*ibid*, § 767), Ekvadora (*ibid*, § 768), Francuske (*ibid*, § 769), Nemačke (*ibid*, § 770); Indije (*ibid*, § 771), Indonezije (*ibid*, § 772), Italije (*ibid*, § 773),); Jordana (*ibid*, § 796); Kenije (*ibid*, § 774), Madagaskara (*ibid*, § 775), Malezije (*ibid*, § 779); Holandije (*ibid*, § 776), Novog Zelanda (*ibid*, § 778), Španije (*ibid*, § 782), Švedske (*ibid*, § 783), Togoa (*ibid*, § 784), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 757 i 786), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 787-788 i 804-806), Jugoslavije (*ibid*, § 789); Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 11.137 (Argentina)* (*ibid*, § 810).

[132] Ekvador, *Pomorski priručnik* (*ibid*, § 822); Sjedinjene Države, *Pomorski priručnik* (*ibid*, § 830).

[133] Izveštaj o praksi Filipina (*ibid*, § 849).

U izveštaju o ljudskim pravima u Kolumbiji, Inter-američka komisija za ljudska prava pravila je razliku između „direktnog" i "indirektnog" učestvovanja:

Civili čije aktivnosti samo podržavaju ratovanje suprotne strane ili vojne napore ili na drugi način, samo indirektno učestvuju u neprijateljstvima, ne mogu se samo po tim osnovama smatrati borcima. Razlog ovome je što indirektno učešće, kao što je prodavanje robe jednoj ili više naoružanih snaga, izražavanje podrške za ciljeve jedne strane ili, da bude jasnije, nemogućnost da se deluje u smislu sprečavanja napada jedne od oružanih snaga, ne podrazumeva akte nasilja koji predstavljaju neposrednu pretnju i stvarnu štetu suprotnoj strani.[134]

Razliku između direktnog ili indirektnog učešća ranije je razmotrio Specijalni predstavnik za Salvador, Komisije UN za ljudska prava.[135] Ipak je jasno da međunarodno pravo ne zabranjuje državama da usvoje zakonodavstva kojima će se kažnjavati učešće u neprijateljstvima, bilo ono direktno ili indirektno.

Izveštaj o praksi Ruande pravi razliku između akata koji predstavljaju direktno učešće u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima i isključuje logističku podršku u nemeđunarodnim oružanim sukobima, iz grupe akata koji predstavljaju direktno učešće. Prema odgovorima vojnih oficira Ruande, na upitnik koji je korišćen u ovom izveštaju, nenaoružani civili koji prate njihove oružane snage za vreme međunarodnog oružanog sukoba, da bi obezbedili hranu, transport municije ili prenosili poruke, na primer, gube status civila. U kontekstu nemeđunarodnog oružanog sukoba, s druge strane, nenaoružani civili koji sarađuju sa jednom od strana u sukobu, ostaju civili. Prema izveštaju, ova razlika je opravdana činjenicom da su u unutrašnjem sukobu civili primorani da sarađuju sa stranom koja ih drži u svojoj vlasti.[136]

Ipak je pošteno zaključiti da, osim nekoliko spornih navedenih primera, korišćenje oružja ili drugih sredstava, da bi se počinili akti nasilja protiv ljudstva ili opreme neprijateljskih snaga, jasna i jedinstvena definicija direktnog učestvovanja u neprijateljstvima nije razvijena u praksi država.[137]

U nekoliko vojnih priručnika navodi se da civili koji rade u vojnim objektima, na primer u fabrici municije, ne učestvuju direktno u neprijateljstvima ali moraju da preuzmu rizik izlaganja napadu na taj vojni objekat.[138] Povrede ili smrt tih ci-

134 Inter-američka komisija za ljudska prava, Treći izveštaj o ljudskim pravima u Kolumbiji (*ibid*, § 811).

135 Komisija za ljudska prava UN, Specijalni predstavnik za stanje ljudskih prava u Salvadoru, Završni izveštaj (*ibid*, § 853).

136 Izveštaj o praksi Ruande (*ibid*, § 850).

137 MKCK je nastojao da objasni pojam direktnog učestvovanja na nizu ekspertskih sastanaka koji su počeli 2003.

138 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (cit. u Vol. II, Ch. 2, § 635), Kanade (*ibid*, § 663), Kolumbije (*ibid*, § 637), Hrvatske (*ibid*, § 638), Ekvadora (*ibid*, § 639), Nemačke (*ibid*, § 640), Mađarske (*ibid*, § 641), Madagaskara (*ibid*, § 642), Holandije (*ibid*, § 643), Novog Zelanda (*ibid*, § 644), Španije (*ibid*, §§ 645-646), Švajcarske (*ibid*, § 647) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 648).

vila smatraju se uzgrednim u napadu na legitimni cilj, ali moraju biti svedene na najmanju meru, primenom svih mera predostrožnosti koje su na raspolaganju u pogledu izbora sredstava i metoda, na primer izvršavanjem napada noću (vidi Pravilo 17). Teorija da se takva lica moraju smatrati kvazi-borcima koje je dozvoljeno napadati, nije podržana u modernoj praksi država.

Situacije sumnje u pogledu karaktera lica

Pitanje kako klasifikovati lice u slučaju sumnje je komplikovano i teško. U situaciji međunarodnih oružanih sukoba, u I Dopunskom protokolu pokušano je da se nađe rešenje tvrdnjom da „u slučaju sumnje da li je neko lice civil, to lice će se smatrati za civila".[139] Neke države su uključile ovo pravilo u vojne priručnike.[140] Druge su izrazile rezerve o vojnim posledicama striktnog tumačenja ovakvog pravila. Posebno, nakon ratifikacije I Dopunskog protokola, Francuska i Ujedinjeno Kraljevstvo izrazile su svoje shvatanje da ova pretpostavka ne isključuje odgovornost komandanata da obezbede da zaštite jedinice pod svojom komandom ili da održe vojnu spremnost u skladu sa ostalim odredbama I Dopunskog protokola.[141] U Mornaričkom priručniku SAD navodi se da:

> Direktno učešće u neprijateljstvima mora da se procenjuje za svaki slučaj posebno. Borci na bojnom polju moraju pošteno da utvrde da li određeni civil može ili ne može da bude predmet namernog napada, na osnovu ponašanja tog lica, lokacije i odeće, kao i drugih informacija koje su u tom trenutku dostupne.[142]

U svetlu prethodno rečenog, pošteno je zaključiti da se, kada postoji sumnja, mora izvršiti pažljiva procena uslova i ograničenja u datoj situaciji, da bi se utvrdilo da li ima dovoljno indikatora za napad. Ne može se automatski napasti svako ko deluje sumnjivo.

U situaciji nemeđunarodnih oružanih sukoba, pitanje sumnje jedva da se pojavljuje u praksi država, mada bi bilo poželjno jasno pravilo u vezi sa ovim, pošto bi obezbedilo zaštitu civilnog stanovništva od napada. U tom pogledu, čini se da je isti balansirani pristup, kako je objašnjen za situacije međunarodnih oružanih sukoba, opravdan i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

139 I Dopunski protokol, član 59(1) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, CH. 1, § 887).

140 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 893), Australije (*ibid*, § 894), Kameruna (*ibid*, § 895), Kanade (*ibid*, § 896), Kolumbije (*ibid*, § 897), Hrvatske (*ibid*, § 898), Mađarske (*ibid*, § 900), Kenije (*ibid*, § 901), Madagaskara (*ibid*, § 902), Holandije (*ibid*, § 903), Južne Afrike (*ibid*, § 904), Španije (*ibid*, § 905), Švedske (*ibid*, § 906), i Jugoslavije (*ibid*, § 908).

141 Francuska, Deklaracije i rezerve podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola, (*ibid*, § 888); Ujedinjeno Kraljevstvo, Deklaracije i rezerve podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 889).

142 Sjedinjene Države, *Pomorski priručnik* (*ibid*, § 803).

RAZLIKOVANJE IZMEĐU CIVILNIH OBJEKATA I VOJNIH CILJEVA

Pravilo 7. Strane u sukobu moraju u svako doba da prave razliku između civilnih objekata i vojnih ciljeva. Napadi mogu biti usmereni samo na vojne ciljeve. Napadi ne smeju biti usmereni prema civilnim objektima.

Praksa

Tom II, Odeljak 2, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Tri komponente ovog pravila su povezane i praksa u pogledu jednog od njih potvrđuje vrednost drugih pravila. Ratne represalije protiv civilnih objekata razmatrane su u Odeljku 41.

Međunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo je kodifikovano u čl. 48 i 52(2) I Dopunskog protokola, na koji nije bilo rezervi.[1] Na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, Meksiko je izjavio da je član 52. toliko bitan da „ne može ni pod kojim uslovima biti predmet rezervi, pošto bi to bilo u suprotnosti sa ciljem i svrhom Prvog protokola i potcenilo bi njegovu suštinu".[2] Zabrana direktnog napada na civilne objekte takođe je sadržana u II izmenjenom i dopunjenom protokolu i III protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[3] Pored toga, po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, „namerno usmeravanje napada protiv civilnih objekata, odnosno objekata koji nisu vojni" predstavlja ratni zločin u međunarodnom oružanom sukobu.[4]

Obaveza razlikovanja između civilnih objekata i vojnih ciljeva i zabrana usmeravanja napada prema civilnim objektima sadržana je u velikom broju vojnih pri-

1 I Dopunski protokol, član 48. (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 2, § 1), član 52(2) (usvojen sa 79 glasova za, bez glasova protiv i 7 uzdržanih) (*ibid*, § 50).

2 Meksiko, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*., § 79).

3 Izmenjeni i dopunjeni protokol II uz KKO, član 3(7) (*ibid*, § 107); III Protokol uz KKO, član 2(1) (*ibid*, § 106).

4 Statut MKS, član 8(2)(b)(ii) (*ibid*, § 108).

ručnika.[5] Švedski Priručnik za MHP, posebno navodi princip razlikovanja kako je naveden u članu 48, I Dopunskog protokola, kao pravilo običajnog međunarodnog prava.[6] Mnoge države su usvojile zakonodavstva po kojima je kažnjivo napadati civilne objekte za vreme oružanog sukoba.[7] Takođe, ima mnogo zvaničnih izjava koje se pozivaju na ovo pravilo.[8] Ta praksa podrazumeva i praksu država koje nisu ili u to vreme nisu bile članice I Dopunskog protokola.[9]

U izjavama pred Međunarodnim sudom pravde u *Slučaju nuklearnog oružja*, mnoge države su se pozvale na princip razlikovanja između civilnih objekata i vojnih ciljeva. [10] U savetodavnom mišljenju, Sud je potvrdio da je princip razlikovanja ciljeva jedan od „kardinalnih principa" međunarodnog humanitarnog prava i jedan od „nepovredivih principa međunarodnog običajnog prava".[11] Kada je, pre usvajanja I Dopunskog protokola, u oktobru 1973. godine, MKCK pozivao strane u sukobu na Bliskom istoku da poštuju princip razlikovanja između civilnih objekata i vojnih ciljeva, strane u sukobu (Egipat, Irak, Izrael i Sirija) su pozitivno odgovorile.[12]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Razlika između civilnih i vojnih objekata uključena je u Nacrt II Dopunskog protokola, ali je izostavljena u poslednjem momentu Konferencije, kao deo paketa za

5 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine, Australije, Belgije, Benina, Kameruna, Kanade, Hrvatske, Francuske, Nemačke, Mađarske, Izraela, Holandije, Novog Zelanda, Nigerije, Filipina, Španije, Švedske, Švajcarske, Togoa i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 7), Indonezije (*ibid*, § 7), Švedske (*ibid*, § 9), Argentine, Australije, Belgije, Benina, Kameruna, Kanade, Kolumbije, Hrvatske, Ekvadora, Francuske, Nemačke, Italije, Kenije, Libana, Madagaskara, Holandije, Novog Zelanda, Nigerije, Južne Afrike, Španije, Togoa, Ujedinjenog Kraljevstva, Sjedinjenih Država i Jugoslavije (*ibid*, § 115), Argentine (*ibid*, § 116) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 117).

6 Švedska, *Priručnik MHP* (*ibid*, § 9).

7 Vidi, npr. zakonodavstvo Australije (*ibid*, § 119), Azejberdžana (*ibid*, § 120), Kanade (*ibid*, § 122), Konga (*ibid*, § 123), Hrvatske (*ibid*, § 124), Estonije (*ibid*, § 126), Gruzije (*ibid*, § 127), Nemačke (*ibid*, § 128), Mađarske (*ibid*, § 129), Irske (*ibid*, § 130), Italije (*ibid*, § 131), Malija (*ibid*, § 132), Holandije (*ibid*, § 133), Novog Zelanda (*ibid*, § 134), Norveške (*ibid*, § 136), Slovačke (*ibid*, § 137), Španije (*ibid*, § 138), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 140) i Jemena (*ibid*, § 141); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 118), Burundija (*ibid*, § 121), Salvadora (*ibid*, § 125), Nikaragve (*ibid*, § 135) i Trinidada i Tobaga (*ibid*, § 139).

8 Vidi, npr. zvanične izjave Hrvatske (*ibid*, § 145), Egipta (*ibid*, § 146), EZ i država članica, SSSR-a i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 147), Francuske (*ibid*, § 148), Irana (*ibid*, § 149), Iraka (*ibid*, § 150), Meksika (*ibid*, § 151), Mozambika (*ibid*, § 152), Slovenije (*ibid*, § 155), Švedske (*ibid*, § 156), Ujedinjenih Arapskih Emirata (*ibid*., § 157), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*., §§ 158-159) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 160-163).

9 Vidi, npr. praksu Egipta (*ibid*, § 146), Francuske (*ibid*, §§ 7, 115 i 148), Indonezije (*ibid*, § 8), Irana (*ibid*, § 149), Iraka (*ibid*., § 150), Kenije (*ibid*., § 115), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*., §§ 115 i 158-159) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 7, 115, 117 i 160-163).

10 Vidi, npr. izjave pred Međunarodnim sudom pravde, u *Slučaju nuklearnog oružja* koje su dali Egipat (*ibid*, § 16), Iran (*ibid,* § 23), Japan (*ibid,* § 25), Švedska (*ibid,* § 156) i Ujedinjeno Kraljevstvo (*ibid,* § 32).

11 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (*ibid*, § 179)

12 Vidi MKCK, Akcija Međunarodnog komiteta na Srednjem istoku (*ibid,* § 102).

koji je trebalo usvojiti jednostavniji tekst.[13] Posledica toga je da II Dopunski protokol ne sadrži ovaj princip, a ni zabranu usmeravanja napada na civilne objekte, mada se može tvrditi da je koncept opšte zaštite u članu 13(1) II Dopunskog protokola dovoljno sveobuhvatan i da pokriva i ove situacije.[14] Zabrana usmeravanja napada na civilne objekte takođe je sadržana u kasnije usvojenim ugovorima primenljivim u nemeđunarodnim oružanim sukobima, odnosno u II izmenjenom i dopunjenom protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[15] Ova zabrana je takođe sadržana u III Protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, koja je primenljiva u nemeđunarodnim oružanim sukobima, u skladu sa amandmanom na član 1. Konvencije, koji je konsenzusom usvojen 2001. godine[16] Pored toga, II Protokol uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara koristi princip razlikovanja između civilnih i vojnih objekata kao osnovu za definisanje zaštite kulturnih dobara u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[17]

U statutu Međunarodnog krivičnog suda napadi na civilne objekte nisu posebno definisani kao ratni zločini u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Međutim, definisano je da uništavanje vlasništva protivničke strane predstavlja ratni zločin ukoliko takvo uništavanje nije „učinjeno zbog imperativne vojne potrebe u sukobu".[18] Stoga, napad na civilni objekat jeste ratni zločin po Statutu, pod uslovom da nije učinjen zbog imperativne vojne potrebe u sukobu. Uništavanje vlasništva je predmet Pravila 50 i praksa na osnovu koje je ovo pravilo utemeljeno takođe podržava postojanje ovog pravila. Takođe je važno da su u Statutu napadi na instalacije, materijale, jedinice ili vozila humanitarne pomoći ili mirovne misije definisani kao ratni zločin u nemeđunarodnom oružanom sukobu, sve dotle dok ti objekti „imaju pravo na zaštitu datu... civilnim objektima po međunarodnom pravu oružanih sukoba"[19]

Pored toga, zabrana usmeravanja napada na civilne objekte sadržana je i u drugim instrumentima koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[20]

13 Nacrt II Dopunskog protokola koji je MKCK podneo Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, član 24(1) (*ibid*, § 2).

14 Michael Bothe, Karl Josef Partsch, Waldemar A. Solf, *New Pravilos for Victims of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1982, p.677.

15 Izmenjeni i dopunjeni II protokol uz KKO, član 3(7) (cit. uVol. II, Ch. 2, §107).

16 III Protokol uz KKO, član 2(1) (*ibid*, §106).

17 Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 6(a) (cit. u Vol. II, Ch. 12, §21).

18 Statut MKS, član 8(2)(e)(xii).

19 Statut MKS, član 8(2)(e)(iii).

20 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (cit. u Vol. II, Ch. 2, §§ 3, 60. i 111); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid.*, §§ 4, 61 and 112); San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tač. 39. i 41. (*ibid*, §§ 5 i 62); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 5.1 (*ibid*, §§ 6, 63. i 113), Kairska deklaracija o ljudskim pravima u islamu, član 3(b) (*ibid*, § 109); Haška izjava o poštovanju humanitarnih principa (*ibid*, § 110).

Obaveza razlikovanja između civilnih i vojnih ciljeva i zabrana usmeravanja napada na civilne objekte uključene su u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju ili su bili primenjivani u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[21]

Mnoge države su usvojile zakonodavstva koja predviđaju kazne za napad na civilne objekte u bilo kom oružanom sukobu.[22] Ima i primera sudske prakse zasnovane na ovom pravilu.[23] Pored toga, ima mnogo zvaničnih izjava u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima, u kojima se poziva na ovo pravilo.[24] U podnescima država pred Međunarodnim sudom pravde u *Slučaju nuklearnog oružja,* u odnosu na ovo pravilo uopšteno je procenjeno da je ono primenljivo u svim oružanim sukobima.

Dokazi suprotne zvanične prakse nisu pronađeni ni u odnosu na međunarodne niti nemeđunarodne oružane sukobe. Države i međunarodne organizacije su generalno osuđivale navodne napade na civilne objekte, na primer za vreme sukoba u Bosni i Hercegovini, Libanu, Sudanu i između Irana i Iraka.[25] Još 1938. godine Skupština Lige naroda je izjavila da „ciljevi koji se gađaju iz vazduha moraju biti legitimni vojni ciljevi i moraju se identifikovati".[26] Nedavno, u rezoluciji o zaštiti civila u oružanim sukobima, usvojenoj 1999. godine, Savet bezbednosti UN je strogo osudio „napade na objekte koji su zaštićeni međunarodnim pravom".[27]

Jurisprudencija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju pruža dodatne dokaze da je zabrana napade na civilne objekte običajnog karaktera i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima.[28]

21 Vidi, npr. vojne priručnike Benina, Hrvatske, Nemačke, Nigerije, Filipina i Togoa (*ibid*, § 7) i Benina, Kolumbije, Hrvatske, Ekvadora, Nemačke, Italije, Kenije, Libana, Madagaskara, Južne Afrike Togoa i Jugoslavije (*ibid*, § 115).

22 Vidi, npr. zakonodavstvo Australije (*ibid*, § 119), Azejberdžana (*ibid*, § 120), Kanade (*ibid*, § 122), Konga (*ibid*, § 123), Hrvatske (*ibid*, § 124), Estonije (*ibid*, § 126), Gruzije (*ibid*, § 127), Nemačke (*ibid*, § 128), Novog Zelanda (*ibid*, § 134), Norveške (*ibid*, § 136), Španije (*ibid*, § 138), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 140); vidi i zakonodavstva Mađarske (*ibid*, § 129), Italije (*ibid*, § 131) i Slovačke (*ibid*, § 137), čija primena nije isključena u situaciji nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 118), Burundija (*ibid*, § 121), Salvadora (*ibid*, § 125), Nikaragve (*ibid*, § 135) i Trinidada i Tobaga (*ibid*, § 139).

23 Vidi, npr. Kolumbija, *Administrativni slučaj br. 9276* (*ibid*, § 142); Hrvatska, *Slučaj RA. R.* (*ibid*, § 143).

24 Vidi izjave EZ i država članica (*ibid*, § 142) i Mozambika (*ibid*, § 152), Slovenije (*ibid*, § 155), SSSR-a (*ibid*, § 147) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 147).

25 Vidi izjave EZ i država članica (*ibid*, § 147) i Hrvatske (*ibid*, § 145), Egipta (*ibid*, § 146), Irana (*ibid*, § 149), Slovenije (*ibid*, § 155), SSSR-a (*ibid*, § 147), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 147) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 159); Savet bezbednosti UN, Rez. 1052 (*ibid*, § 164); Generalna skupština UN, Rez. 50/193 (*ibid*, § 168) i Rez. 51/112 (*ibid*., § 169); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1993/7 (*ibid*, § 168), Rez. 1994/75 (*ibid*, § 171) i Rez. 1995/89 (*ibid*, § 173); Kontakt grupa OID (Egipat, Iran, Pakistan, Saudijska Arabija, Senegal i Turska), Pismo predsedniku Saveta bezbednosti UN (*ibid*, § 177).

26 Liga naroda, Skupština, Rezolucija usvojena 30. septembra 1938. (*ibid*, § 167).

27 Savet bezbednosti UN, Rez. 1265 (*ibid*, § 165).

28 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja*, Savetodavno mišljenje (*ibid*, 179); MKTJ, *Slučaj Kupreškić,* Presuda, (*ibid*, § 180); i *Slučaj Kordić i Čerkez*, Odluka o zajedničkom podnesku odbrane i presuda, (*ibid*, § 182).

Akcioni plan za period 2000-2003. usvojen na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine, zahteva od svih strana u oružanom sukobu da poštuju „potpunu zabranu usmeravanja napada...na civilne objekte".[29] MKCK poziva strane i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju razlikovanje između civilnih objekata i vojnih ciljeva i da ne usmeravaju napade ka civilnim objektima.[30]

Tumačenje

Neke države ističu da pravilo sadržano u članu 52(2) I Dopunskog protokola, koje kaže da „napadi treba strogo da se ograniče na vojne objekte", zabranjuje samo usmeravanje napada na civilne objekte i ne odnosi se na problem uzgredne štete koja nastaje kao rezultat napada na vojne ciljeve.[31] Svrha ovih izjava je da se naglasi da napadi u kojima se pogađaju civilni objekti nisu nezakoniti, ako su usmereni protiv vojnih objekata, a slučajna šteta na civilnim objektima nije velika. Ovo je uzeto u obzir prilikom formulisanja ovog pravila i zbog toga je upotrebljen izraz „napadi usmereni na". Isto se odnosi *mutatis mutandis* na Pravilo 1.

Pravilo 8: Što se tiče objekata, vojni ciljevi su ograničeni na one koji po svojoj prirodi, lokaciji, nameni ili korišćenju efikasno doprinose vojnoj akciji i čije delimično ili potpuno uništenje, zauzimanje ili neutralizacija u uslovima koji vladaju u to vreme, pružaju određenu vojnu prednost.

Praksa

Tom II, Odeljak 2, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

29 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Plan akcije za godine 2000-2003. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 178).

30 Vidi, npr. praksa MKCK (*ibid*, §§ 185-186 i 188-193).

31 Vidi rezerve i deklaracije date pri usvajanju I Dopunskog protokola i druge izjave koje su dale Australija (*ibid*, § 51), Kanada (*ibid*, §§ 56 i 86), Francuska (*ibid*, § 53), Savezna Republika Nemačka (*ibid*, § 75), Italije (*ibid*, § 54), Norveška (*ibid*, § 80), Novi Zeland (*ibid*, § 55), Ujedinjeno Kraljevstvo (*ibid*, §§ 56 i 86) i Sjedinjene Države (*ibid*, § 92).

Međunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo je kodifikovano u članu 52(2) I Dopunskog protokola, na koje nije bilo rezervi.[32] Na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, Meksiko je izjavio da je član 52. toliko bitan da „ne može ni pod kojim uslovima biti predmet rezervi, pošto bi to bilo u suprotnosti sa ciljem i svrhom Prvog protokola i potcenilo bi njegovu suštinu".[33] Definicija je takođe sadržana u narednim ugovorima, II Dopunskom protokolu, II Izmenjenom i dopunjenom protokolu i III Protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, kao i u II Protokolu uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara.[34]

Veliki broj vojnih priručnika sadrži ovu definiciju vojnih ciljeva.[35] Ona je podržana i mnogim zvaničnim izjavama.[36] Ova praksa podrazumeva i praksu država koje nisu ili u to vreme nisu bile članice I Dopunskog protokola.[37]

Komitet osnovan za preispitivanje NATO bombardovanja protiv Savezne Republike Jugoslavije smatrao je ovu definiciju vojnih ciljeva običajnom.[38]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Iako ova definicija vojnih ciljeva nije uključena u II Dopunski protokol, ona je sadržana u ugovorima primenljivim u nemeđunarodnim oružanim sukobima, odnosno u II Izmenjenom i dopunjenom protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju i II Protokolu uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara.[39] Takođe je sadržana u III Protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju,

32 I Dopunski protokol, član 52(2) (usvojen sa 79 glasova za, bez glasova protiv i 7 uzdržanih) (*ibid*, § 319).

33 Meksiko, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 353).

34 II Dopunski protokol uz KKO, član 2(4) (*ibid*, § 321); Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 2(6) (*ibid*, § 321); III Protokol uz KKO, član 1(3) (*ibid*, § 321); Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 1(f) (*ibid*, § 322).

35 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine, Australije, Belgije, Benina, Kameruna, Kanade, Kolumbije, Hrvatske, Francuske, Nemačke, Mađarske, Italije, Kenije, Madagaskara, Holandije, Novog Zelanda, Južne Afrike, Španije, Švedske, Togoa, Ujedinjenog Kraljevstva, Sjedinjenih Država (*ibid*, § 328), Ekvadora (*ibid*, § 331), Indonezije (*ibid*, § 333), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 339) i Jugoslavije (*ibid*, § 340).

36 Vidi, npr. zvanične izjave Francuske (*ibid*, § 364), Irana (*ibid*, § 347), Iraka (*ibid*, § 348), Izraela (*ibid*, § 364), Jordana (*ibid*, § 351), Sirije (*ibid*, § 355), Turske (*ibid*, § 364) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 350, 360 i 364).

37 Vidi, npr. praksu Francuske (*ibid*, § 364), Irana (*ibid*, § 347), Iraka (*ibid*, § 348), Izraela (*ibid*, § 364), Kenije (*ibid*, § 328), Turske (*ibid*, § 364),Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 328) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 7, 328, 350, 360 i 364).

38 Komitet osnovan za preispitivanje NATO kampanje bombardovanja protiv Savezne Federativne Republike Jugoslavije, Završni izveštaj (*ibid*, § 365).

39 Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 2(6) (*ibid*., § 321); Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 1(f) (*ibid*., § 322).

koja je primenljiva u nemeđunarodnim oružanim sukobima, u skladu sa amandmanom na član 1. Konvencije, koji je konsenzusom usvojen 2001.godine.[40]

Mnogi vojni priručnici koji se primenjuju ili su bili primenjivani u nemeđunarodnim oružanim sukobima, sadrže ovu definiciju vojnih ciljeva.[41] Takođe je uključeno u neka nacionalna zakonodavstva.[42] Pored toga, definicija je uključena u zvanične izjave koje se odnose na nemeđunarodne oružane sukobe.[43]

Dokazi suprotne zvanične prakse nisu pronađeni, ni u odnosu na međunarodne, niti na nemeđunarodne oružane sukobe, odnosno ne postoji druga zvanična definicija vojnih ciljeva. Izveštaj o praksi SAD objašnjava da Sjedinjene Države prihvataju običajnu prirodu definicije sadržane u članu 52(2) I Dopunskog protokola i da formulacija korišćena u Pomorskom priručniku SAD, odnosno efikasni doprinos „neprijateljskom izvođenju ratnih dejstava ili ratnoj podršci", odražava stav da je definicija sveobuhvatna i da obuhvata zemlju, objekte koji skrivaju druge vojne ciljeve i ekonomska dobra koja podržavaju ratna dejstva.[44]

Tumačenje

Neke države su ukazale da će pri izboru ciljeva smatrati da se vojna prednost stiče u odnosu na napad u celini, a ne na njegove delove.[45] Vojni priručnici Australije, Ekvadora i Sjedinjenih Država navode da očekivana vojna prednost može da znači povećanu bezbednost snaga koje izvršavaju napad ili prijateljskih snaga.[46]

U mnogim vojnim priručnicima stoji da prisustvo civila unutar ili u blizini vojnih ciljeva ne čini te objekte zabranjenim za napad.[47] Primer ovoga su civili koji rade u fabrici municije. Ova praksa pokazuje da takva lica dele rizik napada na vojne ciljeve, ali nisu borci. Ovo stanovište je podržano zvaničnim izjavama i iz-

40 III Protokol uz KKO, član 1(3) (*ibid.*, § 321).

41 Vidi, npr. vojne priručnike Benina, Kanade, Kolumbije, Hrvatske, Nemačke, Italije, Kenije, Madagaskara, Južne Afrike i Togoa (*ibid*, § 328), Ekvadora (*ibid*, § 331) i Jugoslavije (*ibid*, § 340).

42 Vidi, npr. zakonodavstvo Italije (*ibid*, § 341) i Španije (*ibid*, § 342).

43 Vidi, npr. izjave Kolumbije (*ibid*, § 346) i Filipina (*ibid*, § 354).

44 Izveštaj o praksi SAD (*ibid*, § 316) koji upućuje na Sjedinjene Države, *Pomorski priručnik* (*ibid*, § 339).

45 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid*, § 329), Kanade (*ibid*, § 320), Francuske (*ibid*, § 320), Nemačke (*ibid*, § 332), Italije (*ibid*, § 334), Novog Zelanda (*ibid*, § 336), Španije (*ibid*, §§ 320 i 337) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 359).

46 Vidi vojne priručnike Australije (*ibid*, § 329), Ekvadora (*ibid*, § 331) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 339).

47 Vidi vojne priručnike Australije (*ibid*, § 635), Kanade (*ibid*, § 636), Kolumbije (*ibid*, § 637), Hrvatske (*ibid*, § 638), Ekvadora (*ibid*, § 639), Nemačke (*ibid*, § 640), Mađarske (*ibid*, § 641), Madagaskara (*ibid*, § 642), Holandije (*ibid*, § 643), Novog Zelanda (*ibid*, § 644), Španije (*ibid*, §§ 645-646), Švajcarske (*ibid*, § 647) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 648).

veštajima o praksi.[48] Takvi napadi ipak podležu principu proporcionalnosti (vidi Pravilo 14) i zahtevu da se preduzmu sve mere predostrožnosti pri napadu (vidi Pravila 15-21). Zabrana korišćena ljudi kao štitova takođe je važna u ovom slučaju (vidi Pravilo 97).

Primeri

U praksi država često se navodi da se institucije, zgrade i pozicije na kojima se nalaze neprijateljski borci, njihov materijal i naoružanje, vojna transportna sredstva i sredstva komunikacije smatraju vojnim ciljevima.[49] Kada su u pitanju sredstva koja imaju dvostruku upotrebu, kao što su civilna transportna i komunikaciona sredstva koja se mogu koristiti u vojne svrhe, praksa pokazuje da klasifikacija ovih objekata zavisi, u krajnjoj analizi, od primene definicije vojnog cilja.[50] Ekonomski objekti koji pružaju efikasnu podršku vojnim operacijama takođe su navedeni kao primer vojnih ciljeva, ukoliko napad na njih pruža određenu vojnu prednost.[51] Pored toga, brojni vojni priručnici i zvanične izjave pokazuju da kopnena oblast može biti vojni cilj, ukoliko su ispunjeni uslovi sadržani u definiciji.[52]

Pravilo 9: Civilni objekti su svi objekti koji nisu vojni ciljevi.

Praksa

Tom II, Odeljak 2, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava primenljivu, i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ova definicija se mora posmatrati zajedno sa definicijom vojnih ciljeva: mogu se napadati samo oni objekti koji se kvalifikuju kao vojni ciljevi; ostali objekti su zaštićeni od napada.

48 Vidi, npr. izjave Belgije (*ibid*, § 651) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 652-653).

49 Vidi praksu navedenu u *ibid*, §§ 417-492.

50 Vidi praksu navedenu u *ibid*, §§ 493-560.

51 Vidi praksu navedenu u *ibid*, §§ 561-596.

52 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 601), Belgije (*ibid*, §§ 602-604), Benina (*ibid*, § 605), Ekvadora (*ibid*, § 608), Francuske (*ibid*, § 609), Italije (*ibid*, §§ 610-611), Madagaskara (*ibid*, § 612), Holandije (*ibid*, § 613), Novog Zelanda (*ibid*, § 614), Španije (*ibid*, § 615), Švedske (*ibid*, § 616), Togoa (*ibid*, § 617), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 618) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 619) i izjave Belgije (*ibid*, § 622), Kanade (*ibid*, §§ 597 i 623), Savezne Republike Nemačke (*ibid*, §§ 597 i 624), Francuske (*ibid*, § 598), Italije (*ibid*, § 597), Holandije (*ibid*, §§ 597, 599 i 625), Novog Zelanda (*ibid*, § 597), Pakistana (*ibid*, § 599), Španije (*ibid*, § 597), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 597, 599 i 625) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 599 i 627-628).

Međunarodni oružani sukobi

Definicija civilnih objekata je sadržana u članu 52(1) I Dopunskog protokola, na koje nije bilo rezervi.[53] Na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, Meksiko je izjavio da je član 52. toliko bitan da „ne može ni pod kojim uslovima biti predmet rezervi, pošto bi to bilo u suprotnosti sa ciljem i svrhom Prvog protokola i potcenilo bi njegovu suštinu".[54] Ista definicija je sadržana i u sledećim ugovorima, II Dopunskom protokolu, II izmenjenom i dopunjenom protokolu i III protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[55] Nakon potpisivanja Statuta Međunarodnog krivičnog suda, Egipat je izjavio da se termin „civilni objekti" mora tumačiti u skladu sa definicijom sadržanom u I Dopunskom protokolu.[56]

Mnogi vojni priručnici sadrže definiciju civilnih objekata,[57] uključujući i priručnike onih država koje nisu ili u to vreme nisu bile članice I Dopunskog protokola.[58]

Nemađunarodni oružani sukobi

Iako ova definicija nije uključena u II Dopunski protokol, ona je sadržana u ugovorima primenljivim u nemađunarodnim oružanim sukobima, odnosno u II izmenjenom i dopunjenom protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[59] Ova definicija civilnih objekata je takođe sadržana u III Protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, koja je primenljiva u nemađunarodnim oružanim sukobima u skladu sa amandmanom na član 1. Konvencije, koji je konsenzusom usvojen 2001. godine.[60]

Ovu definiciju civilnih objekata takođe sadrže mnogi vojni priručnici koji se primenjuju ili su bili primenjivani u nemađunarodnim oružanim sukobima.[61]

53 I Dopunski protokol, član 52(2) (usvojen sa 79 glasova za, bez glasova protiv i 7 uzdržanih) (*ibid*, § 660).

54 Meksiko, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 679).

55 II Dopunski protokol uz KKO, član 2(5) (*ibid*., § 661); Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 2(7) (*ibid*., § 661); III Protokol uz KKO, član 1(4) (*ibid*, § 662).

56 Egipat, Deklaracija podneta pri potpisivanju Statuta MKS (*ibid*, § 663).

57 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine, Australije, Kameruna, Kanade, Kolumbije, Kenije, Madagaskara, Holandije, Južne Afrike, Španije, Ujedinjenog Kraljevstva i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 665), Benina (*ibid*, § 666), Hrvatske (*ibid*, § 667), Ekvadora (*ibid*, § 668), Francuske (*ibid*, § 669), Italije (*ibid*, § 670), Švedske (*ibid*, § 671), Togoa (*ibid*, § 672), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 673) i Jugoslavije (*ibid*, § 674).

58 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid*, § 669), Kenije (*ibid*, § 665), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 665) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 665).

59 Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 2(7) (*ibid*, § 661).

60 III Protokol uz KKO, član 1(4) (*ibid*, § 662).

61 Vidi, npr. vojne priručnike Kolumbije, Kenije, Madagaskara i Južne Afrike (*ibid*, § 665), Benina (*ibid*, § 666), Hrvatske (*ibid*, 667), Ekvadora (*ibid*, § 668), Italije (*ibid*, § 670), Togoa (*ibid*, § 672) i Jugoslavije (*ibid*, § 674).

Dokazi suprotne zvanične prakse nisu pronađeni ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe, odnosno ne postoji druga zvanična definicija civilnih objekata. U nekim vojnim priručnicima civilni objekti su definisani kao „objekti koji se ne koriste u vojne svrhe".[62] Ova definicija nije u suprotnosti sa pravilom, ali više ističe činjenicu da civilni objekti gube zaštitu od napada ako se koriste u vojne svrhe i zbog takve upotrebe postaju vojni ciljevi (vidi Pravilo 10).

Primeri

U praksi država, civilne oblasti, gradovi, mesta, sela, naseljene oblasti, naseobine, zgrade i kuće, kao i škole,[63] civilna transportna sredstva,[64] bolnice, medicinske ustanove i medicinske službe (jedinice),[65] istorijski spomenici, religijska mesta i kulturna dobra,[66] i prirodna sredina (okolina)[67] smatraju se *prima facie* civilnim objektima, pod uslovom da u konačnoj analizi nisu postali vojni ciljevi (vidi Pravilo 10). Navodni napadi na takve objekte su generalno osuđivani.[68]

Pravilo 10: Civilni objekti su zaštićeni od napada, ukoliko i za vreme dok nisu vojni ciljevi.

Praksa

Tom II, Odeljak 2, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Gubitak zaštite civilnih objekata mora se posmatrati zajedno sa osnovnim pravilom da se samo vojni ciljevi mogu napadati. Iz toga proizlazi da kada se civilni

62 Vidi vojne priručnike Benina (*ibid*, § 666), Hrvatske (*ibid*, § 667), Francuske (*ibid*, § 669), Italije (*ibid*, § 670), i Togoa (*ibid*, § 672).

63 Vidi praksu navedenu u *ibid*, §§ 199-264.

64 Vidi praksu navedenu u *ibid*, §§ 265-315.

65 Vidi praksu navedenu u Vol. II, Ch. 7.

66 Vidi praksu navedenu u Vol. II, Ch. 12.

67 Vidi praksu navedenu u Vol. II, Ch. 14.

68 Vidi, npr. izjave Hrvatske (cit. u Vol. II, Ch. 2, § 145), Egipta (*ibid*, § 146), EZ i država članica, SSSR-a, Sjedinjenih Država (*ibid*, § 147), Mozambika (*ibid*, § 152), Slovenije (*ibid*, § 155), Ujedinjenih Arapskih Emirata (*ibid*, § 157) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 159).

objekat koristi na takav način gubi svoj civilni karakter, postaje vojni cilj i dozvoljeno ga je napadati. Ovakvo stanovište postoji i u Statutu Međunarodnog krivičnog suda, po kome se ratnim zločinom smatra namerno usmeravanje napada na civilne objekte, pod uslovom da oni „nisu vojni ciljevi".[69]

Mnogi vojni priručnici sadrže pravilo da civilni objekti gube svoju zaštitu od napada kada i za vreme dok su vojni ciljevi.[70] U ovom kontekstu, civilni objekti koji gube zaštitu često se označavaju terminima objekti koji se „koriste u vojne svrhe" ili objekti koji se „koriste za vojne akcije".[71] Ovi izrazi nisu u suprotnosti sa pravilom, a pored toga, koriste ih države koje su prihvatile definiciju vojnih ciljeva sadržanu u Pravilu 8.

Situacije sumnje u pogledu karaktera objekta

Pitanje kako klasifikovati objekat u slučaju sumnje nije sasvim jasno. U I Dopunskom protokolu formulisan je odgovor kojim se obezbeđuje da „u slučaju da postoji sumnja, da li se neki objekat, koji je normalno namenjen za civilne svrhe, kao što su hram, kuća ili druga prebivališta ili škola, koristi tako da daje efikasno doprinos vojnoj akciji, smatraće se da se ne koristi na taj način".[72] Nije bilo rezervi na ovu odredbu. Pored toga, na diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, Meksiko je izjavio da je član 52. toliko bitan da „ne može ni pod kojim uslovima biti predmet rezervi, pošto bi to bilo u suprotnosti sa ciljem i svrhom Prvog protokola i potcenilo bi njegovu suštinu".[73] Princip pretpostavljanja civilnog karaktera objekta u slučaju sumnje takođe je sadržan u II izmenjenom i dopunjenom protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[74]

Pretpostavka civilnog karaktera objekta formulisana u I Dopunskom protokolu takođe je sadržana u mnogim vojnim priručnicima.[75] Iako Pamflet vazduhoplov-

69 Statut MKS, član 8(2)(b)(ii); vidi i član 8(2)(b)(ix) i (b)(iv) (u vezi sa napadima na verske, obrazovne, umetničke ili naučne građevine koje se koriste u dobrotvorne svrhe, istorijske spomenike, bolnice i mesta gde se sakupljaju bolesni i ranjeni) i član 8(2)(b)(v) (u vezi sa napadima na gradove, sela, boravišta ili građevine koji nisu branjeni).

70 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (cit. u Vol. II, Ch. 2, § 687), Belgije (*ibid*, § 688), Kameruna (*ibid*, § 689), Kanade (*ibid*, § 690) Kolumbije (*ibid*, § 691), Hrvatske (*ibid*, § 692), Francuske (*ibid*, § 693), Izraela (*ibid*, § 694) Italije (*ibid*, § 695), Kenije (*ibid*, § 696), Madagaskara (*ibid*, § 697), Holandije (*ibid*, §§ 698-700), Novog Zelanda (*ibid*, § 701), Rusije (*ibid*, § 702), Španije (*ibid*, § 703) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 704-705).

71 Vidi, npr. praksu Australije (*ibid*, § 687), Kanade (*ibid*, § 690), Holandije (*ibid*, § 700), Rusije (*ibid*, § 702) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 705 i 710-711).

72 I Dopunski protokol, član 52(3) (usvojen sa 79 glasova za, bez glasova protiv i 7 uzdržanih) (*ibid*, § 719).

73 Meksiko, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 751).

74 Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 3(8)(a) (*ibid*, § 720).

75 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 725), Australije (*ibid*, § 726), Benina (*ibid*, § 727), Kameruna (*ibid*, § 728), Kanade (*ibid*, § 729), Kolumbije (*ibid*, § 730), Hrvatske (*ibid*, § 731), Francuske (*ibid*, § 732), Nemačke (*ibid*, § 733), Mađarske (*ibid*, § 734), Izraela (*ibid*, § 735), Kenije (*ibid*, § 736), Madagaskara (*ibid*, § 737), Holandije (*ibid*, § 738), Novog Zelanda (*ibid*, § 739), Španije (*ibid*, § 741), Švedske (*ibid*, § 742), Togoa (*ibid*, § 743) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 744).

nih snaga SAD sadrži ovo pravilo,[76] u izveštaju, koji je Kongresu podnelo Ministarstvo odbrane SAD 1992.godine, navodi se da ovo pravilo nije običajno i da je suprotno tradicionalnom pravu rata, pošto pomera teret određivanja preciznog korišćenja objekta sa branioca na napadača, odnosno, sa strane koja kontroliše objekat na stranu koja takvu kontrolu nema. Ova neuravnoteženost ne bi odgovarala realnosti ratovanja, zahtevajući stepen sigurnosti od strane napadača koji retko postoji u borbi. Takođe, ona bi ohrabrila branioca da zapostavi svoju obavezu razdvajanja civila i civilnih objekata od vojnih ciljeva.[77]Prema izveštaju o praksi Izraela, Izrael zastupa stanovište da se ova pretpostavka primenjuje samo kada komandant na terenu zaključi da postoji „značajna" sumnja, a ne ako postoji samo mala verovatnoća da se pogreši. U skladu sa tim, odluku da li treba ili ne izvršiti napad, donosi komandant, na terenu, koji treba da utvrdi da li je mogućnost greške dovoljno velika da opravdava neizvršenje napada.[78]

U skladu sa prethodno navedenim, jasno je da je, u slučaju da postoji sumnja, potrebno pažljivo proceniti pod uslovima i ograničenjima koji vladaju u određenoj situaciji, da li postoji dovoljno indikatora koji dozvoljavaju izvođenje napada. Ne može se automatski pretpostaviti da neki objekat koji deluje sumnjivo može biti predmet zakonitog napada. Pored toga, ovo je u skladu sa zahtevom da treba preduzeti sve moguće mere predostrožnosti prilikom napada, posebno obavezu potvrđivanja da su objekti koji se napadaju vojni ciljevi, koje je dozvoljeno napadati, a ne civilni objekti (vidi Pravilo 16).

76 Sjedinjene Države, *Pamflet vazduhoplovnih snaga* (*ibid*, § 744).

77 Sjedinjene Države, Ministarstvo odbrane, Završni izveštaj Kongresu o vođenju rata Persijskom zalivu (*ibid*, § 752).

78 Izveštaj o praksi Izraela (*ibid*, § 749).

NAPADI BEZ IZBORA CILJEVA

Pravilo 11: Napadi bez izbora ciljeva su zabranjeni.

Praksa

Tom II, Odeljak 3, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Zabrana napada bez izbora ciljeva kodifikovana je u članu 51(4) I Dopunskog protokola.[1] Na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, Francuska je glasala protiv člana 51. smatrajući da bi paragraf 4. zbog svoje „velike kompleksnosti ozbiljno narušio izvođenje odbrambenih vojnih operacija protiv napadača i narušio pravo na legitimnu odbranu priznato u članu 51. Povelje Ujedinjenih Nacija".[2] Ipak, pri ratifikaciji I Dopunskog protokola, Francuska nije stavila rezervu u odnosu na zabranu napada bez izbora ciljeva. Na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, Meksiko je izjavio da je član 51. toliko bitan da „ne može ni pod kojim uslovima biti predmet rezervi, pošto bi to bilo u suprotnosti sa ciljem i svrhom Prvog protokola i potcenilo bi njegovu suštinu".[3] Zabrana direktnog napada na civilne objekte takođe je sadržana u II Protokolu i II Izmenjenom i dopunjenom protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[4]

1 I Dopunski protokol, član 51(4) (usvojen sa 77 glasova za, jednim glasom protiv i 16 uzdržanih) (cit. u Vol. II, Ch. 3, § 1).

2 Francuska, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 73).

3 Meksiko, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*., § 228).

4 II Protokol uz KKO, Član 3(3) (*ibid*, § 4); Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 3(8) (*ibid*, § 4).

U velikom broju vojnih priručnika se navodi da su napadi bez izbora ciljeva zabranjeni.[5] Mnoge države su usvojile zakonodavstvo po kome je kažnjivo izvođenje takvih napada.[6] Ova zabrana je podržana mnogim zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[7] Ta praksa podrazumeva i praksu država koje nisu ili u to vreme nisu bile članice I Dopunskog protokola.[8]

U izjavama pred Međunarodnim sudom pravde u *Slučaju nuklearnog oružja*, i *Nuklearnog oružja (SZO)* mnoge države su se pozvale na zabranu napada bez izbora ciljeva, u proceni da li bi napad nuklearnim oružjem predstavljao povredu međunarodnog humanitarnog prava.[9]

Kada je, pre usvajanja I Dopunskog protokola, u oktobru 1973. godine, MKCK pozivao strane u sukobu na Bliskom Istoku da poštuju zabranu napada bez izbora ciljeva, strane u sukobu (Egipat, Irak, Izrael i Sirija) su pozitivno odgovorile.[10]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana napada bez izbora ciljeva uključena je u Nacrt II Dopunskog protokola, ali je izostavljena u poslednjem momentu, kao deo paketa za koji je trebalo usvojiti jednostavniji tekst.[11] Posledica toga je da II Dopunski protokol ne sadrži ovo

5 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, §§ 12-13), Australije (*ibid*, §§ 12 i14), Belgije (*ibid*, § 12), Benina (*ibid*, § 12), Kameruna (*ibid*, § 15), Kanade(*ibid*, §§ 12 i 16), Ekvadora (*ibid*, § 17), Francuske (*ibid*, § 12), Nemačke (*ibid*, § 18), Indije (*ibid*, § 19), Indonezije (*ibid*, § 12), Izraela (*ibid*, §§ 12 i 21), Italije (*ibid*, § 22), Kenije (*ibid*, § 12), Holandije (*ibid*, §§ 12 i 23), Novog Zelanda (*ibid*, §§ 12 i 24), Rusije(*ibid*, § 26), Južne Afrike (*ibid*, §§ 12 i 27), Španije (*ibid*, § 12), Švedske (*ibid*, § 12), Švajcarske (*ibid*, § 29), Togoa (*ibid*, § 12) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 12).

6 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid*, § 32), Australije (*ibid*, § 34), Belorusije (*ibid*, § 35), Belgije (*ibid*, § 36), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 37), Kanade (*ibid*, § 38), Kine (*ibid*, § 39), Kolumbije (*ibid*, § 40), Kukovih Ostrva (*ibid*, § 41), Hrvatske (*ibid*, § 42), Kipra (*ibid*, § 43), Estonije (*ibid*, § 45), Gruzije (*ibid*, § 46), Indonezije (*ibid*, § 47), Irske (*ibid*, § 48), Litvanije (*ibid*, § 51), Holandije (*ibid*, § 52), Novog Zelanda (*ibid*, § 53), Nigerije (*ibid*, § 55), Norveške (*ibid*, § 56), Slovenije (*ibid*, § 57), Španije (*ibid*, § 58), Švedske (*ibid*, § 59), Tadžikistana (*ibid*, § 60), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 61), Jugoslavije (*ibid*, § 62) i Zimbabvea (*ibid*, § 63); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 32), Salvadora (*ibid*, § 44), Jordana (*ibid*, § 49), Libana (*ibid*, § 50) i Nikaragve (*ibid*, § 54).

7 Vidi, npr. izjave Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 66), Bocuane (*ibid*, § 67), Finske (*ibid*, § 72), Posmatračke grupe za primenu Sporazuma o prekidu neprijateljstava, Izrael- Liban 1996, koju su činili Francuska, Izrael Liban, Sirija i Sjedinjene Države (*ibid*, § 75), Nemačke (*ibid*, § 76), Irana (*ibid*, § 79), Iraka (*ibid*, §§ 80-81), Malezije (*ibid*, § 83), Poljske (*ibid*, § 89), Slovenije (*ibid*, § 91), Južne Afrike (*ibid*, § 92), Švedske (*ibid*, § 93), Sirije (*ibid*, § 94), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 95-97), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 98) i Jugoslavije (*ibid*, § 100) i izveštaj o praksi Malezije (*ibid*, § 84).

8 Vidi, npr. praksu Kine (*ibid*, § 39), Francuske (*ibid*, § 74), Indije (*ibid*, § 19), Indonezije (*ibid*, § 12), Irana (*ibid*, § 79), Iraka (*ibid*, § 80), Izraela (*ibid*, §§ 12 and 21), Kenije (*ibid*, § 12), Malezije (*ibid*, §§ 83-84), Južne Afrike (*ibid*, § 92), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 12 i 953-97) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 30 i 98).

9 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid*, § 65), Indije (*ibid*, § 77), Meksika (*ibid*, § 85), Novog Zelanda (*ibid*, § 86) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 30 i 98).

10 Vidi MKCK, Akcija Međunarodnog komiteta na Srednjem istoku (*ibid*, § 139).

11 Nacrt II Dopunskog protokola koji je MKCK podneo Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, član 26(3) (*ibid*., § 3).

pravilo, mada je zastupano stanovište da se može zaključiti da je obuhvaćeno zabranom napada na civilno stanovništvo koja je sadržana u članu 13(2).[12] Ovo pravilo je takođe sadržano u kasnije usvojenim ugovorima primenljivim u nemeđunarodnim oružanim sukobima, odnosno u II Izmenjenom i dopunjenom protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[13] Pored toga, ova zabrana je uključena i u druge instrumente koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[14]

U vojnim priručnicima koji se primenjuju ili su se primenjivali u nemeđunarodnim oružanim sukobima, navodi se zabrana napada bez izbora ciljeva.[15] Mnoge države su usvojile zakonodavstva po kojima je kažnjivo izvođenje takvih napada u oružanom sukobu bilo koje vrste.[16] Neke zvanične izjave u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima pozivaju se na ovo pravilo.[17] U izjavama pred Međunarodnim sudom pravde u *Slučaju nuklearnog oružja*, u odnosu na pomenuto, smatrano je da je pravilo primenljivo u svim oružanim sukobima.

Nema suprotne zvanične prakse ni u odnosu na međunarodne niti nemeđunarodne oružane sukobe. Navodne povrede ovog pravila generalno su osuđivane od strane država, bez obzira da li je sukob bio međunarodnog ili nemeđunarodnog karaktera.[18] Ujedinjene Nacije i druge međunarodne organizacije takođe su osudile kršenje ovog pravila, na primer za vreme sukoba u Avganistanu, Bosni i Hercegovini, Burundiju, Čečeniji, Kosovu, Nagorno-Karabahu i Sudanu.[19]

12 Michael Bothe, Karl Josef Partsch, Waldemar A. Solf, *New Pravilos for Victims of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1982, p.677.

13 Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 3(8) (cit. u Vol. II, Ch. 3, § 4).

14 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid*, § 6); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 7); San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tačka 42. (*ibid*, § 8); Sveobuhvatni sporazum o poštovanju ljudskih prava i MHP na Filipinima, Deo III, član 2(4) (*ibid*, § 10); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 5.5 (*ibid*, § 11).

15 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, §§ 12 i 14), Benina (*ibid*, § 12), Ekvadora (*ibid*, § 17), Nemačke (*ibid*, § 18), Indije (*ibid*, §§ 19-20), Italije (*ibid*, § 22), Kenije (*ibid*, § 12), Južne Afrike (*ibid*, §§ 12 i 27) i Togoa (*ibid*, § 12).

16 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid*, § 33), Belorusije (*ibid*, § 35), Belgije (*ibid*, § 36), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 37), Kolumbije (*ibid*, § 40), Hrvatske (*ibid*, § 42), Estonije (*ibid*, § 45), Gruzije (*ibid*, § 46), Litvanije (*ibid*, § 51), Nigerije (*ibid*, § 55), Norveške (*ibid*, § 56), Slovenije (*ibid*, § 57), Španije (*ibid*, § 58), Švedske (*ibid*, § 59), Tadžikistana (*ibid*, § 60) i Jugoslavije (*ibid*, § 62); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 32), Salvadora (*ibid*, § 44), Jordana (*ibid*, § 49) i Nikaragve (*ibid*, § 54).

17 Vidi, npr. izjave Nemačke (*ibid*, § 76), Indije (*ibid*, §§ 77-78), Malezije (*ibid*, §§ 83-84) i Slovenije (*ibid*, § 91).

18 Vidi, npr. izjave Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 66), Bocuane (*ibid*, § 67), Irana (*ibid*, § 79), Iraka (*ibid*, §§ 80-81), Malezije (*ibid*, § 83), Slovenije (*ibid*, § 91), Južne Afrike (*ibid*, § 92), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 95-97), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 98) i Jugoslavije (*ibid*, § 100).

19 Vidi npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 1199 (*ibid*., § 102) i Predsedničku izjavu (*ibid*, § 103); Generalna skupština UN, Rez. 40/137 (*ibid*, § 106), Rez. 48/153, 49/196 i 50/193 (*ibid*, § 107), Rez.

Jurisprudencija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju pruža dodatne dokaze o običajnoj prirodi zabrane napada bez izbora ciljeva i u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima.[20]

25. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, 1986. godine, osudila je „napade bez izbora ciljeva, izvršene nad civilnim stanovništvom...kao povredu prava i običaja ratovanja".[21] MKCK podseća strane i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima na obavezu uzdržavanja od napada bez izbora ciljeva.[22]

Pravilo 12: Napadi bez izbora ciljeva su :

a) napadi koji nisu usmereni na određeni vojni cilj;
b) napadi pri kojima se primenjuje metod ili koristi sredstvo borbe koji ne mogu biti usmereni na određeni vojni cilj; ili
c) napadi prilikom kojih se primenjuje metod ili koristi sredstvo borbe čije se dejstvo ne može ograničiti onako kako je to predviđeno međunarodnim humanitarnim pravom;

i prema tome, u svakom takvom slučaju, napadi su takve prirode da pogađaju vojne ciljeve i civile ili civilne objekte bez razlikovanja.

Praksa

Tom II, Odeljak 3, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

51/112 (*ibid*, § 108), Rez. 53/164 (*ibid*, § 109), Rez. 55/116 (*ibid*, § 110); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1987/58 i 1995/74 (*ibid*, § 111), Rez. 1992/S-2/1 i 1993/7 (*ibid*, § 112), Rez. 1994/75 i 1995/89 (*ibid*, § 113), Rez. 1995/77, 1996/73, 1997/59 i 1998/67 (*ibid*, § 114), Rez. 1998/82 (*ibid*, § 115), Rez. 2000/58 (*ibid*, § 116); Savet Evrope, Komitet ministara, Deklaracija o Nagorno-Karabahu (*ibid*, § 125) i Deklaracija o Bosni i Hercegovini (*ibid*, § 126); Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 1055 (*ibid*, § 127); ES, ministri spoljnih poslova, Deklaracija o Jugoslaviji (*ibid*, § 128); ES, Izjava o bombardovanju Goražda i Deklaracija o Jugoslaviji (*ibid*, § 129); EU, Savet ministara, Pravilnik Saveta EC No. 1901/98 (*ibid*, § 130); Evropski Savet, SN 100/00, Zaključci predsedništva (*ibid*, § 131).

20 MKTJ, *Slučaj Tadić*, Žalba na prethodno pitanje (*ibid*, § 134), *Slučaj Kordić i Čerkez*, Odluka o zajedničkom podnesku odbrane (*ibid*, § 136) i *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 137).

21 25. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. I (*ibid*, § 133).

22 Vidi, npr. praksu MKCK (*ibid*, §§ 139-142, 144-154 i 156-157).

Međunarodni oružani sukobi

Definicija napada bez izbora ciljeva kodifikovana je u članu 51(4)(a) I Dopunskog protokola.[23] Francuska je glasala protiv člana 51. na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, smatrajući da bi paragraf 4. zbog svoje „velike kompleksnosti ozbiljno narušio izvođenje odbrambenih vojnih operacija protiv napadača i narušio pravo na legitimnu odbranu".[24] Ipak, pri ratifikaciji I Dopunskog protokola, Francuska nije stavila rezervu u odnosu na zabranu napada bez izbora ciljeva. Na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, Meksiko je izjavio da je član 51. toliko bitan da „ne može ni pod kojim uslovima biti predmet rezervi, pošto bi to bilo u suprotnosti sa ciljem i svrhom Prvog protokola i potcenilo bi njegovu suštinu".[25] U izveštaju o radu III Komiteta ove Diplomatske Konferencije navodi se da je postojala opšta saglasnost da se precizna definicija napada bez izbora ciljeva, uključujući i ove tri vrste napada, formuliše u ovom pravilu.[26] Uz izuzetak podtačke (c), ova definicija napada bez izbora ciljeva takođe je uključena u II Protokol i II Izmenjeni i dopunjeni protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[27]

Veliki broj vojnih priručnika sadrži ovu definiciju napada bez izbora ciljeva, potpunu ili delimičnu.[28] Ovo pravilo je takođe pominjano u mnogim zvaničnim izjavama.[29] Praksa podrazumeva i praksu država koje nisu ili u to vreme nisu bile članice I Dopunskog protokola.[30]

23 I Dopunski protokol, član 51(4)(a) (usvojen sa 77 glasova za, jednim glasom protiv i 16 uzdržanih) (*ibid*, § 164).

24 Francuska, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 73).

25 Meksiko, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 228 i 286).

26 Izveštaj o radu III Komiteta Diplomatske konferencije na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 200).

27 II Protokol uz KKO, član 3(3)(a) (*ibid*, § 165); Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 3(8)(a) (*ibid*, § 166).

28 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, §§ 170, 212 i 256), Belgije (*ibid*, §§ 170, 212 i 256), Benina (*ibid*, § 171), Kanade (*ibid*, §§ 170, 212 i 256), Ekvadora (*ibid*, §§ 172 i 213), Nemačke (*ibid*, §§ 170, 212 i 256), Izraela (*ibid*, §§ 173, 214 i 257), Kenije (*ibid*, § 174), Holandije (*ibid*, §§ 170, 212 i 256), Novog Zelanda (*ibid*, §§ 170, 212 i 256), Nigerije (*ibid*, § 175), Južne Afrike (*ibid*, § 176), Španije (*ibid*, §§ 170, 212 i 256), Švedske (*ibid*, §§ 170, 212 i 256), Togoa (*ibid*, § 177), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 178), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 179-180, 215-217 i 258) i Jugoslavije (*ibid*, § 259); vidi i nacrte zakonodavstava Salvadora (*ibid*, §§ 181, 218 i 260) i Nikaragve (*ibid*, §§ 182, 219 i 261).

29 Vidi, npr. izjave Kanade (*ibid*, § 221), Kolumbije (*ibid*, § 184), Savezne Republike Nemačke (*ibid*, § 222), Nemačke Demokratske Republike (*ibid*, § 223), Indije (*ibid*, §§ 185 i 224), Iraka (*ibid*, § 225), Italije (*ibid*, § 226), Jordana i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 186 i 227), Meksika (*ibid*, §§ 188 i 228-229), Naurua (*ibid*, § 230), Ruande (*ibid*, § 190), Šri Lanke (*ibid*, § 231), Ujedinenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 191 i 232) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 192-195 i 233-237).

30 Vidi, npr. praksu Indije (*ibid*, §§ 185, 224 i 265) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 186, 227 i 267).

Nemeđunarodni oružani sukobi

II Dopunski protokol ne sadrži definiciju napada bez izbora ciljeva, mada je zastupano stanovište da se može zaključiti da su podtačke (a) i (b) definicije, sadržane u ovom pravilu, obuhvaćene zabranom napada na civilno stanovništvo koja je sadržana u članu 13(2).[31] Uz izuzetak podtačke (c), ova definicija je uključena u kasnije usvojene ugovore, koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima, odnosno u II Izmenjeni i dopunjeni protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[32] Pored toga, ova definicija je uključena i u druge instrumente koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[33]

Definicija napada bez izbora ciljeva takođe je uključena u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[34] Ovo je podržano zvaničnim izjavama.[35]

24. Međunarodna konferencija Crvenog krsta 1981. pozvala je strane u svim oružanim sukobima da „ne koriste metode i sredstva ratovanja koja ne mogu biti usmerena ka specifičnim vojnim ciljevima i čiji se efekti ne mogu ograničiti".[36]

Dodatni dokazi o običajnoj prirodi definicije napada bez izbora ciljeva i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima mogu se pronaći u jurisprudenciji Međunarodnog suda pravde i Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju. U savetodavnom mišljenju u *Slučaju nuklearnog oružja*, Međunarodni sud pravde je tvrdio da zabrana oružja koje ne može da pravi razliku između civilnih i vojnih ciljeva predstavlja „nepovrediv" princip običajnog međunarodnog prava. Sud je poštovao da, u skladu sa ovim principom, humanitarno pravo, na samom početku, zabranjuje određene vrste oružja „zbog nemogućnosti pravljenja razlike u delovanju na borce i civile".[37] U preispitivanju u *Slučaju Martić* 1996. godine, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju istraživao je legalnost korišćenja kasetnih bombi u skladu sa običajnim međuna-

31 Michael Bothe, Karl Josef Partsch, Waldemar A. Solf, *New Pravilos for Victims of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1982, p.677.

32 Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 3(8)(a) (cit. u Vol. II, Ch. 3, § 166).

33 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid*, §§ 167, 209 i 253); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, §§ 168, 210 i 254); San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tačka 42(b) (*ibid*, §§ 169, 211 i 255).

34 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, §§ 170, 212 i 256), Benina (*ibid*, § 171), Ekvadora (*ibid*, §§ 172 i 213), Nemačke (*ibid*, §§ 170, 212 i 256), Kenije (*ibid*, § 174), Nigerije (*ibid*, § 175), Togoa (*ibid*, § 177) i Jugoslavije (*ibid*, § 259).

35 Vidi, npr. izjave Indije (*ibid*, §§ 185, 224 i 265), Jordana (*ibid*, §§ 186, 227 i 267) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 186, 195, 227, 236 i 267); vidi i nacrte zakonodavstava Salvadora (*ibid*, §§ 181, 218 i 260) i Nikaragve (*ibid*, §§ 182, 219 i 279).

36 24. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XIII (*ibid*, §§ 242 i 279).

37 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja*, (*ibid*, § 243).

rodnim pravom, obuhvatajući i zabranu napada bez izbora ciljeva, uz korišćenje načina i metoda ratovanja koji se ne mogu usmeriti na specifični vojni cilj.[38]

Dokazi suprotne zvanične prakse nisu pronađeni. Ne postoji druga zvanična definicija napada bez razlikovanja ciljeva, a izjave koje su date u odnosu na napade bez razlikovanja ciljeva, uopšte, u skladu sa Pravilom 11, mogu se u nekim slučajevima zasnivati na shvatanju napada bez izbora ciljeva sadržanom u Pravilu 12, posebno zato što ne postoji druga definicija.

Tumačenje

Ova definicija napada bez izbora ciljeva predstavlja primenu principa razlikovanja ciljeva i međunarodnog humanitarnog prava uopšte. Pravilo 12(a) predstavlja primenu zabrane usmeravanja napada na civile (vidi Pravilo 1) i zabranu usmeravanja napada na civilne objekte (vidi Pravilo 7), koje su primenljive i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima. Pravilo 12(b) je takođe primena zabrane usmeravanja napada ka civilima ili civilnim objektima (vidi Pravila 1 i 7). Zabrana oružja koje po svojoj prirodi ne pravi razliku u ciljevima (vidi Pravilo 71), a koja se primenjuje i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, zasnovana je na definiciji napada bez izbora ciljeva, sadržanoj u Pravilu 12(b). Na kraju, Pravilo 12(c) je zasnovano na logičkom zaključku da sredstva i metodi ratovanja, čiji se efekti ne mogu ograničiti u skladu sa zahtevima međunarodnog humanitarnog prava, treba da budu zabranjeni. Ovo ograničenje, međutim, nameće pitanje gde su granice. Praksa u ovom pogledu ukazuje na oružje čiji se efekti ne mogu kontrolisati, ni vremenski, ni prostorno, i koji pogađaju vojne ciljeve i civile ili civilne objekte bez razlike. Pamflet vazduhoplovnih snaga SAD navodi kao primer biološko oružje.[39] Čak i da se biološko oružje može usmeriti ka vojnim ciljevima, njegova priroda podrazumeva da će posle lansiranja posledice izmaći kontroli strane koja ga je lansirala i da može da pogodi i borce, i civile, a svakako se stvara rizik prekomernih civilnih žrtava.

Pravilo 13: Napadi bombardovanjem bilo kojom metodom ili sredstvima kojima se niz jasno određenih i različitih vojnih ciljeva u nekom gradu, selu ili drugoj zoni, koja sadrži sličnu koncentraciju civila ili civilnih objekata, tretira kao jedan vojni cilj su zabranjeni.

Praksa

Tom II, Odeljak 3, Poglavlje C.

[38] MKTJ, *Slučaj Martić*, Preispitivanje presude (*ibid*, § 246).
[39] Sjedinjene Države, *Pamflet vazduhoplovnih snaga* (*ibid*, § 258).

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Prema I Dopunskom protokolu, napad bombardovanjem bilo kojom metodom ili sredstvima, kojima se niz jasno određenih i različitih vojnih ciljeva u nekom gradu, selu ili drugoj zoni, koja sadrži sličnu koncentraciju civila ili civilnih objekata, tretira kao jedan vojni objekat, takozvana „zona bombardovanja", je napad bez razlikovanja ciljeva i kao takav je zabranjen.[40]

Zabrana „zona bombardovanja" je uključena u mnoge vojne priručnike.[41] Ovo podrazumeva i priručnike država koje nisu ili u to vreme nisu bile članice I Dopunskog protokola.[42]

Kada je, pre usvajanja I Dopunskog protokola, u oktobru 1973. godine, MKCK pozivao strane u sukobu na Bliskom istoku da poštuju zabranu „zona bombardovanja", strane u sukobu (Egipat, Irak, Izrael i Sirija) su pozitivno odgovorile.[43]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana „zona bombardovanja" uključena je u Nacrt II Dopunskog protokola, ali je izostavljena u poslednjem momentu, kao deo paketa za koji je trebalo usvojiti jednostavniji tekst.[44] Posledica toga je da II Dopunski protokol ne sadrži ovo pravilo, mada je zastupano stanovište da se može zaključiti da je obuhvaćeno zabranom napada na civilno stanovništvo koja je sadržana u članu 13(2).[45] Ovo pravilo je sadržano i u kasnije usvojenim ugovorima primenljivim u nemeđunarodnim oružanim sukobima, odnosno u II Izmenjenom i dopunjenom protokolu uz

40 I Dopunski protokol, član 51(5)(a) (usvojen sa 77 glasova za, jednim glasom protiv i 16 uzdržanih) (*ibid*, § 283).

41 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, §§ 290-291), Belgije (*ibid*, § 292), Benina (*ibid*, § 293), Kanade(*ibid*, § 294), Hrvatske (*ibid*, § 295), Nemačke (*ibid*, § 296), Izraela (*ibid*, § 297), Italije (*ibid*, § 298), Kenije (*ibid*, § 299), Madagaskara (*ibid*, § 300), Holandije (*ibid*, § 301), Novog Zelanda (*ibid*, § 302), Španije (*ibid*, § 303), Švedske (*ibid*, § 304), Švajcarske (*ibid*, § 305), Togoa (*ibid*, § 306), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 307), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 308).

42 Vidi, npr. vojne priručnike Izraela (*ibid*, § 297) Kenije (*ibid*, § 299), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 307) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 308).

43 Vidi MKCK, Akcija Međunarodnog komiteta na Srednjem istoku (*ibid,* § 321).

44 Nacrt II Dopunskog protokola koji je MKCK podneo na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, član 26(3)(a) (*ibid*, § 284).

45 Michael Bothe, Karl Josef Partsch, Waldemar A. Solf, *New Pravilos for Victims of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1982, p.677.

Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[46] Pored toga, ova zabrana je uključena i u druge instrumente koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[47]

Zabrana „zona bombardovanja" se nalazi u mnogim vojnim priručnicima koji se primenjuju ili su se primenjivali u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[48]

Zaključak da je ovo pravilo običajnog karaktera u nemeđunarodnim oružanim sukobima takođe je podržan argumentom da pošto se takozvana "zona bombardovanja" smatra napadom bez izbora ciljeva i pošto su napadi bez izbora ciljeva zabranjeni u nemeđunarodnom oružanom sukobu, iz toga mora slediti da su "zone bombardovanja" zabranjene u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Primeri suprotne zvanične prakse nisu pronađeni, ni u odnosu na međunarodne niti nemeđunarodne oružane sukobe.

Tumačenje

Na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, Sjedinjene Države su naglasile da izrazi „jasno određeni", u definiciji zone bombardovanja, zahtevaju distancu „barem toliku da omogući da se pojedini vojni ciljevi mogu posebno napasti".[49] Ovo stanovište su podržale neke države.[50]

46 Izmenjeni i dopunjeni II Protocol uz KKO, član 3(9) (cit. u Vol. II, Ch. 3, § 285).

47 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid*, § 288); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 289).

48 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 290), Benina (*ibid*, § 293), Hrvatske (*ibid*, § 295), Nemačke (*ibid*, § 296), Italije (*ibid*, § 298), Kenije (*ibid*, § 299), Madagaskara (*ibid*, § 300) i Togoa (*ibid*, § 306).

49 Sjedinjene Države, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 315).

50 Vidi izjave na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, koje su dale Kanada (*ibid*, § 311), Egipat (*ibid*, § 312) i Ujedinjeni Arapski Emirati (*ibid*, § 314).

PROPORCIONALNOST U NAPADU

Pravilo 14: Napad od kojeg se može očekivati da će izazvati slučajne gubitke civilnih života, povrede civila, štete na civilnim objektima ili kombinaciju ovih dejstava, koja bi bila nesrazmerno velika u odnosu na konkretnu i direktnu vojnu prednost koja se predviđa, je zabranjen.

Praksa

Tom II, Odeljak 4.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Princip proporcionalnosti u napadu je kodifikovan u članu 51(5)(b) I Dopunskog protokola i potvrđen u članu 57.[1] Na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, Francuska je glasala protiv člana 51. smatrajući da bi paragraf 5, zbog svoje „velike kompleksnosti ozbiljno narušio izvođenje odbrambenih vojnih operacija protiv napadača i narušio pravo na legitimnu odbranu".[2] Ipak, pri ratifikaciji I Dopunskog protokola, Francuska nije stavila rezervu u odnosu na zabranu napada bez izbora ciljeva. Na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, Meksiko je izjavio da je član 51. toliko bitan da „ne može ni pod kojim uslovima biti predmet rezervi, pošto bi to bilo u suprotnosti sa ciljem i svrhom Prvog protokola i potcenilo bi njegovu suštinu".[3] Pored toga, na Diplomatskoj konferenciji nekoliko država je iznelo stanovište da princip

1 I Dopunski protokol, član 51(5)(b) (usvojen sa 77 glasova za, jednim glasom protiv i 16 uzdržanih) (cit. u Vol. II, Ch. 4, § 1) i član 57(2)(a)(iii) (usvojen sa 90 glasova za, bez glasova protiv i 4 uzdržanih) (cit. u Vol. II, Ch. 5, § 325).

2 Francuska, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (cit. u Vol. II, Ch. 4, § 89).

3 Meksiko, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (cit. u Vol. II, Ch. 1, § 307).

proporcionalnosti predstavlja opasnost za zaštitu civilnog stanovništva, ali nisu predložile alternativno rešenje u vezi sa pitanjem slučajne štete u napadima na legalne ciljeve.[4] Ujedinjeno Kraljevstvo je izjavilo da je član 51(5)(b) „uspešna kodifikacija koncepta koji su brzo prihvatile sve države kao važan princip međunarodnog prava u vezi sa oružanim sukobom".[5]

Princip proporcionalnosti je takođe uključen u II Protokol i II Izmenjeni i dopunjeni protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[6] Pored toga, u skladu sa Statutom Međunarodnog krivičnog suda, „namerno započinjanje napada, znajući da će takav napad prouzrokovati propratna stradanja ili nanošenje povreda civilima ili nanošenje štete civilnim objektima....koja bi bila očigledno nesrazmerno velika u odnosu na konkretnu i očekivanu vojnu prednost" predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima.[7]

Veliki broj vojnih priručnika sadrži princip proporcionalnosti u napadu.[8] U Švedskom priručniku se posebno navodi princip proporcionalnosti kako je naveden u članu 51(5) I Dopunskog protokola, kao pravilo običajnog međunarodnog prava.[9] Mnoge države su usvojile zakonodavstvo po kome je kažnjivo izvođenje napada koji povređuje princip proporcionalnosti.[10] Ovo pravilo je podržano i zvaničnim izjavama.[11] Ta praksa podrazumeva i praksu država koje nisu, ili u to

4 Vidi izjave na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli koje su dale Demokratska Republika Nemačka (cit. u Vol. II, Ch. 4, § 90), Mađarska (*ibid*, § 93), Poljska (*ibid*, § 105), Rumunija (*ibid*, § 106) i Sirija (*ibid*, § 112).

5 Ujedinjeno Kraljevstvo, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 114).

6 II Protokol uz KKO, član 3(3) (*ibid*., § 4); Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 3(8) (*ibid*, § 4).

7 Statut MKS, Article 8(2)(b)(iv) (*ibid*, § 5); vidi i UNTAET Pravilnik 2000/15, Poglavlje6(1)(b)(iv) (*ibid*, § 13).

8 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 14), Belgije (*ibid*, § 15), Benina (*ibid*, § 16), Kameruna (*ibid*, § 17), Kanade (*ibid*, §§ 18-19), Kolumbije (*ibid*, § 20), Hrvatske (*ibid*, § 21), Ekvadora (*ibid*, § 22), Francuske (*ibid*, §§ 23-24), Nemačke (*ibid*, §§ 25-26), Mađarske (*ibid*, § 27), Indonezije (*ibid*, § 28), Izraela (*ibid*, §§ 29-30), Kenije (*ibid*, § 31), Madagaskara (*ibid*, § 32), Holandije (*ibid*, § 33), Novog Zelanda (*ibid*, § 34), Nigerije (*ibid*, §§ 35-36), Filipina (*ibid*, § 37), Južne Afrike (*ibid*, § 38), Španije (*ibid*, § 39), Švedske (*ibid*, § 40), Švajcarske (*ibid*, § 41), Togoa (*ibid*, § 42) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 43) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 44-48).

9 Švedska, *Priručnik MHP* (*ibid*, § 40).

10 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid*, § 50), Australije (*ibid*, §§ 51-52), Belorusije (*ibid*, § 53), Belgije (*ibid*, § 54), Kanade (*ibid*, §§ 57-58), Kolumbije (*ibid*, § 59), Konga (*ibid*, § 60), Kukovih Ostrva (*ibid*, § 61), Kipra (*ibid*, § 62), Gruzije (*ibid*, § 64), Nemačke (*ibid*, § 65), Irske (*ibid*, § 66), Malija (*ibid*, § 68), Holandije (*ibid*, § 69), Novog Zelanda (*ibid*, §§ 70-71), Nigerije (*ibid*, § 73), Norveške (*ibid*, § 74), Španije (*ibid*, § 75), Švedske (*ibid*, § 76), Ujedinenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 78-79) i Zimbabvea (*ibid*, § 80); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 49), Burundija (*ibid*, § 56), Salvadora (*ibid*, § 63), Libana (*ibid*, § 67), Nikaragve (*ibid*, § 72) i Trinidada i Tobagoa (*ibid*, § 77).

11 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid*, § 82), Nemačke (*ibid*, § 92), Jordana i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 97), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 114-117), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 119-125) i Zimbabvea (*ibid*, § 129) i izveštaj o praksi Sjedinjenih Država (*ibid*, § 127).

vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[12] Kada je, pre usvajanja I Dopunskog protokola, u oktobru 1973. MKCK pozivao strane u sukobu na Bliskom Istoku da poštuju princip proporcionalnosti u napadu, strane u sukobu (Egipat, Irak, Izrael i Sirija) su pozitivno odgovorile.[13]

U podnescima pred Međunarodnim sudom pravde u *Slučaju nuklearnog oružja* i *Nuklearnog oružja (SZO)* mnoge države, uključujući i one koje nisu ili u to vreme nisu bile članice I Dopunskog protokola, pozvale su se na princip proporcionalnosti, u proceni da li bi napad nuklearnim oružjem predstavljao povredu međunarodnog humanitarnog prava.[14] U savetodavnom mišljenju, Sud je priznao primenljivost principa proporcionalnosti, obrazlažući da je „poštovanje prirodne okoline jedan od elemenata za procenu da li je akcija u saglasnosti sa principima potrebe i proporcionalnosti".[15]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Iako II Dopunski protokol ne sadrži jasno upućivanje na princip proporcionalnosti u napadu, zastupano je stanovište da se može zaključiti da je obuhvaćen principom humanosti koji je izričito u skladu sa Protokolom i sadržan u njegovoj preambuli, a kao rezultat toga, princip proporcionalnosti se ne može zanemarivati u primeni Protokola.[16] Ovaj princip je takođe uključen u kasnije usvojene ugovore koji su primenljivi u nemeđunarodnim oružanim sukobima, odnosno u II Izmenjenom i dopunjenom protokolu uz Konvenciju o određenim vrstama klasičnog oružja.[17] Pored toga, uključen je i u druge instrumente koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[18]

U vojnim priručnicima, koji se primenjuju ili su se primenjivali u nemeđunarodnim oružanim sukobima, navodi se princip proporcionalnosti u napadu.[19]

12 Vidi, npr. praksu Indonezije (*ibid*, § 28), Iraka (*ibid*, § 96), Izraela (*ibid*, §§ 29-30), Kenije (*ibid*, § 31), Filipina (*ibid*, § 37), Ujedinenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 114-117) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 44-48, 97 i 119-125) i izveštaj o praksi Sjedinjenih Država (*ibid*, § 127).

13 Vidi MKCK, Memorandum o primenljivosti međunarodnog humanitarnog prava (*ibid,* § 148).

14 Vidi, npr. izjave Egipta (*ibid*, § 87), Indije (*ibid*, § 94), Irana (*ibid*, § 94), Malezije (*ibid*, § 100), Holandije (*ibid*, § 101), Novog Zelanda (*ibid*, § 102) Solomonskih Ostrva (*ibid*, § 109) Švedske (*ibid*, § 111), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 118), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 126) i Zimbabvea (*ibid*, § 129).

15 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja* (*ibid*, § 140).

16 Michael Bothe, Karl Josef Partsch, Waldemar A. Solf, *New Pravilos for Victims of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1982, p.678.

17 Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 3(8)(c) (cit. u Vol. II, Ch. 4, § 4).

18 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid*, § 8); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 9); San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tačka 46(d) (*ibid*, § 10); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 5.5 (*ibid*, § 12).

19 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid*, § 16), Kanade (*ibid*, § 19), Kolumbije (*ibid*, § 20), Hrvatske (*ibid*, § 21), Ekvadora (*ibid*, § 22), Nemačke (*ibid*, §§ 25-26), Kenije (*ibid*, § 31), Madagaskara (*ibid*, § 32), Nigerije (*ibid*, § 35), Filipina (*ibid*, § 37), Južne Afrike (*ibid*, § 38) i Togoa (*ibid*, § 42).

Mnoge države su usvojile zakonodavstva po kojima je kažnjivo kršenje principa proporcionalnosti u napadu u oružanom sukobu bilo koje vrste.[20] U *Slučaju Vojne hunte*, 1985. godine, Nacionalni apelacioni sud Argentine zastupao je stanovište da je princip proporcionalnosti u napadu deo običajnog međunarodnog prava.[21] Pored toga, postoje mnoge zvanične izjave u vezi sa oružanim sukobima uopšte ili, posebno, u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima, koje se pozivaju na ovo pravilo.[22] U izjavama pred Međunarodnim sudom pravde u *Slučaju nuklearnog oružja*, u odnosu na pomenuto, smatrano je da je pravilo primenljivo u svim oružanim sukobima.

Jurisprudencija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i izveštaj Inter-američke komisije za ljudska prava pružaju dodatne dokaze o običajnoj prirodi ovog pravila u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[23]

Nema suprotne zvanične prakse, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe. Navodne povrede principa proporcionalnosti u napadu su generalno osuđivane od strane država, bez obzira da li je sukob bio međunarodnog ili nemeđunarodnog karaktera.[24] Ujedinjene Nacije i druge međunarodne organizacije takođe su osudile takva kršenja, na primer za vreme sukoba u Čečeniji, Kosovu, Bliskom Istoku i bivšoj Jugoslaviji.[25]

MKCK podseća strane i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima na obavezu poštovanja principa proporcionalnosti u napadu.[26]

Tumačenje

Neke države su zastupale stanovište da se izraz „vojna prednost" odnosi na prednost očekivanu od vojnog napada u celini, a ne samo na pojedinačne ili određene delove tog napada.[27] Relevantna odredba u Statutu Međunarodnog kri-

[20] Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid*, § 50), Belorusije (*ibid*, § 53), Belgije (*ibid*, § 54), Kolumbije (*ibid*, § 59), Nemačke (*ibid*, § 65), Nigerije (*ibid*, § 73), Španije (*ibid*, § 75) i Švedske (*ibid*, § 76); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 49), Burundija (*ibid*, § 56), Salvadora (*ibid*, § 63) i Nikaragve (*ibid*, § 72).

[21] Argentina, Nacionalni apelacioni sud, *Slučaj Vojne hunte* (*ibid*, § 81).

[22] Vidi, npr. izjave Jordana (*ibid*, § 97), Nigerije (*ibid*, § 103), Ruande (*ibid*, § 108) Španije (*ibid*, § 110) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 97).

[23] MKTJ, *Slučaj Martić*, Preispitivanje presude (*ibid*, § 139) i *SlučajKupreškić*, Presuda (*ibid*, § 140); Inter-američka komisija za ljudska prava, Treći izveštaj o stanju ljudskih prava u Kolumbiji (*ibid*, § 138).

[24] Vidi, npr. izjave Ruande (*ibid*, § 106) i Španije (*ibid*, § 108) i izveštaje o praksi Kuvajta (*ibid*, § 97) i Nigerije (*ibid*, § 101).

[25] Vidi npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 1160 i 1199 (*ibid*, § 132) i Rez. 1322 (*ibid*, § 133); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 2000/58 (*ibid*, § 134); ES, ministri spoljnih poslova, Deklaracija o Jugoslaviji (*ibid*, § 137).

[26] Vidi, npr. praksu MKCK (*ibid*, §§ 146 i 148-152).

[27] Vidi, npr. praksu Australije (*ibid*, §§ 161 i 167), Belgije (*ibid*, §§ 162, 168 i 177), Kanade (*ibid*, §§ 162,

vičnog suda ukazuje na povrede civila, gubitak života ili prekomernu štetu u „odnosu na konkretnu i direktnu *sveukupnu* očekivanu vojnu prednost" (podvlačenje dodato).[28] MKCK je izjavio na Konferenciji u Rimu, o Statutu Međunarodnog krivičnog suda, da se dodavanje reči „sveukupnu" definiciji o zločinu, ne može tumačiti kao promena postojećeg prava.[29] Australija, Kanada i Novi Zeland izjavile su da termin „vojna prednost" obuhvata bezbednost napadačkih snaga (snaga koje izvršavaju napad).[30]

Pri ratifikaciji I Dopunskog protokola, Australija i Novi Zeland su izjavile da termin „konkretna i direktna vojna prednost koja je očekivana" tumače u značenju da postoji *bona fide* očekivanje da će napad relevantno i proporcionalno doprineti cilju tog vojnog napada.[31] Prema Komentarima Dopunskih protokola, izraz „konkretna i direktna" vojna prednost upotrebljen je da bi se naznačilo da prednost mora biti „suštinska i relativno bliska, i da prednosti koje su jedva prepoznatljive i one koje će se pojaviti tek posle dužeg vremenskog perioda, ne treba uzimati u obzir".[32]

Brojne države su istakle da oni koji su odgovorni za planiranje, odlučivanje o napadu ili izvršavanje napada, moraju neophodno da donesu odluku na osnovu procene informacija iz svih izvora koji su im u datom trenutku dostupni.[33] Ove izjave se generalno odnose na čl. 51-58. I Dopunskog protokola, bez isključivanja primene ovih pravila kao običajnih.

169 i 178), Francuske (*ibid*, §§ 162 i 165), Nemačke (*ibid*, §§ 162, 170 i 179), Italije (*ibid*, §§ 162 i 180), Holandije (*ibid*, §§ 162 i 181), Novog Zelanda (*ibid*, §§ 161 i 171), Nigerije (*ibid*, § 172), Španije (*ibid*, §§ 162 i 173), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 162 i 182) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 174 i 183).

28 Statut MKS, član 8(2)(b)(iv) (*ibid*, § 5).

29 MKCK, Papir podnet Radnoj grupi za Elemente zločina, Pripremne komisije za Međunarodni krivični sud (*ibid*, § 190).

30 Vidi praksu Australije (*ibid*, §§ 161 i 167), Kanade (*ibid*, § 169) i Novog Zelanda (*ibid*, § 161).

31 Australija, Deklaracija pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 161) i Novi Zeland, Deklaracija pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 161).

32 Yves Sandoz,Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 2209.

33 Vidi praksu Alžira (cit. u Vol. II, Ch. 4, § 193), Australije (*ibid*, §§ 194 i 207), Austrije (*ibid*, § 195), Belgije (*ibid*, §§ 196, 208 i 214), Kanade (*ibid*, §§ 197, 209 i 215), Ekvadora (*ibid*, § 210), Egipta (*ibid*, § 198), Nemačke (*ibid*, §§ 199 i 216), Irske (*ibid*, § 200), Italije (*ibid*, § 201), Holandije (*ibid*, §§ 202 i 217), Novog Zelanda (*ibid*, § 203), Španije (*ibid*, § 204), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 205 i 218) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 211 i 219).

PREDOSTROŽNOST U NAPADU

Pravilo 15: Prilikom izvođenja vojnih operacija, stalno se mora voditi računa o zaštiti civilnog stanovništva, civila i civilnih objekata. Moraju se preduzeti sve moguće mere predostrožnosti da bi se izbegli, a u svakom slučaju sveli na najmanju moguću meru slučajni gubici i povrede civila i štete na civilnim objektima.

Praksa

Tom II, Odeljak 5, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Dve komponente ovog pravila su povezane i sprovođenje u praksi svake od njih pojačava važnost one druge. Ovo je osnovno pravilo, koje je detaljnije opisano uz navođenje određenih obaveza u pravilima 16-21. Prikupljena praksa primene tih određenih obaveza predstavlja važan dokaz postojanja ovog pravila i *vice versa*.

Međunarodni oružani sukobi

Princip predostrožnosti u napadu je prvi put formulisan u članu 2(3) Haške konvencije (IX) od 1907. godine, koja nalaže da, ukoliko vojna potreba iziskuje neodložnu akciju protiv pomorskih ili vojnih ciljeva smeštenih u okviru nebranjenog grada ili luke, a nije dopušteno odlaganje, komandant* pomorskih snaga će „preduzeti sve potrebne mere kako bi grad trpeo što manju moguću štetu".[1] Sada je jasnije kodifikovan u članu 57(1) I Dopunskog protokola, na koji nije bilo rezervi.[2]

Obaveza stalne brige i/ili preduzimanja mera predostrožnosti da bi se izbegli ili sveli na najmanju moguću meru civilni gubici, uključena je u mnoge vojne pri-

* Pod pojmom „komandant" podrazumevaju se sva lica koja imaju ovlašćenje da izdaju naredbe i naređenja, ka što su, npr. komandanti i komandiri (prim. prev.)

1 1907 Haška konvencija od 1907 (IX), član 2(3) (cit. u Vol. II, Ch. 5, § 63).

2 I Dopunski protokol, član 57(1) (usvojen sa 90 glasova za, bez glasova protiv i 4 uzdržanih) (*ibid*, § 1).

ručnike.[3] Ovo je takođe podržano zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[4] Ova praksa obuhvata i praksu onih država koje nisu, ili u to vreme nisu bile članice I Dopunskog protokola.[5] Kada je, pre usvajanja I Dopunskog protokola, u oktobru 1973. godine, MKCK pozivao strane u sukobu na Bliskom Istoku da poštuju obavezu preduzimanja mera predostrožnosti u napadu, strane u sukobu (Egipat, Irak, Izrael i Sirija) su pozitivno odgovorile.[6]

Nemađunarodni oružani sukobi

Zahtev za preduzimanje mera predostrožnosti u napadu uključen je u Nacrt II Dopunskog protokola, ali je izostavljen u poslednjem momentu, kao deo paketa za koji je trebalo usvojiti jednostavniji tekst.[7] Posledica toga je da II Dopunski protokol eksplicitno ne zahteva takvu predostrožnost. Ipak, član 13(1) zahteva da „civilno stanovništvo i civili pojedinci uživaju opštu zaštitu od opasnosti koje proističu iz vojnih operacija", a bilo bi teško ispuniti ovaj zahtev bez preduzimanja mera predostrožnosti u napadu.[8] Kasnije usvojeni ugovori, primenljivi u nemađunarodnim oružanim sukobima, odnosno Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju i II Protokol uz Hašku Konvenciju o zaštiti kulturnih dobara, sadrže zahtev za primenu predostrožnosti u napadu.[9] Pored toga, ovaj zahtev je uključen u druge instrumente koji se primenjuju u nemađunarodnim oružanim sukobima.[10]

3 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, §§ 6 i 71), Belgije (*ibid*, §§ 7 i 72), Benina (*ibid*, §§ 8 i 73), Kameruna (*ibid*, § 9), Kanade (*ibid*, §§ 10 i 74), Hrvatske (*ibid*, §§ 11 i 75-76), Ekvadora (*ibid*, §§ 12 i 77), Francuske (*ibid*, §§ 13 i 78), Nemačke (*ibid*, §§ 14 i 79), Mađarske (*ibid*, §§ 15 i 80), Izraela (*ibid*, § 16), Italije (*ibid*, §§ 17 i 81), Kenije (*ibid*, § 82), Madagaskara (*ibid*, §§ 18 i 83), Holandije (*ibid*, §§ 19-20 i 84), Novog Zelanda (*ibid*, §§ 21 i 85), Nigerije (*ibid*, §§ 22-23 i 86), Filipina (*ibid*, § 87), Rumunije (*ibid*, § 24), Španije (*ibid*, §§ 25 i 88), Švedske (*ibid*, § 26), Švajcarske (*ibid*, § 89), Togoa (*ibid*, §§ 27 i 90), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 91) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 28-29 i 92-94).

4 Vidi, npr. izjave Kostarike (*ibid*, § 99), Izraela (*ibid*, § 101), Liberije (*ibid*, § 36), Holandije (*ibid*, §§ 38 i 105), Saudijske Arabije (*ibid*, § 106), Južne Afrike (*ibid*, § 39), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 41 i 108-111) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 42 i 112-124) i izveštaje o praksi Indonezije (*ibid*, §§ 35 i 100), Izraela (*ibid*, § 102), Jordana (*ibid*, § 103), Malezije (*ibid*, §§ 37 i 104), Sirije (*ibid*, §§ 40 i 107), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 125) i Zimbabvea (*ibid*., § 126).

5 Vidi, npr. praksu i izveštaje o praksi Indonezije (*ibid*, §§ 35 i 100), Izraela (*ibid*, §§ 16 i 101-102), Kenije (*ibid*, § 89), Malezije (*ibid*, §§ 37 i 104), Filipina (*ibid*, § 87), Južne Afrike (*ibid*, § 39), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 41,91 i 108-111) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 28-29, 42, 92-94 i 112-125).

6 Vidi MKCK, Akcija Međunarodnog komiteta na Srednjem istoku (*ibid*, § 51).

7 Nacrt II Dopunskog protokola koji je MKCK podneo na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, član 24(2) (*ibid*, § 3).

8 II Dopunski protokoli, član 13(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 2).

9 Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 3(10) (cit. u Vol. II, Ch. 28, § 4); Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 7. (cit. u Vol. II, Ch. 5, § 208).

10 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid*, §§ 4 i 67); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*,

Obaveza stalne brige i/ili preduzimanja mera predostrožnosti da bi se izbegli ili sveli na najmanju moguću meru civilni gubici, uključena je u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su bili primenjivani u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[11] Postoji mnogo zvaničnih izjava koje se odnose na oružane sukobe uopšteno, ili posebno na nemeđunarodne oružane sukobe, koje se pozivaju na ovaj zahtev.[12]

Godine 1965, na 20. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta usvojena je rezolucija u kojoj se pozivaju vlade i druge vlasti odgovorne za akcije u oružanim sukobima bilo koje vrste, da što je moguće više poštede civilno stanovništvo.[13] Ovo je kasnije potvrdila Generalna skupština UN, u rezoluciji o poštovanju ljudskih prava u oružanim sukobima koja je usvojena 1968. godine.[14] Pored toga, u rezoluciji usvojenoj 1970. godine, na osnovu principa zaštite civilnog stanovništva u oružanim sukobima, Generalna skupština je zahtevala da „prilikom izvođenja vojnih operacija treba uložiti sve napore da se civilno stanovništvo poštedi strahota rata, i treba preduzeti sve neophodne mere predostrožnosti da bi se izbegle povrede, gubici ili štete civilnom stanovništvu".[15]

Jurisprudencija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u *Slučaju Kupreškić* i Inter-američka komisija za ljudska prava u slučaju u vezi sa događajima na La Tabladi u Argentini, pružaju dodatne dokaze da je ovo pravilo običajnog karaktera i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[16] U *Slučaju Kupreškić*, Tribunal je zaključio da je zahtev za preduzimanje mera predostrožnosti u napadu običajnog karaktera, jer tačno navodi i dopunjava već postojeće norme.[17] Može se zaista zastupati stanovište da je u principu razlikovanja ciljeva, koji je običajnog karaktera u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, sadržan i zahtev za poštovanje ovog pravila. Tribunal se takođe oslonio na činjenicu da ovo pravilo nije osporila ni jedna država.[18] Ova studija takođe nije pronašla ni jedan dokaz suprotne prakse.

§§ 5 i 68); KEBS Kodeks ponašanja, član 36. (*ibid*, § 69); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 5.3 (*ibid*, § 70).

11 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid*, §§ 8 i 73), Hrvatske (*ibid*, §§ 11 i 75), Ekvadora (*ibid*, §§ 12 i 77), Nemačke (*ibid*, §§ 14 i 79), Italije (*ibid*, §§ 17 i 81), Madagaskara (*ibid*, §§ 18 i 83), Nigerije (*ibid*, §§ 22-23 i 86) i Togoa (*ibid*, §§ 27 i 90).

12 Vidi, npr. izjave Bosne i Hercegovine, Republike Srpske (*ibid*, § 34), Kolumbije (*ibid*, § 98), Liberije (*ibid*, § 36), Malezije (*ibid*, § 104), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 41) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 42).

13 20. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XXVIII (*ibid*, § 48).

14 Generalna skupština UN, Rez. 2444 (XXIII) (usvojenom tajnim glasanjem sa 111 glasova za i bez glasova protiv) (*ibid*, § 45).

15 Generalna skupština UN, Rez. 2675 (XXV) (usvojenom sa 110 glasova za i bez glasova protiv i 8 uzdržanih) (*ibid*, § 46).

16 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, §§ 49 i 132); Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 11.137 (Argentina)* (*ibid*, § 133).

17 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, §§ 49 i 132).

18 MKTJ, *Sluča Kupreškić*, Presuda (*ibid*, §§ 49 i 132).

MKCK poziva strane i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju zahtev preduzimanja mera predostrožnosti u napadu.[19]

Mogućnosti za preduzimanje mera predostrožnosti u napadu

Obavezu da se preduzmu sve „*moguće*" mere predostrožnosti, mnoge države su tumačile kao ograničene na one mere predostrožnosti koje su praktične ili praktično moguće, uzimajući u obzir sve okolnosti koje vladaju u tom trenutku, uključujući i humanitarne i vojne zahteve.[20] U II i III Protokolu i Izmenjenom i dopunjenom II Protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, moguće mere predostrožnosti definišu se na isti način.[21]

Prilikom ratifikacije I Dopunskog protokola, Švajcarska je izjavila da obaveza nametnuta članom 57(2) onima „koji planiraju ili odlučuju o napadu", da preduzmu posebne mere predostrožnosti navedene u članu, predstavlja obavezu samo za „komandante bataljona ili na nivou grupa i one koji su na višem nivou"[22] Ona je prethodno, na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola izrazila zabrinutost da je tekst člana 57(2) nejasan i da „može da predstavlja teret odgovornosti mlađim vojnim oficirima, a odgovornost treba da snose oficiri višeg ranga".[23] Takođe je na Diplomatskoj konferenciji Austrija izrazila istu zabrinutost da „se ne može očekivati od mlađih oficira da preduzimaju sve navedene mere predostrožnosti, posebno se ne može očekivati da obezbeđuju poštovanje principa proporcionalnosti u napadu".[24] Prilikom ratifikacije I Dopunskog protokola, Ujedinjeno Kraljevstvo dalo je sličnu izjavu, da u odnosu na obavezu da se odloži ili prekine napad, ako postane jasno da meta nije vojni cilj ili da će napad verovatno izazvati prekomernu štetu civilima (vidi Pravilo 19), u smislu da se ova obaveza odnosi samo na one „koji imaju ovlašćenje i praktičnu mogućnost da anuliraju ili prekinu napad ".[25]

19 Vidi, npr. praksu MKCK (*ibid*, §§ 51, 53-61 i 135-142).

20 Vidi, npr. praksu Alžira (*ibid*, § 147), Argentine (*ibid*, § 160), Australije (*ibid*, § 161), Belgije (*ibid*, § 148), Kanade (*ibid*, §§ 149, 162 i 168), Francuske (*ibid*, § 150), Nemačke (*ibid*, §§ 151 i 169), Indije (*ibid*, § 170), Irske (*ibid*, § 152), Italije (*ibid*, §§ 153 i 171), Holandije (*ibid*, §§ 154, 163 i 172), Novog Zelanda (*ibid*, § 164), Španije (*ibid*, § 155), Turske (*ibid*, § 174), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 157) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 175).

21 II Protokol uz KKO, član 3(4) (cit. u Vol. II, Ch. 28, § 4); III Protokol uz KKO, član 1(5) (cit. u Vol. II, Ch. 30, § 109); Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 3(10) (cit. u Vol. II, Ch. 28, § 4).

22 Švajcarska, Izjava podneta pri potpisivanju i rezerve podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (cit. u Vol. II, Ch. 5, § 156).

23 Švajcarska, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 173).

24 Austrija, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 167).

25 Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve i deklaracije podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 158).

Potrebne informacije za odlučivanje o predostrožnosti u napadu

Mnoge države su izrazile stanovište da vojni zapovednici i drugi odgovorni za planiranje, donošenje odluka ili izvođenje napada, obavezno moraju da donesu odluku na osnovu sopstvene procene informacija iz svih mogućih izvora, koji su u datom trenutku na raspolaganju.[26] U isto vreme, u mnogim vojnim priručnicima se ističe da zapovednici moraju da prikupe najbolje moguće informacije, uključujući i informacije o koncentraciji civilnih lica, važnih civilnih objekata, objekata koji su posebno zaštićeni, prirodnoj sredini i civilima u blizini vojnih ciljeva.[27]

Pravilo 16: Svaka strana u sukobu mora da preduzme sve što je moguće da potvrdi da su objekti koji se napadaju vojni ciljevi.

Praksa

Tom II, Odeljak 5, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza da se preduzme sve što je moguće da se potvrdi da su objekti koji se napadaju vojni ciljevi, kodifikovana je u članu 57(2)(a) I Dopunskog protokola, na koji nisu stavljene rezerve u odnosu na ovo pravilo.[28] Ova obaveza je uključena u veliki broj vojnih priručnika.[29] Podržana je i mnogim zvaničnim izjavama i iz-

[26] Vidi Ch. 4, beleška 33.

[27] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (cit. u Vol. II, Ch. 5, § 185), Benina (*ibid*, § 186), Hrvatske (*ibid*, § 188), Francuske (*ibid*, § 190), Italije (*ibid*, § 191), Madagaskara (*ibid*, § 192), Nigerije (*ibid*, § 194), Španije (*ibid*, § 195), Švedske (*ibid*, § 196) i Togoa (*ibid*, § 197).

[28] I Dopunski protokol, član 57(2)(a) (usvojen sa 90 glasova za, bez glasova protiv i 4 uzdržanih) (*ibid*, § 207).

[29] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 213), Australije (*ibid*, § 214), Belgije (*ibid*, § 215), Benina (*ibid*, § 216), Kameruna (*ibid*, § 217), Kanade (*ibid*, § 218), Hrvatske (*ibid*, §§ 219-220), Ekvadora (*ibid*, § 221), Francuske (*ibid*, § 222), Nemačke (*ibid*, § 223), Mađarske (*ibid*, § 224), Izraela (*ibid*, § 225), Italije (*ibid*, § 226), Kenije (*ibid*, § 227), Madagaskara (*ibid*, § 228), Holandije (*ibi*., § 229), Novog Zelanda (*ibid*, § 230), Nigerije (*ibid*, § 231), Filipina (*ibid*, § 232), Španije (*ibid*, § 233), Švedske (*ibid*, § 234), Švajcarske (*ibid*, § 235), Togoa (*ibid*, § 236), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 237), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 238-240) i Jugoslavije (*ibid*, § 241).

veštajima o praksi.[30] Ova praksa podrazumeva i praksu država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[31]

Kada je, pre usvajanja I Dopunskog protokola, u oktobru 1973. godine, MKCK pozivao strane u sukobu na Bliskom Istoku da poštuju obavezu da preduzmu sve što je moguće da provere da su objekti koji se napadaju vojni ciljevi, strane u sukobu (Egipat, Irak, Izrael i Sirija) su pozitivno odgovorile.[32]

Nemađunarodni oružani sukobi

Iako II Dopunski protokol ne sadrži direktno pozivanje na ovo pravilo, kasnije usvojeni ugovori koji se primenjuju u nemađunarodnim oružanim sukobima to čine, tačnije II Dopunski protokol uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara.[33] Pored toga, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji se primenjuju i u nemađunarodnim oružanim sukobima.[34]

Pravilo da su strane obavezne da učine sve što je moguće da provere da su objekti koji se napadaju vojni ciljevi, uključeno je u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemađunarodnim oružanim sukobima.[35]

Jurisprudencija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u *Slučaju Kupreškić* pruža dodatne dokaze o običajnoj prirodi ovog pravila, i u međunarodnim, i u nemađunarodnim oružanim sukobima. U presudi, Tribunal je zaključio da je ovo pravilo običajnog karaktera pošto tačno navodi i potvrđuje već postojeću opštu normu.[36] Može se zaista zastupati stanovište da je u principu razlikovanja ciljeva, koji je običajnog karaktera u međunarodnim i nemađunarodnim oružanim sukobima, sadržan i zahtev za poštovanje ovog pravila. Tribunal se takođe oslonio na činjenicu da ovo pravilo nije osporila ni jedna država.[37] Ova studija takođe nije pronašla ni jedan dokaz suprotne prakse.

30 Vidi, npr. izjave Indonezije (*ibid*, § 246), Iraka (*ibid*, § 248), Jordana (*ibid*, § 250), Holandije (*ibid*, § 252) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 254) i izveštaje o praksi Irana (*ibid*, § 247), Izraela (*ibid*, § 249), Malezije (*ibid*, § 251), Sirije (*ibid*, § 253), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 255) i Zimbabvea (*ibid*, § 256).

31 Vidi, npr. praksu Indonezije (*ibid*, § 246), Iraka (*ibid*, § 248), Izraela (*ibid*, § 225), Kenije (*ibid*, § 227), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 237 i 254) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 238-240) i izveštaje o praksi Irana (*ibid*, § 247), Izraela (*ibid*, § 249), Malezije (*ibid*, § 251) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 255).

32 Vidi MKCK, Akcija Međunarodnog komiteta na Srednjem istoku (*ibid*, § 263).

33 Drugi protokol uz Hašku kionvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 7. (*ibid*, § 208).

34 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. *(ibid*, § 210); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 211); San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tačka 46(b) (*ibid*, § 212).

35 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid*, § 216), Hrvatske (*ibid*, §§ 219-220), Ekvadora (*ibid*, § 221), Nemačke (*ibid*, § 223), Italije (*ibid*, § 226), Kenije (*ibid*, § 227), Madagaskara (*ibid*, § 228), Nigerije (*ibid*, § 231), Filipina (*ibid*, § 232), Togoa (*ibid*, § 236) i Jugoslavije (*ibid*, § 241).

36 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 260).

37 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 260).

Pravilo 17: Svaka strana u sukobu mora da preduzme sve moguće mere predostrožnosti pri izboru sredstava i metoda ratovanja da bi se izbegli, i u svakom slučaju sveli na minimum, slučajni gubici života civila, povreda civila i oštećenje civilnih objekata.

Praksa

Tom II, Odeljak 5, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo se mora primeniti nezavisno od istovremene primene principa proporcionalnosti (vidi Pravilo 14).

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza da se preduzme sve što je moguće pri izboru sredstava i metoda ratovanja kodifikovana je u članu 57(2)(a)(ii) I Dopunskog protokola, na koji nisu stavljene rezerve u odnosu na ovo pravilo.[38]

Ova obaveza je uključena u veliki broj vojnih priručnika.[39] Podržana je i mnogim zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[40] Ova praksa podrazumeva i praksu država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[41] Kada je, pre usvajanja I Dopunskog protokola, u oktobru 1973. godine, MKCK pozivao strane u sukobu na Bliskom Istoku da preduzmu sve mere predostrožnosti pri izboru sredstava i metoda ratovanja, strane u sukobu (Egipat, Irak, Izrael i Sirija) su pozitivno odgovorile.[42]

38 I Dopunski protokol, član 57(2)(a)(ii) (usvojen sa 90 glasova za, bez glasova protiv i 4 uzdržanih) (*ibid*, § 265).

39 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 271), Australije (*ibid*, § 272), Benina (*ibid*, § 273), Kameruna (*ibid*, § 274), Kanade(*ibid*, § 275), Hrvatske (*ibid*, §§ 276-277), Ekvadora (*ibid*, § 278), Francuske (*ibid*, § 279), Nemačke (*ibid*, § 280), Mađarske (*ibid*, § 281), Izraela (*ibid*, § 282), Italije (*ibid*, § 283), Kenije (*ibid*, § 284), Madagaskara (*ibid*, § 285), Holandije (*ibid*, § 286), Novog Zelanda (*ibid*, § 287), Filipina (*ibid*, § 288), Španije (*ibid*, § 289), Švedske (*ibid*, § 290), Togoa (*ibid*, § 291), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 292), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 293-294) i Jugoslavije (*ibid*, § 295).

40 Vidi, npr. izjave Indonezije (*ibid*, § 299), Iraka (*ibid*, § 301), Japana (*ibid*, § 303), Holandije (*ibid*, § 305), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 307-308) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 309-311) i izveštaje o praksi Irana (*ibid*, § 300), Izraela (*ibid*, § 302), Malezije (*ibid*, § 304), Sirije (*ibid*, § 306) i Zimbabvea (*ibid*, § 312).

41 Vidi, npr. praksu Indonezije (*ibid*, § 299), Iraka (*ibid*, § 301), Izraela (*ibid*, § 282), Japana (*ibid*, § 303), Kenije (*ibid*, § 284), Ujedinenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 292 i 307-308) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 293-294 i 309-311) i izveštaje o praksi Irana (*ibid*, § 300), Izraela (*ibid*, § 302) i Malezije (*ibid*, § 304).

42 Vidi MKCK, Akcija Međunarodnog komiteta na Srednjem istoku (*ibid*, § 263).

Nemeđunarodni oružani sukobi

Iako II Dopunski protokol ne sadrži direktnu obavezu da se preduzmu sve moguće mere predostrožnosti pri izboru sredstava i metoda ratovanja, kasnije usvojeni ugovori koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima to čine, tačnije II Dopunski protokol uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara.[43] Pored toga, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[44]

Pravilo je uključeno u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[45]

Jurisprudencija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i Evropskog suda za ljudska prava pruža dodatne dokaze o običajnoj prirodi ovog pravila i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima.[46] U presudi, u *Slučaju Kupreškić*, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je zaključio da je ovo pravilo običajnog karaktera pošto tačno navodi i dopunjava već postojeću opštu normu.[47] Može se zaista zastupati stanovište da je u principu razlikovanja ciljeva, koji je običajnog karaktera u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima, sadržan i zahtev za poštovanje ovog pravila. Tribunal se takođe oslonio na činjenicu da ovo pravilo nije osporila ni jedna država.[48] Ova studija takođe nije pronašla ni jedan dokaz suprotne prakse.

Primeri

Primeri primene ovog pravila uključuju razmatranje vremena napada, izbegavanje vođenja borbi u naseljenim oblastima, izbor sredstava i načina ratovanja koji su proporcionalni ciljevima, korišćenje preciznog naoružanja i izbor ciljeva. Pored toga, Pravilo 21 postavlja posebne zahteve u odnosu na izbor ciljeva.

Pravilo 18: Svaka strana u sukobu mora da preduzme sve što je moguće da proceni da li napad može da prouzrokuje slučajne gubitke života civila, povrede

43 Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 7. (*ibid*, § 208).

44 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. *(ibid*, § 268); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 269); San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tačka 46(c) (*ibid*., § 270).

45 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid*, § 273), Hrvatske (*ibid*, §§ 276-277), Ekvadora (*ibid*, § 278), Nemačke (*ibid*, § 280), Italije (*ibid*, § 283), Kenije (*ibid*, § 284), Madagaskara (*ibid*, § 285), Filipina (*ibid*, § 288), Togoa (*ibid*, § 291) i Jugoslavije (*ibid*, § 295).

46 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 260); Evropski sud za ljudska prava, *Ergi protiv Turske* (*ibid*, § 319).

47 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 260).

48 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 260).

civila, oštećenja civilnih objekata ili kombinaciju toga, koji bi bili nesrazmerno veliki u odnosu na predviđenu konkretnu i direktnu vojnu prednost.

Praksa

Tom II, Odeljak 5, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza da se preduzme sve što je moguće u proceni da li napad može da prouzrokuje slučajnu, nesrazmerno veliku štetu, kodifikovana je u članu 57(2)(a)(iii) I Dopunskog protokola, na koji nisu stavljene rezerve u odnosu na ovo pravilo.[49]

Ova obaveza je uključena u veliki broj vojnih priručnika.[50] Podržana je i mnogim zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[51] Ova praksa podrazumeva i praksu država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[52] Kada je, pre usvajanja I Dopunskog protokola, u oktobru 1973. godine, MKCK pozivao strane u sukobu na Bliskom Istoku da učine sve što je moguće da procene da li napad može prouzrokovati slučajnu nesrazmerno veliku štetu, strane u sukobu (Egipat, Irak, Izrael i Sirija) su pozitivno odgovorile.[53]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Iako II Dopunski protokol ne sadrži direktnu obavezu da se učini sve što je moguće da se proceni da li napad može prouzrokovati slučajnu nesrazmerno veliku

[49] I Dopunski protokol, član 57(2)(a)(iii) (usvojen sa 90 glasova za, bez glasova protiv i 4 uzdržanih) (*ibid*, § 325).

[50] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 331), Australije (*ibid*, § 332), Belgije (*ibid*, § 333), Benina (*ibid*, § 334), Kameruna (*ibid*, § 335), Kanade(*ibid*, § 336), Ekvadora (*ibid*, § 337), Francuske (*ibid*, § 338), Nemačke (*ibid*, § 339), Izraela (*ibid*, § 340), Holandije (*ibid*, § 341), Novog Zelanda (*ibid*, § 342), Nigerije (*ibid*, § 343), Španije (*ibid*, § 344), Švedske (*ibid*, § 345), Togoa (*ibid*, § 346), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 347-348) i Jugoslavije (*ibid*, § 349).

[51] Vidi, npr. izjave Indonezije (*ibid*, § 353), Iraka (*ibid*, § 354), Holandije (*ibid*, § 355), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 357-358) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 359) i izveštaje o praksi Sirije (*ibid*, § 356) i Zimbabvea (*ibid*, § 360).

[52] Vidi, npr. praksu Indonezije (*ibid*, § 353), Iraka (*ibid*, § 354), Izraela (*ibid*, § 340), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 357-358) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 347-348 i 359).

[53] Vidi MKCK, Akcija Međunarodnog komiteta na Srednjem istoku (*ibid*, § 365).

štetu, kasnije usvojeni ugovori koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima to čine, tačnije II Dopunski protokol uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara.[54] Pored toga, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[55]

Pravilo koje nalaže da svaka strana mora da učini sve što je moguće u proceni da li napad može da prouzrokuje slučajnu nesrazmerno veliku štetu, uključeno je u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[56]

Jurisprudencija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u *Slučaju Kupreškić* pruža dodatne dokaze o običajnoj prirodi ovog pravila i u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima. U presudi, Tribunal je zaključio da je ovo pravilo običajnog karaktera pošto tačno navodi i dopunjava već postojeću opštu normu.[57] Može se zaista zastupati stanovište da je u principu proporcionalnosti (vidi Pravilo 14), koji je običajnog karaktera u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, sadržan i zahtev za poštovanje ovog pravila. Tribunal se takođe oslonio na činjenicu da ovo pravilo nije osporila ni jedna država.[58] Ova studija, takođe, nije pronašla ni jedan dokaz suprotne prakse.

Pravilo 19: Svaka strana u sukobu mora da preduzme sve što je moguće da anulira ili prekine napad ako postane jasno da cilj nije vojni ili da napad može da prouzrokuje slučajne gubitke života civila, povrede civila, oštećenja civilnih objekata ili kombinaciju toga, koji bi bili nesrazmerni u odnosu na predviđenu konkretnu i direktnu vojnu prednost.

Praksa

Tom II, Odeljak 5, Poglavlje E.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

54 Druga protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 7. (*ibid*., § 326).

55 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. *(ibid*, § 328); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 329); San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tačka 46(d) (*ibid*., § 330).

56 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid*, § 334), Ekvadora (*ibid*, § 337), Nemačke (*ibid*, § 339), Nigerije (*ibid*, § 343), Togoa (*ibid*, § 346) i Jugoslavije (*ibid*, § 349).

57 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 362).

58 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 260).

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza da se preduzme sve što je moguće da anulira ili prekine napad ako postane jasno da cilj nije vojni ili da napad može da prouzrokuje slučajnu, nesrazmerno veliku, štetu kodifikovana je u članu 57(2)(b) I Dopunskog protokola, na koji nisu stavljene rezerve u odnosu na ovo pravilo.[59] Prilikom ratifikacije I Dopunskog protokola, Ujedinjeno Kraljevstvo je izjavilo da se ova obaveza može primeniti samo na one „koji imaju ovlašćenje i praktičnu mogućnost da anuliraju ili prekinu napad".[60]

Ova obaveza je uključena u veliki broj vojnih priručnika.[61] Podržana je i mnogim zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[62] Ova praksa podrazumeva i praksu država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[63] Kada je, pre usvajanja I Dopunskog protokola, u oktobru 1973. godine, MKCK pozivao strane u sukobu na Bliskom Istoku da učine sve što je moguće da anuliraju ili prekinu napad ako postane jasno da cilj nije vojni ili da napad može da prouzrokuje slučajnu, nesrazmerno veliku štetu, strane u sukobu (Egipat, Irak, Izrael i Sirija) su pozitivno odgovorile.[64]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Iako II Dopunski protokol ne sadrži direktne odredbe ovog pravila, kasnije usvojeni ugovori, koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima to čine, tačnije II Dopunski protokol uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara.[65]

59 I Dopunski protokol, član 57(2)(b) (usvojen sa 90 glasova za, bez glasova protiv i 4 uzdržanih) (*ibid*, § 367).

60 Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve i deklaracije podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 158).

61 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 373), Australije (*ibid*, §§ 374-375), Belgije (*ibid*, § 376), Benina (*ibid*, § 377), Kameruna (*ibid*, § 378), Kanade (*ibid*, § 379), Kolumbije (*ibid*, § 380), Hrvatske (*ibid*, § 381), Francuske (*ibid*, § 382), Nemačke (*ibid*, § 383), Mađarske (*ibid*, § 384), Italije (*ibid*, § 385), Kenije (*ibid*, § 386), Madagaskara (*ibid*, § 387), Holandije (*ibid*, § 388), Novog Zelanda (*ibid*, § 389), Španije (*ibid*, § 390), Švedske (*ibid*, § 391), Švajcarske (*ibid*, § 392), Togoa (*ibid*, § 393), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 394) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 395).

62 Vidi, npr. izjave Indonezije (*ibid*, § 400), Iraka (*ibid*, § 401), Jordana (*ibid*, § 403), Holandije (*ibid*, § 405), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 407) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 409-411) i izveštaje o praksi Izraela (*ibid*, § 402), Malezije (*ibid*, § 404), Sirije (*ibid*, § 406) Sjedinjenih Država (*ibid*, § 408) i Zimbabvea (*ibid*, § 412).

63 Vidi, npr. vojne priručnike Kenije (*ibid*, § 386), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 394) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 395); izjave Indonezije (*ibid*, § 400), Iraka (*ibid*, § 401), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 407) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 409-411) i izveštaje o praksi Izraela (*ibid*, § 402), Malezije (*ibid*, § 404) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 408).

64 Vidi MKCK, Akcija Međunarodnog komiteta na Srednjem istoku (*ibid*, § 417).

65 Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 7. (*ibid*, § 368).

Pored toga, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[66]

Mnogi vojni priručnici koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima sadrže obavezu da se učini sve što je moguće da se anulira ili prekine napad, ako postane jasno da cilj nije vojni ili da napad može da prouzrokuje slučajnu, nesrazmerno veliku štetu.[67]

Jurisprudencija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, u S*lučaju Kupreškić,* pruža dodatne dokaze o običajnoj prirodi ovog pravila i u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima. U presudi, Tribunal je zaključio da je ovo pravilo običajnog karaktera pošto tačno navodi i dopunjava već postojeću opštu normu.[68] Može se zaista zastupati stanovište da je u principu razlikovanja ciljeva (vidi Pravila 1 i 7) i principu proporcionalnosti (vidi Pravilo 14), koji su običajnog karaktera u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, sadržan i zahtev za poštovanje ovog pravila. Nepoštovanje ovog pravila prouzrokovalo bi napad pri kojem se krše principi razlikovanja ciljeva i proporcionalnosti i, po ovom osnovu, smatrao bi se nezakonitim. Tribunal se, takođe, oslonio na činjenicu da ovo pravilo nije osporila ni jedna država.[69] Ova studija takođe nije pronašla ni jedan dokaz suprotne prakse.

Pravilo 20: Svaka strana u sukobu mora da dâ efikasno upozorenje o napadu koji može da ugrozi civilno stanovništvo, osim ako okolnosti to ne dopuštaju.

Praksa

Tom II, Odeljak 5, Poglavlje F.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava primenljivog i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

66 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. *(ibid*, § 370); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*., § 371); San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tačka 46(d) (*ibid*, § 372).

67 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 374), Benina (*ibid*, § 377), Kolumbije (*ibid*, § 380), Hrvatske (*ibid*, § 381), Nemačke (*ibid*, § 383), Italije (*ibid*, § 385), Kenije (*ibid*, § 386), Madagaskara (*ibid*, § 387) i Togoa (*ibid*, § 393).

68 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 416).

69 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 416).

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza da se pruži efikasno upozorenje o napadu koji može da ugrozi civilno stanovništvo, dugo postoji kao pravilo običajnog međunarodnog prava, priznata još u Lieberovom kodeksu, Briselskoj deklaraciji i Oksfordskom priručniku.[70] Prvi put je kodifikovano u Haškom pravilnicima i ponovljena u članu 57(2)(c) I Dopunskog protokola, na koji nisu stavljene rezerve.[71]

Ova obaveza je uključena u veliki broj vojnih priručnika.[72] Uključena je i u neka nacionalna zakonodavstva.[73] Obaveza davanja upozorenja unapred, takođe je podržana zvaničnim izjavama i drugom praksom, uključujući i nekoliko dokaza davanja upozorenja unapred.[74] Praksa podrazumeva i praksu država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[75] Kada je, pre usvajanja I Dopunskog protokola, u oktobru 1973.godine, MKCK pozivao strane u sukobu na Bliskom Istoku da daju efikasna upozorenja pre napada koji može da ugrozi civilno stanovništvo, strane u sukobu (Egipat, Irak, Izrael i Sirija) su pozitivno odgovorile.[76]

Nemađunarodni oružani sukobi

Dok II Dopunski protokol ne sadrži izričito upućivanje na obavezu davanja efikasnog upozorenja pre napada koji može da ugrozi civilno stanovništvo, kasnije usvojeni ugovori koji se primenjuju u nemađunarodnim oružanim sukobima to čine, tačnije II Izmenjeni i dopunjeni protokol uz Konvenciju o određenom

70 Liberov kodeks, član 19. (*ibid*, § 424); Briselska deklaracija, član 16. (*ibid*, § 425); Oksfordski priručnik, član 33. (*ibid*, § 426).

71 Haški pravilnik, član 26. (*ibid*, §§ 420-421); I Dopunski protokol, član 57(2)(c) (usvojen sa 90 glasova za, bez glasova protiv i 4 uzdržanih) (*ibid*, § 423).

72 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 430), Australije (*ibid*, § 431), Belgije (*ibid*, § 432), Benina (*ibid*, § 433), Kameruna (*ibid*, § 434), Kanade (*ibid*, § 435), Hrvatske (*ibid*, § 436), Ekvadora (*ibid*, § 437), Francuske (*ibid*, § 438), Nemačke (*ibid*, § 439), Italije (*ibid*, §§ 440-441), Kenije (*ibid*, § 442), Madagaskara (*ibid*, § 443), Holandije (*ibid*, §§ 444-445), Novog Zelanda (*ibid*, § 446), Nigerije (*ibid*, § 447), Južne Afrike (*ibid*, § 448), Španije (*ibid*, § 449), Švedske (*ibid*, § 450), Švajcarske (*ibid*, § 451), Togoa (*ibid*, § 452), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 453-454), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 455-457) i Jugoslavije (*ibid*, § 458).

73 Vidi, npr. zakonodavstva Irske (*ibid*, § 460), Italije (*ibid*, §§ 461-462) i Norveške (*ibid*, § 463).

74 Vidi, npr. izjave Holandije (*ibid*, § 476) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 482-484), praksu Francuske (*ibid*, § 467) i Izraela (*ibid*, §§ 471-472) i izveštaje o praksi Indonezije (*ibid*, § 468), Irana (*ibid*, § 469), Iraka (*ibid*, § 470), Izraela (*ibid*, §§ 473 i 489), Jordana (*ibid*, § 474), Sirije (*ibid*, § 478), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 479), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 480-481 i 485) i Zimbabvea (*ibid*, § 486).

75 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid*, § 438), Kenije (*ibid*, § 442), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 453-454) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 455-457); izjave Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 482-484); praksu Francuske (*ibid*, § 467) i Izraela (*ibid*, §§ 471-472) i izveštaje o praksi Indonezije (*ibid*, § 468), Irana (*ibid*, § 469), Iraka (*ibid*, § 470), Izraela (*ibid*, §§ 473 i 489), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 479) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 480-481 i 485).

76 Vidi MKCK, Akcija Međunarodnog komiteta na Srednjem istoku (*ibid*, § 495).

klasičnom oružju.[77] Iako ovo pravilo sadrži zahtev da se uputi upozorenje o napadu koji može da ugrozi civilno stanovništvo, ipak je važno napomenuti da je koncept davanja upozorenja proširen na nemeđunarodne oružane sukobe u kontekstu zaštite kulturnih dobara.[78] Pored toga, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[79]

Mnogi vojni priručnici koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima sadrže ovu obavezu.[80] Pored toga, postoji nekoliko dokaza o davanju upozorenja u situacijama nemeđunarodnih oružanih sukoba.[81]

Jurisprudencija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, u *Slučaju Kupreškić,* pruža dodatne dokaze o običajnoj prirodi ovog pravila i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima. U presudi, Tribunal je zaključio da je ovo pravilo običajnog karaktera pošto tačno navodi i dopunjava već postojeću opštu normu.[82] Može se zaista zastupati stanovište da je u principu razlikovanja ciljeva (vidi Pravila 1 i 7) i principu proporcionalnosti (vidi Pravilo 14), koji su običajnog karaktera u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, sadržan i zahtev za poštovanje ovog pravila. Tribunal se takođe oslonio na činjenicu da ovo pravilo nije osporila ni jedna država.[83] Ova studija takođe nije pronašla ni jedan dokaz suprotne prakse. Nasuprot tome, pronađeni su dokazi o davanju upozorenja i u slučajevima međunarodnih i nemeđunarodnih oružanih sukoba.[84]

Tumačenje

Kao što se u pravilu navodi, praksa država pokazuje da upozorenje nije potrebno kada okolnosti to ne dozvoljavaju, na primer kada je elemenat iznenađenja najvažniji za uspeh operacije ili sigurnost snaga koje napad izvršavaju ili prijatelj-

77 Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 3(11).

78 Vidi Drugi protokol uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara, član 6(d) i 13(2)(c).

79 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (cit. u Vol. II, Ch. 5, § 428); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 429).

80 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid*, § 433), Hrvatske (*ibid*, § 436), Ekvador (*ibid*, § 437), Nemačke (*ibid*, § 439), Italije (*ibid*, §§ 440-441), Kenije (*ibid*, § 442), Madagaskara (*ibid*, § 443), Nigerije (*ibid*, § 447), Južne Afrike (*ibid*, § 448), Togoa (*ibid*, § 452) i Jugoslavije (*ibid*, § 458).

81 Vidi, npr. izveštaje o praksi Kine (*ibid*, § 465), Malezije (*ibid*, § 475), Rusije (*ibid*, § 477), i još dve države (*ibid*, §§ 487-488).

82 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 492).

83 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 492).

84 Vidi, npr. praksu i izveštaje o praksi Kine (*ibid*, § 465), Irana (*ibid*, § 469), Iraka (*ibid*, § 470), Izraela (*ibid*, §§ 471-473 i 489), Malezije (*ibid*, § 475), Rusije (*ibid*, § 477), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 479), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 480-481 i 485) i još dve države (*ibid*, §§ 487-488).

skih snaga.[85] Neophodna brzina odgovora je drugi problem, citiran u praksi kao relevantan u odlučivanju o mogućnosti davanja upozorenja.[86]

Pored toga, pravilo nalaže da se upozorenja moraju dati jedino u vezi sa napadom koji može da ugrozi civilno stanovništvo. Zbog toga se u Vojnom priručniku UK navodi da upozorenje nije potrebno ako nema civila u oblasti koja se napada.[87] Pamflet vazduhoplovnih snaga SAD navodi da upozorenje nije potrebno ako nije verovatno da će civili biti ugroženi usled napada.[88]

U praksi je negde pronađena interpretacija zahteva da upozorenje bude „efikasno". Sjedinjene Države su izjavile da upozorenje ne mora da bude posebno i da može biti uopšteno, kako ne bi dovelo u opasnost napadačke snage ili uspeh njihove misije. Takođe je rečeno da takvo uopšteno upozorenje može da predstavlja uopšteno, objavljeno upozorenje u kome se savetuje civilnom stanovništvu da se udalji od vojnih ciljeva.[89]

Praksa država pokazuje da se sve obaveze poštovanja principa razlikovanja ciljeva i izvođenja neprijateljstava primenjuju, čak i ako civili ostanu u zoni operacija pošto je upozorenje dato. Pretnje da je dozvoljeno napadati sve civile koji su ostali na tom području, osuđene su i povučene.[90]

Pravilo 21: Kada je moguć izbor između nekoliko vojnih ciljeva, pri čemu će se ostvariti slična vojna prednost, odabraće se onaj cilj kod koga se očekuje da će napad prouzrokovati najmanju opasnost po živote civila ili oštećenje civilnih objekata.

Praksa

Tom II, Odeljak 5, Poglavlje G.

85 Vidi, npr. Haški pravilnik, član 26. (*ibid*, §§ 420-421); I Dopunski protokol, član 57(2)(c) (usvojen sa 90 glasova za, bez glasova protiv i 4 uzdržanih) (*ibid*, § 423); Briselska deklaracija, član 16. (*ibid*, § 425); Oksfordski priručnik, član 33. (*ibid*, § 426); Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid*, § 428); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 429); praksu Australije (*ibid*, § 431), Belgije (*ibid*, § 432), Benina (*ibid*, § 433), Kameruna (*ibid*, § 434), Kanade (*ibid*, § 435), Hrvatske (*ibid*, § 436), Ekvadora (*ibid*, § 437), Francuske (*ibid*, §§ 438 i 467), Nemačke (*ibid*, § 439), Italije (*ibid*. §§ 440-441), Kenije (*ibid*, § 442), Madagaskara (*ibid*, § 443), Holandije (*ibid*, §§ 444-445), Novog Zelanda (*ibid*, § 446), Južne Afrike (*ibid*, § 448), Španije (*ibid*, § 449), Švajcarske (*ibid*, § 451), Togoa (*ibid*, § 452), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 453-454), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 455-457 i 483-484) i Jugoslavije (*ibid*, § 458) i izveštaj o praksi Izraela (*ibid*, § 473).

86 Vidi, npr. izveštaj o praksi Izraela (*ibid*, § 473).

87 Ujedinjeno Kraljevstvo, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 453).

88 Sjedinjene Države, Pamflet vazduhoplovnih snaga (*ibid*, § 456).

89 Vidi praksu Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 456, 483 i 485); vidi i izveštaje o praksi Izraela (*ibid*, § 473).

90 Vidi praksu Izraela (*ibid*, § 489) i Rusije (*ibid*, § 477).

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u međunarodnim, a ostaje za diskusiju, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Zahtev da će se, kada je moguć izbor, odabrati cilj kod koga se očekuje da će napad prouzrokovati najmanju opasnost po živote civila ili oštećenje civilnih objekata kodifikovana je u članu 57(3) I Dopunskog protokola, na koji nisu stavljene rezerve.[91]

Ova obaveza je uključena u veliki broj vojnih priručnika.[92] Podržana je i mnogim zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[93] Ova praksa podrazumeva i praksu država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[94] Kada je, pre usvajanja I Dopunskog protokola, u oktobru 1973. godine, MKCK pozivao strane u sukobu na Bliskom Istoku da kada je moguć izbor, odaberu onaj cilj kod koga se očekuje da će napad prouzrokovati najmanju opasnost po živote civila ili oštećenje civilnih objekata, strane u sukobu (Egipat, Irak, Izrael i Sirija) su pozitivno odgovorile.[95]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Iako II Dopunski protokol ne sadrži izričito upućivanje na zahtev da se, kada je moguć izbor, odabere onaj vojni cilj kod koga se očekuje da će napad prouzrokovati najmanju opasnost po živote civila ili oštećenje civilnih objekata, kasnije usvojeni ugovori koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima to čine, tačnije II Dopunski protokol uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara.[96] Po-

91 I Dopunski protokol, član 57(3) (usvojen sa 90 glasova za, bez glasova protiv i 4 uzdržanih) (*ibid*, § 502).

92 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 506), Benina (*ibid*, § 507), Kanade (*ibid*, § 508), Hrvatske (*ibid*, §§ 509-510), Francuske (*ibid*, § 511), Nemačke (*ibid*, § 512), Mađarske (*ibid*, § 513), Italije (*ibid*, § 514), Kenije (*ibid*, § 515), Madagaskara (*ibid*, § 516), Holandije (*ibid*, § 517), Novog Zelanda (*ibid*, § 518), Nigerije (*ibid*, § 519), Španije (*ibid*, § 520), Švedske (*ibid*, § 521), Togoa (*ibid*, § 522), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 523) i Jugoslavije (*ibid*, § 524).

93 Vidi, npr. praksu Indonezije (*ibid*, § 528), Jordana (*ibid*, § 531), Holandije (*ibid*, § 533) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 535, ali vidi i *ibid*, § 536) i izveštaje o praksi Irana (*ibid*, § 529), Izraela (*ibid*, § 530), Malezije (*ibid*, § 532), Sirije (*ibid*, § 534) i Zimbabvea (*ibid*, § 537).

94 Vidi, npr. praksu Francuske (*ibid*, § 511), Indonezije (*ibid*, § 528), Kenije (*ibid*, § 515) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 523 i 535) i izveštaje o praksi Irana (*ibid*, § 529), Izraela (*ibid*, § 530) i Malezije (*ibid*, § 532).

95 Vidi MKCK, Akcija Međunarodnog komiteta na Srednjem istoku (*ibid*, § 541).

96 Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 6. (cit. u Vol. II, Ch. 12, § 21).

red toga, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[97]

Mnogi vojni priručnici koji se primenjuju ili su se primenjivali u nemeđunarodnim oružanim sukobima sadrže obavezu da se, kada je moguć izbor, odabere onaj vojni cilj kod koga se očekuje da će napad prouzrokovati najmanju opasnost po živote civila ili oštećenje civilnih objekata.[98]

Jurisprudencija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, u *Slučaju Kupreškić,* pruža dodatne dokaze o običajnoj prirodi ovog pravila i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima. U presudi, Tribunal je zaključio da je ovo pravilo običajnog karaktera pošto tačno navodi i dopunjava već postojeću opštu normu.[99] Može se zaista zastupati stanovište da je u principu proporcionalnosti (vidi Pravilo 14) i obavezi da se preduzmu sve moguće mere predostrožnosti da bi se izbegli, a u svakom slučaju sveli na najmanju moguću meru slučajni gubici i povrede civila i štete na civilnim objektima (vidi Pravilo 15), koji su običajnog karaktera u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, sadržan i zahtev za poštovanje ovog pravila. Tribunal se takođe oslonio na činjenicu da ovo pravilo nije osporila ni jedna država.[100] Ova studija takođe nije pronašla ni jedan dokaz suprotne prakse.

Postoji samo jedan primer naizgled suprotne prakse. U odgovoru na memorandum MKCK o primeni međunarodnog humanitarnog prava u Zalivskom regionu, Sjedinjene Države su osporile običajni karakter ovog pravila, ali su potom ponovile pravilo i priznale njegovu važnost,[101] u skladu sa ostalom pomenutom praksom.[102]

Ovo pravilo treba posmatrati kao detaljno objašnjenje Pravila 17, o merama predostrožnosti u izboru sredstava i metoda ratovanja. Neke države navode da je izbor ciljeva način da se ispuni ovaj zahtev, i da ovo pravilo opisuje način na koji se izbor ciljeva može smatrati merom predostrožnosti.

Tumačenje

Sjedinjene Države su naglasile da obaveza da se izabere cilj kod koga će napad prouzrokovati najmanju opasnost po živote civila ili oštećenja civilnih objekata,

97 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (cit. u Vol. II, Ch. 5, § 504); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercergovini, tačka 2.5 (*ibid.*, § 505).

98 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid*, § 507), Hrvatske (*ibid*, §§ 509-510), Nemačke (*ibid*, § 512), Italije (*ibid*, § 514), Kenije (*ibid*, § 515), Madagaskara (*ibid*, § 516) Nigerije (*ibid*, § 519), Togoa (*ibid*, § 522) i Jugoslavije (*ibid*, § 524).

99 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 539).

100 MKTJ, *Slučaj Kupreškić,* Presuda (*ibid*, § 539).

101 Vidi praksu Sjedinjenih Država (*ibid*, § 536).

102 Vidi praksu Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 523 i 535).

nije apsolutna obaveza, i da se primenjuje samo kada je „izbor moguć" i zbog toga „napadač može da ga ispuni kada je to moguće, u zavisnosti od ishoda misije i prihvatljivog rizika ili može da odluči da je nemoguće da se donese takva odluka."[103]

[103] Vidi praksu Sjedinjenih Država (*ibid*, § 536)

PREDOSTROŽNOST PROTIV POSLEDICA NAPADA

Pravilo 22: Strane u sukobu moraju da preduzmu sve moguće mere predostrožnosti da zaštite civilno stanovništvo i civilne objekte pod njihovom kontrolom od posledica napada.

Praksa

Tom II, Odeljak 6, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo je osnovno pravilo, koje je detaljnije opisano uz navođenje određenih obaveza u Pravilima 23-24. Prikupljena praksa primene tih određenih obaveza predstavlja važan dokaz postojanja ovog pravila i *vice versa*.

Međunarodni oružani sukobi

Dužnost svake strane u sukobu da preduzme sve moguće mere predostrožnosti da zaštiti civilno stanovništvo i civilne objekte pod njihovom kontrolom od posledica napada kodifikovana je u članu 58(c) I Dopunskog protokola, na koje nije bilo rezervi.[1]

U mnogim vojnim priručnicima potvrđena je obaveza za strane u sukobu da preduzmu sve moguće mere predostrožnosti da zaštite civilno stanovništvo i civilne objekte pod njihovom kontrolom od posledica napada.[2] Ova obaveza je takođe podržana zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[3] Ova praksa obuhvata

1 I Dopunski protokol, član 58(c) (usvojen sa 80 glasova za, bez glasova protiv i 8 uzdržanih) (cit. u Vol. II, Ch. 6, § 1).

2 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 9), Kameruna (*ibid*, § 11), Kanade (*ibid*, § 12), Hrvatske (*ibid*, § 13), Nemačke (*ibid*, § 14), Italije (*ibid*, § 15), Kenije (*ibid*, § 16), Madagaskara (*ibid*, § 17), Holandije (*ibid*, § 18), Novog Zelanda (*ibid*, § 19), Nigerije (*ibid*, § 20), Rusije (*ibid*, § 21), Španije (*ibid*, § 22), Švedske (*ibid*, § 23) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 25).

3 Vidi, npr. izjave Nemačke (*ibid*, § 31), Iraka (*ibid*, § 34) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 40) i izveštaje o praksi Irana (*ibid*, § 33), Malezije (*ibid*, § 36), Sirije (*ibid*, § 39) i Zimbabvea (*ibid*, § 41).

i praksu onih država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[4]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Obaveza da se preduzmu sve moguće mere predostrožnosti da se zaštiti civilno stanovništvo i civilni objekti od posledica napada, uključena je u Nacrt II Dopunskog protokola, ali je izostavljena u poslednjem momentu, kao deo paketa za koji je trebalo usvojiti jednostavniji tekst.[5] Posledica toga je da II Dopunski protokol ne zahteva izričito takvu predostrožnost protiv posledica napada. Član 13(1) zahteva da „civilno stanovništvo i civili pojedinci uživaju opštu zaštitu od opasnosti koje proističu iz vojnih operacija".[6] Bilo bi teško ispuniti ovaj zahtev bez preduzimanja predostrožnosti protiv posledica napada. Zahtev da se preduzmu mere predostrožnosti protiv posledica napada uključena je u kasnije usvojene ugovore, koji su primenljivi u nemeđunarodnim oružanim sukobima, odnosno u II Protokolu uz Hašku Konvenciju o zaštiti kulturnih dobara.[7] Pored toga, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[8]

Vojni priručnici koji se primenjuju, ili su bili primenjivani, u nemeđunarodnim oružanim sukobima, navode zahtev da se preduzmu mere predostrožnosti protiv posledica napada.[9] Ovo je podržano izveštajima o praksi.[10]

Godine 1965, na 20. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta, usvojena je rezolucija u kojoj se pozivaju vlade i druge vlasti odgovorne za akcije u oružanim sukobima bilo koje vrste, da što je moguće više poštede civilno stanovništvo.[11] Ovo je kasnije potvrdila Generalna skupština UN, u rezoluciji o poštovanju ljudskih prava u oružanim sukobima koja je usvojena 1968. godine.[12] Pored toga, u re-

4 Vidi, npr. praksu Iraka (*ibid*, § 34), Kenije (*ibid*, § 16) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 25 i 40) i izveštaje o praksi Irana (*ibid*, § 33) i Malezije (*ibid*, § 36) .

5 Nacrt II Dopunskog protokola koji je MKCK podneo na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, član 24(2) (*ibid*., § 3).

6 II Dopunski protokol, član 13(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 2).

7 Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 8. (cit. u Vol. II, Ch. 12, § 290).

8 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (cit. u Vol. II, Ch. 6, § 5); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 6); KEBS Kodeks ponašanja, član 36. (*ibid*, § 7); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 5.4 (*ibid*, § 8).

9 Vidi, npr. vojne priručnike Hrvatske (*ibid*, § 13), Nemačke (*ibid*, § 14), Italije (*ibid*, § 15), Kenije (*ibid*, § 16), Madagaskara (*ibid*, § 17) i Nigerije (*ibid*, § 20).

10 Vidi, npr. i izveštaje o praksi Alžira (*ibid*, § 30) i Malezije (*ibid*, § 36).

11 20. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XXVIII (*ibid*, § 45).

12 Generalna skupština UN, Rez. 2444 (XXIII) (usvojena tajnim glasanjem sa 111 glasova za, bez glasova protiv i bez uzdržanih) (*ibid*, § 42).

zoluciji usvojenoj 1970. godine, na osnovu principa zaštite civilnog stanovništva u oružanim sukobima, Generalna Skupština je zahtevala da „prilikom izvođenja vojnih operacija treba uložiti sve napore da se civilno stanovništvo poštedi strahota rata, i treba preduzeti sve neophodne mere predostrožnosti da bi se izbegle povrede, gubici ili štete civilnom stanovništvu".[13]

Jurisprudencija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, u *Slučaju Kupreškić,* pruža dodatne dokaze da je zahtev za preduzimanje mera predostrožnosti protiv posledica napada običajnog karaktera i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. U presudi, Tribunal je zaključio da je ovo pravilo običajnog karaktera, jer tačno navodi i dopunjava već postojeće norme.[14] Može se zaista zastupati stanovište da je u principu razlikovanja ciljeva (vidi Pravila 1 i 7), koji je običajnog karaktera u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, sadržan i zahtev za poštovanje ovog pravila. Tribunal se takođe oslonio na činjenicu da ovo pravilo nije osporila ni jedna država.[15] Ova studija takođe nije pronašla ni jedan dokaz suprotne prakse.

Ovu praksu treba posmatrati zajedno sa obimnom praksom zabrane korišćenja ljudi kao štitova (vidi Pravilo 97). Namerno kršenje obaveze da se preduzmu mere predostrožnosti protiv posledica napada često je povezana sa korišćenjem ljudi kao štitova. Pored toga, međunarodna sudska praksa potvrđuje obavezu po međunarodnom pravu ljudskih prava da se preduzmu koraci za zaštitu života (vidi komentar Pravila 97).

Primeri predostrožnosti protiv posledica napada

Specifični primeri kako se primenjuje opšta obaveza da se preduzmu mere predostrožnosti protiv posledica napada obuhvataju na prvom mestu dve specifične obaveze naznačene u Pravilima 23 i 24.

Pored toga, praksa pokazuje da izgradnja skloništa, kopanje rovova, distribucija informacija i upozorenja, povlačenje civilnog stanovništva na sigurna mesta, usmeravanje saobraćaja, čuvanje civilnih objekata i mobilisanje organizacija civilne zaštite, predstavljaju mere koje se mogu preduzeti da bi se poštedelo civilno stanovništvo i civilni objekti pod kontrolom strane u sukobu.

Mogućnosti za preduzimanje mera predostrožnosti u napadu

Obavezu da se preduzmu mere predostrožnosti protiv posledica napada „*u najvećem mogućem stepenu*", mnoge države su tumačile kao ograničene na one mere predostrožnosti koje su praktične ili praktično moguće, uzimajući u obzir sve

[13] Generalna skupština UN, Rez. 2675 (XXV) (usvojena sa 109 glasova za, bez glasova protiv i sa 8 uzdržanih) (*ibid*, § 43).

[14] MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 46).

[15] MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 46).

okolnosti koje vladaju u tom trenutku, uključujući i humanitarne i vojne zahteve.[16] Izvestilac Radne grupe na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli izvestio je da je povodom izraza „*u najvećem mogućem stepenu*", koji kvalifikuje sve podtačke člana 58, brzo postignuta saglasnost.[17] Prema izjavi izvestioca, ova revizija je odražavala zabrinutost malih i gusto naseljenih zemalja, kojima je teško da odvoje civile i civilne objekte od vojnih ciljeva i da su čak i velike zemlje smatrale da je ovo odvajanje teško ili nemoguće sprovesti u mnogim slučajevima.[18] Prilikom ratifikacije I Dopunskog protokola, Austrija i Švajcarska su izjavile da primena ove obaveza spada u domen odbrane nacionalne teritorije.[19]

Praksa država pokazuje da napadača ne sprečava da napadne vojni objekat činjenica da je branilac propustio da preduzme odgovarajuće mere predostrožnosti ili da namerno koristi civile kao zaštitu vojnih operacija. U svakom slučaju, napadač je obavezan da preduzme odgovarajuće mere predostrožnosti prilikom napada (vidi Pravilo 15) i mora da poštuje princip proporcionalnosti (vidi Pravilo 14), čak i ako branilac krši međunarodno humanitarno pravo.

Potrebne informacije za odlučivanje o predostrožnosti protiv posledica napada

Mnoge države su izrazile stanovište da vojni zapovednici moraju da donesu odluku o merama predostrožnosti protiv posledica napada, na osnovu sopstvene procene informacija iz svih mogućih izvora koji su u datom trenutku na raspolaganju.[20]

Pravilo 23: Strane u sukobu moraju, u najvećem mogućem stepenu, da izbegavaju razmeštanje vojnih ciljeva u okviru ili blizu gusto naseljenih područja.

Praksa

Tom II, Odeljak 6, Poglavlje B.

16 Vidi, izjave Alžira (*ibid*, § 49), Belgije (*ibid*, § 49), Kameruna (*ibid*, § 56), Kanade (*ibid*, §§ 49 i 57), Francuske (*ibid*, § 49), Nemačke (*ibid*, §§ 49 i 58), Irske (*ibid*, § 49), Italije (*ibid*, §§ 49 i 59), Holandije (*ibid*, §§ 49 i 60), Španije (*ibid*, § 49), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 49 i 61) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 62).

17 Diplomatska konferencija na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, Izveštaj III Komitetu o radu Radne grupe (*ibid*, § 65).

18 Diplomatska konferencija na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, Izveštaj III Komitetu o radu Radne grupe (*ibid*, § 65).

19 Austrija, Rezerve podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 50); Švajcarska, Rezerve podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 51).

20 Vidi Ch. 4, beleška 33.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u međunarodnim i, ostaje za diskusiju, u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo je primena principa razlikovanja ciljeva (vidi Pravila 1 i 7). Ono je takođe povezano sa zabranom korišćenja ljudskih štitova (vidi Pravilo 97), pošto se sve moguće mora učiniti da bi se odvojili vojni ciljevi od civilnog stanovništva, ali ni pod kojim uslovima se civili ne smeju koristiti za prikrivanje vojnih ciljeva.

Međunarodni oružani sukobi

Dužnost svake strane u sukobu da izbegava razmeštanje vojnih ciljeva u okviru ili blizu gusto naseljenih područja kodifikovana je u članu 58(b) I Dopunskog protokola, na koje nije bilo rezervi u odnosu na ovo pravilo.[21] Ono je takođe uključeno u Sporazum između Izraela i Libana o prekidu vatre iz 1996.[22]

U mnoge vojne priručnike uključena je ova obaveza.[23] Ona je takođe podržana zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[24] Ova praksa obuhvata i praksu onih država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[25]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Iako II Dopunski protokol ne zahteva izričito predostrožnost protiv posledica napada, član 13(1) zahteva da „civilno stanovništvo i civili pojedinci uživaju opštu zaštitu od opasnosti koje proističu iz vojnih operacija", a bilo bi teško obezbediti takvu zaštitu ukoliko su vojni ciljevi razmešteni u okviru ili blizu gusto naseljenih područja.[26] Zahtev da se preduzmu mere predostrožnosti protiv posledica na-

21 I Dopunski protokol, član 58(b) (usvojen sa 80 glasova za, bez glasova protiv i 8 uzdržanih) (cit. u Vol. II, Ch. 6, § 70).

22 Izraelsko-Libanski sporazum o prekidu vatre, član 3. (*ibid*, § 71).

23 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 77), Australije (*ibid*, § 78), Benina (*ibid*, § 79), Kanade (*ibid*, § 80), Hrvatske (*ibid*, §§ 81-82), Ekvadora (*ibid*, § 83), Mađarske (*ibid*, § 84), Izraela (*ibid*, § 85), Italije (*ibid*, § 86), Kenije (*ibid*, § 87), Madagaskara (*ibid*, § 88), Holandije (*ibid*, § 89), Novog Zelanda (*ibid*, § 90), Nigerije (*ibid*, § 91), Rusije (*ibid*, § 92), Španije (*ibid*, § 93), Švedske (*ibid*, § 94), Švajcarske (*ibid*, § 95), Togoa (*ibid*, § 96), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 97) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 98).

24 Vidi, npr. izjave Francuske (*ibid*, § 105), Iraka (*ibid*, § 107), Izraela (*ibid*, §§ 105 i 108), Libana (*ibid*, §§ 105 i 113), Sirije (*ibid*, § 105), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 116) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 105 i 117-123) i izveštaje o praksi Bocuane (*ibid*, § 102), Egipta (*ibid*, § 104), Izraela (*ibid*, § 109), Jordana (*ibid*, § 110), Kuvajta (*ibid*, § 112), Malezije (*ibid*, § 114), Sirije (*ibid*, § 115), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 124) i Zimbabvea (*ibid*, § 125).

25 Vidi, npr. praksu Francuske (*ibid*, § 105), Iraka (*ibid*, § 107), Izraela (*ibid*, §§ 71, 85, 105 i 108), Kenije (*ibid*, § 87) Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 97 i 116) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 98, 105 i 117-123) i izveštaje o praksi Izraela (*ibid*, § 109), Malezije (*ibid*, § 114) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 124).

26 II Dopunski protokol, član 13(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 2).

pada, pored toga, uključen je u kasnije usvojene ugovore koji su primenljivi u nemeđunarodnim oružanim sukobima, odnosno u II Protokol uz Hašku Konvenciju o zaštiti kulturnih dobara.[27] Pored toga, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[28]

U vojne priručnike koji se primenjuju, ili su bili primenjivani, u nemeđunarodnim oružanim sukobima uključena je dužnost svake strane u sukobu da izbegava razmeštanje vojnih ciljeva u okviru ili blizu gusto naseljenih područja.[29]

Jurisprudencija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, u *Slučaju Kupreškić,* pruža dodatne dokaze o običajnoj prirodi obaveze svake strane u sukobu da izbegava lociranje vojnih ciljeva u okviru ili blizu gusto naseljenih područja i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. U presudi, Tribunal je zaključio da je ovo pravilo običajnog karaktera, jer tačno navodi i dopunjava već postojeće norme.[30] Može se zaista zastupati stanovište da je u principu razlikovanja ciljeva (vidi pravila 1 i 7) i principu proporcionalnosti (vidi Pravilo 14) koji su običajnog karaktera u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, sadržan i zahtev za poštovanje ovog pravila. Tribunal se takođe oslonio na činjenicu da ovo pravilo nije osporila ni jedna država.[31] Ova studija takođe nije pronašla ni jedan dokaz suprotne prakse.

Godine 1979. u vezi sa sukobom u Rodeziji/Zimbabve, MKCK je pozvao Patriotski front da „jasno odvoji civilne naseobine, posebno izbegličke kampove, od vojnih instalacija".[32]

Pravilo koje zahteva da se lica lišena slobode smeštaju u prostorije koje su udaljene od ratne zone (vidi Pravilo 121) i da se u slučaju raseljavanja moraju preduzeti sve moguće mere da bi se civilno stanovništvo prihvatilo pod zadovoljavajućim uslovima bezbednosti (vidi Pravilo 131), koja su primenljiva, i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, takođe su važni za uspostavljanje običajne prirode ovog pravila.

Tumačenje

Dok se neka praksa poziva na obavezu razmeštanja vojnih baza i instalacija izvan gusto naseljenih područja, opšta praksa ograničava ovu obavezu na ono što je

27 Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 8. (cit. u Vol. II, Ch. 12, § 292).

28 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (cit. u Vol. II, Ch. 6, § 74); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 75); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 5.4 (*ibid*, § 76).

29 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid*, § 79), Hrvatske (*ibid*, §§ 81-82), Ekvadora (*ibid*, § 83), Italije (*ibid*, § 86), Kenije (*ibid*, § 87), Madagaskara (*ibid*, § 88), Nigerije (*ibid*, § 91) i Togoa (*ibid*, § 96).

30 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 46).

31 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 46).

32 Vidi MKCK, Sukob u Južnoj Africi: Apel MKCK (*ibid*, § 131).

moguće. Moguće je, kako se navodi u nekim izveštajima o praksi država, da demografske promene dovedu do razmeštanja vojnih baza u okviru ili blizu mesta u okviru/blizu kojih ranije nisu bile smeštene.[33] Kada su ovi ciljevi nepokretna dobra, manja je mogućnost da se pomere nego što je to slučaj sa pokretnim dobrima. Na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, Južna Koreja je izjavila da ovo pravilo „ne predstavlja ograničenje u pogledu državnih vojnih instalacija na sopstvenoj teritoriji".[34] Instalacije koje imaju dvostruku upotrebu, kao što su železničke stanice i aerodromi, mogu čak sa razlogom biti smešteni u okviru ili blizu gusto naseljenih područja.

Pravilo 24: Strane u sukobu moraju, u najvećem mogućem stepenu, da uklone civilno stanovništvo i objekte pod svojom kontrolom iz blizine vojnih ciljeva.

Praksa

Tom II, Odeljak 6, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava primenljivu u međunarodnim i, ostaje za diskusiju, nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo je primena principa razlikovanja ciljeva (vidi pravila 1 i 7). Ono je takođe povezano sa zabranom ljudskih štitova (vidi Pravilo 97), pošto se sve moguće mora učiniti da bi se evakuisalo civilno stanovništvo iz blizine vojnih ciljeva; ni pod kojim uslovima se civili ne smeju koristiti za prikrivanje vojnih ciljeva.

Međunarodni oružani sukobi

Dužnost svake strane u sukobu je, da u najvećem mogućem stepenu, ukloni civilno stanovništvo i objekte pod svojom kontrolom iz blizine vojnih objekata, kodifikovana je u članu 58(a) I Dopunskog protokola, na koje nije bilo rezervi u odnosu na ovo pravilo.[35]

33 Vidi izveštaje o praksi Irana (*ibid*, § 106), Izraela (*ibid*, § 109), Kuvajta (*ibid*, § 112) i Malezije (*ibid*, § 114).

34 Južna Koreja, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 111).

35 I Dopunski protokol, član 58(a) (usvojen sa 80 glasova za, bez glasova protiv i 8 uzdržanih) (*ibid*, § 133).

Veliki broj vojnih priručnika potvrđuje ovu obavezu.[36] Ona je takođe podržana zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[37] Ova praksa obuhvata i praksu onih država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[38]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Iako II Dopunski protokol ne zahteva izričito predostrožnost protiv posledica napada, član 13(1) zahteva da „civilno stanovništvo i civili pojedinci uživaju opštu zaštitu od opasnosti koje proističu iz vojnih operacija".[39] Bilo bi teško obezbediti takvu zaštitu ukoliko civilna lica i objekti nisu uklonjeni iz blizine vojnih ciljeva kada je to moguće. Zahtev da se preduzmu mere predostrožnosti protiv posledica napada, pored toga, uključen je u kasnije usvojene ugovore koji su primenljivi u nemeđunarodnim oružanim sukobima, odnosno u II Protokol uz Hašku Konvenciju o zaštiti kulturnih dobara.[40] Pored toga, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[41]

U vojne priručnike koji se primenjuju ili su bili primenjivani u nemeđunarodnim oružanim sukobima uključena je dužnost svake strane u sukobu da u najvećem mogućem stepenu, ukloni civilno stanovništvo i civilne objekte pod svojom kontrolom iz blizine vojnih ciljeva.[42]

Jurisprudencija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, u *Slučaju Kupreškić,* pruža dodatne dokaze o običajnoj prirodi obaveze svake strane u sukobu da u najvećem mogućem stepenu ukloni civilno stanovništvo i civilne objekte pod svojom kontrolom iz blizine vojnih ciljeva i u međunarodnim, i ne-

36 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 138), Australije (*ibid*, § 139), Benina (*ibid*, § 140), Kameruna (*ibid*, § 141), Kanade (*ibid*, § 142), Hrvatske (*ibid*, § 143), Ekvadora (*ibid*, § 144), Francuske (*ibid*, § 145), Izraela (*ibid*, § 146), Italije (*ibid*, § 147), Kenije (*ibid*, § 148), Madagaskara (*ibid*, § 149), Holandije (*ibid*, § 150), Novog Zelanda (*ibid*, § 151), Nigerije (*ibid*, § 152), Španije (*ibid*, § 153), Švedske (*ibid*, § 154), Švajcarske (*ibid*, § 155), Togoa (*ibid*, § 156), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 157) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 158-159).

37 Vidi, npr. izjave Iraka (*ibid*, § 164) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 169-172) i izveštaje o praksi Egipta (*ibid*, § 163), Jordana (*ibid*, § 165), Kuvajta (*ibid*, § 166), Sirije (*ibid*, § 168), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 173) i Zimbabvea (*ibid*, § 174).

38 Vidi, npr. praksu Francuske (*ibid*, § 145), Iraka (*ibid*, § 164), Izraela (*ibid*, § 146), Kenije (*ibid*, § 148) Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 157) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 158-159 i 169-172) i izveštaje o praksi Sjedinjenih Država (*ibid*, § 173) .

39 II Dopunski protokol, član 13(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 2).

40 Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 8.

41 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid*, § 136); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 137).

42 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid*, § 140), Hrvatske (*ibid*, § 143), Ekvadora (*ibid*, § 144), Italije (*ibid*, § 147), Kenije (*ibid*, § 148), Madagaskara (*ibid*, § 149), Nigerije (*ibid*, § 152) i Togoa (*ibid*, § 156).

međunarodnim oružanim sukobima. U presudi, Tribunal je zaključio da je ovo pravilo običajnog karaktera jer tačno navodi i dopunjava već postojeće norme.[43] Može se zaista zastupati stanovište da je u principu razlikovanja ciljeva (vidi Pravila 1 i 7) koji je običajnog karaktera u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, sadržan i zahteva za poštovanje ovog pravila. Tribunal se takođe oslonio na činjenicu da ovo pravilo nije osporila ni jedna država.[44] Ova studija, takođe, nije pronašla ni jedan dokaz suprotne prakse.

MKCK podseća strane i u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima na obavezu da u u najvećem mogućem stepenu uklone civilno stanovništvo i civilne objekte pod svojom kontrolom iz blizine vojnih ciljeva.[45]

Tumačenje

Obaveza za sve strane u sukobu da, u najvećem mogućem stepenu, ukloni civilno stanovništvo i civilne objekte pod svojom kontrolom iz blizine vojnih ciljeva, posebno je važna u situacijama kada vojne ciljeve nije moguće odvojiti od gusto naseljenih područja, u skladu sa Pravilom 23.

Ovo pravilo je takođe povezano sa zabranom prisilnog raseljavanja civilnog stanovništva, osim ako bezbednosni uslovi nalažu takvu evakuaciju (vidi Pravilo 129), pošto se navodi da evakuacija mora biti izvedena u mogućem obimu.

Prema Priručniku pomorskih snaga SAD, „strana u oružanom sukobu ima potvrđenu obavezu da ukloni civilno stanovništvo pod svojom kontrolom, kao i ranjenike, bolesnike, brodolomnike i ratne zarobljenike iz blizine ciljeva za koje je verovatno da će ih neprijatelj napasti".[46] Proširenje ovog pravila na ranjenike, bolesnike i brodolomnike i ratne zarobljenike je u skladu sa pravilima 109-111, koja se odnose na evakuaciju, brigu i zaštitu ranjenika, bolesnika i brodolomnika i sa Pravilom 121. koje se odnosi na držanje lica koja su lišena slobode, na mestima koja su udaljena od zone borbenih dejstava.

43 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 176).

44 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 176).

45 Vidi, npr. MKCK, Memorandum o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava u Angoli (*ibid*, § 180) i Memorandum o postupanju u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom snaga koje učestvuju u Operaciji Turquoise (*ibid*, § 181).

46 Sjedinjene Države, *Pomorski priručnik* (*ibid*, § 159).

D E O II

POSEBNO ZAŠTIĆENA LICA I OBJEKTI

SANITETSKO I VERSKO OSOBLJE I OBJEKTI

Pravilo 25: Sanitetsko osoblje isključivo namenjeno za obavljanje sanitetskih dužnosti mora se poštovati i štititi u svim okolnostima. Ovo osoblje gubi svoju zaštitu ako počini, izvan svoje humanitarne funkcije, radnju štetnu po neprijatelja.

Praksa

Tom II, Odeljak 7, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo datira od Ženevske konvencije od 1864. godine, a ponovljeno je u narednim Ženevskim konvencijama iz 1906. i 1929. godine[1] Sada je kodifikovano u I, II i IV Ženevskoj konvenciji iz 1949. godine[2] Obim ovog pravila je proširen u članu 15. I Dopunskog protokola i, pored vojnog, obuhvata i civilno sanitetsko osoblje u svim prilikama.[3] Ovo proširenje je široko podržano u praksi država, koja se uopšteno odnosi na sanitetsko osoblje bez razlike da li je vojno ili civilno.[4]

1 Ženevska konvencija od 1864, član 2. (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 1); Ženevska konvencija iz 1906, čl. 9-10. (*ibid*, §§ 2-3); Ženevska konvencija iz 1929, čl. 9-10 (*ibid*, §§ 4-5).

2 Prva ženevska konvencija, čl. 24-26 (*ibid*, §§ 6-8); Druga ženevska konvencija, član 36. (*ibid*, § 9); Četvrta ženevska konvencija, član 20. (*ibid*, § 10).

3 I Dopunski protokol, član 15. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 12).

4 Vidi, npr. vojne priručnike Burkine Faso (*ibid*, § 27), Kanade (*ibid*, § 31), Kolumbije (*ibid*, §§ 32-33), Konga (*ibid*, § 34), Hrvatske (*ibid*, § 36), Dominikanske Republike (*ibid*, § 37), Ekvadora (*ibid*, § 38), Salvadora (*ibid*, § 39), Francuske (*ibid*, § 40), Mađarske (*ibid*, § 44), Libana (*ibid*, § 51), Malija (*ibid*, § 53), Maroka (*ibid*, § 54), Holandije (*ibid*, § 56), Nikaragve (*ibid*, § 58), Nigerije (*ibid*, §§ 59 i 61-62), Rumunije (*ibid*, § 63), Rusije (*ibid*, § 64), Senegala (*ibid*, § 65), Švajcarske (*ibid*, § 69), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 72) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 76); vidi i zakonodavstva Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 81), Kolumbije (*ibid*, §§ 82-83), Hrvatske (*ibid*, § 84), Salvadora (*ibid*, § 85), Estonije (*ibid*, § 87), Etiopije (*ibid*, § 88), Gruzije (*ibid*, § 89), Nikaragve (*ibid*, § 93), Poljske (*ibid*, § 96), Slovenije (*ibid*,

Ovo su takođe podržale i države koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[5]

Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda „namerno usmeravanje napada protiv ...osoblja koje nosi znakove raspoznavanja, definisane Ženevskim konvencijama, u skladu sa međunarodnim pravom" smatra se ratnim zločinom u međunarodnim oružanim sukobima.[6] Ovo se odnosi i na sanitetsko osoblje, pošto je ono ovlašćeno da koristi znakove raspoznavanja, u skladu sa Ženevskim konvencijama.

Brojni vojni priručnici sadrže obavezu poštovanja i zaštite medicinskog osoblja.[7] Po zakonodavstvu mnogih država, kršenje ovog pravila predstavlja ratni zločin.[8] Pored toga, ovo pravilo je podržano mnogim zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[9]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo je sadržano u zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija, koji nalaže da ranjenike i bolesnike treba prihvatiti i negovati, i zbog toga je neophodna zaštita sanitetskog osoblja, kako bi ranjenici i bolesnici dobili potrebnu negu.[10] Pravilo

§ 98), Španije (*ibid*, §§ 99-100), Tadžikistana (*ibid*, § 101), Ukrajine (*ibid*, § 102), Venecuele (*ibid*, §§ 103-104) i Jugoslavije (*ibid*, § 105); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 79), Salvadora (*ibid*, § 86), Nikaragve (*ibid*, § 94) i izjave Kine (*ibid*, § 109), Iraka (*ibid*, § 116), Kuvajta (*ibid*, §§ 118-119), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 126), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 131) i Venecuele (*ibid*, § 135).

5 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid*., § 41) i Sjedinjenih Država (*ibid*., §§ 75 i 77).

6 Statut MKS, član 8(2)(b)(xxiv) (*ibid*, § 832).

7 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, §§ 19-20), Australije (*ibid*, §§ 21-22), Belgije (*ibid*, §§ 23-24), Benina (*ibid*., § 25), Bosne i Hercegovine (*ibid*., § 26), Burkine Faso (*ibid*., § 27), Kameruna (*ibid*., §§ 28-29), Kanade (*ibid*, §§ 30-31), Kolumbije (*ibid*, §§ 32-33), Konga (*ibid*, § 34), Hrvatske (*ibid*, §§ 35-36), Dominikanske Republike (*ibid*, § 37), Ekvadora (*ibid*, § 38), Salvadora (*ibid*, § 39), Francuske (*ibid*, §§ 40-42), Nemačke (*ibid*, § 43), Mađarske (*ibid*, § 44), Indonezije (*ibid*, §§ 45-46), Izraela (*ibid*, § 47), Italije (*ibid*, § 48), Kenije (*ibid*, § 49), Južne Koreje (*ibid*, § 50), Libana (*ibid*, § 51), Madagaskara (*ibid*, § 52), Malija (*ibid*, § 53), Maroka (*ibid*, § 54), Holandije (*ibid*, §§ 55-56), Novog Zelanda (*ibid*, § 57), Nikaragve (*ibid*, § 58), Nigerije (*ibid*, §§ 59-62), Rumunije (*ibid*, § 63), Rusije (*ibid*, § 64), Senegala (*ibid*, § 65), Južne Afrike (*ibid*, § 66), Španije (*ibid*, § 67), Švedske (*ibid*, § 68), Švajcarske (*ibid*, § 69), Togoa (*ibid*, § 70), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 71-72), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 73-77) i Jugoslavije (*ibid*, § 78).

8 Vidi, npr. zakonodavstva Bangladeša (*ibid*, § 80), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 81), Kolumbije (*ibid*, §§ 82-83), Hrvatske (*ibid*, § 84), Salvadora (*ibid*, § 85), Estonije (*ibid*, § 87), Etiopije (*ibid*, § 88), Gruzije (*ibid*, § 89), Irske (*ibid*, § 90), Italije (*ibid*, § 91), Litvanije (*ibid*, § 92), Nikaragve (*ibid*, § 93), Norveške (*ibid*, § 95), Poljske (*ibid*, § 96), Rumunije (*ibid*, § 97), Slovenije (*ibid*, § 98), Španije (*ibid*, §§ 99-100), Tadžikistana (*ibid*, § 101), Ukrajine (*ibid*, § 102), Venecuele (*ibid*, §§ 103-104) i Jugoslavije (*ibid*, § 105); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 79), Salvadora (*ibid*, § 86) i Nikaragve (*ibid*, § 94).

9 Vidi, npr. izjave Kine (*ibid*, § 109), Nemačke (*ibid*, § 113), Kuvajta (*ibid*, §§ 118-119), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 126) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 129-133); Venecuele (*ibid*, § 135) i Jugoslavije (*ibid*, §§ 136-137) i izveštaje o praksi Ruande (*ibid*, § 125).

10 Ženevske konvencije od 1949, zajednički član 3. Argumentacija je primenjena, npr. u vojnim priručnicima Belgije (*ibid*, § 24), Kolumbije (*ibid*, § 32), Salvadora (*ibid*, § 39), Izraela (*ibid*, § 47), Južne Afrike (*ibid*, § 66) i Španije (*ibid*, § 67).

da sanitetsko osoblje mora da bude poštovano i zaštićeno izričito je navedeno u II Dopunskom protokolu.[11] Pored toga, po Statutu Međunarodnog krivičnog suda „namerno usmeravanje napada protiv ...osoblja koje nosi znakove raspoznavanja, definisane Ženevskim konvencijama, u skladu sa međunarodnim pravom" smatra se ratnim zločinom u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[12] Takođe, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji su primenljivi i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[13]

Poštovanje i zaštita sanitetskog osoblja uključena je u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[14] Kršenje ovog pravila kažnjivo je po zakonodavstvima mnogih država u oružanom sukobu bilo koje vrste.[15] Ovo pravilo navođeno je u mnogim zvaničnim izjavama u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima.[16]

Nema suprotne zvanične prakse ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe. Navodni napadi na sanitetsko osoblje su generalno osuđivani od strane država.[17] Međunarodne organizacije su takođe osudile kršenja ovog pravila, na primer za vreme sukoba u Burundiju, Čečeniji, Salvadoru i bivšoj Jugoslaviji.[18] MKCK poziva strane i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju ovo pravilo.[19]

11 II Dopunski protokol, član 9(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 13).

12 Statut MKS, član 8(2)(e)(ii) (*ibid*, § 832).

13 Vidi, npr. Hašku izjavu o poštovanju humanitarnih principa (*ibid*, § 17).

14 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 20), Australije (*ibid*, §§ 21-22), Benina (*ibid*, § 25), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 26), Kameruna (*ibid*, § 29), Kanade (*ibid*, §§ 30-31), Kolumbije (*ibid*, §§ 32-33), Hrvatske (*ibid*, §§ 35-36), Ekvadora (*ibid*, § 38), Salvadora (*ibid*, § 39), Francuske (*ibid*, § 42), Nemačke (*ibid*, § 43), Mađarske (*ibid*, § 44), Italije (*ibid*, § 48), Kenije (*ibid*, § 49), Južne Koreje (*ibid*, § 50), Libana (*ibid*, § 51), Madagaskara (*ibid*, § 52), Holandije (*ibid*, § 55), Novog Zelanda (*ibid*, § 57), Nigerije (*ibid*, §§ 60-62), Rusije (*ibid*, § 64), Južne Afrike (*ibid*, § 66), Španije (*ibid*, § 67) i Togoa (*ibid*, § 70).

15 Vidi, npr. zakonodavstva Bangladeša (*ibid*, § 80), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 81), Kolumbije (*ibid*, §§ 82-83), Hrvatske (*ibid*, § 84), Salvadora (*ibid*, § 85), Estonije (*ibid*, § 87), Etiopije (*ibid*, § 88),Gruzije (*ibid*, § 89), Irske (*ibid*, § 90), Litvanije (*ibid*, § 92), Norveške (*ibid*, § 95), Poljske (*ibid*, § 96), Slovenije (*ibid*, § 98), Španije (*ibid*, §§ 99-100), Tadžikistana (*ibid*, § 101), Ukrajine (*ibid*, § 102), Venecuele (*ibid*, §§ 103-104) i Jugoslavije (*ibid*, § 105); vidi i zakonodavstvo Italije (*ibid*, § 91), Nikaragve (*ibid*, § 93) i Rumunije (*ibid*, § 97), čija primena nije isključena u nemeđunarodnom oružanom sukobu i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 79), Salvadora (*ibid*, § 86) i Nikaragve (*ibid*, § 94).

16 Vidi, npr. praksu Filipina (*ibid*, § 123), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 132), Venecuele (*ibid,* § 135) i Jugoslavije (*ibid*, §§ 136 i 137).

17 Vidi, npr. izjave Sjedinjenih Država (*ibid*, § 132), Venecuele (*ibid*, § 135) i Jugoslavije (*ibid*, § 137).

18 Vidi npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 39/119 (*ibid*, § 140), Rez. 40/139 (*ibid*, § 141) i Rez. 41/157(*ibid*, § 141); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1987/51 (*ibid*, § 142); KEBS, Predsedavajući biroa, Saopštenje za štampu 86/96 (*ibid*, § 149).

19 Vidi, npr. praksa MKCK (*ibid*, §§ 156-158, 160-164 i 166-172).

Definicija sanitetskog osoblja

Izraz „sanitetsko osoblje" odnosi se na osoblje koje je strana u sukobu posebno odredila za traženje, prikupljanje, transport, utvrđivanje dijagnoze ili lečenje, uključujući i pružanje prve pomoći, ranjenika bolesnika i brodolomnika i za sprečavanje bolesti, upravljanje sanitetskim jedinicama ili funkcionisanje ili upravljanje sanitetskim transportom. Takvo raspoređivanje može biti stalno ili privremeno. Izraz medicinsko osoblje podrazumeva:

i. sanitetsko osoblje, vojno ili civilno, strane u sukobu, uključujući ono koje je navedeno u I i II Konvenciji i ono koje je dodeljeno organizacijama civilne zaštite;
ii. sanitetsko osoblje nacionalnih društava Crvenog krsta ili Crvenog polumeseca i drugih dobrovoljnih društava za pomoć koje je na odgovarajući način priznala i ovlastila strana u sukobu, uključujući i MKCK;
iii. sanitetsko osoblje koje je stavljeno na raspolaganje strani u sukobu iz humanitarnih razloga, od strane neutralne ili druge države koja nije strana u tom sukobu; od strane priznatog i ovlašćenog društva za pomoć takve države; ili od strane nepristrasne međunarodne humanitarne organizacije.

Ova definicija je formulisana u članu 8(c) I Dopunskog protokola i u velikoj meri je primenjivana u praksi država.[20] Suština ove definicije je da sanitetsko osoblje mora biti *isključivo* određeno za izvršavanje sanitetskih zadataka, da bi uživalo posebnu zaštitu koja mu je obezbeđena. Ako je sanitetsko raspoređivanje stalno, poštovanje i zaštita se moraju pružati svo vreme. Ako je sanitetsko raspoređivanje samo privremeno, poštovanje i zaštita važe samo za vreme obavljanja zadatka. Samo ono sanitetsko osoblje kome su dodeljeni dužnosti saniteta od strane u sukobu može da uživa zaštićeni status. Druga lica, koja obavljaju medicinske dužnosti, uživaju zaštitu protiv napada kao civili, dok ne učestvuju direktno u neprijateljstvima (vidi Pravilo 6). Takva lica nisu sanitetsko osoblje i zbog toga nemaju pravo da nose znak zaštite. Kanadsko Pravilo službe ovo objašnjava na sledeći način:

Nevladine organizacije kao što su CARE ili Médecins Sans Frontiers (Lekari bez granica) mogu da nose svoje prepoznatljive oznake. Oznake koje koriste CARE, MSF i druge nevladine organizacije ne uživaju međunarodnopravnu zaštitu, iako se njihov rad u korist žrtava oružanih sukoba mora poštovati. Posle priznavanja da obezbeđuju pomoć bolesnicima i ranjenicima, nevladine organizacije se takođe moraju poštovati.[21]

Izraz „vojno sanitetsko osoblje" odnosi se na sanitetsko osoblje koji čine pripadnici oružanih snaga. Izraz „civilno sanitetsko osoblje" odnosi se na sanitetsko osoblje koje ne čine pripadnici oružanih snaga, ali koje je posebno dodeljeno strani u sukobu za izvršavanje medicinskih dužnosti.

20 I Dopunski protokol, član 8(c) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 11).
21 Kanada, *Kodeks ponašanja* (*ibid*, § 31).

Ista opšta definicija bila je konsenzusom uključena u nacrt II Dopunskog protokola, ali je izostavljena u poslednjem trenutku kao deo paketa za koji je trebalo usvojiti jednostavniji tekst.[22] Posledica toga je da II Dopunski protokol ne sadrži definiciju sanitetskog osoblja, a izraz sanitetsko osoblje, kako se koristi u nemeđunarodnim oružanim sukobima, može se tumačiti na isti način na koji je definisano u I Dopunskom protokolu.[23] Može se zaključiti, iz definicije koja je inicijalno bila uključena u nacrti II Dopunskog protokola, i pregovora na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola da „sanitetsko osoblje" predstavlja ono osoblje koje je strana u sukobu posebno odredila za traženje, prikupljanje, transport, utvrđivanje dijagnoze ili lečenje, uključujući i pružanje prve pomoći, ranjenika bolesnika i brodolomnika i za sprečavanje bolesti, upravljanje sanitetskim jedinicama ili funkcionisanje ili upravljanje sanitetskim transportom. Takvo raspoređivanje može biti stalno ili privremeno. Izraz medicinsko osoblje podrazumeva:

iv. sanitetsko osoblje, vojno ili civilno, strane u sukobu, uključujući i ono koje je dodeljeno organizacijama civilne zaštite;
v. sanitetsko osoblje organizacija Crvenog krsta ili Crvenog polumeseca i koje je na odgovarajući način priznala i ovlastila strana u sukobu;
vi. sanitetsko osoblje drugih društava za pomoć, koje je priznala i ovlastila strana u sukobu i koje se nalazi na teritoriji države u kojoj se vodi sukob.

Pregovori na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola pokazuju da se, zbog specifičnog karaktera nemeđunarodnih oružanih sukoba, pomenuti primeri razlikuju u dve stavke u odnosu na listu primera za međunarodne oružane sukobe. Prvo, izraz „organizacije Crvenog krsta ili Crvenog polumeseca" upotrebljen je da bi se „pokrila ne samo pomoć koju je obezbedila vlada, već i postojeće grupe ili ogranci Crvenog krsta strane koja se suprotstavlja vladi, a čak i improvizovane organizacije koje su nastale u toku sukoba."[24] U ovom pogledu treba napomenuti da je izraz „organizacije Crvenog krsta (Crvenog polumeseca, Crvenog lava i sunca)" takođe upotrebljen u članu 18. II Dopunskog protokola.[25] Drugo, Komitet za izradu nacrta smatrao je da je neophodno istaći da, osim organizacija Crvenog krsta, druga društva za pomoć moraju biti locirana na teritoriji države u kojoj se vodi sukob, da bi se izbegla mogućnost da se druge

[22] Nacrt II Dopunskog protokola koji je MKCK podneo na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, član 11(f) (*ibid*, § 14).

[23] Vidi deklaraciju povodom ovoga od strane Sjedinjenih Država (*ibid*, § 15) i praksu na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola (*ibid*, § 150); vidi i Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, §§ 4661-4665.

[24] DKRRMHP, *Službeni zapisnici*, Vol. XI, CDDH/II/SR.40, 20 March 1975, pp.430-431, § 9, vidi i Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 4666.

[25] II Dopunski protokol, član 18(1) (usvojen konsenzusom).

nepoznate grupe izvan zemlje formiraju kao društva za pomoć na teritoriji zemlje u sukobu i budu priznata od strane pobunjenika".[26]

Poštovanje i zaštita sanitetskog osoblja

Praksa država pokazuje sledeća značenja izraza „poštovati i štititi". Prema Vojnom priručniku UK i Terenskom priručniku SAD, izraz „poštovati i štititi" znači da se sanitetsko osoblje ne sme „namerno napadati, na njega se ne sme otvarati vatra ili bez potrebe sprečavati da izvršava svoju osnovnu funkciju".[27] Nemački Vojni priručnik i Švajcarski Osnovni vojni priručnik sadrže slična shvatanja.[28] Španski Priručnik prava oružanih sukoba navodi da zaštita obuhvata i obavezu da se kada je potrebno brani, pomaže i podržava sanitetsko osoblje.[29] Vojni priručnici Benina, Hrvatske, Madagaskara, Nigerije i Togoa navode da se sanitetsko osoblje ne sme napadati i da mu se mora omogućiti da izvršava svoje zadatke sve dok taktička situacija to dozvoljava.[30] I Dopunski protokol takođe nalaže da „u slučaju potrebe, civilnom sanitetskom osoblju treba pružiti svu pomoć na onim područjima na kojima bi sanitetska služba bila dezorganizova usled ratnih dejstava".[31] II Dopunski protokol nalaže da će se sanitetskom osoblju „pružati sva raspoloživa pomoć u vršenju njegovih dužnosti".[32]

Princip da sanitetsko osoblje ne sme biti kažnjavano zbog pružanja medicinske pomoći predmet je Pravila 26.

Gubitak zaštite sanitetskog osoblja

Vojni priručnici i nacionalna zakonodavstva ističu da sanitetsko osoblje koje izvršava akte neprijateljstva gubi svoju posebnu zaštitu.[33] Ovaj izuzetak je povezan sa zahtevom da takvo osoblje mora biti isključivo namenjeno za obavljanje medicinskih dužnosti da bi uživalo poštovanje i zaštitu. Takođe, pod režimom zaštite – koja je rezultat dužnosti da se vodi briga o ranjenicima i bolesnicima –

26 DKRRMHP, Izveštaj Redakcionog odbora (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 150); vidi i Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 4667.

27 Ujedinjeno Kraljevstvo, *Vojni priručnik* (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 71); Sjedinjene Države, *Terenski priručnik* (*ibid*, § 73).

28 Nemačka, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 43); Švajcarska, *Osnovni vojni priručnik* (*ibid*, § 69).

29 Španija, Priručnik POS (*ibid*, § 67).

30 Vidi vojne priručnike Benina (*ibid*, § 25), Hrvatske (*ibid*, § 35), Madagaskara (*ibid*, § 52), Nigerije (*ibid*, §§ 60 i 62) i Togoa (*ibid*, § 70).

31 I Dopunski protokol, član 15(2) (usvojen konsenzusom).

32 II Dopunski protokol, član 9(1) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 13).

33 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, §§ 187-188), Izraela (*ibid*, § 47), Holandije (*ibid*, § 200), Španije (*ibid*, §§ 67 i 203) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 208 i 210) i zakonodavstva Italije (*ibid*, § 91), Nikaragve (*ibid*, § 93) i Španije (*ibid*, § 99).

posebna zaštita proizlazi iz zbrinjavanja ranjenika i bolesnika. U Španskom Priručniku prava oružanih sukoba objašnjeno je:

Mora se naglasiti da zaštita sanitetskog osoblja nije lična privilegija, već posledica obaveze poštovanja i zaštite ranjenika i bolesnika koji se moraju tretirati humano u svim okolnostima... Sanitetsko osoblje gubi svoju posebnu zaštitu, koju inače uživa, ukoliko ne izvršava neprijateljske akte. Takvo ponašanje se može smatrati perfidijom, ako za vreme dok takve akte izvršava, koristi zaštitu pozicije sanitetskog osoblja i zaštitna obeležja.[34]

Dok Prva Ženevska konvencija i I Dopunski protokol nalažu da sanitetske jedinice i transporti gube zaštitu ukoliko se upotrebe „pored njihovih humanih dužnosti, za vršenje radnji štetnih po neprijatelja", II Dopunski protokol nalaže gubitak zaštite u slučaju da se koriste za vršenje „neprijateljskih akata izvan njihove humanitarne funkcije".[35] U skladu sa Komentarima dopunskih protokola, oba izraza imaju isto značenje.[36] Iako se ove odredbe posebno odnose na sanitetske jedinice, pravilo o gubitku zaštite može se analogno primeniti i na sanitetsko osoblje.

Uopšteno, direktno učestvovanje u neprijateljstvima, koje je kršenje principa neutralnosti i izvan je humanitarne funkcije sanitetskog osoblja, predstavlja radnju štetnu po neprijatelja. Ovo znači da ukoliko su sanitetske jedinice uključene u borbene jedinice, i ako sanitetsko osoblje nosi oružje i direktno učestvuje u neprijateljstvima, ono ne uživa zaštitu. Ipak, samo briga o ranjenicima i bolesnicima neprijateljske strane, niti samo nošenje neprijateljske uniforme ili nošenje oznaka, ne može se smatrati aktom neprijateljstva. Kako je objašnjeno, naoružavanje sanitetskog osoblja lakim naoružanjem za ličnu odbranu i odbranu pacijenata i korišćenje takvog naoružanja u navedene svrhe, ne proizvodi gubitak zaštite. Pored toga, analognom primenom sličnog pravila, primenljivog na sanitetske jedinice, ne može se smatrati neprijateljskim aktom, ako je sanitetsko osoblje praćeno vojnim pripadnicima, ili ako su oni prisutni, ili ako sanitetsko osoblje poseduje lako naoružanje ili municiju koju je oduzelo od pacijenata, a još uvek ga nije predalo nadležnoj službi.

Opremanje sanitetskog osoblja lakim ličnim naoružanjem

Praksa država pokazuje da zaštićeni status sanitetskog osoblja ne prestaje ako je ono opremljeno lakim ličnim naoružanjem za odbranu pacijenata, ili samo odbranu protiv akata nasilja, na primer, protiv pljačkaša. Ako to oružje koriste u borbi protiv neprijateljskih snaga koje poštuju ratno pravo, posebno da se odbrane od zarobljavanja, gube zaštitu.

34 Španija, *Priručnik POS* (*ibid*, § 67).

35 Prva ženevska konvencija, član 21. (*ibid*, § 586); I Dopunski protokol, član 13. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 589); II Dopunski protokol, član 11. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 590).

36 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, §§ 4720-4721.

Ovo tumačenje je prvi put uključeno u Ženevsku konvenciju iz 1906. i ponovljeno u Ženevskoj konvenciji iz 1929. godine.[37] Sada je kodifikovano u I Ženevskoj konvenciji i I Dopunskom protokolu.[38] Ono je takođe bilo konsenzusom uključeno u nacrt II Dopunskog protokola, ali je izostavljeno u poslednjem trenutku, kao deo paketa za koji je trebalo usvojiti jednostavniji tekst.[39] Očigledno je da je u praksi zaštita sanitetskog osoblja protiv nasilja jednako važna u situacijama nemeđunarodnog oružanog sukoba, kao i u međunarodnom oružanom sukobu. Pored toga, na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, SSSR je izjavio da je ovo pravilo neophodno, čak i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, pošto bi u suprotnom sanitetsko osoblje, koje razoruža ranjenog vojnika izgubilo pravo na zaštitu, ukoliko to oružje ne odbaci.[40]

Brojni vojni priručnici navode da nošenje lakog ličnog naoružanja ne lišava sanitetsko osoblje zaštićenog statusa.[41] Prema Nemačkom Vojnom priručniku, u „lično naoružanje" spadaju pištolji, revolveri i puške.[42] U Holandskom vojnom priručniku dato je isto tumačenje izraza i dodato da se isključuju automatsko ili drugo oružje za čije rukovanje je potrebno više od jedne osobe, oružje čija je namena uništavanje objekata, kao što su lanseri raketa i drugo protiv tenkovsko naoružanje, rasprskavajuće ručne bombe i slično.[43] Ova tumačenja su zasnovana na diskusijama na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli.[44]

Na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, Sjedinjene Države su prihvatile da se nošenje oružja od strane civilnog sanitetskog osoblja neće smatrati radnjom štetnom po neprijatelja, „ali na okupiranim teritorijama ili u oblastima u kojima se odvijaju borbena dejstva, pravo strane koja kontroliše oblast da razoruža takvo osoblje treba da bude zadržano"[45].

37 Ženevska konvencija iz 1906, član 22(1) (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 180); Ženevska konvencija od 1929, član 8(1) (*ibid*, § 181).

38 Prva ženevska konvencija, član 22(1) (*ibid*, § 182); I Dopunski protokol, član 13(2)(a) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 183).

39 Nacrt II Dopunskog protokola koji je MKCK podneo na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, član 17(2) i (3)(a) (*ibid*, § 184).

40 Vidi izjavu SSSR-a na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 222).

41 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 186), Australije (*ibid*, §§ 187-188), Belgije (*ibid*, §§ 189-190), Benina (*ibid*, § 191), Kameruna (*ibid*, § 192), Kanade (*ibid*, §§ 193-194), Ekvadora (*ibid*, § 195), Francuske (*ibid*, § 196), Nemačke (*ibid*, § 197), Kenije (*ibid*, § 198), Holandije (*ibid*, §§ 199-200), Nigerije (*ibid*, § 201), Južne Afrike (*ibid*, § 202), Španije (*ibid*, § 203), Švajcarske (*ibid*, § 204), Togoa (*ibid*, § 205), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 206-207), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 208-211) i Jugoslavije (*ibid*, § 212).

42 Nemačka, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 197).

43 Holandija, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 199).

44 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 563.

45 Vidi izjavu Sjedinjenih Država na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 224).

Pravilo 26: Kažnjavanje lica za obavljanje dužnosti medicinskog karaktera koja je u skladu sa medicinskom etikom ili prisiljavanje osobe koja se bavi nekim poslom medicinskog karaktera da obavlja poslove u suprotnosti sa medicinskom etikom je zabranjeno.

Praksa

Tom II, Odeljak 7, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Medicinska etika

Ovo pravilo je kodifikovano u članu 16. I Dopunskog protokola i članu 10. II Dopunskog protokola, na koje nisu stavljane rezerve.[46]

Pravilo je uključeno u vojne priručnike, uključujući i priručnike koji se primenjuju, ili su bili primenjivani, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[47] Podržano je zvaničnim izjavama.[48]

Kršenje ovog pravila predstavlja i kršenje prava da se ranjenici i bolesnici poštuju i da se o njima brine (vidi pravila 110-111) i obavezu poštovanja i zaštite sanitetskog osoblja (vidi Pravilo 25).

Nisu pronađeni primeri suprotne zvanične prakse ni u međunarodnim niti u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Navodne progone sanitetskog osoblja države su osuđivale kao povredu humanitarnog prava.[49] Ovo su osuđivale i Ujedinjene Nacije.[50] Ovu zabranu su prihvatili Savet Evrope i Svetska medicinska asocijacija.[51]

Pored poslova suprotnih „medicinskoj etici", i član 16. I Dopunskog protokola i član 10. II Dopunskog protokola zabranjuju prisiljavanje lica koja se bave medi-

46 I Dopunski protokol, član 16. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 232) i II Dopunski protokol, član 10. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 233).

47 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 235), Australije (*ibid*, § 236), Kanade (*ibid*, § 237), Holandije (*ibid*, § 238), Novog Zelanda (*ibid*, § 239), Senegala (*ibid*, § 240), Španije (*ibid*, § 241) i Jugoslavije (*ibid*, § 242).

48 Vidi, npr. izjavu Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 247).

49 Vidi, npr. izjavu Sjedinjenih Država (*ibid*, § 249).

50 Vidi npr. Generalna skupština UN, Rez. 44/165 (*ibid*, § 250); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1990/77 (*ibid*, § 251).

51 Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 904 (*ibid*, § 253); Svetska medicinska asocijacija, Pravila koja uređuju negu bolesnika i ranjenika, posebno u vreme oružanog sukoba (*ibid*, § 257).

cinskim poslom na izvršavanje zadataka suprotnih „drugim medicinskim propisima koji štite ranjenike i bolesnike".[52] Detaljnije odredbe nisu pronađene u praksi država u vezi sa sadržinom ovih pravila, osim pravila o medicinskoj etici. Iako je ovaj tekst dodat na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, „nije bilo pokušaja da se navedu primeri ovih pravila".[53] Izgleda da je smisao ove odredbe zabrana „prisiljavanja medicinskog osoblja da se ponaša u suprotnosti sa interesima pacijenata".[54] U tom smislu, ovo pravilo je u saglasnosti sa osnovnom garancijom, da se niko ne može podvrgnuti povređivanju, medicinskim ili naučnim eksperimentima ili drugim medicinskim procedurama bez posebnih indikacija zdravstvenog stanja i ukoliko ove procedure nisu u skladu sa opšteprihvaćenim medicinskim standardima (vidi Pravilo 92).

Medicinska tajna

Na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, Kuba, Danska, Francuska, Holandija i Norveška su se suprotstavile mogućnosti da je, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom, sanitetsko osoblje dužno da podnese izveštaj o ranjavanju vatrenim oružjem u toku oružanog sukoba.[55] Ipak, na kraju ovo nije zabranjeno ni u I niti u II Dopunskom protokolu. Iako niko ne sme biti kažnjen za ukazivanje medicinskog tretmana, postoji mogućnost sankcionisanja osobe zbog sakrivanja informacije, u slučajevima u kojima postoji pravna obaveza davanja takvih informacija. Dok su neke države usvojile sisteme potpune poverljivosti u odnosu na informacije sadržane u medicinskom dosijeu, i u odnosu na izveštavanje o određenom ranjavanju, u međunarodnom pravu ne postoji pravilo koje državi zabranjuje da usvoji zakonodavstvo koje obavezuje davanje informacija, uključujući, na primer, informacije o zaraznim bolestima, i neke države su to i učinile.[56]

Pravilo 27: Versko osoblje isključivo namenjeno vršenju religijskih dužnosti mora biti poštovano i zaštićeno u svim prilikama. Ovo osoblje gubi svoju zaštitu ako počini, izvan svoje humanitarne funkcije, radnju štetnu po neprijatelja.

52 I Dopunski protokol, član 16. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 232) i II Dopunski protokol, član 10. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 233).

53 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 669. Primer tog pravila mogla bi biti zabrana lekarima da sarađuju u medicinskim zahvatima koje izvodi osoblje koje nije zvanično kvalifikovano, npr. studenti medicine, *ibid*, § 4693.

54 *Ibid*, § 669.

55 Vidi praksu Kube (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 270), Danske (*ibid*, §§ 271-271), Francuske (*ibid*, § 273), Holandije (*ibid*, § 274) i Norveške (*ibid*, § 275) .

56 Vidi, npr. Jugoslavija, Propisi o primeni pravila MHP u OS SFRJ, koji se poziva na jugoslovenske propise (*ibid*, § 266) i Filipini, Izvršna naredba 212 (*ibid*, § 276).

Praksa

Tom II, Odeljak 7, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza poštovanja i zaštite verskog osoblja datira od Ženevske konvencije od 1864. godine, a ponovljena je u narednim Ženevskim konvencijama iz 1906.godine i 1929. godine.[57] Sada je kodifikovano u članu 24. I Ženevske konvencije i članu 36. II Ženevske konvencije.[58] Obim ovog pravila je proširen u članu 15. I Dopunskog protokola i, pored vojnog, obuhvata i civilno versko osoblje u svim prilikama.[59] Ovo proširenje je široko podržano u praksi država, koja se uopšteno odnosi na versko osoblje, bez razlike da li je vojno ili civilno.[60] Ovo su takođe podržale i države koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[61]

Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda „namerno usmeravanje napada protiv ...osoblja koje nosi znakove raspoznavanja, definisane Ženevskim konvencijama u skladu sa međunarodnim pravom" smatra se ratnim zločinom u međunarodnim oružanim sukobima.[62] Ovo se odnosi i na versko osoblje, pošto je ono ovlašćeno da koristi znakove raspoznavanja, u skladu sa Ženevskim konvencijama.

57 Ženevska konvencija od 1864.godine, član 2. (*ibid*, § 287); Ženevska konvencija od 1906.godine, član 9. (*ibid*, § 288); Ženevska konvencija od 1929.godine, član 9. (*ibid*, § 289).

58 Prva ženevska konvencija, član 24. (*ibid*, § 290); Druga ženevska konvencija, član 36. (*ibid*, § 291).

59 I Dopunski protokol, član 15. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 293).

60 Vidi, npr. vojne priručnike Argenitine (*ibid*, § 300), Australije (*ibid*, §§ 301-302), Belgije (*ibid*, § 303), Benina (*ibid*, § 305), Kameruna (*ibid*, § 306), Kanade (*ibid*, § 307), Hrvatske (*ibid*, § 308), Salvadora (*ibid*, § 310), Francuske (*ibid*, §§ 311-312), Mađarske (*ibid*, § 314), Italije (*ibid*, § 318), Madagaskara (*ibid*, § 321), Holandije (*ibid*, §§ 322-323), Južne Afrike (*ibid*, § 328), Španije (*ibid*, § 329), Švajcarske (*ibid*, § 330), Togoa (*ibid*, § 331) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 336); vidi i zakonodavstva Hrvatske (*ibid*, § 340), Estonije (*ibid*, § 342), Gruzije (*ibid*, § 343), Irske (*ibid*, § 344), Nikaragve (*ibid*, § 346), Norveške (*ibid*, § 348), Poljske (*ibid*, § 349), Slovenije (*ibid*, § 350), Španije (*ibid*, §§ 351-352), Tadžikistana (*ibid*, § 353) i Jugoslavije (*ibid*, § 354); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 338), Salvadora (*ibid*, § 341) i Nikaragve (*ibid*, § 347) i izjave Sjedinjenih Država (*ibid*, § 361) i Jugoslavije (*ibid*, § 363).

61 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid*, § 311) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 336).

62 Statut MKS, član 8(2)(b)(xxiv) (*ibid*, § 832).

Brojni vojni priručnici sadrže obavezu poštovanja i zaštite verskog osoblja.[63] Po zakonodavstvu mnogih država, kršenje ovog pravila je krivično delo.[64] Pored toga, ovo pravilo je podržano mnogim zvaničnim izjavama.[65]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Obaveza poštovanja i zaštite verskog osoblja navedena je u članu 9. II Dopunskog protokola, na koji nisu stavljene rezerve.[66] Pored toga, po Statutu Međunarodnog krivičnog suda „namerno usmeravanje napada protiv ...osoblja koje nosi znakove raspoznavanja, definisane Ženevskim konvencijama u skladu sa međunarodnim pravom, smatra se ratnim zločinom u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[67] Poštovanje i zaštita verskog osoblja uključena je u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[68] Kršenje ovog pravila kažnjivo je po zakonodavstvima mnogih država u oružanom sukobu bilo koje vrste.[69] Postoji i praksa koja podržava ovo pravilo, posebno u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[70]

63 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 300), Australije (*ibid*, §§ 301-302), Belgije (*ibid*, §§ 303-304), Benina (*ibid*, § 305), Kameruna (*ibid*, § 306), Kanade (*ibid*, § 307), Hrvatske (*ibid*, § 308), Ekvadora (*ibid*, § 309), Salvadora (*ibid*, § 310), Francuske (*ibid*, §§ 311-312), Nemačke (*ibid*, § 313), Mađarske (*ibid*, § 314), Indonezije (*ibid*, §§ 315-316), Izraela (*ibid*, § 317), Italije (*ibid*, § 318), Kenije (*ibid*, § 319), Južne Koreje (*ibid*, § 320), Madagaskara (*ibid*, § 321), Holandije (*ibid*, §§ 322-323), Nikaragve (*ibid*, § 325), Nigerije (*ibid*, §§ 326-327), Južne Afrike (*ibid*, § 328), Španije (*ibid*, § 329), Švajcarske (*ibid*, § 330), Togoa (*ibid*, § 331), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 332-333), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 334-336) i Jugoslavije (*ibid*, § 337).

64 Vidi, npr. zakonodavstva Bangladeša (*ibid*, § 339), Hrvatske (*ibid*, § 340), Estonije (*ibid*, § 342), Gruzije (*ibid*, § 343), Irske (*ibid*, § 344), Nikaragve (*ibid*, § 346), Norveške (*ibid*, § 348), Poljske (*ibid*, § 349), Slovenije (*ibid*, § 350), Španije (*ibid*, §§ 351-352), Tadžikistana (*ibid*, § 353), Jugoslavije (*ibid*, § 354); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 338), Salvadora (*ibid*, § 341) i Nikaragve (*ibid*, § 347).

65 Vidi, npr. izjave Sjedinjenih Država (*ibid*, § 361) i Jugoslavije (*ibid*, § 363) i izveštaje o praksi Izraela (*ibid*, § 358) i Ruande (*ibid*, § 360).

66 II Dopunski protokol, član 9. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 295).

67 Statut MKS, član 8(2)(e)(ii) (*ibid*, § 832).

68 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 300), Australije (*ibid*, §§ 301-302), Benina (*ibid*, § 305), Kameruna (*ibid*, § 306), Kanade (*ibid*, § 307), Hrvatske (*ibid*, § 308), Ekvadora (*ibid*, § 309), Salvadora (*ibid*, § 310), Francuske (*ibid*, § 312), Nemačke (*ibid*, § 313), Mađarske (*ibid*, § 314), Italije (*ibid*, § 318), Kenije (*ibid*, § 319), Južne Koreje (*ibid*, § 320), Madagaskara (*ibid*, § 321), Holandije (*ibid*, § 322), Novog Zelanda (*ibid*, § 324), Nigerije (*ibid*, § 326), Južne Afrike (*ibid*, § 328), Španije (*ibid*, § 329), Togoa (*ibid*, § 331) i Jugoslavije (*ibid*, § 337).

69 Vidi, npr. zakonodavstva Hrvatske (*ibid*, § 340), Estonije (*ibid*, § 342), Gruzije (*ibid*, § 343), Irske (*ibid*, § 344), Nikaragve (*ibid*, § 346), Norveške (*ibid*, § 348), Poljske (*ibid*, § 349), Slovenije (*ibid*, § 350), Španije (*ibid*, §§ 351-352), Tadžikistana (*ibid*, § 353) i Jugoslavije (*ibid*, § 354); vidi i zakonodavbstvo Italije (*ibid*, § 345) čija se primena ne isključuje u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 338), Salvadora (*ibid*, § 341) i Nikaragve (*ibid*, § 347).

70 Vidi, npr. praksu Jugoslavije (*ibid*., § 363) i izveštaj o praksi Ruande (*ibid*., § 360).

MKCK je nekoliko puta pozvao na poštovanje i zaštitu verskog osoblja, na primer 1994. godine, u vezi sa sukobom u Angoli.[71]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

Definicija verskog osoblja

Izraz „versko osoblje" odnosi se na vojna ili civilna lica, koja se isključivo bave svešteničkom službom i koja su priključena strani u sukobu, njenim sanitetskim jedinicama ili transportima ili organizaciji civilne zaštite. Ova definicija je zasnovana na članu 8(d) I Dopunskog protokola.[72] Ona je dosta korištena u praksi država.[73] S obzirom da ne postoji definicija verskog osoblja u II Dopunskom protokolu, može se smatrati da je ovaj izraz u istom značenju primenljiv i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[74] Holandija je izjavila da „humanitarni savetnici" pripadaju verskom osoblju.[75] Druga lica koja vrše verske obrede uživaju zaštićeni status kao civilna lica, sve dok ne uzimaju direktno učešće u neprijateljstvima. Kao civili, oni ne mogu koristiti znakove zaštite.

Poštovanje i zaštita sanitetskog osoblja

Uopšteno, praksa država pokazuje da versko osoblje uživa iste privilegije kao i stalno sanitetsko osoblje.[76] Zbog toga, značenje izraza „poštovanje i zaštita", objašnjeno u odnosu na sanitetsko osoblje (vidi komentar Pravila 25), primenjuje se *mutatis mutandis* na versko osoblje.

Prestanak zaštite verskog osoblja

Iz istih razloga, tumačenje gubitaka zaštite sanitetskog osoblja u slučaju izvršavanja dela štetnih po neprijatelja (vidi komentar Pravila 25) primenjuje se *mutatis mutandis* na versko osoblje. Kao i u slučaju sanitetskog osoblja, samo versko osoblje koje je *isključivo* određeno za vršenje verskih obreda uživa zaštitu.

71 Vidi, MKCK Memorandum o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava u Angoli (*ibid*, § 373).

72 I Dopunski protokol, član 8(d) (*ibid*, § 292).

73 Vidi, npr. praksu Australije (*ibid*, § 302), Hrvatske (*ibid*, § 308), Francuske (*ibid*, §§ 311-312), Italije (*ibid*, § 318), Madagaskara (*ibid*, § 321), Nikaragve (*ibid*, § 346), Južne Afrike (*ibid*, § 328), Španije (*ibid*, §§ 329 i 351) i Togoa (*ibid*, § 331).

74 Vidi deklaraciju povodom ovoga od strane Sjedinjenih Država (*ibid*, § 296); i Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, §§ 4662-4663, u vezi sa diskusijom na DKRRMHP, Službeni zapisnici, Vol.XI, CDDH/II/SR.31, 6 March 1975, pp.317-326.

75 Holandija, Donji dom Parlamenta, Memorandum o objašnjenju ratifikacije Dopunskih protokola (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 294) i *Vojni priručnik* (*ibid*, § 322).

Opremanje verskog osoblja lakim ličnim naoružanjem

Iz istih razloga, princip da sanitetsko osoblje ne gubi zaštitu ukoliko je naoružano lakim ličnim naoružanjem i da to oružje može da koristi za samoodbranu ili odbranu ranjenika, bolesnika i brodolomnika o kojima brine, (vidi komentar Pravila 25) primenjuje se *mutatis mutandis* na versko osoblje. Ovo je jasno prihvaćeno u nemačkom Vojnom priručniku, mada je dodato da kapelani u Nemačkoj vojsci ne nose oružje.[77] Priručnik Prava oružanih sukoba UK, navodi da kapelani priključeni oružanim snagama ne mogu biti naoružani.[78] Nisu pronađena dodatna određenja u praksi.

Pravilo 28: Sanitetske jedinice isključivo namenjene za medicinske svrhe moraju se poštovati i štititi u svim prilikama. One gube svoju zaštitu ako se koriste, izvan njihove humanitarne funkcije, za izvršavanje radnji štetnih po neprijatelja.

Praksa

Tom II, Odeljak 7, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo datira od zaštite „bolnica i sabirališta ranjenika i bolesnika" u Haškom pravilniku.[79] Sada je kodifikovano u I i IV Ženevskoj konvenciji.[80] Obim ovog pravila je proširen u I Dopunskom protokolu i pored vojnih, obuhvata i civilne sanitetske jedinice u svim prilikama.[81] Ovo proširenje je široko podržano

76 Vidi, npr. praksu Australije (*ibid*, § 302), Belgije (*ibid*, § 303), Ekvadora (*ibid*, § 309), Mađarske (*ibid*, § 314), Izraela (*ibid*, § 317), Kenije (*ibid*, § 319), Holandije (*ibid*, § 323), Španije (*ibid*, § 329), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 332), Jugoslavije (*ibid*, § 337), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 361) i Jugoslavije (*ibid*, § 363).

77 Nemačka, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 313).

78 Ujedinjeno Kraljevstvo, *Priručnik POS* (*ibid*, § 333).

79 Haški pravilnici od 1899. i 1907.godine, član 27. (*ibid*, §§ 377-378).

80 Prva ženevska konvencija, član 19. (*ibid*, § 379); Četvrta ženevska konvencija, član 18. (*ibid*, § 380).

81 I Dopunski protokol, član 12. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 381).

u praksi država, koja se uopšteno odnosi na sanitetske jedinice bez razlike između vojnih i civilnih jedinica.[82] Ovo su takođe podržale i države koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[83]

Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda namerno usmeravanje napada na „bolnice i mesta gde se sakupljaju bolesni i ranjeni, pod uslovom da to nisu vojni ciljevi" i na „sanitetske jedinice... koje nosi znakove raspoznavanja, definisane Ženevskim konvencijama u skladu sa međunarodnim pravom" smatra se ratnim zločinom u međunarodnim oružanim sukobima.[84]

Ovo pravilo je uključeno u mnoge vojne priručnike.[85] U švedskom priručniku MHP-a stoji da je zaštita sanitetskih jedinica, kako je navedena u članu 12. I Dopunskog protokola, kodifikacija već postojećeg običajnog pravila međunarodnog prava.[86] Kršenje ovog pravila kažnjivo je po zakonodavstvima mnogih država.[87] Ovo pravilo je isticano u mnogim zvaničnim izjavama.[88]

82 Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid*, § 396), Burkine Faso (*ibid*, § 400), Kameruna (*ibid*, § 401), Kanade (*ibid*, § 403), Kolumbije (*ibid*, §§ 404-405), Dominikanske Republike (*ibid*, § 409), Ekvadora (*ibid*, § 410), Nemačke (*ibid*, §§ 414-415), Mađarske (*ibid*, § 416), Izraela (*ibid*, § 417), Italije (*ibid*, § 419), Libana (*ibid*, § 424), Holandije (*ibid*, §§ 428-429), Nigerije (*ibid*, § 434), Rumunije (*ibid*, § 435), Rusije (*ibid*, § 436), Senegala (*ibid*, §§ 437-438) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 448-451); zakonodavstva Australije (*ibid*, § 456), Azerbejdžana (*ibid*, § 457), Kanade (*ibid*, § 461), Čilea (*ibid*, § 462), Kine (*ibid*, § 463), Kolumbije (*ibid*, § 464), Konga (*ibid*, § 465), Kube (*ibid*, § 467), Dominikanske Republike (*ibid*, § 468), Salvadora (*ibid*, § 469), Estonije (*ibid*, § 471), Etiopije (*ibid*, § 472), Gruzije (*ibid*, § 473), Nemačke (*ibid*, § 474), Guatemale (*ibid*, § 475), Iraka (*ibid*, § 476), Meksika (*ibid*, § 480), Holandije (*ibid*, §§ 481-482), Novog Zelanda (*ibid*, § 483), Nikaragve (*ibid*, § 484), Perua (*ibid*, § 487), Filipina (*ibid*, § 488), Poljske (*ibid*, § 489), Portugala (*ibid*, § 490), Rumunije (*ibid*, § 491), Španije (*ibid*, § 493), Tadžikistana (*ibid*, § 495), Ukrajine (*ibid*, § 497), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 498), Urugvaja (*ibid*, § 500) i Venecuele (*ibid*, § 501); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 454), Burundija (*ibid*, § 460), Salvadora (*ibid*, § 470), Nikaragve (*ibid*, § 485), Trinidada i Tobaga (*ibid*, § 496) i izjave Argentine (*ibid*, § 505), Kanade (*ibid*, § 506), Kine (*ibid*, §§ 507-508), Egipta (*ibid*, § 511), Finske (*ibid*, § 512), Francuske (*ibid*, § 513), Mađarske (*ibid*, § 515), Iraka (*ibid*, § 517), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 529) i Venecuele (*ibid*, § 530).

83 Vidi, npr. praksu Francuske (*ibid*, § 412), Kenije (*ibid*, § 421), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 445 i 524) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 527).

84 Statut MKS, član 8(2)(b)(ix) (*ibid*, § 384).

85 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, §§ 392-393), Australije (*ibid*, §§ 394-395), Belgije (*ibid*, §§ 396-397), Benina (*ibid*, § 398), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 399), Burkine Faso (*ibid*, § 400), Kameruna (*ibid*, § 401), Kanade (*ibid*, §§ 402-403), Kolumbije (*ibid*, §§ 404-405), Konga (*ibid*, § 406), Hrvatske (*ibid*, §§ 407-408), Dominikanske Republike (*ibid*, § 409), Ekvadora (*ibid*, § 410), Francuske (*ibid*, §§ 411-413), Nemačke (*ibid*, §§ 414-415), Mađarske (*ibid*, § 416), Izraela (*ibid*, §§ 417-418), Italije (*ibid*, §§ 419-420), Kenije (*ibid*, § 421), Južne Koreje (*ibid*, § 422), Libana (*ibid*, §§ 423-424), Madagaskara (*ibid*, § 425), Malija (*ibid*, § 426), Maroka (*ibid*, § 427), Holandije (*ibid*, §§ 428-429), Novog Zelanda (*ibid*, § 430), Nikaragve (*ibid*, § 431), Nigerije (*ibid*, §§ 432-434), Rumunije (*ibid*, § 435), Rusije (*ibid*, § 436), Senegala (*ibid*, §§ 437-438), Južne Afrike (*ibid*, § 439), Španije (*ibid*, § 440), Švedske (*ibid*, § 441), Švajcarske (*ibid*. § 442), Togoa (*ibid*, § 443), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 444-445), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 446-451) i Jugoslavije (*ibid*, § 452).

86 Švedska, *Priručnik MHP* (*ibid*, § 441).

87 Vidi, npr. zakonodavstva Argentine (*ibid*, § 453), Australije (*ibid*, §§ 455-456), Azerbejdžana (*ibid*, § 457), Bangladeša (*ibid*, § 458), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 459), Kanade (*ibid*, § 461), Čilea (*ibid*,

Nemeđunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo je obuhvaćeno u zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija, koji nalaže da ranjenike i bolesnike treba prihvatiti i negovati, i zbog toga je neophodna zaštita sanitetskih jedinica, kako bi ranjenici i bolesnici dobili potrebnu negu.[89] Pravilo da sanitetske jedinice treba poštovati i štititi u svim prilikama i da ne smeju biti predmet napada navedeno je u II Dopunskom protokolu.[90] Pored toga, po Statutu Međunarodnog krivičnog suda namerno usmeravanje napada na „bolnice i mesta gde se sakupljaju bolesni i ranjeni, pod uslovom da to nisu vojni ciljevi" i na „sanitetske jedinice... koje nose znakove raspoznavanja, definisane Ženevskim konvencijama u skladu sa međunarodnim pravom"smatra se ratnim zločinom u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[91] Takođe, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji su primenljivi i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[92]

Zaštita sanitetskih jedinica uključena je u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[93] Kršenje ovog pravila kažnjivo je po zakonodavstvima mnogih država.[94] Pored toga, ovo

§ 462), Kine (*ibid*, § 463), Kolumbije (*ibid*, § 464), Konga (*ibid*, § 465), Hrvatske (*ibid*, § 466), Kube (*ibid*, § 467), Dominikanske Republike (*ibid*, § 468), Salvadora (*ibid*, § 469), Estonije (*ibid*, § 471), Etiopije (*ibid*, § 472), Gruzije (*ibid*, § 473), Nemačke (*ibid*, § 474), Guatemale (*ibid*, § 475), Iraka (*ibid*, § 476), Irske (*ibid*, § 477), Italije (*ibid*, § 478), Litvanije (*ibid*, § 479), Meksika (*ibid*, § 480), Holandije (*ibid*, §§ 481-482), Novog Zelanda (*ibid*, § 483), Nikaragve (*ibid*, § 484), Norveške (*ibid*, § 486), Perua (*ibid*, § 487), Filipina (*ibid*, § 488), Poljske (*ibid*, § 489), Portugala (*ibid*, § 490), Rumunije (*ibid*, § 491), Slovenije (*ibid*, § 492), Španije (*ibid*, § 493), Švedske (*ibid*, § 494), Tadžikistana (*ibid*, § 495), Ukrajine (*ibid*, § 497), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 498), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 499), Urugvaja (*ibid*, § 500), Venecuele (*ibid*, § 501) i Jugoslavije (*ibid*, § 502); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 454), Burundija (*ibid*, § 460), Salvadora (*ibid*, § 470), Nikaragve (*ibid*, § 485) i Trinidada i Tobagoa (*ibid*, § 496).

88 Vidi, npr. izjave Argentine (*ibid*, § 505), Kanade (*ibid*, § 506), Kine (*ibid*, §§ 507-508), Egipta (*ibid*, §§ 510-511), Finske (*ibid*, § 512), Francuske (*ibid*, § 513), Mađarske (*ibid*, § 515), Iraka (*ibid*, § 517), Norveške (*ibid*, § 521), Ruande (*ibid*, § 522) Saudijske Arabije (*ibid*, § 523), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 525-529) i Venecuele (*ibid*, § 530); vidi i izveštaje o praksi Izraela (*ibid*, § 518).

89 Argumentacija je primenjena, npr. u vojnim priručnicima Belgije (*ibid*, § 397), Kolumbije (*ibid*, § 404), Izraela (*ibid*, § 418) i Nikaragve (*ibid*, § 431).

90 II Dopunski protokol, član 11(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 382).

91 Statut MKS, član 8(2)(e)(ii) i (iv) (*ibid*, §§ 384 i 831).

92 Vidi, npr. Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini (*ibid*, § 389).

93 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 393), Australije (*ibid*, §§ 394-395), Benina (*ibid*, § 398), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 399), Kanade (*ibid*, §§ 402-403), Kolumbije (*ibid*, §§ 404-405), Hrvatske (*ibid*, §§ 407-408), Nemačke (*ibid*, §§ 414-415), Mađarske (*ibid*, § 416), Italije (*ibid*, §§ 419-420), Kenije (*ibid*, § 421), Južne Koreje (*ibid*, § 422), Libana (*ibid*, §§ 423-424), Madagaskara (*ibid*, § 425), Holandije (*ibid*, § 428), Novog Zelanda (*ibid*, § 430), Nigerije (*ibid*, §§ 432-433), Rusije (*ibid*, § 436), Senegala (*ibid*, § 438), Južne Afrike (*ibid*, § 439), Španije (*ibid*, § 440), Togoa (*ibid*, § 443) i Jugoslavije (*ibid*, § 452).

94 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid*, § 456), Azerbejdžana (*ibid*, § 457), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 459), Kanade (*ibid*, § 461), Kolumbije (*ibid*, § 464), Konga (*ibid*, § 465), Hrvatske (*ibid*, § 466), Estonije (*ibid*, § 471), Etiopije (*ibid*, § 472), Gruzije (*ibid*, § 473), Nemačke (*ibid*, § 474), Irske (*ibid*, §

pravilo je podržano mnogim zvaničnim izjavama u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima.[95]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe. Navodni napadi na sanitetsko osoblje su generalno osuđivani od strane država.[96] Međunarodne organizacije su takođe osudile kršenja ovog pravila, na primer za vreme sukoba u Avganistanu, Burundiju, Salvadoru, Kampučiji, Koreji, Ruandi, Somaliji, Vijetnamu i bivšoj Jugoslaviji, sukobu između Irana i Iraka i na Bliskom Istoku.[97] MKCK poziva strane i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju ovo pravilo.[98]

Definicija sanitetskih jedinica

Izraz „sanitetske jedinice" odnosi se na stalne ustanove i druge jedinice, vojne ili civilne, koje mogu biti nepokretne ili pokretne, stalne ili privremene, organizovane za medicinske potrebe. Izraz obuhvata, na primer, bolnice i druge slične jedinice, centre za transfuziju krvi, centre za preventivnu medicinu i institute, sanitetske depoe i sanitetska i farmaceutska skladišta tih jedinica.

Ova definicija, formulisana na osnovu člana 19. I Ženevske konvencije i člana 18. IV Ženevske konvencije, kodifikovana je u članu 8(e) I Dopunskog protokola.[99] U velikoj meri je primenjivana u praksi država.[100] Pošto II Dopunski protokol

477), Italije (*ibid*, § 478), Litvanije (*ibid*, § 479), Holandije (*ibid*, §§ 481-482), Novog Zelanda (*ibid*, § 483), Nikaragve (*ibid*, § 484), Norveške (*ibid*, § 486), Poljske (*ibid*, § 489), Portugala (*ibid*, § 490), Slovenije (*ibid*, § 492), Španije (*ibid*, § 493), Švedske (*ibid*, § 494), Tadžikistana (*ibid*, § 495), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 498), Venecuele (*ibid*, § 501) i Jugoslavije (*ibid*, § 502); vidi zakonodavstva Argentine (*ibid*, § 453), Kube (*ibid*, § 467), Gvatemale (*ibid*, § 475), Italije (*ibid*, § 478), Perua (*ibid*, § 487), Rumunije (*ibid*, § 491) i Urugvaja (*ibid*, § 500), čija primena nije isključena za vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 454), Burundija (*ibid*, § 460), Salvadora (*ibid*, § 470), Nikaragve (*ibid*, § 485) i Trinidada i Tobagoa (*ibid*, § 496).

95 Vidi, npr. izjave Argentine (*ibid*, § 505), Kanade (*ibid*, § 506), Finske (*ibid*, § 512), Francuske (*ibid*, § 513), Mađarske (*ibid*, § 515), Ruande (*ibid*, § 522) i Venecuele (*ibid*, § 530).

96 Vidi, npr. izjave Argentine (*ibid*, § 505), Kanade (*ibid*, § 506), Kine (*ibid*, §§ 507-508), Egipta (*ibid*, § 510), Finske (*ibid*, § 512), Francuske (*ibid*, § 513), Mađarske (*ibid*, § 515), Irana (*ibid*, § 516), Iraka (*ibid*, § 517), Norveške (*ibid*, § 521), Ruande (*ibid*, § 522) Saudijske Arabije (*ibid*, § 523), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 525) i Venecuele (*ibid*, § 530).

97 Vidi npr. Savet bezbednosti UN , Rez. 467 (*ibid*, § 533), Rez. 771 (*ibid*, § 534) i Rez. 794 (*ibid*, § 535); Generalna skupština UN Rez. 39/119 (*ibid*, § 537), Rez. 40/139 (*ibid*, § 538), i Res. 41/157 (*ibid*, § 538); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1983/5 (*ibid*, § 539); Rez. 1987/51 (*ibid*, § 540) i Rez. 1992/S-1/1 (*ibid*, § 542).

98 Vidi, npr. praksu MKCK (*ibid*, §§ 554-556, 559-564 i 566-573).

99 I Dopunski protokol, član 8(e) (usvojen konsenzusom)

100 Vidi, npr. praksu Australije (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 395), Kanade (*ibid*, § 402), Kenije (*ibid*, § 421), Novog Zelanda (*ibid*, § 430), Južne Afrike (*ibid*, § 439), Španije (*ibid*, § 440), Rumunije (*ibid*, § 491) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 383).

ne sadrži definiciju sanitetskih jedinica, ovaj izraz se u istom značenju može smatrati primenljivim u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[101]

Iako se u praksi uglavnom ne traži izričito da sanitetske jedinicu budu priznate i ovlašćene od jedne strane u sukobu, neke strane u sukobu se pozivaju na odredbe I Dopunskog protokola,[102] ili traže ovlašćenje obezbeđeno na neki drugi način.[103] Neovlašćene sanitetske jedinice moraju se smatrati zaštićenim u skladu sa pravilima o zaštiti civilnih objekata (vidi Deo 2), ali nemaju pravo da koriste znak raspoznavanja.

Krivični zakoni često nalažu da medicinske ustanove budu obeležene znacima raspoznavanja.[104] Ipak, imajući u vidu princip da sredstvo identifikacije ne daje, samo po sebi, zaštićeni status, već samo omogućava identifikaciju, ovo može biti važno samo u odnosu na krivičnu odgovornost u slučaju napada na sanitetske jedinice (vidi komentar Pravila 30).

Poštovanje i zaštita sanitetskih jedinica

Praksa država pokazuje sledeća značenja izraza „poštovati i štititi". Prema nemačkom vojnom priručniku izraz „poštovati i štititi" znači da se sanitetske jedinice ne smeju napadati i da njihov nesmetan rad mora biti obezbeđen.[105] Švajcarski Osnovni vojni priručnik sadrži slična shvatanja i navodi da se „[sanitetske jedinice] ne smeju napadati, niti oštetiti na bilo koji način, niti se njihovo funkcionisanje onemogućiti, čak i ako u tom trenutku u njima nema ranjenika i bolesnika".[106] Slično tome, Priručnik za komandante Vazduhoplovnih snaga SAD navodi da sanitetske jedinice „ne treba namerno napadati, otvarati vatru na njih ili nepotrebno ih sprečavati u izvršavanju njihovih medicinskih zadataka".[107]

[101] Vidi deklaraciju povodom ovoga od strane Sjedinjenih Država (*ibid*, § 383); vidi i Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, §§ 4711-4712.

[102] Član 12(2) I Dopunskog protokola zahteva da civilne sanitetske jedinice budu „priznate i ovlašćene od nadležnog organa jedne strane u sukobu" ili da budu „ovlašćene u skladu sa" članom 9(2) I Dopunskog protokola ili članom 27. I Ženevske konvencije, odnosno da budu priznate od strane neutralne ili druge države koja nija strana u tom sukobu, od društva za pomoć takve države, ili od strane nepristrasne međunarodne humanitarne organizacije.

[103] Vidi, npr. praksu Francuske (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 413), Irske (*ibid*, § 477), Nigerije (*ibid*, §§ 326-433), Norveške (*ibid*, § 486), Švedske (*ibid*, § 441) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 527).

[104] Vidi, npr. zakonodavstvo Argenitine (*ibid*, § 453), Azerbejdžana (*ibid*, § 457), Čilea (*ibid*, § 462), Kolumbije (*ibid*, § 464), Dominikanske Republike (*ibid*, § 468), Nemačke (*ibid*, § 474), Perua (*ibid*, § 487) i Rumunije (*ibid*, § 491); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 454) i Nikaragve (*ibid*, § 485).

[105] Vidi vojne priručnike Nemačke (*ibid*, §§ 414-415).

[106] Švajcarska, *Osnovni vojni priručnik* (*ibid*, § 442).

[107] Sjedinjene Države, *Priručnik za komandante u vazduhoplovstvu* (*ibid*, § 448).

Vojni priručnici Benina, Nigerije, Senegala i Togoa navode da sanitetske jedinice moraju ostati nedirnute i da naoružana lica ne smeju ulaziti u njih, ali da se njihov sadržaj i stvarna upotreba mogu proveriti.[108]

Prva i Četvrta Ženevska konvencija i I Dopunski protokol takođe nalažu da kada god je to moguće, sanitetske jedinice neće biti smeštene u blizini vojnih ciljeva.[109] Ovaj zahtev je ponovljen u mnogim vojnim priručnicima.[110] Član 12(4) I Dopunskog protokola dodatno nalaže da sanitetske jedinice ni pod kojim uslovima neće biti upotrebljene da bi se pokušali zaštititi vojni objekti od napada.[111] Ovaj zahtev je posebno naveden u praksi Holandije i Sjedinjenih Država.[112] Neki vojni priručnici navode da sanitetske jedinice ne smeju biti korišćene u vojne svrhe ili za izvršavanje radnji štetnih po neprijatelja.[113] Drugi priručnici, smatraju da nepravilna upotreba privilegovanih zgrada u vojne svrhe predstavlja ratni zločin.[114]

Prestanak zaštite sanitetskih jedinica

Praksa država ustanovljava izuzetak po običajnom međunarodnom pravu, da zaštita sanitetskih jedinica prestaje kada se one koriste, izvan njihove humanitarne funkcije, za izvršavanje radnji koje su štetne po neprijatelja. Ovaj izuzetak je regulisan I i IV Ženevskom konvencijom i oba Dopunska protokola.[115] Uključen je i u brojne vojne priručnike i vojne naredbe.[116] Takođe je podržan drugom praksom.[117]

[108] Vidi vojne priručnike Benina (*ibid*, § 398), Nigerije (*ibid*, § 433), Senegala (*ibid*, § 438) i Togoa (*ibid*, § 443).

[109] Prva ženevska konvencija, član 19. (*ibid*, § 379); Četvrta ženevska konvencija, član 18. (*ibid*, § 380); I Dopunski protokol, član 12(4) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 381).

[110] Vidi, npr. vojne priručnike Argenitine (*ibid*, § 392), Kanade (*ibid*, § 403), Ekvadora (*ibid*, § 410), Nemačke (*ibid*, §§ 414-415), Holandije (*ibid*, § 428), Nigerije (*ibid*, § 434), Rusije (*ibid*, § 436), Švajcarske (*ibid*, § 442), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 444), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 446 i 451) i Jugoslavije (*ibid*, § 452).

[111] I Dopunski protokol, član 12(4) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 381).

[112] Holandija, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 428); Sjedinjene Države, Ministarstvo odbrane, Izjava (*ibid*, § 528).

[113] Vidi, npr. vojne priručnike Ekvadora (*ibid*, § 603), Nemačke (*ibid*, §§ 605-606), Kenije (*ibid*, § 607), Holandije (*ibid*, § 609) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 622).

[114] Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid*, § 601), Novog Zelanda (*ibid*, § 610), Nigerije (*ibid*, § 611), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 615-616) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 617-618).

[115] Prva ženevska konvencija, član 21. (*ibid*, § 586); Četvrta ženevska konvencija, član 19. (*ibid*, § 588); I Dopunski protokol, član 13. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 589); II Dopunski protokol, član 11(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 590).

[116] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, §§ 594-595), Australije (*ibid*, §§ 596-597), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 599), Kameruna (*ibid*, § 600), Kanade (*ibid*, §§ 601-602), Ekvadora (*ibid*, § 603), Nemačke (*ibid*, § 605), Kenije (*ibid*, § 607), Holandije (*ibid*, § 608), Novog Zelanda (*ibid*, § 610), Nigerije (*ibid*, § 611), Južne Afrike (*ibid*, § 612), Španije (*ibid*, § 613), Švajcarske (*ibid*, § 614), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 615-616), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 617, 619 i 621-622) i Jugoslavije (*ibid*, § 623).

[117] Vidi, npr. praksu Jugoslavije (*ibid*, § 631) i izveštaje o praksi Bosne i Hercegovine, Republike Srpske (*ibid*, § 629) i države (*ibid*, § 632).

Iako Ženevske konvencije i Dopunski protokoli ne definišu „radnje štetne po neprijatelja", navode neke vrste radnji koje ne predstavljaju „radnje štetne po neprijatelja", na primer, kada je osoblje jedinice naoružano, kada je jedinica pod pratnjom, kada se u jedinici nalazi lako naoružanje i municija oduzeta od ranjenih i bolesnih vojnika ili civila.[118] Prema Komentaru Prve ženevske konvencije, primeri radnji štetnih po neprijatelja podrazumevaju korišćenje sanitetske jedinice za prikrivanje vojnika sposobnih za borbu, skladištenje oružja ili municije, kao i vojne stanice za izveštavanje ili za prikrivanje vojnih akcija.[119]

U praksi država se još navodi da se pre napada na sanitetsku jedinicu koja se koristi za izvršavanje radnji koje su štetne po neprijatelja, mora izdati upozorenje, kada je to moguće, razumno vremensko ograničenje i da se takav napad može početi ako se upozorenje ne ispoštuje.[120] Ovi proceduralni zahtevi su takođe obuhvaćeni Ženevskim konvencijama i Dopunskim protokolima.[121]

Pravilo 29: Sanitetski transporti isključivo namenjeni za medicinske svrhe moraju se poštovati i štititi u svim prilikama. Oni gube svoju zaštitu ako se koriste, izvan njihove humanitarne funkcije, za izvršavanje radnji štetnih po neprijatelja.

Praksa

Tom II, Odeljak 7, Poglavlje E.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

118 Prva ženevska konvencija, član 22. (*ibid*, § 587); Četvrta ženevska konvencija, član 19. (*ibid*, § 588); I Dopunski protokol, član 13(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 589).

119 Jean S. Pictet (ed.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1952, pp. 200-201; vidi i vojne priručnike Južne Afrike (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 612), Švajcarske (*ibid*, § 614) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 619).

120 Vidi, npr. Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini (*ibid*, § 592) i vojne priručnike Argenitine (*ibid*, § 595), Australije (*ibid*, §§ 596-597), Kanade (*ibid*, §§ 601-602), Ekvadora (*ibid*, § 603), Nemačke (*ibid*, § 605), Holandije (*ibid*, § 608), Novog Zelanda (*ibid*, § 610), Nigerije (*ibid*. § 611), Španije (*ibid*, § 613), Švajcarske (*ibid*, § 614), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 619 i 621-622) i Jugoslavije (*ibid*, § 623).

121 Prva ženevska konvencija, član 21. (*ibid*, § 586); Četvrta ženevska konvencija, član 19. (*ibid*, § 588); I Ženevska konvencija, član 13(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 589); II Dopunski protokol, član 11(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 590).

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza poštovanja i zaštite sanitetskih transporta kodifikovana je u članu 35. I Ženevske konvencije i u članu 21. IV Ženevske konvencije.[122] Obim ovog pravila je proširen u članu 21. I Dopunskog protokola i, pored vojnih, obuhvata i civilna transportna sredstva u svim prilikama.[123] Ovo proširenje je široko podržano u praksi država, koja se uopšteno odnosi na sanitetske transporte, bez razlike između vojnih i civilnih transportnih sredstava, ili se i jedni i drugi navode kao zaštićeni.[124] Ovo su takođe podržale i države koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[125]

Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda namerno usmeravanje napada na „sanitetske jedinice i transporte ... koje nosi znakove raspoznavanja, definisane Ženevskim konvencijama u skladu sa međunarodnim pravom" smatra se ratnim zločinom u međunarodnim oružanim sukobima.[126]

Ovo pravilo je uključeno u mnoge vojne priručnike.[127] U švedskom priručniku MHP-a stoji da je zaštita sanitetskih transporta, kako je navedena u članu 21. I Dopunskog protokola, kodifikacija već postojećeg običajnog pravila međunarodnog prava.[128] Kršenje ovog pravila kažnjivo je po zakonodavstvima mnogih

122 Prva ženevska konvencija, član 35. (*ibid*, § 650); Četvrta ženevska konvencija, član 21. (*ibid*, § 651).

123 I Dopunski protokol, član 21. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 652).

124 Vidi, npr. praksu Argentine (*ibid*, § 661), Australije (*ibid*, §§ 662-663), Belgije (*ibid*, §§ 664-665), Benina (*ibid*, § 666), Burkine Faso (*ibid*, § 667), Kameruna (*ibid*, §§ 668-669), Kanade (*ibid*, §§ 670-671), Kolumbije (*ibid*, §§ 672-673), Konga (*ibid*, § 674), Hrvatske (*ibid*, §§ 675-676), Dominikanske Republike (*ibid*, § 677), Ekvadora (*ibid*, § 678), Francuske (*ibid*, §§ 679-681), Nemačke (*ibid*, §§ 682-683), Mađarske (*ibid*, § 684), Italije (*ibid*, § 685), Kenije (*ibid*, § 686), Libana (*ibid*, § 687), Malija (*ibid*, § 688), Maroka (*ibid*, § 689), Holandije (*ibid*, §§ 690-691), Novog Zelanda (*ibid*, § 692), Nikaragve (*ibid*, § 693), Nigerije (*ibid*, §§ 694-695), Rumunije (*ibid*, § 696), Rusije (*ibid*, § 697), Senegala (*ibid*, §§ 698-699), Južne Afrike (*ibid*, § 700), Španije (*ibid*, § 701), Švedske (*ibid*, § 702), Švajcarske (*ibid*, § 703), Togoa (*ibid*, § 704), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 705-706), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 708-710) i Jugoslavije (*ibid*, § 711).

125 Vidi, npr. praksu Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 704).

126 Statut MKS, član 8(2)(b)(xxiv) (*ibid*, § 832).

127 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 661), Australije (*ibid*, §§ 662-663), Belgije (*ibid*, §§ 664-665), Benina (*ibid*, § 666), Burkine Faso (*ibid*, § 667), Kameruna (*ibid*, §§ 668-669), Kanade (*ibid*, §§ 670-671), Kolumbije (*ibid*, §§ 672-673), Konga (*ibid*, § 674), Hrvatske (*ibid*, §§ 675-676), Dominikanske Republike (*ibid*, § 677), Ekvadora (*ibid*, § 678), Francuske (*ibid*, §§ 679-681), Nemačke (*ibid*, §§ 682-683), Mađarske (*ibid*, § 684), Italije (*ibid*, § 685), Kenije (*ibid*, § 686), Libana (*ibid*, § 687), Malija (*ibid*, § 688), Maroka (*ibid*, § 689), Holandije (*ibid*, §§ 690-691), Novog Zelanda (*ibid*, § 692), Nikaragve (*ibid*, § 693), Nigerije (*ibid*, §§ 694-695), Rumunije (*ibid*, § 696), Rusije (*ibid*, § 697), Senegala (*ibid*, §§ 698-699), Južne Afrike (*ibid*, § 700), Španije (*ibid*, § 701), Švedske (*ibid*, § 702), Švajcarske (*ibid*, § 703), Togoa (*ibid*, § 704), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 705-706), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 707-710) i Jugoslavije (*ibid*, § 711).

128 Švedska, *Priručnik MHP* (*ibid*, § 702).

država.[129] Pored toga, ovo pravilo je podržano mnogim zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[130]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo je obuhvaćeno zajedničkim članom 3. Ženevskih konvencija, koje nalaže da ranjenike i bolesnike treba prihvatiti i negovati, i zbog toga je neophodna zaštita sanitetskih transporta, kako bi ranjenici i bolesnici dobili potrebnu negu.[131] Pravilo da sanitetske transporte treba poštovati i štititi u svim prilikama i da ne smeju biti predmet napada navedeno je u II Dopunskom protokolu.[132] Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda namerno usmeravanje napada na „sanitetske jedinice i transporte... koje nosi znakove raspoznavanja, definisane Ženevskim konvencijama u skladu sa međunarodnim pravom" smatra se ratnim zločinom i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[133] Takođe, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji su primenljivi i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[134]

Obaveza poštovanja i zaštite sanitetskih transporta uključena je u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[135] Kršenje ovog pravila kažnjivo je po zakonodavstvima mnogih država.[136] Pored toga, ovo pravilo je podržano mnogim zvaničnim izjavama u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima.[137]

[129] Vidi, npr. zakonodavstva Bangladeša (*ibid*, § 713), Kolumbije (*ibid*, § 714), Estonije (*ibid*, § 716), Gruzije (*ibid*, § 717), Nemačke (*ibid*, § 718), Irske (*ibid*, § 719), Italije (*ibid*, § 720), Litvanije (*ibid*, § 721), Nikaragve (*ibid*, § 722), Norveške (*ibid*, § 724), Rumunije (*ibid*, § 725), Španije (*ibid*, § 726-727), Tadžikistana (*ibid*, § 728) i Venecuele (*ibid*, § 729); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 712), Salvadora (*ibid*, § 715) i Nikaragve (*ibid*, § 723).

[130] Vidi, npr. praksu Argentine (*ibid*, § 731), Egipta (*ibid*, §§ 732-733), Francuske (*ibid*, § 734), Nemačke (*ibid*, § 735), Mađarske (*ibid*, § 736), Libana (*ibid*, § 738), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 739-740) i Jugoslavije (*ibid*, § 742).

[131] Ova argumentacija je uključena u vojne priručnike Belgije (*ibid*, § 665), Kolumbije (*ibid*, § 672) i Nikaragve (*ibid*, § 693).

[132] II Dopunski protokol, član 11(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 653).

[133] Statut MKS, član 8(2)(e)(ii) (*ibid*, § 832).

[134] Vidi, npr. Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini (*ibid*, § 657).

[135] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 661), Australije (*ibid*, §§ 662-663), Benina (*ibid*, § 666), Kameruna (*ibid*, § 669), Kanade (*ibid*, §§ 670-671), Kolumbije (*ibid*, §§ 672-673), Hrvatske (*ibid*, §§ 675-676), Ekvadora (*ibid*, § 678), Nemačke (*ibid*, §§ 682-683), Mađarske (*ibid*, § 684), Italije (*ibid*, § 685), Kenije (*ibid*, § 686), Libana (*ibid*, § 687), Holandije (*ibid*, § 690), Novog Zelanda (*ibid*, § 692), Nigerije (*ibid*, § 695), Rusije (*ibid*, § 697), Senegala (*ibid*, § 699), Južne Afrike (*ibid*, § 700) i Togoa (*ibid*, § 704).

[136] Vidi, npr. zakonodavstva Bangladeša (*ibid*, § 713), Kolumbije (*ibid*, § 714), Estonije (*ibid*, § 716), Gruzije (*ibid*, § 717), Nemačke (*ibid*, § 718), Irske (*ibid*, § 719), Litvanije (*ibid*, § 721), Nikaragve (*ibid*, § 722), Norveške (*ibid*, § 724), Španije (*ibid*, §§ 726-727), Tadžikistana (*ibid*, § 728) i Venecuele (*ibid*, § 729); vidi i zakonodavstva Italije (*ibid*, § 720) i Rumunije (*ibid*, § 725), čija primena nije isključena za vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 712), Salvadora (*ibid*, § 715) i Nikaragve (*ibid*, § 723).

[137] Vidi, npr. izjave Argentine (*ibid*, § 731), Mađarske (*ibid*, § 736) i Jugoslavije (*ibid*, § 742).

Nije pronađena suprotna zvanična praksa ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe. Navodni napadi na sanitetske transporte su generalno osuđivani od strane država.[138] Ujedinjene Nacije i druge međunarodne organizacije su takođe osudile kršenja ovog pravila, na primer za vreme rata između Irana i Iraka i sukoba na Bliskom istoku, Sudanu i bivšoj Jugoslaviji.[139] MKCK poziva strane i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju ovo pravilo.[140]

Definicija sanitetskih transporta

Izraz „sanitetski transporti" odnosi se na svako sredstvo transporta, vojno ili civilno, stalno ili privremeno, dodeljeno isključivo za vršenje sanitetskog transporta pod kontrolom nadležnih organa jedne strane u sukobu. Obuhvata transport na kopnu, vodi ili u vazduhu, putem sanitetskih vozila, sanitetskih brodova i sanitetskih vazduhoplova.[141] Ova vozila, brodovi i vazduhoplovi moraju da budu isključivo određeni za prevoz ranjenika, bolesnika i brodolomnika, sanitetskog osoblja, verskog osoblja, sanitetske opreme ili sanitetskih sredstava. Ova definicija se zasniva na članu 8(f)-(g) I Dopunskog protokola.[142] U velikoj meri je primenjivana u praksi država.[143] Pošto II Dopunski protokol ne sadrži definiciju sanitetskih transporta, ovaj izraz se u istom značenju može smatrati primenljivim u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[144]

Sanitetski vazduhoplov

U vezi sa sanitetskim vazduhoplovom, praksa država pokazuje da, u principu, sanitetski vazduhoplovi moraju biti zaštićeni i poštovani za vreme dok obavljaju svoju humanitarnu funkciju. Po Ženevskim konvencijama, sanitetski vazduhoplov ne sme biti predmet napada na letovima koje vrši na visinama, u časovima

138 Vidi, npr. izjave Argentine (*ibid*, § 731), Egipta (*ibid*, § 732), Mađarske (*ibid*, § 736), Libana (*ibid*, § 738) i Jugoslavije (*ibid*, § 742) i izveštaje o praksi Irana (*ibid*, § 737).

139 Vidi npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 771 (*ibid*, § 743), Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1992/S-1/1 (*ibid*, § 744); Komisija za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac o stanju ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji, Periodični izveštaj (*ibid*, § 745); Direktor MINUGUA, Prvi izveštaj (*ibid*, § 746); Komisija za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac o stanju ljudskih prava u Sudanu (*ibid*, § 747).

140 Vidi, npr. praksu MKCK (*ibid*, §§ 752-755 i 757-759).

141 Zaštita sanitetskih brodova je regulisana II Ženevskom konvencijom, čl. 22-35 i I Dopunskim protokolom, čl. 22-23. O sanitetskim vazduhoplovima govori se u sledećem odeljku.

142 I Dopunski protokol, član 8(f)-(g).

143 Vidi, npr. praksu Australije (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 663), Kameruna (*ibid*, § 669), Novog Zelanda (*ibid*., § 692), Južne Afrike (*ibid*, § 700), Španije (*ibid*, § 701) i Rumunije (*ibid*, § 725).

144 Vidi deklaraciju povodom ovoga od strane Sjedinjenih Država (*ibid*, § 654); vidi i Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 4712.

i po rutama naročito ugovorenim, a preletanje teritorije koja je pod kontrolom neprijatelja je zabranjeno, osim ako je drugačije dogovoreno.[145] Ovo je takođe uključeno u mnoge vojne priručnike.[146] Prema I Dopunskom protokolu, napadi na sanitetski vazduhoplov, kada je prepoznat kao takav, su zabranjeni, čak i ako ne postoji poseban sporazum o tom letu.[147] Ova zabrana je takođe uključena u San Remo priručnik o pomorskom ratovanju[148], kao i u mnoge vojne priručnike.[149] Sjedinjene Države su navele da podržavaju princip da se „prepoznatljivi sanitetski vazduhoplovi moraju štititi i poštovati dok vrše svoju humanitarnu funkciju".[150] Neki vojni priručnici svrstavaju „namerne napade" na sanitetske vazduhoplove u ratne zločine.[151]

Poštovanje i zaštita sanitetskog osoblja

Praksa država pokazuje da sanitetski transporti uživaju istu zaštitu kao i mobilne sanitetske jedinice. Zbog toga, značenje izraza „poštovati i štititi", kako je tumačeno u kontekstu sanitetskih jedinica, (vidi komentar Pravila 28) primenjuje se *mutatis mutandis* na sanitetske transporte. U praksi, ovo znači da se sanitetski transporti ne smeju napadati, niti se njihov prolaz može sprečavati. Ovo tumačenje je posebno navedeno u vojnim priručnicima Nemačke, Južne Afrike i Švajcarske.[152] Vojni priručnici Benina, Nigerije, Senegala i Togoa navode da se misija, sadržaj i stvarna upotreba sanitetskih transporta može proveriti.[153]

145 Prva ženevska konvencija, član 36. (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 768); Četvrta ženevska konvencija, član 22. (*ibid*, § 769).

146 Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid*, § 780), Indonezije (*ibid,* § 789), Švajcarske (*ibid,* § 800), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 801) i Sjedinjenih Država (*ibid*., § 803).

147 I Dopunski protokol, čl. 25-27 (usvojeni konsenzusom) (*ibid*, §§ 770-772).

148 San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tačka 53(a) (*ibid*, § 776).

149 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 779), Belgije (*ibid*, § 780), Kanade (*ibid*, § 781), Mađarske (*ibid*, § 788), Holandije (*ibid*, § 793), Novog Zelanda (*ibid*, § 794), Južne Afrike (*ibid*, § 797), Španije (*ibid*, § 798), Švedske (*ibid*, § 799), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 804-805) i Jugoslavije (*ibid*, § 807); vidi i vojne priručnike Hrvatske (*ibid*, § 783), Libana (*ibid*, § 792) i Rusije (*ibid*, § 796) (koji traže poštovanje za vazduhoplov koji je obeležen znakom raspoznavanja) i vojne priručnike Dominikanske Republike (*ibid*, § 784) (vojnici ne smeju da napadaju vojni vazduhoplov) i Italije (*ibid*, § 791) (sanitetski vazduhoplov mora se „poštovati i štititi").

150 Sjedinjene Države, Ministarstvo spoljnih poslova, Zapažanja zamenika pravnog savetnika (*ibid*, § 819).

151 Vidi, npr. vojne priručnike Ekvadora (*ibid*, § 785) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 804 i 806).

152 Vidi vojne priručnike Nemačke (*ibid*, § 683) („njihov neometani rad će biti obezbeđen u svako doba"), Južne Afrike (*ibid*, § 700) („ne smeju se napadati ili oštetiti, niti se sme sprečavati njihov prolaz") i Švajcarske (*ibid*, § 703) („ne smeju se napadati, niti oštetiti na bilo koji način, niti se sprečavati njihova funkcija").

153 Vidi vojne priručnike Benina (*ibid*, § 666), Nigerije (*ibid*, § 695), Senegala (*ibid*, § 699) i Togoa (*ibid*, § 704).

Prestanak zaštite sanitetskog osoblja

Praksa država pokazuje da sanitetski transporti uživaju istu zaštitu kao i mobilne sanitetske jedinice. Zbog toga, uslovi za prestanak zaštite tumačeni u kontekstu sanitetskih jedinica, (vidi komentar Pravila 28) primenjuju se *mutatis mutandis* na sanitetske transporte.

U praksi država, transport zdravih jedinica, oružja ili municije i prikupljanje ili prenošenje podataka obaveštajnog karaktera, primeri su korišćenja sanitetskih transporta u svrhe koje će uzrokovati prestanak zaštite.[154] Sledi, da sanitetski transporti ne smeju da se koriste za prenos opreme namenjene za prikupljanje ili prenošenje podataka obaveštajnog karaktera.[155] Prilikom ratifikacije I Dopunskog protokola, Francuska i Ujedinjeno Kraljevstvo dale su izjave u vezi sa članom 28, kojima priznaju praktičnu potrebu korišćenja nenamenskog vazduhoplova za sanitetsku evakuaciju i zato tumačenje člana 28. ne isključuje prisustvo u vazduhoplovu komunikacione opreme i kriptografskog materijala ili njihovog korišćenja isključivo u navigacione, identifikacione ili komunikacione svrhe za potrebe sanitetskog transporta.[156] Član 28. I Dopunskog protokola određuje druge radnje koje su zabranjene za sanitetski vazduhoplov.[157] Pored toga, lako naoružanje koje nosi osoblje jedinice, za samoodbranu ili koje je oduzeto od ranjenika, a još uvek nije predato nadležnim službama, takođe ne predstavlja zabranjenu opremu (vidi komentar Pravila 25).

Pravilo 30: Usmeravanje napada na sanitetsko i versko osoblje i objekte koji koriste znakove raspoznavanja, predviđene Ženevskih konvencijama u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom, je zabranjeno.

Praksa

Tom II, Odeljak 7, Poglavlje F.

154 Vidi praksu objašnjenu *pre* u belešci 117; vidi i praksu Argenitne (*ibid*, § 661), Kanade (*ibid*, §§ 670-671), Hrvatske (*ibid*, § 675), Francuske (*ibid*, § 680), Italije (*ibid*, § 685), Holandije (*ibid*, § 691) i Južne Afrike (*ibid*, § 700).

155 I Dopunski protokol, član 28(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 773); San Remo priručnik o pomorskom rastovanju (*ibid*, § 777); vojni priručnici Australije (*ibid*, § 779), Kanade (*ibid*, § 781), Hrvatske (*ibid*, § 782), Francuske (*ibid*, § 786), Nemačke (*ibid*, § 787), Italije (*ibid*, § 790), Holandije (*ibid*, § 793), Španije (*ibid*, § 798), Švedske (*ibid*, § 799) Jugoslavije (*ibid*, § 807).

156 Francuska, Rezerve i deklaracije podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 774); Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve i deklaracije podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 775).

157 I Dopunski protokol, član 28. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 773).

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda „namerno usmeravanje napada na građevine, materijal, sanitetske jedinice i transporte i osoblje koje nosi znakove raspoznavanja, definisane Ženevskim konvencijama u skladu sa međunarodnim pravom" smatra se ratnim zločinom u međunarodnim oružanim sukobima.[158]

Zabrana napada na lica i objekte obeležene znakovima raspoznavanja, uključena je u mnoge vojne priručnike.[159] Usmeravanje napada na lica i objekte obeležene znakovima raspoznavanja, kažnjivo je po zakonodavstvima mnogih država.[160] Pored toga, ovo pravilo je podržano mnogim zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[161]

Povodom mnogo situacija, MKCK je pozivao strane i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju lica i objekte obeležene znakovima raspoznavanja.[162]

Nema suprotne zvanične prakse ni u odnosu na međunarodne niti nemeđunarodne oružane sukobe. Napadi na lica i objekte obeležene znakovima raspoznavanja su generalno osuđivani.[163]

158 Statut MKS, član 8(2)(b)(xxiv) (*ibid*, § 832).

159 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 840), Benina (*ibid*, § 841), Kameruna (*ibid*, § 842), Kanade (*ibid*, §§ 843-844), Kolumbije (*ibid*, § 845), Francuske (*ibid*, §§ 846-847), Nemačke (*ibid*, § 848), Mađarske (*ibid*, § 849), Indonezije (*ibid*, § 850), Italije (*ibid*, § 851), Kenije (*ibid*, § 852), Libana (*ibid*, § 853), Madagaskara (*ibid*, § 854), Nigerije (*ibid*, § 855), Filipina (*ibid*, §§ 856-857), Rumunije (*ibid*, § 858), Senegala (*ibid*, § 859), Švajcarske (*ibid*, § 860), Togoa (*ibid*, § 861), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 862) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 863).

160 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid*, § 864), Azerbejdžana (*ibid*, § 865), Belorusije (*ibid*, § 866), Kanade (*ibid*, § 868), Kolumbije (*ibid*, § 869), Konga (*ibid*, § 870), Danske (*ibid*, § 871), Estonije (*ibid*, § 873), Nemačke (*ibid*, § 874), Holandije (*ibid*, § 875), Novog Zelanda (*ibid*, § 876), Nikaragve (*ibid*, § 877), Perua (*ibid*, § 879), Rumunije (*ibid*, § 880), Španije (*ibid*, § 881), Švedske (*ibid*, § 882), Švajcarske (*ibid*, § 883), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 885) i Venecuele (*ibid*, § 886); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid*, § 867), Salvadora (*ibid*, § 872), Nikaragve (*ibid*, § 878) i Trinidada i Tobagoa (*ibid*, § 884).

161 Vidi, npr. izjave Bosne i Hercegovine, Republike Srpske (*ibid*, § 888), Kuvajta (*ibid*, § 890) i Jugoslavije (*ibid*, § 892).

162 Vidi, npr. praksu MKCK (*ibid*, §§ 906, 908-910, 912-917, 919, 921-925 i 927-928).

163 Vidi, npr. praksu Jugoslavije (*ibid*, § 891) i MKCK (*ibid*, §§ 905 i 926).

Tumačenje

Kako pravilo nalaže, poštovanje znakova raspoznavanja je uslovljeno njihovom pravilnom upotrebom (vidi Pravilo 59). Praksa takođe pokazuje da nenošenje ili neisticanje znakova raspoznavanja ne opravdava samo po sebi napad na sanitetsko ili versko osoblje i objekte, kada su oni priznati u tom svojstvu. Ovo predstavlja primenu opšteg principa da je svrha znakova raspoznavanja da olakšaju identifikaciju, a ne da, sami po sebi, određuju zaštićeni status. Drugim rečima, sanitetsko i versko osoblje i objekti uživaju zaštitu zbog svoje funkcije. Isticanje znakova je samo vidljivi pokazatelj funkcije, ali ne obezbeđuje zaštitu kao takvu.

U Elementima zločina za Međunarodni krivični sud, ističe se da ratni zločin, pored „namernog usmeravanja napada na građevine, materijal, sanitetske jedinice i transporte i osoblje koje ističe znakove raspoznavanja, određene Ženevskim konvencijama u skladu sa međunarodnim pravom" predstavlja i napad na lica ili objekte koji ističu znakove raspoznavanja ili druge metode identifikacije, kao što su signali raspoznavanja, a koji pokazuju zaštitu u skladu sa Ženevskim konvencijama.[164]

[164] Vidi Knut Dörmann, *Elements of War Crime under the Rome Statute of the International Criminal Court, Sources and Commentary*, Cambridge University Press, Cambridge, 202, p.350; vidi i čl. 6-9 Priloga I Dopunskog protokola I o svetlosnim signalima, radio signalima i elektronskoj identifikaciji.

OSOBLJE I OBJEKTI ZA HUMANITARNU POMOĆ

Pravilo 31: Osoblje za humanitarnu pomoć mora se poštovati i štititi.

Praksa

Tom II, Odeljak 8, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Poštovanje i zaštita humanitarnog osoblja povezana je sa zabranom izgladnjivanja (vidi Pravilo 53), i pravilom da ranjenike i bolesnike treba prikupljati i o njima treba brinuti (vidi Pravila 109-110), koja su primenljiva i u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima. Bezbednost i sigurnost humanitarnog osoblja je neizostavan uslov za isporuku humanitarne pomoći civilnom stanovništvu kome je pomoć potrebna i kome preti izgladnjivanje.

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza poštovanja i zaštite osoblja za humanitarnu pomoć kodifikovana je u članu 71(2) I Dopunskog protokola.[1] Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, namerno usmeravanje napada na osoblje, uključeno u misije humanitarne pomoći u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija, predstavlja ratni zločin, u međunarodnim oružanim sukobima, sve dok to osoblje ima pravo na zaštitu koja je obezbeđena civilima po međunarodnom humanitarnom pravu.[2] Zbog toga se ovo pravilo ne odnosi na pripadnike oružanih snaga koji dele humanitarnu pomoć. Osoblje Ujedinjenih nacija koje deli humanitarnu pomoć, ipak uživa posebnu zaštitu u skladu sa Konvencijom o bezbednosti osoblja Ujedinjenih nacija.[3] Brojni vojni priručnici navode obavezu poštovanja i zaštite osoblja za humanitarnu pomoć.[4]

1 I Dopunski protokol, član 71(2) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 8, § 3).
2 Statut MKS, član 8(2)(b)(iii) (*ibid*, § 142).
3 Konvencija o bezbednosti osoblja UN, član 7(2) (*ibid*., § 4).
4 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 12), Australije (*ibid*, § 13), Kanade (*ibid*, § 14), Francuske (*ibid*, § 15), Holandije (*ibid*, § 16), Švedske (*ibid*, § 17) i Jugoslavije (*ibid*, § 18).

U švedskom priručniku o MHP posebno se navodi da je član 71(2) I Dopunskog protokola kodifikacija već postojećeg običajnog pravila međunarodnog prava.[5] Napadi na osoblje za humanitarnu pomoć kažnjivi su po zakonodavstvima mnogih država.[6] Ovo pravilo je podržano zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[7] Praksa obuhvata i one države koje nisu članice I Dopunskog protokola.[8] Na ovo pravilo pozivale su se članice I Dopunskog protokola, protiv država koje nisu članice.[9]

Obaveza poštovanja i zaštite osoblja za humanitarnu pomoć isticana je u mnogim rezolucijama međunarodnih organizacija, od kojih se većina odnosi na nemeđunarodne oružane sukobe (vidi *infra*).

Nemeđunarodni oružani sukobi

Iako član 18(2) II Dopunskog protokola nalaže organizovanje akcije humanitarne pomoći za civilno stanovništvo u stanju potrebe, Protokol ne sadrži posebnu odredbu o zaštiti osoblja za humanitarnu pomoć. Ipak, ovo pravilo je neophodno, da bi akcija pomoći za ugroženo civilno stanovništvo bila uspešna. Po statutima Međunarodnog krivičnog suda i Specijalnog suda za Siera Leone, namerno usmeravanje napada na osoblje uključeno u misije humanitarne pomoći, u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima, sve dok to osoblje ima pravo na zaštitu koja je obezbeđena civilima po međunarodnom humanitarnom pravu.[10] Pored toga, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji su primenljivi i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[11]

5 Švedska, *Priručnik MHP* (*ibid*, § 17).

6 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid*, § 147), Azerbejdžana (*ibid*, § 148), Kanade (*ibid*, § 150), Konga (*ibid*, § 151), Estonije (*ibid*, § 152), Etiopije (*ibid*, § 153), Nemačke (*ibid*, § 154), Irske (*ibid*, § 19), Novog Zelanda (*ibid*, §§ 156-157), Norveške (*ibid*, § 20), Filipina (*ibid*, §§ 21 i 158), Portugala (*ibid*, § 159) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 161-162); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid*, § 149) i Trinidada i Tobagoa (*ibid*, § 160).

7 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid*, § 23), Nemačke (*ibid*, §§ 25-26), Iraka (*ibid*, § 28), Slovenije (*ibid*, § 35), Južne Afrike (*ibid*, § 36) i Švajcarske (*ibid*, § 37) i izveštaje o praksi Iraka (*ibid*, § 29), Holandije (*ibid*, § 32) i Ruande (*ibid*, § 34).

8 Vidi, npr. praksu Azerbejdžana (*ibid*, § 148), Indije (*ibid*, § 170), Iraka (*ibid*, §§ 28-29), Izraela (*ibid*, § 172), Malezije (*ibid*, § 174), Turske (*ibid*, § 177) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 38).

9 Vidi, npr. izjavu Nemačke vis-a-vis Avganistana (*ibid*, § 25) i vis-a-vis Sudana (*ibid*, § 169).

10 Statut MKS, član 8(2)(b)(iii) (*ibid*., § 142); Statut Specijalnog suda za Sijera Leone, član 4(b) (*ibid*, § 143).

11 Vidi, npr. Sporazum br. 2 o primeni Sporazma od 22. maja 1992. između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2(d) (*ibid*, § 5); Sporazm br. 3 o Planu akcije MKCK između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka II(9) (*ibid*, § 6); Sporazum Bahir Dar, tačka 2. (*ibid*, § 7); Sporazum o osnovnim pravilima za operaciju Linija života (*ibid*, § 8); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 9. (*ibid*, § 9); Sporazum o zaštiti i obezbeđivanju humanitarne pomoći u Sudanu, tačka 1. (*ibid*, § 10); Kairska deklaracija, tačka 67. (*ibid*, § 11).

Obaveza poštovanja i zaštite osoblja za humanitarnu pomoć uključena je u neke vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[12] Ona je takođe sadržana i u zvaničnim izjavama posebno datim u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima.[13]

Pored toga, Ujedinjene nacije i druge međunarodne organizacije usvajale su rezolucije koje se pozivaju na ovo pravilo. Savet bezbednosti UN, na primer, u mnogo slučajeva je tražio od strana u nemeđunarodnim oružanim sukobima, kao što su sukobi u Avganistanu, Angoli, Bosni i Hercegovini, Burundiju, Kosovu, Liberiji, Ruandi i Somaliji, da poštuju i štite osoblje za humanitarnu pomoć.[14]

Ovo pravilo je ponovljeno na Svetskoj konferenciji o ljudskim pravima 1993. godine i na 26. i 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, koje su održane 1995. i 1999. godine.[15]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe. Navodna kršenja ovog pravila generalno su osuđivana od strane država, bez obzira da li je sukob bio međunarodnog ili nemeđunarodnog karaktera.[16] Takođe su osuđivana i od strane međunarodnih organizacija.[17] Posle napada na vozilo u kome se nalazilo osoblje MKCK u Burundiju, 1996. godine, predsednik i premijer Burundija izjavili su da osuđuju taj do-

12 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid*, § 14) i Jugoslavije (*ibid*, § 18).

13 Vidi, npr. izjave Burundija (*ibid*, § 166), Nemačke (*ibid*, § 26), Rusije (*ibid*, § 175), Južne Afrike (*ibid*, § 36), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 178) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 180).

14 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 733 i 814 (*ibid*, § 41), Rez. 764 i 751 (*ibid*, § 42), Rez. 758, 770 i 787 (*ibid*, § 43), Rez. 819 i 824 (*ibid*, § 44), Rez. 851 (*ibid*, § 45), Rez. 897, 923 i 954 (*ibid*, § 47), Rez. 918 i 925 (*ibid*, § 48), Rez. 946 (*ibid*, § 49), Rez. 952 (*ibid*, § 50), Rez. 954 (*ibid*, § 51), Rez. 985, 1001 i 1014 (*ibid*, § 52), Rez. 998 (*ibid*, § 53), Rez. 1040 (*ibid*, § 54), Rez. 1041, 1059 i 1071 (*ibid*, § 55), Rez. 1075 i 1087 (*ibid*, § 56), Rez. 1088 (*ibid*, § 57), Rez. 1127 (*ibid*, § 58), Rez. 1173 (*ibid*, § 59), Rez. 1193 (*ibid*, § 60), Rez. 1195 (*ibid*, § 61), Rez. 1199 i 1203 (*ibid*, § 62); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid*, §§ 67-70, 72-73, 75-76, 81, 87-88, 90-91. i 93).

15 Svetska konferencija o ljudskim pravima, Bečka deklaracija i Program akcije (*ibid*, § 120); 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. IV (*ibid*, § 121); 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Plan akcije za godine 2000-2003. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 123).

16 Vidi, npr. izjave Nemačke (*ibid*, § 169) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 179-180) i izveštaje o praksi Rusije (*ibid*, § 175).

17 Vidi npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 757 (*ibid*, § 185), Rez. 864 (*ibid*, § 186), Rez. 897 i 923 (*ibid*, § 187), Rez. 913 (*ibid*, § 188), Rez. 946 (*ibid*, § 192), Rez. 950 (*ibid*, § 193), Rez. 954 (*ibid*, § 194), Rez. 1049 (*ibid*, § 195), Rez. 1071 i 1083 (*ibid*, § 196), Rez. 1193 (*ibid*, § 197) i Rez. 1265 (*ibid*, § 198); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid*, §§ 199-218); Generalna skupština UN Rez. 49/196 (*ibid*, § 219), Rez. 49/206 i 50/200 (*ibid*, § 221), Rez. 50/193 (*ibid,* § 223), Rez. 53/87 (*ibid,* § 227), Rez. 54/192 (*ibid,* § 229) i Rez. 55/116 (*ibid,* § 230); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/72 (*ibid*, § 233), Rez. 1995/89 (*ibid*, § 235), Rez. 1995/91 (*ibid*, § 236), Rez. 1996/1 i 1997/77 (*ibid*, § 237) i Rez. 1998/70 (*ibid*, § 242); OAJ, Savet ministara, Rez. 1526 (LX) (*ibid*, § 255), Rez. 1649 (LXIV) (*ibid*, § 256), Rez. 1662 (LXIV) (*ibid*, § 257); KEBS, Predsedavajući biroa, Saopštenje za štampu br. 86/96 (*ibid*, § 258).

gađaj i da su zahtevali nezavisnu istragu i otkrivanje izvršilaca.[18] Vlada Rusije je slično reagovala, kada je šest radnika MKCK ubijeno u Čečeniji iste godine.[19] MKCK podseća strane i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju ovo pravilo.[20]

Poštovanje i zaštita osoblja za humanitarnu pomoć

Civilno osoblje za humanitarnu pomoć je zaštićeno od napada, u skladu sa principom razlikovanja ciljeva (vidi Pravilo 1). Pored zabrane napada na to osoblje, praksa pokazuje da su uznemiravanje, zastrašivanje i arbitrarno lišavanje slobode osoblja za humanitarnu pomoć zabranjeni u skladu sa ovim pravilom.[21] Prikupljena praksa takođe sadrži primere u kojima su osuđivana sledeća dela protiv osoblja za humanitarnu pomoć: maltretiranje, fizičko i psihičko nasilje, ubistva, prebijanje, otmice, uzimanje talaca, zastrašivanje, kidnapovanje, nelegalno hapšenje i lišavanje slobode.[22]

Pored toga, postoji mnogo primera prakse država u kojima se zahteva da strane u sukobu omoguće bezbednost osoblju za humanitarnu pomoć koje su ovlastile, što je podržano i u nekim zvaničnim izjavama.[23] Uz to, Savet bezbednosti UN, je pozvao strane u sukobima u Avganistanu, Angoli, Bosni i Hercegovini, Burundiju, Kosovu, Liberiji, Ruandi i Somaliji, da obezbede poštovanje za sigurnost i

18 Vidi praksu Burundija (*ibid*, § 166).

19 Vidi praksu Rusije (*ibid*, § 175).

20 Vidi praksu MKCK (*ibid*, §§ 125-128 i 130-132).

21 Vidi praksu Nemačke (*ibid*, § 169) i Filipina (*ibid*, § 158); Savet bezbednosti UN, Rez. 897 i 923 (*ibid*, § 187), Rez. 918 i 925 (*ibid*, § 189), Rez. 940 (*ibid*, § 190), Rez. 946 (*ibid*, § 192), Rez. 950 (*ibid*, § 193), Rez. 954 (*ibid*, § 194) i Rez. 1071 (*ibid*, § 196); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid*, §§ 199, 202, 204, 212, 216 i 219); Generalna skupština UN Rez. 51/30 B (*ibid*, § 222), Rez. 53/87 (*ibid*, § 227), Rez. 54/192 (*ibid*, § 229) i Rez. 55/116 (*ibid*, § 230); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1995/89 (*ibid*, § 225) i Rez. 2001/18 (*ibid*, § 243); Izveštaj generalnog sekretara UN o UNOMIL (*ibid*, § 244); Komisija za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac za ljudska prava u Sudanu, Izveštaj (*ibid*, § 248).

22 Vidi, npr. praksu Rusije (*ibid*, § 175) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 179-180); Savet bezbednosti UN, Rez. 897 i 923 (*ibid*, § 187), Rez. 918 i 925 (*ibid*, § 189), Rez. 940 (*ibid*, § 190), Rez. 945 i 952 (*ibid*, § 191), Rez. 950 (*ibid*, § 193), Rez. 954 (*ibid*, § 194), Rez. 1049 (*ibid*, § 195), Rez. 1193 (*ibid*, § 197) i Rez. 1265 (*ibid*., § 198); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid*, §§ 199, 204-208, 210-213 i 216); Generalni skupština UN Rez. 52/167 (*ibid*, § 226), Rez. 53/87 (*ibid*, § 227), Rez. 53/164 (*ibid*, § 228), Rez. 54/192 (*ibid*, § 229) i Rez. 55/116 (*ibid*, § 230); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/79 i 1995/77 (*ibid*, § 234), Rez. 1995/91 (*ibid*, § 236), Rez. 1996/1 i 1997/77 (*ibid*, § 237), 1996/73 (*ibid*, § 238) i 1997/59 (*ibid*, § 239); Izveštaj generalnog sekretar UN o UNOMIL (*ibid*, § 244); Komisija za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac o stanju ljudskih prava u Burundiju, Izveštaj (*ibid*, § 247) i Specijalni izvestilac o stanju ljudskih prava u Sudanu, Izveštaj (*ibid*, § 248); Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 921 (*ibid*, § 251); OAJ, Savet ministara, Rez. 1526 (LX) (*ibid*, § 255), Rez. 1649 (LXIV) (*ibid*, § 256) i Rez. 1662 (LXIV) (*ibid*, § 257); KEBS, Predsedavajući biroa, Saopštenje za štampu br. 86/96 (*ibid*, § 258).

23 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid*, § 23), Nemačke (*ibid*, § 25), Slovenije (*ibid*, § 35) i Južne Afrike (*ibid*, § 36).

bezbednost osoblja za humanitarnu pomoć.[24] U rezoluciji usvojenoj 2000. godine o zaštiti civila u oružanim sukobima, Savet bezbednosti UN pozvao je strane u oružanom sukobu, uključujući i države koje nisu članice, „da obezbede sigurnost, bezbednost i slobodu kretanja" osoblja za humanitarnu pomoć.[25]

Dok Dopunski protokoli nalažu da se zaštita osoblja za humanitarnu pomoć odnosi samo na humanitarno osoblje koje je „ovlašćeno" kao takvo, u većini prakse se ne zahteva ovaj uslov. Izjava o ovlašćenju odnosi se na saglasnost dobijenu od strane u sukobu, u vezi sa poslovima u oblastima koje ta strana drži pod svojom kontrolom.[26] Ovlašćenje se ne sme povući iz arbitrarnih razloga, sa ciljem da se onemogući pristup osoblju za humanitarnu pomoć (vidi komentar Pravila 55).

Pravilo 32: Objekti koji se koriste za operacije humanitarne pomoći moraju se poštovati i štititi.

Praksa

Tom II, Odeljak 8, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo je povezano sa zabranom izgladnjivanja (vidi Pravilo 53) koje je primenljivo i u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima, pošto su bezbednost i sigurnost humanitarnog osoblja neizostavan uslov za isporuku humanitarne pomoći civilnom stanovništvu kome je pomoć potrebna i kome preti izgladnjivanje. U tom smislu, ovo pravilo je takođe uslovljeno zabranom namernog ometanja isporuke humanitarne pomoći (vidi komentar Pravila 55), pošto svaki napad, uništavanje ili pljačkanje objekata za pomoć, neizostavno dovodi do ometanja humanitarne pomoći.

Međunarodni oružani sukobi

Četvrta Ženevska konvencija zahteva da sve države garantuju zaštitu pošiljkama humanitarne pomoći na okupiranoj teritoriji.[27] Ovo pravilo je sada, u opštim terminima, kodifikovano u I Dopunskom protokolu.[28] Po Statutu Međunarodnog

[25] Savet bezbednosti UN, Rez. 1296 (*ibid*, § 65).

[26] I Dopunski protokol, član 71(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 3); I Dopunski protokol, član 18(2) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 17, § 680).

[27] Četvrta ženevska konvencija , član 59.

[28] I Dopunski protokol, član 70(4) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 8, § 282).

krivičnog suda, namerno usmeravanje napada na instalacije, materijale, jedinice ili vozila uključena u misije humanitarne pomoći u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija, predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima, sve dok takvi objekti imaju pravo na zaštitu koja je obezbeđena civilnim objektima po međunarodnom humanitarnom pravu.[29]

Zaštita objekata koji se koriste u operacijama humanitarne pomoći obuhvaćena je u zakonodavstvima mnogih država, po kojima su napadi na takve objekte kažnjivi.[30] Ovo pravilo je podržano zvaničnim izjavama i drugom praksom.[31] Ova praksa obuhvata i praksu onih država koje nisu članice I Dopunskog protokola.[32] Na ovo pravilo pozivale su se članice I Dopunskog protokola, protiv država koje nisu članice.[33]

Ovo pravilo je isticano u mnogim rezolucijama međunarodnih organizacija, od kojih se većina, u svakom slučaju, odnosi na nemeđunarodne oružane sukobe (vidi *infra*).

Nemeđunarodni oružani sukobi

Iako član 18(2) II Dopunskog protokola nalaže organizovanje akcije humanitarne pomoći za civilno stanovništvo u stanju potrebe, Protokol ne sadrži posebnu odredbu o zaštiti objekata koji se koriste u operacijama humanitarne pomoći.[34] Ipak, ovo pravilo je neophodno, da bi akcija pomoći za ugroženo civilno stanovništvo bila uspešna. Po statutima Međunarodnog krivičnog suda i Specijalnog suda za Sijera Leone, namerno usmeravanje napada na instalacije, materijale, jedinice ili vozila uključena u misije humanitarne pomoći u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija, predstavlja ratni zločin u nemeđunarodnim oružanim sukobima, sve dok takvi objekti imaju pravo na zaštitu koja je obezbeđena civilima po međunarodnom humanitarnom pravu.[35] Pored toga, ovo pravilo je uključeno

29 Statut MKS, član 8(2)(b)(iii) (*ibid*, § 285).

30 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid*, §§ 294-295), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 296), Kanade (*ibid*, § 298), Kine (*ibid*, § 299), Kolumbije (*ibid*, § 300), Konga (*ibid*, § 301), Hrvatske (*ibid*, § 302), Etiopije (*ibid*, § 304), Nemačke (*ibid*, § 305), Irske (*ibid*, § 306), Holandije (*ibid*, §§ 307-308), Novog Zelanda (*ibid*, § 309), Norveške (*ibid*, § 310), Portugala (*ibid*, § 311), Slovenije (*ibid*, § 312), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 314) i Jugoslavije (*ibid*, § 315); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid*, § 297), Salvadora (*ibid*, § 303) i Trinidada i Tobagoa (*ibid*, § 313).

31 Vidi, npr. vojni priručnik Kenije (*ibid*, § 292), izjave Bosne i Hercegovine, Republike Srpske (*ibid*, § 317), Nemačke (*ibid*, § 321) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 326) i izveštaje o praksi Brazila (*ibid*, § 318), Nigerije (*ibid*, § 324) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 325).

32 Vidi, npr. vojni priručnik Kenije (*ibid*, § 292), izjave Sjedinjenih Država (*ibid*, § 326) i izveštaje o praksi Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 325).

33 Vidi, npr. izjavu Nemačke vis-a-vis Sudana (*ibid*, § 321).

34 II Dopunski protokol, član 18(2) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 17, § 680).

35 Statut MKS, član 8(2)(b)(iii) (cit. u Vol. II, Ch. 8, §§ 142 i 285); Statut Specijalnog suda za Sijera Leone, član 4(b) (*ibid*, §§ 143 i286).

u druge instrumente koji su primenljivi i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[36]

Zaštita objekata koji se koriste za operacije humanitarne pomoći takođe je podržana zvaničnim izjavama, posebno datim u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima.[37]

Pored toga, na ovo pravilo podseća veliki broj rezolucija koje su usvojile Ujedinjene nacije i druge međunarodne organizacije. Savet bezbednosti UN, na primer, pozvao se na ovo pravilo u vezi sa sukobima u Angoli, Liberiji i Ruandi.[38]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe. Navodna kršenja ovog pravila generalno su osuđivana od strane država, bez obzira da li je sukob bio međunarodnog ili nemeđunarodnog karaktera.[39] Takođe su osuđivana i od strane Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija.[40] MKCK podseća strane i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju ovo pravilo.[41]

Poštovanje i zaštita objekata za humanitarnu pomoć

Objekti uključeni u operacije humanitarne pomoći su, u principu, civilni objekti i kao takvi uživaju zaštitu od napada (vidi Pravilo 7). Praksa država pokazuje da su pored zabrane napada na objekte za humanitarnu pomoć, uništavanje, zloupotreba i pljačka takvih objekata, takođe zabranjeni.[42] Ovo je primena opštih pravila u vezi sa uništavanjem i oduzimanjem imovine (vidi Odeljak 16). Ima primera u praksi koji pokazuju da strana u sukobu mora da obezbedi sigurnost objekata za humanitarnu pomoć. Na primer, 1996. godine, Savet bezbednosti UN je pozvao strane u sukobu u Angoli da garantuju sigurnost za pošiljke humanitarne pomoći u celoj zemlji.[43]

36 Vidi, npr. Sporazum Bahir Dar, tačka 2. (*ibid*, § 288); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 9.9 (*ibid*, § 290); Pravilnik UNTAET 2000/15, Poglavlje 6(1)(b)(iii) i (e)(iii) (*ibid.*, § 291).

37 Vidi, npr. izjave Nemačke (*ibid*, § 321) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 326) i izveštaje o praksi Nigerije (*ibid*, § 324) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 325).

38 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 918 (*ibid*, § 329), Rez. 925 (*ibid*, § 329), Rez. 950 (*ibid*, § 330), Rez. 1075 (*ibid*, § 332) i Rez. 1087 (*ibid*, § 332).

39 Vidi, npr. izjave Nemačke (*ibid*, § 321) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 326).

40 Vidi npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 1059 (*ibid*, § 331), Rez. 1071 (*ibid*, § 331), Rez. 1083 (*ibid*, § 333) i Rez. 1265 (*ibid*, § 334); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid*, §§ 336-340); Generalna skupština UN, Rez. 51/30 B (*ibid*, § 341) i Rez. 54/192 (*ibid*, § 343); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1995/77 (*ibid*, § 345).

41 Vidi praksu MKCK (*ibid*, §§ 354 i 356-358).

42 Vidi praksu Australije (*ibid*, § 294), Etiopije (*ibid*, § 304) i Holandije (*ibid*, § 307); vidi i nacrte zakonodavstva Salvadora (*ibid*, § 303); Savet bezbednosti UN, Rez. 950 (*ibid*, § 330), Rez. 1059 (*ibid*, § 331), Rez. 1071 (*ibid*, § 331) i Rez. 1083 (*ibid*, § 333); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid*, §§ 336-340); Generalna skupština UN, Rez. 51/30 B (*ibid*, § 341), Rez. 54/192 (*ibid*, § 343) i Rez. 55/116 (*ibid*, § 344).

43 Savet bezbednosti UN, Rez. 1075 i 1087 (*ibid*, § 332).

OSOBLJE I OBJEKTI UKLJUČENI U MIROVNE MISIJE

Pravilo 33: Usmeravanje napada na osoblje i objekte uključene u misiju za očuvanje mira u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija, sve dok uživaju zaštitu koja je obezbeđena civilima i civilnim objektima u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom, je zabranjeno.

Praksa

Tom II, Odeljak 9

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

U praksi država, snage za očuvanje mira, čiji su pripadnici obično profesionalni vojnici, smatraju se civilima pošto nisu pripadnici strane u sukobu i zbog toga uživaju istu zaštitu protiv napada koju imaju civili, sve dok ne uzimaju direktno učešće u neprijateljstvima (vidi pravila 1 i 6). Kao civili, pripadnici snaga za očuvanje mira uživaju osnovne garancije, razmatrane u Odeljku 32. Po istom principu, objekti uključeni u operacije za očuvanje mira smatraju se civilnim objektima i zaštićeni su od napada (vidi Pravilo 7).

Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, namerno usmeravanje napada na osoblje i objekte uključene u misiju za očuvanje mira u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija predstavlja ratni zločin, u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, sve dok to osoblje ima pravo na zaštitu koja je obezbeđena civilima po međunarodnom humanitarnom pravu.[1] Statut Specijalnog suda za Sijera Leone takođe sadrži ovo pravilo.[2]

[1] Statut MKS, član 8(2)(b)(iii) (cit. u Vol. II, Ch. 9, § 4).
[2] Statut Specijalnog suda za Sijera Leone, član 4(b) (*ibid*, § 5).

Ovo pravilo je uključeno u neke vojne priručnike.[3] Po zakonodavstvima mnogih država, kažnjivo je napadati osoblje i objekte uključene u misije za očuvanje mira.[4]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa. Napade na osoblje i objekte misija za očuvanje mira, generalno su osuđivale države.[5] Takođe, osuđivale su ih Ujedinjene nacije i druge međunarodne organizacije.[6] Neke od tih osuda kvalifikuju napade kao krivična dela.[7] Pored usmeravanja napada, Ujedinjene nacije su osuđivale i druga dela usmerena protiv snaga za očuvanje mira koja ne predstavljaju napade kao takve, a koja obuhvataju uznemiravanje, zloupotrebu, ponižavanje, nasilje, lišavanje slobode i mučenje, i pozivale su strane u sukobima da snagama za očuvanje mira omoguće bezbednost, sigurnost i slobodu kretanja.[8]

U *Slučaju Karadžić i Mladić,* pred Međunarodnim krivičnim Tribunalom za bivšu Jugoslaviju, optuženi se terete za učešće u „uzimanju civila, odnosno pripadnika snaga za očuvanje mira UN, kao talaca".[9]

3 Vidi, npr. vojne priručnike Kameruna (*ibid*, § 10), Nemačke (*ibid*, § 11), Novog Zelanda (*ibid*, § 12), i Španije (*ibid*, § 14).

4 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid*, § 15), Azerbejdžana (*ibid*, § 16), Kanade (*ibid*, § 18), Konga (*ibid*, § 19), Gruzije (*ibid*, § 20), Nemačke (*ibid*, § 21), Malija (*ibid*, § 22), Holandije (*ibid*, § 23), Novog Zelanda (*ibid*, §§ 24-25) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 27-28); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid*, § 17) i Trinidada i Tobagoa (*ibid*, § 26).

5 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid*, § 31), Finske (*ibid*, § 33), Nemačke (*ibid*, § 34), Liberije (*ibid*, § 35), Rusije (*ibid*, § 37), Ukrajine (*ibid*, § 38), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 39-40) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 41-42).

6 Vidi npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 757 (*ibid*, § 46), Rez. 788 (*ibid*, § 47), Rez. 794 (*ibid*, § 48), Rez. 802 (*ibid*, § 49), Rez. 804 (*ibid*, § 50), Rez. 897, 923 i 954 (*ibid*, § 55), Rez. 912 (*ibid*, § 56), Rez. 946 (*ibid*, § 60), Rez. 987 (*ibid*, § 62), Rez. 994 (*ibid*, § 64), Rez. 1004 (*ibid*, § 66), Rez. 1009 (*ibid*, § 67), Rez. 1041 (*ibid*, § 70), Rez. 1059, 1071 i 1083 (*ibid*, § 71), Rez. 1099 (*ibid*, § 73), Rez. 1118 (*ibid*, § 74), Rez. 1157 (*ibid*, § 75), Rez. 1164 (*ibid*, § 76), Rez. 1173 i 1180 (*ibid*, § 77) i Rez. 1187 (*ibid*, § 78); Generalna skupština UN, Rez. 47/121 (*ibid*, § 98), Rez. 49/196 (*ibid*, § 99) i Rez. 50/193 (*ibid*, § 100); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1993/7 (*ibid*, § 101), Rez. 1994/60 (*ibid*, § 102), Rez. 1994/72 (*ibid*, § 103) i Rez. 1995/89 (*ibid*, § 104); ECOWAS, Prvi sastanak Komiteta devetorice o krizi u Liberiji, Završno saopštenje (*ibid*, § 118); EU, Izjava pred Savetom bezbednosti UN (*ibid*, § 119); OIK, Konferencija ministara spoljnih poslova, Rez. 1/6-EX (*ibid*, § 120) i Izjava pred Savetom bezbednosti UN (*ibid*, § 121); 88. Inter-parlamentarna konferencija, Rezolucija o podršci novim međunarodnim inicijativama za zaustavljanje nasilja i prestanak povreda ljudskih prava u Bosni i Hercegovini (*ibid*, § 122).

7 Vidi npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 587 (*ibid*, § 45), Rez. 837 (*ibid*, § 52), Rez. 865 (*ibid*, § 53), Rez. i Rez. 1099 (*ibid*, § 73).

8 Savet bezbednosti UN, Rez. 467 (*ibid*, § 44), Rez. 788 i 813 (*ibid*, § 47), Rez. 804 (*ibid*, § 50), Rez. 819 (*ibid*, § 51), Rez. 868 (*ibid*, § 54), Rez. 897, 923 i 954 (*ibid*, § 55), Rez. 913 (*ibid*, § 57), Rez. 918 i 925 (*ibid*, § 58), Rez. 940 (*ibid*, § 59), Rez. 946 (*ibid*, § 60), Rez. 950 (*ibid*, § 61), Rez. 987 (*ibid*, § 62), Rez. 993 i 1036 (*ibid*, § 63), Rez. 994 (*ibid*, § 64), Rez. 998 (*ibid*, § 65), Rez. 1004 (*ibid*, § 66), Rez. 1009 (*ibid*, § 67), Rez. 1031 (*ibid*, § 69), Rez. 1099 (*ibid*, § 73) i Rez. 1157 (*ibid*, § 75), Rez. 1173 i 1180 (*ibid*, § 77), Rez. 1206 (*ibid*, § 79) i Rez. 1313 (*ibid*, § 80); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/72 (*ibid*, § 103), Rez. 1995/89 (*ibid*, § 104) i Rez. 1995/91 (*ibid*, § 105).

9 MKTJ, *Slučaj Karadžić i Mladić*, Prva optužnica (*ibid*, § 125).

Polje primene

Ovo pravilo se primenjuje samo na snage za očuvanje mira, bilo da su formirane od strane Ujedinjenih nacija ili neke regionalne organizacije, sve dok uživaju zaštitu obezbeđenu civilima i, zbog toga, isključuju se snage angažovane u operacije za nametanje mira, jer se njihovi pripadnici smatraju borcima i obavezni su da poštuju međunarodno humanitarno pravo.[10]

[10] Vidi, npr. Bilten generalnog sekretara UN, tačka 1. (*ibid*, § 8).

NOVINARI

Pravilo 34: Civilni novinari, angažovani u profesionalnim misijama u područjima oružanog sukoba, moraju biti poštovani i zaštićeni sve dok direktno ne učestvuju u neprijateljstvima.

Praksa

Tom II, Odeljak 10.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Zaštita civilnih novinara kodifikovana je u članu 79. I Dopunskog protokola, na koji nisu stavljene rezerve.[1]

Ovo pravilo je uključeno u veliki broj vojnih priručnika.[2] Ono je, takođe, podržano zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[3] Ta praksa podrazumeva i praksu država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[4]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Iako II Dopunski protokol ne upućuje, jasno, ni na jednu posebnu odredbu o civilnim novinarima, njihov imunitet od napada zasnovan je na zabrani napada na

1 I Dopunski protokol, član 79 (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 10, § 1).

2 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 4), Australije (*ibid*, § 5), Benina (*ibid*, § 6), Kameruna (*ibid*, § 7), Kanade(*ibid*, § 8), Francuske (*ibid*, § 9), Nemačke (*ibid*, § 10), Izraela (*ibid*, § 11), Madagaskara (*ibid*, § 12), Holandije (*ibid*, § 13), Novog Zelanda (*ibid*, § 14), Nigerije (*ibid*, § 15), Španije (*ibid*, § 16) i Togoa (*ibid*, § 17).

3 Vidi izjave Brazila (*ibid*, § 22), Savezne Republike Nemačke (*ibid*, § 23) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 28-29) i izveštaje o praksi Jordana (*ibid*, § 24), Južne Koreje (*ibid*, § 25), Nigerije (*ibid*, § 26) i Ruande (*ibid*, § 27).

4 Vidi, npr. praksu Izraela (*ibid*, § 11) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 28-29).

civile, osim i za vreme dok direktno učestvuju u neprijateljstvima (vidi Pravilo 6). Ovaj zaključak je izveden na osnovu prakse, čak i pre usvajanja Dopunskih protokola. Brazil, 1971. godine, i Savezna Republika Nemačka, 1973. godine, izjavili su pred Trećim komitetom Generalne skupštine UN, da novinari uživaju zaštitu kao civili u skladu sa principom razlikovanja ciljeva.[5] Komisija UN za istinu u Salvadoru smatrala je da je ubistvo četiri holandska novinara, praćenih članovima FMLN, koje je iz zasede napala patrola salvadorskih oružanih snaga, predstavlja povredu međunarodnog humanitarnog prava, „koje nalaže da civili ne smeju biti predmet napada".[6] Godine 1996. Komitet ministara Saveta Evrope potvrdio je važenje člana 79. I Dopunskog protokola, „koji nalaže da će se novinari smatrati civilima i da će kao takvi uživati zaštitu". Ona je zaključila da se „ova obaveza primenjuje i u nemeđunarodnim oružanim sukobima".[7]

Obaveza poštovanja i zaštite civilnih novinara uključena je u druge instrumente koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[8] Ona je uključena u vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[9] Podržana je zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[10]

Nije pronađena zvanična suprotna praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe. Namerni napadi na novinare su generalno osuđivani, posebno od strane Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija, bez obzira da li je sukob bio međunarodnog ili nemeđunarodnog karaktera. Većina tih osuda odnosila se na nemeđunarodne oružane sukobe kao što su oni u Avganistanu, Burundiju, Čečeniji, Kosovu i Somaliji.[11]

Gubitak zaštite

Kao i drugi civili, novinari gube zaštitu od napada kada i za vreme dok direktno učestvuju u neprijateljstvima (vidi Pravilo 6). Ovaj princip je prihvaćen u članu 79(2) I Dopunskog protokola, koji obezbeđuje zaštitu civilnim novinarima „pod

5 Vidi izjave Brazila (*ibid*, § 22) i Savezne Republike Nemačke (*ibid*, § 23).

6 Komisija za istinu za Salvador UN, Izveštaj (*ibid*, § 41).

7 Savet Evrope, Komitet ministara, Rez. R (96) 4 (*ibid*, § 42).

8 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 4. *(ibid*, § 2); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.3 (*ibid*, § 3).

9 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid*, § 6), Nemačke (*ibid*, § 10), Madagaskara (*ibid*, § 12), Nigerije (*ibid*, § 15) i Togoa (*ibid*, § 17).

10 Vidi, npr. izjave Brazila (*ibid*, § 22), Savezne Republike Nemačke (*ibid*, § 23), Nigerije (*ibid*, § 26) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 28-29) i izveštaje o praksi Jordana (*ibid*, § 24), Južne Koreje (*ibid*, § 25) i Ruande (*ibid*, § 27).

11 Vidi npr. Generalna skupština UN, Rez. 2673 (XXV), 2854 (XXVI), 3058 (XXVIII) i 3500 (XXX) (*ibid*, § 32), Rez. 51/108 (*ibid*, § 33) i Rez. 53/164 (*ibid*, § 34); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1995/56 (*ibid*, § 36) i 1996/1 (*ibid*., § 37); Evropski parlament, Rezolucija o situaciji na Kosovu (*ibid*, § 45) i Rezolucija o povredama ljudskih prava i humanitarnom pravu u Čečeniji (*ibid*, § 46).

uslovom da ne preduzmu nikakvu akciju koja bi škodila njihovom statusu".[12] Ovo znači i da novinari, kao i druga lica koja ulaze na teritoriju strane zemlje, moraju da poštuju nacionalne propise u vezi sa ulaskom na teritoriju. Novinari mogu da izgube pravo na boravak i rad, ukoliko u stranu zemlju uđu ilegalno. Drugim rečima, zaštita koju uživaju novinari po međunarodnom humanitarnom pravu ni na koji način ne menja pravila koja određuju ulazak na teritoriju.

Definicija

Civilne novinare ne treba mešati sa „ratnim dopisnicima". Ratni dopisnici su novinari koji prate oružane snage države i koji nisu pripadnici tih snaga. Posledica toga je da su oni civili i da ne mogu biti predmet napada (vidi Pravilo 1).[13] Prema članu 4(A)(4) III Ženevske konvencije, ratni dopisnici imaju status ratnih zarobljenika ukoliko padnu pod vlast neprijatelja.[14]

Poštovanje i zaštita novinara

Pored zabrane napada na novinare, ustanovljena je praksa koja pokazuje da novinari koji sprovode svoje profesionalne aktivnosti u vezi sa oružanim sukobom, moraju biti zaštićeni.

Godine 1996, Generalna Skupština UN pozvala je sve strane u sukobu u Avganistanu da „osiguraju bezbednost" predstavnicima medija.[15] Ostala praksa osuđuje posebne mere preduzete da bi se odvratili novinari od sprovođenja svojih profesionalnih aktivnosti. Na primer, 1998. godine, Generalna Skupština UN pozvala je strane u sukobu na Kosovu da se uzdrže od maltretiranja i zastrašivanja novinara.[16] Godine 1995. Komisija za ljudska prava UN-a osudila je napade, represalije, kidnapovanja i druge akte nasilja protiv predstavnika međunarodnih medija u Somaliji.[17] Ostali akti koji su osuđivani obuhvataju: nasilje policije, pretnje sudskim gonjenjem, klevete i fizičko nasilje;[18] pretnje da će mediji biti smatrani neprijateljima koji pomažu neprijateljskim stranama i uskraćivanje potpunog i nesmetanog pristupa;[19] napadi na slobodu štampe i krivična dela protiv novina-

12 I Dopunski protokol, član 79(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 1).

13 Vidi, npr. I Dopunski protokol, član 50(1) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 1, § 705).

14 Treća ženevska konvencija, član 4(A)(4) („lica koja prate oružane snage iako neposredno ne ulaze u njihov sastav, kao što su…ratni dopisnici…pod uslovom da su za to dobila dozvolu od oružanih snaga u čijoj se pratnji nalaze, dok su ove dužne da im u tu svrhu izdaju ličnu kartu sličnu priloženom obrascu" smatraju se ratnim zarobljenicima ukoliko padnu pod vlast neprijatelja).

15 Generalna skupština UN, Rez. 51/108 (cit. u Vol. II, Ch. 10, § 33).

16 Generalna skupština UN, Rez. 53/164 (*ibid*, § 34).

17 Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1995/56 (*ibid*, § 36).

18 Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 1386 (*ibid*, § 43) i Pismena deklaracija br. 284 (*ibid*, § 44).

19 Evropski parlament, Rezolucija o situaciji na Kosovu (*ibid*, § 45) i Rezolucija o povredama ljudskih prava i humanitarnog prava u Čečeniji (*ibid*, § 46).

ra;[20] ubijanje, ranjavanje i kidnapovanje;[21] napadi, ubistva, neopravdano lišavanje slobode i zaplašivanje;[22] maltretiranje, ometanje, lišavanje slobode i ubistvo.[23]

Treba naglasiti, da kao i civili, novinari uživaju osnovne garancije, navedene u odeljku 32. Ako se optuže za špijuniranje, ne smeju biti izloženi arbitrarnom lišavanju slobode (vidi Pravilo 99) i mora im se obezbediti pošteno suđenje (vidi Pravilo 100).

[20] Generalna skupština OAD, Rez. 1550 (XXVIII-O/98) (*ibid*, § 47).

[21] 90. Inter-parlamentarna konferencija, Rezolucija o poštovanju humanitarnog prava i podršci humanitarnoj akciji u oružanim sukobima (*ibid*, § 49).

[22] Komitet za zaštitu novinara, *Napadi na štampu 2000.* (*ibid*, § 59).

[23] Međunarodna federacija novinara, 22. Svetski kongres, Rezolucija o Angoli (*ibid*, § 53).

ZAŠTIĆENE ZONE

Pravilo 35: Zabranjeno je usmeravanje napada na zonu ustanovljenu za zaštitu ranjenika, bolesnika i civila od posledica neprijateljstava.

Praksa

Tom II, Odeljak 11, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Prva i Četvrta Ženevska konvencija pružaju mogućnosti uspostavljanja sanitetskih zona i zona bezbednosti, a nacrt sporazuma o uspostavljanju tih zona je dat u prilogu.[1] Pored toga, Četvrta Ženevska konvencija pruža mogućnost formiranja neutralizovanih zona.[2] Svrha uspostavljanja i jedne i druge vrste zona je zaštita ranjenika, bolesnika i civila, od posledica sukoba, ali sanitetske zone i zone bezbednosti se formiraju van domašaja vojnih operacija, dok su neutralizovane zone smeštene u područjima na kojima se odvijaju vojne operacije.

Relevantne odredbe Ženevskih konvencija uključene su u mnoge vojne priručnike, koji ističu da se ove zone moraju poštovati.[3] Po zakonodavstvima mnogih država, kažnjivo je napadati ovakve zone.[4]

1 Prva ženevska konvencija, član 23. (cit. u Vol. II, Ch. 11, § 1); Četvrta ženevska konvencija, član 14, stav prvi (*ibid*, § 2).

2 Četvrta ženevska konvencija, član 15. (*ibid*, § 3).

3 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, §§ 6-7), Australije (*ibid*, § 8), Kameruna (*ibid*, § 9), Kanade (*ibid*, § 10), Ekvadora (*ibid*, § 11), Francuske (*ibid*, §§ 12-13), Nemačke (*ibid*, § 14), Mađarske (*ibid*, § 15), Italije (*ibid*, §§ 16-17), Kenije (*ibid*, § 18), Madagaskara (*ibid*, § 19), Holandije (*ibid*, § 20), Novog Zelanda (*ibid*, § 21), Nigerije (*ibid*, § 22), Senegala (*ibid*, § 23), Španije (*ibid*, § 24), Švedske (*ibid*, § 25), Švajcarske (*ibid*, §§ 26-27), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 28-29) Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 30-33) i Jugoslavije (*ibid*, § 34).

4 Vidi, npr. zakonodavstva Kolumbije (*ibid*, § 36), Italije (*ibid*, § 37), Poljske (*ibid*, § 40) i Španije (*ibid*, § 41), vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 35), Salvadora (*ibid*, § 38) i Nikaragve (*ibid*, § 39).

U rezoluciji usvojenoj 1970. godine, o osnovnim principima za zaštitu civilnog stanovništva u oružanim sukobima, Generalna Skupština UN navela je da „mesta ili oblasti namenjene samo za zaštitu civila, kao što su sanitetske zone ili slična mesta bezbednosti, ne smeju biti cilj vojnih operacija".[5]

Zone koje pružaju zaštitu za ranjenike, bolesnike i civile uspostavljane su i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, na primer za vreme rata za nezavisnost u Bangladešu, rata na Južnom Atlantiku i sukobima u Kambodži, Čadu, Nikaragvi, Libanu, Šri Lanki i bivšoj Jugoslaviji.[6] Većina ovih zona ustanovljena je na osnovu pismenih sporazuma. Ovi sporazumi su zasnovani na principu da se zone uspostavljene za zaštitu ranjenika, bolesnika i civila ne smeju napadati. Neutralizovana zona, formirana na moru za vreme rata u Južnom Atlantiku (vidi tzv. „Red Cross Box") uspostavljena je bez posebnog sporazuma u pisanoj formi. Zona u kojoj se nalaze samo ranjenici i bolesnici (vidi Pravilo 47), sanitetsko i versko osoblje (vidi pravila 25 i 27), osoblje za humanitarnu pomoć (vidi Pravilo 31) i civili (vidi Pravilo 1), ne smeju se napadati, u skladu sa primenom određenih pravila koja štite ove kategorije lica, a koja su primenljiva i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Pravilo 36: Zabranjeno je usmeravanje napada na demilitarizovane zone ugovorene između strana u sukobu.

Praksa

Tom II, Odeljak 11, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

5 Generalna skupština UN, Rez. 2675 (XXV) (usvojena sa 109 glasova za, bez glasova protiv i 8 uzdržanih) (*ibid*, § 47).

6 Vidi, npr. Memorandum saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, *(ibid*, § 4); Sporazum između Hrvatske i SFRJ o zaštićenoj zoni oko bolnice u Osijeku, tač. 1, 2(1) i 4(1) *(ibid*., § 5); praksu u vezi sa ratom na Južnom Atlantiku (*ibid*, § 45), Bangladešu (*ibid*, § 53), Kipru (*ibid*, § 55), Kambodži (*ibid*, § 56) i Šri Lanki (*ibid*, § 57); vidi i François Bugnion, *The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims*, ICRC, Geneva, 2003, pp. 756-759 (pored drugih, navodi i primere iz sukoba u Bangladešu, Kipru, Kambodži, Čadu i Libanu).

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Napad na demilitarizovanu zonu predstavlja tešku povredu I Dopunskog protokola.[7] Demilitarizovanom zonom se generalno smatra oblast, o kojoj su se strane u sukobu sporazumele, a koju je zabranjeno okupirati ili koristiti u vojne svrhe od strane bilo koje strane u sukobu. Takve zone se mogu ustanoviti u doba mira, kao i za vreme oružanog sukoba. U članu 60(3) I Dopunskog protokola predviđen je nacrt za uslove sporazuma o demilitarizovanoj zoni, ali takav sporazum se može posebno sklopiti za određenu situaciju, kako je određeno članom 60.[8] Zaštita koju uživaju demilitarizovane zone prestaje ako jedna strana učini materijalnu povredu sporazuma, kojom se uspostavlja zona.[9] Praksa ukazuje da se međunarodni nadzor pokazao kao odgovarajući metod verifikacije da se dogovoreni uslovi poštuju.[10] Sporazumom se može dozvoliti prisustvo mirovnih snaga ili policijskog osoblja, jedino radi održavanja zakona i reda, a da pri tome zona ne izgubi demilitarizovani karakter.

Mnogi vojni priručnici sadrže odredbe o formiranju demilitarizovanih zona i zabrani napada na njih.[11] Napadi na demilitarizovane zone su kažnjivi po zakonodavstvima mnogih država.[12]

Demilitarizovane zone su uspostavljane i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, na primer u sukobima između Indije i Pakistana, Severne i

7 I Dopunski protokol, član 85(3)(d) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 11, § 106).

8 I Dopunski protokol, član 60(3) (usvojen konsenzusom), određuje, *inter alia*, da „predmet takvog sporazuma treba da bude normalno svaka zona koja ispunjava sledeće uslove: (a) svi borci, pokretno oružje i pokretna vojna oprema treba da budu evakuisani; (b) nikakve nepokretne vojne instalacije ili ustanove ne smeju se koristiti za akte neprijateljstava; (c) vlasti ili stanovništvo ne smeju preduzimati nikakav neprijateljski akt; i (d) svaka aktivnost vezana za vojne napore mora prestati".

9 I Dopunski protokol, član 60(7) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 11, § 105).

10 Vidi, npr. Sporazum o dezangažovanju između Izraela i Sirije (*ibid*, § 64), Sporazum o demilitarizaciji Srebrenice i Žepe, tačka 3. (*ibid*, § 67), izjava o Bosni i Hercegovini (*ibid*, § 169) i izveštaj o praksi Pakistana (*ibid*, § 175).

11 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 108), Australije (*ibid*, § 109), Benina (*ibid*, § 110), Kameruna (*ibid*, § 111), Kanade (*ibid*, § 112), Hrvatske (*ibid*, § 113), Ekvadora (*ibid*, § 114), Francuske (*ibid*, § 115), Nemačke (*ibid*, § 116), Mađarske (*ibid*, § 117), Italije (*ibid*, §§ 118-119), Kenije (*ibid*, § 120), Holandije (*ibid*, § 121), Novog Zelanda (*ibid*, § 122), Nigerije (*ibid*, § 123), Južne Afrike (*ibid*, § 124), Španije (*ibid*, § 125), Švajcarske (*ibid*, § 126), Togoa (*ibid*, § 127), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 128-130) i Jugoslavije (*ibid*, § 131).

12 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid*, § 133), Australije (*ibid*, §§ 134-135), Azerbejdžana (*ibid*, § 136), Belorusije (*ibid*, § 137), Belgije (*ibid*, § 138), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 139), Kanade (*ibid*, § 140), Kukovih Ostrva (*ibid*, § 141), Hrvatske (*ibid*, § 142), Kipra (*ibid*, § 143), Češke Republike (*ibid*, § 144), Estonije (*ibid*, § 146), Gruzije (*ibid*, § 147), Nemačke (*ibid*, § 148), Mađarske (*ibid*, § 149), Irske (*ibid*, § 150), Litvanije (*ibid*, § 153), Holandije (*ibid*, § 154), Novog Zelanda (*ibid*, § 155), Nigerije (*ibid*, § 157), Norveške (*ibid*, § 158), Slovačke (*ibid*, § 159), Slovenije (*ibid*, § 160), Španije (*ibid*, § 161), Tadžikistana (*ibid*, § 162), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 163) Jemena (*ibid*, § 164), Jugoslavije (*ibid*, § 165) i Zimbabvea (*ibid*, § 166); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 132), Salvadora (*ibid*, § 145), Jordana (*ibid*, § 151), Libana (*ibid*, § 152) i Nikaragve (*ibid*, § 156).

Južne Koreje, Izraela i Sirije, Izraela i Egipta, Iraka i Kuvajta, kao i sukobima u Bosni i Hercegovini, Kolumbiji i Nikaragvi.[13] Navodne povrede statusa demilitarizovanih zona su generalno osuđivane.[14]

Pravilo 37: Usmeravanje napada na nebranjena mesta je zabranjeno.

Praksa

Tom II, Odeljak 11, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Koncept nebranjenih mesta potiče iz tradicionalnog koncepta „otvorenog grada". Zabrana napada na nebranjena mesta uključena je u Briselsku deklaraciju i Oksfordski priručnik.[15] Kodifikovana je u članu 25. Haškog pravilnika, koji navodi da je „zabranjeno napadati ili bombardovati bilo kojim sredstvom nebranjene gradove, sela, naselja ili zgrade".[16] U izveštaju Komisije o odgovornosti, formirane posle Prvog svetskog rata, „namerno bombardovanje nebranjenih mesta" smatra se povredom zakona i običaja rata, koja treba da bude krivično gonjena.[17] U skladu sa I Dopunskim protokolom, zabranjeno je bilo kojim sredstvima napadati nebranjena mesta, a ovakva dela smatraju se teškom povredom Protokola.[18] Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, „namerno usmeravanje napada na gradove, sela,

13 Vidi Karači sporazum, član D (*ibid*, § 162); Panmundžom sporazum o primirju, čl. I(1) i (10) (*ibid*, § 63); Sporazum o dezangažovanju između Izraela i Sirije (*ibid*, § 64); Mirovni sporazum između Izraela i Egipta (*ibid*, § 66); Sporazum o demilitarizaciji Srebrenice i Žepe (*ibid*, § 67), praksu Kolumbije (*ibid*, § 89), Iraka i Kuvajta (*ibid*, § 90) i Nikaragve (*ibid*, § 91).

14 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid*, § 94); Generalni sekretar UN, Izveštaj o UNIKOM (*ibid*, § 96); Generalni sekretar UN, Izveštaj o posmatračkoj misiji UN na Prevlaci (*ibid*, § 97); praksu Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 169) i Severne Koreje (*ibid*, § 173); izveštaje o praksi Irana (*ibid*, § 172) i Pakistana (*ibid*, § 175).

15 Briselska deklaracija, član 15. (*ibid*, § 233); Oksfordski priručnik, član 32(c) (*ibid*, § 234).

16 Haški pravilnik iz 1907.godine, član 25. (*ibid*, § 228); vidi i Haški pravilnik od 1899, član 25. (*ibid*, § 227).

17 Izveštaj Komisije o odgovornosti (*ibid*, § 235).

18 I Dopunski protokol, član 59(1) (*ibid*, § 230) i član 85(3)(d) (*ibid*, § 231).

naselja ili zgrade koji su nebranjeni i koji nisu vojni ciljevi" predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima.[19]

Zabrana napada na nebranjena mesta uključena je u mnoge vojne priručnike.[20] U švedskom priručniku o MHP posebno se navodi da je član 59. I Dopunskog protokola kodifikacija već postojećeg običajnog pravila međunarodnog prava.[21] Po zakonodavstvima mnogih država kažnjivo je napadati nebranjena mesta.[22] Ova zabrana je podržana zvaničnim izjavama.[23] Ova praksa obuhvata i praksu onih država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[24]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana napada na nebranjena mesta uključena je u član 3. Statuta Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, i u skladu sa tim Tribunal može da goni učinioce povreda prava i običaja ratovanja, uključujući i „napade ili bombardovanje, bilo kojim sredstvima, na nebranjene gradove, sela, naselja ili zgrade".[25]

Ovo pravilo je uključeno i u vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[26] U skladu sa zakonodavstvima

19 Statut MKS, član 8(2)(b)(v) (*ibid*, § 232).

20 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, §§ 242-242), Australije (*ibid*, § 243), Belgije (*ibid*, § 244), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 245), Kanade (*ibid*, § 246), Hrvatske (*ibid*, §§ 247-248), Ekvadora (*ibid*, § 249), Francuske (*ibid*, §§ 250-251), Nemačke (*ibid*, § 252), Mađarske (*ibid*, § 253), Indonezije (*ibid*, § 254), Italije (*ibid*, §§ 255-256), Kenije (*ibid*, § 257), Južne Koreje (*ibid*, §§ 258-259), Holandije (*ibid*, §§ 260-261), Novog Zelanda (*ibid*, § 262), Nigerije (*ibid*, § 263), Rusije (*ibid*, § 264), Južne Afrike (*ibid*, § 265), Španije (*ibid*, § 266), Švedske (*ibid*, § 267), Švajcarske (*ibid*, § 268), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 269-270), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 271-276) i Jugoslavije (*ibid*, § 277).

21 Švedska, *Priručnik MHP* (*ibid*, § 267).

22 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid*, § 279), Australije (*ibid*, §§ 280-282), Azerbejdžana (*ibid*, § 283), Belorusije (*ibid*, § 284), Belgije (*ibid*, § 285), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 286) Kanade (*ibid*, §§ 288-289), Kine (*ibid*, § 290), Konga (*ibid*, § 291), Kukovih Ostrva (*ibid*, § 292), Hrvatske (*ibid*, § 293), Kipra (*ibid*, § 294), Češke Republike (*ibid*, § 295), Estonije (*ibid*, § 297), Gruzije (*ibid*, § 298), Nemačke (*ibid*, § 299), Mađarske (*ibid*, § 300), Irske (*ibid*, § 301), Litvanije (*ibid*, § 304), Malija (*ibid*, § 305), Holandije (*ibid*, §§ 306-307), Novog Zelanda (*ibid*, §§ 308-309), Nigerije (*ibid*, § 311), Norveške (*ibid*, § 312), Poljske (*ibid*, § 313), Slovačke (*ibid*, § 314), Slovenije (*ibid*, § 315) Španije (*ibid*, § 316), Tadžikistana (*ibid*, § 317), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 319-320), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 321), Venecuele (*ibid*, § 322), Jugoslavije (*ibid*, § 323) i Zimbabvea (*ibid*, § 324); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 278), Burundija (*ibid*, § 278), Salvadora (*ibid*, § 296), Jordana (*ibid*, § 302), Libana (*ibid*, § 303), Nikaragve (*ibid*, § 310) i Trinidada i Tobagoa (*ibid*, § 318).

23 Vidi, npr. izjave Kine (*ibid*, § 330), Egipta (*ibid*, § 332), Irana (*ibid*, § 336), Iraka (*ibid*, § 337) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 340).

24 Vidi, npr. praksu i izveštaje o praksi Azerbejdžana (*ibid*, § 283), Kine (*ibid*, §§ 290 i 330), Francuske (*ibid*, § 250), Indonezije (*ibid*, § 254), Irana (*ibid*, § 336), Iraka (*ibid*, § 337), Holandije (*ibid*, § 306), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 269-270) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 271-276, 321 i 340).

25 Statut MKTJ, član 3. (*ibid*., § 238).

26 Vidi, npr. vojne priručnike Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 245), Hrvatske (*ibid*, §§ 247-248), Ekvadora (*ibid*, § 249), Nemačke (*ibid*, § 252), Italije (*ibid*, §§ 255-256), Kenije (*ibid*, § 257), Južne Koreje (*ibid*, § 259), Južne Afrike (*ibid*, § 265) i Jugoslavije (*ibid*, § 227).

mnogih država, kažnjivo je napadati nebranjena mesta u oružanim sukobima bilo koje vrste.[27] Godine 1997. u *Slučaju Perišić i drugi*, u kome je nekoliko lica optuženo da su naredili granatiranje Zadra i okoline, Hrvatski Županijski sud u Zadru primenio je član 25. Haškog pravilnika i zajednički član 3. Ženevskih konvencija i čl. 13-14. II Dopunskog protokola.[28]

Iako je koncept nebranjenih mesta posebno razvijen za međunarodne oružane sukobe, ipak se primenjuje i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Posebno zbog činjenice da je ideja o zabrani napada na nebranjena mesta zasnovana na opštem konceptu vojne potrebe: nema potrebe napadati grad, selo, naselje ili zgradu koja je otvorena za okupaciju. Ovo pravilo je primena principa da se ne može prouzrokovati veća šteta nego što je apsolutno neophodno, a ovo pravilo je primenljivo i u nemeđunarodnim oružanim sukobima (vidi Pravilo 50). Kao što je navedeno u kenijskom Priručniku prava oružanih sukoba, po međunarodnom običajnom pravu „nebranjena mesta koja se mogu okupirati ne smeju se bombardovati".[29]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa. ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

Definicija

Vojni priručnik UK sadrži koristan opis otvorenog ili nebranjenog grada kao mesta

koje je toliko nebranjeno, i iznutra i spolja, da neprijatelj može da uđe i da ga zauzme bez borbe ili žrtava. Iz toga sledi da ni jedan grad iza neposredne linije fronta ne može biti otvoren ili nebranjen, pošto napadač mora da se bori na putu do tog grada. Svaki grad iza neprijateljske linije fronta je zbog toga branjeni grad i može se napadati ili bombardovati, uz poštovanje ograničenja, koja važe za sva bombardovanja, da se moraju ograničiti na vojne ciljeve.... Zbog toga, pitanje da li je grad otvoreni grad ili nije, razlikuje se od pitanja da li grad sadrži vojne ciljeve. Grad u prvoj borbenoj liniji, bez sredstava odbrane, koji se ni spolja ne brani i u koji neprijatelji mogu da uđu i da ga zauzmu, u bilo koje vreme, bez borbe ili žrtava, npr. usled prelaženja neobeleženog minskog polja, je nebranjeni grad čak i ako sadrži fabrike municije. S druge strane, svi branjeni gradovi, bilo da se nalaze u borbenoj liniji ili ne, mogu se bombardovati.[30]

27 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid*, § 279), Azerbejdžana (*ibid*, § 283), Belorusije (*ibid*, § 284), Belgije (*ibid*, § 285), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 286), Hrvatske (*ibid*, § 293), Gruzije (*ibid*, § 298), Nemačke (*ibid*, § 299), Litvanije (*ibid*, § 304), Nigerije (*ibid*, § 311), Poljske (*ibid*, § 313), Slovenije (*ibid*, § 315) Španije (*ibid*, § 316), Tadžikistana (*ibid*, § 317), Venecuele (*ibid*, § 322) i Jugoslavije (*ibid*, § 323); vidi i zakonodavstva Češke Republike (*ibid*, § 295), Mađarske (*ibid*, § 300) i Slovačke (*ibid*, § 314), čija primena nije isključena u nemeđunarodnim oružanim sukobima, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 278), Salvadora (*ibid*, § 296), Jordana (*ibid*, § 302) i Nikaragve (*ibid*, § 310).

28 Hrvatska, Županijski sud u Zadru, *Slučaj Perišić i drugi* (*ibid*, § 325).

29 Kenija, *Priručnik POS* (*ibid*, § 209).

30 Ujedinjeno Kraljevstvo, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 192).

Član 59(2) I Dopunskog protokola definiše koncept nebranjenog mesta kao „naseljeno mesto blizu ili u zoni gde su oružane snage u dodiru i koje je otvoreno za okupaciju od protivničke strane".[31] Ovo je u suštini ista definicija kao i definicija otvorenog grada, ili nebranjene oblasti, u tradicionalnom običajnom međunarodnom pravu.

Član 59(2) I Dopunskog protokola navodi procedure za proglašavanje mesta nebranjenim. Ove procedure se razlikuju od onih za formiranje zona koje se uspostavljaju saglasnošću strana, u tome da strana u sukobu može samostalno da proglasi mesto nebranjenim pod uslovom da: (1) svi borci, pokretno oružje i pokretna vojna oprema moraju biti evakuisani; (2) nepokretne vojne instalacije ili ustanove ne smeju se nikako koristiti za neprijateljstva; (3) vlasti ili stanovništvo ne smeju preduzimati nikakav neprijateljski akt; (4) ne smeju se preduzeti nikakve akcije za podršku vojnim operacijama.[32] Druga strana treba da potvrdi prijem takve izjave i da tretira to mesto kao nebranjeno mesto, osim ako ovi uslovi nisu stvarno (ili nisu više) ispunjeni.[33] Ove procedure sadrže mnogi vojni priručnici,[34] uključujući i priručnike država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[35]

Član 59(5) I Dopunskog protokola ipak nalaže da strane u sukobu mogu da ustanove nebranjena mesta, čak i ako pomenuti uslovi nisu ispunjeni.[36] Očigledno je da zaključivanje sporazuma pruža veću sigurnost i omogućava stranama da postave uslove koji njima odgovaraju. U kenijskom Priručniku prava oružanih sukoba se objašnjava da se:

> [nebranjena mesta] mogu ustanoviti putem unilateralne izjave i notifikacije koja se daje neprijateljskoj strani. Ipak, zbog veće sigurnosti, treba napraviti formalni sporazum između dve strane (u skladu sa običajnim pravom i Haškim pravilnikom, nebranjena mesta koja se mogu okupirati, ne mogu se bombardovati čak i ako notifikacija nije data).[37]

31 I Dopunski protokol, član 59(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 202).

32 I Dopunski protokol, član 59(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 202).

33 I Dopunski protokol, član 59(4) (usvojen konsenzusom), koji navodi da „izjava data na osnovu stava 2. upućuje se protivničkoj strani i u njoj treba da se definišu i što preciznije opišu granice nebranjenog mesta. Strana u sukobu kojoj je upućena izjava treba da potvrdi prijem i da tretira to mesto kao nebranjeno mesto, osim ako uslovi postavljeni u stavu 2. nisu stvarno ispunjeni, u kom slučaju će o tome odmah obavestiti stranu koja je dala izjavu. Čak i ako uslovi postavljeni u stavu 2. nisu ispunjeni, mesto treba i dalje da uživa zaštitu obezbeđenu drugim odredbama ovog Protokola i drugim pravilima međunarodnog prava koja se primenjuju u oružanom sukobu".

34 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 11, § 204), Australije (*ibid*, § 205), Kanade (*ibid*, § 206), Francuske (*ibid*, § 207), Nemačke (*ibid*, § 208), Indonezije (*ibid*, § 254), Kenije (*ibid*, § 209), Holandije (*ibid*, § 210), Novog Zelanda (*ibid*, § 211), Švedske (*ibid*, § 212), Švajcarske (*ibid*, § 213), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 214) i Jugoslavije (*ibid*, § 215).

35 Vidi, npr. vojne priručnike Kenije (*ibid*, § 209), Indonezije (*ibid*, § 254) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 214).

36 I Dopunski protokol, član 59(5) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 202).

37 Kenija, *Priručnik POS* (*ibid*, § 209).

Napad na oblast, ili mesto, ukoliko za to ne postoji vojna potreba predstavlja povredu zabrane uništavanja neprijateljske svojine, ukoliko to ne nalaže imperativna vojna potreba (vidi Pravilo 50).

Mesto gubi zaštitu od napada, ukoliko potrebni uslovi više nisu ispunjeni. U skladu sa članom 59(3) I Dopunskog protokola, prisustvo posebno zaštićenih lica i policijskih snaga zadržanih isključivo u cilju održavanja zakona i reda, nije u suprotnosti sa ovim uslovima.[38]

[38] I Dopunski protokol, član 59(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 202).

KULTURNA DOBRA

Pravilo 38: Strane u sukobu moraju poštovati kulturna dobra:

A. Posebna pažnja se mora obratiti prilikom sprovođenja vojnih operacija da bi se izbegla oštećenja verskih, umetničkih, naučnih, obrazovnih građevina ili građevina koje se koriste u dobrotvorne svrhe i istorijskih spomenika, pod uslovom da to nisu vojni ciljevi.
B. Dobra od velikog značaja za kulturno nasleđe svih ljudi ne smeju biti predmet napada ukoliko to ne nalaže imperativna vojna potreba.

Praksa

Tom II, Odeljak 12, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Ukoliko je kulturno dobro civilno, ne sme biti predmet napada (vidi Pravilo 7). Ono se može napadati samo u slučaju da je kvalifikovano kao vojni cilj (vidi Pravilo 10). Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, namerno usmeravanje napada na verske, obrazovne, umetničke ili naučne građevine ili građevine koje se koriste u dobrotvorne svrhe, ili istorijske spomenike, je ratni zločin u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, „pod uslovom da to nisu vojni ciljevi".[1]

Obaveza da se obrati posebna pažnja, da bi se izbegla oštećenja verskih, umetničkih, naučnih, obrazovnih građevina ili građevina koje se koriste u dobrotvorne svrhe i istorijskih spomenika, pod uslovom da se ne koriste u vojne svrhe,

[1] Statut MKS, član 8(2)(b)(ix) i (e)(iv) (cit. u Vol. II, Ch. 12, § 19).

uključena je u mnogo vojnih priručnika.[2] Takođe je potvrđena u zakonodavstvima mnogih država, po kojima su kažnjivi napadi na takve objekte.[3] Napadi na takve objekte osuđivani su od strane država, Ujedinjenih Nacija i drugih međunarodnih organizacija, na primer povodom sukoba u Avganistanu i Koreji, između Irana i Iraka i na Bliskom Istoku i u bivšoj Jugoslaviji.[4]

Dok se u svakom napadu na vojni cilj, sve moguće mere predostrožnosti moraju preduzeti da bi se izbegle, a u svakom slučaju svela na najmanju moguću meru, slučajna oštećenja civilnih objekata (vidi Pravilo 15), posebna pažnja je potrebna da bi se izbegla oštećenja nekih najvrednijih civilnih objekata. Ovaj zahtev je već priznat u Lieberovom kodeksu, Briselskoj deklaraciji i Oksfordskom priručniku, a kodifikovan je u Haškom pravilniku.[5] Izveštaj Komisije o odgovornosti, formirane posle Prvog svetskog rata identifikuje „nemoralno uništavanje religijskih građevina, građevina koje se koriste u dobrovoljne svrhe, obrazovnih i istorijskih građevina i spomenika", kao povredu prava i običaja ratovanja, koja je predmet krivičnog gonjenja.[6]

Zahtev za posebnom brigom pominjan je u zvaničnim izjavama.[7] Plan akcije za 2000-2003. godinu, usvojen na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Cr-

2 Vidi, npr. vojne priručnike Argenitine (*ibid*, § 40), Australije (*ibid*, §§ 41-42), Belgije (*ibid*, §§ 43-44), Burkine Faso (*ibid*, § 47), Kameruna (*ibid*, § 49), Konga (*ibid*, § 53), Dominikanske Republike (*ibid*, § 56), Ekvadora (*ibid*, § 57), Francuske (*ibid*, § 58), Nemačke (*ibid*, § 62), Indonezije (*ibid*, § 65), Izraela (*ibid*, § 67), Južne Koreje (*ibid*, § 71), Malija (*ibid*, § 74), Maroka (*ibid*, § 75), Novog Zelanda (*ibid*, § 79), Nigerije (*ibid*, § 81), Rusije (*ibid*, § 84), Senegala (*ibid*, § 85), Švedske (*ibid*, § 88), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 93-94) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 95-102).

3 Vidi, npr. zakonodavstva Argenitine (*ibid,* § 105), Australije (*ibid,* § 109), Azerbejdžana (*ibid,* § 110), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 113), Bugarske (*ibid,* § 114), Kanade (*ibid,* § 117), Čilea (*ibid,* § 118), Kine (*ibid,* § 119), Kolumbije (*ibid,* § 120), Konga (*ibid,* § 122), Hrvatske (*ibid,* § 124), Dominikanske Republike (*ibid,* § 128), Estonije (*ibid,* § 130), Nemačke (*ibid,* § 132), Italije (*ibid,* § 135), Kirgistana (*ibid,* § 138), Malija (*ibid,* § 142), Meksika (*ibid,* § 143), Holandije (*ibid,* §§ 144-145), Novog Zelanda (*ibid,* § 147), Nikaragve (*ibid,* § 148), Paragvaja (*ibid,* § 152), Perua (*ibid,* § 153), Poljske (*ibid,* § 154), Rumunije (*ibid,* § 155), Rusije (*ibid,* § 156), Slovenije (*ibid,* § 158), Španije (*ibid,* § 160), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 167), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 168), Urugvaja (*ibid,* § 169), Venecuele (*ibid,* § 170) i Jugoslavije (*ibid,* § 171); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid,* § 115) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 165).

4 Vidi, npr. izjave Kejp Verdea (*ibid,* § 181), Kine (*ibid,* § 183), Hrvatske (*ibid,* § 185), Francuske (*ibid,* § 192), Nemačke (*ibid,* § 194), Irana (*ibid,* § 202), Pakistana (*ibid,* § 215), Ujedinjenih Arapskih Emirata (*ibid,* § 219) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 237-239); Savet bezbednosti UN, Rez. 1265 (*ibid*, § 244); Generalna skupština UN, Rez. 47/147, 49/196 i 50/193 (*ibid*, § 245); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1984/1, 1985/1, 1986/1, 1987/2, 1988/1, 1989/2 i 1986/43 (*ibid*, § 247), Rez. 1994/72 (*ibid*, § 248) i Rez. 1998/70 (*ibid*, § 249); UNESCO, Generalna konferencija, Rez. 4.8 (*ibid*, § 251); OIK, Kontakt grupa za Jammu Kashmir (*ibid*, § 260) i Rez. 1/5-EX (*ibid*, § 261); Konferencija Islamskog samita, Deveto zasedanje, Rez. 25/8-C (IS) (*ibid*, § 266).

5 Lieberov kodeks, član 35. (*ibid*, § 25); Briselska deklaracija, član 17. (*ibid*, § 26); Oksfordski priručnik, član 34. (*ibid*, § 27); Haški pravilnik, član 27. (*ibid*, §§ 1-2).

6 Izveštaj Komisije o odgovornosti (*ibid*, § 28).

7 Vidi, npr. izjave Austrije (*ibid,* § 178), Egipta (*ibid,* § 186), Francuske (*ibid,* § 189), Izraela (*ibid,* § 205), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 220 i 222-225), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 226 i 231-233) i Jugoslavije (*ibid,* § 236).

venog polumeseca 1999. godine, poziva strane u oružanom sukobu da zaštite kulturna dobra i mesta za molitvu, pored poštovanja potpune zabrane usmeravanja napada na takve objekte.[8]

Dobra od velikog značaja za kulturno nasleđe svih naroda

Uz poštovanje dobara od „velikog značaja za kulturno nasleđe svakog čoveka", Haška konvencija o zaštiti kulturnih dobara traži potvrdu te zaštite ohrabrivanjem obeležavanja takvih dobara plavo-belim štitom,[9] ali i ograničavanjem prava na napad u izuzetnim slučajevima u kojima se onaj koji odustaje od zaštite može pozvati na „imperativnu vojnu potrebu".[10]

U vreme pisanja, Hašku konvenciju je ratifikovalo 111 država. Osnovni principi zaštite i očuvanja kulturnih dobara u Konvenciji, generalno se smatraju odrazom običajnog međunarodnog prava, kao što je izjavljeno na Generalnoj konferenciji UNESCO-a i od strane država koje nisu članice ove konvencije.[11] Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, u *Slučaju Tadić*, 1995. godine, priznao je primenu Haške konvencije kao običajnog međunarodnog prava u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[12]

Mnogi vojni priručnici navode obavezu poštovanja i zaštite dobara od velikog značaja za kulturno nasleđe svakog čoveka.[13] Ovo podrazumeva i priručnike država koje nisu, ili u to vreme nisu bile članice Haške konvencije.[14] U skladu sa zakonodavstvima mnogih država, kažnjivo je napadati dobra od velikog značaja za kulturno nasleđe svih ljudi.[15]

8 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Plan akcije za godine 2000-2003. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 265).

9 Haška konvencija o zaštiti kulturnih dobara, čl. 6. i 16.

10 Haška konvencija o zaštiti kulturnih dobara, član 4(2) (cit. u Vol. II, Ch. 12, § 7).

11 UNESCO, Generalna konferencija, Rez. 3.5 (*ibid*, § 250); Sjedinjene Države, *Dopuna Pomorskog priručnika SAD sa tumačenjem* (*ibid*, § 103).

12 MKTJ, *Slučaj Tadić*, Žalba na odluku o prethodnom pitanju (*ibid*, § 268).

13 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 40), Australije (*ibid,* §§ 41-42), Benina (*ibid,* § 45), Kanade (*ibid,* §§ 50-51), Kolumbije (*ibid,* § 52), Hrvatske (*ibid,* §§ 54-55), Francuske (*ibid,* §§ 59-61), Nemačke (*ibid,* §§ 62-63), Mađarske (*ibid,* § 64), Izraela (*ibid,* § 67), Italije (*ibid,* §§ 68-69), Kenije (*ibid,* § 70), Južne Koreje (*ibid,* § 72), Madagaskara (*ibid,* § 73), Holandije (*ibid,* §§ 76-77), Novog Zelanda (*ibid,* § 79), Filipina (*ibid,* §§ 82-83), Rusije (*ibid,* § 84), Južne Afrike (*ibid,* § 86), Španije (*ibid,* § 87), Švedske(*ibid,* § 89), Švajcarske (*ibid,* §§ 90-91), Togoa (*ibid,* § 92), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 93-94) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 103) i izveštaj o praksi Izraela (*ibid,* § 66).

14 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid,* § 45), Kolumbije (*ibid,* § 52), Hrvatske (*ibid,* § 55), Kenije (*ibid,* § 70), Južne Koreje (*ibid,* § 72), Novog Zelanda (*ibid,* § 79), Filipina (*ibid,* §§ 82-83), Togoa (*ibid,* § 92), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 93-94) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 103).

15 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 107), Australije (*ibid,* § 108), Belorusije (*ibid,* § 111), Belgije (*ibid,* § 112), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 113), Kanade (*ibid,* § 116), Kolumbije (*ibid,* § 121), Kukovih Ostrva (*ibid,* § 123), Hrvatske (*ibid,* § 124), Kube (*ibid,* § 125), Kipra (*ibid,* § 126), Češke Republike (*ibid,* § 127), Gruzije (*ibid,* § 131), Mađarske (*ibid,* § 133), Irske (*ibid,* § 134), Letonije (*ibid,* § 139), Litvanije (*ibid,* § 141), Holandije (*ibid,* § 145), Novog Zelanda (*ibid,* § 146), Nigerije (*ibid,* § 150),

Odustajanje od zaštite kulturnih dobara u slučaju imperativne vojne potrebe

II Protokol uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara, usvojen konsenzusom 1999. godine, ažurira Hašku konvenciju u svetlu razvoja međunarodnog humanitarnog prava iz 1954. godine Ovo je značajno, pošto je II Protokol zadržao odustajanje od zaštite kulturnih dobara u slučaju imperativne vojne potrebe, što su zahtevale mnoge države na pripremnim sastancima, ali uz zahtev da se objasni značenje. Nalaže se da se može odustati od zaštite kulturnog dobra na osnovu imperativne vojne potrebe samo kada i toliko dugo koliko: (1) je to kulturno dobro, po svojoj funkciji, učinjeno vojnim ciljem; i (2) ne postoji druga ostvariva alternativa da se obezbedi slična vojna korist koju obezbeđuje usmeravanje akta neprijateljstva protiv tog cilja.[16] II Protokol uz Hašku konvenciju dodatno nalaže da se odluka o postojanju takve potrebe može doneti na određenom nivou komandovanja i da se u slučaju napada, mora uputiti efikasno upozorenje, kad god to okolnosti dopuštaju.[17] Za vreme pregovora u vezi sa II Protokolom, ovo objašnjenje odustajanja u slučaju imperativne vojne potrebe nije bila kontroverzna.

Ovo pravilo ne treba mešati sa zabranom napada na kulturna dobra, koje je sadržano u članu 53(1) I Dopunskog protokola i članu 16. II Dopunskog protokola, koji ne dozvoljavaju odustajanje od zaštite kulturnih dobara u slučaju imperativne vojne potrebe.[18] Kako je istaknuto u mnogim izjavama na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, ovi članovi su imali za cilj da pokriju samo mali broj izuzetno važnih kulturnih dobara, naime onih koji predstavljaju deo svetskog kulturnog ili duhovnog nasleđa (tj. čovečanstva), dok je obim Haške konvencije širi i pokriva kulturno nasleđe „svih naroda".[19] Dobra pokrivena Dopunskim protokolima moraju biti od takvog značaja da ih svi prepoznaju, čak i ako nisu obeležena. Na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, neke države su naglasile da, bez obzira na odsustvo mogućnosti odustajanja od zaštite kulturnih dobara, tako važna kulturna dobra mogu biti predmet napada u slučaju da se ilegalno koriste u vojne svrhe.[20]

Norveške (*ibid,* § 151), Poljske (*ibid,* § 154), Rumunije (*ibid,* § 155), Rusije (*ibid,* § 156), Slovačke (*ibid,* § 157), Slovenije (*ibid,* § 158), Španije (*ibid,* §§ 159-160), Švedske (*ibid,* § 161), Švajcarske (*ibid,* § 162), Tadžikistana (*ibid,* § 164), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 166), Jugoslavije (*ibid,* § 171) i Zimbabvea (*ibid,* § 172); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 106), Salvadora (*ibid,* § 129), Jordana (*ibid,* § 137), Libana (*ibid,* § 140) i Nikaragve (*ibid,* § 149).

16 Drugi protokol uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara, član 6(a) (*ibid*, § 21).

17 Drugi protokol uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara, član 6(c) i (d) (*ibid*, § 21).

18 I Dopunski protokol, član 53(1((usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 10); II Dopunski protokol, član 16. (usvojen sa 35 glasa za, 15 protiv i 32 uzdržana) (*ibid*, § 18).

19 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid,* § 175), Kanade (*ibid,* § 180), Savezne Republike Nemačke (*ibid,* § 193), Holandije (*ibid,* §§ 210-211), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 220) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 227).

20 Vidi, npr. izjave Savezne Republike Nemačke (*ibid,* § 193), Holandije (*ibid,* § 210), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 220) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 227).

Pravilo 39: Korišćenje dobra od velikog značaja za kulturno nasleđe svakog čoveka u svrhe koje bi mogle da izlože ovo dobro razaranju ili šteti je zabranjeno, ukoliko to ne zahteva imperativna vojna potreba.

Praksa

Tom II, Odeljak 12, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo je sadržano u članu 4. Haške konvencije za zaštitu kulturnih dobara, i primenljivo je i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima.[21] Osnovni principi zaštite i očuvanja kulturnih dobara u Haškoj konvenciji, generalno se smatraju odrazom običajnog međunarodnog prava, kao što je izjavljeno na Generalnoj Konferenciji UNESCO-a i od strane država koje nisu članice ove konvencije.[22] Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, u *Slučaju Tadić*, 1995. godine, priznao je primenu Haške konvencije kao običajnog međunarodnog prava u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[23] Pored toga, ovo pravilo je sadržano u drugim instrumentima koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[24]

Zabrana korišćenja dobra od velikog značaja za kulturno nasleđe svih ljudi u svrhe koje bi mogle da izlože ovo dobro razaranju ili šteti, ukoliko to ne zahteva imperativna vojna potreba, uključena je u mnoge vojne priručnike.[25] Ovo podrazumeva i priručnike država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice Haške konvencije.[26] Pored toga, u nekoliko vojnih priručnika se navodi da korišćenje

[21] Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, član 4. (*ibid*, § 282) i član 19. (*ibid*, § 283).

[22] Vidi, npr. UNESCO, Generalna konferencija, Rez. 3.5 (*ibid*, § 347); Sjedinjene Države, *Dopuna Pomorskog priručnika SAD sa tumačenjem* (*ibid*, § 329).

[23] MKTJ, *Slučaj Tadić*, Žalba na odluku o prethodnom pitanju (*ibid*, § 351).

[24] Vidi, npr. Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 6.6 (*ibid*, § 300).

[25] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 3010), Australije (*ibid*, § 302), Kanade (*ibid*, §§ 303-304), Hrvatske (*ibid*, § 305), Nemačke (*ibid*, §§ 306-307), Izraela (*ibid*, § 308), Italije (*ibid*, §§ 309-310), Kenije (*ibid*, § 311), Holandije (*ibid*, §§ 312-313), Novog Zelanda (*ibid*, § 314), Nigerije (*ibid*, § 316), Rusije (*ibid*, § 317), Južne Afrike (*ibid*, § 318), Španije (*ibid*, § 319), Švedske (*ibid*, § 320), Švajcarske (*ibid*, §§ 321-322) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 324-329).

[26] Vidi, npr. vojne priručnike Kenije (*ibid*, § 311), Južne Afrike (*ibid*, § 318) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 324-329).

zaštićenih građevina u neodgovarajuće svrhe predstavlja ratni zločin.[27] U praksi država ima primera zabrane korišćenja kulturnih dobara za prikrivanje vojnih operacija.[28]

Odustajanje od zaštite kulturnih dobara u slučaju imperativne vojne potrebe

II Protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, dao je jasnije objašnjenje odustajanja od zaštite kulturnih dobara u slučaju imperativne vojne potrebe, u odnosu na korišćenje kulturnih dobara. Smatra se da se odustajanje na osnovu imperativne vojne potrebe može pozvati na korišćenje kulturnog dobra za svrhe koje bi mogle da izlože ovo dobro razaranju ili šteti „samo kada i toliko dugo koliko nema mogućeg izbora između takve upotrebe kulturnog dobra i drugog ostvarljivog metoda kojim se obezbeđuje slična vojna korist".[29] Protokol dodatno nalaže da se odluka o postojanju takve potrebe može doneti na određenom nivou komandovanja.[30] Za vreme pregovora u vezi sa II Protokolom, ovo objašnjenje odustajanja u slučaju imperativne vojne potrebe nije bilo osporavano.

Ovo pravilo ne treba mešati sa korišćenjem kulturnih dobara, koje je sadržano u članu 53(2) I Dopunskog protokola i članu 16 II Dopunskog protokola, koji ne dozvoljavaju mogućnost odustajanja od zaštite kulturnih dobara, u slučaju imperativne vojne potrebe. Kako je istaknuto u mnogim izjavama na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, ovi članovi su imali za cilj da pokriju samo mali broj izuzetno važnih kulturnih dobara, naime onih koji predstavljaju deo svetskog kulturnog ili duhovnog nasleđa (tj. čovečanstva), dok je obim Haške konvencije širi i pokriva kulturno nasleđe „svih naroda"[31]. Dobra pokrivena Dopunskim protokolima moraju biti od takvog značaja da ih svi prepoznaju čak i ako nisu obeležena.

Pravilo 40: Strane u sukobu moraju štititi kulturna dobra:

A. Svaka zaplena, uništenje ili namerno oštećenje institucija namenjenih za verske, dobrotvorne, obrazovne, umetničke i naučne svrhe, istorijskih spomenika i umetničkih i naučnih dela je zabranjena.
B. Svaka krađa, pljačka ili neosnovano prisvajanje i bilo koji akt vandalizma uperen protiv dobara od velikog značaja za kulturno nasleđe svih naroda su zabranjeni.

27 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid,* § 303), Novog Zelanda (*ibid,* § 314), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 323) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 324-325 i 327).

28 Vidi, npr. vojne priručnike Izraela (*ibid,* § 308); izjavu Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 345-346), OSCE, Evropska proširena posmatračka misija za Skoplje, Saopštenje za štampu (*ibid,* § 349).

29 Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 6(b) (*ibid,* § 291).

30 Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 6(c) (*ibid*, § 21).

31 I Dopunski protokol, član 59(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 202).

Praksa

Tom II, Odeljak 12, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Član 56. Haškog pravilnika zabranjuje „svaku zaplenu, uništavanje ili namerno oštećenja" ustanova posvećenih verskim obredima, dobročinstvu, nastavi, nauci i umetnosti, istorijskih spomenika, umetničkih i naučnih dela.[32] Povreda ove odredbe uključena je, u Statut Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju kao i druge povrede zakona i običaja ratovanja nad kojima Tribunal ima jurisdikciju.[33] Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, namerno usmeravanje napada na verske, obrazovne, umetničke ili naučne građevine ili građevine koje se koriste u dobrotvorne svrhe, ili istorijske spomenike je ratni zločin u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, „pod uslovom da to nisu vojni ciljevi".[34]

Mnogi vojni priručnici sadrže ovu odredbu.[35] Po zakonodavstvima mnogih država, kažnjiva je zaplena, uništavanje ili namerno oštećenje kulturnih dobara.[36] Posle Drugog svetskog rata, Francuski Stalni vojni tribunal u Mecu u *Slučaju Lingefelder* 1947. godine, Vojni tribunal SAD u Nirnbergu, u *Slučaju Von Leeb (The High Command Trial)* 1948.godine i u *Slučaju Vizaker* 1949. godine, osudili su optužene za zaplenu i uništavanje kulturnih dobara.[37]

32 Haški pravilnik, član 56. (*ibid,* §§ 355-356).

33 Statut MKTJ, član 3(d) (*ibid*, § 366).

34 Statut MKS, član 8(2)(b)(ix) (*ibid*, § 19) član 8(2)(b)(xiii) (cit. u Vol. II, Ch. 16, § 55), član 8(2)(e)(iv) (cit. u Vol. II, Ch. 12, § 19) i član 8(2)(e)(xii) (cit. u Vol. II, Ch. 16, § 56).

35 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 12, § 371), Australije (*ibid*, § 372), Kanade (*ibid*, §§ 373-374), Nemačke (*ibid*, §§ 375-376), Italije (*ibid*, § 378), Holandije (*ibid*, §§ 379-380), Novog Zelanda (*ibid*, § 381), Nigerije (*ibid*, §§ 382-383), Švedske (*ibid*, § 384), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 386) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 387-388).

36 Vidi, npr. zakonodavstva Bugarske (*ibid,* § 389), Estonije (*ibid,* § 392), Italije (*ibid,* § 393), Luksemburga (*ibid,* § 395), Holandije (*ibid,* § 396), Nikaragve (*ibid,* § 397), Poljske (*ibid,* § 399), Portugala (*ibid,* § 400), Rumunije (*ibid,* § 401), Španije (*ibid,* § 402) i Švajcarske (*ibid,* § 403); vidi i nacrte zakonodavstava Salvadora (*ibid,* § 391) i Nikaragve (*ibid,* § 398).

37 Francuska, Stalni vojni sud u Mecu, *Slučaj Lingenfelder* (*ibid*, § 405); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Von Leeb (The High Command Trial)* (*ibid*, § 406) i *Slučaj Weizsaecker* (*ibid*, § 407).

Krađa, pljačka, neosnovano prisvajanje i akti vandalizma

Krađa, pljačka, nepravedno prisvajanje i akti vandalizma zabranjeni su članom 4. Haške konvencije za zaštitu kulturnih dobara, koji se primenjuje i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima.[38] Osnovni principi zaštite i očuvanja kulturnih dobara u Konvenciji, generalno se smatraju izrazom običajnog međunarodnog prava, kao što je izjavljeno na Generalnoj Konferenciji UNESCO-a i od strane država koje nisu članice ove konvencije.[39] Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, u *Slučaju Tadić*, 1995. godine, priznao je primenu Haške konvencije kao običajnog međunarodnog prava u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[40] Pored toga, ovo pravilo je sadržano u drugim instrumentima koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[41]

Obaveza poštovanja kulturnih dobara uključena je u mnoge vojne priručnike.[42] Nepoštovanje kulturnih dobara kažnjivo je u zakonodavstvima mnogih država.[43] Ovo pravilo je podržano i zvaničnim izjavama država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice Haške konvencije.[44] Zabrana pljačke kulturnih dobara je posebna primena opšte zabrane pljačke (vidi Pravilo 52).

Primeri suprotne zvanične prakse nisu pronađeni. Države su generalno osuđivale povrede ovog pravila.[45] Ujedinjene nacije i druge međunarodne organizacije su takođe osuđivale ovakva dela. Na primer, 1998. godine, Komisija za ljudska prava UN izrazila je duboku zabrinutost u vezi sa izveštajem o uništavanju i pljački kulturnog i istorijskog nasleđa Avganistana, države koja nije članica Haške konvencije o zaštiti kulturnih dobara, i pozvala je sve avganistanske strane da zaštite i sačuvaju to nasleđe.[46] Godine 2001. opšte je osuđivana, posebno od strane UNESCO-a, odluka talibanskog režima da se unište desetine drevnih sta-

38 Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, član 4. (*ibid*, § 357) i član 19. (*ibid*, § 358).

39 Vidi, npr. UNESCO, Generalna konferencija, Rez. 3.5 (*ibid*, § 419); Sjedinjene Države, *Dopuna Pomorskog priručnika SAD sa tumačenjem* (*ibid*, § 388).

40 MKTJ, *Slučaj Tadić*, Žalba na odluku o prethodnom pitanju (*ibid*, § 428).

41 Vidi, npr. Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 6.6 (*ibid*, § 370).

42 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 371), Australije (*ibid,* § 372), Kanade (*ibid,* §§ 373-374), Nemačke (*ibid,* §§ 375-376), Izraela (*ibid,* § 377), Italije (*ibid,* § 378), Holandije (*ibid,* §§ 379-380), Novog Zelanda (*ibid,* § 381), Nigerije (*ibid,* §§ 382-383), Švedske(*ibid,* § 384), Švajcarske (*ibid,* § 385), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 386) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 387-388).

43 Vidi, npr. zakonodavstva Bugarske (*ibid,* § 389), Kine (*ibid,* § 390), Estonije (*ibid,* § 392), Italije (*ibid,* § 393), Litvanije (*ibid,* § 394), Luksemburga (*ibid,* § 395), Holandije (*ibid,* § 396), Nikaragve (*ibid,* § 397), Poljske (*ibid,* § 399), Portugala (*ibid,* § 400), Rumunije (*ibid,* § 401), Španije (*ibid,* § 402), Švajcarske (*ibid,* § 403) i Ukrajine (*ibid,* § 404); vidi i nacrte zakonodavstava Salvadora (*ibid,* § 391) i Nikaragve (*ibid,* § 398).

44 Vidi, npr. izjave Azerbejdžana (*ibid,* § 408), Kine (*ibid,* §§ 410-411) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 414).

45 Vidi, npr. izjave Azerbejdžana (*ibid,* § 408), Kine (*ibid,* §§ 410-411), Irana (*ibid,* § 412) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 414).

46 Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1998/70 (*ibid,* § 418).

tua u vlasništvu Avganistanskog nacionalnog muzeja i kao posledica toga da se unište Bude iz Bamijana.[47]

Pravilo 41 : Strana koja je okupirala teritoriju mora da spreči nezakoniti izvoz kulturnih dobara sa okupirane teritorije i mora da vrati nezakonito izvezena dobra nadležnim vlastima ranije okupirane teritorije.

Praksa

Tom II, Odeljak 12, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u međunarodnim oružanim sukobima.

Izvoz kulturnih dobara sa okupirane teritorije

Obaveza da se spreči izvoz kulturnih dobara sa okupirane teritorije uključena je u paragraf 1. I Protokola uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara; 88 država su članice ovog Protokola, uključujući i države koje su posebno bile pogođene okupacijom.[48] Ovo pravilo je sadržano i u članu 2(2) Konvencije o nelegalnoj trgovini kulturnim dobrima, po kojoj su se države obavezale da će sprečiti nelegalan uvoz, izvoz i promenu vlasništva kulturnih dobara „svim raspoloživim sredstvima, a posebno putem uklanjanja uzroka, zaustavljanja trenutne prakse, i pomaganja da se izvrši potrebno obeštećenje."[49] Član 11. Konvencije navodi da „izvoz i transfer vlasništva kulturnih dobara pod direktnom ili indirektnom prisilom iz okupirane zemlje, koji vrši strana sila, smatraće se nezakonitim".[50] Konvenciju su ratifikovale 104 države, od kojih 37 nisu članice I Protokola uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara. Pošto je 88 država članica ove Konvencije, znači da je 125 država preuzelo ugovornu obavezu da će poštovati ovo pravilo. Pored toga, član 9(1) II Protokola uz Hašku konvenciju zahteva da strana koja okupira teritoriju zabrani i spreči „bilo kakav nezakoniti izvoz, drugo premeštanje ili promenu vlasništva kulturnog dobra", a član 21. zahteva od država da spreče takve povrede.[51] Za vreme pregovora u vezi sa uključivanjem ovih pravi-

47 Vidi, npr. UNESCO, Saopštenje za štampu br. 2001-17 (*ibid,* § 421) i Saopštenje za štampu br. 2001-38 (*ibid,* § 431).

48 Prvi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 1. (*ibid*, § 431).

49 Konvencija o nezakonitoj trgovini kulturnim dobrima, član 2(2) (*ibid*, § 455).

50 Konvencija o nezakonitoj trgovini kulturnim dobrima, član 11. (*ibid*., § 433).

51 Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 9 (1) (*ibid*, § 434) i član 21. (*ibid*, § 435).

la u II Protokol, nije bilo osporavanja. U Londonskoj deklaraciji, 1943. godine, Savezničke vlade upozorile su da će svako prenošenje prava svojine, uključujući i kulturna dobra, smatrati nezakonitim.[52]

Druga praksa koja podržava ovo pravilo obuhvata vojne priručnike, nacionalna zakonodavstva i zvanične izjave.[53] Iako se ova praksa odnosi na države članice I Protokola uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, može se ipak zaključiti da je zabrana izvoza kulturnih dobara običajnog karaktera, pošto, pored toga što je ovo pravilo potvrđeno u pomenutoj praksi, ova obaveza je izvedena iz obaveze poštovanja kulturnih dobara, a posebno zabrane zaplene kulturnih dobara (vidi Pravilo 40). Ako se kulturna dobra ne smeju zapleniti, onda se *a fortiori* ne smeju ni izvoziti.

Primeri suprotne zvanične prakse nisu pronađeni.

Vraćanje kulturnih dobara izvezenih sa okupirane teritorije

Nekoliko ugovora zaključenih posle Drugog svetskog rata bavi se vraćanjem kulturnih dobara izvezenih za vreme okupacije. Po Mirovnom ugovoru između Savezničkih i pridruženih sila i Italije zaključenom 1947. godine, Italija je imala obavezu da vrati kulturna dobra Jugoslaviji i Etiopiji.[54] Po Konvenciji o rešavanju problema proisteklih iz rata i okupacije, usvojenoj 1952, Nemačka je bila obavezna da osnuje agenciju za istraživanje, povratak i naknadu kulturnih dobara uzetih sa okupiranih teritorija za vreme Drugog svetskog rata.[55] Obaveza vraćanja kulturnih dobara koja su nezakonito izvezena sa okupirane teritorije sadržana je u paragrafu 3. I Protokola uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, koji je ratifikovalo 88 država.[56]

Paragraf 3. I Protokola uz Hašku konvenciju uopšteno je formulisan kao primenljiv na sve strane Protokola, a ne samo na okupacione snage.[57] Ipak, nisu pronađeni primeri u praksi o obavezi treće strane da vrati kulturna dobra nepravedno izvezena i prisutna na njenoj teritoriji. Zato je ovo pravilo formulisano u smislu uže primene, bar na samu okupacionu silu, koja nije uspela da spreči izvoz, i mo-

52 Londonska deklaracija (*ibid*, § 437).

53 Vidi, npr. Nemačka, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 440), Luksemburg, *Zakon o sprečavanju ratnih zločina* (*ibid*, § 441), Izrael, Vojni sud u Hebronu, presude po jordanskom pravu (*ibid*, § 442), izjave Iraka (*ibid*, § 443) i Kuvajta (*ibid*, § 468), Konferencija Islamskog samita, Deveto zasedanje, Rez. 25/8-C (IS) (*ibid*, § 446).

54 Mirovni ugovor između Saveznčkih i pridruženih sila i Italije, član 12. (*ibid*, § 472) i član 37. (*ibid*, § 450).

55 Konvencija o rešavanju pitanja koja proizlaze iz rata i okupacije, Deo peti, član 1. stav 1. (*ibid*, § 452).

56 Prvi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 3. (*ibid*, § 453).

57 Vidi I Protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član. 3, koji navodi da „Svaka Visoka strana ugovornica se obavezuje da vrati po završetku neprijateljstava, nadležnim vlastima ranije okupirane teritorije kulturna dobra koja se nalaze kod nje, ako su ta dobra bila izvezena protivno principu iz prvog stava. Ta dobra nikada neće moći biti zadržana na ime ratne odštete." (*ibid*, § 453).

ra da nadoknadi taj propust time što će vratiti dobra. U skladu sa paragrafom 4. Protokola, oni koji su vlasnici dobara, u dobroj veri, moraju dobiti kompenzaciju.[58]

Obaveza vraćanja izvezenih kulturnih dobara takođe je priznata u mnogim zvaničnim izjavama, uključujući i izjavu Nemačke u vezi sa okupacijom za vreme Drugog svetskog rata i izjavu Iraka u vezi sa okupacijom Kuvajta.[59] U vezi rata u Zalivu, Savet bezbednosti UN nekoliko puta je zahtevao od Iraka da vrati Kuvajtu zaplenjena dobra.[60] U 2000. godini, Generalni sekretar UN primetio je da je velika količina dobara vraćena posle završetka rata u Zalivu, ali da se još neka dobra moraju vratiti. Istakao je da se „prioritet mora dati vraćanju Kuvajtu od strane Iraka arhiva..... i muzejskih eksponata".[61] Iako se ova praksa odnosi na države članice I Protokola uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara, može se ipak zaključiti da je obaveza vraćanja nezakonito izvezenih kulturnih dobara običajnog karaktera, pošto, pored toga što je ovo pravilo potvrđeno u pomenutoj praksi, ova obaveza je izvedena iz obaveze poštovanja kulturnih dobara, a posebno zabrane zaplene i pljačke kulturnih dobara (vidi Pravilo 40). Ako se kulturna dobra ne smeju zapleniti i pljačkati onda se *a fortiori* ne smeju ni zadržavati u slučaju da su nezakonito izvezena. Kompenzacija nezakonito izvezenih dobara može se takođe smatrati oblikom ratne odštete (vidi Pravilo 1).

Primeri suprotne zvanične prakse nisu pronađeni.

Zadržavanje kulturnih dobara na ime ratne odštete

Paragraf 3. I Protokola uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara nalaže da kulturna dobra nikada neće moći biti zadržana na ime ratne odštete.[62] Godine 1997. ruski zakon o kulturnim dobrima, proglasio je da kulturna dobra doneta u SSSR na ime kompenzacije, predstavljaju, u skladu sa naredbom sovjetskih vlasti, saveznu svojinu Ruske Federacije.[63] Godine 1999, Ruski Ustavni sud podržao je ustavnost ove odluke u tome da se radi o „pravima Rusije na kulturna dobra koja su uvezena u Rusiju iz bivših neprijateljskih zemalja, na ime ratne odštete". Po mišljenju Suda:

Obaveza nekadašnjih neprijateljskih država da nadoknade žrtvama štetu u obliku ratne odštete ili kompenzacije zasnovana je na dobro ustanovljenom principu međunarodnog prava priznatog davno pre Drugog svetskog rata, u vezi sa međunarodnopravnom odgovornošću države agresora.[64]

8 Prvi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 4. (*ibid*, § 453).

59 Vidi, npr. izjave Nemačke (*ibid*, § 460) i Iraka (*ibid*, §§ 464-465).

60 Savet bezbednosti UN, Rez. 686 i 687 (*ibid*, § 472) Rez. 1284 (*ibid*, § 473).

61 Generalni sekretar UN, Drugi izveštaj po članu 14. Rezolucije 1284 (1999) (*ibid*, § 477).

62 Prvi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 3. (*ibid*, § 453).

63 Rusija, Zakon o preseljenju kulturnih dobara (*ibid*, § 458).

64 Rusija, Ustavni sud, Slučaj Zakona o preseljenju kulturnih dobara (*ibid*, § 459).

Nemačka je u nekoliko navrata stavljala primedbe na ovu odluku i izjavila da su „krađa i uništavanje kulturnih dobara od strane nacističkog režima, kao i uklanjanje kulturnih dobara od strane Sovjetskog Saveza, za vreme i posle Drugog svetskog rata bile povrede međunarodnog prava". [65] Treba naglasiti, u svakom slučaju, da se ruski zakon odnosi na dela počinjena pre stupanja na snagu I Protokola uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara.

[65] Vidi, npr. izjavu Nemačke (*ibid*, §§ 461-462).

GRAĐEVINE I INSTALACIJE KOJE SADRŽE OPASNE SILE

Pravilo 42: Posebna pažnja se mora obratiti ako se napadaju građevine i instalacije koje sadrže opasne sile, odnosno brane, nasipi i nuklearne elektrane za proizvodnju električne energije, i druge instalacije locirane kod ovih građevina ili u njihovoj blizini, da bi se izbeglo oslobađanje opasnih sila, što bi dovelo do teških gubitaka među civilnim stanovništvom.

Praksa

Tom II, Odeljak 13.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Ako su građevine i instalacije koje sadrže opasne sile civilni objekti, ne smeju biti predmet napada (vidi Pravilo 7). Ove građevine i instalacije se mogu napadati samo u slučaju da su kvalifikovani kao vojni ciljevi (vidi Pravilo 7). Praksa pokazuje da su države svesne visokog rizika teških slučajnih gubitaka, koji mogu biti rezultat napada na takve građevine i instalacije, kada su one vojni ciljevi. Zbog toga, one prepoznaju potrebu da treba da se obrati posebna pažnja prilikom takvih napada.

Detaljna pravila sadržana u članu 56. I Dopunskog protokola i članu 15. II Dopunskog protokola, razrađena su na osnovu ovog prepoznavanja.[1] Ova pravila su uključena u mnoge vojne priručnike.[2] Napadi na građevine i instalacije, koji do-

[1] I Dopunski protokol, član 56. (usvojen konsenzusom) (cit. uVol. II, Ch. 13, § 1); II Dopunski protokol, član 15. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 5).

[2] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 11), Australije (*ibid*, § 12), Belgije (*ibid*, § 14), Benina (*ibid*, § 15), Kameruna (*ibid*, § 16), Kanade (*ibid*, § 17), Francuske (*ibid*, §§ 21-23), Nemačke (*ibid*, § 24), Kenije (*ibid*, § 29), Holandije (*ibid*, §§ 32-33), Novog Zelanda (*ibid*, § 34), Južne Afrike (*ibid*, §

vedu do teških gubitaka, kažnjivi su po zakonodavstvima nekih država.[3] Vojni priručnici i zakonodavstva mnogih drugih država zabranjuju napade na takve građevine i instalacije.[4]

Prilikom ratifikacije I Dopunskog protokola, Francuska i Ujedinjeno Kraljevstvo su izjavili da ne mogu da garantuju „apsolutnu" zaštitu građevina i instalacija koje sadrže opasne sile, a koji su vojni ciljevi. Ipak, oni prepoznaju da postoji posebna opasnost pri svakom napadu na građevine i instalacije koje sadrže opasne sile i da zahtevaju da se sve „neophodne" i sve „potrebne" mere predostrožnosti preduzmu, u izuzetnim slučajevima kada se takve građevine i instalacije moraju napasti, kako bi se izbegli teški slučajni gubici među civilnim stanovništvom.[5] Kolumbijska vlada je, slično tome, izrazila ograničenje i obazrivost u izjavi, u odnosu na napade vladinih trupa na branu da bi se izbacila gerila.[6]

Izrael i Sjedinjene Države su istakli da je test proporcionalnosti važan u proceni legalnosti napada na građevine i instalacije koje sadrže opasne sile, a koje su vojni ciljevi.[7] Iako se mora vršiti procena, u skladu sa principom proporcionalnosti, za svaki slučaj posebno, ova pozicija jednako pokazuje osetljivost na velike gubitke koji se mogu javiti među civilnim stanovništvom kada se oslobode opasne sile iz takvih građevina i instalacija. „Preduzimanje napada na građevine ili instalacije koje sadrže opasne sile, sa znanjem da će takav napad prouzrokovati prekomerne gubitke života, povrede civila ili oštećenja civilnih objekata" predstavlja tešku povredu I Dopunskog protokola.[8] Takvi napadi su kažnjivi i po zakonodavstvima mnogih država.[9]

36), Španije (*ibid*, § 37), Švajcarske (*ibid*, §§ 38-39), Togoa (*ibid*, § 40), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 41) i Jugoslavije (*ibid*, § 46).

3 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid*, § 51), Mađarske (*ibid*, § 65) („koji dovedu do teških oštećenja"), Litvanije (*ibid*, § 69) („znajući da mogu imati izuzetno teške posledice"), Slovenije (*ibid*, § 76) („na koje bi napad bio posebno opasan") i Španije (*ibid*, § 77) („značajni gubici"); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 47), Salvadora (*ibid*, § 61), Jordana (*ibid*, § 67) („veliki gubici života ili povrede među civilnim stanovništvom i štete na civilnim dobrima") i Nikaragve (*ibid*., § 72).

4 Vidi, npr. vojne priručnike Hrvatske (*ibid*, § 19), Francuske (*ibid*, §§ 21-22), Italije (*ibid*, §§ 27-28), Južne Koreje (*ibid*, § 30) i Madagaskara (*ibid*, § 31) i zakonodavstva Belgije (*ibid*, § 53), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 54), Kolumbije (*ibid*, § 56) („bez ikakvog opravdanja zasnovanog na imperativnoj vojnoj potrebi"), Hrvatske (*ibid*, § 58), Češke Republike (*ibid*, § 60) (namerno uništavanje ili oštećenje), Estonije (*ibid*, § 62), Gruzije (*ibid*, § 63) („uz saznanje da će dovesti do gubitka"), Nemačke (*ibid*, § 64), Slovačke (*ibid*, § 75) (namerno uništavanje ili oštećenje), Tadžikistana (*ibid*, § 79) i Jugoslavije (*ibid*, § 81).

5 Francuska, Rezerve i deklaracije podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 4); Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve i deklaracije podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 3).

6 Kolumbija, Komentari Biroa savetnika za ljudska prava Predsedništva (*ibid*, § 88).

7 Izveštaj o praksi Izraela (*ibid*, § 98); Sjedinjene Države, *Pamflet vazduhoplovnih snaga* (*ibid*, § 42), *Pomorski priručnik* (*ibid*, § 44), *Dopuna Pomorskog priručnika sa tumačenjem* (*ibid*, § 45) i Zapažanja zamenika pravnog savetnika Ministarstva spoljnih sposlova (*ibid*, § 108).

8 I Dopunski protokol, član 85(3)(c) (*ibid*, § 2).

9 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid*, § 48), Australije (*ibid*, §§ 49-50), Belorusije (*ibid*, § 52), Belgije (*ibid*, § 53), Kanade (*ibid*, § 55), Kukovih Ostrva (*ibid*, § 57), Kipra (*ibid*, § 59), Irske (*ibid*, § 66),

Osetljivost država za mogućnost oslobađanja opasnih sila ogleda se i u činjenici da, kada su prethodnih godina preduzimani napadi na takve građevine i instalacije, napadač je isticao da je napad izveden uz najveću moguću pažnju.[10] To je dodatno istaknuto, u osudama takvih napada, poricanjima takvih napada i, uopšteno, uzdržavanjem, koje države pokazuju u odnosu na napade na građevine i instalacije koje sadrže opasne sile.[11]

Zbog toga, izgleda, da se napadi mogu očekivati u situacijama kada su neophodni da bi se postigla važna vojna prednost, koja se ne može ostvariti ni na jedan drugi način, i uz preduzimanje svih neophodnih mera predostrožnosti. Važnost takve odluke, imajući u vidu visoki rizik velikih gubitaka, ilustrovana je stavom Ujedinjenog Kraljevstva i Sjedinjenih Država da odluke o napadu na građevine ili instalacije koje sadrže opasne sile moraju biti donete na „visokom nivou komandovanja" i „odgovarajućem visokom političkom nivou".[12]

Praksa država ne smatra ovo pravilo jednostranim zahtevom. Branilac ima jednaku obavezu da čuva ili omogući zaštitu građevina i instalacija koje sadrže opasne sile, preduzimanjem svih mogućih mera predostrožnosti protiv napada: građevine i instalacije ne treba koristiti za direktnu podršku vojnim akcijama; vojni ciljevi ne treba da se razmeštaju unutar ili u blizini takvih građevina i instalacija; i takve građevine i instalacije nikada ne treba koristiti za prikrivanje vojnih operacija.[13]

Ratne represalije protiv građevina i instalacija koje sadrže opasne sile razmatrane su u Odeljku 41.

Obim primene pravila

Dopunski protokoli su ograničili ovo pravilo na brane, nasipe i nuklearne elektrane za proizvodnju električne energije.[14] Na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli nije bilo moguće postići saglasnost o uključivanju drugih građevina i instalacija koje sadrže opasne sile. Ipak, prethodna razmatranja treba isto primeniti i na druge instalacije, kao što su hemijske fabrike i rafinerije nafte. Činjenica da napadi na takve instalacije mogu da izazovu velike štete

Holandije (*ibid*, § 70), Novog Zelanda (*ibid*, § 71), Nigerije (*ibid*, § 73), Norveške (*ibid*, § 74), Švedske (*ibid*, § 78), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 80) i Zimbabvea (*ibid*, § 82); vidi i nacrt zakonodavstva Libana (*ibid*, § 68).

10 Vidi, npr. Ujedinjeno Kraljevstvo, Izjava ministra odbrane pred Odborom za odbranu (u vezi sa ratom u Zalivu) (*ibid*, § 105) i praksu Sjedinjenih Država u vezi sa ratom u Vijetnamu, objavljenu u W. Hays Parks, „Air War and the Law of War" (*ibid*., § 107).

11 Vidi, npr. vojne priručnike Sjedinjenih Država (*ibid*, § 45), izjave Kine (*ibid*, § 87), Irana (*ibid*, § 95), Iraka (*ibid*, §§ 96-97) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 104) i izveštaj o praksi Pakistana (*ibid*, § 101).

12 Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve i deklaracije podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 3); Sjedinjene Države, *Pamflet vazduhoplovnih snaga* (*ibid*, § 42).

13 Vidi praksu citiranu u *ibid*, §§ 129-153

14 I Dopunski protokol, član 56. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 1) ; II Dopunski protokol, član 15. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 5).

civilnom stanovništvu i prirodnoj okolini, nalaže da odluka o napadu na takve instalacije, u slučaju da su one vojni ciljevi, zahteva preduzimanje svih neophodnih mera predostrožnosti prilikom napada.

PRIRODNA OKOLINA

Pravilo 43: Osnovni principi izvođenja neprijateljstava primenjuju se na prirodnu okolinu:

A. Ni jedan deo prirodne okoline se ne sme napadati, ukoliko nije vojni cilj.
B. Uništavanje bilo kog dela prirodne okoline je zabranjeno, osim ako to nalaže imperativna vojna potreba.
C. Usmeravanje napada na vojne ciljeve od kojih se može očekivati da će izazvati slučajnu štetu prirodnoj okolini, koja bi bila nesrazmerna u odnosu na konkretnu i direktnu, očekivanu vojnu prednost, je zabranjeno.

Praksa

Tom II, Odeljak 14. Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Princip razlikovanja ciljeva

Pravilo da je zabranjeno napadati bilo koji deo prirodne okoline ukoliko nije vojni cilj, zasnovano je na opštem zahtevu da se mora praviti razlika između vojnih ciljeva i civilnih objekata (vidi Pravilo 7). Ovo pravilo je obuhvaćeno III Protokolom uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, koji nalaže da je „zabranjeno napadati šume i druge zelene površine zapaljivim oružjem, osim ako se prirodni elementi ne koriste za zaklon, prikrivanje ili maskiranje boraca ili drugih vojnih ciljeva, ili ako oni sami nisu vojni ciljevi."[1] Vojni priručnici i zvanične izjave koji smatraju da deo zemljišta može biti vojni cilj, ukoliko ispunjava potrebne uslove, takođe odražavaju ovo pravilo.[2]

1 III Protokol uz KKO, član 2(4) (cit. u Vol. II, Ch. 30, § 110).

2 Vidi, npr. izjave Belgije (cit. u Vol. II, Ch. 2, § 622), Kanade (*ibid,* §§ 597 i 623), Savezne Republike Nemačke (*ibid,* §§ 597 i 624), Francuske (*ibid,* § 598), Italije (*ibid,* § 597), Holandije (*ibid,* §§ 597, 599 i 625), Novog Zelanda (*ibid,* § 597), Pakistana (*ibid,* § 599), Španije (*ibid,* § 597), Ujedinjenog Kra-

Primena principa razlikovanja ciljeva na prirodnu okolinu uključena je u Smernice o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba.[3] Generalna skupština UN je pozvala sve države da šire znanje o ovim Smernicama i da razmotre mogućnost njihovog uključivanja u vojne priručnike i druge instrukcije namenjene vojnom osoblju.[4] Primena principa razlikovanja ciljeva u odnosu na prirodnu sredinu podržana je i u vojnim priručnicima i zvaničnim izjavama.[5] Završna deklaracija, usvojena na Međunarodnoj konferenciji o zaštiti žrtava rata 1993. godine, tražila je od država da potvrde i obezbede poštovanje međunarodnog humanitarnog prava koje štiti prirodnu okolinu od „napada na takvu sredinu".[6]

Princip razlikovanja ciljeva, koji se primenjuje u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima (vidi Pravilo 7), jednako se primenjuje i u odnosu na prirodnu okolinu. MKCK je dao izjavu o tom principu 1993. godine, u izveštaju Generalnoj skupštini UN, o zaštiti prirodne okoline za vreme oružanog sukoba.[7] Ova izjava nije osporavana.

Uništavanje imovine koje nije opravdano vojnom potrebom

Prema praksi država, zabrana uništavanja ili zaplene imovine suprotne strane, osim ukoliko to nalaže imperativna vojna potreba (vidi Pravilo 50), primenjuje se i na prirodnu okolinu. Primena ove zabrane na prirodnu okolinu obuhvaćena je Smernicama o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba.[8] Ovo je podržano u vojnim priručnicima, nacionalnim zakonodavstvima i zvaničnim izjavama.[9]

U savetodavnom mišljenju u *Slučaju nuklearnog oružja*, 1996. godine, Međunarodni sud pravde zaključio je da „je poštovanje sredine jedan od elemenata koji se koristi za procenu da li je akcija u skladu sa principom potrebe".[10] Komitet koji je formiran za preispitivanje NATO bombardovanja protiv Savezne Republike Jugo-

ljevstva (*ibid,* §§ 597, 599 i 625) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 599 i 627 i 628) i vojne priručnike Australije (*ibid,* § 601), Belgije (*ibid,* §§ 602-604), Benina (*ibid,* § 605), Ekvadora (*ibid,* § 608), Francuske (*ibid,* § 609), Italije (*ibid,* §§ 610-611), Madagaskara (*ibid,* § 612), Holandije (*ibid,* § 613), Novog Zelanda (*ibid,* § 614), Španije (*ibid,* § 615), Švedske (*ibid,* § 616), Togoa (*ibid,* § 617), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 618) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 619).

3 Uputstvo o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba, član 4. (cit. u Vol. II, Ch. 14, § 5).

4 Generalna skupština UN, Rez. 49/50 (usvojena konsenzusom) (*ibid*, § 56); vidi i Rez. 51/157, Dodatak (*ibid*, § 57).

5 Vidi, npr. Australija, *Priručnik snaga odbrane* (*ibid*, § 8); izjave Kanade (*ibid*, § 37), Irana (*ibid*, § 41), Maršalskih Ostrva (*ibid*, § 45), Rusije (*ibid*, § 47) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 50 i 53).

6 Međunarodna konferencija o zaštiti žrtava rata, Završna deklaracija (*ibid*, § 61).

7 MKCK, Izveštaj o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba (*ibid*, § 67).

8 Uputstvo o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba, član 4. (*ibid*, § 5) .

9 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 8) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 11), zakonodavstva Nikaragve (*ibid,* § 22), Španije (*ibid,* § 25) i izjave Australije (*ibid,* § 30), Austrije (*ibid,* § 33), Kanade (*ibid,* § 36), Irana (*ibid,* §§ 41-42) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 50 i 52-53); vidi i Izveštaj sa sastanka eksperata o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba (*ibid*, § 60).

10 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (*ibid*, § 62).

slavije, stao je na stanovište da se uticaj bombardovanja na okolinu može „najbolje proceniti primenom principa prava oružanih sukoba kao što su potreba i proporcionalnost."[11] Pored toga, u skladu sa IV Ženevskom konvencijom, prekomerno uništavanje svojine „koje nije opravdano vojnom potrebom i koje se vrši u velikom obimu na nedopušten i samovoljan način" predstavlja tešku povredu.[12] Ovo pravilo je sadržano i u drugim instrumentima koji se odnose na prirodnu okolinu.[13] Primenjeno je i u nekim zvaničnim izjavama u odnosu na prirodnu sredinu.[14] U rezoluciji o zaštiti prirodne okoline za vreme oružanog sukoba 1992. godine, Generalna skupština UN je istakla da „uništavanje okoline, koje nije opravdano vojnom potrebom i koje se vrši na nedozvoljen način, očigledno je suprotno postojećem međunarodnom pravu".[15] Završna deklaracija usvojena na Međunarodnoj konferenciji o zaštiti žrtava rata 1993. godine, tražila je od država da potvrde i obezbede poštovanje međunarodnog humanitarnog prava koje štiti prirodnu okolinu od „nedozvoljenog uništavanja koje ozbiljno oštećuje prirodnu okolinu".[16]

Zabrana nepotrebnog uništavanja svojine, koja se primenjuje u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima (vidi Pravilo 50), jednako se primenjuje i u odnosu na okolinu. MKCK je dao izjavu o tom principu 1993. godine, u izveštaju Generalnoj skupštini UN o zaštiti prirodne okoline za vreme oružanog sukoba.[17] Ova tvrdnja nije osporavana.

Princip proporcionalnosti

Praksa pokazuje opšte prihvatanje principa da usputna šteta koja pogađa prirodu okolinu ne sme da bude prekomerna u odnosu na očekivanu vojnu prednost od napada na vojni cilj. Ovo je uključeno u Smernice za zaštitu okoline za vreme oružanog sukoba i San Remo priručnik o pomorskom ratovanju.[18]

Primena principa proporcionalnosti na slučajno oštećenje okoline podržana je u nekim zvaničnim izjavama.[19] Za vreme bombardovanja Savezne Republike Jugo-

[11] Komitet formiran za preispitivanje kampanje NATO bombardovanja protiv Savezne Republike Jugoslavije, Završni izveštaj (*ibid*, § 63).

[12] Četvrta ženevska konvencija, član 147. (cit. u Vol. II, Ch. 16, § 53).

[13] Vidi, npr. Agenda 21, član 39.6 (cit u Vol. II, Ch. 14, § 3); Priručnik San Remo, član 44. (*ibid*, § 4); Uputstvo o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba, član 8. (*ibid*, § 5).

[14] Vidi, npr. izjave Brazila (*ibid,* § 35), Irana (*ibid,* § 41) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 50 i 52); vidi i izjave Japana („uništavanje okoline") (*ibid,* § 43), Švedske (uništavanje „u neviđenom obimu") (*ibid,* § 48) i Ujedinjeno Kraljevstvo („namerni zločini protiv planete") (*ibid,* § 49).

[15] Generalna skupština UN, Rez. 47/37 (usvojena bez glasanja) (*ibid*, § 55).

[16] Međunarodna konferencija o zaštiti žrtava rata, Završna deklaracija(*ibid*. § 61).

[17] MKCK, Izveštaj o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba (*ibid*, § 67).

[18] Uputstvo o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba, član 4. (*ibid*, § 5); Priručnik San Remo, član 13(c) (*ibid*, § 6).

[19] Vidi, npr. izjave Australije (*ibid,* § 30), Austrije (*ibid,* § 34), Kanade (*ibid,* § 37), Irana (*ibid,* § 41), Jordana (*ibid,* § 44), Rumunije (*ibid,* § 46), i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 44 i 50); vidi i Izveštaj sa sastanka eksperata o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba (*ibid*, § 60).

slavije, NATO je izjavio da su pri donošenju odluka o izboru ciljeva, uzimana u obzir „sva moguća kolateralna šteta, bilo po okolinu, ljudstvo ili civilnu infrastrukturu".[20] Komitet koji je formiran za preispitivanje NATO bombardovanja protiv Savezne Republike Jugoslavije, stala je na stanovište da se uticaj na okolinu bombardovanja može „najbolje proceniti primenom principa prava oružanih sukoba kao što su potreba i proporcionalnost" i izjavio je da „da bi se zadovoljio zahtev proporcionalnosti, napadi na vojne ciljeve za koje se zna ili se pouzdano može pretpostaviti da će prouzrokovati velika oštećenja okoline, moraju da donesu znatnu vojnu prednost da bi se smatrali legitimnim."[21]

U savetodavnom mišljenju u *Slučaju nuklearnog oružja*, 1996. godine, Međunarodni sud pravde zaključio je da „Države moraju da uzmu u obzir okolinu, prilikom procene šta je legitimno i proporcionalno u izboru legitimnih vojnih ciljeva".[22] MKCK je dao izjavu o tom principu 1993. godine, u izveštaju Generalnoj skupštini UN o zaštiti prirodne okoline za vreme oružanog sukoba.[23] Ova tvrdnja nije osporavana.

Ostala pravila koja obezbeđuju zaštitu prirodne okoline

Neka druga pravila međunarodnog humanitarnog prava obuhvataju prevenciju ili ograničavanje oštećenja okoline, čak i ako nisu doneta u ovu svrhu, već u cilju zaštite civilnog stanovništva. Primeri ovih pravila su obaveza preduzimanja posebne brige kada su objekti i instalacije koji sadrže opasne sile vojni ciljevi i kao takvi, predmet napada (vidi Pravilo 42) i zabrana napada na objekte koji su neophodni za preživljavanje civilnog stanovništva (vidi Pravilo 54). Ratne represalije protiv prirodne okoline razmatrane su u Odeljku 41.

Pravilo 44: Metodi i sredstva ratovanja moraju se primenjivati uz potrebnu pažnju za zaštitu i očuvanje prirodne okoline. Pri izvođenju vojnih operacija, moraju se preduzeti sve moguće mere predostrožnosti da bi se izbegla, a u svakom slučaju svela na najmanju moguću meru, slučajna oštećenja okoline. Nedostatak naučnih dokaza o uticaju određenih vojnih operacija na okolinu ne oslobađa stranu u sukobu obaveze da preduzme mere predostrožnosti.

Praksa

Tom II, Odeljak 14, Poglavlje B.

20 Vidi izveštaj o praksi NATO (*ibid*, § 58).

21 Komitet formiran za preispitivanje kampanje NATO bombardovanja protiv Savezne Republike Jugoslavije, Završni izveštaj (*ibid*, § 63).

22 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja*, Savetodavno mišljenje (*ibid*, § 62).

23 MKCK, Izveštaj o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba (*ibid*, § 67).

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, a ostaje za diskusiju, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Praksa država pokazuje da zaštita koju treba posvetiti okolini za vreme oružanih sukoba, ne proizlazi samo iz primene, na okolinu, pravila koja štite civilne objekte, već i iz prepoznavanja potrebe da se obezbedi posebna zaštita same okoline. Intenzivan razvoj međunarodnog prava o zaštiti okoline u poslednjih nekoliko decenija motivisan je shvatanjem opasnog uništavanja prirodne okoline koju izaziva čovečanstvo. Ovaj razvoj je bio toliki da je interes država za zaštitu sopstvene prirodne okoline priznat od strane Međunarodnog suda pravde u slučaju *Projekat Gabčikovo-Nagymaros*, kao „vitalni interes", koji može da opravda pozivanje države na doktrinu „potrebe", da bi prekršila druge međunarodne obaveze.[24]

Važnost same prirodne okoline uzeta je u obzir u rezoluciji Saveta bezbednosti UN, usvojenoj 1991. godine, u kojoj se potvrđuje odgovornost Iraka, u skladu sa međunarodnim pravom, za oštećenja okoline i uništavanje prirodnih izvora kao rezultata nepravedne invazije i okupacije Kuvajta.[25] Ogromnu brigu zbog uništavanja okoline za vreme rata izrazila je i Generalna skupština UN u rezolucijama koje su usvojene 1991. i 1992. godine.[26] Kao rezultat ove zabrinutosti, Generalna skupština UN je proglasila „6. novembar svake godine, Međunarodnim danom prevencije eksploatacije okoline u ratu i oružanim sukobima".[27] Zabrinutost je takođe izražena u vezi sa oštećenjem okoline i u Jugoslaviji i susednim zemljama, bombardovanjem Jugoslavije od strane NATO u vreme Kosovske krize.[28]

Potreba da se zaštiti okolina za vreme oružanog sukoba objavljena je u nekoliko međunarodnih instrumenata.[29] Opšta potreba da se zaštiti okolina za vreme oružanog sukoba izražena je i u nekim vojnim priručnicima, zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[30] Takođe je izražena u osudama ponašanja u oružanom su-

24 MSP, *Slučaj Gabcíkovo-Nagymaros Project*, Presuda (*ibid*, § 121).

25 Savet bezbednosti UN, Rez. 687 (*ibid*, § 111).

26 Generalna skupština UN, Rez. 46/216 (usvojena sa 135 glasova za, bez glasova protiv i jednim uzdržanim) (*ibid*, § 112) i Rez. 47/151 (usvojena sa 159 glasova za, bez glasova protiv i dva uzdržana) (*ibid*, § 112).

27 Generalna skupština UN, Rez. 56/4 (*ibid*, § 115).

28 Vidi, npr. Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Komitet za prirodnu okolinu, Regionalno planiranje i lokalne vlasti, Izveštaj o uticaju rata u Jugoslaviji na Jugoistočnu Evropu (*ibid*, § 117).

29 Vidi, npr. Svetsku povelju o prirodi, Princip 5. (*ibid*, § 73) i Princip 20. (*ibid*, § 74); Rio Deklaracija, Princip 24. (*ibid*, § 76); Uputstvo o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba, tačka 11. (*ibid*, § 77); San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tač. 35. i 44. (*ibid*, § 78).

30 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 79), Južne Koreje (*ibid*, § 80) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 81), izjavu Jemena (*ibid*, § 109) i izveštaj o praksi Libana (*ibid*, § 96).

kobu koje je izazvalo velika oštećenja okoline.[31] U podnescima Međunarodnom sudu pravde u *Slučaju nuklearnog oružja* i *Slučaju nuklearnog oružja (SZO)*, mnoge države su naglasile da međunarodno pravo prepoznaje važnost zaštite okoline za vreme oružanog sukoba i da se ona ne ograničava na zahteve iz ugovora koji se primenjuju u oružanim sukobima.[32] Postoje dokazi da je zabrinutost za okolinu uticala na vojno planiranje za vreme Zalivskog rata, pošto je, prema izveštajima, Koalicija odustala od određenih napada, zbog zabrinutosti za okolinu.[33]

Pored toga, u *Slučaju nuklearnog oružja*, 1996. godine, Međunarodni sud pravde je zaključio da je obaveza države, da obezbedi da se u aktivnostima pod njenom jurisdikcijom i kontrolom poštuje okolina drugih država ili oblasti izvan nacionalne kontrole, deo međunarodnog običajnog prava.[34]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Može se tvrditi da je obaveza da se obrati pažnja na okolinu primenljiva i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, ako ima posledica na drugu državu. Ovaj argument je zasnovan na priznanju Međunarodnog suda pravde da očuvanje ekološkog balansa jedne države jeste „vitalni interes",[35] i zaključku da je obaveza države da obezbedi da se u aktivnostima pod njenom jurisdikcijom i kontrolom poštuje okolina drugih država ili oblasti izvan nacionalne kontrole, deo međunarodnog običajnog prava.[36] Pored toga, postoje pokazatelji da ovo običajno pravilo može da se primeni na ponašanje strana unutar države u kojoj se odvija oružani sukob. Postojala je neka podrška za nacrt ugovornog pravila u ovom smislu, za vreme pregovora oko II Dopunskog protokola.[37] Tada to nije usvojeno, ali opšte prihvatanje primene međunarodnog humanitarnog prava na nemeđunarodne oružane sukobe značajno je pojačano od 1977. godine. Pored toga, mnogi ugovori prava okoline primenjuju se na ponašanje države unutar njene teritorije (vidi

31 Vidi, npr. izjave Kine (*ibid,* § 84), Kolumbije (*ibid,* § 85), Nemačke (*ibid,* § 91), Irana (*ibid,* § 93), Holandije (*ibid,* § 99) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 105).

32 Vidi usmena izjašnjavanja ili pismene izjave podnete Međunarodnom sudu pravde u *slučaju Nuklearnog oružja* podnete od strane Egipta (*ibid,* § 88), Irana (*ibid,* § 93), Malezije (*ibid,* § 97), Katara (*ibid,* § 102) i Solomonskih (*ibid,* § 87), Meksiko (*ibid,* § 98) i Šri Lanka (*ibid,* § 104).

33 A. P. V. Rogers, *Law on the Battlefield* (*ibid*., § 68).

34 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja*, Savetodavno mišljenje (*ibid*, § 120); vidi i Konvenciju o biodiverzitetu, Princip 3. (*ibid*, § 71); Stokholmska Deklaracija o ljudskoj okolini, Princip 21. (*ibid*, § 72); Rio Deklaracija, Princip 2. (*ibid*, § 75); izjavu Irana (*ibid*., § 92); Američkog pravnog instituta, *Redefincija prava o spoljnim odnosima Sjedinjenih Država* (*ibid*, § 123).

35 MSP, *Slučaj Gabcíkovo-Nagymaros Project*, Presuda (*ibid*, § 121).

36 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja*, Savetodavno mišljenje (*ibid*, § 120); vidi i Konvenciju o biodiverzitetu, Princip 3. (*ibid*, § 71); Stokholmska Deklaracija o ljudskoj okolini, Princip 21. (*ibid*, § 72); Rio Deklaracija, Princip 2. (*ibid*, § 75); izjavu Irana (*ibid*., § 92), Američki pravni institut, *Redefinicija prava o spoljnim odnosima Sjedinjenih Država* (*ibid*, § 123).

37 Vidi praksu država u vezi sa pregovorima na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 150).

infra). Postoji i neka praksa država koja pokazuje da se obaveza zaštite okoline primenjuje i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, a koja obuhvata vojne priručnike, zvanične izjave i mnoge podneske država Međunarodnom sudu pravde u *Slučaju nuklearnog oružja*, u smislu da se okolina mora štititi za dobrobit svih.[38]

Obaveza preduzimanja svih mogućih mera predostrožnosti da bi se izbegla ili svela na najmanju moguću meru oštećenja okoline

Praksa pokazuje da obaveza da se preduzmu sve moguće mere predostrožnosti da bi se izbegla, a u svakom slučaju svela na najmanju moguću meru slučajna oštećenja civilnih objekata (vidi Pravilo 15), jednako se primenjuje na oštećenja prirodne okoline. Ovo je uključeno u Smernice za zaštitu okoline za vreme oružanog sukoba.[39] Princip da se moraju preduzeti mere predostrožnosti da bi se izbegla ili svela na najmanju moguću meru oštećenja okoline, podržan je i u vojnim priručnicima i zvaničnim izjavama.[40] Godine 1995, 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca pozvala je strane u sukobu da „preduzmu sve moguće mere predostrožnosti da izbegnu, u vojnim operacijama, sve akte koji dovode do uništenja ili oštećenja izvora vode".[41]

Princip predostrožnosti

Postoji praksa koja pokazuje da nedostatak naučnih dokaza o uticaju određenih vojnih operacija na okolinu ne oslobađa stranu u sukobu obaveze da preduzme mere predostrožnosti radi sprečavanja prekomerne štete. Pošto je potencijalni efekat na okolinu potrebno proceniti u toku planiranja napada, činjenica da je neizvestan potpuni uticaj na okolinu, znači da je „princip predostrožnosti" posebno značajan za takav napad. Princip predostrožnosti u pravu prirodne okoline dobija sve veći značaj.[42] Pored toga, praksa pokazuje da se ovaj princip prava prirodne

38 Vidi, npr. vojne priručnike Italije (*ibid,* § 10) i Južne Koreje (*ibid*, § 80); izjave Argentine (*ibid,* § 29) i Kolumbije (*ibid,* § 85); usmena izjašnjavanja ili pismene izjave podnete Međunarodnom sudu pravde u *Slučaju nuklearnog oružja*, Egipta (*ibid,* § 88), Irana (*ibid,* § 93), Malezije (*ibid,* § 97), Katara (*ibid,* § 102) i Solomonskih Ostrva (*ibid,* § 103) i pismene izjave podnete u *Slučaju nuklearnog oružja (SZO)* Kostarike (*ibid,* § 87), Meksika (*ibid,* § 98) Ruande (*ibid*, § 253), Šri Lanke (*ibid,* § 104) i Ukrajine (*ibid*, § 261).

39 Uputstvo o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba, član 4. (*ibid*, § 5); vidi i Svetsku povelju o prirodi, Princip 20. (*ibid*, § 74).

40 Vidi, npr. Sjedinjene Države, *Pomorski priručnik* (*ibid*, § 11); izjave Argentine (*ibid*, § 29) i Kanade (*ibid*, §§ 36 i 38); vidi i Izveštaj sa sastanka eksperata o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba (*ibid*, § 60).

41 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (usvojena konsenzusom) (*ibid*, § 138).

42 Vidi, npr. Konvenciju o biodiverzitetu, preambula (*ibid*, § 126); Rio Deklaracija, Princip 15. (*ibid*, § 127); izjave Francuske (*ibid*, § 131) i Novog Zelanda (*ibid*, § 132); Ekonomska komisija za Evropu UN, Bergen, ECE Ministarska Deklaracija o održivom razvoju, član 7. (*ibid*, § 133).

okoline primenjuje u oružanim sukobima. U savetodavnom mišljenju u *Slučaju nuklearnog oružja*, Međunarodni sud pravde je izjavio da se osnovni principi koje je primenio u *Slučaju nuklearnih proba (Zahtev za ispitivanjem situacije)* iz 1995. godine takođe primenjuje na stvarnu upotrebu nuklearnog oružja u oružanom sukobu.[43] Ovo podrazumeva, *inter alia*, princip predostrožnosti, koji je bio glavni argument u drugopomenutom slučaju.[44] MKCK se, 1993. godine, u izveštaju Generalnoj skupštini UN o zaštiti okoline za vreme oružanog sukoba, pozvao na princip proporcionalnosti kao „princip" koji se tek pojavljuje, ali opšte priznat princip međunarodnog prava [čiji je cilj] da predvidi i spreči oštećenje okoline i da obezbedi da, gde postoje opasnosti ozbiljnog i nepopravljivog oštećenja, nedostatak naučnih dokaza ne može se koristiti kao opravdanje za odlaganje bilo kojih mera za sprečavanje takvog oštećenja".[45] Ovu tvrdnju nije osporila ni jedna država.

Kontinuirana primena prava okoline za vreme oružanog sukoba

Izgleda da postoji dovoljno jedinstveno mišljenje o tome da li ugovori prava okoline treba da se primenjuju za vreme oružanog sukoba, kada ne postoje odredbe u vezi sa tim u datim ugovorima. Smernice za zaštitu okoline za vreme oružanog sukoba navode da međunarodno pravo prirodne okoline „može nastaviti da se primenjuje za vreme oružanog sukoba, u toj meri dok ono nije u suprotnosti sa primenljivim pravom oružanog sukoba".[46]

U savetodavnom mišljenju u *Slučaju nuklearnog oružja*, Međunarodni sud pravde nije direktno razmatrao ovo pitanje, ali je zaključio da pravo okoline „pruža važne faktore koje pažljivo treba uzeti u obzir u kontekstu primene principa i pravila prava primenljivog u oružanom sukobu".[47] Neke države koje su u svojim podnescima ovom Sudu, analizirale problem, u ovom slučaju, imale su različita mišljenja.[48]

Pravilo 45: Primena metoda i sredstva ratovanja koja su namenjena, ili od kojih se može očekivati, da će izazvati opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja prirodne okoline, je zabranjena. Uništavanje prirodne okoline se ne sme koristiti kao oružje.

43 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja*, Savetodavno mišljenje , 8. juli 1996. § 32.

44 MSP, *Slučaj nuklearnih proba (Zahtev za ispitivanje situacije),* Naredba (cit. u Vol. II, Ch. 14, § 139). Novi Zeland je zastupao stanovište da je princip predostrožnosti obavezujuće pravilo (*ibid*, § 132). Mada je Francuska izjavila da nije sigurno da je princip predostrožnosti postao obavezujuće pravilo međunarodnog prava, ipak je izjavila da u praksi primenjuje mere predostrožnosti koje su u skladu sa njenim obavezama po međunarodnom pravu prirodne okoline (*ibid*, § 131). MSP je zaključio da su i Francuska i Novi Zeland u svojim podnescima potvrdili spremnost da poštuju obaveze da poštuju i štite prirodnu okolinu (*ibid*, § 139).

45 MKCK, Izveštaj o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba (*ibid*, § 143).

46 Uputstvo o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba, član 5. (*ibid*, § 77).

Praksa

Tom II, Odeljak 14, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, a ostaje za diskusiju, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Stiče se utisak da su Sjedinjene Države „stalni protivnik" prvog dela ovog pravila. Pored toga, Francuska, Ujedinjeno Kraljevstvo i Sjedinjene Države se stalno suprotstavljaju primeni prvog dela ovog pravila u odnosu na upotrebu nuklearnog oružja.

Izazivanje opsežnih, dugotrajnih i teških oštećenja prirodne okoline

Član 35(3) I Dopunskog protokola zabranjuje primenu „metoda ili sredstava ratovanja koja su namenjena ili koja mogu da izazovu opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja prirodne okoline".[49] Ova zabrana je sadržana i u članu 55(1) I Dopunskog protokola.[50] Francuska i Ujedinjeno Kraljevstvo su izjavili da rizik oštećenja prirodne okoline u okviru ovih odredaba mora da se proceni „ objektivno, na osnovu informacija koje su dostupne u tom trenutku".[51]

Ipak, od tada se pojavila značajna praksa, koja pokazuje da ova zabrana postaje običajna. Ova zabrana je uključena u mnoge vojne priručnike.[52] Izazivanje opsežnih, dugotrajnih i teških oštećenja prirodne okoline kažnjivo je po zakonodavstvu mnogih država.[53] Ova praksa podrazumeva i praksu onih država, koje nisu,

47 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja*, Savetodavno mišljenje (*ibid*, § 62).

48 Vidi usmena izjašnjavanja ili pismene izjave podnete Međunarodnom sudu pravde u *Slučaju nuklearnog oružja*, Francuske (*ibid,* § 89), Solomonskih Ostrva (*ibid,* § 103), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 107) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 108).

49 I Dopunski protokol, član 35(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 145).

50 I Dopunski protokol, član 55(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 146).

51 Francuska, Rezerve i deklaracije podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola, § 6 (*ibid*, § 146); Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve i deklaracije podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola, § e (*ibid*, § 148); vidi i Francuska, Interpretativne deklaracije podnete pri ratifikaciji Statuta MKS, § 7 (*ibid*, § 154).

52 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 163), Australije (*ibid,* §§ 164-165), Belgije (*ibid*, § 166), Benina (*ibid,* § 167), Kanade (*ibid,* § 168), Kolumbije (*ibid,* § 169), Francuske (*ibid,* § 170), Nemačke (*ibid,* §§ 171-173), Italije (*ibid,* § 174), Kenije (*ibid,* § 175), Holandije (*ibid,* §§ 176-177), Novog Zelanda (*ibid,* § 178), Rusije (*ibid,* § 179), Španije (*ibid,* § 180), Švedske (*ibid,* § 181), Švajcarske (*ibid,* § 182), Togoa (*ibid,* § 183), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 184), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 185-186) i Jugoslavije (*ibid,* § 187).

53 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 190), Azerbejdžana (*ibid,* § 191), Belorusije (*ibid,* § 192), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 193), Kanade (*ibid,* § 195), Kolumbije (*ibid,* § 196), Konga (*ibid,* § 197), Hrvatske (*ibid,* § 198), Gruzije (*ibid,* § 201), Nemačke (*ibid,* § 202), Irske (*ibid,* § 203), Malija (*ibid,* §

ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[54] U podnescima Međunarodnom sudu pravde u *Slučaju nuklearnog oružja* i *Slučaju nuklearnog oružja (SZO)*, neke države su naglasile da čl. 35(3) i 55(1) I Dopunskog protokola, smatraju običajnim pravom.[55] Postoje dokazi da je zabrinutost za okolinu uticala na vojno planiranje za vreme Rata u Zalivu, pošto je, prema izveštajima, Koalicija odustala od određenih napada zbog zabrinutosti za okolinu.[56] Izveštaj o praksi Izraela, koji nije članica I Dopunskog Protokola, navodi da odbrambene snage Izraela ne koriste ili ne dopuštaju korišćenje metoda i sredstava ratovanja koji su namenjeni, ili se može očekivati, da izazovu opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja okoline.[57] Sjedinjene Države, u odgovoru na Memorandum MKCK o primeni MHP u oblasti Zaliva, 1991. godine, izjavile su da „praksa SAD ne uključuje metode ratovanja koji mogu da prouzrokuju opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja okoline."[58] Ostala relevantna praksa podrazumeva osude država, koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola, za navodni „ekocid" ili „masovna uništavanja" okoline ili kršenja čl. 35(3) i 55(1) I Dopunskog protokola.[59]

Zabrana izazivanja opsežne, dugotrajne i ozbiljne štete po prirodnu okolinu ponovljena je i u Smernicama za zaštitu okoline za vreme oružanog sukoba i u Biltenu Generalnog sekretara UN-a o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava od strane snaga Ujedinjenih nacija.[60] U radnom papiru o ratnim zločinima, koji je podneo 1997. godine Pripremnom komitetu za formiranje Međunarodnog krivičnog suda, MKCK je ratnim zločinom smatrao „namerno prouzrokovanje

206), Holandije (*ibid,* § 208), Novog Zelanda (*ibid,* § 209), Norveške (*ibid,* § 211), Slovenije (*ibid,* § 213), Španije (*ibid,* § 214), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 218) i Jugoslavije (*ibid,* § 220); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 188), Burundija (*ibid*, § 194) Salvadora (*ibid,* § 199), Nikaragve (*ibid,* § 137) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 216).

54 Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid*, § 166), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 184) i Sjedinjenih Država („produžena oštećenja po okolinu") (*ibid,* § 186) i zakonodavstvo Azerbejdžana (*ibid,* § 191); vidi i zakonodavstvo Vijetnama („ekocid") (*ibid,* § 67).

55 Vidi usmena izjašnjavanja ili pismene izjave podnete Međunarodnom sudu pravde u *Slučaju nuklearnog oružja*, Novog Zelanda (*ibid,* § 251), Solomonskih Ostrva (*ibid,* § 257), Švedske (*ibid*, § 259) i Zimbabvea (*ibid*, § 272) i pismene izjave, komentare ili kontra-memorandum u *Slučaju nuklearnog oružja (SZO)* Indije (*ibid,* § 232), Lesota (*ibid,* § 247), Maršalskih Ostrva (*ibid*, § 248), Naurua (*ibid*, § 249) i Samoa (*ibid,* § 254).

56 Vidi usmena izjašnjavanja i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja,* Australije (*ibid,* § 223), Ekvadora (*ibid,* § 226), Novog Zelanda (*ibid,* 251), Švedske (*ibid,* 259) i Zimbabvea (*ibid,* 272) i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja (SZO),* Ruande (*ibid,* 253) i Ukrajine (*ibid,* 261).

57 Izveštaj o praksi Izraela (*ibid*, § 241).

58 Sjedinjene Države, Pismo Ministarstva vojske pravnom savetniku vojnih snaga SAD raspoređenih u regionu Zaliva (*ibid*, § 264).

59 Vidi, npr. izjave Nemačke (*ibid*, § 231), Irana (*ibid*, § 236) i Kuvajta (*ibid*, § 245) u vezi sa Irakom 1991. i izjave Jugoslavije u vezi sa NATO bombardovanjem petrohemijskog kompleksa 1999. (*ibid*, § 271).

60 Uputstvo o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba, član 11. (*ibid*, § 159); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 6.3 (*ibid*, § 161).

opsežnog, dugotrajnog i ozbiljnog oštećenja prirodne okoline".[61] Usvojen završni tekst, za ratni zločin uključen u Statut Međunarodnog krivičnog suda definiše ovaj ratni zločin kao „namerno otpočinjanje napada, uz saznanje da će takav napad prouzrokovati opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja prirodne okoline koja su očigledno prekomerna u odnosu na očekivanu, konkretnu i direktnu sveukupnu vojnu prednost."[62] Statut na taj način postavlja dodatni uslov u odnosu na inkriminaciju zabrane sadržane u ovom pravilu.

Ima, ipak, neke prakse koja izražava sumnju u odnosu na običajnu prirodu pravila u I Dopunskom protokolu, posebno u vezi sa izrazom „može se očekivati da izazove". U podnescima Ujedinjenog Kraljevstva i Sjedinjenih Država Međunarodnom sudu pravde u *Slučaju nuklearnog oružja*, navodi se da čl. 35(3) i 55(1) I Dopunskog protokola nisu običajne prirode.[63] Izgleda da je sam Sud smatrao da pravilo nije običajno, pošto se pozvao na primenljivost ove odredbe na „države koje su potpisale ove odredbe".[64] Pri ratifikaciji Konvencije o određenom klasičnom oružju, koja se poziva u svojoj preambuli na čl. 35(3) i 55(1) I Dopunskog protokola, i Francuska i Sjedinjene Države su dale izjave o tumačenju u smislu da ovo nije običajno pravilo.[65] Manje je jasan Završni izveštaj Komiteta formiranog za preispitivanje NATO bombardovanja Savezne Republike Jugoslavije, u kome se navodi da član 55. I Dopunskog protokola „može..... da odražava važeće običajno pravo".[66]

Problem običajne prirode ovog pravila, kako je objavljeno u I Dopunskom protokolu, izgleda da je pokrenuo poziciju Francuske, Ujedinjenog Kraljevstva i Sjedinjenih Država, koje imaju praksu, koja pokazuje da one prihvataju pravilo, ako se primenjuje na klasično oružje, ali ne i na nuklearno oružje. Ovo je objašnjeno u Priručniku za pravo oružanih sukoba UK i Priručniku za komandante vazduhoplovnih snaga SAD,[67] kao i u rezervama koje su dale Francuska i Ujedinjeno Kraljevstvo prilikom ratifikacije I Dopunskog protokola, u smislu da se Protokol ne primenjuje na nuklearno oružje.[68] Ovo stanovište, u kombinaciji sa izjavama Francuske i Ujedinjenog Kraljevstva, da čl. 35(3) i 55(1) I Dopunskog protokola ni-

61 MKCK, Radni papir o ratnim zločinima podnet Pripremnom komitetu za formiranje Međunarodnog krivičnog suda (*ibid*, § 287).

62 Statut MKS, član 8(2)(b)(iv) (*ibid*, § 153).

63 Ujedinjeno Kraljevstvo, Pismena izjava podneta MSP u *Slučaju nuklearnog oružja* (*ibid*, § 262); Sjedinjene Države, Pismena izjava podneta MSP u *Slučaju nuklearnog oružja* (*ibid*, § 269).

64 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (*ibid*, § 282).

65 Francuska, Rezerve podnete pri ratifikaciji KKO (*ibid*, § 152); Sjedinjene Države, Izjava o razumevanju podneta pri ratifikaciji KKO (*ibid*, § 153).

66 Komitet formiran za preispitivanje kampanje NATO bombardovanja protiv Savezne Republike Jugoslavije, Završni izveštaj (*ibid*, § 283).

67 Ujedinjeno Kraljevstvo, Priručnik POS (*ibid*, § 184); Sjedinjene Države, Priručnik za komandante u vazduhoplovnim snagama (*ibid*, § 185).

68 Francuska, Deklaracije podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 147); Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve i deklaracije podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 149).

su običajne prirode,[69] znači da je *opinio juris* ove tri države da sama pravila ne zabranjuju upotrebu nuklearnog oružja.

Praksa, kada su u pitanju sredstva ratovanja i korišćenje klasičnog oružja, pokazuje široko, reprezentativno i skoro jedinstveno prihvatanje običajne prirode pravila koja se nalaze u čl. 35(3) i 55(1) I Dopunskog protokola. Suprotna praksa Francuske, Ujedinjenog Kraljevstva i Sjedinjenih Država u ovom pogledu nije potpuno dosledna. Izjave ovih država u, nekim situacijama, da ova pravila nisu običajna, suprotna su izjavama datim u drugim situacijama (posebno u vojnim priručnicima), u kojima se navodi da su pravila obavezujuća ukoliko se ne odnose na nuklearno oružje.[70] Pošto ove tri države nisu „posebno pogođene" države, kada je u pitanju ova vrsta oštećenja, ova suprotna praksa nije dovoljna da bi sprečila običajni karakter ovog pravila. Ipak, ove tri države jesu posebno zainteresovane, pošto poseduju nuklearno oružje, i njihove primedbe na primenu ovog određenog pravila na takvo oružje je bilo dosledno od samog usvajanja ovog pravila u ugovornom obliku 1977. godine. Zbog toga, ako je doktrina „stalnog protivnika" moguća u kontekstu humanitarnih pravila, ove tri države nisu obavezane ovim posebnim pravilom, kada se radi o bilo kojoj upotrebi nuklearnog oružja. Ipak, potrebno je istaći da ovo ne znači da se bilo koja upotreba nuklearnog oružja ne može smatrati nezakonitom na osnovu drugih pravila, na primer zabrane napada bez razlikovanja ciljeva (vidi Pravilo 11) i principa proporcionalnosti (vidi Pravilo 14).

Korišćenje uništavanja prirodne okoline kao oružja

Postoji široka praksa država koja zabranjuje namerno uništavanje prirodne okoline kao oblik oružja. ENMOD konvencija zabranjuje namerne modifikacije okoline sa ciljem izazivanja opsežnih, dugotrajnih i ozbiljnih posledica, kao sredstvo uništavanja, nanošenja štete ili povreda drugoj državi članici.[71] Razlika između ove odredbe i one u I Dopunskom protokolu je u tome što se ova poslednja odnosi na primarne posledice, dok se ENMOD konvencija odnosi na namerno korišćenje tehnika za modifikaciju okoline. Da li su odredbe ENMOD konvencije običajne, ostaje nejasno. S jedne strane, vojni priručnici Izraela, Južne Koreje i Novog Zelanda izgleda da pokazuju da ovaj ugovor obavezuje samo države članice.[72] S druge strane, Indonezija, koja nije članica ENMOD konvencije, navodi ovo pravilo u svom vojnom priručniku.[73] Smernice za zaštitu okoline za vreme

69 Francuska, Rezerve podnete pri ratifikiaciji KKO (*ibid*, § 152); Ujedinjeno Kraljevstvo, Pismena izjava podneta MSP u *Slučaju nuklearnog oružja* (*ibid*, § 262).

70 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid*, § 169), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 183) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 184).

71 ENMOD Konvencija, član I (*ibid*, § 290).

72 Izrael, *Priručnik o ratnom pravu* (*ibid*, § 300); Južna Koreja, *Priručnik o vojnom pravu* (*ibid*, § 301); Novi Zeland, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 302).

73 Indonezija, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 299).

oružanog sukoba sadrže ovo pravilo.[74] Generalna skupština UN, u rezoluciji o Deceniji međunarodnog prava u Ujedinjenim nacijama, usvojenoj 1994. bez glasanja, poziva sve države da šire znanje o ovim Smernicama.[75] Na Drugoj konferenciji o primeni ENMOD konvencije, 1992. godine, Sjedinjene Države su izjavile da Konvencija odražava „konsenzus međunarodne zajednice da okolina, kao takva ne sme biti korišćena kao instrument rata".[76]

Pored posebnih pravila sadržanih u ENMOD konvenciji, postoji značajna praksa koja zabranjuje namerne napade na okolinu kao sredstvo ratovanja. Zakonodavstva nekoliko država inkriminišu „ekocid".[77] Krivični zakonik Estonije zabranjuje oštećenja okoline kao metod ratovanja.[78] Jugoslavija je osudila takozvani „ekocid", u vezi sa NATO napadom na fabriku petrohemije 1999. godine.[79] Irak je u pismu generalnom sekretaru UN, 1991. godine izjavio da neće iskorišćavati okolinu i prirodne izvore „kao oružje".[80] Kuvajt je u pismu generalnom sekretaru UN, iste godine, izjavio da se okolina i prirodni izvori ne smeju koristiti „kao terorističko oružje".[81] Za vreme diskusije na VI Komitetu Generalne skupštine UN, 1991. godine, u vezi sa uništavanjem okoline od strane iračkih snaga, Švedska je izjavila da je to „neprihvatljiv oblik ratovanja u budućnosti".[82] Istom prilikom, Kanada je izjavila da „okolina, kao takva, ne sme predstavljati objekat direktnog napada".[83] Vredna pomena je i deklaracija, usvojena 1991. godine, od strane OECD ministara za okolinu, koja je osudila spaljivanje naftnih polja i ispuštanje nafte u Zaliv, od strane Iraka, kao povredu međunarodnog prava i zahtevala je od Iraka da prestane sa korišćenjem uništavanja okoline kao oružja.[84]

Zbog toga, bez obzira da li su odredbe ENMOD konvencije običajne prirode, ima dovoljno rasprostranjene, reprezentativne i jedinstvene prakse, da se može zaključiti da se uništavanje prirodne okoline ne sme koristiti kao oružje.

Nemeđunarodni oružani sukobi

Primenljivost oba dela ovog pravila na nemeđunarodne oružane sukobe je manje jasna od primenljivosti na međunarodne oružane sukobe. Predlog da se isto pra-

74 Uputstvo o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba, tačka 12. (*ibid*, § 294).

75 Generalna skupština UN, Rez. 49/50 (*ibid*, § 317).

76 Sjedinjene Države, Izjava na Drugoj konferenciji za preispitivanje ENMOD Konvencije (*ibid*, § 316).

77 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid*, § 189), Belorusije (*ibid*, § 192), Kazahstana (*ibid*, § 204), Kirgistana (*ibid*, § 205), Moldavije (*ibid*, § 207), Rusije (*ibid*, § 212), Tadžikistana (*ibid*, § 215), Ukrajine (*ibid*, § 217) i Vijetnama (*ibid*, § 219).

78 Estonija, *Krivični zakonik* (*ibid*, § 200).

79 Jugoslavija, Apeli i pismo Saveznog ministarstva za razvoj, nauku i prirodnu okolinu (*ibid*, § 271).

80 Irak, Pismo generalnom sekretaru UN (*ibid*, § 237).

81 Kuvajt, Pismo generalnom sekretaru UN (*ibid*, § 245).

82 Švedska, Izjava pred Šestim komitetom Generalne skupštine UN (*ibid*, § 48).

83 Kanada, Izjava pred Šestim komitetom Generalne skupštine UN (*ibid*., § 37).

84 OECD, Deklaracija ministra za prirodnu okolinu (*ibid*, § 278).

vilo kao u članu 35(5) I Dopunskog protokola uključi u II Dopunski protokol, usvojio je II Komitet Diplomatske konferencije za usvajanje Dopunskih protokola 1974. godine, ali je ovaj predlog odbijen 1977. godine.[85] Razlog promene mišljenja nije poznat, ali se može povezati sa procesom pojednostavljivanja, koji je sproveden u poslednjoj rundi pregovora, da bi se obezbedilo usvajanje II Dopunskog protokola. Ovo pravilo je sadržano i u drugim instrumentima koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[86]

Ovo pravilo je uključeno u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su bili primenjivani, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[87] Pored toga, mnogo država je usvojilo zakonodavstva koja inkriminišu „ekocid" ili namerno izazivaju „opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja prirodne okoline" u oružanom sukobu bilo koje vrste.[88] Ima i nekoliko osuda u vezi sa oštećenjima prirodne okoline izazvanih u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[89] Većina zvaničnih izjava, koja osuđuje nanošenje štete po okolinu u oružanom sukobu, ipak je opšte prirode i ne izgleda da je ograničena samo na međunarodne oružane sukobe.

Ipak, čak i ako ovo pravilo još uvek nije običajne prirode, sadašnji trendovi ka daljoj zaštiti okoline i stvaranju pravila koja se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima, znače da će ono u doglednom periodu verovatno postati običajno. Ovo je posebno tačno pošto u većini slučajeva oštećenja okoline ne poštuju međunarodne granice, i pošto izazivanje takve štete može da prekrši druga pravila koja su jednako primenljiva i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, na primer zabranu napada bez izbora ciljeva (vidi Pravilo 11).

Tumačenje

Razlika između ovog pravila i pravila koje zahteva primenu na okolinu iz opštih pravila međunarodnog humanitarnog prava primenljivog na civilne objekte (vidi Pravilo 43) je u tome što je ovo pravilo apsolutno. Ako je učinjena opsežna, dugotrajna i ozbiljna šteta, ili je prirodna okolina iskorišćena kao oružje, nema po-

85 Vidi praksu država u pregovorima na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid*, § 150).

86 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid*, § 157); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 158).

87 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 164), Benina (*ibid,* § 167), Kolumbije (*ibid,* § 169), Nemačke (*ibid,* §§ 171-173), Italije (*ibid,* § 174), Kenije (*ibid,* § 175), Južne Koreje (*ibid,* § 301), Togoa (*ibid,* § 183) i Jugoslavije (*ibid,* § 187).

88 Vidi, npr. zakonodavstva Armenije (*ibid,* § 189), Azerbejdžana (*ibid,* § 191), Belorusije (*ibid,* § 192), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 193), Kolumbije (*ibid,* § 196), Hrvatske (*ibid,* § 198), Kazahstana (*ibid,* § 204), Kirgistana (*ibid,* § 205), Moldavije (*ibid,* § 207), Slovenije (*ibid,* § 213), Španije (*ibid,* § 214), Tadžikistana (*ibid,* § 215), Ukrajine (*ibid,* § 217) i Jugoslavije (*ibid,* § 220); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 188), Salvadora (*ibid,* § 199) i Nikaragve (*ibid,* § 210).

89 Vidi, npr. izjave Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 223) i Kolumbije (*ibid,* § 84).

trebe istraživati da li se ovo ponašanje ili ishod mogu opravdati vojnom potrebom ili da li je slučajna šteta bila prekomerna. Upravo je ovo razlog što izraz u I Dopunskom protokolu „opsežna, dugotrajna i ozbiljna" postavlja tako visok prag. Tri uslova su kumulativna, a izraz „dugotrajna" je shvaćen, od strane država koje su ga usvojile, u značenju decenija. Komitet formiran za preispitivanje NATO bombardovanja Savezne Republike Jugoslavije navodi, u svom završnom izveštaju 2000.godine, da je prag tako visok da je teško ustanoviti povredu. U izveštaju se ukazuje da je, upravo iz ovog razloga, bilo nesuglasica u pogledu toga da li se u Ratu u Zalivu prešao ovaj prag.[90] U izveštaju podnetom Kongresu 1992. godine, Ministarstvo odbrane SAD postavilo je pitanje da li je šteta prešla prag „dugotrajne".[91]

„Ekocid" je definisan u krivičnim zakonima zemalja bivšeg Sovjetskog Saveza kao „masovno uništavanje flore i faune i trovanje atmosfere i izvora vode, kao i drugi akti koji mogu da izazovu ekološku katastrofu".[92] Vijetnamski krivični zakon ovo definiše kao „uništavanje prirodne okoline".[93]

Kako povreda ovog pravila neizostavno pretpostavlja da je bilo moguće znati ili zaključak da određeno sredstvo ili način ratovanja hoće ili verovatno hoće izazvati opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja prirodne okoline, potrebno je razumeti, koji će oblici ratovanja imati takve katastrofalne posledice, na koju vrstu okoline. Ako se pogleda zajedno sa Pravilom 44, ovo znači da su strane u sukobu obavezne da, koliko je to moguće, razmene informacije o potencijalnim rezultatima planiranih akcija i da se uzdrže od akcija za koje se može očekivati da će izazvati opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja prirodne okoline. U izveštaju koji je 1993. godine podneo generalnom sekretaru UN o zaštiti okoline za vreme oružanog sukoba, MKCK je izjavio da:

> Nije lako unapred tačno znati koliki će biti obim i trajanje oštećenja po okolinu, i potrebno je ograničiti potencijalna oštećenja okoline, čak i u slučajevima kada nije očigledno da su striktno ispunjeni kriterijumi „opsežna, dugotrajna i ozbiljna".[94]

Za razliku od I Dopunskog protokola, ENMOD konvencija ne sadrži kumulativne standarde, i izraz „dugotrajna" je definisan u ovoj Konvenciji kao „u trajanju od nekoliko meseci, ili u proseku jedno godišnje doba"[95] Ova razlika je napra-

90 Komitet formiran za preispitivanje kampanje NATO bombardovanja protiv Savezne Republike Jugoslavije, Završni izveštaj (§ 283).

91 Sjedinjene Države, Ministarstvo odbrane, Završni izveštaj Kongresu o vođenju rata u Persijskom zalivu (*ibid*, § 267).

92 Vidi zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 189), Belorusije (*ibid,* § 192), Kazahstana (*ibid,* § 204), Kirgistana (*ibid,* § 205), Moldavije (*ibid,* § 207), Rusije (*ibid,* § 212), Tadžikistana (*ibid,* § 215) i Ukrajine (*ibid,* § 217).

93 Vijetnam, *Krivični zakonik* (*ibid*, § 219).

94 MKCK, Izveštaj o zaštiti prirodne okoline u vreme oružanog sukoba (*ibid*, § 286).

95 Konferencija Komiteta o razoružanju, Tumačenje člana I ENMOD Konvencije (*ibid*, § 291).

vljena iz razloga što se ENMOD konvencija odnosi na namerne manipulacije okolinom, a ne na namerne ili očekivane posledice po okolinu. Značajno je da su 1992. godine članice ENMOD konvencije usvojile tumačenje Konvencije o zabrani korišćenja herbicida, ako se koriste da bi se izazvale modifikacije okoline i imaju kao posledicu narušavanje ekološke ravnoteže u regionu.[96] Ovo tumačenje je zasnovano na želji država članica da ne ograniče Konvenciju na naučno fantastične vrste naoružanja, i stoga odražava zainteresovanost za obezbeđivanje veće zaštite okoline za vreme oružanog sukoba.[97]

[96] Druga konferencija članica za preispitivanje, ENMOD konvencije, Završna deklaracija (cit. u Vol. II, Ch. 24, § 633).

[97] Vidi, npr. Kanada, Izjava na Drugoj konferenciji za preispitivanje ENMOD Konvencije (*ibid*, § 616).

D E O III

POSEBNI METODI RATOVANJA

USKRAĆIVANJE MILOSTI

Napomena:Obaveza davanja milosti je osnovno pravilo, koje zabranjuje napad na lice koje je hors de combat *u borbenim situacijama, na bojnom polju. Tretman lica koja su* hors de combat *obrađen je u Delu V.*

Pravilo 46: Izdavanje naređenja da neće biti milosti, zaplašivanje protivničke strane ovim ili vođenje neprijateljstava na ovoj osnovi je zabranjeno.

Praksa

Tom II, Odeljak 15, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Iako svi koji direktno učestvuju u neprijateljstvima moraju poštovati ovo pravilo, u praksi se ono posebno odnosi na komandante.

Međunarodni oružani sukobi

Zabrana objavljivanja da neće biti milosti dugo postoji kao pravilo običajnog međunarodnog prava i priznato je u Lieberovom kodeksu, Briselskoj Deklaraciji i Oksfordskom priručniku, a kodifikovano u Haškom pravilniku.[1] „Naređenje da neće biti milosti" nalazi se na listi ratnih zločina u Izveštaju Komisije za odgovornost, formiranoj posle Prvog svetskog rata.[2] Ovo pravilo se sada nalazi u I Dopunskom protokolu.[3] U Statutu Međunarodnog krivičnog suda, „objavljivanje da neće biti milosti", predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima.[4] Ova zabrana je sadržana u mnogim vojnim priručnicima.[5] Po zakonodavstvu

1 Liberov kodeks, član 60. (cit. u Vol. II, Ch. 15, § 7); Briselska deklaracija, član 13(d) (*ibid*, § 8); Oksfordski priručnik, član 9(b) (*ibid*, § 9); Haški pravilnik, član 23(d) (*ibid*, § 2).

2 Izveštak Komisije o odgovornosti (*ibid*, § 11).

3 I Dopunski protokol, član 15. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 12).

4 Statut MKS, član 8(2)(b)(xii) (*ibid*, § 6).

5 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 15), Belgije (*ibid,* § 19), Burkine Faso (*ibid,* § 22), Kameruna (*ibid,* § 23), Kolumbije (*ibid,* § 27), Konga (*ibid,* § 28), Francuske (*ibid,* §§ 29-30), Italije (*ibid,*

mnogih država, kažnjivo je izdavanje naređenja da neće biti milosti.[6] U nekoliko slučajeva posle Prvog i Drugog svetskog rata, podignute su optužnice zbog povrede ovog pravila.[7]

Uključivanje u I Dopunski protokol zabrane „pretnje" da će se narediti da neće biti milosti ili izvođenje neprijateljstava na osnovu da neće biti milosti, nije osporavano i uključeno je u mnoge vojne priručnike.[8] Zakonodavstva nekoliko država ga takođe uključuju.[9] Zabrana pretnje da neće biti milosti podržana je i od strane nekih država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[10] Zabrana pretnje da će se sprovoditi zabranjeni akti je opšte priznata u međunarodnom pravu. Pored toga, ako je zabranjeno izdavati naređenja ili pretiti da neće biti milosti, onda je, *a fortiori*, zabranjeno da se sprovode takva naređenja ili pretnje i da se izvode vojne operacije na tom osnovu. Izvođenje vojnih operacija na osnovu odluke da se ne daje milost, predstavljalo bi višestruku povredu zabrane napadanja lica koja *hors de combat* (vidi Pravilo 47).

Nemeđunarodni oružani sukobi

Član 4. II Dopunskog protokola zabranjuje naređivanje da neće biti preživelih.[11] U izveštaju prilikom formiranja Specijalnog suda za Sijera Leone, generalni sekretar UN je primetio da se odredbe člana 4. dugo smatraju delom običajnog među-

§ 34), Malija (*ibid,* § 36), Maroka (*ibid,* § 37), Nigerije (*ibid,* §§ 40-42), Senegala (*ibid,* § 44), Južne Afrike (*ibid,* § 45), Švajcarske (*ibid,* § 48), Ujedinenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 50-51) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 52).

6 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 54), Australije (*ibid,* § 55), Kanade (*ibid,* § 59), Kine (*ibid,* § 60), Konga (*ibid,* § 61), Etiopije (*ibid,* § 63), Gruzije (*ibid,* § 64), Italije (*ibid,* § 67), Litvanije (*ibid,* § 68), Malija (*ibid,* § 69), Holandije (*ibid,* §§ 70-71), Novog Zelanda (*ibid,* § 72), Španije (*ibid,* § 75), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 77) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 78); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid,* § 58) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 76).

7 Vidi, npr. Kanada, Vojni sud Aurich, *Slučaj Abbaye Ardenne* (*ibid*, § 81); Nemačka, Sud u Lajpcigu, *Slučaj Stenger and Cruisus* (*ibid*, § 85); Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud u Hamburgu, *Slučaj Peleus* (*ibid*, § 86), *Slučaj Wickman* (*ibid*, § 88) i *Slučaj Von Ruchteschell* (*ibid*, § 89); Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud u Brunsviku, *Slulaj Von Falkenhorst* (*ibid*, § 87); Ujedinjeno Kraljevstvo, Sud br. 5 Curiohaus, Hamburg-Altona, *Slučaj Le Paradis* (*ibid*, § 90); Sjedinjene Države, Nirnberg, *Slučaj Von Leeb* (*The High Command Trial*) (*ibid*, § 92).

8 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 16), Australije (*ibid,* §§ 17-18), Belgije (*ibid,* § 20), Benina (*ibid,* § 21), Kameruna (*ibid,* § 24), Kanade (*ibid,* §§ 25-26), Francuske (*ibid,* §§ 30 i 32), Nemačke (*ibid,* § 33), Kenije (*ibid,* § 35), Holandije (*ibid,* § 38), Novog Zelanda (*ibid,* § 39), Rusije (*ibid,* § 43), Španije (*ibid,* § 47), Togoa (*ibid,* § 49) i Jugoslavije (*ibid,* § 53).

9 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 56), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 57), Hrvatske (*ibid,* § 62), Nemačke (*ibid,* § 65), Irske (*ibid,* § 66), Norveške (*ibid,* § 73), Slovenije (*ibid,* § 74) i Jugoslavije (*ibid,* § 79).

10 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid,* § 30) i Kenije (*ibid,* § 35), izjavu Sjedinjenih Država (*ibid,* § 98) i izveštaje o praksi Izraela (*ibid,* § 95).

11 II Dopunski protokol, član 4(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 4).

narodnog prava.[12] Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda „objavljivanje da neće biti milosti" smatra se ratnim zločinom u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[13]

Zabrana izdavanja naređenja da neće biti preživelih, takođe je uključena u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[14] Kažnjivo je, po zakonodavstvima mnogih država, izdavanje naređenja da neće biti milosti u oružanom sukobu bilo koje vrste.[15] Ustavni sud Kolumbije zaključio je da ova zabrana zadovoljava ustavne standarde, pošto ima za cilj da zaštiti ljudski život i dostojanstvo. Takođe je smatrao da se naređenje pretpostavljenih da se izazove „smrt izvan borbe" mora odbiti.[16] Zabrana izdavanja naređenja da neće biti preživelih podržana je mnogim zvaničnim izjavama u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima.[17]

U istraživanju incidenta u kome su dva vojnika ubijena od strane člana FMLN patrole, Komisija UN za istinu za Salvador, nije pronašla dokaz da je ubistvo naređeno od strane visokog nivoa komandovanja, niti da je izvršeno u skladu sa politikom ubijanja zatvorenika FMLN. Komisija je izvestila da je FMLN priznao krivičnu prirodu ovog incidenta i da je optužene izveo pred sud.[18]

MKCK podseća na zabranu izdavanja naređenja da neće biti preživelih i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima.[19]

Izvođenje neprijateljstava na osnovi da neće biti milosti povredilo bi zajednički član 3. Ženevskih konvencija, pošto bi kao posledicu imalo ubijanje lica onesposobljenih za borbu.[20] Ono bi takođe prekršilo osnovne garancije koje zabranjuju ubistvo (vidi Pravilo 89).

12 Generalni sekretar UN, Izveštaj o formiranju Specijalnog suda za Sijera Leone (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 252).

13 Statut MKS, član 8(2)(e)(x) (cit. u Vol. II, Ch. 15, § 6).

14 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 16), Australije (*ibid,* §§ 17-18), Benina (*ibid,* § 21), Kameruna (*ibid,* § 24), Kanade (*ibid,* §§ 25-26), Kolumbije (*ibid,* § 27), Francuske (*ibid,* § 32), Nemačke (*ibid,* § 33), Italije (*ibid,* § 34), Kenije (*ibid,* § 35), Holandije (*ibid,* § 38), Novog Zelanda (*ibid,* § 39), Nigerije (*ibid,* §§ 40 i 42), Rusije (*ibid,* § 43), Južne Afrike (*ibid,* § 45), Španije (*ibid,* § 46),Togoa (*ibid,* § 49) i Jugoslavije (*ibid,* § 53).

15 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 56), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 57), Kanade (*ibid,* § 59), Konga (*ibid,* § 61), Hrvatske (*ibid,* § 62), Etiopije (*ibid,* § 63), Gruzije (*ibid,* § 64), Nemačke (*ibid,* § 65), Irske (*ibid,* § 66), Holandije (*ibid,* § 71), Novog Zelanda (*ibid,* § 72), Norveške (*ibid,* § 73), Slovenije (*ibid,* § 74), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 75) i Jugoslavije (*ibid,* § 79); vidi i zakonodavstvo Italije (*ibid,* § 67), čija primena nije isključena u nemeđunarodnom oružanom sukobu i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid,* § 57) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 76).

16 Kolumbija, Ustavni sud, *Ustavni slučaj br. T-409* (*ibid,* § 82), *Ustavni slučaj br. C-225/95* (*ibid,* § 83) i *Ustavni slučaj br. C-578* (*ibid,* § 84).

17 Vidi, npr. Kina, Saopštenje Narodnooslobodilačke vojske (*ibid,* § 94).

18 Komisija za istinu za Salvador UN, Izveštaj (*ibid,* § 103).

19 MKCK, Memorandum o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava (*ibid,* § 110), Memorandum o postupanju u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom snaga koje učestvuju u Operaciji Turquoise (*ibid,* § 111) i Saopštenje za štampu br. 01/58 (*ibid,* § 113).

20 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2).

Pravilo 47: Zabranjeno je napadati lice koje je onesposobljeno za borbu. Lice onesposobljeno za borbu je:

(a) svako lice koje je u vlasti protivničke strane;
(b) svako lice koje nije sposobno da se brani usled toga što je u stanju bez svesti, brodolomnik, ranjenik ili bolesnik; ili
(c) svako lice koje jasno izražava nameru da se preda;

pod uslovom da se uzdržava od svakog neprijateljskog akta i da ne pokušava da pobegne.

Praksa

Tom II, Odeljak 15, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo dugo postoji kao pravilo običajnog međunarodnog prava, i priznato je u Lieberovom kodeksu, Briselskoj Deklaraciji i Oksfordskom priručniku.[21] Haški pravilnik nalaže da je posebno zabranjeno "ubijati ili ranjavati neprijatelja koji se, pošto je položio oružje ili ostao bez sredstava za odbranu, bezuslovno predao".[22] I Dopunski protokol zabranjuje napade na lica koja su onesposobljena za borbu (van borbe) i svrstava takve napade u teške povrede ovog Protokola.[23] U Statutu Međunarodnog krivičnog suda, „ubijanje ili ranjavanje borca koji je položio oružje sa ciljem da se preda ili više nema načina da se brani " predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima.[24]

Zabrana napada na lica koja su priznata kao lica van borbe uključena je u mnoge vojne priručnike.[25] Švedski Priručnik za MHP, smatra zabranu napada na lica koja su priznata kao onesposobljena za borbu, u članu 41. I Dopunskog protoko-

21 Lieberov kodeks, član 71. (cit. u Vol. II, Ch. 15, § 218); Briselska deklaracija, član 13(c) (*ibid*, § 219); Oksfordski priručnik, član 9(b) (*ibid*, § 220).

22 Haški pravilnik, član 23(c) (*ibid*, § 214).

23 I Dopunski protokol, član 41. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 119) i član 85(3)(e) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 120).

24 MKS Statut, član 8(2)(b)(vi) (*ibid*, § 217).

25 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 126), Australije (*ibid,* §§ 127-128), Belgije (*ibid,* §§ 129-130), Benina (*ibid,* § 131), Kameruna (*ibid,* § 132), Kanade (*ibid,* § 133), Kolumbije (*ibid,* §§ 135-136), Hrvatske (*ibid,* §§ 137-139), Ekvadora (*ibid,* §§ 140), Francuske (*ibid,* §§ 141-143), Mađarske (*ibid,* §

la, kodifikacijom običajnog prava.[26] Kršenje ovog pravila, kažnjivo je po zakonodavstvima mnogih država.[27] Takođe je pominjano u vojnim saopštenjima.[28] Podržano je mnogim zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[29] Zabrana napada na lica onesposobljena za borbu primenjivana je u sudskoj praksi posle Prvog i Drugog svetskog rata.[30]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Pravilo je zasnovano na zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija, koji zabranjuje „povrede koje se nanose životu i telesnom integritetu, naročito sve vrste ubistava" lica koja su onesposobljena za borbu.[31] Ova zabrana je ponovljena u II Dopunskom protokolu, u kome se dodaje da je „zabranjeno izdavanje naređenja da neće biti preživelih."[32] Pored toga, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[33]

Mnogi vojni priručnici koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima zabranjuju napad na lica koja su priznata kao onesposobljena za borbu.[34] Takvi napadi su definisani kao ratni zločin u zakonodav-

144), Izraela (*ibid,* §§ 145-146), Italije (*ibid,* §§ 147-148), Kenije (*ibid,* § 149), Madagaskara (*ibid,* § 150), Holandije (*ibid,* § 151), Novog Zelanda (*ibid,* § 152), Filipina (*ibid,* § 153), Rumunije (*ibid,* § 154), Rusije (*ibid,* § 155), Južne Afrike (*ibid,* § 156), Španije (*ibid,* § 157), Švedske (*ibid,* § 158), Švajcarske (*ibid,* § 159), Togoa (*ibid,* § 160) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 161-162).

26 Švedska, *Priručnik MHP* (*ibid*, § 158).

27 Vidi, npr. zakonodavstva Armenije (*ibid,* § 163), Australije (*ibid,* §§ 164-165), Belorusije (*ibid*., § 166), Belgije (*ibid*., § 167), Bosne i Hercegovine (*ibid*., § 168), Kanade (*ibid,* § 169), Kolumbije (*ibid*., § 170), Kukovih Ostrva (*ibid*., § 171), Hrvatske (*ibid,* § 72), Kipra (*ibid,* § 173), Gruzije (*ibid,* § 175), Nemačke (*ibid*., § 176), Irske (*ibid*., § 177), Moldavije (*ibid,* § 180), Holandije (*ibid,* § 181), Novog Zelanda (*ibid,* § 182), Nigerije (*ibid*., § 184), Norveške (*ibid*., § 185), Slovenije (*ibid*., § 186), Tadžikistana (*ibid,* § 187), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 188) Jemena (*ibid*., § 189), Jugoslavije (*ibid*., § 190) i Zimbabvea (*ibid,* § 191); vidi i nacrte zakonodavstava Salvadora (*ibid,* § 174), Jordana (*ibid*., § 178), Libana (*ibid*., § 179) i Nikaragve (*ibid,* § 183).

28 Vidi, npr. Egipat, Vojna saopštenja br. 34. i 46. (*ibid*, § 196); Irak, Vojna saopštenja br. 973, 975 i 1902 (*ibid*, § 199).

29 Vidi, npr. izjave Čilea (*ibid,* § 194) i Sirije (*ibid*., § 201) i izveštaje o praksi Alžira (*ibid*., § 193), Egipta (*ibid*, § 195) i Jordana (*ibid,* § 173).

30 Vidi, npr. Nemačka, Sud u Lajpcigu, *Slučaj Stenger and Cruisus* (*ibid*, § 328) i Reichsgericht, *Slučaj Llandovery Dastle* (*ibid*, § 329); United Kingdom, Military Court at Hamburg, *Peleus case* (*ibid*, § 331), Vojni sud u Eltenu, *Slučaj Renoth* (*ibid*, § 332) i Vojni sud u Hamburgu, *Slučaj Von Ruchteschell* (*ibid*, § 333); Sjedinjene Države, Nirnberg, *Slučaj Von Leeb* (*The High Command Trial*) (*ibid*, § 192) i Vojna komisija u Rimu, *Slučaj Dostler* (*ibid*, § 334).

31 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2).

32 II Dopunski protokol, član 4. (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 15, § 4).

33 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ tačka 6 *(ibid*, § 123); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid*, § 124).

34 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 127), Benina (*ibid,* § 131), Kanade (*ibid,* § 134), Kolumbije (*ibid,* §§ 135-137), Hrvatske (*ibid,* §§ 137-139), Ekvadora (*ibid,* § 140), Italije (*ibid,* §§ 147-148),

stvima mnogih država.[35] Ovo pravilo je primenjivano u nacionalnoj sudskoj praksi.[36] Podržano je mnogim zvaničnim izjavama i drugom praksom.[37]

Suprotna praksa, prikupljana od strane Specijalnog izvestioca Komisije za ljudska prava UN i MKCK, osuđivana je kao kršenje ovog pravila.[38] MKCK poziva na poštovanje zabrane napada na lica *hors de combat* i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima.[39]

Posebne kategorije lica koja su onesposobljena za borbu

Lice *hors de combat* je lice koje više ne učestvuje u neprijateljstvima, pa sopstvenom izboru ili sticajem okolnosti. U običajnom međunarodnom pravu, lice može biti stavljeno van borbe u tri situacije koje se pojavljuju i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima:

(i) Svako ko je u vlasti suprotne strane. Nije osporavano da je lice koje je u vlasti suprotne strane lice van borbe. Ovo pravilo je uključeno u I Dopunski protokol i obuhvaćeno zajedničkim članom 3. Ženevskih konvencija i II Dopunskim protokolom.[40] Ono je potvrđeno u mnogim vojnim priručnicima.[41] Poštovanje i zaštita

Kenije (*ibid,* § 149), Madagaskara (*ibid,* § 150), Filipina (*ibid,* § 153), Južne Afrike (*ibid,* § 156) i Togoa (*ibid,* § 160).

35 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 163), Belorusije (*ibid,* § 166), Belgije (*ibid,* § 167), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 168), Kolumbije (*ibid,* § 170), Hrvatske (*ibid,* § 172), Gruzije (*ibid,* § 175), Nemačke (*ibid,* § 176), Moldavije (*ibid,* § 180), Nigerije (*ibid,* § 184), Slovenije (*ibid,* § 186), Tadžikistana (*ibid,* § 187), Jemena (*ibid,* § 189) i Jugoslavije (*ibid,* § 190); vidi i nacrte zakonodavstava Salvadora (*ibid,* § 174), Jordana (*ibid,* § 178) i Nikaragve (*ibid,* § 183).

36 Vidi, npr. Argentina, Nacionalni apelacioni sud, *Slučaj Vojne hunte* (*ibid,* § 327), Nigerija, *Slučaj od 3. septembra 1968*. (*ibid,* § 330).

37 Vidi, npr. izjave Čilea (*ibid,* § 194), praksu Kolumbije (*ibid,* § 337) i Jugoslavije (*ibid,* § 351) i izveštaje o praksi Kine (*ibid,* § 365) i Kube , (*ibid,* § 338).

38 Vidi, npr. Komisiju za ljudska prava UN, Izveštaj specijalnog izvestioca o stanju ljudskih prava u Zairu (*ibid*, § 202), Izveštaj nezavisnog eksperta o stanju ljudskih prava u Gvatemali (*ibid*, § 357) i Izveštaj specijalnog izvestioca o vanpravnim, arbitrarnim i likvidacijama po skraćenom postupku (*ibid*, § 358) i praksa sakupljena u arhivi dokumenata MKCK (*ibid*, §§ 383-384, 387, 389 i 393-394).

39 MKCK, Sukob u Južnoj Africi: MKCK Apel (*ibid*, § 370), Sukob između Iraka i Irana: MKCK Apel (*ibid*, § 371), Apel u ime civila u Jugoslaviji (*ibid*, § 373), Saopštenje za štampu br. 1705 (*ibid*, § 374), Saopštenja za štampu br. 1712, 1724 i 1726 (*ibid*, § 375), Saopštenje za štampu, Tadžikistan: MKCK zahteva poštovanje humanitarnih pravila (*ibid*, § 176) Memorandum o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava u Angoli (*ibid,* § 377), Meomorandum o postupanju u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom snaga koje učestvuju u Operaciji Turquoise (*ibid,* § 378), Saopštenje za štampu br. 1792 (*ibid*, § 379), Saopštenje za štampu br. 1793 (*ibid*, § 380), Saopštenje za štampu br.00/36 (*ibid*, § 381), i Saopštenje za štampu br. 01/58 (*ibid.*, § 382).

40 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2); I Dopunski protokol, član 41(2) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 15, § 215); II Dopunski protokol, član 4. (usvojen konsenzusom).

41 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 15, § 224), Australije (*ibid,* §§ 225-226), Burkine Faso (*ibid,* § 233), Kameruna (*ibid,* §§ 234-235), Kanade (*ibid,* § 236), Konga (*ibid,* § 239), Hrvat-

lica koja su u vlasti protivničke stane je kamen temeljac međunarodnog humanitarnog prava, što je izraženo u nekoliko odredaba Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola. Zbog toga se praksa više bavi tretmanom takvih lica (vidi posebno odeljke 32 i 37).

(ii) Svako ko nije sposoban da se brani, usled toga što je u stanju bez svesti, brodolomnik, ranjenik ili bolesnik. Ova kategorija je zasnovana na Haškom pravilniku, zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija i I Dopunskom protokolu, koji zabranjuju napad na lica koja se ne brane.[42] Nalazi se u mnogim vojnim priručnicima.[43] Sadržana je i u zakonodavstvima mnogih država.[44] Takođe je podržana sudskom praksom, zvaničnim izjavama i drugom praksom, kao što su uputstva za oružane snage.[45] Pored toga, poštovanje i zaštita ranjenika, bolesnika i brodolomnika su kamen temeljac međunarodnog humanitarnog prava, primenljivog i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, što je izraženo u nekoliko odredaba Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola. Zbog toga se praksa više bavi tretmanom takvih lica (vidi posebno Odeljak 34).

(iii) Svako ko jasno izražava nameru da se preda. Ova kategorija je zasnovana na Haškom pravilniku, zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija i I Dopunskom

ske (*ibid,* § 240), Dominikanske Republike (*ibid,* § 243), Ekvadora (*ibid,* § 244), Francuske (*ibid,* §§ 246 i 248-249), Kenije (*ibid,* § 256), Libana (*ibid,* § 259), Madagaskara (*ibid,* § 260), Malija (*ibid,* § 261), Maroka (*ibid,* § 262), Holandije (*ibid,* § 263), Novog Zelanda (*ibid,* § 266), Perua (*ibid,* § 271), Senegala (*ibid,* § 276), Španije (*ibid,* § 278), Švedske (*ibid,* § 279), Švajcarske (*ibid,* § 280), Ugande (*ibid,* § 282), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 283) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 287 i 291).

42 Haški pravilnik, član 23(c) (*ibid*., § 214); Ženevske konvencije, zajednički član 3. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2); I Dopunski protokol, Article 41(2) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 15, § 215).

43 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, §§ 223-224), Australije (*ibid,* §§ 225-226), Belgije (*ibid,* §§ 228-230), Benina (*ibid,* § 231), Kameruna (*ibid,* § 235), Kanade (*ibid,* §§ 236-237), Hrvatske (*ibid,* § 241), Dominikanske Republike (*ibid,* § 243), Ekvadora (*ibid,* § 244), Salvadora (*ibid,* § 245), Francuske (*ibid,* § 249), Nemačke (*ibid,* § 250), Indonezije (*ibid,* § 252), Izraela (*ibid,* § 253), Italije (*ibid,* §§ 254-255), Kenije (*ibid,* § 256), Južne Koreje (*ibid,* § 257), Libana (*ibid,* § 259), Madagaskara (*ibid,* § 260), Holandije (*ibid,* §§ 263-264), Novog Zelanda (*ibid,* § 266), Nigerije (*ibid,* §§ 268 i 270), Perua (*ibid,* § 271), Filipina (*ibid,* § 273), Rusije (*ibid,* § 274), Južne Afrike (*ibid,* § 277), Španije (*ibid,* § 278), Švedske (*ibid,* § 279), Švajcarske (*ibid,* § 280), Togoa (*ibid,* § 281), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 283-284), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 285-291) i Jugoslavije (*ibid,* § 292).

44 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 293), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 294), Kanade (*ibid,* § 296), Kolumbije (*ibid,* § 297), Konga (*ibid,* § 298), Hrvatske (*ibid,* § 299), Egipta (*ibid,* § 300), Estonije (*ibid,* § 302), Etiopije (*ibid,* § 303), Gruzije (*ibid,* § 304), Irske (*ibid,* § 306), Italije (*ibid,* § 307), Litvanije (*ibid,* § 308), Malija (*ibid,* § 309), Holandije (*ibid,* § 310), Novog Zelanda (*ibid,* § 311), Nikaragve (*ibid,* § 312), Norveške (*ibid,* § 314), Perua (*ibid,* § 315), Poljske (*ibid,* § 316), Slovenije (*ibid,* § 317), Španije (*ibid,* § 319), Švedske (*ibid,* § 320), Švajcarske (*ibid,* § 321), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 323), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 324) i Jugoslavije (*ibid,* § 326); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid,* § 295), Salvadora (*ibid,* § 301), Nikaragve (*ibid,* § 313) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 322).

45 Vidi, npr. sudsku praksu Argentine (*ibid,* § 327), Nemačke (*ibid,* §§ 328-329) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 331), izjave Sjedinjenih Država (*ibid,* § 347) i praksu Egipta (*ibid,* § 339), Iraka (*ibid,* § 341), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 344) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 348).

protokolu.[46] Uključena je u brojne vojne priručnike.[47] Uključena je i u nacionalna zakonodavstva mnogih država.[48] Takođe je podržana zvaničnim izjavama i drugom praksom, kao što su uputstva za oružane snage.[49] Opšti princip koji se javlja u ovoj praksi je da jasno pokazivanje bezuslovne predaje obezbeđuje licu status lica *hors de combat*. U kopnenom ratovanju, jasna namera predaje obično se pokazuje polaganjem oružja i podizanjem ruku. Drugačiji primeri, kao što su izlazak sa položaja, uz isticanje bele zastave, pominju se u mnogim vojnim priručnicima.[50] Postoje posebni primeri načina da se pokaže namera za predajom u ratovanju u vazduhu i na moru.[51]

Mogućnost da se prihvati predaja pod određenim okolnostima borbe razmatralo je Ujedinjeno Kraljevstvo, u pogledu rata na Južnom Atlantiku i Sjedinjene Države u okolnostima Rata u Zalivu.[52] Ujedinjeno Kraljevstvo je istaklo da ponekad nije moguće prihvatiti predaju od jedinice, dok se otvara vatra sa drugog po-

46 Haški pravilnik, član 23(c) (*ibid*., § 214); Ženevske konvencije, zajednički član 3. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2); I Dopunski protokol, član 41(2) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 15, § 215).

47 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, §§ 223-224), Australije (*ibid,* §§ 225-226), Belgije (*ibid,* §§ 227-228), Benina (*ibid,* § 231), Burkine Faso (*ibid,* § 233), Kameruna (*ibid,* §§ 234-235), Kanade (*ibid,* §§ 236-237), Kolumbije (*ibid,* § 238), Konga (*ibid,* § 239), Hrvatske (*ibid,* §§ 241-242), Dominikanske Republike (*ibid,* § 243), Ekvadora (*ibid,* § 244), Salvadora (*ibid,* § 245), Francuske (*ibid,* §§ 246-247), Nemačke (*ibid,* §§ 250-251), Indonezije (*ibid,* § 252), Izraela (*ibid,* § 253), Italije (*ibid,* §§ 254-255), Kenije (*ibid,* § 257), Južne Koreje (*ibid,* § 258), Libana (*ibid,* § 259), Madagaskara (*ibid,* § 260), Malija (*ibid,* § 261), Maroka (*ibid,* § 262), Holandije (*ibid,* §§ 263-265), Novog Zelanda (*ibid,* § 267), Nigerije (*ibid,* §§ 267-270), Perua (*ibid,* § 271), Filipina (*ibid,* §§ 272-273), Rumunije (*ibid,* § 274), Rusije (*ibid,* § 275), Senegala (*ibid,* § 276), Južne Afrike (*ibid,* § 277), Španije (*ibid,* § 278), Švedske (*ibid,* § 279), Švajcarske (*ibid,* § 280), Togoa (*ibid,* § 281), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 283-284), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 285-291) i Jugoslavije (*ibid,* § 292).

48 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 293), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 294), Kanade (*ibid,* § 296), Konga (*ibid,* § 298), Hrvatske (*ibid,* § 299), Estonije (*ibid,* § 302), Etiopije (*ibid,* § 303), Gruzije (*ibid,* § 304), Nemačke (*ibid,* § 305), Irske (*ibid,* § 306), Italije (*ibid,* § 307), Litvanije (*ibid,* § 308), Malija (*ibid,* § 309), Holandije (*ibid,* § 310), Novog Zelanda (*ibid,* § 311), Norveške (*ibid,* § 314), Perua (*ibid,* § 315), Poljske (*ibid,* § 316), Slovenije (*ibid,* § 317), Španije (*ibid,* §§ 318-319), Švajcarske (*ibid,* § 321), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 323), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 324), Venecuele (*ibid,* § 325) i Jugoslavije (*ibid,* § 326); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid,* § 295), Salvadora (*ibid,* § 301), Nikaragve (*ibid,* § 313) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 322).

49 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid*, § 336), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 349) i praksu Kolumbije (*ibid,* § 337), Egipta (*ibid,* § 339), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 345-346), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 348-349) i Jugoslavije (*ibid,* § 351) i izveštaj o praksi Alžira (*ibid,* § 335).

50 Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid,* § 230), Benina (*ibid,* § 231), Kameruna (*ibid,* § 235), Kanade (*ibid,* § 237), Hrvatske (*ibid,* § 241), Dominikanske Republike (*ibid,* § 243), Francuske (*ibid,* § 249), Italije (*ibid,* § 255), Kenije (*ibid,* § 256), Madagaskara (*ibid,* § 260), Togoa (*ibid,* § 281) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 287).

51 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 1619; Louise Doswald-Beck (ed.), *San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea*, Cambridge University Press, 1995, § 47.57, p.135.

52 Vidi izveštaj o praksi UK (cit. u Vol. II, Ch. 15, § 441); Sjedinjene Države, Ministarstvo odbrane, Završni izveštaj Kongresu o vođenju rata u Persijskom zalivu (*ibid*, § 349).

ložaja. Zbog toga, strana koja „prihvata" predaju nije obavezna da izađe da primi predaju, već strana koja se predaje treba da izađe napred i preda se kontroli neprijateljskih snaga. Sjedinjene Države su zauzele stanovište da se ponuda da se preda mora dati u vreme u koje ona može da se prihvati i da se adekvatno reaguje, a predaju u poslednjem trenutku, strani koja napreduje može biti teško da prihvati. Ipak, ostaje otvoreno pitanje kako se predati kada fizička udaljenost možda stvara poteškoće da se utvrdi namera za predajom, ili kada se neko može optužiti za dezertiranje. Sjedinjene Države su, takođe, zauzele stanovište da borci koji se povlače, ako ne objavljuju nameru da se predaju, bez obzira da li su naoružani, još uvek jesu predmet napada i ne postoji obaveza da im se ponudi mogućnost da se predaju, pre nego što se napad započne.

Milost pod netipičnim okolnostima borbe

Zabrana napada na lica koja su van borbe primenjuje se u svim okolnostima, čak i kada je teško držati ili evakuisati zarobljenike, na primer, kada mala patrola, koja izvodi operaciju u izolaciji, zarobi borca. Takve realne teškoće moraju se prevazići razoružavanjem i puštanjem na slobodu tih lica, u skladu sa I Dopunskim protokolom.[53] Ovo je ponovljeno u nekoliko vojnih priručnika.[54] U Terenskom priručniku SAD, slično se navodi da:

> Komandant ne može da ubije zarobljenike ako mu njihovo prisustvo ograničava kretanje, ili smanjuje snagu otpora, zbog potrebe da im se obezbedi jaka straža, ili zbog toga što troše namirnice, ili zato što postoji mogućnost da će biti oslobođeni kroz akcije svojih snaga. Takođe, nije u skladu sa pravom da komandant ubije zatvorenike pozivajući se na samoočuvanje, čak i u slučaju vazdušnih operacija ili operacija komandosa.[55]

Izraelski Priručnik ratnog prava i Vojni priručnik UK sadrže slična stanovišta.[56] I Dopunski Protokol i neki vojni priručnici nalažu preduzimanje svih mogućih mera predostrožnosti, da bi se osigurala bezbednost oslobođenih zarobljenika.[57]

U situacijama nemeđunarodnih oružanih sukoba, neke naoružane opozicione grupe su stvarale poteškoće u obezbeđivanju lica lišenih slobode, ali obaveza da se obezbedi milost nije, *per se,* dovođena u pitanje.[58]

53 I Dopunski protokol, član 41(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 395).

54 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid,* § 399), Francuske (*ibid,* § 400), Kenije (*ibid,* § 402), Holandije (*ibid,* § 403), Španije (*ibid,* § 404) i Švajcarske (*ibid,* § 405).

55 Sjedinjene Države, Terenski priručnik (*ibid*, § 407).

56 Izrael, *Priručnik o ratnom pravu* (*ibid*, § 401); Ujedinjeno Kraljevstvo, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 406).

57 I Dopunski protokol, član 41(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 395); vojni priručnici Kanade (*ibid*, § 399), Francuske (*ibid*, § 400), Kenije (*ibid*, § 402), Španije (*ibid*, § 403) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 406).

58 Vidi praksu naoružanih pobunjeničkih grupa u arhivskim dokumentima MKCK (*ibid,* §§ 418-420).

Praksa priznaje da milost treba obezbediti svakom licu koje direktno učestvuje u neprijateljstvima, bez obzira da li ima status ratnog zarobljenika ili ne. Ovo znači da plaćenici, špijuni i saboteri, takođe, imaju pravo na milost i ne mogu biti pogubljeni, kao grupa, nakon zarobljavanja (vidi i pravila 107-108).

Gubitak zaštite

Prema I Dopunskom protokolu, zaštita od napada je uslovljena uzdržavanjem od bilo kakvog neprijateljskog akta ili pokušaja bekstva.[59] Ovo je takođe uključeno u neke vojne priručnike.[60] Činjenje ovih dela znači da lice nije više onesposobljeno za borbu i nema pravo na zaštitu obezbeđenu ovim pravilom. Treća ženevska konvencija navodi da „upotreba oružja protiv ratnih zarobljenika, posebno protiv onih koji beže ili pokušavaju da pobegnu, predstavljaće samo krajnje sredstvo kome će uvek prethoditi pozivi prilagođeni prilikama".[61] Ova Konvencija sadrži i druga posebna pravila koja se primenjuju prilikom bekstva ratnih zarobljenika.[62]

Neprijateljski akti nisu definisani, ali se u Komentaru Dopunskih protokola navode primeri, kao što su ponovno započinjanje borbe, ukoliko se za to ukaže prilika, pokušaj da se komunicira sa sopstvenom stranom i uništavanje instalacija neprijateljske ili sopstvene vojne opreme.[63]

Pravilo 48: Zabranjeno je napadati lica koja iskaču padobranom iz vazduhoplova u nevolji za vreme spuštanja.

Praksa

Tom II, Odeljak 15, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

59 I Dopunski protokol, član 41(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 395).

60 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 224), Australije (*ibid,* §§ 225-226), Belgije (*ibid,* § 230), Kanade (*ibid,* §§ 236-237), Francuske (*ibid,* § 249), Kenije (*ibid,* § 256), Holandije (*ibid,* § 263), Novog Zelanda (*ibid,* § 266), Španije (*ibid,* § 278), Švajcarske (*ibid,* § 280) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 283).

61 Treća ženevska konvencija, član 42. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 6).

62 Treća ženevska konvencija, čl. 91-94.

63 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, §§ 1621-1622.

Međunarodni oružani sukobi

Zabrana napada na lica koje iskaču padobranom iz vazduhoplova u nevolji za vreme spuštanja već je priznata u Haškom pravilniku o vazdušnom ratovanju, za koji je nacrt uradila komisija pravnika 1922.-1923. godine,[64] i smatralo se da predstavlja pravilo običajnog međunarodnog prava.[65] Kao takvo, kodifikovano je u članu 42. I Dopunskog protokola.[66] Član 42. ipak nije usvojen konsenzusom, jer su neke države smatrale da se osoba koja se spušta na njihovu teritoriju ne može smatrati *licem hors de combat*. Ovo stanovište je opovrgnuto i na kraju je problem rešen u korist stanovišta da je takvo lice *hors de combat* za vreme dok se spašava, bez obzira gde može da sleti.[67] Ovde se može povući paralela sa brodolomnicima, koji se smatraju licima onesposobljenim za borbu (i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima), čak i ako plivaju ka obali, ili ako ih pokupi prijateljski brod i vrate se u borbu. U ovom smislu, zanimljivo je primetiti da su lica koja se spuštaju iz pogođenog vazduhoplova nazivana „brodolomnici u vazduhu". Ovo pravilo je sada opšteprihvaćeno, a kao rezultat, nije bilo rezervi na član 42.

Pored toga, mnogi vojni priručnici zabranjuju napad na lica koja iskaču padobranom iz vazduhoplova u nevolji.[68] Ovo podrazumeva i priručnike država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[69] Ova zabrana je podržana mnogim zvaničnim izjavama, kao što su vojna saopštenja i izveštaji o praksi.[70]

64 Haška pravila vazdušnog ratovanja, član 20. (cit. u Vol. II, Ch. 15, § 423).

65 Vidi Sjedinjene Države, *Dopuna Pomorskog priručnika sa tumačenjem* (*ibid*, § 470).

66 I Dopunski protokol, član 42. (*ibid*, § 421). Vidi Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, (*ibid*., § 481); Michael Bothe, Karl Josef Partsch, Waldemar A. Solf (eds.), *New Pravilos for Victims of Armed Conflicts*, (*ibid*., § 485).

67 Vojni i humanitarni razlozi na osnovu kojih je doneta ova odluka, objašnjeni su u Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 1642.

68 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 15, §§ 424-425), Australije (*ibid,* §§ 426-427), Belgije (*ibid,* §§ 428-429), Benina (*ibid,* § 430), Burkine Faso (*ibid,* § 431), Kameruna (*ibid,* §§ 432-433), Kanade (*ibid,* § 434), Konga (*ibid,* § 435), Hrvatske (*ibid,* § 436), Dominikanske Republike (*ibid,* § 437), Ekvadora (*ibid,* § 438), Francuske (*ibid,* §§ 439-441), Nemačke (*ibid,* § 442), Indonezije (*ibid,* § 443), Izraela (*ibid,* § 444), Italije (*ibid,* §§ 446-447), Kenije (*ibid,* § 448), Libana (*ibid,* § 449), Madagaskara (*ibid,* § 450), Malija (*ibid,* § 451), Maroka (*ibid,* § 452), Holandije (*ibid,* § 453), Novog Zelanda (*ibid,* § 454), Nigerije (*ibid,* § 455), Rusije (*ibid,* § 456), Senegala (*ibid,* § 457), Južne Afrike (*ibid,* § 458), Španije (*ibid,* § 459), Švedske (*ibid,* § 460), Švajcarske (*ibid,* § 461), Togoa (*ibid,* § 462), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 463-464), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 465-470) i Jugoslavije (*ibid,* § 471).

69 Vidi vojne priručnike Kameruna (*ibid,* § 432), Francuske (*ibid,* § 439), Indonezije (*ibid,* § 443), Izraela (*ibid,* § 444), Kenije (*ibid,* § 448), Libana (*ibid,* § 449), Malija (*ibid,* § 451), Maroka (*ibid,* § 452), Ujedinenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 463-464) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 465-470).

70 Vidi, npr. Egipat, Vojna saopštenja br. 34. i 46. (*ibid*, § 476); Irak, Vojno saopštenje od 29. septembra 1980. (*ibid*, § 477); Irak, Vojna saopštenja br. 451, 683, 996 i 1383 i Odgovor Ministarstvu odbrane na upitnik (*ibid*, § 478); Sjedinjene Države, Zapažanja zamenika pravnog savetnika Ministarstva spoljnih poslova (*ibid*, § 480) i Pismo Ministarstva Vojske pravnom savetniku vojnih snaga SAD raspoređenih u regionu Zaliva (*ibid*, § 481); izveštaj o praksi Pakistana (*ibid*, § 479).

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana napada na lica koja iskaču padobranom iz vazduhoplova u nevolji primenljiva je i u nemeđunarodnim oružanim sukobima na osnovu zajedničkog člana 3. Ženevskih konvencija, koji štiti lica koja su onesposobljena za borbu iz „bilo kog"" razloga.[71] Za vreme pregovora oko elemenata ratnih zločina protiv zajedničkog člana 3. u Statutu Međunarodnog krivičnog suda, lica koja su radila nacrt ovog statuta, razumela su da izraz onesposobljena za borbu ne treba tumačiti u užem smislu i pozvale su se na član 42. I Dopunskog protokola, pored primera sadržanih u zajedničkom članu 3.[72] Ovo pravilo je uključeno u nekoliko vojnih priručnika koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[73]

Kao što je objašnjeno, najveći problem u tretiranju padobranaca koji se spuštaju iz pogođenog vazduhoplova kao lica onesposobljena za borbu za vreme spuštanja je taj što oni mogu da slete na sopstvenu teritoriju. Međunarodna zajednica je rešila ovo pitanje u korist svrstavanja takvih lica u lica onesposobljena za borbu za vreme dok su u vazduhu, bez obzira gde posle mogu da slete. Zbog toga, ne postoje stvarne prepreke za primenu ovog pravila u nemeđunarodnim oružanim sukobima i nije bilo stavova koji su govorili u prilog da njega treba tako ograničiti.

Tumačenje

Praksa pokazuje da licima koja iskaču padobranom iz vazduhoplova u nevolji, kada se spuste na zemlju, treba pružiti priliku da se predaju, osim ako očigledno ne preduzimaju neprijateljske akte. Ovaj princip je sadržan u I Dopunskom protokolu.[74] Ovo je takođe uključeno u mnoge vojne priručnike.[75] U Komentaru Dopunskih protokola objašnjeno je da ovo pravilo stvara pretpostavku da, dok ne pokaže suprotno, posada oborenog vazduhoplova namerava da se preda.[76] U Pri-

71 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2).

72 Knut Dörmann, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary*, Cambridge University Press, 2003, p.389.

73 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (cit. u Vol. II, Ch. 15, § 426), Benina (*ibid,* § 430), Hrvatske (*ibid,* § 436), Ekvadora (*ibid,* § 438), Nemačke (*ibid,* § 442), Italije (*ibid,* §§ 446-447), Kenije (*ibid,* § 448), Libana (*ibid,* § 449), Madagaskara (*ibid,* § 450), Južne Afrike (*ibid,* § 458), Togoa (*ibid,* § 462) i Jugoslavije (*ibid,* § 471).

74 I Dopunski protokol, Article 42) (*ibid*, § 421).

75 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 425), Australije (*ibid,* §§ 426-427), Belgije (*ibid,* §§ 428-429), Kameruna (*ibid,* § 432), Kanade (*ibid,* § 434), Dominikanske Republike (*ibid,* § 437), Ekvadora (*ibid,* § 438), Francuske (*ibid,* § 441), Indonezije (*ibid,* § 443), Kenije (*ibid,* § 448), Holandije (*ibid,* § 453), Novog Zelanda (*ibid,* § 454), Španije (*ibid,* § 459), Švedske (*ibid,* § 460), Švajcarske (*ibid,* § 461) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 466-460 i 469-470).

76 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, (*ibid*., § 486).

ručniku vazduhoplovnih snaga SAD, navodi se, s druge strane, da borci koji se padobranom spuštaju iz oborenog vazduhoplova i slete nepovređeni iza svojih linija, mogu biti predmet napada, pošto bi bilo nemoguće prihvatiti ponudu da se predaju.[77] Ovo je u saglasnosti sa objašnjenjem datim u vezi sa definicijom predaje (vidi komentar Pravila 47).

Ovo pravilo se primenjuje na svu posadu vazduhoplova u nevolji, i civile i borce, ali se ne primenjuje na vazduhoplovne jedinice koje su deo vojnih operacija i koje se ne spuštaju usled nevolje.[78]

[77] Sjedinjene Države, Pamflet vazduhoplovnih snaga (*ibid*, § 466).

[78] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, §§ 424-425), Australije (*ibid,* §§ 426-427), Belgije (*ibid,* §§ 428-429), Benina (*ibid,* § 430), Burkine Faso (*ibid,* § 431), Kameruna (*ibid,* §§ 432-433), Kanade (*ibid,* § 434), Konga (*ibid,* § 435), Hrvatske (*ibid,* § 436), Dominikanske Republike (*ibid,* § 436), Ekvadora (*ibid,* § 438), Francuske (*ibid,* §§ 439-441), Nemačke (*ibid,* § 442), Indonezije (*ibid,* § 443), Izraela (*ibid,* §§ 444-445), Italije (*ibid,* § 446), Kenije (*ibid,* § 448), Libana (*ibid,* § 449), Malija (*ibid,* § 451), Maroka (*ibid,* § 452), Holandije (*ibid,* § 453), Novog Zelanda (*ibid,* § 454), Nigerije (*ibid,* § 455), Rusije (*ibid,* § 456), Senegala (*ibid,* § 457), Južne Afrike (*ibid,* § 458), Španije (*ibid,* § 459), Švedske (*ibid,* § 460), Švajcarske (*ibid,* § 461), Togoa (*ibid,* § 462), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 463-464), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 465-467 i 469) i Jugoslavije (*ibid,* § 471).

UNIŠTAVANJE I ZAPLENA IMOVINE

Pravilo 49: Strane u sukobu mogu da zaplene vojnu opremu koja pripada suprotnoj strani kao ratni plen.

Praksa

Tom II, Odeljak 16, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u međunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Pravilo koje dopušta da strana u sukobu može da zapleni vojnu opremu suprotne strane kao ratni plen sadržano je u Lieberovom kodeksu.[1] Ono odražava dugotrajnu praksu u međunarodnim oružanim sukobima. Takođe se podrazumeva u Haškom pravilniku i III Ženevskoj konvenciji, gde se zahteva da se ratnim zarobljenicima mora dopustiti da zadrže svoje lične stvari (kao i zaštitnu opremu).[2]

Ovo pravilo je uključeno i u brojne vojne priručnike.[3] Kako se objašnjava u Australijskom priručniku odbrambenih snaga, „ratni plen obuhvata sve predmete zatočene sa ratnim zarobljenicima koji nisu obuhvaćeni izrazom „lične stvari".[4] Ovo pravilo je korišćeno u sudskoj praksi.[5]

Prema Lieberovom kodeksu, ratni plen pripada strani koja ga je zaplenila, a ne pojedincu koji je to učinio.[6] Ovi principi su izraženi u mnogim vojnim priručnici-

1 Lieberov kodeks, član 45. (cit. u Vol. II, Ch. 16, § 4).

2 Haški pravilnik, član 4. (*ibid*, § 2); Treća ženevska konvencija, član 18, stav prvi (*ibid*, § 3).

3 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 5), Australije (*ibid,* §§ 6-7), Belgije (*ibid,* § 9), Benina (*ibid,* § 10), Kameruna (*ibid,* § 12), Kanade (*ibid,* §§ 13-14), Dominikanske Republike (*ibid,* § 15), Francuske (*ibid,* § 16), Nemačke (*ibid,* § 17), Mađarske (*ibid,* § 18), Izraela (*ibid,* § 19), Kenije (*ibid,* § 20), Madagaskara (*ibid,* § 21), Holandije (*ibid,* § 22), Novog Zelanda (*ibid,* § 23), Španije (*ibid,* § 25), Togoa (*ibid,* § 26), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 27) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 29-31).

4 Australija, *Defence Force Manual* (*ibid*., § 7).

5 Vidi, npr. Izrael, Visoki sud, *Slučaj Al-Nawar* (*ibid*, § 39).

6 Lieberov kodeks, član 45. (*ibid*, § 4).

ma.[7] Ono je takođe primenjeno u nacionalnoj sudskoj praksi.[8] Rezultat je da pojedini vojnici nemaju pravo vlasništva ili posedovanja nad vojnom opremom koju zaplene. Neki vojni priručnici posebno navode da je vojnicima zabranjeno da kući nose „ratne trofeje".[9] Postoje izveštaji da su u Ujedinjenom Kraljevstu vojnici izvođeni pred vojni sud zato što su pokušavali da krijumčare oružje koje su uzeli od protivničke strane u Zalivskom ratu.[10]

Praksa takođe pokazuje da se plen može koristiti bez ograničenja i da se ne mora vratiti protivniku.[11]

Nemađunarodni oružani sukobi

U vezi sa nemađunarodnim oružanim sukobima, nisu uočena pravila koja dozvoljavaju, po međunarodnom pravu, zaplenu vojne opreme koja pripada protivničkoj strani, kao što nisu pronađena ni pravila koja zabranjuju takvu zaplenu u međunarodnom pravu.

Definicija

Brojni vojni priručnici definišu ratni plen kao neprijateljske vojne predmete zaplenjene ili pronađena na bojnom polju.[12] Nekolicina drugih priručnika navodi da se mora odnositi na pokretna „javna" dobra.[13] U odnosu na privatna dobra pronađena na bojnom polju, Vojni priručnik UK i Terenski priručnik SAD navode da ukoliko ona obuhvataju oružje, municiju, vojnu opremu i vojna dokumenta, mogu se uzeti kao ratni plen.[14] U *slučaju Al-Nawar*, pred Izraelskim višim sudom, 1985. godine, sudija Shamgar je zaključio da:

7 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 5), Australije (*ibid,* §§ 6-7), Benina (*ibid,* § 10), Bosne i Hercegovine (*ibid*., § 11), Kanade (*ibid,* § 13), Nemačke (*ibid,* § 17), Mađarske (*ibid,* § 18), Izraela (*ibid,* § 19), Kenije (*ibid,* § 20), Madagaskara (*ibid,* § 21), Holandije (*ibid,* § 22), Novog Zelanda (*ibid,* § 23), Španije (*ibid,* § 25), Togoa (*ibid,* § 26), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 27) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 29).

8 Vidi, npr. Izrael, Visoki sud, *Slučaj Al-Nawar* (*ibid*, § 39) i Sjedinjene Države, Sud za potraživanja, *Slučaj Morrison* (*ibid*, § 41).

9 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid,* § 14) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 32).

10 Vidi izveštaje o praksi UK (*ibid*, § 40).

11 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid,* § 10), Kameruna (*ibid,* § 12), Francuske (*ibid,* § 16), Kenije (*ibid,* § 20), Madagaskara (*ibid,* § 21), Holandije (*ibid,* § 22) i Togoa (*ibid,* § 26).

12 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 6-7), Benina (*ibid,* § 10), Kameruna (*ibid,* § 12), Francuske (*ibid,* § 16), Mađarske (*ibid,* § 18), Kenije (*ibid,* § 20), Madagaskara (*ibid,* § 21), Holandije (*ibid,* § 22), Španije (*ibid,* § 25) i Togoa (*ibid,* § 26).

13 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 5), Kanade (*ibid,* § 13), Nemačke (*ibid,* § 17), Novog Zelanda (*ibid,* § 23), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 27) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 29).

14 Ujedinjeno Kraljevstvo, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 27) i Sjedinjene Države *Terenski priručnik* (*ibid,* § 29).

Sva pokretna dobra države, koja su zaplenjena na bojnom polju mogu biti uzeta kao ratni plen od strane neprijateljske države, a on podrazumeva oružje i municiju, zalihe trgovinske robe, mašine, instrumente, pa čak i gotovinu.

Sva privatna dobra koja se koriste za izvođenje neprijateljstava, a koja se nalaze na bojnom polju ili u ratnoj zoni, protivnička strana može oduzeti na ime ratnog plena.[15]

Definicija plena koju je koristio sudija Shamgar prevazilazi vojnu opremu i oslanja se na širu definiciju koja se nalazi u članu 53. Haškog pravilnika, koji definiše objekte koji se mogu zapleniti na okupiranoj teritoriji kao „gotovinu, fondove i dospele hartije od vrednosti koji pripadaju neposredno državi, skladišta oružja, prevozna sredstva, skladišta i zalihe, kao i svu pokretnu državnu imovinu koja može da služi ratnim operacijama".[16] Ukoliko se ovi objekti mogu zapleniti, oni predstavljaju ratni plen, čak i ako se tehnički ne mogu zapleniti ili pronaći na bojnom polju. Ova veza je uočena i u vojnim priručnicima Francuske, Nemačke i Holandije.[17] U Nemačkom priručniku se na primer navodi da „pokretna svojina vlade koja se može koristiti u vojne svrhe postaje ratni plen".

Posebna pravila

Zaplena vojnih sanitetskih jedinica, i pokretnih i nepokretnih, i vojnih sanitetskih transporta regulisana je I Ženevskom konvencijom.[18] Pokretne sanitetske jedinice moraju se sačuvati za brigu o ranjenicima i bolesnicima. Nepokretnim sanitetskim jedinicama se ne sme menjati namena, sve dok su one potrebne za zbrinjavanje ranjenika i bolesnika.

I Dopunski protokol postavlja dodatna pravila za sanitetske brodove i vazduhoplove.[19] Zaplena materijala i građevina sanitetskih jedinica koje su stalno dodeljene organizacijama civilne zaštite takođe je regulisana I Dopunskim protokolom.[20]

Pravilo 50: Uništavanje ili zaplena svojine protivničke strane je zabranjena, osim ako to nalaže imperativna vojna potreba.

Praksa

Tom II, Odeljak 16, Poglavlje B.

15 Izrael, Visoki sud, *Slučaj Al-Nawar* (*ibid*, § 39).

16 Haški pravilnik, član 53. (*ibid*, § 245).

17 Francuska, *Priručnik POS* (*ibid*, § 16); Nemačka, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 17); Holandija, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 22).

18 Prva ženevska konvencija, čl. 33. i 35.

19 I Dopunski protokol, čl. 22, 23. i 30.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo dugo postoji kao pravilo običajnog međunarodnog prava, i priznato je u Lieberovom kodeksu i Briselskoj Deklaraciji, a kodifikovano u Haškom pravilniku.[21] Povreda ovog pravila tako što se počini „uništavanje i prisvajanje imovine, koje nije opravdano vojnim potrebama i koje je izvršeno u velikim razmerama i na nedozvoljen i samovoljan način" predstavlja tešku povredu Ženevskih konvencija.[22] U Statutu Međunarodnog krivičnog suda, "uništavanje ili konfiskaciju neprijateljske imovine, osim ukoliko to strogo ne zahtevaju potrebe rata" predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima.[23] Uz poštovanje zahteva da je uništavanje u toj meri obimno da predstavlja tešku povredu, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je zaključio u *Slučaju Blaškić* da je „intenzitet 'prekomernog' procenjen u odnosu na činjenice u ovom slučaju – jedan akt, kao što je uništavanje bolnice, može biti dovoljan za krivično delo po ovoj osnovi".[24]

Ova pravilo je uključeno u mnoge vojne priručnike.[25] Po zakonodavstvu mnogih država, kažnjivo je uništavanje ili zaplena dobara, ukoliko to ne zahteva imperativna vojna potreba.[26] Ovo pravilo je primenjeno u nekoliko slučajeva posle

20 I Dopunski protokol, član 67.

21 Lieberov kodeks, čl. 15-16. (cit. u Vol. II, Ch. 16, §§ 57-58); Briselska deklaracija, član 13(g) (*ibid*, § 60); Haški pravilnik, član 23(g) (*ibid*, § 51).

22 Prva ženevska konvencija, član 50. (*ibid*, § 53); Druga ženevska konvencija, član 51. (*ibid*, § 53); Četvrta ženevska konvencija, član 147. (*ibid*, § 53).

23 Statut MKS, član 8(2)(b)(xiii) (*ibid*, § 55).

24 MKTJ, *Slučaj Blaškić,* Presuda (*ibid*, § 239).

25 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 70-71), Australije (*ibid,* §§ 72-73), Belgije (*ibid,* §§ 74-75), Benina (*ibid,* § 76), Kameruna (*ibid,* § 77), Kanade (*ibid,* §§ 78-79), Kolumbije (*ibid,* § 80), Dominikanske Republike (*ibid,* § 82), Ekvadora (*ibid,* § 83), Francuske (*ibid,* §§ 84-87), Nemačke (*ibid,* § 88), Izraela (*ibid,* § 90), Italije (*ibid,* §§ 91-92), Kenije (*ibid,* § 93), Južne Koreje (*ibid,* § 94), Libana (*ibid,* § 95), Madagaskara (*ibid,* § 96), Holandije (*ibid,* § 97), Novog Zelanda (*ibid,* § 98), Nigerije (*ibid,* §§ 100-102), Perua (*ibid,* § 103), Filipina (*ibid,* § 104), Rumunije (*ibid,* § 105), Rusije (*ibid,* § 106), Senegala (*ibid,* § 107), Južne Afrike (*ibid,* § 108), Španije (*ibid,* § 109), Švedske (*ibid,* § 110), Švajcarske (*ibid,* § 111), Togoa (*ibid,* § 112), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 113-114) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 115-120).

26 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 122), Australije (*ibid,* §§ 122-125), Azerbejdžana (*ibid,* § 126), Bangladeša (*ibid,* § 127), Barbadosa (*ibid,* § 128), Belorusije (*ibid,* § 129), Belgije (*ibid,* § 130), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 131), Bocvane (*ibid,* § 132), Bugarske (*ibid,* § 133), Kanade (*ibid,* §§ 136 i 138), Čilea (*ibid,* § 139), Konga (*ibid,* § 142), Kukovih Ostrva (*ibid,* § 143), Hrvatske (*ibid,* § 144),

Prvog i Drugog svetskog rata.[27] Nekoliko optužnica pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju podignuto je na osnovu ovog pravila, a u *Slučaju Blaškić* i *Slučaju Kordić i Čerkez*, optuženi su proglašeni krivim za povrede ovog pravila.[28]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda „uništavanje ili konfiskaciju vlasništva suprotne strane, osim ukoliko to uništavanje ili konfiskacija nisu učinjeni zbog imperativne vojne potrebe u sukobu" smatra se ratnim zločinom u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[29]

Ovo pravilo je uključeno u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[30] Kršenje ovog pravila je kažnjivo po zakonodavstvima mnogih država.[31]

Kube (*ibid,* § 145), Kipra (*ibid,* § 146), Češke Republike (*ibid,* § 147), Salvadora (*ibid,* §§ 149-150), Estonije (*ibid,* § 151),Gruzije (*ibid,* § 154), Nemačke (*ibid,* § 155), Indije (*ibid,* § 157), Iraka (*ibid,* § 158), Irske (*ibid,* § 159), Izraela (*ibid,* § 160), Italije (*ibid,* §§ 161-162), Kenije (*ibid,* § 165), Letonije (*ibid,* § 166), Litvanije (*ibid,* § 168) Luksemburga (*ibid,* §§ 169-170), Malavija (*ibid,* § 171), Malezije (*ibid,* § 172), Malija (*ibid,* § 174), Mauricijusa (*ibid,* § 175), Meksika (*ibid,* § 176), Moldavije (*ibid,* § 177), Holandije (*ibid,* §§ 179-180), Novog Zelanda (*ibid,* §§ 181-182), Nikaragve (*ibid,* §§ 183-184), Nigera (*ibid,* § 185), Nigerije (*ibid,* §§ 186), Norveške (*ibid,* § 187), Papue Nove Gvineje (*ibid,* § 189), Paragvaja (*ibid,* § 190), Perua (*ibid,* § 191), Filipina (*ibid,* § 192), Portugala (*ibid,* § 193), Rumunije (*ibid,* § 194), Sejšela (*ibid,* § 196), Singapura (*ibid,* § 197), Slovačke (*ibid,* § 198), Slovenije (*ibid,* § 199), Španije (*ibid,* §§ 200-201), Tadžikistana (*ibid,* § 205), Ugande (*ibid,* § 207), Ukrajine (*ibid,* § 209), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 210-211), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 212-213), Uzbekistana (*ibid,* § 215), Vanuatua (*ibid,* § 216), Vijetnama (*ibid,* § 218), Jugoslavije (*ibid,* § 219) i Zimbabvea (*ibid,* § 220); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 121), Burundija (*ibid,* § 134), Jordana (*ibid,* § 164), Libana (*ibid,* § 167), Šri Lanke (*ibid,* § 204) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 206).

27 Vidi, posebno, Francuska, Stalni vojni sud u Dižonu, *Slučaj Holstein* (*ibid*, § 221); Nemačka, Vrhovni sud u Drezdenu, *Slučaj General Devastation* (*ibid*, § 222); Holandija, Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Wingten* (*ibid*, § 224), Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj List (Hostages Trial)* (*ibid*, § 225) i *Slučaj Von Leeb* (*The High Command Trial*) (*ibid*, § 226).

28 MKTJ, *Slučaj Nikolić*, Inicijalna optužnica i Preispitivanje optužnice (*ibid*, § 236), *Slučaj Karadžić i Mladić*, Prva optužnica i Preispitivanje optužnice (*ibid*, § 237), *Slučaj Rajić*, Inicijalna optužnica i Preispitivanje optužnice (*ibid*, § 238), *Slučaj Blaškić*, Presuda (*ibid*, § 239), i *Slučaj Kordić i Čerkez*, Presuda (*ibid*, § 240).

29 Statut MKS, član 8(2)(b)(xxiv) (cit. u Vol. II, Ch. 15, § 6).

30 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 72), Benina (*ibid,* § 76), Kanade (*ibid,* § 79), Kolumbije (*ibid,* § 80), Ekvadora (*ibid,* § 83), Nemačke (*ibid,* § 88), Italije (*ibid,* §§ 91-92), Kenije (*ibid,* § 93), Libana (*ibid,* § 95), Madagaskara (*ibid,* § 96), Nigerije (*ibid,* §§ 100 i 102), Perua (*ibid,* § 103), Filipina (*ibid,* § 104), Južne Afrike (*ibid,* § 108) i Togoa (*ibid,* § 112).

31 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 122), Australije (*ibid,* § 125), Azerbejdžana (*ibid,* § 126), Belorusije (*ibid,* § 129), Belgije (*ibid,* § 130), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 131), Kambodže (*ibid,* § 135), Kanade (*ibid,* § 138), Konga (*ibid,* § 142), Hrvatske (*ibid,* § 144), Salvadora (*ibid,* §§ 149-150), Estonije (*ibid,* § 151), Gruzije (*ibid,* § 154), Nemačke (*ibid,* § 155), Letonije (*ibid,* § 166), Litvanije (*ibid,* § 168) Moldavije (*ibid,* § 177), Holandije (*ibid,* § 180), Novog Zelanda (*ibid,* § 182), Nikaragve (*ibid,*

Primeri suprotne zvanične prakse nisu pronađeni, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

Pravilo 51: Na okupiranoj teritoriji:

(a) pokretna javna imovina koja može da se koristi za vojne operacije može da se oduzima;
(b) nepokretnom javnom imovinom se mora upravljati u skladu sa pravilom plodouživanja; i
(c) privatna imovina se mora poštovati i ne sme se oduzimati

osim ako uništavanje ili zaplenu ovakve imovine nalaže imperativna vojna potreba.

Praksa

Tom II, Odeljak 16, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u međunarodnim oružanim sukobima.

Pokretna javna imovina

Pravilo da se sva pokretna javna imovina koja može da se koristi za vojne operacije može oduzimati dugo postoji kao pravilo običajnog međunarodnog prava, i već je priznato u Lieberovom kodeksu, Briselskoj Deklaraciji i Oksfordskom priručniku.[32] Kodifikovano je u Haškom pravilniku, koji nalaže da se sledeće može oduzeti: „gotovina, fondove i dospele papire od vrednosti, koji su izričito vlasništvo države, skladišta oružja, prevozna sredstva, kao i svu pokretnu državnu imovinu koja može da služi ratnim operacijama."[33]

§ 184), Nigera (*ibid,* § 185), Portugala (*ibid,* § 193), Slovenije (*ibid,* § 199), Španije (*ibid,* §§ 200-201), Tadžikistana (*ibid,* § 205), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 211), Uzbekistana (*ibid,* § 215) i Jugoslavije (*ibid,* § 219); vidi i zakonodavstva Bugarske (*ibid,* § 133), Češke Republike (*ibid,* § 147), Italije (*ibid,* §§ 161-162), Mozambika (*ibid,* § 178), Nikaragve (*ibid,* § 183), Paragvaja (*ibid,* § 190), Perua (*ibid,* § 191), Rumunije (*ibid,* § 194) i Slovačke (*ibid,* § 198), čija primena nije isključena za vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 121), Burundija (*ibid,* § 134), Jordana (*ibid,* § 164) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 206).

32 Lieberov kodeks, član 31. (*ibid*, § 246); Briselska deklaracija, član 6. (*ibid*, § 247); Oksfordski priručnik, član 50. (*ibid*, § 248).

33 Haški pravilnik, član 53. (*ibid*, § 245).

Ova pravilo je uključeno u mnoge vojne priručnike.[34] Ono je primenjeno u nekoliko slučajeva posle Drugog svetskog rata.[35]

Vojni priručnici Australije, Kanade i Novog Zelanda definišu oduzimanje kao „uzimanje neprijateljske javne pokretne imovine bez obaveze kompenzacije državi kojoj ona pripada".[36] Tehnički, ovo se razlikuje od ratnog plena, u činjenici da se ratni plen odnosi samo na vojnu opremu koja je zarobljena ili pronađena na bojnom polju, ali se ove dve kategorije mešaju u praksi, pošto je način primene isti: mogu se uzeti bez kompenzacije. Nemački vojni priručnik, na primer, i jednu i drugu naziva „ratni plen".[37]

Prema Haškom pravilniku imovina opština i institucija namenjenih veri, dobrovoljnom radu i obrazovanju, umetnosti i nauci, čak i kada su državna imovina, smatraće se privatnom imovinom.[38] Rezultat toga je zabrana zaplene ili uništavanja takve imovine, koja obuhvata i istorijske spomenike, umetničke i naučne radove (vidi Pravilo 40).

Nepokretna javna imovina

Pravilo da se svom nepokretnom javnom imovinom mora upravljati u skladu sa pravilom plodouživanja, dugo postoji kao pravilo običajnog međunarodnog prava, i priznato je već u Lieberovom kodeksu, Briselskoj Deklaraciji i Oksfordskom priručniku.[39] Kodifikovano je u Haškom pravilniku:

Okupaciona država smatraće se samo administratorom i plodouživaocem javnih građevina, nepokretnosti, šuma i poljoprivrednih dobara koja pripadaju neprijateljskoj državi, a nalaze se u okupiranoj oblasti. Ona mora očuvati osnovna sredstva tih imanja i njima upravljati u skladu sa pravilima plodouživanja.[40]

Ovo pravilo je uključeno u neke vojne priručnike.[41] Priručnici Australije, Kanade i Novog Zelanda objašnjavaju da se, kao rezultat ovog pravila „neprijateljskom javnom nepokretnom imovinom mora upravljati i može se koristiti, ali se

[34] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 251), Australije (*ibid,* § 252), Kanade (*ibid,* § 253), Francuske (*ibid,* § 254), Nemačke (*ibid,* § 255), Italije (*ibid,* § 256), Novog Zelanda (*ibid,* § 257), Nigerije (*ibid,* § 258), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 261) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 262).

[35] Vidi, posebno, Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Flick* (*ibid*, § 268), *Slučaj Krupp* (*ibid*, § 269) i *Slučaj Krauch* (*I.G. Farben Trial*) (*ibid*, § 270).

[36] Australija, *Priručnik snaga odbrane* (*ibid*, § 252); Kanada, *Priručnik POS* (*ibid*, § 253); Novi Zeland, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 257).

[37] Nemačka, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 255).

[38] Haški pravilnik, član 56.

[39] Lieberov kodeks, član 31. (cit. u Vol. II, Ch. 16, § 284); Briselska deklaracija, član 7. (*ibid*, § 285); Oksfordski priručnik, član 52. (*ibid*, § 286).

[40] Haški pravilnik, član 52. (*ibid,* § 283).

[41] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 288), Australije (*ibid,* § 289), Kanade (*ibid,* § 290), Nemačke (*ibid,* § 291), Italije (*ibid,* § 292), Novog Zelanda (*ibid,* § 293), Švajcarske (*ibid,* § 296), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 297) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 298).

ne sme oduzimati".[42] Ovo pravilo je primenjeno u nekoliko slučajeva posle Drugog svetskog rata.[43]

Nekoliko vojnih priručnika posebno primenjuje na nepokretnu javnu imovinu princip da se imovina protivničke strane može uništiti u slučaju imperativne vojne potrebe.[44]

Privatna imovina

Zaštita privatne svojine od oduzimanja, dugo postoji kao pravilo običajnog međunarodnog prava, i već je priznato u Lieberovom kodeksu, Briselskoj Deklaraciji i Oksfordskom priručniku.[45] Zabrana oduzimanja privatne imovine je kodifikovana u članu 46. Haškog pravilnika.[46] Ova zabrana ne znači da se nikakva privatna imovina nikada ne može zapleniti, što je i navedeno u članu 53. Haškog pravilnika:

> Sva sredstva na zemlji, moru i u vazduhu, namenjena prenosu vesti, prevozu lica ili stvari, osim slučajeva za koje važi pomorsko pravo, skladišta oružja uopšte, sve vrste ratnog materijala, mogu biti zaplenjeni čak i ako pripadaju privatnim licima, ali moraju prilikom zaključenja mira biti vraćeni i mora za njih biti plaćena naknada.[47]

Ovo pravilo je uključeno u neke vojne priručnike.[48] Kao što je objašnjeno u Australijskom priručniku snaga odbrane „ovi objekti se mogu zapleniti, ali ne postaju svojina okupacione snage. Zaplena služi samo kao prenos poseda nad objektom na okupacionu snagu, dok vlasništvo i dalje ostaje privatno."[49] Prema Vojnom priručniku Novog Zelanda, u ovu kategoriju spadaju:

42 Australija, *Priručnik snaga odbrane* (*ibid*, § 289); Kanada, *Priručnik POS* (*ibid*, § 290); Novi Zeland, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 293).

43 Vidi, posebno, Poljska, Vrhovni nacionalni sud, *Slučaj Greiser* (*ibid*, § 302); Sjedinjene države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Flick* (*ibid*, § 303), *Slučaj Krupp* (*ibid*, § 304) i *Slučaj Krauch* (*I.G. Farben Trial*) (*ibid*, § 305).

44 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid,* § 290), Novog Zelanda (*ibid,* § 293), Nigerije (*ibid,* § 294), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 297) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 298).

45 Lieberov kodeks, član 22. (*ibid*, § 319), član 37. (*ibid*, § 320) i član 38. (*ibid*, § 321); Briselska deklaracija, član 38. (*ibid*, § 322); Oksfordski priručnik, član 54. (*ibid*, § 323).

46 Haški pravilnik, član 46. (*ibid*, § 317).

47 Haški pravilnik, član 53. (*ibid*, § 317).

48 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 327), Australije (*ibid,* § 329), Benina (*ibid,* § 330), Kanade (*ibid,* §§ 333-334), Kolumbije (*ibid,* §§ 335-337), Nemačke (*ibid,* § 342), Mađarske (*ibid*., § 343), Indonezije (*ibid*., § 344), Izraela (*ibid,* § 345), Italije (*ibid,* § 346), Novog Zelanda (*ibid,* § 349), Nigerije (*ibid,* §§ 350-352), Perua (*ibid,* § 353), Filipina (*ibid,* § 354), Rumunije (*ibid,* § 356), Južne Afrike (*ibid,* § 357), Švajcarske (*ibid,* § 358), Togoa (*ibid,* § 359), Ugande (*ibid*, §§ 360-361), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 362) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 363-364 i 367).

49 Australija, *Priručnik snaga odbrane* (*ibid*, § 349).

Kablovi, telegrafski i telefonski sistemi; televizija, telekomunikacije i radio oprema; konji, motorna vozila, bicikli, kola i kočije; železnica i železnički sistemi, tramvaji; brodovi u luci, na reci i kanalima; sve vrste vazduhoplova, osim medicinskih vazduhoplova; sportsko oružje; sve vrste imovine koja može služiti kao vojni materijal.[50]

Neki vojni priručnici posebno primenjuju na privatnu imovinu princip da se takva imovina protivničke strane može uništiti ili zapleniti u slučaju imperativne vojne potrebe (vidi Pravilo 50).[51]

Zaštita privatne svojine od oduzimanja potvrđena je u nacionalnoj sudskoj praksi posle Drugog svetskog rata.[52] U *slučaju Al-Nawar*, pred Izraelskim višim sudom, 1985. godine, sudija Shamgar je zaključio da se član 46. Haškog pravilnika ne odnosi na imovinu „stvarno korišćenu od strane neprijateljske vojske".[53]

Haški pravilnik sadrži detaljna pravila u vezi davanja u robi i uslugama, poznatim kao rekvizicije, koje se traže od stanovništva i vlasti na okupiranoj teritoriji da bi se zadovoljile okupacione snage:

Rekvizicije u robi i usluge mogu biti tražene od opština i stanovnika samo za potrebe okupacione vojske. One moraju biti u skladu sa mogućnostima zemlje i takve prirode da ne obavezuju stanovništvo za učestvovanje u ratnim operacijama protiv otadžbine. Te rekvizicije i usluge mogu da budu tražene samo sa ovlašćenjem komandanta u okupiranom mestu. Davanja u naturi biće, koliko je to moguće, plaćena u gotovom; ako ne, za njih se mora dati priznanica i plaćanje iznosa će se obaviti što je moguće pre. [54]

Ova pravila su uključena u mnoge vojne priručnike.[55] Njihovo kršenje predstavlja krivično delo u zakonodavstvima mnogih država.[56] Postoje detaljnija pravila

50 Novi Zeland, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 349).

51 Vidi, npr. vojne priručnike Švajcarske (*ibid,* § 358), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 362) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 363 i 365).

52 Vidi, posebno, Bosna i Hercegovina, Kantonalni sud u Bihaću, *Slučaj Bijelić* (*ibid*, § 405); Kina, Vojni sud za ratne zločine Ministarstva nacionalne odbrane u Nankingu, *Slučaj Takashi Sakai* (*ibid*, § 406); Francuska, Stalni vojni sud u Klermonferanu, *Slučaj Szabados* (*ibid*, § 408); Francuska, Stalni vojni sud u Mecu, *Slučaj Rust* (*ibid*, § 409); Francuska, Opšti sud u Raštatu vojne uprave francuske okupacione zone u Nemačkoj, *Slučaj Roechling* (*ibid*, § 410); Nemačka, Viši regionalni sud u Dizeldorfu i Savezni vrhovni sud, *Slučaj Jorgić* (*ibid*, § 411); Izrael, Visoki sud, *Slučaj Ayub* (*ibid*, § 412) i *Slučaj Sakhwil* (*ibid*, § 413); Japan, Regionalni sud Čibe, *Slučaj Religious Organisation Hokekyoji* (*ibid*, § 415); Japan, Regionalni sud u Tokiju, *Slučaj Takada* (*ibid*, § 416) i *Slučaj Suikosha* (*ibid*, § 417); Holandija, Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Esau* (*ibid*, § 418); Holandija, Specijalni krivični sud u Hagu, *Slučaj Fiebig* (*ibid*, § 419); Poljska, Vrhovni nacionalni sud, *Slučaj Greiser* (*ibid*, § 420); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Flick* (*ibid*, § 421), *Slučaj Krupp* (*ibid*, § 422) i *Slučaj Krauch* (*I.G. Farben Trial*) (*ibid*, § 423) i *Slučaj Von Leeb (The High Command Trial)* (*ibid*, § 424).

53 Izrael, Visoki sud, *Slučaj Al-Nawar* (*ibid*, § 414).

54 Haški pravilnik, član 52. (*ibid*, § 317).

55 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 327), Australije (*ibid,* §§ 328-329), Kanade (*ibid,* §§ 333-334), Francuske (*ibid,* § 341), Nemačke (*ibid,* § 342), Italije (*ibid,* § 346), Novog Zelanda (*ibid,* § 349), Nigerije (*ibid,* § 351), Švajcarske (*ibid,* § 358), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 362) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 363-364).

56 Vidi, npr. zakonodavstva Benina (*ibid,* § 368), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 373), Bugarske (*ibid,* §

koja ograničavaju rekvizicije posebne vrste objekata: imovinu dobrotvornih društava;[57] civilnih bolnica na okupiranoj teritoriji;[58] materijal i građevine civilne zaštite na okupiranim teritorijama.[59]

Osnovno pravilo poštovanja privatne imovine je tačno navedeno u nekim priručnicima koji su primenljivi u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[60] Ovo pravilo ipak ne predstavlja posebno pravilo, osim zabrane uništavanja ili zaplene koja se može očekivati u slučaju imperativne vojne potrebe (vidi Pravilo 50) i zabrane pljačke (vidi Pravilo 52). Ne može se pronaći pravilo za nemeđunarodne oružane sukobe koje bi zabranilo, u skladu sa međunarodnim pravom, oduzimanje privatne imovine, niti postoji pravilo u međunarodnom pravu koje dozvoljava takvo oduzimanje. Ipak se očekuje da je ovo pitanje regulisano nacionalnim zakonodavstvom.

Pravilo 52: Pljačka je zabranjena.

Praksa

Tom II, Odeljak 16, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Zabrana pljačke dugo postoji kao pravilo običajnog međunarodnog prava, i priznato je već u Lieberovom kodeksu, Briselskoj deklaraciji i Oksfordskom priručniku.[61] Po Haškom pravilniku, pljačka je zabranjena u svim situacijama.[62]

374), Čilea (*ibid,* § 376), Kine (*ibid,* § 377), Kolumbije (*ibid*., § 378), Hrvatske (*ibid,* § 379), Estonije (*ibid,* § 382), Italije (*ibid,* §§ 387-388), Litvanije (*ibid,* § 389) Moldavije (*ibid,* § 391), Holandije (*ibid,* § 395), Norveške (*ibid,* § 395), Slovenije (*ibid,* § 398), Španije (*ibid,* § 399) i Jugoslavije (*ibid,* § 404); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 370).

57 Prva ženevska konvencija, član 34.

58 Četvrta ženevska konvencija, član 57.

59 I Dopunski protokol, član 63(4)-(6).

60 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (cit. u Vol. II, Ch. 16, § 330), Kanade (*ibid,* § 334), Kolumbije (*ibid,* §§ 336-337), Salvadora (*ibid,* § 340), Italije (*ibid,* § 346), Perua (*ibid,* § 353), Filipina (*ibid,* § 354), Južne Afrike (*ibid,* § 357) i Togoa (*ibid,* § 359).

61 Lieberov kodeks, član 44. (*ibid*, § 470); Briselska deklaracija, član 18. (*ibid*, § 471) i član 39. (*ibid*, § 472); Oksfordski priručnik, član 32. (*ibid*, § 473).

62 Haški pravilnik, član 28. (*ibid*, § 461) i član 47. (*ibid*, § 462).

Pljačka je identifikovana kao ratni zločin u Izveštaju komisije za odgovornost, formirane posle Prvog svetskog rata, kao i u Povelji Međunarodnog vojnog suda (Nirnberg) formiranog posle Drugog svetskog rata.[63] IV Ženevska konvencija takođe zabranjuje pljačku.[64] Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda „pljačka grada ili mesta, čak i ako je zauzet na juriš" smatra se ratnim zločinom u međunarodnim oružanim sukobima.[65]

Zabrana pljačke je uključena u mnoge vojne priručnike.[66] Pljačka je kažnjiva u zakonodavstvima velikog broja država.[67] Ova zabrana je primenjena u nekoliko slučajeva pred nacionalnim sudovima posle Drugog svetskog rata,[68] kao i pred

63 Izveštaj Komisije o odgovornosti (*ibid*, § 475); Povelja MVS (Nirnberg), član 6(b) (kažnjavanje „pljačke" (*ibid*, § 465).

64 Četvrta ženevska konvencija, član 33, stav drugi (*ibid*, § 466).

65 Statut MKS, član 8(2)(b)(xvi) (*ibid*, § 468).

66 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 486-487), Australije (*ibid,* §§ 488-489), Belgije (*ibid,* §§ 490-491), Benina (*ibid,* § 492), Burkine Faso (*ibid*., § 493), Kameruna (*ibid,* §§ 494-495), Kanade (*ibid,* §§ 496-497), Kine (*ibid*., § 498), Kolumbije (*ibid,* §§ 499-500), Konga (*ibid*., § 501), Hrvatske (*ibid*., §§ 502-503), Dominikanske Republike (*ibid,* § 504), Ekvadora (*ibid,* § 505), Salvadora (*ibid*., § 506), Francuske (*ibid,* §§ 507-510), Nemačke (*ibid,* §§ 511-512), Indonezije (*ibid*., §§ 513-514), Izraela (*ibid,* § 515-516), Italije (*ibid,* §§ 517-518), Kenije (*ibid,* § 519), Južne Koreje (*ibid,* §§ 520-521), Madagaskara (*ibid,* § 522), Malija (*ibid*., § 523), Maroka (*ibid*., § 524), Holandije (*ibid,* §§ 525-526), Novog Zelanda (*ibid,* § 527), Nigerije (*ibid,* §§ 528-531), Perua (*ibid,* § 532), Filipina (*ibid,* §§ 533-534), Rusije (*ibid,* § 535), Senegala (*ibid,* §§ 536-537), Južne Afrike (*ibid,* § 538), Španije (*ibid,* § 539), Švedske (*ibid,* § 540), Švajcarske (*ibid,* § 541), Togoa (*ibid,* § 542), Ugande (*ibid*., §§ 543-544), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 545-546), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 547-552) i Jugoslavije (*ibid*., § 553).

67 Vidi, npr. zakonodavstva Albanije (*ibid*, § 554), Alžira (*ibid,* § 555), Australije (*ibid,* §§ 557-559), Azerbejdžana (*ibid,* §§ 560-561), Bangladeša (*ibid,* § 562), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 563), Brazila (*ibid,* § 564), Bugarske (*ibid,* § 565), Burkine Faso (*ibid,* § 566), Kameruna (*ibid,* § 568), Kanade (*ibid,* §§ 569-570), Čada (*ibid,* § 571), Čilea (*ibid,* § 572), Kine (*ibid,* §§ 573-574), Kolumbije (*ibid,* § 576), Demokratske Republike Kongo (*ibid,* § 577), Konga (*ibid,* § 578), Obale Slonovače (*ibid,* § 579), Hrvatske (*ibid,* § 580), Češke Republike (*ibid,* § 581), Ekvadora (*ibid,* § 582), Egipta (*ibid,* § 583), Salvadora (*ibid,* §§ 584-585), Estonije (*ibid,* § 586), Etiopije (*ibid,* § 587), Francuske (*ibid,* § 588), Gambije (*ibid,* § 589), Gruzije (*ibid,* § 590), Nemačke (*ibid,* § 591), Gane (*ibid,* § 592), Gvineje (*ibid,* § 593), Mađarske (*ibid,* § 594), Indije (*ibid,* § 595), Indonezije (*ibid,* §§ 596-597), Iraka (*ibid,* § 598), Irske (*ibid,* § 599), Izraela (*ibid,* §§ 600-601), Italije (*ibid,* §§ 602-603), Jordana (*ibid,* § 604), Kazahstana (*ibid,* § 605), Kenije (*ibid,* § 606), Južne Koreje (*ibid,* § 607), Letonije (*ibid,* § 608), Luksemburga (*ibid,* § 609), Malezije (*ibid,* § 610), Malija (*ibid,* §§ 611-612), Meksika (*ibid,* § 613), Moldavije (*ibid,* § 614), Maroka (*ibid,* § 616), Mozambika (*ibid,* § 616), Burme (*ibid,* § 617) Holandije (*ibid,* §§ 618-620), Novog Zelanda (*ibid,* §§ 621-622), Nikaragve (*ibid,* § 623), Nigerije (*ibid,* § 624), Norveške (*ibid,* § 625), Paragvaja (*ibid,* §§ 626-627), Perua (*ibid,* § 628), Filipina (*ibid,* §§ 629-630), Rusije (*ibid,* § 631), Senegala (*ibid,* § 632), Singapura (*ibid,* § 633), Slovačke (*ibid,* § 634), Slovenije (*ibid,* § 635), Španije (*ibid,* §§ 636-638), Šri Lanke (*ibid,* §§ 639-641), Švajcarske (*ibid,* § 642), Tadžikistana (*ibid,* § 643), Togoa (*ibid,* § 644), Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 645), Tunisa (*ibid,* § 647), Ugande (*ibid,* § 648), Ukrajine (*ibid,* § 649), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 650-652), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 653-656), Uzbekistana (*ibid,* § 657), Venecuele (*ibid,* § 658), Vijetnama (*ibid,* § 659), Jemena (*ibid,* §§ 660-661), Jugoslavije (*ibid,* §§ 662-663), Zambije (*ibid,* § 664) i Zimbabvea (*ibid,* § 665); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 556), Burundija (*ibid,* § 567) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 646).

68 Vidi, posebno, Kina, Vojni sud za ratne zločine Ministarstva nacionalne odbrane u Nankingu War, *Slučaj Takashi Sakai* (*ibid*, § 667); Francuska, Stalni vojni sud u Klermonferanu, *Slučaj Szabados* (*ibid*,

Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju.[69] Zabrana pljačke je podržana zvaničnim izjavama i drugom praksom.[70]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Pljačka je zabranjena u II Dopunskom protokolu.[71] Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda „pljačkanje naselja i mesta, čak i kad su zauzeti na juriš", smatra se ratnim zločinom u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[72] Pljačka je takođe uključena kao ratni zločin u statutima Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu i u Statut Specijalnog suda za Sijera Leone.[73]

Zabrana pljačke je uključena u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su bili primenjivani, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[74] Pljačka je kažnjiva u zakonodavstvima velikog broja država.[75] U presudi, u slučaju Vojne hunte, 1985.

§ 669); Francuska, Stalni vojni sud u Dižonu, *Slučaj Holstein* (*ibid*, § 670); Francuska, Stalni vojni sud u Mecu, *Slučaj Bauer* (*ibid*, § 671); Holandija, Specijalni krivični sud u Hertogenbošu i Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Esau* (*ibid*, § 675); Holandija, Specijalni krivični sud u Hagu, *Slučaj Fiebig* (*ibid*, § 676); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Pohl* (*ibid*, § 677) i *Slučaj Von Leeb (The High Command Trial)* (*ibid*, § 678).

69 MKTJ, *Slučaj Jelisić*, Presuda (*ibid*, § 740), *Slučaj Delalić*, Presuda (*ibid*, § 742), *Slučaj Blaškić*, Presuda (*ibid*, § 743) i *Slučaj Kordić i Čerkez*, Presuda (*ibid*, § 744).

70 Vidi, npr. izjave Avganistana (*ibid,* § 680), Bahreina (*ibid,* § 683), Kine (*ibid*., § 684), Finske (*ibid*., § 686), Francuske (*ibid,* § 687), Nemačke (*ibid,* §§ 688-689), Kuvajta (*ibid,* §§ 691-693), Katara (*ibid,* § 695), Rusije (*ibid,* § 697), Slovenije (*ibid,* § 699), Španije (*ibid,* § 700), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 701 i 703), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 704) i Jugoslavije (*ibid*., § 705), praksu Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 702) i izveštaj o praksi Irana (*ibid,* § 690).

71 II Dopunski protokol, član 4(2)(g) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 467).

72 Statut MKS, član 8(2)(e)(v) (*ibid*, § 468).

73 Statut MKTJ, član 3(e) (*ibid*, § 480); Statute MKTR, član 4(f) (*ibid*, § 482); Statut Specijalnog suda za Sijera Leone, član 3. (*ibid*, § 469).

74 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 487), Australije (*ibid,* §§ 488-489), Benina (*ibid,* § 492), Kameruna (*ibid,* § 495), Kanade (*ibid,* §§ 496-497), Kine (*ibid*., § 498), Kolumbije (*ibid,* §§ 499-500), Hrvatske (*ibid*., §§ 502-503), Ekvadora (*ibid,* § 505), Salvadora (*ibid*., § 506), Francuske (*ibid,* § 510), Nemačke (*ibid,* §§ 511-512), Italije (*ibid,* §§ 517-518), Kenije (*ibid,* § 519), Madagaskara (*ibid,* § 522), Holandije (*ibid,* § 525), Novog Zelanda (*ibid,* § 527), Nigerije (*ibid,* §§ 528-529 i 531), Perua (*ibid,* § 533), Filipina (*ibid,* §§ 533-534), Rusije (*ibid,* § 535), Senegala (*ibid,* § 537), Južne Afrike (*ibid,* § 538), Španije (*ibid,* § 539), Togoa (*ibid,* § 542), Ugande (*ibid*., §§ 543-544) i Jugoslavije (*ibid*., § 553).

75 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 559), Azerbejdžana (*ibid,* § 561), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 563), Kanade (*ibid,* §§ 569-570), Kolumbije (*ibid,* § 576), Demokratske Republike Kongo (*ibid,* § 577), Konga (*ibid,* § 578), Hrvatske (*ibid,* § 580), Ekvadora (*ibid,* § 582), Salvadora (*ibid,* §§ 584-585), Estonije (*ibid,* § 586), Etiopije (*ibid,* § 587), Gambije (*ibid,* § 589), Gruzije (*ibid,* § 590), Nemačke (*ibid,* § 591), Gane (*ibid,* § 592), Gvineje (*ibid,* § 593), Irske (*ibid,* § 599), Kazahstana (*ibid,* § 605), Kenije (*ibid,* § 606), Letonije (*ibid,* § 608), Moldavije (*ibid,* § 614), Holandije (*ibid,* § 620), Novog Zelanda (*ibid,* §§ 621-622), Nikaragve (*ibid,* § 623), Nigerije (*ibid,* § 624), Norveške (*ibid,* § 625), Paragvaja (*ibid,* § 627), Rusije (*ibid,* § 631), Singapura (*ibid,* § 633), Slovenije (*ibid,* § 635), Španije (*ibid,* §§ 637-638), Švajcarske (*ibid,* § 642), Tadžikistana (*ibid,* § 643), Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 645), Ugande (*ibid,* § 648), Ukrajine (*ibid,* § 649), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 652), Uzbekistana (*ibid,* § 657), Venecuele (*ibid,* § 658), Jemena (*ibid,* § 661), Jugoslavije (*ibid,* § 663), Zambije (*ibid,* § 664) i Zimbab-

godine, Nacionalni apelacioni sud Argentine je primenio zabranu pljačke iz Haškog pravilnika na akte počinjene u situaciji unutrašnjeg nasilja.[76] Zabrana pljačke je podržana zvaničnim izjavama i drugom praksom u kontekstu nemeđunarodnih oružanih sukoba.[77]

Suprotna zvanična praksa nije pronađena, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe. Navodne povrede ovog pravila su generalno osuđivane od strane država.[78] Takođe su osuđivane od strane Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija.[79] U većini slučajeva, strane u sukobu su ih osporavale ili priznavale kao nezakonite.[80] U drugim prilikama, vlasti su izražavale nesposobnost da uspostave disciplinu nad svojim trupama.[81]

Plan akcije za 2000-2003. godinu, usvojen na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine, zahteva da sve strane u oružanom sukobu obezbede „izdavanje jasnih naređenja, da bi se sprečila sva ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava, uključujući ... pljačku".[82]

Posebnu praksu, prikupljenu u vezi sa pljačkom kulturnih dobara (vidi Pravilo 40) i imovine ranjenika i bolesnika (vidi Pravilo 111), mrtvih (vidi Pravilo 113) i lica lišenih slobode (vidi Pravilo 122) treba takođe uzeti u obzir prilikom procene običajne prirode ovog pravila.

Definicija

Pljačka je definisana u Blekovom pravnom rečniku kao „prisilno uzimanje privatne imovine od strane napadačke ili osvajačke vojske, od neprijateljskih subjeka-

vea (*ibid,* § 665); vidi i zakonodavstva Bugarske (*ibid,* § 565), Burkine Faso (*ibid,* § 566), Češke Republike (*ibid,* § 581), Mađarske (*ibid,* § 594), Italije (*ibid,* §§ 602-603), Južne Koreje (*ibid,* § 607), Mozambika (*ibid,* § 616), Paragvaja (*ibid,* § 626), Perua (*ibid,* § 628), Slovačke (*ibid,* § 634) i Togoa (*ibid,* § 644), čija se primena ne isključuje za vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 556), Burundija (*ibid,* § 567) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 646).

76 Argentina, Nacionalni apelacioni sud, *Slučaj Vojne hunte* (*ibid*, § 666).

77 Vidi, npr. izjave Francuske (*ibid,* § 687), Nemačke (*ibid,* § 688), Rusije (*ibid,* § 696) i Ruande (*ibid,* § 698) i praksu Kolumbije (*ibid,* § 685) i Jugoslavije (*ibid*., § 705).

78 Vidi, npr. izjave Avganistana (*ibid,* § 680), Bahreina (*ibid,* § 683), Kine (*ibid*., § 684), Kolumbije (*ibid*., § 685), Finske (*ibid*., § 686), Francuske (*ibid,* § 687), Nemačke (*ibid,* §§ 688-689), Kuvajta (*ibid,* §§ 691-693), Nigerije (*ibid*., § 694), Katara (*ibid,* § 695), Rusije (*ibid,* §§ 696-697), Ruande (*ibid*., § 698), Slovenije (*ibid,* § 699), Španije (*ibid,* § 700), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 701-703), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 704) i Jugoslavije (*ibid*., § 705).

79 Savet bezbednosti UN, Rez. 912 (*ibid*, § 710), Rez. 1019 (*ibid*, § 711) i Rez. 1034 (*ibid*, § 712); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid*, §§ 713-715); Generalna skupština UN, Rez. 50193 (*ibid*, § 716); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/59 (*ibid*, § 717), Rez. 1996/71 (*ibid*, § 718) i Rez. 1997/57 (*ibid*, § 719); Savet za saradnju u Zalivu, Završni izveštaj ministarskog saveta (*ibid*, § 736).

80 Vidi, npr. izjave Rusije (*ibid,* § 696) i Ruande (*ibid,* § 698) i izveštaje o praksi Bosne i Hercegovine, Republike Srpske (*ibid,* § 757).

81 Vidi, npr. izveštaje o praksi države (*ibid,* § 708).

82 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Plan akcije za godine 2000-2003. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 738).

ta"[83] Elementi zločina u Statutu Međunarodnog krivičnog suda navode da oduzimanje mora biti urađeno „za privatnu ili ličnu upotrebu".[84] Kao takva, zabrana pljačke je posebna primena opšteg pravnog principa zabrane krađe. Ova zabrana se može naći u nacionalnim krivičnim zakonodavstvima širom sveta. Pljačka je, generalno, kažnjiva po vojnom zakonu ili opštem krivičnom zakonu.

83 *Black's Law Dictionary*, Fifth Edition, West Publishing, St. Paul, Minnesota, 1979, str.1033.

84 Elementi zločina za MKS, Pljačka kao ratni zločin (Statut MKS, član 8(2)(b)(xvi) i (e)(v).

IZGLADNJIVANJE I PRISTUP HUMANITARNOJ POMOĆI

Pravilo 53: Primena izgladnjivanja civilnog stanovništva kao metoda ratovanja je zabranjena.

Praksa

Tom II, Odeljak 17, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Dok je još 1863. Lieberov kodeks tvrdio da „je zakonito izgladnjivati neprijateljske borce, naoružane ili nenaoružane, tako da to dovede do bržeg potčinjavanja neprijatelja,"[1] 1919. godine, Izveštaj komisije o odgovornosti, ustanovljene posle Prvog svetskog rata, naveo je „namerno izgladnjivanje civila" kao povredu zakona i običaja ratovanja, koja podleže krivičnom gonjenju.[2] Zabrana izgladnjivanja,

1 Lieberov kodeks, član 17. (cit. u Vol. II, Ch. 17, § 4).

2 Izveštaj Komisije o odgovornosti (*ibid,* § 5).

3 I Dopunski protokol, član 54(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3).

4 Statut MKS, član 8(2) (xxv) (*ibid,* § 3).

5 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 9), Australije (*ibid,* §§ 10-11), Belgije (*ibid,* § 12), Benina (*ibid,* § 13), Kanade (*ibid,* § 14), Kolumbije (*ibid,* § 15), Hrvatske (*ibid,* § 16), Francuske (*ibid,* §§ 17-18), Nemačke (*ibid,* § 19), Mađarske (*ibid,* § 20), Indonezije (*ibid,* § 21), Izraela (*ibid,* § 22), Kenije (*ibid,* § 23), Južne Koreje (*ibid,* § 24), Madagaskara (*ibid,* § 25), Holandije (*ibid,* § 26), Novog Zelanda (*ibid,* § 27), Nigerije (*ibid,* 28), Rusije (*ibid,* § 29), Španije (*ibid,* § 30), Švedske (*ibid,* § 31), Švajcarske (*ibid,* § 32), Togoa (*ibid,* § 31), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 34), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 35) i Jugoslavije (*ibid,* § 36).

7 Vidi, npr. izjave Belgije (*ibid,* § 67), Kine (*ibid,* § 70), Obale Slonovače (*ibid,* § 74), Kube (*ibid,* § 75), Finske (*ibid,* § 77), Nemačke (*ibid,* §§ 81-85), Malezije (*ibid,* § 92), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 99), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 101), SSSR (*ibid,* § 106) i Jemena (*ibid,* § 107), praksu Sjedinjenih Država (*ibid,* § 103) i izveštaje o praksi Belgije (*ibid,* § 69) i Izraela (*ibid,* § 88).

8 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid,* § 17), Indonezije (*ibid,* § 21), Izraela (*ibid,* § 22), Kenije

kao metoda ratovanja, kodifikovana je u članu 54(1) I Dopunskog protokola.[3] Ova odredba je, generalno, smatrana novom u vreme usvajanja Dopunskog protokola I, ali od tada je prerasla u pravilo običajnog međunarodnog prava. Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, „namerna primena izgladnjivanja civila, kao metoda ratovanja" je ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima.[4]

Zabrana izgladnjivanja je objavljena u brojnim vojnim priručnicima.[5] Izgladnjivanje civila, kao metod ratovanja, je povreda po zakonodavstvu mnogih država.[6] Ovo pravilo podržavaju i zvanične izjave i druga praksa.[7] Ova praksa uključuje države koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice I Dopunskog protokola.[8] Suprotna praksa je, generalno, osuđena ili su je demantovale optužene strane.[9]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana izgladnjivanja kao metoda ratovanja je sadržana u II Dopunskom protokolu.[10] Pored toga, pravilo je sadržano u drugim instrumentima, koji se odnose i na nemeđunarodne oružane sukobe.[11]

Zabrana izgladnjivanja je uključena u vojne priručnike koji su primenljivi, ili su se primenjivali u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[12] Izgladnjivanje civila, kao metod ratovanja, predstavlja ratni zločin po zakonodavstvu nekoliko država.[13] Zabranu izgladnjivanja je primenio Županijski sud u Zadru u *Slučaju Perišić i ostali*, 1997. godine.[14] Dalje je ona podržana zvaničnom praksom i izveštajima o praksi, u kontekstu nemeđunarodnih oružanih sukoba.[15] Države su javno optužile

(*ibid,* § 23), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 34) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 35), zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 39), Kine (*ibid,* § 44), Etiopije (*ibid,* § 48) i Holandije (*ibid,* § 54), izjave Malezije (*ibid,* § 92), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 99) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 101) i izveštaj o praksi Izraela (*ibid,* § 88).

9 Vidi, npr. izjave Austrije (*ibid,* § 66), Kine (*ibid,* § 70), Obale Slonovače (*ibid,* § 74), Kube (*ibid,* § 75), Egipta (*ibid,* § 76), Finske (*ibid,* § 77), Nemačke (*ibid,* § 81), Irana (*ibid,* § 76), Malezije (*ibid,* § 92), Pakistana (*ibid,* § 76), Saudijske Arabije (*ibid,* § 76), Senegala (*ibid,* § 76), Turske (*ibid,* § 76), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 99), Jemena (*ibid,* § 107) i tri države (*ibid,* §§ 108-110).

10 Additional Protocol II, Article 14 (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 2).

11 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid,* § 6); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid,* § 7).

12 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 9), Australije (*ibid,* §§ 10-11), Benina (*ibid,* § 13), Kanade (*ibid,* § 14), Kolumbije (*ibid,* § 15), Hrvatske (*ibid,* § 16), Francuske (*ibid,* § 18), Nemačke (*ibid,* § 19), Mađarske (*ibid,* § 20), Kenije (*ibid,* § 23), Južne Koreje (*ibid,* § 24), Madagaskara (*ibid,* § 25), Holandije (*ibid,* § 26), Novog Zelanda (*ibid,* § 27), Nigerije (*ibid,* § 28), Rusije (*ibid,* 29), Španije (*ibid,* § 28), Togoa (*ibid,* § 33) i Jugoslavije (*ibid,* § 36).

13 Vidi, npr. zakonodavstvo Azerbejdžana (*ibid,* § 39), Belorusije (*ibid,* § 40), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 41), Hrvatske (*ibid,* § 47), Etiopije (*ibid,* § 48), Nemačke (*ibid,* § 50), Litvanije (*ibid,* § 52), Slovenije (*ibid,* § 57) i Jugoslavije (*ibid,* § 61).

14 Hrvatska, Županijski sud u Zadru, *Slučaj Perišić i drugi,* Presuda (*ibid,* § 63).

15 Vidi, npr. izjave Belgije (*ibid,* § 67), Kolumbije (*ibid,* § 72), Francuske (*ibid,* § 78), Nemačke (*ibid,* §§ 79-80), Svete Stolice (*ibid,* § 86), Iraka (*ibid,* § 87), Nigerije (*ibid,* § 94), Filipina (*ibid,* § § 96), Švedske

navodne primere primene izgladnjivanja kao metoda ratovanja u nemeđunarodnim oružanim sukobima, na primer, u građanskim ratovima u Nigeriji i Sudanu.[16]

26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca je snažno osudila „pokušaje da se izgladnjuju civili kao metod ratovanja."[17] Ova zabrana je bila podvučena i u Planu akcije za godine 2000-2003, koji je usvojila 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, 1999. godine[18]

Pravila 54-56 su logična posledica zabrane izgladnjivanja civila, kao metoda ratovanja. To znači da napadi na objekte neophodne za preživljavanje civilnog stanovništva (vidi Pravilo 54) i odbijanja pristupa humanitarnoj pomoći, namenjenoj za civile kojima je potrebna, uključujući namerno ometanje humanitarne pomoći (vidi pravila 55) ili ograničavanje slobode kretanja osoblja za humanitarnu pomoć (vidi Pravilo 56) mogu da predstavljaju povrede zabrane izgladnivanja. Praksa u pogledu Pravila 54-56 dalje pojačava status ovog pravila kao norme običajnog međunarodnog prava.

Opsada koja izaziva izgladnjivanje

Zabrana izgladnjivanja kao metoda ratovanja ne zabranjuje ratnu opsadu, u meri kojom se postiže vojni cilj, a ne izgladnjuje civilno stanovništvo. To je navedeno u vojnim priručnicima Francuske i Novog Zelanda.[19] Izraelski Priručnik o ratnom pravu objašnjava da zabrana izgladnjivanja „jasno podrazumeva da se gradskim stanovnicima mora dozvoliti da napuste grad tokom opsade."[20] Alternativno, strana koja vrši opsadu mora da dozvoli slobodan prolazak hrane i drugih osnovnih zaliha, u skladu sa Pravilom 55. Države su prijavile primenu ratovanja opsadom u Bosni i Hercegovini.[21] To su osudile i međunarodne organizacije.[22]

Blokade i embargo koji izazivaju izgladnjivanje

Isto tako, zabrana izgladnjivanja kao metoda ratovanja ne zabranjuje uvođenje pomorske blokade, u meri u kojoj se postiže vojni cilj, a ne izgladnjuje civilno

(*ibid,* § 98), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 102) i SSSR (*ibid,* § 105) i izveštaje o praksi Belgije (*ibid,* § 69), Malezije (*ibid,* § 93) i Ruande (*ibid,* § 97).

16 Vidi, npr. izjave Belgije (*ibid,* § 67) i Nemačke (*ibid,* §§ 79-80).

17 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* § 118).

18 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 119).

19 Francuska, *Priručnik POS* (*ibid,* § 136); Novi Zeland, *Vojni priručnik,* (*ibid,* § 138).

20 Izrael, *Priručnik o ratnom pravu* (*ibid,* § 137).

21 Vidi, npr. izjave Albanije (*ibid,* § 142) i Pakistana (*ibid,* § 144).

22 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 761 (*ibid,* § 145), Rez. 764 (*ibid,* § 146) i Rez. 859 (*ibid,* § 147); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* § 148); Generalna skupština UN, , Rez. 48/88, 49/10 i 49/196 (*ibid,* § 149); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/72 (*ibid,* § 150); EU, Izjava pred Generalnom skupštinom UN (*ibid,* § 153); Zapadnoevropska unija, Specijalna izjava Predsedničkog komiteta o situaciji u bivšoj Jugoslaviji (*ibid,* § 154).

stanovništvo. Princip je objavljen u San Remo priručniku o pomorskom ratovanju i nekoliko vojnih priručnika koji dalje preciziraju da, ako civilno stanovništvo nije odgovarajuće snabdeveno, blokirajuća strana mora da obezbedi slobodan prolazak zaliha humanitarne pomoći.[23] Blokade i embargoe gradova i područja su osudile Ujedinjene nacije i druge međunarodne organizacije, na primer, u vezi sa sukobima u Avganistanu i teritorijama koje je okupirao Izrael.[24] Embargoi koje nameću same Ujedinjene nacije, takođe moraju da se usklade sa ovim pravilom.

Pravilo 54: Zabranjeno je napadanje, uništavanje, uklanjanje ili činjenje nekorisnim objekata koji su neophodni za preživljavanje civilnog stanovništva.

Praksa

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo je logična posledica zabrane izgladnjivanja (vidi Pravilo 53).

Međunarodni oružani sukobi

U principu, objekti neophodni za preživljavanje civilnog stanovništva su civilni objekti i oni ne mogu biti napadani, kao takvi (vidi Pravilo 7). Posebna zabrana napada, uništavanja, uklanjanja ili činjenja nekorisnim, objekata neizbežnih za preživljavanje civilnog stanovništva je objavljena u članu 54(2) I Dopunskog protokola.[25] Saglasno Komentaru Dopunskih protokola, „ova odredba razvija princip formulisan u stavu 1. (člana 54) o zabrani izgladnjivanja civilnog stanovništva; on opisuje najuobičajenije načine na koji ovo može da se primeni".[26] Član 54(2) zabranjuje napade protiv objekata „sa izričitom namerom da se toga liši civilno stanovništvo ili protivnička strana zbog vrednosti koju ti objekti imaju za njihov opstanak, bez obzira na motiv, bilo da bi se stanovništvo iznurivalo glađu ili nagnalo da se iseli, bilo iz nekog drugog motiva.[27] Pri ratifikaciji I Dopunskog protokola, Francuska i Ujedinjeno Kraljevstvo su tvrdili da se ova odredba ne primenjuje na napade koji se vrše sa posebnim ciljem koji je drugačiji od lišavanja

23 San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tač. 102-103. (*ibid,* § 160); vojni priručnici Australije (*ibid,* § 162), Kanade (*ibid,* § 163), Francuske (*ibid,* § 165) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 169).

24 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, (*ibid,* §§ 174-175); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/74 (*ibid,* § 176) i Rez. 1995/76 (*ibid,* § 176); OIK, Konferencija ministara spoljnih poslova, Rez. 1/7-P (IS) (*ibid,* § 183).

25 I Dopunski protokol, član 54(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 188).

26 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds), *Commentary on the Additional Protocols,* ICRC, Geneva, 1987, § 2098.

27 I Dopunski protokol, član 54(2) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 17, § 188).

civilnog stanovništva vrednosti koju ti objekti imaju za njihov opstanak .[28] Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda „namerna primena izgladnjivanja civila kao metoda ratovanja njihovim lišavanjem objekata koji su neophodni za njihovo preživljavanje" je ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima.[29]

Brojni vojni priručnici utvrđuju da je zabranjeno da se napadaju, uništavaju, uklanjanju ili čine nekorisnim objekti koji su neophodni za preživljavanje civilnog stanovništva.[30] Ovo uključuje priručnike država koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice I Dopunskog protokola.[31] Dopuna sa objašnjenjima Pomorskog priručnika SAD propisuje da je ova zabrana običajno međunarodno pravo.[32] Nekoliko vojnih priručnika precizira da, da bi bila nezakonita, namera napada mora da bude da spreči snabdevanje civilnog stanovništa.[33] Većina vojnih priručnika, međutim, ne izražava takve zahteve i zabranjuje napade protiv objekata neophodnih za preživaljavanje civilnog stanovništva, kao takve.[34] To je slučaj i sa dosta nacionalnih zakonodavstava, koja to smatraju povredom ovog pravila.[35]

Nemeđunarodni oružani sukobi

U principu, objekti neophodni za preživljavanje civilnog stanovništva su civilni objekti i ne mogu, kao takvi, biti napadani (vidi Pravilo 7). Zabrana napada na objekte neophodne za preživljavanje civilnog stanovništva je navedena u II Dopunskom protokolu, i u njemu je definisana kao logična posledica zabrane izglad-

28 Francuska, Rezerve i deklaracije podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid,* § 189); Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve i deklaracije podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid,* § 190).

29 Statut MKS, član 8(2)(b)(xxiv) (*ibid,* § 192).

30 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 199-200), Belgije (*ibid,* § 201), Benina (*ibid,* § 202), Kanade (*ibid,* § 203), Kolumbije (*ibid,* § 204), Ekvadora (*ibid,* § 205), Francuske (*ibid,* §§ 206-208), Nemačke (*ibid,* §§ 209-210), Indonezije (*ibid,* § 212), Izraela (*ibid,* § 213), Kenije (*ibid,* § 214), Madagaskara (*ibid,* § 215), Holandije (*ibid,* §§ 216-217), Novog Zelanda (*ibid,* § 218), Nigerije (*ibid,* § 219), Južne Afrike (*ibid,* § 220), Španije (*ibid,* § 221), Švedske (*ibid,* § 222), Švajcarske (*8bid,* § 223), Togoa (*ibid,* § 224), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 225), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 226-227) i Jugoslavije (*ibid,* § 228)

31 Vidi vojne priručnike Francuske (*ibid,* § 206), Indonezije (*ibid,* § 212), Izraela (*ibid,* § 213), Kenije (*ibid,* § 214), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 225) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 226-227).

32 Sjedinjene Države, *Dopuna Pomorskog priručnika sa tumačenjem* (*ibid,* § 227).

33 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 200), Ekvadora (*ibid,* § 205), Francuske (*ibid,* § 208), Nemačke (*ibid,* § 210), Novog Zelanda (*ibid,* § 218), Španije („sa namerom da se izgladnjuje civilno stanovništvo"" (*ibid,* § 222), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 226-227) i Jugoslavije (*ibid,* § 228).

34 Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid,* 201), Benina (*ibid,* § 202), Kanade („šta god da je motiv") (*ibid,* § 203), Kolumbije (*ibid,* § 204), Francuske (*ibid,* §§ 206-207), Indonezije (*ibid,* § 212), Izraela (*ibid,* § 213), Kenije (*ibid,* § 214), Madagaskara (*ibid,* § 215), Holandije („šta god da je motiv") (*ibid,* §§ 216-217), Nigerije (*ibid,* § 219), Južne Afrike (*ibid,* § 220), Švajcarske (*ibid,* § 223), Togoa (*ibid,* § 224) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 225).

35 Vidi, npr. zakonodavstvo Kolumbije (*ibid,* § 233), Češke Republike (*ibid,* § 235), Estonije (*ibid,* § 237), Holandije (*ibid,* § 245), Perua (*ibid,* § 249), Slovačke (*ibid,* § 250) i Španije (§ 251); vidi i nacrte zakonodavstava Avganistana (*ibid,* 229), Salvadora (*ibid,* § 236) i Nikaragve (*ibid,* § 247).

njivanja.[36] Kao što je navedeno u Komentaru Dopunskih protokola, ova odredba „razvija princip koji zabranjuje izgladnjivanje od početka, primenjeno protiv civila, podvlačeći najuobičajenije načine na koje se izgladnjivanje primenjuje."[37] Pored toga, ovo pravilo je sadržano u drugim instrumentima koji se odnose i na nemeđunarodne oružane sukobe.[38]

Zabrana je objavljena u vojnim priručnicima primenljivim, ili koji su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[39] Napad na objekte neophodne za preživljavanje civilnog stanovništva je povreda po zakonodavstvima nekoliko država.[40] Na ovo pravilo ukazuju i zvanične izjave i druga praksa koja se odnosi na nemeđunarodne oružane sukobe.[41]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe. Navodne povrede ovog pravila su, generalno, osuđene, posebno od Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija, na primer, u odnosu na sukobe u Bosni i Hercegovini i Demokratskoj Republici Kongo.[42] 26. međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, 1995. godine, podvukla je, opštim terminima „zabranu napada, uništavanja, uklanjanja ili činjenja nekorisnim, objekata neophodnih za preživljavanje civilnog stanovništva."[43]

Zabrana je podvučena i u Planu akcije za godine 2000-2003, koji je usvojila 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, 1999. godine.[44]

36 I Dopunski protokol, član 14. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 191).

37 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds), *Commentary on the Additional Protocols,* ICRC, Geneva, 1987, § 4800.

38 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka. 6 (cit. u Vol. II, Ch. 17, § 194); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid,* § 195).

39 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 198), Australije (*ibid,* §§ 199-200), Benina (*ibid,* § 202), Kanade (*ibid,* § 203), Kolumbije (*ibid,* § 204), Ekvadora (*ibid,* § 205), Francuske (*ibid,* § 208), Nemačke (*ibid,* §§ 209-210), Kenije (*ibid,* § 214), Madagaskara ((*ibid,* § 215), Holandije (*ibid,* § 216), Novog Zelanda (*ibid,* 218), Nigerije (*ibid,* § 219), Južne Afrike (*ibid,* § 220), Španije (*ibid,* § 221), Togoa (*ibid,* § 224) i Jugoslavije (*ibid,* § 228).

40 Vidi, npr. zakonodavstva Kolumbije (*ibid,* § 233), Estonije (*ibid,* § 237), Nemačke (*ibid,* § 239), Irske (*ibid,* § 241), Norveške (*ibid,* § 248) i Španije (*ibid,* § 251); vidi i zakonodavstva Češke Republike (*ibid,* § 235) i Slovačke (*ibid,* § 250), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 229), Salvadora (*ibid,* § 236) i Nikaragve (*ibid,* § 247).

41 Vidi, npr. izjave Kolumbije (*ibid,* § 259) i Filipina (*ibid,* § 267) i izveštaje o praksi Malezije (*ibid,* § 266) i Ruande (*ibid,* § 268).

42 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* §§ 274-275); Visoki komesar za ljudska prava UN i generalni za humanitarne poslove podsekretar UN, Saopštenje za štampu situaciji u Demokratskoj Republici Kongo (*ibid,* § 281); EU, Izjava Predsedništva o situaciji u Demokratskoj Republici Kongo (*ibid,* § 283).

43 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* § 286).

44 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 287).

MKCK je pozvao strane i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju ovo pravilo.[45]

Izuzeci

Postoje dva izuzetka od zabrane napada na objekte neophodne za preživljavanje civilnog stanovništva. Prvi izuzetak se zasniva na stanovištu da ti objekti mogu da se napadnu ako se kvalifikuju kao vojni ciljevi. I Dopunski protokol predviđa da to može da bude slučaj ako se objekti koriste kao podrška samo za borce ili ako direktno podržavaju vojnu akciju.[46] Ovaj izuzetak se navodi u nekoliko vojnih priručnika, nekom zakonodavstvu i zvaničnim izjavama.[47] Međutim, ova praksa prihvata da kada se takvi objekti ne koriste samo kao podrška borcima nego i kao direktna podrška vojnoj akciji, zabrana izgladnjivanja zabranjuje napad na takve objekte ako bi se od napada moglo očekivati da izazove izgladnjivanje civilnog stanovništva. Praksa uključuje države koje nisu članice I Dopunskog protokola.[48] Nije jasno, međutim, da li se ovaj izuzetak primenjuje i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, pošto član 14. II Dopunskog protokola to ne predviđa, a nema prakse koja to podržava.

Drugi izuzetak se sastoji od tzv. „politike spaljene zemlje" primenjene u odbrani nacionalne teritorije protiv invazije. Dopunski protokol I dozvoljava ovaj izuzetak „priznajući vitalni interes bilo koje strane u sukobu u odbrani svoje nacionalne teritorije protiv invazije....ako to zahteva imperativna vojna potreba."[49] Ovaj izuzetak je prihvaćen u nekoliko vojnih priručnika i zvaničnih izjava.[50] Ova praksa uključuje države koje nisu članice I Dopunskog protokola.[51] Ostaje sporno, međutim, da li se izuzetak, politika spaljene zemlje, primenjuje u nemeđunarodnim oružanim sukobima, jer ga član 14. II Dopunskog protokola

45 Vidi, npr. MKCK, Sukob u Južnoj Africi: Apel MKCK (*ibid,* § 290), Memorandum o saglasnosti o primeni međunarodnog humanitarnog prava (*ibid,* § 291), Apel u ime civila u Jugoslaviji (*ibid,* § 293), Saopštenje za štampu br. 1705 (*ibid,* § 296), Saopštenje za štampu br. 1712 (*ibid,* § 297), Saopštenje za štampu br. 1726 (*ibid,* § 297), Memorandum o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava u Angoli (*ibid,* § 298) i Memorandum o postupanju u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom snaga koje učestvuju u Operaciji Turquoise (*ibid,* § 299).

46 I Dopunski protokol, član 54(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 308).

47 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 313), Belgije (*ibid,* § 314), Kanade (*ibid,* § 315), Izraela (*ibid,* § 316), Holandije (*ibid,* § 317), Novog Zelanda (*ibid,* § 318), Španije (*ibid,* § 319), Švedske (*ibid,* § 320) i Jugoslavije ((*ibid,* § 321) i zakonodavstvo Španije (*ibid,* § 323); vidi i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 322) i izjave Kolumbije (*ibid,* § 325) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 327).

48 Vidi Izrael, *Priručnik ratnog prava* (*ibid,* § 316); Sjedinjene Države, Obraćanje zamenika pravnog savetnika Ministarstva spoljnih poslova (*ibid,* 327).

49 I Dopunski protokol, član 54(5) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 333).

50 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 336-337), Kanade (*ibid,* § 338), Nemačke (*ibid,* § 340), Izraela (*ibid,* § 341), Holandije (*ibid,* § 342), Novog Zelanda (*ibid,* § 343), Španije (*ibid,* § 344), Švedske (*ibid,* § 345) i Jugoslavije (*ibid,* 347); izjave Švedske (*ibid,* § 350) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 351).

51 Vidi, npr. vojne priručnike Izraela (*ibid,* § 341) i izjavu Sjedinjenih Država (*ibid,* § 351).

ne sadrži. Kolumbijski Osnovni vojni priručnik navodi da je „u svim oružanim sukobima" zabranjeno narediti politiku spaljene zemlje kao metod vođenja borbe.[52]

Ratne represalije protiv objekata neophodnih za preživljavanje civilnog stanovništva se razmatraju u Odeljku 41.

Definicija objekata neophodnih za preživljavanje civilnog stanovništva

Dopunski protokoli I i II predviđaju sledeće primere objekata neophodnih za preživljavanje civilnog stanovništva: rezerve hrane, poljoprivredna područja za proizvodnju hrane, useve, stoku, instalacije za pitku vodu i zalihe, irigacione radove.[53] Ova lista primera nije iscrpna, na šta ukazuju reči „kao što su" u relevantnim odredbama. Tokom pregovora o Elementima zločina za Međunarodni krivični sud, bilo je prihvaćeno da obično značenje reči „izgladnjivanje" pokriva ne samo restriktivnije značenje izgladnjivanja kao ubijanja, lišavanjem vode i hrane, nego i opštije značenje lišavanja ili nedovoljnog snabdevanja nekim osnovnim artiklima, nečim što je neophodno za preživljavanje. Kao rezultat, drugi primeri koji su pomenuti tokom pregovaranja uključili su neophodne artikle koji nisu hrana, kao što su lekovi i, u nekim slučajevima, ćebad.[54] Važno je podvući, u tom pogledu, da oba Dopunska protokola, I i II, smatraju hranu i medicinske zalihe kao osnovne za preživljavanje civilnog stanovništva, dok I Dopunski protokol pominje i odeću, posteljinu i sredstva za smeštaj.[55]

Pravilo 55: Strane u sukobu moraju da dozvole i olakšaju brz i nesmetan prolazak humanitarne pomoći, podvrgnute njihovom pravu na kontrolu, koja je nepristrasna po svom karakteru i sprovodi se bez nepovoljnog razlikovanja, za civile kojima je potrebna.

Praksa

Tom II, Odeljak 17, Poglavlje C.

52 Kolumbija, *Osnovni vojni priručnik* (*ibid,* § 339).

53 I Dopunski protokol, član 54(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 188), II Dopunski protokol, član 14. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 191).

54 Knut Dörmann, „Prepataratory Commission for the International Criminal Court: The Elements of War Crimes-Part II: Other Serious Violations of the Laws and Customs Applicable in International and Non-International Armed Conflicts", *International Review of the Red Cross,* Vol. 83, 2001, pp. 475-476.

55 I Dopunski protokol, član 69(1); II Dopunski protokol, član 18(2).

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Četvrta ženevska konvencija zahteva od država da „dozvole slobodan prolazak, u svim okolnostima, medicinskih i bolničkih zaliha", koje su namenjene samo za civile i „slobodan prolazak svih pošiljki osnovnih rezervi hrane, odeće i sredstava za osveženje namenjenih za decu ispod 15 godina, trudnice i majke."[56] I Dopunski protokol proširuje ovu obavezu, da pokrije „brzi i neometani prolazak svih pošiljki pomoći, opreme i osoblja."[57] Ovo proširenje je, generalno, prihvaćeno, uključujući države koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice I Dopunskog protokola.[58]

Mnogi vojni priručnici sadrže obavezu da se dozvoli i olakša pristup humanitarne pomoći civilima kojima je potrebna.[59] Obaveza da se dozvoli i olakša pristup humanitarne pomoći civilima kojima je potrebna, podržana je i zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[60] Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija, posebno, je u mnogim prilikama podsećao na nesmetani pristup za napore za humanitarnu pomoć u Iraku i u svim područjima pogođenim sukobom između Jermenije i Azerbejdžana.[61]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zahtev da se dozvoli i olakša pristup humanitarne pomoći civilima kojima je potrebna bio je uključen u nacrt I Dopunskog protokola, koji je usvojio II Komitet Diplomatske konferencije na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, ali je izostavljen u poslednjem trenutku, kao deo paketa koji je imao za cilj usvajanje jednostavnijeg teksta.[62] Kao rezultat, II Dopunski protokol zahteva da akcije pomoći, za

56 Četvrta ženevska konvencija, član 23. (cit. u Vol. II, Ch. 17, § 361).

57 I Dopunski protokol, član 70(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 362).

58 Vidi, npr. vojne priručnike Kenije (*ibid,* § 388), i izjavu Sjedinjenih Država (*ibid,* § 435).

59 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine („dozvoli") (*ibid,* §§ 380-381), Australije („dozvoli") (*ibid,* § 383), Kanade („dozvoli" i „olakša" u slučaju ratne opsade) (*ibid,* § 384), Kolumbije („dozvoli") (*ibid,* 385), Nemačke („dopusti") (*ibid,* § 386), Italije („prihvati") (*ibid,* § 387), Kenije („dozvoli i olakša") (*ibid,* 388), Holandije („mora da dâ" i „olakša") (*ibid,* § 389), Novog Zelanda („dozvoli") (*ibid,* § 390), Rusije („dâ sve olakšice") (*ibid,* 391), Švajcarske („sve neophodne olakšice") (*ibid,* § 393), Ujedinjenog Kraljevstva („dozvoli" , „sve neophodne olakšice" i „garantuje") (*ibid,* §§ 394-395) i Sjedinjenih Država („saglasi" i „olakša") (*ibid,* § 396).

60 Vidi, npr. izjave Norveške ((*ibid,* § 430) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 435) i izveštaj o praksi Kuvajta (*ibid,* § 426).

61 Savet bezbednosti UN, Rez. 688 (*ibid,* § 440), Rez. 706 (*ibid,* § 441), Rez. 822 (*ibid,* § 445), Rez. 853 (*ibid,* § 448) i Rez. 874 (*ibid,* 449)

62 Nacrt II Dopunskog protokola, član 33. (*ibid,* § 363).

civilno stanovništvo kome je potrebna, budu organizovane, ali ne sadrži posebnu odredbu o pristupu humanitarne pomoći, čak i ako je takav pristup jasno *conditio sine qua non* za akcije pomoći.[63] Pored toga, ovo pravilo je sadržano u drugim instrumentima koji se odnose i na nemeđunarodne oružane sukobe.[64]

Obaveza da se dozvoli slobodan prolazak zaliha pomoći se navodi i u vojnim priručnicima koji su primenljivi, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[65] Obaveza da se dozvoli slobodan prolazak zaliha pomoći je podržana i mnogim zvaničnim izjavama i drugom praksom, koja se odnosi na nemeđunarodne oružane sukobe.[66]

Takođe je važno da, po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, uništavanje, definisano tako da uključuje „namerno podvrgavanje takvim životnim uslovima kojima se, *između ostalog,* onemogućava korišćenje hrane i lekova, a takvi uslovi vode uništavanju dela populacije", predstavlja zločin protiv čovečnosti, kad je izvršeno kao deo rasprostranjenog ili sistematskog napada usmerenog protiv bilo kog civilnog stanovništva, sa znanjem o karakteru napada.[67] Zakonodavstvo brojnih država propisuje kao zločin takvo uništavanje.[68]

Suprotna praksa je, generalno, osuđivana i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Na primer, režim Mengistua u Etiopiji je navodno koristio sprečavanje pristupa hrani, kao oružje protiv pobunjeničkih grupa, uključujući zabranu kretanja zaliha pomoći posle izbijanja gladi na kraju 1989. godine. Međutim, prema izveštaju, „posle snažnog međunarodnog pritiska protiv te politike, Mengistu je povukao svoju odluku."[69] Ujedinjene nacije su posebno podsećale na poštovanje ovog pravila. Savet bezbednosti UN, na primer, je pozvao strane u brojnim sukobima, kao što su oni u Avganistanu, Angoli, između Jermenije i Azerbejdžana, u Bosni i Hercegovini, Burundiju, Demokratskoj

63 II Dopunski protokol, član 18(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 680).

64 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 9. (*ibid,* § 368); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.6 (*ibid,* § 369); Sporazum Bahir Dar tačka 2. (*ibid,* § 370); Sporazum prekidu vatre u Republici Jemenu, tačka 3. (*ibid,* § 373); Vodeći principi o internom raseljavanju, Principe 2.5 (*ibid,* § 375); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 9.9 (*ibid,* § 376); Sporazum o obezbeđivanju humanitarne pomoći u Sudanu, tačka 1. (*ibid,* § 377).

65 Vidi, npr. vojne priručnike Kolumbije (*ibid.,* § 385), Nemačke (*ibid.,* § 386), Italije (*ibid,* § 387) i Kenije (*ibid,* § 388).

66 Vidi, npr. izjave Nemačke (*ibid,* § 423), Nigerije (*ibid,* § 429), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 434) i Jugoslavije (*ibid,* 437), praksu Jordana (*ibid,* 425), Filipina (*ibid,* §§ 431-432) i Jugoslavije (*ibid,* § 438) i izveštaj o praksi Ruande (*ibid,* § 433).

67 Statut MKS, član 7. (*ibid,* § 365).

68 Vidi, npr. zakonodavstvo Australije (*ibid,* § 397), Azerbejdžana (*ibid,* § 398), Belgije (*ibid,* § 400), Kambodže (*ibid,* § 402), Kanade (*ibid,* § 403), Konga (*ibid,* § 404), Nemačke (*ibid,* § 407), Izraela (*ibid,* § 409), Malija (*ibid,* § 410), Novog Zelanda (*ibid,* § 411), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 415), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 416-417) i Vijetnama (*ibid,* § 418); vidi i nacrte zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 401) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 414).

69 Vidi Thomas P. Ofcansky and LaVerle Berry (eds), *Ethiopia: A Country Study* (*ibid.,* § 422).

Republici Kongo, Gruziji, Kosovu, Liberiji, Somaliji i Jemenu, da obezbede nesmetani pristup humanitarnoj pomoći.[70] U rezoluciji usvojenoj 1999. godine, o deci u oružanim sukobima, Savet bezbednosti UN je pozvao sve strane u oružanim sukobima „da osiguraju punu, sigurnu i nesmetanu pomoć deci pogođenoj oružanim sukobima".[71] U drugim rezolucijama, usvojenim 1999. godine, o zaštiti civila u oružanim sukobima, Savet bezbednosti UN je izrazio svoju zabrinutost zbog „poricanja sigurnog i nesmetanog pristupa ljudima u stanju potrebe" i podvukao „značaj sigurnosti i neometanog pristupa humanitarnog osoblja civilima u oružanim sukobima."[72] Izjave su ponovljene u rezolucijama usvojenim 2000. godine.[73]

26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1995. godine je podvukla „značaj da humanitarne organizacije imaju neometan pristup u vreme oružanog sukoba civilnom stanovništvu kome je potrebna pomoć, u skladu sa primenljivim pravilima međunarodnog humanitarnog prava."[74] Plan akcije za godine 2000-2003, koji je usvojila 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine, zahteva da sve strane u oružanom sukobu osiguraju da „se omogući brz i nesmetan pristup civilnom stanovništvu, nepristrasnim humanitarnim organizacijama u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom, da bi one mogle da obezbede pomoć i zaštitu stanovništvu."[75] MKCK podseća strane u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju ovo pravilo.[76]

70 Savet bezbednosti UN, Rez. 752 (*ibid,* § 442), Rez. 757 (*ibid,* § 443), Rez. 794 (*ibid,* § 444), Rez. 822 (*ibid,* § 445), Rez. 824 (*ibid,* 446), Rez. 851 (*ibid,* § 447), Rez. 853 (*ibid,* 448), Rez. 874 (*ibid,* § 449), Rez. 876 (*ibid,* § 450), Rez. 908 (*ibid,* § 451), Rez. 931 (*ibid,* § 452), Rez. 998 (*ibid,* 453), Rez. 1004 (*ibid,* § 454), Rez. 1019 (*ibid,* § 1059 i 1071(*ibid,* § 457), Rez. 1083 (*ibid,* § 459), Rez. 1160 (*ibid,* § 460), Rez. 1199 (*ibid,* 461), Rez. 1213 (*ibid,* § 462), Rez. 1239 (*ibid,* § 463), Rez. 1291 (*ibid,* § 468), Rez. 1333 (*ibid,* § 471) i Predsednička izjava (*ibid,* §§ 472-479 i 483).

71 Savet bezbednosti UN, Rez. 1261 (*ibid,* § 464).

72 Savet bezbednosti UN, Rez. 1265 (*ibid,* § 466).

73 Savet bezbednosti UN, Rez. 1296 (*ibid,* § 469) i Rez. 1314 (*ibid,* § 470).

74 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* § 533).

75 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 536).

76 Vidi, npr. MKCK, Sukob u Južnoj Africi: Apel MKCK (*ibid,* § 540), Saopštenje za štampu br. 1448 (*ibid,* § 541), *Godišnji izveštaj 1986.* (*ibid,* § 542), Saopštenje za štampu, MKCK demantuje navode (*ibid,* § 545), Saopštenje za štampu, Tadžikistan: MKCK zahteva poštovanje humanitarnog prava (*ibid,* § 546), Saopštenje za štampu br. 1744 (*ibid,* 547), Saopštenje za štampu, Apel MKCK za poštovanje međunarodnog humanitarnog prava u centralnoj Bosni (*ibid,* § 548), Saopštenje za štampu br. 93/92 (*ibid,* § 550), Memorandum o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava u Angoli (*ibid,* § 553), Memorandum o postupanju u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom snaga koje učestvuju u Operaciji Turquoise (*ibid,* § 554), Saopštenje za štampu br. 97/08 (*ibid,* § 556) i Saopštenje za štampu br. 01/47 (*ibid,* § 558).

Odobrenje

Oba Dopunska protokola, I i II, zahtevaju odobrenje strana, koje su u pitanju, da se preduzmu akcije pomoći.[77] Veći deo prikupljene prakse ne pominje ovaj zahtev. Ipak je očigledno da humanitarne organizacije ne mogu da deluju bez odobrenja strane koja je u pitanju. Međutim, to odobrenje ne sme da se odbije iz proizvoljnih razloga. Ako je utvrđeno da civilnom stanovništvu preti izgladnjivanje, a humanitarna organizacija koja obezbeđuje pomoć, na nepristrasnoj i nediskriminatorskoj osnovi, je u stanju da popravi situaciju, strana je obavezna da joj dâ odobrenje.[78] 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, 1995.godine, je podvukla obavezu svih strana u sukobu „da prihvate, pod uslovima propisanim međunarodnim humanitarnim pravom, nepristrasne operacije humanitarne pomoći za civilno stanovništvo, kad nedostaju osnovne zalihe za njegovo preživljavanje."[79] Dok odobrenje ne može da se odbije iz proizvoljnih razloga, praksa prihvata da strana u sukobu može da vrši kontrolu nad akcijom pomoći.[80] Pored toga, osoblje za humanitarnu pomoć mora da poštuje domaće pravo o pristupu teritoriji i mora da poštuje važeće bezbednosne zahteve.[81]

Praksa, dalje, ukazuje da strana koja izvodi opsadu, blokadu ili embargo, koji izazivaju izgladnjivanje civilnog stanovništva, ima obavezu da obezbedi pristup humanitarne pomoći, za civilno stanovništvo kome je potrebna (vidi komentar Pravila 53). U pogledu okupiranih teritorija, Četvrta ženevska konvencija nameće obavezu okupacionoj sili da osigura hranu i lekove za stanovništvo.[82] Imalo bi smisla, iako praksa to još nije razjasnila, da se zahteva da sve strane u sukobu osiguraju da njihovo stanovništvo ima pristup osnovnim potrebama, i ako nisu na raspolaganju zadovoljavajuće zalihe, da apeluje za međunarodnu humanitarnu pomoć, a ne da čekaju da se takva pomoć ponudi.

Ometanje humanitarne pomoći

Praksa ukazuje da svaka strana u sukobu mora da se uzdrži od namernog ometanja podele humanitarnih zaliha civilima kojima je potrebna pomoć, u područji-

77 I Dopunski protokol, član 70(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 679); II Dopunski protokol, član 18(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 680).

78 Vidi, Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds), *Commentary on the Additional Protocols* (*ibid.,* § 539); vidi i § 2805 of the *Commentary.*

79 26. Međunarodni komitet Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (cit. u Vol. II, Ch. 17, § 533).

80 Vidi, npr. Četvrta ženevska konvencija, član 23. (*ibid,* § 361); I Dopunski protokol, član 70(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 362); vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 380), Australije (*ibid,* § 383), Kanade (*ibid,* § 384), Nemačke (*ibid,* § 386), Kenije (*ibid,* § 388), Holandije (*ibid,* § 389), Novog Zelanda (*ibid,* § 390), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 394) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 396).

81 I Dopunski protokol, član 71(4) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 725).

82 Četvrta ženevska konvencija, član 55.

ma pod svojom kontrolom. Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, „namerno ometanje humanitarnih pošiljki" kao deo primene izgladnjivanja civila, kao metoda ratovanja, je ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima.[83] Takvo ometanje je povreda i po zakonodavstvima brojnih država,[84] od kojih se neka primenjuju i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[85]

Ometanje akcija pomoći u Bosni i Hercegovini je bilo široko osuđeno.[86] Brojne rezolucije Saveta bezbednosti UN, Generalne skupštine UN i Komisije UN za ljudska prava osuđuju takvo ometanje.[87] Neke od ovih rezolucija su izričito upućene oružanim snagama vlada, dok su druge izričito upućene oružanim pobunjeničkim grupama.

Dok neke rezolucije ne kvalifikuju zabranu ometanja humanitarne pomoći, druge samo zabranjuju „namerno" ili „uporno" ometanje. I ugovorno pravo i praksa ukazuju da strane u sukobu mogu da preduzmu brojne mere kontrole sadržaja i raspodele humanitarne pomoći, ali ne mogu da „namerno" ometaju raspodelu kao takvu. Takve mere kontrole mogu da uključe zahtev za nadzorom nad pošiljkama pomoći i njenoj raspodeli.[88]

Pristup humanitarne pomoći preko trećih država

I Dopunski protokol zahteva neometani prolazak humanitarne pomoći, ne samo od strana u sukobu, nego od bilo koje države članice Protokola.[89] Takvu odredbu je II Komitet Diplomatske konferencije za usvajanje Dopunskih protokola bio uključio u nacrt II Dopunskog protokola, ali je ona izostavljena u poslednjem trenutku, kao deo paketa koji jer bio usmeren na usvajanje jednostavnijeg teksta.[90]

83 Statut MKS, član 8(2)(b)(xxv) (cit. u Vol. II, Ch. 17, § 564).

84 Vidi, npr. zakonodavstvo Australije (*ibid,* 569), Kanade (*ibid,* § 572), Kolumbije (*ibid,* 573), Konga (*ibid,* § 574), Gruzije (*ibid,* § 576), Nemačke (*ibid,* § 577), Irske (*ibid,* § 578), Malija (*ibid,* § 579), Holandije (*ibid,* § 580), Novog Zelanda (*ibid,* 581), Norveške (*ibid,* 583), Filipina (*ibid,* 584) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 586); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid,* § 571), Salvadora (*ibid,* § 575), Nikaragve (*ibid,* § 582) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 585).

85 Vidi, npr. zakonodavstva Kolumbije (*ibid,* § 573) i Nemačke (*ibid,* § 577); vidi i nacrte zakonodavstava Salvadora (*ibid,* § 575) i Nikaragve (*ibid,* § 582).

86 Vidi, npr. izjave Kine (*ibid,* § 589), Egipta (*ibid,* § 590), Irana (*ibid,* § 590), Pakistana (*ibid,* § 590), Saudijske Arabije (*ibid,* § 590), Senegala (*ibid,* § 590), Turske (*ibid,* § 590) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 593); vidi i izjave Nemačke vis-ŕ-vis Sudana i Avganistana (*ibid,* §§ 591-592).

87 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 758 (*ibid,* § 594), Rez. 761 (*ibid,* § 595), Rez. 770 (*ibid,* § 596), Rez. 771 (*ibid,* § 597), Rez. 787 (*ibid,* § 598), Rez. 794 (*ibid,* § 599), Rez. 836 (*ibid,* § 600), Rez. 945 i 952 (*ibid,* § 601), Rez. 998 (*ibid,* § 602), Rez. 1132 (*ibid,* § 603) i Rez. 1193 (*ibid,* § 604); Generalni sekretar UN, Rez. 46/242 (*ibid,* § 622), Rez. 49/196 i 50/193 (*ibid,* § 623), Rez. 52/140 (*ibid,* § 624) i Rez. 52/145 (*ibid,* § 625); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1983/29 (*ibid,* § 626), Rez. 1994/72 (*ibid,* § 627), Rez. 1994/75 (*ibid,* § 628), Rez. 1995/77 (*ibid,* § 629), Rez. 1995/89 (*ibid,* § 630), Rez. 1996/73 (*ibid,* § 631) i Rez. 1998/67 (*ibid,* 632).

88 Vidi I Dopunski protokol, član 79(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 362).

89 I Dopunskog protokola, član 70(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 656).

90 Nacrt II Dopunskog protokola, član 33(2) (*ibid,* § 657).

U rezoluciji, usvojenoj 2000. godine, o zaštiti civila u oružanim sukobima, Savet bezbednosti UN je podsetio „sve strane koje su u pitanju, uključujući susedne države, da potpuno saradjuju" u obezbeđivanju pristupa za humanitarno osoblje.[91] Ranije, 1994. godine, Savet bezbednosti je pozvao „države koje se graniče sa Ruandom....da olakšaju transfer roba i isporuka za zadovoljavanje potreba raseljenih lica u Ruandi."[92] Rukovodeći principi humanitarne pomoći, koje je usvojila Generalna skupština UN 1991. godine, podvlače da „države u blizini vanrednih stanja se pozivaju da učestvuju, blisko sa pogođenim državama, u međunarodnim naporima, sa ciljem da olakšavaju, u mogućem obimu, tranzit humanitarne pomoći."[93]

Pravo civilnog stanovništva koje ima potrebu da primi humanitarnu pomoć

Postoji praksa koja prihvata da je civilno stanovništvo, koje ima potrebu, ovlašćeno da primi humanitarnu pomoć, nužnu za svoje preživljavanje, u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom. Četvrta ženevska konvencija priznaje pravo zaštićenih lica da podnose zahteve silama zaštitnicama, MKCK ili nacionalnom društvu Crvenog krsta ili Crvenog polumeseca, kao i bilo kojoj organizaciji koja bi mogla da im pomogne.[94] Dopunski protokoli implicitno priznaju ovlašćenje civilnog stanovništva kome je potrebna pomoć da primaju humanitarnu pomoć kako oni zahtevaju, koje akcije pomoći „treba da se preduzmu", kad je stanovništvu potrebna pomoć.[95]

Druga praksa država izričito priznaje ovo pravo. Nikaragvanski vojni priručnik, na primer, utvrđuje da „civilno stanovništvo ima pravo da prima pomoć koja mu je potrebna."[96] Ovo pravo je priznato i u praksi koja se odnosi na međunarodne oružane sukobe.[97]

Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija UN za ljudska prava su u nekoliko prilika podvukli obavezu da se civilima omogući pristup isporukama pomoći.[98] U izveštaju o vanrednoj pomoći Sudanu 1996.godine, generalni sekretar UN je izjavio da:

Svaki pokušaj da se smanje kapaciteti međunarodne zajednice da odgovori na uslove patnje i teškoća civilnog stanovništva u Sudanu samo može da dovede do pojave

91 Savet bezbednosti UN, Rez. 1296 (*ibid,* § 666).
92 Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* § 667).
93 Generalna skupština UN, Rez. 46/182 (*ibid,* 668).
94 Četvrta ženevska konvencija, član 30 stav prvi (*ibid,* § 678).
95 I Dopunski protokol, član 70(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 679); II Dopunski protokol, član 18(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 680).
96 Nikaragva, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 688).
97 Vidi, npr. praksu Kolumbije (*ibid,* § 696).
98 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 824 (*ibid,* § 701); Generalni sekretar UN, Rez. 55/2 (*ibid,* § 704); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1995/77 (*ibid,* § 795).

nepokolebljivog izraza zabrinutosti zbog povrede priznatih humanitarnih principa, najvažnijeg, prava civilnog stanovništva da prima humanitarnu pomoć u vremenima rata.[99]

26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1995, ponovo je potvrdila „pravo civilnog stanovništva, kome je potrebna pomoć, da koristi nepristrasne akcije humanitarne pomoći, u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom."[100] U komunikaciji sa medijima, 1997.godine, u vezi sa sukobom u Zairu, MKCK je apelovao na sve koji su u pitanju da „poštuju pravo žrtava na pomoć i zaštitu."[101]

Pravilo 56: Strane u sukobu moraju da osiguraju slobodu kretanja ovlašćenog osoblja za humanitarnu pomoć, neophodnu za vršenje njegovih funkcija. Samo u slučaju imperativne vojne potrebe, njegovo kretanje može privremeno da se ograniči.

Praksa

Tom II, Odeljak 17, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Obaveza da se osigura sloboda kretanja je logična posledica obaveze da se obezbedi pristup civilima kojima je potrebna pomoć i zabrane namernog ometanja raspodele humanitarne pomoći (vidi Pravilo 55).

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Obaveza da se dozvoli sloboda kretanja ovlašćenom humanitarnom osoblju je predviđena u I Dopunskom protokolu.[102] II Dopunski protokol zahteva da akcije za civilno stanovništvo, kome treba pomoć, budu organizovane, ali ne sadrži posebnu odredbu o slobodi kretanja osoblja za humanitarnu pomoć, koja je neophodna za obezbeđivanje humanitarne pomoći.[103]

99 Generalni sekretar UN, Izveštaj o vanrednoj pomoći Sudanu (*ibid,* § 706); vidi i Vidi Izveštaj o zaštiti humanitarne pomoći za izbeglice i druge u situacijama oružanog sukoba for (*ibid,* § 707) i Izveštaj o zaštiti civila u oružanom sukobu (*ibid,* §§ 708-709).

100 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca , Res. II (*ibid,* § 713).

101 MKCK, Saopštenje za štampu br. 97/08 (*ibid,* § 721).

102 I Dopunski protokol, član 71(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 725).

103 II Dopunski protokol, član 18(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 680).

Izmenjeni i dopunjeni Protokol II uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju predviđa slobodu kretanja, kao i potrebu brzog i neometanog prolaska osoblja za humanitarnu pomoć, nametanjem dužnosti svakoj strani u sukobu da preduzme „ takve mere koje su neophodne da zaštite jedinicu ili misiju od dejstva mina, mina iznenađenja i drugih sredstava, u bilo kom području pod svojom kontrolom". On, posebno, obezbeđuje da svaka visoka ugovorna strana ili strana u sukobu:

ako je pristup ili prolazak kroz bilo koje mesto pod njenom kontrolom neophodan za izvršenje funkcija misije i da bi obezbedila osoblju misije siguran prolazak u to mesto, ili kroz njega:

(aa) ako to tekuća neprijateljstva ne sprečavaju, da informiše šefa misije o sigurnom putu do tog mesta, ako raspolaže informacijama; ili
(bb) ako informacije o sigurnom putu nisu obezbeđene u skladu sa podtačkom (aa), da očisti liniju kroz minska polja, onoliko koliko je neophodno i moguće.[104]

Potreba da osoblje za humanitarnu pomoć uživa slobodu kretanja neophodnu za vršenje njegovih funkcija su se zahtevale u praksi, u odnosu i na međunarodne i na nemeđunarodne oružane sukobe. Povrede ovog pravila su bile osuđivane, nezavisno od toga da li je sukob bio međunarodni ili nemeđunarodni. Ujedinjene nacije, posebno, su dale brojne izjave i usvojile brojne rezolucije u tom pogledu, od kojih su se mnoge odnosile na nemeđunarodne oružane sukobe. Savet bezbednosti, na primer, je pozvao sve strane u sukobima u Avganistanu, Angoli, Bosni i Hercegovini, Gruziji, Liberiji, Somaliji, Tadžikistanu i području Velikih jezera, da osiguraju slobodu kretanja osoblju za humanitarnu pomoć.[105] U rezoluciji, usvojenoj 1999.godine, o zaštiti civila u oružanim sukobima, Savet bezbednosti je podvukao „potrebu za borce da osiguraju....slobodu kretanja....osoblja međunarodnih humanitarnih organizacija".[106] U rezoluciji o istom pitanju, usvojenoj 2000. godine, Savet bezbednosti je ponovio „svoj poziv svim stranama koje su u pitanju, uključujući i strane koje nisu države, da osiguraju...slobodu kretanja... osoblju humanitarnih organizacija."[107]

MKCK poziva strane i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju ovo pravilo.[108]

[104] Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 12. (cit. u Vol. II, Ch. 29, § 352).

[105] Savet bezbednosti UN, Rez. 746 (cit. u Vol. II, Ch. 17, § 734), Rez. 751 (*ibid,* § 735), Rez. 819 (*ibid,* § 736), Rez. 998 (*ibid,* § 737), Rez. 1075 (*ibid,* § 738), Rez. 1078 (*ibid,* § 739), Rez. 1080 (*ibid,* § 740), Rez. 1083 (*ibid,* 741), Rez. 1088 (*ibid,* 742), Rez.1173 i 1180 (*ibid,* § 743), Rez. 1193 (*ibid,* § 744), Rez. 1202 (*ibid,* § 745), Rez. 1213 (*ibid,* § 746), Rez. 1333 (*ibid,* § 750) i Predsednička izjava (*ibid,* §§ 752-762).

[106] Savet bezbednosti UN, Rez. 1265 (*ibid,* § 748)

[107] Savet bezbednosti UN, Rez. 1296 (*ibid,* § 749).

[108] Vidi, npr. Sukob u Južnoj Africi: Apel MKCK (*ibid,* § 772), Apel u ime civila u Jugoslaviji (*ibid,* § 773), Saopštenje za štampu br. 1705 (*ibid,* § 774), Saopštenje za štampu br. 1712 (*ibid,* § 775), Saopštenje za štampu br. 1726 (*ibid.,* § 775), Memorandum o poštovanju međunarodnog humani-

Nije pronađena suprotna zvanična praksa.

Tumačenje

Veći deo prakse ne pominje zahtev da se pravilo odnosi na ovlašćeno humanitarno osoblje, ali je očigledno da se od strane u sukobu ne može zahtevati da osigura slobodu kretanja organizacije koja nije ovlašćena. Mora se podvući, međutim, da takvo ovlašćenje ne može da se odbije arbitrarno (vidi komentar Pravila 55). Pored toga, pravo svake strane u sukobu da osigura da je osoblje koje je u pitanju stvarno uključeno u rad na humanitarnoj pomoći, priznato je u praksi.[109] Prema Trećoj ženevskoj konvenciji „poseban položaj Međunarodnog komiteta Crvenog krsta na ovom polju se priznaje i poštuje u svako doba."[110]

Izuzetak

I Dopunski protokol predviđa da „samo u slučaju imperativne vojne potrebe mogu biti ograničene aktivnosti humanitarnog osoblja ili se njihovo kretanje može privremeno ograničiti."[111] Izuzetak u slučaju imperativne vojne potrebe se opravdava na osnovu toga što se ne sme dozvoliti da operacije pomoći utiču na vojne operacije, da se ne bi dovela u opasnost bezbednost humanitarnog osoblja. Ova ograničenja, međutim, mogu biti samo privremena. Ni u kom slučaju, ona ne mogu da uključe povrede prethodnih pravila. (vidi pravila 53-55).

tarnog prava u Angoli (*ibid,* § 776) i Memorandum o postupanju u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom snaga koje učestvuju u Operaciji Turquoise (*ibid,* § 777).

109 Vidi i I Dopunski protokol, član 71(4) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 725).

110 Treća ženevska konvencija, član 125. stav treći; Četvrta ženevska konvencija, član 142. stav treći.

111 I Dopunski protokol, član 71(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 725).

OBMANA

Pravilo 57: Ratna lukavstva nisu zabranjena, ako ne povređuju pravilo međunarodnog humanitarnog prava.

Praksa

Tom II, Odeljak 18, Poglavlje A

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava primenljivu, i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Ovo je staro običajno pravilo međunarodnog prava, prihvaćeno već u Lieberovom kodeksu i kodifikovano u Haškom pravilniku.[1] Ono je takođe propisano i u I Dopunskom protokolu.[2]

Pravilo koje dozvoljava upotrebu ratnih lukavstava je predviđeno u brojnim vojnim priručnicima.[3] Ono je podržano sa nekoliko zvaničnih izjava i drugom praksom.[4]

1 Lieberov kodeks, čl. 15-16 i 101 (cit. u Vol.II, Ch.18, § 5), Briselska deklaracija, član 14 (*ibid.* § 6), Haški pravilnik, član 24 (*ibid,* § 2).

2 I Dopunski protokol, član 37(2), (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3).

3 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 11-12), Australije (*ibid,* §§ 13-14), Belgije (*ibid*, §§ 15-16), Benina (*ibid,* § 17), Kameruna (*ibid,* § 18), Kanade (*ibid,* §§ 19-21), Hrvatske (*ibid,* § 22), Ekvadora (*ibid,* § 23), Francuske (*ibid* ,§§ 24-25), Nemačke (*ibid,* § 26), Indonezije (*ibid,* § 28), Izraela (*ibid,* § 29), Italije (*ibid,* §§ 30-31), Kenije (*ibid,* § 32), Južne Koreje (*ibid,* § 33), Madagaskara (*ibid,* § 34), Holandije (*ibid,* §§ 35-36), Novog Zelanda (*ibid,* § 37), Nigerije (*ibid,* §§ 38-39), Južne Afrike (*ibid,* § 40), Španije (*ibid,* §§ 41-42), Švedske (*ibid,* § 43), Švajcarske (*ibid,* § 44), Togoa (*ibid,* § 45), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 46-47), Sjedinjenih država (*ibid,* §§ 48-50) i Jugoslavije (*ibid,* § 51).

4 Vidi, npr. izjavu Sjedinjenih država (*ibid,* § 59), praksu Iraka (*ibid,* § 55) i Sjedinjenih država (*ibid,* § 59) i izveštaje o praksi Alžira (*ibid,* § 54), Malezije (*ibid,* § 56) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* 57).

Nemeđunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo je III Komitet Diplomatske konferencije na kojoj su usvojenu Dopunski protokoli uključio u Nacrt II Dopunskog protokola, ali je u poslednjem trenutku brisano kao deo paketa pri usvajanju jednostavnijeg teksta.[5] Uz to, ono je sadržano u drugim instrumentima koji se takođe odnose na nemeđunarodne oružane sukobe.[6]

Pravilo koje dozvoljava ratna lukavstva, pod uslovom da ne povređuju međunarodno humanitarno pravo, objavljena su u vojnim priručnicima koji su primenljivi, ili koji su primenjivani, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[7] Kolumbijski Ustavni sud je glasao 1997. godine da primena vojnih taktika i ratnih lukavstava mora da bude u saglasnosti sa ustavnim standardima, implicitno priznajući da oni moraju da se primenjuju u nemeđunarodnom oružanom sukobu.[8]

Prikupljena praksa daje primere i međunarodnih i nemeđunarodnih oružanih sukoba, dok nema prakse koja bi sugerisala da su lukavstva zabranjena u bilo kojoj vrsti sukoba.

Definicija

Lukavstva su akti namenjeni da se zbuni neprijatelj. Često se kaže da su lukavstva opšta pojava u oružanom sukobu. Vojni priručnik Ujedinjenog Kraljevstva pominje sledeće primere ratnih lukavstava: iznenađenja; zasede; simulirane napade, povlačenja ili bekstva; simuliranje tišine i neaktivnosti; zaposedanje jakih tačaka malim snagama; radove na utvrđivanju, izgradnju mostova itd, koji nisu namenjeni da se koriste; prenošenje lažnih signalnih poruka, slanje lažne pošte i štampe, uz očekivanje da će ih neprijatelj presresti; korišćenje neprijateljskih signala, prisluškivanje žičnih kodiranih signala i radio poziva i rečnika komandovanja; izvođenje lažnih vojnih vežbi na žičanim vezama, na frekvencijama koje se lako ometaju, dok se preduzimaju znatni pokreti trupa na terenu; tobožnje komunikacije sa trupama ili pojačanjima koja ne postoje; premeštanje oznaka na terenu; izgradnju fiktivnih aerodroma i vazduhoplova; postavljanje fiktivnih mina; uklanjanje oznaka sa uniformi; oblačenje ljudi u jednoj jedinici u uniforme nekoliko različitih jedinica, tako da ratni zarobljenici i mrtvi mogu da navedu na

5 Nacrt II Dopunskog protokola, član 21(2), (*ibid,* § 4).

6 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid,* § 8); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid,* § 9); San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tačka 110. (*ibid,* § 10).

7 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 13), Benina (*ibid,* § 17), Kanade (*ibid,* § 21), Hrvatske (*ibid,* § 22), Ekvadora (*ibid,* § 23), Nemačke (*ibid,* § 26), Italije (*ibid,* §§ 30-31), Kenije (*ibid,* § 32), Madagaskara (*ibid,* § 34), Nigerije (*ibid,* § 38), Južne Afrike (*ibid,* § 40), Togoa (*ibid,* § 45) i Jugoslavije (*ibid,* § 51).

8 Kolumbija, Ustavni sud, *Ustavni slučaj br. T-303* (*ibid,* 53).

ideju o velikoj snazi, davanje lažnih signala koji će navesti da se vazduhoplovne snage ili materijal spuste na neprijateljsku teritoriju ili da se navedu vazduhoplovi da slete na neprijateljsko područje.[9]

Pravilo 58: Nepravilna upotreba bele zastave primirja je zabranjena.

Praksa

Tom II, Odeljak 18, Poglavlje B

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim snagama.

Međunarodni oružani sukobi

Ovo je staro pravilo običajnog međunarodnog prava, već poznato u Lieberovom kodeksu, Briselskoj deklaraciji i Oksfordskom priručniku.[10] Kodifikovano je u Haškom pravilniku.[11] Izveštaj Komisije o odgovornosti, ustanovljene posle Prvog svetskog rata identifikovao je „zloupotrebu zastave" kao povredu zakona i običaja ratovanja, koja je podložna krivičnom gonjenju.[12] Ovo pravilo je sadržano u I Dopunskom protokolu.[13] Prema Statutu Međunarodnog krivičnog suda „nepravilna upotreba zastave primirja" predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima, ako je rezultat smrt ili ozbiljna povreda lica.[14]

Zabrana nepravilne upotrebe bele zastave primirja je sadržana u brojnim vojnim priručnicima.[15] Povrede ovog pravila predstavljaju povredu po zakono-

9 Ujedinjeno Kraljevstvo, *Vojni priručnik,* vidi takođe, vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 12), Australije (*ibid,* §§ 13-14), Belgije (*ibid,* § 15), Kanade (*ibid,* § 20), Hrvatske (*ibid,* § 22), Ekvadora (*ibid,*§ 23), Francuske (*ibid,* § 25), Nemačke (*ibid,* § 26), Mađarske (*ibid,* § 27), Indonezije (*ibid,* § 28), Izraela (*ibid,* § 29), Italije (*ibid,* § 31), Kenije (*ibid,* § 32), Južne Koreje (*ibid,* § 33), Madagaskara (*ibid,* § 34), Holandije (*ibid,* §§ 35-36), Novog Zelanda (*ibid,* § 37), Nigerije (*ibid,* §§ 38-39), Južne Afrike (*ibid,* § 40), Španije (*ibid*, §§ 41-42), Švedske (*ibid,* § 43), Švajcarske (*ibid,* § 44), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 47), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 48-50) i Jugoslavije (*ibid,* § 51).

10 Liberov kodeks, član 114. (*ibid*, § 72), i član 117. (*ibid,* § 73); Briselska deklaracija, član 13(f) (*ibid,* § 74); Oksfordski priručnik, član 8(d)(*ibid,* § 75).

11 Haški pravilnik, član 23(f) (*ibid,* § 68).

12 Izveštaj Komisije o odgovornosti, (*ibid,* § 69).

13 I Dopunski protokol, član 38(1), (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 69).

14 Statut MKS, član 8(2)(b)(vii) (*ibid,* § 71).

15 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 80-81), Australije (*ibid,* §§ 82-83), Belgije (*ibid,* § 84), Burkine Faso (*ibid,* § 85), Kameruna (*ibid,* §§ 86-87), Kanade (*ibid,* § 88), Konga (*ibid,* § 89), Ekvadora (*ibid,* § 90), Francuske (*ibid,* §§ 91-92), Nemačke (*ibid,* § 93), Italije (*ibid,* § 94), Južne Koreje (*ibid,* § 95),

davstvima mnogih država.[16] Ovo pravilo, takođe, podržavaju izjave i druga praksa.[17]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zabranu nepravilne upotrebe zastave primirja je uključio u Nacrt II Dopunskog protokola III Komitet Diplomatske konferencije za usvajanje Dopunskih protokola, ali je ona bila u poslednjem trenutku isključena kao deo paketa koji je imao za cilj usvajanje jednostavnijeg teksta.[18] Zabrana je sadržana u drugim instrumentima koji se takođe odnose na nemeđunarodne oružane sukobe.[19]

Ovo pravilo je objavljeno u vojnim priručnicima, koji su primenljivi, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[20] Povrede ovog pravila predstavljaju povrede i po zakonodavstvu mnogih država.[21]

Nije pronađena zvanična suprotna praksa. Nema ni prakse koja bi ukazivala da bi bilo zakonito da se nepravilno koristi zaštita bele zastave primirja u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Takva nepravilna upotreba bi potkopala zaštitu na koju su ovlašćena lica koja prilaze, u dobroj veri, pod belom zastavom (vidi komentar Pravila 67). Može se zaključiti da se opšte uzdržavanje od nepravilne upotrebe bele zastave primirja zasniva na opravdanom očekivanju takvog ponašanja.

Libana (*ibid,* § 96), Madagaskara (*ibid,* § 97), Malija (*ibid,* § 98), Maroka (*ibid,* § 99), Holandije (*ibid,* §§ 100-101), Novog Zelanda (*ibid,* § 102), Nigerije (*ibid,* §§ 103-105), Rusije (*ibid,* § 106), Senegala (*ibid,* § 107), Južne Afrike (*ibid,* § 108), Španije (*ibid,* § 109), Švedske (*ibid,* § 110), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 111-112), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 113-116) i Jugoslavije (*ibid,* § 117).

16 Vidi, npr. zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 118), Australije (*ibid,* §§ 120-122), Azerbejdžana (*ibid,* § 123), Belorusije (*ibid,* § 124), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 125), Burkine Faso (*ibid,* § 126), Kanade (*ibid,* § 128), Kine (*ibid,* § 129), Konga (*ibid,* § 130), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 131), Obale Slonovače (*ibid,* § 132), Hrvatske (*ibid,* § 133), Estonije (*ibid,* § 134), Francuske (*ibid,* § 135), Gruzije (*ibid,* § 136), Nemačke (*ibid,* § 137), Gvineje (*ibid,* § 138), Irske (*ibid,* 139), Italije (*ibid,* §§ 140-141), Malija (*ibid,* § 142), Holandije (*ibid,* §§ 144 -145), Novog Zelanda (*ibid,* § 146), Nikaragve (*ibid,* § 147), Norveške (*ibid,* § 148), Poljske (*ibid,* § 149), Slovenije (*ibid,* § 150), Španije (*ibid,* §§ 151-152), Švedske (*ibid,* § 153), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 155), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 156) i Jugoslavije (*ibid,* § 157); vidi i nacrte zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 119), Burundija (*ibid,* § 127) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 154).

17 Vidi, npr. izjave Sjedinjenih država (*ibid,* § 160) i praksu Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 159).

18 Nacrt II Dopunskog protokola, član 23(2) (*ibid,* § 70).

19 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid,* § 77); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid,* § 78).

20 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 82), Ekvadora (*ibid,*§ 90), Nemačke (*ibid,* § 93), Italije (*ibid,* § 94), Libana (*ibid,* § 96), Madagaskara (*ibid,* § 97), Nigerije (*ibid,* §§ 103 i 105), Južne Afrike (*ibid,* § 108) i Jugoslavije (*ibid,* § 117).

21 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 123), Belorusije (*ibid,* § 124), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 125), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 131), Hrvatske (*ibid,* § 133), Estonije (*ibid,* § 134), Nemačke (*ibid,* § 137), Gvineje (*ibid,* § 138), Nikaragve (*ibid,* § 147), Poljske (*ibid,* § 149), Slovenije (*ibid,* § 150), Španije (*ibid,* § 152), Švedske (*ibid,* § 153) i Jugoslavije (*ibid,* § 157); vidi i zakonodavstvo Burkine Faso (*ibid,* § 126) i Italije (*ibid,* §§ 140-141), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, kao i nacrt zakonodavstva Avganistana (*ibid,* § 119).

Definicija

Nepravilna upotreba se odnosi na bilo koju drugu upotrebu, osim one za koju je namenjena zastava primirja, naime da se zahteva komunikacija, na primer, radi pregovora o prekidu vatre ili o predaji.[22] Bilo koja druga upotreba, na primer, da se ostvari vojna prednost nad neprijateljem, je nepravilna i nezakonita.

Pravilo 59: Nepravilna upotreba znakova raspoznavanja predviđenih u Ženevskim konvencijama je zabranjena.

Praksa

Tom II, Odeljak 18, Poglavlje C

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Ovo je staro pravilo običajnog međunarodnog prava, poznato već u Lieberovom kodeksu, Briselskoj deklaraciji i Oksfordskom priručniku.[23] Kodifikovano je u Haškom pravilniku od 1899. godine i 1907. godine i Ženevskim konvencijama od 1906, 1929. i 1949. godine.[24] Ono je propisano u I Dopunskom protokolu.[25] Prema Statutu Međunarodnog krivičnog suda „nepravilna upotreba znakova raspoznavanja predviđenih Ženevskim konvencijama" predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima, ako je došlo do smrti ili ozbiljne povrede lica.[26]

Zabrana nepravilne upotrebe znakova raspoznavanja je utvrđena u brojnim vojnim priručnicima.[27] Povreda ovog pravila je povreda i prema zakonodavstvi-

22 Vidi Tom II, Odeljak 19, §§ 49-92.

23 Lieberov kodeks, član 117. (cit. u Vol II, Ch.18, §§ 186); Briselska deklaracija, član 13(f), (*ibid,* § 187); Oksfordski priručnik, član 8(d)(*ibid,* § 188).

24 Haški pravilnik od 1899, član 23(f)(*ibid,* § 168); Haški pravilnik 1907, član 23(f)(*ibid,* § 170); Ženevska konvencija od 1906, čl. 27-28 (*ibid,* § 169); Ženevska konvencija od 1929, član 24. (*ibid,* § 171) i član 28. (*ibid,* § 172); Prva ženevska konvencija, član 39. (*ibid,* § 173), član 44. (*ibid,* § 174), član 53. (*ibid,* § 175) i član 54. (*ibid,* § 176); Druga ženevska konvencija, član 41. stav prvi (*ibid,* § 177), član 44 (*ibid,* § 178) i član 45. (*ibid,*§ 179).

25 I Dopunski protokol, član 38(1)(usvojen konsenzusom)(*ibid,* § 182).

26 Statut MKS, član 8(2)(b)(vii) (*ibid,* § 185).

27 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 196-197), Australije (*ibid,* §§ 198-199), Belgije (*ibid,* §§ 200-201) Burkine Faso (*ibid,* § 202) Kameruna (*ibid,* §§ 203-204), Kanade (*ibid,* §§ 205-206),

ma mnogih država.[28] Ovo pravilo podržava i nacionalna sudska praksa,[29] zvanične izjave i druga praksa.[30] U svojoj presudi u *Slučaju znak,* od 1994.godine, nemački Savezni vrhovni sud je utvrdio da je postojao suštinski opšti interes za zaštitu znakova od neovlašćene upotrebe.[31]

Nemeđunarodni oružani sukobi

II Dopunski protokol obezbeđuje zaštitu od nepravilne upotrebe znakova raspoznavanja.[32] Uz to, ta zabrana je sadržana i u drugim instrumentima koji se odnose na nemeđunarodne oružane sukobe.[33]

Zabrana nepravilne upotrebe znakova raspoznavanja je predviđena u vojnim priručnicima, koji su primenljivi, ili koji su primenjivani u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[34] Povreda ovog pravila je povreda i po zakonodavstvima mnogih država.[35] Ovo pravilo podržava i nacionalna sud-

Kolumbije (*ibid,* § 207), Konga (*ibid,* § 208), Dominikanske Republike (*ibid,* § 209), Ekvadora (*ibid,* § 210), Francuske (*ibid,* §§ 211-212), Nemačke (*ibid,* § 213), Indonezije (*ibid,* §214), Italije (*ibid,* § 215), Japana (*ibid,* § 216), Južne Koreje (*ibid,* §§ 217-218), Libana (*ibid,* § 219), Madagaskara (*ibid,* § 220), Malija (*ibid,* § 221), Maroka (*ibid,* § 222), Holandije (*ibid,* §§ 223-224), Novog Zelanda (*ibid,* § 225), Nigerije (*ibid,* § 226), Rusije (*ibid,* § 227), Senegala (*ibid,* § 228), Španije (*ibid,* §§ 229-230), Švedske (*ibid,* § 231), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 233-234), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 235-238) i Jugoslavije (*ibid,* § 239).

28 Vidi, npr. zakonodavstvo, (*ibid,* §§ 240-412).

29 Vidi, npr. Kolumbija, Državni savet, *Administrativni slučaj br. 11369* (*ibid,* § 413); Nemačka, Savezni vrhovni sud, *Slučaj znak* (*ibid,* § 414); Holandija, Vrhovni sud, *Slučaj znaka crvenog krsta* (*ibid,* § 415).

30 Vidi, npr. izjavu Sjedinjenih Država (*ibid,* § 425), praksu Francuske (*ibid,* § 421), Iraka (*ibid,* § 423) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 424) i izveštaj o praksi Nemačke (*ibid,* § 422).

31 Nemačka, Savezni vrhovni sud, *Slučaj znak,* (*ibid,* § 414).

32 II Dopunski protokol, član 12. (usvojen konsenzusom)(*ibid,* § 184).

33 Vidi, npr. Haška izjava o poštovanju humanitarnih principa (*ibid,* §189); Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid,* § 190); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tač. 2.5. i 3. (*ibid.,* § 191).

34 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 197), Australije (*ibid,* §§ 198-199), Kameruna (*ibid,* § 204), Kanade (*ibid,* §§ 205-206), Kolumbije (*ibid,* § 207), Ekvadora (*ibid,* § 210), Francuske (*ibid,* § 212), Nemačke (*ibid,* § 213), Italije (*ibid,* § 215), Libana (*ibid,* § 219), Madagaskara (*ibid,* §220), Novog Zelanda (*ibid,* § 225), Rusije (*ibid,* § 227), Španije (*ibid,* § 230) i Jugoslavije (*ibid,* § 239).

35 Vidi, npr. zakonodavstva Antigve i Barbuda (*ibid,* § 242), Jermenije (*ibid,* §§ 245-246), Azerbejdžana (*ibid,* § 251), Belorusije (*ibid,* §§ 256-257), Belgije (*ibid,* § 258), Belizea (*ibid,* § 259), Bolivije (*ibid,* § 260), Bosne i Hercegovine (*ibid,* §§ 261-262), Bugarske (*ibid,* § 266), Kameruna (*ibid,* § 270), Čilea (*ibid,* § 274), Kine (*ibid,* § 275), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 279), Kostarike (*ibid,* § 282), Hrvatske (*ibid,* §§ 284-285), Češke Republike (*ibid,* § 291), Salvadora (*ibid,* § 296), Estonije (*ibid,* § 297), Etiopije (*ibid,* § 298), Finske (*ibid,* §§ 299-300), Nemačke (*ibid,* § 306), Gvatemale (*ibid,* § 311), Gvineje (*ibid,* § 313), Mađarske (*ibid,* § 317), Irske (*ibid,* § 321), Kazahstana (*ibid,* § 329), Kirgistana (*ibid,* § 331), Malte (*ibid,* § 342), Moldavije (*ibid,* §§ 345-346), Holandije (*ibid,* § 350), Nikaragve (*ibid,* §§ 355-356), Norveške (*ibid,* §§ 359-360), Paname (*ibid,* § 361), Poljske (*ibid,* §§ 365-366), Sent Kitsa i Nevisa (*ibid,* § 370), Slovačke (*ibid,* § 376), Slovenije (*ibid,* §§ 377-378), Španije (*ibid,* §§ 380-381), Švedske (*ibid,* § Tadžikistana (*ibid,* §§ 386-387), Togoa (*ibid,* § 391), Ukrajine (*ibid,* § 398 i 400), Urugvaja (*ibid,* § 405), Jemena (*ibid,* § 408) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 409-410); vidi i zakonodavstva

ska praksa.[36] Ono je, takođe, podržano i zvaničnim izjavama, datim u kontekstu nemeđunarodnih oružanih sukoba.[37]

U 1997. godini, 23. Međunarodna konferencija Crvenog krsta je zahtevala da države članice Ženevskih konvencija „efikasno sprovedu nacionalno zakonodavstvo koje sprečava povrede znaka crvenog krsta, crvenog polumeseca, crvenog lava i sunca, da usvoje takvo zakonodavstvo, ako ono ne postoji i da prekršioce kažnjavaju odgovarajućim presudama."[38] MKCK je apelovao na strane u međunarodnim i nemeđunarodnim sukobima da se uzdrže od zloupotrebe znakova raspoznavanja.[39] Kad je izveštavano o nekoliko primera nepravilne upotrebe znakova raspoznavanja, te izveštaje je objavio MKCK, ali takođe i treće države i Inter-američka komisija o ljudskim pravima.[40] Neke od strana uključenih u te incidente su priznale da su takvi akti bili nezakoniti i izjavile da će preduzeti mere da spreče buduće slučajeve.[41] Može se zaključiti da je opšte uzdržavanje od nepravilne upotrebe znakova raspoznavanja u praksi zasnovano na opravdanom očekivanju takvog ponašanja.

Definicija

Nepravilna upotreba je bilo koja upotreba osim one za koju su znaci raspoznavanja namenjeni, naime za identifikaciju sanitetskog i verskog osoblja, sanitetskih jedinica i sanitetskih transporta, kao i osoblja i dobara sastavnih delova Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca. Te vrste upotrebe su definisane u Ženevskim konvencijama i Dopunskim protokolima I i II.[42] Ova

Bugarske (*ibid,* § 265), Burkine Faso (*ibid,* § 267), Češke Republike (*ibid,*§ 290), Mađarske (*ibid,* 316), Italije (*ibid,* § 323 i 325), Nikaragve (*ibid,* § 354), Rumunije (*ibid,* § 367), Slovačke (*ibid,* § 375) i Togoa (*ibid,* § 390), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, kao i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 244) i Litvanije (*ibid,* § 332).

36 Vidi, npr. Kolumbija, Državni savet, *Administrativni slučaj br.11369* (*ibid,* § 413).

37 Vidi, npr. izjave Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 417) i Kolumbije (*ibid,* §§ 419-420)

38 23. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XI (*ibid,* § 434).

39 Vidi, npr. MKCK, Saopštenje za štampu br. 87/19/MMR (*ibid,* § 443), Saopštenje za štampu, br. 1673 (*ibid,* 444), Saopštenje za štampu, MKCK demantuje navode (*ibid,* § 448), Saopštenje za štampu br. 93/17 (*ibid.,* § 450), Memorandum o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava u Angoli (*ibid,* § 452), Memorandum o postupanju u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom snaga koje učestvuju u Operaciji Turquoise (*ibid,* § 453), Informacija za štampu (*ibid,* § 458), Saopštenje za štampu br. 00/42 (*ibid,* § 460), i izveštaje o praksi u arhivi dokumenata MKCK (*ibid,* §§ 439, 441-442, 445, 449, 451 i 454).

40 Vidi, npr. MKCK, Saopštenje za štampu br. 87/19/MMR (*ibid,* § 443); izveštaje o praksi u arhivi dokumenata (*ibid,* §§ 429, 441-442, 445, 449, 451 i 454) i Inter-američka komisija za ljudska prava, Izveštaj o stanju ljudskih prava u Nikaragvi (*ibid,* § 436).

41 Vidi, npr. izveštaje o praksi u arhivi dokumenata MKCK (*ibid,* § 436).

42 Vidi, Prva ženevska konvencija, čl. 24-27, i 37-44 (*ibid,* §§ 173-174. i 180); Druga ženevska konvencija , čl. 22, 24-25, 27, 36-39. i 41-44. (*ibid,* §§ 177-178. i 180); Četvrta ženevska konvencija, čl. 18-22. (*ibid,* § 180); I Dopunski protokol, čl. 8, 18. i 22-23. (*ibid,* § 183); II Dopunski protokol, član 12. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 184).

definicija nepravilne upotrebe se koristi u brojnim vojnim priručnicima i u zakonodavstvu velikog broja država.[43]

Pravilo 60: Upotreba znaka i uniforme Ujedinjenih nacija je zabranjena, osim po ovlašćenju te organizacije.

Praksa

Tom II, Odeljak 18, Poglavlje D

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Zabrana neovlašćene upotrebe znaka i uniforme Ujedinjenih nacija je sadržana u I Dopunskom protokolu.[44] Prema Statutu Međunarodnog krivičnog suda, neodgovarajuća, npr. neovlašćena upotreba, zastave ili vojnih oznaka ili uniformi Ujedinjenih nacija predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima, ako izazove smrt ili ozbiljnu povredu lica.[45] Zabrana neovlašćene upotrebe znaka i uniforme Ujedinjenih nacija je prihvaćena u mnogim vojnim priručnicima.[46] Povreda ovog pravila je povreda po zakonodavstvima mnogih država. [47] Ova

[43] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 196-197), Belgije (*ibid,* §§ 200-201), Dominikanske Republike (*ibid,* § 209), Ekvadora (*ibid,* § 210), Španije (*ibid,* §§ 229-230), Švedske (*ibid,* § 231), Švajcarske (*ibid,* § 232), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 233) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 235-238) i zakonodavstvo (*ibid,* §§ 240-412).

[44] I Dopunski protokol, član 38(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 456)

[45] Statut MKS, član 8(2)(b)(vii) (*ibid,* § 468)

[46] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 473), Australije (*ibid,* §§ 474-475), Belgije (*ibid,* § 476), Burkine Faso (*ibid,* § 477), Kameruna (*ibid,* §§ 478-479), Kanade (*ibid,* § 480), Kolumbije (*ibid,* § 481), Konga (*ibid,* §482), Ekvadora (*ibid,* § 483), Francuske (*ibid,* §§ 484-485), Nemačke (*ibid,* § 486), Italije (*ibid,* § 488), Malija (*ibid,* § 488), Maroka (*ibid,* § 489), Holandije (*ibid,* § 490), Novog Zelanda (*ibid,* § 491), Rusije (*ibid,* § 492), Senegala (*ibid,* § 493), Španije (*ibid,* § 494), Švedske (*ibid,* § 495), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 495) i Jugoslavije (*ibid,* § 498).

[47] Vidi, npr. zakonodavstva Alžira (*ibid,* § 499), Jermenije (*ibid,* § 501), Australije (*ibid,* §§ 502-503), Azerbejdžana (*ibid,* § 504), Belorusije (*ibid,* § 505), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 506), Burkine Faso (*ibid,* §507), Kanade (*ibid,* § 509), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 510), Konga (*ibid,* 511), Obale Slonovače (*ibid,* § 512), Hrvatske (*ibid,* 513), Češke Republike (*ibid,* § 514), Danske (*ibid,* § 515), Francuske (*ibid,* § 516), Gruzije (*ibid,* § 517), Nemačke (*ibid,* 518), Gvineje (*ibid,* § 519), Irske (*ibid,* § 520), Italije (*ibid,* § 521), Litvanije (*ibid,* § 522), Malija (*ibid,* §§ 523-524), Holandije (*ibid,* § 525), Novog Zelanda (*ibid,* § 526), Norveške (*ibid,* §§ 527-528), Poljske (*ibid,* § 529), Slovačke (*ibid,*

praksa uključuje države koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice I Dopunskog protokola.[48]

Nemađunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo je III Komitet uključio u Nacrt II Dopunskog protokola na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, ali je ono isključeno u poslednjem trenutku, kao deo paketa koji je imao za cilj usvajanje jednostavnijeg teksta.[49] Ono je sadržano u drugim instrumentima, koji se odnose na nemađunarodne oružane sukobe.[50]

Zabrana neovlašćene upotrebe znaka i uniforme Ujedinjenih nacija je propisana u vojnim priručnicima, koji su primenljivi, ili su bili primenjeni u nemađunarodnim oružanim sukobima.[51] Povreda ovog pravila je povreda po zakonodavstvima brojnih država.[52]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa u pogledu ni međunarodnih, niti nemađunarodnih oružanih sukoba. Navodne povrede ovog pravila su generalno osuđene, posebno u kontekstu sukoba u Bosni i Hercegovini.[53] Ni jedna strana u sukobu nije poricala primenljivost ovog pravila, niti je izražavala stanovište da bi bilo zakonito korišćenje znakova i uniformi Ujedinjenih nacija bez ovlašćenja.

Pravilo 61: Zabranjena je nepravilna upotreba drugih međunarodno priznatih znakova.

§ 530), Slovenije (*ibid,* § 531), Španije (*ibid,* § 532), Švedske (*ibid,* § 533), Švajcarske (*ibid,* § 534), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 536) i Jugoslavije (*ibid,* § 537); vidi i nacrte zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 500), Burundija (*ibid,* § 508) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 535).

48 Vidi vojne priručnike Malija (*ibid,* § 488), i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 541), zakonodavstvo Azerbejdžana (*ibid,* § 504), izjavu Sjedinjenih Država (*ibid,* § 541), praksu Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §540) i izveštaj o praksi Indonezije (*ibid,* § 539).

49 Nacrt II Dopunskog protokola, član 23(2)(*ibid,* § 466).

50 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid,* § 470); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid,* § 471).

51 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 474), Kolumbije (*ibid,* § 481), Ekvadora (*ibid,* §483), Nemačke (*ibid,* § 486), Italije (*ibid,* § 487) i Jugoslavije (*ibid,* § 498).

52 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 501), Azerbejdžana (*ibid,* § 504), Belorusije (*ibid,* § 505), Bosne i Hercegovine (*ibid,* §506), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 510), Hrvatske (*ibid,* § 513), Nemačke (*ibid,* § 518), Gvineje (*ibid,* § 519), Poljske (*ibid,* § 529), Slovenije (*ibid,* § 531), Španije (*ibid,* § 532), Švedske (*ibid,* § 533) i Jugoslavije (*ibid,* § 537); vidi i zakonodavstvo Burkine Faso (*ibid,* § 507), Češke Republike (*ibid,* § 514), Italije (*ibid,* § 521) i Slovačke (*ibid,* § 530), čija primena nije isključena u vreme nemađunarodnog oružanog sukoba i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 500).

53 Vidi, npr. Generalni sekretar UN, Izveštaj podnet po Rezoluciji Saveta bezbednosti 1010 (1995) (*ibid,* § 543).

Praksa

Tom II, Odeljak 18, Poglavlje E.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

U odnosu na znak raspoznavanja za kulturna dobra, ovo pravilo je sadržano u Haškoj konvenciji za zaštitu kulturnih dobara.[54] Ono je, takođe, sadržano u članu 38(1) I Dopunskog protokola, u odnosu na međunarodno priznate znake uopšte, uključujući zaštitni znak kulturnih dobara.[55] Član 66(8) I Dopunskog protokola zahteva od država članica da preduzmu mere da spreče i da suzbiju bilo koju povredu međunarodnog znaka raspoznavanja civilne odbrane.[56]

Zabrana nepravilne upotrebe drugih međunarodno priznatih znakova je sadržana u brojnim vojnim priručnicima.[57] Povreda ovog pravila je povreda po zakonodavstvu brojnih država.[58] Pravilo, takođe, podržava i praksa država koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice I Dopunskog protokola ili Haške konvencije za zaštitu kulturnih dobara.[59]

54 Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, član 17. (*ibid,* § 550).

55 I Dopunski protokol, član 38(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 551).

56 I Dopunski protokol, član 66(8) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 552).

57 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*vidi,* § 556), Australije (*ibid,* §§ 557-558), Belgije (*ibid,* § 559), Burkine Faso (*ibid,* § 560), Kameruna (*ibid,* §§ 561-562), Kanade (*ibid,* § 563), Kolumbije (*ibid,* § 564), Konga (*ibid,* § 565), Ekvadora (*ibid,* § 566), Francuske (*ibid,* §§ 567-568), Nemačke (*ibid,* § 569), Italije (*ibid,* § 570), Libana (*ibid,* § 571), Malija (*ibid,* 572), Maroka (*ibid,* 573), Holandije (*ibid,* 574), Novog Zelanda (*ibid,* § 575), Rusije (*ibid,* § 576), Senegala (ibid, § 577), Španije (*ibid,* § 578), Švedske (*ibid,* § 579), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 580-581) i Jugoslavije (*ibid,* § 582).

58 Vidi, npr. zakonodavstvo Alžira (*ibid,* § 583), Argentine (*ibid,* § 585), Jermenije (*ibid,* § 586), Australije (*ibid,* § 587), Belorusije (*ibid,* § 589), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 590), Burkine Faso (*ibid,* § 591), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 592), Kukovih Ostrva (*ibid,* § 593), Obale Slonovače (*ibid,* § 594), Hrvatske (*ibid,* § 595), Danske (*ibid,* § 596), Estonije (*ibid,* § 597), Finske (*ibid,* § 598), Francuske (*ibid,* 599), Gvineje (*ibid,* § 600), Irske (*ibid,* § 601), Italije (*ibid,* § 602), Malija (*ibid,* § 603), Norveške (*ibid,* §§ 604-605), Poljske (*ibid,* § 606), Slovenije (*ibid,* § 607), Španije (*ibid,* 608), Švedske (*ibid,* §§ 609-610), Švajcarske (*ibid,* §§ 611-612), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 613), Jugoslavije (*ibid,* 614) i Zimbabvea (*ibid,* § 615); vidi, takođe, nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* §584) i Bangladeša (*ibid,* § 588)

59 Vidi vojne priručnike Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 580-581), izjave Izraela (*ibid,* § 617) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 619) i praksu Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 618).

Nemeđunarodni oružani sukobi

U odnosu na znak raspoznavanja za kulturna dobra, ovo pravilo je sadržano u Haškoj konvenciji za zaštitu kulturnih dobara.[60] Pravilo da je „zabranjena namerna zloupotreba drugih međunarodno priznatih znakova u oružanom sukobu", uključujući zaštitni znak za kulturna dobra, III Komitet je konsenzusom uključio u Nacrt II Dopunskog protokola, na Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, ali je ono isključeno u poslednjem trenutku, kao deo paketa koji je imao za cilj usvajanje jednostavnijeg teksta.[61]

Zabrana nepravilne upotrebe drugih međunarodno priznatih znakova je objavljena u vojnim priručnicima, koji su primenljivi, ili koji su bili primenjeni u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[62] Povreda ovog pravila je povreda po zakonodavstvu brojnih država.[63]

Nije nađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti na nemeđunarodne oružane sukobe. Ni jedna strana nije poricala primenljivost ovog pravila niti zastupala stanovište da bi bila zakonita nepravilna upotreba međunarodno priznatih znakova. Nepravilna upotreba bi, takođe, potkopala zaštitu lica i objekta obeleženih takvim znacima.

Definicije

Termin „drugi međunarodno priznati znaci" uključuje zaštitni znak za kulturna dobra, međunarodni znak raspoznavanja civilne zaštite i posebni međunarodni znak za građevine i instalacije koji sadrže opasne sile. On takođe uključuje zaštitni znak za sanitetske zone i mesta[64], zaštitni znak za sanitetske zone i zone i mesta bezbednosti[65], slova „PW" ili „PG" upotrebljene da označe logore za ratne zarobljenike[66] i slova „IC" upotrebljena da označe logore za internirane civile.[67]

60 Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, član 17. (*ibid,* § 550).

61 Nacrt II Dopunskog protokola, član 23. (*ibid,* § 554).

62 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 557), Kolumbije (*ibid,* 564), Ekvadora (*ibid,* § 566), Nemačke (*ibid,* § 569), Italije (*ibid,* § 570), Libana (*ibid,* § 571) i Jugoslavije (*ibid,* § 582).

63 Vidi, npr. zakonodavstvo Argentine (*ibid,* § 585), Jermenije (*ibid,* § 586), Belorusije (*ibid,* § 589), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 590), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 592), Hrvatske (*ibid,* § 595), Danske (*ibid,* § 596), Estonije (*ibid,* 597), Gvineje (*ibid,* § 600), Norveške (*ibid,* §§ 604-605), Poljske (*ibid,* § 606), Slovenije (*ibid,* § 607), Španije (*ibid,* § 608), Švedske (*ibid,* 610), Švajcarske (*ibid,* § 612) i Jugoslavije (*ibid,* § 614); vidi i zakonodavstvo Burkine Faso (*ibid,* § 591) i Italije (*ibid,* § 602), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 584) i Bangladeša (*ibid,* § 588).

64 Prva ženevska konvencija, član 23. i Dodatak I, član 6.

65 Prva ženevska konvencija, član 14. i Dodatak I, član 6.

66 Treća ženevska konvencija, član 23. stav treći.

67 Četvrta ženevska konvencija, član 83. stav treći.

Fraza „nepravilna upotreba" se odnosi na bilo koju drugu upotrebu, osim one za koju su ovi znaci namenjeni, naime za identifikaciju određenih objekata, zona, mesta i logora.

Pravilo 62: Nepravilna upotreba zastava ili vojnih oznaka, obeležja ili uniformi neprijateljske strane je zabranjena.

Praksa

Tom II, Odeljak 18, Poglavlje F.

Rezime

Praksa država ustanovljava običajnu prirodu ovog pravila u međunarodnim oružanim sukobima. Može se dokazati da se ono takođe primenjuje u nemeđunarodnim oružanim sukobima, kada strane u sukobu stvarno nose uniforme.

Međunarodni oružani sukobi

Ovo je staro pravilo običajnog prava, priznato već u Lieberovom kodeksu, Briselskoj deklaraciji i Oksfordskom priručniku.[68] Ono je kodifikovano u Haškom pravilniku.[69] I Dopunski protokol zabranjuje upotrebu neprijateljskih zastava, vojnih oznaka, obeležja ili uniformi „dok su angažovani u napadima ili u odbrani, podsticanju, zaštiti ili ometanju vojnih operacija".[70] Prema Statutu Međunarodnog krivičnog suda „nepravilna upotreba .....zastave ili vojnih oznaka i uniforme neprijatelja" predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima ako je izazvana smrt ili ozbiljna povreda lica.[71]

Ovo pravilo je objavljeno u brojnim vojnim priručnicima.[72] Švedski priručnik o MHP smatra da je zabrana nepravilne upotrebe znakova države iz člana 39. I

68 Liberov kodeks, čl. 63. i 65. (cit. u Vol. II, Ch. 18, § 634); Briselska deklaracija, član 13(f) (*ibid,* § 635); Oksfordski priručnik, član 8(d)(*ibid,* § 636).

69 Haški pravilnik, član 23(f)(*ibid,* § 627).

70 I Dopunski protokol, član 39(2)(usvojen konsenzusom)(*ibid,* §630).

71 Statut MKS, član 8(2)(b)(vii)(*ibid,* § 633).

72 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 641-642), Australije (*ibid,* §§ 643-644), Belgije (*ibid,* §§ 645-646), Burkine Faso (*ibid,* § 647), Kameruna (*ibid,* §§ 648-649), Kanade (*ibid,* § 650), Konga (*ibid,* 651), Hrvatske (*ibid,* § 652), Ekvadora (*ibid,* § 653), Francuske (*ibid,* §§ 654 i 657), Nemačke (*ibid,* § 659), Mađarske (*ibid,* § 659), Izraela (*ibid,* §§ 661-662), Italije (*ibid,* § 664), Južne Koreje (*ibid,* § 665), Libana (*ibid,* § 666), Malija (*ibid,* § 668), Maroka (*ibid,* § 669), Novog Zelanda (*ibid,* § 672), Nigerije (*ibid,* §§ 673-674), Rusije (*ibid,* § 676), Senegala (*ibid,* § 677), Južne Afrike (*ibid,* § 678), Španije (*ibid,* 679), Švedske (*ibid,* § 680), Švajcarske (*ibid,* § 681), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 682-683), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 684-686) i Jugoslavije (*ibid,* § 687).

Dopunskog protokola kodifikacija običajnog međunarodnog prava.[73] Povreda ovog pravila je povreda prema zakonodavstvu mnogih država.[74] Ovo pravilo takođe podržavaju zvanične izjave i druga praksa.[75]

Određena praksa smatra da je nošenje neprijateljskih uniformi perfidija.[76] Ovo, međutim, ne obuhvata potpunu definiciju perfidije, pošto neprijateljske uniforme nemaju posebnu zaštitu prema humanitarnom pravu, čak i ako takve uniforme pozivaju na poverenje neprijatelja (za definiciju perfidije, vidi komentar Pravila 65). Druga praksa smatra je povredom principa dobre vere.[77]

Definicija nepravilne upotrebe

Briselska deklaracija, Oksfordski priručnik i Haški pravilnik zabranjuju „nepravilnu" upotrebu neprijateljske zastave, vojnih oznaka i uniformi, bez određivanja šta jeste, a šta nije nepravilna upotreba.[78] Elementi zločina u Statutu Međunarodnog krivičnog suda određuju da je ratni zločin upotreba neprijateljskih uniformi „na način koji je zabranjen po međunarodnom pravu oružanih sukoba, dok su angažovani u napadu."[79]

Mnogi vojni priručnici zabranjuju „nepravilnu"upotrebu bez daljeg objašnjenja.[80] Britanski vojni priručnik određuje da:

Primena nacionalne zastave, vojnih oznaka ili uniforme neprijatelja kao lukavstva nije zabranjena, ali (Haški pravilnik) zabranjuje njihovu nepravilnu upotrebu, ostavljajući nerešenim šta je odgovarajuća upotreba, a šta nije. Međutim, njihova primena je

73 Švedska, *Priručnik MHP* (*ibid,* § 680).

74 Vidi, npr. zakonodavstvo Alžira (*ibid,* § 688), Jermenije (*ibid,* § 690), Australije (*ibid,* §691), Belorusije (*ibid,* § 692), Kanade (*ibid,* § 694), Kolumbije (*ibid,* § 695), Konga (*ibid,* § 696), Egipta (*ibid,* §697), Gruzije (*ibid,* § 698), Nemačke (*ibid,* § 699), Grčke (*ibid,* § 700), Irske (*ibid,* § 701), Italije (*ibid,* §§702-703), Malija (*ibid,* § 704), Holandije (*ibid,* 705), Novog Zelanda (*ibid,* § 706), Nikaragve (*ibid,* § 707), Norveške (*ibid,* § 708), Poljske (*ibid,* § 710), Španije (*ibid,* §§ 711-712), Sirije (*ibid,* § 714), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 716), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 717) i Jugoslavije (*ibid,* § 718); vidi i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 689), Burundija (*ibid,* § 693) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* §715).

75 Vidi, npr. izveštaj o praksi Nemačke (*ibid,* §§ 655-656), Iraka (*ibid,* §723) i Južne Koreje (*ibid,* § 725).

76 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid,* §§ 655-656), Mađarske (*ibid,* § 659), Izraela (*ibid,* § 662), Rumunije (*ibid,* § 675) i Švajcarske (*ibid,* § 681).

77 Vidi, npr. Argentina, *Priručnik o ratnom pravu* (*ibid,* § 641).

78 Briselska deklaracija, član 13(f)(*ibid,* § 635); Oksfordski priručnik, član 8(d)(*ibid,* § 636); Haški pravilnik, član 23(f)(*ibid,* § 628).

79 Elementi zločina za MKS, Neodgovarajuća upotreba neprijateljskih uniformi kao ratni zločin (Statut MKS, član 8(2)(b)(xii).

80 Vidi, npr. vojne priručnike Burkine Faso (cit. u Vol. II, Ch. 18, § 647), Kameruna (*ibid,* § 648), Konga (*ibid,* § 651), Francuske (*ibid,* § 654), Nemačke (*ibid,* § 658), Izraela (*ibid,* § 661), Južne Koreje (*ibid,* § 665), Libana (*ibid,* § 666), Malija (*ibid,* § 668), Maroka (*ibid,* § 669), Nigerije (*ibid,* § 674), Rusije (*ibid,* § 676) i Senegala (*ibid,* § 677)

zabranjena tokom sukoba, odnosno otvaranja vatre, dok ga neprijatelj vidi. Ali ne postoji jednoglasan stav da li se uniforma neprijatelja može nositi i isticati njegova zastava radi pristupa neprijatelju ili povlačenja. Upotreba neprijateljske uniforme za sabotažu i u vezi sa njom spada u istu kategoriju kao i špijuniranje.[81]

Belgijski Priručnik o ratnom pravu daje sledeće primere nepravilne upotrebe: otvaranje vatre ili učestvovanje u napadu, dok se nosi neprijateljska uniforma i otvaranje vatre iz zarobljenog neprijateljskog borbenog vozila, sa neprijateljskim oznakama. Priručnik izražava da se „infiltriranje iza neprijateljskih linija, da bi se stvorila panika do tačke da neprijatelj počne da otvara vatru na svoje sopstvene vojnike, verujući da su oni prerušeni neprijatelji, ili delovanje iza neprijateljskih linija, uz nošenje uniforme, da bi se sakupile informacije ili izvršili akti sabotaže"[82] ne smatra nepravilnom upotrebom, iako ti akti mogu da vode gubljenju prava na status ratnog zarobljenika (vidi Pravilo 106). Švedski priručnik objašnjava da:

Zabrana nepravilne upotrebe je bila tumačena tako da se neprijateljska uniforma ne može koristiti u vezi sa sukobom ili tokom sukoba i da je to vodilo velikoj neizvesnosti u primeni. Tokom Diplomatske konferencije 1974 -197, određene velike sile su želele da zadrže mogućnost pojavljivanja u neprijateljskim uniformama, dok se većina manjih država zalagala da se ta mogućnost isključi ili smanji. Konferencija je ovde prihvatila stanovište manjih država. Pravilo u članu 39(2) [I Dopunskog protokola da je upotreba neprijateljske uniforme nepravilna „za vreme angažovanja u napadu ili u odbrani, podsticanju, zaštiti ili ometanju vojnih operacija"] može se tumačiti tako da se neprijateljska uniforma može koristiti samo za ličnu zaštitu, na primer, od ekstremnih meteoroloških uslova, i ne može se nikad upotrebiti u vezi sa bilo kojim oblikom vojnih operacija. Kad ratni zarobljenici koriste neprijateljske uniforme u vezi sa pokušajem bekstva, ne može se to smatrati prekršajem člana 39.[83]

Određeni broj vojnih priručnika preformulišu definiciju „nepravilne upotrebe" neprijateljskih uniformi, sadržanu u I Dopunskom protokolu, odnosno „za vreme angažovanja u napadima ili radi odbrane, podsticanja, zaštite ili ometanja vojnih operacija."[84] Pri ratifikaciji I Dopunskog protokola, Kanada je dala rezervu, po kojoj će ona biti obavezana zabranom korišćenja neprijateljskih uniformi za vreme angažovanja u napadu, ali ne radi odbrane, podsticanja, zaštite ili ometanja vojnih operacija.[85] Njen priručnik o pravu oružanih sukoba preformuliše ovo stanovište.[86] Nekoliko priručnika jednostavno ograničava zabranu borbenih

81 Ujedinjeno Kraljevstvo, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 645).

82 Belgija, *Priručnik o ratnom pravu* (*ibid,* § 645).

83 Švedska, *Priručnik MHP* (*ibid,* 680).

84 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 643-644), Belgije (*ibid,* § 646), Novog Zelanda (*ibid,* § 672), Južne Afrike (*ibid,* § 678) i Španije (*ibid,* § 679).

85 Kanada, Rezerve i izjave o razumevanju podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid,* § 631).

86 Kanada, *Priručnik POS,* (*ibid,* § 650)

operacija.[87] Treba, takođe, podvući da nekoliko priručnika zabranjuje upotrebu, kao takvu, neprijateljskih uniformi.[88]

U *Slučaju Skorceni,* iz 1947.godine, američki Vrhovni vojni sud američke zone Nemačke oslobodio je optužene za izvršenu nepravilnu upotrebu koji su stupili u borbu prerušeni u neprijateljske uniforme. Sud nije smatrao da nije nepravilna upotreba u slučaju kad su nemački oficiri nosili neprijateljske uniforme dok su pokušavali da zauzmu neprijateljske vojne ciljeve, a nije bilo dokaza da su oni koristili svoje oružje dok su bili prerušeni.[89] Sjedinjene Države su tvrdile da to „ne podržava zabranu, iz člana 39 [I Dopunskog protokola], upotrebe neprijateljskih znakova i uniformi tokom vojnih operacija."[90] Postoji nekoliko primera sukoba posle Drugog svetskog rata, u kojima je praktikovana upotreba neprijateljskih uniformi tokom vojnih operacija."[91] Ne može se zaključiti da bi nošenje neprijateljskih uniformi van borbe bilo nepravilno.

Nekoliko priručnika ukazuje da bi pomorske snage mogle da viju neprijateljsku zastavu, ali moraju da istaknu svoju zastavu pre stvarnog oružanog angažovanja.[92] Međutim, izgleda da postoji saglasnost da vojni vazduhoplov ne može da koristi neprijateljske oznake. Dok ekvadorski pomorski priručnik i Pomorski priručnik SAD ograničavaju ovu zabranu u borbi, nemački vojni priručnik, novozelandski vojni priručnik i Vazduhoplovni pamflet SAD tvrde da vojni vazduhoplov ne može da nosi neprijateljske oznake.[93] Kanadski priručnik o pravu oružanih sukoba smatra aktom perfidije u vazdušnom ratovanju, ako je neprijateljski akt izvršen „uz upotrebu lažnih oznaka na vojnom vazduhoplovu, kao što su oznake.....neprijateljskog vazduhoplova."[94] Različiti tretman brodova i vazduhoplova se objašnjava činjenicom da je praktično moguće promeniti zastavu pod kojom brod plovi pre angažovanja u borbi, dok vazduhoplov ne može da menja svoje oznake dok je u vazduhu.

87 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 641-642), Ekvadora (*ibid,* § 653), Francuske („u borbi sa namerom da se prikriju, pomognu ili ometu vojne operacije") (*ibid,* § 657), Nigerije (*ibid,* § 673), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 683), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 685-686) i Jugoslavije (*ibid,* § 687).

88 Vidi vojne priručnike Francuske (*ibid,* §§ 655-656), Indonezije (*ibid,* § 660), Italije (*ibid,* § 663), Madagaskara (*ibid,* § 667), Holandije (*ibid,* §§ 670-671) i Rumunije (*ibid,* 675).

89 Sjedinjene Države, Opšti vojni sud SAD zone u Nemačkoj, *Slučaj Skorzeny* (*ibid,* § 719).

90 Sjedinjene Države, Zapažanja zamenika pravnog savetnika Ministarstva spoljnih poslova (*ibid,* § 729).

91 Vidi W.Hays Parks, „Air War and the Law of War" (*ibid.,* § 740).

92 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 643-644), Belgije (*ibid,* § 645), Kanade (*ibid,* § 650), Ekvadora (*ibid,* § 653), Francuske (*ibid,* § 653), Nemačke (*ibid,* § 658), Novog Zelanda (*ibid,* § 672) i Sjedinjenih Država (*ibid,* 686).

93 Ekvador, *Pomorski priručnik* (*ibid,* § 653); Nemačka, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 658); Novi Zeland, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 672), Sjedinjene Države, *Pamflet vazduhoplovnih snaga* (*ibid,* 685) i *Pomorski priručnik* (*ibid,* § 686).

94 Kanada, *Priručnik POS* (*ibid,* § 650).

Nemeđunarodni oružani sukobi

Nacrt II Dopunskog protokola koji je MKCK podneo Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola je predviđao da „kad se nosi da bi se izvršila ili obnovila neprijateljstva...upotreba neprijateljskih oznaka u borbi", predstavlja perfidiju. Ova odredba je isključena iz Nacrta u toku pregovaranja u III Komitetu Diplomatske konferencije.[95] Zabrana upotrebe zastava ili vojnih oznaka, obeležja ili uniformi neprijateljske strane, za vreme angažovanja u napadu, pomoći, zaštiti ili ometanju vojnih operacija je sadržana u drugim instrumentima koji se odnose i na nemeđunarodne oružane sukobe.[96]

Zabrana nepravilne upotrebe neprijateljskih uniformi i oznaka je sadržana u vojnim priručnicima, koji su primenljivi, ili su primenjivani u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[97] Povreda ovog pravila u bilo kom oružanom sukobu je povreda po zakonodavstvima brojnih država.[98] Primena ovog pravila u nemeđunarodnim oružanim sukobima je podržana i zvaničnim izjavama i drugom praksom.[99] Tokom kineskog građanskog rata, na primer, kineska Komunistička partija je objavila da uniforme Crvene Armije koriste nacionalistički vojnici, navodeći da su one korišćene za vreme izvršavanja akata usmerenih da diskredituju Crvenu Armiju.[100]

Pravilo 63: Upotreba zastava ili vojnih oznaka, obeležja ili uniformi neutralnih ili drugih država koje nisu strane u sukobu je zabranjena

Praksa

Tom II, Odeljak 18, Poglavlje G.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivo u međunarodnim oružanim sukobima, a ostaje za diskusiju, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

95 Nacrt II Dopunskog protokola, član 21(1) (*ibid,* § 632).

96 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid,* § 637); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5 (*ibid,* § 638).

97 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 643), Hrvatske (*ibid,* § 652), Ekvadora (*ibid,* § 653), Nemačke (*ibid,* § 658), Italije (*ibid,* § 664), Libana (*ibid,* § 666), Nigerije (*ibid,* § 674), Južne Afrike (*ibid,* § 678) i Jugoslavije (*ibid,* § 687).

98 Vidi, npr. zakonodavstvo Jermenije (*ibid,* § 690), Belorusije (*ibid,* § 692), Kolumbije (*ibid,* § 695), Nemačke (*ibid,* § 699), Nikaragve (*ibid,* § 707), Poljske (*ibid,* 710), Španije (*ibid,* § 713) i Jugoslavije (*ibid,* § 718); vidi i zakonodavstvo Italije (*ibid,* §§ 702-703), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnih oružanih sukoba, i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 689).

99 Vidi, npr. izjavu Turske (*ibid,* § 727) i izveštaje o praksi Kine (*ibid,* § 720) i Ruande (*ibid,* § 726).

100 Izveštaj o praksi Kine (*ibid,* § 720).

Međunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo je propisano u I Dopunskom protokolu.[101] Ono je preformulisano u drugim instrumentima, posebno u San Remo priručniku o pomorskom ratovanju.[102]

Zabrana je sadržana u brojnim vojnim priručnicima.[103] Povreda ovog pravila je povreda po zakonodavstvu mnogih država.[104] Ovo uključuje i praksu država koje nisu članice I Dopunskog protokola.[105]

Nije nađena suprotna praksa. Ni jedna strana nije zahtevala pravo da koristi uniforme neutralnih ili drugih država koje nisu strane u sukobu.

Nemeđunarodni oružani sukobi

Vojni priručnici primenljivi, ili koji su bili primenjivani u nemeđunarodnim oružanim sukobima, sadrže ovu zabranu.[106] Povreda ovog pravila je povreda u bilo kom oružanom sukobu, prema zakonodavstvu nekoliko država.[107]

Nije nađena posebna druga praksa u odnosu na nemeđunarodne oružane sukobe, ali nije nađena ni suprotna praksa. Ni jedna strana u nemeđunarodnom oružanom sukobu, prema izveštajima, nije zahtevala pravo da koristi znake ili uniformu neutralne države ili druge države koja nije strana u sukobu. Vrlo je verovatno da bi činjenicu o navodnom uključivanju treće države u nemeđunarodni oružani sukob nošenjem njenih uniformi, na primer, objavila ta država, kao i neprijateljska strana, kao nezakonito ponašanje. Može se, stoga, tvrditi da postoji legitimno očekivanje da strane u nemeđunarodnom oružanom sukobu prihvate ovo pravilo i da je to pravilo deo običajnog međunarodnog prava.

101 I Dopunski protokol, član 39(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 742).

102 San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tačka 109. (*ibid,* § 743).

103 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 744-745), Belgije (*ibid,* § 746), Kameruna (*ibid,* § 747), Kanade (*ibid,* § 748), Ekvadora (*ibid,* § 749), Francuske (*ibid,* § 750), Nemačke (*ibid,* § 751), Indonezije (*ibid,* § 752), Italije (*ibid,* § 753), Holandije (*ibid,* §§ 754-755), Novog Zelanda (*ibid,* § 756), Rusije (*ibid,* § 757), Španije (*ibid,* § 758), Švedske (*ibid,* § 759) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 760-761).

104 Vidi, npr. zakonodavstvo Alžira (*ibid,* § 762), Jermenije (*ibid,* § 764), Australije (*ibid,* § 765), Belorusije (*ibid,* § 766), Češke Republike (*ibid,* § 767), Irske (*ibid,* § 768), Italije (*ibid,* §§ 769-770), Nikaragve (*ibid,* § 771), Norveške (*ibid,* § 772), Filipina (*ibid,* § 773), Poljske (*ibid,* § 774), Slovačke (*ibid,* 775), Španije (*ibid,* §§ 776-777) i Sirije (*ibid,* § 778); vidi i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 763).

105 Vidi vojne priručnike Indonezije (*ibid,* § 752) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 760-761) i zakonodavstvo Filipina (*ibid,* § 773).

106 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 744), Ekvadora (*ibid,* § 749), Nemačke (*ibid,* § 751) i Italije (*ibid,* § 753).

107 Vidi, npr. zakonodavstvo Jermenije (*ibid,* § 764), Belorusije (*ibid,* § 766), Nikaragve (*ibid,* § 771), Filipina (*ibid,* § 773), Poljske (*ibid,* § 774), i Španije (*ibid,* § 777); vidi i zakonodavstvo Češke Republike (*ibid,* § 767), Italije (*ibid,* §§ 769-770) i Slovačke (*ibid,* § 775), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnih oružanih sukoba, i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 763).

Pravilo 64: Zabranjeno je zaključivanje sporazuma o prekidu borbe, sa namerom da se iznenadno napadne neprijatelj koji veruje u taj sporazum.

Praksa

Tom II, Odeljak 18, Poglavlje H.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Pravilo se zasniva na poštovanju dobre vere (vidi Pravilo 66). Povrede bi uključivale povrede onih pravila koja su primenjena u ugovoru o prekidu borbe, kao što je evakuacija ranjenika i bolesnika ili civila (vidi pravila 109 i 129).

Međunarodni oružani sukobi

Povreda jednog ugovora o prekidu borbe predstavlja povredu principa dobre vere. Činjenica da ovo pravilo nalazi svoj osnov u principu dobre vere je izražena u Lieberovom kodeksu, koji ističe da „vojna potreba dopušta....one obmane koje ne uključuju povredu dobre vere ili izričitog obećanja, poštujući ugovore koji se zaključuju tokom rata ili za koja se smatra da treba da postoje u modernom ratnom pravu."[108] Vojni priručnik Ujedinjenog Kraljevstva podvlači da je „dobra vera, izražena u ispunjavanju obećanja, od suštinskog značaja u ratu."[109]

Ovo pravilo je predviđeno u brojnim vojnim priručnicima.[110] Neki od tih priručnika smatraju simuliranje prekida vatre „perfidijom".[111] Terenski priručnik SAD i Pomorski priručnik, na primer, utvrđuju da je široko prihvaćeno da se lažno obaveštenje neprijatelju da je ugovoreno primirje smatra „verolomstvom".[112]

Povreda svakog sporazuma o prekidu borbe, bilo da se radi o primirju, prekidu, kapitulaciji ili drugom sporazumu kojim je to predviđeno, je povreda po

[108] Lieberov kodeks, član 15. (*ibid,* § 786).

[109] Ujedinjeno Kraljevstvo, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 803).

[110] Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid,* § 787), Burkine Faso (*ibid,* § 788), Kameruna (*ibid,* § 789), Kanade (*ibid,* 790), Konga (*ibid,* § 791), Francuske (*ibid,* 792), Nemačke (*ibid,* § 793), Južne Koreje (*ibid,* 795), Malija (*ibid,* § 796), Maroka (*ibid,* § 797), Holandije (*ibid,* § 798), Novog Zelanda (*ibid,* § 799), Nigerije (*ibid,* § 800), Senegala (*ibid,* § 801), Švajcarske (*ibid,* § 802), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 803) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 804-806).

[111] Vidi vojne priručnike Belgije (*ibid,* § 787), Nemačke (*ibid,* § 793), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 803) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 804-805).

[112] Sjedinjene Države, *Terenski priručnik* (*ibid,* § 804) i *Pamflet vazduhoplovnih snaga* (*ibid,* § 805).

zakonodavstvima mnogih država.[113] Ovo pravilo, takođe, podržavaju zvanične izjave, na primer, Iraka u kontekstu iransko-iračkog rata.[114]

Nemađunarodni oružani sukobi

Nacrt II Dopunskog protokola koji je MKCK podneo Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola predviđao je da „kad se preduzima da bi se izvršila ili obnovila neprijateljstva ....simuliranje prekida vatre" predstavlja perfidiju.[115] Ova odredba je isključena iz Nacrta tokom pregovaranja u III Komitetu Diplomatske konferencije. To ne znači, međutim, da bi takvi akti bili zakoniti u nemađunarodnim oružanim sukobima. Princip dobre vere u primeni ugovora jednako se primenjuje u međunarodnim i u nemađunarodnim oružanim sukobima (vidi Pravilo 66).

Vojni priručnici koji su primenljivi, ili koji su bili primenjivani u nemađunarodnim oružanim sukobima, uključuju ovu zabranu.[116] Povreda pravila je povreda u bilo kom oružanom sukobu, prema zakonodavstvu mnogih država.[117] Ovo pravilo, takođe, podržavaju zvanične izjave i izveštaji o praksi u kontekstu nemađunarodnih oružanih sukoba.[118]

Nije pronađena suprotna praksa. Povrede ovog pravila su generalno osuđene. Nema izveštaja da je neka strana u nemađunarodnom oružanom sukobu zahtevala pravo da zaključi sporazum o prekidu borbe sa namerom iznenadnog napada na neprijatelja koji veruje tom ugovoru.

Pravilo 65: Ubijanje, povređivanje ili zarobljavanje neprijatelja pribegavanjem perfidiji je zabranjeno.

Praksa

Tom II, Odeljak 18, Poglavlje I.

113 Vidi, npr. zakonodavstvo Argentine (*ibid,* §§ 807-808), Azerbejdžana (*ibid,* § 810), Belorusije (*ibid,* § 811), Bolivije (*ibid,* § 812), Čilea (*ibid,* § 813), Kostarike (*ibid,* § 814), Ekvadora (*ibid,* §§ 815-816), Salvadora (*ibid,* § 817), Etiopije (*ibid,* § 818), Gvatemale (*ibid,* § 819), Mađarske (*ibid,* § 820), Italije (*ibid,* §§ 821-822), Meksika (*ibid,* 823), Holandije (*ibid,* § 824), Nikaragve (*ibid,* 825), Perua (*ibid,* §§ 826-827), Španije (*ibid,* §§ 828- 829), Švajcarske (*ibid,* § 830) i Venecuele (*ibid,* §§ 831-832); vidi i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 809).

114 Irak, Pismo generalnom sekretaru UN (*ibid,* § 835) i Vojno saopštenje od marta 1987. (*ibid,* § 836).

115 Nacrt II Dopunskog protokola, član 21(1) (*ibid,* § 785).

116 Vidi, npr. Nemačka, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 793).

117 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 810), Belorusije (*ibid,* § 811), Kostarike (*ibid,* § 814), Ekvadora (*ibid,* § 815), Salvadora (*ibid,* § 817), Etiopije (*ibid,* § 818), Nikaragve (*ibid,* § 825), Španije (*ibid,* § 829), Švajcarske (*ibid,* § 830) i Venecuele (*ibid,* § 831); vidi i zakonodavstvo Argentine (*ibid,* § 808), Mađarske (*ibid,* § 820) i Italije (*ibid,* §§ 821-822), čija primena nije isključena u vreme nemađunarodnog oružanog sukoba, i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 809).

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Ovo je staro pravilo običajnog međunarodnog prava, poznato već u Lieberovom kodeksu, Briselskoj deklaraciji i Oksfordskom priručniku, a kodifikovano u Haškom pravilniku.[119] Ono je takođe sadržano i u I Dopunskom protokolu.[120] Prema Statutu Međunarodnog krivičnog suda, „podlo ubijanje ili ranjavanje pojedinaca koji pripadaju neprijateljskom narodu ili vojsci" predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima.[121]

Zabrana perfidije je propisana u velikom broju vojnih priručnika.[122] Švedski priručnik za MHP ističe da je zabrana perfidije iz člana 37. I Dopunskog protokola kodifikacija običajnog međunarodnog prava.[123] Povreda ovog pravila je povreda i po zakonodavstvima brojnih država.[124] Zabranu podržavaju i zvanične izjave i druga nacionalna praksa.[125]

118 Vidi, npr. izjave Kine (*ibid,* § 834) i Jugoslavije (*ibid,* § 837) i izveštaj o praksi Jugoslavije (*ibid,* § 839) i MKCK (*ibid,* § 840).

119 Lieberov kodeks, član 101. (*ibid,* § 930); Briselska deklaracija, član 13(b) (*ibid,* § 931); Oksfordski priručnik, član 8(b) (*ibid,* 932); Haški pravilnik, član 23(b) (*ibid,* § 926).

120 I Dopunski protokol, član 37(1) (usvojen konsenzusom)(*ibid,* § 927)

121 Statut MKS, član 8(2)(xi) (*ibid,* § 929).

122 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 856-857 i 937), Australije (*ibid,* §§ 858-859 i 938-939), Belgije (*ibid,* §§ 861 i 940), Benin (*ibid,* § 863), Kameruna (*ibid,* §§ 864 i 941), Kanade (*ibid,* §§ 866 i 942), Kolumbije (*ibid,* § 867), Hrvatske (*ibid,* §§ 868-869), Ekvadora (*ibid,* § 870), Francuske (*ibid,* §§ 871-873 i 943), Nemačke (*ibid,* § 875), Mađarske (*ibid,* § 876), Indonezije (*ibid,* § 944), Izraela (*ibid,* § 945), Italije (*ibid,* § 947), Kenije (*ibid,* § 948), Južne Koreje (*ibid,* §§ 880-881), Holandije (*ibid,* §§ 883-885 i 949-950), Novog Zelanda (*ibid,* § 951), Nigerije (*ibid,* §§ 886-887 i 952-953), Rumunije (*ibid,* § 954), Rusije (*ibid,* §§ 888 i 955), Južne Afrike (*ibid,* §§ 889-890), Španije (*ibid,* §§ 891 i 956), Švedske (*ibid,* § 893 i 957), Švajcarske (*ibid,* §§ 894 i 958), Togoa (*ibid,* § 895), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 896 i 959-960), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 898, 900-901) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 902 i 963).

123 Švedska, *Priručnik MHP* (*ibid,* § 893).

124 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 964), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 965), Kanade (*ibid,* § 967), Konga (*ibid,* § 968), Hrvatske (*ibid,* § 969), Gruzije (*ibid,* § 970), Nemačke (*ibid,* § 971), Irske (*ibid,* § 972), Italije (*ibid,* § 973), Malija (*ibid,* § 974), Holandije (*ibid,* § 975), Novog Zelanda (*ibid,* § 976), Norveške (*ibid,* § 977), Slovenije (*ibid,* § 978), Švedske (*ibid,* § 979), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 981), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 982) i Jugoslavije (*ibid,* § 983); vidi i nacrt zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 966), Salvadora (*ibid,* § 903) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 980).

125 Vidi, npr. izjave Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 917 i 988), praksu Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 916 i 990) i izveštaj o praksi Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 912 i 985).

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zabranu perfidije je III Komitet Diplomatske konferencije na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli bio uključio u Nacrt II Dopunskog protokola, ali je ona isključena u poslednjem trenutku, kao deo paketa koji je imao za cilj usvajanje jednostavnijeg teksta.[126] Prema Statutu Međunarodnog krivičnog suda „podlo ubijanje ili ranjavanje neprijateljskih boraca" predstavlja ratni zločin u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[127] Pored toga, ovo pravilo je sadržano u drugim instrumentima, koji se takođe odnose na nemeđunarodne oružane sukobe.[128]

Vojni priručnici koji su primenljivi, ili su bili primenjivani u nemeđunarodnim oružanim sukobima zabranjuju pribegavanje perfidiji.[129] Povrede ovog pravila su povrede u bilo kom oružanom sukobu, prema zakonodavstvu brojnih država.[130] Pravilo podržavaju i zvanične izjave i druga praksa koja se odnosi na nemeđunarodne oružane sukobe.[131]

Nije nađena zvanična suprotna praksa, ni u pogledu međunarodni, niti nemeđunarodnih oružanih sukoba. Ni jedna strana nije zahtevala pravo da pribegne perfidiji.

Definicija perfidije

I Dopunski protokol definiše perfidije kao „akte koji, računajući na poverenje neprijatelja, navodi neprijatelja da veruje da je obavezan, da je ovlašćen ili dužan da obezbedi zaštitu, prema pravilima međunarodnog prava primenljivog u oružanom sukobu, sa namerom da se izneveri to poverenje.[132] Definicija je preuzeta

[126] Nacrt II Dopunskog protokola, član 21(1) (*ibid,* § 928).

[127] Statut MKS, član 8(2)(e)(ix) (*ibid.,* § 929).

[128] Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid,* § 855); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5. (*ibid,* §§ 854 i 935); San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tačka 111. (*ibid,* § 855); Pravilnik UNTAET 2000/15, Poglavlje 6(1)(e)(ix) (*ibid,* § 936).

[129] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 858 i 939), Benina (*ibid,* § 863), Kanade (*ibid,* § 866), Kolumbije (*ibid,* § 867), Hrvatske (*ibid,* §§ 868-869), Ekvadora (*ibid,* § 870), Nemačke (*ibid,* § 875), Italije (*ibid,* § 947), Kenije (*ibid,* § 948), Južne Koreje (*ibid,* § 881), Nigerije (*ibid,* §§ 886 i 952-953), Južne Afrike (*ibid,* §§ 889-890), Švedske (*ibid,* § 893), Togoa (*ibid,* § 895) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 902 i 863).

[130] Vidi, npr. zakonodavstvo Australije (*ibid,* § 964), Bosne i Hercegovine (*ibid,* 965), Kanade (*ibid,* § 968), Konga (*ibid,* § 968), Hrvatske (*ibid,* § 969), Gruzije (*ibid,* § 970), Nemačke (*ibid,* § 971), Holandije (*ibid,* § 975), Novog Zelanda (*ibid,* § 976), Slovenije (*ibid,* § 978), Švedske (*ibid,* § 979), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 981) i Jugoslavije (*ibid,* § 983); vidi i zakonodavstvo Italije (*ibid,* § 973), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, kao i nacrt zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 966), Salvadora (*ibid,* § 903) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 980).

[131] Vidi, npr. izjave Čilea (*ibid,* § 910), Perua (*ibid,* § 913) i Jugoslavije (*ibid,* § 918) i izveštaj o praksi Kolumbije (*ibid,* § 911) i Filipina (*ibid,* 914).

[132] I Dopunski protokol, član 37(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 84).

i u Elemente zločina, za Međunarodni krivični sud.[133] Ona je, takođe, sadržana u brojnim vojnim priručnicima.[134] Podržana je i drugom praksom.[135] Ta praksa uključuje i države koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice I Dopunskog protokola I.[136] Vojni priručnik Novog Zelanda i švedski Priručnik o MHP podvlače da definicija perfidije, sadržana u članu 37, kodifikuje običajno međunarodno pravo.[137] Suština perfidije je u pozivanju na poverenje neprijatelja i onda povreda tog poverenja, npr. povredom dobre vere. Ovaj zahtev za posebnom namerom da se povredi poverenje neprijatelja čini perfidiju posebnom u odnosu na nepravilnu upotrebu, čini je mnogo ozbiljnijom povredom međunarodnog humanitarnog prava. Neki vojni priručnici tumače ovo pravilo na sledeći način: zabranjeno je izvršiti neprijateljski akt pokrivajući se pravnom zaštitom.[138]

Navedena definicija perfidije je, takođe, bila uključena u Nacrt II Dopunskog protokola koji je MKCK podneo Diplomatskoj konferenciji za usvajanje Dopunskih protokola, ali je isključio III Komitet.[139] Međutim, Pripremni komitet za Elemente zločina za Međunarodni krivični sud zaključio je da su elementi zločina podmuklog ubijanja ili ranjavanja identični u međunarodnom i nemeđunarodnom oružanom sukobu.[140]

Imajući u vidu da ta definicija predviđa da se poverenje neprijatelja zasniva na situaciji koja zahteva zaštitu po međunarodnom humanitarnom pravu, sledeći akti se smatraju perfidnim, ako su izvršeni sa namerom da se izneveri poverenje neprijatelja:

- simuliranje nesposobnosti zbog ranjavanja ili bolesti pošto se neprijatelj koji je na taj način onesposobljen smatra *hors de combat* i ne sme se napadati nego se mora prikupiti i mora se zbrinuti (vidi pravila 109-110);[141]

133 Elementi zločina za MKS, Definicija podmuklog ubijanja ili ranjavanja pojedinaca koji pripadaju neprijateljskoj državi ili vojsci/neprijateljskog borca, kao ratni zločin (Statut MKS, član 8(2)(b)(xi) i (e)(ix).

134 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol.II, Ch.18, § 857), Australije (*ibid,* §§ 858.859), Belgije (*ibid,* §§ 860-862), Kameruna (*ibid,* § 864), Kanade (*ibid,* § 865), Hrvatske (*ibid,* § 869), Ekvadora (*ibid,* § 870), Francuske (*ibid,* §§ 871 i 873), Nemačke (*ibid,* §§ 874-875), Mađarske (*ibid,* § 876), Izraela (*ibid,* § 877), Kenije (*ibid,* § 879), Holandije (*ibid,* § 883), Novog Zelanda (*ibid,* § 885), Španije (*ibid,* § 892), Švedske (*ibid,* 893), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 897) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 899 i 901).

135 Vidi, npr. izjave Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 916-917) i izveštaj o praksi Iraka (*ibid,* § 912).

136 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid,* § 871), Izraela (*ibid,* §§ 877), Kenije (*ibid,* § 879), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 897) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 899 i 901), izjave Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 916-917) i izveštaj o praksi Iraka (*ibid,* § 912).

137 Novi Zeland, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 885); Švedska, *Priručnik POS* (*ibid,* § 893).

138 Vidi, npr. vojne priručnike Benina, (*ibid,* § 863), Kanade (*ibid,* 865) i Togoa (*ibid,* § 895).

139 Nacrt II Dopunskog protokola, član 21(1) (*ibid,* § 848).

140 Knut Dörmann, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary,* Cambridge University Press, 2003, p. 476.

141 Vidi, npr. praksu (cit. u Vol. II, Ch. 18, §§ 1000-1044).

- simulacija predaje, jer se neprijatelj koji se predaje smatra *hors de combat* i ne sme biti napadan, ali mora biti zarobljen ili oslobođen;[142]
- simulacija namere da se pregovara, pod zaštitom zastave primirja, pošto se moraju poštovati lica koja se približavaju pod zastavom primirja;[143]
- simulacija zaštićenog statusa, upotrebom znaka crvenog krsta ili crvenog polumeseca, pošto sanitetsko i versko osoblje, jedinice i transporti koji ističu znakove raspoznavanja moraju biti poštovani i zaštićeni;[144]
- simulacija zaštićenog statusa, korišćenjem znakova, oznaka ili uniformi Ujedinjenih nacija, jer osoblje za mirovne operacije i humanitarno osoblje koje koristi znake, oznake ili uniforme Ujedinjenih nacija, mora da se poštuje, dokle god je ovlašćeno na zaštitu koja se daje civilima, i onim znacima, oznakama i uniformama koje se ne mogu koristiti bez ovlašćenja (vidi pravila 31, 33 i 60);[145]
- simulacija zaštićenog statusa korišćenjem drugih zaštitnih znakova, pošto osoblje koje koristi druge znakove zaštite, uključujući znak raspoznavanja kulturnih dobara, mora da se poštuje, a takvi se znakovi ne mogu nepravilno koristiti;[146]
- simulacija statusa civila, jer civili koji ne učestvuju direktno u neprijateljstvima moraju da se poštuju i ne mogu biti cilj napada;[147]
- nošenje uniformi ili korišćenje oznaka neutralnih država ili drugih država koje nisu strane u sukobu, pošto uniforme ili oznake neutralnih država ili drugih država koje nisu strane u sukobu ne mogu da se koriste;[148]

Ovu definiciju podržava praksa koja je prikupljena za svaku pojedinačnu kategoriju i činjenica da se pravila, na kojima se zasniva zaštita, primenjuju i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Dok Haški pravilnik zabranjuje „podlo ubijanje ili ranjavanje", I Dopunski protokol zabranjuje „ubijanje, ranjavanje ili zarobljavanje neprijatelja primenom perfidije".[149] Statut Međunarodnog krivičnog suda koristi jezik Haškog pravilnika.[150] Slično, neki vojni priručnici zabranjuju ubijanje ili ranjavanje primenom perfidije, dok drugi zabranjuju ubijanje, ranjavanje ili zarobljavanje primenom perfidije.[151]

142 Vidi, npr. praksu (*ibid,* §§ 1045-1129)

143 Vidi, npr. praksu (*ibid,* §§ 1130-1218)

144 Vidi, npr. praksu (*ibid,* §§ 1219-1324)

145 Vidi, npr. praksu (*ibid,* §§ 1325-1397)

146 Vidi, npr. praksu (*ibid,* §§ 1398-1451)

147 Vidi, npr. praksu (*ibid,* §§ 1452-1505)

148 Vidi, npr. praksu (*ibid,* §§ 1506-1545)

149 Haški pravilnik, član 23(b) (*ibid,* §926); I Dopunski protokol, član 37(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* 927).

150 Statut MKS, član 8(2)(b)(xi) i (e)(ix) (*ibid,* § 929).

151 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 937), Kameruna (*ibid,* § 941), Kanade (*ibid,* 942), Francuske (*ibid,* 943), Izraela (*ibid,* 945), Holandije (*ibid,* §§ 949-950), Novog Zelanda (*ibid,* § 951), Rumunije (*ibid,* § 954) i Španije (*ibid,* 956), koji zabranjuju ubijanje, ranjavanje i zarobljavanje primenom perfidije, dok vojni priručnici Belgije (*ibid,* § 940), Indonezije (*ibid,* § 944), Italije (*ibid,* § 947), Kenije (*ibid,* § 948), Nigerije (*ibid,* §§ 952-953), Rusije (*ibid,* § 955), Švedske (*ibid,* § 957), Švajcarske (*ibid,* § 958), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 959-960), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 961-962) i Jugoslavije (*ibid,* § 963) ograničavaju ovu zabranu na ubijanje ili ranjavanje. Vojni priručnici Benina (*ibid,* § 863), Kanade (*ibid,* § 865) i Togoa (*ibid,* § 895) formulišu zabranu kao primenljivu na „neprijateljske akte koji se izvršavaju pod pokrićem pravne zabrane" i to bi pokrivalo ubijanje i ranjavanje, ali i zarobljavanje i druge moguće akte.

Vojni priručnici država koje nisu članice I Dopunskog protokola, generalno, ne pominju zarobljavanje, osim priručnika Izraela.[152] Skoro sva zakonodavstva koja predviđaju povredu ovog pravila odnose se samo na ubijanje ili ranjavanje.[153] Sjedinjene Države su izjavile da podržavaju „princip da pojedini borci ne ubijaju, povređuju ili zarobljavaju neprijateljsko osoblje primenom perfidije."[154] Na osnovu ove prakse, može se zaključiti da je ubijanje, ranjavanje ili zarobljavanje primenom perfidije nezakonito po običajnom međunarodnom pravu, ali da bi samo akti koji izazivaju ozbiljnu telesnu povredu, odnosno smrt ili ranjavanje, predstavljali ratni zločin. Ovaj argument se, takođe, zasniva i na stanovištu da zarobljavanje neprijatelja primenom perfidije svakako potkopava zaštitu koju obezbeđuje međunarodno humanitarno pravo, čak i ako posledice nisu dovoljno ozbiljne da predstavljaju ratni zločin. Treba, takođe, podvući da je zarobljavanje neprijatelja često praćeno pretnjom smrću ili povredom i da se pretnja da će se izvršiti nezakonit akt, generalno, takođe smatra nezakonitom.

Podli napad na život neprijatelja

Lieberov kodeks predviđa da „precedentno ratno pravo čak dopušta smrtnu kaznu za prikrivene ili podle pokušaje da se rani neprijatelj, pošto su oni tako opasni i teško je čuvati se od njih."[155] Briselska deklaracija zabranjuje „podlo ubistvo pojedinaca koji pripadaju neprijateljskom narodu ili vojsci", a Oksfordski priručnik zabranjuje „podle napade na život neprijatelja; kao primer, pribegavanje plaćenim atentatima".[156] Prema Haškom pravilniku, zabranjeno je „podlo ubijati ili ranjavati pojedince koji pripadaju neprijateljskom narodu ili vojsci."[157] Upotreba termina „pojedinci koji pripadaju neprijateljskom narodu ili vojsci" jasno pokriva civile, kao i borce.

Američki vazduhoplovni pamflet ističe da je član 23 (b) Haškog pravilnika sačinjen kao zabrana „atentata, proganjanja ili stavljanja van zakona neprijatelja, raspisivanje ucene na glavu neprijatelja, kao i nuđenja nagrade za „mrtvog ili živog" neprijatelja", ali ne određuje da „jasno, to ne sprečava zakonite napade

152 Vidi, Izrael, *Brošura o ratnom pravu* (*ibid,* § 946).

153 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 964), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 965), Kanade (*ibid,* § 967), Konga (*ibid,* § 968), Hrvatske (*ibid,* 969), Gruzije (*ibid,* § 970), Nemačke (*ibid,* § 971), Italije (*ibid,* § 973), Malija (*ibid,* § 974), Novog Zelanda (*ibid,* § 976), Slovenije (*ibid,* § 978), Švedske (*ibid,* § 979), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 981), Sjedinjenih Država (*ibid,* 982) i Jugoslavije (*ibid,* 983); vidi, takođe, nacrt zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 966) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 980). Jedini izuzetak su zakonodavstva Irske (*ibid,* § 972) i Norveške (*ibid,* § 977), koja kažnjavaju bilo koju povredu I Dopunskog protokola.

154 Sjedinjene Države, Zapažanja zamenika pravnog savetnika Ministarstva spoljnih poslova (*ibid,* § 988).

155 Lieberov kodeks, član 101. (*ibid,* § 930).

156 Briselska deklaracija, član 13 (b) (*ibid.,* § 931); Oksfordski priručnik (*ibid,* § 932).

157 Haški pravilnik, član 23(b) (*ibid,* § 926).

legitimnih boraca na pojedinačne vojnike ili oficire neprijatelja."[158] Nekoliko drugih vojnih priručnika takođe zabranjuje atentate i raspisivanje ucene na glavu neprijatelja.[159] Vojni priručnik Novog Zelanda definiše atentat kao „ubijanje ili ranjavanje izabranog pojedinca iza borbene linije, od strane neprijateljskih agenata ili nezakonitih boraca."[160] Zabranu atentata podržavaju i zvanične izjave.[161]

[158] Sjedinjene Države, *Pamflet vazduhoplovnih snaga* (*ibid,* § 962).

[159] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* 938) (atentat na neborce, raspisivanje ucene na glavu neprijateljskih pojedinaca, bilo kakva ponuda za „mrtvog ili živog" neprijatelja), Australije (*ibid,* § 939) (atentat na izabrane pojedince, progonstvo, stavljanje van zakona, raspisivanje ucene na glavu neprijateljskog pojedinca, bilo koja ponuda za „mrtvog ili živog" neprijatelja), Kanade (*ibid,* § 942) (atentat na izabranog neborca, raspisivanje ucene na glavu neprijateljskog pojedinca ili ponuda nagrade za neprijatelja „mrtvog ili živog"), Izrael (*ibid,* § 946) (napad na život neprijateljskih lidera (civilnih ili vojnih), zahtev za smrću posebnog lica, upućivanjem atentatora ili nuđenjem nagrade za njegovu likvidaciju), Novog Zelanda (*ibid,* § 951) (atentat, progonstvo, stavljanje van zakona, raspisivanje ucene na glavu neprijateljskog pojedinca, bilo koja ponuda za neprijatelja „mrtvog ili živog"), Švajcarske (*ibid,* § 958) (raspisivanje ucene na glavu neprijateljskog vojnog ili civilnog lidera), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 959) (atentat, progonstvo, stavljanje van zakona, raspisivanje ucene na glavu neprijateljskog pojedinca, bilo koja ponuda za neprijatelja „mrtvog ili živog") i Jugoslavije (*ibid,* § 963) (raspisivanje ucene na nečiju glavu, bilo državnog ili vojnog komandanta ili bilo kog drugog lica).

[160] Novi Zeland, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 951),

[161] Vidi, npr. Sjedinjene Države, Predsednička izvršna naredba 12333 (*ibid,* § 987) i Pravni memorandum Ministarstva vojske: Izvršna naredba 12333 i pogubljenje (*ibid,* § 989).

KOMUNIKACIJA SA NEPRIJATELJEM

Napomena: *Ovaj odeljak obrađuje komunikaciju koja se odnosi na ratovanje, a ne na političke pregovore koji se preduzimaju sa namerom da se reši oružani sukob*

Pravilo 66: Komandanti mogu stupiti u ne-neprijateljski kontakt bilo kojim sredstvom komunikacije. Takav kontakt se mora zasnivati na dobroj veri.

Praksa

Tom II, Odeljak 19, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država uspostavlja ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Većina vojnih priručnika podvlači da može da se pojavi potreba, iz humanitarnih ili vojnih razloga, da zapovednici stupe u kontakt sa neprijateljskom stranom, posebno da bi zaključili lokalne sporazume, koji se bave takvim pitanjima kao što su traženje ranjenika, bolesnika i mrtvih, predaja mrtvih, razmena zarobljenika, evakuacija lica iz opkoljenog područja, prolazak sanitetskog i verskog osoblja i signali sanitetskog vazduhoplova. Na višim nivoima, mogu se zaključivati sporazumi o ustanovljavanju sanitetskih ili zona bezbednosti, neutralizovanih zona ili demilitarizovanih zona.[1] Neki vojni priručnici propisuju da sami borci ne mogu stupati

[1] Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (cit. u Vol. II, Ch. 19, § 5), Kanade (*ibid,* § 8), Hrvatske (*ibid,* § 10), Nemačke (*ibid,* § 12), Mađarske (*ibid,* § 13), Italije (*ibid,* § 15), Kenije (*ibid,* § 16), Južne Koreje (*ibid,* § 17), Madagaskara (*ibid,* § 19), Holandije (*ibid,* § 20), Novog Zelanda (*ibid,* § 21), Nigerije (*ibid,* § 22), Španije (*ibid,* § 23), Švajcarske (*ibid,* § 24), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 25-26) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 27).

[2] Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid,* § 4), Burkine Faso (*ibid,* § 6), Kameruna (*ibid,* § 7), Konga (*ibid,* § 9), Francuske (*ibid,* § 11), Libana (*ibid,* § 18) i Holandije (*ibid,* 20).

u kontakt sa neprijateljem.[2] Vojni priručnik Holandije, na primer, propisuje da „samo komandant može da odluči da pregovara sa neprijateljskom stranom."[3]

Praksa pokazuje da komunikacija može da se odvija različitim sredstvima, preko posrednika poznatih kao *parlamentari,* ali i telefonom i radiom.[4] *Parlamentar* je lice koje pripada strani u sukobu, koje je ovlašćeno da komunicira sa drugom stranom u sukobu. Tradicionalni metod da se pokaže da je neko *parlamentar* je nošenje bele zastave dok se približava.[5] Tradicionalni metod je još važeći, kao proveren u različitim vojnim priručnicima.[6] Pored toga, praksa pokazuje da strane mogu da apeluju na treće strane da olakšaju komunikacije, posebno sile zaštitnice i neutralne humanitarne organizacije koje deluju kao supstituti sile zaštitnice, osobito MKCK, ali takođe i međunarodne organizacije i mirovne snage. Prikupljena praksa pokazuje da su različite institucije i organizacije delovale kao posrednici u pregovorima i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima i da je to opšteprihvaćeno.[7]

Nekoliko vojnih priručnika podvlači da se mora skrupulozno poštovati dobra vera u bilo kojoj komunikaciji sa neprijateljem.[8] To podrazumeva da pregovarači, koje su kao takve prihvatile obe strane, moraju da se poštuju i da ugovori o kojima se postigne sporazum moraju da se poštuju ili, u suprotnom, predstavljaju nezakonitu obmanu. Bez dobre vere, pregovori na bojnom polju su i opasni i od male koristi. Strane moraju da budu u stanju da se pouzdaju u garancije koje je dala druga strana, u pogledu bezbednosti svojih pregovarača i da se usklade sa onim što je ugovoreno (*pacta sunt servanda,* kao primena opšteg principa dobre vere). Princip dobre vere se, po definiciji, primenjuje i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima i podrazumeva da bela zastava, koja pokazuje želju

3 Holandija, *Vojni priručnik,* (*ibid,* § 20).

4 Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid,* § 4), Kanade (*ibid,* § 8), Hrvatske (*ibid,* § 10), Nemačke (*ibid,* § 12), Mađarske (*ibid,* § 13), Italije (*ibid,* §§ 14-15), Južne Koreje (*ibid,* § 17), Madagaskara (*ibid,* § 19), Novog Zelanda (*ibid,* § 21), Španije (*ibid,* § 23), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 25) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 27) i izveštaje o praksi Kolumbije (*ibid,* § 31), Ruande (*ibid,* § 36) i Zimbabvea (*ibid,* § 41).

5 Za definiciju *parlamentara,* vidi, npr. Briselsku deklaraciju, član 43. (*ibid,* § 95), Oksfordski priručnik, član 27. (*ibid,* § 96) i Haški pravilnik, član 32. (*ibid.,* § 94) i vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 98), Belgije (*ibid,* §§ 99-101), Kanade (*ibid,* § 103), Nemačke (*ibid,* § 104), Italije (*ibid,* § 105), Holandije (*ibid,* § 106), Novog Zelanda (*ibid,* § 107), Nigerije (*ibid,* 108), Španije (*ibid,* §§ 109-110), Švajcarske (*ibid,* § 111), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* 112), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 113) i Jugoslavije (*ibid,* 114).

6 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* 98), Belgije (*ibid,* §§ 99-101), Kameruna (*ibid,* § 102), Italije (*ibid,* § 105), Holandije (*ibid,* § 106), Novog Zelanda (*ibid,* § 107), Nigerije (*ibid,* § 108), Španije (*ibid,* § 110), Švajcarske (*ibid,* § 111), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* 112), Sjedinjenih Država (*ibid,* 113) i Jugoslavije (*ibid,* § 114).

7 Vidi, npr. vojne priručnike Nemačke (*ibid,* § 12) Madagaskara (*ibid,* § 19), Španije (*ibid,* § 23) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 27) i izveštaje o praksi Kolumbije (*ibid,* § 31), Gruzije (*ibid,* § 33), Filipina (*ibid,* § 35), Ruande (*ibid,* § 36) i dve države (*ibid,* §§ 42 i 44).

8 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 3), Belgije (*ibid,* § 5), Kenije (*ibid,* § 16), Novog Zelanda (*ibid,* § 21), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 25-26) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 27).

za komunikacijom,[9] mora da se poštuje u obe vrste sukoba. Detaljna pravila primenljiva na slanje i prijem *parlamentara* su specifična primena principa dobre vere (vidi pravila 67-69).

Odbijanje da se prime parlamentari

Staro je pravilo običajnog međunarodnog prava da zapovednici nisu obavezni da prihvate *parlamentare,* ali je zabranjeno da objave unapred da *parlamentari* neće biti prihvatani. To je utvrđeno u Briselskoj deklaraciji, Oksfordskom priručniku i Haškom pravilniku.[10] Ono je potvrđeno u mnogim vojnim priručnicima.[11] Neki od ovih priručnika su primenljivi, ili su bili primenjivani u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[12] Nije pronađena suprotna praksa.

Pravilo 67: *Parlamentari* su nepovredivi.

Praksa

Tom II, Odeljak 19, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Ovo je staro pravilo običajnog međunarodnog prava, koje je bilo prihvaćeno već u Briselskoj deklaraciji i Oksfordskom priručniku, a kodifikovano je u Haškom

9 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 50-51), Belgije (*ibid,* § 53), Benina (*ibid,* § 54), Kanade (*ibid,* §§ 56-57), Kolumbije (*ibid,* § 58), Dominikanske Republike (*ibid,* § 59), Ekvadora (*ibid,* § 60), Italije (*ibid,* § 65), Kenije (*ibid,* § 66), Južne Koreje (*ibid,* § 67), Madagaskara (*ibid,* § 68), Holandije (*ibid,* §§ 69-70), Novog Zelanda (*ibid,* § 71), Nigerije (*ibid,* § 72), Južne Afrike (*ibid,* § 74), Togoa (*ibid,* § 75), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 76-77), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 78-80) i Jugoslavije (*ibid,* § 81); praksu Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 88); izveštaj o praksi Kine (*ibid,* § 85) i Ruande (*ibid,* § 87).

10 Briselska deklaracija, član 44. (*ibid,* § 125); Oksfordski priručnik, član 29. (*ibid,* § 126); Haški pravilnik, član 33. (*ibid,* § 124).

11 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 128), Belgije (*ibid,* §§ 129-130), Kanade (*ibid,* § 131), Nemačke (*ibid,* § 132), Italije (*ibid,* § 133), Kenije (*ibid,* § 134), Holandije (*ibid,* § 135), Novog Zelanda (*ibid,* § 136), Nigerije (*ibid,* § 137), Španije (*ibid,* §§ 138-139), Švajcarske (*ibid,* § 140), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 141-142), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 143) i Jugoslavije (*ibid,* § 144).

12 Vidi, npr. vojne priručnike Nemačke (*ibid,* § 132), Italije (*ibid,* § 133), Kenije (*ibid,* § 134) i Jugoslavije (*ibid,* § 144).

pravilniku[13] Nepovredivost *parlamentara* je potvrđena u brojnim vojnim priručnicima.[14] Neki od ovih priručnika su primenljivi, ili su bili primenjivani u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[15] Nekoliko ovih priručnika ističu da napadi na *parlamentara* koji ističe belu zastavu primirja predstavljaju ratni zločin.[16] Narušavanje nepovredivosti *parlamentara* je povreda po zakonodavstvima mnogih država.[17] Ovo pravilo podržava i druga nacionalna praksa.[18] Ovo uključuje praksu u kontekstu nemeđunarodnog oružanog sukoba.[19]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa. Ni jedna strana nije se pozivala na pravo da se narušava nepovredivost *parlamentara.*

Tumačenje

Saglasno Briselskoj deklaraciji, Oksfordskom priručniku i Haškom pravilniku, nepovredivost se proširuje i na lica koja prate *parlamentara*.[20] Ovo stanovište je, takođe, potvrđeno i u mnogim vojnim priručnicima.[21] Vojni priručnik i Priručnik o

13 Briselska deklaracija, član 43. (*ibid,* § 156); Oksfordski priručnik, član 27. (*ibid,* § 157); Haški pravilnik, član 32. (*ibid,* § 155).

14 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 160), Australije (*ibid,* §§ 161-162), Belgije (*ibid,* §§ 163-164), Burkine Faso (*ibid,* § 165), Kameruna (*ibid,* § 166), Kanade (*ibid,* § 167), Konga (*ibid,* § 168), Ekvadora (*ibid,* § 169), Francuske (*ibid,* § 170-171), Nemačke (*ibid,* § 172), Italije (*ibid,* § 173), Kenije (*ibid,* § 174), Južne Koreje (*ibid,* § 175), Malija (*ibid,* § 176), Holandije (*ibid,* §§ 177-178), Novog Zelanda (*ibid,* § 179), Nigerije (*ibid,* § 180), Filipina (*ibid,* §§ 181-182), Rusije (*ibid,* § 183), Senegala (*ibid,* § 184), Južne Afrike (*ibid,* § 185), Španije (*ibid,* §§ 186-187), Švajcarske (*ibid,* §§ 188-189), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 190-191), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 192-195) i Jugoslavije (*ibid,* 196).

15 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 161), Ekvadora (*ibid,* § 169), Nemačke (*ibid,* § 172), Italije (*ibid,* § 173), Kenije (*ibid,* § 174), Filipina (*ibid,* §§ 181-182), Južne Afrike (*ibid,* § 185) i Jugoslavije (*ibid,* § 196).

16 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 161-162), Kanade (*ibid,* § 167), Ekvadora (*ibid,* § 169), Južne Koreje (*ibid,* § 175), Novog Zelanda (*ibid,* § 179), Nigerije (*ibid,* § 180), Južne Afrike (*ibid,* § 185), Švajcarske (*ibid,* § 189), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 190) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 192-195).

17 Vidi, npr. zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 197), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 199), Čilea (*ibid,* § 200), Hrvatske (*ibid,* § 201), Dominikanske Republike (*ibid,* § 202), Ekvadora (*ibid,* § 203), Salvadora (*ibid,* § 204), Estonije (*ibid,* § 205), Etiopije (*ibid,* § 206), Mađarske (*ibid,* § 207), Italije (*ibid,* 208), Meksika (*ibid,* §§ 209-210), Nikaragve (*ibid,* § 211), Perua (*ibid,* § 212), Slovenije (*ibid,* § 213), Španije (*ibid,* §§ 214-216), Švajcarske (*ibid,* § 217), Venecuele (*ibid,* §§ 218-219) i Jugoslavije (*ibid,* § 220); vidi i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 198).

18 Vidi, npr. praksu Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 225) i izveštaje o praksi Kine (*ibid,* § 222), Kolumbije (*ibid,* § 223), Filipina (*ibid,* 224) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 227).

19 Vidi, npr. izveštaje o praksi Kine (*ibid,* § 222), Kolumbije (*ibid,* § 223) i Filipina (*ibid,* § 224).

20 Briselska deklaracija, član 43. (*ibid,* § 156); Oksfordski priručnik, član 28. (*ibid,* § 157); Haški pravilnik, član 32. (*ibid,* § 155).

21 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 160), Belgije (*ibid,* § 163), Kanade (*ibid,* § 167), Nemačke (*ibid,* § 172), Italije (*ibid,* § 173), Holandije (*ibid,* §§ 177-178), Novog Zelanda (*ibid,* 179), Nigerije (*ibid,* § 180), Rusije (*ibid,* § 183), Španije (*ibid,* § 187), Švajcarske (*ibid,* §§ 188-189), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 190-191), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 192) i Jugoslavije (*ibid,* § 1969).

MHP Ujedinjenog Kraljevstva objašnjavaju da lica koja prate *parlamentara,* tradicionalno su bili trubač ili dobošar, nosač zastave i prevodilac, ali sada *parlamentar* može da se kreće u oklopnom vozilu koje vije belu zastavu, a prate ga vozač, operator za vezu i zvučnike i prevodilac.[22]

Nekoliko vojnih priručnika podvlači da se ne zahteva da postoji potpuni prekid vatre u celom sektoru u koji dolazi *parlamentar,* ali da se na stranu koja nastupa sa belom zastavom ne može otvarati vatra.[23] Pored toga, određeni broj vojnih priručnika podvlači da je dužnost parlamentara da izabere odgovarajući momenat da izloži belu zastavu primirja i da izbegava opasne zone.[24] Najzad, određeni broj vojnih priručnika određuje da nepovredivost *parlamentara* i lica koja ih prate traje dok se bezbedno ne vrate na prijateljsku teritoriju.[25]

Praksa pokazuje da *parlamentar* koji nosi belu zastavu primirja mora da nastupa prema drugoj strani. Strana sa kojom *parlamentar* želi da komunicira ne treba da nastupa. Ovo je takođe diskutovano u odnosu na posebne uslove za predaju u vezi sa incidentom koji se dogodio tokom rata u Južnom Atlantiku (vidi komentar pravila 47).

Pravilo 68: Komandanti mogu da preduzmu neophodne mere predostrožnosti da spreče da prisustvo *parlamentara* bude štetno.

Praksa

Tom II, Odeljak 19, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Ovo je staro pravilo običajnog međunarodnog prava, koje je priznato već u Briselskoj deklaraciji i Oksfordskom priručniku, a kodifikovano je u Haškom pravil-

22 Ujedinjeno Kraljevstvo, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 190) i *Priručnik POS* (*ibid,* § 191).

23 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid,* § 167), Nemačke (*ibid,* 172), Italije (*ibid,* § 173), Holandije (*ibid,* §§ 177-178), Novog Zelanda (*ibid,* § 179), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 190), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 192) i Jugoslavije (*ibid,* § 196).

24 Vidi, npr. vojne priručnike Novog Zelanda (*ibid,* § 179), Nigerije (*ibid,* § 180), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 190) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 192).

25 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid,* § 167), Nemačke (*ibid,* § 172), Italije (*ibid,* 173), Kenije (*ibid,* § 174), Novog Zelanda (*ibid,* § 179) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 190-191).

niku.[26] Ono je potvrđeno u nekoliko vojnih priručnika.[27] Neki od ovih priručnika su primenljivi, ili su bili primenjivani, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[28] Nije pronađena suprotna zvanična praksa.

Zadržavanje parlamentara

Praksa pokazuje da *parlamentari* mogu biti privremeno zadržani ako slučajno dođu do informacija čije bi otkrivanje neprijatelju moglo imati nepovoljne posledice na uspeh ili bi omelo operaciju. Dozvola privremenog zadržavanja je predviđena Briselskom deklaracijom i Oksfordskim priručnikom, a kodifikovana je Haškim pravilnikom.[29] Pravilo je potvrđeno u određenom broju vojnih priručnika.[30] Neki od ovih priručnika su primenljivi, ili su bili primenjivani, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[31] Nije pronađena zvanična suprotna praksa.

Pravilo 69: *Parlamentari* koji koriste prednost svog privilegovanog položaja da izvrše akt suprotan međunarodnom pravu i koji predstavlja pretnju neprijatelju, gube svoju nepovredivost.

Praksa

Tom II, Odeljak 19, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

26 Briselska deklaracija, član 44. (*ibid,* § 236); Oksfordski priručnik, član (*ibid,* § 237); Haški pravilnik, član 33. (*ibid,* § 235).

27 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* 239), Belgije (*ibid,* §§ 240-241), Kanade (*ibid,* § 242), Nemačke (*ibid,* § 243), Italije (*ibid,* § 244), Novog Zelanda (*ibid,* § 245), Nigerije (*ibid,* § 246), Španije (*ibid,* § 247), Švajcarske (*ibid,* § 248), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 249), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 250) i Jugoslavije (*ibid,* § 251).

28 Vidi, npr. vojne priručnike Nemačke (*ibid,* § 243), Italije (*ibid,* § 244) i Jugoslavije (*ibid,* § 251).

29 Briselska deklaracija, član 44. (*ibid,* 263); Oksfordski priručnik, član (*ibid,* § 264); Haški pravilnik, član 33. (*ibid,* § 262).

30 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 266), Belgije (*ibid,* §§ 267-268), Kanade (*ibid,* § 269), Nemačke (*ibid,* § 279), Italije (*ibid,* 271), Novog Zelanda (*ibid,* § 272), Nigerije (*ibid,* § 273), Španije (*ibid,* § 274), Švajcarske (*ibid,* § 275), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 276), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 277) i Jugoslavije (*ibid,* § 278).

31 Vidi, npr. vojne priručnike Nemačke (*ibid,* § 270), Italije (*ibid,* § 271) i Jugoslavije (*ibid,* § 278).

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Ovo je staro pravilo običajnog međunarodnog prava, priznato već u Briselskoj deklaraciji i Oksfordskom priručniku, a kodifikovano u Haškom pravilniku.[32] Ono je potvrđeno u nekoliko vojnih priručnika.[33] Neki od ovih priručnika su primenljivi, ili su bili primenjivani, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[34] Nije pronađena suprotna zvanična praksa.

Primeri korišćenja prednosti privilegovanog položaja *parlamentara* u praksi uključuju: prikupljanje informacija; izvršavanje akata sabotaže; podsticanje vojnika da sarađuju u prikupljanju informacija; podstrekivanje vojnika da ne izvršavaju svoje dužnosti; ohrabrivanje vojnika da dezertiraju; organizovanje špijunaže na teritoriji neprijateljske strane.[35]

Gubitak nepovredivosti znači da *parlamentar* može biti zadržan kao zarobljenik i može da mu se sudi u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom. U tom slučaju se primenjuju Osnovne garancije, predviđene u Odeljku 32, posebno garancije za korektno suđenje (vidi Pravilo 100).

[32] Briselska deklaracija, član 45. (*ibid,* § 290); Oksfordski priručnik, član 31. (*ibid,* § 291); Haški pravilnik, član 34. (*ibid,* § 289).

[33] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 294), Belgije (*ibid,* § 295), Kanade (*ibid,* 296), Nemačke (*ibid,* § 297), Italije (*ibid,* § 298), Novog Zelanda (*ibid,* § 299), Španije (*ibid,* §§ 300-301), Švajcarske (*ibid,* § 302), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 303), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 304) i Jugoslavije (*ibid,* § 305).

[34] Vidi, npr. vojne priručnike Nemačke (*ibid,* § 297), Italije (*ibid,* § 298) i Jugoslavije (*ibid,* § 305).

[35] Vidi, npr. priručnike Belgije (*ibid,* § 295), Kanade (*ibid,* § 296), Nemačke (*ibid,* § 297), Španije (*ibid,* §§ 300-301) i Jugoslavije (*ibid,* § 305) i zakonodavstvo Jugoslavije (*ibid,* § 308).

DEO IV

ORUŽJE

OPŠTI PRINCIPI O UPOTREBI ORUŽJA

Pravilo 70: Zabranjena je upotreba sredstava i metoda ratovanja koji, po svojoj prirodi, izazivaju prekomerne povrede ili nepotrebne patnje.

Praksa

Tom II, Odeljak 20, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Zabrana upotrebe sredstava i metoda ratovanja, koji po svojoj prirodi izazivaju prekomerne povrede ili nepotrebne patnje je propisana u velikom broju ugovora, uključujući rane instrumente kao što su Petrogradska deklaracija i Haške deklaracije i Pravilnik.[1] Zabrana upotrebe hemijskih i bioloških oružja u Ženevskom protokolu o gasovima bila je motivisana ovim pravilom.[2] Njegova reafirmacija u novim ugovorima, posebno u I Dopunskom protokolu, Konvenciji o određenom klasičnom oružju i njenom II protokolu i Izmenjenom i dopunjenom II Protokolu, Otavskoj konvenciji koja zabranjuje antipersonalne mine i Statutu Međunarodnog krivičnog suda, pokazuje da ono još važi.[3] Pravilo je uključeno i u druge instrumente.[4]

1 Petrogradska deklaracija (cit. u Vol. II, Ch. 20, § 1); Haška deklaracija o zagušljivim gasovima (*ibid,* § 2); Haška deklaracija o projektilima koji se šire (*ibid,* § 3); Haški pravilnik od 1899.godine, član 23(e) (*ibid,* § 4); Haški pravilnik od 1907.godine, član 23(e) (*ibid,* § 23(e) (*ibid,* § 5).

2 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 34-35), Francuske (*ibid,* §§ 55-56) i Nemačke (*ibid,* § 59).

3 I Dopunski protokol, član 35(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 6); KKO, preambula (*ibid,* § 8); II Protokol uz KKO, član 6(2) (*ibid,* § 13); Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 3(3) (*ibid,* § 15); Otavska konvencija, preambula (*ibid,* § 16); Statut MKS, član 8(2)(b)(xx) (*ibid,* § 17).

4 Vidi, npr. Oksfordski priručnik o pomorskom pravu, član 16(2) (*ibid,* § 21); Statut MKTJ, član 3(a) (*ibid,* § 27); San Remo priručnik o pomorskom ratovanju, tačka 42(a) (*ibid,* § 28); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 6.4 (*ibid,* § 30); Pravilnik UNTAET br. 2000/15, Poglavlje 6(1)(b)(xx) (*ibid,* § 31).

Brojni vojni priručnici sadrže ovo pravilo.[5] Švedski priručnik o MHP, posebno, identifikuje zabranu sredstava i metoda ratovanja koji izazivaju prekomerne i nepotrebne patnje, propisanu u članu 35(2) I Dopunskog protokola kao pravilo običajnog međunarodnog prava.[6] Povreda ovog pravila predstavlja povredu po zakonodavstvima mnogih država.[7] Na njega se pozivaju odluke nadležnih organa i presude sudova u nacionalnim slučajevima.[8] Brojne rezolucije Generalne skupštine UN, kao i neke rezolucije Generalne skupštine Organizacije Američkih Država pozivaju se na ovo pravilo.[9] Na ovo pravilo se pozivalo i nekoliko međunarodnih konferencija.[10]

U svojim podnescima pred Međunarodnim sudom pravde u *Slučaju nuklearnog oružja*, brojne države su se pozvale na ovo pravilo.[11] U svom savetodavnom

5 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 32-33), Australije (*ibid,* §§ 34-35), Belgije (*ibid,* §§ 36-38), Benina (*ibid,* § 39), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 40), Burkine Faso (*ibid,* 41), Kameruna (*ibid,* §§ 42-43), Kanade (*ibid,* §§ 44-45), Kolumbije (*ibid,* §§ 46-47), Konga (*ibid,* § 48), Hrvatske (*ibid,* §§ 49-50), Dominikanske Republike (*ibid,* § 51), Ekvadora (*ibid,* § 52), Francuske (*ibid,* §§ 53-56), Nemačke (*ibid,* §§ 57-59), Mađarske (*ibid,* § 60), Indonezije (*ibid,* § 61), Izraela (*ibid,* §§ 62-63), Italije (*ibid,* §§ 64-65), Kenije (*ibid,* §§ 66), Južne Koreje (*ibid,* 67), Madagaskara (*ibid,* § 68), Malija (*ibid,* § 69), Maroka (*ibid,* § 70), Holandije (*ibid,* §§ 71-72), Novog Zelanda (*ibid,* § 73), Nigerije (*ibid,* §§ 74-76), Rumunije (*ibid,* § 77), Rusije (*ibid,* 78), Senegala (*ibid,* § 79), Južne Afrike (*ibid,* § 80), Španije (*ibid,* § 81), Švedske (*ibid,* § 82), Švajcarske (*ibid,* § 83), Togoa (*ibid,* § 84), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 85-86), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 87-93) i Jugoslavije (*ibid,* § 94).

6 Švedska, *Priručnik MHP* (*ibid,* § 82).

7 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 96), Belorusije (*ibid,* § 97), Kanade (*ibid,* 99), Kolumbije (*ibid,* § 102), Konga (*ibid,* 103), Gruzije (*ibid,* § 104), Irske (*ibid,* § 105), Italije (*ibid,* 106), Malija (*ibid,* § 107), Novog Zelanda (*ibid,* § 109), Nikaragve (*ibid,* § 110), Norveške (*ibid,* § 111), Španije (*ibid,* §§ 112-113), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 115), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 116), Venecuele (*ibid,* § 117) i Jugoslavije (*ibid,* § 118); vidi i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 95), Burundija (*ibid,* § 98) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 114).

8 Vidi, npr. Japan, Regionalni sud u Tokiju, *Slučaj Shimoda,* Presuda (*ibid,* § 120).

9 Generalna skupština UN, Rez. 3076 (XXVIII) (*ibid,* §§ 214 i 217), Rez. 3102 (XXVIII) (*ibid,* § 215), Rez. 3255 (XXIX) (*ibid,* §§ 217-218), Rez. 31/64 (*ibid,* §§ 217 i 219), Rez. 32/152 (*ibid,* §§ 217 i 220), Rez. 33/70 (*ibid,* § 217), Rez. 34/82 (*ibid,* §§ 217 i 222), Rez. 35/153 (*ibid,* §§ 217 i 223), Rez. 36/93 i 37/79 (*ibid,* §§ 217 i 224), Rez. 38/66, 39/56, 40/84, 41/50, 45/64, 46/40, 47/56, 48/79, 49/79, 50/74, 51/49, 52/42, 53/81 i 54/58 (*ibid,* 224); OAD, Generalna skupština, Rez. 1279 (XXIV-O/94) (*ibid,* § 229) i Rez. 1565 (XXVIII-O/98) (*ibid,* § 230).

10 Vidi, npr. 22. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XIV (*ibid,* § 231); 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* § 234); Druga konferencija država članica za preispitivanje KKO, Završna deklaracija (*ibid,* § 236); Afrička parlamentarna konferencija o međunarodnom humanitarnom pravu o zaštiti civila tokom oružanog sukoba, Završna deklaracija (*ibid,* § 23/).

11 Vidi, npr. usmeno izjašnjavanje i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja* Australije (*ibid,* § 123), Ekvadora (*ibid,* § 133), Egipta (*ibid,* § 135), Francuske (implicitno) (*ibid,* § 136), Indije (*ibid,* 144), Indonezije (*ibid,* § 146), Irana (*ibid,* § 147), Italije (*ibid,* § 149), Japana (*ibid,* § 151), Lesota (*ibid,* § 153), Maršalskih Ostrva (*ibid,* 155), Meksika (*ibid,* § 159), Holandije (*ibid,* § 162), Novog Zelanda (*ibid,* 165), Rusije (*ibid,* §§ 171-172), Samoa (*ibid,* § 175), Solomonskih Ostrva (*ibid,* § 178), Švedske (*ibid,* § 182), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 191-192) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 202-203); vidi i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja (WHO)* Naurua (*ibid,* 161), Ruande (*ibid,* § 173), Samoa (*ibid,* § 174), Solomonskih Ostrva (*ibid,* § 177) i Šri Lanke (*ibid,* § 179).

mišljenju, Sud je potvrdio da je zabrana sredstava i metoda ratovanja, koji po svojoj prirodi izazivaju prekomerne povrede i nepotrebne patnje predstavlja jedan od „kardinalnih principa" međunarodnog humanitarnog prava.[12]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana upotrebe sredstava i metoda ratovanja koji po svojoj prirodi izazivaju prekomerne povrede i nepotrebne patnje bila je konsenzusom uključena u Nacrt II Dopunskog protokola, ali je bila povučena u poslednjem trenutku, bez diskusije, kao deo paketa koji je imao za cilj usvajanje jednostavnijeg teksta.[13] Ne postoji, međutim, naznaka bilo kakvog protivljenja pravilu kao takvom, u tom kontekstu.

Posle usvajanja Otavske konvencije, koja zabranjuje antipersonalne mine i Konvencije o određenom klasičnom oružju, primenljive u nemeđunarodnom oružanom sukobu, u skladu sa amandmanom na član 1, 2001, države su objavile da se one zasnivaju, *inter alia,* na zabrani sredstava i metoda ratovanja koji, po svojoj prirodi, izazivaju prekomerne povrede i nepotrebne patnje.[14] Izmenjeni i dopunjeni Protokol II uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, takođe primenljiv u nemeđunarodnim oružanim sukobima, zabranjuje „upotrebu bilo kojih mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava namenjenih, po svojoj prirodi, da izazivaju prekomerne povrede i nepotrebne patnje."[15]

Vojni priručnici koji su primenljivi, ili su bili primenjivani, u nemeđunarodnim oružanim sukobima takođe sadrže ovo pravilo.[16] Ono je, takođe, sadržano u zakonodavstvima nekoliko država.[17] Na njega se poziva i nacionalna sudska praksa.[18]

Tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji, zabrana sredstava i metoda ratovanja, koji po svojoj prirodi izazivaju prekomerne povrede ili nepotrebne patnje, bila je uključena u sporazume koji su se odnosili na sukobe koji su tada smatrani nemeđunarodnim oružanim sukobima.[19] Pored toga, 1991.godine, Jugoslavija je ob-

12 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (*ibid,* § 238).

13 Nacrt II Dopunskog protokola, član 20(2) (*ibid,* § 7).

14 Otavska konvencija, preambula (*ibid,* § 16); KKO, preambula (*ibid,* § 8).

15 Izmenjeni i dopunjeni protokol uz KKO, član 3(3) (*ibid,* § 15).

16 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 34), Benina (*ibid,* § 39), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 40), Kanade (*ibid,* 45), Kolumbije (*ibid,* §§ 46-47), Hrvatske (*ibid,* §§ 49-50), Ekvadora (*ibid,* § 52), Nemačke (*ibid,* §§ 57-59), Italije (*ibid,* §§ 64.65), Kenije (*ibid,* § 66), Južne Koreje (*ibid,* 67), Madagaskara (*ibid,* § 68), Nigerije (*ibid,* §§ 74 i 76), Južne Afrike (*ibid,* 80), Togoa (*ibid,* § 84) i Jugoslavije (*ibid,* § 94).

17 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 96), Belorusije (*ibid,* 97), Kolumbije (*ibid,* § 102), Nikaragve (*ibid,* § 110), Španije (*ibid,* § 113), Venecuele (*ibid,* § 117) i Jugoslavije (*ibid,* § 118); vidi i zakonodavstvo Italije (*ibid,* § 106), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, kao i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 95).

18 Vidi, npr. Argentina, Nacionalni apelacioni sud, *Slučaj Vojne hunte,* Presuda (*ibid,* § 119).

19 Memorandum o saglasnosti o primeni međunarodnog humanitarnog prava između Hrvatske i SFRJ, tačka 6. (*ibid,* § 25); Sporazum o primeni međunarodnog humanitarnog prava između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, tačka 2.5. (*ibid,* § 26).

javila slovenačku navodnu upotrebu „zrna sa mekom košuljicom", pošto ona izazivaju „nesrazmerne i nepotrebne povrede".[20]

Praksa je saglasna sa primenljivošću ovog pravila i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, pošto države, generalno, ne raspolažu različitim vojnim naoružanjem za međunarodne i nemeđunarodne oružane sukobe.[21]

Nije pronađena suprotna praksa u odnosu ni na međunarodni niti na nemeđunarodni oružani sukob. Ni jedna država nije ukazala da ona može da koristi sredstva ili metode ratovanja koji izazivaju nepotrebne patnje, u toku oružanog sukoba bilo koje vrste. Praksa pokazuje da se strane u sukobu uzdržavaju od upotrebe, u nemeđunarodnim oružanim sukobima, oružja koja su zabranjena u međunarodnim oružanim sukobima. *U Slučaju Tadić,* 1996. godine, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je utvrdio:

> Zaista, elementarni zahtevi humanosti i opšte svesti čine besmislenim da se dozvoli da države koriste oružja, zabranjena u oružanim sukobima između njih samih, kad pokušavaju da uguše pobunu svojih sopstvenih državljana, na svojoj sopstvenoj teritoriji. Ono što je nehumano, i stoga zabranjeno, u međunarodnim ratovima ne može biti drugačije nego nehumano i nedopustivo i u građanskom sukobu.[22]

Definicija sredstava ratovanja koja po svojoj prirodi izazivaju prekomerne povrede i nepotrebne patnje

Zabrana sredstava ratovanja koja po svojoj prirodi izazivaju prekomerne povrede i nepotrebne patnje odnosi se na posledice oružja na borce. Iako postoji opšta saglasnost o postojanju ovog pravila, gledišta se razlikuju o tome kako može biti stvarno utvrđeno da oružje izaziva prekomerne povrede i nepotrebne patnje. Države se generalno slažu da nema vojničkog smisla u povređivanju ovog pravila. Mnoge države podvlače da pravilo zahteva da se postigne ravnoteža između vojne potrebe, sa jedne strane, i očekivane povrede ili patnje koja se nanosi licu, sa druge strane, i da prekomerna povreda ili patnja, npr. koja je nesrazmerna vojnoj prednosti koja se zahteva, stoga povređuje pravilo.[23] Neke države, takođe, ukazuju na raspoloživost alternativnih sredstava, kao element koji mora da uzme u procenu da li oružje izaziva nepotrebne patnje ili prekomerne povrede.[24]

[20] Jugoslavija, Ministarstvo odbrane, Primeri povreda pravila međunarodnog prava koje su izvršile tzv. oružane snage Slovenije (*ibid,* § 209).

[21] Upotreba agenasa za kontrolu pobuna i zrna koja se šire od strane policije, u situacijama koje nisu oružani sukob, razmatra se u komentarima na pravila 75. i 77.

[22] MKTJ, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog „Dule"*, Odluka o zahtevu odbrane za prethodno pitanje nadležnosti, Žalbeno veće 2, 2. oktobra 1995.godine, Slučaj br. IT-94-1-AR72, § 119.

[23] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (cit. u Vol.II, Ch. 20, § 35), Kanade (*ibid,* §§ 73), Ekvadora (*ibid,* § 52), Francuske (*ibid,* §§ 54-56), Nemačke (*ibid,* § 58), Novog Zelanda (*ibid,* § 73), Južne Afrike (*ibid,* 80), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 88-89 i 93) i Jugoslavije (*ibid,* § 94); zakonodavstvo Belorusije (*ibid,* § 97); izjave Indije (*ibid,* § 144), Holandije (*ibid,* § 162), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* 191-192) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 194, 202 i 206).

[24] Vidi vojni priručnik Sjedinjenih Država (*ibid,* § 88) i izjavu Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* 191).

U svom savetodavnom mišljenju u *Slučaju nuklearnog oružja,* Međunarodni sud pravde je definisao nepotrebne patnje kao „povredu koja je veća od neizbežne da bi se postigli legitimni vojni ciljevi."[25]

Relevantan činilac u utvrđivanju da oružje prouzrokuje prekomernu povredu ili nepotrebnu patnju je neizbežnost ozbiljne stalne nesposobnosti. Pamflet vazduhoplovnih snaga SAD, na primer, navodi kao jedan od osnova za zabranu otrova „neizbežnost .... trajne nesposobnosti".[26] Pravilo koje zabranjuje napad ciljanjem očiju vojnika laserom, kako je propisano IV Protokolom uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju (vidi Pravilo 86), bilo je inspirisano stanovištem da se namerno prouzrokovanje trajnog slepila na ovaj način, smatra nanošenjem prekomerne povrede i nepotrebne patnje.[27] Kada je usvajana Otavska konvencija koja zabranjuje antipersonalne mine, države su svoja stanovišta zasnivale, delom, na zabrani sredstava ratovanja koja po svojoj prirodu izazivaju prekomernu povredu ili nepotrebnu patnju.[28] Ozbiljna nesposobnost, koja je često rezultat upotrebe zapaljivog oružja, podstakla je mnoge države da predlože zabranu njihove upotrebe protiv lica (vidi komentar Pravila 85).

Povezano pitanje je upotreba oružja koja čine smrt neizbežnom. Preambula Petrogradske deklaracije ističe da bi upotreba takvog oružja „bila suprotna pravu humanosti" i to stanovište je vodilo zabrani eksplozivnih zrna, u Deklaraciji.[29] Pamflet vazduhoplovnih snaga SAD, na primer, određuje da „se stara običajna zabrana otrova" zasniva, delom, na „neizbežnosti smrti" i međunarodno pravo je osudilo „dum-dum" zrna zbog „vrsta povreda i neizbežnosti smrti".[30] Nekoliko vojnih priručnika i zvaničnih izjava utvrđuje da su zabranjena oružja koja smrt čine neizbežnom.[31]

Definicija metoda ratovanja koji po svojoj prirodi izazivaju prekomernu povredu ili nepotrebnu patnju

Zabrana metoda ratovanja koji po svojoj prirodi izazivaju prekomernu povredu ili nepotrebnu patnju je prvi put uključena u I Dopunski protokol.[32] Pri usvajanju Konvencije o određenom klasičnom oružju i Otavske konvencije, koja zabranjuje antipersonalne mine, države su svoja stanovišta zasnivale na zabrani

25 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (*ibid,* § 238).

26 Sjedinjene Države, *Pamflet vazduhoplovnih snaga* (*ibid,* § 88).

27 Vidi, npr. Švedska, Deklaracija pri prihvatanju Protokola IV uz KKO (*ibid,* § 14) i vojni priručnik Francuske (*ibid,* § 16).

28 Otavska konvencija, preambula (*ibid,* § 16).

29 Petrogradska deklaracija, preambula (*ibid,* § 1).

30 Sjedinjene Države, *Pamflet vazduhoplovnih snaga* (*ibid,* § 88); vidi, takođe, Ekvador, *Pomorski priručnik* (*ibid,* § 52) i Sjedinjene Države, *Priručnik za vazduhoplovne komandante* (*ibid,* § 89) i *Pomorski priručnik* (*ibid,* § 93).

31 Vidi, npr. vojni priručnik Belgije (*ibid,* § 36), Ekvadora (*ibid,* § 52) i Sjedinjenih Država (*ibid,* 93) i izjave Egipta (*ibid,* § 135), Indije (*ibid,* § 144), Rusije (*ibid,* §§ 171-172) i Solomonskih Ostrva (*ibid,* 178); vidi i izjave Australije (*ibid,* § 121) i Novog Zelanda (*ibid,* § 164).

32 I Dopunski protokol, član 35(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 6).

„oružja, projektila i materijala i *metoda* ratovanja koji po, svojoj prirodi, izazivaju prekomernu patnju ili nepotrebnu povredu" (podvlačenje dodato).[33] Statut Međunarodnog krivičnog suda, takođe, sadrži upotrebu „*metoda* ratovanja koji po svojoj prirodi izazivaju prekomernu povredu ili nepotrebnu patnju" (podvlačenje dodato), kao ratni zločin.[34]

Brojne države su uključile zabranu metoda ratovanja koji izazivaju prekomernu povredu ili nepotrebnu patnju u svoje vojne priručnike i zakonodavstvo.[35] Ona je, takođe, istaknuta i u zvaničnim izjavama i drugoj praksi.[36] Ova praksa uključuje države koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice I Dopunskog protokola.[37] Međutim, države, artikulišući ovo pravilo, nisu dale primere metoda ratovanja koji bi bili zabranjeni ovim pravilom.

Tumačenje

Iako postojanje zabrane sredstava i metoda ratovanja koji po svojoj prirodi izazivaju prekomernu povredu ili nepotrebnu patnju nije sporna, razlikuju se gledišta da li ovo pravilo samo po sebi čini oružje nezakonitim, ili je oružje nezakonito samo ako poseban ugovor ili običajno pravilo zabranjuje njegovu upotrebu.

Dok većina priručnika zabranjuje oružje koje izaziva nepotrebnu patnju kao takva,[38] neki ukazuju da oružje pokriveno ovom zabranom mora da bude određeno

33 KKO, preambula (*ibid,* § 8); Otavska konvencija, preambula (*ibid,* § 16).

34 Statut MKS, član 8(2)(b)(xx) (*ibid,* § 17).

35 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 33), Australije (*ibid,* §§ 34-35), Belgije (*ibid,* § 36), Benina (*ibid,* § 39), Kolumbije (*ibid,* § 46), Hrvatske (*ibid,* § 49), Dominikanske Republike (*ibid,* § 51), Ekvadora (*ibid,* § 52), Nemačke (*ibid,* §§ 57-59), Mađarske (*ibid,* § 60), Italije (*ibid,* § 64), Kenije (*ibid,* § 66), Holandije (*ibid,* § 71), Španije (*ibid,* § 81), Švedske (*ibid,* § 82), Togoa (*ibid,* § 84) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 88 i 93) i zakonodavstva Azerbejdžana ((*ibid,* § 96), Belorusije (*ibid,* § 97), Kanade (*ibid,* 99), Kolumbije (*ibid,* § 102), Konga (*ibid,* § 103), Gruzije (*ibid,* § 104), Irske (*ibid,* 105), Malija (*ibid,* § 107), Novog Zelanda (*ibid,* § 109), Nikaragve (*ibid,* § 110), Norveške (*ibid,* 111), Španije (*ibid,* §§ 112-113), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 115) i Jugoslavije (*ibid,* § 118); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 95), Burundija (*ibid,* § 98) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 114)

36 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid,* § 123), Egipta (*ibid,* § 135), Francuske (*ibid,* § 139), Savezne Republike Nemačke (*ibid,* § 140), Irana (*ibid,* § 147), Meksika (*ibid,* § 159), Holandije (*ibid,* § 162), Novog Zelanda (*ibid,* § 165), Šri Lanke (*ibid,* § 179), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 192), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 196 i 198), Jugoslavije (*ibid,* § 208) i Zimbabvea (*ibid,* § 210) i praksu Francuske (*ibid,* § 138).

37 Vidi, npr. vojne priručnike Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 88 i 93), zakonodavstvo Azerbejdžana (*ibid,* § 96), izjave Irana (*ibid,* § 147), Šri Lanke (*ibid,* § 179), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* 192) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 196), kao i praksu Francuske (*ibid,* 138).

38 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 33), Australije (*ibid,* §§ 34-35), Belgije (*ibid,* § *ibid,* 36-38), Benina (*ibid,* § 39), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 40), Burkine Faso (*ibid,* § 41), Kameruna (*ibid,* §§ 42-43), Kanade (*ibid,* §§ 44-45), Kolumbije (*ibid,* §§ 46-47), Konga (*ibid,* § 48), Hrvatske (*ibid,* §§ 49-50), Dominikanske Republike (*ibid,* § 51), Ekvadora (*ibid,* § 52), Francuske (*ibid,* §§ 53-56), Nemačke (*ibid,* §§ 57-59), Mađarske (*ibid,* § 60), Indonezije (*ibid,* § 61), Izraela (*ibid,* §§ 62-63), Italije (*ibid,* §§ 64-65), Kenije (*ibid,* § 66), Južne Koreje (*ibid,* § 67), Madagaskara (*ibid,* § 68), Malija (*ibid,* 69), Maroka (*ibid,* 70), Holandije (*ibid,* §§ 71-72), Novog Zelanda (*ibid,* § 73), Nigerije (*ibid,* §§ 74-

praksom država da se uzdrže od upotrebe određenog oružja, prihvatajući da ono izaziva nepotrebnu patnju.[39]

U svojim podnescima pred Međunarodnom sudom pravde u *Slučaju nuklearnog oružja,* Francuska i Rusija su tvrdili da oružje može biti zabranjeno po ovom pravilu samo ako države prihvate da oružje zabrane ugovorom.[40] Međutim, većina drugih država nije izrazila takav zahtev i ocenjivalo je zakonitost dejstva nuklearnog oružja na osnovu pravila samog.[41]

U svom savetodavnom mišljenju u *Slučaju nuklearnog oružja,* Međunarodni sud pravde je analizirao legalnost efekata nuklearnog oružja na osnovu pravila samog i nezavisno od ugovornog prava, kao što su uradili sudije u svojim pojedinačnim mišljenjima.[42]

Primeri

Sledeća oružja su u praksi navedena kao oružja koja izazivaju nepotrebnu patnju, ako se koriste na određeni način, ili u svakom slučaju: koplja sa kukom na kraju;[43] zupčasto naoštreni bajoneti;[44] zrna koja se šire;[45] eksplozivna zrna;[46] otrovi i

76), Rumunije (*ibid,* § 77), Rusije (*ibid,* § 78), Senegala (*ibid,* § 79), Južne Afrike (*ibid,* § 80), Španije (*ibid,* § 81), Švedske (*ibid,* § 82), Švajcarske (*ibid,* § 83), Togoa (*ibid,* § 84), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 85-86), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 89-90 i 92-93) i Jugoslavije (*ibid,* § 94).

39 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 32) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 87-88 i 91).

40 Vidi usmeno izjašnjavanje i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja,* Francuske (*ibid,* § 136), Rusije (*ibid,* §§ 171-172).

41 Vidi, npr. usmena izjašnjavanja i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja,* Ekvadora (*ibid,* 133), Irana (*ibid,* § 147), Japana (*ibid,* § 151), Lesota (*ibid,* § 153), Maršalskih Ostrva (*ibid,* § 155), Meksika (*ibid,* § 159), Naurua (*ibid,* § 161), Holandije (*ibid,* § 162), Novog Zelanda (*ibid,* § 165), Samoa (*ibid,* § 175), Švedske (*ibid,* § 182), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 191-192) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 202); vidi i pismene izjave, koje su u *Slučaju nuklearnog oružja(SZO)* podneli Samoa (*ibid,* § 174) i Šri Lanka (*ibid,* § 179).

42 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (*ibid,* § 238), uključujući pojedinačna mišljenja sudija (*ibid,* §§ 239-245).

43 Vidi, npr. vojne priručnike Novog Zelanda (*ibid,* § 73), Južne Afrike (*ibid,* § 80), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 85) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 87); vidi i Postojeća pravila Sekretarijata UN o međunarodnom humanitarnom pravu koje se odnosi na zabranu ili ograničavanje upotrebe posebnih oružja, Istraživanje (*ibid,* § 227).

44 Vidi, npr. vojne priručnike Holandije (*ibid,* §§ 71-72).

45 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 34) („oružja sa praznim vrhom"), Ekvadora (*ibid,* § 52), Francuske (*ibid,* §§ 55-56), Nemačke (*ibid,* §§ 57-59), Holandije (*ibid,* §§ 71-72), Rusije (*ibid,* § 78), Južne Afrike (*ibid,* § 80), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 91) i Jugoslavije (*ibid,* § 94); vidi i vojne priručnike Novog Zelanda (*ibid,* § 73), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 85) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 87), koji zabranjuju „nezakonito oblikovane projektile"; vidi, takođe, Postojeća pravila Sekretarijata UN o međunarodnom humanitarnom pravu koje se odnosi na zabranu ili ograničavanje upotrebe posebnih oružja, Istraživanje (*ibid,* § 227).

46 Vidi, npr. vojne priručnike Nemačke (*ibid,* § 58) i Rusije (*ibid,* § 78); vidi i Postojeća pravila Sekretarijata UN o međunarodnom humanitarnom pravu koje se odnosi na zabranu ili ograničavanje upotrebe posebnih oružja, Istraživanje (*ibid,* § 227).

otrovna oružja, uključujući projektile premazane supstancama koje izazivaju zapaljenje rana;[47] biološko i hemijsko oružje;[48] oružja koja prvenstveno povređuju fragmentima, koji se ne mogu otkriti X-zracima, uključujući projektile punjene lomljenim staklom;[49] određene mine iznenađenja;[50] antipersonalne mine;[51] torpeda bez mehanizma za samouništenje;[52] zapaljiva oružja;[53] laserska oružja za oslepljivanje;[54] i nuklearna oružja.[55] Nema dovoljno konsenzusa u pogledu svih ovih primera da bi se zaključilo da, prema običajnom međunarodnom pravu, oni svi povređuju pravilo koje zabranjuje nepotrebnu patnju. Međutim, postoji saglasnost da su neka od njih zabranjena i ona se razmatraju u sledećim poglavljima.

Pravilo 71: Zabranjena je upotreba oružja koja su po svojoj prirodi nediskriminatorna.

Praksa

Tom II, Odeljak 20, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemađunarodnim oružanim sukobi-

47 Vidi, npr. vojne priručnike Ekvadora (*ibid,* § 52), Holandije (*ibid,* § 72), Novog Zelanda (*ibid,* § 73), Južne Afrike (*ibid,* § 80), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 85) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 87, 89, 91 i 93); vidi i Postojeća pravila Sekretarijata UN o međunarodnom humanitarnom pravu koje se odnosi na zabranu ili ograničavanje upotrebe posebnih oružja, Istraživanje (*ibid,* § 227).

48 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 34-35), Francuske (*ibid,* §§ 55-56) i Nemačke (*ibid,* § 59).

49 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 34), Ekvadora (*ibid,* § 52), Francuske (*ibid,* §§ 55-56), Nemačke (*ibid,* § 59), Holandije (*ibid,* §§ 71-72), Novog Zelanda (*ibid,* § 73), Južne Afrike (*ibid,* § 80), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 85) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 87, 89, 91 i 93); vidi i Postojeća pravila Sekretarijata UN o međunarodnom humanitarnom pravu koje se odnosi na zabranu ili ograničavanje upotrebe posebnih oružja, Istraživanje (*ibid,* § 227).

50 Vidi, npr. vojne priručnike Nemačke (*ibid,* § 59) i Holandije (*ibid,* § 72).

51 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid,* §§ 55-56).

52 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid,* §§ 55-56).

53 Vidi, npr. izjave Kolumbije (*ibid,* §§ 130-131), Mauritanije (*ibid,* § 156), Meksika (*ibid,* §§ 157-158) i Norveške (*ibid,* § 166) i izveštaj o praksi Zimbabvea (*ibid,* § 211); vidi i Postojeća pravila Sekretarijata UN o međunarodnom humanitarnom pravu koje se odnosi na zabranu ili ograničavanje upotrebe posebnih oružja, Istraživanje (*ibid,* § 227).

54 Vidi, npr. Švedska, Deklaracija podneta pri prihvatanju IV Protokola uz KKO (*ibid,* § 14) i vojne priručnike Francuske (*ibid,* §§ 55-56).

55 Vidi, npr. usmena izjašnjavanja i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja,* Ekvadora (*ibid,* § 133), Egipta (*ibid,* § 135), Indije (*ibid,* § 144), Irana (*ibid,* § 147), Japana (*ibid,* § 151), Lesota (*ibid,* § 153), Maršalskih Ostrva (*ibid,* § 155), Švedske (*ibid,* § 182) i Zimbabvea (*ibid,* § 210) i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja(WHO),* Samoa (*ibid,* § 174) i Solomonskih Ostrva (*ibid,* § 177).

ma. Oružja koja su, po svojoj prirodi nediskriminatorna, su ona koja ne mogu da se usmere na vojni cilj ili čiji se efekti ne mogu ograničiti, u skladu sa zahtevom međunarodnog humanitarnog prava. Zabranu takvih oružja, takođe, podržava opšta zabrana napada koji nisu usmereni (vidi pravila 11-12).

Međunarodni oružani sukobi

I Dopunski protokol zabranjuje upotrebu oružja koja „po svojoj prirodi pogađaju vojne ciljeve i civile i civilne objekte bez razlikovanja."[56] Ova zabrana je reafirmisana u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[57] Ona je, takođe, uključena i u druge instrumente.[58]

Ovo pravilo je propisano u mnogim vojnim priručnicima.[59] Povrede ovog pravila predstavljaju povrede i po zakonodavstvima nekoliko država.[60] Ovo pravilo podržavaju i zvanične izjave i izveštaji o praksi.[61]Ova praksa uključuje države koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice I Dopunskog protokola.[62]

Na zabranu oružja koje je po svojoj prirodi nediskriminatorno podsećaju, takođe, brojne rezolucije Generalne skupštine UN, kao i neke rezolucije koje je

56 I Dopunski protokol, član 51(4) (cit. u Vol. II, Ch. 3, §§ 206 i 251).

57 Statut MKS, član 8(2)(b)(xx) (cit. u Vol. II, Ch. 20, § 265).

58 Vidi, npr. San Remo Priručnik, tačka 42(b) (*ibid,* § 268); Pravilnik UNTAET br. 200/15, Poglavlje 6(1)(b)(xx) (*ibid,* § 269).

59 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 270-271), Belgije (*ibid,* § 272), Kanade (*ibid,* § 273), Kolumbije (*ibid,* § 274), Ekvadora (*ibid,* 275), Francuske (*ibid,* §§ 276-277), Nemačke (*ibid,* §§ 278.279), Izraela (*ibid,* § 280), Južne Koreje (*ibid,* § 281), Novog Zelanda (*ibid,* § 282), Nigerije (*ibid,* § 283), Rusije (*ibid,* § 284), Švedske (*ibid,* § 285), Švajcarske (*ibid,* § 286), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 287-289) i Jugoslavije (*ibid,* § 290).

60 Vidi, npr. zakonodavstva Kanade (*ibid,* § 292), Konga (*ibid,* § 293), Gruzije (*ibid,* § 294), Malija (*ibid,* § 295), Novog Zelanda (*ibid,* § 296) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 298); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid,* § 291) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 297).

61 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid,* §§ 300-301), Kanade (*ibid,* §§ 302.304), Kine (*ibid,* § 305), Kipra (*ibid,* § 306), Ekvadora (*ibid,* §§ 307-308), Egipta (*ibid,* §§ 309-311), Francuske (*ibid,* §§ 312-313), Savezne Republike Nemačke (*ibid,* § 314), Svete Stolice (*ibid,* § 315), Irana (*ibid,* §§ 317-318), Izraela (*ibid,* § 320), Italije (*ibid,* § 322), Japana (*ibid,* § 323), Lesota (*ibid,* § 327), Malezije (*ibid,* § 328), Maršalskih Ostrva (*ibid,* §§ 329-330), Meksika (*ibid,* § 331), Naurua (*ibid,* § 332), Holandije (*ibid,* § 333-335), Novog Zelanda (*ibid,* § 336), Nigerije (*ibid,* § 337), Perua (*ibid,* § 339), Poljske (*ibid,* § 340), Rumunije (*ibid,* § 341), Rusije (*ibid,* §§ 342-344), Ruande (*ibid,* § 345), Solomonskih Ostrva (*ibid,* §§ 347-348), Šri Lanke (*ibid,* § 349), Švedske (*ibid,* § 350), Švajcarske (*ibid,* § 351), Južne Afrike (*ibid,* § 352), Turske (*ibid,* § 353), SSSR (*ibid,* 354), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 355-358), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 359-365), Vijetnama (*ibid,* § 367) i Zimbabvea (*ibid,* § 368) i izveštaje o praksi Indije (*ibid,* § 316), Irana (*ibid,* § 319), Izraela (*ibid,* § 321), Jordana (*ibid,* § 324), Južne Koreje (*ibid,* § 325), Kuvajta (*ibid,* § 326), Pakistana (*ibid,* § 338), Ruande (*ibid,* § 346) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 366).

62 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid,* § 276) i Izraela (*ibid,* § 280), izjave Kipra (*ibid,* § 306), Egipta (*ibid,* § 309), Svete Stolice (*ibid,* § 315), Izraela (*ibid,* § 320), Poljske (*ibid,* 340), Rumunije (*ibid,* § 341), Turske (*ibid,* § 353), SSSR (*ibid,* 354), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 355-357), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 359-364) i Vijetnama (*ibid,* § 367), praksu Sjedinjenih Država (*ibid,* § 366), i izveštaje o praksi Indije (*ibid,* 316), Irana (*ibid,* § 319), Izraela (*ibid,* § 321) i Pakistana (*ibid,* § 338).

usvojila Generalna skupština OAD.[63] Na ovo pravilo je, takođe, podsetilo i nekoliko međunarodnih konferencija.[64]

U svojim podnescima Međunarodnom sudu pravde u *Slučaju nuklearnog oružja,* nekoliko država koje u to vreme nisu bile članice I Dopunskog protokola ukazale su na zabranu nediskriminatornog oružja.[65] U svom savetodavnom mišljenju, Sud je potvrdio da je ova zabrana bila jedan od „kardinalnih principa" međunarodnog humanitarnog prava.[66]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Prema pravilu običajnog prava da civili ne smeju biti cilj napada (vidi Pravilo 1), oružja koja su po svojoj prirodi nediskriminatorna su, takođe, zabranjena u nemeđunarodnim oružanim sukobima. To je bio razlog za zabranu određenih vrsta mina i mina iznenađenja u Izmenjenom i dopunjenom Protokolu II uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, koji je primenljiv u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[67] Slično, Otavska konvencija koja zabranjuje upotrebu antipersonalnih mina u svim oružanim sukobima, je zasnovana, delimično, na principu da se mora praviti razlika između civila i boraca.[68]

Zabrana oružja koja su po svojoj prirodi nediskriminatorna je, takođe, propisana u nekoliko vojnih priručnika, koji su primenljivi, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[69] Nju, takođe, podržava određeni broj zvaničnih izjava i izveštaja o praksi.[70] Praksa je u saglasnosti sa pravilima primenlji-

63 Vidi, Generalna skupština UN, Rez. 1653 (XVI) (*ibid,* § 369), Rez. 3032 (XXVII) (*ibid,* § 370), Rez. 3076 (XXVIII) (*ibid,* §§ 371-373), Rez. 3255 A (XXIX) (*ibid,* §§ 371-372), Rez. 31/64 (*ibid,* §§ 371 i 374), Rez. 32/15 i 33/70 (*ibid,* § 371), Rez. 34/82 (*ibid,* §§ 371 i 375), Rez. 35/153 i 36/93 (*ibid,* §§ 371 i 376-377), Rez. 37/79 (*ibid,* §§ 371 i 376-377), Rez. 37/79 (*ibid,* §§ 371 i 376-377) i Rez. 38/66, 39/56, 40/84, 41/50, 42/30, 43/67, 45/64, 46/40, 47/56, 48/79, 49/79, 50/74, 51/49, 52/42, 53/81 i 54/58 (*ibid,* §§ 376-377); OAD, Generalna skupština, Rez. 1270 (XXIV-O/94) i (XXV-O/95) (*ibid,* § 381) i Rez. 1565 (XXVIII-O/98) (*ibid,* § 382).

64 Vidi, npr. 22. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XIV (*ibid,* § 383); 24. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. XIII (*ibid,* 383); 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* § 386); Druga konferencija država članica za preispitivanje KKO, Završna deklaracija (*ibid,* § 387); Afrička parlamentarna konferencija o međunarodnom humanitarnom pravu za zaštitu civila tokom oružanog sukoba, Završna deklaracija (*ibid,* § 388).

65 Vidi, npr. usmeno izjašnjavanje i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja* Irana (*ibid,* §§ 317-318), Japana (*ibid,* § 323), Maršalskih Ostrva (*ibid,* §§ 329-330), Naurua (*ibid,* § 332), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 358) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 364); vidi i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja (WHO)* Malezije (*ibid,* § 328) i Šri Lanke (*ibid,* § 349).

66 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (*ibid,* § 389).

67 Izmenjeni i dopunjenih II Protokol uz KKO, član 1(2).

68 Otavska konvencija, preambula (cit. u Vol. II, Ch. 20, § 264).

69 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 270), Kolumbije (*ibid,* § 274), Ekvadora (*ibid,* § 275), Nemačke (*ibid,* §§ 278-279), Južne Koreje (*ibid,* § 281), Nigerije (*ibid,* § 283) i Jugoslavije (*ibid,* § 290).

70 Vidi, npr. izjave Ekvadora (*ibid,* § 307), Egipta (*ibid,* §§ 309-310), Svete Stolice (*ibid,* § 315), Izraela (*ibid,* § 320), Lesota (*ibid,* § 327), Maršalskih Ostrva (*ibid,* § 329), Holandije (*ibid,* §§ 333-335), Rumu-

vim i u međunarodnim i u nemeđunarodnim sukobima, pošto države, generalno, ne poseduju posebna oružja za međunarodne i nemeđunarodne oružane sukobe.

U svojim podnescima Međunarodnom sudu pravde u *Slučaju nuklearnog oružja,* mnoge države su smatrale da se zabrana nediskriminatornog oružja zasniva na principu da se mora praviti razlika između civila i boraca i između civilnih objekata i vojnih ciljeva.[71] Sud je zapazio da to ne dotiče pitanje nemeđunarodnih oružanih sukoba, međutim, utvrdio je da „države ne smeju nikad napadati civilne objekte i, shodno tome, ne smeju nikad da koriste oružja koja nisu u stanju da prave razliku između civilnih i vojnih ciljeva".[72]

Nije pronađena suprotna praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti na nemeđunarodne oružane sukobe. Ni jedna država nije ukazala da ona može da koristi nediskriminatorna oružja u bilo kojoj vrsti oružanih sukoba.

Definicija nediskriminatornih oružja

Nekoliko vojnih priručnika i zvaničnih izjava pominje oružja koja „imaju nediskriminatorne efekte", „pogađaju vojne ciljeve i civile bez razlikovanja" ili „ne mogu da prave razliku između vojnih ciljeva i civila", bez daljeg obrazloženja.[73] Osim tih opštih izjava, dva kriterijuma na koja se najčešće poziva su da li je oružje u stanju da bude usmereno na vojni cilj i da li efekti oružja mogu da se ograniče u skladu sa zahtevom međunarodnog prava. Oba ova kriterijuma su propisana u I Dopunskom protokolu: član 51(4) zabranjuje oružja koja ne mogu da se usmere na poseban vojni cilj, a član 51(4) zabranjuje oružja čiji efekti ne mogu da se ograniče u skladu sa zahtevima Protokola.[74] Ovi kriterijumi su deo definicije nediskriminatornih napada prema običajnom međunarodnom pravu (vidi Pravilo 12).

Kriterijum da oružje ne može da bude usmereno na poseban vojni cilj je naveden u nekoliko vojnih priručnika, zvaničnih izjava i izveštaja o praksi.[75] Sudija

nije (*ibid,* § 341), Rusije (*ibid,* §§ 342-343), Ruande (*ibid,* § 345), Južne Afrike (*ibid,* § 352), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 358) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 365) i izveštaje o praksi Indije (*ibid,* § 316), Irana (*ibid,* § 317), Kuvajta (*ibid,* § 326) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 366).

71 Vidi, npr. usmena izjašnjavanja i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja,* Ekvadora (*ibid,* § 308), Egipta (*ibid,* § 310), Irana (*ibid,* §§ 317-318), Japana (*ibid,* § 323), Naurua (*ibid,* § 332), Novog Zelanda (*ibid,* § 336), Solomonskih Ostrva (*ibid,* § 348), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 358) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 364); vidi, takođe, pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja(WHO),* Malezije (*ibid,* § 328), Meksika (*ibid,* § 331), Solomonskih Ostrva (*ibid,* § 347) i Šri Lanke (*ibid,* § 349).

72 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (*ibid,* § 389).

73 Vidi, npr. vojne priručnike Kolumbije (*ibid,* § 274), Francuske (*ibid,* §§ 276-277), Nemačke (*ibid,* §§ 278-279), Švedske (*ibid,* § 285) i Švajcarske (*ibid,* § 286) i izjave Kine (*ibid,* § 305), Irana (*ibid,* § 317), Maršalskih Ostrva (*ibid,* § 330), Meksika (*ibid,* § 331), Naurua (*ibid,* 332), Novog Zelanda (*ibid,* § 336), Rumunije (*ibid,* § 341) i Solomonskih Ostrva (*ibid,* § 347).

74 I Dopunski protokol, član 51(4)(b) (cit. u Vol.II, Ch 3, § 206) i član 51(4)(c) (*ibid,* § 251).

75 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (cit. u Vol. II, Ch. 20, § 270), Kanade (*ibid,* § 273), Ekvadora (*ibid,* § 275), Izraela (*ibid,* § 280), Novog Zelanda (*ibid,* § 282) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 287-289), izjave Izraela (*ibid,* § 320) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 357) i izveštaj o praksi Izraela (*ibid,* § 321).

Higins, u svom izdvojenom mišljenju u *Slučaju nuklearnog oružja,* izrazio je stav da je oružje nediskriminatorno po prirodi, ako nije u stanju da se usmeri na vojni cilj.[76] U *Slučaju Martić,* 1996. godine, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju se takođe pozvao na ovaj kriterijum.[77]

Kriterijum da efekti oružja ne mogu da se ograniče kao što zahteva međunarodno humanitarno pravo je, takođe, istaknut u nekoliko vojnih priručnika i zvaničnih izjava.[78] U svojim podnescima Međunarodnom sudu pravde u *Slučaju nuklearnog oružja,* nekoliko država je tvrdilo da je oružje nediskriminatorno, ako ima efekte koji se ne mogu kontrolisati ili ako bi šteta bila nesrazmerno velika i može se očekivati da izazove slučajne gubitke civila koji bi bili nesrazmerno veliki u odnosu na očekivanu vojnu prednost.[79]

U svojim pojedinačnim mišljenjima u *Slučaju nuklearnog oružja,* one sudije Međunarodnog suda pravde koje su verovale da je nuklearno oružje nediskriminatorno po prirodi, izgleda da su svoje analize zasnivale na kriterijumu oružja čiji efekti ne mogu da se ograniče, pošto su svoja mišljenja obrazlagali pozivajući se na obimna razaranja koja ova oružja izazivaju i u vremenu i u prostoru.[80] Ove sudije nisu, međutim, pokušale da daju posebnu definiciju.

U preambuli rezolucije usvojene 1969.godine, Generalna skupština UN je izrazila stav da su biološka i hemijska oružja „podložna kritici zbog svojih efekata koji se često ne mogu kontrolisati niti predvideti".[81] Na zabranu oružja koja imaju „nediskriminatorne efekte" je, takođe, podsetila i rezolucija koju je usvojila Organizacija američkih država 1998. godine.[82]

Tumačenje

Iako postojanje pravila koje zabranjuje nediskriminatorna oružja nije sporno, ima različitih gledišta o tome da li pravilo samo po sebi čini oružje nezakonitim, ili je oružje nezakonito samo ako poseban ugovor ili običajno pravilo zabranjuje njego-

76 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Izdvojeno mišljenje sudije Higinsa (*ibid,* § 392).

77 MKTJ, *Slučaj Martić,* Preispitivanje optužnice (*ibid,* § 397).

78 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 270), Kanade (*ibid,* § 273), Kolumbije (*ibid,* § 274), Ekvadora (*ibid,* § 275), Izraela (*ibid,* § 280), Novog Zelanda (*ibid,* § 282), Švajcarske (*ibid,* § 286), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 287-289) i Jugoslavije (*ibid,* § 290) i izjave Kine (*ibid,* § 305), Rumunije (*ibid,* § 341) i Švedske (*ibid,* § 350).

79 Vidi, npr. usmena izlaganja i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja,* Ekvadora (*ibid,* § 308), Egipta (*ibid,* §§ 310-311), Irana (*ibid,* 317), Japana (*ibid,* § 323), Maršalskih Ostrva (*ibid,* § 330) i Zimbabvea (*ibid,* § 368); vidi i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja (WHO),* Malezije (*ibid,* § 328) i Solomonskih Ostrva (*ibid,* § 347).

80 Vidi, npr. MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Izdvojeno mišljenje, sudija Fleischauer (*ibid,* § 394), Deklaracija, sudija Herczegh (*ibid,* § 395) i Deklaracija, predsednik Bedjaoui (*ibid,* § 396); vidi, takođe, pojedinačna mišljenja sudija Ferrari-Bravo, Koroma, Ranjeva, Shahabuddeen i Weeramantry.

81 Generalna skupština UN, Rez. 2603 A (XXIV). Iako su tri države glasale protiv ove rezolucije, a 36 se uzdržalo, neslaganje se prvenstveno odnosilo na herbicide, a ne na opšte principe.

82 OAD, Generalna skupština, Rez. 1565 (XXVIII-O/98) (cit. u Vol.II, Ch. 20, § 382).

vu upotrebu. U svojim podnescima Međunarodnom sudu pravde u *Slučaju nuklearnog oružja,* većina država se pozivala na samo pravilo koje zabranjuje nediskriminatorna oružja, da bi dokazala svoj stav o zakonitosti ili nezakonitosti nuklearnog oružja.[83] Francuska, međutim, je tvrdila da veruje da je postojanje posebnog pravila neophodno, pre nego što bi se posebno oružje moglo smatrati po prirodi nediskriminatornim i stoga nezakonitim.[84] U svojim izdvojenim mišljenjima, sudije Suda su ocenjivale zakonitost efekata nuklearnog oružja na osnovu pravila samog i nezavisno od ugovornog prava.[85] Diskusija koja je vođena pri usvajanju različitih rezolucija Generalne skupštine UN i Konvencije o određenom klasičnom oružju bila je dvosmislena, sa nekim državama koje su izražavale utisak da su određena oružja već zabranjena po ovom pravilu i drugim, koje su zastupale potrebu posebne zabrane.[86]

Primeri

Sledeća oružja su navedena u praksi kao nediskriminatorna u određenim ili u svim uslovima: hemijska,[87] biološka[88] i nuklearna oružja;[89] antipersonalne kopne-

83 Vidi, npr. usmena izjašnjavanja i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja,* Ekvadora (*ibid,* § 308), Egipta (*ibid,* §§ 310-311), Irana (*ibid,* §§ 317-318), Maršalskih Ostrva (*ibid,* §§ 329-330), Naurua (*ibid,* § 332), Holandije (*ibid,* § 335), Novog Zelanda (*ibid,* § 336), Solomonskih Ostrva (*ibid,* § 348), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 358), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 364) i Zimbabvea (*ibid,* § 368); vidi i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja (SZO),* Meksika (*ibid,* § 331), Ruande (*ibid,* § 345), Solomonskih Ostrva (*ibid,* § 347) i Šri Lanke (*ibid,* § 349).

84 Francuska, pismena izjava podneta MSP u *Slučaju nuklearnog oružja (SZO)* (*ibid,* § 313); vidi, takođe, Italija, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski Protokoli (*ibid,* § 322).

85 Vidi MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Pojedinačna mišljenja sudija (*ibid,* §§ 390/396).

86 Vidi, npr. izjave Kanade (*ibid,* §§ 303-304), Kipra (*ibid,* § 306), Ekvadora (*ibid,* § 307), Egipta (*ibid,* § 309), Francuske (*ibid,* 312), Savezne Republike Nemačke (*ibid,* 314), Svete Stolice (*ibid,* 315), Izraela (*ibid,* § 320), Italije (*ibid,* 322), Holandije (*ibid,* § 334), Nigerije (*ibid,* 337), Poljske (*ibid,* § 340), Rumunije (*ibid,* § 341), Rusije (*ibid,* § 341), Švedske (*ibid,* § 350), Švajcarske (*ibid,* § 351), Turske (*ibid,* 353), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* 355) i Vijetnama (*ibid,* 367).

87 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 270-271), Francuske (*ibid,* §§ 276-277) i Rusije (*ibid,* § 284) i izjave Rumunije (*ibid,* § 341) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 360); vidi i Potkomisija UN o ljudskim pravima, Rez. 1989/39 (*ibid.,* § 378) i Rez. 1996/16 (*ibid.,* § 379) i Postojeća pravila Sekretarijata UN o zabrani i ograničavanju upotrebe posebnih oružja, Istraživanje (*ibid.,* § 380).

88 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 270-271), Francuske (*ibid,* §§ 276-277), Rusije (*ibid,* § 284) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 287) i izjave Rumunije (*ibid,* § 341) i Švedske (*ibid,* § 350); vidi i Potkomisija za ljudska prava UN, Rez. 1996/16 (*ibid,* § 379) i Postojeća pravila Sekretarijata UN o zabrani i ograničavanju upotrebe posebnih oružja, Istraživanje (*ibid,* 380).

89 Vidi, npr. vojni priručnik Švajcarske (*ibid,* § 286) i izjave Australije (*ibid,* § 301), Ekvadora (*ibid,* § 308), Egipta (*ibid,* § 311), Irana (*ibid,* §§ 317-318), Japana (*ibid,* § 323), Lesota (*ibid,* § 327), Malezije (*ibid,* § 328), Maršalskih Ostrva (*ibid,* §§ 329-330), Solomonskih Ostrva (*ibid,* § 347) i Zimbabvea (*ibid,* § 368); vidi i Potkomisija za ljudska prava UN, Rez. 1996/16 (*ibid.,* 379) i Postojeća pravila Sekretarijata UN o zabrani i ograničavanju upotrebe posebnih oružja, Istraživanje (*ibid,* § 380).

ne mine;[90] mine;[91] otrovi;[92] eksplozivi koji se bacaju iz balona;[93] V-1 i V-2 rakete;[94] kasetne bombe; [95] mine iznenađenja;[96] rakete „Skad";[97] rakete „Kaćuša";[98] zapaljiva oružja;[99] i tehnike koje menjaju prirodnu okolinu.[100] Ne postoji dovoljan konsenzus u pogledu svih ovih primera da bi se zaključilo da, po običajnom međunarodnom pravu, sva ona povređuju pravilo koje zabranjuje nesdikriminatorna oružja. Međutim, postoji saglasnost da su neka od njih zabranjena i o njima će se raspravljati u narednim odeljcima.

* * * *

N.B. Da bi se osiguralo da upotreba sredstava i metoda ratovanja bude u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom, I Dopunski protokol zahteva od država da usvoje nacionalne mehanizme ili procedure da to obezbede.[101] Nekoliko država, uključujući države koje nisu članice I Dopunskog protokola, je primenilo ovaj zahtev.[102]

90 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid,* §§ 276-277) i izveštaj o praksi Perua (*ibid,* § 339).

91 Vidi, npr. vojne priručnike Ekvadora, (*ibid,* § 275) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 289), izjave Australije (*ibid,* § 300) i izveštaje o praksi Jordana (*ibid,* § 324) i Ruande (*ibid,* § 346); vidi, takođe, Postojeća pravila Sekretarijata UN o zabrani i ograničavanju upotrebe posebnih oružja, Istraživanje (*ibid,* § 380).

92 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 270-271), Kanade (*ibid,* § 273), Francuske (*ibid,* §§ 276-277) i Rusije (*ibid,* § 284).

93 Vidi, npr. vojne priručnike Ekvadora (*ibid,* § 275) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 287 i 289).

94 Vidi, npr. vojne priručnike Ekvadora (*ibid,* § 275) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 287 i 289) i izveštaj o praksi Jordana (*ibid,* § 324).

95 Vidi, npr. izjavu Švajcarske (*ibid,* § 351); vidi, takođe, Postojeća pravila Sekretarijata UN o zabrani i ograničavanju upotrebe posebnih oružja, Istraživanje (*ibid,* § 380);

96 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid,* § 300) i Rusije (*ibid,* § 342); vidi i Postojeća pravila Sekretarijata UN o zabrani i ograničavanju upotrebe posebnih oružja, Istraživanje (*ibid.,* § 380)

97 Vidi, npr. vojni priručnik Kanade (*ibid,* § 273), izjave Izraela (*ibid,* § 320), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* 356) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 361 i 363) i izveštaj o praksi Izraela (*ibid,* § 321).

98 Vidi, npr. izveštaj o praksi Izraela (*ibid,* § 321).

99 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid,* § 300), Rusije (*ibid,* § 342), Švedske (*ibid,* § 350), Švajcarske (*ibid,* § 351) i Turske (*ibid,* § 353); vidi i Postojeća pravila Sekretarijata UN o zabrani i ograničavanju upotrebe posebnih oružja, Istraživanje (*ibid.,* 380).

100 Vidi, npr. vojni priručnik Rusije (*ibid,* § 284).

101 I Dopunski protokol, član 36.

102 Posebno, Australija, Belgija, Kanada, Danska, Nemačka, Holandija, Norveška, Švedska, Ujedinjeno Kraljevstvo i Sjedinjene Države. Vidi Isabelle Daoust, Robin Coupland and Rikke Ishoey, „New wars, new weapons? The obligation of States to assess the legality of means and methods of warfare", *International Review of the Red Cross,* No. 846, 2002, p. 345; Justin McClelland, „The review of weapons in accordance with Article 36 of Additional protocol I ", *International Review of the Red Cross,* No. 850, 2003, p. 397.

OTROVI

Pravilo 72: Zabranjena je upotreba otrova ili otrovnih oružja.

Praksa

Tom II, Odeljak 21.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ova zabrana postoji nezavisno od zabrane hemijskih oružja (vidi Pravilo 74). Iako je Ženevski protokol o gasovima bio inspirisan postojanjem zabrane upotrebe otrova, postoji dovoljno odvojene prakse koja ustanovljava posebno pravilo o otrovu i otrovnom oružju.

Međunarodni oružani sukobi

Zabrana otrova ili otrovnih oružja je staro pravilo običajnog međunarodnog prava, poznato već u Lieberovom kodeksu i Haškom pravilniku.[1] „Primena otrova ili otrovnih oružja" predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima, prema Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[2]

Zabrana otrova ili otrovnih oružja je objavljena u brojnim vojnim priručnicima.[3] Upotreba otrova ili otrovnih oružja je povreda po zakonodavstvu mnogih država.[4] Ovu zabranu podržavaju, takođe, službene izjave i izveštaji o praksi.[5]

1 Lieberov kodeks, član 70. (cit. u Vol.II, Ch.21, § 4; Haški pravilnik, član 23(a) (*ibid,* § 2).

2 Statut MKS, član 8(2)(b)(xvii) (*ibid,* § 3).

3 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 12), Australije (*ibid,* §§ 13-14), Belgije (*ibid,* § 15), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 16), Kanade (*ibid,* §§ 17-18), Kolumbije (*ibid,* § 19), Dominikanske Republike (*ibid,* § 20), Ekvadora (*ibid,* § 21), Francuske (*ibid,* §§ 22-24), Nemačke (*ibid,* § 25), Indonezije (*ibid,* § 26), Izraela (*ibid,* §§ 27-28), Italije (*ibid,* § 29), Kenije (*ibid,* § 30), Južne Koreje (*ibid,* § 31), Holandije (*ibid,* §§ 32-33), Novog Zelanda (*ibid,* § 34), Nigerije (*ibid,* §§ 35-37), Rusije (*ibid,* § 38), Južne Afrike (*ibid,* § 39), Španije (*ibid,* § 40), Švajcarske (*ibid,* §§ 41-43), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 44-45), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 46-51) i Jugoslavije (*ibid,* § 52).

4 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* §§ 54-55), Brazila (*ibid,* § 56), Kanade (*ibid,* § 58), Kine (*ibid,* § 59), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 61), Konga (*ibid,* § 60), Estonije (*ibid,* § 62), Gru-

Postoje nacionalna sudska praksa koja utvrđuje da je pravilo deo običajnog međunarodnog prava.[6]

U svojim podnescima Međunarodnom sudu pravde u *Slučaju nuklearnog oružja,* nekoliko država je podsetilo na zabranu otrova i otrovnih oružja.[7] U svom savetodavnom mišljenju, Sud je potvrdio običajni karakter zabrane upotrebe otrova i otrovnih oružja.[8]

Nemađunarodni oružani sukobi

Statut Međunarodnog krivičnog suda ne sadrži upotrebu otrova ili otrovnih oružja kao ratni zločin, u poglavljima koja se bave nemađunarodnim oružanim sukobima, i to pitanje nije otvoreno razmatrano tokom Rimske konferencije. Kao rezultat, neka zakonodavstva za primenu Statuta Međunarodnog krivičnog suda ograničavaju na međunarodne oružane sukobe pravilo da je upotreba otrova ili otrovnih oružja ratni zločin.[9] Međutim, zakonodavstva nekih država sankcionišu upotrebu otrova ili otrovnih oružja koje se primenjuje u nemađunarodnim oružanim sukobima.[10] Nemačko zakonodavstvo izričito navodi da se pravilo primenjuje i u nemađunarodnim i međunarodnim oružanim sukobima.[11] Pravilo je uključeno i u neke vojne priručnike koji su primenljivi, ili su se primenjivali, u nemađunarodnim oružanim sukobima.[12] Nekoliko vojnih priručnika objašnjava zabranu otrova ili otrovnih oružja, u oružanim sukobima, na temelju tvrdnje da su ona „nehumana" i/ili nediskriminatorna; argument koji je jednako važeći u ne-

zije (*ibid,* § 63), Nemačke (*ibid,* § 64), Italije (*ibid,* § 65), Malija (*ibid,* § 66), Holandije (*ibid,* §§ 67-68), Novog Zelanda (*ibid,* § 69), Švajcarske (*ibid,* § 70), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 72), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 73) i Jugoslavije (*ibid,* § 74); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid,* § 57) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 71).

5 Vidi, npr. izjave Iraka (*ibid,* § 80), Pakistana (*ibid,* § 91) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 98-99) i izveštaj o praksi Bosne i Hercegovine, Republika Srpska (*ibid,* § 77), Indije (*ibid,* § 79), Jordana (*ibid,* § 82), Kuvajta (*ibid,* § 83), Malezije (*ibid,* § 85), Norveške (*ibid,* § 90), Filipina (*ibid,* § 92) i Ruande (*ibid,* § 93).

6 Vidi, npr. Japan, Regionalni sud u Tokiju, *Slučaj Shimoda* (*ibid,* § 75).

7 Vidi, npr. usmena izjašnjavanja i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja* Egipta (*ibid,* § 78), Maršalskih Ostrva (*ibid,* § 86), Meksika (*ibid,* § 87), Novog Zelanda (*ibid,* § 89), Solomonskih Ostrva (*ibid,* §§ 94-95), Švedske (*ibid,* § 96), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 97), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 100) i Zimbabvea (*ibid,* § 101); vidi, takođe, usmena izjašnjavanja i pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja(SZO)* Malezije (*ibid,* § 84) i Naurua (*ibid,* § 88).

8 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje, §§ 80-82.

9 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (cit. u Vol. II, Ch. 21, § 55), Kanade (*ibid,* § 58), Konga (*ibid,* § 60), Malija (*ibid,* § 66), Holandije (*ibid,* § 68), Novog Zelanda (*ibid,* § 69) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 72); vidi, takođe, nacrt zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 57) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 71).

10 Vidi, npr. zakonodavstva Demokratske Republike Kongo (*ibid,* § 61)

11 Nemačka, *Zakon o sprovođenju Međunarodnog krivičnog zakonika* (*ibid,* § 64).

12 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 13), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 16), Kanade (*ibid,* § 29), Kenije (*ibid,* § 30), Nigerije (*ibid,* §§ 35 i 37), Južne Afrike (*ibid,* § 39) i Jugoslavije (*ibid,* § 52).

međunarodnim, kao i u međunarodnim oružanim sukobima.[13] Postoje i izveštaji o praksi određenog broja država koji podržavaju primenu ovog pravila u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[14]

Praksa je u saglasnosti sa primenljivošću pravila i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, pošto države, generalno, nemaju različito vojno oružje za međunarodne i za nemeđunarodne oružane sukobe. Nije bilo potvrđenih izveštaja o upotrebi otrova ili otrovnih oružja, ni u međunarodnim ni u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[15] Optužbe za upotrebu ovog oružja su bile retke.

Ni jedna država nije zastupala stav da bi otrov mogao da bude zakonito korišćen, bilo u međunarodnim ili nemeđunarodnim oružanim sukobima. Jedini primer ograničene suprotne prakse-priručnik koji potvrđuje da trovanje pitke vode i hrane nije zabranjeno, ako je objavljeno, ili obeleženo – nije dovoljan da negira običajni karakter ovog pravila.[16]

Definicija otrova i otrovnog oružja

Većina država ukazuje da su otrov ili otrovna oružja zabranjeni, bez daljih detalja. U svom savetodavnom mišljenju u *Slučaju nuklearnog oružja,* Međunarodni sud pravde je utvrdio da su termini „otrov" i „otrovna oružja" „shvaćeni u praksi država, u svom običnom značenju koje pokriva oružje čije je prvenstveno, ili čak isključivo, dejstvo da truju ili guše."[17] U svojim podnescima pred Međunarodnim sudom pravde, u *Slučaju nuklearnog oružja,* Ujedinjeno Kraljevstvo i Sjedinjene Države su tvrdile da se zabrana ne primenjuje na oružja koja slučajno mogu da truju, nego samo na ona oružja koja su namenjena da ubijaju ili povređuju dejstvom takvog otrova.[18] Ovo tumačenje ne ukazuje da otrov mora biti primarni ili isključivi mehanizam za povređivanje, ali on mora da bude „namenjen" mehanizam za povređivanje i, u vezi sa poreklom ovog pravila je, naime, da se zabrani premazivanje strela otrovom koji bi sprečio oporavak od povrede nanesene strelom.

13 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 13-14), Kanade (*ibid,* § 17), Francuske (*ibid,* §§ 23-24), Izraela (*ibid,* § 28) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 47) i vojne priručnike Ekvadora (cit. u Vol. II, Ch. 20, § 52), Holandije (*ibid,* § 72), Novog Zelanda (*ibid,* § 73), Južne Afrike (*ibid,* § 80), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 85) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 87, 89, 91 i 93).

14 Vidi, npr. izveštaje o praksi Bosne i Hercegovine, Republika Srpska (cit. u Vol. II, Ch. 21, § 77), Indije (*ibid,* § 79), Filipina (*ibid,* § 92) i Ruande (*ibid,* § 93).

15 Izveštaji o upotrebi hemijskog oružja i agenasa za kontrolu pobune su obrađeni u Odeljku 24.

16 Vidi Jugoslavija, Propisi o primeni pravila MRP u OS SFRJ (cit. u Vol. II, Ch. 21, § 52).

17 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (*ibid,* § 111).

18 Pismene izjave u *Slučaju nuklearnog oružja,* Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 97) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 100).

Primeri

Zabrana upotrebe otrova ili otrovnog oružja je shvaćena kao stavljanje van zakona prakse premazivanja projektila otrovom, ili trovanje hrane i vode neprijateljske strane. U svom objašnjenju primene ovog pravila, nekoliko vojnih priručnika precizno navodi da se zabrana otrova proširuje i na zabranu trovanja bunara i drugih uređaja za snabdevanje vodom.[19]

[19] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 14) (čak i ako se izda obaveštenje), Belgije (*ibid,* § 15) (čak i ako se izda obaveštenje), Kanade (*ibid,* § 17) (čak i ako se izda obaveštenje), Kolumbije (*ibid,* § 19), Dominikanske Republike (*ibid,* § 20), Nemačke (*ibid,* § 25), Izraela (*ibid,* § 28), Južne Koreje (*ibid,* § 31), Holandije (*ibid,* § 32), Nigerije (*ibid,* § 36), Južne Afrike (*ibid,* § 39), Španije (*ibid,* § 40), Švajcarske (*ibid,* § 43), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 44) (čak i ako se izda obaveštenje), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 46 i 48-49) i Jugoslavije (*ibid,* § 52) (ako nije dato obavštenje).

NUKLEARNO ORUŽJE

Nalog za ovu studiju je dala 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, u decembru 1995. godine. Godinu dana ranije, Generalna skupština UN je od Međunarodnog suda pravde tražila savetodavno mišljenje o sledećem pitanju: „Da li je pretnja nuklearnim oružjem ili njegova upotreba, u bilo kojim okolnostima, dozvoljena međunarodnim pravom?"[1] Sve države koje su to želele, imale su priliku da izraze svoje mišljenje o ovom pitanju, u pismenim izjavama i usmenim izjašnjavanjima pred Sudom. U savetodavnom mišljenju od 8. jula 1996. godine, Međunarodni sud pravde, u odnosu na običajno međunarodno pravo i na primenljivost međunarodnog humanitarnog prava na nuklearno oružje, utvrdio je da:

Ne postoji, ni u običajnom ni u ugovornom međunarodnom pravu, bilo kakvo posebno ovlašćenje za pretnju nuklearnim oružjem ili njegovu upotrebu;
Ne postoji, ni u običajnom ni u ugovornom međunarodnom pravu, bilo kakva sveobuhvatna i univerzalna zabrana pretnje nuklearnim oružjem ili njegovom upotrebom, kao takvim.
...
Pretnja nuklearnim oružjem, ili njegova upotreba, treba da bude saglasna sa zahtevima međunarodnog prava primenljivog u oružanom sukobu, posebno principima i pravilima međunarodnog humanitarnog prava, kao i specifičnim obavezama prema ugovorima i drugim obavezama koje se izričito odnose na nuklearno oružje;
Iz gore navedenih zahteva proizlazi da bi, generalno, pretnja nuklearnim oružjem ili njegova upotreba bila protivna pravilima međunarodnog prava primenljivim u oružanom sukobu, a posebno principima i pravilima humanitarnog prava;
Međutim, sa stanovišta sadašnjeg stanja međunarodnog prava, i činjeničnog stanja koje ima na raspolaganju, Sud ne može da definitivno zaključi da li bi pretnja nuklearnim oružjem ili njegova upotreba bila zakonita ili nezakonita u ekstremnim okolnostima samoodbrane, u kojima bi samo preživljavanje države bilo u pitanju.[2]

Kao što je navedeno, ovo mišljenje je uzelo u obzir širok izbor pravnih analiza i naučnih dokaza, koje su prezentovale države. Kao rezultat, pošto je Sud glavni sudski organ Ujedinjenih nacija, MKCK je morao da uzme u obzir mišljenje Suda i izgledalo je neprikladno da se angažuje u sličnom istraživanju u isto vreme.

1 Generalna skupština UN, Rez. 49/75 K po zahtevu za savetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde o zakonitosti pretnje nuklearnim oružjem ili upotrebom nuklearnog oružja, 15. Decembar 1994. godine, preambula, stav deseti.

2 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje, 8. juli 1996. godine, *ICJ Reports 1996,* p. 226.

BIOLOŠKA ORUŽJA

Pravilo 73: Upotreba bioloških oružja je zabranjena.

Praksa

Tom II, Odeljak 23.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo se primenjuje na biološka oružja koja deluju na ljude. Da li je ono namenjeno da se primenjuje na herbicide, raspravlja se u Pravilu 76.

Međunarodni oružani sukobi

Zabrana upotrebe bioloških oružja u međunarodnim oružanim sukobima se zasniva na Ženevskom protokolu o gasovima i Konvenciji o biološkom oružju.[1] Kad su postale članice Ženevskog protokola o gasovima, 37 država je dalo rezervu da zadržavaju pravo da primene represalije ako neprijateljska strana (a u nekim slučajevima i njeni saveznici) povrede uslove Protokola. Pošto je 17 od ovih rezervi „ne prve upotrebe" povučeno[2], samo 20 takvih rezervi je ostalo.[3] Međutim, 18 od preostalih 20 država koje su zadržale svoje rezerve su članice Konvencije o biološkom oružju, koja zabranjuje bilo kakvo posedovanje biološkog oružja, pa ga na taj način čini nezakonitim i za primenu represalija upotrebom tog oružja.[4] Tako, sada su Angola i Izrael jedine države koje zadržavaju svoje rezerve „ne prve upotrebe", na Ženevski protokol o gasovima, a nisu članice Konvencije o biološkom oružju.

1 Ženevski protokol o gasovima (cit. u Vol. II, Ch. 23, § 1); Konvencija o biološkom oružju, preambula (*ibid,* § 4) i član 1. (*ibid,* § 5).

2 Australija, Belgija, Bugarska, Kanada, Čile, Estonija, Francuska, Irska, Južna Koreja, Holandija, Novi Zeland, Rumunija, Rusija, Slovačka, Južna Afrika, Španija i Ujedinjeno Kraljevstvo (*ibid,* § 1).

3 Alžir, Angola, Bahrein, Bangladeš, Kina, Fidži, Indija, Irak, Izrael, Jordan, Severna Koreja, Kuvajt, Libija, Nigerija, Pakistan, Papua Nova Gvineja, Portugal, Solomonska Ostrva, Vijetnam i Jugoslavija (*ibid,* § 1).

4 Konvencija o biološkom oružju, član 1. (*ibid,* § 5).

Može se zaključiti, iz puta ka eliminaciji biološkog oružja tokom poslednje tri decenije, da države veruju da ovo oružje ne treba da postoji i zbog toga ne sme da se upotrebi u bilo kojim okolnostima, uključujući nemeđunarodne oružane sukobe.

Stvarno, sve optužbe o posedovanju od strane država su demantovane. Kad je Rusija 1992.godine priznala da je nastavila sa programom bioloških oružja, izjavila je da će definitivno obustaviti program. Od tada, ona je energično poricala optužbe da nastavlja da proizvodi biološka oružja.[5] Izveštaj o programu bioloških oružja Iraka je navukao osudu međunarodne zajednice.[6] Izjave i druga praksa država, i članica i nečlanica Konvencije o biološkom oružju, ukazuju da zabrana upotrebe bioloških oružja, u bilo kojim okolnostima nije zasnovana samo na ugovorima.[7]

Postoji široka praksa država u obliku vojnih priručnika i zakonodavstva, prema kojima je upotreba bioloških oružja zabranjena nezavisno od toga da li je država, koja je u pitanju, članica Konvencije o biološkom oružju ili da li je dala rezervu „ne prve upotrebe" na Ženevski protokol o gasovima.[8] Američki pomorski priručnik ističe da je zabrana bioloških oružja deo običajnog prava i da obavezuje sve države, bez obzira da li su one članice Ženevskog protokola o gasovima ili Konvencije o biološkom oružju ili nisu.[9] Tri države, koje nisu članice Konvencije o biološkom oružju, su sankcionisale proizvodnju, nabavljanje, prodaju ili upotrebu bioloških oružja.[10] Postoji i nacionalna sudska praksa koja utvrđuje da su biološka oružja zabranjena, uključujući i nemeđunarodne oružane sukobe.[11]

5 Vidi praksu Rusije (i bivšeg SSSR) (*ibid,* §§ 210-213).

6 Vidi, npr. izjave Kube (*ibid,* § 106), Ekvadora (*ibid,* § 115), Francuske (*ibid,* § 121), SSSR (*ibid,* § 209), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 219-220 i 222), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 233) i Jemena (*ibid,* § 237); Generalni sekretar UN, Izveštaj o radu Specijalne komisije formirane po Rezoluciji Saveta bezbednosti UN 687 (1991) (*ibid,* § 257); UNSCOM, Završni izveštaj Panela o razoružanju o tekućim i budućim pitanjima nadzora i verifikacije (*ibid,* § 258).

7 Vidi, npr. izjave, praksu i izveštaje o praksi (*ibid,* §§ 76-241).

8 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 12-13), Belgije (*ibid,* § 14), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 15), Kameruna (*ibid,* § 16), Kanade (*ibid,* § 17), Kolumbije (*ibid,* § 18), Ekvadora (*ibid,* § 19), Francuske (*ibid,* §§ 20-22), Nemačke (*ibid,* §§ 23-25), Italije (*ibid,* § 26), Kenije (*ibid,* § 27), Holandije (*ibid,* §§ 28-29), Novog Zelanda (*ibid, ibid, 30), Nigerije (ibid,* § 31), Rusije (*ibid,* § 32), Južne Afrike (*ibid,* § 33), Španije (*ibid,* § 34), Švajcarske (*ibid,* §§ 35-36), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 37-38), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 39-43) i Jugoslavije (*ibid,* § 44) i zakonodavstava Jermenije (*ibid,* § 45), Belorusije (*ibid,* § 48), Kine (*ibid,* § 49), Kolumbije (*ibid,* § 50), Hrvatske (*ibid,* § 51), Estonije (*ibid,* § 52), Gruzije (*ibid,* § 54), Nemačke (*ibid,* § 55), Mađarske (*ibid,* 57), Italije (*ibid,* § 58), Moldavije (*ibid,* § 61), Poljske (*ibid,* § 64), Švajcarske (*ibid,* § 66), Tadžikistana (*ibid,* 68), Ukrajine (*ibid,* § 69) i Jugoslavije (*ibid,* § 73).

9 Sjedinjene Države, *Pomorski priručnik* (*ibid,* § 43); vidi, takođe, Francuska, *Beleška za učenje POS* (*ibid,* § 22).

10 Vidi zakonodavstvo Kazahstana („proizvodnja, nabavka ili prodaja") (*ibid,* § 60), Moldavije (nacrt zakonodavstva usvojen 2003) („upotreba") (*ibid,* § 61) i Tadžikistana („proizvodnja, nabavka" ili „prodaja" i „upotreba") (*ibid,* § 68).

11 Japan, Regionalni sud u Tokiju, *Slučaj Shimoda* (*ibid,* § 75); Kolumbija, Ustavni sud, *Ustavni slučaj br. 225/95* (*ibid,* § 74)

Zabranu upotrebe bioloških oružja podržava i određeni broj zvaničnih izjava. Na primer, u januaru 1991. godine, Ujedinjeno Kraljevstvo i Sjedinjene Države su obavestile Irak da očekuju da on ne koristi biološka oružja, iako je u to vreme Irak imao rezervu „ne prve upotrebe" na Ženevski protokol o gasovima, a još nije bio član Konvencije o biološkom oružju.[12] U 2001. godini, Sjedinjene Države su optužile Siriju za povredu uslova Konvencije o biološkom oružju, iako Sirija nije bila članica Konvencije.[13] U svojim podnescima Međunarodnom sudu pravde u *Slučaju nuklearnog oružja,* Australija je tvrdila da bi upotreba bioloških oružja bila protivna „osnovnim opštim principima humanosti."[14]

Nekoliko rezolucija Generalne skupštine UN pozvalo je države da pristupe Ženevskom protokolu o gasovima i/ili Konvenciji o biološkom oružju i da principe i ciljeve koji su sadržani u njima striktno poštuju sve države.[15]

U 1990. i 1991. godini, MKCK je podsetio sve strane u Zalivskom ratu da je upotreba bioloških oružja zabranjena pravilima međunarodnog humanitarnog prava.[16] 1994. on je podsetio na zabranu u kontekstu sukoba u Angoli, iako je Angola imala rezervu „ne prve upotrebe" na Ženevski protokol o gasovima, a nije bila članica Konvencije o biološkom oružju.[17] Ni u jednom slučaju izjave MKCK nisu osporavane.

Praksa je u saglasnosti sa primenljivošću pravila i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, pošto države generalno ne poseduju različito vojno oružje za međunarodne i nemeđunarodne oružane sukobe. Sve optužbe o upotrebi biološkog oružja od strane država su bile demantovane i u većini slučajeva nedokazane.[18]

12 Ujedinjeno Kraljevstvo, Pismo predsedniku Saveta bezbednosti UN (*ibid,* § 220); Sjedinjene Države, Ministarstvo spoljnih poslova, Diplomatska nota Iraku (*ibid,* § 233).

13 Sjedinjene Države, Izjava na Petoj konferenciji država članica za preispitivanje Konvencije o biološkom oružju (*ibid,* § 236).

14 Australija, Usmeno izlaganje pred MSP u *Slučaju nuklearnog oružja* (*ibid,* § 79).

15 Vidi, npr. Generalna skupština UN, Rez. 3256 (XXIX) (*ibid,* §§ 245-247) i Rez. 32/77 i 33/59 A (*ibid.,* §§ 245-246 i 253), koje su sve usvojene bez glasanja.

16 MKCK, Memorandum o primeni međunarodnog humanitarnog prava (*ibid,* 272) i Saopštenje za štampu br. 1658 (*ibid,* § 273).

17 MKCK, Memorandum o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava u Angoli (*ibid,* § 274).

18 Vidi, npr. praksu Rusije (i bivšeg SSSR) (*ibid,* §§ 212, 231 i 277) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 108).

HEMIJSKO ORUŽJE

Pravilo 74: Upotreba hemijskog oružja je zabranjena.

Praksa

Tom II, Odeljak 24, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemađunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Upotreba hemijskog oružja u međunarodnim oružanim sukobima je zabranjena serijom ugovora, uključujući Hašku deklaraciju o zagušljivim gasovima, Ženevski protokol o gasovima, Konvenciju o hemijskom oružju i Statut Međunarodnog krivičnog suda.[1] Danas, samo 13 država nisu članice ni Ženevskog protokola o gasovima, niti Konvencije o hemijskom oružju.[2] Od njih, najmanje tri su dale izjave da je upotreba hemijskog oružja nezakonita, ili su ukazale da ga one poseduju niti koriste, ili da su one posvećene njegovoj eliminaciji.[3] Zabrana je sadržana i u određenom broju drugih instrumenata.[4]

1 Haška deklaracija o zagušljivim gasovima (cit. u Vol. II, Ch. 24, § 1); Ženevski protokol o gasovima (*ibid,* § 4); Konvencija o hemijskom oružju, član I (*ibid,* § 13); Statut MKS, član 8(2)(b)(xviii) (*ibid,* § 15).

2 Bahami, Čad, Komorska Ostrva, Demokratska Republika Kongo, Kongo, Džibuti, Haiti, Honduras, Maršalska Ostvra, Burma, Naui, Somalija i Vanuatu.

3 Vidi izjave Demokratske Republike Kongo, (*ibid,* § 187), Haitija (*ibid,* § 240) i Hondurasa (*ibid,* § 242).

4 Vidi, npr. Oksfordski priručnik o pomorskom pravu, član 16(1) (*ibid.,* 16); Izveštaj Komisije o odgovornosti (*ibid,* §17); Mendoza deklaracija o hemijskom i biološkom oružju (*ibid,* 20); Deklaracija iz Kartagene o oružju za masovno uništavanje (*ibid,* § 21); Indijsko-pakistanska deklaracija o zabrani hemijskog oružja (*ibid,* § 22); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 6.2 (*ibid,* § 24); Pravilnik UNTAET br. 2000/15, Poglavlje 6(1)(b)(xviii) (*ibid,* § 25).

Brojni vojni priručnici potvrđuju zabranu upotrebe hemijskog oružja.[5] Ova zabrana je sadržana i u zakonodavstvu mnogih država.[6] Postoje brojne izjave i druga praksa država, iz svih delova sveta, koja potvrđuje da je upotreba hemijskog oružja zabranjena običajnim međunarodnim pravom.[7] Najviše optužbi za upotrebu od 1930. godine, bilo je nepotkrepljeno, ili su bile osporene; nekoliko potvrđenih slučajeva su široko oglasile druge države.[8] Postoje i nacionalna sudska praksa koja potvrđuje da je upotreba hemijskog oružja zabranjena običajnim međunarodnom pravom.[9]

Postoji sve više dokaza da bi sad mogla da bude nezakonita i primena represalija istim sredstvima, ako druga država koristi hemijsko oružje. Postoji još 21 rezerva na Ženevski protokol o gasovima, koje znače da ako neprijateljska strana (u nekim slučajevima saveznici te strane), ne poštuju Protokol, država koja ga je ratifikovala se neće više smatrati obavezanom njime.[10] Međutim, 16 od tih država su članice Konvencije o hemijskom oružju, koja zabranjuje svaku upotrebu, i po kojoj nisu dozvoljene rezerve. To ostavlja samo pet država (Angola, Irak, Izrael, Severna Koreja i Libija), koje bi, po ugovornom pravu, mogle da iskoriste svoje

5 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 26-27), Belgije (*ibid,* § 28), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 29), Kameruna (*ibid,* § 30), Kanade (*ibid,* §§ 31-32), Kolumbije (*ibid,* § 33), Ekvadora (*ibid,* § 34), Francuske (*ibid,* §§ 35-37), Nemačke (*ibid,* §§ 38-40), Izraela (*ibid,* § 41), Italije (*ibid,* § 42), Kenije (*ibid,* § 43), Holandije (*ibid,* §§ 44-45), Novog Zelanda (*ibid,* § 46), Nigerije (*ibid,* § 47), Rusije (*ibid,* § 48), Južne Afrike (*ibid,* § 49), Španije (*ibid,* § 50), Švajcarske (*ibid,* §§ 51-52), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 53-54), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 55-59) i Jugoslavije (*ibid,* § 60).

6 Vidi, npr. zakonodavstvo (*ibid,* §§ 61-147).

7 Vidi, npr. vojne priručnike Izraela (*ibid,* § 41), Holandije (*ibid,* § 44), Novog Zelanda (*ibid,* § 46) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 59) (zabrana prve upotrebe), izjave Belorusije (*ibid,* § 144), Belgije (*ibid,* § 150), Bugarske (*ibid,* 150), Čehoslovačke (*ibid,* 196), Mađarske (*ibid,* § 243), Italije (*ibid,* § 266), Demokratske Kampučije (*ibid,* § 279), Lesota (*ibid,* § 295), Holandije (*ibid,* § 320), Novog Zelanda (*ibid,* § 324), Poljske (*ibid,* § 343), Rumunije (*ibid,* § 347), Saudijske Arabije (*ibid,* § 353), Švedske (*ibid,* § 371), Švajcarske (*ibid,* § 375), Tanzanije (*ibid,* § 379), Ukrajine (*ibid,* § 389), SSSR (*ibid,* § 395), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 414) i Sjedinjenih Država (*ibid,* 420) (zabrana prve upotrebe) i izveštaje o praksi Irana (*ibid,* § 255), Južne Koreje (*ibid,* § 288), Južne Afrike (*ibid,* § 361) i Zimbabvea (*ibid,* 443).

8 Vidi, npr. izjave Belgije (*ibid,* §§ 151-152), Kanade (*ibid,* § 173), Kine (*ibid,* § 177), Danske (*ibid,* § 203), Egipta (*ibid,* § 208), Francuske (*ibid,* § 222), Nemačke (*ibid,* §§ 230 i 233), Mađarske (*ibid,* § 243), Irana (*ibid,* § 250), Izraela (*ibid,* § 260), Kambodže (i bivše Kampučije) (*ibid,* §§ 278-279), Luksemburga (*ibid,* § 301), Mongolije (*ibid,* § 313), Holandije (*ibid,* § 319), Norveške (*ibid,* § 328), Perua (*ibid,* § 338), Portugala (*ibid,* § 344), Rusije (*ibid,* § 350), Švedske (*ibid,* §§ 371-372), Sirije (*ibid,* § 388), SSSR (*ibid,* § 397), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 406-407), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 397, 416, 418, 424 i 430) i Vijetnama (ibid, § 434) i izveštaje o praksi Kine (*ibid,* § 269), Indije (*ibid,* § § 332), Irana (*ibid,* § 255), Italije (*ibid,* § 264), Japana (*ibid,* § 269), Pakistana (*ibid,* § 333), Sudana (*ibid,* 366) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 439-440).

9 Vidi, npr. Kolumbija, Ustavni sud, *Ustavni slučaj br. C-225/95* (*ibid,* § 119) Japan, Regionalni sud u Tokiju, *Slučaj Shimoda* (*ibid.,* § 120).

10 Alžir, Angola, Bahrein, Bangladeš, Kina, Fidži, Indija, Irak, Izrael, Jordan, Severna Koreja, Kuvajt, Libija, Nigerija, Pakistan, Papua Nova Gvineja, Portugal, Solomonska Ostrva, Sjedinjene Države, Vijetnam i Jugoslavija.

rezerve da primene represalije istim sredstvima, na prvu upotrebu hemijskog oružja. Od njih, tri (Izrael, Severna Koreja i Libija) su izjavile da neće nikad da upotrebe hemijsko oružje ili da su snažno posvećene njegovoj eliminaciji.[11] Značajno je da je „primena zagušljivih, otrovnih ili drugih gasova i svih analognih tečnosti, materijala ili sredstava" navedena u Statutu Međunarodnog krivičnog suda, kao ratni zločin nad kojim Sud ima nadležnost, kao i da taj zločin nije ograničen na prvu upotrebu takvog oružja.[12]

Pomorski priručnik SAD naglašava da su, za nečlanice Konvencije o hemijskom oružju, represalije istim sredstvima zakonite, ali da moraju prestati kad prestane upotreba koja je izazvala represalije.[13] Međutim, u januaru 1991. godine, i Sjedinjene Države i Ujedinjeno Kraljevstvo su izjavili da očekuju da se Irak pridržava svojih obaveza po Ženevskom protokolu o gasovima i da ne koristi hemijsko oružje, iako je Irak podneo rezervu „ne prve upotrebe".[14] Iran je, izjavio, 1987. godine, da on nikad nije odgovorio represalijama protiv upotrebe hemijskog oružja Iraka, iako je njegovo stanovište u to vreme bilo da Ženevski protokol o gasovima zabranjuje samo prvu upotrebu.[15]

U nekoliko rezolucija, između 1986. i 1988. godine, Savet bezbednosti UN je osudio upotrebu hemijskog oružja u iransko-iračkom ratu, bez bilo kakvog obzira da li je bila prva upotreba ili upotreba kao represalija.[16]

U 1990. i 1991. godini, MKCK je podsetio strane u Zalivskom ratu da je upotreba hemijskog oružja zabranjena.[17] Strane koje su bile u pitanju nisu imale rezerve „ne prve upotrebe" na Ženevski protokol o gasovima, a Konvencija o hemijskom oružju još nije postojala.

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana upotrebe hemijskog oružja, sadržana u Konvenciji o hemijskom oružju, se primenjuje u svim okolnostima, uključujući nemeđunarodne oružane sukobe.[18] Pored toga, zabrana je sadržana u nekoliko drugih instrumenata, koji se odnose i na nemeđunarodne oružane sukobe.[19]

11 Vidi izjave Izraela (*ibid,* §§ 260-263), Severne Koreje (*ibid,* §§ 283-284) i Libije (*ibid,* §§ 297-299).

12 Statut MKS, član 8(2)(b)(xviii) (*ibid.,* § 15).

13 Sjedinjene Države, *Pomorski priručnik* (*ibid,* § 59).

14 Ujedinjeno Kraljevstvo, Pismo predsedniku Saveta bezbednosti UN (*ibid,* § 410) i Izjava ministra kancelarije za državne, spoljne i poslove Komonvelta (*ibid,* § 411); Sjedinjene Države, Ministarstvo spoljnih poslova, Diplomatska nota Iraku (*ibid,* § 424).

15 Iran, Izjava pred Prvim komitetom Generalne skupštine UN (*ibid,* § 250).

16 Savet bezbednosti UN, Rez. 582 (*ibid,* § 448), Rez. 598 (*ibid,* § 449), Rez. 612 (*ibid,* § 450) i Rez. 620 (*ibid,* 451).

17 MKCK, Memorandum o primeni međunarodnog humanitarnog prava (*ibid,* § 505) i Saopštenje za štampu br. 1658 (*ibid,* § 506).

18 Konvencija o hemijskom oružju , član I (*ibid,* § 13).

19 Vidi, npr. Mendoza deklaracija o hemijskom i biološkom oružju (*ibid,* § 20); Deklaracija iz Kartagene o oružju za masovno uništavanje (*ibid,* § 21); Sveobuhvatni sporazum o poštovanju ljudskih

Nekoliko vojnih priručnika koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima potvrđuju zabranu upotrebe hemijskog oružja.[20] Ova zabrana je sadržana i u zakonodavstvu brojnih država.[21] Kolumbijski Ustavni sud je utvrdio da je je zabrana upotrebe hemijskog oružja u nemeđunarodnim oružanim sukobima deo običajnog međunarodnog prava.[22]

Optužbe o upotrebi hemijskog oružja Rusije u Čečeniji, Sudana protiv oružanih pobunjeničkih grupa i Turske u jugoistočnoj Turskoj, osporile su vlade koje su bile u pitanju.[23] Štaviše, kao što je Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju podsetio u *Slučaju Tadić,* 1995. godine, međunarodna zajednica je osudila iračku upotrebu hemijskog oružja protiv Kurda.[24] Ujedinjeno Kraljevstvo je, na primer, izjavilo da je ta upotreba bila povreda Ženevskog protokola o gasovima i međunarodnog humanitarnog prava.[25]

U navedenom *Slučaju Tadić,* Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je našao da „je nastao neosporan opšti konsenzus u međunarodnoj zajednici o principu da je upotreba [hemijskog] oružja zabranjena i u unutrašnjim oružanim sukobima."[26]

U Memorandumu o poštovanju Međunarodnog humanitarnog prava u Angoli 1994.godine, MKCK je podsetio strane u sukobu da je upotreba hemijskog oružja zabranjena, iako Angola nije ratifikovala Konvenciju o hemijskom oružju.[27]

Praksa je u skladu sa primenljivošću pravila i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, jer države, generalno, nemaju odvojena vojna oružja za međunarodne i nemeđunarodne oružane sukobe.

prava i MHP na Filipinima, Deo IV, član 4(4) (*ibid,* § 23); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 6.2 (*ibid,* § 24).

20 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 26), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 29), Kanade (*ibid,* § 32), Kolumbije (*ibid,* § 33), Ekvadora (*ibid,* § 34), Nemačke (*ibid,* §§ 38-40), Italije (*ibid,* § 42), Kenije (*ibid,* § 43), Južne Afrike (*ibid,* § 49), Španije (*ibid,* § 50) i Jugoslavije (*ibid,* § 60).

21 Vidi, npr. zakonodavstvo Jermenije (*ibid,* § 61), Australije (*ibid,* § 63), Belorusije (*ibid,* § 65), Kanade (*ibid,* § 68), Hrvatske (*ibid,* § 74), Češke Republike (*ibid,* § 75), Ekvadora (*ibid,* § 77), Estonije (*ibid,* § 78), Finske (*ibid,* § 79), Francuske (*ibid,* § 80), Gruzije (*ibid,* § 81), Nemačke (*ibid,* § 82), Indije (*ibid,* § 84), Irske (*ibid,* § 85), Italije (*ibid,* § 85), Japana (*ibid,* §§ 88-89), Kazahstana (*ibid,* § 90), Južne Koreje (*ibid,* § 91), Luksemburga (*ibid,* § 92), Holandije (*ibid,* § 96), Novog Zelanda (*ibid,* § 97), Norveške (*ibid,* § 98), Paname (*ibid,* § 99), Perua (*ibid,* § 100), Poljske (*ibid,* § 102), Rumunije (*ibid,* § 103), Rusije (*ibid,* § 104), Singapura (*ibid,* § 105), Slovenije (*ibid,* § 106), Južne Afrike (*ibid,* § 107), Švedske (*ibid,* § 108), Švajcarske (*ibid,* §§ 109-110), Tadžikistana (*ibid,* § 111), Ukrajine (*ibid,* § 113), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 114), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 116), Jugoslavije (*ibid,* § 117) i Zimbabvea (*ibid,* § 118); vidi i zakonodavstva Bugarske (*ibid,* § 66), Mađarske (*ibid,* § 83) i Italije (*ibid,* § 86), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba.

22 Kolumbija, Ustavni sud, *Ustavni slučaj br. C-225/95* (*ibid,* § 119).

23 Vidi izjave Rusije (*ibid,* § 350), Sudana (*ibid,* § 366) i Turske (*ibid,* § 388).

24 MKTJ, *Slučaj Tadić,* Žalba na odluku o prethodnom pitanju (*ibid,* § 449).

25 Ujedinjeno Kraljevstvo, Izjava portparola FCO na Konferenciji za štampu (*ibid,* § 406) i Nacrt rezolucije podnet Komisiji za ljudska prava UN (*ibid,* § 407).

26 MKTJ, *Slučaj Tadić,* Žalba na odluku o prethodnom pitanju (*ibid,* § 499).

27 MKCK, Memorandum o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava u Angoli (*ibid,* § 512).

Nije pronađena suprotna zvanična praksa. Ni jedna država se nije zalagala da hemijsko oružje može da se zakonito upotrebljava u međunarodnim ili nemeđunarodnim oružanim sukobima. Suprotno, postoje brojne izjave da hemijsko oružje ne sme nikad da se upotrebi i mora da se eliminiše.[28]

Pravilo 75: Upotreba agenasa za kontrolu pobune, kao metoda ratovanja, je zabranjena.

Praksa

Tom II, Odeljak 24, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u situacijama koje predstavljaju vojna neprijateljstva, tokom međunarodnih i nemeđunarodnih oružanih sukoba, nasuprot domaćoj kontroli pobune.

Međunarodni oružani sukobi

Pre usvajanja Konvencije o hemijskom oružju, bilo je neslaganja po pitanju da li su agensi za kontrolu pobune zabranjeni Ženevskim protokolom o gasovima.

[28] Vidi, npr. izjave Avganistana (*ibid,* §§ 12-122), Albanije (*ibid,* § 124), Alžira (*ibid,* §§ 125-126), Jermenije (*ibid,* § 132), Australije (*ibid,* 136), Austrije (*ibid,* §§ 139-140), Bahreina (*ibid,* § 141), Bangladeša (*ibid,* § 143), Belorusije (*ibid,* §§ 146-147), Belgije (*ibid,* § 153), Benina (*ibid,* § 154), Brazila (*ibid,* § 158), Bugarske (*ibid,* § 162), Burkine Faso (*ibid,* § 166), Burme (*ibid,* § 167), Kameruna (*ibid,* § 169), Kanade (*ibid,* §§ 172 i 174), Čilea (*ibid,* § 176), Kine (*ibid,* §§ 178-181 i 183), Kolumbije (*ibid,* § 184), Kube (*ibid,* §§ 190-191 i 194), Češke Republike (*ibid,* § § 200), Ekvadora (*ibid,* §§ 206-207), Salvadora (*ibid,* § 200), Etiopije (*ibid,* §§ 213-215), Finske (*ibid,* § 218), Francuske (*ibid,* §§ 221-222 i 224), Savezne Republike Nemačke (*ibid,* §§ 228-229), Nemačke Demokratske Republike (*ibid,* 231), Nemačke (*ibid,* § 233), Gane (*ibid,* § 234), Grčke (*ibid,* § 238), Gvineje (*ibid,* § 239), Haitija (*ibid,* §§ 240-241), Hondurasa (*ibid,* § 242), Indije (*ibid,* §§ 244 i 246), Irana (*ibid,* § 253), Izraela (*ibid,* §§ 261-263), Italije (*ibid,* § 268), Japana (*ibid,* §§ 271-272 i 275), Demokratske Kampučije (*ibid,* § 279), Južne Koreje (*ibid,* § 268), Libije (*ibid,* §§ 298-299), Lihtenštajna (*ibid,* § 300), Malezije (*ibid,* §§ 303 i 305), Meksika (*ibid,* §§ 311-312), Mongolije (*ibid,* § 314), Nepala (*ibid,* § 316), Holandije (*ibid,* §§ 317 i 320), Norveške (*ibid,* § 329), Pakistana (*ibid,* § 332), Perua (*ibid,* § 335), Katara (*ibid,* § 346), Rumunije (*ibid,* § 349), Saudijske Arabije (*ibid,* §§ 354 i 356), Južne Afrike (*ibid,* § 360), Sri Lanke (*ibid,* §§ 362-363), Švedske (*ibid,* §§ 367-369 i 371), Švajcarske (*ibid,* § 376), Sirije (*ibid,* § 377), Tajlanda (*ibid,* §§ 381 i 383), Tunisa (*ibid,* § 385), Turske (*ibid,* § 386), Ukrajine (*ibid,* §§ 390-391 i 393), SSSR (*ibid,* § 398), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 403, 405-406 i 412), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 427-428), Venecuele (*ibid,* § 433), Vijetnama (*ibid,* § 435), Jemena (*ibid,* § 437), Jugoslavije (*ibid,* § 438) i Zaira (*ibid,* § 441); vidi i praksu Belorusije (*ibid,* § 149), Belgije (*ibid,* § 153), Indonezije (*ibid,* § 248), Severne Koreje (*ibid,* § 283) i izveštaj o praksi Jordana (*ibid,* § 277).

Velika većina država je izražavala mišljenje da Ženevski protokol o gasovima zabranjuje upotrebu svih zagušljivih i otrovnih gasova i analognih materijala, uključujući agense za kontrolu pobune i da se kao takav primenjuje.[29] U kasnim 1960-tim i ranim 1970-tim, Australija, Portugal i Ujedinjeno Kraljevstvo su promenili svoja ranija stanovišta, tvrdeći da se Ženevski protokol ne primenjuje na određene agense za kontrolu pobune.[30] A konzistentan izuzetak od većinskog gledišta je stav Sjedinjenih Država, koji podržava da se običajna zabrana hemijskog oružja ne primenjuje na agense sa privremenim dejstvom.[31] Tokom vijetnamskog rata, kad još nisu bile članica Ženevskog protokola o gasovima, Sjedinjene Države su objavile da će primenjivati odredbe Protokola, koje ih ne sprečavaju da koriste agense za kontrolu pobune.[32] Međutim, Sjedinjene Države su sada članica Konvencije o hemijskom oružju, koja zabranjuje upotrebu agenasa za kontrolu pobune, kao metod ratovanja i koja ne dozvoljava rezerve. Sjedinjene Države su, stoga, napustile „prvu upotrebu agenasa za kontrolu pobune u ratu, osim u odbrambenim vojnim dejstvima da bi sačuvali živote", jer, prema Sjedinjenim Državama, upotreba na taj način ne bi predstavljala „metod ratovanja".[33]

Tokom pregovora za usvajanje Konvencije o hemijskom oružju, velika većina država, uključujući Australiju i Ujedinjeno Kraljevstvo, bila je na stanovištu da se agensi za kontrolu pobune ne smeju koristiti u neprijateljstvima. Konačan rečnik ugovora pravi razliku između upotrebe tokom neprijateljstava kao metoda ratovanja, koja je zabranjena i upotrebe za svrhe sprovođenja prava, koja je dozvoljena.[34] Od tada, ovu razliku je potvrdila praksa država. Posebno, zabrana upotrebe

29 Vidi, npr. izjave Kanade (*ibid,* § 568), Čehoslovačke (*ibid,* § 568), Francuske (*ibid,* § 560), Italije (*ibid,* § 561), Japana (*ibid,* § 568), Rumunije (*ibid,* § 568), Španije (*ibid,* § 568), Turske (*ibid,* § 564), SSSR (*ibid, 565),* Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 568) i Jugoslavije (*ibid,* § 568).

30 Australija, Izjava pred Prvim komitetom Generalne skupštine UN (*ibid,* § 557) i *Zaštita civilnog stanovništva od posledica određenih oružja* (*ibid,* § 558); Portugal, glas protiv Rez. 2603 A(XXIV) Generalne skupštine UN (*ibid.,* § 586); Ujedinjeno Kraljevstvo, Odgovor ministra za spoljne poslove i poslove Komonvelta u Donjem domu (*ibid,* § 569); vidi i Novi Zeland, *Vojni priručnik,* (*ibid,* § 541).

31 Vidi, npr. Sjedinjene Države, Izjava pred Prvim komitetom Generalne skupštine UN (*ibid,* § 577), Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid,* § 580) i Pravni memorandum Ministarstva spoljnih poslova o „Izveštaju o upotrebi hemijskih agenasa u Avganistanu, Laosu i Kampučiji" (*ibid,* § 581).

32 Vidi, npr. Sjedinjene Države, Odeljenje mornarice, Pravno preispitivanje *Oleoresin Capsicum (OC)* biber-spreja (*ibid.,* § 584) i Ministarstvo odbrane, preispitivanje navoda o „Operaciji Tailwind" (*ibid,* § 585).

33 Sjedinjene Države, *Pomorski priručnik* (*ibid,* § 548), Izvršna naredba br. 11850 (*ibid,* § 578) i Poruka predsednika SAD kojom se prosleđuje izveštaj o Konvenciji o hemijskom oružju (*ibid.,* § 582). Kad je Senat SAD dao svoj savet i saglasnost za ratifikaciju Konvencije o hemijskom oružju, zahtevao je da „predsednik ne *preduzima* mere i ne propisuje pravilo ili pravilnik, koji bi promenio ili eliminisao Izvršnu naredbu 11850 od 8. aprila 1975. US Senat SAD, Izvršna rezolucija 75, 24. april 1997.

34 Konvencija o hemijskom oružju, član I(5) (cit. u Vol. II, Ch. 24, § 528) i član II(9)(d) (*ibid,* § 532).

agenasa za kontrolu pobune, kao metoda ratovanja, propisana je u nekoliko vojnih priručnika.[35] Ona je sadržana i u zakonodavstvu nekoliko država.[36]

Nemađunarodni oružani sukobi

Iako je bilo izveštaja o upotrebi agenasa za kontrolu pobune u grčkom i španskom građanskom ratu i od strane Vijetnama u vijetnamskom ratu,[37] trend je prema zabrani njihove upotrebe u svim oružanim sukobima. To se odražava u činjenici da je zabrana upotrebe agenasa za kontrolu pobune, kao metoda ratovanja, sadržana u Konvenciji o hemijskom oružju, koja se primenjuje u svim oružanim sukobima. Značajno je da države nisu razmatrale opšti izuzetak u Konvenciji koji dopušta upotrebu agenasa za kontrolu pobune u nemađunarodnim oružanim sukobima.

Zabrana upotrebe agenasa za kontrolu pobune kao metoda ratovanja u nemađunarodnim oružanim sukobima je objavljena i u nekoliko vojnih priručnika.[38] Sjedinjene Države su tvrdile da se zabrana upotrebe agenasa za kontrolu pobune kao metoda ratovanja „primenjuje u međunarodnom, kao i u unutrašnjem oružanom sukobu.[39]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u pogledu međunarodnih, niti nemađunarodnih oružanih sukoba. Ni jedna država se nije zalagala za pravo da se koriste agensi kao metod ratovanja u vojnim neprijateljstvima. Kao što je objašnjeno u vojnom priručniku Holandije, zabrana upotrebe agenasa za kontrolu pobune kao metoda ratovanja je inspirisana činjenicom da upotreba suzavca, na primer, u oružanom sukobu „rađa opasnost provokacije na upotrebu drugih, opasnijih hemikalija".[40] Strana koja je napadnuta agensima za kontrolu pobune može da pomisli da je napadnuta smrtonosnim hemijskim oružjem i da pribegne upotrebi hemijskog oružja. Ta opasnost od eskalacije je ono što države traže da izbegnu sporazumevanjem da se zabrani upotreba agenasa za kontrolu pobune, kao metoda ratovanja u oružanom sukobu. Ta motivacija je jednako važeća u međunarodnim i u nemađunarodnim oružanim sukobima.

35 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 534-535), Kanade (*ibid,* §§ 537-538), Nemačke (*ibid,* § 539), Holandije (*ibid,* § 540), Novog Zelanda (*ibid,* § 541), Španije (*ibid,* § 542) i Sjedinjenih Država (*ibid,* 548).

36 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 549), Mađarske (*ibid,* § 550), Indije (*ibid,* § 551), Novog Zelanda (*ibid,* § 552), Rumunije (*ibid,* § 553), Singapura (*ibid,* § 554) i Švedske (*ibid,* § 555).

37 Vidi izveštaje o praksi u kontekstu španskog građanskog rata (*ibid,* § 592), grčkog građanskog rata (*ibid,* § 593) i vijetnamskog rata (*ibid,* § 594).

38 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 534), Kanade (*ivid,* § 537), Nemačke (*ibid,* § 539), Španije (*ibid,* § 542) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 548).

39 Sjedinjene Države, *Pomorski priručnik* (*ibid,* § 548).

40 Holandija, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 540).

Pravilo 76: Upotreba herbicida kao metoda ratovanja je zabranjena, ako oni:

(a) su takve prirode da predstavljaju zabranjena hemijska oružja;
(b) su takve prirode da predstavljaju biološka oružja;
(c) su usmereni na vegetaciju koja nije vojni cilj;
(d) bi izazvali slučajne gubitke civilnih života, povrede civila, oštećenje civilnih objekata, ili kombinaciju svih tih posledica, od koje se može očekivati da bude nesrazmerno velika u odnosu na konkretnu i direktnu vojnu prednost, koja se predviđa; ili
(e) bi izazvali rasprostranjeno, dugoročno i teško oštećenje prirodne okoline.

Praksa

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Pre usvajanja Konvencije o hemijskom oružju, postojalo je neslaganje da li su herbicidi bili zabranjeni Ženevskim protokolom o gasovima. Na primer, 1969. godine, 80 država je glasalo za rezoluciju Generalne skupštine UN koja je ukazivala da bi upotreba herbicida bila protivna „opštepriznatim pravilima međunarodnog prava, predviđenim Ženevskim protokolom o gasovima", iako tri glasa protiv i 36 uzdržanih pokazuju da to nije bilo univerzalno prihvaćeno gledište.[41] Posebno, nekoliko država je smatralo da herbicidi i defolijanti nisu bili zabranjeni Ženevskim protokolom o gasovima.[42]

Iskustvo vijetnamskog rata, međutim, obelodanilo je potencijalno dugoročno ozbiljno dejstvo herbicida na ljudsko zdravlje. To su osudile druge države.[43] Razvoj međunarodnog humanitarnog prava, od tada, je povezan sa povećanim značajem zaštite okoline. Jasno je da bi bilo kakva upotreba herbicida u ratovanju bila kontroverzna, posebno u svetlu jasnog trenda zaštite okoline protiv namernog oštećenja. Razmatranja o okolini, navodno, vodila su Sjedinjene Države da napuste svoj program herbicida.[44]

Važno je, u tom pogledu, što je Završna deklaracija Druge konferencije za preispitivanje članica ENMOD Konvencije, potvrdila da je vojna i bilo koja druga ne-

41 Generalna skupština UN, Rez. 2603 A (XXIV) (*ibid,* § 630).

42 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid,* § 615), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 624) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 625-626).

43 Vidi, npr. izjave Kine (*ibid,* § 617) i Mađarske (*ibid,* § 619); vidi i izjavu Kine (*ibid,* § 618).

44 Vidi William A. Buckingham, *Operation Ranch Hand: The Air Force and Herbicides in Southeast Asia, 1961-1971* (*ibid.,* § 628).

prijateljska upotreba herbicida kao tehnika koje menjaju okolinu, zabranjen metod ratovanja „ako takva upotreba herbicida narušava ekološku ravnotežu regiona, izazivajući tako rasprostranjene, dugotrajne ili teške posledice kao sredstvo uništavanja, oštećenja ili povrede druge države članice."[45] U rezoluciji, usvojenoj bez glasanja, Generalna skupština UN sa zadovoljstvom je konstatovala ovu potvrdu.[46] Neke države su to pozdravile kao potvrdu zabrane upotrebe herbicida kao metoda ratovanja.[47] Ovo i druga razmatranja, vodila su pregovarače o Konvenciji o hemijskom oružju da priznaju „zabranu, utvrđenu u postojećim ugovorima i relevantnim principima međunarodnog prava o upotrebi herbicida kao metoda ratovanja."[48]

Konvencija o hemijskom oružju, međutim, ne definiše koja se upotreba kvalifikuje kao metod ratovanja. Sjedinjene Države, na primer, su tvrdile da rezervišu pravo da koriste herbicide „za kontrolu vegetacije unutar SAD baza i instalacija ili oko njihovih odbrambenih parametara".[49]

Međutim, jasno je da bi upotreba herbicida, kao metoda ratovanja, povredila opštu zabranu upotrebe hemijskog oružja, ako oni, po svojoj prirodi, povređuju ljude ili životinje (vidi Pravilo 74). Pored toga, upotreba herbicida koji se sastoje, ili sadrže, biološke agense, povredila bi Konvenciju o biološkom oružju, koja zabranjuje upotrebu svih bioloških agenasa koji nisu za profilaktičke, zaštitne ili druge mirovne svrhe (vidi Pravilo 73).

Uz to, napadi herbicidima na vegetaciju bi povredili opšta pravila o vođenju neprijateljstava, ako vegetacija nije vojni cilj (vidi Pravilo 7), ako napad izaziva nesrazmerno velike slučajne gubitke civila ili štete na civilnim objektima (vidi Pravilo 14) ili ako od napada može da se očekuje da izazove rasprostranjeno, dugoročno ili teško oštećenje prirodne okoline (vidi Pravilo 45).

Druga pravila međunarodnog humanitarnog prava, koja mogu biti važna za upotrebu herbicida su zabrana izgladnjivanja, kao metod ratovanja (vidi Pravilo 53) i zabrana napada na objekte koji su neophodni za preživljavanje civilnog stanovništva (vidi Pravilo 54), u slučaju da se herbicidi koriste protiv useva.

Nemeđunarodni oružani sukobi

Iako postoji malo specifične prakse u pogledu upotrebe herbicida u nemeđunarodnim oružanim sukobima, posebna ograničenja ili zabrane upotrebe herbicida, sadržane u ovom pravilu, su opšta pravila koja se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

45 Druga konferencija članica za preispitivanje ENMOD Konvencije, Završna deklaracija (*ibid,* § 633).
46 Generalna skupština UN, Rez. 47/52 E (*ibid,* § 631).
47 Vidi, npr. izjave Argentine (*ibid,* § 614) i Švedske (*ibid,* § 614); vidi i izjavu Holandije (*ibid,* § 620).
48 Konvencija o hemijskom oružju, preambula (*ibid,* § 599).
49 Sjedinjene Države, Izvršna naredba br. 11850 (*ibid,* § 627).

Pored toga, nedavne optužbe o mogućoj upotrebi u Čečeniji je demantovala ruska vlada.[50] Ovo pokazuje da postoje legitimna očekivanja država da se herbicidi ne smeju koristiti na način koji bi povredio druga pravila primenljiva u bilo kojoj vrsti oružanog sukoba.

50 Vidi, „Russian army not to use defoliants in Chechnya", ITAR-TASS, Moscow, 17 April 2000 (*ibid.*, § 622).

PROJEKTILI KOJI SE ŠIRE

Pravilo 77: Upotreba projektila koji se šire ili se lako rasprskavaju u ljudskom telu je zabranjena.

Praksa

Tom II, Odeljak 25

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemađunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Zabrana u međunarodnim oružanim sukobima je uvedena 1899. godine, Haškom deklaracijom o projektilima koji se šire, kao reakcija na razvoj tzv. „dum-dum" projektila, za upotrebu iz vojnih pušaka.[1] Deklaraciju je ratifikovalo, ili joj je pristupilo, 28 država u prvim godinama 20.veka, a šest država je prihvatilo sukcesijom u drugoj polovini 20. veka.[2] Upotreba projektila koji se šire je navedena kao ratni zločin u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[3] Zabrana je uključena i u druge instrumente.[4]

1 Haška deklaracija o projektilima koji se šire (cit. u Vol. II, Ch. 25, § 1).

2 Sledeće države su ratifikovale ili su pristupile Deklaraciji: Austro-Ugarska (4. septembra 1900), Belgija (4. septembra 1900), Bugarska (4. septembra 1900), Kina (21. novembra 1904), Danska (4. septembra 1900), Etiopija (9. avgusta 1935), Francuska (4. septembra 1900), Nemačka (4. septembra 1900), Velika Britanija i Irska (13. avgusta 1907), Grčka (4. aprila 1901), Italija (4. septembra 1900), Japan (6. oktobra 1900), Luksemburg (12. jula 1901), Meksiko (17. aprila 1901), Crna Gora (16. oktobra 1900), Holandija (4. septembra 1900), Nikaragva (11. oktobra 1907), Norveška (4. septembra 1900), Persija (4. septembra 1900), Portugal (29. avgusta 1907), Rumunija (4. septembra 1900), Rusija (4. septembra 1900), Srbija (11. maja 1901), Sijam (4. septembra 1900), Španija (4. septembra 1900), Švedska (4. septembra 1900), Švajcarska (29. decembra 1900) i Turska (12. juna 1907). Sledeće države su Deklaraciju prihvatile sukcesijom: Sovjetska Socijalistička Republika Belorusija (4. juna 1962), Nemačka Demokratska Republika (9. februara 1959), Južna Afrika (10. marta 1978), SSSR (7. marta 1955) i Jugoslavija (8. aprila 1969).

3 Statut MKS, član 8(2)(b)(xix) (cit. u Vol. II, Ch. 25, § 2).

4 Vidi, npr. Oksfordski priručnik o pomorskom ratu, član 16(2) (*ibid.,* § 3); Izveštaj Komisije o odgovornosti (*ibid,* § 4); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 6.2 (*ibid,* § 5); Pravilnik UNTAET br. 2000/15, Poglavlje 6(1)(b)(xix) (*ibid,* § 6).

Zabrana projektila koji se šire je propisana u brojnim vojnim priručnicima.[5] Upotreba projektila koji se šire, u oružanom sukobu je povreda po zakonodavstvu mnogih država.[6] Zabranu podržavaju i zvanične izjave i druga praksa.[7] Ova praksa uključuje i neke od mnogih država koje nisu članice Haške deklaracije.[8]

Praksa je u skladu sa zabranom i ni jedna država nije tvrdila da bi bila zakonita upotreba takve municije. Jedini izuzetak od kompletne zabrane je moguća praksa Sjedinjenih Država, iako je ona dvosmislena. Dok nekoliko njihovih vojnih priručnika zabranjuju upotrebu projektila koji se šire,[9] tri pravna preispitivanja municije i oružja Ministarstva vojske SAD tvrde da će SAD pristupiti Haškoj deklaraciji, u meri u kojoj je pravilo u saglasnosti sa članom 23(e) Haškog pravilnika, npr. zabranom oružja koje izaziva nepotrebne patnje.[10] Otud, upotreba municije koja se širi je zakonita, prema Sjedinjenim Državama, ako postoji „jasno pokazana vojna potreba za njenu upotrebu."[11] Međutim, tokom pregovaranja oko Statuta Međunarodnog krivičnog suda, 1998.godine, Sjedinjene Države nisu osporavale kriminalizaciju upotrebe municije koja se širi.

5 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 7-8), Belgije (*ibid,* § 9), Kameruna (*ibid,* § 10), Kanade (*ibid,* §§ 11-12), Dominikanske Republike (*ibid,* § 13), Ekvadora (*ibid,* § 14), Francuske (*ibid,* §§ 15-17), Nemačke (*ibid,* §§ 18-20), Izraela (*ibid,* § 21), Italije (*ibid,* § 22), Kenije (*ibid,* § 23), Holandije (*ibid,* §§ 24-25), Novog Zelanda (*ibid,* § 26), Nigerije (*ibid,* § 27), Rusije (*ibid,* § 28), Južne Afrike (*ibid,* § 29), Španije (*ibid,* § 29), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 31) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 33-35).

6 Vidi, npr. zakonodavstvo Andore (*ibid,* § 36), Australije (*ibid,* §§ 37-38), Kanade (*ibid,* § 40), Konga (*ibid,* § 41), Ekvadora (*ibid,* § 42), Estonije (*ibid,* § 43), Gruzije (*ibid,* § 44), Nemačke (*ibid,* § 45), Italije (*ibid,* § 46), Malija (*ibid,* § 47), Holandije (*ibid,* § 48), Novog Zelanda (*ibid,* § 50), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 52) i Jugoslavije (*ibid,* § 53); vidi i nacrt zakonodavstva Burundija (*ibid,* 39) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 51).

7 Vidi, npr. izjave Alžira (*ibid,* § 55), Kanade (*ibid,* § 56), Kolumbije (*ibid,* § 57), Egipta (*ibid,* § 58), Finske (*ibid,* § 60), Iraka (*ibid,* § 64), Italije (*ibid,* § 65), Filipina (*ibid,* § 67), Švedske (*ibid,* §§ 68-69), Švajcarske (*ibid,* § 70), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 71 i 73-77) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 78-79), praksu Indonezije (*ibid,* § 63) i izveštaje o praksi Indije (*ibid,* § 62) i Jordana (*ibid,* § 66).

8 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 7-8), Kameruna (*ibid,* § 10), Kanade (*ibid,* §§ 11-12), Dominikanske Republike (*ibid,* § 13), Ekvadora (*ibid,* § 14), Izraela (*ibid,* § 21), Kenije (*ibid,* § 23), Novog Zelanda (*ibid,* § 26), Nigerije (*ibid,* § 27) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 33-35), zakonodavstvo Andore (*ibid,* § 36), Australije (*ibid,* §§ 37-38), Kanade (*ibid,* § 40), Konga (*ibid,* § 41), Ekvadora (*ibid,* § 42), Estonije (*ibid,* § 43), Gruzije (*ibid,* § 44), Malija (*ibid,* § 47) i Novog Zelanda (*ibid,*§ 50), nacrte zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 39) i Trinidada i Tobagoa (*ibid,* § 51), izjave Alžira (*ibid,* § 55), Kanade (*ibid,* § 56), Kolumbije (*ibid,* § 57), Egipta (*ibid,* § 58), Finske (*ibid,* § 60), Iraka (*ibid,* § 64), Filipina (*ibid,* § 67) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 71 i 73-77), praksu Indonezije (*ibid,* § 63) i izveštaje o praksi Indije (*ibid,* § 62) i Jordana (*ibid,* § 66).

9 Sjedinjene Države, *Terenski priručnik* (*ibid,* § 33), *Pamflet vazduhoplovnih snaga* (*ibid,* § 34) i *Uputstvo za instruktore* (*ibid,* § 35).

10 Sjedinjene Države, Ministarstvo vojske, Pravni memorandum o snajperskoj upotrebi municije sa otvorenim vrhom (*ibid,* §§ 74-75), Pravno preispitivanje USSOCOM, specijalnih operacija ofanzivnim pištoljem (*ibid,* § 76) i pravno preispitivanje Fabrique Nationale 5,7 x 28mm oružanog sistema (*ibid,* § 77).

11 Sjedinjene Države, Ministarstvo vojske, Pravno preispitivanje USSOCOM, Special Operations Offensive Handgun (*ibid,* § 76).

Zabrana projektila koji se šire je objavljena u nekoliko vojnih priručnika.[12] Upotreba zrna koja se šire je povreda po zakonodavstvu nekoliko država.[13] Kolumbijski Ustavni sud je smatrao da je zabrana „dum-dum" projektila u nemeđunarodnim oružanim sukobima deo običajnog međunarodnog prava.[14]

Praksa je u skladu sa primenljivošću pravila, i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, pošto se ista municija koristi u nemeđunarodnim oružanim sukobima kao i u međunarodnim, a projektili koji se šire ili lako rasprskavaju u ljudskom telu nisu primenjeni ni u jednom slučaju. Da ovo opšte uzdržavanje nije puka koincidencija, može se zaključiti i iz činjenice da je oružje, koje izaziva nepotrebne patnje, zabranjeno i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima (vidi Pravilo 70) i da postoji opšta saglasnost da bi takva zrna izazivala nepotrebne patnje.[15]

Nema suprotne zvanične prakse ni u pogledu međunarodnih, niti nemeđunarodnih oružanih sukoba. Sa mogućim izuzetkom Sjedinjenih Država, koje su se zalagale da imaju pravo da koriste projektile koji se šire. Međutim, nekoliko država je odlučilo da za sprovođenje domaćeg prava, van oružanog sukoba, posebno kad je neophodno da se suprotstavi naoružanom licu u urbanoj okolini ili u gužvi, projektile koji se šire može da koristi policija, da bi osigurala da projektili ne prođu kroz telo osumnjičenog lica, u drugo lice i da povećaju šansu da se, jednom pogođen, osumnjičeni trajno spreči da uzvrati vatru. Treba zapaziti da projektile koji se šire obično koristi policija, u situacijama koje su drugačije od oružanog sukoba i da ih ispaljuje iz pištolja, pa zato imaju manju energiju, nego normalno zrno iz puške koje se širi ili lako spljošti. Policijske snage, stoga, obično ne koriste vrstu projektila koji se šire, a koji su zabranjeni u vojnim puškama.

Uvođenje projektila koji se šire za policiju, ukazuje da države smatraju takve projektile neophodnim za određene svrhe sprovođenja prava. Međutim, upotreba projektila koji se šire nije bila uvođena u neprijateljstva u oružanim sukobima.

Kad je u pitanju dizajn projektila, određeni broj vojnih priručnika ukazuje na rečnik Haške deklaracije ili određuje da su zabranjeni „dum-dum" projektili (npr. projektili „sa mekim vrhom", „sa šupljim vrhom").[16] Međutim, većina priručnika

12 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 7), Kanade (*ibid,* § 12), Ekvadora (*ibid,* § 14), Francuske (*ibid,* §§ 16-17) („potpuno zabranjeno"), Nemačke (*ibid,* §§ 18-20), Italije (*ibid,* § 22), Kenije (*ibid,* § 23), Južne Afrike (*ibid,* § 29) i Španije (*ibid,* § 30) („potpuna zabrana").

13 Vidi, npr. zakonodavstvo Andore (*ibid,* § 36), Ekvadora (*ibid,* § 42), Estonije (*ibid,* § 43), Nemačke (*ibid,* § 45) i Jugoslavije (*ibid,* § 53); vidi i zakonodavstvo Italije (*ibid,* § 46), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba.

14 Kolumbija, Ustavni sud, *Ustavni slučaj br. C-225/95* (*ibid,* § 54).

15 Vidi, npr. Hašku deklaraciju o projektilima koji se šire (cit. u Vol. II, Ch. 20, § 3); vojne priručnike Australije (*ibid,* § 34) („projektili sa šupljim vrhom"), Ekvadora (*ibid,* § 52), Francuske (*ibid,* §§ 55-56), Nemačke (*ibid,* §§ 57-59), Rusije (*ibid,* § 78), Južne Afrike (*ibid,* § 80), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 91) i Jugoslavije (*ibid,* § 94).

16 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (cit. u Vol. II, Ch. 25, §§ 7-8), Dominikanske Republike (*ibid,* § 13), Nemačke (*ibid,* § 18), Izraela (*ibid,* § 21), Holandije (*ibid,* § 25), Novog Zelanda (*ibid,* § 26), Južne Afrike (*ibid,* § 29), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 31-32) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 33 i 35).

posebno ukazuje na činjenicu da se projektil širi ili lako rasprskava, pre nego na to da li je sa šupljim vrhom, mekim vrhom ili zarezima, kako je to, primerice, izraženo u Haškoj deklaraciji.[17] Nemački vojni priručnik dodaje primere drugih vrsta projektila koji stvaraju velike rane, slične onima koje izazivaju „dum-dum" projektili: projektile čija je priroda da pale ili deformišu, dok prodiru kroz ljudsko telo, rano padaju u ljudskom telu ili izazivaju talase šokova koji vode preteranom oštećenju tkiva ili čak smrtni šok.[18] Memorandum o pravu snajperske upotrebe municije sa otvorenim vrhom, koji je pripremilo Ministarstvo vojske SAD, 1990. godine, našao je da određena vrsta projektila sa šupljim vrhom nije nezakonita, jer se ne širi i ne rasprskava lako, a posebne okolnosti za nameravanu upotrebu, naime od strane vojnih snajpera, je opravdana, zbog tačnosti pogađanja na velikoj udaljenosti, koje ta konstrukcija dopušta.[19]

[17] Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid,* § 91), Kameruna (*ibid,* § 10), Kanade (*ibid,* § 12), Ekvadora (*ibid,* § 14), Francuske (*ibid,* §§ 15-17), Nemačke (*ibid,* §§ 19-20), Italije (*ibid,* § 22), Kenije (*ibid,* § 23), Holandije (*ibid,* § 24), Nigerije (*ibid,* § 27), Rusije (*ibid,* § 28), Španije (*ibid,* § 30) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 34).

[18] Nemačka, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 19).

[19] Sjedinjene Države, Ministarstvo vojske, Pravni memorandum o snajperskoj upotrebi muncije sa otvorenim vrhom (*ibid,* § 75).

EKSPLOZIVNI PROJEKTILI

Pravilo 78: Antipersonalna upotreba projektila koji eksplodiraju u ljudskom telu je zabranjena.

Praksa

Tom II, Odeljak 26.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Zabrana eksplozivnih projektila je nastala 1868.godine, usvajanjem Petrogradske deklaracije, koja je bila motivisana željom da se izbegne nanošenje patnji koje prevazilaze one koje su neophodne da se borci stave van borbe. Sa tim ciljem, Deklaracija posebno zabranjuje upotrebu „bilo kog projektila težine ispod 400 grama, koji ili eksplodira ili je punjen eksplozivnim ili zapaljivim supstancama," pošto je 400 grama težina manjih artiljerijskih granata, u to vreme.[1] Devetnaest država je pristupilo Petrogradskoj deklaraciji u 1868. ili 1869. godini, većina država koje su postojale u to vreme.[2] Zabrana sadržana u Petrogradskoj deklaraciji je ponovljena u Briselskoj deklaraciji, Oksfordskom priručniku i Oksfordskom priručniku o pomorskom ratu.[3] Izveštaj Komisije o odgovornosti, ustanovljene posle Prvog svetskog rata je identifikovao upotrebu „eksplozivnih projektila", kao ratni zločin po običajnom međunarodnom pravu.[4]

1 Petrogradska deklaracija (cit. u Vol. II, Ch. 26, § 1).

2 Austro-Ugarska, Baden, Bavarska, Belgija, Brazil, Danska, Francuska, Grčka, Italija, Holandija, Persija, Portugal, Pruska i Severnonemačka Konfederacija, Rusija, Švedska i Norveška, Švajcarska, Turska, Ujedinjeno Kraljevstvo i Virtemberg. Estonija je pristupila 1991.

3 Briselska deklaracija, član 13(e) (*ibid,* § 2); Oksfordski priručnik, član 9(a) (*ibid,* § 3); Oksfordski priručnik o pomorskom ratu, član 16(2) (*ibid,* § 4)

4 Izveštaj Komisije o odgovornosti (*ibid,* § 5).

Praksa, od usvajanja Petrogradske deklaracije, je promenila ovu zabranu, pošto su eksplozivna protivavionska zrna uvedena u Prvom svetskom ratu.[5] Štaviše, tada su uvedene svetleće granate i eksplozivni projektili protiv materijala. Ovaj razvoj se dogodio bez bilo kakvih prigovora. Vojni priručnici ili izjave nekoliko država smatraju da samo antipersonalna upotreba takvih projektila treba da bude zabranjena ili samo ako su oni konstruisani da eksplodiraju posle sudara sa ljudskim telom.[6] Neki vojni priručnici i zakonodavstvo, pored toga, nastavljaju da se pozivaju na rečnik zabrane sadržane u Petrogradskoj deklaraciji, iako je praksa od tada promenila tu zabranu.[7]

Podstaknut zabrinutošću, koja se pojavila prateći probe koje su pokazale da određeni projektili 12,7 mm eksplodiraju u imitaciji ljudskog tkiva, MKCK je sazvao, 1999. godine, grupu vojnih, pravnih i balističkih stručnjaka, iz četiri države koje su proizvodile ili skladištile eksplozivna zrna 12,7 mm (i, stoga su „posebno pogođene" države). Vladini eksperti, koji su učestvovali u ličnom svojstvu, saglasili su se da bi gađanje boraca projektilima čija je predvidiva posledica da eksplodiraju u sudaru sa ljudskim telom, bilo suprotno cilju i svrsi Petrogradske deklaracije.[8]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana eksplozivnih projektila, u bilo kom oružanom sukobu, sadržana je u nekoliko vojnih priručnika i u zakonodavstvu nekoliko država.[9] Ona je podržana i drugom praksom.[10] Pored toga, Bilten generalnog sekretara UN o poštovanju

5 Ovaj razvoj je izražen u članu 18. Haških pravila vazdušnog ratovanja (*ibid,* §), koja utvrđuju „da nije zabranjena upotreba projektila za obeležavanje, zapaljivih ili eksplozivnih projektila od strane vazduhoplova i protiv njih. Ova odredba se jednako primenjuje na države koje su članice Petrogradske deklaracije iz 1868. godine, i na one koje nisu."

6 Vidi, npr. vojne priručnike, Nemačke (*ibid,* § 13), Italije (*ibid,* § 14) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 18-19) i izjave Brazila (*ibid,* § 28) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 35-36).

7 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 8-9), Kanade (*ibid,* § 11), Novog Zelanda (*ibid,* § 15), Španije (*ibid,* § 17), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 20), zakonodavstvo Andore (*ibid,* § 21), Australije (*ibid,* § 22), Ekvadora (*ibid,* § 23) i Jugoslavije (*ibid,* § 26) i izjave Brazila (*ibid,* § 28), Kolumbije (*ibid,* § 29) i Jugoslavije (*ibid,* § 37); vidi i izveštaje o praksi Indonezije (*ibid,* § 30) i Jordana (*ibid,* § 31).

8 Vidi MKCK, Izjava pred Prvim komitetom Generalne skupštine UN (*ibid,* § 46) i Obezbeđivanje poštovanja Petrogradske deklaracije 1868: Zabrana upotrebe određenih eksplozivnih projektila, Izveštaj podnet Trećem pripremnom komitetu za Treću konferenciju država članica za preispitivanje KKO (*ibid,* § 47).

9 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 8), Nemačke (*ibid,* § 13) i Španije (*ibid,* § 17) („potpuna zabrana") i zakonodavstva Andore (*ibid,* § 21), Ekvadora (*ibid,* § 23) i Jugoslavije (*ibid,* § 26); vidi i zakonodavstvo Italije (*ibid,* § 24), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba.

10 Vidi, npr. izjavu Jugoslavije (*ibid,* § 37) i izveštaj o praksi Indonezije (*ibid,* § 30) i Jordana (*ibid,* § 31).

međunarodnog humanitarnog prava od strane snaga Ujedinjenih nacija, koji nije ograničen na međunarodne oružane sukobe, zabranjuje upotrebu projektila koji eksplodiraju u ljudskom telu.[11]

Praksa pokazuje da nema dokaza o antipersonalnoj upotrebi projektila koja eksplodiraju u ljudskom telu, u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Posebno, države su ukazale da bi antipersonalna upotreba eksplozivnih projektila izazivala nepotrebne patnje.[12] Pravilo koje zabranjuje sredstva ratovanja koja izazivaju nepotrebne patnje je primenljivo i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima (vidi Pravilo 70).

Nije pronađena zvanična suprotna praksa ni u pogledu međunarodnih, niti nemeđunarodnih oružanih sukoba. Ni jedna država se nije zalagala za pravo da protiv lica koristi projektile koji eksplodiraju u ljudskom telu. Posledice projektila koji eksplodiraju u ljudskom telu su gore od posledica rasprskavajućih projektila, koji su takođe zabranjeni (vidi Pravilo 77).

[11] Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 6.2 (*ibid,* § 7).

[12] Vidi, npr. Petrogradsku deklaraciju (*ibid,* § 1) i vojne priručnike Nemačke (cit. u Vol. II, Ch. 20, § 58) i Rusije (*ibid,* § 78).

ORUŽJA KOJA POVREĐUJU PRVENSTVENO FRAGMENTIMA KOJI NE MOGU DA SE OTKRIJU

Pravilo 79: Upotreba oružja čije je prvenstveno dejstvo da povređuju fragmentima koji ne mogu da se otkriju u ljudskom telu iks-zracima je zabranjena.

Praksa

Tom II, Odeljak 27.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Protokol I uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju zabranjuje upotrebu oružja čije je prvenstveno dejstvo da povređuju fragmentima koji ne mogu da se otkriju iks-zracima.[1] On je usvojen bez bilo kakvih osporavanja.

Zabrana je sadržana u brojnim vojnim priručnicima.[2] Upotreba oružja koje povređuje fragmentima koji ne mogu da se otkriju iks-zracima je ratni zločin po zakonodavstvu nekih država.[3] Nju podržavaju i zvanične izjave i izveštaji o praksi.[4]

1 I Protokol uz KKO (cit. u Vol. II, Ch 27, § 1).

2 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 8), Australije (*ibid,* §§ 9-10), Belgije (*ibid,* § 11), Kanade (*ibid,* § 12), Ekvadora (*ibid,* § 13), Francuske (*ibid,* §§ 14-15), Nemačke (*ibid,* §§ 16-17), Izraela (*ibid,* § 18), Italije (*ibid,* § 19), Kenije (*ibid,* § 20), Holandije ((*ibid,* § 21), Novog Zelanda (*ibid,* § 22), Nigerije (*ibid,* § 23), Rusije (*ibid,* § 24), Južne Afrike (*ibid,* § 25), Španije (*ibid,* § 26), Švedske (*ibid,* § 27), Švajcarske (*ibid,* § 28), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 29-30) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 31-34).

3 Vidi, npr. zakonodavstvo Estonije (*ibid,* § 35) i Mađarske (*ibid,* § 36).

4 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid,* §§ 39-40), Austrije (*ibid,* §§ 38-39), Belorusije (*ibid,* § 39), Belgije (*ibid,* § 39), Bugarske (*ibid,* § 39), Kanade (*ibid,* § 39), Kolumbije (*ibid,* § 38), Kube (*ibid,* § 39), Danske (*ibid,* §§ 38-39), Finske (*ibid,* § 39), Francuske (*ibid,* § 39), Savezne Republike Nemačke (*ibid,* §§ 38-39), Nemačke Demokratske Republike (*ibid,* § 39), Grčke (*ibid,* § 39), Mađarske (*ibid,* § 39), Indije (*ibid,* § 41), Irske (*ibid,* § 39), Italije (*ibid,* § 39), Jamajke (*ibid,* § 39), Meksika (*ibid,* § 39), Maroka (*ibid,* § 39), Holandije (*ibid,* §§ 39 i 45), Novog Zelanda (*ibid,* § 39), Norveške (*ibid,* §§ 38-39), Paname (*ibid,* § 39), Filipina (*ibid,* § 39), Poljske (*ibid,* § 39), Portugala (*ibid,* § 39), Rumunije (*ibid,* § 39),

Ova praksa uključuje one države koje nisu, ili u to vreme nisu bile članice Konvencije o određenom klasičnom oružju.[5]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Kada je usvojen, Protokol I uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju se primenjivao samo na međunarodne oružane sukobe. Međutim, uz ratifikaciju Konvencije Francuska, Izrael i Sjedinjene Države su izjavile da će one primenjivati Protokol i na nemeđunarodne oružane sukobe.[6] Na Drugoj konferenciji za preispitivanje Konvencije o određenom klasičnom oružju, 2001. godine, Konvencija je izmenjena i dopunjena, da bi se proširila primena Protokola i na nemeđunarodne oružane sukobe.[7] Amandman nije osporavan tokom pregovora i u međuvremenu je stupio na snagu.[8] Pored toga, Bilten generalnog sekretara UN o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava od strane snaga Ujedinjenih nacija, koji nije ograničen na međunarodne oružane sukobe, zabranjuje upotrebu oružja koja prvenstveno povređuju fragmentima koji ne mogu da se otkriju.[9]

Zabrana u bilo kom oružanom sukobu je sadržana u nekoliko vojnih priručnika.[10] Upotreba oružja koje povređuje fragmentima koji ne mogu da se otkriju ikszracima je ratni zločin po zakonodavstvu nekih država.[11] Nju podržavaju i zvanične izjave i izveštaji o praksi.[12]

Španije (*ibid,* §§ 38-39), Sudana (*ibid,* § 39), Švedske (*ibid,* §§ 38-39), Švajcarske (*ibid,* §§ 38-39), Sirije (*ibid,* § 39), Togoa (*ibid,* § 39), Ukrajine (*ibid,* § 39), SSSR (*ibid,* § 39), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 39), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 38-39 i 46), Venecuele (*ibid,* §§ 38-39), Jugoslavije (*ibid,* §§ 38-39) i Zaira (*ibid,* § 39) i izveštaje o praksi Indije (*ibid,* § 42), Indonezije (*ibid,* § 43) i Jordana (*ibid,* § 44).

5 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 8), Belgije (*ibid,* § 11), Italije (*ibid,* § 19), Kenije (*ibid,* § 20) i Novog Zelanda (*ibid,* § 22) i izveštaj o praksi Indonezije (*ibid,* § 43),

6 Francuska, Rezerve podnete pri ratifikaciji KKO (*ibid,* § 3); Izrael, Deklaracije i razumevanja podneta pri pristupanju KKO (*ibid,* § 4); Sjedinjene Države, Deklaracija podneta pri ratifikaciji KKO (*ibid,* § 5).

7 KKO, izmenjen i dopunjen član 1. (*ibid,* § 6).

8 Amandman je stupio na snagu 18. maja 2004.godine. Do tog datuma, 29 država je ratifikovalo izmenjenu i dopunjenu Konvenciju o određenom klasičnom oružju: Argentina, Australija, Austrija, Belgija, Bugarska, Burkina Faso, Kanada, Kina, Hrvatska, Estonija, Finska, Francuska, Sveta Stolica, Mađarska, Japan, Letonija, Lihtenštajn, Litvanija, Meksiko, Holandija, Norveška, Republika Koreja, Rumunija, Srbija i Crna Gora, Slovačka, Španija, Švedska, Švajcarska i Ujedinjeno Kraljevstvo.

9 Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 6.2 (cit. u Vol. II, Ch. 27, § 7).

10 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 9), Ekvadora (*ibid,* § 13), Francuske (*ibid,* §§ 14-15) („potpuno zabranjena"), Nemačke (*ibid,* §§ 16-17), Italije (*ibid,* § 19), Kenije (*ibid,* § 20), Južne Afrike (*ibid,* § 25) i Španije (*ibid,* § 26) („potpuna zabrana").

11 Vidi, npr. zakonodavstvo Estonije (*ibid,* 35); vidi i zakonodavstvo Mađarske (*ibid,* § 36), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba.

12 Vidi, npr. izjavu Indije (*ibid,* § 41) i izveštaje o praksi Indije (*ibid,* § 42), Indonezije (*ibid,* § 43) i Jordana (*ibid,* § 44).

Praksa je u skladu sa primenljivošću pravila i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, pošto države, generalno, nemaju različito vojno oružje za međunarodne i za nemeđunarodne oružane sukobe. Ne izgleda da postoji ni jedno oružje čije je primarno dejstvo da povređuje fragmentima koji ne mogu da se otkriju, iako je sposobnost da se ono proizvede široko raspoloživa vrlo dugo. Da to opšte uzdržavanje nije puka koincidencija, može se zaključiti iz činjenice da je oružje koje izaziva nepotrebne patnje zabranjeno i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima (vidi Pravilo 70) i da postoji opšta saglasnost da bi takvo oružje izazivalo nepotrebne patnje.[13]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti na nemeđunarodne oružane sukobe. Ni jedna država nije zastupala stav da može da koristi oružje čije je prvenstveno dejstvo da povređuje fragmentima koji ne mogu da se otkriju, u bilo kojoj vrsti sukoba.

Tumačenje

Mišljenje koje stoji iza usvajanja I Protokola uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, bilo je da bi oružje koje povređuje fragmentima koji ne mogu da se otkriju učinilo vrlo teškim tretman rana koje bi nastale, da dodatne patnje izazvane ovom teškoćom nemaju vojnu korist i da bi, stoga, ono izazivalo nepotrebne patnje. Ovo stanovište podržavaju navodi u vojnom priručniku Ujedinjenog Kraljevstva, čiji je nacrt pripremljen daleko pre usvajanja I Protokola uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, koji je u zabranu izazivanja nepotrebnih patnji uključio „projektile punjene lomljenim staklom".[14] To je razlog da I Protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju određuje da je zabranjeno oružje ono čije je „prvenstveno dejstvo" da povređuje fragmentima koji ne mogu da se otkriju. Oružje koje sadrži plastiku, na primer, kao deo svoje konstrukcije, zbog toga nije nezakonito, ako plastika nije deo mehanizma za primarno povređivanje.[15]

[13] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (cit. u Vol. II, CH. 20, § 34), Ekvadora (*ibid,* § 52), Francuske (*ibid,* §§ 55-56), Nemačke (*ibid,* § 59), Holandije (*ibid,* §§ 71-72), Novog Zelanda (*ibid,* § 73), Južne Afrike (*ibid,* § 80), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 85) i Sjedinjenih Država (*)ibid,* §§ 87, 89, 91 i 93).

[14] Ujedinjeno Kraljevstvo, *Vojni priručnik* (cit. u Vol. II, Ch. 27, § 29); vidi i vojne priručnike Nigerije (*ibid,* § 23) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 31-33)

[15] Vidi, npr. Sjedinjene Države, Pravna analiza Maverick Alternate Warhead (*ibid,* § 46).

MINE IZNENAĐENJA

Pravilo 80: Upotreba mina iznenađenja, koje su na bilo koji način povezane sa ili pridružene uz objekte ili lica koja imaju pravo na posebnu zaštitu po međunarodnom humanitarnom pravu, ili sa objektima za koja se veruje da privlače civile, je zabranjena.

Praksa

Tom II, Odeljak 28.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu međunarodnog običajnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

I ugovorna i druga praksa država podržavaju pretpostavku da su mine iznenađenja zabranjene ako, po svojoj prirodi ili po primeni, njihova upotreba povređuje pravnu zaštitu, predviđenu drugim običajnim pravilom međunarodnog humanitarnog prava, za zaštićena lica ili objekte. To je razmišljanje iza navođenja mina iznenađenja, zabranjenih u II Protokolu, i u Izmenjenom i dopunjenom II Protokolu uz Konvenciju o određenom konvencionalnom oružju.[1]

Lista mina iznenađenja, zabranjenih II Protokolom i Izmenjenim i dopunjenim II uz Protokolom Konvenciju o određenom klasičnom oružju, nalazi se u vojnim priručnicima i zakonodavstvu nekih država članica ovih ugovora.[2] Drugi vojni priručnici su opštiji u svom opisivanju i podvlače da su mine iznenađenja, povezane sa objektima za normalni dnevni život civila zabranjene, i da mine iznenađenje ne smeju da se koriste u vezi sa zaštićenim licima, zaštićenim objektima (kao što su medicinske zalihe, grobna mesta i kulturna ili verska dobra) ili

1 II Protokol uz KKO, član 6(1) (cit. u Vol. II, Ch. 28, § 5); Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 7(1) (*ibid,* § 5).

2 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 30-31), Kanade (*ibid,* § 36), Francuske (*ibid,* § 41), Nemačke (*ibid,* § 42), Izraela (*ibid,* § 44), Kenije (*ibid,* § 45), Holandije (*ibid,* § 46) i Novog Zelanda (*ibid,* 47) i zakonodavstvo Južne Koreje (*ibid,* § 61).

međunarodno priznatim znacima zaštite (kao što su crveni krst i crveni polumesec).[3] Nekoliko priručnika dalje određuje da mine iznenađenja ne smeju da se koriste u vezi sa određenim objektima koji će verovatno da privuku civile, kao što su dečje igračke.[4] Ove zabrane se mogu naći i u vojnim priručnicima i izjavama država koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice II Protokola ili Izmenjenog i dopunjenog II Protokola uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[5]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Pretpostavka, koja stoji iza zabrane upotrebe određenih vrsta mina iznenađenja ili upotrebe mina iznenađenja u određenim situacijama tokom međunarodnog oružanog sukoba, jednako je važeća za nemeđunarodne oružane sukobe. Štaviše, tokom diskusija o proširenju primenljivosti Izmenjenog i dopunjenog II Protokola uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju na nemeđunarodne oružane sukobe, primena odredaba Protokola o minama iznenađenja na takve sukobe nije bila osporavana. Iako je diskusija vođena u kontekstu pregovaranja o ugovoru, ona ukazuje da države smatraju relevantnim da civili i objekti zaštićeni pravilima međunarodnog humanitarnog prava primenljivog u nemeđunarodnim oružanim sukobima treba da budu jednako zaštićeni protiv mina iznenađenja koje bi imale za posledicu povredu tih pravila.

Pored toga, regulisanje mina iznenađenja je sadržano i u vojnim priručnicima, i u nacionalnom zakonodavstvu, primenljivom u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[6] Kolumbijski Ustavni sud je našao da je zabrana određenih mina iznenađenja u nemeđunarodnim oružanim sukobima deo običajnog međunarodnog prava.[7]

Upotreba drugih mina iznenađenja

Mine iznenađenja koje se koriste na način koji nije zabranjen važećim pravilima, ipak su podvrgnute opštim pravilima o vođenju neprijateljstava, posebno principu razlikovanja ciljeva (vidi pravila 1 i 7) i principu proporcionalnosti (vidi Pravilo 14). Pored toga, pravilo da se moraju preduzeti sve moguće mere da bi se izbegli, i u svakom slučaju smanjili, slučajni gubici života civila, povrede civila i oštećenje civilnih objekata, takođe moraju da se poštuju.

3 Vidi, npr. vojne priručnike Kameruna (*ibid,* § 34), Ekvadora (*ibid,* § 38), Švajcarske (*ibid,* §§ 52-54) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 56 i 58).

4 Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid,* § 32), Francuske (*ibid,* § 39) i Nemačke (*ibid,* § 43).

5 Vidi vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 29), Belgije (*ibid,* § 32), Kameruna (*ibid,* § 34), Kenije (*ibid,* § 45) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 56-58) i izjave Egipta (*ibid,* § 66).

6 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 56-58), Kanade (*ibid,* § 37), Ekvadora (*ibid,* § 38), Nemačke (*ibid,* §§ 42-43), Kenije (*ibid,* § 45) i Južne Afrike (*ibid,* 49) i zakonodavstvo Estonije (*ibid,* § 59); vidi i zakonodavstvo Mađarske (*ibid,* § 60), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog sukoba.

7 Kolumbija, Ustavni sud, *Ustavni slučaj br. C-225/95* (*ibid,* § 62).

KOPNENE MINE

Pravilo 81: Kada se koriste kopnene mine, mora da se obrati posebna pažnja na njihovo nediskriminatorno dejstvo.

Praksa

Tom II, Odeljak 29, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo se primenjuje na upotrebu protivoklopnih mina. Ono se primenjuje i u odnosu na antipersonalne kopnene mine, za države koje još nisu usvojile potpunu zabranu njihove upotrebe.

Međunarodni oružani sukobi

Mnoga od pravila, i u originalnoj, i u izmenjenoj i dopunjenoj verziji Protokola II uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, kao i druga praksa država, su usmerena na otklanjanje nediskriminatornog dejstva mina.[1] Odredbe tih ugovora, koje uključuju zabrane određenih vrsta mina, kao i dalja ograničenja, posebno su usmerene na ograničavanje potencijalne nediskriminatorne štete koju izaziva ovo oružje. Štaviše, praksa pokazuje da su običajna pravila koja se primenjuju na vođenje neprijateljstava, kao što su princip razlikovanja ciljeva (vidi pravila 1 i 7), princip proporcionalnosti (vidi Pravilo 14) i obaveza da se preduzmu sve moguće mere predostrožnosti u napadu (vidi Pravilo 15), jednako primenljiva na upotrebu kopnenih mina.

Obaveza da se obrati posebna pažnja kad se koriste kopnene mine, zasnovana je na određenom broju pravila koja su kodifikovana u Protokolu II uz Konvenciju o

[1] Posebno, zabrana određenih vrsta mina, sadržana u Izmenjenom i dopunjenom II Protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, član 3(5) (cit. u Vol. II, Ch. 29, § 2), član 3(6) (*ibid,* § 3), član 4 (*ibid,* § 4), član 6(2) (*ibid,* § 5) i član 6(3) (*ibid,* § 6), a dalja ograničenja su sadržana u II Protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, čl. 4-5 (*ibid,* 194) i Izmenjenom i dopunjenom II Protokolu, čl. 5-6 (*ibid,* § 203).

određenom klasičnom oružju. Ovaj protokol uspostavlja opšte pravilo o postavljanju svih mina.[2] On, takođe, skicira posebna ograničenja o upotrebi daljinski postavljanih kopnenih mina i ne-daljinski postavljanih mina koje se koriste u naseljenom području.[3] Pored toga, Protokol zahteva da se preduzmu sve moguće mere predostrožnosti da se zaštite civili od dejstva ovog oružja.[4] Protokol, takođe, ukazuje na posebne mere predostrožnosti kao što su obeležavanje i postavljanje oznaka o minskim poljima, evidentiranje minskih polja, nadzor nad minskim poljima i postupci za zaštitu snaga i misija UN.[5] Protokol II uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju je usvojen konsenzusom i nije bio osporavan u to vreme.

Mnogi vojni priručnici objavljuju posebne mere predostrožnosti koje treba da se preduzmu kad se koriste kopnene mine.[6] Postoje i nagoveštaji da se smatra da odredbe II Protokola uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju predstavljaju ovlašćeni minimum standarda u odnosu na upotrebu kopnenih mina, koje nisu posebno zabranjene ugovornim obavezama, kao što su to antipersonalne mine, po Otavskoj Konvenciji.[7] Kao rezultat, ove mere predostrožnosti moraju da se preduzmu da se smanji nediskriminatorno dejstvo kopnenih mina.

Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju potvrđuje i razvija mere predostrožnosti koje treba da se preduzimaju kad se koriste kopnene mine.[8]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Originalni II Protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju bio je primenljiv samo u međunarodnim oružanim sukobima, a stvarna praksa u unutrašnjim sukobima, u većini slučajeva, nije bila konzistentna sa ovim pravilima. Međutim, zabrinutost koju su pokazali Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i mnoge pojedinačne države, u pogledu dejstva kopnenih mina na civile u nemeđunarodnim oružanim sukobima, znak je gledišta međunarodne zajednice, prema kome civili moraju da budu zaštićeni od mina u takvim situacijama.[9] Proširenje polja primene Izmenjenog i dopunjenog II Protokola uz Konven-

2 II Protokol uz KKO, član 7. (*ibid,* § 341).

3 II Protokol uz KKO, čl. 4-5. (*ibid.,* § 194).

4 II Protokol uz KKO, član 3(4) (*ibid.,* § 192).

5 II Protokol uz KKO, član 4(2) (*ibid.,* § 194), član 7. (*ibid,* § 341) i član 8. (*ibid,* § 342).

6 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 221), Australije (*ibid,* §§ 222-223), Belgije (*ibid,* § 224), Kameruna (*ibid,* § 225), Kanade (*ibid,* § 226), Francuske (*ibid,* §§ 227-228), Nemačke (*ibid,* § 229), Izraela (*ibid,* § 230), Kenije (*ibid,* § 231), Holandije (*ibid,* § 232), Novog Zelanda (*ibid,* § 233), Španije (*ibid,* § 234), Švedske (*ibid,* § 235) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 236-238).

7 Vidi, npr. izjave Kanade (*ibid,* § 245) i Generalne skupštine UN, Rez. 49/75 D (*ibid,* § 283) i Rez. 50/70 O (*ibid,* § 283).

8 Vidi, npr. Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 3(10) (*ibid,* § 192), član 3(11) (*ibid,* § 202), čl. 5-6. (*ibid,* § 203), član 9. (*ibid,* § 350), član 10. (*ibid,* § 351) i član 12. (*ibid,* § 352).

9 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 965 (*ibid,* 277), Rez. 1005 (*ibid,* §278), Rez. 1076 (*ibid,* § 279), Rez. 1089 (*ibid,* § 280) i Rez. 1096 (*ibid,* § 281); Generalna skupština UN, Rez. 49/198 (*ibid,* § 285),

ciju o određenom klasičnom oružju na nemeđunarodne oružane sukobe odražava ovo gledište.[10] Od tada, sama Konvencija o određenom klasičnom oružju je izmenjena i dopunjena, tako da je Originalni I Protokol takođe primenljiv u nemeđunarodnim oružanim sukobima za države koje pristupaju izmenjenoj i dopunjenoj Konvenciji.[11] Ovaj amandman, usvojen na Drugoj konferenciji za preispitivanje u 2001. godini, nije bio osporavan. Otuda, postoji jak slučaj za postojanje običajnog pravila u nemeđunarodnim oružanim sukobima, da se mine ne smeju koristiti na način koji se može smatrati nediskriminatornim napadom i da se mora pokazati posebna briga da se smanji njihovo nediskriminatorno dejstvo.

Antipersonalne kopnene mine

Sa preko 140 ratifikacija Otavske konvencije i drugima koji su na tom putu, većina država je ugovorno obavezana da više ne koristi, proizvodi, skladišti i vrši transfer antipersonalnih kopnenih mina. Međutim, nekoliko država, uključujući Kinu, Finsku, Indiju, Južnu Koreju, Pakistan, Rusiju i Sjedinjene Države nisu ratifikovale Otavsku konvenciju i zadržavaju stav da su one još ovlašćene da koriste antipersonalne kopnene mine.[12] Oko tuceta država ne-članica je koristilo antipersonalne mine u nedavnim sukobima.[13] Ova praksa znači da se ne može reći da je, na ovom stepenu, upotreba antipersonalnih mina zabranjena običajnim međunarodnim pravom.

Međutim, skoro sve države, uključujući one koje nisu članice Otavske konvencije i nisu za njihovu hitnu zabranu, saglasne su da treba da teže prema eventualnoj eliminaciji antipersonalnih kopnenih mina. Posebno je vredna Završna deklaracija koje su države članice Konvencije o određenom klasičnom oružju usvojile konsenzusom na Drugoj konferenciji za preispitivanje 2001. godine, uključujući i određeni broj država koje nisu članice Otavske konvencije.[14] U Deklaraciji, države članice „jednoglasno objavljuju...svoje ubeđenje da sve države treba da teže ka eventualnoj globalnoj eliminaciji antipersonalnih mina".[15] Uz to, određeni

Rez. 49/199 (*ibid,* § 284), Rez. 50/178 (*ibid,* § 284), Rez. 50/197 (*ibid,* 285), Rez. 51/98 (*ibid,* § 284), Rez. 51/112 (*ibid,* § 285) i Rez. 55/116 (*ibid,* § 289) i izjave Australije (*ibid,* § 242), Kanade (*ibid,* §§ 244-245) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 272).

10 Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 1(2) (*ibid,* § 200),

11 KKO, Izmenjeni i dopunjeni član 1. (*ibid,* § 218).

12 Vidi, npr. izjave Kine (*ibid,* § 54), Finske (*ibid,* § 62), Indije (*ibid,* § 66), Južne Koreje (*ibid,* § 72), Pakistana (*ibid,* §§ 83-84 i 262), Rusije (*ibid,* § 88) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 101).

13 Vidi izveštaj o praksi u Međunarodnoj kampanji za zabranu antipersonalnih mina, *Landmine Monitor Report 1999* (*ibid.,* § 187) i *Landmine Monitor Report 2000* (*ibid.,* §§ 188 i 190).

14 Države koje nisu članice Otavske konvencije, koje su učestvovale u ovoj deklaraciji su: Belorusija, Kina, Kuba, Estonija, Finska, Grčka, Indija, Izrael, Južna Koreja, Letonija, Litvanija, Mongolija, Pakistan, Poljska, Rusija, Ukrajina, Sjedinjene Države i Jugoslavija.

15 Druga konferencija država članica za preispitivanje KKO, Završna deklaracija (cit. u Vol. II, Ch. 29, § 163)

broj rezolucija Generalne skupštine UN je urgirao kod država da doprinesu eliminaciji antipersonalnih kopnenih mina.[16] Iako je bilo nekih uzdržanih, pri usvajanju ovih rezolucija, većina država koje su bile uzdržane priključila se Deklaraciji, usvojenoj na Drugoj konferenciji za preispitivanje, ili je dala izjave kojima priznaje kao cilj eventualnu eliminaciju antipersonalnih mina, posebno Etiopija 1995. godine i Turska 2002. godine (koje su sada takođe ratifikovale Otavsku konvenciju).[17] Rezolucije koje su usvojili konferencija ministara spoljnih poslova Organizacije Islamske Konferencije 1995. i 1996. godine, i 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1995. godine, takođe podržavaju eventualnu eliminaciju kopnenih mina.[18] Posebno je značajno da su, na svom Prvom sastanku u Maputu 1999. godine, države članice Otavske konvencije usvojile Deklaraciju koja poziva države, koje još koriste ili poseduju antipersonalne kopnene mine, da „prestanu sada" da to čine.[19] Takva izjava državama nečlanicama je značajan znak verovanja da sve države treba da se zalažu za eliminaciju antipersonalnih mina. Sva praksa, gore navedena, izgleda da ukazuje da se javlja obaveza da se eliminišu antipersonalne kopnene mine.

Pravilo 82: Strana u sukobu koja koristi kopnene mine mora da evidentira njihov razmeštaj, koliko god je to moguće.

Praksa

Tom II, Odeljak 29, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog prava, primenljivu u međunarodnim, a ostaje za diskusiju, i u nemeđunarodnim, oružanim sukobima. Ovo pravilo se primenjuje na upotrebu protivoklopnih mina. Ono se primenjuje i na antipersonalne mine, za države koje još nisu usvojile potpunu zabranu njihove upotrebe.

16 Vidi, npr. Generalna skupština UN, Rez. 49/75 D (*ibid,* § 108), Rez. 49/199 (*ibid,* § 109), Rez. 50/70 O (*ibid,* § 108), Rez. 50/178 (*ibid,* 109), Rez. 51/45 (*ibid,* § 110), Rez. 51/98 (*ibid,* § 109) i Rez. 52/38 (*ibid,* § 112).

17 Etiopija, Izjava pred Prvim komitetom Generalne skupštine UN (*ibid,* § 61) i Turska, Saopštenje za štampu ministra spoljnih poslova (*ibid,* § 96).

18 OIK, Konferencija ministara spoljnih poslova, Rez. 36/23-P i 27/24-P (*ibid,* § 152); 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* § 156).

19 Prvi sastanak država članica Otavske konvencije, Deklaracija (*ibid,* § 160).

Međunarodni oružani sukobi

Originalni II Protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju utvrđuje zahtev da se zabeleže prethodno planirana minska polja i, u stepenu u kome je to moguće, da se zabeleže ostala minska polja.[20] Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju određuje da se moraju zabeležiti informacije koje se odnose na sve kopnene mine i minirana područja.[21]

Mnogi vojni priručnici tačno navode zahteve sadržane u originalnom II Protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, ili na opštiji način ističu da se mora zebeležiti postavljanje minskih polja.[22] Neki od ovih priručnika jednostavno reprodukuju pravila Protokola u kome je država članica.[23] Priručnici Kanade, Francuske, Nemačke, Izraela, Švajcarske i Sjedinjenih Država, međutim, tvrde da postoji zahtev da se zabeleže sva minska polja (u slučaju Švajcarske „minska polja velikog obima") i da to nije ograničeno na prethodno planirana minska polja.[24] Ove države nisu bile članice Izmenjenog i dopunjenog II Protokola uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, u vreme izdavanja svojih priručnika, odnosno njihovo objavljivanje prethodi usvajanju Izmenjenog i dopunjenog II Protokola.

Nekoliko rezolucija koje je konsenzusom usvojila Generalna skupština UN 1994, 1995. i 1998. godine, podvlače važnost beleženja lokacija kopnenih mina.[25] Interesantno je zapaziti da je u ranijim rezolucijama, usvojenim 1994. i 1995. godine bio korišćen termin „kad je odgovarajuće", u odnosu na beleženje lokacija mina, dok je on izbačen iz rezolucije od 1998. godine. Rečnik poslednje rezolucije ukazuje na rastuću zabrinutost država povodom uništavajućeg dejstva kopnenih mina i potreban je stroži konsenzus o pravilima za njihovu upotrebu.

Nemeđunarodni oružani sukobi

Originalni II Protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju se primenjivao samo na međunarodne oružane sukobe. Nije jasno da li su ekstenzivniji zah-

20 II Protokol uz KKO, član 7. (*ibid,* § 341).

21 Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 9. (*ibid,* § 350).

22 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 360), Australije (*ibid,* §§ 361-362), Belgije (*ibid,* § 363), Kameruna (*ibid,* § 364), Kanade (*ibid,* § 365), Francuske (*ibid,* §§ 366-367), Nemačke (*ibid,* § 368), Izraela (*ibid,* § 369), Kenije (*ibid,* § 370), Holandije (*ibid,* § 371), Novog Zelanda (*ibid,* § 372), Španije (*ibid,* § 373), Švedske (*ibid,* § 374), Švajcarske (*ibid,* § 375) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 377-378).

23 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 360), Kameruna (*ibid,* § 364), Holandije (*ibid,* § 371), Novog Zelanda (*ibid,* § 372), Španije (*ibid,* § 373) i Švedske (*ibid,* § 374).

24 Kanada, *Priručnik POS* (*ibid,* § 56); Francuska, *Beleška za učenje POS* (*ibid,* § 366) i *Priručnik POS* (*ibid,* § 367); Nemačka, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 368); Izrael, *Priručnik o ratnom pravu* (*ibid,* § 369); Švajcarska, *Osnovni vojni priručnik* (*ibid,* § 375); Sjedinjene Države, *Priručnik za vazduhoplovne komandante* (*ibid,* § 377) i *Pomorski priručnik* (*ibid,* § 378)

25 Generalna skupština UN, Rez. 49/215 i 50/82 (*ibid.,* § 405) i Rez. 53/26 (*ibid,* § 408).

tevi za beleženje, u Izmenjenom i dopunjenom II, Protokolu koji se primenjuje u nemeđunarodnim oružanim sukobima,[26] deo običajnog prava. Iako u mnogim slučajevima strane u nemeđunarodnim oružanim sukobima (posebno strane koje nisu države), nisu beležile razmeštaj mina, nedavni razvoj pokazuje da je međunarodna zajednica sada saglasna da upotreba kopnenih mina treba da bude zabeležena u svim okolnostima, ako je to uopšte moguće. Posebno, rezolucije Generalne skupštine UN namerno ne prave razliku između međunarodnih i nemeđunarodnih oružanih sukoba u pogledu kopnenih mina.[27]

Pravilo 83: Na kraju aktivnih neprijateljstava, strane u sukobu koje su koristile kopnene mine, moraju da ih uklone ili da ih na drugi način učine neškodljivim za civile ili da olakšaju njihovo uklanjanje.

Praksa

Tom II, Odeljak 29, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo se primenjuje na upotrebu protivoklopnih mina. Ono se primenjuje i u odnosu na antipersonalne mine, za države koje još nisu usvojile potpunu zabranu njihove upotrebe, pod uslovom da Otavska konvencija sadrži posebne odredbe o uništenju antipersonalnih kopnenih mina u miniranim područjima.[28]

Međunarodni oružani sukobi

Do 1990-tih, postojalo je malo prakse koja je izražavala zahtev da oni koji su položili mine moraju da ih uklone i, uopšteno govoreći, očekivanje je bilo da je stvar države koja ima mine na svojoj teritoriji da odluči šta da učini. Originalni II Protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju samo ohrabruje saradnju da se uklone ili učine nedelotvornim minska polja.[29] Međutim, stav međunarodne zajednice se promenio u tom pogledu. Rečnik člana 3(2) Izmenjenog i dopunje-

[26] Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 1(2) (*ibid,* § 347) i član 9. (*ibid,* § 350.

[27] U pogledu beleženja minskih polja, posebno vidi Generalna skupština UN, Rez. 49/215 i 50/82 (*ibid,* § 405) i Rez. 53/26 (*ibid,* § 408). U pogledu pitanja kopnenih mina uopšte, vidi Generalna skupština UN, Rez. 48/75 K (*ibid,* § 403), Rez. 49/79 (*ibid,* § 404), Rez. 49/199 (*ibid,* § 406), Res. 49/215 (*ibid,* § 405), Rez. 50/82 (*ibid,* § 405), Rez. 50/178 (*ibid,* § 406), Rez. 51/98 (*ibid,* § 406), Rez. 53/26 (*ibid,* § 408) i Rez. 53/164 (*ibid,* § 409).

[28] Otavska konvencija, član 5.

[29] II Protokol uz KKO, član 9. (*ibid,* § 346).

nog II Protokola, ugrađujući princip da su države koje polažu mine odgovorne za njih, odražava ovu promenu stava.[30] Izmenjeni i dopunjeni II Protokol obezbeđuje detaljna pravila o uklanjanju mina ili činjenju mina neškodljivim na kraju neprijateljstava.[31]

Veliki broj rezolucija Saveta bezbednosti i Generalne skupštine UN, usvojenih od 1993. godine, ne odobrava opasnost mina po civile, koje ostaju na površini ili ispod površine zemlje, i tačno navodi potrebu da se obezbedi njihovo uklanjanje.[32] Ove rezolucije nisu bile namerno ograničene na međunarodne oružane sukobe, pošto su najgori problemi koji su se odnosili na neočišćene mine bili često povezani sa nemeđunarodnim oružanim sukobima. Nekoliko od ovih rezolucija posebno ukazuju na potrebu čišćenja mina, položenih u nemeđunarodnom oružanom sukobu, uključujući Angolu, Kambodžu, Ruandu i Kosovo.[33]

Ova praksa ukazuje da više nije dopušteno za stranu u sukobu da jednostavno napusti mine koje je položila. Izveštaj generalnog sekretara UN o pomoći u čišćenju mina podržava ovo stanovište.[34] Stvarni metod, koji treba da se usvoji, da se uklone mine ili da se na drugi način učine neškodljivim je, međutim, formulisan relativno opštim terminima. Vojni priručnici i različite rezolucije UN upućuju na uklanjanje od onih koji su ih položili ili zahtevom za pomoć trećim stranama, uključujući međunarodna tela, da preduzmu takvo uklanjanje kroz obezbeđenje informacija ili drugih odgovarajućih sredstava.[35]

30 Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 3(2) (*ibid,* § 348).

31 Izmenjeni i dopunjeni II Protokol uz KKO, član 10. (*ibid,* § 351).

32 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 1005 (*ibid,* § 399), Rez. 1055 (*ibid,* § 401), Rez. 1062 (*ibid,* § 400), Rez. 1064 (*ibid,* § 401), Rez. 1074 (*ibid,* § 401), Rez. 1087 (*ibid,* § 401), Rez. 1093 (*ibid,* 402) i Rez. 1119 (*ibid,* § 402); Generalna skupština UN, Rez. 48/75 K (*ibid,* § 403), Rez. 49/79 (*ibid,* § 404), Rez. 49/199 (*ibid,* § 406), Rez. 49/215 (*ibid,* 405), Rez. 50/82 (*ibid,* § 405), Rez. 50/178 (*ibid,* 406), Rez. 51/49 (*ibid,* § 407), Rez. 51/98 (*ibid,* § 406), Rez. 53/26 (*ibid,* § 408) i Rez. 53/164 (*ibid,* § 409).

33 Savet bezbednosti UN, Rez. 1005 (*ibid,* § 399), Rez. 1055 (*ibid,* § 401), Rez. 1064 (*ibid,* § 401), Rez. 1075 (*ibid,* § 401), Rez. 1087 (*ibid,* § 401); Generalna skupština UN, Rez. 49/199 (*ibid,* § 406), Rez. 50/178 (*ibid,* § 406), Rez. 51/98 (*ibid,* § 406) i Rez. 53/164 (*ibid,* § 409).

34 UN, Izveštaj generalnog sekretara o pomoći u čišćenju mina (*ibid,* § 411).

35 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid,* § 365), Francuske (*ibid,* §§ 366-367), Nemačke (*ibid,* § 368), Švajcarske (*ibid,* § 375) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 378); Generalni sekretar UN, Rez. 1005 (*ibid,* § 399), Rez. 1055 (*ibid,* § 401), Rez. 1062 (*ibid,* § 400), Rez. 1064 (*ibid,* § 401), Rez. 1075 (*ibid,* § 401), Rez. 1087 (*ibid,* § 401), Rez. 1093 (*ibid,* 402) i Rez. 1119 (*ibid,* § 402); Generalna skupština UN, Rez. 49/79 (*ibid,* § 404), Rez. 49/199 (*ibid,* § 406), Rez. 49/215 (*ibid,* § 405), Rez. 50/82 (*ibid,* § 405), Rez. 50/178 (*ibid,* 406), Rez. 51/49 (*ibid,* § 407), Rez. 51/98 (*ibid,* § 406), Rez. 53/26 (*ibid,* § 408) i Rez. 53/164 (*ibid,* § 409); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1996/54 (*ibid,* 410).

ZAPALJIVA ORUŽJA

Pravilo 84: Ako se koriste zapaljiva oružja, mora se obratiti posebna pažnja da se izbegnu i, u svakom slučaju, smanje slučajni gubici života civila, povrede civila i oštećenja civilnih objekata.

Praksa

Tom II, Odeljak 30, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Diskusija 1970-tih u Generalnoj skupštini UN i tokom diplomatskih konferencija za usvajanje Dopunskih protokola i Konvencije o određenom klasičnom oružju je pokazala da je upotreba zapaljivih oružja osetljivo pitanje. Kontroverze su se javljale posebno zbog dejstva ovog oružja tokom vijetnamskog rata, a veliki broj država je zastupao potpunu zabranu njegove upotrebe.[1] Većina od onih koje se nisu saglašavale sa potpunom zabranom požurivala je na striktna ograničenja, da bi se izbegli civilni gubici.[2] Ugovorne odredbe, konačno usvojene konsenzusom, u III Protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, odražavaju poslednji trend, ne samo ponavljanjem principa razlikovanja ciljeva, primenljivog pri upotrebi svih oružja, nego i zabranom upotrebe zapaljivih oružja iz vazduha, protiv vojnih ciljeva smeštenih u koncentraciji civila i ograničenjem upotrebe drugih zapaljivih oružja unutar takve koncentracije.[3] Manje od polovine svih država

1 Vidi, npr. izjave (cit. u Vol. II, Ch. 30, §§ 9-73).

2 Vidi, npr. izjave Austrije (*ibid,* § 146), Australije (*ibid,* §§ 141 i 143-144), Danske (*ibid,* §§ 148-149), Egipta (*ibid,* § 146), Gane (*ibid,* § 146), Indonezije (*ibid,* § 154), Jamajke (*ibid,* § 146), Japana (*ibid,* §§ 155-156), Meksika (*ibid,* § 146), Holandije (*ibid,* §§ 142-144 i 158), Novog Zelanda (*ibid,* § 159), Norveške (*ibid,* §§ 149-160), Rumunije (*ibid,* § 146), Švedske (*ibid,* § 146), Sirije (*ibid,* § 162), SSSR (*ibid,* § 163), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 164), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 165-166), Venecuele (*ibid,* § 146) i Jugoslavije (*ibid,* § 146); vidi i izveštaj o praksi Sjedinjenih Država (*ibid,* 167).

3 III Protokol uz KKO, član 2. (*ibid.,* § 110).

su članice ovog ugovora. Međutim, mnoge države ne skladište zapaljiva oružja, a takva oružja su se retko koristila od usvajanja Protokola.

Štaviše, većina vojnih priručnika ili se poziva na pravila iz III Protokola uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju ili ističe zahtev da se izbegnu, ili smanje, civilni gubici.[4] Ovo uključuje priručnike nekoliko država koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice Protokola.[5]

Dok je pravilo iz člana 2(1) III Protokola, koje je čista primena principa razlikovanja ciljeva (vidi pravila 1 i 7), nesumnjivo deo običajnog međunarodnog prava, mnogo je teže zaključiti da su detaljna pravila u članu 2(2)-(4) takođe običajno međunarodno pravo, ali se ona mogu posmatrati kao uputstva za primenu običajnog pravila, da se mora obratiti posebna pažnja da se izbegnu civilni gubici.[6] Štaviše, vojni priručnici, zvanične izjave i druga praksa, podvlače da zapaljivo oružje može da se koristi samo za određene zakonite svrhe.[7] U kombinaciji sa činjenicom da su zapaljiva oružja ređe korišćena nego drugo klasično naoružanje, to pokazuje da je opšte mišljenje država da treba da se izbegava njegova upotreba, ako je to moguće sa vojnog stanovišta (vidi i Pravilo 85).

Nemeđunarodni oružani sukobi

Protokol III uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, do amandmana na Konvenciju u decembru 2001. godine,[8] primenjivao se samo na međunarodne oružane sukobe. Većina razvoja, u odnosu na primenu međunarodnog humanitarnog prava u nemeđunarodnim oružanim sukobima, dogodila se u poslednje dve decenije, a činjenica da se zapaljiva oružja generalno nisu koristila, tokom tog perioda, znači da nije bilo razloga za međunarodnu zajednicu da se bavi tim pi-

4 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 117), Australije (*ibid,* §§ 118-119), Belgije (*ibid,* 120), Kameruna (*ibid,* § 121), Kanade (*ibid,* § 122), Ekvadora (*ibid,* § 123), Francuske (*ibid,* §§ 124-125), Nemačke (*ibid,* § 126), Izraela (*ibid,* § 127), Kenije (*ibid,* § 128), Holandije (*ibid,* § 129), Novog Zelanda (*ibid,* § 130), Rusije (*ibid,* § 131), Španije (*ibid,* § 132), Švedske (*ibid,* § 133), Švajcarske (*ibid,* § 134) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 136- 137).

5 Vidi vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 117), Belgije (*ibid,* § 120), Kameruna (*ibid,* § 121), Izraela (*ibid,* § 127), Kenije (*ibid,* § 128) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 136).

6 III Protokol uz KKO, član 2(2)-(4) (*ibid,* § 110).

7 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 117), Australije (*ibid,* §§ 118-119), Belgije (*ibid,* § 120), Kameruna (*ibid,* § 121), Kanade (*ibid,* § 122), Ekvadora (*ibid,* § 123), Francuske (*ibid,* §§ 124-125), Nemačke (*ibid,* § 126), Izraela (*ibid,* § 127), Kenije (*ibid,* § 128), Holandije (*ibid,* § 129), Novog Zelanda (*ibid,* § 130), Rusije (*ibid,* § 131), Španije (*ibid,* § 132), Švedske (*ibid,* § 133), Švajcarske (*ibid,* § 134) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 136-137); vidi izjave Austrije (*ibid,* § 146), Australije (*ibid,* §§ 141 i 143-144) i Danske (*ibid,* §§ 148-149), Egipta (*ibid,* § 146), Gane (*ibid,* § 146), Indonezije (*ibid,* § 154), Jamajke (*ibid,* § 146), Japana (*ibid,* §§ 155-156), Meksika (*ibid,* § 146), Holandije (*ibid,* §§ 142-144 i 158), Novog Zelanda (*ibid,* § 159), Norveške (*ibid,* §§ 149 i 160), Rumunije (*ibid,* § 146), Švedske (*ibid,* § 146), Sirije (*ibid,* § 162), SSSR (*ibid,* § 163), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 164), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 165-166), Venecuele (*ibid,* § 146) i Jugoslavije (*ibid,* § 146) i izveštaj o praksi Sjedinjenih Država (*ibid,* § 167).

8 Vidi KKO, izmenjeni i dopunjeni član 1. (*ibid,* § 115).

tanjem. Međutim, zbog činjenice da se upotreba zapaljivih oružja događala u 1970-tim i da se od tada razvilo jasno mišljenje u međunarodnoj zajednici da civili treba da budu s posebnom pažnjom zaštićeni od posledica oružanog sukoba, može se zaključiti da je ovo pravilo jednako važeće za nemeđunarodne oružane sukobe. Činjenica da proširenje područja primene III Protokola na nemeđunarodne oružane sukobe, 2001. godine, nije bilo osporavano tokom pregovora i da je ono, u međuvremenu, stupilo na snagu, podržava ovaj zaključak.[9]

Pravilo 85: Antipersonalna upotreba zapaljivih oružja je zabranjena, osim ako nije moguće da se upotrebi oružje koje nanosi manje povrede da se lice stavi van borbe.

Praksa

Tom II, Odeljak 30, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Tokom diskusija 1970-tih, mnoge države su bile za potpunu zabranu upotrebe zapaljivih oružja, uključujući i protiv boraca.[10] Zvanične izjave, koje podržavaju potpunu zabranu, takođe je dao određeni broj država.[11] Zakonodavstvo nekoliko

[9] Amandman je stupio na snagu 18. maja 2004. Do tog datuma, 29 država je ratifikovalo izmenjenu i dopunjenu Konvenciju o određenom klasičnom oružju: Argentina, Australija, Austrija, Belgija, Bugarska, Burkina Faso, Kanada, Kina, Hrvatska, Estonija, Finska, Francuska, Sveta Stolica, Mađarska, Japan, Letonija, Litvanija, Meksiko, Holandija, Norveška, Republika Koreja, Rumunija, Srbija i Crna Gora, Slovačka, Španija, Švedska, Švajcarska i Ujedinjeno Kraljevstvo.

[10] Formalni predlog, sa ovim ciljem, podneli su *Ad hoc* Komitetu za klasično oružje Diplomatske konferencije na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli Avganistan, Alžir, Austrija, Kolumbija, Obala Slonovače, Egipat, Iran, Kuvajt, Liban, Lesoto, Mali, Mauritanija, Meksiko, Norveška, Rumunija, Sudan, Švedska, Švajcarska, Tanzanija, Tunis, Venecuela, Jugoslavija i Zair (*ibid,* § 9). Međutim, izgleda da je 1975. Kuvajt pomalo promenio svoj stav, u podršku zabrani nediskriminatorne upotrebe zapaljivog oružja, protiv boraca i civila i zabrani upotrebe takvog oružja protiv civilnih objekata (vidi *ibid,* § 36).

[11] Vidi, npr. izjave Barbadosa (*ibid,* § 12), Kine (*ibid,* 16), Kipra (*ibid,* § 19), Čehoslovačke (*ibid,* § 20), Ekvadora (*ibid,* § 21), Iraka (*ibid,* §§ 30-31), Madagaskara (*ibid,* § 37), Mongolije (*ibid,* § 42), Novog Zelanda (*ibid,* §§ 45-46), Perua (*ibid,* § 50), Poljske (*ibid,* §§ 53-55), Sirije (*ibid,* § 63), Togoa (*ibid,* § 64), SSSR (*ibid,* §§ 66-67) i Ujedinjenih Arapskih Emirata (*ibid,* § 68).

država zabranjuje upotrebu zapaljivih oružja.[12] Generalna skupština UN je, 1972. godine, usvojila rezoluciju o opštem i potpunom razoružanju, u kojoj ne odobrava upotrebu napalma i drugih zapaljivih oružja, u svim oružanim sukobima.[13]

Međutim, kad je postalo jasno da potpuna zabrana ne bi dobila konsenzus na Pripremnoj konferenciji za Konvenciju o određenom klasičnom oružju, određeni broj država je pokušao, kao povlačenje na blažu poziciju, da postigne zabranu njihove upotrebe protiv boraca, uz određene izuzetke, kao što su onda kad su oni pod oklopnom zaštitom ili na utvrđenom terenu.[14] Međutim, ovo je još uvek osporavalo nekoliko država, posebno Sjedinjene Države, i u određenom stepenu Ujedinjeno Kraljevstvo.[15] Pošto je III Protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju bio usvojen konsenzusom, ova zabrana nije uključena u Protokol. Činjenica da ova zabrana nije uključena u Protokol ne znači, međutim, da je upotreba zapaljivog oružja protiv boraca zakonita u svim okolnostima.

Nekoliko država je navelo nekoliko ograničenih situacija u kojima zapaljiva oružja mogu da se koriste, naime, kad su borci pod oklopnom zaštitom ili na utvrđenom terenu.[16] Druge su tvrdile da zapaljiva oružja ne mogu da se koriste na način koji bi izazvao nepotrebne patnje.[17] Nekoliko vojnih priručnika i određeni broj zvaničnih izjava izlaže mišljenje da je zabranjena upotreba zapaljivih oružja protiv boraca, jer ona izazivaju nepotrebne patnje.[18]

Postoji nekoliko izveštaja o upotrebi napalma i sličnih zapaljivih oružja protiv boraca, od usvajanja Konvencije o određenom klasičnom oružju. Ti izveštaji su bili u obliku optužbi koje osuđuju njegovu upotrebu i nisu potvrđeni.[19] Može se zaključiti, iz ove prakse, da zapaljiva oružja ne mogu da se koriste protiv boraca, ako bi to oružje izazvalo nepotrebnu patnju, npr. ako je moguće da se upotrebi oružje koje nanosi manje povrede da se borci stave van borbe.

12 Vidi, npr. Kolumbija, *Osnovni vojni priručnik* (*ibid,* § 4) i zakonodavstva Andore (*ibid,* § 5), Mađarske (*ibid,* § 6) i Jugoslavije (*ibid,* § 7.

13 Generalna skupština UN, Rez. 2932 A (XXVII) (usvojena sa 99 glasova za, ni jednim protiv i 15 uzdržanih) (*ibid,* § 74).

14 Vidi predlog koji su Pripremnom komitetu podnele Austrija (*ibid,* § 146), Egipat (*ibid,* § 146), Gana (*ibid,* 146), Indonezija (*ibid,* § 154), Jamajka (*ibid,* § 146), Meksiko (*ibid,* 146), Jugoslavija (*ibid,* § 146) i Zair (*ibid,* § 146).

15 Vidi izjave koje su Pripremnom komitetu za Konvenciju o određenom klasičnom oružju podnele Sjedinjene Države (*ibid,* §§ 166 i 206) i Ujedinjeno Kraljevstvo (*ibid,* § 164).

16 Vidi predloge koje su Pripremnoj konferenciji za Konvenciju o određenom klasičnom oružju podneli Austrija (*ibid,* § 198), Danska (*ibid,* § 199), Egipat (*ibid,* § 198), Gana (*ibid,* § 198), Indonezija (*ibid,* § 200), Jamajka (*ibid,* § 198), Meksiko (*ibid,* § 198), Norveška (*ibid,* § 198), Rumunija (*ibid,* § 198), Švedska (*ibid,* § 198), Venecuela (*ibid,* § 198), Jugoslavija (*ibid,* § 198) i Zair (*ibid,* § 198).

17 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 187), Kanade (*ibid,* § 189), Novog Zelanda (*ibid,* § 191), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 193) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 194-195) i izjave Poljske (*ibid,* § 203) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 205).

18 Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid,* § 188), Kolumbije (*ibid,* § 190) i Švedske (*ibid,* § 192) i izjave Norveške (*ibid,* § 202) i SSSR (*ibid,* § 204).

19 Vidi optužbe koje su podneli Jordan (*ibid,* § 201) i SSSR (*ibid,* § 204) i izveštaje o praksi Angole (*ibid,* § 214) i Etiopije (*ibid,* § 215).

Nemeđunarodni oružani sukobi

Situacija u pogledu nemeđunarodnih oružanih sukoba je slična onoj koja je opisana pod prethodnim pravilom, naime, nije bilo posebne potrebe za međunarodnu zajednicu da se posveti ovom pitanju u poslednjih 20 godina. Ipak je razumno da se zaključi da je pravilo primenljivo u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Kao što je zabranjeno da se u međunarodnim oružanim sukobima koriste sredstva i metodi ratovanja koji po svojoj prirodi izazivaju nepotrebnu patnju (vidi Pravilo 70), antipersonalna upotreba zapaljivih oružja, u situacijama u kojima takvu upotrebu ne zahteva vojna potreba, predstavljala bi povredu tog pravila.

LASERSKO ORUŽJE ZA OSLEPLJIVANJE

Pravilo 86: Upotreba laserskog oružja koje je posebno konstruisano, tako da mu je jedina borbena funkcija ili jedna od borbenih funkcija, da izaziva stalno, nepopravljivo slepilo čula vida, je zabranjena.

Praksa

Tom II, Odeljak 31.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Nepopravljivo slepilo čula vida odnosi se na slepilo koje se izaziva golom oku ili oku sa korektivnim sredstvima za vid.[1]

Međunarodni oružani sukobi

Iako je nedavno, 1995. godine, usvojen IV Protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, koji uređuje upotrebu laserskog oružja za oslepljivanje, okolnosti pod kojima je usvojen i razvoj od tada, ukazuju na primer običajnog prava koje se razvija kao rezultat pregovora i usvajanja ugovora. U svojoj presudi u *Slučaju Epikontinentalnog pojasa Severnog mora,* Međunarodni sud pravde je utvrdio da običajno međunarodno pravo može da se razvije na sledeći način:

Mada prolazak samo kratkog perioda vremena nije obavezno, ili sam po sebi, prepreka za formiranje novog pravila običajnog prava na osnovu onoga što je u početku bilo samo konvencionalno pravilo, neophodan zahtev bio bi da, u okviru perioda o kome se radi, mada kratkom, praksa država, uključujući i praksu država čiji su interesi u pitanju, treba da bude i obimna i praktično jedinstvena, u smislu dotičnih odredaba; i, pored toga, treba da se pojavljuje na način koji pokazuje da je pravilu opštepriznat pravni karakter ili da podrazumeva pravnu obavezu.[2]

1 IV Protokol uz KKO, član 1. (cit. u Vol. II, Ch. 31, § 1).

2 MSP, *Slučaj epikontinentalnog pojasa Severnog mora,* Presuda, 20. februar 1969, *ICJ Reports 1969,* p. 44, § 44, vidi takođe *prethodno,* Uvod.

Pre pregovora o IV Protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, nekoliko država je imalo programe laserskog oružja, koji su, navodno, uključivali razvoj antipersonalnog oružja za oslepljivanje ili laserskog oružja sa dvostrukom upotrebom. Prema izveštaju Human Rights Watch, Kina, Francuska, Nemačka, Rusija, Ukrajina, Ujedinjeno Kraljevstvo i Sjedinjene Države su imale takve programe.[3] Međutim, osim sistema koji su razvijale Kina i Sjedinjene Države, nije jasno u kom je obimu ovaj izveštaj tačan i, ako je tako, koji od predloženih sistema bi spadao u zabranjene po Protokolu IV. Ipak, jasno je da, sa izuzetkom Švedske, države nisu smatrale takve programe zabranjenim, pre Prve konferencije za preispitivanje Konvencije o određenom klasičnom oružju.[4] One su počele da razmatraju ovo pitanje zbog zabrinutosti koja se pojavila kod nekih država, MKCK i nevladinih organizacija koje su protestovale protiv namernog oslepljivanja kao metoda ratovanja.[5]

Protokol IV uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju bio je usvojen konsenzusom, sa svakom od država za koju se govorilo da je uključena u razvoj antipersonalnih laserskih sistema, prisutnom na konferenciji. Sve države koje je Human Rights Watch pomenuo u izveštaju, sa izuzetkom Sjedinjenih Država, postale su članice Protokola. U slučaju Sjedinjenih Država, Protokol odslikava politiku Pentagona, koja je objavljena nekoliko nedelja pre usvajanja Protokola.[6] Sjedinjene Države su povukle antipersonalne lasere koji su bili pred razmeštanjem, čak iako nisu bile članica Protokola IV.[7] Sve države, veće izvoznice oružja, sa izuzetkom Sjedinjenih Država, i velika većina drugih država sposobnih da proizvode takvo oružje, pristupile su mu. Činjenica da Protokol zabranjuje i transfer znači da države nečlanice neće moći da dobiju oružje, osim ako ga ne proizvode same.[8] Za sada, nema znakova da se to događa.

Iako Sjedinjene Države još nisu članica Protokola IV, njihov sekretar za odbranu je izjavio u odnosu na lasersko oružje da „Ministarstvo nema nameru da troši novac razvijajući oružje čija je upotreba zabranjena".[9] Kina je izjavila, pri usvajanju Protokola, da „je ovo prvi put u ljudskoj istoriji, da se jedna vrsta nehumanog oružja proglašava nezakonitom i zabranjenom pre nego što je stvarno upotrebljena."[10]

3 Human Rights Watch Arms Project, *Blinding Laser Weapons: The Need to Ban a Cruel and Inhumane Weapons* (cit. u Vol. II, Ch. 31, § 83).

4 Vidi izjave Švedske (*ibid,* §§ 39-45).

5 Vidi, npr. izjave Francuske (*ibid,* § 30), Nemačke (*ibid,* §§ 31-32), Irske (*ibid,* §§ 35), Holandije (*ibid,* § 38), Švedske (*ibid,* §§ 39-45), Švajcarske (*ibid,* § 40) i SSSR (*ibid,* § 46), izjave i praksu MKCK (*ibid,* §§ 76-78) i izjave nekoliko nevladinih organizacija (*ibid,* §§ 85-90).

6 Sjedinjene Države, Saopštenje ministra odbrane (*ibid,* § 48).

7 Vidi praksu Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 48-50).

8 IV Protokol uz KKO, član 1. (*ibid,* § 1).

9 Sjedinjene Države, Pismo ministra odbrane senatoru Patrick Leahy (*ibid,* § 49).

10 Kina, Izjava na Prvoj konferenciji država članica za preispitivanje KKO (*ibid,* § 29).

Praksa koja sledi, univerzalno je konzistentna sa zabranom upotrebe laserskog oružja, sadržanom u Protokolu IV. Nije bilo izveštaja da je takvo oružje bilo koja država razmestila ili koristila, od usvajanja Protokola. Izjave vlada su dosledne zabrani i ni jedna nije izrazila verovanje da je ovlašćena da koristi takvo oružje.[11]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Pri pregovorima o Protokolu IV uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, 1995, sve države su bile za to da Protokol bude primenljiv na nemeđunarodne oružane sukobe, osim jedne države. Država koja je prigovarala nije bila u postupku razvoja ili nabavke ovog oružja i predstavnik države je usmeno ukazao da, iako je njegova država za potpunu zabranu takvog oružja, ona će se suprotstaviti usvajanju ugovora o međunarodnom humanitarnom pravu primenljivom u nemeđunarodnim oružanim sukobima, iz principijelnog razloga, nezavisno od materije koja je u pitanju.[12] Međutim, od tada, ova država se saglasila sa amandmanom na Konvenciju o određenom klasičnom oružju od 2001, kojim se proširuje primena Protokola i na nemeđunarodne oružane sukobe, a amandman je u međuvremenu stupio na snagu.[13] Vredno je zapaziti i da Protokol zabranjuje transfer i državama i nedržavnim entitetima.[14]

Praksa je u skladu sa primenljivošću pravila i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, pošto države ne poseduju različito vojno naoružanje za međunarodne i za nemeđunarodne oružane sukobe. Nije bilo izveštaja o upotrebi ili raspoređivanju, ni u međunarodnim, niti u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Završna deklaracija, koja je usvojena konsenzusom na Prvoj konferenciji za preispitivanje, 1996. godine, zabeležila je „potrebu da se postigne potpuna zabrana laserskog oružja za oslepljivanje, čiji su upotreba i transfer zabranjeni Protokolom IV," izražavajući tako želju da se postigne eliminacija takvih sistema, a ne da se pravo ograničava na zabranu upotrebe i transfera.[15] U Završnoj deklaraciji na Drugoj konferenciji za preispitivanje, 2001. godine, države članice Konvencije su jednoglasno objavile „svoju potvrdu priznanja potrebe za potpunu zabranu laser-

[11] Vidi, npr. izjave Australije (*ibid,* § 26), Burkine Faso (*ibid,* § 27), Kine (*ibid,* § 29), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 47) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 49 i 51-53).

[12] Vidi praksu (*ibid,* § 71).

[13] KKO, Izmenjeni i dopunjeni član 1. (*ibid,* § 12). Amandman je stupio na snagu 18. maja 2004. Do tog datuma, 29 država je ratifikovalo izmenjenu i dopunjenu Konvenciju o određenom klasičnom oružju: Argentina, Australija, Austrija, Belgija, Bugarska, Burkina Faso, Kanada, Kina, Hrvatska, Estonija, Finska, Francuska, Sveta Stolica, Mađarska, Japan, Letonija, Lihtenštajn, Litvanija, Meksiko, Holandija, Norveška, Republika Koreja, Rumunija, Srbija i Crna Gora, Slovačka, Španija, Švedska, Švajcarska i Ujedinjeno Kraljevstvo.

[14] IV Protokol uz KKO, član 1. (*ibid,* § 1).

[15] Prva konferencija država članica za preispitivanje KKO, Završna deklaracija (*ibid,* § 73).

skog oružja za oslepljivanje, koje je usvojeno na Prvoj konferenciji za preispitivanje, čija su upotreba i transfer zabranjeni Protokolom IV."[16]

Sjedinjene Države su ukazale da nameravaju da primenjuju uslove Protokola IV u svim okolnostima, a određeni broj država je naveo, objavljujući svoju nameru da se njime obavežu, da neće ograničavati primenu Protokola na situacije međunarodnih oružanih sukoba.[17] Nije jasno da li će, za one države koje nisu dale izjavu o njegovom području primene, to područje biti ograničeno, ili one jednostavno nisu smatrale važnim da daju takvu izjavu. Države su se u praksi potpuno uzdržavale od upotrebe takvog oružja, od usvajanja Protokola i može se osnovano zaključiti da je to reakcija na očekivanje međunarodne zajednice da takvo oružje ne sme da se koristi.

Neke države smatraju da bi upotreba laserskog oružja za oslepljivanje izazvala nepotrebnu patnju;[18] argument koji je jednako važeći i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima (vidi Pravilo 70).

Namerno oslepljivanje drugim laserskim sistemima

Uz zabranu upotrebe i transfera određenih vrsta laserskog oružja, IV Protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju ima posledicu da zabranjuje namernu upotrebu drugih laserskih sistema (na primer, uređaja za osmatranje), za oslepljivanje boraca.[19] Namerna upotreba laserskih sistema, različitih od onih zabranjenih IV Protokolom, za oslepljivanje boraca, osujetila bi cilj i svrhu zabrane laserskog oružja, koje je specijalno konstruisano da izaziva trajno slepilo. Nema dokaza namerne upotrebe drugih laserskih sistema za oslepljivanje boraca i ni jedna država nije zastupala pravo da to čini, od usvajanja IV Protokola.

Vredno je da je tokom pregovora za usvajanje IV Protokola, 1995. godine, određeni broj država, uključujući neke koje još nisu članice IV Protokola, tvrdilo da bi one više želele jači tekst nego što je onaj koji sadrži zabranu oslepljivanja kao metod ratovanja.[20] To je odbilo nekoliko država tokom pregovora, na osnovu toga što oružje koje nije lasersko može ponekad da deluje kao oslepljujuće, na pri-

16 Druga konferencija država članica za preispitivanje, Završna deklaracija (*ibid,* § 74).

17 Sjedinjene Države, Izjava na Prvoj konferenciji država članica za preispitivanje KKO (*ibid,* § 51) i Poruka predsednika o prosleđivanju Protokola uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju Senatu za saglasnost za ratifikaciju (*ibid,* § 53); deklaracije koje su pri prihvatanju Protokola IV dale Australija (*ibid,* § 4), Austrija (*ibid,* § 4), Belgija (*ibid,* § 4), Kanada (*ibid,* § 4), Nemačka (*ibid,* § 6), Grčka (*ibid,* § 4), Irska (*ibid,* § 4), Izrael (*ibid,* § 7), Italija (*ibid,* § 4), Lihtenštajn (*ibid,* § 4), Južna Afrika (*ibid,* § 4), Švedska (*ibid,* § 9), Švajcarska (*ibid,* § 10) i Ujedinjeno Kraljevstvo (*ibid,* § 11).

18 Vidi, npr. Švedska, Deklaracija pri usvajanju IV Protokola uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju (cit. u Vol. II, Ch. 20, § 14) i vojne priručnike Francuske (*ibid,* §§ 55-56).

19 IV Protokol uz KKO, član 2. (cit. u Vol. II, Ch. 31, § 91).

20 Vidi izjave Australije, Austrije, Belgije, Danske, Ekvadora, Finske, Francuske, Nemačke, Irana, Meksika, Holandije, Norveške, Poljske, Rumunije, Rusije i Švedske (*ibid,* § 3). Iran i Poljska nisu članice IV Protokola.

mer, fragmenti bombi, i da laserski određivači ciljeva mogu da imaju takvo dejstvo, iako bi to bilo nenamerno. Međutim, ove države nisu sugerisale da bi namerna upotreba oružja za oslepljivanje, zbog toga, bila zakonita, nego, suprotno, prihvatile su uključivanje zahteva da se preduzmu moguće mere predostrožnosti u primeni laserskih sistema, da se izbegne trajno slepilo, sadržano u članu 2. IV Protokola.[21] Ovaj zahtev je objavljen u vojnim priručnicima i zvaničnim izjavama, uključujući one države koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice IV Protokola.[22]

[21] IV Protokol uz KKO, član 2. (*ibid.*, § 91).

[22] Vidi Izrael, *Priručnik o ratnom pravu* (*ibid,* 94); Ujedinjeno Kraljevstvo, Pismo ministra odbrane predsedniku MKCK (*ibid,* § 99); Sjedinjene Države, *Dopuna Pomorskog priručnika sa tumačenjem* (*ibid,* § 95); Defense-link News Release (*ibid.*, § 100).

DEO V

POSTUPAK PREMA CIVILIMA I LICIMA HORSE DE COMBAT

OSNOVNE GARANCIJE

Uvod

Osnovne garancije identifikovane u ovom odeljku se primenjuju na sve civile u vlasti strane u sukobu, koji ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, kao i na sva lica koja su *hors de combat.* Pošto ove osnovne garancije nadilaze ona pravila koja se odnose na sva lica, one nisu dalje podeljene u posebna pravila koja se odnose na različite kategorije lica. Pravila primenljiva na posebne kategorije lica se nalaze u poglavljima 33-39.

Sve osnovne garancije navedene u ovom delu imaju jasnu osnovu u međunarodnom humanitarnom pravu, primenljivom i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Većina pravila navedenih u ovom delu su formulisana tradicionalnim jezikom međunarodnog humanitarnog prava, pošto on najbolje izražava suštinu odgovarajućeg običajnog prava. Međutim, neka pravila su formulisana tako da dočaravaju suštinu obima detaljnih odredaba koje se odnose na poseban predmet, posebno pravila koja se odnose na pritvaranje (vidi Pravilo 99), prisilni rad (vidi Pravilo 95) i porodični život (vidi Pravilo 105). Pored toga, uključena su i upućivanja na instrumente prava ljudskih prava, dokumente i sudsku praksu. To je učinjeno, ne zbog obezbeđivanja procene običajnog prava ljudskih prava, nego da bi se podržali, pojačali i razjasnili odgovarajući principi humanitarnog prava. Dok je većinsko stanovište da međunarodno pravo ljudskih prava obavezuje samo vlade, a ne i naoružane suprotstavljene grupe,[1] prihvaćeno je da međunarodno humanitarno pravo obavezuje obe strane.

Van domašaja ove studije je da odredi da li se ove garancije primenjuju jednako van oružanog sukoba, iako prikupljena praksa izgleda da ukazuje da se primenjuju.

Kontinuitet primenljivosti prava ljudskih prava tokom oružanih sukoba

Pravo ljudskih prava se primenjuje u svako doba, iako neki ugovori iz oblasti ljudskih prava dopuštaju određene derogacije u „vanrednom stanju".[2] Kao što je

[1] Ali, vidi, npr. Christian Tomuschat, „The Applicability of Human Rights Law to Insurgent Movements", in Horst Fischer *et al., Crisis Management and Humanitarian Protection,* Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 2004.

[2] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 4, Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 15; Američka konvencija o ljudskim pravima, član 27. (koji takođe izričito ukazuje

utvrdio Međunarodni sud pravde u svom savetodavnom mišljenju u *Slučaju nuklearnog oružja:*

Zaštita Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima ne slabi u vreme rata, osim primenom člana 4. Pakta, po kome određene odredbe mogu da se derogiraju u vreme nacionalnog vanrednog stanja.[3]

Pošto je priznao primenljivost prava ljudskih prava tokom oružanog sukoba, Sud je analizirao međusobni uticaj primene međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog prava ljudskih prava u situacijama oružanog sukoba, u pogledu ljudskog prava koje se ne može derogirati, da niko ne može arbitrarno biti lišen života. Sud je utvrdio da „provera šta je arbitrarno lišavanje života, međutim, tada spada, za određivanje, u primenljivi *lex specialis,* naime, pravo primenljivo u oružanom sukobu, koje je namenjeno da uređuje vođenje neprijateljstava."[4]

U svom opštem komentaru člana 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Komisija za ljudska prava UN je utvrdila da:

Tokom oružanog sukoba, bio on međunarodni ili nemeđunarodni, pravila međunarodnog humanitarnog prava postaju primenljiva i pomažu, uz odredbe člana 4. i člana 5. stav 1. Pakta, da se spreči povreda državnih ovlašćenja u vanrednom stanju. Pakt zahteva da su, čak i tokom oružanog sukoba, mere koje derogiraju Pakt dopuštene samo ako, i u obimu u kome, situacija predstavlja pretnju životu nacije.[5]

Ako se dogodi oružani sukob, država treba da razmotri da li je u pitanju situacija koja se smatra vanrednim stanjem „koje preti životu nacije". Prema međunarodnoj sudskoj praksi, ova fraza ne zahteva da ceo narod bude uključen u vanredno stanje, ali suština vanrednog stanja se sastoji od činjenice da se normalna primena prava ljudskih prava - uzimajući u obzir ograničenja koja su dozvoljena u odnosu na određeni broj prava o javnoj bezbednosti i poretku - ne može osigurati, s obzirom na prirodu vanrednog stanja. Ako je to slučaj, država članica ugovora o ljudskim pravima je ovlašćena da objavi vanredno stanje i da obavesti odgovarajuće organe, kako se zahteva ugovorom koji je u pitanju - ili na drugi način, da država nastavlja da bude obavezana celim ugovorom.[6]

na striktno određen period vremena). Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda ne sadrži derogacionu klauzulu, ali su ograničenja moguća na osnovu člana 27(2), koji predviđa da „prava i slobode svakog pojedinca se ostvaruju sa dužnim uvažavanjem prava drugih, kolektivne bezbednosti, morala i opšteg interesa". U praksi, ovo je striktno tumačila Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda.

3 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje, § 25.

4 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 926).

5 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima), 24. juli 2001, § 3.

6 Za potpuniji opis tumačenja ovih ugovora, od strane ugovornih organa, u odnosu na pritvaranje, pravne garancije i vanredno stanje, vidi Louise Doswald-Beck and Robert Kolb, *Judicial Process and Human Rights: United Nations, European, American and African Systems, Texts and Summaries of International Case-law,* Međunarodna komisija pravnika, N.P.Engel Publisher, Kehl, 2004.

Većina odredaba o ljudskim pravima, citiranih u ovom odeljku, navodi se u većim ugovorima ljudskih prava kao prava koja se ne mogu derogirati, u bilo kojim okolnostima, a ti ugovori su široko ratifikovani.[7] Međutim, ovaj deo navodi i neka prava koja nisu navedena kao ona koja se ne derogiraju kao takva, u onim ugovorima, ne samo zato što se ta prava smatraju posebno važnim i za međunarodno humanitarno pravo i za ljudska prava, nego i zbog toga što ih sudska praksa iz oblasti ljudskih prava, u praksi smatra, u većini, pravima koja se ne derogiraju.

Treba zapaziti da je dosledna praksa ljudskih prava, od strane ugovornih organa, da se insistira na striktnom tumačenju odredaba o bilo kojim merama za derogiranje tokom vanrednog stanja, koje treba da bude ograničeno „na obim koji striktno zahtevaju preke potrebe situacije." Komitet za ljudska prava UN podvukao je da:

Ovaj zahtev se odnosi na trajanje, geografsko pokrivanje i materijalni obim vanrednog stanja i bilo koju meru derogacije kojoj se pribegava zbog vanrednog stanja....Prosta činjenica da dozvoljeno derogiranje posebne odredbe, samo po sebi, može da se pravda prekom potrebom situacije, ne otklanja zahtev da se posebne mere koje se preduzimaju, i koje prate derogiranje, moraju i dokazati kao nužne prekom potrebom situacije. U praksi, ovo će obezbediti da ni jedna odredba Pakta, iako valjano derogirana, neće biti potpuno neprimenljiva na ponašanje države članice.[8]

Evropski i Inter-američki sud za ljudska prava su zauzeli isti pristup kad su ispitivali mere derogacije posebnih prava, podvlačeći potrebu za obezbeđivanje da suština prava nije potpuno eliminisana, kao i potrebu za proporcionalnošću, tako da su mere samo one koje se striktno zahtevaju a ne više.[9] Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, u slučaju o ubistvima i nestancima tokom građanskog rata, potvrdila je da nije moguća derogacija po Afričkoj povelji o ljud-

7 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima ratifikovale su 152 države, Evropsku konvenciju o ljudskim pravima 45 država (npr. svi članovi Saveta Evrope), Afričku povelju o ljudskim pravima i pravima naroda 53 države (npr. svi članovi Afričke Unije) i Američku konvenciju o ljudskim pravima 25 država (npr. sve države članice Organizacije američkih država, osim Antigve i Barbuda, Bahama, Belizea, Kanade, Gvajane, Sent Kitsa i Nevisa, Santa Lučije, Sent Vinsenta i Grenadina i Sjedinjenih Država; Belize, Kanada, Gvajana, Sent Vinsent i Grenadini i Sjedinjene Države su, međutim, ratifikovale Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima). To znači da 34 nisu članice ni Pakta, ni jedne od regionalnih konvencija o ljudskim pravima (Antigva i Barbude, Bahami, Bahrein, Butan, Brunei, Kina, Kukova Ostrva, Kuba, Indonezija, Kazahstan, Kiribati, Laos, Malezija, Maldivi, Maršalova Ostrva, Mikronezija, Burma, Nauru, Naui, Oman, Pakistan, Palau, Papua Nova Gvineja, Katar, Sent Kits i Nevis, Santa Lučija, Samoa, Saudijska Arabija, Singapur, Solomonska Ostrva, Tonga, Tuvalu, Ujedinjeni Arapski Emirati i Vanuatu).

8 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima), 24. juli 2001, § 4.

9 Vidi, npr. Evropski sud za ljudska prava, *Fox, Campbell i Hartley,* Presuda, 30. avgust 1990, § 32; *Slučaj Lawless,* Presuda, 1. juli 1961, § 37; *Brannigan i McBride protiv UK,* Presuda, 25. maj 1993, §§ 43 i 61-65, *Aksoy protiv Turske,* Presuda, 18. decembar 1996, §§ 83-84; Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj Castillo Petruzzi i drugi,* Presuda, 30. maj 1999, § 109.

skim pravima i pravima naroda i da vlada ostaje odgovorna za osiguranje bezbednosti i slobode svojih državljana i za vođenje istrage o ubistvima.[10] U drugom slučaju, Komisija je potvrdila da nije bila moguća derogacija i pozvala se na član 27(2) Afričke povelje o ljudskim pravima i pravima naroda, koja utvrđuje da se prava „ostvaruju sa dužnom pažnjom u odnosu na prava drugih, kolektivnu bezbednost, moral i opšti interes." Komisija je dodala da ova odredba mora da se tumači tako da znači da „ograničenje mora da bude strogo proporcionalno i apsolutno neophodno, za prednosti koje ga prate. Najvažnije, ograničenje ne može da ugrozi pravo kao takvo, toliko da pravo samo postane prividno."[11]

Komitet UN za ljudska prava se, takođe, pozvao na zločine protiv čovečnosti i međunarodnog humanitarnog prava, da bi ustanovio nedopuštenost derogacije, čak i ako ljudska prava koja su u pitanju nisu navedena kao „prava koja se ne mogu derogirati". U pogledu zločina protiv čovečnosti, Komitet za ljudska prava je utvrdio da:

> Ako akcija vođena po ovlašćenju države, predstavlja osnovu za individualnu krivičnu odgovornost za zločin protiv čovečnosti, lica uključenih u tu akciju, član 4. Pakta se ne može koristiti kao opravdanje da je vanredno stanje izuzelo državu koja je u pitanju od njene odgovornosti u odnosu na to ponašanje. Stoga, nedavna kodifikacija zločina protiv čovečnosti ... u Rimskom statutu Međunarodnog krivičnog suda je relevantna za tumačenje člana 4. Pakta.[12]

U odnosu na međunarodno humanitarno pravo, Komitet za ljudska prava je utvrdio da:

> Zaštita u odnosu na derogaciju, kao što je sadržano u članu 4. Pakta, zasniva se na principima zakonitosti i vladavine prava ugrađenoj u Pakt kao celinu. Pošto su određeni elementi prava na fer suđenje izričito garantovani međunarodnim humanitarnim pravom tokom oružanog sukoba, Komitet nalazi da nema opravdanja za derogaciju ovih garancija tokom drugih vanrednih situacija. Mišljenje Komiteta je da principi zakonitosti i vladavine prava zahtevaju da se pravo na fer suđenje mora poštovati i tokom vanrednog stanja. Samo sud može da sudi i da osudi lice zbog krivičnog dela.[13]

Gornji komentari pokazuju kako međunarodno humanitarno pravo i pravo ljudskih prava osnažuju jedno drugo, ne samo sa bi se potvrdila pravila primenljiva u vreme sukoba, nego u svim situacijama.

10 Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Civil Liberties Organisation protiv čada,* Saopštenje br. 74/92, 18· redovna sednica, Praia, 11. oktobar 1995, *9.· godišnji izveštaj o aktivnosti,* §§ 21/22.

11 Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Constitutional Rights Project protiv Nigerije,* Saopštenje br. 140/94, 141/94 i 145/95, 26. redovna sednica, Kigali, 1-15. novembar 1999, *13. godišnji izveštaj o aktivnostima 1999-2000,* Doc. AHG/222 (XXIVI), Annex V, §§ 41-42.

12 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima), 24. juli 2001, § 12.

13 Komitet za ljudska prava, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima), 24. jula 2001, § 16.

Praksa država koja zahteva poštovanje ljudskih prava tokom oružanih sukoba

Postoji široka praksa država prema kojoj pravo ljudskih prava mora da se primenjuje tokom oružanih sukoba. Rezolucije usvojene na Međunarodnoj konferenciji o ljudskim pravima u Teheranu 1968. godine, kao i one koje je usvojila Generalna skupština UN iste godine upućuju na „ljudska prava u oružanom sukobu", dok se sadržaj rezolucija prvenstveno odnosi na međunarodno humanitarno pravo.[14] Međutim, ubrzo posle toga se promenio pristup. Rezolucija Generalne skupštine UN 2675 (XXV) na osnovu principa za zaštitu civilnog stanovništva u oružanim sukobima, usvojene 1970. godine, upućuje u svojoj preambuli na četiri Ženevske konvencije i, takođe, posebno na Četvrtu ženevsku konvenciju, kao i na „progresivni razvoj međunarodnog prava oružanog sukoba.". U svom prvom operativnom članu, rezolucija utvrđuje da „osnovna ljudska prava, kako su prihvaćena u međunarodnom pravu i propisana u međunarodnim instrumentima, nastavljaju da se potpuno primenjuju u situacijama oružanog sukoba."[15] Od tada, shvatanje da se i ljudska prava i međunarodno humanitarno pravo primenjuju u oružanim sukobima, potvrđeno je brojnim rezolucijama, koje osuđuje povrede obe ove grane prava u posebnim oružanim sukobima, i istraživanjima Ujedinjenih nacija povreda obe te grane prava u situacijama oružanih sukoba.

Povrede ljudskih prava su bile osuđene, na primer u kontekstu oružanih sukoba ili vojne okupacije u Avganistanu,[16] Iraku,[17] Sudanu,[18] Rusiji,[19] bivšoj

[14] Međunarodna konferencija o ljudskim pravima, Teheran, 12. maj 1968, Res. XXIII; Generalna skupština UN, Rez. 2444 (XXIII), 19. decembar 1968.

[15] Generalna skupština UN, Rez. 2675 (XXV), 9. decembar 1970. (usvojena sa 109 glasova za, ni jednim protiv i 8 uzdržanih), preambula i § 1.

[16] Generalna skupština UN, Rez. 52/145, 12. decembar 1997. (usvojena konsenzusom), § 2 („konstatuje sa dubokom zabrinutošću pojačanje oružanih neprijateljstava u Avganistanu") i § 3 („osuđuje povrede i prekršaje ljudskih prava i humanitarnog prava, uključujući pravo na život, slobodu i bezbednost lica, slobodu od mučenja i od drugih oblika svireposti, nehumanih ili degradirajućih postupaka ili kažnjavanja, slobodu mišljenja, izražavanja, vere, udruživanja i kretanja").

[17] Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1992/60, 3. mart 1992, preambula (§§ 3, 6. i 8), ukazujući posebno da je rezolucija vođena, *inter alia,* međunarodnim paktovima o ljudskim pravima i Ženevskim konvencijama od 1949, i izražava „duboku zabrinutost povodom teških povreda ljudskih prava i osnovnih sloboda tokom okupacije Kuvajta" i zapaža „sa velikom zabrinutošću informacije o posledicama koje ističu da tretman ratnih zarobljenika i pritvorenih civila nije u saglasnosti sa međunarodno prihvaćenim principima međunarodnog prava." Postoji slična izjava Generalne skupštine UN, Rez. 46/135, 17. decembra 1991.

[18] Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1996/73, 23. april 1996.

[19] Komisija za ljudska prava UN, Rez. 2000/58, 25. april 2000, preambula (§ 10) („potreba….da se poštuje međunarodno pravo ljudskih prava i humanitarno pravo u situacijama sukoba" i § 4 (pozivajući Rusiju da „hitno istraži navodne povrede ljudskih prava i povrede međunarodnog humanitarnog prava, izvršene u Republici čečeniji").

Jugoslaviji[20] i Ugandi.[21] Ujedinjene nacije su, takođe, sprovele istragu o povredama ljudskih prava, na primer, u vezi sa sukobima u Liberiji,[22] Siera Leoneu,[23] izraelskoj vojnoj okupaciji palestinskih teritorija,[24] iračkoj vojnoj okupaciji Kuvajta[25] i situaciji u Avganistanu, tokom i posle sovjetske okupacije.[26] Visoki komesar UN za ljudska prava, takođe, ima nacionalne kancelarije koje nadgledaju i promovišu poštovanje i ljudskih prava i humanitarnog prava u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[27]

Izveštaji o istragama o situaciji u Avganistanu od 1985. godine unapred i o situaciji u Kuvajtu, tokom iračke okupacije, kao i reakcije država na njih, su primeri prihvatanja simultane primenljivosti obe grane međunarodnog prava.

Različiti izveštaji specijalnog izvestioca UN za Avganistan upućuju na aspekte i ljudskih prava i humanitarnog prava, na primer, u izveštaju podnetom Komisiji UN za ljudska prava 1987. godine.[28] Ovaj izveštaj je prihvatila Komisija za ljudska prava UN, rezolucijom usvojenom konsenzusom, u kojoj se izražava zabrinutost da „vlasti Avganistana uz snažnu podršku stranih trupa, deluju.....bez bilo kakvog poštovanja za obaveze međunarodnog prava ljudskih prava koje su one prihvatile", izražavajući „svoju duboku zabrinutost o brojnim licima lišenim slobode, zbog zahteva da ostvare svoja osnovna ljudska prava i slobode, a njihovo lišavanje slobode je suprotno međunarodno priznatim standardima", konstatujući „sa zabrinutošću, da tako raširene povrede ljudskih prava....još izazivaju nas-

21 Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1998/75, 22. april 1998.

22 Generalni sekretar UN, Izveštaj o napretku UNOMIL, UN Doc. S/1996/47, 23. januar 1996.

23 Generalni sekretar UN, Izveštaj o napretku UNOMSIL, UN Doc. S/1998/750, 12.avgust 1998.

24 Komisija za ljudska prava UN , Rez. S-5/1, 19. oktobar 2000, § 6 (odlučio „da uspostavi … komisiju za istraživanje ljudskih prava.. da sakupi i pripremi informacije o povredama ljudskih prava i aktima koji predstavljaju teške povrede međunarodnog humanitarnog prava, od strane izraelske okupacione vlasti na okupiranim palestinskim teritorijama"). Njen prvi i poslednji član, u preambuli, posebno ukazuju na ugovore o ljudskim pravima i ugovore o humanitarnom pravu.

25 Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1991/67, 6. mart 1991, § 9 (specijalni izvestilac je dobio mandat da „ispita povrede ljudskih prava koje su tokom okupacije Kuvajta izvršile snage koje su izvršile invaziju i okupacione snage Iraka").

26 Ekonomski i socijalni savet UN, Odluka 1985/147, 30. maj 1985, usvajajući Rez. Komisije za ljudska prava UN 1985/38 od 13. maja 1985 „da proširi za jednu godinu mandat specijalnog izvestioca o pitanju ljudskih prava i osnovnih sloboda u Avganistanu i da od njega zahteva da izvesti Generalnu Skupštinu….i Komisiju [o ljudskim pravima] o stanju ljudskih prava u toj zemlji", ponovno objavljen u UN Doc. E/1985/85, 1985. Mandat je više puta obnovljen. Vidi UN Doc. A/52493, 16. oktobar 1997, u čijem je uvodu lista izveštaja koje je specijalni izvestilac za Avganistan podneo između 1985 i 1997.godine.

27 Na primer, terenska kancelarija u Santa Fe de Bogota, Kolumbija, ustanovljena sporazumom u novembru 1996. godine, koja ima mandat da nadgleda i da „promoviše poštovanje za ljudska prava i poštovanje ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava u Kolumbiji." (vidi www.unhchr.ch/htlm/menu2/5/colombia.htm).

28 Komisija za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac o stanju ljudskih prava u Avganistanu, Izveštaj, UN Doc. E/CN.4/1987/22, 19. februar 1987.

tanak velikih talasa izbeglica" i pozivajući „strane u sukobu da potpuno primenjuju principe i pravila međunarodnog humanitarnog prava".[29]

Izveštaj o iračkoj okupaciji Kuvajta istraživao je pitanja kao što su arbitrarna hapšenja, nestanci, pravo na život, pravo na hranu, pravo na zdravlje, u svetlu odredaba Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, ali i međunarodnog humanitarnog prava. Posebno, izveštaj tvrdi da „postoji konsenzus unutar međunarodne zajednice, da osnovna ljudska prava svih lica moraju da se poštuju i da budu zaštićena i u vreme mira i tokom perioda oružanog sukoba".[30] Rezolucije koje su usvojili Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN o stanju ljudskih prava u Kuvajtu, pod iračkom okupacijom, odaju priznanje izveštaju specijalnog izvestioca.[31]

Teritorijalno područje primene prava ljudskih prava

Većina ugovora ljudskih prava tačno navodi da njih primenjuju države članice, gde god imaju jurisdikciju. Međutim, treba zapaziti da su ugovorni organi i značajna praksa država ovo tumačili sa značenjem - gde god državni organi imaju efektivnu kontrolu.

Član 2. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima navodi da države treba da „poštuju i osiguraju svim pojedincima na svojoj teritoriji, koji su podvrgnuti pod njihovu jurisdikciju, prava priznata u važećem paktu." Praksa država je ovo široko tumačila. Posebno, specijalni izvestilac UN za iračku okupaciju Kuvajta, bio je instruisan od država da izvesti o povredama ljudski prava od strane Iraka u Kuvajtu, čak iako se ne bi moglo smatrati da je Kuvajt „njegova" teritorija", a nije bilo nikakvog formalnog priznanja jurisdikcije. Kao što je napred pomenuto, posebni izvestilac je analizirao primenu odredaba Pakta od strane Iraka u Kuvajtu i njegov izveštaj su pozdravile države.

Član 1. Evropske i Američke konvencije o ljudskim pravima tačno navodi da države članice konvencije primenjuju na lica pod njihovom jurisdikcijom. To su tumačili ugovorni organi u značenju „efektivne kontrole". U *Loizidou protiv Turske,* 1995. godine, u pogledu situacije u Severnom Kipru, Evropski sud za ljudska prava je utvrdio da je država članica obavezna da poštuje Konvenciju kada,

[29] Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1987/58, 11. mart 1987, §§ 2, 7, 9. i 10.

[30] Komisija za ljudska prava UN, UN Doc. E/CN.4/1992/26, 16. januar 1992, § 33; vidi i uvod u izveštaju koji su podneli Walter Kälin i Larisa Gabriel, koji sadrži spisak i analizira osnove za primenljivost i ljudskih prava i humanitarnog prava tokom oružanih sukoba i okupacije, ponovo objavljen u Walter Kälin (ed), *Human Rights in Times of Occupation: The Case of Kuwait,* Law Books in Europe, Berne, 1994.

[31] Generalna skupština UN, Rez. 46/135, 17. decembar 1991. (usvojena konsenzusom), § 2; UN Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1991/67, 6. mart 1991. (usvojena sa 41 glasom za, jednim protiv i bez uzdržanih), § 1.

kao posledicu vojne akcije, vrši efektivnu kontrolu na području van svoje nacionalne teritorije.[32]

U slučaju *Banković* protiv sedamnaest država NATO, Evropski sud je potvrdio da se Evropska konvencija primenjuje eksteritorijalno kad „država, kroz efektivnu kontrolu relevantne teritorije i svojih stanovnika van nje, zbog posledica vojne okupacije ili kroz prihvatanje, pozivanje ili prepuštanje vlade te teritorije, vrši svu ili deo javne vlasti koju bi normalno vršila ta vlada."[33] Isto merilo, efektivne kontrole, za procenu primenljivosti Inter-američke konvencije o ljudskim pravima u *Alejandre i drugi protiv Kube,* u kome Komisija navodi, uz prihvatanje, *Loizidou protiv Turske.*[34]

Pravilo 87: Prema civilima i licima *hors de combat* mora da se postupa humano.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Obaveza da se sa zarobljenicima postupa humano priznata je već u Lieberovom kodeksu, Briselskoj deklaraciji i Oksfordskom priručniku, a kodifikovana je u Haškom pravilniku.[35] Zahtev da se humano postupa sa civilima i licima *hors de combat* je predviđen u zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija, kao i u posebnim odredbama sve četiri Ženevske konvencije.[36] Ovaj zahtev oba Dopunska protokola, I i II, prepoznaju kao osnovnu garanciju.[37]

32 Evropski sud za ljudska prava, *Loizidou protiv Turske,* Prethodni prigovori, Presuda 23. mart 1995. godine, § 62.

33 Evropski sud za ljudska prava, *Banković protiv Belgije, the češke Republike, Danske, Francuske, Nemačke, Grčke, Mađarske, Islanda, Italije, Luksemburga, Holandije, Norveške, Poljske, Portugala, Španije, Turske i Ujedinjenog Kraljevstva* , Odluka o prihvatljivosti, 12. decembar 2001, § 71.

34 Inter-američka komisija za ljudska prava, Slučaj 11.589, *Alejandre i drugi protiv Kube,* Izveštaj br. 86/99, 29. septembar 1999. godine, §§ 24-25.

35 Lieberov kodeks, član 76. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 215); Briselska deklaracija, član 23(2) (*ibid,* §216); Oksfordski priručnik, član 63. (*ibid,* § 217); Haški pravilnik, član 4, stav drugi (*ibid,* § 206).

36 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (*ibid,* § 1); Prva ženevska konvencija, član 12, stav prvi (*ibid,* § 143); Druga ženevska konvencija, član 12, stav prvi (*ibid,* § 144); Treća ženevska konvencija, član 13. (*ibid,* § 208); Četvrta ženevska konvencija, čl. 5. i 27, stav prvi (*ibid,* §§ 82-83).

37 I Dopunski protokol, član 75(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 2); II Dopunski protokol, član 4(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3).

Zahtev za humanim postupanjem je predviđen u brojnim vojnim priručnicima.[38] Potvrđen je u nacionalnoj i međunarodnoj sudskoj praksi.[39]

Pravo ljudskih prava je, slično, zasnovano na principu humanog postupanja prema licima. Posebno, instrumenti prava ljudskih prava podvlače zahtev za humanim postupanjem i poštovanjem ljudskog dostojanstva lica lišenih slobode.[40] U svom Opštem komentaru člana 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Komitet za ljudska prava UN objavio je da se član 10, koji zahteva da se lica lišena slobode tretiraju humano i sa poštovanjem za nerazdvojivo dostojanstvo ljudske ličnosti, ne može derogirati i zbog toga je primenljiv u svako doba.[41]

Definicija humanog postupanja

Stvarno značenje „humanog postupanja" nije detaljno objašnjeno, iako neki tekstovi ukazuju na poštovanje „dostojanstva" lica ili na zabranu „zlostavljanja", u ovom kontekstu.[42] Zahtev za humanim postupanjem je prastari koncept. Uopšte-

38 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 9-10), Australije (*ibid,* §§ 11 i 92-93), Belgije (*ibid,* §§ 12 i 94), Benina (*ibid,* §§ 13 i 95), Burkine Faso (*ibid,* § 14), Kameruna (*ibid,* §§ 15-16), Kanade (*ibid,* § 17), Kolumbije (*ibid,* §§ 18-20), Konga (*ibid,* § 21), Hrvatske (*ibid,* § 22), Dominikanske Republike (*ibid,* § 23), Francuske (*ibid,* §§ 24-26), Nemačke (*ibid,* § 27), Indije (*ibid,* §28), Kenije (*ibid,* § 30), Madagaskara (*ibid,* § 31), Malija (*ibid,* § 32), Maroka (*ibid,* § 33), Holandije (*ibid,* §§ 34-35), Novog Zelanda (*ibid,* § 36), Nikaragve (*ibid,* § 37), Perua (*ibid,* § 38), Filipina (*ibid,* § 39), Rumunije (*ibid,* § 40), Rusije (*ibid,* § 41), Senegala (*ibid,* §§ 42-43), Švedske (*ibid,* § 44), Švajcarske (*ibid,* § 45), Togoa (*ibid,* § 46), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* 47) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 48-51) i izveštaj o praksi Izraela (*ibid,* § 29).

39 Vidi, npr. čile, Apelacioni sud u Santjagu, *Slučaj Videla* (*ibid,* § 57); Rusija, Ustavni sud, *Slučaj situacije u čečeniji* (*ibid,* § 58); MSP, *Slučaj Nikaragva (Meritum),* Presuda (*ibid,* § 69); MKTJ, *Slučaj Aleksovski,* Presuda (*ibid.,* § 70); Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 10.559 (Peru)* (*ibid,* § 71).

40 Vidi, Američka deklaracija o pravima i dužnostima čoveka, član XXV (*ibid,* § 218); Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 10. (*ibid,* § 211); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 5(1) (*ibid,* § 212); Evropska pravila o zatvoru, Pravilo 1. (*ibid,* § 219); Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Principe 1. (*ibid,* § 220); Osnovni principi za postupak prema zarobljenicima, stav 1. (*ibid,* § 221).

41 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 321).

42 Tekstovi koji upotrebljavaju „dostojanstvo" uključuju, npr. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 10(1) (*ibid,* § 211); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 5. (*ibid,* § 212); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 5; Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 1. (*ibid,* § 220); Osnovni principi za postupak prema zarobljenicima, stav 1. (*ibid,* § 221); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 8. (*ibid,* § 224); vojni priručnici Francuske (*ibid,* § 246), Nemačke (*ibid,* § 248), Perua (*ibid,* § 38) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 122 i 284); zakonodavstva Paragvaja (*ibid,* § 55) i Urugvaja (*ibid,* § 294); Komitet UN za ljudska prava, Opšti komentar br. 21 (član 10. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 330) i Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 321); MKTJ, *Slučaj Aleksovski* (*ibid,* § 70); MKCK, Saopštenje za štam-

no, to podrazumeva da detaljna pravila sadržana u međunarodnom humanitarnom pravu i pravu ljudskih prava izražavaju značenje „humanog postupanja". Pravila u odeljcima 33-39. sadrže specifične primene zahteva za humanim postupanjem prema određenim kategorijama lica: ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima, licima lišenim slobode, raseljenim licima, ženama, deci, starima, nesposobnima i nemoćnima. Međutim, ova pravila ne izražavaju, obavezno, puno značenje onoga što humano postupanje znači, pošto se taj pojam razvija kroz vreme, pod uticajem promena u društvu. To pokazuje, na primer, činjenica da se zahtev za humanim postupanjem pominje u međunarodnim instrumentima od sredine 19. veka, ali iz tog zahteva, od tada su se razvila detaljna pravila, i mogu se i dalje razvijati.

Pravilo 88: Nepovoljno razlikovanje u primeni međunarodnog humanitarnog prava, zasnovano na rasi, boji, polu, jeziku, veri ili ubeđenju, političkom ili drugom mišljenju, nacionalnom ili socijalnom poreklu, zdravlju, položaju po rođenju ili drugom položaju, ili bilo kom drugom sličnom kriterijumu, zabranjeno je.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana nepovoljne diskriminacije u postupanju prema civilima i licima *hors de combat* je izražena u zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija, kao i u Trećoj i Četvrtoj ženevskoj konvenciji.[43] Nju su priznali, kao osnovnu garanciju,

pu br. 01/47 (*ibid,* § 80). Tekstovi koji ukazuju na zabranu „zlostavljanja" uključuju, npr. Povelju MVS (Nirnberg), član 6. (*ibid,* § 982); vojni priručnik Rumunije (*ibid,* § 111); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1989/67, 1990/53, 1991/78 i 1992/68 (*ibid.,* § 311) i Rez. 1991/67 i 1992/60 (*ibid,* § 312); MKCK; Memorandum o poštovanju za međunarodno humanitarno pravo u Angoli (*ibid,* § 343) i Memorandum o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava od strane snaga koje učestvuju u operaciji Turquoise (*ibid,* § 344).

43 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (*ibid,* § 356); Treća ženevska konvencija, član 16; Četvrta ženevska konvencija, član 13.

Dopunski protokoli I i II.[44] Ona je sadržana u brojnim vojnim priručnicima.[45] Ona je podržana i zvaničnim izjavama i drugom praksom.[46]

Pojam „nepovoljnog razlikovanja" podrazumeva da, iako je diskriminacija između lica zabranjena, može se praviti razlika da bi se dao prioritet onima čije su potrebe za brigom najhitnije. U primeni ovog principa, ne može se praviti razlika prema ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima, po osnovu bilo kog kriterijuma, osim medicinskog (vidi Pravilo 110). Sledeća primena se može pronaći u članu 16. Treće ženevske konvencije, koji obezbeđuje da se prema svim zarobljenicima postupa jednako, „vodeći računa o odredbama ove konvencije koje se odnose na čin kao i na pol, i pod ogradom povlašćenog postupanja koje bi bilo priznato ratnim zarobljenicima s obzirom na njihovo zdravstveno stanje, njihovu starost ili njihove stručne sposobnosti."[47] Nema znakova da je nepovoljna diskriminacija zakonita u odnosu na neka pravila i ni jedna država nije tvrdila da postoji takav izuzetak.

Ekvivalent zabrani nepovoljne diskriminacije, u pravu ljudskih prava, je princip nediskriminacije. Zabrana diskriminacije u primeni prava ljudskih prava je uključena u Povelju Ujedinjenih nacija i u većinu ugovora o ljudskim pravima.[48] U pogledu mogućnosti derogacije prava na nediskriminaciju, Komitet za ljudska

44 I Dopunski protokol, član 75(1) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 368); II Dopunski protokol, član 4(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 370); vidi i I Dopunski protokol, preambula (*ibid,* § 366), član 9(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 367), član 69(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 462) i član 70(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 463); II Dopunski protokol, član 2(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* 369) i član 18(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 464).

45 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 385-386, 469, 499 i 554-555), Australije (*ibid,* §§ 387, 500-501 i 556), Belgije (*ibid,* §§ 388 i 502-503), Benina (*ibid,* §§ 389, 504 i 557), Bosne i Hercegovine (*ibid,* §§ 390 i 505), Burkine Faso (*ibid,* § 391), Kameruna (*ibid,* § 392), Kanade (*ibid,* §§ 393, 470-471, 506 i 558-559), Kolumbije (*ibid,* §§ 394-395), Konga (*ibid,* § 396), Hrvatske (*ibid,* § 507), Dominikanske Republike (*ibid,* § 508), Ekvadora (*ibid,* §§ 509 i 560), Salvadora (*ibid,* § 397), Francuske (*ibid,* §§ 398-399 i 510), Nemačke (*ibid,* §§ 472, 511 i 561-562), Izraela (*ibid,* §§ 400 i 512), Italije (*ibid,* §§ 473 i 513), Kenije (*ibid,* § 401), Madagaskara (*ibid,* § 402), Malija (*ibid,* § 403), Maroka (*ibid,* §§ 404 i 514), Holandije (*ibid,* §§ 405-406, 515-516 i 563), Novog Zelanda ((*ibid,* §§ 407, 474 i 564), Nikaragve (*ibid,* §§ 408, 475 i 517), Nigerije (*ibid,* §§ 518-519 i 565), Perua (*ibid,* § 409), Senegala (*ibid,* §§ 410-411), Španije (*ibid,* §§ 520 i 566), Švedske (*ibid,* §§ 412 i 476), Švajcarske (*ibid,* §§ 477, 521 i 567), Togoa (*ibid,* §§ 413, 522 i 508), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 414, 478-479, 523-524 i 569), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 415-417, 480-481, 525-527 i 570-572) i Jugoslavije (*ibid,* § 528).

46 Vidi, npr. izjave Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 534) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 440), praksu Iraka (*ibid,* § 438) i izveštaje o praksi Kine (*ibid,* § 487) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 441).

47 Treća ženevska konvencija , član 16.

48 Povelja UN, član 1(3) (cit. u Vol. II, CH. 32, § 355); Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 2(1) (*ibid,* § 359); Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, član 2(2) i 3. (*ibid,* §§ 362-363); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 14. (*ibid,* § 357); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 1(1) (*ibid,* §364); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 2. (*ibid,* § 372); Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, član 2. (*ibid,* §358); Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, član 2 (*ibid,* § 371); Konvencija o pravima deteta, član 2(1) (*ibid.,* § 373).

prava UN je utvrdio u svom Opštem komentaru člana 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima da:

Iako član 26. ili druge odredbe Pakta, koje se odnose na nediskriminaciju...nisu navedeni među odredbama koje se ne mogu derogirati, u članu 4. stav 2, postoje elementi ili aspekti prava na nediskriminaciju, koji se ne mogu derogirati ni pod kakvim okolnostima. Posebno, odredba člana 4. stav 1. mora da se poštuje, ako se pravi bilo kakva razlika među licima, kad se pribegava merama iz Pakta koje se derogiraju.[49]

Član 4(1) Pakta propisuje da mere derogacije na osnovu njega ne mogu da uključe „diskriminaciju isključivo na osnovu rase, boje, pola, jezika, vere ili društvenog porekla".[50] Iako je diskriminacija po osnovu političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog porekla, imovine, statusa pri rođenju ili drugog statusa zabranjena članom 2(1) Pakta, ovi osnovi nisu navedeni u članu 4(1) koji se bavi derogacijom.[51] Značajno je, međutim, da Dopunski protokoli zabranjuju diskriminaciju na temelju političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog porekla, zdravlja, statusa pri rođenju ili drugog statusa i tako priznaju da se od zabrane diskriminacije na tim osnovima ne može osloboditi, čak i u toku oružanih sukoba.[52] Isti je pristup i Afričke povelje o ljudskim pravima i pravima naroda i Konvencije o pravima deteta, koje zabranjuju diskriminaciju na osnovu političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog porekla, imovine, statusa pri rođenju ili drugog statusa i ne dozvoljavaju bilo kakvu derogaciju.[53]

Aparthejd

Prema I Dopunskom protokolu, „sprovođenje aparthejda i ostalih nehumanih i degradirajućih postupaka koji vređaju lično dostojanstvo, na bazi rasne diskriminacije" predstavlja tešku povredu.[54] Ovo pravilo je objavljeno u nekoliko vojnih priručnika.[55] Zakonodavstvo mnogih država sadrži ovo

49 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 450).

50 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 4(1) (*ibid,* § 360); vidi i Američku konvenciju o ljudskim pravima, član 27(1), koji sadrži sličnu odredbu (*ibid,* § 365).

51 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 2(1) (*ibid,* § 359) i član 4(1) (*ibid,* § 360).

52 II Dopunski protokol, preambula (*ibid,* § 366), član 9(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 367) i član 75(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 368); II Dopunski protokol, član 2(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 369) i član 4(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 370).

53 Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 2 (*ibid,* § 372); Konvencija o pravima deteta, član 2(1) (*ibid,* § 373).

54 I Dopunski protokol, član 85(4)(c) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 584).

55 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 589), Kanade (*ibid,* § 590), Nemačke (*ibid,* § 592), Italije (*ibid,* § 593), Holandije (*ibid,* § 594), Novog Zelanda (*ibid,* § 595), Južne Afrike (*ibid,* § 597), Španije (*ibid,* § 598) i Švajcarske (*ibid,* § 599).

pravilo.[56] Pored toga, aparthejd predstavlja zločin protiv čovečnosti, prema nekoliko međunarodnih ugovora i drugih instrumenata.[57] Zakonodavstvo nekoliko država takođe zabranjuje aparthejd kao zločin protiv čovečnosti.[58]

Pravilo 89: Ubistvo je zabranjeno.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenjivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana ubistva civila je poznata već u Lieberovom kodeksu.[59] Ubistvo civila i ratnih zarobljenika uključeno je, kao ratni zločin, u Povelju Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu.[60] Zajednički član 3. Ženevskih konvencija zabranjuje „povrede koje se nanose životu i telesnom integritetu, naročito sve vrste ubistava" civila i lica *hors de combat*.[61] Sve četiri Ženevske konvencije navode sve vrste „namernog ubistva" zaštićenih lica kao teške povrede.[62] Zabranu ubistva, kao osnovnu garan-

56 Vidi, npr. zakonodavstvo Jermenije (*ibid,* § 600), Australije (*ibid,* §§ 601-602), Azerbejdžana (*ibid,* § 603), Belgije (*ibid,* § 604), Bugarske (*ibid,* § 605), Kanade (*ibid,* § 607), Kolumbije (*ibid,* § 609), Kukovih Ostrva (*ibid,* § 611), Kipra (*ibid,* § 612), češke Republike (*ibid,* § 613), Gruzije (*ibid,* § 615), Mađarske (*ibid,* § 616), Irske (*ibid,* § 617), Moldavije (*ibid,* § 621), Holandije (*ibid,* § 622), Novog Zelanda (*ibid,* § 623), Nigera (*ibid,* § 626), Norveške (*ibid,* § 627), Perua (*ibid,* § 628), Slovačke (*ibid,* § 629), Španije (*ibid,* § 630), Tadžikistana (*ibid,* § 631), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 633) i Zimbabvea (*ibid,* § 635); vidi i nacrte zakonodavstva Salvadora (*ibid,* § 614), Jordana (*ibid,* § 618), Libana (*ibid,* 619) i Nikaragve (*ibid,* § 625).

57 Međunarodna konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina aparthejda, član I (*ibid,* § 583); MSP, Statut, član 7(1)(j) (*ibid,* § 585); UNTAET Pravilnik 2000/15, Poglavlje 6(1)(j) (*ibid,* § 588).

58 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 602), Kanade (*ibid,* § 608), Konga (*ibid,* § 610), Malija (*ibid,* § 620), Novog Zelanda (*ibid,* § 624) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 634); vidi i nacrte zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 606) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 632).

59 Lieberov kodeks, čl. 23 i 44. (*ibid,* §§ 678-679)

60 Povelja MVS (Nirnberg), član 6(b) (*ibid,* § 564).

61 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (*ibid,* § 655).

62 Prva ženevska konvencija, član 50. (*ibid,* § 662); Druga ženevska konvencija, član 51. (*ibid,* § 662); Treća ženevska konvencija, član 130. (*ibid,* § 662); Četvrta ženevska konvencija, član 147. (*ibid,* § 662).

ciju poznaju i Dopunski protokoli I i II.[63] Ubistvo je određeno kao zločin i prema Statutu Međunarodnog krivičnog suda u odnosu i na međunarodne, i na nemeđunarodne oružane sukobe, i prema statutima međunarodnih krivičnih tribunala za Jugoslaviju i Ruandu, kao i Specijalnog suda za Siera Leone.[64]

Zabrana ubijanja civila i lica *hors de combat* je objavljena u brojnim vojnim priručnicima.[65] Ona je sadržana i u zakonodavstvu velikog broja država.[66] Ova zabrana je snažno potvrđena u nacionalnoj i međunarodnoj sudskoj praksi.[67] Štaviše, ona je podržana zvaničnim izjavama i drugom praksom.[68]

63 I Dopunski protokol, član 75(2)(a) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 669); II Dopunski protokol, član 4(2)(a) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 670).

64 Statut MKS, član 4(a)(i) i (c)(i) (*ibid,* § 675 i 676); MKTJ, Statut, član 2(a) (*ibid,* § 695); MKTR Statut, član 4(a) (*ibid,* § 696); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 3(a) (*ibid,* § 677).

65 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 702-703), Australije (*ibid,* § §§ 704-705), Belgije (*ibid,* § 706), Benina (*ibid,* § 707), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 708), Burkine Faso (*ibid,* § 709), Kameruna (*ibid,* §§ 710-711), Kanade (*ibid,* § 712), Kolumbije (*ibid,* §§ 713-715), Konga (*ibid,* § 716), Hrvatske (*ibid,* §§ 717-718), Ekvadora (*ibid,* § 719), Salvadora (*ibid,* § 720), Francuske (*ibid,* §§ 721-724), Nemačke (*ibid,* §§ 725-726), Mađarske (*ibid,* § 727), Izraela (*ibid,* § 728), Italije (*ibid,* § 729), Kenije (*ibid,* § 730), Južne Koreje (*ibid,* § 731), Madagaskara (*ibid,* § 732), Malija (*ibid,* § 733), Maroka (*ibid,* § 734), Holandije (*ibid,* § 735), Novog Zelanda (*ibid,* § 736), Nikaragve (*ibid,* § 737), Nigerije (*ibid,* §§ 738-740), Perua (*ibid,* §§ 741-742), Filipina (*ibid,* § 743), Rumunije (*ibid,* § 744), Rusije (*ibid,* § 745), Senegala (*ibid,* §§ 746-747), Južne Afrike (*ibid,* § 748), Španije (*ibid,* § 749), Švajcarske (*ibid,* §§ 750-751), Togoa (*ibid,* § 752), Ugande (*ibid,* § 753), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 755-756) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 757-761).

66 Vidi, npr. zakonodavstvo (*ibid,* §§ 762-853).

67 Vidi, npr. Australia, Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Ohashi i Slučaj Baba Masao* (*ibid,* § 854); Belgija, Vojni sud u Briselu, *Slulaj narednika W,* (*ibid,* § 855); čile, Apelacioni sud u Santjagu, *Slučaj Widela* (*ibid,* § 856); Kina, Vojni sud za ratne zločine Ministarstva odbrane u Nankingu, *Slučaj Takashi Sakai* (*ibid,* § 854); Kolumbija, Ustavni sud, *Ustavni slučaj br. C-225/95* (*ibid,* § 857); Izrael, Okružni sud u Jerusalimu i Vrhovni sud, *Slučaj Eichmann (ibid,* § 854); Holandija, Privremeni vojni sud u Makasaru, *Slučaj Motomura* (*ibid,* § 854); Holandija, Privremeni vojni sud u Makasaru, *Slučaj Notomi Sueo* (*ibid,* § 854), Holandija, Privremeni vojni sud u Amboini, *Slučaj Motosuke* (*ibid,* § 854); Holandija, Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Silbertanne murders* (*ibid,* § 854) i *Slučaj Burghof* (*ibid,* § 854); Holandija, Specijalni sud (ratni zločini) u Arnhemu, *Slučaj Enkelstroth* (*ibid,* § 854); Norveška, Apelacioni sud, *Slučaj Bruns* (*ibid,* § 854) i *Slučaj Hans* (*ibid,* § 854); Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud u Almelu, *Slučaj Sandrock* (*ibid,* § 854); Sjedinjene Države, Vojna komisija u Rimu, *Slučaj Dostler* (*ibid,* § 854); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj List (Hostages Trial)* (*ibid,* § 854); Sjedinjene Države, Vojna komisija na Dalekom istoku, *Slučaj Jaluit Attol* (*ibid,* § 858); Sjedinjene Države, Apelacioni vojni sud, *Slučaj Schultz* (*ibid,* § 859); MSP, *Slučaj Nikaragva (Meritum)*, Presuda (*ibid,* § 925); MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (*ibid,* § 926); MKTR, *Slučaj Ntakirutimana,* Izmenjena presuda (*ibid,* § 927); MKTJ, *Slučaj Tadić,* Zahtev za prethodno pitanje, Druga izmenjena optužnica i presuda (*ibid,* §§ 928-930); *Slučaj Mrkšić,* Inicijalna optužnica i preispitana optužnica (*ibid,* § 931), *Slučaj Erdemović,* Osuđujuća presuda, Presuda po žalbi i dopunska osuđujuća presuda (*ibid,* § 932), *Slučaj Delalić,* Presuda (*ibid,* § 933), *Slučaj Jelisić,* Presuda (*ibid,* § 934), *Slučaj Kupreškić,* Presuda (*ibid,* § 935), *Slučaj Blaškić,* Presuda (*ibid,* § 936) i *Slučaj Kordić i čerkez,* Prva izmenjena optužnica i presuda (*ibid,* § 937); Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 6 (član 6. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 938); Komitet za ljudska prava UN, *Camargo protiv Kolumbije* (*ibid,* § 939); Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Civil Liberties Organisation protiv čada* (*ibid,* § 940); Evropska komisija za ljudska prava, *Dujardin*

Navodne povrede ovog pravila su dosledno osuđivale države i međunarodne organizacije, na primer, Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN, u odnosu na sukobe u Avganistanu, Burundiju i bivšoj Jugoslaviji.[69] Optužbe o takvim povredama su poricale i države koje su bile u pitanju, na primer, tokom iransko-iračkog rata.[70]

MKCK je u brojnim prilikama osudio ubijanja civila i lica *hors de combat,* tvrdeći da je takvo ponašanje zabranjeno međunarodnim humanitarnim pravom.[71]

Ubistvo civila i lica *hors de combat* je zabranjeno i međunarodnim pravom ljudskih prava, mada u različitim terminima. Ugovori ljudskih prava zabranjuju „arbitrarno lišavanje prava na život".[72] Ova zabrana se ne može derogirati po ovim ugovorima i zato je primenljiva u svako doba.[73] U svojim izjavama pred Međunarodnim sudom pravde, u *Slučaju nuklearnog oružja* i *Slučaju nuklearnog*

i drugi protiv Francuske (*ibid,* § 941); Evropski sud za ljudska prava, *McCann i drugi protiv UK* (*ibid,* § 942), *Ergi protiv Turske* (*ibid,* § 943), *Yasa protiv Turske* (*ibid,* § 943), *Kurt protiv Turske* (*ibid,* § 944), *Kaya protiv Turske* (*ibid,* § 945), *Avsar protiv Turske* (*ibid,* § 946) i *K.-H.W. protiv Nemačke* (*ibid,* 947); Inter-američka komisija za ljudska prava, Rezolucija usvojena na zasedanju 1968(*ibid,* § 948), i *Slučaj 10.284 (Salvador)* (*ibid,* § 950), *Slučaj 10.287 (Salvador)* (*ibid,* § 951), Izveštaj o stanju ljudskih prava u Peruu (*ibid,* § 952), *Case 11.137 (Argentina)* (*ibid,* § 953) i *Slučaj Ríofrío masakra (Kolumbija)* (*ibid,* § 954); Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj Velásquez Rodríguez* (*ibid,* § 955) i *Slučaj Neira Alegria i drugi* (*ibid,* § 956).

68 Vidi, npr. izjave Bocvane (*ibid,* § 860), Brazila (*ibid,* § 861), Kine (*ibid,* § 863), Kolumbije (*ibid,* §§ 864-865), Kostarike (*ibid,* § 866), Egipta (*ibid,* 867), Indonezije (*ibid,* § 870), Izraela (*ibid,* § 871), Malezije (*ibid,* § 872), Meksika (*ibid,* § 873), Naurua (*ibid,* § 874), Holandije (*ibid,* § 875), Nigerije (*ibid,* § 877), Omana (*ibid,* § 878), Katara (*ibid,* § 879), Rusije (*ibid,* § 880), Ruande (*ibid,* § 882), Južne Afrike (*ibid,* § 884) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 886-887 i 889), praksu Kine (*ibid,* § 862), Francuske (*ibid,* § 869) i Ruande (*ibid,* § 883) i izveštaje o praksi Nigerije (*ibid,* § 876) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 890).

69 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 827 (*ibid,* § 896), Rez. 1019 (*ibid,* § 897), i Rez. 1072 (*ibid,* § 898); Generalna skupština UN, Rez. 50/193 (*ibid,* § 902); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1989/67, 1991/78 i 1992/68 (*ibid,* § 904)

70 Vidi izveštaj o praksi Irana i Iraka (*ibid,* § 916).

71 Vidi, npr. MKCK, *Godišnji izveštaj 1982.* (*ibid,* § 958), Sukob između Iraka i Irana i: MKCK Apel (*ibid,* § 959), Memorandum o primenljivosti međunarodnog humanitarnog prava (*ibid.,* § 961), Apel u prilog civila u Jugoslaviji (*ibid,* § 962), Saopštenje za štampu br. 94/16 (*ibid,* § 964), Memorandum o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava u Angoli (*ibid,* § 965), Memorandum o usaglašavanju sa međunarodnim humanitarnim pravom snaga koje učestvuju u operaciji Turquoise (*ibid,* § 966) i Saopštenje za štampu br. 01/47 (*ibid,* § 969).

72 Vidi Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 6(1) (*ibid,* § 666); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 4. (*ibid,* § 667); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 4. (*ibid,* § 671). Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 2. (*ibid,* § 664), ne koristi termin „arbitrarno", ali određuje opšte pravo na život i daje iscrpnu listu kad lišavanje prava na život može da bude zakonito.

73 Vidi Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 4(2) (*ibid,* § 666); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 27(2) (*ibid,* § 667); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 15(2) (*ibid,* § 664). Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda ne dopušta bilo kakvo derogiranje svojih odredaba u vanrednom stanju, a član 15. Evropske konvencije predviđa da pravo na život ne može da se derogira, osim kao „zakoniti akt rata" u situaciji koja se računa kao oružani sukob.

oružja (SZO), nekoliko država, koje u to vreme nisu bile članice glavnih ugovora ljudskih prava, podvukle su osnovni karakter prava na život koje se ne može derogirati.[74]

Zabrana „arbitrarnog lišavanja prava na život" po pravu ljudskih prava, međutim, obuhvata i da nezakonito ubijanje u vođenju neprijateljstava, npr, ubijanje civila i lica *hors de combat koja nisu* u vlasti strane u sukobu, nije opravdano po pravilima o vođenju neprijateljstava. U svom savetodavnom mišljenju u *Slučaju nuklearnog oružja,* Međunarodni sud pravde je utvrdio da „provera šta je arbitrarno lišavanje života, međutim, ostaje da se odredi primenjivim *lex specialis,* odnosno, pravom primenljivim u oružanom sukobu, koje je namenjeno da uređuje vođenje neprijateljstava.".[75] Kao što je razmatrano u delovima koji se bave vođenjem neprijateljstava, nezakonita ubijanja mogu da proizlaze iz direktnog napada na civile (vidi Pravilo 1), iz nediskriminatornog napada (vidi Pravilo 11) ili iz napada protiv vojnih ciljeva koji izazivaju suvišne gubitke civilnih života (vidi Pravilo 14), koji su svi zabranjeni pravilima o vođenju neprijateljstava.

Inter-američka komisija o ljudskim pravima takođe koristi međunarodno humanitarno pravo kao metod tumačenja prava na život tokom neprijateljstava u situacijama koje se računaju kao oružani sukob.[76] Međutim, u drugim slučajevima, organi ljudskih prava su direktno primenjivali pravo ljudskih prava, bez upućivanja na međunarodno humanitarno pravo, u proceni da li su postojale povrede prava na život tokom neprijateljstava.[77] U brojnim slučajevima koji se odnose na nemeđunarodne oružane sukobe ili ozbiljne unutrašnje nemire (uključujući one u kojima su korišćene vojne snage), Komitet za ljudska prava UN, Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, Evropski sud za ljudska prava, Inter-američka komisija za ljudska prava i Inter-američki sud za ljudska prava su podvukli potrebu za preduzimanjem odgovarajućih mera predostrožnosti, za ograničavanje upotrebe sile na stepen koji je strogo neophodan i za preduzimanje istraga u slučaju sumnjivih smrti, da bi se osiguralo da gubici života nisu „arbitrarni".[78]

74 Vidi izjave pred MSP u *Slučaju nuklearnog oružja* i *Slučaju nuklearnog oružja (SZO),* Indonezije (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 870), Malezije (*ibid,* § 872), Meksika (*ibid,* § 873), Naurua (*ibid,* § 874) i Katara (*ibid,* § 879).

75 MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (*ibid,* § 926).

76 Vidi Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 11.137 (Argentina)* (*ibid,* § 953) i *Slučaj Ríofrio masakra (Columbija)* (*ibid,* § 954).

77 Vidi, npr. Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Civil Libertaties Organisation protiv čada* (*ibid,* § 940); Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 6724 (Salvador)* (*ibid,* § 950) i *Slučaj 10.284 (Salvador)* (*ibid,* § 950).

78 Vidi, Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 6 (član 6. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 938) i *Camargo protiv Kolumbije* (*ibid,* § 939); Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Civil Liberties Organisation protiv čada* (*ibid,* § 940); Evropski sud za ljudska prava, *McCann i drugi protiv UK* (*ibid,* § 942), *Ergi protiv Turske* (*ibid,* § 943) i *Yasa protiv Turske* (*ibid,* § 943); Inter-američka komisija za ljudska prava, Izveštaj o stanju ljudskih prava u Peruu (*ibid,* § 952); Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj Neira Alegría i drugi* (*ibid,* § 956). Pravosudna ili kvazi-pravosudna praksa koja potvrđuje potrebu za istragom sumnjivih smrti, i

Pravilo 90: Zabranjeni su tortura, surovo ili nehumano postupanje i nasilje nad ljudskim dostojanstvom, posebno ponižavajući i degradirajući postupci,.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana torture je bila poznata već u Lieberovom kodeksu.[79] Povelja Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu uključuje „maltretiranje" civila i ratnih zarobljenika kao ratni zločin.[80] Zajednički član 3. Ženevskih konvencija zabranjuje „surovo postupanje i torturu" i „nasilje nad ljudskim dostojanstvom, posebno ponižavajuće i degradirajuće postupanje" prema civilima i licima *hors de combat*.[81] Tortura i surovo postupanje su zabranjeni i posebnim odredbama sve četiri Ženevske konvencije.[82] Pored toga, „tortura ili nehumano postupanje" i „namerno izazivanje velike patnje ili ozbiljnih povreda telu i zdravlju" predstavljaju teške povrede Ženevskih konvencija i to su ratni zločini po Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[83] Zabrana torture i nasilja nad ličnim dostojanstvom, posebno ponižavajuće i degradirajuće postupanje, priznata je kao osnovna garancija za civile i lica *hors de combat* u Dopunskim protokolima I i II.[84] Tortura, surov tretman i nasilje nad ličnim dostojanstvom, posebno ponižavajuće i degradirajuće

onih u situacijama oružanog sukoba, uključuje: Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 6 (član 6.Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (*ibid,* § 938); Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Civil Liberties Organisation protiv čada* (*ibid,* § 940); Evropski sud za ljudska prava, *Kaya protiv Turske* (*ibid,* § 945) i *Avsar protiv Turske* (*ibid,* § 946); Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj Velásquez Rodríguez* (*ibid,* § 955).

79 Lieberov kodeks, član 16. (*ibid.,* § 1010).

80 Povelja MVS (Nirnberg), član 6(b) (*ibid.,* § 982).

81 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (*ibid.,* § 984).

82 Prva ženevska konvencija, član 12. stav 2. („tortura") (*ibid,* 985); Druga ženevska konvencija, član 12. stav 2. („tortura") (*ibid,* § 986); Treća ženevska konvencija, član 17. četvrti stav („fizička ili mentalna tortura") (*ibid,* § 987), član 87. stav treći („tortura ili surovost") (*ibid,* § 988) i član 89. („nehumano, brutalno ili opasno" disciplinsko kažnjavanje) (*ibid,* § 989); Četvrta ženevska konvencija, član 32. („tortura" i „druge mere brutalnosti") (*ibid,* § 990).

83 Prva ženevska konvencija, član 50. (*ibid,* § 991); Druga ženevska konvencija, član 51. (*ibid,* § 991); Treća ženevska konvencija, član 130. (*ibid,* § 991); Četvrta ženevska konvencija, član 147. (*ibid,* § 991); Statut MKS, član 8(2)(a)(ii) i (iii) i (c)(i) (*ibid,* § 1006-1007).

84 Dopunski protokol I, član 75(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 996); Dopunski protokol II, član 4(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 997).

postupanje, predstavljaju ratne zločine u nemeđunarodnim oružanim sukobima po statutima Međunarodnog krivičnog suda, Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[85]

Zabrana torture, surovo ili nehumano postupanje i nasilje nad ličnim dostojanstvom, sadržani su u brojnim vojnim priručnicima.[86] Ova zabrana je objavljena i u zakonodavstvu velikog broja država.[87] Ona je podržana u nacionalnoj sudskoj praksi[88] kao i u međunarodnoj sudskoj praksi.[89] Ona je podržana i zvaničnim izjavama i drugom praksom.[90] Sudska praksa Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u *Slučaju Furundžija* i *Slučaju Kunarac* obezbeđuje sledeći dokaz običajne prirode zabrane torture i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[91]

85 Statut MKS, član 8(2)(c)(i) i (ii) (*ibid,* §§ 1007-1008); Statute MKTR, član 4(a) i (e) (*ibid.,* § 1028); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 3(a) i (e) (*ibid.,* § 1009).

86 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 1039-1040), Australije (*ibid,* §§ 1041-1042), Belgije (*ibid,* §§ 1043-1044), Benina (*ibid,* § 1045), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 1046), Burkine Faso (*ibid,* § 1047), Kanade (*ibid,* §§ 1048-1049), Kine (*ibid,* § 1050), Kolumbije (*ibid,* §§ 1051-1052), Konga (*ibid,* § 1053), Hrvatske (*ibid,* §§ 1054-1055), Dominikanske Republike (*ibid,* §1056), Ekvadora (*ibid,* § 1057), Salvadora (*ibid,* §§ 1058-1059), Francuske (*ibid,* §§ 1060-1063), Nemačke (*ibid,* § 1064), Mađarske (*ibid,* § 1065), Indije (*ibid,* § 1066), Indonezije (*ibid,* §§ 1067-1068), Izraela (*ibid,* § 1069), Italije (*ibid,* § 1070), Kenije (*ibid,* § 1071), Madagaskara (*ibid,* § 1072), Malija (*ibid,* § 1073), Maroka (*ibid,* § 1074), Holandije (*ibid,* § 1075), Novog Zelanda (*ibid,* § 1076), Nikaragve (*ibid,* § 1077), Nigerije (*ibid,* §§ 1078-1079), Perua (*ibid,* § 1080), Filipina (*ibid,* §§ 1081-1082), Rumunije (*ibid,* § 1083), Rusije (*ibid,* § 1084), Senegala (*ibid,* §§ 1085-1086), Južne Afrike (*ibid,* § 1087), Španije (*ibid,* § 1088), Švedske (*ibid,* §§ 1089-1090), Švajcarske (*ibid,* § 1091), Togoa (*ibid,* § 1092), Ugande (*ibid,* § 1093), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 1094-1095) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 1096-1100).

87 Vidi, npr. zakonodavstvo (*ibid,* §§ 1101-1215).

88 Vidi, npr. Australija, Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Baba Masao* (*ibid,* § 1216); Australija, Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Tanaka Chuichi* (*ibid,* § 1217), Bosna i Hercegovina, Kantonalni sud u Tuzli, *Slučaj Drago* (*ibid,* § 1218); Kanada, Apelacioni vojni sud, *Slučaj Brocklebank* (*ibid,* 1219); čile, Apelacioni sud u Santjagu, *Slučaj Benado Medwinsky* (*ibid,* § 1220); čile, Apelacioni sud u Santjagu, *Slučaj Videla* (*ibid,* § 1221); Kina, Vojni sud za ratne zločine Ministarstva odbrane u Nankingu, *Slučaj Takashi Sakai* (*ibid,* § 1216); Kolumbija, Ustavni sud, *Ustavni slučaj br. C-225/95* (*ibid,* 1222); Izrael, Okružni sud u Jerusalimu, *Slučaj Eichmann* (*ibid,* § 1216); Izrael, Vrhovni sud, *Slučaj Eichmann* (*ibid,* 1223); Izrael, Viši sud, *Slučaj Službe opšte bezbednosti* (*ibid,* § 1224); Holandija, Privremeni vojni sud u Makasaru, *Slučaj Motomura* (*ibid,* § 1216) i *Notomi Sueo case* (*ibid,* § 1216), Norveška, Apelacioni sud, *Bruns case* (*ibid,* § 1216); Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud u Hanoveru, *Slučaj Heering* (*ibid,* § 1225); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj List (Suđenje zbog talaca)* (*ibid,* § 1216); Sjedinjene Države, Okružni sud Istočnog okruga u Njujorku, *Slučaj Filartiga* (*ibid,* § 1226).

89 Vidi, npr. MSP, *Slučaj Nikaragva (Meritum),* Presuda (*ibid,* § 1278); MKTJ, *Slučaj Tadić,* Druga izmenjena optužnica i presuda (*ibid,* § 1279), *Slučaj Mrkšić,* Inicijalna optužnica (*ibid,* § 1280), *Slučaj Delalić,* Presuda (*ibid,* 1281), *Slučaj Furundžija,* Presuda (*ibid,* 1282), *Slučaj Jelisić,* Presuda (*ibid,* § 1283), *Slučaj Kupreškić,* Presuda (*ibid,* § 1284), *Slučaj Blaškić,* Presuda (*ibid,* § 1285), *Slučaj Kunarac,* Presuda (*ibid,* § 1286) i *Slučaj Kordić i čerkez,* Presuda (*ibid,* § 1287).

90 Vidi, npr. izjave Egipta (*ibid,* § 1230), Holandije (*ibid,* § 1233) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 1234-1238) i praksu Azerbejdžana (*ibid,* § 1228), Kine (*ibid,* § 1229), Francuske (*ibid,* § 1231) i Jugoslavije (*ibid,* § 1241).

91 MKTJ, *Slučaj Furundžija,* Presuda (*ibid,* § 1282) i *Slučaj Kunarac,* Presuda (*ibid,* § 1286).

Slučajevi torture, surovog ili nehumanog postupanja, bilo u međunarodnim bilo u nemeđunarodnim oružanim sukobima, na isti način su osudili Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN, kao i regionalne organizacije i Međunarodne konferencije Crvenog krsta i Crvenog polumeseca.[92] Takve optužbe su, generalno, poricale vlasti koje su bile u pitanju.[93]

Zabrana torture i surovog, nehumanog ili degradirajućeg postupanja ili kažnjavanja se može naći u opštim ugovorima ljudskih prava,[94] kao i u posebnim ugovorima, koji zahtevaju da se sprečava i kažnjava ova praksa.[95] Ova zabrana se ne može derogirati prema ovim instrumentima.

Definicija torture

Elementi zločina za Međunarodni krivični sud predviđaju da se ratni zločin torture sastoji od nanošenja „teškog fizičkog ili psihičkog bola ili patnje" sa namerom, kao što je „obezbeđivanje informacija ili priznanja, kažnjavanja, zastrašivanja ili zbog bilo kog drugog razloga zasnovanog na diskriminaciji bilo koje vrste".[96] Nasuprot pravu ljudskih prava, npr. članu 1. Konvencije protiv torture, Elementi zločina ne zahtevaju da takav bol ili patnja budu naneseni „od strane ili na podstrekivanje ili uz saglasnost ili pristanak javnog službenika ili drugog lica koje deluje u službenom svojstvu."

U svom ranom stepenu, u *Slučaju Delalić* i *Furundžija*, 1998. godine, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je smatrao da definicija sadržana u članu 1. Konvencije protiv torture treba da bude deo običajnog međunarodnog prava primenljivog u oružanom sukobu.[97] U svom sledećem slučaju, *Slučaju*

92 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 674 (*ibid,* § 1248), Rez. 770 (*ibid,* § 1249), Rez. 771 (*ibid,* § 1250) i Rez. 1072 (*ibid,* § 1251); Generalna skupština UN, Rez. 2547 (XXIV) (*ibid,* § 1253), Rez. 3103 (XXVIII) (*ibid,* § 1253), Rez. 3318 (XXIX) (*ibid,* § 1254), Rez. 34/93 H (*ibid,* § 1253), Rez. 41/35 (*ibid,* § 1253), Rez. 50/193 (*ibid,* § 1255) i Rez. 53/164 (*ibid,* 1256); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1989/67 (*ibid,* § 1257), Rez. 1990/53 (*ibid,* § 1257), Rez. 1991/67 (*ibid,* § 1258), Rez. 1991/78 (*ibid,* § 1257), Rez. 1992/60 (*ibid,* § 1258), Rez. 1992/68 (*ibid,* § 1257), Rez. 1994/72 (*ibid,* § 1259), Rez. 1996/71 (*ibid,* 1260) i Rez. 1996 (*ibid,* § 1261); 21. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XI (*ibid,* § 1270); 23. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XIV (*ibid,* § 1271); 24. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XIV (*ibid,* § 1272); 25. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. X (*ibid,* § 1273).

93 Vidi, npr. izveštaj o praksi u MKCK arhivskim dokumentima (*ibid,* §§ 1243-1244 i 1246-1247).

94 Vidi, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 7. (*ibid,* § 993); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 3. (*ibid.,* § 992); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 5(2) (*ibid.,* § 994); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 5. (*ibid.,* § 998); Konvencija o pravima deteta, član 37(a) (*ibid.,* § 1002).

95 Vidi Konvenciju protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (*ibid,* § 999), Inter-američku konvenciju o sprečavanju torture (*ibid,* § 1000) i Evropsku konvenciju o sprečavanju torture (*ibid,* § 1001).

96 Elementi zločina za MKS, definicija torture kao ratnog zločina [Statut MKS, član 8(2)(a)(ii) i c(i)].

97 MKTJ, *Slučaj Delalić,* Presuda (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1329) i *Slučaj Furundžija,* Presuda (*ibid,* § 1330).

Kunarac, 2001.godine, međutim, Tribunal je zaključio da „definicija torture po međunarodnom humanitarnom pravu ne sadrži iste elemente kao definicija torture koja je, generalno, primenljiva po pravu ljudskih prava." Posebno, Tribunal je smatrao da „prisustvo državnog službenika ili bilo kog drugog lica koje drži vlast, u postupku torture, nije neophodno da bi se povreda smatrala torturom po međunarodnom humanitarnom pravu." On je definisao torturu kao namerno nanošenje, delovanjem ili propuštanjem, teškog bola ili patnje, bez obzira da li fizičkog ili mentalnog, da bi se obezbedile informacije ili priznanje, ili da bi se kaznila, zastrašila ili se pretilo žrtvi ili trećem licu, ili da bi se diskriminisala po bilo kom osnovu, žrtva ili treće lice.[98]

Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, kao i regionalni organi za ljudska prava, su smatrali da silovanje predstavlja torturu.[99] O zabrani silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja, vidi Pravilo 93.

Definicija nehumanog postupka

Termin „nehumani postupak" je definisan u Elementima zločina za Međunarodni krivični sud, kao nanošenje „teškog fizičkog ili psihičkog bola ili patnje".[100] Element koji razlikuje nehumani postupak od torture je odsustvo zahteva da postupak bude nanesen sa posebnom svrhom. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je koristio širu definiciju, koja određuje da je nehumani postupak onaj koji „izaziva ozbiljnu psihičku ili fizičku patnju ili povredu ili predstavlja ozbiljan napad na ljudsko dostojanstvo".[101] Element „ozbiljan napad na ljudsko dostojanstvo" nije bio uključen u definiciju nehumanog postupka po Elementima zločina za Međunarodni krivični sud, pošto ratni zločin „nasilja nad ličnim dostojanstvom" pokriva takve napade.[102] U svojoj praksi, organi za ljudska prava primenjuju definiciju koja je slična onoj koja se koristi u Elementima zločina za Međunarodni krivični sud, podvlačeći težinu fizičkog ili psihičkog bola ili patnje. Oni su našli povrede zabrane nehumanog postupka u slučajevima aktivnog maltretiranja, ali i u slučajevima loših uslova pritvora[103], kao i u slučaje-

98 MKTJ, *Slučaj Kunarac,* Presuda (*ibid,* § 1333).

99 Vidi, npr. MKTJ, *Slučaj Delalić,* Presuda (*ibid,* §§ 1329 i 1733); Evropski sud za ljudska prava, *Aydin protiv Turske* (*ibid,* §§ 1346 i 1473); Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 10.970 (Peru)* (*ibid,* §§ 1351 i 1745).

100 Elementi zločina za MKS, Definicija nehumanog postupka kao ratni zločin [Statut MKS, član 8(2)(a)(ii)].

101 Vidi MKTJ, *Slučaj Delalić,* Presuda (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1331) i *Slučaj Kordić i čerkez,* Presuda (*ibid,* § 1331).

102 Knut Dörmann, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary,* Cambridge University press, 2003, pp. 63-64.

103 Vidi, npr. Komitet za ljudska prava UN, *Améndola Massiotti i Baritussio protiv Urugvaja* (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1335) i *Deidrick protiv Jamajke* (*ibid,* § 1336); Afrička komisija o ljudskim pravima i pravima naroda, *Civil Liberties Organisation protiv Nigerije (151/96)* (*ibid,* § 1339); Evropska komisija za ljudska prava, *Grčki slučaj* (*ibid,* § 1341).

vima zatvaranja u samicu.[104] Nedostatak odgovarajuće hrane, vode ili zdravstvene zaštite zatvorenih lica je takođe ubrojan u nehumani postupak.[105]

Definicija nasilja nad ličnim dostojanstvom, posebno ponižavajućeg i degradirajućeg postupka

Pojam „nasilje nad ličnim dostojanstvom" je definisan u Elementima zločina za Međunarodni krivični sud, kao akt kojim se ponižava, degradira ili na drugi način povređuje dostojanstvo lica u takvom stepenu „da bi to generalno bilo prepoznato kao nasilje nad ličnim dostojanstvom". Elementi zločina, dalje, određuju da degradirajući postupak može da se primeni na mrtva lica i da žrtva ne treba da bude lično svesna poniženja.[106] Poslednja tačka je uneta da bi se pokrilo namerno ponižavanje nesvesnih ili psihički hendikepiranih lica. Elementi zločina dodaju da kulturno poreklo lica treba da se uzme u obzir, pokrivajući tako postupak koji je ponižavajući prema nekom posebne nacionalnosti ili vere, na primer.

Pojam „degradirajućeg postupka" je definisala Evropska komisija za ljudska prava, kao postupak ili kažnjavanje koje „grubo ponižava žrtvu pred drugima ili prisiljava zatvorenika da radi protiv svoje volje ili savesti."[107]

Pravilo 91: Telesno kažnjavanje je zabranjeno.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje E.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

[104] Vidi, npr. Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 20 (član 7. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 1334), *Gómez de Voituret protiv Urugvaja* (*ibid,* 1334) i *Espinoza de Polay protiv Perua* (*ibid,* § 1334); Evropski komitet za sprečavanje torture, Drugi opšti izveštaj (*ibid,* § 1348); Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj Vélasquez Rodríguez* (*ibid,* § 1349); Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj Castillo Petruzzi i drugi* (*ibid,* § 1353).

[105] Komitet za ljudska prava UN, *Essono Mika Miha protiv Equatorial Guinea.* Saopštenje br. 414/1990, 8. juli 1994, § 6.4; Komitet za ljudska prava UN, *Williams protiv Jamajke.* Saopštenje br. 609/1995, § 6.5; Evropski sud za ljudska prava, *Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva,* Presuda, 3. april 2001, § 115; Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Civil Liberties Organisation protiv Nigerije,* Saopštenje br. 151/96, 15. novembar 1999, § 27.

[106] Elementi zločina za MKS, Definicija nasilja nad ličnim dostojanstvom, posebno ponižavajući i degradirajući postupak, kao ratni zločin [Statut MKS, član 8(2)(b)(xxi) i (c)(ii)].

[107] Evropska komisija za ljudska prava, *Grčki slučaj* (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1340).

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana telesnog kažnjavanja je predviđena u Trećoj i Četvrtoj ženevskoj konvenciji.[108] Zabrana je prihvaćena u I i II Dopunskom protokolu, kao osnovna garancija za civile i lica *hors de combat.*[109] Telesno kažnjavanje predstavlja ratni zločin u nemeđunarodnim oružanim sukobima, prema statutima Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[110] Zabrana telesnog kažnjavanja je sadržana u brojnim vojnim priručnicima.[111] Ona je predviđena i u zakonodavstvima nekih država.[112]

Zabrana telesnog kažnjavanja nije posebno navedena u međunarodnim ugovorima ljudskih prava. Međutim, praksa ljudskih prava smatra da je telesno kažnjavanje zabranjeno, kad je deo nehumanog ili degradirajućeg postupka ili kažnjavanja.[113] U svom Opštem komentaru člana 7. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Komitet za ljudska prava UN tvrdi da zabrana torture i surovosti, nehumanog ili degradirajućeg postupka ili kažnjavanja „mora da se proširi na telesno kažnjavanje, uključujući prekomerno disciplinsko kažnjavanje, kao kaznu za zločin ili kao edukativnu ili disciplinsku meru."[114] Zabrana nehumanog ili degradirajućeg postupka ili kažnjavanja se ne može derogirati, prema pravu ljudskih prava.

Pravilo 92: Sakaćenje, medicinski ili naučni eksperimenti ili bilo koji drugi medicinski postupak koji nije indikovan stanjem zdravlja lica koje je u pitanju i nije u skladu sa opšteprihvaćenim medicinskim standardima, su zabranjeni.

108 Treća ženevska konvencija, član 87, stav treći (*ibid,* § 1355); Četvrta ženevska konvencija, član 32. (*ibid,* § 1356).

109 I Dopunski protokol, član 75(2)(iii) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 1358); II Dopunski protokol, član 4(2)(a) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 1359).

110 Statut MKTR, član 4(a) (*ibid,* § 1363); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 3. (*ibid,* § 1360).

111 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 1367), Australije (*ibid,* § 1368), Benina (*ibid,* § 1369), Kanade (*ibid,* § 1370), Kolumbije (*ibid,* § 1371), Hrvatske (*ibid,* § 1372), Francuske (*ibid,* §§ 1373-1374), Izraela (*ibid,* § 1375), Italije (*ibid,* § 1376), Madagaskara (*ibid,* § 1377), Holandije (*ibid,* § 1378), Novog Zelanda (*ibid,* § 1379), Nikaragve (*ibid,* § 1380), Rumunije (*ibid,* § 1381), Španije (*ibid,* § 1382), Švedske (*ibid,* § 1383), Švajcarske (*ibid,* § 1384), Togoa (*ibid,* § 1385), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 1386-1387) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 1388).

112 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 1389), Bangladeša (*ibid,* § 1390), Irske (*ibid,* § 1391), Mozambika (*ibid,* § 1392), Norveške (*ibid,* § 1393) i Poljske (*ibid,* § 1394).

113 Vidi, npr. Evropski sud za ljudska prava, *Slučaj Tyrer* (*ibid,* § 1403) i *Slučaj A.V. protiv UK* (*ibid,* § 1404).

114 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 20 (član 7. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 1402).

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje F.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana sakaćenja je bila poznata već u Lieberovom kodeksu.[115] Zajednički član 3. Ženevskih konvencija zabranjuje „sakaćenje" civila i lica *hors de combat.*[116] Sakaćenje je zabranjeno i posebnim odredbama Treće i Četvrte ženevske konvencije.[117] Pored toga, zabrana sakaćenja se priznaje kao osnovna garancija za civile i lica *hors de combat,* I i II Dopunskim protokolom. [118] Sakaćenje predstavlja ratni zločin i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, prema Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[119] Ona je takođe poznata kao ratni zločin u nemeđunarodnim oružanim sukobima prema statutima Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[120]

„Biološki eksperimenti" su zabranjeni Prvom i Drugom ženevskom konvencijom, dok Treća i Četvrta ženevska konvencija zabranjuju „medicinske i naučne eksperimente", koji nisu opravdani medicinskim tretmanom lica koje je u pitanju.[121] Izvođenje „bioloških eksperimenata", na licima koja su zaštićena Ženevskim konvencijama, je teška povreda i ratni zločin po Statutu Međunarodnog krivičnog suda i Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju.[122] I Dopunski protokol zabranjuje „medicinske ili naučne eksperimente".[123] U *Slučaju Brandt (The Medical Trial)* 1947. godine, Vojni sud SAD u Nirnbergu osudio je 15 lica za vršenje medicinskih eksperimenata na ratnim zarobljenicima ili civilima.[124]

115 Lieberov kodeks, član 56. (*ibid,* § 1425).

116 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (*ibid,* § 1409).

117 Treća ženevska konvencija, član 13. (*ibid,* § 1412); Četvrta ženevska konvencija, član 32. (*ibid,* § 1414).

118 I Dopunski protokol, član 75(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 1416); II Dopunski protokol, član 4(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 1420).

119 Statut MKS, član 8(2)(b)(x) i (e)(xi) (*ibid,* § 1423).

120 Statut MKTR, član 4(a) (*ibid,* § 1429); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 3. (*ibid,* § 1424).

121 Prva ženevska konvencija, član 12. (*ibid,* § 1412); Druga ženevska konvencija, član 12. (*ibid,* § 1411); Treća ženevska konvencija, član 13. (*ibid,* § 1412); Četvrta ženevska konvencija, član 32. (*ibid,* § 1413).

122 Statut MKS, član 8(2)(a)(ii) (*ibid,* § 1422); Statut MKTJ, član 2(b) (*ibid,* § 1428).

123 I Dopunski protokol, član 11(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 1415).

124 Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *In re Brandt i ostali (The Medical Trial)* (*ibid,* § 1540).

I Dopunski protokol takođe zabranjuje i „bilo koji medicinski postupak koji nije indikovan stanjem zdravlja lica koje je u pitanju i koji nije u skladu sa opšteprihvaćenim medicinskim standardima" i predviđa ga kao tešku povredu Protokola, ako je medicinski postupak koji je preduzet ozbiljno ugrozio fizičko i psihičko zdravlje i integritet lica koje je u pitanju.[125] II Dopunski protokol sadrži istu zabranu, u pogledu lica lišenih slobode iz razloga koji su u vezi sa oružanim sukobom.[126]

Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, podvrgavanje lica koja su u vlasti druge strane u sukobu „medicinskim ili naučnim eksperimentima, bilo koje vrste, koji nisu ni opravdani medicinskim, stomatološkim ili bolničkim tretmanom lica koje je u pitanju, niti izvršeni u njegovom/njenom interesu, a izazovu smrt ili ozbiljno ugroze zdravlje takvog ili takvih lica", predstavlja ratni zločin i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[127]

Brojni vojni priručnici predviđaju zabranu fizičkog ili psihičkog sakaćenja, medicinskih i naučnih eksperimenata, ili bilo kog drugog medicinskog postupka koji nije indikovan stanjem zdravlja pacijenta i nije u skladu sa opšteprihvaćenim medicinskim standardima.[128] Zabrana je široko zastupljena i u nacionalnom zakonodavstvu.[129]

Većina međunarodnih instrumenata, zvaničnih izjava i sudske prakse, koja se odnosi na ratne zločine, upućuje na ovu zabranu, bez pominjanja bilo kog posebnog mogućeg izuzetka, ako se zatvoreno lice saglasilo sa postupkom.[130] Pitanje je razmatrano tokom pregovaranja o Elementima zločina za Međunarodni krivični sud. Konferencija je došla do zaključka da je zabrana apsolutna, pošto zatvoreno lice ne može dati važeću saglasnost.[131]

125 I Dopunski protokol, član 11(1) i (4) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 1415).

126 II Dopunski protokol, član 5(2)(e) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 1421).

127 Statut MKS, član 8(2)(b)(x) i (e)(xi) (*ibid,* § 1423).

128 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 134-1435), Australije (*ibid,* § 1436-1437), Belgije (*ibid,* § 1438), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 1439), Burkine Faso (*ibid,* § 1440), Kanade (*ibid,* § 1441), Ekvadora (*ibid,* § 1442), Francuske (*ibid,* §§ 1443-1445), Nemačke (*ibid,* § 1446), Izraela (*ibid,* § 1447), Italije (*ibid,* § 1448), Maroka (*ibid,* § 1449), Holandije (*ibid,* § 1450), Novog Zelanda (*ibid,* § 1451), Nigerije (*ibid,* §§ 1452-1453), Rusije (*ibid,* § 1454), Senegala (*ibid,* §§ 1455-1456), Južne Afrike (*ibid,* § 1457), Španije (*ibid,* § 1458), Švedske (*ibid,* § 1459), Švajcarske (*ibid,* § 1460), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 1461-1462) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 1463-1466).

129 Vidi, npr. zakonodavstvo (*ibid,* §§ 1467-1535).

130 Vidi Prvu ženevsku konvenciju, član 50. (*ibid,* § 1410); Drugu ženevsku konvenciju, član 51. (*ibid,* § 1411); Treću ženevsku konvenciju, član 130. (*ibid,* § 1412); četvrtu ženevsku konvenciju, član 147. (*ibid,* § 1413); I Dopunski protokol, čl. 11. i 85. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* §§ 1415 i 1417); Statut MKS, član 8(2)(a)(ii), (b)(x) i (e)(xi) (*ibid,* §§ 1422-1423); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 3. (*ibid,* § 1424); Sjedinjene Države, Rezolucija o saglasnosti Kongresa (*ibid,* § 1545); čile, Apelacioni sud u Santjagu, *Slučaj Videla* (*ibid,* § 1536), Poljska, Vrhovni nacionalni sud u Poznanju, *Suđenje Hoess* (*ibid,* § 1538); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Milch* (*ibid,* § 1539) i *Slučaj Brandt (The Medical Trial)* (*ibid,* § 1540); Sjedinjene Države, Vojni apelacioni sud, *Slučaj Schultz* (*ibid,* § 1541).

131 Elementi zločina za MKS, Definicija sakaćenja ili medicinskih ili naučnih eksperimenata, bilo koje vrste, koji nisu ni opravdani medicinskim, stomatološkim ili bolničkim tretmanom lica koje je u

Zabrana sakaćenja nije izražena u takvim terminima u ugovorima prava ljudskih prava, ali bi ona bila pokrivena zabranom torture i surovog, nehumanog ili degradirajućeg postupka ili kažnjavanja, čija derogacija nije dozvoljena. U pogledu medicinskih ili naučnih eksperimenata, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima ih izričito uključuje u svoj član 7, koji se ne može derogirati, a koji zabranjuje torturu i surovi, nehumani ili degradirajući postupak ili kažnjavanje.[132] Komitet za ljudska prava UN, u svom Opštem komentaru člana 7, određuje posebnu zaštitu od takvih eksperimenata u slučaju lica koja nisu u stanju da daju važeću saglasnost, posebno onih koja su u bilo kom obliku pritvorena ili zatvorena.[133] Zbornik principa za zaštitu svih lica koja su u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, koji je Generalna skupština UN usvojila konsenzusom, zabranjuje medicinsko ili naučno eksperimentisanje, koje može biti štetno za zdravlje, čak i uz saglasnost zatvorenika.[134] Evropski sud za ljudska prava je utvrdio da one medicinske mere koje se preduzimaju u odnosu na zatvorene, koje su diktirane terapeutskom potrebom, ne mogu da se smatraju nehumanim ili degradirajućim.[135]

Pravilo 93: Silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja su zabranjeni

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje G.

Rezime

Zabrana silovanja je bila poznata već u Lieberovom kodeksu.[136] Dok zajednički član 3. Ženevskih konvencija izričito ne pominje silovanje ili druge oblike seksualnog nasilja, on zabranjuje „povrede koje se nanose životu i telesnom integritetu", uključujući surov postupak i torturu i „povrede ličnog dostojanstva".[137] Treća ženevska konvencija predviđa da su ratni zarobljenici, u svim okolnostima, ovlašćeni na „poštovanje njihove ličnosti i njihove časti".[138] Zabrana „vređanja

pitanju, niti izvršeni u njegovom/njenom interesu, kao ratnih zločina (Beleška 46, koja se odnosi na član 8(2)(b)(x) i beleška 68, koja se odnosi na član 8(2)(e)(xi) Statuta MKS).

132 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 7. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1414).

133 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 20 (član 7. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 1551).

134 Zbornik principa za zaštitu svih lica koja su u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 22. (*ibid,* § 1426).

135 Evropski sud za ljudska prava, *Herczegfalvy protiv Austrije* (*ibid,* " 1522). Sud je utvrdio da prisilno davanje hrane i lekova nasilnom i psihički bolesnom pacijentu, koji štrajkuje glađu, nije povreda člana 3. Evropske konvencije o ljudskim pravima.

136 Lieberov kodeks, član 44. (*ibid,* § 1557).

137 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (*ibvid,* **§** 1557).

138 Treća ženevska konvencija, član 4, stav prvi.

ličnog dostojanstva" je prihvaćena u Dopunskim protokolima I i II, kao osnovna garancija za civile i lica *hors de combat.*[139] Član 75. I Dopunskog protokola određuje da ova zabrana pokriva, naročito, „ponižavajući i degradirajući postupak, prinudnu prostituciju i svaki oblik nedoličnog napada, dok član 4. II Dopunskog protokola posebno dodaje „silovanje" ovoj listi.[140] Četvrta ženevska konvencija i I Dopunski protokol zahtevaju zaštitu žena i dece od silovanja, prisilne prostitucije ili bilo kog oblika nedoličnog napada.[141] Silovanje, prisilna prostitucija i bilo koji oblik nedoličnog napada su ratni zločini prema statutima Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[142] Izrazi „nasilje nad ličnim dostojanstvom" i „bilo koji oblik nedoličnog napada" upućuju na bilo koji oblik seksualnog nasilja. Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, „izvršavanje silovanja, seksualnog ropstva, prisilne prostitucije, prisilne trudnoće....prisilnog sterilisanja, ili bilo kog drugog oblika seksualnog nasilja" takođe predstavlja tešku povredu Ženevskih konvencija ili takođe predstavlja ozbiljno kršenje zajedničkog člana 3. Ženevskih konvencija, koje predstavlja ratni zločin u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima.[143] Štaviše, „silovanje, seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilno sterilisanje ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja ovakve ili slične težine" predstavlja zločin protiv čovečnosti, po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, a „silovanje" predstavlja zločin protiv čovečnosti po statutima međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu.[144]

Brojni vojni priručnici utvrđuju da su silovanje, prisilna prostitucija i nedolični napad zabranjeni i mnogi od njih određuju da su ti akti ratni zločini.[145] Zakonodavstva mnogih država predviđaju da su silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja ratni zločini.[146] Nacionalna sudska praksa je potvrdila da silovanje predstavlja

139 I Dopunski protokol, član 75(2) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch 32, § 996); II Dopunski protokol, član 4(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 997).

140 I Dopunski protokol, član 75(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 1560); II Dopunski protokol, član 4(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 1561).

141 Četvrta ženevska konvencija, član 27, stav drugi (*ibid,* § 1558); I Dopunski protokol, čl. 76-77 (usvojeni konsenzusom) (*ibid,* § 1562-1563).

142 Statut MKTR, član 4(e) (*ibid,* § 1579); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 3(e) (*ibid,* § 1571).

143 Statut MKS, član 8(2)(b)(xxii) i (e)(vi) (*ibid,* § 1567).

144 Statut MKS, član 7(1)(g) (*ibid,* § 1566); Statut MKTJ, član 5(g) (*ibid,* § 1578); Statut MKTR, član 3(g) (*ibid,* § 1579).

145 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 1586-1587), Australije (*ibid,* §§ 1588-1589), Kanade (*ibid,* § 1590-1591), Kine (*ibid,* § 1592), Dominikanske Republike (*ibid,* § 1593), Salvadora (*ibid,* § 1594), Francuske (*ibid,* §§ 1596-1597), Nemačke (*ibid,* § 1598), Izraela (*ibid,* § 1599), Madagaskara (*ibid,* § 1600), Holandije (*ibid,* § 1601), Novog Zelanda (*ibid,* § 1602), Nikaragve (*ibid,* § 1603), Nigerije (*ibid,* § 1604), Perua (*ibid,* § 1605), Senegala (*ibid,* § 1606), Španije (*ibid,* § 1607), Švedske (*ibid,* § 1608), Švajcarske (*ibid,* § 1609), Ugande (*ibid,* § 1610), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 1611-1612), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 1613-1617) i Jugoslavije (*ibid,* § 1618).

146 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 1620), Australije (*ibid,* §§ 1621-1623), Azerbejdžana (*ibid,* § 1625), Bangladeša (*ibid,* § 1626), Belgije (*ibid,* § 1627), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 1628), Kanade (*ibid,* § 1630), Kine (*ibid,* § 1631), Kolumbije (*ibid,* § 1632), Konga (*ibid,* § 1633), Hrvatske

ratni zločin, već 1946. godine, u *Slučaju Takashi Sakai* pred Vojni sudom za ratne zločine kineskog Ministarstva narodne odbrane.[147] U *Slučaju John Schultz,* 1952. godine, Apelacioni vojni sud SAD je smatrao da je silovanje „zločin za koji je univerzalno priznato da podleži kažnjavanju po ratnom pravu."[148]

Povrede zabrane silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja su široko osuđivale države i međunarodne organizacije.[149] Na primer, Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN su osudili seksualno nasilje koje se događalo tokom sukoba u Ruandi, Siera Leoneu, Ugandi i bivšoj Jugoslaviji.[150] Evropski parlament, Savet Evrope i Savet za saradnju u Zalivu su osudili silovanje u bivšoj Jugoslaviji kao ratni zločin.[151] Značajno je da je Jugoslavija, u svom izveštaju Komitetu za eliminaciju diskriminacije protiv žena 1993. godine, priznala da su povrede protiv žena u ratnim zonama bili zločini suprotni međunarodnom humanitarnom pravu i izvinila se za ranije izjave koje odaju pogrešan utisak, da se silovanje smatralo normalnim ponašanjem u vreme rata.[152]

Seksualno nasilje je zabranjeno po pravu ljudskih prava, prvenstveno kroz zabranu torture i surovosti, nehumanog ili degradirajućeg postupka ili kažnjavanja. Tako, i Evropski sud za ljudska prava i Inter-američka komisija za ljudska prava su našle, u svojoj praksi, primere silovanja zatvorenika, koji se računaju kao tortura.[153] Evropski sud za ljudska prava je takođe našao da se pretres muškog zatvorenika u prisustvu ženskog zatvorskog oficira smatra degradirajućim postupkom.[154] Komitet za eliminaciju diskriminacije protiv žena je utvrdio, u Opštoj

(*ibid,* § 1634), Estonije (*ibid,* § 1636), Etiopije (*ibid,* § 1637), Gruzije (*ibid,* § 1638), Nemačke (*ibid,* § 1639), Južne Koreje (*ibid,* § 1643), Litvanije (*ibid,* § 1644), Malija (*ibid,* § 1645), Mozambika (*ibid,* § 1646), Holandije (*ibid,* §§ 1648-1649), Novog Zelanda (*ibid,* § 1650), Paragvaja (*ibid,* § 1653), Slovenije (*ibid,* § 1654), Španije (*ibid,* § 1656), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 1658) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 1659-1660); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 1619), Burundija (*ibid,* § 1629) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 1657).

147 Kina, Vojni sud za ratne zločine Ministarstva nacionalne odbrane, *Slučaj Takashi Sakai,* (*ibid,* § 1661).

148 SAD, Apelacioni vojni sud, *Slučaj John Schultz* (*ibid,* § 1663).

149 Vidi, npr. izjave Nemačke (*ibid,* § §§ 1667-1668), Holandije (*ibid,* § 1669) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 1674-1675).

150 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 798 (*ibid,* § 1680), Rez. 820 (*ibid,* § 1681), Rez. 827 (*ibid,* § 1682), Rez. 1019 (*ibid,* § 1683), i Rez. 1034 (*ibid,* § 1684); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* § 1687); Generalna skupština UN, Rez. 48/143 (*ibid,* § 1690), Rez. 49/196 (*ibid,* § 1691), Rez. 50/192 (*ibid,* § 1692), Rez. 50/193 (*ibid,* §§ 1692-1693), Rez. 51/1124 (*ibid,* § 1694) i Rez. 51/115 (*ibid,* § 1692); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/72 (*ibid,* § 1696), Rez. 1996/71 (*ibid,* § 1697) i Rez. 1998/75 (*ibid,* § 1698).

151 Vidi, Evropski parlament, Rezolucija o silovanju žena u bivšoj Jugoslaviji (*ibid,* § 1714); Savet Evrope, Savet ministara, Deklaracija o silovanju žena i dece na teritoriji bivše Jugoslavije (*ibid,* § 1711); Savet za saradnju u Zalivu, Vrhovni sud, Završni kominike sa 13. zasedanja (*ibid,* § 1717).

152 Jugoslavija, Izjava pred Komitetom za eliminaciju diskriminacije protiv žena (*ibid,* § 1680).

153 Vidi, npr. Evropski sud za ljudska prava, *Aydin protiv Turske* (*ibid,* § 1743); Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 10.970 (Peru)* (*ibid,* § 1745).

154 Evropski sud za ljudska prava, *Valasinas protiv Litvanije* (*ibid,* § 1744).

preporuci, da diskriminacija uključuje nasilje koje se zasniva na polu.[155] Postoji i povećani broj ugovora i drugih instrumenata koji predviđaju da trgovina ženama i decom radi prostitucije jeste krivična povreda,[156] kao i povećano priznanje potrebe da se kažnjavaju sva lica odgovorna za seksualno nasilje.[157] Zabrana primene seksualnog nasilja kao službenog kažnjavanja je jasna; ne samo da takvo kažnjavanje ne odobravaju države, nego i svi potvrđeni izveštaji o takvim incidentima ili su poricani ili su odgovorna lica optužena.[158]

Definicija silovanja

U pogledu definicije silovanja, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je smatrao u svojoj presudi u *Slučaju Furundžija,* 1998. godine, da silovanje zahteva „prinudu ili silu ili pretnju silom protiv žrtve ili trećeg lica".[159] U svom kasnijem *Slučaju Kunarac,* 2001. godine, međutim, Tribunal je smatrao da bi mogli postojati drugi činioci „koji bi akt seksualne penetracije činili neprihvaćenim ili nedobrovoljnim od strane žrtve" i da ovo stanovište definiše područje definisanja silovanja po međunarodnom pravu.[160] Međunarodni krivični tribunal za Ruandu u *Slučaju Akayesu,* 1998. godine, je utvrdio da je „silovanje oblik agresije" i da „centralni elementi zločina silovanja ne mogu da budu opisani mehaničkim opisivanjem objekata i delova tela". On je definisao silovanje kao „psihički napad seksualne prirode, izvršen na licu pod okolnostima koje su prisilne."[161]

Silovanje i seksualno nasilje može biti i konstitutivni element drugih zločina po međunarodnom pravu. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju u

155 Komitet za uklanjanje diskriminacije protiv žena, Opšta preporuka 19. (Nasilje protiv žena) (*ibid,* § 1737).

156 Vidi, npr. Konvenciju za sprečavanje trgovine licima i eksploatacije prostitucije drugih, član 1. (*ibid,* § 1559); Protokol o trgovini licima, član 1. (*ibid,* § 1569); SAARC Konvencija o sprečavanju i borbi protiv trgovine ženama i decom radi prostitucije (još nije na snazi), član 3. (*ibid,* § 1570); Visoki komesar za ljudska prava UN, Preporučeni principi i uputstva o ljudskim pravima i trgovini ljudima (*ibid,* §§ 1709-1710); ECOWAS, Deklaracija o borbi protiv trgovine licima (*ibid,* § 1716); OAD Inter-američka komisija za žene, Rez. CIM/RES 225 (XXXI-0/02) (*ibid,* § 1718).

157 Vidi, npr. Generalna skupština UN, Rez. 48/104, koja proglašava Deklaraciju UN o eliminaciji nasilja protiv žena (*ibid,* § 1689); Komitet za eliminaciju diskriminacije protiv žena, Opšta preporuka br. 19 (Nasilje protiv žena) (*ibid,* § 1728); Evropski sud za ljudska prava, *S.W. protiv UK* (*ibid,* § 1742).

158 Na primer, kad je pakistanski plemenski savet odredio silovanje devojke kao kaznu, obimni protesti su doveli do toga da je ministar pravde Pakistana naredio gonjenje lica koja su u pitanju, što je dovelo do osude i stroge kazne. Vidi news.bbc.co.uk/1/world/south_asia/2089624.stm, 3. juli 2002 i službeni odgovor Pakistana od 7. januara 2003. na pismo Međunarodnoj komisiji pravnika, koja je protestovala protiv slučaja, podvlačeći međunarodnu odgovornost vlade (službena beleška autora); vidi i Komitet za eliminaciju diskriminacije protiv žena, Opšta preporuka 19 (Nasilje protiv žena), 29. januar 1992, § 8.

159 MKTJ, *Slučaj Furundžija,* Presuda (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1734).

160 MKTJ, *Slučaj Kunarac,* Presuda (*ibid,* § 1736).

161 MKTR, *Slučaj Akayesu,* Presuda (*ibid,* § 1728).

Slučaju Delalić, utvrdio je da silovanje predstavlja torturu, kad su ispunjeni posebni uslovi.[162] Međunarodni krivični tribunal za Ruandu, u *Slučaju Akayesu* i *Slučaju Musema,* je utvrdio da silovanje i seksualno nasilje predstavljaju genocid, kad su ispunjeni posebni uslovi.[163]

U praksi je utvrđeno da zabrana seksualnog nasilja nije diskriminatorna, npr, muškarci i žene, kao stari ili deca, su jednako zaštićeni ovom zabranom.Osim prisilne trudnoće, zločini seksualnog nasilja su zabranjeni Statutom Međunarodnog krivičnog suda, kad su izvršeni protiv „bilo kog lica", ne samo žena. Pored toga, u Elementima zločina za Međunarodni krivični sud, koncept „napada" se koristi da bi definicija silovanja „namerno bila dovoljno široka da bi bila polno neutralna".[164]

Pravilo 94: Ropstvo i trgovina robljem u svim oblicima je zabranjena.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje H.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana ropstva je bila određena već Lieberovim kodeksom.[165] Iako nije stvarno navedena u Haškim i Ženevskim konvencijama, niti u I Dopunskom protokolu, jasno je da je stavljanje lica u ropski položaj zabranjeno u međunarodnom oružanom sukobu. Različita pravila Ženevskih konvencija, koja se odnose na rad ratnih zarobljenika i civila, o njihovom oslobađanju i povratku, kao i zabrana prisiljavanja na pokornost lica na okupiranoj teritoriji, u Haškom pravilniku, pretpostavljaju zabranu ropstva.[166]

162 MKTJ, *Slučaj Delalić,* Presuda (*ibid,* § 1733).

163 MKTR, *Slučaj Akayesu,* Presuda (*ibid,* § 1728) i *Slučaj Musema,* Presuda (*ibid,* § 1730).

164 Elementi zločina za MKS, Definicija silovanja kao ratnog zločina (beleška 50, koja se odnosi na član 8(2)(b)(xxii) i beleška 62, koja se odnosi na član 8(2)(e)(vi) Statuta MKS).

165 Lieberov kodeks, član 23. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1784), član 42. (*ibid,* § 1785) i član 58. (*ibid,* § 1786).

166 Treća ženevska konvencija, čl. 49-68. (*ibid,* §§ 1762-1764) i čl. 109-119. (cit. u Vol. II, Ch. 37, §§ 606-607); Četvrta ženevska konvencija, član 40. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1765), čl. 51-52. (*ibid,* § 1766), čl. 95-96 (*ibid,* § 1767) i čl. 132-135 (cit. u Vol. II, Ch. 37, §§ 608-610); Haški pravilnik, član 45.

Zabrana „ropstva i trgovine robljem u svim oblicima" je prihvaćena u II Dopunskom protokolu kao osnovna garancija za civile i lica *hors de combat.*[167]

„Porobljavanje" je smatrano krivičnim delom protiv čovečnosti, u Povelji međunarodnih vojnih sudova u Nirnbergu i Tokiju.[168] „Porobljavanje" je navedeno i kao zločin protiv čovečnosti po Statutu Međunarodnog krivičnog suda i međunarodnih krivičnih sudova za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu.[169]

Vojni priručnici i zakonodavstva mnogih država zabranjuju ropstvo i trgovinu robljem, ili „porobljavanje", koje se često, ali ne uvek, određuje kao zločin protiv čovečnosti.[170] U *Slučaju Krnojelac,* Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je našao da je optuženi kriv za „porobljavanje, kao zločin protiv čovečnosti" i za „ropstvo, kao povredu zakona i običaja rata".[171]

Ropstvo i trgovina robljem su jednako zabranjeni u međunarodnom pravu ljudskih prava. Prvi univerzalni ugovor koji stavlja ropstvo i trgovinu robljem van zakona bila je Konvencija o ropstvu od 1926. godine.[172] Ona je dopunjena 1956. godine Dopunom konvencije o ukidanju ropstva, trgovine robljem i institucija i prakse sličnih ropstvu, stavljajući van zakona dužničko ropstvo, kmetstvo i nasleđivanje ili transfer žena i dece.[173] Zabrana ropstva, služenja i trgovine robljem je pravilo koje ne može da se derogira, prema Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i regionalnim konvencijama o ljudskim pravima.[174] Serija novijih ugovora inkriminiše trgovinu licima, kao Protokol o trgovini licima usvojen 2000. godine.[175] Ropstvo i trgovina robljem je zabranjena i drugim međunarodnim instrumentima.[176]

[167] II Dopunski protokol, član 4(2)(f) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1774).

[168] Povelja MVS (Nirnberg), član 6. (*ibid,* § 1761); Povelja MVS (Tokio), član 5(c) (*ibid,* § 1789).

[169] Statut MKTJ, član 5(c) (*ibid,* § 1795); Statut MKTR, član 3(c) (*ibid,* § 1796); Statut MKS, član 7(1)(c) (*ibid,* § 1779).

[170] Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid,* § 1802), Francuske (*ibid,* § 1804), Izraela (*ibid,* § 1805), Holandije (*ibid,* § 1806), Novog Zelanda (*ibid,* § 1807), Senegala (*ibid,* § 1809) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 1815) i zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 1817), Australije (*ibid,* § 1820), Belgije (*ibid,* §1825), Kanade (*ibid,* § 1828), Kine (*ibid,* § 1829), Konga (*ibid,* § 1831), Hrvatske (*ibid,* § 1833), Francuske (*ibid,* 1835), Irske (*ibid,* § 1836), Kenije (*ibid,* § 1839), Malija (*ibid,* § 1843), Holandije (*ibid,* § 1844), Novog Zelanda (*ibid,* § 1846), Nigerije (*ibid,* § 1848), Norveške (*ibid,* § 1849), Filipina (*ibid,* § 1851), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 1855) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 1856-1857); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid,* § 1827) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 1853).

[171] MKTJ, *Slučaj Krnojelac,* Presuda (*ibid,* § 1897).

[172] Konvencija o ropstvu, član 2. (*ibid,* § 1758).

[173] Dopuna konvencije o ukidanju ropstva, trgovine robljem i institucija sličnih ropstvu, član 1. (*ibid,* § 1769).

[174] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 8. (ropstvo, trgovina robljem i služenje) (*ibid,* § 1772); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 4(1) (ropstvo i služenje) (*ibid,* § 1768); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 6(1) (ropstvo, nedobrovoljno služenje i trgovina robljem) (*ibid,* § 1773); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 5. (ropstvo i trgovina robljem) (*ibid,* § 1776).

[175] Protokol o trgovini ljudima, čl. 1, 3. i 5. (*ibid,* § 1783).

[176] Vidi, npr. Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, član 4. (*ibid,* § 1790); Kairsku deklaraciju o ljudskim pravima u islamu, član 11(a) (*ibid,* § 1793); Povelju EU o osnovnim pravima, član 5. (*ibid,* § 1800).

Definicija ropstva i trgovine robljem

Konvencija o ropstvu definiše ropstvo kao „položaj ili uslove lica nad kojim se vrše pojedinačna ili sva ovlašćenja, koja proističu iz prava svojine." Ona definiše trgovinu robljem tako da uključuje:

sve akte koji uključuju porobljavanje, prisvajanje ili raspolaganje licem, sa namerom da ga svede na ropstvo; sve akte koji uključuju prisvajanje roba sa namerom da se proda ili razmeni; sve akte raspolaganja prodajom ili razmenom roba, pribavljenog sa namerom da bude prodat ili razmenjen i, generalno, svaki akt trgovine ili transporta robova.[177]

Ove definicije su služile kao osnova za definiciju „porobljavanja" u Statutu Međunarodnog krivičnog suda kao „vršenja pojedinačnih ili svih ovlašćenja koja proističu iz prava svojine nad nekim licem, a koja podrazumevaju vršenje ovih ovlašćenja u trgovini licima, posebno ženama i decom."[178]

Dopuna konvencije o ukidanju ropstva, trgovine robljem i institucija i prakse sličnih ropstvu definiše kmetstvo kao „uslove ili položaj stanara koji je obavezan pravom, običajem ili sporazumom, da živi i radi na zemlji koja pripada drugom licu i uzvraća nekom određenom službom takvom drugom licu, za nagradu ili bez nje, i nije slobodan da promeni svoj status."[179] U *Slučaju Pohl,* 1947, Vojni sud SAD u Nirnbergu je smatrao da „nedobrovoljno služenje, čak i ako je ublaženo humanim postupanjem, i dalje je ropstvo."[180]

Seksualno ropstvo

Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, seksualno ropstvo je ratni zločin i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[181] Elementi zločina za ovu povredu su bili namerno pripremljeni da se izbegne suviše usko tumačenje „seksualnog ropstva", definišući ga kao vršenje „pojedinih ili svih ovlašćenja, koja proističu iz prava svojine nad jednom ili više lica, kao što je kupovanje, prodaja, iznajmljivanje ili razmenjivanje takvog lica ili licâ, ili nametanje slično lišavanju slobode, tim licima" kombinovanim sa izazivanjem tog lica ili tih lica „da izvrše jedan ili više akata seksualne prirode." U odnosu na prvi element ovog ratnog zločina, Elementi zločina određuju da „se razume da takvo lišavanje slobode može, u nekim okolnostima, da uključi težak prisilni rad ili na drugi način

177 Konvencija o ropstvu, član 1. (*ibid,* § 1758).

178 Statut MKS, član 7(2)(c) (*ibid,* § 1779).

179 Dopuna konvencije o ukidanju ropstva, trgovine robljem i institucija sličnih ropstvu, član 1(b). Za primenu ove definicije, vidi Evropska komisija za ljudska prava, *Van Droogenbroeck protiv Belgije* (*ibid,* § 1900).

180 Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Pohl* (*ibid,* § 1869).

181 Statut MKS, član 8(2)(b)(xxii) i (e)(vi) (*ibid,* § 1780).

svođenje lica na ropski položaj", kako je definisano u Dopuni konvencije o ukidanju ropstva, trgovine robljem i institucija i prakse slične ropstvu i da „se takođe razume da ponašanje opisano u ovom elementu uključuje trgovinu licima, posebno ženama i decom."[182]

U izveštaju, podnetom 1998. godine Potkomisiji za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac o situaciji sistematskog silovanja, seksualnog ropstva i praksi sličnih ropstvu tokom rata, tvrdi da „seksualno ropstvo jeste ropstvo i njegova zabrana je norma *jus cogens.*[183] U tekućoj debati oko takozvanih „žena za uživanje", tokom Drugog svetskog rata, i Specijalni izvestilac o situaciji sistematskog silovanja, seksualnog ropstva i prakse slične ropstvu tokom rata i Specijalni izvestilac o nasilju protiv žena, njegovim uzrocima i posledicama, utvrdili su da oni smatraju da praksa „žena za uživanje" treba da bude smatrana seksualnim ropstvom. Japan, sa druge strane, podržava da se definicija ropstva ne primenjuje na postupak sa ženama koje su u pitanju.[184]

Pravilo 95: Rad bez naknade ili ponižavajući prisilan rad je zabranjen.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje H.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

U kontekstu međunarodnih oružanih sukoba, Treća ženevska konvencija predviđa da „Sila koja drži ratne zarobljenike može upotrebljavati zdrave ratne zarobljenike kao radnike, vodeći računa o njihovim godinama, njihovom polu, njihovom činu, kao i njihovim fizičkim sposobnostima, a naročito u cilju da ih održi u dobrom stanju fizičkog i duševnog zdravlja."[185]

[182] Elementi zločina za MKS, Definicija seksualnog ropstva (Statut MKS, član 8(2)(b)(xxii), uključujući belešku 53. i član 8(2)(e)(vi), uključujući belešku 65.

[183] Potkomisija za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac o situaciji sistematskog silovanja, seksualnog ropstva i prakse slične ropstvu tokom rata, Završni izveštaj (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1887).

[184] Komisija za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac o nasilju protiv žena, njegovim uzrocima i posledicama, Izveštaj (*ibid,* § 1885); Potkomisija za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac o situaciji sistematskog silovanja, seksualnog ropstva i prakse slične ropstvu tokom rata, Završni izveštaj (*ibid,* § 1887).

[185] Treća ženevska konvencija, član 49.

Konvencija u detalje navodi vrste rada na koje ratni zarobljenici mogu da budu primorani „pored radova u vezi sa upravom, uređivanjem ili održavanjem svoga logora."[186] Ova lista je izgrađena na osnovu opšte zabrane, koja se nalazi u Ženevskoj konvenciji, koja se odnosi na postupak sa ratnim zarobljenicima od 1929, da „rad koji obavljaju ratni zarobljenici nema direktnu vezu sa ratnim operacijama."[187] Pored toga, Treća ženevska konvencija predviđa da „ni jedan ratni zarobljenik, ukoliko se za to sam dobrovoljno ne javi, ne sme biti upotrebljavan na radovima škodljivim po zdravlje i opasnim. Ni jedan ratni zarobljenik se ne sme određivati na neki posao koji bi se mogao smatrati ponižavajućim za pripadnika oružanih snaga Sile u čijem se zarobljeništvu nalazi. Čišćenje mina ili drugih sličnih oružja smatraće se opasnim poslom."[188] Konvencija sadrži dalje detaljne odredbe u pogledu radnih uslova, trajanja rada, plate, nesreća na poslu i medicinskom nadzoru.[189]

Četvrta ženevska konvencija predviđa da se zaštićeni civili mogu primorati da rade, ali pod strogim uslovima, isključujući rad koji je „u neposrednoj vezi s vojnim dejstvima" ili koji bi ih „obavezivao da učestvuju u vojnim dejstvima", a zahteva se i plaćanje nadnice.[190] Najzad, Četvrta ženevska konvencija predviđa da internirani civili se ne zapošljavaju „ako to ne žele", a ako rade moraju da primaju platu.[191]

Vojni priručnici mnogih država predviđaju da su nametanje prisilnog rada ratnim zarobljenicima ili civilima,[192] kao i primoravanje ratnih zarobljenika da izvršavaju zabranjene radove,[193] krivična dela. U nekoliko nacionalnih suđenja za ratne zločine, optuženi su proglašeni krivim, zato što su ratne zarobljenike primoravali da obavljaju rad koji je u vezi sa ratom.[194]

186 Treća ženevska konvencija, član 50. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1763).

187 Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 1929, član 31. (*ibid,* § 1759).

188 Treća ženevska konvencija, član 52. (*ibid,* § 1764).

189 Vidi Treću ženevsku konvenciju, član 51. i čl. 53-55.

190 Četvrta ženevska konvencija, član 40. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1765) i član 51. (*ibid,* § 1766).

191 Četvrta ženevska konvencija, član 95. (*ibid,* § 1767)

192 Vidi, npr. vojne priručnike Ekvadora (*ibid,* § 1803) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 1815) i zakonodavstva Australije (*ibid,* §§ 1818-1819), Azerbejdžana (*ibid,* § 1822), Bosne i Hercegovine (*ibid,* 1826), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 1830), Obale Slonovače (*ibid,* § 1832), Hrvatske (*ibid,* § 1833), Etiopije (*ibid,* § 1834), Letonije (*ibid,* § 1840), Litvanije (*ibid,* § 1841), Paragvaja (*ibid,* § 1850), Slovenije (*ibid,* § 1852), Uzbekistana (*ibid,* § 1858) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 1859-1860).

193 Vidi, npr. vojne priručnike Holandije (*ibid,* § 1806), Nigerije (*ibid,* § 1808), Južne Afrike (*ibid,* § 1810), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 1811) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 1812-1815); zakonodavstva Bangladeša (*ibid,* § 1823), Kine (*ibid,* § 1829), Irske (*ibid,* § 1836), Italije (*ibid,* § 1838), Luksemburga (*ibid,* § 1842), Nikaragve (*ibid,* § 1847) i Norveške (*ibid,* § 1849).

194 Vidi, npr. Kanada, Savezni apelacioni sud, *Rudolph and Minister of Employment and Immigration case* (korišćenje civila u proizvodnji raketa V 2) (*ibid,* § 1861); Francuska, Opšti vojni sud vlade francuske okupacione zone u Nemačkoj u Raštatu, *Slučaj Roechling* (ratni zarobljenici radili u metalurškoj industriji) (*ibid,* § 1863); Holandija, Privremeni vojni sud u Makasaru, *Slučaj Koshiro* (ratni zarobljenici gradili i popunjavali magacine municije) (*ibid,* § 1865); Holandija, Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Rohrig i drugi* (civili gradili fortifikacije) (*ibid,* § 1866); Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud

U kontekstu nemeđunarodnih oružanih sukoba, II Dopunski protokol predviđa da će lica, koja su lišena slobode iz razloga u vezi sa oružanim sukobom, „ako budu naterana da rade, uživati slične radne uslove i zaštitu kakvu ima lokalno civilno stanovništvo."[195]

Konvencija o prisilnom radu i Konvencija o ukidanju prisilnog rada, kao i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i regionalne konvencije o ljudskim pravima, zabranjuju „prisilni ili obavezni rad."[196] Konvencija o prisilnom radu definiše prisilni rad kao „svaki rad ili službu za koju se rečeno lice nije samo dobrovoljno ponudilo."[197] Ali, pravo ljudskih prava predviđa izuzetke od opšteg pravila, za određene vrste rada koji se ne računa kao prisilni rad, na primer, rad ratnih zarobljenika unutar logorskih institucija, rad koji je potreban za zajednicu da se prevaziđu katastrofalne situacije ili za normalne građanske obaveze.[198] Pored toga, nasuprot zabrani ropstva i trgovine robljem, zabrana prisilnog ili obaveznog rada može da se derogira, na primer, u slučaju oružanog sukoba, kad postaju primenljiva gore navedena posebna pravila međunarodnog humanitarnog prava.[199]

Deportacija na ropski rad

Deportovanje na ropski rad povređuje zabranu deportacije (vidi Pravilo 129), ali je određena i kao poseban zločin u međunarodnim oružanim sukobima. Povelja Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu uključila je „deportaciju civilnog stanovništva sa okupirane teritorije ili na nju, radi ropskog rada ili bilo koje druge svrhe", kao ratni zločin.[200] Nekoliko optuženih pred Sudom je bilo tuženo i osuđeno zbog deportacija hiljada civila radi ropskog rada, npr, izvršavanja obaveznog neplaćenog rada.[201] Deportacija radi ropskog rada je zabranjena i

u Linebergu, *Slučaj Student* (ratni zarobljenici istovarivali oružje, municiju i ratni materijal iz vazduhoplova) (*ibid,* § 1868); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Krauch (I.G.Farben Trial)* (zarobljenici radili u rudnicima uglja) (*ibid,* § 1872) i *Slučaj Von Leeb(High Command)* (civili gradili fortifikacije) (*ibid,* § 1874).

195 II Dopunski protokol, član 5(1)(e) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 1775).

196 Konvencija o prisilnom radu, član 1. (*ibid,* § 1760); Konvencija o ukidanju prisilnog rada, čl. 1. i 2. (*ibid,* §§ 1770-1771); Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 8(3) (*ibid,* § 1772); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 4(2) (*ibid,* § 1768); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 6(2); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 15. (pravo na rad pod jednakim i zadovoljavajućim uslovima).

197 Konvencija o prisilnom radu, član 2. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1760); vidi dalje tumačenje koje je dao Evropski sud za ljudska prava, *Van de Mussele protiv Belgije* (*ibid,* § 1901).

198 Vidi Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 8(3)(b) i (c); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 4(3); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 6(3).

199 Vidi, npr. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 4(2) i 8(3) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1772) i Evropska konvencija o ljudskim pravima, čl. 4(2) i 15(2) (*ibid,* § 1768).

200 Povelja MVS (Nirnberg), član 6. (*ibid,* § 1761).

201 Vidi Međunarodni vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj glavnih ratnih zločinaca* (*ibid,* § 1892).

vojnim priručnicima i zakonodavstvima nekoliko država.[202] Nekoliko nacionalnih sudova je utvrdilo da su lica kriva za ovaj zločin, uključujući „deportaciju radi ropskog rada ratnih zarobljenika i pripadnika civilnog stanovništva na teritorijama koje su okupirale nemačke oružane snage."[203]

Primoravanje lica da služe u snagama neprijateljske sile

Primoravanje lica da služe u snagama neprijateljske sile je posebna vrsta prisilnog rada, koji je zabranjen u međunarodnim oružanim sukobima. Haški pravilnik određuje da je zabranjeno primoravati državljane neprijateljske strane da učestvuju u ratnim operacijama usmerenim protiv njihove sopstvene države, čak i ako su oni bili u borbenoj službi pre rata.[204] Treća i Četvrta ženevska konvencija propisuju da je takvo primoravanje ratnog zarobljenika ili zaštićenog civila teška povreda.[205] Zabrana je ponovljena u listi ratnih zločina u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[206]

Zabrana primoravanja lica da služe u snagama neprijateljske sile je sadržana u brojnim vojnim priručnicima.[207] Ona je propisana i u zakonodavstvu velikog broja država.[208] Razlog za usvajanje ovog pravila je bolna i nečasna priroda primoravanja lica da učestvuje u vojnim operacijama protiv svoje sopstvene zemlje - bilo da su one nagrađene, ili ne..

Pravilo 96: Uzimanje talaca je zabranjeno.

202 Vidi, npr. vojne priručnike Nigerije (*ibid,* § 1808) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 1811) i zakonodavstva Australije (*ibid,* § 1819), Bangladeša (*ibid,* § 1823), Belorusije (*ibid,* § 1824), Etiopije (*ibid,* § 1834), Izraela (*ibid,* § 1837) i Ukrajine (*ibid,* § 1854).

203 Vidi, npr. Kanada, Savezni apelacioni sud, *Slučaj Rudolf i ministar zapošljavanja i imigracija,* (*ibid,* § 1861); Holandija, Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Rohrig i drugi* (*ibid,* § 1866); Poljska, Vrhovni nacionalni sud Poljske u Poznanju, *Slučaj Greiser* (*ibid,* § 1867); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj List (Hostages Trial)* (*ibid,* § 1870), *Slučaj Milch* (*ibid,* § 1871), *Krauch (I.G.Farben Trial)* (*ibid,* § 1872) i *Slučaj Krupp* (*ibid,* § 1873).

204 Haški pravilnik, član 23(h) (*ibid,* § 1909).

205 Treća ženevska konvencija, član 130. (*ibid,* 1912); Četvrta ženevska konvencija, član 147. (*ibid,* § 1912).

206 Statut MKS, član 8(2)(a)(v) i (b)(xiv) (*ibid,* § 1914).

207 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 1920), Australije (*ibid,* §§ 1921-1922), Belgije (*ibid,* § 1923), Benina (*ibid,* § 1924), Burkine Faso (*ibid,* § 1925), Kameruna (*ibid,* § 1926), Kanade (*ibid,* § 1927), Francuske (*ibid,* §§ 1928-1930), Nemačke (*ibid,* § 1931), Izraela (*ibid,* § 1932), Italije (*ibid,* § 1933), Kenije (*ibid,* § 1934), Južne Koreje (*ibid,* § 1935), Malija (*ibid,* § 1936), Maroka (*ibid,* § 1937), Holandije (*ibid,* § 1938), Novog Zelanda (*ibid,* § 1939), Nigerije (*ibid,* §§ 1940-1941), Rusije (*ibid,* § 1942), Senegala (*ibid,* § 1943), Južne Afrike (*ibid,* § 1944), Švedske (*ibid,* § 1945), Švajcarske (*ibid,* § 1946), Togoa (*ibid,* § 1947), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 1948-1949) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 1950-1952).

208 Vidi, npr. zakonodavstvo (*ibid,* §§ 1953-2034).

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje I.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Zajednički član 3. Ženevskih konvencija zabranjuje uzimanje talaca.[209] To je zabranjeno i Četvrtom ženevskom konvencijom i zato se smatra teškom povredom.[210] Ove odredbe su, u određenom obimu, iskorak od međunarodnog prava, kako se ono shvatalo u to vreme, izraženo u *Slučaju List (Hostages Trial)* 1948. godine, u kome Vojni sud SAD u Nirnbergu nije odbacio mogućnost da okupaciona sila uzima taoce, kao krajnje sredstvo i pod striktnim uslovima.[211] Međutim, uz odredbe Ženevskih konvencija, praksa od tada pokazuje da je zabrana uzimanja talaca sada jasno utemeljena u običajnom međunarodnom pravu i smatra se ratnim zločinom.

Zabrana uzimanja talaca je priznata kao osnovna garancija za civile i lica *hors de combat,* u I i II Dopunskom protokolu.[212] Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, „uzimanje talaca" predstavlja ratni zločin i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[213] Uzimanje talaca je ratni zločin i po statutima međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Statutu Specijalnog suda za Siera Leone.[214] Brojni vojni priručnici zabranjuju uzimanje talaca.[215] Zabrana je predviđena i zakonodavstvom brojnih država.[216]

209 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (*ibid,* § 2048).

210 Četvrta ženevska konvencija, član 34. (*ibid,* § 2049) i član 147. (*ibid,* § 2050).

211 SAD, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj List (Suđenje zbog talaca)* (*ibid,* § 2197).

212 I Dopunski protokol, član 75(2)(c) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 2052); II Dopunski protokol, član 4(2)(c) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 2053).

213 Statut MKS, član 8(2)(a)(viii) i (c)(iii) (*ibid,* § 2056).

214 Statut MKTJ, član 2(h) (*ibid,* § 2064); Statut MKTR, član 4(c) (*ibid,* § 2065); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 3(c) (*ibid,* § 2057).

215 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 2070), Australije (*ibid,* §§ 2971-2072), Belgije (*ibid,* §§ 2073-2074), Benina (*ibid,* § 2075), Burkine Faso (*ibid,* § 2076), Kameruna (*ibid,* §§ 2077-2078), Kanade (*ibid,* § 2079), Kolumbije (*ibid,* § 2080), Konga (*ibid,* § 2081), Hrvatske (*ibid,* §§ 2082-2083), Dominikanske Republike (*ibid,* § 2084), Ekvadora (*ibid,* § 2085), Francuske (*ibid,* §§ 2086-2089), Nemačke (*ibid,* § 2090), Mađarske (*ibid,* § 2091), Italije (*ibid,* §§ 2092-2093), Kenije (*ibid,* § 2094), Južne Koreje (*ibid,* § 2095), Madagaskara (*ibid,* § 2096), Malija (*ibid,* § 2097), Maroka (*ibid,* § 2098), Holandije (*ibid,* § 2099), Novog Zelanda (*ibid,* § 2100), Nikaragve (*ibid,* § 2101), Nigerije (*ibid,* § 2102), Filipina (*ibid,* § 2103), Rumunije (*ibid,* § 2104), Rusije (*ibid,* § 2105), Senegala (*ibid,* § 2106), Južne Afrike (*ibid,* § 2107), Španije (*ibid,* § 2108), Švedske (*ibid,* § 2109), Švajcarske (*ibid,* § 2110),

Primere uzimanja talaca, bilo u međunarodnim, bilo u nemeđunarodnim sukobima su osudile države.[217] Međunarodne organizacije, posebno Ujedinjene nacije, su takođe osudile primere u odnosu na rat u Zalivu i sukobe u Kambodži, Čečeniji, Salvadoru, Kosovu, Srednjem istoku, Siera Leoneu, Tadžikistanu i bivšoj Jugoslaviji.[218]

U *Slučaju Karadžić i Mladić,* 1995. godine, pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, optuženima su stavljene na teret teške povrede zbog uzimanja pripadnika mirovnih snaga UN za taoce. U preispitivanju optužnice, Tribunal je potvrdio ove optužbe.[219] U *Slučaju Blaškić,* 2000, Tribunal je našao da je optuženi kriv zbog uzimanja talaca, kao povrede prava i običaja rata i uzimanja civila za taoce, kao teške povrede Četvrte ženevske konvencije.[220] U *Slučaju Kordić i Čerkez,* pred Tribunalom 2001. godine, optuženi je proglašen krivim za tešku povredu uzimanja civila za taoce.[221]

MKCK je pozivao strane, i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, da se uzdrže od uzimanja talaca.[222]

Međunarodno pravo ljudskih prava posebno ne zabranjuje „uzimanje talaca", ali u praksi je ono zabranjeno pravom ljudskih prava, koje ne može da se derogira, pošto se to računa kao arbitrarno lišavanje slobode (vidi Pravilo 99). Komisija za ljudska prava UN je utvrdila da je uzimanje talaca, bilo gde i bilo kad da se izvrši, nezakonit akt usmeren na razaranje ljudskih prava i nikad se ne može

Togoa (*ibid,* § 2111), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 2112-2113), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 2114-2117) i Jugoslavije (*ibid,* § 2118).

216 Vidi, npr. zakonodavstva (*ibid,* §§ 2119-2194).

217 Vidi, npr. izjave Nemačke (u kontekstu sukoba u Nagorno-Karabahu) (*ibid,* § 2200), Italije (*ibid,* § 2201), Pakistana (u kontekstu sukoba u Kašmiru) (*ibid,* § 2204), Sjedinjene Države (u odnosu na rat u Zalivu) (*ibid,* §§ 2206-2207) i Jugoslavije (*ibid,* § 2209).

217 Vidi, npr. izjave Nemačke (u kontekstu sukoba u Nagorno-Karabahu) (*ibid,* § 2200), Italije (*ibid,* § 2201), Pakistana (u kontekstu sukoba u Kašmiru) (*ibid,* § 2204), Sjedinjene Države (u odnosu na rat u Zalivu) (*ibid,* §§ 2206-2207) i Jugoslavije (*ibid,* § 2209).

218 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 664 (*ibid,* § 2212), Rez. 674 (*ibid,* § 2212), Rez. 686 (*ibid,* § 2212) i Rez. 706 (*ibid,* 2212); Savet bezbednosti, Predsednička izjava (*ibid,* §§ 2213-2214), Generalna skupština UN, Rez. 53/164 (*ibid,* § 2215), Komisija za ljudska prava UN 1992/71 (*ibid,* § 2216), Rez. 1992/S-1/1 (*ibid,* § 2217), Rez. 1995/55 (*ibid,* § 2218), Rez. 1998/60 (*ibid,* § 2219) i Rez. 1998/62 (*ibid,* § 2220); Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 950 (*ibid,* § 2226); Evropski parlament, Rezolucija o povredama ljudskih prava i međunarodnog prava u čečeniji (*ibid,* § 2227); OAD, Stalni savet, Rezolucija o taocima u Salvadoru (*ibid,* § 2228).

219 MKTJ, *Slučaj Karadžić i Mladić,* Inicijalna optužnica i preispitivanje optužnice (*ibid,* § 2233).

220 MKTJ, *Slučaj Blaškić,* Presuda (*ibid,* § 2234).

221 MKTJ, *Slučaj Kordić i čerkez,* Presuda (*ibid,* § 2235).

222 Vidi, npr. MKCK, Memorandum o primenljivost međunarodnog humanitarnog prava (*ibid,* § 2238), Saopštenje za štampu, Tadžikistan: MKCK zahteva poštovanje za humanitarna pravila (*ibid,* § 2240), Saopštenje za štampu br. 93/25 (*ibid,* § 2242), Memorandum o poštovanju za međunarodno humanitarno pravo u Angoli (*ibid,* § 2243), Memorandum o usklađivanju sa međunarodnim pravom od strane snaga koje učestvuju u Operaciji Turquoise (*ibid,* § 2244), Saopštenje za štampu br. 1793 (*ibid,* § 2245) i Saopštenje za štampu MKCK Moskva (*ibid,* § 2246).

opravdati.[223] U svom Opštem komentaru člana 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (u pogledu vanrednih stanja), Komitet za ljudska prava UN je utvrdio da države članice ne mogu „ni pod kakvim uslovima" da se pozivaju na vanredno stanje „kao opravdanje za delovanje koje povređuje humanitarno pravo ili stroge norme međunarodnog prava, na primer, uzimanjem talaca."[224]

Definicija uzimanja talaca

Međunarodna konvencija protiv uzimanja talaca definiše povrede kao hapšenje ili zatvaranje lica (talaca), kombinovano sa pretnjom ubistvom, povredom ili nastavljanjem zatvaranja talaca, da bi se prinudila treća strana da izvrši neki akt, ili da se uzdrži od njega, kao izričiti ili prećutni uslov za oslobađanje talaca.[225] Elementi zločina za Međunarodni krivični sud koriste istu definiciju, ali dodaje da bi traženo ponašanje treće strane moglo da bude uslov ne samo za oslobađanje talaca nego i za bezbednost talaca.[226] Očito je posebna namera da se okarakteriše uzimanja talaca i da se ono razlikuje od lišavanje slobode nekoga, kao administrativne ili pravne mere.

Iako je zabrana uzimanja talaca predviđena u Četvrtoj ženevskoj konvenciji i karakteristično je povezana sa držanjem civila kao talaca, ništa ne ukazuje da je povreda ograničena na uzimanje civila kao talaca. Zajednički član 3. Ženevskih konvencija, Statut Međunarodnog krivičnog suda i Međunarodna konvencija protiv uzimanja talaca ne ograničavaju povredu na uzimanje civila, nego je primenjuju na uzimanje svakog lica. Zaista, u Elementima zločina za Međunarodni krivični sud, definicija se primenjuje na svako lice zaštićeno Ženevskim konvencijama.[227]

Pravilo 97: Korišćenje ljudskih štitova je zabranjeno.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje J.

223 Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1998/73 (*ibid,* § 2221) i Rez. 2001/38 (*ibid,* § 2222).

224 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 2236).

225 Međunarodna konvencija o uzimanju talaca, član 1. (*ibid,* § 2054).

226 Elementi zločina za Međunarodni krivični sud, Definicija uzimanja talaca kao ratni zločin (Statut MKS, član 8(2)(a)(viii) i (c)(iii).

227 Elementi zločina za MKS, Definicija uzimanja talaca kao ratni zločin [(Statut MKS, član 8(2)(a)(viii)].

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

U kontekstu međunarodnih oružanih sukoba, ovo pravilo je propisano Trećom ženevskom konvencijom (u pogledu ratnih zarobljenika), Četvrtom ženevskom konvencijom (u pogledu zaštićenih civila) i I Dopunskim protokolom (u pogledu civila uopšte).[228] Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda „iskorišćavanje civila ili nekih drugih kategorija zaštićenih lica, da bi se povratile određene zone, oblasti ili da bi se određene vojne snage zaštitile od vojnih operacija" predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima.[229]

Zabrana korišćenja ljudskih štitova je sadržana u brojnim vojnim priručnicima, a mnogi od njih proširuju zabranu na sve civile.[230] Korišćenje ljudskih štitova predstavlja krivično delo po zakonodavstvu mnogih država.[231] Ova praksa uključuje države koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice I Dopunskog protokola ili Statuta Međunarodnog krivičnog suda.[232] 1991. i 1992. godine, postojala je obimna osuda, od strane država, korišćenja ratnih zarobljenika i civila kao ljudskih štitova od strane Iraka, a Ujedinjene nacije su objavile da se takva upotreba računa kao ratni zločin.[233]

228 Treća ženevska konvencija, član 23, stav drugi (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2253); Četvrta ženevska konvencija, član 28. (*ibid,* § 2254); I Dopunski protokol, član 51(7) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 2256).

229 Statut MKS, član 8(2)(xxiii) (*ibid,* § 2257).

230 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 2261), Australije (*ibid,* §§ 2262-2263), Belgije (*ibid,* § 2264), Kameruna (*ibid,* § 2265), Kanade (*ibid,* § 2266), Kolumbije (*ibid,* § 2267), Hrvatske (*ibid,* § 2268), Dominikanske Republike (*ibid,* § 2269), Ekvadora (*ibid,* § 2270), Francuske (*ibid,* §§ 2271-2273), Nemačke (*ibid,* § 2274), Izraela (*ibid,* § 2275), Italije (*ibid,* § 2276), Kenije (*ibid,* § 2277), Holandije (*ibid,* § 2278), Novog Zelanda (*ibid,* § 2279), Španije (*ibid,* § 2280), Švajcarske (*ibid,* § 2281), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 2282-2283) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 2284 i 2286).

231 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 2287), Azerbejdžana (*ibid,* §§ 2288-2289), Bangladeša (*ibid,* § 2290), Belorusije (*ibid,* § 2291), Kanade (*ibid,* § 2293), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 2294), Konga (*ibid,* § 2295), Nemačke (*ibid,* § 2296), Gruzije (*ibid,* § 2297), Irske (*ibid,* § 2298), Litvanije (*ibid,* § 2299), Malija (*ibid,* § 2300), Holandije (*ibid,* § 2301), Novog Zelanda (*ibid,* § 2302), Norveške (*ibid,* § 2303), Perua (*ibid,* § 2304), Poljske (*ibid,* § 2305), Tadžikistana (*ibid,* § 2306), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 2308) i Jemena (*ibid,* § 2309); vidi i nacrte zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 2292) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 2307).

232 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid,* § 2271), Kenije (*ibid,* § 2277), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 2283) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 2284 i 2286) i zakonodavstvo Azerbejdžana (*ibid,* §§ 2288-2289), Bangladeša (*ibid,* § 2290), Belorusije (*ibid,* § 2291), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 2294), Gruzije (*ibid,* § 2297), Litvanije (*ibid,* § 2299), Perua (*ibid,* § 2304), Poljske (*ibid,* § 2305), Tadžikistana (*ibid,* § 2306) i Jemena (*ibid,* § 2309); vidi i nacrt zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 2292).

233 Vidi, npr. izjave Salvadora (*ibid,* § 2314), Nemačke (*ibid,* § 2316), Italije (*ibid,* § 2319), Kuvajta (*ibid,* § 2321), Senegala (*ibid,* § 2326), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 2329-2330) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 2337-2345) i izveštaj o praksi Španije (*ibid,* § 2327).

Korišćenje ratnih zarobljenika kao ljudskih štitova tokom Drugog svetskog rata bilo je predmet suđenja za ratne zločine Vojnog suda UK u *Slučaju Student,* 1946. godine i Vojnog suda SAD u Nirnbergu u *Slučaju Von Leeb (The High Command Trial,)* 1948. godine.[234] U *Slučaju Karadžić i Mladić,* 1995. godine, pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, optuženima su stavljeni na teret ratni zločini korišćenja pripadnika mirovnih snaga UN kao ljudskih štitova. U svom preispitivanju optužnica, Tribunal je potvrdio ove optužbe.[235]

U pogledu nemeđunarodnih oružanih sukoba, II Dopunski protokol ne pominje izričito korišćenje ljudskih štitova, ali bi takva praksa bila zabranjena zahtevom da „civilno stanovništvo i pojedinci civili uživaju opštu zaštitu od opasnosti koje proističu iz vojnih operacija."[236] Značajno je, štaviše, da je korišćenje ljudskih štitova često izjednačavana sa uzimanjem talaca,[237] koje je zabranjeno II Dopunskim protokolom,[238] i običajnim međunarodnim pravom (vidi Pravilo 96). Pored toga, namerno korišćenje civila da zaklone vojne operacije je suprotno principu razlikovanja ciljeva i povređuje obavezu da se preduzmu sve moguće mere predostrožnosti da se odvoje civili i vojni ciljevi (vidi pravila 23-24).

Nekoliko vojnih priručnika, koji se primenjuju i na nemeđunarodne oružane sukobe, zabranjuje korišćenje ljudskih štitova.[239] Zakonodavstvo nekoliko država inkriminiše korišćenje ljudskih štitova u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[240] Korišćenje ljudskih štitova u nemeđunarodnim oružanim sukobima su osudile države i Ujedinjene nacije, u odnosu na sukobe u Liberiji, Ruandi, Siera Leoneu, Somaliji, Tadžikistanu i bivšoj Jugoslaviji.[241]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa u kontekstu ni međunarodnih, niti nemeđunarodnih oružanih sukoba.

234 Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud u Linebergu, *Slučaj Student* (*ibid,* § 2310); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Von Leeb (The High Command Trial)* (*ibid,* § 2311).

235 MKTJ, *Slučaj Karadžić i Mladić,* Prva optužnica i preispitivanje optužnica (*ibid,* § 2366).

236 II Dopunski protokol, član 13(1) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 5, § 2).

237 Vidi, npr. praksu Salvadora (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2314) i Evropske zajednice (*ibid,* § 2361).

238 II Dopunski protokol, član 4(2)(c) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 2053).

239 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 2262), Kanade (*ibid,* § 2266), Kolumbije (*ibid,* § 2267), Hrvatske (*ibid,* § 2268), Ekvadora (*ibid,* § 2270), Nemačke (*ibid,* § 2274), Italije (*ibid,* § 2276) i Kenije (*ibid,* § 2277).

240 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* §§ 2288-2289), Belorusije (*ibid,* § 2291), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 2294), Nemačke (*ibid,* § 2296), Gruzije (*ibid,* § 2297), Litvanije (*ibid,* § 2299), Poljske (*ibid,* § 2305) i Tadžikistana (*ibid,* § 2306); vidi i zakonodavstvo Perua (*ibid,* § 2304) i Jemena (*ibid,* § 2309), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrt zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 2292).

241 Vidi, npr. izjave čilea (*ibid,* § 2312), Tadžikistana (*ibid,* § 2328) i Jugoslavije (*ibid,* § 2348); izveštaj o praksi Ruande (*ibid,* § 2325); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1995/89 (*ibid,* § 2350); Generalni sekretar UN, Izveštaj o napretku UNOMIL (*ibid,* § 2351), Izveštaj o napretku UNOMSIL (*ibid,* § 2352) i Izveštaj o izvršavanju stava 5. Rezolucije Saveta bezbednosti 837 (1993) o istrazi, u ime Saveta bezbednosti UN, napada na snage UN u Somaliji od 5. juna 1993. (*ibid,* § 2353).

MKCK je podsećao strane i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima o zabrani korišćenja ljudskih štitova.[242]

Međunarodno pravo ljudskih prava ne zabranjuje korišćenje ljudskih štitova kao takvih, ali bi ova praksa predstavljala, između ostalog, povredu prava koje se ne može derogirati, da ne može biti arbitrarnog lišavanja prava na život (vidi komentar na Pravilo 89). Komitet za ljudska prava UN i regionalni organi za ljudska prava su ukazali da ovo pravo uključuje ne samo pravo da se ne bude ubijen, nego i dužnost država da preduzmu mere da se zaštiti život.[243] U *Slučaju Demiray protiv Turske,* u kome je tužilac tvrdio da je njen muž bio korišćen kao ljudski štit, Evropski sud za ljudska prava je utvrdio da „član 2. može .....da podrazumeva, u dobro definisanim okolnostima, pozitivnu obavezu vlasti da preduzme preventivne operativne mere da se zaštite pojedinci za koje su one odgovorne."[244]

Definicija ljudskih štitova

Zabrana korišćenja ljudskih štitova u Ženevskim konvencijama, I Dopunskom protokolu i Statutu Međunarodnog krivičnog suda je uvijeno formulisana u terminima upotrebe prisustva (ili pokreta) civila ili drugih zaštićenih lica da se neke tačke ili područja (ili vojne snage) učine imunim od vojnih operacija.[245] Većina primera navedenih u vojnim priručnicima, ili koji su bili predmet osude, bili su slučajevi u kojima su lica stvarno uzeta u vojne ciljeve da bi ih zaštitila od napada. Vojni priručnici Novog Zelanda i Ujedinjenog Kraljevstva daju kao primere smeštaj lica u ili blizu vozova za municijom.[246] Bilo je mnogo osuda pretnje Iraka da će otpremiti[247] i smestiti ratne zarobljenike i civile na strateška mesta i oko odbrambenih tačaka. Druge osude na osnovu ove zabrane su se odnosile na upućivanje civila i njihovo smeštanje ispred vojnih jedinica u sukobima u bivšoj Jugoslaviji i Liberiji.[248]

242 Vidi, npr. MKCK, Saopštenje za štampu br. 93/17 (*ibid,* § 2369) i arhivske dokumente (*ibid,* § 2370).

243 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 6 (član 6. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 2367); Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Civil Liberties Organisation protiv čada* (*ibid,* § 940); Evropski sud za ljudska prava, *Demiray protiv Turske* (*ibid,* § 2368).

244 Evropski sud za ljudska prava, *Demiray protiv Turske* (*ibid,* § 2368).

245 Treća ženevska konvencija, član 23, stav treći (*ibid,* § 2253); Četvrta ženevska konvencija, član 28. (*ibid,* § 2254); I Dopunski protokol, član 12(4) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 2255) i član 51(7) (*ibid,* § 2256); Statut MKS, član 8(2)(b)(xxiii) (*ibid,* § 2257).

246 Vidi vojne priručnike Novog Zelanda (*ibid,* § 2282).

247 Vidi, npr. izjave Nemačke (*ibid,* § 2316), Italije (*ibid,* § 2319), Kuvajta (*ibid,* § 2321), Senegala (*ibid,* § 2326), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 2329-2334) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 2337-2342 i 2344-2345); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1992/71 (*ibid,* § 2349); EZ, Deklaracija o stanju stranaca u Iraku i Kuvajtu (*ibid,* § 2358), Izjava pred Trećim komitetom Generalne skupštine UN (*ibid,* § 2359), Izjava o stanju ratnih zarobljenika (*ibid,* § 2360) i Deklaracija o krizi u Zalivu (*ibid,* § 2361),

248 Vidi, npr. izjavu Jugoslavije (*ibid,* § 2348); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1995/89 (*ibid,* § 2350); Generalni sekretar UN, Izveštaj o napretku UNOMIL (*ibid,* § 2351).

U preispitivanju optužnice u *Slučaju Karadžić i Mladić,* Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je kvalifikovao fizičko obezbeđenje ili držanje pripadnika mirovnih snaga na drugi način, protiv njihove volje, na potencijalnim ciljevima vazdušnog napada NATO, uključujući bunkere sa municijom, radarske položaje i centre za komunikaciju, kao korišćenje „ljudskih štitova".[249]

Može se zaključiti da korišćenje ljudskih štitova zahteva namerno zajedničko smeštanje vojnih ciljeva i civila ili lica *hors de combat* sa posebnom namerom da se pokuša sprečiti gađanje tih vojnih ciljeva.

Pravilo 98: Prisilni nestanak je zabranjen.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje K.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Ugovori međunarodnog humanitarnog prava ne upućuju na pojam „prisilnog nestanka" kao takvog. Međutim, prisilni nestanak povređuje, ili preti da povredi, brojna pravila običajnog humanitarnog prava, koji većinom zabranjuju arbitrarno lišavanje slobode (vidi Pravilo 99), zabranu torture ili surovosti ili nehumani postupak (vidi Pravilo 90) i zabranu ubistva (vidi Pravilo 89). Pored toga, u međunarodnim oružanim sukobima, mnogi zahtevi u pogledu registracije, poseta i prenošenja informacija o licima lišenim slobode, su usmereni, *inter allia,* na sprečavanje prisilnog nestanka (vidi Pravilo 37). U nemeđunarodnim oružanim sukobima, od strana se zahteva i da preduzimaju korake da spreče nestanak, uključujući registraciju lica lišenih slobode (vidi Pravilo 123). Ovu zabranu treba gledati i u svetlu pravila koje zahteva poštovanje porodičnog života (vidi Pravilo 105) i pravila da svaka strana u sukobu mora da preduzima sve moguće mere da traži lica koja su prijavljena kao nestala zbog oružanog sukoba i da njihovim porodicama obezbedi informacije koje poseduje, o njihovoj sudbini (vidi Pravilo 117). Kumulativni efekat ovih pravila je da je fenomen „prisilnog nestanka" zabranjen međunarodnim humanitarnim pravom.

[249] MKTJ, *Slučaj Karadžić i Mladić,* Preispitivanje optužnica (*ibid,* § 2366).

Iako je formulisanje zabrane prisilnog nestanka u vojnim priručnicima i nacionalnom zakonodavstvu u početnoj fazi, zabrana je izričito predviđena u vojnim priručnicima Kolumbije, Salvadora, Indonezije i Perua.[250] I zakonodavstvo mnogih država posebno zabranjuje ovu praksu.[251]

Na 24. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta 1981. godine, zaključeno je da prisilni nestanak „podrazumeva povrede osnovnih ljudskih prava, kao što su pravo na život, slobodu i ličnu sigurnost, pravo da se ne podvrgava torturi, surovom, nehumanom i degradirajućem postupku, pravo da se ne hapsi ili zatvara arbitrarno i pravo na pravedno i javno suđenje."[252] Na 25. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta, 1986. godine, osuđen je „svaki pokušaj koji vodi prisilnom ili nedobrovoljnom nestanku pojedinaca ili grupa pojedinaca."[253] Plan akcije za godine 2000-2003, koji je usvojila 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine, zahtevao je od svih strana u oružanom sukobu da preduzmu efikasne mere da obezbede da „se izdaju striktna naređenja za sprečavanje svih ozbiljnih kršenja međunarodnog humanitarnog prava, uključujući ....prisilne nestanke".[254] Sve ove rezolucije su usvojene konsenzusom.

Nije pronađena zvanična suprotna praksa, u smislu da ni jedna država nije zahtevala pravo na prisilni nestanak lica. Pored toga, navodne primere prisilnog nestanka su, generalno, osudile države i Ujedinjene nacije. Nestanke tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji, na primer, osudili su, u debati u Savetu bezbednosti UN 1995. godine, Bocvana, Honduras i Indonezija.[255] Oni su osuđeni rezolucijama koje je usvojio Savet bezbednosti i Komisija za ljudska prava UN.[256] I Generalna skupština je osudila prisilne nestanke u bivšoj Jugoslaviji u rezoluciji usvojenoj 1995. godine.[257] Gene-

250 Kolumbija, *Osnovni vojni priručnik* (*ibid,* § 2386); Salvador, *Povelja ljudskih prava oružanih snaga* (*ibid,* § 2387); Indonezija, *Direktiva o ljudskim pravima u Irian Jaya i Maluku* (*ibid,* § 2388); Peru, *Povelja o ljudskim pravima snaga bezbednosti* (*ibid,* § 2389).

251 Vidi, npr. zakonodavstvo Jermenije (*ibid,* § 2390), Australije (*ibid,* § 2391), Azerbejdžana (*ibid,* § 2392), Belorusije (*ibid,* § 2393), Kanade (*ibid,* § 2395), Konga (*ibid,* § 2396), Salvadora (*ibid,* § 2397), Francuske (*ibid,* § 2398), Nemačke (*ibid,* § 2399), Malija (*ibid,* § 2400), Holandije (*ibid,* § 2401), Novog Zelanda (*ibid,* § 2403), Nigerije (*ibid,* § 2402), Paragvaja (*ibid,* § 2405), Perua (*ibid,* § 2406) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 2408); vidi i nacrt zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 2394), Nikaragve (*ibid,* § 2404) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 2407).

252 24. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. II (*ibid,* § 2434).

253 25. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XIII (*ibid,* § 2435).

254 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 2437).

255 Vidi izjave Bocvane (*ibid,* § 2411), Hondurasa (*ibid,* § 2413) i Indonezije (*ibid,* § 2414).

256 Savet bezbednosti, Rez. 1034 (*ibid,* § 2416); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/72 (*ibid,* § 2414).

257 Generalna skupština UN, Rez. 50/193 (*ibid,* § 2417). Rezolucija je usvojena sa 114 glasova za, jednim protiv i 20 uzdržanih. Međutim, objašnjenje glasanja Rusije, koja je glasala protiv rezolucije, pokazuje da ona nije prigovarala principu osude prisilnog nestanka, ali je smatrala da je rezolucija jednostrana. Vidi izjavu Rusije na Trećem komitetu Generalne skupštine UN, UN Doc. A/C.3/50/SR.58, 14. decembra 1995, § 17.

ralna skupština je ponovo osudila prisilne nestanke u rezoluciji o Sudanu, usvojenoj 2000. godine[258]

Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, sistematska praksa prisilnih nestanaka predstavlja zločin protiv čovečnosti.[259] Inter-američka konvencija o prisilnom nestanku lica takođe zabranjuje prisilni nestanak kao „tešku i odvratnu povredu protiv urođenog integriteta ljudskog bića" i tvrdi da on „povređuje brojna i osnovna ljudska prava koja ne mogu da se derogiraju."[260] Deklaracija o prisilnom nestanku UN, usvojena konsenzusom, određuje da prisilni nestanak predstavlja povredu prava na priznanje pravnog položaja lica, prava na slobodu i sigurnost lica i prava da se ne podvrgava torturi i drugom surovom, nehumanom ili degradirajućem postupku ili kažnjavanju, a koji povređuje ili predstavlja tešku pretnju pravu na život.[261]

Značajno je da je Međunarodni tribunal za bivšu Jugoslaviju u *Slučaju Kupreškić,* 2000. godine, našao da bi se prisilni nestanak mogao karakterisati kao zločin protiv čovečnosti, iako nije naveden kao takav u Statutu Tribunala. Tribunal je uzeo u obzir i činjenicu da se prisilni nestanci sastoje od povreda nekoliko ljudskih prava i zabranjeni su Deklaracijom o prisilnom nestanku lica UN i Inter-američkom konvencijom o prisilnom nestanku lica. Zbog toga, je on odlučio da to spada u kategoriju „drugih nehumanih akata", propisanih u članu 5(i) Statuta.[262]

Pored toga, regionalna tela za ljudska prava su našla, u nekoliko slučajeva, da prisilni nestanci povređuju nekoliko prava. Na primer, Inter-američka komisija i Sud za ljudska prava su našli da prisilni nestanci povređuju pravo na slobodu i sigurnost lica, pravo na fer suđenje i pravo na život.[263] Pored toga, kao što je navedeno u Deklaraciji o prisilnom nestanku UN, prisilni nestanci nanose teške pat-

[258] Generalna skupština UN, Rez. 55/116 (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2418). Rezolucija je usvojena sa 85 glasova za, 32 protiv i 49 uzdržanih. Međutim, objašnjenja glasanja koja su dali Kanada, Bangladeš, Libija, Tajland i Sjedinjene Države, nisu znak da je bilo neslaganja o principu o kome se raspravljalo; vidi objašnjenja glasanja ovih država, koja su dale u Trećem komitetu Generalne skupštine UN, 10. oktobra 2000, UN Doc. A/C.3/55/SR.55, 29. novembra 2000, § 138 (Kanada), § 139 (Sjedinjene Države), § 146 (Bangladeš), § 147 (Tajland) i § 148 (Libija).

[259] Statut MKS, član 7(1)(i) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2373). član 7(2)(i) (*ibid,* § 2374) definiše prinudni nestanak kao „hapšenje, zatvaranje ili otmicu lica od strane države ili političke organizacije, odnosno preduzetih sa njihovim odobrenjem, odnosno uz njihovu podršku, pri čemu država odnosno politička organizacija odbija da dâ informacije o lišenju slobode ili informacije o sudbini ili boravištu tih lica, a sve to sa namerom da takvim licima na duži vremenski period uskrati pravnu zaštitu koja im pripada po zakonu."

[260] Inter-američka konvencija o prisilnom nestanku lica, preambula (*ibid,* § 2372); vidi i Komisija za ljudska prava UN, Rez. 2001/46 (*ibid,* § 2423); Svetska konferencija o ljudskim pravima, Bečka deklaracija i Program akcije (*ibid,* § 2436).

[261] Deklaracija o prisilnom nestanku UN, član 1. (*ibid,* § 2380).

[262] MKTJ, *Slučaj Kupreškić,* Presuda (*ibid,* § 2438).

[263] Vidi, npr. Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 9466 (Peru)* (*ibid,* § 2447), *Slučaj 9786 (Peru),* (*ibid,* § 2449) i Treći izveštaj o stanju ljudskih prava u Kolumbiji (*ibid,* § 2450) i Inter-američ-

nje, ne samo žrtvama, nego i njihovim porodicama.[264] Komitet za ljudska prava UN i Evropska komisija za ljudska prava su, slično, našli da prisilni nestanak bliskog člana porodice predstavlja nehuman postupak prema najbližem rođaku.[265] Komitet za ljudska prava UN je podvukao u svom Opštem komentaru člana 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima da zabrana otmice i nepoznatog zatvaranja nisu podložni derogaciji i utvrdio da „je apsolutna priroda ovih zabrana, čak i u vreme vanrednih stanja, opravdana njihovim statusom kao normi opšteg međunarodnog prava."[266] Zbog toga treba zapaziti da, iako raširena i sistematska praksa prisilnog nestanka, koja predstavlja zločin protiv čovečnosti, svaki prisilni nestanak je povreda međunarodnog humanitarnog prava i prava ljudskih prava.

Postoji obimna praksa koja ukazuje da zabrana prisilnog nestanka sadrži obavezu istrage slučajeva navodnog prisilnog nestanka.[267] Dužnost da se spreči prisilni nestanak je podržan i zahtevom za evidenciju detalja o licima lišenim slobode (vidi Pravilo 123).

Pravilo 99: Arbitrarno lišavanje slobode je zabranjeno.

ki sud za ljudska prava, *Slučaj Velásquez Rodríguez* (*ibid,* § 2451); vidi i Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Mouvement Burjinabé des Droits de l'Homme et des Peuples protiv Burkine Faso* (*ibid,* § 2442) (povreda prava na priznanje pravnog položaja, prava na slobodu i sigurnost lica).

264 Deklaracija o prisilnom nestanku UN, član 1(2) (*ibid,* § 2380).

265 Komitet za ljudska prava UN, *Quinteros protiv Urugvaja* (*ibid,* § 2440), *Lyashkevich protiv Belorusije* (*ibid,* § 2441); Evropski sud za ljudska prava, *Kurt protiv Turske* (*ibid,* § 2443), *Timurtas protiv Turske* (*ibid,* § 2444) i *Slučaj Kipar* (*ibid,* § 2445).

266 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 2439).

267 Vidi, npr. Deklaraciju o prisilnom nestanku UN, član 13. (*ibid,* § 2485); Inter-američku konvenciju o prisilnom nestanku lica, član 12. (*ibid,* § 2482); praksu Argentine (Nacionalna komisija za nestala lica) (*ibid,* § 2490), čilea (Specijalni panel) (*ibid,* § 2412), Hrvatske (Komisija za traženje lica nestalih u ratnim aktivnostima u Republici Hrvatskoj) (*ibid,* § 2491), Filipina (Radna grupa za nedobrovoljne nestanke) (*ibid,* § 2493), Šri Lanke (Komisija za istraživanje nedobrovoljnog preseljenja i nestanaka lica u određenim provincijama) (*ibid,* § 2415), bivše Jugoslavije (Zajednička komisija za traženje nestalih lica i posmrtnih ostataka) (*ibid,*§ 2486) i Iraka, sa jedne strane, Francuske, Kuvajta, Saudijske Arabije, Ujedinjenog Kraljevstva i Sjedinjenih Država, sa druge strane (Tripartitna komisija osnovana pod pokroviteljstvom MKCK) (*ibid,* § 2515); Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 6 (član 6. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 2505) i *Quinteros protiv Urugvaja* (*ibid,* § 2506); Generalna skupština UN, Rez. 40/140 (*ibid,* § 2494); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 2001/46 (*ibid,* § 2496); 24. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. II (*ibid,* § 2503); Svetska konferencija o ljudskim pravima, Bečka deklaracija i Program akcije (*ibid,* § 2504); Evropski sud za ljudska prava, *Kurt protiv Turske* (*ibid,* § 2507), *Timurtas protiv Turske* (*ibid,* § 2505) i *Slučaj Kipar* (*ibid,* § 2506); Inter-američki sud za ljudska prava, Slučaj Velásquez Rodríguez (*ibid,* § 2513).

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje L.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Trebalo bi zapaziti da zajednički član 3. Ženevskih konvencija, kao i oba Dopunska protokola, zahtevaju da se prema svim civilima i licima *hors de combat* postupa humano (vidi Pravilo 87) i, s obzirom na to, arbitrarno lišavanje slobode nije u skladu sa tim zahtevom.

Koncept da pritvaranje ne sme da bude arbitrarno je deo i međunarodnog humanitarnog prava i prava ljudskih prava. Iako postoje razlike između dve grane međunarodnog prava, i međunarodno humanitarno pravo i pravo ljudskih prava su usmereni na sprečavanje arbitrarnog pritvaranja, određujući osnove za pritvaranje na temelju potreba, posebno bezbednosnih potreba, i propisujući određene uslove i postupke da se spreči nestanak i da se nadzire nastavljanje potrebe za pritvaranjem.

Međunarodni oružani sukobi

Osnovi za pritvaranje

Pravila o razlozima zbog kojih neko lice može da bude lišeno slobode od strane u međunarodnom oružanom sukobu se mogu naći u sve četiri Ženevske konvencije.[268]

Prva ženevska konvencija reguliše pritvaranje ili zadržavanje sanitetskog i verskog osoblja.[269]

Druga ženevska konvencija reguliše pritvaranje ili zadržavanje sanitetskog i verskog osoblja bolničkih brodova.[270]

Treća ženevska konvencija se zasniva na dugotrajnom običaju da se ratni zarobljenici mogu internirati u toku trajanja aktivnih neprijateljstava.[271] Postoje dopunski uslovi u Trećoj ženevskoj konvenciji, u odnosu na disciplinsko kažnjavanje, pravosudne istrage i repatrijaciju ozbiljno ranjenih ili bolesnih ratnih zarobljenika.[272]

268 Lišavanje slobode od strane neutralnih država se rukovodi Haškim konvencijama (V) i (XIII). čl. 11, 13. i 14. Haške konvencije (V) propisuje osnove za zatvaranje boraca od strane neutralne države. član 24. Haške konvencije (XIII) propisuje osnove za uzapćenje brodova, zatvaranje oficira i posada zaraćenih strana, od strane neutralnih država.

269 Prva ženevska konvencija, čl. 28, 30. i 32.

270 Druga ženevska konvencija,čl. 36. i 37.

271 Treća ženevska konvencija, čl. 21. i 118.

272 Treća ženevska konvencija, čl. 90, 95, 103. i 109.

Četvrta ženevska konvencija određuje da civili mogu biti internirani ili smešteni u određeno mesto samo ako „to apsolutno zahteva bezbednost Sile u čijoj se vlasti ta lica nalaze" (član 42) , ili, na okupiranoj teritoriji, zbog „neophodnih razloga bezbednosti." (član 78)[273] U *Slučaju Delalić,* Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju tumačio je član 42. tako da on dozvoljava interniranje samo ako postoje „ozbiljni i zakoniti razlozi" da se smatra da internirana lica mogu da ozbiljno ugroze bezbednost sile koja ih zatvara, sredstvima kao što su sabotaža ili špijunaža.[274]

Osnovi za početno pritvaranje i njegovo neprekinuto nastavljanje su ograničeni na važeće potrebe, kao što je pre navedeno. Na primer, pritvaranje „neprijateljskih saveznika" je u Četvrtoj ženevskoj konvenciji ograničeno na „apsolutni zahtev" bezbednosti, a Treća ženevska konvencija zahteva repatrijaciju ozbiljno ranjenih i bolesnih ratnih zarobljenika, pošto oni verovatno ne mogu više da učestvuju u neprijateljstvima protiv Sile koja zatvara.

Proceduralni zahtevi

Pored važećeg osnova, moraju se poštovati određeni postupci da bi lišavanje slobode bilo zakonito. Član 43. Četvrte ženevske konvencije predviđa da svako lice koje je internirano ili smešteno na određeno boravište ima pravo da se takva odluka preispita, čim to bude moguće, od strane odgovarajućeg suda ili administrativnog odbora i, ako se odluka potvrdi, da se ona preispituje periodično, najmanje dva puta godišnje.[275] Član 78. Četvrte ženevske konvencije propisuje da odluka u pogledu određenog boravišta ili interniranja na okupiranoj teritoriji mora biti doneta u skladu sa redovnim postupkom, koji treba da propiše okupaciona sila u skladu sa odredbama Konvencije. Takođe je predviđeno da je takva odluka podvrgnuta žalbi o kojoj se odlučuje u najkraćem mogućem roku. Ako je žalba odbijena, mora je periodično preispitivati, ako je moguće svakih šest meseci, nadležni organ koji ustanovi okupaciona sila.[276] Ovi postupci su predviđeni i brojnim vojnim priručnicima.[277] Pored toga, Treća ženevska konvencija zahteva ispitivanje bolesnih ili ranjenih ratnih zarobljenika od strane Mešovite lekarske komisije da bi se ustanovilo da li oni treba da se repatriraju ili smeste u neutralnim državama.[278]

Osim posebnih odredaba čl. 43. i 78. Četvrte ženevske konvencije, Ženevske konvencije propisuju imenovanje sile zaštitnice da bi se pokušalo i sprečilo arbitrarno

[273] Četvrta ženevska konvencija, član 42. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2517) i član 78 (*ibid,* § 2664).

[274] MKTJ, *Slučaj Delalić,* Presuda (*ibid,* § 2644).

[275] Četvrta ženevska konvencija, član 43. stav prvi (*ibid,* § 2747).

[276] Četvrta ženevska konvencija, član 78. (*ibid,* § 2664 i 2748).

[277] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 2756 – 2757), Kanade (*ibid,* § 2758), Nemačke (*ibid,* § 2760), Novog Zelanda (*ibid,* § 2761), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 2762) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 2763-2764).

[278] Treća ženevska konvencija, čl. 110. i 112.

zatvaranje ili maltretiranje, koje je često udruženo sa takvim zatvaranjem. Sila zaštitnica mora da bude nepristrasni nadzornik, koji pažljivo primenjuje Konvencije, da bi sačuvao interese strana u sukobu.[279] Posebno, sila koja drži to lice mora odmah da obavesti silu zaštitnicu, kao i Biro za obaveštavanje i Centralnu agenciju za obaveštavanje, o zarobljavanju ratnih zarobljenika i interniranju civila.[280]

Štaviše, I Dopunski protokol propisuje da „svako lice koje je uhapšeno, pritvoreno ili internirano zbog akcija u vezi sa oružanim sukobom, biće obavešteno odmah, na jeziku koji razume, o razlozima zbog kojih su te mere preduzete."[281] Ovo pravilo je predviđeno u brojnim vojnim priručnicima.[282]

Pritvaranje koje nije u saglasnosti sa različitim pravilima koja propisuju Ženevske konvencije se označava kao „nezakonito hapšenje". „Nezakonito hapšenje" civila je teška povreda Četvrte ženevske konvencije.[283] „Nezakonito hapšenje" lica zaštićenih Ženevskim konvencijama je teška povreda po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, Statutu Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i UNTAET Pravilniku 2000/15 za Istočni Timor.[284] Elementi zločina za Međunarodni krivični sud utvrđuju da nezakonito hapšenje može biti u odnosu na svako lice zaštićeno po jednoj od Ženevskih konvencija, a ne samo u odnosu na civile.[285]

Vojni priručnici mnogih država zabranjuju nezakonito hapšenje.[286] Ovo je sadržano i u zakonodavstvu brojnih država.[287] Terminologija koja se koristi u ovim priručnicima se razlikuje: nezakonito/nelegalno pritvaranje, arbitrarno pritvaranje, nepotrebno pritvaranje, hapšenje ili lišavanje slobode suprotno međunarodnom pravu, neopravdano ograničavanje slobode i nediskriminatorna masovna hapšenja. Zabrana nezakonitog pritvaranja je potvrđena u nekoliko slučajeva u Drugom svetskom ratu.[288]

[279] Prva ženevska konvencija, čl. 8. i 10; Druga ženevska konvencija, čl. 8. i 10; Treća ženevska konvencija, čl. 8. i 10; Četvrta ženevska konvencija, čl. 9. i 11.

[280] Treća ženevska konvencija, čl. 69. i 122-123; Četvrta ženevska konvencija, čl. 43, 105. i 136-137.

[281] I Dopunski protokol, član 75(3) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2694).

[282] Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid,* § 2698), Novog Zelanda (*ibid,* § 2700), Švedske (*ibid,* § 2701) i Švajcarske (*ibid,* § 2702).

[283] Četvrta ženevska konvencija, član 147. (*ibid,* § 2518).

[284] Statut MKS, član 8(2)(a)(vii) (*ibid,* § 2524); Statut MKTJ, član 2(g) (*ibid,* § 2530); UNTAET Pravilnik 2000/15, Odeljak 6(1)(a)(vii) (*ibid,* § 2535).

[285] Elementi zločina za MKS, Definicija nezakonitog hapšenja kao ratnog zločina [(Statut MKS, član 8(2)(a)(vii)]

[286] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2536), Australije (*ibid,* § 2537), Kanade (*ibid,* § 2538), Hrvatske (*ibid,* § 2540), Francuske (*ibid,* §§ 2542-2543), Nemačke (*ibid,* § 2544), Mađarske (*ibid,* § 2545), Holandije (*ibid,* § 2546), Novog Zelanda (*ibid,* § 2547), Nigerije (*ibid,* § 2549), Južne Afrike (*ibid,* § 2550), Švajcarske (*ibid,* § 2551), Ugande (*ibid,* § 2552), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 2553) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 2554).

[287] Vidi, npr. zakonodavstvo (*ibid,* § 2555-2626).

[288] Vidi, npr. Holandija, Specijalni vojni sud u Makasaru, *Slučaj Motomura* i *Slučaj Notomi Sueo* (*ibid,* § 2627); Holandija, *Slučaj Rauter* (*ibid,* § 2627); Holandski specijalni sud u Amsterdamu i kasacioni

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana arbitrarnog lišavanja slobode u nemeđunarodnim oružanim sukobima je ustanovljena praksom država u obliku vojnih priručnika, nacionalnog zakonodavstva i zvaničnih izjava, kao i na osnovu međunarodnog humanitarnog prava (vidi *infra*). Dok sve države imaju zakonodavstvo koje određuje osnove na osnovu koji lice može biti pritvoreno, našlo se više od 70 njih koje inkriminišu nezakonito lišavanje slobode i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[289] Većina ovog zakonodavstva primenjuje zabranu nezakonitog lišavanja slobode i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[290] Nekoliko vojnih priručnika koji su primenljivi, ili koji su se primenjivali u nemeđunarodnim oružanim sukobima, takođe zabranjuje nezakonito lišavanje slobode.[291] Kao što je gore ukazano, terminologija koja se koristi u ovim priručnicima i zakonodavstvu se razlikuje od nezakonitog/nelegalnog hapšenja i nezakonitog/nelegalnog pritvaranja, kao arbitrarno ili nepotrebno pritvaranje.

Nije nađena suprotna zvanična praksa, ni u pogledu međunarodnih, niti u pogledu nemeđunarodnih oružanih sukoba. Navodni slučajevi nezakonitog lišavanja slobode su bili osuđeni. Savet bezbednosti UN, na primer, osudio je „arbitrarno pritvaranje" u sukobima u Bosni i Hercegovini i Burundiju.[292] Slično, Generalna skupština UN je izrazila duboku zabrinutost zbog ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji i Sudanu, uključujući „nezakonito pritvaranje" i „arbitrarno pritvaranje".[293] Komisija za

sud, *Slučaj Zuhlke* (*ibid,* § 2627); Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud u Linebergu, *Slučaj Auschwitz i Belsen* (*ibid,* § 2627); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Pohl* (*ibid,* § 2627).

289 Vidi, npr. zakonodavstva (*ibid,* §§ 2555-2626).

290 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid,* §2556), Australije (*ibid,* § 2557), Azerbejdžana (*ibid,* § 2560), Belgije (*ibid,* § 2563), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 2564), Kambodže (*ibid,* § 2568), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 2573), Hrvatske (*ibid,* § 2577), Etiopije (*ibid,* § 2580), Gruzije (*ibid,* § 2581), Moldavije (*ibid,* § 2594), Nikaragve (*ibid,* § 2599), Nigera (*ibid,* § 2601), Paragvaja (*ibid,* § 2606), Poljske (*ibid,* § 2607), Portugala (*ibid,* § 2608), Slovenije (*ibid,* § 2612), Španije (*ibid,* § 2614), Švedske (*ibid,* § 2616), Tadžikistana (*ibid,* § 2617) i Jugoslavije (*ibid,* § 2625); vidi i zakonodavstvo Bugarske (*ibid,* 2566) i Rumunije (*ibid,* § 2609), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 2555), Burundija (*ibid,* § 2567), Salvadora (*ibid,* § 2579), Jordana (*ibid,* § 2585) i Nikaragve (*ibid,* § 2600).

291 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 2537), Hrvatske (*ibid,* § 2540), Nemačke (*ibid,* § 2544) i Južne Afrike (*ibid,* § 2550).

292 Savet bezbednosti UN, Rez. 1019 i 1034 (*ibid,* § 2630) i Rez. 1072 (*ibid,* § 2631).

293 Generalna skupština UN, Rez. 50/193 (*ibid,* § 2634) i Rez. 55/116 (*ibid,* § 2635). Rezolucija 50/193 je usvojena sa 114 glasova za, jednim protiv i 20 uzdržanih. Međutim, objašnjenje Rusije, koja je glasala protiv rezolucije, pokazuje da ona nije protiv principa osude nezakonitog pritvaranja, ali je smatrala da je rezolucija bila suviše jednostrana; vidi izjavu Rusije u Trećem komitetu Generalne skupštine UN, UN Doc. A/C.3/50/SR.58, 14. decembra 1995, § 17. Rezolucija 55/116 je usvojena sa 85 glasova za, 32 protiv i 49 uzdržanih. U objašnjenju koje su dale Kanada, Bangladeš, Libija, Tajland i Sjedinjene Države, nije bilo znakova da je bilo neslaganja sa principom

ljudska prava UN je takođe osudila „pritvaranja" u bivšoj Jugoslaviji i „arbitrarno pritvaranje" u Sudanu, rezolucijama koje su usvojene bez glasanja.[294]

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija o pravima deteta i regionalni ugovori prava ljudskih prava prihvataju pravo na slobodu i sigurnost lica i/ili predviđaju da niko ne može biti lišen svoje slobode, osim zbog razloga i pod uslovima prethodno propisanim zakonom.[295] Ovi principi su predviđeni i drugim međunarodnim instrumentima.[296]

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija o pravima deteta i Evropska konvencija o ljudskim pravima propisuju da niko ne može biti arbitrarno hapšen ili pritvaran.[297] Evropska konvencija o ljudskim pravima navodi osnove na kojima lice može da bude lišeno svoje slobode.[298] U svom Opštem komentaru člana 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (u pogledu vanrednih stanja), Komitet za ljudska prava UN utvrdio je da države članice ne mogu „ni u kakvim okolnostima" da se pozivaju na vanredno stanje „kao opravdanje za delovanje povredom humanitarnog prava ili obaveznih normi međunarodnog prava, na primer....kroz arbitrarno lišavanje slobode".[299] Zabrana arbitrarnog hapšenja ili pritvaranja je predviđena i u drugim međunarodnim instrumentima.[300]

Potreba za važećim razlogom za lišavanje slobode odnosi se i na početni razlog za takvo lišavanje i za nastavak tog pritvaranja. Pritvaranje koje se nastavlja duže

o kome se raspravljalo; vidi objašnjenja glasanja država u Trećem komitetu Generalne skupštine UN, 10. oktobra 2000, UN Doc. A/C.3/55/SR.55, 29. novembra 2000, § 138 (Kanada), § 139 (Sjedinjene Države), § 146 (Bangladeš), § 147 (Tajland) i § 148 (Libija).

294 Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1996/71 (cit. u Vol. II. Ch. 32, § 2636) i Rez. 1996/73 (*ibid,* § 2637).

295 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima , član 9(1) (*ibid,* §§ 2520 i 2666); Konvencija o pravima deteta, član 37(b) (*ibid,* §§ 2523 i 2669) (nema opšteg upućivanja na slobodu i sigurnost lica; ograničena na zahtev za hapšenje, pritvaranje ili zatvaranje u skladu sa pravom); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 5(1) (*ibid,* §§ 2519 i 2665); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 7. (*ibid,* §§ 2521 i 2667); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 6. (*ibid,* §§ 2522 i 2668).

296 Vidi, npr. Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, član 3. (*ibid,* § 2527); Američku deklaraciju o pravima i dužnostima čoveka, čl. I i XXV (*ibid,* §§ 2528 i 2673); Zbornik principa za zaštitu svih lica u svim oblicima pritvora i zatvora, Princip 2. (*ibid,* § 2674); Kairsku deklaraciju o ljudskim pravima u islamu, član 20. (*ibid,* § 2529); Evropsku povelju o osnovni pravima, član 6. (*ibid,* § 2534).

297 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 9(1) (*ibid,* § 2520); Konvencija o pravima deteta, član 37(b) (*ibid,* § 2523); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 7(3) (*ibid,* § 2521); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 6. (*ibid,* § 2522).

298 Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 5(1); vidi i Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 8 (član 9. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 2645) (zabrana arbitrarnog lišavanja slobode se primenjuje na sva takva lišavanja, „bilo u krivičnim slučajevima ili u drugim slučajevima, kao, npr. mentalne bolesti, skitničenje, zavisnost od droga, edukativne svrhe, kontrola imigracije itd.").

299 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 2646).

300 Vidi, npr. Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, član 9. (*ibid,* § 2527).

od predviđenog zakonom je povreda principa zakonitosti i računa se kao arbitrarno pritvaranje. Ovo su podvukli Komitet za ljudska prava UN i Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, u slučajevima lica čiji se pritvor nastavljao posle isteka roka za njihovo zatvaranje,[301] bilo uprkos oslobađanju,[302] ili uprkos naredbi za oslobađanje.[303]

Proceduralni zahtevi

Od usvajanja Ženevskih konvencija, postoji značajan razvoj u međunarodnom pravu ljudskih prava koje se odnosi na sprečavanje arbitrarnog lišavanja slobode. Pravo ljudskih prava ustanovljava (i) obavezu da se obaveštavaju lica koja su uhapšena o razlozima za hapšenje, (ii) obavezu da se lice lišeno slobode po krivičnoj optužbi hitno izvede pred sudiju i (iii) obavezu da se licu lišenom slobode pruži prilika da proveri zakonitost pritvaranja (tzv. pravo *habeas corpus*). Iako obaveze (i) i (ii) nisu navedene kao one koje ne mogu da se derogiraju u relevantnim ugovorima ljudskih prava, sudska praksa ljudskih prava je utvrdila da se one nikada ne mogu u potpunosti odbaciti.[304]

(i) *Obaveza obaveštavanja lica koje je uhapšeno o razlozima hapšenja.* Zahtev da lice koje je uhapšeno hitno bude obavešteno o razlozima za to, sadržana je u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i Evropskoj i Američkoj konvenciji o ljudskim pravima.[305] Iako Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda ne propisuje izričito ovo pravo, Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda utvrdila je da je deo i paket prava na fer suđenje.[306] Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, koji je usvojila Generalna skupština bez glasanja.[307] U svom Opštem komentaru člana 9. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Komitet za ljudska

[301] Komitet za ljudska prava UN, *García Lanza de Netto protiv Urugvaja* (*ibid,* § 2647); Afrička komisija o ljudskim pravima i pravima naroda, *Pagnoulle protiv Kameruna* (*ibid,* § 2650).

[302] Afrička komisija o ljudskim pravima i pravima naroda, *Constitutional Rights Project protiv Nigerije (148/96)* (*ibid,* § 2652).

[303] Komitet za ljudska prava UN, *Torres Ramírez protiv Urugvaja* (*ibid,* § 2648).

[304] U pogledu obaveze obaveštavanja lica koje je uhapšeno o razlozima hapšenja, vidi, npr. Interamerička komisiju za ljudska prava, Izveštaj o terorizmu i ljudskim pravima (*ibid,* § 3020), Doktrina u pogledu garancija i prava na ličnu slobodu i sigurnost, ponovo objavljenu u *Ten years of activities (1971-1981),* Washington D.C., 1982, p. 337. U pogledu obaveze da se lice sa krivičnom optužbom hitno izvede pred sudiju, vidi, npr. Komitet za ljudska prava, Opšti komentar br. 8 (*ibid,* 2736); Evropski sud za ljudska prava, *Aksoy protiv Turske,* (*ibid,* § 2743) i *Slučaj Brogan i drugi* (*ibid,* § 2741); Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj Castillo Petruzzi i drugi,* (*ibid,* § 2744).

[305] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 9(2) (*ibid,* § 2692); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 5(2) (*ibid,* § 2691); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 7(4) (*ibid,* § 2693).

[306] Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, Rezolucija o pravu na izvođenje pred sud i fer suđenje (*ibid,* § 2713).

[307] Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 10. (*ibid,* § 2695).

prava UN je našao da „ako se primenjuje tzv. preventivni pritvor, zbog razloga javne sigurnosti, on mora da se kontroliše ovim istim odredbama, npr..... mora se dati obaveštenje o razlozima."[308] Ovo pravilo je deo domaćeg prava većine, ako ne svih, država u svetu.[309] Ono je bilo uključeno u ugovore zaključene između strana u sukobima u bivšoj Jugoslaviji.[310]

(ii) *Obaveza da se lice uhapšeno pod krivičnom optužbom hitno izvede pred sudiju.* Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Evropska i Američka konvencija za ljudska prava zahtevaju hitno pojavljivanje lica, koje je pritvoreno ili zadržano, pred sudijom ili drugim službenikom ovlašćenim za vršenje pravosudne vlasti.[311] Iako Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda ne sadrži izričito ovo pravo, Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda je utvrdila da je ono deo paketa prava na fer suđenje.[312] Ovaj zahtev je predviđen u Zborniku principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora i Deklaraciji o prinudnom nestanku, obe usvojene u Generalnoj skupštini UN bez glasanja.[313] Ovo pravilo je deo unutrašnjeg prava većine, ako ne svih, država u svetu.[314] U svom Opštem komentaru člana 9. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Komitet za ljudska prava UN predviđa da hitno izvođenje znači „odlaganje ne može da pređe nekoliko dana".[315] Sad postoji i značajna sudska praksa regionalnih sudova za ljudska prava o primeni ovog principa tokom vanrednih stanja.[316]

(iii) *Obaveza da se licu lišenom slobode pruži prilika za preispitivanje zakonitosti pritvora.* Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Evropska i Američka konvencija o ljudskim pravima predviđaju pravo da zakonitost pritvora preispita sud i da naredi oslobađanje ako on nije zakonit (tzv. sudski nalog *habeas corpus*).[317]

[308] Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 8 (član 9. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 2711).

[309] Vidi, npr. zakonodavstvo Indije (*ibid,* § 2703), Španije (*ibid,* § 2706) i Zimbabvea (*ibid,* § 2707).

[310] Memorandum o saglasnosti o primeni međunarodnog humanitarnog prava između Hrvatske i SFRJ, član 4. (*ibid,* § 2696); Sporazum o primeni međunarodnog humanitarnog prava između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 2.3 (*ibid,* § 2697).

[311] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 9(3) (*ibid,* 2721); Evropska konvencija za ljudska prava, član 5(3) (*ibid,* § 2720); Američka konvencija za ljudska prava, član 7(5) (*ibid,* § 2722).

[312] Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, Rezolucija o pravu na izvođenje pred sud i fer suđenje (*ibid,* § 2738).

[313] Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, principi 11. i 37. (*ibid,* §§ 2725-2727); Deklaracija o prisilnom nestanku UN, član 10. (*ibid,* § 2727).

[314] Vidi, npr. zakonodavstvo Indije (*ibid,* § 2730), Burme (*ibid,* § 2731) i Ugande (*ibid,* § 2732).

[315] Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 8 (član 9. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 2736).

[316] Vidi Evropski sud za ljudska prava, *Slučaj Brogan i drugi* (*ibid,* § 2741) (odlaganje ne sme preći tri dana), *Brannigan i McBride protiv UK* (*ibid,* § 2742) (odlaganje od najviše sedam dana se ne smatra prekomernim, jer je pritvorenim bilo dozvoljeno da konsultuju pravnike, kontaktiraju sa članom porodice ili prijateljem i da ih pregleda lekar u roku od 48 sati) i *Aksoy protiv Turske* (*ibid,* § 2743) (odlaganje od 14 dana pritvora bez komunikacija je ocenjeno kao prekomerno); Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj Castillo Petruzzi i drugi* (*ibid,* § 2744) (odlaganje od 36 dana je ocenjeno kao prekomerno).

Ovo pravo je predviđeno i u Američkoj deklaraciji o pravima i dužnostima čoveka i u Zborniku principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, koji je usvojila Generalna skupština UN bez glasanja.[318] Ovo pravilo je deo unutrašnjeg prava većine, ako ne svih, država u svetu.[319] Ono je uključeno u Sveobuhvatni sporazum o poštovanju za ljudska prava i humanitarno pravo na Filipinima.[320]

U svom Opštem komentaru člana 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (vanredna stanja), Komitet za ljudska prava UN je utvrdio da „da bi se zaštitila prava koja ne mogu da se derogiraju, pravo da se pokrene postupak pred sudom, da bi se omogućilo sudu da bez odlaganja odluči o zakonitosti pritvora, ne sme biti umanjeno odlukom države članice da ga derogira nauštrb Pakta".[321] U svom savetodavnom mišljenju u *Slučaju habeas corpus* i *Slučaju pravnih garancija* 1987. godine, Inter-američki sud za ljudska prava je zaključio da je sudski nalog *habeas corpus* među onim pravnim lekovima koji su „osnovni" za zaštitu različitih prava, čije je derogiranje zabranjeno Američkom konvencijom o ljudskim pravima i koja se, kao posledica, ne mogu po sebi derogirati.[322]

Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda je utvrdila da postupak za odlučivanje o zakonitosti pritvora mora biti pred sudom, koji je nezavisan od izvršne vlasti koja je naredila pritvaranje, posebno u situacijama vanrednih stanja, kad se praktikuje administrativno pritvaranje.[323] Evropski sud za ljudska prava je, slično, podvukao da zahtev za preispitivanje zakonitosti pritvora treba da preduzme telo koje je nezavisno od izvršne vlasti.[324]

Postoji, pored toga, obimna praksa koja upućuje da lica lišena slobode moraju da imaju pristup advokatu.[325] Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom

[317] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 9(4) (*ibid,* § 2750); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 5(4) (*ibid,* § 2749); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 7(6) (*ibid,* § 2751).

[318] Američka deklaracija o pravima i dužnostima čoveka, član XXV (*ibid,* § 2753); Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 32. (*ibid,* § 2754).

[319] Vidi, npr. zakonodavstvo Rusije (*ibid,* 2765).

[320] Sveobuhvatni sporazum o poštovanju za ljudska prava i za MHP na Filipinima, Deo II, član 5. (*ibid,* § 2755).

[321] Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 2777).

[322] Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj habeas corpus* (*ibid,* § 2782) i *Slučaj pravnih garancija* (*ibid,* § 2783); vidi i *Slučaj Neira Aegria i drugi* (*ibid,* § 2784).

[323] Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, Saopštenje br. 48/90, 50/91, 52/91 i 89/93, *Amnesty International i drugi protiv Sudana,* Odluka, 26. zasedanje, Kigali, 1-15. novembar 1999, § 60; Saopštenje br. 143/95 i 159/96, *Constitutional Rights Project and Civil Liberties Organisation protiv Nigerije,* 26. zasedanje, Kigali, 1-15. novembar 1999, §§ 31 i 34.

[324] Evropski sud za ljudska prava, *Slučaj Lawless,* Presuda (Meritum), 1. juli 1961, § 14; *Irska protiv UK,* Presuda (Meritum i pravno zadovoljenje), 18. januar 1978, §§ 199-200.

[325] Vidi, npr. Komitet za ljudska prava UN, Zaključna razmatranja o izveštaju Senegala (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3277); Komitet protiv torture, Izveštaj Komiteta protiv torture o situaciji u Turskoj, UN Doc. A/48/44/Add.1, 15. novembar 1993, § 48; Evropski sud za ljudska prava, *Aksoy protiv Turske,* 18. decembra 1996, Izveštaji o presudama i odlukama 1996-VI, § 83.

obliku pritvora ili zatvora, koji je usvojila Generalna skupština UN, bez glasanja, takođe određuje da „pritvoreno lice je ovlašćeno da ima pomoć pravnog savetnika."[326] Posebno, prilika da se dovede u pitanje zakonitost nečijeg pritvora zahteva pomoć pravnika, da bi bila efikasna.

Treba zapaziti, međutim, da svim licima lišenim slobode, zbog razloga u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobom, mora se dati prilika da dovedu u pitanje zakonitost pritvora, osim ako vlada države koja je pogođena nemeđunarodnim oružanim sukobom za sebe zahteva prava zaraćene strane, u kom slučaju zarobljeni neprijateljski „borci" treba da se koriste istim postupkom koji se daje ratnim zarobljenicima u međunarodnim oružanim sukobima, a pritvoreni civili treba da se koriste istim postupkom koji se daje civilnim licima zaštićenim Četvrtom ženevskom konvencijom u međunarodnim oružanim sukobima.

Pravilo 100: Niko ne može biti optužen ili osuđen, osim posle pravednog suđenja koje mu obezbeđuje sve osnovne pravne garancije.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje M.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Na nekoliko suđenja posle Drugog svetskog rata, ali pre usvajanja Ženevskih konvencija od 1949. godine, optuženi su proglašeni krivim zbog toga što nisu obezbedili pravedno suđenje ratnim zarobljenicima ili civilima.[327] Pravo na pravedno suđenje je predviđeno i u sve četiri Ženevske konvencije i u I i II Dopunskom protokolu.[328] Lišavanje zaštićenog lica prava na pravedno i redovno

[326] Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 17. (*ibid,* § 3230).

[327] Vidi, npr. Australija, Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Ohashi* (*ibid, § 2958);* Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud u Almelu. *Slučaj Almelo* (*ibid,* § 2960); Sjedinjene Države, Vojna komisija u Rimu, *Slučaj Dostler* (*ibid,* § 2961); Sjedinjene Države, Vojna komisija u Šangaju, *Slučaj Sawada* (*ibid,* § 2962) i *Slučaj Isayama* (*ibid,* § 2963); Sjedinjene Države, Vojni sud u Vupertalu, *Slučaj Rhode* (*ibid,* § 2964); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Altstötter* (*ibid,* § 2965).

[328] Prva ženevska konvencija, član 49. stav četvrti (*ibid,* 2789); Druga ženevska konvencija, član 50. stav četvrti (*ibid,* 1789); Treća ženevska konvencija, čl. 102-108. (*ibid,* § 2790); Četvrta ženevska

suđenje je teška povreda po Trećoj i Četvrtoj ženevskoj konvenciji i po I Dopunskom protokolu.[329] Zajednički član 3. u Ženevskim konvencijama zabranjuje osuđivanje lica ili izvršavanje kazni bez prethodne presude redovno ustanovljenog suda.[330] Lišavanje lica prava na pravedno suđenje je navedeno kao ratni zločin u statutima Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[331]

Pravo na pravedno suđenje je predviđeno u brojnim vojnim priručnicima.[332] Neobezbeđivanje pravednog suđenja je krivično delo po zakonodavstvu velikog broja država, većinom primenljivo i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim sukobima.[333] Pravo na pravedno suđenje podržavaju i zvanične izjave i druga praksa u odnosu na nemeđunarodne oružane sukobe.[334] Postoji i nacionalna sudska praksa, koja utvrđuje da se povreda ovog pravila u nemeđunarodnim oružanim sukobima smatra ratnim zločinom.[335]

konvencija, čl. 66-75. (*ibid,* §§ 2792-2793); I Dopunski protokol, čl. 71(1) (*ibid,* 2799) i 75(4) (usvojeni konsenzusom) (*ibid,* § 2800); II Dopunski protokol, član 6(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3046). Princip prava na pravedno suđenje je propisan i u članu 17(2) Drugog protokola uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara (*ibid,* § 2808).

329 Treća ženevska konvencija, član 130. (*ibid,* § 2791); Četvrta ženevska konvencija, član 147. (*ibid,* § 2795); I Dopunski protokol, član 85(4)(e) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 2801).

330 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (*ibid,* § 2788).

331 Statut MKS, član 8(2))a)(vi) i (c)(iv) (*ibid,* 2804); Statut MKTJ, član 2(f) (*ibid,* § 2823); Statut MKTR, član 4(g) (*ibid,* § 2826); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 3(g) (*ibid,* § 2809).

332 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 2837-2838), Australije (*ibid,* §§ 2839-2840), Belgije (*ibid,* § 2841), Benina (*ibid,* § 2842), Burkine Faso (*ibid,* § 2843), Kameruna (*ibid,* § 2844), Kanade (*ibid,* § 2845), Kolumbije (*ibid,* §§ 2846-2849), Konga (*ibid,* § 2850), Ekvadora (*ibid,* § 2851), Salvadora (*ibid,* § 2853), Francuske (*ibid,* §§ 2854-2857), Nemačke (*ibid,* § 2858), Indonezije (*ibid,* § 2859), Kenije (*ibid,* 2861), Južne Koreje (*ibid,* § 2862), Madagaskara (*ibid,* § 2863), Malija (*ibid,* § 2864), Maroka (*ibid,* § 2865), Holandije (*ibid,* § 2866), Novog Zelanda (*ibid,* § 2867), Nigerije (*ibid,* § 2869), Perua (*ibid,* §§ 2870-2871), Rusije (*ibid,* § 2872), Senegala (*ibid,* §§ 2873-2874), Južne Afrike (*ibid,* § 2875), Španije (*ibid,* § 2876), Švedske (*ibid,* §§ 2877-2878), Švajcarske (*ibid,* § 2879), Togoa (*ibid,* § 2880), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 2881-2882) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 2883-2888).

333 Vidi zakonodavstvo uopšte (*ibid,* §§ 2889-2957) i posebno zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 2890), Australije (*ibid,* § 2892), Azerbejdžana (*ibid,* § 2893), Bangladeša (*ibid,* § 2894), Belorusije (*ibid,* § 2896), Belgije (*ibid,* § 2897), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 2898), Kambodže (*ibid,* § 2902), Kanade (*ibid,* § 2904), Konga (*ibid,* § 2906), Hrvatske (*ibid,* § 2908), Estonije (*ibid,* § 2912), Etiopije (*ibid,* § 2913), Gruzije (*ibid,* § 2914), Nemačke (*ibid,* § 2915), Irske (*ibid,* § 2918), Litvanije (*ibid,* § 2924), Moldavije (*ibid,* § 2930), Holandije (*ibid,* § 2931), Novog Zelanda (*ibid,* § 2933), Nikaragve (*ibid,* § 2934), Nigera (*ibid,* § 2936), Norveške (*ibid,* § 2938), Poljske (*ibid,* § 2940), Slovenije (*ibid,* § 2944), Španije (*ibid,* §§ 2945-2946), Tadžikistana (*ibid,* § 2948), Tajlanda (*ibid,* § 2949), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 2953), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 2954) i Jugoslavije (*ibid,* § 2956); vidi i zakonodavstvo Bugarske (*ibid,* § 2900) Mađarske (*ibid,* § 2916), Italije (*ibid,* § 2919) i Rumunije (*ibid,* § 2941), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 2889), Salvadora (*ibid,* § 2911), Jordana (*ibid,* § 2920), Nikaragve (*ibid,* § 2935) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 2950).

334 Vidi, npr. izjave Belgije (*ibid,* § 2967) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 2972) i praksu Kine (*ibid,* § 2968).

335 Vidi, npr. čile, Apelacioni sud u Santjagu, *Slučaj Videla* (*ibid,* § 2959).

Pravo na pravedno suđenje je uključeno i u statute Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone za optužena lica koja se pojavljuju pred njima.[336]

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija o pravima deteta i regionalne konvencije o ljudskim pravima propisuju pravo na pravedno suđenje.[337] Ovo pravo je predviđeno i u drugim međunarodnim instrumentima.[338] U svom Opštem komentaru člana 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Komitet za ljudska prava je izrazio da „osnovni principi pravednog suđenja" ne mogu nikad da se derogiraju.[339] Ovaj zaključak podržava praksa regionalnih tela za ljudska prava.[340]

Definicija pravednog suđenja koje obezbeđuje sve osnovne pravne garancije

I međunarodno humanitarno pravo i pravo ljudskih prava sadrže osnovne garancije usmerene na osiguravanje da optužene lica dobiju pravedno suđenje.

Suđenje pred nezavisnim, nepristrasnim i redovno ustanovljenim sudom

Shodno zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija, samo „redovno ustanovljeni sud" može da donese presudu o optuženom licu.[341] Treća ženevska konvencija zahteva da suđenje ratnim zarobljenicima nudi osnovne garancije „nezavisnosti" i „nepristrasnosti".[342] Ovaj zahtev je predviđen i II Dopunskim protokolom.[343] I Dopunski protokol zahteva „nepristrasan i redovno ustanovljen sud".[344]

Zahtevi da sud bude nezavisan, nepristrasan i redovno ustanovljen sud predviđeni su u brojnim vojnim priručnicima.[345] Ovi zahtevi su sadržani i u nacional-

336 Vidi, npr. član 67(1) (*ibid,* § 2806); Statut MKTJ, član 21(2) (*ibid,* § 2825); Statut MKTR, član 20(2) (*ibid,* § 2828); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 17(2) (*ibid,* § 2810).

337 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(1) (*ibid,* § 2927); Konvencija o pravima deteta, član 40(2)(b)(iii) (*ibid,* § 2803); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 6(1) (*ibid,* § 2796); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(1) (*ibid,* § 2798); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 7. (*ibid,* § 2802).

338 Vidi, npr. Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, član 10. (*ibid,* § 2813); Američku deklaraciju o pravima i dužnostima čoveka, član XVIII (*ibid,* § 2814); Kairsku deklaraciju o ljudskim pravima u islamu, član 19(e) (*ibid,* § 2819); Povelju o osnovnim pravima, član 47. (*ibid,* § 2834).

339 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 2999).

340 Vidi, npr. Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Civil Liberties Organisation i drugi protiv Nigerije* (*ibid,* § 3008); Inter-američka komisija za ljudska prava, Rezolucija o pravu primenljivom na vanredna stanja (*ibid,* § 3017) i Izveštaj o terorizmu i ljudskim pravima (*ibid,* § 3020); Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj pravnih garancija* (*ibid,* § 3021).

341 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (*ibid,* § 3039).

342 Treća ženevska konvencija, član 84. drugi stav (*ibid,* § 3040).

343 II Dopunski protokol, član 6(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3046).

344 I Dopunskim protokol, član 75(4) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3045).

345 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 3059-3060), Belgije (*ibid,* § 3061), Kanade (*ibid,* § 3062), Hrvatske (*ibid,* § 3063), Holandije (*ibid,* § 3064), Novog Zelanda (*ibid,* § 3065), Španije (*ibid,*

nom zakonodavstvu i podržani su zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[346] Nekoliko od ovih izvora podvlači da ovi zahtevi ne mogu da se suspenduju tokom vanrednih stanja.[347]

Dok zajednički član 3. Ženevskih konvencija i član 75. I Dopunskog protokola zahtevaju „redovno ustanovljen" sud, ugovori ljudskih prava zahtevaju „nadležni"[348] i/ili sud „ustanovljen zakonom"[349] Sud je redovno ustanovljen ako je ustanovljen i organizovan u skladu sa zakonom i postupkom koji je već na snazi u zemlji.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija o pravima deteta i regionalne konvencije o ljudskim pravima određuje da, da bi suđenje bilo pravedno mora ga voditi sud koji je „nezavisan" i „nepristrasan".[350] Zahtevi za nezavisnošću i nepristrasnošću se mogu naći u određenom broju drugih međunarodnih instrumenata.[351] I Komitet za ljudska prava UN i Inter-američka komisija o ljudskim pravima su ukazali da zahtevi da sudovi budu nezavisni i nepristrasni ne mogu nikad biti odbačen.[352]

Značenje nezavisnosti i nepristrasnosti suda je razmatrano u sudskoj praksi. Da bi bio nezavisan, sud mora da bude sposoban da izvršava svoje funkcije nezavisno od bilo kog drugog ogranka vlasti, posebno od izvršne vlasti.[353] Da bi bili

§ 3066), Švedske (*ibid,* § 3067), Švajcarske (*ibid,* § 3068), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 3069) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 3070-3071).

346 Vidi, npr. zakonodavstvo Bangladeša (*ibid,* § 3072), češke Republike (*ibid,* § 3073), Gruzije (*ibid,* § 3074), Nemačke (*ibid,* § 3075), Irske (*ibid,* § 3076), Kenije (*ibid,* § 3077), Kuvajta (*ibid,* § 3078), Kirgistana (*ibid,* 3078), Litvanije (*ibid,* § 3080), Norveške (*ibid,* § 3082), Holandije (*ibid,* § 3081) i Slovačke (*ibid, § 3083),* izjave Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 3086-3087) i izveštaj o praksi Nikaragve (*ibid,* § 3086) i Kambodže (*ibid,* § 3086).

347 Vidi, npr. vojne priručnike Hrvatske (*ibid,* § 3063) i zakonodavstvo Gruzije (*ibid,* § 3074), Kuvajta (*ibid,* § 3078) i Kirgistana (*ibid,* § 3079).

348 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(1) (*ibid,* § 3043); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(1) (*ibid,* § 3044); Konvencija o pravima deteta, član 40(2)(b)(iii) (*ibid,* § 3049).

349 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(1) (*ibid,* § 2797); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 6(1) (*ibid,* § 2796); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(1) (*ibid,* § 2798).

350 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(1) (*ibid,* § 3043); Konvencija o pravima deteta, član 40(2)(b)(iii) (*ibid,* § 3049); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 6(1) (*ibid,* § 3042); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(1) (*ibid,* § 3044); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda , član 7(1)d) (*ibid,* § 3047) i član 26. (*ibid,* § 3048).

351 Vidi, npr. Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, član 10. (*ibid,* § 3051); Američka deklaracija o pravima i dužnostima čoveka, član XXVI (*ibid,* § 3052); Osnovni principi o nezavisnosti sudstva, čl. 1. i 2. (*ibid,* § 3053); Povelja o osnovnim pravima EU, član 47. (*ibid,* § 3058).

352 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta za građanska i politička prava) (*ibid,* § 2999); Inter-američka komisija za ljudska prava, Izveštaj o terorizmu i ljudskim pravima (*ibid,* § 3020).

353 Komitet za ljudska prava UN, *Bahamonde protiv Ekvatorijalne Gvineje* (*ibid,* § 3092); Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Centre For Free Speech protiv Nigerije (206/97)* (*ibid,* § 3095); Evropska konvencija o ljudskim pravima, *Slučaj Belilos* (*ibid,* § 3099) i *Findlay protiv UK* (*ibid,* §

nezavisni, sudije koje čine sud ne smeju se zaklanjati iza unapred stvorenog mišljenja o pitanju koje je pred njima, niti da deluju na način koji promoviše interese jedne strane.[354] Uz ovaj zahtev o ličnoj nepristrasnosti, regionalna tela za ljudska prava su podvukla da i sud mora da bude nepristrasan od objektivnog gledišta, npr, mora da ponudi dovoljno garancija da isključi bilo koju osnovanu sumnju u svoju nepristrasnost.[355]

Potreba za nezavisnošću pravosuđa od izvršne vlasti, kao i lične i objektivne nepristrasnosti, pomenuta je u određenom broju slučajeva, vojnih priručnika, a ocenjeno je da posebni bezbednosni sudovi nisu nezavisni i nepristrasni. Iako ni jedan od ovih slučajeva nije zaključio da je vojnim sudovima svojstveno povređivanje ovih zahteva, oni su podvukli da vojni sudovi i specijalni bezbednosni sudovi moraju da poštuju iste zahteve nezavisnosti i nepristrasnosti kao i civilni sudovi.[356]

U ovom kontekstu, trebalo bi zapaziti da Treća ženevska konvencija propisuje da ratnim zarobljenicima treba da sude vojni sudovi, osim ako bi zakon sile koja ih drži dozvoljavao da civilni sudovi sude njihovim sopstvenim vojnicima za istu vrstu povrede. Međutim, ova odredba je uslovljena zahtevom da „ni pod kojim uslovima ratnom zarobljeniku neće suditi sud bilo koje vrste koji ne nudi osnovne garancije nezavisnosti i nepristrasnosti."[357]

Štaviše, Četvrta ženevska konvencija propisuje da okupaciona sila može da preda lica koja povređuju krivične odredbe koje je ona usvojila, „da izvede krivce pred svoje nepolitičke i na redovan način obrazovane vojne sudove, pod uslovom da oni zasedaju u okupiranoj zemlji. Žalbeni sudovi zasedaće prvenstveno u okupiranoj zemlji."[358] Regionalna tela za ljudska prava našla su, međutim,da suđenje vojnih sudova civilima predstavlja povredu prava da im sudi nezavisni i nepristrasni sud.[359]

3101). Inter-američka komisija za ljudska prava je podvukla potrebu za slobodom od uticaja iz izvršne vlasti i sigurnost prava sudija u svom *Godišnjem izveštaju 1992-1993* (*ibid,* 3105) i *Slučaju 11.006 (Peru)* (*ibid,* § 3107).

354 Vidi, Australija, Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Ohashi* (*ibid,* § 3084); Komitet za ljudska prava UN, *Karttunen protiv Finske* (*ibid,* § 3091).

355 Vidi Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Constitutional Rights Project protiv Nigerije (60/91)* (*ibid,* § 3094) i *Malawi African Association i drugi protiv Mauritanije* (*ibid,* § 3096); Evropski sud za ljudska prava, *Slučaj Piersack* (*ibid,* § 3098) i *Slučaj Findlay* (*ibid,* § 3101), Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 10.970 (Peru)* (*ibid,* § 3108).

356 Vidi Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Constitutional Rights Project protiv Nigerije (69/91)* (*ibid,* § 3094) i *Civil Liberties Organisation i drugi protiv Nigerije* (*ibid,* § 3097); Evropski sud za ljudska prava, *Findlay protiv UK* (*ibid,* § 3101), *Ciraclar protiv Turske* (*ibid,* § 3102) i *Sahiner protiv Turske* (*ibid,* § 3104); Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 11.084 (Peru)* (*ibid,* § 3106).

357 Treća ženevska konvencija, član 84. (*ibid,* § 3040).

358 Četvrta ženevska konvencija , član 66. (*ibid,* § 3041).

359 Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Media Rights Agenda protiv Nigerije (224/98)* (*ibid,* § 3004) (suđenje civilima „pred Specijalnim vojnim sudom, kojim predsedava aktivni vojni oficir, koji je podvrgnut vojnoj komandi, bez predrasuda prema osnovnim principima pravednog saslušanja") i *Civil Liberties Organisation i drugi protiv Nigerije* (*ibid,* § 3097) („vojni sud ne zado-

Pretpostavka nevinosti

Pretpostavka nevinosti je propisana u I i II Dopunskom protokolu.[360] Ona je uključena i u statute Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone, za optužena lica koja se pojavljuju pred ovim sudovima.[361]

Pretpostavka nevinosti je uključena u nekoliko vojnih priručnika i u deo većine, ako ne sve, nacionalne pravne sisteme.[362] U *Slučaju Ohashi,* suđenje za ratni zločin 1946. godine, advokat je podvukao potrebu da se sudije prethodno ne izjašnjavaju i da sud mora sam da se uveri da je optuženi kriv.[363]

Pretpostavka nevinosti je predviđena u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, Konvenciji o pravima deteta i regionalnim konvencijama o ljudskim pravima.[364] Ona je sadržana i u nekoliko drugih međunarodnih instrumenata.[365] I Komitet za ljudska prava i Inter-američka komisija za ljudska prava su ukazali da presumpcija nevinosti nikad ne može biti odbačena.[366]

Presumpcija nevinosti znači da za svako lice, podvrgnuto krivičnom postupku, se mora smatrati da nije krivo za delo za koje je optuženo dok se ne dokaže drugačije. To znači da teret dokazivanja leži na tužiocu, a optuženi ima prednost da sumnja.[367] To znači da krivica mora da bude dokazana u skladu sa određenim standardima: „izvan razumne sumnje" (u državama običajnog prava) ili „do ličnog ubeđenja o sukobu činjenica" (u državama ugovornog prava). To je, štaviše,

voljava probu nezavisnosti"); Evropski sud za ljudska prava, *Slučaj Kipar* (*ibid,* § 3103) (zbog „bliske strukturne veze između izvršne vlasti i vojnih oficira koji služe na „TRNC vojnim sudovima"); Inter-američka komisija o ljudskim pravima, Doktrina u pogledu pravnih garancija i prava na ličnu slobodu i sigurnost (*ibid,* § 3020).

360 I Dopunski protokol, član 75(4)(d) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3116); II Dopunski protokol, član 6(2)(d) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3117).

361 Statut MKS, član 66. (*ibid,* § 3120); Statut MKTJ, član 21(3) (*ibid,* § 3129); Statut MKTR, član 20(3) (*ibid,* § 3130); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 17(3) (*ibid,* § 3121).

362 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 3134), Kanade (*ibid,* § 3135), Kolumbije (*ibid,* §§ 3136-3137), Novog Zelanda (*ibid,* § 3138) i Švedske (*ibid, § 3139)* i zakonodavstva Bangladeša (*ibid,* § 3141), Etiopije (*ibid,* § 3140), Gruzije (*ibid,* § 3140), Irske (*ibid,* § 3142), Kenije (*ibid,* § 3140), Kirgistana (*ibid,* § 3140), Norveške (*ibid,* § 3143) i Rusije (*ibid,* § 3140).

363 Australija, Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Ohashi* (*ibid,* § 3144).

364 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(2) (*ibid,* § 3114); Konvencija o pravima deteta, član 40(2)(b)(i) (*ibid,* § 3119); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 6(2) (*ibid,* § 3113); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(2) (*ibid,* § 3115); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 7(1) (*ibid,* § 3118).

365 Vidi, npr. Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, član 11. (*ibid,* § 3122); Američku deklaraciju o pravima i dužnostima čoveka, član XXVI (*ibid,* § 3123); Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 36. (*ibid,* § 3124); Kairsku deklaraciju o ljudskim pravima u islamu, član 19. (*ibid,* § 3125); Povelju o osnovnim pravima EU, član 48. (*ibid,* § 3133).

366 Komitet za ljudska prava, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 2999); Inter-američka komisija za ljudska prava, Izveštaj o terorizmu i ljudskim pravima (*ibid,* § 3020).

367 Vidi, npr. Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 13 (član 14. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 3148).

dužnost svih službenika uključenih u slučaj, kao i javnih vlasti, da se uzdrže od prejudiciranja ishoda suđenja.[368] Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda je našla povredu pretpostavke nevinosti u slučaju kad je sud pretpostavljao krivicu branioca pošto je on odbio da se brani.[369]

Informacija o prirodi i razlogu optužbe

Obaveza informisanja optuženog o prirodi i razlogu optužbe je predviđena u Trećoj i Četvrtoj ženevskoj konvenciji, kao i u I i II Dopunskom protokolu.[370] Ova obaveza je uključena i u statute Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leonea, za optužene koji se pojavljuju pred ovim sudovima.[371]

Obaveza informisanja o prirodi i razlogu za optužbu je predviđena u nekoliko vojnih priručnika i deo je većine, ako ne svih, nacionalnih pravnih sistema.[372] Na ovu obavezu su podsetila suđenja za ratne zločine posle Drugog svetskog rata.[373]

Obaveza informisanja optuženog o prirodi i razlogu optužbe sadržana je i u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, Konvenciji o pravima deteta i Evropskoj i Američkoj konvenciji o ljudskim pravima.[374] Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda je utvrdila da je usklađivanje sa ovom obavezom neizbežno za uživanje prava na fer suđenje.[375] Obaveza je predviđena i u

367 Vidi, npr. Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 13 (član 14. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 3148).

368 Vidi, npr. Komitet za ljudska prava, Opšti komentar br. 13 (član 14. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 3148) i *Gridin protiv Rusije* (*ibid,* § 3149); Evropski sud za ljudska prava, *Allenet de Ribemont protiv Francuske* (*ibid,* § 3154).

369 Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Malawi African Association i drugi protiv Mauritanije (54/91)* (*ibid,* § 3152).

370 Treća ženevska konvencija, član 96. stav četvrti (*ibid,* § 3162) i član 105. stav četvrti (*ibid,* § 3163*);* Četvrta ženevska konvencija, član 71. stav drugi (*ibid,* § 3164) i član 123. stav drugi (*ibid,* § 3165); I Dopunski protokol, član 75(4)(a) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3169); II Dopunski protokol, član 6(2)(a) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3170).

371 Statut MKS, član 67(1)(a) (*ibid,* § 3174); Statut MKTJ, član 21(4)(a) (*ibid,* § 3181); Statut MKTR, član 20(4)(a) (*ibid,* § 3182); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 17(4)(a) (*ibid,* § 3175).

372 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 3184-3185), Australije (*ibid,* § 3186), Kanade (*ibid,* § 3187), Indonezije (*ibid,* § 3188), Holandije (*ibid,* § 3189), Novog Zelanda (*ibid,* § 3190), Španije (*ibid,* § 3191), Švedske (*ibid,* § 3192), Švajcarske (*ibid,* § 3193), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 3194) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 3195-3197) i zakonodavstva Bangladeša (*ibid,* § 3199), Etiopije (*ibid,* § 3198), Gruzije (*ibid,* § 3198), Indije (*ibid,* § 3198), Irske (*ibid,* § 3200), Kenije (*ibid,* § 3198), Kirgistana (*ibid,* § 3198), Meksika (*ibid,* § 3198) i Norveške (*ibid,* § 3201).

373 Vidi, npr. Australija, Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Ohashi* (*ibid,* § 3202); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Altstötter (The Justice trial)* (*ibid,* § 2965).

374 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(3)(a) (*ibid,* § 3167); Konvencija o pravima deteta, član 40(2)(b)(ii) (*ibid,* § 3171); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 6(3)(a) (*ibid,* § 3166); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(2)(b) (*ibid,* § 3168).

375 Afrička komisija o ljudskim pravima i pravima naroda, *Malawi African Association i drugi protiv Mauritanije,* Saopštenje 54/91, 61/91, 98/93, 164/97-196/97 i 210/98, Odluka, 27. zasedanje, Alžir, 11. maj 2000, § 97.

drugim međunarodnim instrumentima.[376] I Komitet za ljudska prava UN i Inter-američka komisija za ljudska prava su ukazali da obaveza da se obavesti optuženi o prirodi i razlogu optužbe ne može nikad da se odbaci.[377]

Većina ugovornih odredaba određuje da obaveštenje o prirodi i razlogu optužbe mora da se da optuženom „bez odlaganja" ili „hitno" i da se obaveštenje mora obezbediti na jeziku koji optuženi razume.[378]

Nužna prava i sredstva odbrane

Zahtev da optuženi ima nužna prava i sredstva odbrane je sadržan u sve četiri Ženevske konvencije, kao i u I i II Dopunskom protokolu.[379]

Ovaj zahtev je predviđen u određenom broju vojnih priručnika i deo je većine, ako ne svih, nacionalnih pravnih sistema.[380]

Pravo na odbranu je propisano i u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i regionalnim konvencijama o ljudskim pravima.[381] Ono je sadržano i u drugim međunarodnim instrumentima.[382] Komitet za ljudska prava

[376] Vidi, npr. Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 10. (*ibid,* § 3177).

[377] Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 2999); Inter-američka komisija za ljudska prava, Izveštaj o terorizmu i ljudskim pravima (*ibid,* § 3020).

[378] Vidi Treću ženevsku konvenciju, član 105. stav četvrti (*ibid,* §3163); četvrtu ženevsku konvenciju, član 71. stav drugi (*ibid,* § 3164); I Dopunski protokol, član 75(4)(a) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3169); II Dopunski protokol, član 6(2)(a) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3170).

[379] Prva ženevska konvencija, član 49. stav četvrti (*ibid,* § 3210); Druga ženevska konvencija, član 50. stav četvrti (*ibid,* § 3211); Treća ženevska konvencija, član 84. stav drugi (*ibid,* 3212) i član 96. stav četvrti (*ibid,* § 3213); Četvrta ženevska konvencija, član 72. stav prvi (*ibid,* § 3216) i član 123. stav prvi (*ibid,* § 3217); I Dopunski protokol, član 75(4)(a) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3221); II Dopunski protokol, član 6(2)(a) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3222).

[380] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 3245-3246), Australije (*ibid,* § 3247), Kanade (*ibid,* § 3248), Kolumbije (*ibid,* § 3249), Ekvadora (*ibid,* § 3250), Nemačke (*ibid,* § 3251), Mađarske (*ibid,* § 3252), Holandije (*ibid,* § 3253), Novog Zelanda (*ibid,* § 3254), Španije (*ibid,* § 3256), Švedske (*ibid,* § 3257), Švajcarske (*ibid,* § 3258), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 3259) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 3260-3263) i zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 3265), Bangladeša (*ibid,* § 3266), Etiopije (*ibid,* § 3264), Gruzije (*ibid,* § 3264), Indije (*ibid,* § 3264), Irske (*ibid,* § 3267), Kenije (*ibid,* § 3264), Kuvajta (*ibid,* § 3264), Kirgistana (*ibid,* § 3264), Meksika (*ibid,* § 3264), Norveške (*ibid,* § 3268) i Rusije (*ibid,* § 3264).

[381] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(3) (*ibid,* § 3219); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 6(3) (*ibid,* § 3218); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(2) (*ibid,* § 3220); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 7(1) (*ibid,* § 3223). član 14(3) Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i član 8(2) Američke konvencije o ljudskim pravima utvrđuju da, tokom procedure, optuženi mora da se koristi sa „punom ravnopravnošću" pravnim garancijama navedenim u ovim članovima.

[382] Vidi, npr. Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, član 11. (*ibid,* § 3229); Kairska deklaracija o ljudskim pravima u islamu, član 19(e) (*ibid,* § 3233); Povelja o osnovnim pravima EU, član 48(2) (*ibid,* § 3222).

UN je ukazao da pravo optuženog na nužna prava i sredstva obrane ne može nikad da bude odbačeno.[383]

Ovi izbori određuju da nužna prava i sredstva odbrane uključuju sledeće:
(i) Pravo da se brani sam ili da mu pomaže advokat koga sam izabere. Pravo na pomoć savetnika je ustanovljeno u Povelji vojnih sudova u Nirnbergu i Tokiju.[384] Ovo pravo je predviđeno i u Trećoj i Četvrtoj ženevskoj konvenciji.[385] Statuti Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone predviđaju da su optužena lica koja se pojavljuju pred ovim tribunalima ovlašćena da se brane sama ili da im pomaže branilac po njihovom izboru i da budu obaveštena o ovom pravu, ako nemaju pravnu pomoć.[386]

Odbijanje prava na odbranu po svom sopstvenom izboru ili na branioca uopšte, bio je jedan od osnova za utvrđivanje povrede prava na fer suđenje, u nekoliko suđenja za ratne zločine posle Drugog svetskog rata.[387] U rezoluciji o stanju ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji, usvojenoj 1996, Komisija za ljudska prava UN je pozvala Hrvatsku da „prateći jake optužnice protiv onih koji su osumnjičeni za prethodne povrede međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava, osigura da se prava.... na pravno zastupanje obezbede svim licima osumnjičenim za takve zločine."[388]

Pravo na odbranu, uključujući pravo na odbranu advokata po svom sopstvenom izboru, sadržano je i u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i u regionalnim konvencijama o ljudskim pravima.[389] Inter-američka komisija za ljudska prava je ukazala da pravo na odbranu pomoću advokata po svom sopstvenom izboru ne može nikad da bude odbačeno.[390] Sudska praksa ljudskih

[383] Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 2999).

[384] Povelja MVS (Nirnberg), član 16(d) (*ibid,* § 3209); Povelja MVS (Tokio), član 9(c) (*ibid,* § 3228).

[385] Treća ženevska konvencija, član 99, stav treći („pomoć stručnog branioca") (*ibid,* § 3214) i član 105. stav prvi („da ga brani kvalifikovani advokat koga sam izabere") (*ibid,* § 3215); Četvrta ženevska konvencija, član 72. stav prvi („pravo na pomoć stručnog branioca koga sam izabere") (*ibid,* § 3216).

[386] Statut MKS, član 67(1) (*ibid,* § 3226); Statut MKTJ, član 21(4) (*ibid,* § 3238), Statut MKTR, član 20(4) (*ibid,* § 3240); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 17(4) (*ibid,* § 3227).

[387] Vidi, Sjedinjene Države, Vojna komisija u Šangaju, *Slučaj Isayama* (*ibid,* § 2963), Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Altstotter (The Justice Trial)* (*ibid,* § 2965) i Vrhovni sud, *Slučaj Ward* (*ibid,* § 3269)

[388] Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1996/71 (*ibid,* § 3273).

[389] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(3)(d) (*ibid,* § 3219); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 6(3)(c) (*ibid,* § 3218); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(2)(d) (*ibid,* § 3220); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 7(1)(c) (*ibid,* § 3223). Sa izuzetkom Evropske konvencije, ovi ugovori predviđaju i da optuženi moraju da budu obavešteni o pravu na odbranu, ako nemaju pravnu pomoć.

[390] Inter-američka konvencija za ljudska prava, Izveštaj o terorizmu i ljudskim pravima (*ibid,* § 3020).

prava je zastupala da ovaj zahtev znači da optuženi ne može biti prisiljen da prihvati vladin izbor advokata.[391]

Ženevske konvencije ne ukazuju kad lice ima pravo da dobije advokata, osim što određuju da mora da ga ima, ne samo tokom suđenja, nego čak i pre.[392] Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, koji je usvojila Generalna skupština UN, bez glasanja, određuje da komunikacija sa braniocem ne sme da se odbija duže nego „par dana".[393] Osnovni princip o ulozi advokata određuje da to mora biti slučaj „ne kasnije od četrdeset osam časova od vremena hapšenja ili zadržavanja."[394] Potreba za ranim pristupom advokatu, pre suđenja, kao i u svim važnim etapama suđenja, potvrđena je u praksi Komiteta za ljudska prava UN i regionalnih tela za ljudska prava.[395]

(ii) Pravo na slobodnu pravnu pomoć, ako interesi pravde to zahtevaju. Ovo pravo je implicitno priznato u Trećoj i Četvrtoj ženevskoj konvenciji.[396] To je predviđeno i u statutima Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[397]

Pravo na besplatnu uslugu advokata je u interesu pravde i tako se zahteva u Međunarodnom paktu za građanska i politička prava i Evropskoj i Američkoj komisiji za ljudska prava.[398] Ovo pravo je sadržano i u drugim međunarodnim

391 Vidi, npr. Komitet za ljudska prava UN, *Saldias Lopez protiv Urugvaja* (*ibid,* § 3281); Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Civil Liberties Organisation i drugi protiv Nigerije* (*ibid,* § 3285).

392 Treća ženevska konvencija, član 105. stav treći (branilac mora da ima najmanje dve nedelje da se pripremi, pre otvaranja suđenja) (*ibid,* § 3215); Četvrta ženevska konvencija, član 72. stav prvi (branilac mora da uživa sve neophodne olakšice za pripremanje odbrane) (*ibid,* § 3216).

393 Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 15. (*ibid,* § 3230).

394 Osnovni principi o ulozi advokata, Princip 7. (*ibid,* § 3242).

395 Vidi, npr. Komitet za ljudska prava, *Sala de Tourón protiv Urugvaja, Wight protiv Madagaskara, Lafuente Peńiarrieta i drugi protiv Bolivije* (*ibid,* § 3278) i *Little protiv Jamajke* (*ibid,* § 3280); Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Avocats Sans Frontičres protiv Burundija (231/99)* (*ibid,* § 3284); Evropski sud za ljudska prava, *Slučaj Campbell i Fell* (*ibid* § 3288), *Slučaj Can* (*ibid,* 3289), *Imbrioscia protiv Švajcarske* (*ibid,* § 3291) i *Averill protiv UK* (*ibid,* § 3292); Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 10.198 (Nikaragva)* (*ibid,* § 3293).

396 Treća ženevska konvencija, stav drugi („ako ratni zarobljenik nije uzabrao branioca pribaviće mu ga Sila zaštitnica" ili ako ona propusti „Sila koja drži ratne zarobljenike odrediće po službenoj dužnosti jednog kvalifikovanog advokata koji će braniti optuženog."); Četvrta ženevska konvencija, član 72. stav drugi ("Ako optuženi nije izabrao branioca, branioca će mu obezbediti Sila zaštitnica", a ako ona propusti „branioca će mu obezbediti okupirajuća sila, ukoliko na to pristane optuženi.").

397 Statut MKS, član 67(1)(d) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3226); Statut MKTJ, član 21(4)(d) (*ibid,* § 3238); Statut MKTR, član 20(4)(d) (*ibid,* § 3240); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 17(4)(d) (*ibid,* § 3227).

398 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(3)(d) (*ibid,* § 3219); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 6(3)(c) (*ibid,* § 3218); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(2)(e) (*ibid,* § 3220). Američka konvencija stvarno upućuje na plaćanje zavisno od zahteva domaćeg prava, ali Inter-američki sud za ljudska prava je ovo tumačio kao zahtev za besplatnom uslugom advokata, ako optuženi ne može da obezbedi svog, ako bi korektnost saslušanja bila pogođena nedostatkom takvog advokata; vidi, Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj izuzetaka od obaveze iscrpljivanja domaćih pravnih lekova* (*ibid,* § 3294).

instrumentima.[399] Inter-američka komisija za ljudska prava je ukazala da pravo na besplatnu pravnu pomoć, ako to zahteva interes pravde, ne može nikad biti odbačeno.[400] Određeni broj kriterijuma je identifikovan u sudskoj praksi prava ljudskih prava, na osnovu kojih se mora odrediti da li interes pravičnosti zahteva besplatnu uslugu advokata, posebno zavisno od složenosti slučaja, ozbiljnosti povrede i težine kazne koja preti optuženom.[401]

(iii) Pravo na dovoljno vremena i mogućnosti za pripremu odbrane. Treća i Četvrta ženevska konvencija određuju da neophodna sredstva za odbranu uključuju dovoljno vremena i mogućnosti, pre suđenja, za pripremu odbrane.[402] Ovaj zahtev je predviđen u statutima Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[403]

Pravo na dovoljno vremena i mogućnosti da se pripremi odbrana je sadržano u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i Evropskoj i Američkoj konvenciji o ljudskim pravima.[404] Ono je uključeno i u druge međunarodne instrumente.[405] Inter-američka komisija o ljudskim pravima je ukazala da pravo na dovoljno vremena i mogućnosti za pripremu odbrane ne može biti nikad odbačeno.[406]

Kao što je određeno u Zborniku principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, koji je usvojila Generalna skupština UN bez glasanja, ovo pravo zahteva da „će pritvorenom licu biti dozvoljeno odgovarajuće vreme i mogućnosti za konsultacije sa njegovim pravnim zastupnikom."[407]

(iv) Pravo optuženog da slobodno komunicira sa braniocem. Pravo branioca da slobodno posećuje optuženog je predviđeno u Trećoj i Četvrtoj ženevskoj konvenciji.[408] Pravo optuženog da slobodno komunicira sa braniocem je predviđeno i u

399 Vidi, npr. Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 17. (*ibid,* § 3231); Osnovni principi uloge advokata, Princip 6. (*ibid,* § 3242).

400 Inter-američka komisija za ljudska prava, Izveštaj o terorizmu i ljudskim pravima (*ibid,* § 3020).

401 Vidi, npr. Komitet za ljudska prava UN, *Currie protiv Jamajke* i *Thomas protiv Jamajke* (*ibid,* 3279); Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Avocats Sans Frontieres protiv Burundija (231/99)* (*ibid,* § 3284); Evropski sud za ljudska prava, *Slučaj Pakelli* (*ibid,* § 3287) i *Quaranta protiv Švajcarske* (*ibid,* § 3290).

402 Treća ženevska konvencija, član 105. stav treći (*ibid,* § 3215); Četvrta ženevska konvencija, član 72. stav prvi (*ibid,* § 3216).

403 Statut MKS, član 67(1)(b) (*ibid,* § 3226); Statut MKTJ, član 21(4)(b) (*ibid,* § 3238); Statut MKTR, član 20(4)(b) (*ibid,* § 3240); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 17(4)(b) (*ibid,* § 3227).

404 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(3)(b) (*ibid,* § 3219); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 6(3)(b) (*ibid,* § 3218); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(2)(c) (*ibid,* § 3220).

405 Vidi, npr. Zbornik principa o zaštiti svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, principi 17-18. (*ibid,* §§ 3231-3232); Osnovni principi o ulozi advokata, Princip 8. (*ibid,* § 3242).

406 Inter-američka komisija za ljudska prava, Izveštaj o terorizmu i ljudskim pravima (*ibid,* § 3020).

407 Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 18(2) (*ibid,* § 3232).

408 Treća ženevska konvencija, član 105. stav treći (*ibid,* § 3215); Četvrta ženevska konvencija, član 72. stav prvi (*ibid,* § 3216).

statutima Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnim krivičnim tribunalima za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone. [409]

Pravo optuženog da slobodno komunicira sa braniocem je predviđeno u Američkoj konvenciji za ljudska prava i drugim međunarodnim instrumentima.[410] Komitet za ljudska prava UN i regionalna tela za ljudska prava su podvukli značaj prava optuženog da slobodno komunicira sa braniocem, da bi imao pravedno suđenje.[411]

Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, koji je usvojila Generalna skupština UN bez glasanja, određuje da „razgovori između pritvorenog ili zadržanog lica i njegovog pravnog zastupnika može da posmatra, ali ne i da sluša, službenik za sprovođenje prava."[412]

Suđenje bez preteranog odlaganja

Pravo na suđenje bez preteranog odlaganja je predviđeno u Trećoj i Četvrtoj ženevskoj konvenciji.[413] Ovo pravo je utvrđeno i u statutima Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[414]

Pravo na suđenje bez odlaganja je predviđeno u nekoliko vojnih priručnika i deo je većine, ako ne svih, nacionalnih pravnih sistema.[415]

Pravo na suđenje bez preteranog odlaganja (ili u razumnom roku) je predviđeno i u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, Konvenciji

[409] Statut MKS, član 67(1)(b) (*ibid,* § 3226); Statut MKTJ, član 21(4)(b) (*ibid,* § 3238); Statut MKTR, član 20(4)(b) (*ibid,* § 3240); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 17(4)(b) (*ibid,* § 3227).

[410] Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(2)(d) (*ibid,* § 3220); Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom pritvoru ili zatvoru, Princip 18. (*ibid,* § 3232); Osnovni principi o ulozi advokata, Princip 8. (*ibid,* § 3242).

[411] Komitet za ljudska prava, Opšti komentar br. 13 (član 14. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 3276); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, Rezolucija o pravu na izvođenje pred sud i pravedno suđenje (*ibid,* § 3282) i *Civil Liberties Organisation i drugi protiv Nigerije (218/98)* (*ibid,* § 3285)

[412] Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 18(4) (*ibid,* § 3232).

[413] Treća ženevska konvencija, član 103. stav prvi, (*ibid,* § 3297) („čim je moguće"); Četvrta ženevska konvencija, član 71. stav drugi (*ibid,* § 3298) („što je brže moguće").

[414] Statut MKS, član 64(2) i (3) („ekspeditivno") (*ibid,* § 3306) i član 67(1)(c) („bez preteranog odlaganja") (*ibid,* § 3397); Statut MKTJ, član 20(1) („ekspeditivno") (*ibid,* § 3311) i član 21(4)(c) („bez preteranog odlaganja") (*ibid,* § 3312); Statut MKTR, član 19(1) („ekspeditivno") (*ibid,* § 3313) i član 20(4)(c) („bez preteranog odlaganja") (*ibid,* § 3314); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 17(4)(c) („bez preteranog odlaganja") (*ibid,* § 3308).

[415] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 3317), Australije (*ibid,* § 3318), Kanade (*ibid,* § 3319), Kolumbije (*ibid,* § 3320), Novog Zelanda (*ibid,* § 3321), Španije (*ibid,* § 3322), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 3323) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 3324) i zakonodavstva Bangladeša (*ibid,* § 3326), Irske (*ibid,* § 3327), Kenije (*ibid,* § 3325) i Norveške (*ibid,* § 3328).

o pravima deteta i regionalnim konvencijama o ljudskim pravima.[416] Ono je predviđeno i drugim međunarodnim instrumentima.[417]

Stvarna dužina vremena nije određena ni u jednom instrumentu i mora se prosuđivati od slučaja do slučaja, uzimajući u obzir činioce kao što su složenost slučaja, ponašanje optuženog i prilježnost vlasti.[418] Postupci podvrgnuti ovom zahtevu su oni od vremena optužnice do završnog suđenja o meritumu, uključujući žalbu.[419]

Ispitivanje svedoka

Pravo optuženog da ispituje i da traži da se ispitaju svedoci predviđeno je Trećom i Četvrtom ženevskom konvencijom i I Dopunskim protokolom.[420] Ovo pravo je predviđeno i statutima Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[421]

Nekoliko vojnih priručnika utvrđuje ovo pravo i ono je deo većine, ako ne svih, nacionalnih pravnih sistema.[422] Nesposobnost da se ispitaju i da se traži ispitivanje svedoka optužbe je bila jedan od osnova za ocenu o povredi prava na pravedno suđenje u suđenjima za ratne zločine posle Drugog svetskog rata.[423]

Pravo (optuženih) da ispitaju i da traže da se ispitaju svedoci je predviđeno Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, Konvencijom o

416 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 9(3) („u razumnom roku") (*ibid,* § 3301) i član 14(3)(c) („bez preteranog odlaganja") (*ibid,* § 3302); Konvencija o pravima deteta, član 40(2)(b)(iii) („bez odlaganja") (*ibid,* § 3306); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 5(3) (*ibid,* § 3299) i član 6(1) („u razumnom roku") (*ibid,* § 3300); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(1) („u razumnom roku") (*ibid,* § 3303); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 7(1)(d) („u razumnom roku") (*ibid,* § 3304).

417 Vidi, npr. Zbornik za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 38. (*ibid,* § 3309); Povelja o osnovnim pravima EU, član 47. (*ibid,* § 3316).

418 Vidi Evropski sud za ljudska prava, *Slučaj Wemhoff, Matznetter protiv Austrije, Slučaj Stögmüller, Konig protiv Nemačke, Letellier protiv Francuske, Kemmache protiv Francuske, Tomasi protiv Francuske, Olsson protiv Švedske* i *Scopelliti protiv Italije* (*ibid,* § 3339); Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 11.245 (Argentina)* (*ibid,* § 3342).

419 Vidi Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 13 (član 14. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 3335).

420 Treća ženevska konvencija, član 96. stav treći (*ibid,* § 3346) i član 105. stav prvi (*ibid,* § 3347); Četvrta ženevska konvencija, član 72. stav prvi (*ibid,* § 3348) i član 123. stav drugi (*ibid,* § 3349); I Dopunski protokol, član 75(4)(g) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3353).

421 Statut MKS, član 67(1)(e) (*ibid,* § 3355); Statut MKTJ, član 21(4)(e) (*ibid,* § 3361); Statut MKTR, član 20(4)(e) (*ibid,* § 3362); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 17(4)(e) (*ibid,* § 3356).

422 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 3364-3365), Kanade (*ibid,* § 3366), Novog Zelanda (*ibid,* § 3367), Španije (*ibid,* § 3368), Švedske (*ibid,* § 3369), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 3370) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 3371-3373) i zakonodavstva Bangladeša (*ibid,* § 3375), Etiopije (*ibid,* § 3374), Gruzije (*ibid,* § 3374), Irske (*ibid,* § 3376), Kenije (*ibid,* § 3374), Meksika (*ibid,* § 3374) i Norveške (*ibid,* § 3377).

423 Vidi, npr. Sjedinjene Države, Vojna komisija u Šangaju, *Slučaj Isayama* (*ibid,* § 2963) i Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Altstötter (The Justice Trial)* (*ibid,* § 2965).

pravima deteta i Evropskom i Američkom konvencijom o ljudskim pravima.[424] Iako Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda ne predviđa izričito ovo pravo, Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda je odredila da je to deo paketa prava na pravedno suđenje.[425] I Komitet za ljudska prava UN i Inter-američka komisija za ljudska prava su ukazali da pravo da se ispita svedok i da se traži ispitivanje svedoka ne može nikad biti odbačeno.[426]

Pomoć tumača

Pravo na pomoć tumača, ako optuženi ne razume jezik koji se koristi u postupku, predviđeno je u Trećoj i Četvrtoj ženevskoj konvenciji.[427] Ono je uključeno u statute Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone, za optužena lica koja se pojavljuju pred tim sudovima.[428] Pravo na pomoć tumača, ako optuženi ne razume jezik koji se koristi u postupku, predviđeno je Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, Konvencijom o pravima deteta i Evropskom i Američkom konvencijom o ljudskim pravima.[429] Iako Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda ne predviđa izričito ovo pravo, Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda je odredila da je ono deo paketa prava na pravedno suđenje.[430] Evropski sud za ljudska prava je našao da ovo pravo uključuje obavezu vlasti da prevode ne samo usmene izjave, nego i dokumenta koja se koriste kao dokaz.[431]

Prisustvo optuženog na suđenju

I i II Dopunski protokol predviđaju da optužena lica imaju pravo da im se sudi u njihovom prisustvu. [432] Pri ratifikaciji Dopunskih protokola, nekoliko država je podne-

[424] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(3)(e) (*ibid,* § 3351); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 6(3)(d) (*ibid,* § 3350); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(2)(f) (*ibid,* § 3352).

[425] Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, Rezolucija o pravu na izvođenje pred sud i na pravedno suđenje (*ibid,* § 3383).

[426] Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o ljudskim pravima i pravima naroda) (*ibid,* § 2999); Inter-američka komisija za ljudska prava, Izveštaj o terorizmu i ljudskim pravima (*ibid,* § 3020).

[427] Treća ženevska konvencija, član 96. stav četvrti (*ibid,* § 3389) i član 105. stav prvi (*ibid,* § 3391) i član 123. stav drugi (*ibid,* § 3392).

[428] Statut MKS, član 67(1)(f) (*ibid,* § 3398); Statut MKTJ, član 21(4)(f) (*ibid,* § 3401); Statut MKTR, član 20(4)(f) (*ibid,* § 3402); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 17(4)(f) (*ibid,* § 3399).

[429] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(3)(f) (*ibid,* § 3395); Konvencija o pravima deteta, član 40(2)(b)(vi) (*ibid,* § 3396); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 6(3)(e) (*ibid,* § 3393); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(2)(a) (*ibid,* § 3395).

[430] Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, Rezolucija o pravu na izvođenje pred sud i pravedno suđenje (*ibid,* § 3423).

[431] Vidi, npr. Evropski sud za ljudska prava, *Slučaj Luedicke, Belkacem i Koç* (*ibid,* § 3364) i *Slučaj Kamasinski* (*ibid,* § 3426).

[432] I Dopunski protokol, član 75(4)(e) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3434); II Dopunski protokol, član 6(2)(e) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3440).

lo rezerve na ovo pravo, čija je posledica da je ovo pravo podvrgnuto ovlašćenju sudije da isključi optuženog iz sudnice, u izuzetnim okolnostima, kad optuženi izaziva smetnje i tako usporava napredak suđenja.[433] Pravo optuženog da prisustvuje svom suđenju je predviđeno u statutima Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[434]

Pravo optuženog da prisustvuje suđenju je sadržano u nekoliko vojnih priručnika i deo je većine, ako ne svih, nacionalnih pravnih sistema.[435]

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Evropska i Američka konvencija o ljudskim pravima predviđaju da optuženi ima pravo da prisustvuje suđenju.[436] Komitet za ljudska prava UN i Evropski sud za ljudska prava su utvrdili da saslušanje *in absentia* je moguće, ako država uputi efektivno obaveštenje o saslušanju, a optuženi izabere da se ne pojavi.[437] Oba su utvrdila i da se pravo ličnog prisustva zahteva i u postupku žalbe ako se žalba odnosi i na činjenice i na pravo, a ne samo na pravo.[438] Jasno je da je trend, međutim, protiv suđenja *in absentia,* što dokazuju statuti Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone, koji ne dopuštaju takva suđenja.[439]

Prisiljavanje optuženih lica da svedoče protiv sebe ili da priznaju krivicu

Zabrana prisiljavanja optuženih lica da svedoče protiv sebe i da priznaju krivicu je predviđena Trećom ženevskom konvencijom, kao i I i II Dopunskim protokolom.[440] Ova zabrana je predviđena u statutima Međunarodnog krivičnog

[433] Vidi rezerve koje su pri ratifikaciji Dopunskih protokola podneli Austrija (*ibid,* §§ 3435 i 3441), Nemačka (*ibid,* §§ 3436 i 3442), Irska (*ibid,* §§ 3437 i 3443); Lihtenštajn (*ibid,* §§ 3438 i 3444) i Malta (*ibid,* §§ 3439 i 3445).

[434] Statut MKS, član 63(1) (*ibid,* § 3446) i član 67(1)(d) (*ibid,* § 3447); Statut MKTJ, član 21(4)(d) (*ibid,* § 3453); Statut MKTR, član 20(4)(d) (*ibid,* § 3454); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 17(4)(d) (*ibid,* § 3448).

[435] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 3456), Kanade (*ibid,* § 3457), Novog Zelanda (*ibid,* § 3458) i Švedske (*ibid,* § 3459) i zakonodavstva Bangladeša (*ibid,* § 3461), Gruzije (*ibid,* § 3460), Irske (*ibid,* § 3462), Kenije (*ibid,* § 3460), Kirgistana (*ibid,* § 3460), Norveške (*ibid,* § 3463) i Rusije (*ibid,* § 3460).

[436] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(3)(d) (*ibid,* § 3432), Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 6(3)(c) (*ibid,* § 3431); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(2)(d) (*ibid,* § 3433). Poslednja dva člana u stvari predviđaju pravo da se brani sam, što podrazumeva pravo da prisustvuje suđenju.

[437] Komitet za ljudska prava, *Daniel Monguya protiv Zaira* (*ibid,* § 3470); Evropski sud za ljudska prava, *Slučaj Colozza* (*ibid,* § 3472).

[438] Komitet za ljudska prava UN, *Karttunen protiv Finske* (*ibid,* § 3471); Evropski sud za ljudska prava, *Ekbatani protiv Švedske* (*ibid,* § 3473) i *Kremzow protiv Austrije* (*ibid,* § 3473).

[439] Statut MKS, član 63(1) (*ibid,* § 3446) i čl. 67(1)(d) (*ibid,* § 3447); Statut MKTJ, član 21(4)(d) (*ibid,* § 3453); Statut MKTR, član 20(4)(d) (*ibid,* § 3454), Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 17(4)(d) (*ibid,* § 3448).

[440] Treća ženevska konvencija, član 99. stav drugi (*ibid,* § 3477); I Dopunski protokol, član 75(4)(f) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3480); II Dopunski protokol, član 6(2)(f) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3481).

suda, međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[441]

Ova zabrana je sadržana u nekoliko vojnih priručnika i deo je većine, ako ne svih, nacionalnih pravnih sistema.[442] U *Slučaju Ward,* 1942. godine, Vrhovni sud SAD je utvrdio da korišćenje priznanja dobijenog pod prinudom predstavlja negiranje zakonitog postupka.[443]

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija o pravima deteta i Američka konvencija o ljudskim pravima, zabranjuju prisiljavanje optuženih lica da svedoče protiv sebe ili da priznaju krivicu.[444] Ova zabrana se nalazi i u nekoliko drugih međunarodnih instrumenata.[445] I Komitet za ljudska prava UN i Međunarodna komisija za ljudska prava su ukazali da zabrana protiv prisiljavanja optuženih lica da svedoče protiv sebe ili da priznaju krivicu, ne može nikad da bude odbačena.[446]

Komitet za ljudska prava UN je podvukao da „zakon treba da zahteva da dokaz obezbeđen takvim metodima ili bilo kojim drugim oblikom prinude je potpuno neprihvatljiv."[447] Konvencija protiv torture UN propisuje da se na izjave koje su date kao rezultat torture ne može pozivati, kao dokaz, u bilo kom postupku.[448] Ovo stanovište je potvrdila nacionalna i međunarodna sudska praksa.[449]

Javnost procesa

Treća i Četvrta ženevska konvencija propisuju da su predstavnici sile zaštitnice ovlašćeni da prisustvuju suđenju, osim ako se, izuzetno, ono održava u tajnosti, u interesu državne bezbednosti, dok I Dopunski protokol predviđa da presuda

441 Statut MKS, član 55(1)(a) (*ibid,* § 3483) i član 67(1)(g) (*ibid,* § 3484); Statut MKTJ, član 21(4)(g) (*ibid,* 3490), Statut MKTR, član 20(4)(g) (*ibid,* § 3491); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 17(4)(g) (*ibid,* § 3485).

442 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 3494-3495), Kanade (*ibid,* § 3496), Kolumbije (*ibid,* § 3497), Novog Zelanda (*ibid,* § 3498), Švedske (*ibid,* § 3499), Švajcarske (*ibid,* § 3500) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 3501) i zakonodavstva Bangladeša (*ibid,* § 3503), Gruzije (*ibid,* § 3502), Indije (*ibid,* § 3502), Irske (*ibid,* § 3502), Kenije (*ibid,* § 3502), Meksika (*ibid,* 3502), Norveške (*ibid,* § 3505) i Rusije (*ibid,* § 3502).

443 Sjedinjene Države, Vrhovni sud, *Slučaj Ward* (*ibid,* § 3506).

444 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(3)(g) (*ibid,* § 3478); Konvencija o pravima deteta, član 40(2)(b)(iv) (*ibid,* § 3482); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(2)(g) (*ibid,* § 3479).

445 Vidi, npr. Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 21. (*ibid,* § 3486).

446 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 2999); Inter-američka komisija za ljudska prava, Izveštaj o terorizmu i ljudskim pravima (*ibid,* § 3020).

447 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 13 (član 14. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 3510).

448 Konvencija protiv torture UN, član 15.

449 Vidi, npr. Sjedinjene Države, Vrhovni sud, *Slučaj Ward* (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3506); Evropski sud za ljudska prava, *Coëme i drugi protiv Belgije* (*ibid,* § 3512).

mora da se javno saopšti.[450] Statuti Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone slično propisuju princip javnog saslušanja, uz retke izuzetke i zahtev za javnim objavljivanjem presude.[451]

Zahtev za javnošću postupka je predviđen u nekoliko vojnih priručnika i deo je većine, ako ne svih, nacionalnih pravnih sistema.[452] Na suđenju za ratne zločine u slučaju *Altstötter (The Justice Trial),* Vojni sud SAD u Nirnbergu je našao povredu prava na fer suđenje, zbog toga što je postupak održan u tajnosti i nije poštovana javnost.[453]

Zahtev da se suđenje drži javno i da se presuda javno saopšti, osim ako bi to uticalo na interese pravičnosti, je predviđen u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i Evropskoj i Američkoj konvenciji o ljudskim pravima.[454] Iako pravo na javnost postupka nije pomenuta u Afričkoj povelji o ljudskim pravima i pravima naroda, Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda je utvrdila da se to zahteva da bi bilo fer suđenje.[455] Princip javnog suđenja se može naći u nekoliko drugih međunarodnih instrumenata.[456]

Obaveštavanje osuđenih lica o pravnim lekovima i njihovim rokovima

Treća i Četvrta ženevska konvencija i oba Dopunska protokola predviđaju da osuđena lica treba da budu obaveštena o svojim pravnim ili drugim sredstvima i rokovima u kojima oni mogu da se podnesu.[457] Član 106. Treće ženevske konvencije propisuje da osuđena lica imaju pravo da se žale na isti način kao i pri-

[450] Treća ženevska konvencija, član 105. stav peti (*ibid,* 3518); Četvrta ženevska konvencija, član 74. stav prvi (*ibid,* § 3519); I Dopunski protokol, član 75(4)(i) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3523).

[451] Statut MKS, član 64(7) (*ibid,* § 3526), član 67(1) (*ibid,* § 3527), član 68(2) (*ibid,* § 3528) i član 76(4) (*ibid,* § 3529); Statut MKTJ, član 20(4) (*ibid,* § 3538) i član 23(2) (*ibid,* § 3539); Statut MKTR, član 19(4) (*ibid,* § 3540) i član 22(2) (*ibid,* § 3541); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 17(2) (*ibid,* § 3530) i član 18 (*ibid,* § 3531).

[452] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 3544), Kolumbije (*ibid,* § 3545), Novog Zelanda (*ibid,* § 3546) i Švedske (*ibid,* § 3547) i zakonodavstva Bangladeša (*ibid,* § 3550), Etiopije (*ibid,* § 3549), Irske (*ibid,* § 3551), Kuvajta (*ibid,* § 3549), Meksika (*ibid,* § 3549), Norveške (*ibid,* § 3552) i Rusije (*ibid,* § 3549).

[453] Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Altstotter (The Justice Trial)* (*ibid,* § 3553).

[454] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(1) (*ibid,* § 3521); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 6(1) § 3520); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(5) (*ibid,* § 3522).

[455] Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Civil Liberties Organisation i drugi protiv Nigerije (218/98)* (*ibid,* § 3558).

[456] Vidi, npr. Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, čl. 10-11. (*ibid,* § 3532-3533); Američku deklaraciju o pravima i dužnostima čoveka, član XXVI (*ibid,* § 3534); Povelju o osnovnim pravima EU, član 47(2) (*ibid,* § 3543).

[457] Treća ženevska konvencija, član 106. (*ibid,* § 3563); Četvrta ženevska konvencija, član 73. stav prvi (*ibid,* § 3564); I Dopunski protokol, član 75(4)(j) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3565); II Dopunski protokol, član 6(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3566).

padnici oružanih snaga sile koja ih drži.[458] Član 73. Četvrte ženevske konvencije propisuje da osuđeno lice ima pravo na žalbu, predviđeno zakonom koji primenjuje sud.[459]

Komentar Dopunskih protokola MKCK ističe da, u vreme usvajanja Protokola 1977. godine, nije mnogo nacionalnih zakonodavstava obezbeđivalo pravo na žalbu da bi ga učinilo apsolutnim zahtevom - čak iako niko ne bi trebalo da odbije pravo na žalbu, kad ono postoji.[460] Međutim, od tada je došlo do zapaženog razvoja i u nacionalnom i u međunarodnom pravu. Većina država sada ima ustave ili zakonodavstvo koji obezbeđuju pravo na žalbu, posebno oni koji su usvojeni ili izmenjeni i dopunjeni posle usvajanja Dopunskih protokola.[461] Pored toga, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija o pravima deteta i regionalne konvencije o ljudskim pravima predviđaju pravo na žalbu višem sudu.[462] Inter-američka komisija za ljudska prava je utvrdila da pravo na žalbu ne može nikad biti odbačeno i mora se obezbediti u nemeđunarodnom oružanom sukobu.[463]

U zaključku, uticaj prava ljudskih prava na ovo pitanje je takav da se može tvrditi da je pravo žalbe pravo - ne samo da se informiše da li je pravo na žalbu na raspolaganju - postalo osnovna komponenta prava na pravedno suđenje u kontekstu oružanog sukoba.

Non bis in idem

Treća ženevska konvencija propisuje da ratni zarobljenik i internirani civil, posebno, ne sme da bude kažnjen više nego jednom, za isto delo ili po istoj optužbi.[464] I Dopunski protokol predviđa da niko neće biti optužen ili kažnjen od iste strane za povredu za koju je donesena konačna presuda.[465] Isto pravilo je predviđeno u statutima Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[466]

458 Treća ženevska konvencija, član 106. (*ibid,* § 3563).

459 Četvrta ženevska konvencija, član 73. stav prvi (*ibid,* § 3564).

460 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds), *Commentary on the Additional Protocols* (*ibid,* § 3588).

461 Vidi, npr. zakonodavstva Kolumbije (*ibid,* § 3606), Estonije (*ibid,* § 3607), Etiopije (*ibid,* § 3605), Gruzije (*ibid,* § 3605), Mađarske (*ibid,* § 3608), Kuvajta (*ibide,* § 3605) i Rusije (*ibid,* § 3605).

462 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(5) (*ibid,* § 3592); Konvencija o pravima deteta, član 40(2)(b)(v) (*ibid,* § 3595); Protokol 7. uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, član 2(1) (*ibid,* § 3596); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(2)(h) (*ibid,* § 3593); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 7(1)(a) (*ibid,* § 3594).

463 Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 11.137* (Argentina) (*ibid,* § 3622) i Izveštaj o terorizmu i ljudskim pravima (*ibid,* § 3623).

464 Treća ženevska konvencija, član 86. (*ibid,* § 3626); Četvrta ženevska konvencija, član 117. stav treći (*ibid,* § 3627).

465 I Dopunski protokol, član 75(4)(h) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3630).

466 Statut MKS, član 20(2) (*ibid,* § 3640); Statut MKTJ, član 10(1) (*ibid,* § 3645); Statut MKTR, član 9(1) (*ibid,* § 3646); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 9(1) (*ibid,* § 3641).

Princip *non bis in idem* je predviđen u nekoliko vojnih priručnika i deo je većine, ako ne svih nacionalnih pravnih sistema.[467]

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Američka konvencija o ljudskim pravima i Protokol 7. uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, uključuju princip *non bis in idem*.[468] Ovaj princip je uključen i u druge međunarodne instrumente.[469]

Treba zapaziti da princip *non bis in idem* ne zabranjuje ponovno otvaranje suđenja u izuzetnim okolnostima, a nekoliko država je stavilo rezerve sa ovim značenjem, pri ratifikaciji I Dopunskog protokola.[470] Komitet za ljudska prava UN je istakao da većina država pravi jasnu razliku između ponovnog otvaranja suđenja u izuzetnim okolnostima i ponovnog suđenja zabranjenog po principu *non bis in idem* i našao da princip *non bis in idem* ne isključuje gonjenje za istu povredu u različitim državama.[471] Protokol 7. uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima propisuje da slučaj može ponovo biti otvoren, ako postoji dokaz o novim činjenicama ili ako je bilo bitnih povreda u prethodnom postupku, koje su mogle da utiču na ishod slučaja.[472]

Pravilo 101: Niko ne može biti optužen ili osuđen za krivično delo zbog svog činjenja ili nečinjenja, ako ono ne predstavlja krivično delo po nacionalnom ili međunarodnom pravu u vreme kad je izvršeno; niti mu se može izreći kazna koja je teža od one koja je primenljiva u vreme kad je krivično delo izvršeno.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje N.

467 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 3649-3650), Kanade (*ibid,* § 3651), Kolumbije (*ibid,* § 3652), Nemačke (*ibid,* § 3653), Novog Zelanda (*ibid,* § 3654), Španije (*ibid,* § 3655), Švedske (*ibid,* § 3656), Švajcarske (*ibid,* § 3657), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 3658) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 3659-3660) i zakonodavstva Bangladeša (*ibid,* § 3662), Etiopije (*ibid,* § 3661), Gruzije (*ibid,* § 3661), Indije (*ibid,* § 3661), Irske (*ibid,* § 3663), Kenije (*ibid,* § 3661), Kirgistana (*ibid,* § 3661), Meksika (*ibid,* § 3661), Norveške (*ibid,* § 3664) i Rusije (*ibid,* § 3661).

468 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 14(7) (*ibid,* § 3628); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 8(4) (*ibid,* § 3629); Protokol 7. uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, član 4. (*ibid,* § 3639).

469 Vidi, npr. Povelju o osnovnim pravima EU, član 50. (*ibid,* § 3648).

470 Vidi rezerve pri ratifikaciji Dopunskih protokola, koje su stavile Austrija (*ibid,* § 3631), Danska (*ibid,* § 3632), Finska (*ibid,* § 3633), Nemačka (*ibid,* § 3634), Irska (*ibid,* § 3635), Lihtenštajn (*ibid,* § 3636), Malta (*ibid,* § 3637) i Švedska (*ibid,* § 3638).

471 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 13 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 3669) i *A.P. protiv Italije* (*ibid,* § 3670).

472 Protokol 7. uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, član 4. (*ibid,* § 3639).

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Treća i Četvrta ženevska konvencija propisuju da se ratnim zarobljenicima i civilima ne može suditi za dela koja nisu bila kažnjiva dela, predviđena zakonom, pre izvršenja tih dela.[473] I i II Dopunski protokol ponavljaju isti princip i dodaju da se ne može izreći teža kazna od one koja je bila predviđena u vreme izvršenja dela, ali ako je, posle izvršenja dela zakonom predviđeno izricanje blaže kazne, učinilac će se koristiti time.[474] Ovaj princip zakonitosti je predviđen i u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[475]

Princip zakonitosti je predviđen u nekoliko vojnih priručnika i deo je većine, ako ne svih, nacionalnih pravnih sistema.[476]

Princip zakonitosti, uključujući zabranu izricanja težih kazni od onih koje su propisane u vreme izvršenja povrede, je predviđen u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, Konvenciji o pravima deteta i regionalnim konvencijama o ljudskim pravima.[477] Ono je posebno navedeno kao pravo koje ne može da se derogira, u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i Evropskoj i Američkoj konvenciji o ljudskim pravima,[478] dok Konvencija o pravima deteta i Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda ne dopuštaju mogućnost derogacije. Pored toga, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Američka konvencija o ljudskim pravima određuju da ako, posle izvršenja povrede, bude usvojen zakon koji predviđa lakšu kaznu, učinilac

472 Protokol 7. uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, član 4. (*ibid,* § 3639).

473 Treća ženevska konvencija, član 99. stav prvi (*ibid,* § 3674); Četvrta ženevska konvencija, član 67. (*ibid,* § 3676).

474 I Dopunski protokol, član 75(4)(c) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3680); II Dopunski protokol, član 6(2)(c) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3681).

475 Statut MKS, član 22(1) (*ibid,* § 3684) i član 24(1)-(2) (*ibid,* § 3685).

476 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 3692-3693), Kanade (*ibid,* § 3694), Kolumbije (*ibid,* § 3695), Holandije (*ibid,* § 3696), Novog Zelanda (*ibid,* § 3697), Španije (*ibid,* § 3698), Švedske (*ibid,* § 3699), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 3700-3701) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 3702-3703) i zakonodavstva Bangladeša (*ibid,* § 3705), Indije (*ibid,* § 3704), Irske (*ibid,* § 3706), Kenije (*ibid,* § 3704), Kuvajta (*ibid,* § 3704), Kirgistana (*ibid,* § 3704) i Norveške (*ibid,* § 3707).

477 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 15(1) (*ibid,* § 3678); Konvencija o pravima deteta, član 40(2)(a) (*ibid,* § 3683); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 7(1) (*ibid,* § 3677); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 9. (*ibid,* § 3679); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 7(2) (*ibid,* § 3682).

478 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 4. (*ibid,* § 3678); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 15(2) (*ibid,* § 3677); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 27. (*ibid,* § 3679).

će se koristiti time.[479] Princip zakonitosti je sadržan i u drugim međunarodnim instrumentima.[480]

Tumačenje

Evropski sud za ljudska prava je tumačio princip zakonitosti kao otelotvorenje principa da se samo zakonom može definisati krivično delo i propisati kazna i principa da krivično pravo ne sme biti široko tumačeno na štetu optuženog, na primer, analogijom. To zahteva da povreda bude jasno određena zakonom, tako da „pojedinac može da zna iz teksta relevantne odredbe i, ako treba, pomoći suda u njenom tumačenju, koja dela i propuštanja ga čine odgovornim."[481] Evropski sud za ljudska prava je istakao da princip zakonitosti dopušta sudovima da postepeno razjašnjavaju pravila krivične odgovornosti, kroz pravno tumačenje, od slučaja do slučaja, „pod uslovom da je rezultanta razvoja u skladu sa bićem dela i mogla bi se razumno predvideti."[482] Inter-američki sud za ljudska prava je takođe podvukao da princip zakonitosti zahteva da se zločin klasifikuje i opiše „preciznim i nedvosmislenim jezikom, koji usko određuje kažnjivu povredu.[483]

Pravilo 102: Niko ne može biti osuđen za povredu, osim na osnovu pojedinačne krivične odgovornosti.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje O.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemađunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemađunarodni oružani sukobi

Haški pravilnik određuje da se ne može izreći kazna licima za dela za koja ona nisu odgovorna.[484] Četvrta ženevska konvencija propisuje da „ni jedno zaštićeno

[479] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 15(1) (*ibid,* § 3678); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 9. (*ibid,* § 3679).

[480] Vidi, npr. Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, član 11. (*ibid,* § 3686); Povelju o osnovnim pravima EU, član 49. (*ibid,* § 3691).

[481] Evropski sud za ljudska prava, *Kokkinakis protiv Grčke* (*ibid,* § 3713).

[482] Evropski sud za ljudska prava, *S.W. protiv UK* (*ibid,* § 3714).

[483] Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj Castillo Petruzzi i drugi* (*ibid,* § 3715).

[484] Haški pravilnik, član 50. (*ibid,* § 3719).

lice ne može biti kažnjeno za delo koje nije lično izvršilo."[485] Zahtev za individualnom krivičnom odgovornošću je priznat kao osnovno pravilo krivičnog postupka u I i II Dopunskom protokolu.[486]

Zahtev za individualnom krivičnom odgovornošću je izričito predviđen u nekoliko vojnih priručnika.[487] To je osnovno pravilo većine, ako ne svih nacionalnih pravnih sistema.[488]

Zahtev za individualnom krivičnom odgovornošću je uključen u Američku konvenciju o ljudskim pravima (kao pravo koje ne može da se derogira), Afričku povelju o ljudskim pravima i pravima naroda i Kairsku deklaraciju o ljudskim pravima u islamu.[489] Evropska konvencija o ljudskim pravima ne navodi ovo pravilo, ali Evropski sud za ljudska prava je istakao da „je osnovno pravilo krivičnog prava da krivična odgovornost ne nadživljuje lice koje je izvršilo kriminalno delo."[490]

Tumačenje

Osnovni princip krivičnog prava je da individualna krivična odgovornost za zločine uključuje pokušaj da se izvrši takav zločin, kao i pomoć u izvršenju, olakšavanje, podstrekivanje, izvršenje zločina. Ona uključuje i planiranje ili započinjanje izvršenja zločina. Ovo je potvrđeno, na primer, u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[491] Član 28. Statuta takođe potvrđuje princip komandne odgovornosti za zločine po međunarodnom pravu.[492] Principom individualne odgovornosti i komandne odgovornosti za ratne zločine bavi se Odeljak 43.

Pravilo 103: Kolektivno kažnjavanje je zabranjeno.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje O.

485 Četvrta ženevska konvencija, član 33. stav prvi (*ibid,* § 3772).

486 I Dopunski protokol, član 75(4)(b) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3724); II Dopunski protokol, član 6(2)(b) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3726).

487 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 3740), Kanade (*ibid,* § 3746), Kolumbije (*ibid,* § 3747), Francuske (*ibid,* § 3752), Holandije (*ibid,* § 3761), Novog Zelanda (*ibid,* § 3762), Rumunije (*ibid,* § 3764), Švedske (*ibid,* § 3768), Švajcarske (*ibid,* § 3769) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 3773-3774).

488 Vidi, npr. zakonodavstvo Kirgistana (*ibid,* § 3788).

489 Američka konvencija o ljudskim pravima, član 5(3) (*ibid,* § 3723); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 7(2) (*ibid,* § 3727); Kairska deklaracija o ljudskim pravima u islamu, član 19(c) (*ibid,* § 3732).

490 Evropski sud za ljudska prava, *A.P.M.P.* i *T.P. protiv Švajcarske* (*ibid,* § 3811).

491 Statut MKS, član 25. (cit. u Vol. II, Ch. 43, § 20).

492 Statut MKS, član 28. (*ibid,* § 574).

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ova zabrana je primena, delimično, Pravila 102, da niko ne može biti osuđen za povredu, osim na osnovu individualne krivične odgovornosti. Međutim, zabrana kolektivnog kažnjavanja je šireg obima, pošto se ona ne primenjuje samo na krivične sankcije nego i na „sankcije i uznemiravanje bilo koje vrste, administrativne, policijsku akciju ili na drugi način."[493]

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana kolektivnog kažnjavanja je navedena u Haškom pravilniku i Trećoj i Četvrtoj ženevskoj konvenciji.[494] Zabrana je priznata u I i II Dopunskom protokolu, kao osnovna garancija za sve civile i lica *hors de combat*.[495]

Izricanje „kolektivnih kazni" se smatra ratnim zločinom u Izveštaju Komisije o odgovornosti, ustanovljene posle prvog svetskog rata.[496] Običajnu prirodu ovog pravila, primenljivog već tokom Drugog svetskog rata, je afirmisao Vojni sud u Rimu u *Slučaju Priebke,* 1997. godine.[497]

Određenje da je izricanje kolektivnih kazni ratni zločin se nalazi i u statutima Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[498] Zabrana kolektivnog kažnjavanja je sadržana u brojnim vojnim priručnicima.[499] Zabrana je predviđena i u zakonodavstvu mnogih država.[500]

493 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols,* ICRC, Geneva, 1987, § 3055, vidi i 4536.

494 Haški pravilnik, član 50. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3719); Treća ženevska konvencija, član 87. stav treći (*ibid,* § 3721); Četvrta ženevska konvencija, član 33. stav prvi (*ibid,* § 3722).

495 I Dopunski protokol, član 75(2)(d) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3724); II Dopunski protokol, član 4(2)(b) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3725).

496 Izveštaj Komisije o odgovornosti (*ibid,* § 3730).

497 Italija, Vojni sud u Rimu, *Slučaj Priebke* (*ibid,* § 3796).

498 Statut MKTR, član 4(b) (*ibid,* § 3736); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 3(b) (*ibid,* § 3729).

499 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 3739-3740), Australije (*ibid,* § 3741), Belgije (*ibid,* § 3742), Benina (*ibid,* § 3743), Burkine Faso (*ibid,* § 3744), Kameruna (*ibid,* § 3745), Kanade (*ibid,* § 3746), Konga (*ibid,* § 3748), Ekvadora (*ibid,* § 3749), Francuske (*ibid,* §§ 3750 i 3752), Nemačke (*ibid,* §§ 3753-3755), Izraela (*ibid,* § 3756), Italije (*ibid,* § 3757), Malija (*ibid,* § 3758), Maroka (*ibid,* § 3760), Holandije (*ibid,* § 3761), Novog Zelanda (*ibid,* § 3762), Nikaragve (*ibid,* § 3763), Rumunije (*ibid,* § 3764), Rusije (*ibid,* § 3765), Senegala (*ibid,* § 3766), Španije (*ibid,* § 3767), Švedske (*ibid,* § 3768), Švajcarske (*ibid,* § 3769), Togoa (*ibid,* § 3770), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 3771-3772), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 3773-3775) i Jugoslavije (*ibid,* § 3776).

500 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 3778), Bangladeša (*ibid,* § Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 3780), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 3782), Obale Slonovače (*ibid,* § 3783), Hrvatske (*ibid,* § 3784), Etiopije (*ibid,* § 3785), Irske (*ibid,* § 3786), Italije (*ibid,* § 3787), Litvanije (*ibid,* § 3789), Norveške (*ibid,* § 3790), Rumunije (*ibid,* § 3791), Slovenije (*ibid,* § 3792), Španije (*ibid,* § 3793) i Jugoslavije (*ibid,* § 3794); vidi nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 3777).

Ona je podržana zvaničnim izjavama.[501]

U *Slučaju Delalić,* Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je utvrdio da interniranje ili određivanje prinudnog boravka po članu 78. Četvrte ženevske konvencije je izuzetna mera, koja ne može nikad biti izrečena na kolektivnoj osnovi.[502]

Iako pravo ljudskih prava ne zabranjuje izričito „kolektivne kazne" kao takve, takvi akti bi predstavljali povrede posebnih ljudskih prava, posebno prava na slobodu i sigurnost lica i prava na fer suđenje. U svom Opštem komentaru člana 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (u pogledu vanrednih stanja), Komitet za ljudska prava UN je istakao da države članice ne mogu „ni u kakvim okolnostima" da se pozivaju na vanredno stanje „kao opravdanje za delovanje koje povređuje humanitarno pravo ili obavezne norme međunarodnog prava, na primer....izricanjem kolektivnih kazni."[503]

Pravilo 104: Ubeđenja i verski obredi civila i lica *hors de combat* moraju da se poštuju.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje P.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivog i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Posebna primena ovog pravila na lica lišena sloboda je sadržana u Pravilu 127, o poštovanju ubeđenja i verskih obreda lica lišenih slobode.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Obaveza da se poštuju verska ubeđenja i obredi lica na okupiranoj teritoriji je poznato već u Lieberovom kodeksu, Briselskoj deklaraciji i Oksfordskom priručniku.[504] Ona je kodifikovana u Haškom pravilniku.[505] Obaveza je proširena na sva lica zaštićena Četvrtom ženevskom konvencijom.[506] Ženevske konvencije

[501] Vidi, npr. izjave Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 3799-3800).

[502] MKTJ, *Slučaj Delalić,* Presuda (*ibid,* § 3809).

[503] Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29 (član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 3810).

[504] Lieberov kodeks, član 37. (*ibid,* § 3831); Briselska deklaracija, član 38. (*ibid,* § 3832); Oksfordski priručnik, član 49. (*ibid,* § 3833).

[505] Haški pravilnik, član 46. (*ibid,* § 3819).

[506] Četvrta ženevska konvencija, član 27. stav prvi (*ibid,* § 3820), član 38. stav treći (*ibid,* § 3821) i član 58. (*ibid,* § 3822).

zahtevaju poštovanje za veru i verske obrede u seriji detaljnih pravila, koja se odnose na pogrebne ceremonije i kremiranje mrtvih, verske aktivnosti ratnih zarobljenika i interniranih lica, obrazovanje siročadi i dece odvojene od svojih roditelja.[507] Poštovanje ubeđenja i verskih obreda je priznato u I i II Dopunskom protokolu kao osnovna garancija za civile i lica *hors de combat.*[508]

Zahtev za poštovanjem ličnih ubeđenja i verskih obreda je predviđen u brojnim vojnim priručnicima.[509] Povreda prava na poštovanje za lična ubeđenja i verske obrede, posebno prinudno prevođenje u drugu veru, kažnjiva je povreda po zakonodavstvu nekoliko država.[510] Ova praksa uključuje države koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice Dopunskih protokola.[511] Pravilo je potvrđeno u nekoliko suđenja za ratne zločine posle Drugog svetskog rata. U *Slučaju Zühlke,* Specijalni kasacioni sud Holandije je našao da odbijanje da se odobri pristup župnika ili sveštenika licu koje čeka na izvršenje smrtne kazne predstavlja ratni zločin.[512] U *Slučaju Tanaka Chuichi,* australijski Vojni sud u Rabalu je našao da se prisiljavanja zarobljenika Sika da odseku kose i brade i da puše cigarete, akti zabranjeni njihovom religijom, smatraju ratnim zločinom.[513] Treba zapaziti i da Elementi zločina za Međunarodni krivični sud, u kontekstu ratnog zločina „nasilja nad ličnim dostojanstvom", određuju da ovaj zločin uzima u obzir relevantne

507 Prva ženevska konvencija, član 17. stav treći (sahrana mrtvih, po mogućstvu, po obredima veroispovesti kojoj pripadaju); Treća ženevska konvencija, čl. 34-36 (verske delatnosti ratnih zarobljenika), član 120. stav četvrti (sahrana ratnih zarobljenika umrlih u zarobljeništvu, po mogućstvu, po obredima veroispovesti kojoj pripadaju) i stav peti (spaljivanje umrlih ratnih zarobljenika, ako to iziskuje veroispovest umrlog); Četvrta ženevska konvencija, član 50. stav treći (obrazovanje dece koja su usled rata ostala bez roditelja ili su odvojena od roditelja, po mogućstvu od strane lica njihove veroispovesti), član 76. stav treći (duhovna pomoć za lica zadržana na okupiranoj teritoriji), član 86. (verske službe za internirana lica), član 93. (verske delatnosti interniranih lica) i član 130. stav prvi (sahrana umrlih interniranih, po mogućstvu, po obredima veroispovesti kojoj pripadaju) i stav drugi (spaljivanje umrlih interniranih lica, ako to iziskuje veroispovest umrlih).

508 I Dopunski protokol, član 75(1) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3826); II Dopunski protokol, član 4(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3827).

509 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 3841-3842), Australije (*ibid,* § 3843), Kanade (*ibid,* §§ 3844-3845), Kolumbije (*ibid,* §§ 3846-3847), Dominikanske Republike (*ibid,* § 3848), Ekvadora (*ibid,* § 3849), Francuske (*ibid,* §§ 3850-3852), Nemačke (*ibid,* § 3853), Mađarske (*ibid,* § 3854), Indonezije (*ibid,* § 3855), Italije (*ibid,* § 3856), Kenije (*ibid,* § 3857), Madagaskara (*ibid,* § 3858), Novog Zelanda (*ibid,* § 3859), Nikaragve (*ibid,* § 3860), Rumunije (*ibid,* § 3861), Španije (*ibid,* § 3862), Švedske (*ibid,* § 3863), Švajcarske (*ibid,* § 3864), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 3865-3866) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 3868-3870).

510 Vidi, npr. zakonodavstvo Bangladeša (*ibid,* § 3872), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 3873), Hrvatske (*ibid,* § 3874), Etiopije (*ibid,* § 3875), Irske (*ibid,*§ 3876), Litvanije (*ibid,* § 3877), Burme (*ibid,* § 3878), Norveške (*ibid,* § 3879), Slovenije (*ibid,* § 3880) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 3881-3882).

511 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid,* § 3850), Indonezije (*ibid,* § 3855), Kenije (*ibid,* § 3857) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 3866) i zakonodavstvo Burme (*ibid,* § 3878).

512 Holandija, Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Zühlke* (*ibid,* § 3883).

513 Australija, Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Tanaka Chuichi* (*ibid,* § 3884).

aspekte kulturnog nasleđa žrtve.[514] Ovo je uneto da bi se uključilo, kao ratni zločin, prisiljavanje lica da deluju protiv svojih verskih uverenja.[515]

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija o pravima deteta i regionalni ugovori ljudskih prava predviđaju da svako ima pravo na slobodu „mišljenja, savesti i veroispovesti" ili, alternativno, „savesti i veroispovesti"[516] Ovi ugovori obezbeđuju i pravo da se izražavaju veroispovest i verovanje, podvrgnuti samo ograničenjima propisanim zakonom, koja su neophodna za zaštitu javne bezbednosti, reda, zdravlja, morala ili prava i sloboda drugih.[517] Gore pomenuta prava su posebno navedena kao prava koja se ne mogu derogirati u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i Američkoj konvenciji o ljudskim pravima,[518] dok Konvencija o pravima deteta i Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda ne dopušta mogućnost derogiranja. Pravo slobode i mišljenja, savesti i veroispovesti, da se izražava veroispovest ili uverenje i pravo da se promeni veroispovest ili uverenje, su predviđeni i drugim međunarodnim instrumentima.[519]

Tumačenje

Pravo na poštovanje verskih ili drugih ličnih ubeđenja lica nije podvrgnuto ograničenjima, za razliku od njihovih izražavanja kao što se navodi dalje. Ugovori humanitarnog prava podvlače zahtev za poštovanjem veroispovesti zaštićenih lica. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Evropska i Američka konvencija o ljudskim pravima posebno predviđaju da pravo slobode i mišljenja,

514 Vidi Elemente zločina za MKS, Definicija nasilja nad ličnim dostojanstvom kao ratni zločin [Statut MKS, beleška 49. koja se odnosi na član 8(2)(b)(xxi) i beleška 57. koja se odnosi član 8(2)(c)(ii)].

515 Vidi Knut Dörmann, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary,* Cambridge University Press, 2003, Komentar člana 8(2)(b)(xxii) Statuta MKS, p. 315.

516 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 18(1) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3824); Konvencija o pravima deteta, član 14(1) (*ibid,* § 3829), Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 9(1) (*ibid,* § 3823); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 12(1) (*ibid,* § 3825); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 8 (*ibid,* § 3828).

517 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 18(3) (*ibid,* § 3824); Konvencija o pravima deteta, član 14(3) (*ibid,* § 3829); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 9(2) (*ibid,* § 3823); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 12(3) (*ibid,* § 3825); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 8. (*ibid,* § 3828).

518 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 4(2) (*ibid,* § 3824); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 27(2) (*ibid,* § 3825); vidi i Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 22 (član 18. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 3893); Interamerička komisija za ljudska prava, Rezolucija o pravu primenljivom u vanrednim stanjima (*ibid,* § 3897).

519 Vidi, npr. Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, član 18. (*ibid,* § 3834); Američku deklaraciju o pravima i dužnostima čoveka, član III (ograničen na slobodu vere) (*ibid,* § 3835); Deklaraciju o uklanjanju svih oblika netolerancije i diskriminacije, zasnovanih na veri ili ubeđenju, član 1. (*ibid,* § 3836); Povelju o osnovnim pravima EU, član 10. (*ibid,* § 3840).

savesti i veroispovesti, uključuju pravo na slobodu izbora veroispovesti ili verovanja.[520] Podvrgavanje lica prinudi, koja bi oštetila ovo pravo, izričito je zabranjeno Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima i Američkom konvencijom o ljudskim pravima.[521] U svom Opštem komentaru člana 18. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Komitet za ljudska prava UN je utvrdio da zabrana prinude štiti pravo da se promeni uverenje, da se zadrži isto uverenje ili da se primene ateistički stavovi. On dodaje da bi politike ili prakse koje imaju istu nameru ili posledicu, kao što su, na primer, one koje ograničavaju pristup zdravstvenoj nezi, obrazovanju ili zaposlenju, povredile ovo pravilo.[522] Isto stanovište je izrazio Evropski sud za ljudska prava i Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, koji takođe podvlače značaj sekularnih stavova.[523]

Svaki oblik progona, uznemiravanja ili diskriminacije, zasnovanih na ličnim ubeđenjima, religijskim ili ne-religijskim, povredio bi ovo pravilo. Inter-američka komisija za ljudska prava, u svom izveštaju o terorizmu i ljudskim pravima, predviđa da zakoni, metodi istrage i krivičnog gonjenja ne smeju da budu namerno usmereni ili primenjeni na način da svojom štetom razlikuju članove grupe, *inter alia,* po njihovoj veroispovesti.[524]

Manifestacija ličnih ubeđenja ili verski obredi se moraju takođe poštovati. To uključuje, na primer, pristup mestima za molitvu i pristup verskom osoblju.[525] Ograničenja su dozvoljena samo ako je potrebno zbog reda, bezbednosti ili prava i sloboda drugih. Kao što je navedeno u komentaru Pravila 127, verski obredi zatvorenika se mogu podvrgnuti vojnim pravilima. Međutim, ograničenja takvih obreda mogu biti samo ona koja su razumna i neophodna u posebnom kontekstu. U svom Opštem komentaru člana 18. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Komitet za ljudska prava UN je utvrdio da ograničenja moraju da se direktno odnose i da budu srazmerna specifičnoj potrebi, a da ograničenja koja se primenjuju zbog zaštite morala ne smeju da, ekskluzivno, proizlaze iz jedne tradicije. On dodaje da lica pod pravnim ograničenjima, kao što su zarobljenici, nastavljaju da uživaju svoje pravo da izražavaju svoju veroispovest

[520] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 18(1) (*ibid,* § 3824); Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 9(1) (sloboda promene veroispovesti ili uverenja) (*ibid,* § 3823); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 12(1) (*ibid,* § 3825).

[521] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 18(2) (*ibid,* § 3824); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 12(2) (*ibid,* § 3825).

[522] Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 22 (član 18. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima), 30. jula 1993, § 5.

[523] Evropski sud za ljudska prava, *Kokkinakis protiv Grčke* (*ibid,* § 3833); Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Udruženje članova Episkopske konferencije Istočne Afrike protiv Sudana* (*ibid,* § 3832).

[524] Inter-američka komisija za ljudska prava, Izveštaj o terorizmu i ljudskim pravima, oktobar 2002, § 363.

[525] Vidi, npr. Evropski sud za ljudska prava, *Slučaj Kipar* (cit. u Vol. II, CH. 32, § 3896); Holandija, Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Zühlke* (*ibid,* § 3883); MKCK, Saopštenje za štampu (*ibid,* § 3900); vidi i praksu na koju se upućuje u komentaru Pravila 127.

ili uverenje „u najvećem obimu koji je u skladu sa posebnom prirodom ograničenja."[526]

Pravilo 105: Porodični život mora da se poštuje koliko je moguće.

Praksa

Tom II, Odeljak 32, Poglavlje Q.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim snagama.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Obaveza da se poštuju porodična prava lica na okupiranoj teritoriji je bila poznata već u Lieberovom kodeksu, Briselskoj deklaraciji i Oksfordskom priručniku.[527] Ona je kodifikovana u Haškom pravilniku.[528] Ova obaveza je proširena na sve zaštićene civile u Četvrtoj ženevskoj konvenciji.[529] Četvrta ženevska konvencija predviđa da se, onoliko koliko je moguće, porodicama koje su internirane moraju dati „olakšice za vođenje odgovarajućeg porodičnog života."[530] Iako nije artikulisano u ovim opštim terminima u ugovorima koji se odnose na nemeđunarodne oružane sukobe, ovo pravilo je osnova za mnoga posebna pravila, koja se odnose na sjedinjavanje porodice u ugovornim odredbama koje uređuju takve sukobe.[531]

Nekoliko vojnih priručnika upućuje, u opštim terminima, na dužnost poštovanja porodičnih prava, često bez posebnog upućivanja na Četvrtu ženevsku konvenciju.[532] Postoji široka praksa u obliku post-konfliktnih sporazuma i

[526] Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 22 (član 18. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima), 30. jula 1993, § 8.

[527] Lieberov kodeks, član 37. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3924); Briselska deklaracija, član 38. (*ibid,* § 3925); Oksfordski priručnik, član 48. (*ibid,* § 3926).

[528] Haški pravilnik, član 48. (*ibid,* § 3906).

[529] Četvrta ženevska konvencija, član 27, stav prvi (*ibid,* § 3908).

[530] Četvrta ženevska konvencija, član 82, stav treći.

[531] Vidi, II Dopunski protokol, član 4(3)(b) (usvojen konsenzusom) (sjedinjavanje privremeno razdvojenih porodica) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3916); II Dopunski protokol, član 5(2)(a) (usvojen konsenzusom) (smeštaj ljudi i žena iz iste porodice u pritvoru ili internaciji) (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 106); Konvencija o pravima deteta, član 37(c) (smeštaj dece sa njihovim roditeljima tokom lišavanja slobode) (*ibid,* § 149).

[532] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3939), Kanade (*ibid,* § 3937), Dominikanske Republike (*ibid,* 3938), Salvadora (*ibid,* § 3939), Nemačke (*ibid,* § 3940), Kenije (*ibid,* § 3942), Nikaragve (*ibid,* § 3944), Španije (*ibid,* 3946) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 3949).

rezolucija Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija, koja podvlači potrebu poštovanja porodičnog života.[533]

Zaštita porodičnog života, kao „prirodne i osnovne grupne jedinice u društvu" ili, alternativno, „prirodne jedinice i osnove društva" je obezbeđena u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i u tri regionalne konvencije o ljudskim pravima.[534] Po Američkoj konvenciji o ljudskim pravima, ne može se otkloniti obaveza zaštite za porodicu.[535] Takvu zaštitu zahtevaju i drugi međunarodni instrumenti.[536]

Tumačenje

Prikupljena praksa pokazuje da poštovanje porodičnog života zahteva, u mogućem obimu, održavanje jedinstva porodice, kontakte između članova porodice i obezbeđivanje informacija gde se nalaze članovi porodice.

(i) Održavanje jedinstva porodice. Dužnost da se izbegne, onoliko koliko je moguće, razdvajanje članova porodice je predviđena Četvrtom ženevskom konvencijom, u kontekstu preseljenja ili evakuacije civila od strane okupacione sile.[537] Komentar Pravila 131. o postupku sa raseljenim licima uključuje praksu koja zahteva poštovanje jedinstva porodice, u opštim terminima koji nisu ograničeni na preseljavanje. Pored toga, postoji značajna praksa koja se odnosi na obavezu da se olakšava sjedinjavanje raseljenih porodica. Četvrta ženevska konvencija predviđa da „svaka strana u sukobu će olakšavati istraživanja koja preduzimaju članovi porodica koje je rat rasturio da ponovo dođu u vezu jedni sa drugima i da se sastanu ako je moguće." [538] I i II Dopunski protokol predviđaju da strane u sukobu moraju da olakšavaju sjedinjavanje porodica razdvojenih usled oružanog sukoba.[539] Ova obaveza je navedena u nekoliko vojnih priručnika i u zakonodavstvu nekoliko država.[540] Ona je podržana i zvaničnim izjavama, uključujući

533 Vidi komentare, dole, i praksu na koju upućuju komentari pravila 117, 119-120, 125-126. i 131.

534 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 23(1) (*ibid,* § 3911); Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, član 10(1) (*ibid,* § 3912); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 17(1) (*ibid,* § 3914); Protokol iz Salvadora, član 15(1) (*ibid,* § 3918); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 18. (*ibid,* § 3917); vidi i UNHCR, Izvršni komitet, Zaključak br. 84 (XLVIII): Izbeglice-deca i adolescenti (*ibid,* § 3969).

535 Američka konvencija o ljudskim pravima, član 17. (*ibid,* § 3914) i član 27(2).

536 Vidi, npr. Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, član 16(3) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3928); Američka deklaracija o pravima i dužnostima čoveka, član 5(b) (*ibid,* § 3931).

537 Četvrta ženevska konvencija, član 49, stav treći (cit. u Vol. II, Ch. 38, § 541).

538 Četvrta ženevska konvencija, član 26. (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3907).

539 I Dopunski protokol, član 74. (usvojen konsenzusom) („na svaki mogući način") (*ibid,* § 3915); II Dopunski protokol, član 4(3)(b) (usvojen konsenzusom) („sve odgovarajuće mere") (*ibid,* § 3916).

540 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 3934-3935), Novog Zelanda (*ibid,* § 3943), Španije (*ibid,* § 3946) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 3953) i zakonodavstvo Angole (*ibid,* § 3954), Kolumbije (*ibid,* § 3956) i Filipina (*ibid,* § 3960).

izjave Sjedinjenih Država, koje nisu članica Dopunskih protokola.[541] Države koje su uključene u oružani sukob su usvojile veliki broj ugovora, zakona i politika koje su se suočile sa problemom razdvojenih porodica i koji su tražili primenu principa sjedinjavanja porodice. [542] Obaveza da se olakšava sjedinjavanje razdvojenih porodica je podržana i sa nekoliko rezolucija koje su usvojile međunarodne konferencije Crvenog krsta i Crvenog polumeseca.[543] Značaj sjedinjavanja porodice u pravu ljudskih prava, posebno u odnosu na sjedinjavanje dece i njihovih roditelja, odražava se u ugovorima i drugim međunarodnim instrumentima, sudskoj praksi i rezolucijama.[544]

Postoji i praksa koja se odnosi na jedinstvo porodice tokom lišavanja slobode. Četvrta ženevska konvencija zahteva da „internirani članovi iste porodice imaju se u najvećoj mogućoj meri smestiti u istim prostorijama i odvojeno od ostalih interniranih lica." [545] Dalja praksa, na koju se ukazuje u komentarima pravila 119. i 120, zahteva da članovi iste porodice budu smešteni zajedno tokom lišavanja slobode.

(ii) Kontakti između članova porodice. Četvrta ženevska konvencija predviđa da „svako lice koje se nalazi na teritoriji jedne strane u sukobu ili na nekoj teritoriji koju je ona okupirala, može da šalje članovima svoje porodice, ma gde se oni nalazili, vesti strogo porodične prirode i da prima takve vesti."[546] Pravilo 125. zahteva da licima lišenim slobode bude dopušteno da se dopisuju sa svojim porodicama, pod razumnim uslovima, koji se odnose na učestalost i potrebu cenzure od strane vlasti. Pravilo 126. zahteva da se licima lišenim slobode mora dozvoliti da primaju posetioce, u stepenu koji je moguć. Uz praksu navedenu u komentarima pravila 125. i 126, sudska praksa ljudskih prava potvrđuje da pravo na porodični život uključuje pravo zatvorenika da komuniciraju sa svojim porodicama, preko dopisivanja i primanja poseta, pod razumnim ograničenjima koja se odnose na vreme i cenzuru pošte.[547]

541 Vidi, npr. izjave Južne Koreje (*ibid,* § 3962) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 3963).

542 Vidi, npr. četvorostrani ugovor o gruzijskim izbeglicama i interno raseljenim licima (*ibid,* § 3923), zakonodavstva Angole (*ibid,* § 3954), Kolumbije (*ibid,* § 3956) i Filipina (*ibid,* § 3960) i praksu Južne Koreje (*ibid,* § 3962).

543 19. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XX; 25. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. IX (*ibid,* § 3971); 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* § 3972).

544 Vidi, npr. Konvenciju o pravima deteta, član 10. (*ibid,* § 3920) i član 22(2) (*ibid,* § 3922); Rukovodeći principi o internom raseljavanju, Princip 17(3) (*ibid,* § 3932); Generalna skupština UN, Rez. 51/77 (*ibid,* § 3965), Rez. 52/107 (*ibid,* § 3965) i Rez. 53/128 (*ibid,* § 3965); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1997/78 (*ibid,* § 3966) i Rez. 1998/76 (*ibid,* § 3966): UNHCR, Izvršni komitet, Zaključak br. 24 (XXXII); Komitet za prava deteta, Zaključne primedbe na izveštaj Burme (*ibid,* § 3974); Evropski sud za ljudska prava, *Slučaj Eriksson, Andersson protiv Švedske, Rieme protiv Švedske, Olsson protiv Švedske, Hokkanen protiv Finske* i *Gül protiv Švajcarske* (*ibid,* § 3975).

545 Četvrta ženevska konvencija, član 82, stav treći.

546 Četvrta ženevska konvencija, član 25, stav prvi (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 468).

547 Vidi, npr. Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Constitutional Rights Project i Civil Liberties Organisation protiv Nigerije,* Saopštenje br. 143/95 I 150/96, 15. novembar 1999, § 29; Inter-

(iii) Obezbeđivanje informacija gde se nalaze članovi porodice. Postoji obimna praksa o merama koje treba da se preduzimaju vlasti da traže nestala lica i o dužnosti da obaveštavaju porodice gde se lica nalaze, ako takvim informacijama raspolažu. Namerno zadržavanje takvih informacija se smatra nehumanim postupanjem u pravu ljudskih prava. Ova praksa se može naći u komentaru Pravila 117, koje zahteva da svaka strana u sukobu mora da preduzme sve moguće mere da objasni sudbinu lica koja su prijavljena kao nestala, usled oružanog sukoba i da njihovim porodicama obezbede svaku informaciju o njihovoj sudbini, koju imaju.

Pored toga, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija o pravima deteta i Američka konvencija o ljudskim pravima garantuju pravo na slobodu od arbitrarnog, nezakonitog i uvredljivog mešanja u nečiji porodični život.[548] Ovo je predviđeno i u drugim međunarodnim instrumentima.[549] Evropska komisija za ljudska prava, međutim, sadrži opšte pravo na poštovanje „privatnog i porodičnog života", u koji javne vlasti ne mogu da se mešaju,

> osim ako je takvo mešanje u skladu sa zakonom i ako je neophodno u demokratskom društvu, u interesu nacionalne bezbednosti, javne sigurnosti ili ekonomskog blagostanja zemlje, za sprečavanje nereda ili zločina, za zaštitu zdravlja ili morala, ili za zaštitu prava i sloboda drugih.[550]

U Opštem komentaru člana 17. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Komitet za ljudska prava UN tvrdi da je mešanje u porodični život „arbitrarno", ako takvo mešanje nije u skladu sa odredbama i ciljevima Pakta i ako nije „razumno u posebnim okolnostima."[551]

Definicija pojma „porodica"

U svom Opštem komentaru člana 17. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Komitet za ljudska prava tvrdi da, za svrhe tog člana, pojam

američka komisija za ljudska prava, Izveštaj o stanju ljudskih prava u Peruu, 12. mart 1993, str. 29; Evropski sud za ljudska prava, *Branningan i McBride protiv UK,* Presuda, 26. maj 1993, § 64.

548 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 17(1) („arbitrarno ili nezakonito mešanje") (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3910); Konvencija o pravima deteta, član 16(1) („arbitrarno ili nezakonito mešanje") (*ibid,* § 3921); Američka konvencija o ljudskim pravima član 11. („arbitrarno ili uvredljivo mešanje") (*ibid,* § 3913).

549 Vidi, npr. Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, član 12. („arbitrarno mešanje") (*ibid,* § 3927); Američka deklaracija o pravima i dužnostima čoveka, član V („uvredljivi napadi") (*ibid,* § 3929); Povelja o osnovnim pravima EU, član 7. („poštovanje za njegov ili njen privatni i porodični život") (*ibid,* § 3933).

550 Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 8(2) (*ibid,* § 3909).

551 Komitet za ljudska prava, Opšti komentar br. 16 (član 17. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 3973); vidi i Inter-američka komisija za ljudska prava, Izveštaj o terorizmu i ljudskim pravima, Doc. OEA/Ser.L/V/I.116, Doc. 5 rev. 1 corr., 22. oktobar 2002, § 55.

porodice treba tumačiti tako da uključuje „sve one koji sačinjavaju porodicu, kako se podrazumeva u društvu konkretne države članice."[552] Evropski sud za ljudska prava uključuje odnose između muža i supruge i dece koja su zavisna od njih, u pojam porodice.[553] To zavisi i od okolnosti i, posebno kad su uključena deca, uključuje braću i sestre, lica koja žive zajedno van braka i babe i dede.[554]

552 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 16 (član 17. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3973).

553 Evropski sud za ljudska prava, *B. protiv UK* (*ibid,* § 3977) (Sud je utvrdio da „uzajamno uživanje društva roditelja i dece predstavlja osnovni element porodičnog života").

554 Evropski sud za ljudska prava, *Johnston i drugi protiv Irske* (*ibid,* § 3976), *Moustaquim protiv Belgije* (*ibid,* § 3978) i *Vermeire protiv Belgije* (*ibid,* § 3979).

STATUS BORACA I RATNIH ZAROBLJENIKA

Napomena: *Priznanje nekog kao borca ima značajne posledice u međunarodnom humanitarnom pravima, jer samo borci imaju pravo da direktno učestvuju u neprijateljstvima (za definiciju boraca, vidi Pravilo 3). Pri zarobljavanju, borcima koji imaju pravo na status ratnih zarobljenika se ne može suditi ni zbog učestvovanja u neprijateljstvima, niti zbog dela koja nisu povrede međunarodnog humanitarnog prava. Ovo je staro pravilo običajnog međunarodnog humanitarnog prava. Postupak koji se primenjuje prema ratnim zarobljenicima je, u detalje, naveden u Trećoj ženevskoj konvenciji.*

Pravilo 106: Borci moraju da se razlikuju od civilnog stanovništva dok su angažovani u napadu ili u vojnoj operaciji pripreme za napad. Ako propuste da se razlikuju, nemaju pravo na status ratnog zarobljenika.

Praksa

Tom II, Odeljak 33, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u međunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Zahtev da se borci razlikuju od civilnog stanovništva je staro pravilo običajnog međunarodnog prava, poznato već u Briselskoj deklaraciji, Oksfordskom priručniku i Haškom pravilniku.[1] Ono je, zatim, kodifikovano u Trećoj ženevskoj konvenciji i u I Dopunskom protokolu.[2]

1 Briselska deklaracija, član 9. (cit. u Vol. II, Ch. 1, § 634); Oksfordski priručnik, član 2. (*ibid,* § 635); Haški pravilnik, član 1. (*ibid,* § 627).

2 Treća ženevska konvencija, član 4(A) (*ibid,* § 629); I Dopunski protokol, član 44(3) (cit. u Vol. II, Ch. 33, § 1).

Brojni vojni priručnici određuju da borci moraju da se razlikuju od civilnog stanovništva.[3] Ovo uključuje priručnike država koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice I Dopunskog protokola.[4] Ovu obavezu podržava i veliki broj zvaničnih izjava i druga praksa.[5]

Haški pravilnik i Treća ženevska konvencija predviđaju da pripadnici redovnih oružanih snaga imaju pravo na status ratnih zarobljenika, dok se od pripadnika milicija i dobrovoljačkih jedinica zahteva da ispune četiri uslova, da bi se koristili takvim statusom.[6] I Dopunski protokol nameće obavezu da se razlikuju od civilnog stanovništva svi pripadnici oružanih snaga, redovnih i neregularnih.[7] Iako Haškim pravilnikom ili Trećom ženevskom konvencijom nije posebno utvrđeno, jasno je da redovne oružane snage moraju da se razlikuju od civilnog stanovništva u toku vojne operacije. I Dopunski protokol prepoznaje „opšteprihvaćenu praksu država u pogledu nošenja uniforme boraca, propisane za redovne uniformisane oružane jedinice strane u sukobu",[8] iako Protokol, kao ni Haški pravilnik i Treća ženevska konvencija ne postavljaju, izričito, ovaj uslov za status ratnog zarobljenika.

Nekoliko vojnih priručnika zapaža da obaveza da se razlikuju ne predstavlja problem za redovne oružane snage, jer je „običaj" ili „uobičajeno" za pripadnike redovnih oružanih snaga da nose uniforme kao znak razlikovanja.[9]

Ako pripadnici redovnih oružanih snaga ne nose uniformu, oni rizikuju da budu osuđeni kao špijuni ili saboteri.[10] U *Slučaju Swarka,* 1974. godine, jedan izraelski vojni sud je našao da pripadnici egipatskih oružanih snaga, koji su se ubacili na izraelsku teritoriju i započeli napad u civilnom odelu, nisu bili ovlašćeni na status ratnih zarobljenika i mogli su da budu krivično gonjeni kao saboteri. Sud je smatrao da bi bilo nelogično, u odnosu na obavezu razlikovanja, da se prime-

3 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 5), Australije (*ibid,* § 6), Belgije (*ibid,* § 7), Benina (*ibid,* § 8), Kameruna (*ibid,* § 9), Kanade (*ibid,* § 10), Kolumbije (*ibid,* § 11), Hrvatske (*ibid,* §§ 12-13), Francuske (*ibid,* § 15), Nemačke (*ibid,* § 16), Mađarske (*ibid,* § 17), Izraela (*ibid,* § 18), Italije (*ibid,* §§ 19-20), Kenije (*ibid,* § 21), Madagaskara (*ibid,* § 22), Holandije (*ibid,* § 23), Novog Zelanda (*ibid,* § 24), Južne Afrike (*ibid,* § 25), Švedske (*ibid,* § 26), Švajcarske (*ibid,* § 27), Togoa (*ibid,* § 28), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 29) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 30-31).

4 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid,* § 15), Izraela (*ibid,* § 18), Kenije (*ibid,* § 21), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 29) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 30-31).

5 Vidi, npr. izjave Savezne Republike Nemačke (*ibid,* § 37), Italije (*ibid,* § 39), Holandije (*ibid,* § 40) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 41-43) i praksu Bocvane (*ibid,* § 36) i Indonezije (*ibid,* § 38).

6 Haški pravilnik, čl. 1. i 3; Treća ženevska konvencija, član 4(A) (cit. u Vol. II, Ch. 1, § 629).

7 I Dopunski protokol, član 44(3) (cit. u Vol. II, Ch. 33, § 1).

8 I Dopunski protokol, član 44(7) (*ibid,* § 1).

9 Vidi vojne priručnike Australije (*ibid,* § 6), Belgije (*ibid,* § 7), Kolumbije (*ibid,* § 11), Nemačke (*ibid,* § 16), Kenije (*ibid,* § 21), Madagaskara (*ibid,* § 22), Holandije (*ibid,* § 23), Novog Zelanda (*ibid,* § 24), Južne Afrike (*ibid,* § 25), Švedske (*ibid,* § 26), Švajcarske (*ibid,* § 27) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* 29).

10 Vidi, npr. Ujedinjeno Kraljevstvo, *Vojni priručnik* (1958), §§ 96 i 331.

njuje na neregularne oružane snage ali ne i na redovne oružane snage, kako su zahtevali optuženi.[11]

Tumačenje

Praksa država ukazuje da se, da bi se razlikovali od civilnog stanovništva, od boraca očekuje da nose uniformu ili znak razlikovanja i moraju da otvoreno nose oružje. Nemački Vojni priručnik predviđa da:

U skladu sa opšteprihvaćenom praksom država, pripadnici redovnih oružanih snaga nose svoje uniforme. Borci koji nisu pripadnici uniformisanih oružanih snaga ipak nose stalni znak raspoznavanja, vidljiv sa udaljenosti i otvoreno nose svoje oružje.[12]

Pamflet vazduhoplovnih snaga SAD predviđa da uniforma obezbeđuje da se borci jasno razlikuju ali da „je manje od kompletne uniforme dovoljno, pod uslovom da to služi da se jasno razlikuju borci od civila."[13] U *Slučaju Kassem,* 1969. godine, izraelski Vojni sud u Ramali je zaključio da su optuženi dovoljno ispunili uslov da se razlikuju, nošenjem šarenih kapa i zelenih odela, pošto to nije bila uobičajena odeća stanovnika područja u kome su oni zarobljeni.[14]

U pogledu otvorenog nošenja oružja, Pamflet vazduhoplovnih snaga SAD predviđa da taj zahtev nije ispunjen „nošenjem oružja sakrivenog iza leđa ili ako pojedinci skrivaju svoje oružje pri približavanju neprijatelju".[15] U *Slučaju Kassem,* Sud je našao da uslov da se otvoreno nosi oružje nije bio ispunjen, u slučaju kad je lice otvoreno nosilo oružje na mestima na kojima nije moglo da se vidi, niti zbog proste činjenice nošenja oružja u toku neprijateljskog angažovanja. Činjenica da su optuženi koristili svoje oružje tokom sukoba sa izraelskom armijom nije bila određujuća, pošto nije bilo poznato da imaju oružje u svom posedu, dok nisu otvorili vatru na izraelske vojnike.[16]

Levée en masse

Učesnici u *levee en masse,* odnosno stanovnici države koja još nije okupirana, koji, pri nailasku neprijatelja, spontano uzmu oružje da se odupru jedinicama koje vrše invaziju, a nisu imali vremena da se organizuju u oružanu snagu, smatraju se borcima, ovlašćenim na status ratnih zarobljenika, ako otvoreno nose svoje oružje i poštuju međunarodno humanitarno pravo. To je dugotrajno pravilo

11 Izrael, Vojni sud, *Slučaj Swarka* (cit. u Vol. II, Ch. 33, § 35).
12 Nemačka, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 16).
13 Sjedinjene Države, *Pamflet vazduhoplovnih snaga* (*ibid,* § 30).
14 Izrael, Vojni sud u Ramali, *Slučaj Kassem* (*ibid,* § 34).
15 Sjedinjene Države, *Pamflet vazduhoplovnih snaga* (*ibid,* § 30).
16 Izrael, Vojni sud u Ramali, *Slučaj Kassem* (*ibid,* § 113).

običajnog međunarodnog prava, poznato već u Lieberovom kodeksu, Briselskoj deklaraciji i Haškom pravilniku.[17] Ono je navedeno i u Trećoj ženevskoj konvenciji.[18]

Iako se ovaj izuzetak sada može smatrati ograničeno primenljivim, on je ipak ponovljen u mnogim vojnim priručnicima, uključujući i najnovije, pa zbog toga nastavlja da se smatra važećom mogućnošću.[19]

Pokreti otpora i oslobodilački pokreti

Prema I Dopunskom protokolu, u situacijama oružanog sukoba, kad „zbog prirode neprijateljskog napada naoružani borac ne može..... razlikovati" od civilnog stanovništva dok je angažovan u napadu ili u vojnoj operaciji pripreme za napad, on zadržava svoj status borca, pod uslovom da otvoreno nosi oružje:

(a) za vreme svakog vojnog angažovanja, i
(b) u toku vremena kada ga protivnik može videti dok je angažovan u vojnom razvijanju koje prethodi preduzimanju napada u kome će učestvovati.[20]

Ovo pravilo je podvrgnuto velikoj raspravi na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, i član 44. je bio, kao rezultat, usvojen sa 73 glasa za, jednim protiv i 21 uzdržanim.[21] Uzdržane države su, generalno, izrazile zabrinutost da bi ove odredbe mogle da imaju negativan uticaj na civilno stanovništvo. Ujedinjeno Kraljevstvo, na primer, je tvrdilo da „svako propuštanje da se razlikuju borci i civilno stanovništvo moglo bi samo da poslednje stavi u rizik. Taj rizik bi mogao postati neprihvatljiv, osim ako se ne bi dalo zadovoljavajuće tumačenje za te odredbe."[22] Ali, dve od uzdržanih država su u međuvremenu ratifikovale I Dopunski protokol, bez rezervi u tom pogledu.[23]

17 Lieberov kodeks, član 51. (*ibid,* § 52); Briselska deklaracija, član 10. (*ibid,* § 53); Haški pravilnik, član 2. (*ibid,* § 50).

18 Treća ženevska konvencija, član 4(A)(6) (*ibid,* § 51).

19 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 55), Australije (*ibid,* § 56), Belgije (*ibid,* § 57), Kameruna (*ibid,* § 58), Kanade (*ibid,* § 59), Nemačke (*ibid,* § 60), Italije (*ibid,* § 61), Kenije (*ibid,* § 62), Madagaskara (*ibid,* § 63), Holandije (*ibid,* § 64), Novog Zelanda (*ibid,* § 65), Nigerije (*ibid,* § 66), Rusije (*ibid,* § 67), Južne Afrike (*ibid,* § 68), Španije (*ibid,* § 69), Švajcarske (*ibid,* § 70), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 71), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 72) i Jugoslavije (*ibid,* § 73).

20 I Dopunski protokol, član 44(3) (*ibid,* § 81).

21 Vidi praksu Diplomatske konferencije na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid,* § 81).

22 Ujedinjeno Kraljevstvo na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid,* § 133); vidi i izjave Argentine (*ibid,* § 114), Brazila (*ibid,* § 115), Kanade (*ibid,* § 116), Kolumbije (*ibid,* § 117), Irske (*ibid,* § 123), Italije (*ibid,* § 126), Japana (*ibid,* § 127), Portugala (*ibid,* § 129), Španije (*ibid,* § 130), Švajcarske (*ibid,* § 131) i Urugvaja (*ibid,* § 134). Kanada i Italija su se uzdržale od glasanja i tvrdile da bi tekst mogao da bude prihvatljiv, ako bi se pojmovi bolje definisali.

23 Filipini i Tajland su se uzdržali u glasanju i još nisu ratifikovali I Dopunski protokol.

U skladu sa potrebom da se postigne zadovoljavajuće tumačenje. mnoge države su pokušale da razjasne ovaj izuzetak i da jasno postave svoje granice. Ove granice su trostruke. Prvo, mnoge države su ukazale da je izuzetak ograničen na situacije kad su pokreti otpora organizovani, odnosno na okupiranim teritorijama ili u ratovima za nacionalno oslobođenje.[24] Drugo, mnoge države su ukazale da termin „raspoređivanje" upućuje na svaki pokret prema mestu sa koga treba da se započne napad.[25] Treće, Australija, Belgija i Novi Zeland su dalje ukazali da termin „vidljiv" uključuje vidljivost uz pomoć tehničkih sredstava, a ne samo vidljivost golim očima.[26] Egipat, koga su podržali Ujedinjeni Arapski Emirati, međutim, tvrdio je, na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, da termin vojno raspoređivanje znači „poslednji korak, kad borci zauzimaju svoje vatrene položaje, neposredno pre započinjanja neprijateljstava; gerilci treba da otvoreno nose oružje samo kad su u dometu prirodne vidljivosti svog neprijatelja."[27] Sjedinjene Države, koje su glasale za član 44. I Dopunskog protokola, na Diplomatskoj konferenciji, objasnile su da je izuzetak jasno namenjen:

> da osigura da borci, dok su angažovani u vojnim operacijama pripreme za napad, ne mogu da koriste svoje propuštanje da se razlikuju od civila kao element iznenađenja u napadu. Borci koji primenjuju svoje pojavljivanje kao civili, u takvim okolnostima, da bi pomogli napadu, izgubili bi svoj status boraca.[28]

[24] Vidi izjave podnete na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, Kanade (*ibid,* § 116), Egipta (*ibid,* § 118), Nemačke (*ibid,* § 119), Grčke (*ibid,* § 121), Irana (*ibid,* § 122), Italije (*ibid,* § 126), Japana (*ibid,* § 127), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 133) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 135) i izjave podnete pri ratifikaciji/potpisivanju I Dopunskog protokola, Australije (*ibid,* § 83), Belgije (*ibid,* § 83), Kanade (*ibid,* § 83), Francuske (*ibid,* § 83), Nemačke (*ibid,* § 83), Irske (*ibid,* § 83), Italije (*ibid,* § 84), Južne Koreje (*ibid,* § 83), Španije (*ibid,* § 84) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 83); vojne priručnike Belgije (*ibid,* § 102), Francuske (*ibid,* § 93), Nemačke (*ibid,* § 103), Italije (*ibid,* § 104), Holandije (*ibid,* § 106), Novog Zelanda (*ibid,* § 107), Španije (*ibid,* § 97), Švedske (*ibid,* § 109) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 110).

[25] Vidi izjave podnete na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, Kanade (*ibid,* § 116), Nemačke (*ibid,* § 119), Japana (*ibid,* § 127), Holandije (*ibid,* § 128), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* 133) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 135), izjave podnete pri ratifikaciji/potpisivanju I Dopunskog protokola, Australije (*ibid,* § 85), Belgije (*ibid,* § 85), Kanade (*ibid,* § 85), Francuske (*ibid,* § 85), Nemačke (*ibid,* § 85), Irske (*ibid,* § 85), Italije (*ibid,* § 85), Južne Koreje (*ibid,* § 85), Holandije (*ibid,* § 85), Novog Zelanda (*ibid,* § 85), Španije (*ibid,* § 85), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 85) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 85) i vojne priručnike Belgije (*ibid,* § 102), Nemačke (*ibid,* § 103), Italije (*ibid,* § 104), Kenije (*ibid,* § 105), Holandije (*ibid,* 106), Novog Zelanda (*ibid,* § 107), Južne Afrike (*ibid,* § 108), Španije (*ibid,* § 97) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 110).

[26] Vidi izjave podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola, Australije (*ibid,* § 86) i Novog Zelanda (*ibid,* § 87) i vojne priručnike Belgije (*ibid,* § 102) i Novog Zelanda (*ibid,* § 107).

[27] Egipat, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid,* § 118); vidi i izjavu Ujedinjenih Arapskih Emirata (*ibid,* § 132).

[28] Sjedinjene Države, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid,* § 135).

U međuvremenu, Sjedinjene Države su promenile svoj stav i glasale su protiv ovog pravila.[29] Izrael je glasao protiv člana 44. I Dopunskog protokola, jer stav 3. „bi mogao da se tumači kao da dozvoljava borcu da se ne razlikuje od civilnog stanovništva, što bi ga vodilo daljim rizicima i bilo bi suprotno duhu i osnovnom principu humanitarnog prava."[30]

Kao što je navedeno u I Dopunskom protokolu, borci koji propuste da se razlikuju i, kao rezultat, nisu ovlašćeni na status ratnog zarobljenika (i koji se ne koriste povoljnijim postupkom u skladu sa Četvrtom ženevskom konvencijom), su, kao minimum, ovlašćeni na osnovne garancije utvrđene u Odeljku 32, uključujući pravo na pravedno suđenje (vidi Pravilo 100).[31]

Pravilo 107: Borci koji su zarobljeni dok su angažovani u špijunaži nemaju pravo na status ratnog zarobljenika. Oni ne mogu biti osuđeni ili kažnjeni bez prethodnog suđenja.

Praksa

Tom II, Odeljak 33, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u međunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Pravilo da borci angažovani u špijunaži nemaju pravo na status ratnog zarobljenika i da im se može suditi, je staro pravilo običajnog međunarodnog prava, poznato već u Lieberovom kodeksu, Briselskoj deklaraciji i Haškom pravilniku.[32] Ono je navedeno i u I Dopunskom protokolu.[33]

Brojni vojni priručnici određuju da borci, angažovani u špijunaži, nemaju pravo na status ratnog zarobljenika i mogu se smatrati špijunima.[34]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa.

29 Vidi izjave Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 136-137).

30 Izrael, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli(*ibid,* § 124).

31 I Dopunski protokol, član 45(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 82).

32 Lieberov kodeks, član 88. (*ibid,* § 181); Briselska deklaracija, čl. 20-21. (*ibid,* § 182); Haški pravilnik, čl. 30-31. (*ibid,* § 178).

33 I Dopunski protokol, član 46(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 179).

34 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 186), Australije (*ibid,* § 187), Belgije (*ibid,* § 188), Kameruna (*ibid,* §§ 189-190), Kanade (*ibid,* § 191), Hrvatske (*ibid,* §§ 192-193), Ekvadora (*ibid,* § 194), Francuske (*ibid,* §§ 195-196), Nemačke (*ibid,* § 197), Mađarske (*ibid,* § 198), Izraela (*ibid,* § 199), Ita-

Definicija špijuna

Takođe je dugotrajna praksa, poznata već u Lieberovom kodeksu, Briselskoj deklaraciji i Haškom pravilniku, u kojima je špijunaža definisana kao sakupljanje ili pokušaj sakupljanja informacija na teritoriji koju kontroliše neprijateljska strana, aktom koji se preduzima pod lažnim izgovorom ili namerno na prikriveni način.[35] Definicija uključuje borce koji nose civilno odelo ili koji nose uniformu protivnika, ali isključuje borce koji sakupljaju informacije noseći svoje sopstvene uniforme. Ova definicija je sad kodifikovana u I Dopunskom protokolu.[36] Ona je navedena u brojnim vojnim priručnicima.[37]

Pored toga, ovo pravilo se primenjuje samo na špijuna zarobljenog u delovanju na teritoriji koju kontroliše neprijatelj. Briselska deklaracija i Haški pravilnik priznaju da špijun koji se ponovo pridruži svojim oružanim snagama i koji posle toga bude zarobljen mora da bude tretiran kao ratni zarobljenik i ne podleže odgovornosti za prethodne akte špijunaže.[38] Ovo pravilo je predviđeno i I Dopunskim protokolom.[39] Ono je prihvaćeno u brojnim vojnim priručnicima.[40]

Pravo na pravedno suđenje

Špijun uhvaćen na delu ne može biti kažnjen bez prethodnog suđenja. Ovaj zahtev je priznat već u Briselskoj deklaraciji i Haškom pravilniku.[41] On je naveden u brojnim vojnim priručnicima.[42] Zarobljeni špijuni su ovlašćeni na osnovne garan-

lije (*ibid,* § 200), Kenije (*ibid,* § 201), Madagaskara (*ibid,* § 202), Holandije (*ibid,* § 203), Novog Zelanda (*ibid,* § 204), Nigerije (*ibid,* §§ 205-206), Južne Afrike (*ibid,* § 207), Španije (*ibid,* § 208), Švedske (*ibid,* § 209), Švajcarske (*ibid,* § 210), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 211-212), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 213) i Jugoslavije (*ibid,* § 214).

35 Lieberov kodeks, član 88. (*ibid,* § 145); Briselska deklaracija, član 19. (*ibid,* § 146), Haški pravilnik, član 29. (*ibid,* § 143).

36 I Dopunski protokol, član 46(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 144).

37 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 149), Australije (*ibid,* §§ 150-151), Belgije (*ibid,* § 152), Kameruna (*ibid,* § 153), Kanade (*ibid,* § 154), Ekvadora (*ibid,* § 155), Francuske (*ibid,* § 156), Nemačke (*ibid,* § 157), Kenije (*ibid,* § 158), Holandije (*ibid,* § 159), Novog Zelanda (*ibid,* § 160), Nigerije (*ibid,* § 161), Južne Afrike (*ibid,* § 162), Španije (*ibid,* § 163), Švajcarske (*ibid,* § 164), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 165), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 166) i Jugoslavije (*ibid,* § 167).

38 Briselska deklaracija, član 21. (*ibid,* § 182); Haški pravilnik, član 31. (*ibid,* § 178).

39 I Dopunski protokol, član 46(4) (usvojen konsenzusom).

40 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 33, § 186), Kanade (*ibid,* § 191), Ekvadora (*ibid,* § 194), Izraela (*ibid,* § 199), Kenije (*ibid,* § 201), Holandije (*ibid,* § 203), Novog Zelanda (*ibid,* § 204), Nigerije (*ibid,* § 206), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 212), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 213) i Jugoslavije (*ibid,* § 214).

41 Briselska deklaracija, član 20. (*ibid,* § 182); Haški pravilnik, član 30. (*ibid,* § 178).

42 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 186), Belgije (*ibid,* § 188), Kanade (*ibid,* § 191), Nemačke (*ibid,* § 197), Kenije (*ibid,* § 201), Holandije (*ibid,* § 203), Novog Zelanda (*ibid,* § 204), Nigerije (*ibid,* § 206), Švajcarske (*ibid,* § 210), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 211-212), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 213) i Jugoslavije (*ibid,* § 214).

cije, predviđene u Odeljku 32, uključujući pravo na pravedno suđenje (vidi Pravilo 100). Ovo je podvučeno u vojnim priručnicima Kanade, Nemačke, Novog Zelanda i Nigerije.[43] On je propisan i u I Dopunskom protokolu, koji utvrđuje da svako ko nije ovlašćen na status ratnog zarobljenika, a ne koristi povoljniji tretman u skladu sa Četvrtom ženevskom konvencijom, još uživa osnovne garancije iz člana 75, sadržanog u I Dopunskom protokolu.[44] Sledstveno, pogubljenje špijuna po skraćenom postupku je zabranjeno.

Pravilo 108: Plaćenici, kako su definisani u I Dopunskom protokolu, nemaju pravo na status borca ili ratnog zarobljenika. Oni ne mogu biti osuđeni ili kažnjeni bez prethodnog suđenja.

Praksa

Tom II, Odeljak 33, Poglavlje C.

Međunarodni oružani sukobi

Pravilo da plaćenici nemaju pravo na status borca ili ratnog zarobljenika je navedeno u I Dopunskom protokolu.[45] Ono je sadržano i u nekoliko drugih ugovora.[46]

Brojni vojni priručnici određuju da plaćenici nisu ovlašćeni na status borca ili ratnog zarobljenika.[47] Priručnik koji se koristi kao instrukcija u izraelskoj vojsci ističe da je ovo pravilo deo običajnog prava.[48] Učestvovanje plaćenika u oružanom sukobu je kažnjivo po zakonodavstvima određenog broja država.[49] Ovo pra-

43 Vidi Kanada, *Priručnik POS* (*ibid,* § 191); Nemačka, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 197); Novi Zeland, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 204) i Nigerija, *Priručnik o ratnom pravu* (*ibid,* § 206).

44 I Dopunski protokol, član 45(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 180).

45 I Dopunski protokol, član 47(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 270).

46 Konvencija protiv plaćeništva OAJ, član 3. (*ibid,* § 274) (Konvenciju su ratifikovale 24 od 53 države članice); Konvencija o plaćenicima UN, čl. 3. i 16. (po Konvenciji UN, koju je ratifikovalo 25 država, povreda je za plaćenika da direktno učestvuje u neprijateljstvima, ali se Konvencija primenjuje bez prejudiciranja u odnosu na odredbe prava oružanog sukoba, koje se odnosi na status borca ili ratnog zarobljenika)

47 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 277), Australije (*ibid,* § 277), Belgije (*ibid,* § 277), Kameruna (*ibid,* § 277), Kanade (*ibid,* § 278), Francuske (*ibid,* § 277), Nemačke (*ibid,* § 279), Izraela (*ibid,* § 280), Italije (*ibid,* § 277), Kenije (*ibid,* § 281), Holandije (*ibid,* § 277), Novog Zelanda (*ibid,* §§ 277 i 282), Nigerije (*ibid,* §§ 277 i 284), Španije (*ibid,* §§ 277 i 285), Švedske (*ibid,* § 277), Švajcarske (*ibid,* §§ 277 i 286), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 277), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 287) i Jugoslavije (*ibid,* § 277).

48 Izrael, *Priručnik o ratnom pravu* (*ibid,* § 280).

49 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 288), Azerbejdžana (*ibid,* § 288), Belorusije (*ibid,* § 288), Gruzije (*ibid,* § 288), Kazahstana (*ibid,* § 288), Moldavije (*ibid,* § 288), Rusije (*ibid,* § 288), Tadžikistana (*ibid,* § 288), Ukrajine (*ibid,* § 288), Uzbekistana (*ibid,* § 288) i Vijetnama (*ibid,* § 288).

vilo podržavaju i zvanične izjave i izveštaji o praksi.[50] Ova praksa uključuje one države koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice I Dopunskog protokola.[51] Sjedinjene Države, međutim, su izjavile da ne smatraju da su odredbe člana 47. I Dopunskog protokola običajne.[52]

Pravilo bi moglo da izgubi mnogo od svog značenja, jer je definicija plaćenika, koja je usaglašena u I Dopunskom protokolu, vrlo restriktivna (vidi *infra*). Ovo stanovište su prihvatile Sjedinjene Države i mogle bi da objasne zašto nisu prigovarale na član 47, na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli.[53]

Pored toga, pošto se protivljenje afričkih država protiv aktivnosti plaćenika odnosilo, uglavnom, na njihovo uključivanje u ratove za nacionalno oslobođenje, kad su se plaćenici borili protiv naroda koji je želeo da ostvari svoje pravo na samoopredeljenje, ovo pitanje je bilo manje dinamično razmatrano poslednjih godina, a plaćenici su manje žigosani.

Definicija plaćenika

I Dopunski protokol definiše plaćenika kao lice koje:

a) je specijalno regrutovano lokalno ili u inostranstvu da bi se borilo u oružanom sukobu;
b) stvarno direktno učestvuje u neprijateljstvima;
c) motivisano je da učestvuje u neprijateljstvima uglavnom željom za ličnom korišću i kome je, u stvari, obećana, od strane u sukobu ili u njeno ime, materijalna naknada značajno veća od one koja je obećana ili plaćena borcima sličnog ranga ili funkcije u oružanim snagama te strane;
d) nije državljanin strane u sukobu niti ima prebivalište na teritoriji koju kontroliše strana u sukobu;
e) nije pripadnik oružanih snaga strane u sukobu; i
f) nije poslato od države koja nije strana u sukobu po zvaničnoj dužnosti kao pripadnik njenih oružanih snaga.[54]

Ova definicija je vrlo restriktivna, pošto zahteva da svih šest uslova budu kumulativno ispunjeni. Pored toga, definicija zahteva dokaz da je lice optuženo da je plaćenik „motivisano da učestvuje u neprijateljstvima uglavnom željom za privatnom dobiti" i kome je obećana „materijalna naknada značajno veća od one koja je obećana ili se plaća borcima sličnog ranga i funkcija u oružanim snagama." Na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, Avgani-

50 Vidi, npr. izjave Kine (*ibid,* § 295), Iraka (*ibid,* § 301), Italije (*ibid,* § 302), Nigerije (*ibid,* § 307) i Jugoslavije (*ibid,* § 316) i izveštaj o praksi Irana (*ibid,* § 319).

51 Vidi, npr. vojne priručnike Izraela (*ibid,* § 280), Kenije (*ibid,* § 281), Nigerije (*ibid,* § 283) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 277), zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 288), izjave Iraka (*ibid,* § 301) i Jugoslavije (*ibid,* § 316) i izveštaj o praksi Irana (*ibid,* § 319).

52 Vidi, Sjedinjene Države, Zapažanja zamenika pravnog savetnika Ministarstva spoljnih poslova (*ibid,* § 314).

53 Vidi, Sjedinjene Države, Priručnik za komandante u vazduhoplovnim snagama (*ibid,* § 242).

54 I Dopunski protokol, član 47(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 232).

stan, Kamerun, Kuba, Mauritanija, Nigerija i Zair su izrazili svoje protivljenje ovoj formulaciji.[55] Kamerun, na primer, je tvrdio da „bi bilo vrlo teško dokazati da je plaćenik primio preteranu platu."[56] Holandija je bila protiv svakog upućivanja na motivaciju plaćenika uopšte.[57] Konvencija protiv plaćeništva OAJ je izostavila zahtev za materijalnom naknadom „značajno većom od one koja je obećana ili se plaća borcima sličnog ranga i funkcija."[58] Konvencija o plaćenicima UN, međutim, sadrži taj zahtev.[59]

Među vojnim priručnicima, sakupljenim za ovu studiju, koji sadrže definiciju plaćenika, devet prati definiciju I Dopunskog protokola,[60] dok četiri druga jednostavno upućuju na želju za privatnom dobiti.[61] Zakonodavstva 11 država bivšeg Sovjetskog Saveza definiše plaćenike u odnosu na njihovu želju za privatnom dobiti, bez daljih kvalifikacija. [62]

U svetlu prethodnog, može se zaključiti da se običajno pravilo da plaćenici nemaju pravo na status borca ili ratnog zarobljenika primenjuje samo na ona lica koja ispunjavaju uslove utvrđene definicijom plaćenika iz člana 47. I Dopunskog protokola.

Najzad, treba podsetiti da pripadnici oružanih snaga strane u sukobu, koji nisu državljani te strane, a koji ne ispunjavaju uslove iz definicije plaćenika iz član 47. I Dopunskog protokola, jesu ovlašćeni na status ratnog zarobljenika.[63] Važno je zapaziti, u tom pogledu, da državljanstvo nije uslov za status ratnog zarobljenika, prema dugotrajnoj praksi i prema članu 4. Treće ženevske konvencije.[64]

Pravo na pravedno suđenje

Lice koje je optuženo da je plaćenik ne može biti kažnjeno bez prethodnog suđenja. Na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, neko-

55 Vidi izjave podnete na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, Avganistana (*ibid,* § 255), Kameruna (*ibid,* § 256), Kube (*ibid,* § 257), Mauritanije (*ibid,* § 258), Nigerije (*ibid,* § 260) i Zaira (*ibid,* § 263).

56 Kamerun, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid,* § 256).

57 Holandija, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid,* § 259).

58 Vidi definiciju plaćenika sadržanu u Konvenciji protiv plaćeništva OAJ, član 1. (*ibid,* § 234).

59 Konvencija o plaćenicima UN, član 1. (*ibid,* § 235).

60 Vidi vojne priručnike Argentine, Australije, Belgije, Kanade, Francuske, Holandije, Novog Zelanda, Španije i Jugoslavije (*ibid,* § 237).

61 Vidi vojne priručnike Kameruna (*ibid,* § 238), Nemačke (*ibid,* § 239), Kenije (*ibid,* § 240) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 241).

62 Vidi zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 243), Azerbejdžana (*ibid,* § 244), Belorusije (*ibid,* § 245), Gruzije (*ibid,* § 246), Kazahstana (*ibid,* § 247), Kirgistana (*ibid,* § 248), Moldavije (*ibid,* § 249), Rusije (*ibid,* § 250), Tadžikistana (*ibid,* § 251), Ukrajine (*ibid,* § 252) i Uzbekistana (*ibid,* § 253).

63 Vidi Hašku konvenciju (V) od 1907, član 17.

64 Vidi Treću ženevsku konvenciju, član 4.

liko država je podvuklo da plaćenici uživaju zaštitu člana 75. I Dopunskog protokola, a neke su istakle da bi želele da vide izričito upućivanje na član 75, u odredbi o plaćenicima.[65] Izvestilac III Komiteta Diplomatske konferencije je izvestio da, iako nije bilo takvog izričitog upućivanja u članu 47. I Dopunskog protokola, bilo je shvaćeno da bi plaćenici bili jedna grupa koja bi bila ovlašćena na osnovne garancije predviđene u članu 75.[66] Ovo stanovište su osnažile Irska i Holandija pri ratifikaciji I Dopunskog protokola.[67]

Vojni priručnici Kanade, Nemačke, Kenije i Novog Zelanda naglašavaju da su plaćenici ovlašćeni na pravedno suđenje.[68] Ovo je u skladu sa osnovnim garancijama predviđenim u Odeljku 32, uključujući pravo na pravedno suđenje (vidi Pravilo 100). To je propisano i u I Dopunskom protokolu, koji ističe da svako ko nije ovlašćen na status ratnog zarobljenika, a stvarno se ne koristi povoljnijim tretmanom u skladu sa Četvrtom ženevskom konvencijom, uživa osnovne garancije predviđene u članu 75. I Dopunskog protokola.[69] Sledstveno, zabranjena su pogubljenja plaćenika po skraćenom postupku.

Prema ovom pravilu, države su slobodne da daju status ratnog zarobljenika plaćeniku ili da ga uskrate, ali plaćenik nema pravo da zahteva takav status, kao odbranu protiv krivičnog gonjenja. Kao što je generalni sekretar UN izvestio 1998, Iran je tvrdio da je zarobio državljane drugih država, koji su navodno bili plaćenici, ali je potvrdio da je izabrao da ih tretira kao druge ratne zarobljenike, radije nego da ih kazni.[70] Slično, Priručnik za komandante u vazduhoplovnim snagama SAD ističe da Sjedinjene Države smatraju plaćenike ovlašćenim na status ratnih zarobljenika, pri zarobljavanju.[71] Ovo pokazuje da je država slobodna da daje takav status. Priručnik ističe i da, međutim, „vlada SAD uvek energično protestuje protiv svakog pokušaja drugih država da kazne američke državljane kao plaćenike."[72] Ova izjava ne potkopava ozbiljno važeće pravilo ako su ovi protesti podneti u odnosu na lica koja ne ispunjavaju stroge uslove definicije plaćenika sadržane u članu 47. I Dopunskog protokola, koji je usvojen konsenzusom.

65 Vidi izjave podnete na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, Australije (*ibid,* § 292), Kanade (*ibid,* § 294), Kolumbije (*ibid,* § 296), Kipra (*ibid,* § 297), Svete Stolice (*ibid,* § 299), Indije (*ibid,* § 300), Italije (*ibid,* § 302), Meksika (*ibid,* § 304), Holandije (*ibid,* § 305), Nigerije (*ibid,* § 307), Portugala (*ibid,* § 308), Švedske (*ibid,* § 311) i Švajcarske (*ibid,* § 312).

66 Diplomatska konferencija na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, Izjava izvestioca III Komiteta (*ibid,* § 321).

67 Irska, Deklaracije i rezerve podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid,* § 272); Holandija, Deklaracije i rezerve podnete pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid,* § 273).

68 Kanada, *Priručnik POS* (*ibid,* § 278), Nemačka, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 279), Kenija, *Priručnik POS* (*ibid,* § 281) i Novi Zeland, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 282).

69 I Dopunski protokol, član 45(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 271).

70 Vidi, generalni sekretar UN, Izveštaj misije koju je uputio generalni sekretar o stanju ratnih zarobljenika i Islamskoj Republici Iran i u Iraku (*ibid,* § 319).

71 Sjedinjene Države, *Priručnik za komandante u vazduhoplovnim snagama* (*ibid,* § 287).

72 Sjedinjene Države, *Priručnik za komandante u vazduhoplovnim snagama* (*ibid,* § 287).

Nemeđunarodni oružani sukobi

Plaćenici koji učestvuju u nemeđunarodnom oružanom sukobu nisu ovlašćeni na status ratnog zarobljenika pošto pravo na taj status ne postoji u takvim situacijama.[73]

[73] Vidi, npr. Sjedinjene Države, Memorandum o zakonskim pravima zarobljenih plaćenika (*ibid,* § 313).

RANJENICI, BOLESNICI I BRODOLOMNICI

Pravilo 109: Uvek kada to okolnosti dozvoljavaju, a naročito posle borbe svaka strana u sukobu mora, bez odlaganja, da preduzme sve moguće mere da se pronađu, prikupe i evakuišu ranjenici, bolesnici i brodolomnici, bez obzira kojoj strani pripadaju.

Praksa

Tom II, Odeljak 34, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza prikupljanja ranjenih i bolesnih boraca bez obzira kojoj strani pripadaju u međunarodnim oružanim sukobima prvi put je kodifikovana u Ženevskoj konvenciji iz 1864.[1] Ovo pitanje je detaljnije uređeno u Ženevskim konvencijama iz 1949. godine.[2] Ova obaveza je sada kodifikovana u članu 10. I Dopunskog protokola,[3] iako u opštijim terminima „zaštite" ranjenika, bolesnika i brodolomnika, što znači „stavljanje u njihovu odbranu, pružanje nege i podrške".[4]

U mnogim vojnim priručnicima koji sadrže ovo pravilo, ono je izraženo opštim terminima i pokriva sve ranjenike, bolesnike i brodolomnike, bez obzira da li su vojnici ili civili.[5] U švedskom priručniku MHP, član 10. I Dopunskog protokola,

1 Ženevska konvencija od 1864, član 6. (cit. u Vol. II, Ch. 34, § 1).

2 Prva ženevska konvencija, član 15. stav prvi (*ibid,* § 5); Druga ženevska konvencija, član 18. stav prvi (*ibid,* § 7); Četvrta ženevska konvencija , član 16, stav drugi (*ibid,* § 10).

3 I Dopunski protokol, član 10. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 199).

4 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols,* ICRC, Geneva, 1987, § 446.

5 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 34, § 21-22 i 127), Australije (*ibid,* §§ 23 i 128-129), Belgije (*ibid,* §§ 24-25 i 130), Benina (*ibid,* §§ 26 i 131), Burkine Faso (*ibid,* § 27), Kameruna (*ibid,* §§ 28-29 i 134), Kanade (*ibid,* §§ 30-31 i 132-133), Kolumbije (*ibid,* §§ 32-35), Konga (*ibid,* § 36), Hrvatske (*ibid,* §§ 37-40 i 135), Dominikanske Republike (*ibid,* § 136), Ekvadora (*ibid,* §§ 41 i

smatra se kodifikacijom običajnog međunarodnog prava.[6] Po zakonodavstvima mnogih država, kažnjavaju se lica koja napuste ranjenike, bolesnike i brodolomnike.[7]

Nemeđunarodni oružani sukobi

U kontekstu nemeđunarodnih oružanih sukoba, ovo se pravilo zasniva na zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija, koji obezbeđuje da će „ranjenici i bolesnici biti prihvaćeni i negovani".[8] Kodifikovano je detaljnije u II Dopunskom protokolu.[9] Pored toga, ono je uključeno u niz drugih instrumenata koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[10]

Obaveza traženja, prikupljanja i evakuisanja ranjenika, bolesnika i brodolomnika sadržana je u brojnim vojnim priručnicima koji se primenjuju ili su se primenjivali u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[11] Napuštanje ranjenika i bolesnika je kažnjivo po zakonodavstvima nekih država.[12]

137), Francuske (*ibid,* §§ 42-43 i 148), Nemačke (*ibid,* § 44), Mađarske (*ibid,* §§ 45 i 139), Indije (*ibid,* § 140), Indonezije (*ibid,* § 46), Italije (*ibid,* §§ 47 i 141), Kenije (*ibid,* § 48 i 142), Libana (*ibid,* § 49), Madagaskara (*ibid,* §§ 50 i 143), Malija (*ibid,* § 51), Maroka (*ibid,* § 52), Holandije (*ibid,* §§ 53-55 i 144), Novog Zelanda (*ibid,* §§ 56 i 145), Nigerije (*ibid,* §§ 58-60 i 146), Filipina (*ibid,* §§ 61 i 147-149), Rumunije (*ibid,* §§ 62 i 150), Ruande (*ibid,* § 151), Senegala (*ibid,* § 64), Španije (*ibid,* §§ 66 i 153), Švajcarske (*ibid,* §§ 68 i 154), Togoa (*ibid,* §§ 69 i 155), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 70-71 i 156-157), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 72-74 i 158-161) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 75 i 162).

6 Švedska, *Priručnik MHP* (1991), Poglavlje 2.2.3, p. 18.

7 Vidi, npr. zakonodavstva Kine (cit. u Vol. II, Ch. 34, § 80), Kolumbije (*ibid,* § 81), Hrvatske (*ibid,* § 42), Estonije (*ibid,* § 45), Gruzije (*ibid,* § 46), Litvanije (*ibid,* § 51), Nigerije (*ibid,* § 55), Norveške (*ibid,* § 56), Slovenije (*ibid,* § 57), Španije (*ibid,* § 58), Švedske (*ibid,* § 59), Tadžikistana (*ibid,* § 60) i Jugoslavije (*ibid,* § 62); vidi takođe nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 32), Salvadora (*ibid,* § 44), Jordana (*ibid,* § 49) i Nikaragve (*ibid,* § 54).

8 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (*ibid,* § 3).

9 II Dopunski protokol, član 8. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 13).

10 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, član 6. (*ibid,* § 16); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 2.1 (*ibid,* § 18); Haška izjava o poštovanju za humanitarne principe (*ibid,* § 17); Sveobuhvatni sporazum o poštovanju za ljudska prava i međunarodno humanitarno pravo na Filipinima, Deo IV, član 4(2) i (9) (*ibid,* § 19).

11 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 22), Australije (*ibid,* §§ 23 i 128), Belgije (*ibid,* § 24), Benina (*ibid,* §§ 26 i 131), Kameruna (*ibid,* § 29), Kanade (*ibid,* §§ 30-31 i 133), Kolumbije (*ibid,* §§ 32-35), Hrvatske (*ibid,* §§ 37-40 i 135), Ekvadora (*ibid,* §§ 41 i 137), Nemačke (*ibid,* § 44), Mađarske (*ibid,* § 45), Indije (*ibid,* § 140), Italije (*ibid,* §§ 47 i 141), Kenije (*ibid,* §§ 48 i 142), Libana (*ibid,* § 49), Madagaskara (*ibid,* §§ 50 i 143), Holandije (*ibid,* §§ 53-54), Novog Zelanda (*ibid,* § 56), Nikaragve (*ibid,* § 57), Nigerije (*ibid,* §§ 58 i 60), Filipina (*ibid,* §§ 61 i 147-149), Ruande (*ibid,* § 151), Senegala (*ibid,* § 65), Španije (*ibid,* § 66), Togoa (*ibid,* §§ 69 i 155), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 70-71), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 72-73) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 75 i 162).

12 Vidi, npr. zakonodavstva Kolumbije (*ibid,* § 81), Demokratske Republike Kongo (*ibid,* § 82), Nikaragve (*ibid,* § 87), Venecuele (*ibid,* § 94) i Vijetnama (*ibid,* § 95); vidi i zakonodavstva Italije (*ibid,* § 86) i Urugvaja (*ibid,* § 93) čija se primena ne isključuje u vreme nemeđunarodnih oružanih sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 76), Salvadora (*ibid,* § 83) i Nikaragve (*ibid,* § 88).

Nije pronađena suprotna zvanična praksa ni u odnosu na međunarodne niti nemeđunarodne oružane sukobe. MKCK poziva strane i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju ovo pravilo.[13]

Tumačenje

Obaveza traženja, prikupljanja i evakuisanja je načelna obaveza. Sve strane u sukobu moraju da preduzmu sve moguće mere da pronađu, prikupe i evakuišu ranjenike, bolesnike i brodolomnike. Ovo podrazumeva dozvolu humanitarnim organizacijama da pomognu u traženju i prikupljanju. Praksa pokazuje da se posebno MKCK angažuje u evakuaciji i ranjenika i bolesnika.[14] Jasno je da je u praksi humanitarnim organizacijama potrebna dozvola strane u sukobu koja kontroliše određenu oblast, za sprovođenje aktivnosti, ali takva dozvola se ne sme odbiti arbitrarno (vidi i komentar Pravila 55). Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN pozvale su strane u sukobu u Salvadoru i Libanu da dozvole MKCK da evakuiše ranjene i bolesne.[15]

Pored toga, mogućnost pozivanja civilnog stanovništva da pomogne u traženju, prikupljanju i evakuaciji ranjenika, bolesnika i brodolomnika prihvaćena je u Ženevskim konvencijama i Dopunskim protokolima.[16] Ovo je takođe regulisano i u nekim vojnim priručnicima.[17] Član 18. Prve ženevske konvencije nalaže da „niko ne sme biti uznemiravan ili kažnjavan zato što je pružao negu ranjenicima i bolesnicima".[18] Ovaj princip je obuhvaćen i članom 17(1) I Dopunskog protokola, na koji nisu stavljene rezerve.[19]

Ženevske konvencije i drugi instrumenti, kao što su Bilten Generalnog sekretara UN o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava od strane snaga Ujedinjenih nacija, navode da prestanak borbi i drugi lokalni sporazumi predstavljaju pogodnu priliku za stvaranje uslova u kojima se ranjeni i bolesni mogu evakuisa-

13 Vidi, npr. MKCK, Sukob između Iraka i Irana: Apel MKCK (*ibid,* § 110), Memorandum o primenljivosti međunarodnog humanitarnog prava (*ibid,* § 111), Saopštenje za štampu br. 93/17 (*ibid,* § 112), Memorandum o poštovanju za međunarodno humanitarno pravo u Angoli (*ibid,* § 113), Memorandum o usklađivanju sa međunarodnim humanitarnim pravom snaga koje učestvuju u Operaciji Turquoise (*ibid,* § 114) i Saopštenje za štampu br. 00/42 (*ibid,* § 115).

14 Vidi, npr. praksu MKCK (*ibid,* § 185) i Saopštenje za štampu br. 96/25 (*ibid,* § 189).

15 Savet bezbednosti UN, Rez. 436 (*ibid,* § 173), Generalna skupština UN, Rez. 40/139 (*ibid,* § 174); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1986/39 (*ibid,* § 175).

16 Prva ženevska konvencija, član 18. (*ibid,* § 6); Druga ženevska konvencija, član 21. stav prvi (*ibid,* § 8); I Dopunski protokol, član 17(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 11); II Dopunski protoko, član 18(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 14).

17 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 21), Kameruna (*ibid,* § 29), Kanade (*ibid,* §§ 30-31), Nemačke (*ibid,* § 44), Kenije (*ibid,* § 48), Novog Zelanda (*ibid,* § 56), Rusije (*ibid,* § 63), Švajcarske (*ibid,* § 68), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 70-71), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 72) i Jugoslavije (*ibid,* § 75).

18 Prva ženevska konvencija, član 18. (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 231).

19 I Dopunski protokol, član 17(2) (usvojen konsenzusom).

ti i zahtevaju od strana u sukobu da sklapaju takve sporazume uvek kada to okolnosti dozvoljavaju, da uklone, razmene i transportuju ranjenike sa bojnog polja.[20] U mnogim vojnim priručnicima navodi se isto.[21]

Obim primene

Ovo pravilo se primenjuje na sve ranjenike, bolesnike i brodolomnike, bez negativnog razlikovanja (vidi Pravilo 88). Ovo znači da se ono primenjuje na sve ranjenike, bolesnike i brodolomnike, bez obzira kojoj strani pripadaju, i bez obzira da li su ili ne direktno učestvovali u neprijateljstvima. Primena ovog pravila na civile već je bila predmet člana 16. Četvrte ženevske konvencije, koji se odnosi na svo stanovništvo zemalja u sukobu, a ponovljena je u članu 10. I Dopunskog protokola.[22] U odnosu na nemeđunarodne oružane sukobe, zajednički član 3. Ženevskih konvencija primenjuje se na sva lica koja ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima, a time su obuhvaćeni i civili.[23] Pored toga, član 8. II Dopunskog protokola ne ukazuje na bilo kakvo razlikovanje (vidi i član 2(1) II Dopunskog protokola o nediskriminaciji).[24] U većini vojnih priručnika ovo pravilo se navodi u opštim terminima.[25]

Pravilo 110: Ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima, mora se, u najvećoj mogućoj meri i u najkraćem mogućem roku, ukazati medicinska nega i pomoć koju zahteva njihovo stanje. Ne može se praviti razlika između njih, zasnovana na bilo kojim drugim kriterijumima, osim na medicinskim.

Praksa

Tom II, Odeljak 34, Poglavlje B.

20 Prva ženevska konvencija, član 15, st. drugi i treći (cit. u Vol. II, Ch. 34, § 118); Druga ženevska konvencija, član 18. stav drugi (*ibid,* § 119); Četvrta ženevska konvencija, član 17. (*ibid,* § 120); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 9.2 (*ibid,* § 126).

21 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 127), Australije (*ibid,* §§ 128-129), Kameruna (*ibid,* § 134), Kanade (*ibid,* §§ 132-133), Ekvadora (*ibid,* § 137), Francuske (*ibid,* § 138), Indije (*ibid,* § 140), Kenije (*ibid,* § 142), Madagaskara (*ibid,* § 143), Holandije (*ibid,* § 144), Novog Zelanda (*ibid,* § 145), Nigerije (*ibid,* § 146), Senegala (*ibid,* § 152), Španije (*ibid,* § 153), Švajcarske (*ibid,* § 154), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 156-157), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 158-159 i 160) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 162).

22 Četvrta ženevska konvencija, član 16. (*ibid,* §§ 10 and 198); I Dopunski protokol, član 10. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* §§ 199 i 346).

23 Ženevske konvencije, zajednički član 3. (*ibid,* § 3).

24 II Dopunski protokol, član 8. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 13) i član 2(1) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 369).

25 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 34, § 21-22 i 127), Australije (*ibid,* §§ 23 i 128-129), Belgije (*ibid,* §§ 24-25 i 130), Benina (*ibid,* §§ 26 i 131), Burkine Faso (*ibid,* § 27), Kameruna (*ibid,* §§ 28-29 i 134), Kanade (*ibid,* §§ 30-31 i 132-133), Kolumbije (*ibid,* §§ 32-35), Konga (*ibid,* §

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza pružanja nege ranjenim i bolesnim borcima bez razlikovanja, dugo postoji kao pravilo običajnog međunarodnog prava i već je poznato u Lieberovom kodeksu i kodifikovano u Ženevskoj konvenciji iz 1864. godine.[26] Ovo pitanje je detaljnije uređeno u Ženevskim konvencijama iz 1949. godine.[27] Sada je kodifikovano u članu 10. I Dopunskog protokola.[28]

U mnogim vojnim priručnicima koji sadrže ovo pravilo, ono je izraženo opštim terminima i pokriva sve ranjenike, bolesnike i brodolomnike.[29] U švedskom priručniku MHP, član 10. I Dopunskog protokola, smatra se kodifikacijom običajnog međunarodnog prava.[30] Po zakonodavstvima mnogih država, kažnjavaju se lica koja odbiju da pruže pomoć ranjenicima bolesnicima i brodolomnicima.[31]

36), Hrvatske (*ibid,* §§ 37-40 i 135), Dominikanske Republike (*ibid,* § 136), Ekvadora (*ibid,* §§ 41 i 137), Francuske (*ibid,* §§ 42-43 i 148), Nemačke (*ibid,* § 44), Mađarske (*ibid,* §§ 45 i 139), Indije (*ibid,* § 140), Indonezije (*ibid,* § 46), Italije (*ibid,* §§ 47 i 141), Kenije (*ibid,* § 48 i 142), Libana (*ibid,* § 49), Madagaskara (*ibid,* §§ 50 i 143), Malija (*ibid,* § 51), Maroka (*ibid,* § 52), Holandije (*ibid,* §§ 53-55 i 144), Novog Zelanda (*ibid,* §§ 56 i 145), Nigerije (*ibid,* §§ 58-60 i 146), Filipina (*ibid,* §§ 61 i 147-149), Rumunije (*ibid,* §§ 62 i 150), Ruande (*ibid,* § 151), Senegala (*ibid,* § 64), Španije (*ibid,* §§ 66 i 153), Švajcarske (*ibid,* §§ 68 i 154), Togoa (*ibid,* §§ 69 i 155), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 70-71 i 156-157), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 72-74 i 158-161) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 75 i 162).

26 Lieberov kodeks, član 79. (*ibid,* § 205); Ženevska konvencija od 1864, član 6. (*ibid,* § 191).

27 Prva ženevska konvencija, član 12. stav drugi i član 15. stav prvi (*ibid,* §§ 193-194); Druga ženevska konvencija, član 12. stav drugi i član 18. stav prvi (*ibid,* §§ 193 and 196); Četvrta ženevska konvencija, član 16. stav prvi (*ibid,* § 198).

28 I Dopunski protokol, član 10. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* §§ 199 i 346).

29 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 215 i 355), Australije (*ibid,* §§ 216-217 i 357), Belgije (*ibid,* §§ 218-219), Benina (*ibid,* §§ 220 i 359), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 221), Burkine Faso (*ibid,* § 222), Kameruna (*ibid,* §§ 223-224), Kanade (*ibid,* §§ 225-226), Kolumbije (*ibid,* §§ 227-229), Konga (*ibid,* § 230), Hrvatske (*ibid,* §§ 231 i 233), Ekvadora (*ibid,* § 234), Salvadora (*ibid,* § 235), Francuske (*ibid,* §§ 236-238), Nemačke (*ibid,* §§ 239-240), Mađarske (*ibid,* § 241), Indije (*ibid,* § 243), Indonezije (*ibid,* § 244), Izraela (*ibid,* § 245), Italije (*ibid,* § 246), Kenije (*ibid,* § 247 i 367), Libana (*ibid,* § 248), Madagaskara (*ibid,* §§ 249 i 368), Malija (*ibid,* § 250), Maroka (*ibid,* § 251), Holandije (*ibid,* §§ 252-254 i 370), Novog Zelanda (*ibid,* §§ 255 i 371), Nikaragve (*ibid,* § 256), Nigerije (*ibid,* §§ 257-260), Filipina (*ibid,* §§ 261-264 i 374), Rumunije (*ibid,* § 375), Ruande (*ibid,* § 267), Senegala (*ibid,* § 268), Južne Afrike (*ibid,* § 269), Španije (*ibid,* § 270), Švedske (*ibid,* §§ 271-272), Švajcarske (*ibid,* §§ 273 i 379), Togoa (*ibid,* §§ 274 i 380), Ugande (*ibid,* § 275), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 276-277) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 278-281).

30 Švedska, *Priručnik MHP* (*ibid,* § 272).

31 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid*, § 283), Bangladeša (*ibid*, § 284), Kine (*ibid*, § 285), Kolumbije (*ibid,* § 286), Kube (*ibid,* § 287), Češke Republike (*ibid*, § 288), Estonije (*ibid,* § 290), Irske (*ibid,* § 291), Norveške (*ibid,* § 292), Slovačke (*ibid,* § 293), Španije (*ibid,* § 294), Ukrajine (*ibid,* § 295),

Nemeđunarodni oružani sukobi

U kontekstu nemeđunarodnih oružanih sukoba, ovo se pravilo zasniva na zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija, koji obezbeđuje da će „ranjenici i bolesnici biti prihvaćeni i negovani".[32] Kodifikovano je detaljnije u II Dopunskom protokolu.[33] Pored toga, ono je uključeno u niz drugih instrumenata koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[34]

Obaveza pružanja nege ranjenim i bolesnim borcima sadržana je u brojnim vojnim priručnicima koji se primenjuju ili su se primenjivali u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[35] Po zakonodavstvima mnogih država, kažnjivo je odbiti ukazivanje medicinske nege ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima.[36] Na poštovanje ovog pravila pozvao se Nacionalni apelacioni sud Argentine u *Slučaju Vojne hunte* 1985. godine.[37] Takođe, ima zvaničnih izjava i druge prakse koja podržava ovo pravilo u kontekstu nemeđunarodnih oružanih sukoba.[38]

Suprotna zvanična praksa nije pronađena, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe. Države i međunarodne organizacije su general-

Urugvaja (*ibid,* § 296), Venecuele (*ibid*, § 297) i Vijetnama (*ibid,* § 298); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 282) i Salvadora (*ibid,* § 289).

32 Ženevska konvencija, zajednički član 3. (*ibid,* § 192).

33 II Dopunski protokol, čl. 7-8 (usvojeni konsenzusom) (*ibid,* §§ 201-202).

34 Kairska deklaracija o ljudskim pravima u islamu, član 3(a) (*ibid,* § 208), Haška izjava o poštovanju za humanitarne principe, čl. 1. i 2. (*ibid,* § 209); Memorandum o saglasnosti o primeni međunarodnog humanitarnog prava između Hrvatske i SFRJ, član 1 *(ibid,* §§ 210 and 351); Sporazum o primeni međunarodnog humanitarnog prava između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 2.1 (*ibid,* §§ 211 i 352); Sveobuhvatni sporazum o poštovanju ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava na Filipinima, Deo IV, član 4(2) i (9) (*ibid,* § 212).

35 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 215 i 355), Australije (*ibid,* §§ 216-217 i 357), Belgije (*ibid,* § 218), Benina (*ibid,* §§ 220 i 359), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 221), Kameruna (*ibid,* § 224), Kanade (*ibid,* §§ 225-226), Kolumbije (*ibid,* §§ 227-229), Hrvatske (*ibid,* §§ 231 i 233), Ekvadora (*ibid,* § 234), Salvadora (*ibid,* § 235), Nemačke (*ibid,* §§ 239-240), Indije (*ibid,* §§ 242-243), Italije (*ibid,* § 246), Kenije (*ibid,* § 247 i 367), Libana (*ibid,* § 248), Madagaskara (*ibid,* §§ 249 i 368), Holandije (*ibid,* §§ 252-2534 i 369), Novog Zelanda (*ibid,* § 255), Nikaragve (*ibid,* § 256), Nigerije (*ibid,* §§ 257-258 i 260), Filipina (*ibid,* §§ 261-264 i 374), Ruande (*ibid,* § 267), Južne Afrike (*ibid,* § 269), Španije (*ibid,* § 270), Švedske (*ibid,* § 271), Togoa (*ibid,* §§ 274 i 380), Ugande (*ibid,* § 275), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 277) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 278).

36 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid*, § 283), Bangladeša (*ibid*, § 284), Kolumbije (*ibid,* § 286), Estonije (*ibid,* § 290), Irske (*ibid,* § 291), Norveške (*ibid,* § 292), Španije (*ibid,* § 294), Ukrajine (*ibid,* § 295), Venecuele (*ibid*, § 297) i Vijetnama (*ibid,* § 298); vidi i zakonodavstva Češke Republike (*ibid,* § 288), Slovačke (*ibid,* § 293) i Urugvaja (*ibid,* § 296) čija se primena ne isključuje za vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 282) i Salvadora (*ibid,* § 289).

37 Argentina, Nacionalni apelacioni sud, *Slučaj Vojne hunte* (*ibid,* § 299).

38 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid,* § 300), Ruande (*ibid,* § 311), Urugvaja (*ibid,* § 314) i Jugoslavije (*ibid,* § 315), praksu Hondurasa (*ibid,* § 304) i izveštaje o praksi Jordana (*ibid,* § 307), Malezije (*ibid,* § 308) i Filipina (*ibid,* § 309).

no osuđivale povrede ovog pravila.[39] MKCK poziva strane i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju ovo pravilo.[40]

Tumačenje

Obaveza zaštite i nege ranjenika, bolesnika i brodolomnika je načelna obaveza. Sve strane u sukobu moraju da preduzmu sve moguće da obezbede zaštitu i negu za ranjenike, bolesnike i brodolomnike, uključujući i davanje dozvole humanitarnim organizacijama da pomognu u pružanju zaštite i nege. Praksa pokazuje da se humanitarne organizacije, uključujući i MKCK angažuju na pružanju zaštite i nege ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima. Jasno je da je u praksi ovim organizacijama potrebna dozvola strane u sukobu koja kontroliše određenu oblast, za pružanje zaštite i nege, ali takva dozvola se ne sme odbiti arbitrarno (vidi i komentar Pravila 55).

Pored toga, mogućnost pozivanja civilnog stanovništva da pomogne u pružanju nege ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima prihvaćena je praksi. Pomoć ponuđena od strane civilnog stanovništva priznata je i u Ženevskoj konvenciji iz 1864. godine, Prvoj ženevskoj konvenciji i I i II Dopunskom protokolu.[41] Ova mogućnost je takođe prihvaćena u nekim vojnim priručnicima.[42]

Pravilo da se ne sme praviti razlika između ranjenika, bolesnika i brodolomnika, osim onih zasnovanih na medicinskim kriterijumima, često se izražava u međunarodnom humanitarnom pravu kao zabrana „negativnog razlikovanja" (vidi i Pravilo 88). Ovo znači da se može praviti ona razlika koja donosi korist, posebno prilikom ukazivanja pomoći prvo onim licima kojima je potrebna hitna medicinska pomoć, pod uslovom da se ne pravi razlika između onih kojima se pomoć ukazuje prvo i onima kojima se pomoć nakon toga ukazuje. Ovaj princip je

39 Vidi, npr. izjave Južne Afrike (*ibid,* § 312) i Jugoslavije (*ibid,* § 315); Komisije za ljudska prava UN, Izveštaj specijalnog izvestioca o stanju ljudskih prava u Burundiju (*ibid,* § 320); ONUSAL, Izveštaj direktora Odeljenja za ljudska prava (*ibid,* § 322).

40 Vidi, npr. MKCK, Memorandum o primenljivosti međunarodnog humanitarnog prava (*ibid*, §§ 329 i 397), Saopštenje za štampu br. 1658 i 1659 (*ibid*, § 330), Saopštenje za štampu, Tadžikistan: MKCK traži poštovanje za humanitarna pravila (*ibid*, § 331), Saopštenje za štampu br. 1670 (*ibid*, §§ 332 i 398), Saopštenje za štampu br. 93/17 (*ibid*, § 333), Saopštenje za štampu br. 1764 (*ibid*, § 334), Memorandum o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava u Angoli (*ibid*, §§ 336 and 339), Memorandum o usklađivanju sa međunarodnim humanitarnim pravom od strane snaga koje učestvuju u Operaciji Turquoise (*ibid*, §§ 337 and 400), Saopštenje za štampu br. 1793 (*ibid*, § 338), Saopštenje za štampu br. 1797 (*ibid*, § 339) i Saopštenje za štampu br. 00/42 (*ibid*, § 340).

41 Ženevska konvencija od 1864, član 5; Prva ženevska konvencija, član 18. (*ibid,* § 195); I Dopunski protokol, član 17(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 200); II Dopunski protokol, član 18(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 203).

42 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 214), Kameruna (*ibid,* § 224), Kanade (*ibid,* §§ 225-226), Hrvatske (*ibid,* § 232), Nemačke (*ibid,* § 240), Kenije (*ibid,* § 247), Novog Zelanda (*ibid,* § 255), Rusije (*ibid,* § 266), Švedske (*ibid,* § 272), Švajcarske (*ibid,* § 273), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 276-277) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 278-279).

uključen u mnoge vojne priručnike.[43] Ovo je podržano i zahtevom da se poštuje medicinska etika, koji je naveden u I i II Dopunskom protokolu (vidi i Pravilo 26), u smislu da se od sanitetskog osoblja ne može zahtevati da daje prioritet ni jednom licu, osim ako je to zasnovano na medicinskim kriterijumima.[44]

Pravilo 111: Svaka strana u sukobu mora da preduzme sve moguće mere da zaštiti ranjenike, bolesnike i brodolomnike, od zlostavljanja i pljačke njihove lične imovine.

Praksa

Tom II, Odeljak 34, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Dela od kojih se moraju zaštititi ranjenici, bolesnici i brodolomnici u skladu sa ovim pravilom, odnosno od pljačke i zlostavljanja, zabranjena su i pravilima 52. i 87.

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza da se preduzmu sve moguće mere da se zaštite ranjenici, bolesnici i brodolomnici od pljačke i zlostavljanja u situacijama međunarodnih oružanih sukoba prvi put je kodifikovana u Ženevskoj konvenciji od 1906. godine i Haškoj konvenciji od 1907. godine (X).[45] Sada je ono obuhvaćeno u Ženevskim konvencijama od 1949. godine.[46]

U mnogim vojnim priručnicima navodi se obaveza preduzimanja svih mogućih mera za zaštitu ranjenika, bolesnika i brodolomnika od pljačke i zlostavljanja.[47]

43 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 354-355), Australije (*ibid,* §§ 356-357), Belgije (*ibid,* § 358), Kanade (*ibid,* §§ 360-361), Kolumbije (*ibid,* § 362), Ekvadora (*ibid,* § 363), Francuske (*ibid,* § 364), Nemačke (*ibid,* § 365), Mađarske (*ibid,* § 366), Holandije (*ibid,* §§ 369-370), Novog Zelanda (*ibid,* § 371), Nigerije (*ibid,* §§ 372-373), Senegala (*ibid,* § 377), Španije (*ibid,* § 378), Švajcarske (*ibid,* § 379), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 381), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 382-384) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 385).

44 I Dopunski protokol, član 15(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 347); II Dopunski protokol, član 9(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 349).

45 Ženevska konvencija od 1906, član 28. (*ibid,* § 403); Haška konvencija (X), član 16. (*ibid,* § 404).

46 Prva ženevska konvencija, član 15. stav prvi (*ibid,* § 405); Druga ženevska konvencija, član 18 stav prvi (*ibid,* § 406); Četvrta ženevska konvencija, član 16. stav drugi (*ibid,* § 407).

47 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 415), Australije (*ibid,* § 416), Kanade (*ibid,* §§ 419-420), Kolumbije (*ibid,* § 421), Nemačke (*ibid,* § 424), Indonezije (*ibid,* § 427), Novog Zelanda (*ibid,* § 432), Nigerije (*ibid,* § 433), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 438-439) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 440-441).

Brojni priručnici posebno zabranjuju pljačku ranjenika, bolesnika i brodolomnika, i ponekad je nazivaju „maroderstvo", ili određuju da ona predstavlja ratni zločin.[48] Za definiciju pljačke, vidi Pravilo 52.

Nemeđunarodni oružani sukobi

Obaveza da se preduzmu sve moguće mere da se zaštite ranjenici, bolesnici i brodolomnici od pljačke i zlostavljanja u situacijama nemeđunarodnih oružanih sukoba kodifikovana je u II Dopunskom protokolu.[49] Pored toga, ona je uključena u niz drugih instrumenata koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[50]

Mnogi vojni priručnici koji se primenjuju ili su se primenjivali u nemeđunarodnim oružanim sukobima, zabranjuju pljačku i zlostavljanje ranjenika, bolesnika i brodolomnika ili navode obavezu preduzimanja svih mogućih mera da se oni zaštite od pljačke i zlostavljanja.[51] Godine 1991. načelnik Generalštaba Jugoslovenske narodne armije naredio je jedinicama da spreče pljačku i zlostavljanje ranjenih i bolesnih.[52]

Suprotna zvanična praksa nije pronađena, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

Poštovanje ranjenika, bolesnika i brodolomnika od strane civila

Praksa dodatno pokazuje da civili imaju obavezu da poštuju ranjenike, bolesnike i brodolomnike. U vezi sa međunarodnim oružanim sukobima, ovaj princip je obuhvaćen članom 18. Prve ženevske konvencije i članom 17. I Dopunskog protokola.[53] On je takođe naveden u nekim vojnim priručnicima.[54] Švedski Priručnik za

48 Vidi, npr. vojne priručnike Burkine Faso (*ibid,* § 417), Kameruna (*ibid,* § 418), Kanade (*ibid,* § 420), Konga (*ibid,* § 422), Francuske (*ibid,* § 423), Izraela (*ibid,* § 425), Italije (*ibid,* § 426), Libana (*ibid,* § 428), Malija (*ibid,* § 429), Maroka (*ibid,* § 430), Filipina („maltretiranje") (*ibid,* § 434), Rumunije (*ibid,* § 435), Senegala (*ibid,* § 436), Švajcarske (*ibid,* § 437), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 438) i Sjedinjenih Država („maltretiranje") (*ibid,* §§ 440-441).

49 II Dopunski protokol, član 8. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 409).

50 Vidi, npr. Memorandum o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, član 1 *(ibid,* § 412); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član. 2.1 (*ibid,* § 413).

51 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 416), Kanade (*ibid,* §§ 419-420), Kolumbije (*ibid,* § 421), Nemačke (*ibid,* § 424), Italije (*ibid,* § 426), Libana (*ibid,* § 428), Norveške (*ibid,* § 431), Novog Zelanda (*ibid,* § 432) i Filipina („maltretiranje") (*ibid,* § 434).

52 Jugoslavija, *Naredba br. 579 načelnika Generalštaba Jugoslovenske narodne armije* (*ibid,* § 519).

53 Prva ženevska konvencija, član 18. stav drugi (*ibid,* § 542); I Dopunski protokol, član 17(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 525).

54 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 527), Australije (*ibid,* § 528), Nemačke (*ibid,* § 529), Španije (*ibid,* § 530), Švajcarske (*ibid,* § 532), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 533) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 534-535).

MHP, posebno, smatra član 17. I Dopunskog protokola kodifikacijom običajnog međunarodnog prava.[55] Komentar I Dopunskog protokola navodi sledeće u vezi sa članom 17. I Dopunskog protokola:

Obaveza nametnuta civilnom stanovništvu je samo poštovanje ranjenika, bolesnika i brodolomnika, a ne i njihova zaštita.Prema tome, to je pre svega obaveza uzdržavanja od akcije, odnosno, obaveza nečinjenja nasilja protiv ranjenika ili iskorišćavanja njihovog stanja. Ne postoji pozitivna obaveza pomaganja ranjenim licima, mada naravno mogućnost nametanja takve obaveze ostaje otvorena za nacionalna zakonodavstva, a u nekim zemljama zakon reguliše obavezu pružanja pomoći licima koja su u opasnosti, a neispunjavanje ovoga podleže kazni.[56]

Dužnost civila da poštuju ranjenike, bolesnike i brodolomnika primenjuje se i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, pošto bi nepoštovanje predstavljalo povredu osnovnih garancija datih svim licima *hors de combat* (vidi Odeljak 32). Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, smatra se da je počinio ratni zločin svako, ko ubije ili rani lice *hors de combat* u međunarodnim ili nemeđunarodnim oružanim sukobima.[57]

55 Švedska, *Priručnik IHL* (*ibid*, § 531).

56 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 701.

57 Statut MKS, član 8(2)(a)(i) i (c)(i) (cit. u Vol. II, Ch. 32, §§ 675-676) i član 8(2)(b)(VI) (cit. u Vol. II, Ch. 15, § 217).

MRTVI

Pravilo 112: Uvek kada to okolnosti dozvoljavaju, a naročito posle borbe, svaka strana u sukobu mora, bez odlaganja da preduzme sve moguće mere da se pronađu, prikupe i evakuišu mrtvi, bez obzira kojoj strani pripadaju.

Praksa

Tom II, Odeljak 35, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza pronalaženja mrtvih u međunarodnim oružanim sukobima prvi put je kodifikovana u Ženevskoj konvenciji za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u vojskama u ratu od 1929.[1] Ovo pravilo je sada kodifikovano u Ženevskim konvencijama od 1949.[2]

Mnogi vojni priručnici navode obavezu pronalaženja i prikupljanja mrtvih.[3] U *Slučaju Jenin (posmrtni ostaci)* 2002. godine, Izraelski Visoki sud pravde zaključio je da je lociranje mrtvih „veoma važno humanitarno delo".[4]

1 Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu, od 1929. godine, član 3 (cit. u Vol. II, Ch. 35, § 1).

2 Prva ženevska konvencija, član 15. stav prvi (*ibid,* § 2); Druga ženevska konvencija, član 18. stav prvi (*ibid,* § 3); Četvrta ženevska konvencija, član 16. stav drugi (*ibid,* § 5).

3 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 11), Australije (*ibid,* § 12), Belgije (*ibid,* § 13), Benina (*ibid,* § 14), Kameruna (*ibid,* § 15), Kanade (*ibid,* §§ 16-17), Hrvatske (*ibid,* § 18), Francuske (*ibid,* § 19), Nemačke (*ibid,* § 20), Italije (*ibid,* § 22), Kenije (*ibid,* § 23), Madagaskara (*ibid,* § 24), Holandije (*ibid,* § 26), Novog Zelanda (*ibid,* § 27), Nigerije (*ibid,* §§ 28-29), Filipina (*ibid,* § 30), Španije (*ibid,* § 31), Švajcarske (*ibid,* § 32), Togoa (*ibid,* § 33), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 34-35) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 36-39).

4 Izrael, Visoki sud pravde, *Slučaj Jenin (Mortal Remains)* (*ibid,* § 46).

Nemeđunarodni oružani sukobi

U kontekstu nemeđunarodnih oružanih sukoba, obaveza pronalaženja mrtvih regulisana je II Dopunskim protokolom.[5] Pored toga, ovo pravilo je uključeno u niz drugih instrumenata koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[6]

Neki vojni priručnici koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima navode obavezu traženja i prikupljanja mrtvih.[7]

Poštovanje ovog pravila je *conditio sine qua non* za poštovanje narednih pravila u ovom odeljku, koja zahtevaju povratak ostataka, pristojnu sahranu i identifikaciju mrtvih. Pored toga, u velikoj meri, praksa povezana sa traženjem i prikupljanjem ranjenika, bolesnika i brodolomnika (vidi praksu u vezi sa Pravilom 109) odnosi se i na ovo pravilo, pošto se, u prvoj fazi posle borbe, mrtvi traže i prikupljaju zajedno sa ranjenima i bolesnima. Dopuna sa komentarom Pomorskog priručnika SAD, na primer, priznaje da se obaveza traženja i prikupljanja ranjenika, bolesnika i brodolomnika „odnosi i na mrtve".[8]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

Tumačenje

Obaveza traženja, prikupljanja i evakuisanja je načelna obaveza. Sve strane u sukobu moraju da preduzmu *sve moguće mere* da pronađu i prikupe mrtve. Ovo podrazumeva dozvolu humanitarnim organizacijama da pomognu u traženju i prikupljanju mrtvih. Praksa pokazuje da se humanitarne organizacije, a posebno MKCK angažuju u traženju i prikupljanju mrtvih.[9] Jasno je da je u praksi humanitarnim organizacijama potrebna dozvola strane u sukobu koja kontroliše određenu oblast, za sprovođenje aktivnosti, ali takva dozvola se ne sme odbiti arbitrarno (vidi i komentar Pravila 55). Pored toga, mogućnost pozivanja civilnog stanovništva da pomogne u traženju i prikupljanju mrtvih prihvaćena je u I Dopunskom protokolu.[10] Neki vojni priručnici takođe dopuštaju ovu mogućnost.[11]

5 II Dopunski protokol, član 8. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 8).

6 Vidi, npr. Sveobuhvatni sporazum o poštovanju za ljudska prava i međunarodno humanitarno pravo na Filipinima, Deo IV, član 4(9) (*ibid*, § 10).

7 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 11), Australije (*ibid,* § 12), Benina (*ibid,* § 14), Kameruna (*ibid,* § 15), Kanade (*ibid,* §§ 16-17), Hrvatske (*ibid,* § 18), Nemačke (*ibid,* § 20), Indije (*ibid,* § 21), Italije (*ibid,* § 22), Kenije (*ibid,* § 23), Madagaskara (*ibid,* § 24), Holandije (*ibid,* § 25), Novog Zelanda (*ibid,* § 27), Nigerije (*ibid,* § 28), Filipina (*ibid,* § 30), Španije (*ibid,* § 31) i Togoa (*ibid,* § 33).

8 Sjedinjene Države, *Dopuna sa komentarom Pomorskog priručnika* (*ibid,* § 39).

9 Vidi, npr. praksu MKCK o kojoj je izveštaj podneo generalni sekretar UN (*ibid,* § 51).

10 I Dopunski protokol, član 17(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 6).

11 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid,* § 14), Kameruna (*ibid,* § 15), Kenije (*ibid,* § 23), Nigerije (*ibid,* § 28), Togoa (*ibid,* § 33), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 36) i Jugoslavije (*ibid,* § 40).

Kao što je navedeno u komentaru Pravila 109, Ženevske konvencije zahtevaju od strana u sukobu da obustave vatru, uvek kada to okolnosti dozvoljavaju, da uklone, razmene i transportuju ranjene sa bojnog polja, ali se mrtvi ne pominju posebno u ovoj odredbi. U praksi se, ipak, mrtvi u mnogim slučajevima, prikupljaju u isto vreme. U slučajevima izuzetne hitnosti, samo će se ranjeni pokupiti, radi ukazivanja hitne nege, dok će mrtvi biti ostavljeni i pokupljeni kasnije. Zbog toga je u I Dopunski protokol uvedeno pravilo da će strane u sukobu nastojati da se sporazumeju o uslovima rada ekipa za pronalaženje i uklanjanje mrtvih sa bojišta.[12] Ovo pravilo je uključeno i u neke vojne priručnike.[13] Sjedinjene Države su izrazile podršku ovoj odredbi I Dopunskog protokola.[14]

Obim primene

Ovo pravilo se primenjuje na sve mrtve, bez negativnog razlikovanja (vidi Pravilo 88). Ovo znači da se ono primenjuje na sve mrtve bez obzira kojoj strani pripadaju, i bez obzira da li su ili nisu direktno učestvovali u neprijateljstvima. Primena ovog pravila na civile već je bila predmet člana 16. Četvrte ženevske konvencije, koji se odnosi na svo stanovništvo zemalja u sukobu, i člana 8. II Dopunskog protokola, koji ne navodi nikakve razlike.[15]

U većini vojnih priručnika ovo pravilo se navodi u opštim terminima.[16] U vojnim priručnicima Kameruna i Kenije navodi se da će u slučaju civilnih gubitaka, civilna zaštita učestvovati u traženju žrtava.[17] U presudi u *Slučaju Jenin (posmrtni ostaci)*, izraelski Visoki sud pravde zaključio je da obaveza pronalaženja i prikupljanja mrtvih proizilazi iz „poštovanja za sve mrtve".[18]

Pravilo 113: Svaka strana u sukobu mora da preduzme sve moguće mere da spreči pljačku mrtvih. Sakaćenje mrtvih je zabranjeno.

12 I Dopunski protokol, član 33(4) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 7).

13 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 12), Kanade (*ibid,* § 16), Indije (*ibid,* § 21), Kenije (*ibid,* § 23) i Novog Zelanda (*ibid,* § 27).

14 Sjedinjene Države, Zapažanja zamenika pravnog savetnika Ministarstva spoljnih poslova (*ibid,* § 49).

15 Četvrta ženevska konvencija, član 16. (*ibid,* § 5); II Dopunski protokol, član 8. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 8); vidi i II Dopunski protokol, član 2(1) o nediskriminaciji (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 369).

16 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 35, § 11), Australije (*ibid,* § 12), Belgije (*ibid,* § 13), Benina (*ibid,* § 14), Kameruna (*ibid,* § 15), Kanade (*ibid,* §§ 16-17), Hrvatske (*ibid,* § 18), Francuske (*ibid,* § 19), Nemačke (*ibid,* § 20), Indije (*ibid,* § 21), Italije (*ibid,* § 22), Kenije (*ibid,* § 23), Madagaskara (*ibid,* § 24), Holandije (*ibid,* §§ 25-26), Novog Zelanda (*ibid,* § 27), Nigerije (*ibid,* §§ 28-29), Filipina (*ibid,* § 30), Španije (*ibid,* § 31), Švajcarske (*ibid,* § 32), Togoa (*ibid,* § 33), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 34-35) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 36-39).

17 Kamerun, *Priručnik za instruktore* (*ibid,* § 15); Kenija, *Priručnik POS* (*ibid,* § 23).

18 Izrael, Visoki sud pravde, *Slučaj Jenin (Mortal Remains)* (*ibid,* § 46).

Praksa

Tom II, Odeljak 35, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza da se preduzmu sve moguće mere da se spreči krađa (ili pljačka) mrtvih tela prvi put je kodifikovana u Haškoj konvenciji iz 1907. godine (X).[19] Sada je kodifikovana u Ženevskim konvencijama.[20] Takođe je sadrži I Dopunski protokol,[21] mada u opštijim terminima „poštovanja" mrtvih, koji uključuju i obavezu sprečavanja pljačke posmrtnih ostataka.[22]

Obaveza preduzimanja svih mogućih mera da se spreči pljačka mrtvih ili zabrana pljačke mrtvih uključena je u mnoge vojne priručnike.[23] Pljačka posmrtnih ostataka kažnjiva je po zakonodavstvu mnogih država.[24] U *Slučaju Pohl*, 1947, Vojnog tribunala SAD u Nirnbergu navodi se da pljačka posmrtnih ostataka „jeste i uvek je bila zločin".[25] Pored toga, zabrana pljačke posmrtnih ostataka jeste primena opšte zabrane pljačke (vidi Pravilo 52).

Zabrana sakaćenja posmrtnih ostataka u međunarodnim oružanim sukobima pokrivena je zločinom „izvršavanje dela koja ugrožavaju lično dostojanstvo" po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, koji se, prema Elementima zločina primenjuje i na mrtve (vidi komentar Pravila 90).[26]

19 Haška konvencija (X), član 16. (*ibid,* § 125).

20 Prva ženevska konvencija, član 15. stav prvi (*ibid,* § 126); Druga ženevska konvencija, član 18. stav prvi (*ibid,* § 127); Četvrta ženevska konvencija, član 16. stav drugi (*ibid,* § 128).

21 I Dopunski protokol, član 34(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 59).

22 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 446.

23 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 35, § 134), Australije (*ibid,* § 135), Belgije (*ibid,* § 136), Benina (*ibid,* § 137), Burkine Faso (*ibid,* § 138), Kameruna (*ibid,* § 139), Kanade (*ibid,* §§ 140-141), Konga (*ibid,* § 142), Francuske (*ibid,* § 143), Nemačke (*ibid,* § 144), Kenije (*ibid,* § 145), Libana (*ibid,* § 146), Madagaskara (*ibid,* § 147), Malija (*ibid,* § 148), Maroka (*ibid,* § 149), Holandije (*ibid,* § 150), Novog Zelanda (*ibid,* § 151), Nigerije (*ibid,* § 152), Rumunije (*ibid,* § 153), Senegala (*ibid,* § 154), Španije (*ibid,* § 155), Švajcarske (*ibid,* § 156), Togoa (*ibid,* § 157), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 158-259) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 160-164).

24 Vidi, npr. zakonodavstva (*ibid,* §§ 165-234).

25 Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Pohl* (*ibid,* § 235).

26 Elementi zločina za MKS, Definicija izvršenja nasilja nad ličnim dostojanstvom kao ratni zločin, (Statut MKS, beleška 49. koja se odnosi na član 8(2)(b)(xxi)).

Mnogi vojni priručnici zabranjuju sakaćenje i drugo skrnavljenje posmrtnih ostataka.[27] Sakaćenje posmrtnih ostataka je kažnjivo po zakonodavstvima mnogih država.[28] U nekoliko suđenja posle II Svetskog rata, optužnice su podnete zbog sakaćenja posmrtnih ostataka i kanibalizma.[29] Zabrana skrnavljenja posmrtnih ostataka je takođe podržana zvaničnim izjavama i drugom praksom.[30]

Nemađunarodni oružani sukobi

Obaveza da se preduzmu sve moguće mere da se spreči pljačka mrtvih u nemađunarodnim oružanim sukobima navedena je u II Dopunskom protokolu.[31] Pored toga, ova obaveza je uključena u druge instrumenate koji se primenjuju i u nemađunarodnim oružanim sukobima.[32]

Obaveza preduzimanja svih mogućih mera da se spreči pljačka mrtvih ili zabrana pljačke mrtvih uključena je u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemađunarodnim oružanim sukobima.[33] Ona je takođe kažnjiva u zakonodavstvima mnogih država.[34] Pored toga, zabrana pljačke posmrtnih ostataka jeste primena opšte zabrane pljačke (vidi Pravilo 52).

27 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 67), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 68), Kanade (*ibid,* §§ 69-70), Ekvadora (*ibid,* § 71), Izraela (*ibid,* § 72), Južne Koreje (*ibid,* §§ 73-74), Holandije (*ibid,* §§ 75-76), Novog Zelanda (*ibid,* § 77), Nigerije (*ibid,* § 78), Filipina (*ibid,* § 79), Južne Afrike (*ibid,* § 80), Španije (*ibid,* § 81), Švajcarske (*ibid,* § 82), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 83-84) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 85-87).

28 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* §§ 88-89), Bangladeša (*ibid,* § 90), Kanade (*ibid,* § 91), Konga (*ibid,* § 92), Etiopije (*ibid,* § 93), Irske (*ibid,* § 94), Italije (*ibid,* §§ 95-96), Litvanije (*ibid,* § 97), Holandije (*ibid,* § 98), Novog Zelanda (*ibid,* § 99), Norveške (*ibid,* § 100), Španije (*ibid,* § 101), Švajcarske (*ibid,* § 102), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 104) i Venecuele (*ibid,* § 105); vidi i nacrtr zakonodavstva Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 103).

29 Australija, Vojni sud u Vivaku, *Slučaj Takehiko* (*ibid,* § 106); Australija, Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Tisato* (*ibid,* § 107); Sjedinjene Države, Vojna komisija u Jokohami, *Slučaj Kikuchi i Mahuchi case* (*ibid,* § 109); Sjedinjene Države, Vojna komisija u Marina Ajlendu, *Slučaj Yochio i drugi* (*ibid,* § 110); Sjedinjene Države, Opšti vojni sud u Dahau, *Slučaj Schmid* (*ibid,* § 111).

30 Vidi, npr. izjavu Sjedinjenih Država (*ibid,* § 115) i praksu Azerbejdžana (*ibid,* § 112).

31 II Dopunski protokol, član 8. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 130).

32 Vidi, npr. Sveobuhvatni sporazum o poštovanju za ljudska prava i MHP na Filipinima, Deo IV, član 4(9) (*ibid,* § 133).

33 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 135), Belgije (*ibid,* § 136), Benina (*ibid,* § 137), Kanade (*ibid,* §§ 140-141), Nemačke (*ibid,* § 144), Kenije (*ibid,* § 145), Libana (*ibid,* § 146), Madagaskara (*ibid,* § 147), Španije (*ibid,* § 155) i Togoa (*ibid,* § 157).

34 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 168), Azerbejdžana (*ibid,* § 170), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 172), Kanade (*ibid,* § 176), Kolumbije (*ibid,* § 179), Hrvatske (*ibid,* § 181), Etiopije (*ibid,* § 188), Gambije (*ibid,* § 190), Gruzije (*ibid,* § 191), Gane (*ibid,* § 192), Gvineje (*ibid,* § 193), Irske (*ibid,* § 197), Kazahstana (*ibid,* § 199), Kenije (*ibid,* § 200), Letonije (*ibid,* § 202), Moldavije (*ibid,* § 207), Novog Zelanda (*ibid,* § 209), Nikaragve (*ibid,* § 211), Nigerije (*ibid,* § 212), Norveške (*ibid,* § 213), Singapura (*ibid,* § 215), Slovenije (*ibid,* § 217), Španije (*ibid,* §§ 218-219), Švajcarske (*ibid,* § 220), Tadžikistana (*ibid,* § 221), Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 223), Ugande (*ibid,* § 224), Ukrajine(*ibid,* § 224), Venecue-

Pred kolumbijskim Državnim savetom, tužilac je zastupao stanovište da poštovanje mrtvih proizilazi iz zajedničkog člana 3. Ženevskih konvencija.[35] Zabrana sakaćenja posmrtnih ostataka sadržana je u II Dopunskom protokolu.[36] Zabrana sakaćenja posmrtnih ostataka u nemeđunarodnim oružanim sukobima pokrivena je zločinom „izvršavanje dela koja ugrožavaju lično dostojanstvo" po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, koji se, prema Elementima zločina primenjuje i na mrtve (vidi komentar Pravila 90).[37] Ova zabrana je uključena i u druge instrumente koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[38]

Mnogi vojni priručnici koji se primenjuju, ili su se primenjivali u nemeđunarodnim oružanim sukobima, zabranjuju sakaćenje i drugo skrnavljenje posmrtnih ostataka.[39] Po zakonodavstvima mnogih država kažnjivo je sakaćenje ili drugo skrnavljenje posmrtnih ostataka.[40]

Suprotna zvanična praksa nije pronađena ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

Pravilo 114: Strane u sukobu moraju nastojati da omoguće vraćanje posmrtnih ostataka strani kojoj oni pripadaju ili pa zahtevu najbližih rođaka. Moraju se vratiti i lične stvari.

Praksa

Tom II, Odeljak 35, Poglavlje C.

le (*ibid,* § 339), Jemena (*ibid,* § 231), Jugoslavije (*ibid,* § 232), Zambije (*ibid,* § 233) i Zimbabvea (*ibid,* § 234); vidi zakonodavstva Bugarske (*ibid,* § 174), Burkine Faso (*ibid,* § 175), Češke Republike (*ibid,* § 183), Mađarske (*ibid,* § 194), Italije (*ibid,* § 198), Južne Koreje (*ibid,* § 201), Nikaragve (*ibid,* § 210), Rumunije (*ibid,* § 214), Slovačke (*ibid,* § 216), Togoa (*ibid,* § 222) i Urugvaja (*ibid,* § 228), čija se primena ne isključuje u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 167).

35 Kolumbija, Državni savet, Slučaj br. 9276, Izjava tužioca (*ibid,* § 113).

36 II Dopunski protokol, član 4(2)(a) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1420).

37 Elementi zločina za MKS, Definicija izvršenja nasilja nad ličnim dostojanstvom kao ratni zločin, (Statut MKS, beleška 57 koja se odnosi na član 8(2)(c)(ii)) (cit. u Vol. II, Ch. 35, § 65).

38 Kairska deklaracija o ljudskim pravima u islamu, član 3(a) (*ibid,* § 63); Sveobuhvatni sporazum o poštovanju za ljudska prava i MHP na Filipinima, Deo IV, član 3(4) (*ibid,* § 64); UNTAET Pravilnik 2000/15, Poglavlje 6(1)(c)(ii) (*ibid,* § 66).

39 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 67), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 68), Kanade (*ibid,* § 70), Ekvadora (*ibid,* § 71), Južne Koreje (*ibid,* § 73), Novog Zelanda (*ibid,* § 77), Nigerije (*ibid,* § 78), Filipina (*ibid,* § 79), Južne Afrike (*ibid,* § 80) i Španije (*ibid,* § 81).

40 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 89), Kanade (*ibid,* § 91), Konga (*ibid,* § 92), Etiopije (*ibid,* § 93), Irske (*ibid,* § 94), Novog Zelanda (*ibid,* § 99), Norveške (*ibid,* § 100), Švajcarske (*ibid,* § 102), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 104) i Venecuele (*ibid,* § 105); vidi i zakonodavstvo Italije (*ibid,* §§ 95-96), čija se primena ne isključuje u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrt zakonodavstva Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 103).

Rezime

Praksa država ustanovljava običajnu prirodu ovog pravila u međunarodnim oružanim sukobima. U kontekstu nemeđunarodnih oružanih sukoba postoji rastući trend priznavanja obaveze strana u sukobu da vrate posmrtne ostatke porodicama na osnovu zahteva. Činjenica da je ova obaveza u skladu sa zahtevom poštovanja porodičnog života (vidi Pravilo 105) pokazuje da ono treba da se primenjuje u istoj meri i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Pravilo vraćanja posmrtnih ostataka zasnovano je na Ženevskim konvencijama.[41] Odredbe u konvencijama su, ipak, opšte i zahteva se sporazum između strana za vraćanje posmrtnih ostataka. I Dopunski protokol takođe prepoznaje potrebu za takvom vrstom sporazuma, ali postavlja i procedure u slučaju da nema sporazuma.[42] Pronađeno je nekoliko primera takvih sporazuma.[43] Ima i drugih primera u praksi, kao što su razmena posmrtnih ostataka između Egipta i Izraela 1975. i 1976. godine i vraćanje pepela 3.500 japanskih vojnika poginulih za vreme Drugog svetskog rata u Irian Džaji, koji je Indonezija predala ambasadoru Japana u Džakarti 1991.[44]

Obaveza da se omogući vraćanje posmrtnih ostataka predviđena je mnogim vojnim priručnicima.[45] U ovu grupu su uključeni i priručnici Sjedinjenih Država, koje nisu član I Dopunskog protokola.[46] Ova obaveza je predviđena i zakonodavstvom Azerbejdžana, koji nije član I Dopunskog protokola.[47] U *Slučaju Abu-Rijwa*, 2000. godine, pred izraelskim Visokim sudom, kada su porodice tražile da se vrate posmrtni ostaci, Ministarstvo odbrane Izraela je uradilo identifikacione DNK testove. Prema izveštaju o praksi Izraela, ovo znači da se ostaci mogu vratiti ako se mogu tačno identifikovati.[48] Sjedinjene Države su izjavile da podržavaju sva pravila I Dopunskog protokola koja se odnose na omogućavanje vraćanja posmrtnih ostataka na zahtev.[49]

41 Prva ženevska konvencija, član 17. stav treći (*ibid,* § 244); Treća ženevska konvencija, član 120. stav šesti (*ibid,* § 245); Četvrta ženevska konvencija, član 130. stav drugi (*ibid,* § 246).

42 I Dopunski protokol, član 34(2) i (3) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 249).

43 Panmundžon sporazum, član II (13)(f) (*ibid,* § 247); Sporazum o završetku rata i ponovnom uspostavljanju mira u Vijetnamu, član 8(b) (*ibid,* § 248); Finsko-ruski sporazum o mrtvima u ratu (*ibid,* § 250); Estonsko-finski sporazum o mrtvima u ratu (*ibid,* § 251).

44 Vidi izveštaje o praksi Egipta (*ibid,* § 271), Indonezije (*ibid,* § 275) i Izraela (*ibid,* § 271).

45 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 245), Australije (*ibid,* § 255), Hrvatske (*ibid,* § 256), Francuske (*ibid,* § 257), Mađarske (*ibid,* § 258), Holandije (*ibid,* § 259), Španije (*ibid,* § 260), Švajcarske (*ibid,* § 261), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 262) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 263-264).

46 Sjedinjene Države, *Terenski priručnik* (*ibid,* § 263) i *Dopuna sa komentarom Pomorskog priručnika* (*ibid,* § 264).

47 Azerbejdžan, *Zakon o zaštiti civilnih lica i prava ratnih zarobljenika* (*ibid,* § 265).

48 Izveštaj o praksi Izraela, podnet Visokom sudu, *Slučaj Abu-Rijwa* (*ibid,* § 270).

49 Sjedinjene Države, Zapažanja zamenika pravnog savetnika Ministarstva spoljnih poslova (*ibid,* § 276).

Obaveza vraćanja ličnih stvari mrtvih prvi put je kodifikovana u Ženevskoj konvenciji za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 1929.[50] Sada je obuhvaćena Ženevskim konvencijama od 1949. godine.[51] Ove odredbe obavezuju strane da lične stvari mrtvih vrate preko Biroa za obaveštavanje. I Dopunski protokol ohrabruje strane da zaključe sporazume da bi omogućile takvo vraćanje.[52]

Nekoliko vojnih priručnika navodi obavezu prikupljanja i vraćanja ličnih stvari mrtvih.[53] Ovo je regulisano i zakonodavstvima nekih država.[54] Ova praksa pokazuje da su predmeti koji se vraćaju testamenti, drugi dokumenti važni bliskim rođacima, novac i svi važni predmeti, kao i predmeti koji imaju sentimentalnu vrednost. Oružje i drugi materijal koji se može koristiti u vojnim operacijama može se zadržati kao ratni plen (vidi Pravilo 49).

Nemeđunarodni oružani sukobi

Ne postoje ugovorne odredbe koje nalažu mere za transfer posmrtnih ostataka porodicama u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ipak, pronađeno je nekoliko sporazuma koji regulišu ovo pitanje.[55] Takođe, postoje i drugi primeri u praksi, kao što su razmena posmrtnih ostataka više od 1000 vojnika i LTTE boraca u Šri Lanki, 1998. godine uz pomoć MKCK.[56]

Pored toga, 1985. godine kolumbijski Administrativni sud u Kundinamarki smatrao je da se porodicama ne sme uskratiti legitimno pravo da dobiju tela svojih rođaka, prenesu ih na mesto koje smatraju pogodnim i sahrane ih.[57] Verovat-

50 Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu, od 1929, član 4. stav treći (*ibid,* § 290).

51 Prva ženevska konvencija, član 16. stav četvrti (*ibid,* § 291); Druga ženevska konvencija, član 19. stav treći (*ibid,* § 291); Treća ženevska konvencija, član 122. stav deveti (*ibid,* § 292), Četvrta ženevska konvencija, član 139. (*ibid,* § 292).

52 I Dopunski protokol, član 34(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 293).

53 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 67), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 68), Kanade (*ibid,* §§ 69-70), Ekvadora (*ibid,* § 71), Izraela (*ibid,* § 72), Južne Koreje (*ibid,* §§ 73-74), Holandije (*ibid,* §§ 75-76), Novog Zelanda (*ibid,* § 77), Nigerije (*ibid,* § 78), Filipina (*ibid,* § 79), Južne Afrike (*ibid,* § 80), Španije (*ibid,* § 81), Švajcarske (*ibid,* § 82), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 83-84) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 85-87).

54 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* §§ 88-89), Bangladeša (*ibid,* § 90), Kanade (*ibid,* § 91), Konga (*ibid,* § 92), Etiopije (*ibid,* § 93), Irske (*ibid,* § 94), Italije (*ibid,* §§ 95-96), Litvanije (*ibid,* § 97), Holandije (*ibid,* § 98), Novog Zelanda (*ibid,* § 99), Norveške (*ibid,* § 100), Španije (*ibid,* § 101), Švajcarske (*ibid,* § 102), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 104) i Venecuele (*ibid,* § 105); vidi i nacrt zakonodavstva Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 103).

55 Plan operacija za Zajedničku komisiju za traženje nestalih lica i posmrtnih ostataka , Predlog 2.1 (*ibid,* § 252); Sveobuhvatni sporazum o poštovanu za ljudska prava i MHP na Filipinima, Deo IV, član 3(4) (*ibid,* § 253).

56 Vidi, MKCK, Godišnji izveštaj 1998. (*ibid,* § 287).

57 Kolumbija, Administrativni sud u Kundinamarki, *Slučaj br. 4010* (*ibid,* § 269).

no je da su takva prava priznata u zakonodavstvima i/ili sudskoj praksi u drugim zemljama. Postoji i izjava jedne vlade, koja je uključena u nemeđunarodni oružani sukob, da će vratiti posmrtne ostatke.[58] Međutim, takođe postoji i slučaj, da vojska nije dozvolila članovima porodice da pokupi posmrtne ostatke lica koje su ubile vladine strane.[59]

Praksa pokazuje jednaku zabrinutost za ovo pitanje u nemeđunarodnim oružanim sukobima, ali nije jasno da li to proizilazi iz osećaja pravne obaveze. Na međunarodnom planu su usvojene tri rezolucije, koje su široko prihvaćene i za koje nije bilo negativnih glasova, a koje pozivaju strane u oružanim sukobima da omoguće vraćanje posmrtnih ostataka. Godine 1973. godine, na 22. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta, konsenzusom je usvojena rezolucija u kojoj se pozivaju strane u oružanim sukobima da „za vreme neprijateljstava i posle prestanka neprijateljstava...omoguće ekshumaciju i vraćanje ostataka".[60] U rezoluciji koja je usvojena 1974. godine, Generalna skupština UN pozvala je strane u oružanim sukobima, bez obzira na njihov karakter, „da, koliko je moguće, preduzimaju akcije...da omoguće ekshumaciju i povratak ostataka, ako to porodice zahtevaju".[61] U skorije vreme, Plan Akcije za 2000-2003, usvojen na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine, zahteva od svih strana u oružanom sukobu da preduzmu efikasne mera da obezbede da se „učini sve moguće...da se identifikuju mrtve osobe, obaveste njihove porodice i tela vrate porodicama".[62]

Pored toga, u pomenutoj praksi navodi se pravo da se porodicama preminulih vrate posmrtni ostaci.[63] Ovo predstavlja izraz poštovanja porodičnog života (vidi Pravilo 105) i u skladu je sa pravom porodica da znaju sudbinu svojih rođaka (vidi Pravilo 117).

Obaveza da se vrate lične stvari preminulih u nemeđunarodnim oružanim sukobima nije regulisana ugovornim pravom, ali izgleda da je ovo pitanje regulisano u nacionalnom pravu.

Pravilo 115: Sa telima mrtvih se mora postupati sa poštovanjem, a njihovi grobovi se moraju poštovati i održavati.

58 Vidi izjavu (*ibid,* § 277).

59 Vidi Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 10.124 (Surinam)* (*ibid,* § 284).

60 22. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. V (*ibid,* § 282).

61 Generalna skupština UN, Rez. 3220 (XXX) (usvojena sa 95 glasova za, bez glasova protiv i 32 uzdržana) (*ibid,* § 279).

62 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 283).

63 Kolumbija, Administrativnu sud u Kundinamarki, *Slučaj br. 4010* (*ibid,* § 269); Generalna skupština UN, Rez. 3220 (XXX) (usvojena sa 95 glasova za, bez glasova protiv i 32 uzdržana) (*ibid,* § 279); 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 283).

Praksa

Tom II, Odeljak 35, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza da se sa mrtvima postupa s poštovanjem prvi put je kodifikovana u Ženevskoj konvenciji od 1929. godine.[64] Sada je detaljnije uređena u Ženevskim konvencijama iz 1949. godine.[65]

Mnogi vojni priručnici navode da se sa mrtvima mora postupati dostojno.[66] Ova obaveza je regulisana u zakonodavstvima mnogih, ako ne i svih, država.[67] Primenio ju je 2002. godine izraelski Visoki sud u *Slučaju Jenin (posmrtni ostaci)*.[68]

Pomenute ugovorne odredbe takođe zahtevaju poštovanje i odgovarajuće održavanje grobova. U I Dopunskom protokolu se dodaje da strane moraju da zaključe sporazume o trajnoj zaštiti i održavanju grobova.[69] Zahtev da se poštuju i održavaju grobovi takođe sadrže mnogi vojni priručnici.[70]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Obaveza da se sa mrtvima dostojno postupa, u nemeđunarodnim oružanim sukobima, regulisana je II Dopunskim protokolom.[71] Pored toga, ovo pravilo je

64 Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 1929, član 4. stav peti (*ibid,* § 328); Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 1929, član 76. stav treći (*ibid,* § 329).

65 Prva ženevska konvencija, član 17. stav prvi (*ibid,* § 330); Druga ženevska konvencija, član 20. (*ibid,* § 330); Treća ženevska konvencija, član 120. (*ibid,* § 330), Četvrta ženevska konvencija, član 130. (*ibid,* § 330).

66 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 333), Australije (*ibid,* § 334), Belgije (*ibid,* § 335), Kanade (*ibid,* §§ 336-337), Hrvatske (*ibid,* § 338), Francuske (*ibid,* § 340), Mađarske (*ibid,* § 341), Izraela (*ibid,* § 342), Italije (*ibid,* § 343), Kenije (*ibid,* § 344), Madagaskara (*ibid,* § 345), Novog Zelanda (*ibid,* § 346), Filipina (*ibid,* § 347), Španije (*ibid,* § 349), Švajcarske (*ibid,* § 350), Togoa (*ibid,* § 351), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 352) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 353-354).

67 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 355), Italije (*ibid,* § 358) i Venecuele (*ibid,* § 360).

68 Israel, Visoki sud pravde, *Slučaj Jenin (Mortal Remains)* (*ibid,* § 361).

69 I Dopunski protokol, član 34(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 488).

70 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 491), Australije (*ibid,* § 492), Kanade (*ibid,* § 493), Hrvatske (*ibid,* § 494), Francuske (*ibid,* § 495), Mađarske (*ibid,* § 496), Izraela (*ibid,* § 497), Holandije (*ibid,* § 498), Novog Zelanda (*ibid,* § 499), Španije (*ibid,* § 500), Švajcarske (*ibid,* § 501), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 502), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 503-504) i Jugoslavije (*ibid,* § 505).

71 II Dopunski protokol, član 8. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 331).

uključeno u niz drugih instrumenata koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[72]

Neki vojni priručnici koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima navode da se sa mrtvima mora dostojno postupati.[73] Zakonodavstva mnogih, ako ne svih, država zahtevaju poštovanje ovog pravila.[74] Može se reći da ovo pravilo odražava opšti princip prava koji nalaže poštovanje mrtvih i njihovih grobova.

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe. Slučaj o kome je podnet izveštaj, o nedostojnom postupanju sa mrtvim civilima u Papui Novoj Gvineji, osuđen je od strane Specijalnog izvestioca UN o vansudskom postupku, arbitrarnim, ili pogubljenjima po skraćenom postupku.[75]

Verovatno je da su detaljnija pravila koja podržavaju zahtev za dostojno ponašanje sa mrtvima, i poštovanje i odgovarajuće održavanje njihovih grobova, obuhvaćena domaćim zakonodavstvom.

Tumačenje

Ženevske konvencije određuju da se mrtvi moraju sahranjivati, ukoliko je to moguće, shodno obredima veroispovesti kojoj pripadaju, a da će se spaljivati samo u posebnim okolnostima, odnosno, ukoliko to iziskuju neizbežni higijenski razlozi, veroispovest umrlog ili ako je to u skladu sa željom preminulog lica.[76] Ženevske konvencije dalje nalažu da se, u principu, mrtvi sahranjuju u pojedinačne grobove. Kolektivne grobnice se mogu koristiti samo kada okolnosti ne dozvoljavaju sahranjivanje u pojedinačnim grobovima, ili u slučaju sahranjivanja ratnih zarobljenika ili interniranih lica, ako neizbežne okolnosti zahtevaju sahranjivanje u kolektivnim grobnicama.[77]

72 Vidi, npr. Sveobuhvatni sporazum o poštovanju za ljudska prava i međunarodno humanitarno pravo na Filipinima, Deo IV, član 4(9) (*ibid,* § 332).

73 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 334), Kanade (*ibid,* §§ 336-337), Hrvatske (*ibid,* § 338), Mađarske (*ibid,* § 341), Italije (*ibid,* § 343), Kenije (*ibid,* § 344), Madagaskara (*ibid,* § 345), Novog Zelanda (*ibid,* § 346), Filipina (*ibid,* § 347), Španije (*ibid,* § 349) i Togoa (*ibid,* § 351).

74 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 355) i Venecuele (*ibid,* § 360).

75 Komisija za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac o vansudskom postupku, Arbitrarna ili pogubljenja po skraćenom postupku, Izveštaj (*ibid,* § 365).

76 Prva ženevska konvencija, član 17. (*ibid,* §§ 372 i 398); Treća ženevska konvencija, član 120. (*ibid,* §§ 372 i 399), Četvrta ženevska konvencija, član 130. (*ibid,* §§ 372 i 400).

77 Prva ženevska konvencija, član 17. stav prvi (*ibid,* § 430); Druga ženevska konvencija, član 20. stav prvi (*ibid,* § 431); Treća ženevska konvencija, član 120. stav peti (*ibid,* § 432), Četvrta ženevska konvencija, član 130. stav drugi (*ibid,* § 433).

Na kraju, Ženevske konvencije nalažu da se grobovi grupišu prema državljanstvu preminulih ukoliko je to moguće.[78] Ovi zahtevi su navedeni i u mnogim vojnim priručnicima.[79] Verovatno je da se neki od ovih zahteva primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, na osnovu nacionalnog prava. Na primer, 1995. godine, Državni savet Kolumbije je zaključio da se preminuli moraju sahranjivati u pojedinačnim, a ne masovnim grobnicama, u skladu sa pravom.[80]

Pravilo 116: U cilju identifikacije mrtvih, strane u sukobu moraju da zabeleže sve dostupne informacije pre sahranjivanja i da obeleže mesta grobova.

Praksa

Tom II, Odeljak 35, Poglavlje E.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo je podržano zahtevom za poštovanje porodičnog života (vidi Pravilo 105) i pravom porodica da znaju sudbinu svojih rođaka (vidi Pravilo 117).

Međunarodni oružani sukobi

Obaveza da se mrtvi identifikuju pre sahranjivanja prvi put je kodifikovana u Ženevskoj konvenciji za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim

78 Prva ženevska konvencija, član 17. stav treći (*ibid,* § 464); Treća ženevska konvencija, član 120. stav četvrti (*ibid,* § 465).

79 U vezi sa poštovanjem veroispovesti mrtvih, vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 375), Australije (*ibid,* § 376), Benina (*ibid,* § 377), Kameruna (*ibid,* § 378), Kanade (*ibid,* §§ 379-380), Izraela (*ibid,* § 381), Filipina (*ibid,* § 382), Švajcarske (*ibid,* § 383), Togoa (*ibid,* § 384), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 385) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 386). U vezi sa spaljivanjem tela, vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 402), Australije (*ibid,* § 403), Benina (*ibid,* § 404), Kanade (*ibid,* §§ 405-406), Francuske (*ibid,* § 407), Izraela (*ibid,* § 408), Kenije (*ibid,* § 409), Holandije (*ibid,* § 410), Španije (*ibid,* § 411), Švajcarske (*ibid,* § 412), Togoa (*ibid,* § 413), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 414-415) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 416-418). U vezi sa sahranjivanjem u pojedinačne ili kolektivne grobnice, vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 436), Australije (*ibid,* § 437), Benina (*ibid,* § 438), Kanade (*ibid,* §§ 439-440), Hrvatske (*ibid,* § 441), Francuske (*ibid,* § 442), Italije (*ibid,* § 443), Kenije (*ibid,* § 444), Madagaskara (*ibid,* § 445), Holandije (*ibid,* § 446), Španije (*ibid,* § 447), Švajcarske (*ibid,* § 448), Togoa (*ibid,* § 449), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 450), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 451) i Jugoslavije (*ibid,* § 452). U vezi sa grupisanjem grobnica prema državljanstvu, vidi npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 468), Australije (*ibid,* § 469), Kameruna (*ibid,* § 470), Holandije (*ibid,* § 471), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 472) i Jugoslavije (*ibid,* § 373).

80 Kolumbija, Državni savet, *Administrativni slučaj br. 10941* (*ibid,* § 456).

snagama u ratu iz 1929. godine[81] Ova obaveza, zajedno sa detaljima koje je potrebno zabeležiti i obavezom da se informacija prosledi drugoj strani i Centralnoj agenciji za traženje, sada je uključena u Ženevske konvencije iz 1949. godine.[82]

Mnogi vojni priručnici navode obavezu identifikacije mrtvih pre sahranjivanja.[83] U nekima od njih određeno je koje detalje u vezi sa preminulim treba zabeležiti.[84] Pored toga, mnogi priručnici nalažu da se zabeleži mesto sahrane.[85] U *Slučaju Jenin (posmrtni ostaci)*, Izraelski Visoki sud pravde zaključio je da je identifikacija mrtvih „veoma važno humanitarno delo".[86]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Ne postoje ugovorne odredbe koje posebno nalažu mere za identifikaciju mrtvih u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Postoji, međutim, konzistentna praksa koja pokazuje da ova obaveza važi i za strane u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ova praksa obuhvata vojne priručnike koji se primenjuju. ili su se primenjivali u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[87] Pored toga, u sudskoj praksi Argentine i Kolumbije zahtevalo se da se pre sahranjivanja mrtvi pregledaju tako da se mogu identifikovati i da se mogu utvrditi okolnosti pod kojima su umrli.[88] Verovatno je da su takvi zahtevi deo zakonodavstva mnogih država.[89]

Mere za identifikaciju mrtvih i utvrđivanje uzroka smrti takođe se zahtevaju u skladu sa međunarodnim pravom ljudskih prava, posebno u cilju zaštite prava na život. Evropski sud za ljudska prava, Inter-američka komisija i Sud za ljudska prava zahtevali su preduzimanje efikasnih i pravovremenih mera u ovom cilju,

81 Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 1929, član 4. (*ibid,* § 518).

82 Prva ženevska konvencija, član 16-17. (*ibid,* §§ 519-520, 589 i 670); Druga ženevska konvencija, član 19-20. (*ibid,* §§ 519-520); Treća ženevska konvencija, član 120-122. (*ibid,* §§ 521, 589 i 670), Četvrta ženevska konvencija, član 129-131. (*ibid,* §§ 522-523, 589 i 670) i čl. 136-139.

83 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 35, § 529), Australije (*ibid,* § 530), Belgije (*ibid,* § 531), Benina (*ibid,* § 532), Kameruna (*ibid,* § 533), Kanade (*ibid,* §§ 534-535), Hrvatske (*ibid,* §§ 536-537), Francuske (*ibid,* §§ 538-539), Nemačke (*ibid,* § 540), Mađarske (*ibid,* § 541), Izraela (*ibid,* § 543), Italije (*ibid,* § 544), Kenije (*ibid,* § 545), Madagaskara (*ibid,* § 546), Holandije (*ibid,* §§ 547-548), Novog Zelanda (*ibid,* § 549), Nigerije (*ibid,* § 550), Španije (*ibid,* § 552), Švajcarske (*ibid,* § 553), Togoa (*ibid,* § 554), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 555) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 556-557).

84 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 530) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 556).

85 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 592), Australije (*ibid,* § 593), Kanade (*ibid,* § 594), Kenije (*ibid,* § 595), Holandije (*ibid,* § 596), Španije (*ibid,* § 597), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 598) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 599-600).

86 Izrael, Visoki sud pravde, *Slučaj Jenin (Mortal Remains)* (*ibid,* § 566).

87 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid,* § 532), Kanade (*ibid,* § 535), Hrvatske (*ibid,* §§ 536-537), Nemačke (*ibid,* § 540), Indije (*ibid,* § 542), Italije (*ibid,* § 544), Kenije (*ibid,* § 545), Madagaskara (*ibid,* § 546), Senegala (*ibid,* § 551) i Togoa (*ibid,* § 554).

88 Argentina, Apelacioni sud, *Slučaj Vojne hunte* (*ibid,* § 563); Kolumbija, *Državni savet, Slučaj br. 10941* (*ibid,* § 564).

89 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 558).

čak i u situacijama oružanog nasilja.[90] U drugim situacijama, takve mere su zahtevane u sukobima u Čečeniji, Salvadoru i bivšoj Jugoslaviji.[91] Pored toga, u dva slučaja, Inter-Američki sud za ljudska prava presudio je da je država obavezna da uradi sve što je moguće da informiše rođake o mestu posmrtnih ostataka lica ubijenih usled prisilnog nestajanja.[92]

U decembru 1991. godine, kada je sukob u bivšoj Jugoslaviji bio nemeđunarodnog karaktera, strane u sukobu su postigle sporazum o razmeni informacija u vezi sa identifikacijom preminulih.[93] Ostala pronađena praksa obuhvata praksu filipinske vlade, koja posle borbi prikuplja informacije o mrtvim pobunjenicima,[94] i praksu salvadorske vojske, koja posle borbi između FMLN trupa i vojne patrole fotografiše tela mrtvih.[95]

Na međunarodnom planu su usvojene tri rezolucije, koje su široko prihvaćene i za koje nije bilo negativnih glasova, a koje pozivaju strane u oružanim sukobima da vode računa o mrtvima (identifikuju i obezbede informacije o mrtvima). Godine 1973, 22. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, pozivala je strane u oružanim sukobima da „za vreme neprijateljstava i posle prestanka neprijateljstava...završe humanitarnu misiju brige o mrtvima".[96] U rezoluciji koja je usvojena 1974. godine, Generalna skupština UN pozvala je strane u oružanim sukobima, bez obzira na njihov karakter da sarađuju, „u obezbeđivanju informacija o nestalima i mrtvima u oružanim sukobima".[97] U skorije vreme, Plan Akcije za 2000-2003, usvojen na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine, zahteva od svih strana u oružanom sukobu da preduzmu efikasne mera da obezbede da se „učini sve moguće...da se identifikuju mrtve osobe".[98]

90 Evropski sud za ljudska prava, *Kaya protiv Turske* (*ibid,* § 580), *Ergi protiv Turske* (*ibid,* § 581) i *Yasa protiv Turske* (*ibid,* § 582); Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 11.137 (Argentina)* (*ibid,* § 583); Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj Neira Alegria i drugi* (*ibid,* § 584).

91 Vidi Komisija za ljudska prava UN, Izveštaj Specijalnog izvestioca o stanju ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji (*ibid,* § 570); ONUSAL, Izveštaj direktora Odeljenja za ljudska prava (*ibid,* § 571); Komisija eksperata UN formirana po Rezoluciji Saveta bezbednosti 780 (1992), Završni izveštaj (*ibid,* § 572); EU, Izveštaj pred Stalnim savetom OSCE (*ibid,* § 576).

92 Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj Velásquez Rodríguez* (*ibid,* § 709) i *Slučaj Godínez Cruz* (*ibid,* § 710).

93 Vidi Plan operacije za Zajedničku komisiju za traženje nestalih lica i posmrtnih ostataka, predlog 1.1 (*ibid*, § 673).

94 Vidi izveštaj o praksi Filipina (*ibid*, § 700)

95 Vidi Komisija UN za istinu u Salvadoru, Izveštaj (*ibid,* § 573)

96 22. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. V (*ibid,* § 706).

97 Generalna skupština UN, Rez. 3220 (XXIX) (usvojena sa 95 glasova za, bez glasova protiv i 32 uzdržana) (*ibid,* §§ 569 i 701).

98 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Res. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 579).

Pored toga, najvažnija svrha ovog pravila je sprečavanje prisilnog nestanka lica (vidi Pravilo 98) i obezbeđivanje da oni neće nestati na neki drugi način (vidi Pravilo 117), dva pravila koja se jednako primenjuju i u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima..

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

Tumačenje

Obaveza identifikacije mrtvih je načelna obaveza i strane u sukobu moraju da preduzmu *sve moguće mere* i upotrebe sva raspoloživa sredstva da bi ovo ostvarila. Prema prikupljenoj praksi, predviđene mere obuhvataju prikupljanje jedne polovine identifikacione pločice autopsije, izveštaje o autopsiji, izdavanje smrtovnica, beleženje mesta grobova, sahranjivanje u pojedinačnim grobnicama, zabranu sahranjivanja u kolektivne grobnice bez prethodne identifikacije i propisno obeležavanje grobova. U praksi se pokazalo da ekshumacija u kombinaciji sa primenom forenzičkih metoda, i DNK testova, može da bude odgovarajući način identifikacije mrtvih posle sahranjivanja.

Uopšteno, ova obaveza zahteva i efikasnu saradnju svih zainteresovanih strana. Plan Akcije za 2000-2003, usvojen na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, 1999. godine zahteva da se u cilju poštovanja ovog pravila „uspostave odgovarajuće procedure najkasnije na početku oružanog sukoba".[99]

[99] 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Ženeva, 31. oktobra – 6. novembra 1999. godine, Rez. I, Dodatak 2, Plan akcije za godine 2000-2003, Akcije predložene za završni cilj 1.1, § 1(e).

NESTALA LICA

Pravilo 117: Svaka strana u sukobu mora da preduzme sve moguće mere da objasni nestanak lica koja su prijavljena kao nestala usled oružanog sukoba i članovima njihovih porodica mora dati sve informacije o njihovoj sudbini kojima raspolaže.

Praksa

Tom II, Odeljak 36, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Obaveza da se objasni nestanak lica u saglasnosti je sa zabranom prisilnog nestanka (vidi Pravilo 98) i zahtevom da se poštuje porodični život (vidi Pravilo 105). Ovo pravilo podržava obaveza da se zabeleže sve dostupne informacije pre sahranjivanja mrtvih (vidi Pravilo 116). Sva pravila koja su ovde navođena primenjuju se i u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Ženevske konvencije propisuju formiranje Biroa za obaveštavanje čija je uloga da centralizuje informacije o ratnim zarobljenicima i civilima koji pripadaju suprotnoj strani, da prosleđuje informacije suprotnoj strani i da otvori zahtev za traženje da bi se rasvetlila sudbina nestalih lica.[1] Četvrta ženevska konvencija zahteva od strana u sukobu da omoguće istraživanja koja preduzimaju članovi porodica lica nestalih u sukobima.[2] I Dopunski protokol nalaže stranama u sukobu da pronalaze lica čiji je nestanak objavila protivnička strana.[3] Obaveza da se obaveštava o nestalim licima priznata je u mnogim sporazumima između strana i u međuna-

1 Treća ženevska konvencija, član 122. (cit. u Vol. II, Ch, 36, § 53); Četvrta ženevska konvencija, član 136. (*ibid,* § 53). Čl. 16. i 17. Prve ženevske konvencije i član 19. Druge ženevske konvencije upućuju na Biro za obaveštenja koji se formira u skladu sa članom 122. III Ženevske konvencije.

2 Četvrta ženevska konvencija, član 26. (*ibid,* § 143).

3 I Dopunski protokol, član 33. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 2).

rodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima.[4] Pravilo koje nalaže stranama u sukobu da traže nestala lica, uključeno je u mnoge vojne priručnike.[5] Takođe je sadržano u nekim nacionalnim zakonodavstvima.[6] Podržano je zvaničnom praksom.[7] Postoje i izveštaji o stvarnoj praksi koji podržavaju ovo pravilo.[8] Ova praksa podrazumeva i praksu država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[9]

Države i međunarodne organizacije su mnogo puta zahtevale da se obaveštava o licima nestalim usled oružanih sukoba u Bosni i Hercegovini, Kipru, Istočnom Timoru, Gvatemali, Kosovu i bivšoj Jugoslaviji.[10] Otvaranje položaja Eksperta za specijalni postupak o nestalim licima na teritoriji bivše Jugoslavije dodatno dokazuje da međunarodna zajednica očekuje da se razjasne sudbine nestalih lica.[11] Pored rezolucija koje se odnose na pojedine zemlje, nekoliko rezolucija usvojenih na međunarodnom nivou, koje su široko podržane i za koje nije bilo glasova protiv, navode opštu obavezu da se razjasne sudbine nestalih lica. Na primer, u rezoluciji o pomoći i saradnji u obaveštavanju o licima koja su nestala ili mrtva usled oružanog sukoba, usvojenoj 1974. godine, Generalna skupština UN je pozvala

4 Vidi, npr. Zajednička deklaracija o sovjetsko-japanskim odnosima, član 5. (*ibid,* § 1); Izrael-PLO Sporazum o pojasu Gaze, član XIX (*ibid,* §§ 3 i 57); Sveobuhvatni sporazum o poštovanu za ljudska prava i MHP na Filipinima, Deo IV, član 4(9) (*ibid,* § 4); Sporazum o izbeglicama i interno raseljenim licima uz Dejtonski sporazum, član 5. (*ibid,* § 55); Sporazum o normalizaciji odnosa između Hrvatske i SRJ, član 6. (*ibid,* § 56); Protokol o Moskovskom sporazumu o prekidu vatre u Čečeniji radi traženja nestalih lica i oslobađanju prisilno zadržanih lica, čl. 5-6. (*ibid,* § 58); Sporazum o završetku rata i ponovnom uspostavljanju mira u Vijetnamu, Odeljak III (*ibid,* § 96); Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, član 8. *(ibid,* § 98); Plan operacija za Zajedničku komisiju za traženje nestalih lica i posmrtnih ostataka za 1991, član. 2.1.1 i 2.2.2 (*ibid,* § 100); Zajednička deklaracija predsednika SRJ i Hrvatske (oktobar 1992), član 3 (*ibid,* § 101).

5 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 5), Australije (*ibid,* § 6), Kanade (*ibid,* § 7), Hrvatske (*ibid,* § 8), Mađarske (*ibid,* § 9), Indonezije (*ibid,* § 10), Izraela (*ibid,* § 11), Kenije (*ibid,* § 12), Madagaskara (*ibid,* § 13), Holandije (*ibid,* § 14), Novog Zelanda (*ibid,* § 15) i Španije (*ibid,* § 16).

6 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 17) i Zimbabvea (*ibid,* § 20).

7 Vidi, npr. izjave Savezne Republike Nemačke (*ibid,* § 24), Nemačke (*ibid,* § 25) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 33-34).

8 Vidi, npr. praksu Hrvatske (*ibid,* § 23) i Holandije (*ibid,* § 30) i izveštaje o praksi Australije (*ibid,* § 108), Izraela (*ibid,* § 26), Japana (*ibid,* § 32), Malezije (*ibid,* § 29), Perua (*ibid,* § 31), Filipina (*ibid,* § 74), SSSR (*ibid,* § 32) i Vijetnama (*ibid,* § 108).

9 Vidi, npr. vojne priručnike Indonezije (*ibid,* § 10), Izraela (*ibid,* § 11) i Kenije (*ibid,* § 12), zakonodavstvo Azerbejdžana (*ibid,* § 17), izjave Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 33-34) i izveštaje o praksi Izraela (*ibid,* § 26), Japana (*ibid,* § 32), Malezije (*ibid,* § 29); vidi i izjave Indonezije (*ibid,* § 112) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 114).

10 Vidi, npr. izjave Nemačke (*ibid,* § 25 i 109-110) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 34); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* § 35); Generalna skupština UN, Rez. 54/183 (*ibid,* § 77), Rez.49/196 (*ibid,* § 117) i Rez. 50/193 (*ibid,* § 118); Komisija za ljudska prava UN, izjava predsedavajućeg (*ibid,* § 38); Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 974 (*ibid,* § 42), Rez. 1056 (*ibid,* § 43), Rez. 1066 (*ibid,* § 83) i Rez. 1385 (*ibid,* § 84); Evropski parlament, Rezolucija o povredi ljudskih prava na Kipru (*ibid,* § 85).

11 Vidi praksu (*ibid,* §§ 41 i 127).

strane u sukobima, bez obzira na njihov karakter, „da preduzmu sve što je moguće .... da obezbede informacije o onima koji su nestali u akciji".[12] U rezoluciji o nestalim licima 2002. godine, Generalna skupština UN potvrdila je da će svaka strana u sukobu „tražiti lica čiji je nestanak prijavila protivnička strana".[13] Kada je ova rezolucija usvojena, Indija, Indonezija, Japan, Malezija, Pakistan, Sudan i Tajland su bili članovi Komisije, ali nisu ratifikovali Dopunske protokole. 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1995. godine izričito je zahtevala od svih strana u oružanim sukobima da „obezbede porodicama informacije o sudbini njihovih nestalih rođaka".[14] Plan Akcije za 2000-2003, usvojen na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, 1999. godine zahteva od svih strana u oružanom sukobu da preduzmu efikasne mera da obezbede da se „učini sve moguće da se rasvetli sudbina lica čija sudbina nije poznata i da se o tome obaveste njihove porodice."[15]

Krivični i disciplinski zakon SNOP/A pokazuje da nedržavni akteri takođe smatraju da je neophodno voditi evidenciju vojnog osoblja da bi se omogućilo traženje nestalih lica.[16]

Tumačenje

Praksa pokazuje da je ovo pravilo podstaknuto pravom porodica da znaju sudbinu svojih nestalih rođaka. Ovo je navedeno u članu 26. Četvrte ženevske konvencije, a države moraju da olakšaju ispitivanja o licima nestalim usled oružanog koju su pokrenuli članovi njihovih porodica.[17] I Dopunski protokol posebno navodi da se u primeni odeljka o nestalim i umrlim licima, koji obuhvata i obavezu traženja lica koja su prijavljena kao nestala, aktivnost država, strana u sukobu i međunarodnih humanitarnih organizacija „zasniva u prvom redu na pravu porodica da saznaju sudbinu svojih članova".[18] Tumačenje ove rečenice u svetlu uobičajenog značenja reči i konteksta, sugeriše da je pravo porodica da saznaju sudbinu svojih članova postojalo pre usvajanja I Dopunskog protokola i da su obaveze u odnosu na nestala lica, koje su navedene u Protokolu, (član 33) i postupak sa posmrtnim ostacima (član 34), takođe zasnovane na ovom pravu.[19] Pravo porodi-

12 Generalna skupština UN, Rez. 3220 (XXX) (usvojena sa 95 glasova za, bez glasova protiv i sa 32 uzdržana glasa) (*ibid,* § 76).

13 Komisija za ljudska prava UN, Rez. 2002/60 (usvojena bez glasanja) (*ibid,* § 37).

14 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i CRvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* §§ 87 and 184).

15 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* §§ 45, 88 i 185).

16 SNOP/A, *Krivični i disciplinski zakon* (*ibid,* § 195).

17 Četvrta ženevska konvencija, član 26. (*ibid,* § 143).

18 I Dopunski protokol, član 32 (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 144). Za *travaux préparatoires* za usvajanje ove odredbe, vidi izjave na CDDH (*ibid,* §§ 165-168 and 171-173).

19 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, §§ 1217-1218.

ca da saznaju sudbinu svojih rođaka uključeno je i u druge međunarodne instrumente.[20]

Mnogi vojni priručnici, zvanične izjave i druga praksa naglašavaju pravo porodica da saznaju sudbinu svojih rođaka.[21] Ova praksa uključuje i praksu država koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog Protokola.[22] Memorandum o objašnjenju, koji je nemačka vlada podnela u ratifikacionom postupku Dopunskih protokola primećuje da član 32. I Dopunskog protokola ne predstavlja subjektivno pravo rođaka nestalih lica da dobiju informacije, već da su države te koje su dale takvu izjavu.[23]

Zanimljivo je primetiti da SNOP/A objavljuje imena i druge detalje lica koja padnu u njihove ruke, za vreme vojnih operacija i da objašnjava da to čini u korist porodica zatočenika.[24]

Pravo porodica da znaju sudbinu svojih rođaka podržano je brojnim rezolucijama koje su usvajala međunarodne organizacije i konferencije. Na primer, u rezoluciji usvojenoj 1974. Generalna skupština UN navodi da je „želja da se sazna sudbina voljenih nestalih u oružanim sukobima osnovna ljudska potreba koju treba zadovoljiti u najvećoj mogućoj meri".[25] U rezoluciji usvojenoj 2002. godine, Komisija za ljudska prava UN potvrdila je „pravo porodica da saznaju sudbinu rođaka koji su prijavljeni kao nestali u vezi sa oružanim sukobom."[26] Pravo porodica da saznaju sudbinu rođaka podržano je u rezoluciji Evropskog parlamenta i u preporukama Parlamentarne skupštine Saveta Evrope.[27]

Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, 1986, 1995. i 1999. godine, usvojila je rezolucije u kojima se naglašava pravo porodica da dobiju informacije o sudbini svojih rođaka.[28] Završna deklaracija usvojena na Međunarodnoj konferenciji o zaštiti žrtava rata 1993. godine, insistira da se poro-

20 Vidi, npr. Rukovodeći principi o međunarodnom raseljavanju, principi 16(1) i 17(4) (cit. u Vol. II, Ch. 36, § 147); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 9.8 (*ibid,* § 148).

21 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 149), Australije (*ibid,* § 150), Kameruna (*ibid,* § 151), Kanade (*ibid,* § 152), Kenije (*ibid,* § 153), Izraela (*ibid,* § 154), Madagaskara (*ibid,* § 155), Novog Zelanda (*ibid,* § 156), Španije (*ibid,* § 157), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 158) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 159-161), izjave Australije (*ibid,* § 166), Kipra (*ibid,* §§ 165-166), Francuske (*ibid,* §§ 165-166), Nemačke (*ibid,* § 167), Grčke (*ibid,* §§ 165-166), Svete Stolice (*ibid,* §§ 165-166 i 168), Nikaragve (*ibid,* § 166), Španije (*ibid,* § 166) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 172-174) i praksu Južne Koreje (*ibid,* § 170).

22 Vidi, npr. vojne priručnike Kenije (*ibid,* § 153), Izraela (*ibid,* § 154) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 161) i izjavu Sjedinjenih Država (*ibid,* § 174).

23 Nemačka, Memorandum o objašnjenju Dopunskih protokola uz Ženevske konvencije (*ibid,* § 169).

24 Izveštaj o praksi SNOP/A (*ibid,* § 195).

25 Generalna skupština UN, Rez. 3220 (XXIX) (usvojena sa 95 glasova za, bez glasova protiv i 32 uzdržana) (*ibid,* § 175).

26 Komisija za ljudska prava UN, Rez. 2002/60 (*ibid,* § 176).

27 Evropski parlament, Rezolucija o problemu nestalih lica na Kipru (*ibid,* § 181); Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 868 (*ibid,* § 178) i Rez. 1056 (*ibid,* § 180).

28 25. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XIII (*ibid,* § 182); 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* § 184); 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 185).

dicama nestalih lica ne smeju uskratiti informacije o sudbini njihovih rođaka.[29] Ove četiri rezolucije su usvojene uz podršku država koje nisu članice I Dopunskog protokola, a formulisane su opštim terminima, odnosno nisu posebno ograničene na međunarodne oružane sukobe.

Praksa Komiteta za ljudska prava UN i regionalnih tela za ljudska prava potvrđuju da je zabranjeno namerno uskraćivati porodicama nestalih informacije o nestalim rođacima. Komitet je izjavio da nestanak predstavlja tešku povredu prava porodice nestalog lica, koja trpi teške patnje i često prolazi kroz duge periode mentalnog bola usled neizvesnosti o sudbini svog voljenog.[30] Evropski sud za ljudska prava je pronašao nekoliko slučajeva uskraćivanja porodicama informacija o licima koje su zatvorile snage bezbednosti, ili ćutanja u slučaju lica koja su nestala u toku oružanog sukoba, koje je dostizalo taj nivo okrutnosti da je predstavljalo nehumano postupanje.[31] Inter-američki sud za ljudska prava izrazio je isto stanovište, smatrajući da je država obavezna da upotrebi sva sredstva kojima raspolaže da informiše rođake o sudbini nestalih lica.[32] Takođe je zaključeno da je, u slučaju smrti žrtve, država obavezna da rođacima pruži informacije o tome gde se nalaze ostaci preminulog.[33] Afrička komisija o ljudskim pravima i pravima naroda, slično tome je zaključila da „uskraćivanje pojedincu da bude u kontaktu sa članovima porodice, i odbijanje da se porodici pruže informacije o tome da li je lice zatvoreno i o tome gde se ono nalazi, predstavlja nehumani postupak i u odnosu na zatvorenika i na njegovu porodicu."[34]

Afrička povelja o pravima i blagostanju deteta određuje da, ukoliko dođe do razdvajanja porodica usled akcija koje je preduzela država, država je ta koja mora deci da pruži osnovne informacije o boravištu ostalih članova njihove porodice.[35] Povelja takođe određuje da, u slučaju da je odvajanje prouzrokovano raseljavanjem unutar ili van granica usled oružanog sukoba, države moraju da preduzmu sve moguće mere da pronađu roditelje ili rođake dece.[36]

Obaveza da se objasni nestanak lica je načelna obaveza. Sve strane u sukobu moraju da preduzmu *sve moguće mere* u tom cilju. Ovo podrazumeva traženje, ali

[29] Međunarodna konferencija za zaštitu žrtava rata, Završna deklaracija (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 183).

[30] Vidi, npr. Komitet za ljudska prava UN, *Quinteros protiv Urugvaja* (*ibid,* § 186). Stanovišta Komiteta, zasnovana su, *inter alia*, na članu 7. Američke konvencije o ljudskim pravima.

[31] Evropski sud za ljudska prava, *Kurt protiv Turske* (*ibid,* § 188), *Timutas protiv Turske* (*ibid*, § 188) i *Slučaj Kipar* (*ibid*, § 189).

[32] Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj Velásquez Rodríguez* (*ibid*, § 191). U ovom slučaju sud je pronašao kršenja čl. 4, 5. i 7. Američke konvencije o ljudskim pravima.

[33] Vidi, npr. Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj Bámaca Velásquez* (*ibid*, § 192) i *Slučaj Bámaca Velásquez* (Reparations) (*ibid*, § 193). U ovom slučaju, Sud je zaključio da je prekršen član 5(1) i (2) Američke konvencije o ljudskim pravima.

[34] Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Amnesty International i drugi protiv. Sudana* (*ibid*, § 187).

[35] Afrička povelja o pravima i blagostanju deteta, član 19(3) (*ibid*, § 145).

[36] Afrička povelja o pravima i blagostanju deteta, član 25(2)(b) (*ibid*, § 146).

i pružanje uslova za traženje lica koja su prijavljena kao nestala u vezi sa oružanim sukobom. Kao deo ove obaveze, dužnost svake strane u sukobu je da čuva podatke o preminulim licima i licima lišenim slobode (vidi pravila 116. i 123). Obaveza da se obezbede raspoložive informacije, međutim, je obaveza koja mora imati rezultat.

Praksa pokazuje da ekshumacija može da bude pogodan metod za utvrđivanje sudbine nestalih lica.[37] Takođe se u praksi primećuje da načini traženja lica koja su prijavljena kao nestala obuhvataju formiranje specijalnih komisija ili drugih mehanizama za traženje. Primer ovoga je Hrvatska komisija za traženje lica nestalih u ratnim aktivnostima u Republici Hrvatskoj, koja je formirana 1991. godine, a obnovljena 1993. godine.[38] Kada se formiraju takve komisije, strane imaju obavezu da sarađuju u dobroj veri između sebe i sa takvim komisijama, pošto je jasno da je saradnja osnovni uslov za njihov uspeh. Ove komisije mogu da obuhvate MKCK ili druge organizacije. Bilten generalnog sekretara UN o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava od strane snaga Ujedinjenih nacija nalaže da se omogući rad Centralnoj agenciji za traženje MKCK.[39] Dodatna određenja za međunarodne oružane sukobe mogu se naći u Četvrtoj ženevskoj konvenciji i I Dopunskom protokolu.[40]

Praksa pokazuje da obaveza traženja nestalih lica nastaje najkasnije pošto suprotna strana pošalje notifikaciju o nestalima. Vojni priručnici Kenije, Holandije i Novog Zelanda navode da ova obaveza nastaje „čim to okolnosti dozvole" ili „što je pre moguće".[41] U zvaničnoj izjavi, 1987. godine, Sjedinjene Države su podržale pravilo da traženje nestalih lica treba sprovoditi „kada to okolnosti dozvole, a najkasnije posle prestanka neprijateljstava".[42] Azerbejdžanski Zakon o zaštiti civilnih lica i prava ratnih zarobljenika, zahteva da traženje počne „kada se ukaže prva prilika, a najkasnije čim se završe vojne operacije".[43]

U rezoluciji usvojenoj 1974. godine, Generalna skupština UN je pozvala strane u oružanim sukobima „bez obzira na njihov karakter ili mesto dešavanja, za vreme, i posle prestanka neprijateljstava" da obezbede informacije o nestalima u ak-

37 Vidi, npr. Ured Visokog komesara za ljudska prava UN, Izjava Eksperta za specijalni postupak o nestalim licima na teritoriji bivše Jugoslavije, (*ibid*, § 41) i Informisanje o napretku postupka postignutom u istrazi o povredama međunarodnog prava u određenim područjima Bosne i Hercegovine, (*ibid*, § 126) i Visoki predstavnik za primenu mirovnog ugovora u Bosni i Hercegovini, Izveštaji (*ibid*, § 127).

38 Vidi praksu Hrvatske (*ibid*, § 23).

39 Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 9.8 (*ibid*, § 102).

40 Četvrta ženevska konvencija, čl. 136-141. (*ibid,* §§ 53 i 95); I Dopunski protokol, član 33. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 54).

41 Kenija, *Priručnik POS* (*ibid*, § 12); Holandija, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 14); Novi Zeland, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 15).

42 Sjedinjene Države, Zapažanja zamenika pravnog savetnika Ministarstva spoljnih poslova (*ibid*, § 33).

43 Azerbejdžan, *Zakon o zaštiti civilnih lica i prava ratnih zarobljenika* (*ibid*, § 17).

ciji.[44] U rezoluciji o nestalim licima, usvojenoj 2002. godine, Komisija za ljudska prava potvrdila je da „svaka strana u oružanom sukobu, čim to okolnosti dozvole, a najkasnije posle prestanka aktivnih neprijateljstava, počeće traženje lica koja je suprotna strana prijavila kao nestala."[45]

[44] Generalna skupština UN, Rez. 3220 (XXIX) (usvojena sa 95 glasova za, bez glasova protiv i 32 uzdržana) (*ibid*, § 76).

[45] Komisija za ljudska prava UN, Rez. 2002/60 (usvojena bez glasanja) (*ibid*, § 37).

LICA LIŠENA SLOBODE

Napomena: Ovaj odeljak se bavi postupkom prema licima lišenim slobode usled oružanog sukoba, bez obzira da li je taj sukob međunarodnog ili nemađunarodnog karaktera. U odnosu na međunarodne oružane sukobe, ovaj izraz obuhvata borce koji su pali u ruke protivničke strane, internirane civile i lica koja su zatvorena iz bezbednosnih razloga. U odnosu na nemađunarodne oružane sukobe, obuhvata lica koja su direktno učestvovala u neprijateljstvima i koja su pala pod vlast protivničke strane, kao i lica zatvorena zbog krivičnih optužbi ili iz bezbednosnih razloga, pod uslovom da postoji veza između situacije oružanog sukoba i lišavanja slobode. Izraz „zatvorenici", u ovom odeljku se koristi da obuhvati sva lica koja su ovako lišena slobode.

Pravilo 118: Licima lišenim slobode mora se obezbediti dovoljno hrane, vode, odeće, adekvatan smeštaj i medicinska nega.

Praksa

Tom II, Odeljak 37, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemađunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Pravilo u skladu sa kojim se ratnim zarobljenicima mora obezbeđivati odgovarajuća ishrana i odeća, dugo postoji kao pravilo običajnog međunarodnog prava i poznato je već u Lieberovom Kodeksu, Briselskoj Deklaraciji i Oksfordskom priručniku.[1] Kodifikovano je u Haškom pravilniku, a sada je detaljnije obrađeno u Trećoj ženevskoj konvenciji.[2] Prema Četvrtoj ženevskoj konvenciji, ovo pravilo se

[1] Lieberov kodeks, član 76. (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 9), Briselska deklaracija, član 27. (*ibid,* § 10); Oksfordski priručnik, član 69. (*ibid,* § 11).

[2] Haški pravilnik, član 7. (*ibid,* § 1); Treća ženevska konvencija, čl. 25-32. (*ibid,* § 3) i član 125. (*ibid,* § 5).

primenjuje i na civile koji su lišeni slobode u vezi sa međunarodnim oružanim sukobom.[3]

Pravilo koje zahteva da se licima lišenim slobode zadovolje osnovne potrebe uključeno je u mnoge vojne priručnike.[4] Povreda ovog pravila je kažnjiva po zakonodavstvima mnogih država.[5] Ovo pravilo je podržano i zvaničnim izjavama i drugom praksom.[6]

U rezoluciji o zaštiti ratnih zarobljenika, koja je usvojena 1969. godine, 21. Međunarodna konferencija Crvenog krsta je priznala da, bez obzira na Treću ženevsku konvenciju, „međunarodna zajednica stalno zahteva human tretman ratnih zarobljenika, što obuhvata i...obezbeđivanje odgovarajuće ishrane i medicinske nege."[7]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Posebna ugovorna praksa u odnosu na zadovoljavanje osnovnih potreba zatvorenika sadržana je u II Dopunskom protokolu.[8] Pored toga, ovo pravilo je uključeno u niz drugih instrumenata koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[9] Minimum standardnih pravila o postupku prema zarobljenicima pruža dodatne odredbe u vezi sa smeštajem, higijenom, odećom, posteljinom i hranom.[10]

Nekoliko vojnih priručnika koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima sadrže ovo pravilo.[11] Nepoštovanje ovog

3 Četvrta ženevska konvencija, čl.76, 85, 87. i 89-92. (*ibid,* § 4) i član 142. (*ibid,* § 5).

4 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 19-20), Australije (*ibid,* §§ 21-22), Benina (*ibid,* § 23), Kameruna (*ibid,* § 24), Kanade (*ibid,* §§ 26-27), Kolumbije (*ibid,* §§ 28-29), Dominikanske Republike (*ibid,* § 31), Ekvadora (*ibid,* § 32), Francuske (*ibid,* §§ 34-35), Nemačke (*ibid,* § 36), Mađarske (*ibid,* § 37), Izraela (*ibid,* § 38), Italije (*ibid,* § 39), Kenije (*ibid,* § 40), Madagaskara (*ibid,* § 41), Malija (*ibid,* § 42), Holandije (*ibid,* § 43-44), Novog Zelanda (*ibid,* § 45), Nikaragve (*ibid,* § 46), Nigerije (*ibid,* § 47), Filipina (*ibid,* § 48), Rumunije (*ibid,* § 49), Senegala (*ibid,* § 50), Španije (*ibid,* § 51), Švajcarske (*ibid,* § 52), Togoa (*ibid,* § 53), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 54-55) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 56-59).

5 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 61), Azerbejdžana (*ibid,* § 62), Bangladeša (*ibid,* § 63), Čilea (*ibid,* § 64), Dominikanske Republike (*ibid,* § 65), Irske (*ibid,* § 66), Meksika (*ibid,* § 67), Nikaragve (*ibid,* § 68), Norveške (*ibid,* § 69), Perua (*ibid,* § 70), Ruande (*ibid,* § 71), Španije (*ibid,* § 72) i Urugvaja (*ibid,* § 73); vidi i nacrt zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 60).

6 Vidi, npr. izjavu Sjedinjenih Država (*ibid,* § 79) i praksu Azerbejdžana (*ibid,* § 76) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 79).

7 21. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XI (*ibid*., § 88).

8 II Dopunski protokol, član 5(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 8).

9 Vidi, npr. Sveobuhvatni sporazum o poštovanju za ljudska prava i humanitarno pravo na Filipinima, Deo IV, Član 4(6) (*ibid*., § 17); Bilten generalnog sekretara UN, Odeljak 8(c) (*ibid*., § 18).

10 Minimum standardnih pravila o postupku prema zarobljenicima, pravila 9-20. (*ibid*., § 12).

11 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 22), Benina (*ibid,* § 23), Kameruna (*ibid,* § 24), Kanade (*ibid,* §§ 26-27), Kolumbije (*ibid,* §§ 28-29), Ekvadora (*ibid,* § 32), Nemačke (*ibid,* § 36), Mađarske (*ibid,* § 37), Italije (*ibid,* § 39), Kenije (*ibid,* § 40), Madagaskara (*ibid,* § 41), Novog Zelanda (*ibid,* § 45), Nikaragve (*ibid,* § 46), Filipina (*ibid,* § 48), Senegala (*ibid,* § 50) i Togoa (*ibid,* § 53).

pravila je kažnjivo po zakonodavstvima nekih država.[12] Takođe, ovo pravilo je podržano zvaničnim izjavama i drugom praksom u kontekstu nemeđunarodnih oružanih sukoba.[13]

Pravilo da se licima koja su lišena slobode moraju zadovoljiti osnovne potrebe podržale su u praksi Ujedinjene Nacije. Na primer, 1992. godine, Savet bezbednosti UN je zahtevao da se sa svim zatvorenicima u logorima, zatvorima i zatvorskim centrima u Bosni i Hercegovini „humano postupa, i obezbedi adekvatna ishrana, smeštaj i medicinska nega".[14] Pored toga, Pravila ponašanja zvaničnika za sprovođenje prava i Osnovni principi za postupanje sa zarobljenicima, koje je Generalna skupština UN usvojila, 1979, odnosno 1990. godine, posebno zahtevaju zaštitu zdravlja zarobljenika.[15] Treba napomenuti da nedostatak adekvatne ishrane, vode ili medicinske nege predstavlja nehumano postupanje (vidi komentar Pravila 90). U *Slučaju Aleksovski* 1999. godine, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, uzeo je u obzir kvalitet smeštaja, ishrane i medicinske nege pružen svakom zatvoreniku posebno, radi utvrđivanja da li je optuženi nehumano postupao sa zatvorenicima.[16]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

Tumačenje

Praksa pokazuje da osnovne potrebe lica lišenih slobode treba da budu zadovoljene na odgovarajući način, uzimajući u obzir raspoloživa sredstva i lokalne uslove.[17] U *Slučaju Aleksovski* 1999. godine, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju smatrao je da je relativan nedostatak hrane bio rezultat nestašice usled rata i da je pogodio sve, a da bi se medicinska nega verovatno u normalnim vremenima smatrala nedovoljnom, ali da su dotični zatvorenici dobili raspoloživu medicinsku negu.[18]

U skladu sa praksom, ako strana koja drži zatvorenike nije u mogućnosti da zadovolji njihove osnovne potrebe, mora da dozvoli humanitarnim agencijama da obezbede pomoć umesto nje i takvi zatvorenici imaju pravo da primaju individu-

12 Vidi, npr. zakonodavstva, Azerbejdžana (*ibid,* § 62), Nikaragve (*ibid,* § 68) i Španije (*ibid,* § 72); vidi i zakonodavstva Perua (*ibid,* § 70) i Urugvaja (*ibid,* § 73) čija se primena ne isključuje u vreme nemeđunarodnih oružanih sukoba, i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 60).

13 Vidi, npr. izjavu Jugoslavije (*ibid,* § 82), praksu Filipina (*ibid,* § 78) i izveštaje o praksi Malezije (*ibid,* § 77) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 81).

14 Savet bezbednosti UN, Rez. 770 (*ibid,* § 86).

15 Pravila ponašanja za zvaničnike za sprovođenje prava, član 6. (*ibid*., § 14); Osnovni principi za postupak prema zarobljenicima, član 9. (*ibid*., § 16).

16 MKTJ, *Slučaj Aleksovski*, Presuda (*ibid*., § 90).

17 II Dopunski protokol, član 5(1)(b) (usvojen konsenzusom).

18 MKTJ, *Slučaj Aleksovski*, Presuda(cit. u Vol. II, Ch. 37, § 90)

alnu ili kolektivnu pomoć u tom slučaju. Pravo na prijem pošiljki pomoći regulisano je Trećom ženevskom konvencijom, Četvrtom ženevskom konvencijom i II Dopunskim protokolom.[19] Ovo tumačenje je podržano i vojnim priručnicima, nacionalnim zakonodavstvima i u izveštaju Inter-američke komisije za ljudska prava.[20] Ova praksa je podržana i praksom citiranom u komentarima pravila 53. i 55. o izgladnjivanju i pristupu humanitarne pomoći.

Pravilo 119: Žene koje su lišene slobode moraju biti smeštene u odvojenim prostorijama od muškaraca, osim ako se porodice smeštaju zajedno, i moraju biti pod neposrednim nadzorom žena.

Praksa

Tom II, Odeljak 37, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Treća i Četvrta ženevska konvencija zahtevaju da se žene lišene slobode smeštaju u posebne prostorije od muškaraca.[21] Takođe se zahteva da žene lišene slobode budu stavljene pod neposredan nadzor žena.[22] Ovo pravilo je obuhvaćeno članom 75. I Dopunskog protokola, kao osnovna garancija koja se primenjuje na sve žene lišene slobode u vezi sa oružanim sukobom.[23]

19 Treća ženevska konvencija, čl. 72-73. (*ibid,* § 4); Četvrta ženevska konvencija, čl.76. i 108-109. (*ibid,* § 4); II Dopunski protokol, član 5(1)(c) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 8).

20 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid,* § 23), Kameruna (*ibid,* § 24), Hrvatske (*ibid,* § 30), Izraela (*ibid,* § 38), Holandije (*ibid,* § 43), Novog Zelanda (*ibid,* § 45), Nigerije (*ibid,* § 47), Senegala (*ibid,* § 50), Španije (*ibid,* § 51), Švajcarske (*ibid,* § 52), Togoa (*ibid,* § 53), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 54) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 56 i 58); zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 62), Bangladeša (*ibid,* § 63), Irske (*ibid,* § 66) i Norveške (*ibid,* § 69); Inter-američka Komisija za ljudska prava, Izveštaj o stanju ljudskih prava u Peruu (*ibid*., § 93).

21 Treća ženevska konvencija, član 25. stav četvrti (*ibid,* § 99), član 99. stav drugi (*ibid,* § 99), član 97. stav četvrti (*ibid,* § 100) i član 108. stav drugi (*ibid,* § 100); Četvrta ženevska konvencija, član 76. stav četvrti (*ibid,* § 101), član 82. stav treći (*ibid,* § 102), član 85. stav četvrti (*ibid,* § 103) i član 124. stav treći (*ibid,* § 104).

22 Treća ženevska konvencija, član 97. stav četvrti (*ibid,* § 100) i član 108. stav drugi (*ibid,* § 100); Četvrta ženevska konvencija, član 76. stav četvrti (*ibid,* § 101) i član 124. stav treći (*ibid,* § 104).

23 I Dopunski protokol, član 75(5) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 105).

Mnogi vojni priručnici navode da se žene zatvorenici moraju smeštati odvojeno od muškaraca.[24] Švedski Priručnik MHP, smatra član 75. I Dopunskog protokola, kodifikacijom običajnog međunarodnog prava.[25] Zakonodavstva nekih država zahtevaju da se zatvorenici muškog i ženskog pola smeste odvojeno.[26]

Nemeđunarodni oružani sukobi

II Dopunski protokol nalaže „izuzev kad su muškarci i žene iz jedne porodice smešteni zajedno, žene će biti držane u odvojenim odeljenjima od odeljenja za muškarce i biće pod neposrednim nadzorom žena".[27] Odvojeni smeštaj zatvorenika muškog i ženskog pola zahtevan je i u drugim instrumentima koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[28] Ovo pravilo sadrže neki vojni priručnici koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[29] Zakonodavstva nekih država i drugi pravilnici zahtevaju da se zatvorenici muškog i ženskog pola smeste odvojeno.[30]

Prikupljena praksa u odnosu na ovo pravilo podržana je zahtevom da se uzmu u obzir posebne potrebe žena koje su pogođene oružanim sukobom (vidi Pravilo 134), a posebno da se spreči da žene postanu žrtve seksualnog nasilja (vidi Pravilo 93). U suštini, svrha ovog pravila je primena posebne zaštite koju uživaju žene. Pravilo da se članovi jedne porodice moraju smestiti zajedno, podržano je zahtevom za poštovanjem porodičnog života (vidi Pravilo 105).

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe. Iskustvo MKCK pokazuje da se uopšteno muškarci i žene u zatvorima smeštaju odvojeno. Ako je ponekad obezbeđena samo minimalna razdvojenost, uzrok tome nije nedostatak prihvatanja ovog pravila, već je to rezultat ograničenih mogućnosti kojima raspolažu zatvorske vlasti. II

24 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 112), Australije (*ibid,* § 113), Kameruna (*ibid,* § 114), Kanade (*ibid,* § 115), Italije (*ibid,* § 116), Holandije (*ibid,* § 117), Novog Zelanda (*ibid,* § 118), Senegala (*ibid,* § 119), Španije (*ibid,* § 120), Švedske (*ibid,* § 121), Švajcarske (*ibid,* § 122), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 123) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 124-125).

25 Švedska , *Priručnik MHP* (*ibid*., § 121).

26 Vidi, npr. zakonodavstva Bangladeša (*ibid,* § 127), Irske (*ibid,* § 128), Norveške (*ibid,* § 129), Pakistana (*ibid,* § 130) i Ruande (*ibid,* § 131); vidi i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 126).

27 II Dopunski protokol, član 5(2)(a) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 106).

28 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni međunarodnog humanitarnog prava između Hrvatske i SFRJ, član 4. (*ibid,* § 109); Sporazum o primeni međunarodnog humanitarnog prava između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 2.3 (*ibid,* § 110); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 8(e) (*ibid*., § 111).

29 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 112), Australije (*ibid,* § 113), Kameruna (*ibid,* § 114), Kanade (*ibid,* § 115), Italije (*ibid,* § 116), Holandije (*ibid,* § 117), Novog Zelanda (*ibid,* § 118), Senegala (*ibid,* § 119) i Španije (*ibid,* § 120).

30 Vidi, npr. zakonodavstva Pakistana (*ibid,* § 130) i Ruande (*ibid,* § 131) i praksu Indije (*ibid,* §§ 133-134) i Malezije (*ibid,* § 136).

Dopunski protokol posebno nalaže da ovo pravilo moraju poštovati oni koji su odgovorni za interniranje ili pritvaranje „u granicama svojih mogućnosti".[31]

Pravilo 120: Deca koja su lišena slobode moraju biti smeštena u odvojenim prostorijama od odraslih, osim ako se porodice smeštaju zajedno.

Praksa

Tom II, Odeljak 37, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Četvrta ženevska konvencija zahteva da se internirana deca moraju smestiti sa roditeljima, osim ako je privremeno razdvajanje nametnuto potrebama rada, zdravstvenim razlozima ili usled primene kazne ili disciplinske sankcije.[32] Ovo pravilo je obuhvaćeno I Dopunskim protokolom.[33] Konvencija o pravima deteta, koja je skoro univerzalno ratifikovana, navodi ovaj zahtev.[34] Pored toga, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima zahteva da se u zatvorima deca odvajaju od odraslih.[35]

U nekoliko vojnih priručnika se navodi zahtev da se deca u zatvorima razdvajaju od odraslih, osim ako su smeštena sa svojim porodicama.[36] Ovaj zahtev sadrže i zakonodavstva nekih država.[37]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zahtev da se deca i odrasli zatvorenici odvajaju uključena je u Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Konvenciju o pravima deteta, koja je skoro

31 II Dopunski protokol, član 5(2).

32 Četvrta ženevska konvencija, član 82. stav drugi (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 146).

33 I Dopunski protokol, član 77(4) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 148).

34 Konvencija o pravima deteta, član 37(c) (*ibid,* § 149).

35 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 10. (*ibid*, § 147).

36 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 164-165), Australije (*ibid,* § 166), Kameruna (*ibid,* § 167), Kanade (*ibid,* § 168), Nemačke (*ibid,* § 169), Španije (*ibid,* § 170), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 171) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 172).

37 Vidi, npr. zakonodavstva Bangladeša (*ibid,* § 173), Irske (*ibid,* § 174), Nikaragve (*ibid*., § 175), Norveške (*ibid,* § 176), Pakistana (*ibid,* § 177), Filipina (*ibid*., § 178) i Ruande (*ibid,* § 179).

univerzalno ratifikovana.[38] Pored toga, uključen je u druge instrumente koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[39] Ovo pravilo sadrže neki vojni priručnici koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[40] Zakonodavstva i drugi pravilnici nekih država zahtevaju poštovanje ovog pravila.[41] 1993. godine, Peru i Filipini su obavestili Komitet o pravima deteta UN da su zahtevali da se zatvorena deca odvoje od odraslih.[42]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

Tumačenje

Kao što pravilo pokazuje, deca se moraju odvojiti od odraslih, samo ako se time ne narušava pravo porodice da bude smeštena zajedno. U I Dopunskom protokolu, Biltenu Generalnog sekretara UN o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava od strane snaga Ujedinjenih nacija i u Pravilima o zaštiti mladih lišenih slobode formulisan je izuzetak u smislu da se članovi iste porodice smeštaju zajedno.[43] U Konvenciji o pravima deteta, međutim, formulisan je izuzetak u smislu onoga što je „u najboljem interesu deteta".[44]

Pri ratifikaciji Konvencije o pravima deteta, Australija je zadržala pravo da ne drži decu odvojenu, ukoliko bi to bilo u suprotnosti sa „obavezom da deca mogu da održavaju kontakte sa svojim porodicama".[45] Kanada, Novi Zeland i Ujedinjeno Kraljevstvo dali su slične izjave pri ratifikaciji Konvencije (kojima su obezbedile izuzetak kada odvajanje ne bi bilo „pogodno" ili kada bi zajednički smeštaj bio od „obostrane koristi").[46]

38 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 10. (*ibid*, § 147); Konvencija o pravima deteta, član 37(c) (*ibid,* § 149).

39 Vidi, npr. Minimum standardnih pravila za postupanje sa ratnim zarobljenicima, Pravilo 8(d) (*ibid,* § 156); Minimum standardnih pravila za administraciju pravde za mlade, Pravilo 13.4 (*ibid,* § 158); Pravila za zaštitu mladih lišenih slobode, Pravilo 29 (*ibid,* § 159); Memorandum o saglasnosti o primeni međunarodnog humanitarnog prava između Hrvatske i SFRJ, član 4. (*ibid,* § 160); Sporazum o primeni međunarodnog humanitarnog prava između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 2.3 (*ibid,* § 161); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 8(e) (*ibid*, § 163).

40 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 165), Kanade (*ibid,* § 115) i Nemačke (*ibid,* § 169).

41 Vidi, npr. zakonodavstva Nikaragve (*ibid,* § 175), Pakistana (*ibid,* § 177), Filipina (*ibid,* § 178) i Ruande (*ibid,* § 179) i praksu Malezije (*ibid,* § 182).

42 Peru, Izjava pred Komitetom o pravima deteta UN (*ibid,* § 184).

43 I Dopunski protokol, član 77(4) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 148); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 8(f) (*ibid*, § 163); Pravila za zaštitu mladih lišenih slobode, Pravilo 29. (*ibid,* § 159).

44 Konvencija o pravima deteta, član 37(c) (*ibid,* § 149).

45 Australija, Rezerva data pri ratifikaciji Konvencije o pravima deteta (*ibid,* § 150).

46 Kanada, Rezerva data pri ratifikaciji Konvencije o pravima deteta (*ibid,* § 151); Novi Zeland, Rezerve i izjave date pri ratifikaciji Konvencije o pravima deteta (*ibid,* § 154); Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve i izjave date pri ratifikaciji Konvencije o pravima deteta (*ibid,* § 155).

Pravilo da se članovi iste porodice moraju smestiti zajedno, podržava i zahtev za poštovanje porodičnog života (vidi Pravilo 105).

Prikupljena praksa ne postavlja jedinstvenu starosnu granicu, po kojoj bi se u ovom pravilu lice smatralo detetom. I Dopunski protokol ostavlja otvoreno ovo pitanje, ali predlaže da 15 godina bude apsolutni minimum.[47] U Konvenciji o pravima deteta, dete se definiše kao „svako ljudsko biće mlađe od 18 godina, osim ako se pravom koje se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiče ranije".[48] Ova različitost se odražava i u nacionalnom zakonodavstvu, na primer Zatvorske naredbe Ruande zahtevaju da se zatvorenici ispod 18 godina smeštaju odvojeno, dok Zatvorski akt Pakistana zahteva takve mere za zatvorenike mlađe od 21 godinu.[49]

Pravilo 121: Lica lišena slobode moraju biti smeštena u prostorijama koje su udaljene od borbene zone i koje ne utiču nepovoljno na njihovo zdravlje .

Praksa

Tom II, Odeljak 37, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo podržava osnovna garancija da se prema civilima i licima *hors de combat* mora postupati humano (vidi Pravilo 87).

Međunarodni oružani sukobi

Pravilo u skladu sa kojim lica lišena slobode moraju biti smeštena u prostorijama koje su udaljene od borbene zone i koje ne utiču nepovoljno na njihovo zdravlje predviđeno je Trećom i Četvrtom ženevskom konvencijom.[50]

Bezbednost, zdravstveni i higijenski uslovi zatvaranja zahtevaju se i prema mnogim vojnim priručnicima.[51] Ovi zahtevi su uključeni i u zakonodavstva nekih

47 I Dopunski protokol, član 77(2) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 39, § 379).

48 Konvencija o pravima deteta, član 1.

49 Ruanda, *Zatvorska naredba* (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 179); Pakistan, *Zatvorski akt* (*ibid,* § 177).

50 Treća Ženevska konvencija, član 22, stav prvi (*ibid,* § 191) i član 23. stav prvi (*ibid,* § 192); Četvrta ženevska konvencija, član 83. stav prvi (*ibid,* § 193) i član 85. stav prvi (*ibid,* § 194).

51 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 198-199), Australije (*ibid,* § 200), Belgije (*ibid,* §§ 201-202), Kameruna (*ibid,* § 203), Kanade (*ibid,* § 204), Kolumbije (*ibid,* § 205), Hrvatske (*ibid,* § 206), Francuske (*ibid,* § 207-209), Nemačke (*ibid,* § 210), Izraela (*ibid,* § 211), Italije (*ibid,* § 212), Madagaskara (*ibid,* § 213), Malija (*ibid,* § 214), Holandije (*ibid,* § 215), Novog Zelanda (*ibid,* § 216), Senegala (*ibid,* § 217), Španije (*ibid,* § 218), Švajcarske (*ibid,* § 219), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 220-221) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 222-223).

država.[52] U diplomatskoj noti 1991, Sjedinjene Države su uveravale Irak da neće izložiti iračke ratne zarobljenike opasnosti, već da će ih štititi od povreda za vreme borbenih operacija.[53] U Izveštaju Savetu bezbednosti UN o operacijama u ratu u Zalivu, Sjedinjene Države su tvrdile da je Irak izložio ratne zarobljenike koalicije opasnostima koje su bile rezultat borbe „uz očigledno nepoštovanje međunarodnog prava".[54]

Nemađunarodni oružani sukobi

II Dopunski protokol nalaže da zatvorenici budu u zdravim i higijenskim uslovima i da mesta za interniranje ili pritvor ne budu u blizini borbene zone.[55] Pored toga, ovo pravilo je uključeno u druge instrumente koji se primenjuju i u nemađunarodnim oružanim sukobima.[56]

Ovo pravilo sadrže neki vojni priručnici koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemađunarodnim oružanim sukobima.[57] Zakonodavstva nekih država zahtevaju obezbeđivanje sigurnih, zdravih i higijenskih uslova pritvaranja.[58]

MKCK poziva strane i u međunarodnim, i nemađunarodnim oružanim sukobima da poštuju pravilo koje nalaže da lica lišena slobode budu u sigurnim, zdravim i higijenskim uslovima.[59]

Treba primetiti da se loši uslovi pritvaranja mogu smatrati nehumanim postupanjem (vidi komentar Pravila 90).

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemađunarodne oružane sukobe.

Pravilo 122: Pljačka ličnih stvari lica lišenih slobode je zabranjena.

52 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 224), Bangladeša (*ibid,* § 225), Irske (*ibid,* § 226) i Norveške (*ibid,* § 227).

53 Sjedinjene Države, Ministarstvo spoljnih poslova, Diplomatska nota Iraku (*ibid,* § 229).

54 Sjedinjene Države, Pismo predsedniku Saveta bezbednosti UN (*ibid,* § 230).

55 II Dopunski protokol, član 5(1)(b) i (2)(c) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 195).

56 Vidi, npr. Sveobuhvatni sporazum o poštovanju ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava na Filipinima, Deo IV, član 4(6) (*ibid,* § 196); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 8(b) (*ibid*, § 197).

57 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 199), Kameruna (*ibid,* § 203), Kanade (*ibid,* § 204), Kolumbije (*ibid,* § 205), Hrvatske (*ibid,* § 206), Nemačke (*ibid,* § 210), Italije (*ibid,* § 212), Madagaskara (*ibid,* § 213), Holandije (*ibid,* § 215), Novog Zelanda (*ibid,* § 216), Senegala (*ibid,* § 217) i Španije (*ibid,* § 218).

58 Vidi, npr. zakonodavstvo Azerbejdžana (*ibid,* § 224).

59 Vidi, npr. MKCK, Saopštenje za štampu br. 1504 (*ibid,* § 236), praksa u kontekstu nemađunarodnog oružanog sukoba (*ibid,* § 237), Memorandum o poštovanju Međunarodnog humanitarnog prava u Angoli (*ibid,* § 238) i Memorandum o usklađivanju sa međunarodnim humanitarnim pravom od strane snaga koje učestvuju u Operaciji Turquoise (*ibid,* § 239).

Praksa

Tom II, Odeljak 37, Poglavlje E.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo je primena opšte zabrane pljačke (vidi Pravilo 52).

Međunarodni oružani sukobi

Zabrana pljačke je pravilo koje dugo postoji kao pravilo običajnog međunarodnog prava, i poznato je u Lieberovom kodeksu, Briselskoj Deklaraciji i Oksfordskom priručniku.[60] Zabrana pljačke je prvi put kodifikovana u Haškom pravilniku.[61] Pljačka (ili zaplena) je identifikovana kao ratni zločin u Izveštaju komisije o odgovornosti ustanovljene posle prvog svetskog rata, kao i u Povelji Međunarodnog vojnog suda (Nirnberg) formiranog posle drugog svetskog rata.[62] Treća ženevska konvencija propisuje da će sve stvari i predmeti za ličnu upotrebu koji pripadaju ratnom zarobljeniku, uključujući i one koji služe za ličnu zaštitu, ostati u njegovom posedu, a Četvrta ženevska konvencija dozvoljava da internirana lica zadrže predmete za ličnu upotrebu.[63] Četvrta ženevska konvencija takođe zabranjuje pljačku.[64]

Zabrana pljačke zatvorenika je uključena u neke vojne priručnike.[65] Pljačka zatvorenika je kažnjiva po zakonodavstvu mnogih država.[66]

Pljačka je, po Statutu Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, ratni zločin.[67] U *Slučaju Tadić*, pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju optuženi je terećen za pljačku ličnih stvari zatvorenih lica, ali je

60 Lieberov kodeks, član 44. (cit. u Vol. II, Ch. 16, § 470); Briselska deklaracija, čl. 18. i 39. (*ibid,* §§ 471-472); Oksfordski priručnik, član 32(a) (*ibid,* § 473).

61 Haški pravilnik, član 47. (*ibid,* § 460).

62 Izveštaj Komisije o odgovornosti (*ibid,* § 475); Povelja PVS (Nirnberg), član 6(b) (*ibid,* § 465).

63 Treća Ženevska konvencija, član 18. (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 241); Četvrta Ženevska konvencija, član 97. (*ibid,* § 242).

64 Četvrta Ženevska konvencija, član 33. stav drugi (cit. u Vol. II, Ch. 16, § 466).

65 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 245), Holandije (*ibid,* § 246) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 247).

66 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 249), Bugarske 250, Čada (*ibid,* § 251), Čilea (*ibid,* § 252), Kolumbije (*ibid,* § 253), Kube (*ibid,* § 254), Salvadora (*ibid,* § 255), Grčke (*ibid,* § 256), Iraka (*ibid,* § 257), Irske (*ibid,* § 258), Italije (*ibid,* § 259), Novog Zelanda (*ibid,* § 260), Nikaragve (*ibid,* §§ 261-262), Nigerije (*ibid,* § 263), Norveške (*ibid,* § 264), Paragvaja (*ibid,* § 265), Perua (*ibid*., § 266), Singapura (*ibid,* § 267), Španije (*ibid,* §§ 268-269), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 270-271), Venecuele (*ibid,* § 272) i Jemena (*ibid,* § 273); vidi i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 248).

67 Statut MKTJ, član 3(e) (cit. u Vol. II, Ch. 16, § 480).

1997. godine oslobođen ove optužbe usled nedostatka dokaza.[68] U *Slučaju Delalić,* pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju 1998. godine, dvojica optuženih su terećena za pljačkanje novca, satova i drugih vrednih stvari lica zatvorenih u zatvorskom logoru Čelebić. Ipak, Sudsko veće je odbacilo optužbu, zaključivši da nema dokaza da su oduzete stvari „dovoljno velike novčane vrednosti da bi nezakonito oduzimanje izazvalo teške posledice po žrtve"; zbog toga nije se moglo zaključiti da je kršenje humanitarnog prava bilo „ozbiljno".[69]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Član 4. II Dopunskog protokola zabranjuje pljačku lica čija je sloboda ograničena.[70] Takva pljačka je ratni zločin po statutima međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[71] U izveštaju o formiranju Specijalnog suda za Siera Leone, generalni sekretar UN kvalifikovao je povredu člana 4. II Dopunskog protokola kao ratni zločin po običajnom međunarodnom pravu.[72] Bilten generalnog sekretara UN o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava od strane snaga Ujedinjenih Nacija zabranjuje pljačkanje bilo kog lica koje više ne učestvuje u vojnim operacijama.[73]

Pljačka zatvorenika je kažnjiva po zakonodavstvu mnogih država.[74]

U *Slučaju Jelisić,* pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, optuženi je terećen po članu 3(e) Statuta Tribunala za pljačkanje privatne svojine i povredu prava i običaja rata i optuženi se izjasnio krivim za povrede u vidu krađe novca, satova, nakita i drugih vrednosti od zatvorenika, po dolasku u logor Luka u Bosni i Hercegovini.[75]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

68 MKTJ, Slučaj Tadić, Druga dopunjena optužnica i Presuda (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 279).

69 MKTJ, Slučaj Delalić, Inicijalna optužnica i Presuda (*ibid,* § 281).

70 II Dopunski protokol, član 4(2)(g) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 243).

71 Statut MKTJ, član 3(e) (cit. u Vol. II, Ch. 16, § 480); Statut MKTR član 4(f) (*ibid,* § 482); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 3(f) (*ibid,* § 469).

72 Generalni sekretar UN, Izveštaj o formiranju Specijalnog suda za Siera Leone (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 276).

73 Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 7.2 (*ibid,* § 244).

74 Vidi, npr. zakonodavstva Kolumbije (*ibid,* § 253), Novog Zelanda (*ibid,* § 260), Nikaragve (*ibid*, §§ 261-262), Nigerije (*ibid,* § 263), Singapura (*ibid,* § 267), Španije (*ibid,* §§ 268-269), Venecuele (*ibid,* § 272) i Jemena (*ibid,* § 273); vidi i zakonodavstva Bugarske (*ibid,* § 250), Italije (*ibid,* § 259), Nikaragve (*ibid,* § 261), Paragvaja (*ibid,* § 265) i Perua (*ibid,* § 266), čija primena ne prestaje u vreme nemeđunarodnih oružanih sukoba i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 248).

75 MKTJ, *Slučaj Jelisić*, Inicijalna optužnica i presuda (*ibid,* § 280).

Tumačenje

Praksa u vojnim priručnicima pokazuje da ovo pravilo zabranjuje uzimanje ličnih stvari od zatvorenika sa namerom nezakonitog prisvajanja. Ono ne zabranjuje oduzimanje, na ime ratnog plena, predmeta koji se mogu koristiti u vojnim operacijama, kao što su oružje i druga vojna oprema, u međunarodnim oružanim sukobima (vidi Pravilo 49).

Treća ženevska konvencija nalaže da ratni zarobljenici zadrže svoje šlemove, zaštitne maske i slične predmete koji su im predati radi lične zaštite. Propisana je posebna procedura za oduzimanje i depozit novca koji poseduju ratni zarobljenici i oduzimanje nekih predmeta od vrednosti iz bezbednosnih razloga.[76] Slična procedura za oduzimanje novca, čekova, hartija od vrednosti i drugih stvari od vrednosti koje poseduju internirana lica predviđena je u Četvrtoj ženevskoj konvenciji.[77]

Pravilo 123: Lični podaci o licima lišenim slobode moraju se evidentirati.

Praksa

Tom II, Odeljak 37, Poglavlje F.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo se poklapa i sa zabranom prisilnog nestanka (vidi Pravilo 98) i obavezom da se evidentiraju lica koja su prijavljena kao nestala (vidi Pravilo 117). Praksa koja je prikupljena u vezi sa tim pravilima, podržava ovo pravilo i dozvoljava zaključak da zahtev za evidentiranje podataka o zatvorenicima predstavlja običajno pravilo i u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Ovo pravilo je prvi put kodifikovano u Haškom pravilniku, koji propisuje formiranje nacionalnih biroa za obaveštavanje za primanje i davanje informacija o svakom ratnom zarobljeniku.[78] Formiranje takvih biroa nalaže i Treća ženevska konvencija (za ratne zarobljenike) i Četvrta ženevska konvencija (za neprijateljske

[76] Treća Ženevska konvencija, član 18. (*ibid,* § 241).
[77] Četvrta Ženevska konvencija, član 97. (*ibid,* § 242).
[78] Haški pravilnik, član 14, stav prvi (*ibid,* § 284).

državljane i internirana lica).[79] Poslednje dve Konvencije takođe sadrže odredbe za formiranje Centralne agencije za traženje u MKCK, da bi se omogućila razmena informacija između nacionalnih biroa.[80] Pored toga, u međunarodnim oružanim sukobima postoji obaveza u skladu sa Trećom i Četvrtom ženevskom konvencijom, da se MKCK obezbedi pristup zatvorenicima, kao i njihovi lični podaci (vidi Pravilo 124).[81]

Mnogi vojni priručnici navode obavezu evidentiranja podataka o licima koja su lišena slobode.[82] Ono je takođe uključeno u zakonodavstva nekih država.[83] Ovo pravilo je pored toga podržano i zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[84]

U rezoluciji o zaštiti ratnih zarobljenika, 21. Međunarodna konferencija Crvenog krsta od 1969. godine, priznaje da, bez obzira na Treću ženevsku konvenciju „međunarodna zajednica stalno zahteva humano postupanje sa ratnim zarobljenicima, što obuhvata i identifikaciju i davanje obaveštenja o svim zatvorenicima".[85]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa.

Tumačenje

U vezi sa obimom podataka koje treba evidentirati, država ne može da evidentira više podataka od onih koje dostupnim učine sami zatvorenici ili koji se mogu naći u njihovim dokumentima. Prema Trećoj ženevskoj konvenciji, prilikom ispitivanja, ratni zarobljenici su dužni da daju samo svoje prezime, ime, datum rođenja, čin i vojni, pukovski, lični ili serijski broj ili odgovarajuću informaciju.[86]

U međunarodnim oružanim sukobima, podaci koji se evidentiraju u skladu sa ovim pravilom moraju se proslediti drugoj strani i Centralnoj agenciji za traženje u MKCK.

79 Treća Ženevska konvencija, član 122. (*ibid,* § 286); Četvrta Ženevska konvencija, član 136. (*ibid,* § 288).

80 Treća Ženevska konvencija, član 123. (*ibid,* § 287); Četvrta Ženevska konvencija, član 140. (*ibid,* § 288).

81 Treća Ženevska konvencija, član 125. (*ibid,* § 353) i član 126. (*ibid,* § 351); Četvrta Ženevska konvencija, član 142. (*ibid,* § 353) i član 143. (*ibid,* § 351).

82 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 301), Australije (*ibid,* § 302), Burkine Faso (*ibid,* § 303), Kameruna (*ibid,* §§ 304-305), Kanade (*ibid,* § 306), Konga (*ibid,* § 307), Salvadora (*ibid,* § 308), Francuske (*ibid,* §§ 309-310), Nemačke (*ibid,* § 311), Indije (*ibid,* § 312), Indonezije (*ibid,* § 313), Madagaskara (*ibid,* § 315), Malija (*ibid,* § 316), Maroka (*ibid,* § 317), Holandije (*ibid,* § 318), Novog Zelanda (*ibid,* § 319), Španije (*ibid,* § 321), Švajcarske (*ibid,* § 322), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 323) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 324).

83 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 326), Bangladeša (*ibid,* § 327), Kine (*ibid,* § 328), Irske (*ibid,* § 329) i Norveške (*ibid,* § 264).

84 Vidi, npr. izjavu Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 334) i izveštaj o praksi Izraela (*ibid,* § 333).

85 21. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XI (*ibid,* § 340).

86 Treća Ženevska konvencija, član 17.

Nemađunarodni oružani sukobi

Obaveza da se evidentiraju lični podaci lica lišenih slobode uključena je u Interameričku konvenciji o prisilnom nestanku lica i Sporazumu o vojnim aspektima mirovnog sporazuma priloženom uz Dejtonske ugovore.[87] Pored toga, sadrže je različiti sporazumi sklopljeni između strana u sukobima u bivšoj Jugoslaviji i Filipinima.[88]

Neki vojni priručnici koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemađunarodnim oružanim sukobima zahtevaju evidentiranje ličnih podataka zatvorenika.[89] Zvanične izjave i izveštaji o praksi dodatno podržavaju ovo pravilo.[90]

U Rezoluciji o stanju ljudskih prava na Kosovu, koja je usvojena 1999. godine, Generalna skupština UN zahtevala je da predstavnici Jugoslavije „obezbede ažuriranu listu svih lica koja su zatvorena i premeštena sa Kosova u druge delove SRJ, uz navođenje optužbi, ukoliko postoje, na osnovu kojih je svako lice zatvoreno."[91] Zahtev da se evidentiraju lični podaci svakog zatvorenika nalazi se i u brojnim međunarodnim instrumentima koji se primenjuju i u nemađunarodnim oružanim sukobima.[92]

Ako je, kao što je gore navedeno, svrha ovog pravila da se obezbedi da lice ne nestane ili nasilno nestane, ovo pravilo se mora u istoj meri poštovati u nemađunarodnim oružanim sukobima. U ovom pogledu, Evropska komisija i Sud za ljudska prava su zaključili da je „nedostatak evidentiranja podataka kao što su datum, vreme i mesto zatvaranja, ime zatvorenika i razlozi zatvaranja" u suprotnosti sa pravom na slobodu i bezbednost.[93] Inter-američka komisija za ljudska prava preporučuje raznim zemljama da formiraju centralne evidencije „za evidentiranje svih lica koja su zatvorena, tako da rođaci i druga zainteresovana lica mogu brzo da dobiju informacije o hapšenju".[94]

87 Inter-američka konvencija o prisilnom nestanku lica, član XI (*ibid,* § 289); Sporazum o vojnim aspektima mirovnog ugovora priložen uz Dejtonske ugovore, član IX (*ibid,* § 290).

88 Vidi, npr. Sporazum između Hrvatske i SFRJ o razmeni zarobljenika, član 3. (*ibid,* § 294); Sporazum br. 2 o Primeni Sporazuma od 22. maja 1992. između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 2. (*ibid,* § 295); Sporazum br. 3 o Planu akcije MKCK između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, Poglavlje IV (*ibid,* § 296); Sporazum između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini o puštanju i transportu zarobljenika, član 6(2) (*ibid,* § 297); Sveobuhvatni sporazum o poštovanju ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava na Filipinima, Deo IV, član 3. (*ibid,* § 298).

89 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 302), Salvadora (*ibid,* § 308), Nemačke (*ibid,* § 311), Indije (*ibid,* § 312), Madagaskara (*ibid,* § 315) i Senegala (*ibid,* § 320).

90 Vidi, npr. izjave Bocvane (*ibid,* § 332) i praksu dve države (*ibid,* §§ 335-336).

91 Generalna skupština UN, Rez. 54/183 (*ibid,* § 337).

92 Minimum standardnih pravila za postupanje sa zarobljenicima, Pravilo. 7 (*ibid,* § 291); Pravila u Evropskim zatvorima, Pravilo 8. (*ibid,* § 292); Skup principa za zaštitu svih lica koja u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 16. (*ibid,* § 293); Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 8(a) (*ibid,* § 300).

93 Evropska komisija i Sud za ljudska prava, *Kurt protiv Turske* (*ibid,* § 341).

94 Inter-američka komisija za ljudska prava, *Godišnji izveštaj* 1980.-1981. i Izveštaj o stanju ljudskih prava u Argentini, Čileu i Peruu (*ibid,* § 342).

MKCK stalno poziva na poštovanje ovog pravila, na primer, u kontekstu sukoba u Bosni i Hercegovini 1992. godine.[95]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

Pravilo 124:

A. U međunarodnim oružanim sukobima, MKCK se mora omogućiti redovan pristup svim licima koja su lišena slobode, da bi se proverili uslovi pod kojima su zatvoreni i obnovili kontakti između tih lica i njihovih porodica.

B. U nemeđunarodnim oružanim sukobima, MKCK može da ponudi svoje usluge stranama u sukobu, u smislu posete svim licima koja su lišena slobode u vezi sa oružanim sukobom, da bi se proverili uslovi pod kojima su zatvoreni obnovili kontakti između tih lica i njihovih porodica.

Praksa

Tom II, Odeljak 37, Poglavlje G.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Pravo MKCK da posećuje zarobljenike u međunarodnim oružanim sukobima propisano je Trećom i Četvrtom ženevskom konvencijom.[96] U skladu sa ovim odredbama, MKCK ima potpunu slobodu da izabere mesta koja želi da poseti i mora se omogućiti razgovor sa zarobljenicima bez svedoka. Dužina i učestalost ovih poseta se ne smeju ograničavati. Ipak, u skladu sa Trećom ženevskom konvencijom, posete se mogu odbiti ukoliko to nalaže imperativna vojna potreba, ali samo kao izuzetak i privremena mera.[97] Pravo MKCK da posećuje lica lišena slobode takođe je priznato i u drugim ugovorima i instrumentima.[98]

95 MKCK, Zvanični apel svim stranama u sukobu u Bosni i Hercegovini (*ibid,* § 346).

96 Treća Ženevska konvencija, član 126. (*ibid,* § 351); Četvrta Ženevska konvencija, član 76. stav šesti i član 143. (*ibid,* § 351).

97 Treća Ženevska konvencija, član 126. (*ibid,* § 351).

98 Sporazum o vojnim aspektima Mirovnog sporazuma priložen uz Dejtonske ugovore, član IX (*ibid,* § 356); Generalni sekretar UN, Bilten, Poglavlje 8(g) (*ibid,* § 365).

Mnogi vojni priručnici prepoznaju pravo MKCK da posećuje zarobljenike.[99] Ovo pravo je podržano zvaničnim izjavama i drugom praksom.[100] Takođe ga potvrđuju brojne posete ratnim zarobljenicima, interniranim civilima i zatvorenicima iz bezbednosnih razloga, koje MKCK redovno sprovodi u zemljama koje su pogođene oružanim sukobom širom sveta.

Godine 1981. u Rezoluciji o humanitarnim aktivnostima MKCK u korist žrtava oružanih sukoba, 24. Međunarodna konferencija Crvenog krsta je izrazila žaljenje zbog činjenice da „MKCK nije omogućen pristup zarobljenim borcima i zatvorenim civilima u oružanim sukobima u Zapadnoj Sahari, Ogadenu i kasnije u Avganistanu".[101]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Ne postoji posebna ugovorna odredba koja zahteva pristup MKCK zatvorenicima u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ipak, na osnovu zajedničkog člana 3. u Ženevskim konvencijama, MKCK može „da ponudi svoje usluge" stranama u sukobu.[102] Prema Statutu Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, koji je usvojen konsenzusom 1986. godine, na 25. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta, uloga MKCK je

> da nastoji u svako doba - kao neutralna institucija čiji se humanitarni rad obavlja naročito u vreme međunarodnih i drugih oružanih sukoba ili unutrašnjih nemira - da obezbedi zaštitu i pomoć vojnim i civilnim žrtvama tih događaja i njihovih neposrednih rezultata.[103]

Na ovoj osnovi, MKCK sistematično zahteva pristup licima koja su lišena slobode u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima, i taj pristup je, generalno, omogućen, na primer, u vezi sa sukobima u Alžiru, Avganistanu, Čečeniji, Salvadoru, Nikaragvi, Nigeriji, Ruandi i Jemenu.[104] Uslovi se često postavljaju u formal-

[99] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 366), Belgije (*ibid,* § 367), Benina (*ibid,* § 368), Kanade (*ibid,* § 369), Ekvadora (*ibid,* § 370), Salvadora (*ibid,* § 371), Izraela (*ibid,* § 372), Madagaskara (*ibid,* § 373), Novog Zelanda (*ibid,* § 374), Španije (*ibid,* § 375), Švedske (*ibid,* § 376), Švajcarske (*ibid,* § 377), Togoa (*ibid,* § 378), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 379 i 381) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 380 i 382-383).

[100] Vidi, npr. izjavu Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 397) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 399-401), praksu Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 397-398) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 400-401) i izveštaj o praksi Libana (*ibid,* § 393).

[101] 24. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. IV (*ibid,* § 435); vidi i 21. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. IX i 22. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. I.

[102] Ženevske konvencije, zajednički član 3. (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 354).

[103] Statut Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, član 5(2) (*ibid,* § 358).

[104] Vidi, npr. praksu Salvadora (*ibid,* § 390), Rusije (*ibid,* § 395) i Ruande (*ibid,* § 396) i izveštaje o praksi Avganistana (*ibid,* § 388) i Jemena (*ibid,* § 403); vidi i François Bugnion, *The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims*, ICRC, Geneva, 2003, pp. 632-759 (opisuje primere iz sukoba u Alžiru, Salvadoru, Nikaragvi, Nigeriji, između ostalih).

nim sporazumima, kao što su sporazumi zaključeni u vezi sa sukobima u bivšoj Jugoslaviji i Protokol o razmeni zatvorenika u Tadžikistanu, zaključen u Aškabadu.[105] Takođe ima mnogo primera da su naoružane pobunjeničke grupe i separatistički entiteti dozvolili pristup MKCK licima koja su držali u zatvorima.[106]

Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN, kao i Evropski parlament i Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi, zahtevale su da se MKCK omogući pristup zatvorenicima u situacijama nekoliko nemeđunarodnih sukoba, tačnije u Avganistanu, Čečeniji, Ruandi, Tadžikistanu i bivšoj Jugoslaviji.[107] Godine 1995. Savet bezbednosti UN je osudio „najstrožim mogućim terminima" propust strane bosanskih Srba da ispoštuje svoju obavezu u odnosu na pristup zatvorenicima.[108]

U Rezoluciji usvojenoj 1986. godine, 25. Međunarodna konferencija Crvenog krsta pozvala je strane uključene u oružane sukobe „da obezbede redovan pristup MKCK svim zatvorenicima u oružanim sukobima u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom".[109]

Svrha poseta MKCK je primena drugih postojećih pravila običajnog međunarodnog prava, uključujući sprečavanje prisilnog nestanka, pogubljenja koja nisu u skladu sa sudskim odlukama, torture i drugog okrutnog, nehumanog i degradirajućeg postupanja ili kažnjavanja, kontrolu standarda uslova u zatvorima i uspostavljanje porodičnih veza putem razmene poruka Crvenog krsta.

Može se zaključiti da se ponuda MKCK da poseti lica lišena slobode u situaciji nemeđunarodnog oružanog sukoba mora ispitati u dobroj veri i ne može se odbiti arbitrarno.[110]

[105] Sporazum između vlade Grčke i MKCK (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 357); Sporazum između Hrvatske i SFRJ o razmeni zarobljenika, član 4. (*ibid,* § 360); Sporazum br. 3 o Planu akcije MKCK između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, poglavlje IV (*ibid,* § 361); Sporazum između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini o puštanju i transportu zarobljenika, član 8. (*ibid,* § 362); Sporazum o primeni međunarodnog humanitarnog prava između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini član 2.4 (*ibid,* § 363); Sporazum iz Aškabada o razmeni zarobljenika u Tadžikistanu, član 5. (*ibid,* § 364).

[106] Vidi, npr. izveštaje o praksi pobunjeničkih oružanih grupa i separatističkih entiteta (*ibid,* §§ 452-465).

[107] Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 770 i 771 (*ibid,* § 411), Rez. 968 (*ibid,* § 412), Rez. 1009 (*ibid,* § 413), Rez. 1010 (*ibid,* § 414) i Rez. 1019 i 1034 (*ibid,* § 415); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* § 416); Generalna skupština UN, Rez. 46/242 (*ibid,* § 418); Komisija za ljudska prava UN, Izjava predsedavajućeg (*ibid,* § 420); Evropski parlament, Rezolucija o kršenju ljudskih prava i humanitarnog prava u Čečeniji (*ibid,* § 428); OEBS, Stalni komitet, Rezolucija o Čečeniji (*ibid,* § 431).

[108] Savet bezbednosti UN, Rez. 1019 (*ibid,* § 415).

[109] 25. Međunarodna Konferencija Crvenog krsta, Rez. I (*ibid,* § 436).

[110] Vidi i Yves Sandoz, „Le droit d'initiative du Comité international de la Croix-Rouge", *German Yearbook of International Law*, Vol. 22, 1979, pp.352-373.

Uslovi

Kada je omogućen pristup zatvorenicima, MKCK ih posećuje u skladu sa mnogim ustanovljenim operativnim principima. Standardni uslovi i zahtevi po kojima MKCK sprovodi posete obuhvataju:

- pristup svim licima koja su lišena slobode u vezi sa oružanim sukobom, u svim fazama njihovog zatvaranja i na svim mestima na kojima se nalaze;
- mogućnost da slobodno i nasamo razgovara sa zatvorenicima po sopstvenom izboru;
- mogućnost da evidentira identitet lica lišenih slobode;
- mogućnost da redovno ponavlja posete:
- dozvolu da obavesti porodicu o zatvaranju njihovog rođaka i da obezbedi razmenu vesti između lica lišenih slobode i njihovih porodica, kada je to potrebno.[111]

Ovi operativni principi su rezultat dugotrajne prakse MKCK na ovom polju i način da se postignu humanitarni ciljevi ovih poseta. MKCK ove principe smatra neophodnim uslovima za posete i u međunarodnim oružanim sukobima (za koje su neki od ovih uslova tačno navedeni u Ženevskim konvencijama) i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Pravilo 125: Licima koja su lišena slobode mora se dozvoliti dopisivanje sa porodicom, uz poštovanje razumnih uslova u odnosu na učestalost i potrebu za cenzurom od strane vlasti.

Praksa

Tom II, Odeljak 37, Poglavlje H.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Prepiska mora biti strogo lične prirode, odnosno ne sme se, na bilo koji način, odnositi na politička ili vojna pitanja.

Međunarodni oružani sukobi

Pravilo da se licima koja su lišena slobode mora dozvoliti prepiska sa porodicom propisano je Trećom i Četvrtom ženevskom konvencijom.[112] U odnosu na civile,

[111] Vidi praksu MKCK (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 441).

[112] Treća Ženevska konvencija, član 70. (*ibid,* § 466) i član 71. (*ibid,* § 467); Četvrta Ženevska konvencija, član 106. (*ibid,* § 466) i član 107. (*ibid,* § 467).

derogiranje ovog pravila je moguće u skladu sa članom 5. Četvrte ženevske konvencije.[113] Ovo pravilo je sadržano i u drugim ugovorima, uključujući protokol uz Sporazum o završetku rata i ponovnom uspostavljanju mira u Vijetnamu i Konvenciju o pravima deteta.[114]

Mnogi vojni priručnici navode pravo lica lišenih slobode da se dopisuju sa svojom porodicom.[115] Ovo pravo je obuhvaćeno i zakonodavstvima nekih država.[116] Takođe je priznato i u zvaničnim izjavama i drugoj praksi.[117]

21. i 22. Međunarodna konferencija Crvenog krsta usvojile su rezolucije kojima je priznato pravo zatvorenika da vrše prepisku sa svojom porodicom.[118]

U ratu između Irana i Iraka, MKCK je izvestio da je do 1. marta 1983. godine registrovao 6.800 iranskih ratnih zarobljenika i da su ovi zarobljenici imali mogućnost „da se dopisuju sa porodicom na zadovoljavajući način".[119] Za vreme rata u Zalivu, Sjedinjene Države su osudile činjenicu da je Irak uskratio ratnim zarobljenicima prava koja su im data Trećom ženevskom konvencijom „kao što je pravo na prepisku, zagarantovano članom 70".[120]

Takođe, treba primetiti da je redovna praksa MKCK obezbeđivanje, uz saradnju sa vlastima, prepiske između zatvorenika i njihovih porodica, u obliku „poruka Crvenog krsta", i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima. Na primer, posle sukoba između Indije i Pakistana, u decembru 1971. godine, MKCK je omogućio razmenu 15 miliona poruka između ratnih zarobljenika i njihovih porodica.[121] Kasnije, za vreme rata u Zalivu 1991. godine, MKCK je evidentirao 683 poruke Crvenog krsta koje su poslali zatvorenici i 12.738 poruka koje su primili. Od 1998. do 2002. godine, za vreme sukoba između Etiopije i Eritre-

113 Četvrta Ženevska konvencija, član 5.

114 Protokol uz Sporazum o završetku rata i ponovnom uspostavljanju mira u Vijetnamu, u vezi sa povratkom zarobljenog vojnog osoblja i stranih civila i zarobljenog i uhapšenog vijetnamskog civilnog osoblja, član 8. (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 469); Konvenciju o pravima deteta, član 37. (*ibid,* § 471).

115 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 475-476), Australije (*ibid,* § 477), Belgije (*ibid,* § 478), Benina (*ibid,* § 479), Kameruna (*ibid,* §§ 480-481), Kanade (*ibid,* § 482), Kolumbije (*ibid,* §§ 483-484), Hrvatske (*ibid,* § 485), Francuske (*ibid,* §§ 486-487), Nemačke (*ibid,* § 488), Izraela (*ibid,* § 489), Madagaskara (*ibid,* § 490), Holandije (*ibid,* §§ 491-492), Novog Zelanda (*ibid,* § 493), Nikaragve (*ibid,* § 494), Nigerije (*ibid,* § 495), Rumunije (*ibid,* § 496), Senegala (*ibid,* § 497), Španije (*ibid,* § 498), Švajcarske (*ibid,* § 499), Togoa (*ibid,* § 500), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 501-502) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 503-505).

116 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 596), Bangladeša (*ibid,* § 507), Irske (*ibid,* § 508), Norveške (*ibid,* § 509) i Ruande (*ibid,* § 510).

117 Vidi, npr. izjavu Sjedinjenih Država (*ibid,* § 515) i praksu Francuske (*ibid,* § 513).

118 20. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XXIV (*ibid,* § 519); 21. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XI (*ibid,* § 520).

119 MKCK, Sukob između Iraka i Irana: Apel MKCK (*ibid,* § 532).

120 Sjedinjene Države, Završni izveštaj Ministarstva odbrane o vođenju rata u Persijskom zalivu (*ibid,* § 515).

121 François Bugnion, *The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims*, ICRC, Geneva, 2003, p. 565.

je, zatvorenici su poslali 64.620 poruka Crvenog krsta, a primili 55.025, što obuhvata i one koje su poslate posle sklapanja Mirovnog sporazuma između Eritreje i Etiopije, 12. decembra 2000. godine.

Nemeđunarodni oružani sukobi

II Dopunski protokol propisuje da će interniranim licima i zatvorenicima „biti dozvoljeno da šalju i primaju pisma i karte čiji broj mogu ograničiti nadležne vlasti ukoliko smatraju da je to potrebno".[122] Pravo na dopisivanje je uključeno i u druge instrumente koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[123]

Neki vojni priručnici koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima navode pravo lica lišenih slobode da vrše prepisku sa svojim porodicama.[124] Nacionalna zakonodavstva i izveštaji o praksi dodatno podržavaju ovo pravilo u situacijama nemeđunarodnih oružanih sukoba.[125]

Zaključak da je ovo pravilo običajnog karaktera i u nemeđunarodnim oružanim sukobima dodatno je podržano praksom razmene poruka Crvenog krsta, što MKCK zahteva kao jedan od uslova za svoje posete, bez obzira na prirodu sukoba. Na primer, između 1996. i 2002. godine, za vreme sukoba u Šri Lanki, zatvorenici su poslali 18.341 poruka Crvenog krsta, a primili 10.632 poruke. U istom periodu, u sukobu u Liberiji, zatvorenici su poslali 2.179 poruka Crvenog krsta, a primili 2.726. U Kolumbiji, takođe u istom periodu, 2.928 poruka Crvenog krsta je poslato, a 3.436 primljeno od strane zatvorenika.

Pored toga, obaveza da se licima koja su lišena slobode dozvoli prepiska sa porodicom, u skladu je sa zahtevom za poštovanje porodičnog života (vidi Pravilo 105), koje nalaže da se ova obaveza mora poštovati i u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

Pravilo 126: Interniranim civilima i licima lišenim slobode u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobom mora se omogućiti da primaju posete, posebno bliskih rođaka, u mogućoj meri.

122 II Dopunski protokol, član 5(2)(b) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 470).

123 Minimum standardnih pravila za postupanje sa ratnim zarobljenicima, Pravilo 37. (*ibid,* § 472); Pravila u Evropskim zatvorima, Pravilo 43(1) (*ibid,* § 473); Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obiku pritvora ili zatvora, Princip 15 (*ibid,* § 474).

124 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 477), Benina (*ibid,* § 479), Kanade (*ibid,* § 482), Kolumbije (*ibid,* §§ 483-484), Hrvatske (*ibid,* § 485), Nemačke (*ibid,* § 488), Madagaskara (*ibid,* § 490), Novog Zelanda (*ibid,* § 493), Nikaragve (*ibid,* § 494), Senegala (*ibid,* § 497) i Togoa (*ibid,* § 500).

125 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 506) i Ruande (*ibid,* § 510) i izveštaje o praksi Malezije (*ibid,* § 514) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 516).

Praksa

Tom II, Odeljak 37, Poglavlje I.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava. Ovo pravilo se ne odnosi na posete delegata MKCK (vidi Pravilo 124), posete savetnika kao deo garancija za pravedno suđenje (vidi Pravilo 100) i posete verskog osoblja u okviru pristupa duhovnoj pomoći (vidi komentar Pravila 127).

Međunarodni oružani sukobi

Pravo civila interniranih u vezi sa međunarodnim oružanim sukobom „da u određenim razmacima, i što je češće moguće, primaju posete, a u prvom redu posete svojih bliskih srodnika" priznato je u Četvrtoj ženevskoj konvenciji.[126] U skladu sa Konvencijom, moguće je odstupanje od ovog pravila.[127]

Neki vojni priručnici navode pravo interniranih civila da primaju posete, posebno bliskih srodnika.[128]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Praksa u odnosu na nemeđunarodne oružane sukobe pokazuje da se licima koja su lišena slobode mora dozvoliti da primaju posete članova porodice u mogućoj meri. Ova praksa obuhvata i Konvenciju o pravima deteta koja nalaže da svako dete koje je lišeno slobode „mora imati prvo da održava kontakte sa svojom porodicom putem...poseta, osim u izuzetnim uslovima"[129] Zajedničko cirkularno pismo o pridržavanju međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava na Filipinima i zakonodavstva nekih država, na primer Zatvorska naredba Ruande, navode pravo lica lišenih slobode da primaju posete.[130]

U Rezoluciji koja je usvojena 1999. godine, Generalna skupština UN zahtevala je da Jugoslavija, u vezi sa sukobom na Kosovu, dozvoli zatvorenicima da primaju posete svojih porodica.[131] U *Slučaju Grčke* 1969. godine, Evropski sud za ljudska prava osudio je oštra ograničenja porodičnih poseta zatvorenicima.[132] Godine

126 Četvrta Ženevska konvencija, član 116. stav prvi (*ibid,* § 525).

127 Četvrta Ženevska konvencija, član 5.

128 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 37, §§ 531-532), Filipina (*ibid,* § 533), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 534) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 535).

129 Konvenciju o pravima deteta, član 37. (*ibid,* § 526).

130 Filipini, *Zajedničko cirkularno pismo o pridržavanju međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava* (*ibid,* § 533); Ruanda, *Zatvorska naredba* (*ibid,* § 536).

131 Generalna skupština UN, Rez. 54/183 (*ibid,* § 542).

132 Evropski Sud za ljudska prava, *Grčki slučaj* (*ibid,* § 545).

1993. Inter-američka komisija za ljudska prava preporučila je da Peru dozvoli srodnicima da posećuju zatvorenike koji pripadaju Revolucionarnom pokretu Tupac Amaru.[133]

Zahtev da se dozvole porodične posete uključen je u brojne instrumente koje se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[134] Zbornik principa za zaštitu svih zatvorenika u bilo kom obliku pritvora ili zatvora propisuju da je pravo da zatvorenici primaju posete „zavisno od razumnih uslova i ograničenja u skladu sa pravom ili pravnim propisima".[135]

MKCK olakšava posete porodica zatvorenicima i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima. Godine 2002, na primer, MKCK je olakšao da ukupno 52.268 članova porodica poseti 4.654 zatvorenika u vezi sa različitim sukobima, od kojih je većina bila nemeđunarodnog karaktera (npr. u Kolumbiji, Gruziji, Kosovu i Šri Lanki). Nadležne vlade su uglavnom prihvatale princip da takve posete treba omogućiti kada je to izvodljivo. Ipak, nastojanja MKCK da olakša porodične posete, nekada su sprečena vojnim operacijama koje ugrožavaju bezbednost i dostojanstvo članova porodica.[136]

U obimu u kome su posete od strane članova porodica podržane zahtevom da se poštuje porodični život (vidi Pravilo 105), te posete treba zahtevati i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

Pravilo 127: Moraju se poštovati lična ubeđenja i verski obredi lica lišenih slobode.

Praksa

Tom II, Odeljak 37, Poglavlje J.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobi-

133 Inter-američka komisija za ljudska prava, Izveštaj o stanju ljudskih prava u Peruu (*ibid,* § 547).

134 Vidi, npr. Minimum standardnih pravila za postupanje sa ratnim zarobljenicima, Pravilo 37. (*ibid,* § 527); Pravila u Evropskim zatvorima, Pravilo 43(1) (*ibid,* § 528); Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 19. (*ibid,* § 529); Kairska deklaracija o ljudskim pravima u Islamu, član 3(a) (*ibid,* § 530).

135 Zbornik principa za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Princip 19. (*ibid,* § 529).

136 Vidi, npr. MKCK, Godišnji izveštaj 2002, Ženeva, 2003, str. 305.

ma. Ovo pravilo je primena osnovnih garancija poštovanja ubeđenja i verskih obreda (vidi Pravilo 104).

Međunarodni oružani sukobi

Priznavanje slobode ratnim zarobljenicima da poštuju svoju veru prvi put je kodifikovano u Haškom pravilniku.[137] Treća ženevska konvencija, koja propisuje postupanje sa ratnim zarobljenicima i Četvrta ženevska konvencija, koja propisuje postupanje sa civilima, sada detaljno regulišu ovo pitanje.[138] I Dopunski protokol takođe zahteva poštovanje ubeđenja i verskih obreda zatvorenika.[139]

Pravo zatvorenika da poštuju svoja verska ubeđenja i obrede uključeno je u mnoge vojne priručnike.[140] Takođe je sadržano u zakonodavstvima nekih država.[141]

U *Slučaju Aleksovski*, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju presudio je da optuženi nije kriv za zabranjivanje zatvorenicima da izvode svoje verske obrede pošto „nije ustanovljeno da su teškoće kojima su se suočili zatvorenici u poštovanju svojih verskih obreda prouzrokovane bilo kakvom namernom odlukom optuženog".[142]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Član 5. II Dopunskog protokola nalaže da se licima čija je sloboda ograničena dozvoli izvođenje verskih obreda i, na zahtev i ako je moguće, da im se obezbedi duhovna pomoć.[143] Član 4. II Dopunskog protokola takođe nalaže poštovanje ubeđenja i verskih obreda zatvorenika.[144] U izveštaju o formiranju Specijalnog suda za Siera Leone, generalni sekretar UN kvalifikovao je povredu člana 4. II Dopunskog protokola kao ratni zločin po običajnom međunarodnom pravu.[145]

137 Haški pravilnik, član 18 (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 550).

138 Treća Ženevska konvencija, član 34 (*ibid,* §§ 552-553) i član 35 (*ibid,* § 554); Četvrta Ženevska konvencija, član 76 (*ibid,* § 555), član 86 (*ibid,* § 553) i član 93 (*ibid,* §§ 552-554).

139 I Dopunski protokol, član 75(1) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 368).

140 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 37, §§ 561-562), Australije (*ibid,* § 563), Benina (*ibid,* § 564), Kanade (*ibid,* § 565), Kolumbije (*ibid,* § 566), Ekvadora (*ibid,* § 567), Nemačke (*ibid,* § 568), Izraela (*ibid,* § 569), Italije (*ibid,* § 570), Madagaskara (*ibid,* § 571), Holandije (*ibid,* § 572), Novog Zelanda (*ibid,* § 573), Nikaragve (*ibid,* § 574), Nigerije (*ibid,* § 575), Rumunije (*ibid,* § 576), Senegala (*ibid,* § 577), Španije (*ibid,* § 578), Švajcarske (*ibid,* § 579), Togoa (*ibid,* § 580), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 581-582) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 583-586).

141 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 587), Bangladeša (*ibid,* § 588), Irske (*ibid,* § 589), Italije (*ibid,* § 590) i Norveške (*ibid,* § 591).

142 MKTJ, *slučaj Aleksovski*, presuda (*ibid,* § 599).

143 II Dopunski protokol, član 5(1)(d) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 557).

144 II Dopunski protokol, član 4(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 556).

145 Generalni sekretar UN, Izveštaj o formiranju Specijalnog suda za Siera Leone (*ibid,* § 596).

Neki vojni priručnici koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima navode pravo zatvorenika da vrše svoje religijske obrede i primaju duhovnu pomoć.[146] Ovo pravo je uključeno i u zakonodavstva nekih država.[147]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

Tumačenje

Praksa pokazuje da izražavanje ličnih uverenja, izvođenje verskih obreda i prijem duhovne pomoći, mogu biti uslovljeni razumnim propisima. Član 18. Haškog pravilnika i član 34. Treće ženevske konvencije propisuju da je ratnim zarobljenicima dozvoljeno da sprovode svoje verske obrede, ukoliko je to u saglasnosti sa vojnim pravilima reda i discipline.[148] Slično tome, u odnosu na internirane civile, Četvrta ženevska konvencija propisuje da će ova lica imati najšire mogućnosti za obavljanje verskih dužnosti „pod uslovom da se pridržavaju postojećih disciplinskih mera, propisanih od vlasti koja ih drži".[149] Pored toga, Treća i Četvrta ženevska konvencija propisuju da će zadržanom ili interniranom verskom osoblju, biti dozvoljeno da obavlja prepisku, pod ograničenjem cenzure, po pitanjima u vezi sa verskim poslovima.[150]

Pravilo 128:

A. Ratni zarobljenici moraju biti oslobođeni i repatrirani bez odlaganja odmah po okončanju neprijateljstava.

B. Internirana civilna lica moraju se osloboditi čim prestanu uzroci koji su izazvali njihovo interniranje, ili u najkraćem mogućem roku po okončanju neprijateljstava.

C. Lica lišena slobode u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobom moraju se osloboditi čim prestanu uzroci koji su izazvali lišavanje slobode.

Ova lica mogu ostati lišena slobode, ukoliko je u toku krivični postupak ili ako se nalaze na odsluženju kazne koja je izrečena u skladu sa zakonom.

146 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid,* § 564), Kanade (*ibid,* § 565), Kolumbije (*ibid,* § 566), Ekvadora (*ibid,* § 567), Nemačke (*ibid,* § 568), Italije (*ibid,* § 570), Madagaskara (*ibid,* § 571), Holandije (*ibid,* § 572), Novog Zelanda (*ibid,* § 573), Nikaragve (*ibid,* § 574), Senegala (*ibid,* § 575) i Togoa (*ibid,* § 580).

147 Vidi, npr. zakonodavstvo Azerbejdžana (*ibid,* § 587).

148 Haški pravilnik, član 18. (*ibid,* § 551); Treća Ženevska konvencija, član 34. (*ibid,* § 552).

149 Četvrta Ženevska konvencija, član 93. (*ibid,* § 552).

150 Treća Ženevska konvencija, član 35. (*ibid,* § 554); Četvrta Ženevska konvencija, član 93. (*ibid,* § 554).

Praksa

Tom II, Odeljak 37, Poglavlje K.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim (A i B) i u nemeđunarodnim (C) oružanim sukobima. Odbijanje da se oslobode zatvorenici kada prestanu uzroci koji su izazvali njihovo zatvaranje predstavlja povredu zabrane samovoljnog lišavanja slobode (vidi Pravilo 99), a može predstavljati i uzimanje talaca (vidi Pravilo 96).

Međunarodni oružani sukobi

Haški pravilnik propisuje obavezu repatriranja ratnih zarobljenika u najkraćem mogućem roku posle sklapanja mira.[151] Treća ženevska konvencija nalaže oslobađanje i repatrijaciju ratnih zarobljenika bez odlaganja, odmah po okončanju aktivnih neprijateljstava.[152]

Prema članu 132. Četvrte ženevske konvencije, svako internirano lice mora se osloboditi čim prestanu uzroci koji su izazvali njegovo interniranje, dok član 133. nalaže da, u svakom slučaju, interniranje mora da prestane u najkraćem mogućem roku po okončanju neprijateljstava. Član 132. ohrabruje strane u sukobu da zaključe, za vreme trajanja neprijateljstava, sporazume o oslobađanju, repatriranju i vraćanju u mesto stalnog boravka i o smeštanju u neutralnu zemlju, određenih kategorija interniranih lica sa posebnim potrebama (dece, trudnih žena i majki sa bebama i malom decom, ranjenih i bolesnih i lica koja su dugo internirana).[153]

„Neopravdano odlaganje repatrijacije ratnih zarobljenika ili civila" predstavlja tešku povredu I Dopunskog protokola.[154]

Osnovna obaveza repatrijacije ratnih zarobljenika, bez odlaganja, odmah po prestanku aktivnih neprijateljstava priznata je u mnogim drugim ugovorima.[155]

151 Haški pravilnik, član 20. (*ibid,* § 604).

152 Treća Ženevska konvencija, član 118. (*ibid,* § 607).

153 Treća Ženevska konvencija, član 132. (*ibid,* § 608) i član 133. (*ibid,* § 609).

154 I Dopunski protokol, član 85(4)(b) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 615).

155 Panmundžon sporazum o prekidu vatre, član III(51)(a) (*ibid,* § 611); Protokol o završetku rata i ponovnom uspostavljanju mira u Vijetnamu, u vezi sa povratkom zarobljenog vojnog osoblja i stranih civila i zarobljenog i uhapšenog vijetnamskog civilnog osoblja, čl. 4. i 6. (*ibid,* § 613); Sporazum o repatrijaciji zatvorenika između Bangladeša, Indije i Pakistana (*ibid,* § 614); KND Sporazum o zaštiti žrtava oružanih sukoba, član 4. (*ibid,* § 618); Sporazum o vojnim aspektima Mirovnog sporazuma priložen uz Dejtonske ugovore, član IX (*ibid,* § 619); Mirovni ugovor između Etiopije i Eritreje, član 2(1) i (2) (*ibid,* § 620).

Mnogi vojni priručnici navode obavezu repatriranja zarobljenika posle prestanka (aktivnih) neprijateljstava.[156] Neopravdano odlaganje repatrijacije zarobljenika je kažnjivo po zakonodavstvima mnogih država.[157] Ovo pravilo je podržano i izveštajima o praksi.[158] Potvrdile su ga mnogo puta Ujedinjene nacije i druge međunarodne organizacije.[159]

Nekoliko puta je Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca pozvala na poštovanje ovog pravila. Na primer, Plan akcije za 2000-2003, usvojen na 27. Međunarodnoj konferenciji 1999. godine, poziva sve strane u oružanom sukobu da obezbede da se:

ratni zarobljenici oslobode i repatriraju bez odlaganja, posle prestanka aktivnih neprijateljstava, osim ako su predmet sudskog procesa; zabrana uzimanja talaca strogo poštuje; zatvaranje i interniranje ne odlaže zbog pregovaračkih razloga, što je i zabranjeno Ženevskim konvencijama.[160]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Praksa koja ustanovljava običajnu prirodu ovog pravila u nemeđunarodnim oružanim sukobima sastoji se od brojnih sporazuma koji su zaključeni, na primer u vezi sa sukobima u Avganistanu, Angoli, Bosni i Hercegovini, Kambodži, Čeče-

156 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 638-639), Australije (*ibid,* § 640), Kameruna (*ibid,* §§ 642), Kanade (*ibid,* § 641), Kolumbije (*ibid,* § 643), Hrvatske (*ibid,* § 644), Francuske (*ibid,* § 645), Nemačke (*ibid,* § 646), Mađarske (*ibid,* § 647), Izraela (*ibid,* § 648), Italije (*ibid,* § 649), Madagaskara (*ibid,* § 650), Holandije (*ibid,* § 651), Novog Zelanda (*ibid,* § 653), Nigerije (*ibid,* § 654), Južne Afrike (*ibid,* § 655), Španije (*ibid,* § 656), Švajcarske (*ibid,* § 657), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 658-659) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 660-661).

157 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 633), Australije (*ibid,* §§ 664-665), Azerbejdžana (*ibid,* § 666), Bangladeša (*ibid,* § 667), Belorusije (*ibid,* § 668), Belgije (*ibid,* § 669), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 670), Kanade (*ibid,* § 671), Kukovih Ostrva (*ibid,* § 672), Hrvatske (*ibid,* § 673), Kipra (*ibid,* § 674), Češke Republike (*ibid,* § 675), Estonije (*ibid,* § 677), Gruzije (*ibid,* § 678), Nemačke (*ibid,* § 679), Mađarske (*ibid,* § 680), Irske (*ibid,* § 681), Litvanije (*ibid,* § 684), Moldavije (*ibid,* § 685), Holandije (*ibid,* § 686), Novog Zelanda (*ibid,* § 687), Nigerije (*ibid,* § 689), Norveške (*ibid,* § 690), Slovačke (*ibid,* § 691), Slovenije (*ibid,* § 692), Španije (*ibid,* § 693), Tadžikistana (*ibid,* § 694), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 695), Jugoslavije (*ibid,* § 696) i Zimbabvea (*ibid,* § 697); vidi i nacrte zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 662), Salvadora (*ibid,* § 676), Jordana (*ibid,* § 682), Libana (*ibid,* § 683) i Nikaragve (*ibid,* § 688).

158 Vidi, npr. izveštaj o praksi Bocvane (*ibid,* § 701), Egipta (*ibid,* § 703) i Kuvajta (*ibid,* § 709).

159 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 968 (*ibid,* § 719), Generalna skupština UN, Rez. 50/193 (*ibid,* § 722); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1996/71 (*ibid,* § 725) i Rez. 1998/79 (*ibid,* § 727); Savet Evrope, Parlamentarna Skupština, Rez. 1287 (*ibid,* § 736); Savet za saradnju u Zalivu, Viši Savet, Završna izjava za štampu 12, 13, 14, 15 i 16 zasedanja (*ibid,* §§ 740-744); Liga arapskih država, Savet, Rez. 4938 (*ibid,* § 745), Rez. 5169 (*ibid,* § 747), Rez. 5231 (*ibid,* § 746), Rez. 5324 (*ibid,* § 737), Rez. 5414 (*ibid,* § 748) i Rez. 5635 (*ibid,* § 749); OIK, Konferencija Inostranih ministara, Rez. 1/6-EX (*ibid,* § 751); OEBS, Savet ministara, Odluka o procesu u Minsku (*ibid,* § 752).

160 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 756).

niji, Salvadoru, Liberiji, Mozambiku i Ruandi.[161] Ugovori Esquipulas II propisuju oslobađanje od strane „pobunjeničkih snaga pogođene zemlje", svih lica u njihovoj vlasti istovremeno sa izdavanjem dekreta o amnestiji.[162]

Neopravdano odlaganje vraćanja kući zatvorenika u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobom kažnjivo je po zakonodavstvu nekih država.[163] Postoje takođe dokazi o oslobađanju lica koja su bila zatvorena u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima, na primer, u Kolumbiji, Nigeriji, Ruandi.[164]

Ovo pravilo je podržano i zvaničnim izjavama i drugom praksom, koja pozdravlja oslobađanje zatvorenika kada se ono desi, (dodatno) zahteva oslobađanje ili osuđuje strane koje ne sarađuju u takvom oslobađanju.[165]

Ujedinjene nacije i druge međunarodne organizacije u različitim prilikama su isticale važnost oslobađanja zatvorenika u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima, na primer u Avganistanu, Angoli, Bosni i Hercegovini i Tadžikistanu.[166] Pokazalo se da pobunjeničke oružane grupe takođe žele da poštuju ovo pravilo, ponekad usled nemogućnosti da bezbedno drže zatvorenike.[167]

Tumačenje

Kao što se vidi iz ove formulacije, ovo pravilo se ne primenjuje na lica protiv kojih je pokrenut krivični postupak, niti na lica koja su pravosnažno osuđena i koja izdržavaju kažnu u vezi sa oružanim sukobom. Ovo je izraženo i u mnogim sporazumima.[168] Stoga, lica koja su osuđena u skladu sa zakonom i služe kaznu u vezi sa oružanim sukobom mogu ostati u zatvoru i posle završetka neprijateljstava,

[161] Avganistanski mirovni ugovor, član 5. (*ibid,* § 635); Mirovni ugovor između vlade Angole i UNITA, stav II.3 (*ibid,* § 627); Sporazum između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini o puštanju i transportu zarobljenika, član 3(1) (*ibid,* § 631); Završni akt Pariske konferencije o Kambodži, članovi 21-22 (*ibid,* § 626); N'Sele Sporazum o prekidu vatre, član 4. (*ibid,* § 633); Vlada Salvadora-FMLN Sporazum o ljudskim pravima, stav 3 (*ibid,* § 624); Cotonou Sporazum u Liberiji, član 10 (*ibid,* § 634); Opšti mirovni ugovor za Mozambik, Deo III (*ibid,* § 632); Moskovski sporazum o prekidu vatre u Čečeniji, član 2 (*ibid,* § 637).

[162] Esquipulas II Ugovori (*ibid,* § 617).

[163] Vidi, npr. zakonodavstva Gruzije (*ibid,* § 678), Nemačke (*ibid,* § 679) i Tadžikistana (*ibid,* § 694).

[164] Vidi praksu Kolumbije (*ibid,* § 702) i izveštaj o praksi Nigerije (*ibid,* § 710) i Ruande (*ibid,* § 712).

[165] Vidi, npr. izjave Bangladeša (*ibid,* § 700) i Francuske (*ibid,* § 704), praksu Filipina (*ibid,* § 711) i izveštaje o praksi Indije (*ibid,* § 707) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 713).

[166] Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 968 (*ibid,* § 719), i izjava predsednika (*ibid,* §§ 720-721); Generalna skupština UN, Rez. 50/193 (*ibid,* § 722); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/72 i 1995/89 (*ibid,* § 724), Rez. 1996/71 (*ibid,* § 725), Rez. 1998/79 (*ibid,* § 727) i izjavu predsedavajućeg (*ibid,* § 728); Evropski parlament, Rezolucija o situaciji u Čečeniji (*ibid,* § 739); Liga Arapskih država, Savet, Rez. 5231 (*ibid,* § 746); OAJ, Izveštaj generalnog sekretara o situaciji u Angoli (*ibid,* § 750).

[167] Vidi, npr. izjavu FARC-EP (*ibid,* § 765) i izveštaj o praksi SNOP/A (*ibid,* § 766) i oružanih pobunjeničkih grupa (*ibid,* §§ 762-764).

[168] Vidi, npr. Sporazum između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini o puštanju i transportu zarobljenika, član 3(1); Opšti mirovni ugovor za Mozambik, Deo III (*ibid,* § 631).

ali se mora razmotriti mogućnost amnestije, osim ako izdržavaju kaznu za izvršeni ratni zločin (vidi Pravilo 159).

Prema Četvrtoj ženevskoj konvenciji, ni jedno zaštićeno lice se ne može predati zemlji „gde bi se moglo bojati progona zbog svojih političkih ili verskih ubeđenja".[169] Iako Treća ženevska konvencija ne sadrži sličnu klauzulu, praksa se od 1949. godine razvijala u smeru da u svakoj repatrijaciji u kojoj je MKCK imao ulogu neutralnog posrednika, strane u sukobu, i međunarodnom i nemeđunarodnom, su prihvatile uslove MKCK za učešće, uključujući i taj da se MKCK omogući da proveri pre repatrijacije (ili oslobađanja u slučaju nemeđunarodnog oružanog sukoba), putem privatnog razgovora sa licem o kome se radi, da li želi da bude repatrirano (ili oslobođeno).[170]

Praksa pokazuje da do oslobađanja često dolazi usled sporazuma o bilateralnoj razmeni na kraju sukoba.[171] Svaka faza procesa oslobađanja skoro uvek obuhvata učešće neutralnog posrednika, obično MKCK, od pregovaranja o oslobađanju lica do nadgledanja samog oslobađanja ili čak prijema potvrde od strane bivšeg zarobljenika posle oslobađanja. Praksa ističe da strane koje su uključene u takvu razmenu moraju u dobroj veri da sarađuju sa MKCK ili drugim posrednikom.[172] Postoje izveštaji o sličnoj praksi u vezi sa Angolom,[173] Kolumbijom,[174] Salvadorom,[175] Ruandom,[176] Somalijom[177] i Sudanom.[178] Savet bezbednosti UN i Komisi-

169 Četvrta Ženevska konvencija, član 45. stav četvrti (*ibid,* § 835).

170 Vidi, npr. Sporazum o vojnim aspektima mirovnog ugovora priložen uz Dejtonske ugovore, član IX (*ibid,* § 823); Sporazum između Hrvatske i SFRJ o razmeni zarobljenika, stav 6. (*ibid,* § 840); Sporazum između Hrvatske i SFRJ o razmeni zarobljenika, (jul 1992.), član 3. (*ibid,* § 841); Sporazum između Hrvatske i SFRJ o oslobađanju i repatrijaciji zarobljenika, član 1(4) (*ibid,* § 842); Sporazum između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini o oslobađanju i transportu zarobljenika, član 3(6) (*ibid,* § 843).

171 Vidi, npr. Sporazum o vojnim aspektima mirovnog ugovora priložen uz Dejtonske ugovore, član IX (*ibid,* § 787); Sporazum između Hrvatske i SFRJ o razmeni zarobljenika, član 1-2. (*ibid,* § 793); Protokol uz Moskovski sporazum o prestanku vatre u Čečeniji, član 2 (*ibid,* § 793); Aškabad protokol o razmeni zarobljenika u Tadžikistanu, stav 1 (*ibid,* § 794).

172 Vidi, npr. Mirovni ugovor između vlade Angole i UNITA, Sporazum o prekidu vatre, Deo II.3 (*ibid,* § 913); Sporazum između Hrvatske i SFRJ o razmeni zarobljenika, član 3-6. i 11. (*ibid,* § 915); Sporazum br. 3 o Planu akcije MKCK između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, Poglavlje IV (*ibid,* § 916); Sporazum između Hrvatske i SFRJ o oslobađanju i repatrijaciji zarobljenika, član 1(1) (*ibid,* § 917); Londonski Program akcije za humanitarna pitanja, član 2(f) (*ibid,* § 918); Sporazum između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini o puštanju i transportu zarobljenika, član 3. (*ibid,* § 919); Sporazum između strana o prekidu sukoba u Bosni i Hercegovini, član II (*ibid,* § 921); Opšti mirovni ugovor za Mozambik, Protokol IV, Deo III(2) (*ibid,* § 920); Cotonou Sporazum o Liberiji, član 10 (*ibid,* § 922); Aškabad protokol o razmeni zarobljenika u Tadžikistanu, stav 2 (*ibid,* § 923).

173 Vidi Generalni sekretar UN, Dopunjeni izveštaj o Verifikacionoj misiji UN u Angoli (UNAVEM II) (*ibid,* § 937).

174 Izveštaj o praksi Kolumbije (*ibid,* § 928).

175 Vidi Komisija UN za istinu u Salvadoru, Izveštaj (*ibid,* § 939).

176 Vidi Association rwandaise pour la défense des droits de la personne et des libertés publiques, *Rapport sur les droits de l'homme au Rwanda – Année 1992* (*ibid,* § 929).

177 Generalni sekretar UN, Izveštaj o razvoju situacije u Somaliji (*ibid,* § 938).

178 Vidi MKCK, *Godišnji izveštaj 1986* (*ibid,* § 945).

ja za ljudska prava UN, kao i Parlamentarna skupština Saveta Evrope, zahtevale su od strana da sarađuju sa MKCK u oslobađanju zatvorenika.[179]

Praksa pokazuje da se odgovornost vlasti koja je držala zatvorenike ne završava u momentu oslobađanja, već se nastavlja u pogledu obezbeđivanja sigurnog povratka lica i pomoći u toku puta. Treća ženevska konvencija nalaže da se repatrijacija ratnih zarobljenika odvija pod istim humanim uslovima kao i transfer zarobljenika.[180] II Dopunski protokol propisuje da „ukoliko se donese odluka da se oslobode lica koja su lišena slobode, oni koji donesu takvu odluku preduzeće potrebne mere da osiguraju njihovu bezbednost".[181] Ovaj poslednji zahtev je uključen i u Sporazum između Hrvatske i SFRJ o razmeni zatvorenika (mart 1992. godine),[182] neke vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima,[183] nacionalna zakonodavstva koja predviđaju kaznu za povrede II Dopunskog protokola,[184] i i Predsedničku izjavu Saveta bezbednosti UN.[185]

U vezi sa značenjem izraza „prestanak aktivnih neprijateljstava" u članu 118. Treće ženevske konvencije, nemački Vojni priručnik navodi da ono ne zahteva ni formalni sporazum o prekidu vatre niti zaključivanje mirovnog ugovora.[186]

N.B. Direktna repatrijacija i smeštaj u neutralne zemlje ratnih zarobljenika sa posebnim potrebama regulisana je članovima 109-117. Treće ženevske konvencije.[187] Obaveze predviđene ovim odredbama nezavisne su od pravila koje reguliše oslobađanje i repatrijaciju po prestanku aktivnih neprijateljstava.

179 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 1089 (*ibid,* § 932) i Rez. 1284 (*ibid,* § 933); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1996/71 (*ibid,* § 934); Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 1287 (*ibid,* § 940).

180 Treća Ženevska konvencija, član 119. stav prvi (odredbe se odnose na uslove za transfer predviđene u čl. 46-48. Konvencije).

181 II Dopunski protokol, član 5(4) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 891).

182 Sporazum između Hrvatske i SFRJ o razmeni zarobljenika, (mart 1992. godine) član VII (*ibid,* § 892).

183 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid,* § 895) i Novog Zelanda (*ibid,* § 897).

184 Vidi, npr. zakonodavstva Irske (*ibid,* § 900) i Norveške (*ibid,* § 901).

185 Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* § 905).

186 Nemačka, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 646).

187 Treća Ženevska konvencija, čl. 109-117. (*ibid,* § 606).

RASELJAVANJE I RASELJENA LICA

Napomena: Ovaj odeljak se bavi prisilnim raseljavanjem civila iz razloga koji su u vezi sa oružanim sukobom, bez obzira da li se ono odvija unutar ili izvan granica nacionalne teritorije. Na taj način ono pokriva postupanje i sa interno raseljenim licima i licima koja su prešla neku međunarodnu granicu (izbeglicama). Jedini izuzetak je Pravilo 130, koje pokriva i prisilan i ne-prisilan transfer stanovništva na okupiranoj teritoriji.

Pravilo 129:

A. Strane u međunarodnom oružanom sukobu ne smeju da deportuju niti prinudno transportuju civilno stanovništvo sa okupirane teritorije, u celosti ili delimično, osim ako to ne nalaže bezbednost tih civila ili imperativni vojni razlozi.
B. Strane u nemeđunarodnom oružanom sukobu ne smeju da narede raseljavanje civilnog stanovništva, u celosti ili delimično, iz razloga koji su povezani sa sukobom, osim ako to ne nalaže bezbednost tih civila ili imperativni vojni razlozi.

Praksa

Tom II, Odeljak 38, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ova pravila kao norme običajnog međunarodnog prava, primenljive u međunarodnim (A) i u nemeđunarodnim (B) oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Zabrana deportacije ili transfera civila datira od Lieberovog kodeksa, koji propisuje da „se građani neće više...prevoziti u udaljene delove".[1] U Povelji Međunarodnog vojnog suda (Nirnberg), „deportacija civilnog stanovništva zbog prisil-

[1] Lieberov kodeks, član 23. (cit. u Vol. II, Ch. 38, § 20).

nog rada ili bilo koje druge svrhe sa ili na okupiranu teritoriju", predstavlja ratni zločin.[2] Zabrana transfera ili deportacije civila obuhvaćena je Četvrtom ženevskom konvencijom.[3] Pored toga, prema Četvrtoj ženevskoj konvenciji i I Dopunskom protokolu, deportovanje ili transfer civilnog stanovništva sa okupirane teritorije, osim ako to nalaže bezbednost civila ili imperativni vojni razlozi, predstavlja tešku povredu ovih instrumenata.[4] Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, „direktan ili indirektan transfer, [od strane Okupacione sile] svih delova ili dela populacije sa okupirane teritorije u okviru ili izvan te teritorije" predstavlja ratini zločin u međunarodnim oružanim sukobima.[5]

U mnogim vojnim priručnicima navodi se zabrana nezakonite deportacije ili transfera civila na okupiranoj teritoriji.[6] Izvršavanje takve deportacije ili transfera, kažnjivo je po zakonodavstvima mnogih država.[7] Sudska praksa u vezi sa drugim svetskim ratom podržava ovu zabranu.[8] Podržana je i zvaničnim izjavama i mnogim rezolucijama koje su usvojile međunarodne organizacije i međunarodne konferencije, a obuhvata i osude navodnih slučajeva deportacije i transfera.[9] Vrhovni sud Izraela izjavio je nekoliko puta da, ipak, član 49. Četvrte ženevske konvencije nije namenjen primeni na deportaciju pojedinih lica usled očuvanja javnog reda i bezbednosti, [10] i da član 49. nije deo običajnog međunarodnog prava i da zbog toga naredbe za deportaciju pojedinih građana nisu u suprotnosti sa nacionalnim pravom Izraela.[11]

2 Povelja MVS (Nirnberg), član 6(b) (*ibid,* § 1).

3 Četvrta ženevska konvencija, član 49. stav prvi (*ibid,* § 3).

4 Četvrta ženevska konvencija, član 147. (*ibid,* § 4); I Dopunski protokol, član 85(4)(a) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 9).

5 Statut MKS, član 8(2)(b)(viii) (*ibid,* § 18).

6 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 39-40), Australije (*ibid,* §§ 41-42), Kanade (*ibid,* § 43), Kolumbije (*ibid,* § 44), Hrvatske (*ibid,* § 45), Ekvadora (*ibid,* § 46), Francuske (*ibid,* §§ 47-49), Nemačke (*ibid,* § 50), Mađarske (*ibid,* § 51), Italije (*ibid,* § 52), Holandije (*ibid,* § 53), Novog Zelanda (*ibid,* § 54), Nigerije (*ibid,* § 55), Filipina (*ibid,* § 56), Južne Afrike (*ibid,* § 57), Španije (*ibid,* § 58), Švedske (*ibid,* § 59), Švajcarske (*ibid,* § 60), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 61) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 62-64).

7 Vidi, npr. zakonodavstva (*ibid,* §§ 65-156).

8 Vidi, npr. Kina, Vojni sud za ratne zločine Ministarstva nacionalne odbrane, *Slučaj Tadashi Sakai* (*ibid,* § 159); Francuska, Opšti tribunal u Raštatu Vojne uprave za francusku okupacionu zonu u Nemačkoj, *Slučaj Roechling* (*ibid,* § 157); Izrael, Okružni sud u Jerusalimu, *Slučaj Eichmann* (*ibid,* § 161); Holandija, Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Zimmermann* (*ibid,* § 166); Poljska, Vrhovni nacionalni sud u Poznanju, *Slučaj Greiser* (*ibid,* § 157); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Krauch (I.G. Farben Trial), Slučaj Krupp, Slučaj Milch, Slučaj List (Hostages Trial)* (*ibid,* § 157) i *Slučaj Von Leeb (The High Command Trial)* (*ibid,* § 157).

9 Vidi, npr. izjave Švajcarske (*ibid,* § 186) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 189-190); Generalna skupština UN, Rez. 2675 (XXV) (*ibid,* § 204), Rez. 3318 (XXIX) (*ibid,* § 205), Rez. 36/147 D, 37/88 D, 38/79 E, 39/95 E i 40/161 E (*ibid,* § 206), Rez. 36/147 C, 37/88 C, 38/79 D, 39/95 D i 40/161 D (*ibid,* § 207); Liga Arapskih država, Savet, Rez. 4430 (*ibid,* § 223), Rez. 5169 (*ibid,* § 224) i Rez. 5324 (*ibid,* § 225); 25. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. I (*ibid*, § 226).

10 Vidi, npr. Izrael, Visoki sud, *Slučaj Abu-Awad* (*ibid*, § 162) i *Slučaj Affo i drugi* (*ibid,* § 165).

11 Vidi, npr. Izrael, Visoki Sud, *Slučaj Kawasme i drugi* (*ibid,* § 163) i *Slučaj Nazal i drugi* (*ibid,* § 164); vidi i Yoram Dinstein, "The Israeli Supreme Court and the Law of Belligerent Occupation: Deportations" Israel Yearbook on Human Rights, Vol. 23, 1993, pp. 1-26.

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zabrana raseljavanja civilnog stanovništva u nemeđunarodnim oružanim sukobima propisana je u II Dopunskom protokolu.[12] Po statutu Međunarodnog krivičnog suda, „naređivanje za preseljavanje civilnog stanovništva iz razloga vezanih za sukob, osim ako to zahtevaju sigurnost civila ili neophodni vojni razlozi," predstavlja ratni zločin u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[13] Ovo pravilo je uključeno u niz drugih instrumenata koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[14] Treba takođe primetiti da prema statutima međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Međunarodnog krivičnog suda, deportacija ili transfer civilnog stanovništva predstavlja zločin protiv čovečnosti.[15]

Pravilo koje zabranjuje prisilno raseljavanje civilnog stanovništva uključeno je u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[16] Nepoštovanje ovog pravila je kažnjivo po zakonodavstvima nekih država.[17] Ova zabrana je takođe podržana zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi u kontekstu nemeđunarodnih oružanih sukoba.[18]

U Rezoluciji o osnovnim principima za zaštitu civilnog stanovništva u oružanim sukobima, usvojenoj 1970. godine, Generalna skupština UN potvrdila je da „civil-

12 II Dopunski protokol, član 17. (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 38, § 20).

13 Statut MKS, član 8(2)(e) (*ibid,* § 19).

14 Vidi, npr. Sporazum o primeni međunarodnog humanitarnog prava između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, stav 2.3 (*ibid,* § 28); Sveobuhvatni sporazum o poštovanju ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava na Filipinima, Deo IV, član 3(7) (*ibid,* § 35).

15 Statut MKTJ, član 5(d) (*ibid*, § 31); Statut MKTR, član 3(d) (*ibid,* § 32); Statut MKS, član 7(1)(d) (*ibid,* § 36).

16 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 41-42), Kanade (*ibid,* § 43), Kolumbije (*ibid,* § 44), Hrvatske (*ibid,* § 45), Ekvadora (*ibid,* § 46), Francuske (*ibid,* § 49), Nemačke (*ibid,* § 50), Mađarske (*ibid,* § 51), Italije (*ibid,* § 52), Holandije (*ibid,* § 53), Novog Zelanda (*ibid,* § 54), Filipina (*ibid,* § 56), Južne Afrike (*ibid,* § 57) i Španije (*ibid,* § 58).

17 Vidi, npr. zakonodavstva, Jermenije (*ibid,* § 66), Australije (*ibid,* §§ 67 i 69), Azerbejdžana (*ibid,* § 70), Belorusije (*ibid,* § 73), Belgije (*ibid,* § 74), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 75), Kambodže (*ibid,* § 79), Kanade (*ibid,* § 81), Kolumbije (*ibid,* §§ 83-84), Konga (*ibid,* § 86), Hrvatske (*ibid,* § 89), Salvadora (*ibid,* § 93), Estonije (*ibid,* § 95), Etiopije (*ibid,* § 96), Finske (*ibid,* § 97), Gruzije (*ibid,* § 99), Nemačke (*ibid,* § 100), Kazahstana (*ibid,* § 108), Letonije (*ibid,* § 110), Moldavije (*ibid,* § 120), Holandije (*ibid,* § 121), Novog Zelanda (*ibid,* § 123), Nikaragve (*ibid,* § 125), Nigerije (*ibid,* § 127), Paragvaja (*ibid,* § 131), Poljske (*ibid,* § 133), Portugala (*ibid,* § 134), Rusije (*ibid,* § 136), Slovenije (*ibid,* § 140), Španije (*ibid,* § 141), Tadžikistana (*ibid,* § 143), Ukrajine (*ibid,* § 146), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 148), Uzbekistana (*ibid,* § 152) i Jugoslavije (*ibid,* § 154); vidi i zakonodavstva Bugarske (*ibid,* § 77), Češke Republike (*ibid,* § 92), Mađarske (*ibid,* § 101), Rumunije (*ibid,* § 135) i Slovačke (*ibid,* § 139) čija se primena ne isključuje u vreme nemeđunarodnih oružanih sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 65), Burundija (*ibid,* § 78), Salvadora (*ibid,* § 93), Jordana (*ibid,* § 107), Nikaragve (*ibid,* § 126) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 144).

18 Vidi, npr. izjave Avganistana (*ibid,* § 168), Bocvane (*ibid,* § 169), Japana (*ibid,* § 175), Holandije (*ibid,* §§ 177-178), Novog Zelanda (*ibid,* § 180), Nigerije (*ibid,* § 181), Rusije (*ibid,* § 183), Španije (*ibid,* § 185), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 187) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 190) i izveštaje o praksi Jordana (*ibid,* § 176) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 191).

no stanovništvo ili pojedini civili, ne smeju biti izloženi...prisilnom transferu".[19] U Rezoluciji o zaštiti žena i dece u vanrednim stanjima i oružanim sukobima, usvojenoj 1974, Generalna skupština UN je objavila da će se „prisilno raseljavanje, koje izvrše pobunjenici u toku vojnih operacija ili na okupiranim teritorijama, smatrati krivičnim delom".[20] Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN osuđivale su aktivnosti prisilnog raseljavanja u međunarodnim oružanim sukobima, ali i u nemeđunarodnim oružanim sukobima, na primer u sukobima u Bosni i Hercegovini, Burundiju i Sudanu.[21]

26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca usvojila je dve rezolucije koje naglašavaju zabranu prisilnog raseljavanja civilnog stanovništva.[22] MKCK poziva strane i u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju ovo pravilo.[23]

Evakuacija civilnog stanovništva

I u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, praksa država ustanovljava izuzetak u odnosu na zabranu raseljavanja, u slučaju kada bezbednost civila ili imperativni vojni razlozi (kao što su čišćenje borbene zone) zahtevaju evakuaciju, dok traju takvi uslovi. Ovaj izuzetak je uključen u Četvrtu ženevsku konvenciju i II Dopunski protokol.[24] Mogućnost evakuacije je predviđena i u mnogim vojnim priručnicima.[25] Obuhvaćena je i zakonodavstvima mnogih država.[26]

19 Generalna skupština UN, Rez. 2675 (XXIX) (usvojena sa 109 glasova za, bez glasova protiv i 8 uzdržanih) (*ibid,* § 204).

20 Generalna skupština UN, Rez. 3318 (XXIX) (usvojena sa 110 glasova za, bez glasova protiv i 14 uzdržanih) (*ibid,* § 205).

21 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 752 (*ibid,* § 193) i Rez. 819 (*ibid,* § 194); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* § 201); Generalna skupština UN, Rez. 55/116 (*ibid,* § 212); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1995/77 (*ibid,* § 212) i Rez. 1996/73 (*ibid,* § 213).

22 26. Međunarodna Konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* § 228) i Rez. IV (*ibid,* § 229).

23 Vidi, npr. MKCK, Memorandum o primeni međunarodnog humanitarnog prava (*ibid,* § 237) i Memorandum o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava u Angoli (*ibid,* § 240).

24 Četvrta ženevska konvencija, član 49. stav drugi (*ibid,* § 245); II Dopunski protokol, član 17(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 246).

25 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 250-251), Kameruna (*ibid,* § 253), Kanade (*ibid,* § 254), Hrvatske (*ibid,* § 255), Dominikanske Republike (*ibid,* § 256), Francuske (*ibid,* § 257), Nemačke (*ibid,* § 258), Mađarske (*ibid,* § 259), Izraela (*ibid,* § 260), Italije (*ibid,* § 261), Kenije (*ibid,* § 262), Holandije (*ibid,* § 264), Novog Zelanda (*ibid,* § 265), Filipina (*ibid,* § 266), Španije (*ibid,* § 267), Švedske (*ibid,* § 268), Švajcarske (*ibid,* § 269), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 270-271) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 272-274).

26 Vidi, npr. zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 275), Australije (*ibid,* § 276), Azerbejdžana (*ibid,* § 277), Kanade (*ibid,* § 278), Konga (*ibid,* § 279), Kube (*ibid,* § 280), Irske (*ibid,* § 281), Holandije (*ibid,* § 282), Novog Zelanda (*ibid,* § 283), Norveške (*ibid,* § 284), Ruande (*ibid,* § 286) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 288); vidi i nacrt zakonodavstva Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 287).

Rukovodeći principi za interno raseljavanje zabranjuju „arbitrarno" raseljavanje lica, koje je definisano kao izvršavanje raseljavanja u situacijama oružanog sukoba, „osim ako to ne nalaže bezbednost civila ili imperativni vojni razlozi"[27]

Izuzetak zbog „imperativnih vojnih razloga" ne može nikada da obuhvati slučajeve pomeranja civilnog stanovništva da bi se ona progonila.[28]

Četvrta ženevska konvencija dalje određuje da evakuacija ne sme da podrazumeva raseljavanje izvan granica okupirane teritorije „osim ako ne postoji materijalna mogućnost da se to izbegne "[29] U odnosu na nemeđunarodne oružane sukobe, II Dopunski protokol određuje da evakuacija nikada ne sme da obuhvati raseljavanje izvan nacionalne teritorije.[30]

Sprečavanje raseljavanja

Praksa država takođe naglašava obavezu strana u sukobu da spreče raseljavanje izazvano sopstvenim aktima, makar onim aktima koji su kao takvi zabranjeni (npr. terorisanjem civilnog stanovništva ili izvođenjem nediskriminatornih napada). Kao što je u Vodećim principima za interno raseljavanje navedeno:

> Sve vlasti i međunarodni akteri poštovaće i obezbediti poštovanje obaveza u skladu sa međunarodnim pravom, uključujući i ljudska prava i humanitarno pravo, u svim prilikama, da bi se sprečili i izbegli uslovi koji mogu da dovedu do raseljavanja lica.[31]

Etničko čišćenje

Cilj „etničkog čišćenja" je promena demografskog sastava na nekoj teritoriji. Pored raseljavanja civilnog stanovništva sa teritorije, ono se može postići drugim aktima koji su zabranjeni, kao što su napadi na civile (vidi Pravilo 1), ubistvo (vidi Pravilo 89) i silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja (vidi Pravilo 93). Ovi akti su zabranjeni bez obzira na prirodu sukoba i generalno su osuđivani.

Pravilo 130: Država ne sme da deportuje ili preseljava delove svog civilnog stanovništva na teritoriju koju je okupirala.

Praksa

Tom II, Odeljak 38, Poglavlje B.

27 Vodeći principi za interno raseljavanje, Princip 6(2) (*ibid,* § 248).
28 Vidi, npr. Četvrta ženevska konvencija, član 45. stav četvrti (*ibid,* § 2).
29 Četvrta ženevska konvencija, član 49.
30 II Dopunski protokol, član 17(2) (usvojen konsenzusom).
31 Vodeći principi za interno raseljavanje, Princip 5. (cit. u Vol. II, Ch. 38, § 34).

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u međunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Zabrana deportacije ili transfera delova civilnog stanovništva države na teritoriju koju je okupirala, propisana je Četvrtom ženevskom konvencijom.[32] Ovo predstavlja tešku povredu I Dopunskog protokola.[33] Po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, „direktan ili indirektan transfer, od strane Okupacione sile dela njenog stanovništva na teritoriju koju je okupirala" predstavlja ratni zločin u međunarodnim oružanim sukobima.[34]

U mnogim vojnim priručnicima navodi se zabrana deportacije ili transfera dela civilnog stanovništva strane u sukobu, na teritoriju koju je ta strana okupirala.[35] Ovo pravilo je uključeno u zakonodavstva mnogih država.[36] Zvanične izjave i izveštaji o praksi takođe podržavaju zabranu transfera vlastitog stanovništva na okupiranu teritoriju.[37]

Savet bezbednosti UN je osuđivao pokušaje da se promeni demografski sastav okupirane teritorije.[38] Godine 1992, pozvao je na prestanak pokušaja da se promeni etnički sastav stanovništva u bilo kom delu bivše Jugoslavije.[39] Slično tome, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN, osudile su praksu na-

32 Četvrta ženevska konvencija, član 49. stav šesti (*ibid,* § 334).

33 I Dopunski protokol, član 85(4)(a) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 335).

34 Statut MKS, član 8(2)(b)(viii) (*ibid,* § 336).

35 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 346-347), Australije (*ibid,* § 348), Kanade (*ibid,* § 349), Hrvatske (*ibid,* § 350), Mađarske (*ibid,* § 351), Italije (*ibid,* § 352), Holandije (*ibid,* § 353), Novog Zelanda (*ibid,* § 354), Španije (*ibid,* § 355), Švedske (*ibid,* § 357), Švajcarske (*ibid,* § 357), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 358) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 359).

36 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 361), Australije (*ibid,* §§ 362-363), Azerbejdžana (*ibid,* §§ 364-365), Bangladeša (*ibid,* § 366), Belorusije (*ibid,* § 367), Belgije (*ibid,* § 368), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 369), Kanade (*ibid,* §§ 371-372), Konga (*ibid,* § 373), Kukovih Ostrva (*ibid,* § 374), Hrvatske (*ibid,* § 375), Kipra (*ibid,* § 376), Češke Republike (*ibid,* § 377), Nemačke (*ibid,* § 379), Gruzije (*ibid,* § 380), Irske (*ibid,* § 381), Malija (*ibid,* § 384), Moldavije (*ibid,* § 385), Holandije (*ibid,* § 386), Novog Zelanda (*ibid,* §§ 387-388), Nigerije (*ibid,* § 390), Norveške (*ibid,* § 691), Slovačke (*ibid,* § 392), Slovenije (*ibid,* § 393), Španije (*ibid,* § 394), Tadžikistana (*ibid,* § 395), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 397-398), Jugoslavije (*ibid,* § 399) i Zimbabvea (*ibid,* § 400); vidi i nacrte zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 360), Burundija (*ibid,* § 370), Jordana (*ibid,* § 382), Libana (*ibid,* § 383) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 396).

37 Vidi, npr. izjave Kuvajta (*ibid,* § 405) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 406-407) i izveštaje o praksi Egipta (*ibid,* § 402) i Francuske (*ibid,* § 403).

38 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 466, 452 i 467 (*ibid,* § 408), Rez. 465 (*ibid,* § 409) i Rez. 677 (*ibid,* § 410).

39 Savet bezbednosti UN, Rez. 752 (*ibid,* § 411).

seljavanja.[40] Prema završnom izveštaju Specijalnog izvestioca UN o dimenziji ljudskih prava o transferu stanovništva, obuhvatajući ubacivanje naseljenika i naseljavanje, „naseljavanje" je nezakonito i povlači odgovornost države i krivičnu odgovornost pojedinaca.[41]

Godine 1981, 24. Međunarodna konferencija Crvenog krsta potvrdila je da su „naseljavanja na okupiranu teritoriju su u suprotnosti sa čl. 27. i 49. Četvrte ženevske konvencije".[42]

U *Slučaju glavnih ratnih zločinaca*, 1946. godine, Međunarodni vojni sud u Nirnbergu proglasio je dvojicu optuženih krivim za pokušaj „germanizacije" okupiranih teritorija.[43]

Pravilo 131: U slučaju raseljavanja, moraju se preduzeti sve moguće mere da bi se civilima obezbedili zadovoljavajući uslovi smeštaja, higijenski, zdravstveni, bezbednosni uslovi i ishrana i da članovi iste porodice ne budu razdvojeni.

Praksa

Tom II, Odeljak 38, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo je dodatak pravu raseljenih civila da uživaju istu zaštitu kao i drugi civili, što podrazumeva i osnovne garancije navedene u Poglavlju 32.

Međunarodni oružani sukobi

Četvrta ženevska konvencija propisuje da je okupaciona sila koja sprovodi evakuaciju zbog bezbednosti civilnog stanovništva ili imperativnih vojnih razloga „dužna postarati se, u najvećoj mogućoj meri, da zaštićena lica budu pristojno smeštena, da se preseljenja izvrše pod zadovoljavajućim uslovima u pogledu zdravlja, higijene, bezbednosti i ishrane, kao i da članovi jedne iste porodice ne budu odvajani jedni od drugih".[44]

40 Vidi, npr. Generalna skupština UN, Rez. 36/147 C, 37/88 C, 38/79 D, 39/95 D i 40/161 D (*ibid,* § 412) i Rez. 54/78 (*ibid,* § 405); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 2001/7 (*ibid,* § 413).

41 Potkomisija za ljudska prava UN, Završni izveštaj specijalnog izvestioca o dimenziji ljudskih prava o transferu stanovništva, obuhvatajući ubacivanje naseljenika i naseljavanje (*ibid,* § 415).

42 24. Međunarodna Konferencija Crvenog krsta, Rez. III (*ibid,* § 419).

43 Međunarodni vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj glavnih ratnih zločinaca*, Presuda (*ibid,* § 412).

44 Četvrta ženevska konvencija, član 49. stav treći (*ibid,* §§ 427, 429 i 541).

Ovo pravilo je ponovljeno u mnogim vojnim priručnicima.[45] U *Slučaju Krupp*, 1948, Vojni sud Sjedinjenih Država u Nirnbergu usvojio je izjavu sudije Filipsa o istom pitanju iz 1947. godine, u *Slučaju Milich*, prema kome jedna od situacija kada je deportacija nelegalna

nastaje uvek kada se ne poštuju opšte priznati standardi pristojnosti i humanosti... Detaljna studija o primenljivim delovima Zakona br. 10 Kontrolnog saveta, potvrđuje prethodne zaključke, da je deportacija zločin...uvek kada je karakterišu nehumani ili nelegalni metodi.[46]

Nemeđunarodni oružani sukobi

II Dopunski protokol propisuje da ukoliko se mora narediti premeštanje civilnog stanovništva usled razloga bezbednosti tog stanovništva ili imperativnih vojnih razloga,"preduzeće se sve moguće mere kako bi civilno stanovništvo moglo biti prihvaćeno pod zadovoljavajućim uslovima smeštaja, higijene i zaštite zdravlja, bezbednosti i ishrane".[47] Pored toga, II Dopunski protokol nalaže „preduzeće se svi odgovarajući koraci da bi se olakšalo ponovno okupljanje porodica koje su bile privremeno razdvojene".[48]

Pravilo koje zahteva preduzimanje mera da bi se zaštitilo civilno stanovništvo u slučaju raseljavanja uključeno je u sporazume koji su sklopljeni između strana u oružanim sukobima u Bosni i Hercegovini, Mozambiku i Sudanu.[49]

Nekoliko vojnih priručnika koji se primenjuju, ili su se primenjivali, u nemeđunarodnim oružanim sukobima sadrže ovo pravilo.[50] Ovo pravilo je uneto i

45 U vezi sa odredbama o osnovnim potrebama, vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 436), Hrvatske (*ibid,* § 439), Dominikanske Republike (*ibid,* § 440), Nemačke (*ibid,* § 441), Mađarske (*ibid,* § 442), Španije (*ibid,* § 444), Švajcarske (*ibid,* § 445), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 446) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 447). U vezi sa sigurnošću raseljenih lica, vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 495), Hrvatske (*ibid,* § 497), Dominikanske Republike (*ibid,* § 498), Mađarske (*ibid,* § 499), Španije (*ibid,* § 501), Švajcarske (*ibid,* § 502), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 503) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 504-505). U vezi sa poštovanjem neodvajanja porodica, vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 547-548), Kolumbije (*ibid,* § 550), Hrvatske (*ibid,* § 551), Nemačke (*ibid,* § 552), Mađarske (*ibid,* § 553), Španije (*ibid,* § 554), Švajcarske (*ibid,* § 555), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 556) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 557).

46 Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Krupp*, usvajanje podudarnog mišljenja sudije Filipsa u *Slučaju Milch* (*ibid,* § 455).

47 II Dopunski protokol, član 17(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* §§ 428 i 493).

48 II Dopunski protokol, član 17(1) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3916).

49 Sporazum o primeni međunarodnog humanitarnog prava između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 2.3 (cit. u Vol. II, Ch. 38, § 430); Preporuke o tragičnoj situaciji civila u Bosni i Hercegovini, član 3 (*ibid,* § 494); Opšti mirovni sporazum za Mozambik, član III, Protokol III (*ibid,* § 429); Sporazum o zaštiti i snabdevanju humanitarnom pomoći u Sudanu, stav 5 (*ibid,* § 434).

50 U vezi sa odredbama o osnovnim potrebama, vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 437), Kanade (*ibid,* § 438), Hrvatske (*ibid,* § 439), Nemačke (*ibid,* § 441), Mađarske (*ibid,* § 442), Novog Zelanda (*ibid,* § 443) i Španije (*ibid,* § 444). U vezi sa sigurnošću raseljenih lica, vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid,* § 496), Hrvatske (*ibid,* § 497), Mađarske (*ibid,* § 499), Novog Zelanda (*ibid,*

u nacionalna zakonodavstva, tačnije zakonodavstva Kolumbije, Hrvatske i Gruzije, u vezi sa raseljenim licima.[51] Godine 1996. kolumbijski Ustavni sud zaključio je da raseljena lica imaju pravo da primaju humanitarnu pomoć i da uživaju zaštitu države.[52] Zvanične izjave i druga praksa u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima takođe podržavaju ovo pravilo.[53]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa, ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe. Savet bezbednosti UN je pozvao na poštovanje ovog pravila i u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima.[54] Vodeći principi za interno raseljavanje nalažu obavezu nadležnim vlastima da obezbede interno raseljenim licima osnovnu hranu i pitku vodu, zaklon i smeštaj, odgovarajuću odeću i osnovne medicinske i higijenske uslove.[55]

Međunarodne konferencije Crvenog krsta i Crvenog polumeseca usvojile su nekoliko rezolucija koje naglašavaju važnost ovog pravila.[56] Plan akcije za 2000-2003. godinu, koji je usvojila 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine, zahteva da sve strane u oružanom sukobu preduzmu efikasne mere da bi obezbedile da u slučaju raseljavanja, lica koja su raseljena dobiju „odgovarajuću pomoć".[57]

Poštovanje jedinstva porodice

Obaveza da se izbegne, koliko je moguće, razdvajanje članova porodice za vreme transfera ili evakuacije civila od strane okupacione sile propisana je u Četvrtoj ženevskoj konvenciji.[58] Princip očuvanja jedinstva porodice izbeglica i raseljenih lica uključen je i u neke druge ugovore.[59] Ova obaveza je uključena i u neke voj-

§ 500) i Španije (*ibid,* § 501). U vezi sa poštovanjem neodvajanja porodica, vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid,* § 549), Kolumbije (*ibid,* § 550), Hrvatske (*ibid,* § 551), Nemačke (*ibid,* § 552), Mađarske (*ibid,* § 553) i Španije (*ibid,* § 554).

51 Kolumbija, *Zakon o interno raseljenim licima* (*ibid,* § 449); Hrvatska, *Zakon o raseljenim licima* (*ibid,* § 450); Gruzija *Zakon o raseljenim licima* (*ibid,* § 451).

52 Kolumbija, Ustavni sud, *Ustavni slučaj br. C-092* (*ibid,* § 454).

53 Vidi, npr. izjave Meksika (*ibid,* § 459), Omana (*ibid,* § 460) i Rusije (*ibid,* § 515) i praksu Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 456), Libana (*ibid,* § 458), Filipina (*ibid,* §§ 461, 514 i 565), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 517) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 463).

54 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 361 (*ibid,* § 464), Rez. 752 (*ibid,* § 466), Rez. 1004 (*ibid,* § 467), Rez. 1040 (*ibid,* § 469) i Rez. 1078 (*ibid,* § 470).

55 Vodeći principi za interno raseljavanje, Princip 18(2) (*ibid,* § 432).

56 24. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XXI (*ibid,* § 480); 25. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XVII (*ibid,* § 481); 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca Rez. IV (*ibid,* § 483).

57 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 484).

58 Četvrta ženevska konvencija, član 49. stav treći (*ibid,* § 541).

59 Vidi, npr. Četvorostrani sporazum o gruzijskim izbeglicama i interno raseljenim licima stav 3(i) ("osnovni princip očuvanja jedinstva porodice") (*ibid,* § 544); Sporazum o izbeglicama i raseljenim

ne priručnike.[60] Takođe, treba primetiti da je poštovanje jedinstva porodice za vreme raseljavanja, jedan od elemenata zahteva za poštovanjem porodičnog života (vidi Pravilo 105).

U vezi sa odvajanjem dece od roditelja, Konvencija o pravima deteta propisuje "Države ugovornice će obezbediti da dete ne bude odvojeno od roditelja protiv svoje volje".[61] Izvršni komitet UNHCR je zahtevao od država da preduzmu sve moguće mere da spreče odvajanje dece i adolescenata izbeglica od njihovih porodica.[62] U izveštaju iz 1998. o maloletnim izbeglicama bez pratnje, Generalni sekretar UN je izjavio da su u situacijama kao što su one u Siera Leoneu, Gvineji Bisao i Kosovu, deca koja su pobegla iz ratne zone protiv svoje volje odvojena od porodica, i zahtevao je od država da podrže mere za sprečavanje takvih pojava.[63]

Slično je istaknuto u dve rezolucije koje su konsenzusom usvojile Međunarodne konferencije Crvenog krsta i Crvenog polumeseca. U rezoluciji o zaštiti dece u oružanim sukobima, 25. Međunarodna konferencija se pozvala na Ženevske konvencije i dva Dopunska protokola i preporučila „da se preduzmu sve potrebne mere da se očuva jedinstvo porodice".[64] U rezoluciji o zaštiti civilnog stanovništva za vreme oružanih sukoba, 26. Međunarodna konferencija zahtevala je da „sve strane u oružanom sukobu izbegavaju bilo kakve akcije čiji je cilj, ili posledica, razdvajanje porodica na način suprotan međunarodnom humanitarnom pravu".[65]

Posebne potrebe raseljenih žena, dece, hendikepiranih ili starih

U nekoliko ugovora i instrumenata propisano je da, prilikom obezbeđivanja zaštite i pomoći raseljenim licima, strane u sukobu moraju obratiti pažnju na stanje svakog lica. Ovo znači da se moraju uzeti u obzir posebne potrebe dece, posebno dece bez pratnje, trudnica i dojilja, hendikepiranih lica i starijih.[66] Ovo je takođe

licima, priložen uz Dejtonske ugovore, član 1 ("princip porodičnog života će biti očuvan ") (*ibid,* § 545).

60 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 547-548), Kanade (*ibid,* § 549), Kolumbije (*ibid,* § 550), Hrvatske (*ibid,* § 551), Nemačke (*ibid,* § 552), Mađarske (*ibid,* § 553), Španije (*ibid,* § 554), Švajcarske (*ibid,* § 555), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 556) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 557).

61 Konvencija o pravima deteta, član 9(1) (*ibid,* § 542).

62 Izvršni komitet UNHCR, Zaključak br. 84 (XLVIII): Deca i adolescenti izbeglice (*ibid,* § 569).

63 Generalni sekretar UN, Izveštaj o maloletnim izbeglicama bez pratnje (*ibid,* § 570).

64 25. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. IX (*ibid,* § 577).

65 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* § 577).

66 Vidi, npr. Dopunski protokol I, član 78. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 581); Konvencija o pravima deteta, član 22. (*ibid,* § 582); Afrička povelja o pravima i blagostanju deteta, član 23. (*ibid,* § 583); Inter-američka konvencija o nasilju nad ženama, član 9. (*ibid,* § 584); Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, član 4. (*ibid,* § 585); Sarajevska deklaracija o humanom postupanju sa raseljenim licima (*ibid,* § 586); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 2.3 (*ibid,* § 587); Deklaracija UN o uklanjanju nasilja nad ženama, premabula (*ibid,* § 588), Vodeći principi za interno raseljavanje, principi 4(2) i 19(2) (*ibid,* §§ 589-590).

uvršteno i u vojne priručnike, zakonodavstva i zvanične izjave.[67] Pored toga, podržano je praksom međunarodnih organizacija i međunarodnih konferencija.[68]

Međunarodna pomoć raseljenim licima

Istaknuto je u praksi da primarnu odgovornost za brigu o raseljenim licima ima nadležna vlada.[69] Ipak, pošto vlada često nema kontrolu nad zonama u kojima su lica raseljena, ova odgovornost obuhvata i obavezu davanja dozvole za slobodan prolaz humanitarne pomoći raseljenim licima (vidi i Pravilo 55). Dokazi koji pokazuju da se može tražiti pomoć međunarodne zajednice, posebno od strane UNHCR i MKCK, obuhvataju praksu i u okolnostima međunarodnih i nemeđunarodnih oružanih sukoba, a posebno praksu Saveta bezbednosti UN.[70] Ova praksa pokazuje da nije nezakonito da međunarodna zajednica obezbeđuje pomoć, čak i kada je raseljavanje nezakonito. Ovo stanovište je podržano i u Vodećim principima za interno raseljavanje.[71]

67 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 591), Australije (*ibid,* § 592), Indonezije (*ibid,* § 593); § 602), Gane (*ibid,* § 603), Omana (*ibid,* § 605), Perua (*ibid,* § 606), Filipina (*ibid,* § 607), Šri Lanke (*ibid,* § 608) i Jugoslavije (*ibid,* § 609) i izveštaj o praksi Jordana (*ibid,* § 604).

68 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 819 (*ibid,* § 610), Rez. 1261 (*ibid,* § 611); Rez. 1314 (*ibid,* § 612), Rez. 1325 (*ibid,* § 613); Savet bezbednosti UN, Izjava predsednika (*ibid,* § 614); Generalna skupština UN, Rez. 48/116 (*ibid,* § 615) i Rez. 49/198 (*ibid,* § 616); ECOSOC, Rez. 1982/25 (*ibid,* § 617) i Rez. 1991/23 (*ibid,* § 618); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1995/77 (*ibid,* § 619) i Rez. 1998/76 (*ibid,* § 620); Izvršni komitet UNHCR zaključak br. 39 (XXXVI) (*ibid,* § 622), Zaključak br. 64 (XLI) (*ibid,* § 623) i Zaključak br. 84 (XLVIII) (*ibid,* § 624); Generalni sekretar UN, Izveštaj o ljudskim pravima i masovnom egzodusu (*ibid,* § 625); Predstavnik generalnog sekretara UN za interno raseljena lica, Izveštaj o poseti predstavnika Mozambiku (*ibid,* § 626); Ekspert UN o uticaju oružanog sukoba na decu, Izveštaj (*ibid,* § 627); Visoki komesar UN za ljudska prava, Izveštaj o ljudskim pravima i masovnom egzodusu (*ibid,* § 628); Visoki komesar UN za ljudska prava, Specijalni izvestilac o vansudskom postupku, arbitrarnim i pogubljenjima po skraćenom postupku, Izveštaj specijalnog izvestioca sa misije u Burundiju (*ibid,* § 629); Komisija za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac o stanju ljudskih prava u Zairu, Izveštaj Specijalnog izvestioca o poseti Ruandi (*ibid,* § 630); Komisija za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac o nasilju nad ženama, Uzroci i posledice, Izveštaj o nasilju nad ženama izvršen i/ili dozvoljen od strane države za vreme oružanog sukoba (*ibid,* § 631); Izvršni komitet UNHCR, Ažuriranje Stalnog komiteta o regionalnom razvoju u bivšoj Jugoslaviji (*ibid,* § 632); OAD Generalna skupština, Rez.1602 (XXVIII-O/98) (*ibid,* § 633); OAJ, Savet ministara, Rez. 1448 (LVIII) (*ibid,* § 634); 25. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Ženeva, Rez. XVII, § 8 (*ibid,* § 635); CEDAW, Razmatranje izveštaja o Peruu (*ibid,* § 636); CEDAW, Izveštaj komiteta, 20. sednice (*ibid,* § 637); CRC, Preliminarna razmatranja o izveštaju u Sudanu (*ibid,* § 638); CRC, Zaključna razmatranja o izveštaju u Ugandi (*ibid,* § 639); CRC, Zaključna razmatranja o izveštaju u Burmi (*ibid,* § 640).

69 Vidi, npr. Vodeći principi za interno raseljavanje, Princip 25(1) (*ibid,* §§ 432 i 649); UNHCR, Izvršni komitet, Zaključak br. 75 (XLV): Interno raseljena lica (*ibid,* § 473).

70 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 688 (*ibid,* § 660), Rez. 999 (*ibid,* § 661), Rez. 1010, 1019 i 1034 (*ibid,* § 662), Rez. 1078 (*ibid,* § 663), Rez. 1097 (*ibid,* § 664) i Rez. 1120 (*ibid,* § 665); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* §§ 666-669).

71 Vodeći principi za interno raseljavanje, Princip 25 (*ibid,* § 649).

Pravilo 132: Raseljena lica imaju pravo da se dobrovoljno vrate u sigurnost svojih domova ili mesta stanovanja, čim prestanu razlozi koji su doveli do raseljavanja.

Praksa

Tom II, Odeljak 38, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Pravo na povratak primenjuje se na raseljene, dobrovoljno ili prinudno, u vezi sa oružanim sukobom, a ne na nedržavljane koji su zakonito proterani.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Četvrta ženevska konvencija propisuje da se lica koja su bila evakuisana moraju vratiti u svoje domove čim prestanu neprijateljstva na tom području.[72] Pravo na dobrovoljni povratak opšte je priznato i u nekim drugim ugovorima, kao što su Panmundžon sporazum o primirju i Konvencija o regulisanju problema izbeglica u Africi.[73] Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima priznaje da „svako ima pravo...da se vrati u svoju zemlju".[74] U skladu sa Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, „niko neće biti arbitrarno lišen prava da uđe u svoju zemlju".[75] Regionalni ugovori o ljudskim pravima sadrže slično pravilo.[76]

U nekoliko vojnih priručnika ističe se da raseljavanje mora biti vremenski ograničeno i da se raseljenim licima mora dozvoliti povratak u domove ili mesta prebivališta.[77]

Pravo izbeglica i raseljenih lica da se vrate takođe je podržano brojnim zvaničnim izjavama, uglavnom u odnosu na nemeđunarodne oružane sukobe, kao što su oni u Abhaziji (Gruzija), Bosni i Hercegovini, Filipinima i Tadžikistanu, kao

72 Četvrta ženevska konvencija, član 49. stav drugi (*ibid,* § 682).

73 Panmundžon sporazum o primirju (*ibid,* § 683), član III(59)(a) i (b); Konvencija o regulisanju problema izbeglica u Africi, član 5(1) (*ibid,* § 686).

74 Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, član 13(2) (*ibid,* § 692).

75 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 12(4) (*ibid,* § 685).

76 Vidi 4. Protokol uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, član 3. (*ibid,* § 684); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 22(5) (*ibid,* § 687); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 12(2) (*ibid,* § 688).

77 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 699), Hrvatske (*ibid,* § 700), Mađarske (*ibid,* § 701), Kenije (*ibid,* § 702), Madagaskara (*ibid,* § 703), Filipina (*ibid,* § 704), Španije (*ibid,* § 705), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 706) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 707).

i drugom praksom.[78] Ovo pravo je priznato i u nekoliko mirovnih sporazuma i sporazuma o izbeglicama i raseljenim licima, na primer u vezi sa sukobima u Abhaziji (Gruzija), Avganistanu, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Koreji, Liberiji, Sudanu i Tadžikistanu.[79]

Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN, u više navrata su podsetile na pravo izbeglica i raseljenih lica da se slobodno i bezbedno vrate u svoje domove.[80] Vodeći principi za interno raseljavanje nalažu da „raseljenost neće trajati duže nego što to okolnosti zahtevaju".[81] Pored mogućnosti da se vrate u mesto svog porekla ili uobičajenog stanovanja Vodeći principi takođe daju pravo raseljenim licima da se dobrovoljno presele u drugi deo zemlje.[82]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa.

Mere za olakšavanje povratka i integracije

Dužnost nadležnih vlasti da preduzmu sve mere da bi omogućile dobrovoljan i bezbedan povratak i reintegraciju raseljenih lica, propisana je u Konvenciji o regulisanju problema izbeglica u Africi i Vodećim principima za interno raseljavanje.[83] Ona je takođe uključena u mirovne ugovore i druge sporazume,[84] nacional-

78 Vidi, npr. izjave Angole (*ibid,* § 716), Brazila (*ibid,* § 717), Češke Republike (*ibid,* § 719), Egipta (*ibid,* § 720), Francuske (*ibid,* § 721), Gruzije (*ibid,* § 723), Hondurasa (*ibid,* § 724), Indonezije (*ibid,* § 725), Italije (*ibid,* § 726), Novog Zelanda (*ibid,* § 727), Nigerije (*ibid,* § 728), Rusije (*ibid,* § 730), Tunisa (*ibid,* § 731), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 732) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 733), praksu Filipina (*ibid,* § 729) i izveštaj o praksi Francuske (*ibid,* § 722).

79 Vidi Četvorostrani sporazum o gruzijskim izbeglicama i interno raseljenim licima, član 5. (*ibid,* § 788); Avganistanski mirovni ugovori, član 6. (*ibid,* § 798); Sporazum o izbeglicama i raseljenim licima, priložen uz Dejtonske ugovore, član 1. (*ibid,* § 789); Sporazum o normalizaciji odnosa između Hrvatske i SRJ, član 7. (*ibid,* § 790); Panmundžon sporazum o primirju, član III (59)(a) i (b) (*ibid,* § 786); Cotonou sporazum o Liberiji, član 18(1) (*ibid,* § 796); Sudanski mirovni sporazum, Odeljak 4, stav 3(a), i Odeljak 5, stav 2. (*ibid,* § 696); Protokol o Tadžik izbeglicama, član 1. (*ibid,* § 695).

80 Vidi Savet bezbednosti UN, Rez. 361 (*ibid,* § 734), Rez. 726 (*ibid,* § 735), Rez. 779 i 820 A (*ibid,* § 736), Rez. 859 (*ibid,* § 737), Rez. 874 (*ibid,* § 738), Rez. 896 i 906 (*ibid,* § 739), Rez. 947 (*ibid,* § 740), Rez. 993 (*ibid,* § 739), Rez. 999 (*ibid,* § 741), Rez. 1036 (*ibid,* § 739), Rez. 1078 (*ibid,* § 742), Rez. 1096 (*ibid,* § 739), Rez. 1124 (*ibid,* § 739), Rez. 1187 (*ibid,* § 743), Rez. 1199 i 1203 (*ibid,* § 744), Rez. 1225(*ibid,* § 739), Rez. 1239 i 1244 (*ibid,* § 744), Rez. 1272 (*ibid,* § 745); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* §§ 746-750); Generalna skupština UN, Rez. 48/116 (*ibid,* § 751), Rez. 49/10 i 50/193 (*ibid,* § 752), Rez. 53/164 i Rez. 54/183 (*ibid,* § 753); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1992/S-2/1 (*ibid,* § 756), Rez. 1994/59 (*ibid,* § 754), Rez. 1994/75, 1995/89 i 1996/71 (*ibid,* § 756), Rez. 1997/2 (*ibid,* § 755), Rez. 1998/79 (*ibid,* § 756) i Rez. 1999/S-4/1 (*ibid,* § 757).

81 Vodeći principi za interno raseljavanje, Princip 6(3) (*ibid,* § 697).

82 Vodeći principi za interno raseljavanje, Princip 28(1) (*ibid,* § 800).

83 Konvencija o regulisanju problema izbeglica u Africi, član V (*ibid,* § 787); Vodeći principi za interno raseljavanje, Princip 28. (*ibid,* § 800).

84 Vidi, npr. Panmunjon sporazum o primirju, član III(59)(d)(1) (*ibid,* § 786); Četvorostrani sporazum o gruzijskim izbeglicama i interno raseljenim licima, član 5. (*ibid,* § 788); Sporazum o izbeglicama

na zakonodavstva,[85] zvanične izjave i drugu praksu,[86] rezolucije Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija,[87] i rezolucije i druge dokumente usvojene na međunarodnim konferencijama.[88] Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN posebno su, u mnogim prilikama, pozivale strane i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima da omoguće dobrovoljan i bezbedan povratak i reintegraciju raseljenih lica.[89] Generalni sekretar UN i njegov Specijalni predstavnik za interno raseljena lica izveštavaju o merama koje su preduzete ili koje treba preduzeti u situacijama brojnih sukoba da bi se ispunila obaveza da se olakšava dobrovoljni i bezbedni povratak i reintegracija raseljenih lica.[90]

Primeri preduzetih mera za olakšavanje dobrovoljnog i bezbednog povratka i reintegracije raseljenih lica su: mere za obezbeđivanje bezbednog povratka, posebno raščišćavanje minskih polja, obezbeđivanje pomoći za pokrivanje osnovnih

i raseljenim licima, priložen uz Dejtonske ugovore, čl. I i II (*ibid,* § 789); Sporazum o normalizaciji odnosa između Hrvatske i SRJ, član 7. (*ibid,* § 790); Memorandum Zajedničke radne grupe za operativne procedure povratka (*ibid,* § 791); Memorandum o saglasnosti između Iraka i UN, stavovi 2. i 3. (*ibid,* § 793); Zajednička deklaracija predsednika SRJ i Hrvatske (septembar 1992.), član 2. (*ibid,* § 794); Zajednička deklaracija predsednika SRJ i Hrvatske (oktobar 1992.), član 3. (*ibid,* § 795); Cotonou sporazum o Liberiji, član 18(1) (*ibid,* § 796); Arusha mirovni ugovori, član 23(D) (*ibid,* § 797); Arusha protokol o raseljenim licima, čl. 36 i 42. (*ibid,* § 797); Afganistanski mirovni ugovor, član 6. (*ibid,* § 798); Sudanski mirovni sporazum, Odeljak 4. član 6(iii)(1) (*ibid,* § 799); Kairski plan akcije, stav 70. (*ibid,* § 801).

85 Vidi, npr. zakonodavstvo Angole (*ibid,* § 803), Kolumbije (*ibid,* § 804) i Etiopije (*ibid,* § 805).

86 Vidi, npr. izjave Avganistana (*ibid,* § 807), Ruande (*ibid,* § 811) i praksu Perua (*ibid,* § 809), Filipina (*ibid,* § 810) i Turske (*ibid,* § 812).

87 Vidi, npr. Komisija za ljudska prava UN, Rez.1996/71 (*ibid,* § 835), Rez. 1999/10 (*ibid,* § 836) i Rez. 2001/18 (*ibid,* § 837); Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 1376, 1384 i 1385 (*ibid,* § 853); OEBS, Završna deklaracija o Kosovu Međunarodne konferencije za ljudska prava (*ibid,* § 855).

88 Vidi, npr. 21. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. X (*ibid,* § 856); 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. III (*ibid,* § 857); Međunarodna konferencija o centralno američkim izbeglicama (CIREFCA), Deklaracija i konkretizovan plan akcije (*ibid,* § 858); 88. Inter- parlamentarna konferencija, Rezolucija o podršci nedavnim međunarodnim inicijativama da se zaustavi nasilje i okončaju kršenja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini (*ibid,* § 859); 89. Inter-parlamentarna konferencija, Rezolucija o potrebi za hitnom akcijom u bivšoj Jugoslaviji (*ibid,* § 860); Konferencija o implementaciji mira u Bosni i Hercegovini, Zaključci predsedavajućeg (*ibid,* § 861); 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 862).

89 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 876 (*ibid,* § 814), Rez. 882 i 898 (*ibid,* § 815), Rez. 1009 (*ibid,* § 816), Rez. 1034 (*ibid,* § 817), Rez. 1075 (*ibid,* § 818), Rez. 1088 (*ibid,* § 819), Rez. 1120 (*ibid,* § 820), Rez. 1124 (*ibid,* § 821), Rez. 119 i 1203 (*ibid,* § 822) i Rez. 1272 (*ibid,* § 823), Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* §§ 824-827); Generalna skupština UN, Rez. 46/136 (*ibid,* § 828), Rez. 48/116, (*ibid,* § 829), Rez. 49/206 (*ibid,* § 830), Rez. 50/193 (*ibid,* § 831), Rez. 53/164 (*ibid,* § 832), Rez. 54/183 (*ibid,* § 833) i Rez. 55/116 (*ibid,* § 834).

90 Vidi, npr. Generalni sekretar UN, Izveštaj o Kambodži (*ibid,* § 842), Izveštaj o situaciji u Tadžikistanu (*ibid,* § 843) i Izveštaj u vezi sa situacijom u Abhaziji, Gruzija (*ibid,* § 844); Specijalni predstavnik generalnog sekretara UN za interno raseljena lica, Izveštaj o poseti Mozambiku (*ibid,* § 845).

potreba (smeštaj, hrana, voda i medicinska nega); obezbeđivanje građevinskog materijala, stvari za domaćinstvo, poljoprivrednih sredstava, semena, đubriva; i rehabilitacija škola, programi obuke i obrazovanja. Ima nekih slučajeva u kojima je raseljenim licima, ili njihovim predstavnicima bilo dozvoljeno da pre povratka posete oblasti i procene bezbednosnu situaciju i materijalne uslove.[91] Praksa takođe pokazuje da je amnestija odgovarajuća mera za omogućavanje povratka, ukoliko se može garantovati da protiv povratnika neće biti pokrenuti krivični procesi za dela kao što su izbegavanje regrutacije ili dezertiranje, a ovim nije isključeno pokretanje postupka za izvršene ratne zločine i zločine protiv čovečnosti (vidi Pravilo 159).[92]

Iako se zabrana negativnog razlikovanja primenjuje na raseljena lica u svim prilikama (vidi Pravilo 88), postoji i posebna praksa, koja naglašava da je važno da nema diskriminacije. Zbog toga, sva pravila međunarodnog humanitarnog prava, koja štite civile, jednako se primenjuju i na raseljene civile koji su se vratili.[93] Ovaj princip je obuhvaćen i mnogim ugovorima i drugim instrumentima,[94] nacionalnim zakonodavstvima i zvaničnim izjavama,[95] praksi Ujedinjenih nacija i međunarodnih konferencija,[96] u vezi sa sukobima u Centralnoj Americi, Avganistanu, Kolumbiji, Gruziji, Liberiji, Mozambiku i bivšoj Jugoslaviji.

91 Vidi, npr. Četvorostrani sporazum o Gruzijskim izbeglicama i interno raseljenim licima stav 3(c) (*ibid,* § 880); Sporazum o izbeglicama i raseljenim licima, priložen uz Dejtonske ugovore (*ibid,* § 881); Protokol o Tadžik izbeglicama, stav 2 (*ibid,* § 882); Generalni sekretar UN, Dopunjeni izveštaj o situaciji ljudskih prava u Hrvatskoj po Rezoluciji Saveta bezbednosti 1019 (1995) (*ibid,* § 884); Visoki komesar za ljudska prava UN, Izjava pred Komisijom za ljudska prava UN (*ibid,* § 885); Komisija za ljudska prava UN, Periodični izveštaj Specijalnog izvestioca o stanju ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji (*ibid,* § 886); Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 1385 (*ibid,* § 887).

92 Vidi, npr. Četvorostrani sporazum o gruzijskim izbeglicama i interno raseljenim licima stav 3(c) (*ibid,* § 880); Sporazum o izbeglicama i raseljenim licima, priložen uz Dejtonske ugovore (*ibid,* § 881); Protokol o Tadžik izbeglicama, stav 2 (*ibid,* § 882); Generalni sekretar UN, Dopunjeni izveštaj o stanju ljudskih prava u Hrvatskoj po Rezoluciji Saveta bezbednosti 1019 (1995) (*ibid,* § 884); Visoki komesar za ljudska prava UN, Izjava pred Komisijom za ljudska prava UN (*ibid,* § 885); Komisija za ljudska prava UN, Periodični izveštaj Specijalnog izvestioca o stanju ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji (*ibid,* § 886); Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 1385 (*ibid,* § 887).

93 Konvencija o regulisanju problema izbeglica u Africi, član 5 (*ibid,* § 892); Smernice za principe internog raseljavanja, Princip 29(1) (*ibid,* § 899); Izvršni komitet UNHCR, Zaključak br. 18 (XXXI): Dobrovoljna repatrijacija (*ibid,* § 906).

94 Vidi, npr. Četvorostrani sporazum o gruzijskim izbeglicama i interno raseljenim licima, član 3(a) (*ibid,* § 893); Cotonou sporazum o Liberiji, član 18(2) (*ibid,* § 898); Opšti mirovni sporazum za Mozambik (*ibid,* § 897); Sporazum o izbeglicama i raseljenim licima, priložen uz Dejtonske ugovore, čl. I i II (*ibid,* § 894); Sporazum Zajedničke radne grupe za operativne procedure povratka (*ibid,* § 895); Sarajevska deklaracija o humanom postupanju sa raseljenim licima (*ibid,* § 896).

95 Vidi, npr. Kolumbija, *Zakon o interno raseljenim licima* (*ibid,* § 901); Avganistan, Pisma upućena generalnom sekretaru UN i Predsedniku Saveta bezbednosti UN (*ibid,* § 903).

96 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* § 905); Generalni sekretar UN, Dopunjeni izveštaj o stanju ljudskih prava u Hrvatskoj (*ibid,* § 907); Međunarodna konferencija o centralno američkim izbeglicama (CIREFCA), Deklaracija i konkretizovan plan akcije (*ibid,* § 910).

Pravilo 133: Pravo svojine raseljenih lica mora se poštovati.

Praksa

Tom II, Odeljak 38, Poglavlje E.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemađunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemađunarodni oružani sukobi

Posebna pažnja se poklanjala pitanju svojinskih prava raseljenih lica u nedavnim sukobima, na prvom mestu sukobima u bivšoj Jugoslaviji, ali i u Avganistanu, Kolumbiji, Kipru, Gruziji i Mozambiku. U svim slučajevima je pravilo potvrđeno, a povrede ovog pravila osuđene.

Poštovanje svojinskih prava raseljenih lica u odnosu na svojinu koju su ostavili za sobom podržana je u nekoliko sporazuma.[97] U Vodećim principima za interno raseljavanje navedeno je „svojima i vlasništvo koje su interno raseljena lica ostavila iza sebe mora biti zaštićena od uništavanja i arbitrarnog i nelegalnog prisvajanja, okupacije ili korišćenja".[98]

Tri regionalna ugovora o ljudskim pravima garantuju pravo na svojinu, uz poštovanje ograničenja, u skladu sa zakonom, o javnom interesu.[99] Arbitrarno oduzimanje svojine od raseljenih lica predstavljalo bi povredu ovog prava. Na primer, povredu prava poštovanja mirnog uživanja u svojini raseljenih lica pronašao je Evropski sud za ljudska prava u *Loizidou protiv Turske*, 1996. godine i Odeljenje za ljudska prava Komisije za ljudska prava u Bosni i Hercegovini u *Slučaju Turundžić* 2001. godine.[100]

U vezi sa sukobima u bivšoj Jugoslaviji u mnogim ugovorima i drugim instrumentima navedeno je da su izjave i obećanja u vezi sa svojinskim pravom date

97 Opšti mirovni sporazum za Mozambik,član IV(e) (*ibid,* § 961); Avganistanski mirovni ugovori, član 6. (*ibid,* § 962); Četvorostrani sporazum o gruzijskim izbeglicama i interno raseljenim licima, član 3(g) (*ibid,* § 957); Sporazum o izbeglicama i raseljenim licima, priložen uz Dejtonske ugovore, čl. I(1) (*ibid,* § 958); Sporazum o normalizaciji odnosa između Hrvatske i SRJ, član 7. (*ibid,* § 963).

98 Vodeći principi za interno raseljavanje, Princip 21(3) (*ibid,* § 918).

99 Prvi Protokol uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, član 1 (*ibid,* § 914); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 21(1) (*ibid,* § 915); Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 14. (*ibid,* § 906).

100 Evropski sud za ljudska prava, *Loizidou v. Turske*, Presuda (Meritum), 18. decembar 1996. § 64; Bosna i Hercegovina, Komisija za ljudska prava (Odeljenje za ljudska prava), slučaj Turundžić (cit. u Vol. II, Ch. 38, § 967).

bez pritiska.[101] Ovo je potvrđeno i u rezolucijama koje su usvojili Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN.[102] Sporazum o izbeglicama i raseljenim licima, priložen uz Dejtonske ugovore nalaže da će „sve izbeglice i raseljena lica .... imati pravo da povrate svoju imovinu koja im je oduzeta tokom neprijateljstava od 1991. godine, a sva imovina koja im ne može biti vraćena, biće nadoknađena".[103] Povodom osuđivanja propuštanja da se primeni ova odredba, posebno od strane Komisije za ljudska prava UN 1996. godine, Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska su usvojile nove zakone za zaštitu svojinskih prava raseljenih lica.[104]

U skladu sa Sporazumom o izbeglicama i raseljenim licima, priloženim uz Dejtonske ugovore, formirana je nezavisna Komisija za potraživanja nekretnina interno raseljenih lica i izbeglica „radi primanja i odlučivanja o svakom potraživanju nekretnina u Bosni i Hercegovini, ukoliko imovina nije dobrovoljno prodata ili na drugi način transferisana od 1. aprila 1992. godine, i gde potražioci sada ne poseduju tu imovinu".[105] Slična komisija je formirana i posle sukoba na Kosovu. Bilo je kritika i u odnosu na Primenu Sporazuma o izbeglicama i raseljenim licima, priloženom uz Dejtonske ugovore od strane Hrvatske. Posebno je, u rezoluciji koja je usvojena 1995, Savet bezbednosti UN zahtevao od Hrvatske „da ukloni sva vremenska ograničenja za povratak izbeglica u Hrvatsku zbog potraživanja imovine".[106] U odgovoru putem pisma, Hrvatska je obavestila predsedavajućeg Komisije za ljudska prava UN da je zakonodavstvo koje reguliše imovinska prava izbeglica i raseljenih lica dopunjeno i izmenjeno i da su uklonjena vremenska ograničenja za povratak lica koja su napustila svoju imovinu.[107]

Kolumbijski zakon o interno raseljenim licima priznaje da raseljena lica imaju pravo da povrate vlasništvo i posed nad napuštenom imovinom.[108] Ustavni sud Kolumbije je u ovom smislu doneo presudu 1996. godine.[109]

101 Vidi, npr. Sporazum o izbeglicama i raseljenim licima, priložen uz Dejtonske ugovore, član 12(3) (*ibid,* § 936); Preporuke u vezi sa tragičnim položajem civila u Bosni i Hercegovini, član 4(c) (*ibid,* § 938); Zajednička deklaracija predsednika SRJ i Hrvatske (septembar 1992.), član 6. (*ibid,* § 938).

102 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 779 i 820 (*ibid,* § 943), Rez. 941 i Rez. 947 (*ibid,* § 944); Generalna skupština UN, Rez. 48/153 i 49/196 (*ibid,* § 945), Rez. 49/10 (*ibid,* § 946), Rez. 50/193 (*ibid,* § 947) i Rez. 55/24 (*ibid,* § 948); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1992/S-2/1, 1994/72, 1994/75 i Rez. 1995/89 (*ibid,* § 949).

103 Sporazum o izbeglicama i raseljenim licima, priložen uz Dejtonske ugovore, član I(1) (*ibid,* § 958).

104 Vidi Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1996/71 (*ibid,* § 979); Bosna i Hercegovina, Federacija, *Zakon o prodaju stanova sa pravima posedovanja* (*ibid,* § 920) i *Zakon o prestanku primene zakona o napuštenim stanovima* (*ibid,* § 920); Bosna i Hercegovina, Republika Srpska, *Zakon o prestanku primene zakona o korišćenju napuštene imovine* (*ibid,* § 921).

105 Sporazum o izbeglicama i raseljenim licima, priložen uz Dejtonske ugovore, čl. VII i XI (*ibid,* § 959).

106 Savet bezbednosti UN, Rez. 1019 (*ibid,* § 972).

107 Hrvatska, Pismo Predsedavajućem Komisije za ljudska prava UN (*ibid,* § 969).

108 Kolumbija, *Zakon o Interno raseljenim licima* (*ibid,* § 922).

109 Kolumbija, Ustavni sud, *Ustavni slučaj br. C-092* (*ibid,* § 923).

Pored posebnih zakona i procedura za obezbeđivanje poštovanja imovinskih prava raseljenih lica, treba napomenuti i da zakonodavstva mnogih, ako ne i svih zemalja, na svetu garantuju neki oblik zaštite od arbitrarnog ili nelegalnog oduzimanja imovine, za koji se može reći da predstavlja opšti princip prava. Posledica ovoga je da se zaštita privatne svojine mora obično sprovoditi putem postojećih domaćih pravosudnih sistema, na osnovu domaćeg zakonodavstva.

Navodne povrede ovog pravila su osuđivane, posebno od strane Saveta bezbednosti UN, u odnosu na Hrvatsku i Komisije za ljudska prava UN, u odnosu na Bosnu i Hercegovinu.[110] Komisija za ljudska prava osudila je povrede imovinskih prava raseljenih lica pošto one „narušavaju princip prava na povratak".[111] Ovu tvrdnju je zastupala i Potkomisija za ljudska prava UN, u Rezoluciji usvojenoj 1998. godine o smeštaju i restituciji imovine u vezi sa povratkom izbeglica i interno raseljenih lica.[112] Činjenica da povreda imovinskih prava može da ugrozi primenu prava na povratak (vidi Pravilo 132) dodatno podržava običajnu prirodu ovog pravila.

[110] Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* § 925); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1996/71 (*ibid,* § 926) i Rez. 1998/26 (*ibid,* § 927).

[111] Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1996/71 (*ibid,* § 926).

[112] Potkomisija za ljudska prava UN, Rez. 1998/26 (*ibid,* § 927).

DRUGA LICA KOJA UŽIVAJU POSEBNU ZAŠTITU

Pravilo 134:Posebna zaštita, zdravstvene i potrebe u vidu pomoći ženama koje su pogođene oružanim sukobom, moraju se poštovati.

Napomena: *Međunarodno humanitarno pravo pruža ženama istu zaštitu kao i muškarcima – bilo da su borci, civili ili lica* hors de combat. *Sva pravila koja su obuhvaćena ovom studijom stoga se jednako primenjuju na muškarce i žene bez razlikovanja. Ipak, imajući u vidu njihove posebne potrebe i ugroženost, međunarodno humanitarno pruža ženama posebnu zaštitu i prava. Ovo pravilo sadrži neke od tih dodatnih mera zaštite i prava.*[1]

Praksa

Tom II, Odeljak 39, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Prikupljena praksa u vezi sa posebnim potrebama žena podržana je i treba je posmatrati u svetlu posebne prakse u vezi sa zabranom seksualnog nasilja (vidi Pravilo 93) i obaveze da se odvoje žene lišene slobode od muškaraca (vidi Pravilo 119), kao i značajnim mestom ženskih prava u pravu ljudskih prava.

Međunarodni oružani sukobi

Pravilo da se moraju poštovati posebne potrebe žena koje su pogođene oružanim sukobom, proizlazi iz odredaba koje se nalaze u sve četiri Ženevske konvencije.[2] Na primer, Četvrta ženevska konvencija nalaže „da se sa ženama postupa uzima-

1 Za detaljno proučavanje uticaja oružanih sukoba na žene, vidi Charlotte Lindsey, *Women Facing War*, ICRC, Geneva, 2001.

2 Prva Ženevska konvencija, član 12, stav četvrti (cit. u Vol. II, Ch. 39, § 1); Druga Ženevska konvencija, član 12, stav četvrti (*ibid,* § 1); Treća Ženevska konvencija, član 14, stav drugi (*ibid,* § 2); Četvrta Ženevska konvencija, član 27, stav drugi (*ibid,* § 3).

jući u obzir njihov pol". I Dopunski protokol propisuje „da će se sa ženama postupati sa posebnom pažnjom".[3]

U mnogim vojnim priručnicima navedena je obaveza poštovanja posebnih potreba žena koje su pogođene oružanim sukobom.[4] Kršenje ove obaveze je kažnjivo po zakonodavstvima mnogih država.[5] Ova obaveza je takođe podržana zvaničnim izjavama.[6] Inspirisano terminologijom koja je korišćena u Ženevskim konvencijama i I Dopunskom protokolu, u ovoj praksi se često koriste izrazi posebna zaštita ili posebno poštovanje koje treba ukazati ženama ili da postupanje treba da bude u skladu „sa njihovim polom" ili „imajući u vidu njihov pol" i slični izrazi. Formulacija koja se koristi u ovom pravilu, odnosno da se posebne potreba žena moraju poštovati, zasniva se na značenju pomenutih izraza.

Nemeđunarodni oružani sukobi

Iako zajednički član 3. Ženevskih konvencija i II Dopunski protokol ne sadrže opšte pravilo koje nalaže da se posebne potrebe žena moraju poštovati, sadrže posebne aspekte ovog pravila, zahtevajući poštovanje ličnosti i časti svakoga, zabranjujući nasilje nad životom, zdravljem i fizičkim i mentalnim blagostanjem, zabranjujući vređanje ljudskog dostojanstva, uključujući i zabranu ponižavajućeg i degradirajućeg postupanja, silovanja, prinudne prostitucije i svaki oblik nedoličnog napada, i zahtevajući razdvajanje žena i muškaraca u zatvorima.[7] Ova posebna pravila ukazuju na sličnu brigu o sudbini žena u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Ovo pravilo je uključeno u neke vojne priručnike, koji se primenjuju, ili su se primenjivali u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[8] Povreda ovog pravila u oružanom sukobu bilo koje vrste je kažnjiva po zakonodavstvima nekih država.[9]

3 I Dopunski protokol, član 76(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 5).

4 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 15), Australije (*ibid,* §§ 16-17), Benina (*ibid,* § 18), Kanade (*ibid,* § 20), Ekvadora (*ibid,* § 21), Salvadora (*ibid,* §§ 22-23), Francuske (*ibid,* § 24), Indije (*ibid,* § 25), Indonezije (*ibid,* § 26), Madagaskara (*ibid,* § 27), Maroka (*ibid,* § 28), Holandije (*ibid,* § 29), Novog Zelanda (*ibid,* § 30), Nigerije (*ibid,* § 31), Filipina (*ibid,* § 32), Španije (*ibid,* § 33), Švedske (*ibid,* § 34), Švajcarske (*ibid,* § 35), Togoa (*ibid,* § 36), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 37), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 38-40) i Jugoslavije (*ibid,* § 41).

5 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana(*ibid,* § 43), Bangladeša (*ibid,* § 44), Irske (*ibid,* § 45), Norveške (*ibid,* § 46) i Venecuele (*ibid,* § 47); vidi i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 42).

6 Vidi, npr. izjavu Sjedinjenih Država (*ibid,* § 50).

7 Ženevske konvencije, zajednički član 3; II Dopunski protokol, čl. 4-5. (usvojeni konsenzusom).

8 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (cit. u Vol. II, Ch. 39, § 16), Benina (*ibid,* § 18), Ekvadora (*ibid,* § 21), Salvadora (*ibid,* §§ 22-23), Indije (*ibid,* § 25), Madagaskara (*ibid,* § 27), Filipina (*ibid,* § 32), Togoa (*ibid,* § 36), i Jugoslavije (*ibid,* § 41).

9 Vidi, npr. zakonodavstva, Azerbejdžana (*ibid,* § 43) i Venecuele (*ibid,* § 47); vidi i nacrt zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 42).

Pored toga, zahtev za specijalnom zaštitom žena sadržan je u drugim instrumentima koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[10]

Savet bezbednosti UN, ECOSOC i Komisija za ljudska prava UN ne prave razliku između međunarodnih i nemeđunarodnih oružanih sukoba u vezi sa zaštitom žena u oružanim sukobima.[11] Savet bezbednosti UN je, na primer, pozvao na poštovanje posebnih potreba žena, posebno u sukobima kao što su sukob u Avganistanu, ali i uopšteno.[12] U rezoluciji usvojenoj 2000. godine, o zaštiti civila u oružanim sukobima, Savet bezbednosti UN je izrazio duboku zabrinutost zbog „posebnog uticaja oružanih sukoba na žene" i potvrdio „da je važno obezbediti im posebnu zaštitu i pomoć".[13] Bilten generalnog sekretara UN o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava od strane snaga Ujedinjenih nacija propisuje da će „žene biti posebno zaštićene od napada".[14] Specijalni izvestilac UN o nasilju nad ženama, njegovim uzrocima i posledicama i Komitet za uklanjanje diskriminacije nad ženama, izrazili su zabrinutost zbog kršenja prava žena u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima.[15] Godine 1992. Komitet je izjavio da nasilje na osnovu polnih razlika slabi ili poništava „pravo na jednaku zaštitu u skladu sa humanitarnim normama za vreme međunarodnih ili unutrašnjih oružanih sukoba".[16]

Plan akcije za 2000-2003, usvojen na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine, poziva na „posebne zaštitne mere za žene i devojke".[17]

Tumačenje

Posebne potrebe žena mogu biti različite, u zavisnosti od situacije u kojoj se nalaze – da li su kod kuće, u zatvoru ili su raseljene usled oružanog sukoba – ali one moraju biti poštovane u svim prilikama. U praksi ima mnogo primera u vezi sa posebnom potrebom da žene budu zaštićene od svih oblika seksualnog nasilja, i putem odvajanja od muškaraca dok su lišene slobode (vidi Pravilo 119). Iako se

[10] Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni međunarodnog humanitarnog prava između Hrvatske i SFRJ, član 4. (*ibid,* § 12); Sporazum o primeni međunarodnog humanitarnog prava između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 2.3(2) (*ibid,* § 13).

[11] Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 1325 (*ibid,* § 55); ECOSOC, Res. 1998/9 (*ibid,* § 58); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1998/70 (*ibid,* § 60).

[12] Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 1076 (*ibid,* § 51), 1193 i 1214 (*ibid,* § 52), Rez. 1261 (*ibid,* § 53), Rez. 1333 (*ibid,* § 56) i Predsednička izjava (*ibid,* § 57).

[13] Savet bezbednosti UN, Rez. 1296 (*ibid,* § 54).

[14] Bilten generalnog sekretara UN, Odeljak 7.3 (*ibid,* § 14).

[15] Vidi, npr. Komisija za ljudska prava UN, Izveštaji Specijalnog izvestioca o nasilju nad ženama, njegovi uzroci i posledice (*ibid,* §§ 61-62); Komitet za uklanjanje diskriminacije žena, Izveštaji Generalnoj skupštini UN (*ibid,* §§ 70-72).

[16] Komitet za uklanjanje diskriminacije žena, Opšta preporuka br. 19 (Nasilje nad ženama) (*ibid,* § 68).

[17] 27. Međunarodna Konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 67).

zabrana seksualnog nasilja jednako primenjuje i na muškarce i na žene, u praksi su žene više pogođene seksualnim nasiljem za vreme oružanog sukoba (vidi i komentar Pravila 93).

26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca je ukazala na druge posebne potrebe žena, kada je pozvala na preduzimanje mera „da bi se obezbedilo da žene, žrtve oružanih sukoba, dobiju medicinsku, psihološku i socijalnu pomoć".[18] Slično tome, 1999. godine, u izveštaju Generalnoj skupštini UN, Komitet za uklanjanje diskriminacije žena zahtevao je da države obezbede „da se adekvatna zaštita i zdravstvena nega, uključujući i post-traumatske tretmane i savetovanje, obezbedi ženama koje se nalaze u posebno teškim uslovima, kao što su na primer, oružani sukobi".[19]

Posebna briga za trudnice i majke sa malom decom

Jedan poseban primer poštovanja posebnih potreba žena je zahtev da se sa trudnicama i majkama sa malom decom, a posebno sa dojiljama, postupa sa posebnom pažnjom. Ovaj zahtev se nalazi u Četvrtoj ženevskoj konvenciji, kao i I Dopunskom protokolu.[20] Ove odredbe zahtevaju posebnu brigu za trudnice i majke sa malom decom u vidu obezbeđivanja hrane, odeće, medicinske pomoći, evakuacije i transporta. Ovakvi zahtevi su uključeni u mnoge vojne priručnike.[21] Oni se takođe nalaze i u zakonodavstvu nekih država.[22]

I Dopunski protokol propisuje da obaveza pružanja zaštite i brige ranjenicima i bolesnicima, podrazumeva žene na porođaju i „druga lica kojima je potrebna neposredna lekarska pomoć ili nega, kao što su...trudnice"[23] Ta lica uživaju prava navedena u Odeljku 34, što podrazumeva i adekvatnu medicinsku negu i prioritet, prilikom tretmana, zasnovan na medicinskim osnovama (Pravilo 110).

Smrtna kazna za trudnice i majke sa malom decom

I Dopunski protokol zahteva od strana u sukobu da nastoje, u najvećoj mogućoj meri, da izbegnu izricanje smrtne kazne za povrede u vezi sa oružanim sukobom

18 26. Međunarodna Konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* § 66).

19 Komitet za uklanjanje diskriminacije žena, Izveštaj Generalnoj skupštini UN (*ibid,* § 71).

20 Vidi, Četvrta ženevska konvencija, čl. 16-18, 21-23, 38, 50, 89, 91 i 127 (*ibid,* §§ 76-80); I Dopunski protokol, član 70(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 81) i član 76(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 82).

21 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 86-87), Australije (*ibid,* § 88), Kanade (*ibid,* § 90), Kolumbije (*ibid,* § 91), Francuske (*ibid,* §§ 92-93), Nemačke (*ibid,* § 94), Kenije (*ibid,* § 95), Madagaskara (*ibid,* § 96), Holandije (*ibid,* § 97), Novog Zelanda (*ibid,* § 98), Nigerije (*ibid,* §§ 99-100), Španije (*ibid,* § 101), Švajcarske (*ibid,* § 102), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 103-104) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 105-106).

22 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 107), Bangladeša (*ibid,* § 108), Irske (*ibid,* § 109), Norveške (*ibid,* § 110) i Filipina (*ibid,* § 111).

23 I Dopunski protokol, član 8(a) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 83).

trudnicama ili majkama sa malom decom koja zavise od njih. Pored toga, smrtna kazna za takve povrede neće se izvršavati nad takvim ženama.[24] II Dopunski protokol uopšteno zabranjuje izvršavanje smrtne kazne nad trudnicama i majkama sa malom decom.[25] Ova pravila su uključena u neke vojne priručnike.[26]

Zabrana izvršavanja smrtne kazne nad trudnicama je uključena i u Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Američku konvenciju o ljudskim pravima.[27]

Pravilo 135:Deca pogođena oružanim sukobom uživaju posebno poštovanje i zaštitu.

Praksa

Tom II, Odeljak 39, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Zahtev za specijalnom zaštitom dece, može se pronaći u Četvrtoj ženevskoj konvenciji i u I Dopunskom protokolu.[28] Ovi članovi se odnose na obezbeđivanje hrane, odeće i sredstava za jačanje, brigu o deci bez roditelja ili deci koja su odvojena od svojih porodica, postupanje za vreme dok su lišena slobode i distribuciju paketa pomoći. I Dopunski protokol propisuje u opštijem smislu „da će se sa decom postupati sa posebnim obzirima".[29] Relevantna pravila iz Konvencije o pravima deteta i Afričke povelje o pravima i blagostanju deteta pominju se kasnije.

24 I Dopunski protokol, član 76(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 120).

25 II Dopunski protokol, član 6(4) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 121).

26 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 124), Kanade (*ibid,* § 125), Novog Zelanda (*ibid,* § 126), Nigerije (*ibid,* § 127) i Španije (*ibid,* § 128).

27 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 6(5) (*ibid,* § 118); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 4(5) (*ibid,* § 119).

28 Četvrta Ženevska konvencija, čl. 23-24, 38, 50, 76 i 89 (*ibid,* §§ 139-144); I Dopunski protokol, član 70(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 146).

29 I Dopunski protokol, član 77(1) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 147).

Mnogi vojni priručnici nalažu posebno poštovanje i zaštitu dece.[30] Ovo pravilo je uključeno i u zakonodavstva mnogih država.[31] Dodatno je podržano zvaničnim izjavama i drugom praksom.[32] Ova praksa obuhvata i upućivanja na opšti zahtev za specijalnim poštovanjem i zaštitom, koje su dale države koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[33]

Nemeđunarodni oružani sukobi

U II Dopunskom protokolu se navodi „deci će biti pružena nega i pomoć koja im je potrebna".[34] U skladu sa Poveljom o pravima deteta, države moraju poštovati ili obezbediti poštovanje pravila međunarodnog humanitarnog prava koja se odnose na dete i moraju preduzeti „sve moguće mere da bi obezbedile zaštitu i brigu o deci koja su pogođena oružanim sukobom".[35] Slični izrazi se mogu naći i u Afričkoj povelji o pravima i dobrobiti deteta.[36] Zahtev za posebnim poštovanjem i zaštitom dece sadržan je u drugim instrumentima koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[37]
Zahtev da se poštuju i štite deca u oružanim sukobima uključen je u mnoge vojne priručnike koji se primenjuju ili su se primenjivali u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[38] Takođe je podržan drugom praksom u kontekstu nemeđunarodnih sukoba.[39]

30 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 162-163), Australije (*ibid,* § 165), Benina (*ibid,* § 166), Kanade (*ibid,* § 167), Kolumbije (*ibid,* § 168), Ekvadora (*ibid,* § 169), Salvadora (*ibid,* §§ 170-171), Francuske (*ibid,* §§ 172-173), Nemačke (*ibid,* § 174), Indije (*ibid,* §§ 175-176), Indonezije (*ibid,* § 177), Italije (*ibid,* § 178), Kenije (*ibid,* § 179), Madagaskara (*ibid,* § 180), Maroka (*ibid,* § 181), Holandije (*ibid,* § 182), Novog Zelanda (*ibid,* § 183), Nikaragve (*ibid,* § 184), Nigerije (*ibid,* § 185), Filipina (*ibid,* § 186), Španije (*ibid,* § 187), Švedske (*ibid,* § 188), Švajcarske (*ibid,* § 189), Togoa (*ibid,* § 190), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 191-192) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 193-195).

31 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 197), Bangladeša (*ibid,* § 198), Belorusije (*ibid,* § 199), Irske (*ibid,* § 200), Norveške (*ibid,* § 201) i Venecuele (*ibid,* § 202); vidi i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 196).

32 Vidi, npr. izjave Francuske (*ibid,* § 205) Sjedinjenih Država (*ibid,* § 214) i praksu Indonezije (*ibid,* § 207).

33 Vidi, npr. vojne priručnike Indije (*ibid,* § 175), Nigerije (*ibid,* § 185), Filipina (*ibid,* § 186) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 195) i izjave Indonezije (*ibid,* § 207) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 214).

34 II Dopunski protokol, član 4(3) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 148).

35 Konvencija o pravima deteta, član 38. (*ibid,* § 149).

36 Afrička povelja o pravima i blagostanju deteta, član 22. (*ibid,* § 151).

37 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni međunarodnog humanitarnog prava između Hrvatske i SFRJ, član 4. (*ibid,* § 156); Sporazum o primeni međunarodnog humanitarnog prava između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 2.3 (*ibid,* § 157); Sveobuhvatni sporazum o poštovanju ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava na Filipinima, Deo III, član 2(24) (*ibid,* § 158); Bilten generalnog sekretara UN, odeljak 7.4 (*ibid,* § 159); Milenijumska deklaracija UN, član 26. (*ibid,* § 160); Povelja EU o osnovnim pravima, član 24. (*ibid,* § 161).

38 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 163), Australije (*ibid,* § 165), Benina (*ibid,* § 166), Kanade (*ibid,* § 167), Kolumbije (*ibid,* § 168), Ekvadora (*ibid,* § 169), Salvadora (*ibid,* §§ 170-171), Francuske (*ibid,* § 173), Nemačke (*ibid,* § 174), Indije (*ibid,* §§ 175-176), Italije (*ibid,* § 178), Kenije (*ibid,* §

Na ovo pravilo se poziva nekoliko rezolucija Saveta bezbednosti UN i Generalne skupštine UN, u vezi sa posebnim sukobima, kao što su sukobi u Siera Leoneu i Sudanu, ali i uopšteno.[40] U rezoluciji o deci u oružanim sukobima, usvojenoj 1999. godine, Savet bezbednosti UN je pozvao strane u oružanim sukobima „da preduzmu sve raspoložive mere za vreme oružanih sukoba da smanje patnje dece".[41]

Međunarodne konferencije Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, 1986. i 1995. godine, usvojile su rezolucije u kojima se naglašava važnost poštovanja i zaštite dece u oružanim sukobima.[42] Plan akcije za 2000-2003, usvojen na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine, zahteva od svih strana u oružanom sukobu da preduzmu efikasne mere da bi obezbedili da „deca dobiju posebnu zaštitu, negu i pomoć" koja je propisana.[43]

Tumačenje

Praksa pokazuje da posebno poštovanje i zaštita dece pogođene oružanim sukobom, posebno podrazumeva:

- zaštitu od svih oblika seksualnog nasilja (vidi Pravilo 93);
- odvajanje od odraslih kada su lišena slobode, osim ako su članovi iste porodice (vidi Pravilo 120);
- mogućnost obrazovanja, hranu i zdravstvenu negu (vidi pravila 55, 118. i 131);
- evakuaciju iz borbenih zona iz bezbednosnih razloga (vidi Pravilo 129);
- spajanje dece bez pratilaca sa njihovim porodicama (vidi pravila 105. i 131).

Komitet za prava deteta UN podsetio je da osnovne odredbe za realizaciju prava dece pogođene oružanim sukobima obuhvataju: zaštitu dece u okviru porodice; obezbeđivanje osnovne nege i pomoći; mogućnost za hranu, zdravstvenu negu i obrazovanje; zabranu torture, zloupotrebe ili zapostavljanja; zabranu smrtne kazne; i očuvanje kulturnog okruženja deteta; zaštitu u slučajevima lišavanja slobode; i obezbeđivanje humanitarne podrške i pomoći i humanitarni pristup deci u oružanim sukobima.[44]

179), Madagaskara (*ibid,* § 180), Novog Zelanda (*ibid,* § 183), Nikaragve (*ibid,* § 184), Nigerije (*ibid,* § 185), Filipina (*ibid,* § 186), Španije (*ibid,* § 187) i Togoa (*ibid,* § 190).

39 Vidi, npr. praksu Kolumbije (*ibid,* § 204), Gane (*ibid,* § 206), Filipina (*ibid,* § 209), Šri Lanke (*ibid,* § 210) i Sudana (*ibid,* §§ 211-212).

40 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 1181 (*ibid,* § 216), 1296 (*ibid,* § 218) i Rez. 1314 (*ibid,* § 219); Generalna skupština UN, Rez. 48/157 (*ibid,* § 223) i Rez. 55/116 (*ibid,* § 224).

41 Savet bezbednosti UN, Rez. 1261 (*ibid,* § 217).

42 25. Međunarodna Konferencija Crvenog krsta, Rez. IX (*ibid,* § 237); 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* § 238).

43 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 239).

44 Komitet za prava deteta, Izveštaj na drugoj sednici, Dok. UN CRC/C/10, 19. oktobar 1992. § 73.

Definicija dece

U skladu sa Konvencijom o pravima deteta, „dete je svako ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, ako se, na osnovu zakona koji se odnosi na dete, punoletstvo ne stiče ranije."[45] U Ženevskim konvencijama i Dopunskim protokolima se koriste drugačije starosne granice za različite zaštitne mere za decu, ali je to u većini slučajeva 15 godina.[46]

Smrtna kazna za decu

Četvrta Ženevska konvencija propisuje da „smrtna kazna se ni u kom slučaju ne može izreći protiv zaštićenog lica koje je u trenutku izvršenja dela bilo mlađe od osamnaest godina".[47] I Dopunski protokol propisuje da „smrtna kazna za povredu u vezi sa oružanim sukobom neće se izvršavati nad licima koja nisu navršila 18 godina života u vreme kada je izvršena povreda".[48] II Dopunski protokol zabranjuje izricanje smrtne kazne deci mlađoj od 18 godina.[49] Ova pravila su uključena i u neke vojne priručnike.[50]

Zabrana izricanja smrtne kazne deci mlađoj od 18 godina je uključena i u Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Američku konvenciju o ljudskim pravima i Konvenciju o pravima deteta.[51]

45 Povelja o pravima deteta, član 1.

46 18 godina starosti: prinudni rad na okupiranoj teritoriji (Četvrta ženevska konvencija, član 51), izricanje smrtne kazne (Četvrta ženevska konvencija, član 68) (cit. u Vol. II, Ch. 39, § 347), izvršenje smrtne kazne (I Dopunski protokol, član 77. (usvojen konsenzusom)) (*ibid,* § 350), izricanje smrtne kazne (II Dopunski protokol, član 6. (usvojen konsenzusom)) (*ibid,* § 351); 15 godina starosti: mere za obezbeđivanje da siročići i deca odvojena od porodica ne budu ostavljena sama sebi (Četvrta ženevska konvencija, član 24) (*ibid,* § 140), isto povlašćeno postupanje prema strancima i domaćem stanovništvu (Četvrta ženevska konvencija, član 38) (*ibid,* § 141), povlašćene mere u vezi sa hranom, medicinskom negom i zaštitom usvojene pre okupacije (Četvrta ženevska konvencija, član 50) (*ibid,* § 142), dodatna hrana za interniranu decu u skladu sa njihovim psihološkim potrebama (Četvrta ženevska konvencija, član 89) (*ibid,* § 144), učestvovanje u neprijateljstvima i regrutovanje I Dopunski protokol, član 77. (usvojen konsenzusom), i II Dopunski protokol, član 4. (usvojen konsenzusom)) (*ibid,* §§ 379-380); 12 godina starosti: organizovanje da se sva deca mogu identifikovati tako što nose identifikacione pločice, ili na neki drugi način (Četvrta ženevska konvencija, član 24).

47 Četvrta ženevska konvencija, član 68, stav četvrti (cit. u Vol. II, Ch. 39, § 347).

48 I Dopunski protokol, član 77. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 350).

49 II Dopunski protokol, član 6. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 351).

50 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 355-356), Australije (*ibid,* § 357), Kanade (*ibid,* § 358), Holandije (*ibid,* § 360), Novog Zelanda (*ibid,* § 361), Švajcarske (*ibid,* § 362), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 363) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 364).

51 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 6(5) (*ibid,* § 348); Američka konvencija o ljudskim pravima, član 4(5) (*ibid,* § 349); Konvencija o pravima deteta, član 37(a) (*ibid,* § 352).

Pravilo 136:Deca se ne smeju regrutovati u oružane snage ili oružane grupe.

Praksa

Tom II, Odeljak 39, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemađunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemađunarodni oružani sukobi

I i II Dopunski protokoli zabranjuju regrutovanje dece.[52] Ova zabrana se nalazi i u Konvenciji o pravima deteta, Afričkoj povelji o pravima i blagostanju deteta i Konvenciji o najgorim oblicama dečjeg rada.[53] U Statutu Međunarodnog krivičnog suda, „regrutovanje ili stavljanje u vojnu službu" oružanih snaga ili grupa predstavlja ratni zločin i u međunarodnim i nemađunarodnim oružanim sukobima.[54] Ovaj ratni zločin uključen je i u Statut Specijalnog suda za Siera Leone.[55] U izveštaju prilikom formiranja Specijalnog suda za Siera Leone, generalni sekretar UN je izjavio da se odredbe člana 4. II Dopunskog protokola smatraju običajnim međunarodnim pravom.[56]

Regrutovanje dece je zabranjeno i mnogim vojnim priručnicima,[57] uključujući i one koji se primenjuju u nemađunarodnim oružanim sukobima.[58] Ovo je zabranjeno i zakonodavstvima mnogih država.[59]

52 I Dopunski protokol, član 77(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 379); II Dopunski protokol, član 4(3)(c) (usvojen konsenzusom)) (*ibid,* § 380).

53 Konvencija o pravima deteta, član 38(3) (*ibid,* § 381); Afrička povelja o pravima i blagostanju deteta, član 22(2) (*ibid,* § 386); Konvencija o najgorim oblicima dečjeg rada, čl. 1. i 3. (*ibid,* § 388).

54 Statut MKS, član 8(2)(b)(XXVI) i (e)(VII) (*ibid,* § 387).

55 Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 2. (*ibid,* § 390).

56 Generalni sekretar UN, Izveštaj o formiranju Specijalnog suda za Siera Leone (*ibid,* § 582).

57 Vidi, npr. vojne priručnike Kameruna (*ibid,* § 395), Francuske (*ibid,* § 398), Nemačke (*ibid,* § 399), Kenije (*ibid,* § 400), Holandije (*ibid,* § 401), Nigerije (*ibid,* § 403), Španije (*ibid,* § 404) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 405).

58 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 394), Kameruna (*ibid,* § 395), Kanade (*ibid,* § 396), Kolumbije (*ibid,* § 397), Francuske (*ibid,* § 398), Nemačke (*ibid,* § 399), Kenije (*ibid,* § 400), Novog Zelanda (*ibid,* § 402), Nigerije (*ibid,* § 403) i Španije (*ibid,* § 404).

59 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 407), Azerbejdžana (*ibid,* § 408), Bangladeša (*ibid,* § 409), Belorusije (*ibid,* §§ 410-411), Kanade (*ibid,* § 413), Kolumbije (*ibid,* §§ 414-415), Konga (*ibid,* § 416), Gruzije (*ibid,* § 418), Nemačke (*ibid,* § 419), Irske (*ibid,* § 420), Jordana (*ibid,* § 421), Malavija (*ibid,* § 422), Malezije (*ibid,* § 423), Holandije (*ibid,* § 425), Novog Zelanda (*ibid,* § 426), Norveške (*ibid,* § 427), Filipina (*ibid,* § 428), Španije (*ibid,* § 429), Ukrajine (*ibid,* § 431) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 432); vidi i nacrte zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 406), Burundija (*ibid,* § 412) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 430).

Suprotna zvanična praksa nije pronađena. Navodnu praksu regrutovanja dece, generalno su osuđivale države i međunarodne organizacije, na primer u Burundiju, Demokratskoj Republici Kongo, Liberiji, Burmi i Ugandi.[60] U rezoluciji usvojenoj 1999. godine, Savet bezbednosti UN je strogo osudio regrutovanje dece kao povredu međunarodnog prava.[61] U rezoluciji usvojenoj 1996. godine, o stradanjima dece u Africi, u situaciji oružanih sukoba, Savet ministara OAJ, zahtevao je od svih afričkih zemalja, posebno zaraćene strane u zemljama koje su zahvaćene građanskim ratovima, „da ne regrutuju decu".[62]

Međunarodne konferencije Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, 1986. i 1995. godine, usvojile su rezolucije u kojima se naglašava zabrana regrutovanja dece.[63] Plan akcije za 2000-2003, usvojen na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine zahteva od svih strana u oružanom sukobu da obezbede preduzimanje svih mera, uključujući i kaznene mere, radi zaustavljanja regrutacije dece u oružane snage ili oružane grupe.[64]

Starosna granica za regrutaciju dece

U I i II Dopunskom protokolu, Statutu Međunarodnog krivičnog suda i Specijalnog suda za Siera Leone, 15 godina je najniža starosna granica za regrutovanje dece u oružane snage ili oružane grupe, a ista granica je postavljena i u Konvenciji o pravima deteta.[65] Prilikom ratifikacije Konvencije o pravima deteta, Kolumbija, Holandija, Španija i Urugvaj su izrazili neslaganje sa starosnom granicom (15) za regrutovanje dece, postavljenom u Konvenciji, smatrajući da umesto toga, ona treba da bude 18.[66] Na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine, Kanada, Danska, Finska, Gvineja, Island, Meksiko, Mozambik, Norveška, Južna Afrika, Švedska, Švajcarska, Tajland i Urugvaj zavetovali su se na podršku podizanju starosne granice za regrutovanje na 18 godi-

60 Vidi, npr. izjave Italije (*ibid,* § 441) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 451); Savet bezbednosti UN, Rez. 1071 (*ibid,* § 454) i 1083 (*ibid,* § 454); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* § 458); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1998/93 (*ibid,* § 460), Rez. 1998/75 (*ibid,* § 465) i Rez. 1998/82 (*ibid,* § 467).

61 Savet bezbednosti UN, Rez. 1261 (*ibid,* § 455).

62 Savet ministara OAJ, Rez. 1659 (LXIV) (*ibid,* § 477).

63 25. Međunarodna Konferencija Crvenog krsta, Rez. IX (*ibid,* § 481); 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* § 482).

64 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 485).

65 I Dopunski protokol, član 77(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 502); II Dopunski protokol, član 4(3)(c) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 503); Statut MKS, član 8(2)(b)(XXVI) i (e)(VII) (*ibid,* § 513); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 4 (*ibid,* § 515); Konvencija o pravima deteta, član 38(3) (*ibid,* § 381).

66 Deklaracije i rezerve date prilikom ratifikacije Konvencije o pravima deteta od strane Kolumbije (*ibid,* § 382), Holandije (*ibid,* § 383), Španije (*ibid,* § 384) i Urugvaja (*ibid,* § 385).

na.[67] Na istoj konferenciji, Međunarodni pokret Crvenog krsta i Crvenog polumeseca izjavio je da će nastaviti napore u skladu sa Planom akcije, za decu pogođenu oružanim sukobom (CABAC), na promovisanju principa ne-regrutovanja dece ispod 18 godina starosti.[68] Osamnaest godina je starosna granica postavljena u Konvenciji o najtežim oblicima dečjeg rada.[69] Ista starosna granica je postavljena u Afričkoj povelji o pravima i blagostanju deteta i podržana je rezolucijom Savetom ministara OAJ, usvojenom 1996.[70] U skladu sa Fakultativnim protokolom uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima, države moraju da obezbede da lica koja nisu napunila 18 godina ne budu prisilno regrutovana u njihove oružane snage, a oružane grupe koje su odvojene od oružanih snage države, ne treba, ni pod kojim uslovima, da regrutuju lica mlađa od 18 godina.[71] Generalni sekretar UN je proglasio minimalnu starosnu granicu za vojnike uključene u misije UN za očuvanje mira i zamolio države da u svoje nacionalne kontingente ne šalju vojnike, poželjno, mlađe od 21 godinu, a ni u kom slučaju mlađe od 18.[72]

Mada još uvek ne postoji jedinstvena praksa u odnosu na donju starosnu granicu za regrutovanje, postoji sporazum da ona ne bi trebalo da bude niža od 15 godina starosti. Pored toga, I Dopunski protokol i Konvencija o pravima deteta zahtevaju da prilikom regrutacije lica između 15 i 18, prioritet treba da se da starijima.[73]

Pravilo 137:Deci se ne sme dozvoliti da učestvuju u neprijateljstvima.

Praksa

Tom II, Odeljak 39, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

67 Zavetovanja data na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca od strane Kanade (*ibid,* § 435), Danske (*ibid,* § 437), Finske (*ibid,* § 438), Gvineje (*ibid,* § 439), Islanda (*ibid,* § 440), Meksika (*ibid,* § 442), Mozambika (*ibid,* § 443), Norveške (*ibid,* § 444), Južne Afrike (*ibid,* § 446), Švedske (*ibid,* § 447), Švajcarske (*ibid,* § 448), Tajlanda (*ibid,* § 450) i Urugvaja (*ibid,* § 453).

68 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 485)..

69 Konvencija o najtežim oblicima dečjeg rada, član 2. i 3(a) (*ibid,* § 388).

70 Afrička povelja o najtežim oblicima dečjeg rada, član 2; Savet ministara OAJ, Rez. 1659 (LXIV) (*ibid,* § 477).

71 Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima, član 2. i 4. (*ibid,* § 389).

72 Generalni sekretar UN, Izveštaj o zaštiti civila u oružanim sukobima (*ibid,* § 472).

73 I Dopunski protokol, član 77(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 379); Konvencija o pravima deteta, član 38(3) (*ibid,* § 381).

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

I i II Dopunski protokoli zabranjuju učešće dece u neprijateljstvima.[74] Konvencija o pravima deteta i Afrička povelja o pravima i blagostanju deteta takođe sadrže ovo pravilo.[75] U Statutu Međunarodnog krivičnog suda, korišćenje dece za „aktivno učestvovanje u neprijateljstvima" predstavlja ratni zločin i u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima.[76] Ovo je takođe uključeno kao ratni zločin u Statut Specijalnog suda za Siera Leone.[77] U izveštaju prilikom formiranja Specijalnog suda za Siera Leone, Generalni sekretar UN je izjavio da se odredbe člana 4. II Dopunskog protokola smatraju običajnim međunarodnim pravom.[78]

Učešće dece u neprijateljstvima je zabranjeno i mnogim vojnim priručnicima,[79] uključujući i one koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[80] Ovo je zabranjeno i zakonodavstvima mnogih država.[81]

Suprotna zvanična praksa nije pronađena. Navodnu praksu korišćenja dece za učešće u oružanim sukobima generalno su osuđivale države i međunarodne organizacije, na primer u odnosu na sukobe u Demokratskoj Republici Kongo, Liberiji, i Sudanu.[82] U rezoluciji usvojenoj 1999, Savet bezbednosti UN je strogo osudio „korišćenje dece u oružanim sukobima kao povredu međunarodnog prava".[83] U rezoluciji usvojenoj 1996. godine, o stradanjima dece u Africi, u slučajevima oružanih sukoba, Savet ministara OAJ, je potvrdio da „korišćenje dece u oružanim sukobima predstavlja kršenje njihovih prava i treba se smatrati ratnim zločinom".[84]

Međunarodne konferencije Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1986. i 1995. godine usvojile su rezolucije u kojima se naglašava zabrana učešća dece u nepri-

74 I Dopunski protokol, član 77(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 502); II Dopunski protokol, član 4(3)(c) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 503).

75 Konvencija o pravima deteta, član 38(2) (*ibid,* § 504); Afrička povelja o pravima i blagostanju deteta, član 22(2) (*ibid,* § 386).

76 Statut MKS, član 8(2)(b)(XXVI) i (e)(VII) (*ibid,* § 387).

77 Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 4(c) (*ibid,* § 515).

78 Generalni sekretar UN, Izveštaj o formiranju Specijalnog suda za Siera Leone (*ibid,* § 341).

79 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 520), Australije (*ibid,* § 521), Francuske (*ibid,* § 524), Nemačke (*ibid,* § 525), Holandije (*ibid,* § 526) i Nigerije (*ibid,* § 528).

80 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 520), Australije (*ibid,* § 521), Kanade (*ibid,* § 522), Kolumbije (*ibid,* § 523), Francuske (*ibid,* § 524), Nemačke (*ibid,* § 525), Novog Zelanda (*ibid,* § 527) i Nigerije (*ibid,* § 528).

81 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 529), Belorusije (*ibid,* §§ 530-531), Kanade (*ibid,* § 533), Kolumbije (*ibid,* §§ 534-535), Konga (*ibid,* § 536), Nemačke (*ibid,* § 537), Gruzije (*ibid,* § 538), Irske (*ibid,* § 539), Jordana (*ibid,* § 540), Malezije (*ibid,* § 541), Malija (*ibid,* § 542), Holandije (*ibid,* § 543), Novog Zelanda (*ibid,* § 544), Norveške (*ibid,* § 545), Filipina (*ibid,* § 546) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 548); vidi i nacrte zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 532) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 547).

82 Vidi, npr. izjave Italije (*ibid,* § 559) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 569); Savet bezbednosti UN, Rez. 1071 (*ibid,* § 572) i 1083 (*ibid,* § 572); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* § 575); Generalna skupština UN, Rez. 51/112 (*ibid,* § 576).

83 Savet bezbednosti UN, Rez. 1261 (*ibid,* § 573).

84 Savet ministara OAJ, Rez. 1659 (LXIV) (*ibid,* § 584).

jateljstvima.[85] Plan akcije za 2000-2003, usvojen na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine zahteva od svih strana u oružanom sukobu da obezbede da se „preduzmu sve mere, uključujući i kaznene mere, radi zaustavljanja učešća dece...u oružanim neprijateljstvima.[86]

Pored toga, Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN često zahtevaju rehabilitaciju i reintegraciju dece koja su učestvovala u oružanim sukobima.[87] Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima posebno zahteva od vlada da preduzmu mere za demobilizaciju i rehabilitaciju bivše dece vojnika i da ih reintegrišu u društvo.[88]

Na kraju, treba pomenuti da I Dopunski protokol propisuje da će deca koja direktno učestvuju u neprijateljstvima i padnu pod vlast suprotne strane uživati posebnu zaštitu koja im je zagarantovana, bez obzira da li su ratni zarobljenici ili ne.[89] Ni jedno od pravila koje pruža takvu posebnu zaštitu, kao što su zabrana seksualnog nasilja (vidi Pravilo 93) i obaveza odvajanja dece od odraslih u zatvorima (zarobljeništvu) (vidi Pravilo 120) ne propisuje izuzetke ukoliko deca učestvuju u neprijateljstvima. Pored toga, nema prakse koja podržava zabranu učešća dece u neprijateljstvima, a koja propisuje da ona treba da budu lišena posebne zaštite ukoliko učestvuju u neprijateljstvima.

Definicija učestvovanja u neprijateljstvima

U okviru ratnog zločina „korišćenja dece za aktivno učestvovanje u neprijateljstvima“, sadržanog u Statutu Međunarodnog krivičnog suda, reči „korišćenje“ i „učestvovanje“ su prihvaćene da bi:

pokrile i direktno učestvovanje u borbi i aktivno učestvovanje u vojnim aktivnostima povezanim sa borbom, kao što su izviđanje, špijuniranje, sabotaža i upotreba dece kao mamaca, kurira ili na vojnim kontrolnim punktovima. To ne bi pokrivalo aktivnosti koje nisu jasno povezane sa neprijateljstvima, kao što su podela hrane u vazduhoplovnoj bazi ili upotreba domaćeg osoblja u bračnim smeštajima oficira. Međutim, korišćenje dece za funkcije direktne podrške, kao što je nošenje zaliha na liniju fronta, ili aktivnosti na samoj liniji fronta, bile bi uključene u ovu terminologiju.[90]

85 25. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. IX (*ibid,* § 585); 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. II (*ibid,* § 586).

86 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 589).

87 Vidi, npr. npr. Savet bezbednosti, Predsednička izjava (*ibid,* § 574); Generalna skupština UN, Rez. 55/116 (*ibid,* § 459); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1998/76 (*ibid,* § 227).

88 Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima, član 6(3) i 7(1) (*ibid,* § 389).

89 I Dopunski protokol, član 77(3) (usvojen konsenzusom).

90 Nacrt Statuta Međunarodnog krivičnog suda, Izveštaj Pripremnog komiteta za osnivanje Međunarodnog krivičnog suda, Dodatak, Deo prvi, UN Doc. A/CONF.183/2/Add.1, 14. april 1998, p. 2 (cit. u Vol. II, Ch. 39, § 513).

Akt o zaštiti deteta Filipina predviđa da deca ne „učestvuju u borbi, ili se ne koriste kao vodiči, kuriri ili špijuni".[91] Pri ratifikaciji Konvencije o pravima deteta, Holandija je izjavila da „se državama ne dozvoljava da uključuju decu direktno ili indirektno u neprijateljstva."[92]

Starosna granica za učestvovanje u neprijateljstvima

I i II Dopunski protokoli, Statut Međunarodnog krivičnog suda i Statut Specijalnog suda za Siera Leone propisuju kao starosni minimum za učešće u neprijateljstvima 15 godina, kao i Konvencija o pravima deteta.[93] Pri ratifikaciji Konvencije o pravima deteta, Austrija i Nemačka su izjavile da je starosna granica od 15 godina u neskladu sa najboljim interesima deteta.[94] Kolumbija, Španija i Urugvaj su takođe izrazile neslaganje sa ovom starosnom granicom.[95] Na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine, Belgija, Kanada, Danska, Finska, Gvineja, Island, Meksiko, Mozambik, Norveška, Južna Afrika, Švedska, Švajcarska i Urugvaj su se zavetovale na podršku da se podigne starosna granica za učestvovanje u neprijateljstvima na 18 godina.[96] Po Afričkoj povelji o pravima i blagostanju deteta, starosna granica za učestvovanje u neprijateljstvima je 18 godina.[97] Po Fakultativnom protokolu uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanom sukobu, države moraju da preduzmu sve moguće mere da osiguraju da pripadnici njihovih oružanih snaga, koji nisu dostigli 18 godina, direktno ne učestvuju u neprijateljstvima, iako oružane grupe koje se razlikuju od oružanih snaga države ne mogu, ni pod kojim uslovima, da koriste lica ispod 18 godina u neprijateljstvima.[98]

Iako ne postoji, do sada, jedinstvena praksa u pogledu minimalne starosne granice za učestvovanje u neprijateljstvima, postoji saglasnost da to ne treba da bude ispod 15 godina starosti.

91 Filipini, *Akt o zaštiti deteta* (*ibid,* § 546).

92 Holandija, Rezerve i deklaracije pri ratifikaciji Konvencije o pravima deteta (*ibid,* § 509).

93 I Dopunski protokol, član 77(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 379); II Dopunski protokol, član 4(3)(c) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 380); Statut MKS, član 8(2)(b)(XXVI) i ((e)(VII) (*ibid,* § 387); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 4(c) (*ibid,* § 515); Konvencija o pravima deteta, član 38(2) (*ibid,* § 504).

94 Rezerve i deklaracije pri ratifikaciji Konvencije o pravima deteta, Austrije (*ibid,* § 508).

95 Deklaracije pri ratifikaciji Konvencije o pravima deteta , Kolumbije (*ibid,* § 507), Španije (*ibid,* § 510) i Urugvaja (*ibid,* § 511).

96 Zavetovanja na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Belgije (*ibid,* § 550), Kanade (*ibid,* § 551), Danske (*ibid,* § 553), Finske (*ibid,* § 554), Gvineje (*ibid,* § 555), Islanda (*ibid,* § 556), Meksika (*ibid,* § 560), Mozambika (*ibid,* § 561), Norveške (*ibid,* § 562), Južne Afrike (*ibid,* § 564), Švedske (*ibid,* § 565), Švajcarske (*ibid,* § 566) i Urugvaja (*ibid,* § 571).

97 Afrička povelja o pravima i blagostanju deteta, član 2.

98 Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima, čl. 1. i 4. (cit. u Vol. II, Ch. 39, § 514).

Pravilo 138: Stari, nesposobni i bolesni, pogođeni oružanim sukobom, ovlašćeni su na posebno poštovanje i zaštitu.

Praksa

Tom II, Odeljak 39, Poglavlje E.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao običajnu normu međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Stari

Priznanje posebnog poštovanja i zaštite za stare je sadržano u različitim odredbama Treće i Četvrte ženevske konvencije, koje se odnose na njihovu evakuaciju i postupak sa licima lišenim slobode.[99] Ove odredbe su navedene u brojnim vojnim

[99] Treća ženevska konvencija, čl. 16, 44-45. i 49. (*ibid,* 604); Četvrta ženevska konvencija, čl. 17, 27, 85. i 119. (*ibid,* §§ 603-604).

[100] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 606), Australije (*ibid,* § 607), Kanade (*ibid,* § 608), Kolumbije (*ibid,* § 609), Salvadora (*ibid,* §§ 610-611), Francuske (*ibid,* §§ 612-613), Kenije (*ibid,* § 614), Maroka (*ibid,* § 615), Novog Zelanda (*ibid,* § 616), Filipina (*ibid,* § 617), Španije (*ibid,* 618), Švedske (*ibid,* § 619), Švajcarske (*ibid,* § 620), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 621- 622) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 623-624).

[101] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 607), Kolumbije (*ibid,* § 609), Salvadora (*ibid,* §§ 610-611), Kenije (*ibid,* § 614) i Filipina (*ibid,* § 617).

[102] Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 625), Bangladeša (*ibid,* § 626), Irske (*ibid,* § 627), Norveške (*ibid,* § 628) i Venecuele (*ibid,* § 629).

[103] 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 635).

[104] Svetska konferencija o ljudskim pravima, Bečka deklaracija i Program akcije (*ibid,* § 634).

[105] Treća ženevska konvencija, čl. 16, 30, 44-45, 49. i 110. (*ibid,* §§ 639-640 I 644); Četvrta ženevska konvencija, čl. 16-17, 21-22. 27, 85, 119. i 127. (*ibid,* §§ 641-644).

[106] Četvrta ženevska konvencija, član 16, stav prvi (*ibid,* § 638).

[107] Vidi, npr. Sveobuhvatni sporazum o poštovanju za ljudska prava i međunarodno humanitarno pravo na Filipinima, Deo III, član 2(24) (*ibid,* § 646).

[108] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* §§ 647-648), Australije (*ibid,* §§ 648-649), Kanade (*ibid,* § 651), Kolumbije (*ibid,* § 652), Salvadora (*ibid,* § 653), Francuske (*ibid,* §§ 654-655), Madagaskara (*ibid,* § 656), Novog Zelanda (*ibid,* § 657), Nigerije (*ibid,* § 658), Španije (*ibid,* § 659), Švajcarske (*ibid,* § 660), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 661) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 662-663).

[109] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 648), Kolumbije (*ibid,* § 652), Salvadora (*ibid,* § 653), Madagaskara (*ibid,* § 656) i Nigerije (*ibid,* § 658).

priručnicima,[100] uključujući one koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[101] One su uključene i u zakonodavstva nekih država.[102]

Plan akcije za godine 2000-2003, usvojen na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine, zahteva da sve strane u oružanom sukobu preduzmu efektivne mere da osiguraju da, u vođenju neprijateljstava, ulože svaki napor da poštede živote i zaštite i poštuju civilno stanovništvo, sa posebnim merama zaštite za grupe koje su posebno ugrožene, kao što su stari.[103] Bečka deklaracija o ljudskim pravima od 1993. godine, zahteva od država i strana u oružanim sukobima striktno poštovanje međunarodnog humanitarnog prava, bez obzira na povrede koje pogađaju civilno stanovništvo, posebno stare.[104]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa u pogledu ni međunarodnih, niti nemeđunarodnih oružanih sukoba.

Nesposobni i bolesni

Priznavanje posebnog poštovanja i zaštite za nesposobne i bolesne je sadržano u različitim odredbama Treće i Četvrte ženevske konvencije koje se odnose na njihovu evakuaciju i postupak prema licima lišenim slobode.[105] Četvrta ženevska konvencija predviđa da će nemoćni „biti predmet posebne zaštite i poštovanja."[106] Pravo nesposobnih na zaštitu i brigu je priznato i u instrumentima koji se odnose na nemeđunarodne oružane sukobe.[107]

Mnogi vojni priručnici zahtevaju posebno poštovanje i zaštitu za nesposobne i bolesne,[108] uključujući one koji se primenjuju na nemeđunarodne oružane sukobe.[109] Ovaj zahtev je naveden i u zakonodavstvu nekih država.[110]

Plan Akcije za godine 2000-2003, usvojen na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine, zahteva da sve strane u oružanom sukobu preduzmu efikasne mere da osiguraju da se u vođenju neprijateljstava uloži svaki napor da se poštede životi, zaštiti i poštuje civilno stanovništvo, sa posebnim merama zaštite za grupe koje su posebno ugrožene, kao što su lica koja su nesposobna.[111] Bečka deklaracija i Program akcije, usvojeni na Svetskoj konferenciji o ljudskim pravima, zahteva od država i strana u oružanim sukobima striktno poštovanje međunarodnog humanitarnog prava, zbog zabrinutosti u vezi sa povredama koje pogađaju civilno stanovništvo, posebno nesposobne.[112]

Nije pronađena zvanična suprotna praksa ni u odnosu na međunarodne, niti nemeđunarodne oružane sukobe.

110 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 664), Bangladeša (*ibid,* § 665), Irske (*ibid,* § 666) i Norveške (*ibid,* § 667).

111 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid,* § 673).

112 Svetska konferencija o ljudskim pravima, Bečka deklaracija i program akcije (*ibid,* § 672).

Tumačenje

Zaštita za stare i nesposobne može da se razlikuje, u skladu sa okolnostima u kojima se oni sami nalaze. Na primer, Četvrta ženevska konvencija ukazuje na mogućnosti ispunjavanja ove obaveze formiranjem zona bezbednosti i sporazumima za evakuaciju iz opkoljenih ili okruženih područja, starih nesposobnih i bolesnih.[113] Prioritet u oslobađanju i repatrijaciji zadržanih ranjenika i bolesnika je drugi način ispunjavanja ove obaveze.[114] U pogledu nesposobnih, I Dopunski protokol smatra da zaštita i briga za ranjenike i bolesnike je i briga za nesposobne i „druga lica kojima je potrebna neposredna lekarska pomoć ili nega, kao što su nejaki.... i koja se uzdržavaju od svakog akta neprijateljstva."[115] Oni su, tako, ovlašćeni na prava identifikovana u Odeljku 34, uključujući odgovarajuću medicinsku negu i prioritet u postupanju, zasnovan na medicinskim razlozima (vidi Pravilo 110).

[113] Četvrta ženevska konvencija, čl. 14. i 17. (*ibid,* §§ 603 i 642).
[114] Treća ženevska konvencija, čl. 109-117; Četvrta ženevska konvencija, član 132.
[115] I Dopunski protokol, član 8(a) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 39, § 645).

PRIMENA

POSTUPANJE PO MEĐUNARODNOM HUMANITARNOM PRAVU

Pravilo 139: Sve strane u sukobu moraju da poštuju i obezbede poštovanje međunarodnog humanitarnog prava od strane oružanih snaga i drugih lica ili grupa koje deluju pod njihovim instrukcijama, ili su pod njihovom direktnom kontrolom.

Praksa

Tom II, Odeljak 40, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Termin oružane snage, upotrebljen u formulaciji ovog pravila, mora se shvatiti u svom opštem značenju.

Države

Obaveza država da poštuju međunarodno humanitarno pravo deo je njihove opšte obaveze da poštuju međunarodno pravo. Ova obaveza je izražena u Ženevskim konvencijama od 1929. i 1949. godine.[1] U zajedničkom članu 1. Ženevskih konvencija od 1949. godine, u svakom slučaju, proširena je formulacija ovog zahteva i uključena obaveza da se *obezbedi* poštovanje za međunarodno humanitarno pravo.[2] Ova obaveza da se poštuje i obezbedi poštovanje uključena je i u I Dopunski protokol.[3]

1 Ženevska konvencija za zaštitu ranjenika i bolesnika od 1929, član 25 (cit. u Vol. II, Ch. 40, § 1); Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 1929, član 82 (*ibid*, § 2); Ženevske konvencije od 1949, zajednički član 1 (*ibid*, § 3).

2 Ženevske konvencije, zajednički član 1. (*ibid*, § 3).

3 I Dopunski protokol, član 1(1) (usvojen sa 87 glasova za, jednim glasom protiv i 11 uzdržanih) (*ibid*, § 4).

Obaveza da se poštuje i obezbedi poštovanje međunarodnog humanitarnog prava nalazi se u mnogim vojnim priručnicima.[4] Podržana je i u praksi međunarodnih organizacija[5] i međunarodnih konferencija.[6] Međunarodna sudska praksa takođe podržava ovo pravilo.[7]

Obaveza države, koja proizilazi iz ovog pravila, nije ograničena samo na obezbeđivanje poštovanja međunarodnog humanitarnog prava od strane njenih oružanih snaga, već je proširena na obezbeđivanje poštovanja od strane drugih lica ili grupa, koje rade faktički po njenim instrukcijama ili pod njenom direktnom kontrolom. Ovo je u saglasnosti sa Pravilom 149, u skladu sa kojim se države izlažu odgovornosti za dela tih lica ili grupa, a ovo je podržano i u međunarodnoj sudskoj praksi.[8] Pored toga, neki vojni priručnici i nacionalna zakonodavstva potvrđuju obavezu država da obezbede da civili ne krše međunarodno humanitarno pravo.[9] Savet bezbednosti UN se u svojim rezolucijama takođe pozivao na ovo pravilo.[10] Ono je već priznato u sudskoj praksi posle II svetskog rata.[11]

4 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 15), Australije (*ibid*, §§ 16-17), Belgije (*ibid*, §§ 18-20), Benina (*ibid*, § 21), Kameruna (*ibid*, §§ 22-23), Kanade (*ibid*, §§ 24-25), Kolumbije (*ibid*, §§ 26-27), Konga (*ibid*, § 28), Hrvatske (*ibid*, § 29), Ekvadora (*ibid*, § 30), Salvadora (*ibid*, §§ 31-32), Francuske (*ibid*, §§ 33-34), Nemačke (*ibid*, § 35), Izraela (*ibid*, § 36), Italije (*ibid*, § 37), Kenije (*ibid*, § 38), Madagaskara (*ibid*, § 39), Holandije (*ibid*, § 40), Novog Zelanda (*ibid*, § 41), Nigerije (*ibid*, § 42), Filipina (*ibid*, §§ 43-44), Rusije (*ibid*, § 45), Španije (*ibid*, § 46), Švajcarske (*ibid*, § 47), Togoa (*ibid*, § 48), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 49) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 50-52).

5 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 822 (*ibid,* § 70) i Rez. 853 (*ibid,* § 73); Generalna skupština UN, Rez. 2674 (XXVI) (*ibid,* § 90), Rez. 2677 (XXV) (*ibid,* § 91), Rez. 2852 (XXVI) (*ibid,* § 92), Rez. 2853 (XXVI) (*ibid,* § 93), Rez. 3032 (XXVII) (*ibid,* § 94), Rez. 3102 (XXVIII) (*ibid,* § 95), Rez. 3319 (XXIX) (*ibid,* § 96), Rez. 3500 (XXX) (*ibid,* § 97), Rez. 32/44 (*ibid,* § 98), Rez. 47/37 (*ibid,* § 100) i Rez. 48/30 (*ibid,* § 101); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/85 (*ibid,* § 104), Rez. 1995/72 (*ibid,* § 105) i Rez. 1996/80 (*ibid,* § 105); Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 1085 (*ibid,* § 114); OAD, Generalna skupština, Rez. 1408 (*ibid,* § 116).

6 Vidi, npr. 24. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. VI (*ibid,* § 119); 25. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. I (*ibid,* § 120); CSCE, Samit u Budimpešti šefova država ili vlada, Dokument iz Budimpešte (*ibid,* § 123); Međunarodna konferencija o zaštiti žrtava rata, Završna deklaracija (*ibid,* § 122); 93. Inter-parlamentarna konferencija, Rezolucija međunarodne zajednice u pogledu izazova izazvanih katastrofama nastalim usled oružanih sukoba i prirodnih nesreća ili nesreća koje je čovek izazvao: potreba za koherentnim i efikasnim odgovorom putem političke i humanitarne pomoći sredstvima i mehanizmima koji su prilagođeni situaciji (*ibid,* § 124); 102. Inter-parlamentarna konferencija, Rezolucija o doprinosu parlamenata obezbeđivanju poštovanja i promocije međunarodnog humanitarnog prava povodom 50. godišnjice Ženevskih konvencija (*ibid,* § 126); Afrička konferencija o korišćenju dece kao vojnika, Maputo deklaracija o korišćenju dece kao vojnika (*ibid,* § 125); Konferencija visokih strana ugovornica Četvrte ženevske konvencije, Deklaracija (*ibid,* § 127); Afrička parlamentarna Konferencija o međunarodnom humanitarnom pravu za zaštitu civila za vreme oružanih sukoba, Završna deklaracija (*ibid,* § 128).

7 Vidi, npr. MKS, *Oružane aktivnosti na teritoriji DRC (Privremene mere)* (*ibid,* § 131).

8 MKS, *Slučaj primene Konvencije o genocidu (Privremene mere)* (*ibid,* § 130).

9 Vidi, npr. vojne priručnike Kenije (*ibid*, § 38), Rusije (*ibid*, § 45) i Švajcarske (*ibid*, § 47) i zakonodavstvo Azerbejdžana (*ibid*, § 174).

10 Savet bezbednosti UN, Rez. 904 (*ibid,* § 75).

11 Vidi, npr. Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud u Esenu, *Slučaj The Essen Lynching*, presuda 21-22 Decembar 1945, objavljen u WCR, Vol. I, 1946, p. 88.

Naređenja i uputstva za obezbeđivanje poštovanja međunarodnog humanitarnog prava

Obaveza država da izdaju naređenja i uputstva svojim oružanim snagama koja će obezbediti poštovanje međunarodnog humanitarnog prava prvi put je kodifikovana u Haškim konvencijama iz 1899. i 1907. godine i ponovljena je u Haškoj konvenciji o zaštiti kulturnih dobara, I Dopunskom protokolu i II izmenjenom i dopunjenom protokolu uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[12] Ova obaveza je uključena u mnoge vojne priručnike.[13] Dok većina vojnih priručnika upućuje svakog vojnika da poštuje međunarodno humanitarno pravo, mnogi sadrže posebne odredbe kojima se zahteva od komandanata da obezbede da jedinice, pod njihovom komandom, poštuju pravo i da se za to izdaju naređenja i instrukcije. Usaglašenost sa ovom obavezom može se postići na mnogo načina, na primer putem vojnih priručnika, naredbi, pravilnika, instrukcija i pravila angažovanja.

Pobunjeničke oružane grupe

Zahtev da pobunjeničke oružane grupe poštuju, najmanje, neka pravila međunarodnog humanitarnog prava primenljivog u nemeđunarodnim oružanim sukobima, propisan je zajedničkim članom 3. Ženevskih konvencija.[14] Ovaj zahtev uključen je i u Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara i njen Drugi protokol i u II Izmenjeni i dopunjeni protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju.[15] Pošto je II Dopunski protokol manje jasan u pogledu izricanja zahteva da ovo pravilo obavezuje sve strane u sukobu, posebno pošto su sva upućivanja na „sve strane u sukobu" uklonjene, Protokol razvija i dopunjuje zajednički član 3. Ženevskih konvencija i obavezuje i vladine snage i pobunjeničke grupe.[16]

Ujedinjene nacije i druge međunarodne organizacije u mnogim prilikama su podsećale na obavezu svih strana u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju međunarodno humanitarno pravo. Savet bezbednosti UN je, na primer, naglasio ovu obavezu u odnosu na sukobe u Avganistanu, Angoli, Bosni i Herce-

12 Haška konvencija (II), član 1; Haška konvencija (IV), član 1; Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, član 7(1); I Dopunski protokol, član 80(2); II Dopunjeni i izmenjeni protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, član 14(3).

13 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 40, § 15), Benina (*ibid*, § 21), Kameruna (*ibid*, § 23), Ekvadora (*ibid,* § 30), Nemačke (*ibid,* §§ 164-165), Mađarske (*ibid,* § 166), Rusije (*ibid,* § 45), Švedske (*ibid,* § 171) Švajcarske (*ibid,* § 47), Togoa (*ibid,* § 48) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 51-52).

14 Ženevske konvencije od 1949, zajednički član 3, koji propisuje, *inter alia*, „u slučaju oružanog sukoba koji nema karakter međunarodnog sukoba i koji izbije na teritoriji jedne od Visokih strana ugovornica, svaka od strana u sukobu biće dužna da primenjuje bar sledeće odredbe".

15 Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, član 19(1); Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 22; II Izmenjeni i dopunjeni protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, član 1(3).

16 II Dopunski protokol, član 1(1); vidi i Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987. § 4442.

govini, Demokratskoj Republici Kongo i Liberiji.[17] Slično tome, Generalna skupština UN je u mnogo prilika potvrdila princip da su sve strane u oružanom sukobu bilo koje vrste obavezne da poštuju međunarodno humanitarno pravo.[18] Komisija za ljudska prava UN iznela je slične tvrdnje u rezolucijama o Avganistanu i Salvadoru.[19]

Obaveza da obezbedi poštovanje međunarodnog humanitarnog prava uključena je u neke instrumente koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[20] Savet bezbednosti UN je, takođe, podsetio na ovu obavezu, u vezi sa sukobima u Angoli i Liberiji.[21]

MKCK je mnogo puta pozivao sve strane u nemeđunarodnim oružanim sukobima da poštuju i *obezbede* poštovanje međunarodnog humanitarnog prava, na primer, u vezi sa sukobima u Avganistanu, Angoli, Bosni i Hercegovini, Somaliji i bivšoj Jugoslaviji.[22]

Pravilo 140: Obaveza poštovanja i obezbeđivanja poštovanja međunarodnog humanitarnog prava ne zavisi od reciprociteta.

Praksa

Tom II, Odeljak 40, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo se mora razlikovati od koncepta represalija, koji je obrađen u Poglavlju 41.

17 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 788 (cit. u Vol. II, Ch. 40, § 69), Rez. 834 (*ibid,* § 71), Rez. 851 (*ibid,* § 72), Rez. 864 (*ibid,* § 74), Rez. 985 i 1001 (*ibid,* § 76), Rez. 1041 i 1059 (*ibid,* § 78), Rez. 1071 (*ibid,* § 79), Rez. 1083 (*ibid,* § 80), Rez. 1193 (*ibid,* § 81) i Rez. 1213 (*ibid,* § 82); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* §§ 84, 85, 87, 88 i 89).

18 Vidi, npr. Generalna skupština UN, Rez. 2677 (XXV) (*ibid,* § 91), Rez. 2852 (XXVI) (*ibid,* § 92), Rez. 2853 (XXVI) (*ibid,* § 93), Rez. 3032 (XXVII) (*ibid,* § 94), Rez. 3102 (XXVIII) (*ibid,* § 95), Rez. 3319 (XXIX) (*ibid,* § 96), Rez. 3500 (XXX) (*ibid,* § 97), Rez. 32/44 (*ibid,* § 98), Rez. 40/137 (*ibid,* § 99) i Rez. 50/193 (*ibid,* § 102).

19 Vidi, npr. Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1991/75 (*ibid,* § 103) i Rez. 1998/70 (*ibid,* § 106).

20 Haška izjava o poštovanju humanitarnih principa (*ibid,* § 7); Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, član 14 (*ibid,* § 8 Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 1 (*ibid,* § 9).

21 Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* §§ 84 i 85).

22 Vidi, npr. praksu MKCK u vezi sa sukobima u Avganistanu (*ibid,* § 138); Angoli (*ibid,* § 141); Bosni i Hercegovini (*ibid,* § 137); Somaliji (*ibid,* § 139) i bivšoj Jugoslaviji (*ibid,* § 135).

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

U članu 1. Ženevskih konvencija istaknuto je da se Visoke strane ugovornice obavezuju da će poštovati i da će obezbediti poštovanje Konvencije „u svakoj prilici".[23] Pravila u zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija se takođe moraju poštovati „u svakoj prilici".[24] Opšte priznanje da poštovanje ugovora „humanitarne prirode" ne može zavisiti od poštovanja tog ugovora od strane drugih država članica, može se naći u Bečkoj konvenciji o ugovornom pravu.[25]

Pravilo da se međunarodno humanitarno pravo mora poštovati čak i ako protivnička strana to ne čini, uključeno je u mnoge vojne priručnike, među kojima su i neki koji se primenjuju u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[26] U nekim vojnim priručnicima je objašnjeno da je praktična korist poštovanja prava ohrabrivanje protivničke strane da poštuje pravo, ali se pri tome ne navodi da poštovanje zavisi od reciprociteta.[27] Specijalni kasacioni sud u Holandiji u *Slučaju Rauter* 1948. godine i Vojni sud SAD u Nirnbergu u *Slučaju Von Leeb (The High Command Trial)* 1947-1948. godine odbili su argument odbrane da su bili oslobođeni obaveze da poštuju međunarodno humanitarno pravo, pošto ga je protivnička strana kršila.[28] Ovo pravilo je podržano i zvaničnim izjavama.[29]

Međunarodni sud pravde u *Slučaju Namibia* 1971. godine i Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, u preispitivanju optužnice u *Slučaju Martić* 1996. godine i presudi u *Slučaju Kupreškić* 2000. godine, zaključili su da je opšti pravni princip da pravne obaveze humanitarne prirode ne mogu zavisiti od reciprociteta.[30] Ove izjave, i kontekst u kome su date, jasno pokazuju da ovaj princip važi za bilo koju obavezu humanitarne prirode, bez obzira da li se radi o međunarodnim ili nemeđunarodnim oružanim sukobima.

23 Ženevske konvencije, zajednički član 1. (*ibid,* § 3).

24 Ženevske konvencije, član 3, u kome se navodi *inter alia* da „u slučaju oružanog sukoba koji nema karakter međunarodnog sukoba i koji izbije na teritoriji jedne od Visokih strana ugovornica, svaka od strana u sukobu biće dužna da primenjuje bar sledeće odredbe: (1) Prema licima koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima".

25 Bečka konvencija o ugovornom pravu, član 60(5) (cit. u Vol. II, Ch. 40, § 197).

26 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 200), Belgije (*ibid*, § 201), Kanade (*ibid*, §§ 202-203), Kolumbije (*ibid*, § 204), Ekvadora (*ibid*, § 205), Nemačke (*ibid*, §§ 206-207), Francuske (*ibid*, §§ 208-209), Izraela (*ibid*, § 210), Holandije (*ibid*, § 211), Novog Zelanda (*ibid*, § 212), Španije (*ibid*, § 213), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 214) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 215-216).

27 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid*, § 202), Nemačke (*ibid*, §§ 206-207), Izraela (*ibid*, § 210) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 215-216).

28 Holandija, Specijalni kasacioni sud , *Slučaj Rauter* (*ibid*, § 218); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Von Leeb (High Command Trial)* (*ibid*, § 219).

29 Vidi, npr. izjave Belgije (*ibid*, § 220), Indije (*ibid*, § 221), Iraka (*ibid*, § 222), Meksika (*ibid*, § 223), Solomonskih Ostrva (*ibid*, § 224), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 225) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 226)

30 MSP, *Slučaj Namibia*, Savetodavno mišljenje (*ibid*, § 231); MKTJ, *Slučaj Marić*, Preispitivanje optužnice (*ibid*, § 232) i *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 233).

Pravilo 141: Svaka država mora da obezbedi pravne savetnike da, kada je potrebno, savetuju vojne komandante na odgovarajućem nivou o primeni međunarodnog humanitarnog prava.

Praksa

Tom II, Odeljak 40, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava za oružane snage države. Prikupljena praksa ne pokazuje nikakvu razliku u savetovanju o međunarodnim humanitarnom pravu primenljivom u međunarodnim oružanim sukobima i onom primenljivom u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Pravni savetnici za oružane snage države

Poseban zahtev da se obezbede pravni savetnici komandantima prvi put je uveden članom 82. I Dopunskog protokola, da bi se obezbedilo da odluke koje donose komandanti budu u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom i da se obezbede odgovarajuća uputstva oružanim snagama.[31] Prilikom pristupanja Protokolu, države nisu stavljale rezerve, ni izjave o tumačenju na član 82.

Ovo pravilo je uključeno u veliki broj vojnih priručnika.[32] Ono je takođe podržano zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[33] Praksa pokazuje da mnoge države, koje nisu članice I Dopunskog protokola, imaju pravne savetnike u svojim oružanim snagama.[34] Sjedinjene Države, koje nisu članica I Dopunskog protokola, posebno su izjavile da podržavaju ovo pravilo.[35]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa.[36]

31 I Dopunski protokol, član 82. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 238).

32 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, §§ 240-242), Belgije (*ibid*, § 243), Kameruna (*ibid*, § 244), Kanade (*ibid*, § 245), Francuske (*ibid*, § 246), Nemačke (*ibid*, § 247), Mađarske (*ibid*, § 248), Italije (*ibid*, § 249), Holandije (*ibid*, § 250), Novog Zelanda (*ibid*, § 251), Nigerije (*ibid*, § 252), Rusije (*ibid*, § 253), Španije (*ibid*, § 254), Švedske (*ibid*, § 255) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 256-257).

33 Vidi, npr. izjave Austrije (*ibid*, § 262), Burkine Faso (*ibid*, § 264), Nigera (*ibid*, § 271), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 273-274) i Trinidada i Tobaga (*ibid*, § 276) i izveštaje o praksi Indije (*ibid*, § 266), Izraela (*ibid*, § 267) i Holandije (*ibid*, § 270).

35 Vidi praksu Sjedinjenih Država (cit. u Vol. II, Ch. 40, § 273).

36 Četiri države koje nemaju pravne savetnike u svojim oružanim snagama nisu osporile da su obavezne da to obezbede,. U svakom slučaju, kao članice I Dopunskog protokola, ove države su ugovorom obavezane da imaju pravne savetnike u svojim oružanim snagama i dve od tih država su dale obećanje na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca da će postaviti te savetnike. Vidi praksu Burkine Faso (*ibid*, §§ 263-264), Gambije (*ibid*, § 265), Malavija (*ibid*, § 269) i Nigera (*ibid*, § 271).

Ovo pravilo je u skladu sa obavezom da se poštuje i obezbedi poštovanje međunarodnog humanitarnog prava (vidi pravilo 139), posebno pošto komandanti imaju velike odgovornosti u sistemu obezbeđivanja poštovanja humanitarnog prava: odgovorni su za obezbeđivanje uputstava o međunarodnom humanitarnom pravu oružanim snagama pod njihovom kontrolom (vidi komentar Pravila 142); moraju da izdaju naređenja i uputstva, koja će obezbediti poštovanje međunarodnog humanitarnog prava (vidi komentar Pravila 139); i krivično su odgovorni za zločine počinjene u skladu sa tim naredbama (vidi pravilo 152), kao i za ratne zločine koje izvrše njihovi potčinjeni, a koje su oni propustili da spreče ili kazne kada su imali obavezu da to učine (vidi Pravilo 153).

Pravni savetnici za oružane pobunjeničke grupe

Iako pobunjeničke oružane grupe jednako moraju da poštuju i obezbede poštovanje međunarodnog humanitarnog prava (vidi Pravilo 139), nije pronađena praksa koja zahteva da takve grupe imaju pravne savetnike. Odsustvo pravnih savetnika ne može, ipak, biti opravdanje za bilo koje kršenje međunarodnog humanitarnog prava, bilo koje strane, u bilo kom oružanom sukobu.

Pravilo 142: Države i strane u sukobu moraju da obezbede uputstva o međunarodnom humanitarnom pravu za svoje oružane snage.

Praksa

Tom II, Odeljak 40, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu na države u vreme mira, kao i na strane u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima. Izraz oružane snage, upotrebljen u formulaciji ovog pravila, mora se razumeti u svom opštem značenju. Prikupljena praksa ne pokazuje da se pravi bilo kakva razlika između uputstava o međunarodnom humanitarnom pravu koje se primenjuje u međunarodnim oružanim sukobima ili onom primenljivom u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Uputstva za oružane snage države

Obaveza država da obučavaju svoje oružane snage o međunarodnom humanitarnom pravu prvi put je kodifikovana u Ženevskim konvencijama od 1906. i 1929.

godine.[37] Kasnije je ona potvrđena u Ženevskim konvencijama od 1949. godine i njihovim Dopunskim protokolima, u Haškoj konvenciji za zaštitu kulturnih dobara i njenom Drugom protokolu, i u Konvenciji o određenom klasičnom oružju, a u svim ovim ugovorima se navodi da se obaveza obučavanja oružanih snaga o međunarodnom humanitarnom pravu primenjuje i u vreme mira i u vreme oružanog sukoba.[38]

U nekoliko vojnih priručnika je navedena obaveza obučavanja o međunarodnom humanitarnom pravu, a u nekima od njih se navodi da se ova obaveza primenjuje čak i u miru.[39] Zakonodavstva nekoliko država propisuju je da borci moraju dobiti uputstva o svojim obavezama u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom ili uključuju odredbe čiji je direktni cilj ispunjavanje ovih zahteva putem uvođenja takvih programa obuke.[40] Većina prakse u vezi sa ovim pravilom sastoji se od stvarnih uputstava o međunarodnom humanitarnom pravu, koja države daju svojim oružanim snagama i brojnim zvaničnim izjavama u kojima se ističe obaveza ili daje obećanje da se obezbede takva uputstva.[41] Ova praksa

37 Ženevska konvencija za zaštitu ranjenika i bolesnika od 1906, član 26; Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim sukobima od 1929, član 27.

38 Prva Ženevska konvencija, član 47; Druga Ženevska konvencija, član 48; Treća Ženevska konvencija 127; Četvrta Ženevska konvencija, član 144; I Dopunski protokol, član 83. (usvojen konsenzusom); II Dopunski protokol, član 19. (usvojen konsenzusom); Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, član 25; Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 30; Konvencija o određenom klasičnom oružju, član 6.

39 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 40, § 318), Kameruna (*ibid*, § 316), Kanade (*ibid*, § 319), Kolumbije (*ibid*, §§ 322-323), Kenije (*ibid*, § 334), Holandije (*ibid*, § 337), Rusije (*ibid*, § 342) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 350).

40 Vidi, npr. zakonodavstvo Argentine (*ibid*, § 357), Azerbejdžana (*ibid*, § 358), Belorusije (*ibid*, § 359), Obale Slonovače (*ibid*, § 360), Hrvatske (*ibid*, § 361), Nemačke (*ibid*, § 362), Perua (*ibid*, § 363), Rusije (*ibid*, § 364), Švedske (*ibid*, § 366) i Urugvaja (*ibid*, § 367).

41 Vidi, npr. praksu Argentine (*ibid*, §§ 371-373), Australije (*ibid*, §§ 374-376), Austrije (*ibid*, § 377), Belorusije (*ibid*, § 378), Belgije (*ibid*, § 379), Benina (*ibid*, §§ 380-381), Bolivije (*ibid*, § 382), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 383), Burkine Faso (*ibid*, §§ 386-388), Kameruna (*ibid*, § 389), Kanade (*ibid*, §§ 390-391), Čilea (*ibid*, §§ 392-394), Kolumbije (*ibid*, § 396), Konga (*ibid*, § 397), Hrvatske (*ibid*, § 398), Egipta (*ibid*, § 401), Salvadora (*ibid*, § 403), Estonije (*ibid*, § 405), Etiopije (*ibid*, § 406), Francuske (*ibid*, §§ 407-408), Gambije (*ibid*, § 409), Savezne Republike Nemačke (*ibid*, §§ 410-411), Nemačke (*ibid*, §§ 412-413), Grčke (*ibid*, §§ 414-415), Gvatemale (*ibid*, § 416), Hondurasa (*ibid*, § 418), Indonezije (*ibid*, § 419), Izraela (*ibid*, § 422), Italije (*ibid*, § 424), Južne Koreje (*ibid*, § 426), Laosa (*ibid*, § 429), Libana (*ibid*, § 430), Madagaskara (*ibid*, § 431), Malavija (*ibid*, § 432), Malezije (*ibid*, § 433), Malija (*ibid*, § 434), Mozambika (*ibid*, § 435), Holandije (*ibid*, §§ 436-437), Novog Zelanda (*ibid*, § 438), Nigera (*ibid*, §§ 439-440), Nigerije (*ibid*, §§ 441-442), Norveške (*ibid*, § 443), Perua (*ibid*, § 445), Filipina (*ibid*, §§ 447-449), Poljske (*ibid*, § 450), Rusije (*ibid*, § 451), Slovenije (*ibid*, §§ 453-454), Južne Afrike (*ibid*, §§ 455-460), Španije (*ibid*, § 461), Švedske (*ibid*, § 463), Švajcarske (*ibid*, § 464), Tajlanda (*ibid*, § 466), Trinidada i Tobaga (*ibid*, § 467), Turske (*ibid*, § 468), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 469), Urugvaja (*ibid*, § 470), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 471-474), Jugoslavije (*ibid*, § 475) i Zimbabvea (*ibid*, § 477) i izveštaje o praksi Alžira (*ibid*, § 370), Brazila (*ibid*, § 385), Kine (*ibid*, § 395), Hrvatske (*ibid*, § 399), Kube (*ibid*, § 400), Egipta (*ibid*, § 402), Salvadora (*ibid*, § 404), Indije (*ibid*, § 418), Indonezije (*ibid*, § 420), Iraka (*ibid*, § 421), Izraela (*ibid*, § 423), Jordana (*ibid*, § 425), Kuvajta (*ibid*, §

pokazuje da nije potrebno da svi pripadnici oružanih snaga budu potpuno upoznati sa svakim detaljem međunarodnog humanitarnog prava, već da poznaju suštinska pravila, koja su relevantna za njihovu stvarnu funkciju.[42]

Obavezu država da obezbede uputstva o međunarodnom humanitarnom pravu svojim oružanim snagama isticali su u mnogo slučajeva Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN.[43] Pored toga, države su, na brojnim međunarodnim konferencijama usvajale rezolucije koje potvrđuju ovu obavezu.[44]

Izgleda da prikupljena praksa pokazuje da se većina obuke sastoji primarno ili isključivo od pisanih uputstava ili predavanja u učionici, što možda nije dovoljno da bi se obezbedila efikasna primena za vreme stresa u borbi. Kao što je objašnjeno u priručniku POS, „u borbenoj situaciji, vojnici često nemaju vremena da razmatraju principe POS pre delovanja. Zbog toga, vojnici moraju ne samo da poznaju ove principe, već moraju da budu tako obučeni da pravilan odgovor na specifične situacije bude njihova prirodna reakcija".[45]

Sve veće korišćenje međunarodnih mirovnih snaga i snaga za nametanje mira, nameću posebnu obavezu da takve snage budu obučene za primenu međunarodnog humanitarnog prava pre angažovanja. Neke države imaju zvaničnu politiku za ostvarivanje ovog cilja.[46] Neke druge države su izjavile da će sprovesti takvu obuku.[47] Još 1965. godine, 20. Međunarodna konferencija Crvenog krsta naglasila je da je od „izuzetnog značaja" da vlade obezbede adekvatna uputstva o

428), Pakistana (*ibid*, § 444), Perua (*ibid*, § 446), Ruande (*ibid*, § 452), Španije (*ibid*, § 462), Sirije (*ibid*, § 465) i Zaira (*ibid*, § 476).

42 Vidi, npr. Kanada, Code of Conduct (*ibid*, § 320).

43 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 1265 (*ibid,* § 485) i Rez. 1269 (*ibid,* § 486); Generalna skupština UN, Rez. 2852 (XXVI) (*ibid,* § 487), Rez. 3032 (XXVII) (*ibid,* § 488), Rez. 3102 (XXVIII) (*ibid,* § 489) i Rez. 47/37 (*ibid,* § 492); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/85, 1995/72 i 1996/80 (*ibid,* § 496), Rez. 1995/73 (*ibid,* § 497) i Rez. 2000/58 (*ibid,* § 498).

44 Vidi, npr. 4. Međunarodna Konferencija Crvenog krsta, Rez. VIII (*ibid*, § 521); 20. Međunarodna Konferencija Crvenog krsta, Rez. XXI i XXV (*ibid*, §§ 522-523); 22. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XII (*ibid*, § 525); Diplomatska konferencija na kojoj su usvojeni dopunski protokoli, Rez. 21 (*ibid*, § 526); CSCE, Helsinški samit šefova država ili vlada, Helsinški dokument 1992. (*ibid*, § 528); Međunarodna konferencija za zaštitu žrtava rata, Završna deklaracija (*ibid*, § 529); 90. Inter-parlamentarna konferencija, Kanbera, Rezolucija o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava i podrška humanitarnim akcijama u oružanim sukobima (*ibid*, § 530); CSCE, Budimpeštanski samit šefova država ili vlada, Budimpeštanski dokument 1994. (*ibid*, § 531); 26. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (*ibid*, § 532); 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (*ibid*, § 534); Konferencija Visokih strana ugovornica Četvrte Ženevske konvencije, Deklaracija (*ibid*, § 535); Druga Konferencija država članica za preispitivanje CCW konvencije, Završna deklaracija (*ibid*, § 536).

45 Južna Afrika, *LOAC Manual* (*ibid*, § 343).

46 Vidi, npr. praksu Nemačke (*ibid*, § 413), Italije (*ibid*, § 424), Jordana (*ibid*, § 425), Malezije (*ibid*, § 433) i Španije (*ibid*, § 346).

47 Vidi izjave Austrije (*ibid*, § 377), Belgije (*ibid*, § 379), Grčke (*ibid*, § 414), Južne Koreje (*ibid*, § 426), Nigera (*ibid*, § 439), Rusije (*ibid*, § 451) i Trinidada i Tobaga (*ibid*, § 467).

Ženevskim konvencijama snagama koje se daju na raspolaganje Ujedinjenim nacijama, pre nego što napuste zemlju.[48] U skladu sa Biltenom generalnog sekretara UN o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava od strane snaga Ujedinjenih nacija objavljenom 1999. godine, Ujedinjene nacije nastoje da obezbede da vojno osoblje tih snaga bude „potpuno upoznato" sa principima i pravilima međunarodnog humanitarnog prava.[49] Slično tome, u rezoluciji o zaštiti civila u oružanim sukobima, usvojenoj 2000. godine, Savet bezbednosti UN ponovo je naglasio važnost obezbeđivanja odgovarajuće obuke o međunarodnom humanitarnom pravu za osoblje uključeno u aktivnosti za nametanje mira, očuvanje mira i izgradnju mira.[50]

Obaveza komandanata da daju uputstva oružanim snagama pod svojom komandom

Obaveza komandanata da obezbede da pripadnici oružanih snaga pod njihovom komandom budu upoznati sa svojim obavezama u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom, propisana je u članu 87(2) I Dopunskog protokola.[51] Izgleda da su ove odredbe zasnovane na shvatanju da je najefikasniji način da država ispuni svoju obavezu o davanju uputstava oružanim snagama, da to učini tako što će komandantima dati odgovornost za obuku oružanih snaga pod njihovom komandom.

Obaveza komandanata da obezbede da pripadnici oružanih snaga pod njihovom komandom budu upoznati sa svojim obavezama u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom, uključena je u mnoge vojne priručnike.[52] Ovo obuhvata i priručnike onih država koje nisu ili u to vreme nisu bile članice I Dopunskog protokola.[53] U nekima od njih se ova obaveza pominje zajedno sa odgovornošću komandanata da obezbede da njihove jedinice poštuju međunarodno humanitarno pravo.[54] Obaveza komandanata da obezbede uputstva o međunarodnom humanitarnom pravu podržana je i mnogim zvaničnim izjavama.[55] Kanad-

48 20. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XXV (*ibid*, § 523).

49 Bilten generalnog sekretara UN, Odeljak 3. (*ibid*, §).

50 Vidi Savet bezbednosti, Rez. 1296 (*ibid*, § 486).

51 I Dopunski protokol, član 87(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 558).

52 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, §§ 560-562), Belgije (*ibid*, § 379), Benina (*ibid*, § 565), Kameruna (*ibid*, §§ 566-567), Kanade (*ibid*, §§ 568-569), Kolumbije (*ibid*, §§ 570-571), Hrvatske (*ibid*, § 572), Francuske (*ibid*, §§ 573-575), Nemačke (*ibid*, § 576), Mađarske (*ibid*, § 577), Italije (*ibid*, § 578), Južne Koreje (*ibid*, § 579), Madagaskara (*ibid*, § 580), Holandije (*ibid*, §§ 581-582), Novog Zelanda (*ibid*, § 583), Nigerije (*ibid*, § 584), Filipina (*ibid*, § 585), Španije (*ibid*, § 586), Švedske (*ibid*, § 587), Švajcarske (*ibid*, § 588), Togoa (*ibid*, § 589) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 590).

53 Vidi, npr. vojne priručnike Francuske (*ibid*, §§ 573), Filipina (*ibid*, § 585) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 590).

54 Vidi vojne priručnike Benina (*ibid*, § 565), Kameruna (*ibid*, § 567), Kanade (*ibid*, § 568), Hrvatske (*ibid*, § 572), Francuske (*ibid*, §§ 573-575), Italije (*ibid*, § 578), Madagaskara (*ibid*, § 580), Novog Zelanda (*ibid*, § 583), Španije (*ibid*, § 586), Togoa (*ibid*, § 589) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 590).

55 Vidi praksu Kanade (*ibid*, § 596), Holandije (*ibid*, § 599), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 601) i Zimbabvea (*ibid*, § 603).

ska komisija za ispitivanje ozbiljnih kršenja međunarodnog humanitarnog prava od strane Kanadskih snaga za očuvanje mira u Somaliji, okrivila je mnoge oficire za dela koja su počinili njihovi podređeni, pošto ih nisu dovoljno obučili u vezi sa pravnim obavezama.[56]

Uputstva za pobunjeničke oružane grupe

U članu 19. I Dopunskog protokola navodi se da će se upoznavanje sa ovim Protokolom „vršiti na što je moguće široj osnovi",[57] i ova odredba obavezuje pobunjeničke opozicione grupe.[58] Sporazumima o primeni međunarodnog humanitarnog prava, zaključenim 1991. i 1992. godine, strane u sukobima u bivšoj Jugoslaviji obavezale su se da će širiti znanje o ovome, posebno među borcima, omogućiti širenje znanja o apelima MKCK kojima se traži poštovanje i distribucija publikacija MKCK.[59]

U kolumbijskom osnovnom vojnom priručniku navodi se da obaveza davanja uputstava oružanim snagama obavezuje i naoružane pobunjeničke grupe.[60] Rezolucija o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava u oružanim sukobima, koju je usvojila Generalna skupština UN 1972. poziva sve strane u oružanim sukobima „da obezbede uputstva u vezi sa [primenljivim pravilima međunarodnog humanitarnog prava] za svoje oružane snage".[61]

Oružane pobunjeničke grupe moraju da poštuju i obezbede poštovanje međunarodnog humanitarnog prava (vidi Pravilo 139), a širenje znanja se generalno smatra neizostavnim sredstvom za ostvarivanje ovoga. U praksi, pobunjeničke oružane grupe često dozvoljavaju MKCK da širi znanje o međunarodnom humanitarnom pravu njihovim pripadnicima. MKCK poziva strane u nemeđunarodnim oružanim sukobima da obezbede širenje znanja o međunarodnom humanitarnom pravu svojim jedinicama, ili da dozvole MKCK da to učini.[62]

Pravilo 143: Države moraju da podstiču obučavanje civilnog stanovništva o međunarodnom humanitarnom pravu.

56 Kanada, Komisija za ispitivanje Kanadskih snaga angažovanih u Somaliji, Izveštaj (*ibid*, § 596).

57 II Dopunski protokol, član 19 (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 287).

58 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary to the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 4909.

59 Memorandum o saglasnosti o primeni međunarodnog humanitarnog prava između Hrvatske i SFRJ, član 13. (cit. u Vol. II, Ch. 40, § 296); Sporazum o primeni međunarodnog humanitarnog prava između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 4. (*ibid,* § 297).

60 Vidi, Kolumbija, *Osnovni vojni priručnik* (*ibid*, § 322).

61 Generalna skupština UN, Rez. 3032 (XXVII) (usvojena sa 103 glasa za, bez glasova protiv i 25 uzdržanih) (*ibid,* § 488).

62 Vidi, npr. MKCK, Memorandum o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava u Angoli (*ibid*, § 549); Saopštenje za štampu br. 1705 (*ibid*, § 543); Sukob u Južnoj Africi: Apel MKCK (*ibid*, § 539) i Apel u ime civila u Jugoslaviji (*ibid*, § 542).

Praksa

Tom II, Odeljak 40, Poglavlje E.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava. Prikupljena praksa ne pokazuje da se pravi bilo kakva razlika između obučavanja o međunarodnim humanitarnom pravu koje se primenjuje u međunarodnim oružanim sukobima ili onom primenljivom u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Državne vlasti

Ženevske konvencije od 1906. i 1929. godine zahtevaju od država da preduzmu neophodne korake da sa ovim konvencijama upoznaju što šire stanovništvo.[63] Ženevske konvencije od 1949. godine i Haška Konvencija za zaštitu kulturnih dobara zahtevaju od država da uključe proučavanje humanitarnog prava u programe civilne obuke „po mogućstvu".[64] Odrednica „po mogućstvu" nije uključena da bi se obaveza davanja uputstava civilima učinila opcionom, već je dodata da bi se uzela u obzir mogućnost u federalnim zemljama u kojima centralna vlada nema nadležnost za pitanja obrazovanja.[65]

I Dopunski protokol zahteva od država da šire znanje o međunarodnom humanitarnom pravu što je više moguće, a posebno da „podstiču to proučavanje među civilnim stanovništvom".[66]

Obaveza država da podstiču izučavanje humanitarnog prava među civilnim stanovništvom ili da šire znanje o međunarodnom humanitarnom pravu što je više moguće, tako da se sa njim upozna civilno stanovništvo, navedena je u mnogo vojnih priručnika.[67] Pored toga, zakonodavstvima mnogih zemalja propisano je da civilno stanovništvo mora dobiti uputstva o međunarodnom humanitarnom

63 Ženevska konvencija za zaštitu ranjenika i bolesnika od 1906, član 26 (*ibid*, § 611); Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim sukobima od 1929, član 27. (*ibid*, § 612).

64 Prva Ženevska konvencija, član 47. (*ibid*, § 613); Druga Ženevska konvencija, član 48. (*ibid*, § 613); Treća Ženevska konvencija 127. (*ibid*, § 613); Četvrta Ženevska konvencija, član 144. (*ibid*, § 613); Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, član 25. (*ibid*, § 614).

65 Vidi Ujedinjeno Kraljevstvo, *Vojni priručnik* (*ibid*, § 636); Jean. S. Pictet (ed.), *Commentary on the First Geneva Convention* (*ibid*, § 708).

66 I Dopunski protokol, član 83. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 615).

67 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 622), Belgije (*ibid*, § 623), Kameruna (*ibid*, § 625), Kolumbije (*ibid*, § 626), Nemačke (*ibid*, § 627), Mađarske (*ibid*, § 628), Novog Zelanda (*ibid*, § 629), Nigerije (*ibid*, § 630), Švedske (*ibid*, § 631), Španije (*ibid*, § 632), Tadžikistana (*ibid*, §§ 633-634) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 636-637).

pravu, ili su uključene odredbe čiji je cilj usmeren na ispunjavanje ovog zahteva, putem uvođenja takvih programa obuke.[68]

U praksi, mnoge države često obezbeđuju kurseve međunarodnog humanitarnog prava, putem obezbeđivanja sredstava organizacijama kao što je nacionalno društvo Crvenog krsta ili Crvenog polumeseca. Prema statutu Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Nacionalna društva „šire znanje i pomažu svojim vladama u širenju znanja o međunarodnom humanitarnom pravu; preduzimaju inicijative u ovom pogledu".[69] Pored toga, više od 60 država je formiralo nacionalne komisije za međunarodno humanitarno pravo, čiji zadatak obično obuhvata i širenje znanja i promovisanje.[70] Poslednjih godina, sve veći broj institucija za visoko obrazovanje počinje da organizuje kurseve međunarodnog humanitarnog prava.[71]

Pored toga, Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN, kao i Savet Evrope i Organizacija afričkog jedinstva, zahtevaju ili pozivaju države da šire znanje o međunarodnom humanitarnom pravu ili da promovišu upoznavanje civilnog stanovništva sa međunarodnim humanitarnim pravom.[72]

Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca usvojila je konsenzusom nekoliko rezolucija kojima se zahteva od država da podstiču upoznavanje civilnog stanovništva sa međunarodnim humanitarnim pravom.[73] Slično tome, Međunarodna konferencija za zaštitu žrtava rata 1993. godine tražila je od država da „šire znanje o međunarodnom humanitarnom pravu, na sistematičan način, putem prezentovanja pravila opštoj populaciji".[74]

Nije pronađena suprotna zvanična praksa. Na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca 1999. godine, veliki broj država, iz različitih krajeva sveta, obećao je da će uraditi reviziju školskih programa i obuke sa ciljem

68 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid*, § 639), Hrvatske (*ibid*, § 640), Perua (*ibid*, § 641), Rusije (*ibid*, §§ 642-643) i Slovačke (*ibid*, § 645).

69 Statut Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, član 3(2) (*ibid*, § 617).

70 MKCK, Savetodavna služba, Tabela nacionalnih komisija za međunarodno humanitarno pravo, 30. jun 2002.

71 Vidi, npr. izveštaje o praksi Alžira (*ibid*, § 647), Argentine (*ibid*, § 650), Belgije (*ibid*, § 656), Demokratske Republike Konga (*ibid*, § 660), Kube (*ibid*, § 662), Egipta (*ibid*, § 663), Indije (*ibid*, § 669), Indonezije (*ibid*, § 671), Iraka (*ibid*, § 672), Kuvajta (*ibid*, § 674), Malezije (*ibid*, § 675), Perua (*ibid*, § 680), Ruande (*ibid*, § 452) i Urugvaja (*ibid*, § 683).

72 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 1265 (*ibid,* § 688); Generalna skupština UN, Rez. 3032 (XXVII) (*ibid,* § 689) i Rez. 3102 (XXVIII) (*ibid,* § 690); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1995/73 (*ibid,* § 497); Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 945 (*ibid,* § 691); OAJ, Savet ministara, Rez. 1526 (LX) (*ibid,* § 692).

73 Vidi, npr. 19. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XXX (*ibid*, § 697); 22. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XII (*ibid*, § 699); 23. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. VII (*ibid*, § 701); 25. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. VIII (*ibid*, § 702).

74 Vidi Međunarodna konferencija za zaštitu žrtava rata, Završna deklaracija (*ibid*, § 703).

da integriše međunarodno humanitarno pravo u njih ili da, generalno, pojača širenje znanja među stanovništvom.[75]

Prvi dopunski protokol uvodi dodatnu obavezu da civilne vlasti, koje u vreme oružanog sukoba preuzimaju odgovornost u pogledu primene međunarodnog humanitarnog prava, budu u potpunosti upoznate sa njim.[76] Dok se od država traži da podstiču upoznavanje svog civilnog stanovništva sa međunarodnim humanitarnim pravom, mnoge vlade naglašavaju obuku civilnih službenika, posebno osoblja koje je angažovano na sprovođenju prava (sudstvo, policija zatvorsko osoblje).[77] Nekoliko rezolucija Saveta bezbednosti UN i Komisije za ljudska prava UN podržavaju ovaj zahtev.[78] On je takođe podržan rezolucijama Međunarodne konferencije Crvenog krsta i Crvenog polumeseca.[79] Druge države ističu važnost upoznavanja mladih sa međunarodnim humanitarnim pravom, obuhvatajući i srednjoškolsko obrazovanje.[80] U rezolucijama, koje su usvajane na Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, na sličan način je istaknut ovaj aspekt širenja znanja.[81]

Oružane pobunjeničke grupe

Član 19. II Dopunskog protokola propisuje da će se sa ovim Protokolom „vršiti upoznavanje na što je moguće široj osnovi",[82] a ova odredba obavezuje i oružane pobunjeničke grupe.[83] Ovo pravilo je uključeno i u druge instrumente koji se primenjuju i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[84]

75 Vidi obećanja data na 27. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca od strane Argentine (*ibid*, § 648), Belorusije (*ibid*, § 654), Belgije (*ibid*, § 655), Čilea (*ibid*, § 657), Kine (*ibid*, § 658), Kolumbije (*ibid*, § 659), Kube (*ibid*, § 661), Grčke (*ibid*, § 665), Svete Stolice (*ibid*, § 667), Islanda (*ibid*, § 668), Indonezije (*ibid*, § 670), Mozambika (*ibid*, § 677) i Slovenije (*ibid*, § 681).

76 I Dopunski protokol, član 83. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 615).

77 Vidi, npr. praksu Belgije (*ibid*, § 655), Kolumbije (*ibid*, §§ 321-322 i 396), Nemačke (*ibid*, §§ 627 i 664), Grčke (*ibid*, §§ 655-666), Islanda (*ibid*, § 668), Malavija (*ibid*, §§ 432 i 676), Mozambika (*ibid*, § 435), Nigerije (*ibid*, § 630), Perua (*ibid*, § 363), Filipina (*ibid*, § 341) i Švedske (*ibid*, § 631).

78 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 1265 (*ibid,* § 688); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/85, 1995/72 i 1996/80 (*ibid,* § 496) i Rez. 1995/73 (*ibid,* § 497).

79 Vidi, npr. 22. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XII (*ibid*, § 699); 27. Međunarodna konferencija Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Rez. I (usvojena konsenzusom) (*ibid*, § 705).

80 Vidi, npr. izjave Argentine (*ibid*, § 648) i Grčke (*ibid*, § 665) i izveštaje o praksi Argentine (*ibid*, § 650).

81 Vidi, npr. 15. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. IX (*ibid*, § 695); 19. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. XIX i XXX (*ibid*, §§ 696-697); 23. Međunarodna konferencija Crvenog krsta, Rez. VII (*ibid*, § 701); Diplomatska konferencija na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, Rez. 21 (usvojena sa 63 glasa za, 2 protiv i 21 uzdržanim) (*ibid*, § 700).

82 II Dopunski protokol, član 19. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 287).

83 Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.) *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 4909.

84 Memorandum o saglasnosti o primeni MHP između Hrvatske i SFRJ, član 13. (cit. u Vol. II, Ch. 40, § 618); Sporazum o primeni MHP između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 4. (*ibid,* § 619).

U rezoluciji o poštovanju međunarodnog humanitarnog prava u oružanim sukobima, koja je usvojena 1972. godine, Generalna skupština UN poziva sve strane u oružanim sukobima „da obezbede uputstva u vezi sa [primenljivim pravilima međunarodnog humanitarnog prava] za civilno stanovništvo".[85]

Mada je praksa u vezi sa obavezom oružanih pobunjeničkih grupa da podstiču upoznavanje civilnog stanovništva, koje je pod njihovom kontrolom, sa međunarodnim humanitarnim pravom ograničena, važno je da se „informacije o [pravilima međunarodnog humanitarnog prava] na svakom mestu pružaju civilima, da bi se obezbedilo njihovo strogo poštovanje".[86] U praksi, oružane pobunjeničke grupe često dopuštaju MKCK da širi znanje o međunarodnom humanitarnom pravu civilima koji žive u oblastima pod kontrolom ovih grupa.

[85] Generalna skupština UN, Rez. 3032 (XXVII) (usvojena sa 103 glasa za, bez glasova protiv i 25 uzdržanih) (*ibid,* § 689).

[86] Generalna skupština UN, Rez. 3102 (XXVIII) (usvojena sa 107 glasova za, bez glasova protiv i 6 uzdržanih) (*ibid,* § 690).

SPROVOĐENJE MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA

Pravilo 144: Države ne smeju da podstiču strane u sukobu da krše međunarodno humanitarno pravo. One moraju da iskoriste svoj uticaj, u mogućoj meri, da zaustave povrede međunarodnog humanitarnog prava.

Praksa

Tom II, Odeljak 41, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Zajednički član 1. Ženevskih konvencija propisuje da se države članice obavezuju da će „obezbediti poštovanje ove Konvencije".[1] Ista odredba je ponovljena i u I Dopunskom protokolu u odnosu na poštovanje odredaba tog Protokola.[2] I Dopunski protokol, pored toga, propisuje da u situacijama teških povreda tog protokola, države preuzimaju na sebe obavezu da deluju, zajednički ili pojedinačno, u saradnji sa Ujedinjenim nacijama i u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija.[3] Slična odredba je uključena u Drugi protokol uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara.[4]

Počevši od komentara zajedničkog člana 1. Ženevskih konvencija, MKCK je ponavljao tvrdnje da obaveza da se „obezbedi poštovanje" nije ograničena samo na ponašanje strana u sukobu, već da obuhvata zahtev da države urade sve što je u

1 Ženevske konvencije, zajednički član 1. (cit. u Vol. II, Ch. 41, § 1).

2 I Dopunski protokol, član 1(1) (usvojen sa 87 glasova za, jednim glasom protiv i 11 uzdržanih) (*ibid,* § 2).

3 I Dopunski protokol, član 89. (usvojen sa 50 glasova za, 3 glasa protiv i 40 uzdržanih) (*ibid,* § 3).

4 Drugi protokol uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara, član 31, koji glasi „u slučajevima ozbiljnih povreda ovog protokola, Strane će prihvatiti da deluju, zajednički preko Komiteta ili pojedinačno, u saradnji sa UNESKO-om i Ujedinjenim nacijama i u saglasnosti sa poveljom Ujedinjenih nacija".

njihovoj moći da obezbede univerzalno poštovanje međunarodnog humanitarnog prava.[5]

Tumačenje da zajednički član 1. podrazumeva obaveze koje se ne odnose samo na strane u sukobu podržao je i Savet bezbednosti UN u Rezoluciji usvojenoj 1990, pozivajući države članice Četvrte Ženevske konvencije da obezbede da Izrael poštuje svoje obaveze, u skladu sa članom 1. ove Konvencije.[6] Generalna skupština UN je usvojila nekoliko rezolucija sa istim ciljem u vezi sa istim sukobom.[7] Druge međunarodne organizacije su takođe pozivale svoje države članice da poštuju i obezbede poštovanje međunarodnog humanitarnog prava, posebno Savet Evrope, NATO, Organizacija afričkog jedinstva i Organizacija američkih država.[8]

Međunarodne konferencije su takođe pozivale države da obezbede poštovanje međunarodnog humanitarnog prava. Godine 1968, Međunarodna konferencija o ljudskim pravima u Teheranu, usvojila je rezoluciju i zapazila da države članice Ženevskih konvencija ponekad ne uspevaju „da ispune svoju odgovornost u vidu preduzimanja koraka da druge države obezbede poštovanje humanitarnog prava u svim okolnostima, čak iako one same nisu direktno uključene u oružani sukob".[9] U završnoj deklaraciji koju je 1993. usvojila Međunarodna konferencija za zaštitu žrtava rata, učesnici su preuzeli obavezu da „deluju u saradnji sa UN i u saglasnosti sa Poveljom UN na obezbeđivanju potpunog poštovanja međunarodnog humanitarnog prava, u slučajevima genocida i drugim ozbiljnim kršenjima ovog prava" i potvrdile su svoju odgovornost, „u skladu sa zajedničkim članom 1. Ženevskih konvencija, da poštuju i obezbede poštovanje međunarodnog humanitarnog prava da bi se zaštitile žrtve rata". Pored toga, tražile su od svih država da učine sve napore da bi „obezbedile efikasnost međunarodnog humanitarnog prava i odlučno delovale, u skladu sa tim pravom, protiv država koje snose odgovornost za kršenja međunarodnog humanitarnog prava, da bi se zaustavila takva kršenja".[10] Nedavno, Konferencija Visokih strana ugovornica Četvrte Ženevske konvencije, 2001, pozdravila je i podstakla inicijative država, i pojedinačne i zajedničke, čiji je cilj bio obezbeđivanje poštovanja ove Konvencije.[11]

5 Jean S. Pictet (ed.), *Commentary on the Third Geneva Convention*, ICRC, Geneva, 1960, p. 18; Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 45.

6 Savet bezbednosti UN, Rez. 681 (cit. u Vol. II, Ch. 41, § 21).

7 Vidi Generalna skupština UN, Rez. 39/91 A (*ibid,* § 22), Rez. 37/123 A (*ibid,* § 23), Rez. 38/180 A (*ibid,* § 24), Rez. 43/21 (*ibid,* § 25).

8 Vidi, npr. Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 823 (*ibid,* § 30), Rez. 881 (*ibid,* § 31), Rez. 921 (*ibid,* § 32) i Rez. 948 (*ibid,* § 33); Savet Evrope, Komitet Ministara, Deklaracija o silovanju žena i dece na teritoriji bivše Jugoslavije (*ibid,* § 34); NATO, Parlamentarna skupština, Rezolucija Komiteta za civilna pitanja (*ibid,* § 35); OAJ, Konferencija afričkih ministara zdravlja, Rez. 14 (V) (*ibid,* § 36); OAD, Generalna skupština, Rez. 1408 (*ibid,* § 37).

9 Međunarodna konferencija o ljudskim pravima, Rez. XXIII (*ibid*, § 38).

10 Međunarodna konferencija za zaštitu žrtava rata, Završna deklaracija (*ibid*, § 43).

11 Konferencija Visokih strana ugovornica Četvrte Ženevske konvencije, Deklaracija (*ibid,* § 45).

Praksa pokazuje da obaveza trećih država da obezbede poštovanje međunarodnog humanitarnog prava nije ograničena samo na primenu ugovorne odredbe iz zajedničkog člana 1. Ženevskih konvencija i člana 1(1) I Dopunskog protokola. Na primer, apel MKCK u vezi sa sukobom Rodezija/Zimbabve 1979. i ratom Iran-Irak 1983. i 1984, obuhvata pozivanje na obezbeđivanje poštovanja ne samo pravila koja se nalaze u Ženevskim konvencijama, već i onih u Dopunskim protokolima (bombardovanje civilnih zona i nediskriminatorni napadi), a zemlje koje su navodno prekršile ova pravila nisu bile članice Protokola[12] Značajno je to što su ovi apeli upućeni međunarodnoj zajednici, da se ni jedna država nije protivila i da ih je podržalo nekoliko država koje nisu članice Dopunskih protokola.[13]

U *slučaju Nikaragva (Meritum),* 1986. godine, Međunarodni sud pravde je smatrao da obaveza poštovanja i obezbeđivanja poštovanja ne proizlazi samo iz Ženevskih konvencija, već „iz opštih principa humanitarnog prava, koje su konvencije samo posebno izrazile". Sud je, zbog toga, zaključio da su Sjedinjene Države „imale obavezu da se uzdrže od podsticanja lica i grupa uključenih u sukobu u Nikaragvi, da krše odredbe zajedničkog člana 3. Ženevskih komencija od 1949. godine."[14] Slično tome, u skladu sa Nacrtom članova o odgovornosti država, „država koja pomaže ili doprinosi drugoj državi u izvođenju međunarodno neprihvatljivih dela, međunarodno je odgovorna za taj postupak".[15] U nekoliko slučajeva, nacionalni sudovi su odbili tvrdnju da bi ovo pravilo sprečilo države da deportuju lica u zemlje u kojima se navodno dešavaju kršenja zajedničkog člana 3. Ženevskih konvencija.[16]

U pogledu bilo koje pozitivne obaveze nametnute zahtevom da se obezbedi poštovanje međunarodnog humanitarnog prava, postoji sporazum da sve države imaju pravo da traže da strane u bilo kom sukobu poštuju međunarodno humanitarno pravo. Sudeće veće Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju obrazložio je u presudama u *Slučaju Furundžija,* 1998. godine, i *Slučaju Kupreškić,* 2000. godine, da su norme međunarodnog humanitarnog prava norme *er-*

12 Vidi, MKCK, Sukob u Južnoj Africi: Apel MKCK (*ibid,* § 529), Sukob između Iraka i Irana: Apel MKCK (*ibid,* § 53), Sukob između Iraka i Irana: Drugi apel MKCK (*ibid,* § 54) i Saopštenje za štampu Br. 1498 (*ibid,* § 55).

13 Vidi, npr. Izjave Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 19) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 20).

14 MSP, *Slučaj Nikaragva (Meritum)* (*ibid,* § 46).

15 Nacrt članova o odgovornosti država, član 16. (*ibid,* § 10).

16 Vidi, npr. Sjedinjene Države, Izvršno odeljenje za reviziju imigracije i Odbor za imigracione zahteve, *Slučaj Medina* (*ibid,* § 14), u kome je Odbor za imigracione zahteve zaključio da nije jasno „koje obaveze, ako postoje" zajedničkog člana 1. bi trebalo primeniti u odnosu na kršenja međunarodnog humanitarnog prava od strane drugih država; Sjedinjene Države, Okružni sud za Severni okrug Kalifornije, *Slučaj Baptističkih crkava* (*ibid,* § 15), u kojem je Sud smatrao da zajednički član 1. nije samoizvršiva ugovorna odredba pošto ne „pruža jasne smernice za sudsko sprovođenje" i nije sprečio Sjedinjene Države da deportuju lica u Salvador i Gvatemalu; Kanada, Sudeće odeljenje Saveznog suda, *Slučaj Sinnappu* (*ibid,* § 23), u kome je Sud smatrao da zajednički član 1. ne sprečava Kanadu da vrati neuspele tražioce izbegličkog statusa u Šri Lanku.

ga omnes i da zbog toga države imaju „pravni interes" u njihovom poštovanju i kao posledicu toga pravno ovlašćenje da zahtevaju njihovo poštovanje.[17] Praksa država pokazuje sve veće korišćenje (i) diplomatskog protesta i (ii) kolektivnih mera, putem kojih države izražavaju svoj uticaj, u mogućem stepenu, pokušavajući i zaustavljajući kršenja međunarodnog humanitarnog prava.[18]

(i)Diplomatski protest. Postoji velika praksa, posebno u poslednje dve decenije, da države protestuju zbog kršenja međunarodnog humanitarnog prava od strane drugih država. Ovi protesti se odnose i na međunarodne, i na nemeđunarodne oružane sukobe. Oni nisu ograničeni na kršenja Ženevskih konvencija i često se odnose na sukobe sa kojima države koje daju proteste nemaju posebne veze. Ovi protesti se daju putem bilateralnih diplomatskih protesta, na međunarodnim forumima ili putem rezolucija međunarodnih organizacija. Oni su obično direktno usmereni ka stranama koja vrše kršenja. Takvi protesti se ponekad posebno odnose na obavezu država, po zajedničkom članu 1. Ženevskih konvencije, da obezbede poštovanje humanitarnog prava. Praksa u vezi sa tim je navedena u kontekstu različitih pravila koja su obuhvaćena ovom studijom.

(ii)Kolektivne mere. Pored rezolucija međunarodnih tela, kolektivne mere država u pokušaju da „obezbede poštovanje" uzele su formu, *inter alia*, održavanja međunarodnih konferencija o određenim situacijama, koje ispituju moguća kršenja, formiraju *ad hoc* krivične tribunale i sudove, kreiraju Međunarodni krivični sud, uvode međunarodne sankcije i šalju snage za održavanje mira ili nametanje mira. Ova praksa je navedena u ovoj studiji u vezi sa svakim pravilom.

Takođe treba napomenuti da obaveza država da ustanovi univerzalnu jurisdikciju u odnosu na teške povrede (vidi komentar Pravila 157) i njihovih obaveza da istraže ratne zločine nad kojima imaju nadležnost i da krivično gone osumnjičene ako treba (vidi Pravilo 158) ilustruje kako se poštovanje međunarodnog humanitarnog prava može sprovoditi putem delovanja trećih država.

Na kraju, treba napomenuti da ni namera prilikom nacrta zajedničkog člana 1. Ženevskih konvencija, niti praksa od tada, ne opravdavaju da obaveza obezbeđivanja poštovanja međunarodnog humanitarnog prava bude iskorišćena samo kao osnova za izgovor da se upotrebi sila. Zbog toga se očekuje da mere za obezbeđivanje poštovanja, osim onih o kojima odluku donesu Savet bezbednosti UN, budu mirne. I Dopunski protokol propisuje da u situacijama teških povreda ovog protokola, države članice, preuzimaju na sebe obavezu da deluju, zajednički ili pojedinačno, u saradnji sa Ujedinjenim nacijama i u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija.[19] U vezi sa merama u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija, u Pro-

[17] MKTJ, *Slučaj Furundžija*, Presuda (*ibid*, § 47) i *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 48).

[18] Za pregled mera koje su na raspolaganju državama za ispunjavanje obaveze za obezbeđivanje poštovanja međunarodnog humanitarnog prava, vidi *International Review of the Red Cross*, No. 298, 1994, p.9.

[19] I Dopunski protokol, član 89. (usvojen sa 50 glasova za, 3 glasa protiv i 40 uzdržanih) (cit. u Vol. II, Ch. 41, § 3).

tokolu je objašnjeno da države ne mogu da koriste silu na način koji nije u skladu sa Poveljom, da bi obezbedile poštovanje međunarodnog humanitarnog prava. Isto tumačenje primenjeno je na član 31. Drugog protokola uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, koji sadrži sličnu odredbu.

Pravilo 145: Kada nisu zabranjene međunarodnim pravom, ratne represalije su podvrgnute strogim uslovima.

Praksa

Tom II, Odeljak 41, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u međunarodnim oružanim sukobima. Ratne represalije sastoje sa od akata koji bi inače bili nezakoniti, ali u posebnim slučajevima se smatraju zakonitim u međunarodnom pravu, kada se koriste kao mera sprovođenja prava, kao odgovor na nezakonite akte protivnika. U međunarodnom humanitarnom pravu postoji trend da se sve represalije zabrane. One koje su ipak zakonite podložne su strogim uslovima navedenim dole.

Međunarodni oružani sukobi

Kao što je navedeno u nekoliko vojnih priručnika, represalije su tradicionalni metod sprovođenja međunarodnog humanitarnog prava, mada su podložne strogim uslovima koji su dole navedeni.[20] U prošlom veku kategorije lica i objekata podložne represalijama su smanjene i represalije protiv određenih lica i objekata su sada zabranjene u međunarodnom humanitarnom pravu (vidi Pravila 146-147).

U mnogim oružanim sukobima, koji su obeležili poslednje dve decenije, ratne represalije nisu bile korištene kao mere sprovođenja međunarodnog humanitarnog prava; najveći izuzetak je rat Iran-Irak, gde su takve mere strogo kritikovali Savet bezbednosti UN i generalni sekretar UN (vidi *infra*). Trend za zabranu represalija, pored onih koje su već zabranjene Ženevskim konvencijama, primećuje se i u rezoluciji Generalne skupštine UN o osnovnim principima za zaštitu civilnog stanovništva u oružanim sukobima, koja je usvojena 1970, a u kojoj se kaže

[19] I Dopunski protokol, član 89. (usvojen sa 50 glasova za, 3 glasa protiv i 40 uzdržanih) (cit. u Vol. II, Ch. 41, § 3).

[20] Vidi vojne priručnike Benina (*ibid*, § 70), Kenije (*ibid*, § 82), Holandije (*ibid*, § 85), Togoa (*ibid*, § 93) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 94-95).

da „civilno stanovništvo ili pojedini civili ne treba da budu izloženi represalijama".[21]

Kolebanje država da primene represalije može se objasniti činjenicom da one nisu efikasne kao sredstvo sprovođenja, posebno zbog rizika da represalije dovedu do porasta nasilja. Kao što je navedeno u kenijskom priručniku POS, „represalije nisu zadovoljavajući način sprovođenja prava. Postoji tendencija da se koriste kao izgovor za nezakonite metode ratovanja i nose opasnost eskalacije povreda, putem ponovljenih represalija i kontra-represalija."[22] Nekoliko drugih vojnih priručnika, kao i druga praksa, na sličan način upozoravaju na rizik eskalacije povreda.[23] Međutim, drugi naglašavaju ograničenu vojnu prednost koja se dobija korišćenjem represalija.[24]

Za vreme pregovora o I Dopunskom protokolu, nekoliko država je smatralo da primena represalija uopšte ne treba da bude dozvoljena.[25] Druge države su tvrdile da su one veoma sporno sredstvo za obezbeđivanje sprovođenja.[26] Nekoliko država je zabranilo sve represalije.[27] Druge države su izjavile da se one mogu primenjivati samo protiv boraca i vojnih ciljeva.[28] Ima nacionalne sudske prakse, kao i zvaničnih izjava, koji govore da represalije ne smeju biti nehumane.[29] Ovaj zahtev je već naveden u Oksfordskom priručniku i nedavno ponovljen, mada drugačijim terminom, u Nacrtu članova o odgovornosti država.[30]

Kolebanje da se odobri primena ratnih represalija, zajedno sa strogim uslovima, pronađeno je u zvaničnoj praksi, što pokazuje da je međunarodna zajednica sve više protiv primene kršenja međunarodnog humanitarnog prava, kao metoda pokušaja sprovođenja prava. Takođe je važno da je danas sve više podrške obez-

21 Vidi Generalna skupština UN, Rez. 2675 (XXV) (usvojena sa 109 glasova za, bez glasova protiv i 8 uzdržanih) (*ibid,* § 840).

22 Vidi Kenija, *Priručnik POS* (*ibid*, § 82).

23 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 67-68), Švedske (*ibid,* § 91), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 94-95) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 97-99) i praksu Argentine (*ibid,* § 115), Kanade (*ibid,* § 119), Mađarske (*ibid,* § 129), Meksika (*ibid,* § 134), Holandije (*ibid,* § 136), Norveške (*ibid,* § 137), Poljske (*ibid,* § 139) i Venecuele (*ibid,* § 148).

24 Vidi, npr. Sjedinjene Države, *Dodatak pomorskom priručniku* (*ibid*, § 100) (u vezi sa naređenjima da neće biti milosti i da neće biti zatvorenika); Kanada, Ministarstvo odbrane, Memorandum o ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 120).

25 Vidi praksu Belorusije (*ibid*, § 118), Kolumbije (*ibid*, § 121), Čehoslovačke (*ibid*, § 122), Meksika (*ibid*, § 134), Poljske (*ibid*, § 139) i SSSR-a (*ibid*, § 142).

26 Vidi praksu Kanade (*ibid*, § 119), Savezne Republike Nemačke (*ibid*, § 126), Mađarske (*ibid*, § 129), Holandije (*ibid*, § 135) i Norveške (*ibid*, § 137).

27 Vidi, npr. vojne priručnike Burkine Faso (*ibid*, § 802), Kameruna (*ibid*, § 803), Konga (*ibid*, § 805) i Maroka (*ibid*, § 818).

28 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid*, § 801) i Togoa (*ibid*, § 824).

29 Vidi, npr. Italija, Vojni sud u Rimu, *Slučaj Kappler* (*ibid*, § 345), *Slučaj Priebke* (*ibid*, § 346) i *Slučaj Hass i Priebke* (*ibid*, § 347) i zvanične izjave Finske (*ibid*, § 348), Indije (*ibid*, § 349) i Malezije (*ibid*, § 352).

30 Oksfordski priručnik, član 86. (*ibid*, § 337); Nacrt članova o odgovornosti država, član 50(1) (*ibid*, § 338).

beđivanju poštovanja međunarodnog humanitarnog prava putem diplomatskih kanala nego što je to bio slučaj u 19. i početkom 20 veka, kada je razvijena doktrina ratnih represalija kao metoda sprovođenja. Prilikom tumačenja uslova da se represalije mogu primeniti samo kao krajnja mera, kada ne postoji ni jedna druga mogućnost, države moraju imati u vidu mogućnost apelovanja drugim državama i međunarodnim organizacijama, da pomognu da se kršenja zaustave (vidi komentar Pravila 144).

Uslovi

Mora se ispuniti pet uslova da ratne represalije protiv dozvoljenih kategorija lica i objekata ne budu nezakonite. Većina ovih uslova se nalazi u vojnim priručnicima i podržana je zvaničnim izjavama.

Uslovi su sledeći:

(i)Svrha represalija. Represalije se mogu sprovoditi samo kao odgovor na prethodna ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava, i samo sa ciljem da se protivnička strana primora da poštuje pravo. Ovaj uslov je uključen u mnoge vojne priručnike, kao i nacionalna zakonodavstva nekih država.[31] Takođe je potvrđen i u nacionalnoj sudskoj praksi.[32]

Pošto su represalije odgovor na prethodna ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava, „represalije unapred" ili „kontra-represalije" nisu dozvoljene, niti ratne represalije mogu biti odgovor na kršenje druge vrste prava. Pored toga, pošto je svrha represalija da se protivnička strana primora da poštuje pravo, one se ne smeju izvoditi u cilju osvete ili kažnjavanja.

Postoji ograničena praksa koja dozvoljava represalije protiv saveznika države koja vrši kršenja, ali ona potiče iz arbitraže u *Slučaju Cysne,* 1930. godine, i Drugog svetskog rata.[33] Praksa od tada pokazuje da pribegavanje takvim represalijama nije više važeće. Prema Nacrtu članova o odgovornosti država, kontra mere su legitimne samo „protiv države koja je odgovorna za međunarodno nezakoni-

[31] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, §§ 67-68), Belgije (*ibid*, § 69), Benina (*ibid*, § 70), Kanade (*ibid*, § 71), Hrvatske (*ibid*, § 73), Ekvadora (*ibid*, § 74), Francuske (*ibid*, § 75), Nemačke (*ibid*, §§ 76-78), Mađarske (*ibid*, § 79), Indonezije (*ibid*, § 80), Italije (*ibid*, § 81), Kenije (*ibid*, § 82), Holandije (*ibid*, § 85), Novog Zelanda (*ibid*, § 86), Nigerije (*ibid*, § 87), Južne Afrike (*ibid*, § 89), Španije (*ibid*, § 90), Švedske (*ibid*, § 91), Švajcarske (*ibid*, § 92), Togoa (*ibid*, § 93), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 94-95), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 96-100) i Jugoslavije (*ibid*, § 101) i zakonodavstvo Italije (*ibid*, § 103).

[32] Vidi Italija, Vojni sud u Rimu, *Slučaj Priebke* (*ibid*, § 108); Italija, Vojni sud u Rimu (potvrđen od strane Vojnog apelacionog suda i Vrhovnog suda Kastonea), *Slučaj Hass i Priebke* (*ibid*, § 109); Holandija, Specijalni sud (Ratno zločinci) u Hagu i Specijalni sud Kastonea, *Slučaj Rauter* (*ibid*, § 348), Indije (*ibid*, § 110); Norveška, Eidsvating Apelacioni sud i Vrhovni sud, *Slučaj Bruns* (*ibid*, § 111); Norveška, Froasting Apelacioni sud i Vrhovni sud, *Slučaj Flesch* (*ibid*, § 112); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj List (Hostages Trial)* (*ibid*, § 113).

[33] Vidi Specijalni arbitražni sud, *Slučaj Cysan* (*ibid*, § 156) i izveštaj o praksi Ujedinjenog Kraljevstva za vreme Drugog svetskog rata (*ibid*, § 159).

ta činjenja".[34] Ovaj element odgovornosti je obuhvaćen i u nekim vojnim priručnicima.[35] Ipak, dok se u mnogim vojnim priručnicima ne pominje problem represalija protiv saveznika države koja izvršava kršenja, italijanski priručnik za MHP jasno izražava stav da represalija može „kao opšte pravilo, biti usmerena protiv zaraćenih koji krše zakone rata".[36] U drugim vojnim priručnicima se objašnjava da se represalije koriste protiv druge države *da bi se ta država primorala* da prestane da krši međunarodno pravo.[37]

Neki vojni priručnici navode da zbog njihove specifične namene, represalije moraju da se proglase i objave, tako da neprijatelj bude svestan obaveze da poštuje pravo.[38]

(ii)Poslednje mere. Represalije se mogu sprovoditi samo kao poslednje mere, kada nema drugih raspoloživih zakonskih mera da se neprijateljska strana primora da poštuje pravo. Ovaj uslov je uključen u mnoge vojne priručnike.[39] Potvrđen je i u nacionalnoj sudskoj praksi.[40] Takođe je ponovljen u izjavama i predlozima mnogih država na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, pred Međunarodnim sudom pravde u *Slučaju nuklearnog oružja* i drugim prilikama, a ponekad je napominjano da se prethodno mora dati upozorenje i/ili da sve druge mere moraju proći neuspešno, pre nego što se primene represalije.[41] U rezervama u vezi sa represalijama koje su stavljene prilikom ratifikacije I Dopunskog protokola, Ujedinjeno Kraljevstvo je zadržalo pravo da primeni represalije „samo ukoliko formalno upozorenje protivničkoj strani da se sa kršenjima prestane nije ispoštovano".[42]

34 Nacrt članova o odgovornosti država, član 49. (*ibid*, § 66).

35 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid*, § 71), Ekvadora (*ibid*, § 74), Novog Zelanda (*ibid*, § 86), i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 97-99).

36 Italija, *Priručnik MHP* (*ibid*, § 81).

37 Vidi, npr. vojne priručnike Nemačke (*ibid*, §§ 76 i 78); Sjedinjenih Država, *Terenski priručnik* (represalije „primenjuje jedan zaraćeni protiv neprijateljskog osoblja ili svojine, za dela ratovanja koja je počinio drugi zaraćeni") (*ibid*, § 96) i *Pamflet vazduhoplovnih snaga* („one su usmerene protiv neprijatelja da bi se on primorao da odustane od daljih kršenja ovog prava") (*ibid*, § 97); vidi i praksu Kanade („nakon što su zaraćeni kršili ratno pravo") (*ibid*, § 120) i Holandije („da se prisili druga država da prestane kršenje koje ta druga država čini") (*ibid*, § 136).

38 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid*, § 71), Ekvadora (*ibid*, § 74), Novog Zelanda (*ibid*, § 86) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 97 i 99-100).

39 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 162), Belgije (*ibid*, § 163), Kanade (*ibid*, § 165), Hrvatske (*ibid*, § 166), Ekvadora (*ibid*, § 167), Nemačke (*ibid*, § 169), Mađarske (*ibid*, § 170), Holandije (*ibid*, § 173), Španije (*ibid*, § 176), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 178), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 180-183) i Jugoslavije (*ibid*, § 184). Drugi vojni priručnici zahtevaju da se prethodno da upozorenje: vidi vojne priručnike Benina (*ibid*, § 164), Francuske (*ibid*, § 168), Mađarske (*ibid*, § 170), Indonezije (*ibid*, § 171), Kenije (*ibid*, § 172), Togoa (*ibid*, § 177) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 179).

40 Vidi Italija, Vojni sud u Rimu (potvrđen od strane Vojnog apelacionog suda i Vrhovnog suda Kastonea), *Slučaj Hass i Priebke* (*ibid*, § 186); Holandija, Specijalni sud (Ratni zločinci) *Slučaj Rauter* (*ibid*, § 187), Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj List (Hostages Trial)* (*ibid*, § 188).

41 Vidi, npr. praksu Francuske (*ibid*, §§ 190-191), Holandije (*ibid*, §§ 192-194), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 195) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 196-197).

42 Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve date pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 160).

Prema Nacrtu članova o odgovornosti država, pre preduzimanja kontra-mera, povređena država mora da pozove na odgovornost državu da ispuni svoje obaveze, da obavesti odgovornu državu o bilo kakvoj odluci za preduzimanje kontra-mera i ponudi pregovore toj državi.[43] U presudi u *Slučaju Kupreškić,* 2000. godine, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju potvrdio je stanovište Specijalnog arbitražnog suda u *Slučaju Naulilaa,* od 1928. godine, odnosno da se represalije mogu primeniti samo pošto upozorenje dato protivničkoj strani da prestane sa kršenjima ostane neispoštovano.[44]

(iii)Proporcionalnost. Akti represalija moraju da budu proporcionalni u odnosu na kršenje koje imaju za cilj da zaustave. Ovaj uslov je uključen već u Oksfordski priručnik od 1880. godine i nedavno potvrđen u Nacrtu članova o odgovornosti država.[45] Takođe, uključen je u mnoge vojne priručnike.[46] Pored toga, ima nacionalne sudske prakse u vezi sa kršenjima počinjenim u Drugom svetskom ratu, u kojima su tvrdnje optuženih da su njihovi akti počinjeni kao zakonite represalije odbijene, pošto je, *inter alia*, utvrđeno da su bile neproporcionalne u odnosu na izvorno kršenje.[47]

(iv)Zahtev da mere represalija budu proporcionalne originalnim kršenjima, ponovljen je u raznim izjavama i predlozima država na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, pred Međunarodnim sudom pravde u *Slučaju nuklearnog oružja* i u drugim prilikama.[48] U rezervama, u vezi sa represalijama, koje su stavljene prilikom ratifikacije I Dopunskog protokola, Ujedinjeno Kraljevstvo je izjavilo da „sve takve mere koje preduzme Ujedinjeno Kraljevstvo neće biti neproporcionalne u odnosu na kršenja kojima su izazvane".[49]

Međunarodni sud pravde u savetodavnom mišljenju u S*lučaju nuklearnog oružja,* 1996. godine, i Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju u presudi u *Slučaju Kupreškić,* 2000. godine, potvrdili su stanovište Specijalnog arbi-

43 Nacrt članova o odgovornosti država, član 52. (*ibid*, § 161).

44 Vidi MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 202); Specijalni arbitražni tribunal, *Slučaj Naulilaa* (*ibid*, § 203).

45 Oksfordski priručnik, član 86. (*ibid*, § 208); Nacrt članova o odgovornosti država, član 51. (*ibid*, § 209).

46 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 210), Belgije (*ibid*, § 211), Benina (*ibid*, § 212), Kanade (*ibid*, § 213), Hrvatske (*ibid*, § 214), Ekvadora (*ibid*, § 215), Nemačke (*ibid*, § 216), Mađarske (*ibid*, § 217), Italije (*ibid*, § 218), Kenije (*ibid*, § 219), Holandije (*ibid*, § 220), Novog Zelanda (*ibid*, § 221), Španije (*ibid*, § 223), Togoa (*ibid*, § 224), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 225-226), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 227-230) i Jugoslavije (*ibid*, § 231).

47 Vidi Italija, Vojni sud u Rimu, *Slučaj Kappler* (*ibid*, § 233), *Slučaj Priebke* (*ibid*, § 234) (potvrđen od strane Vojnog apelacionog suda i Vrhovnog kasacionog suda) *Slučaj Hass i Priebke* (*ibid*, § 235); Holandija, Specijalni sud (Ratni zločinci) i Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Rauter* (*ibid*, § 236), Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj List (Hostages Trial)* (*ibid*, § 237).

48 Vidi, npr. izjave Kanade (*ibid*, § 239), Indije (*ibid*, § 244), Meksika (*ibid*, § 245), Holandije (*ibid*, §§ 246-247), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 248) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 249-250) i izveštaje o praksi Kine (*ibid*, § 240), Francuske (*ibid*, §§ 241-242) i Nemačke (*ibid*, § 243).

49 Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve date pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 270).

tražnog suda u *Slučaju Naulilaa,* od 1928. godine, odnosno da ratne represalije moraju biti u skladu sa principom proporcionalnosti.[50]

Većina prikupljene prakse zahteva da akti preduzeti kao represalije budu proporcionalni originalnom kršenju. Samo nekoliko primera u praksi navodi da se mora poštovati proporcionalnost u odnosu na pretrpljenu štetu.[51]

(iv)Odluka na najvišem nivou vlade. Odluka da se pribegne represalijama mora se doneti na najvišem nivou vlade. Mada se u Oksfordskom priručniku navodi da je samo vrhovni komandant nadležan da odobri represalije,[52] nedavna praksa pokazuje da se takva odluka mora doneti na najvišem političkom nivou.[53] Praksa država potvrđuje ovaj uslov, koji je uključen u vojne priručnike, kao i neka nacionalna zakonodavstva i zvanične izjave.[54] U rezervama u vezi sa represalijama koje su stavljene prilikom ratifikacije I Dopunskog protokola, Ujedinjeno Kraljevstvo je izjavilo da će se represalije primeniti „samo po odluci najvišeg vrha vlade".[55]

U presudi u *Slučaju Kupreškić,* 2000. godine, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju zastupao je stanovište da odluka o pribegavanju represalijama mora da se donese na najvišem političkom ili vojnom nivou i da tu odluku ne mogu da donose lokalni komandanti.[56]

(v) *Prestanak*. Akti represalija moraju prestati čim suprotna strana počne da poštuje pravo. Ovaj uslov, formulisan kao formalna zabrana u slučaju ako je originalno kršenje prestalo, sadržana je u Oksfordskom priručniku od 1880. godine i nedavno je ponovljena u Nacrtu članova o odgovornosti država.[57] Takođe je uključena u nekoliko vojnih priručnika, zvaničnih izjava i izveštaja o praksi.[58] U rezervama u vezi sa represalijama koje su stavljene prilikom ratifikacije I Dopun-

50 MSP, *Slučaj Nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (*ibid*, § 255) Vidi MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 256); Specijalni arbitražni tribunal, *Slučaj Naulilaa* (*ibid*, § 257).

51 Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid*, § 211), Holandije (*ibid*, § 220) i Jugoslavije (*ibid*, § 231) i izjavu Indije (*ibid*, § 244).

52 Oksfordski priručnik, član 86. (*ibid*, § 262).

53 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 264), Hrvatske (*ibid*, § 271), Ekvadora (*ibid*, § 272), Nemačke (*ibid*, §§ 274-275), Mađarske (*ibid*, § 276), Italije (*ibid*, § 277), Holandije (*ibid*, § 280), Novog Zelanda (*ibid*, § 281), Španije (*ibid*, § 283), Švedske (*ibid*, § 284), Švajcarske (*ibid*, § 285), Ujedinjenog Kraljevstva (za represalije protiv neprijateljskog civilnog stanovništva ili civilnih objekata) (*ibid*, § 288) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 290-294).

54 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 263), Belgije (*ibid*, § 265), Benina (*ibid*, § 266), Kanade (*ibid*, § 269), Kenije (*ibid*, § 278), Južne Afrike (*ibid*, § 282), Togoa (*ibid*, § 286), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 287) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 289), zakonodavstva Argentine (*ibid*, § 296) Italije (*ibid*, § 297) i praksu Francuske (*ibid*, §§ 299-230).

55 Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve date pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 261).

56 MKTJ, *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 302).

57 Oksfordski priručnik, član 85. (*ibid*, § 306); Nacrt članova o odgovornosti država, član 53. (*ibid*, § 307).

58 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid*, § 308), Kanade (*ibid*, § 309), Hrvatske (*ibid*, § 310), Ekvadora (*ibid*, § 311), Mađarske (*ibid*, § 312), Italije (*ibid*, § 313), Kenije (*ibid*, § 314), Novog Zelanda (*ibid*, § 315), Španije (*ibid*, § 317), Togoa (*ibid*, § 318), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 319-320), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 321-322) i Jugoslavije (*ibid*, § 323) i zvanične izjave Francuske (*ibid*, § 327) i Holandije (*ibid*, § 328); izveštaj o praksi Irana (*ibid*, § 326).

skog protokola, Ujedinjeno Kraljevstvo je izjavilo da se represalije ne smeju nastaviti „kada kršenje prestane".[59]

U presudi u *Slučaju Kupreškić,* 2000. godine, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je potvrdio da se akti represalija moraju obustaviti čim nezakonita činjenja prestanu.[60]

Pravilo 146: Ratne represalije protiv lica zaštićenih Ženevskim konvencijama su zabranjene.

Praksa

Tom II, Odeljak 41, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u međunarodnim oružanim sukobima.

Represalije protiv lica zaštićenih Ženevskim konvencijama

Ženevske konvencije zabranjuju preduzimanje ratnih represalija protiv lica u vlasti strane u sukobu, uključujući ranjenike, bolesnike i brodolomnike, sanitetsko i versko osoblje, zarobljene borce, civile na okupiranoj teritoriji i druge kategorije civila u vlasti protivničke strane u sukobu.[61] Ova zabrana je uključena i u mnoge vojne priručnike.[62] Takođe je obuhvaćena nacionalnim zakonodavstvima nekoli-

59 Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve date pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 305).

60 Vidi MKTJ, *slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid*, § 333).

61 Prva Ženevska konvencija, član 46. (*ibid*, § 448); Druga Ženevska konvencija, član 47. (*ibid*, § 449); Treća Ženevska konvencija, član 13, stav treći (*ibid*, § 360); Četvrta Ženevska konvencija, član 33, stav treći (*ibid*, § 590).

62 U vezi sa zarobljenim borcima i ratnim zarobljenicima, vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, §§ 364-365), Australije (*ibid*, §§ 364-365), Belgije (*ibid*, § 368), Benina (*ibid*, § 369), Burkine Faso (*ibid*, § 370), Kameruna (*ibid*, § 371), Kanade (*ibid*, §§ 372-373), Kolumbije (*ibid*, § 374), Konga (*ibid*, § 375), Hrvatske (*ibid*, §§ 376-377), Dominikanske Republike (*ibid*, § 378), Ekvadora (*ibid*, § 379), Francuske (*ibid*, §§ 380-382), Nemačke (*ibid*, §§ 383-385), Mađarske (*ibid*, § 386), Indonezije (*ibid*, § 387), Italije (*ibid*, § 388), Kenije (*ibid*, § 389), Madagaskara (*ibid*, § 390), Maroka (*ibid*, § 391), Holandije (*ibid*, §§ 392-393), Novog Zelanda (*ibid*, § 394), Nikaragve (*ibid*, § 395), Nigerije (*ibid*, §§ 396-397), Južne Afrike (*ibid*, § 398), Španije (*ibid*, § 399), Švedske (*ibid*, § 400), Švajcarske (*ibid*, § 401), Togoa (*ibid*, § 402), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 403-404), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 405-411) i Jugoslavije (*ibid*, § 412). U vezi sa ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima, vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, §§ 458-459), Belgije (*ibid*, § 460), Benina (*ibid*, § 461), Burkine Faso (*ibid*, § 462), Kameruna (*ibid*, § 463), Kanade (*ibid*, § 464), Konga (*ibid*, § 465), Hrvatske (*ibid*, § 466), Ekvadora (*ibid*, § 467), Francuske (*ibid*, §§ 468-469), Nemačke (*ibid*, §§ 470-472), Mađarske (*ibid*, § 473), Indo-

ko država.[63] Zvanične izjave i izveštaji o praksi dodatno podržavaju ovu zabranu.[64]

Represalije protiv civila za vreme izvođenja neprijateljstava

Trend da se zabrane represalije protiv civila za vreme izvođenja neprijateljstava uključen je u rezoluciju Generalne skupštine UN usvojene 1970. godine, koja potvrđuje princip da „civilno stanovništvo, ili pojedini civili, ne treba da budu predmet represalija", kao osnovni princip zaštite civilnog stanovništva u oružanom sukobu.[65]

Zabrana primene represalija protiv civila za vreme izvođenja neprijateljstava kodifikovana je u članu 51(6) I Dopunskog protokola.[66] Takođe se nalazi i u originalnoj i izmenjenoj i dopunjenoj verziji II Protokola uz Konvenciju o odre-

nezije (*ibid*, § 474), Italije (*ibid*, § 475), Kenije (*ibid*, § 476), Madagaskara (*ibid*, § 477), Maroka (*ibid*, § 478), Holandije (*ibid*, §§ 479-480), Novog Zelanda (*ibid*, § 481), Nigerije (*ibid*, § 482), Južne Afrike (*ibid*, § 483), Španije (*ibid*, § 484), Švedske (*ibid*, § 485), Švajcarske (*ibid*, § 486), Togoa (*ibid*, § 487), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 488-489), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 490-4941) i Jugoslavije (*ibid*, § 495). U vezi sa sanitetskim i verskim osobljem, vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, §§ 527-528), Belgije (*ibid*, § 529), Benina (*ibid*, § 530), Burkine Faso (*ibid*, § 531), Kameruna (*ibid*, § 532), Kanade (*ibid*, § 533), Konga (*ibid*, § 534), Hrvatske (*ibid*, § 535), Ekvadora (*ibid*, § 536), Francuske (*ibid*, §§ 537-538), Nemačke (*ibid*, §§ 539-540), Mađarske (*ibid*, § 541), Indonezije (*ibid*, § 542), Italije (*ibid*, § 543), Kenije (*ibid*, § 544), Madagaskara (*ibid*, § 545), Maroka (*ibid*, § 546), Holandije (*ibid*, §§ 547-548), Novog Zelanda (*ibid*, § 549), Nigerije (*ibid*, §§ 550-551), Španije (*ibid*, § 552), Švedske (*ibid*, § 553), Švajcarske (*ibid*, § 554), Togoa (*ibid*, § 555), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 556-557), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 558-561) i Jugoslavije (*ibid*, § 562). U vezi sa civilima na okupiranoj teritoriji i drugim kategorijama civila u vlasti protivničke strane u sukobu, vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, §§ 594-596), Australije (*ibid*, §§ 597-598), Belgije (*ibid*, § 599), Benina (*ibid*, § 600), Burkine Faso (*ibid*, § 601), Kameruna (*ibid*, § 602), Kanade (*ibid*, § 603), Kolumbije (*ibid*, § 604), Konga (*ibid*, § 605), Dominikanske Republike (*ibid*, § 606), Ekvadora (*ibid*, §§ 607-608), Francuske (*ibid*, §§ 609-611), Nemačke (*ibid*, § 612), Mađarske (*ibid*, § 613), Indije (*ibid*, § 614), Indonezije (*ibid*, § 615), Italije (*ibid*, § 616), Kenije (*ibid*, § 617), Madagaskara (*ibid*, § 618), Maroka (*ibid*, § 619), Holandije (*ibid*, § 620), Novog Zelanda (*ibid*, § 621), Južne Afrike (*ibid*, § 622), Španije (*ibid*, § 623), Švedske (*ibid*, § 624), Švajcarske (*ibid*, § 625), Togoa (*ibid*, § 626), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 627-628), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 629-634) i Jugoslavije (*ibid*, § 635).

63 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid*, §§ 563 i 636), Kolumbije (*ibid*, §§ 413, 496, 564 i 637) i Italije (*ibid*, §§ 414, 497, 565 i 638).

64 Vidi, npr. izjave Australije (*ibid*, § 567), Kanade (*ibid*, §§ 418 i 568), Kolumbije (*ibid*, §§ 419, 499, 569 i 642), Egipta (*ibid*, §§ 420-421, 500-501, 570-571 i 643), Francuske (*ibid*, §§ 422, 502, 573 i 644), Savezne Republike Nemačke (*ibid*, §§ 423 i 645), Iraka (*ibid*, §§ 424, 503 i 574), Libana (*ibid*, § 427), Poljske (*ibid*, §§ 429, 507, 578 i 649), Solomonskih Ostrva (*ibid*, §§ 508 i 579), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 430, 509, 580 i 650) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 431-433, 510, 581 i 651-652) i izveštaje o praksi Izraela (*ibid*, §§ 425, 504, 575 i 646) i Jordana (*ibid*, §§ 426, 505, 576 i 647).

65 Generalna skupština UN, Rez. 2675 (XXV) (usvojena sa 109 glasova za, bez glasova protiv i 8 uzdržanih) (*ibid*, § 766). Pošto ova rezolucija nije usvojena po prozivci, ne može se utvrditi koje su države glasale za, a koje su bile uzdržane.

66 I Dopunski protokol, član 51(6) (usvojen sa 77 glasova za, 1 glasom protiv i 16 uzdržanih) (*ibid*, § 662).

đenom klasičnom oružju, i reguliše upotrebu mina, mina iznenađenja i drugih sredstava.[67] U vreme usvajanja Dopunskih protokola, zabrana represalija regulisana članom 51(6) I Dopunskog protokola bila je novo pravilo. Prilikom glasanja za član 51. u celini, Francuska je glasala protiv, a 16 država je ostalo uzdržano.[68] Od 16 uzdržanih država, 10 je do sada ratifikovalo I Dopunski protokol, bez stavljanja rezervi.[69] Tri države koje nisu ratifikovale I Dopunski protokol, odnosno Indonezija, Malezija i Maroko, ipak su podržale zabranu represalija protiv civila uopšteno.[70]

Kao rezultat, veliki broj država se obavezao da ne vrši represalije protiv civila. Mada je praksa u korist posebne zabrane upotrebe represalija protiv svih civila rasprostranjena i reprezentativna, još uvek nije jedinstvena. Sjedinjene Države, koje nisu članica I Dopunskog protokola, u nekoliko prilika su istakle da ne prihvataju takvu potpunu zabranu, mada su glasale za član 51. I Dopunskog protokola i ratifikovale II Protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, bez stavljanja rezerve na zabranu represalija protiv civila koja je tamo sadržana.[71] Ujedinjeno Kraljevstvo je takođe glasalo za član 51, ali kada je postalo član I Dopunskog protokola, stavilo je rezervu na član 51, koji navodi listu strogih uslova za primenu represalija protiv civila protivničke strane.[72] Ono je takođe ratifikovalo II Protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, bez stavljanja rezerve na zabranu represalija protiv civila koja je tamo sadržana. Egipat, Francuska, Nemačka i Italija su takođe dale izjave pri ratifikaciji I Dopunskog protokola, u vezi sa članovima koji pružaju zaštitu civilnom stanovništvu, ali one su nejasne u smislu da ukazuju da će ove države reagovati na ozbiljna i ponovljena kršenja, sredstvima koja su prihvatljiva u međunarodnom pravu, da bi sprečila dalja kršenja.[73] U pogledu onoga što je zakonito u međunarodnom pravu, ove izjave pokreću pitanje da li su represalije protiv civila zakonite ili ne. Buduća praksa ovih država pomaže u proceni njihove sadašnje pozicije u odnosu na pitanje represalija protiv civila.

Prilikom usvajanja I Dopunskog protokola, Egipat je jasno podržao zabranu represalija protiv civila, a kasnije je, u podnesku pred Međunarodnim sudom prav-

67 II Protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, član 3(2) (*ibid*, § 670); II Izmenjeni i dopunjeni protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, član 3(7) (*ibid*, § 671).

68 Države koje su ostale uzdržane: Avganistan, Alžir, Kamerun, Kolumbija , Savezna Republika Nemačka, Italija, Kenija, Južna Koreja, Madagaskar, Mali, Monako, Maroko, Senegal, Tajland, Turska i Zair (vidi CCDH, Official Records, Vol. VI, CDDH/SR.41, 26 May 1977, p. 163).

69 Alžir, Kamerun, Kolumbija, Demokratska Republika Kongo, Kenija, Južna Koreja, Madagaskar, Mali, Monako, i Senegal.

70 Vidi, npr. vojne priručnike Indonezije (cit. u Vol. II, Ch. 41, § 695) i Maroka (*ibid*, § 619) i izjavu Malezije (*ibid*, § 747).

71 Vidi praksu Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 709, 711 i 757-760).

72 Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve date pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 669).

73 Vidi rezerve ili izjave date pri ratifikaciji I Dopunskog protokola od strane Egipta (*ibid*, § 664), Francuske (*ibid*, § 665), Nemačke (*ibid*, § 666) i Italije (*ibid*, § 667).

de, u *Slučaju nuklearnog oružja,* izjavio da smatra ovu zabranu običajnom.[74] Noviji vojni priručnici Francuske i Nemačke zabranjuju represalije protiv civila, citirajući član 51(6) I Dopunskog protokola.[75] Italijanski priručnik MHP, ipak, podržava malu mogućnost represalija protiv civila, veoma opštim terminima navodeći da „represalije ne mogu biti usmerene protiv civilnog stanovništva, osim u slučaju apsolutne potrebe".[76]

Druga praksa koju treba pomenuti je niz represalija koje su Iran i Irak, koje nisu članice I Dopunskog protokola, usmeravale ka gradovima. U saopštenjima za štampu, 1983. i 1984. godine, MKCK je izjavio da civili ne smeju biti predmet represalija i apelovao je na Iran i Irak da prestanu bombardovanje civila.[77] Godine 1984, generalni sekretar UN, u poruci upućenoj predsednicima Irana i Iraka, izjavio je da „namerni napadi na civilne oblasti ne mogu biti oprošteni od strane međunarodne zajednice". Dalje je izjavio da represalije i kontra-represalije dovode do gubitka života i patnje civilnog stanovništva i da je „imperativno da one odmah prestanu".[78] U Predsedničkoj izjavi 1986. godine, Savet bezbednosti UN je osudio „kršenja međunarodnog humanitarnog prava i drugih prava oružanog sukoba" i izrazio „duboku zabrinutost zbog širenja sukoba, kroz sve veći broj napada na isključivo civilne ciljeve".[79] Godine 1987, i Iran i Irak, u pismima generalnom sekretaru UN, opravdale su svoje napade na druge gradove kao ograničene mere represalija za zaustavljanje takvih napada protivničke strane.[80] Godine 1988. u drugoj Predsedničkoj izjavi, Savet bezbednosti UN je strogo osudio „porast nasilja...posebno napade na civilne ciljeve i gradove" i izjavio da „članice Saveta bezbednosti insistiraju da Irak i Iran odmah prestanu sa takvim napadima i uzdrže se od svih činjenja koja vode ka širenju sukoba".[81] Iako u dve izjave Saveta bezbednosti UN izraz „represalije" nije posebno pomenut, značajno je da one osuđuju povećanje napada na civile. Druga izjava je data pošto su Iran i Irak poslali pisma opravdavajući osnovu za izvršene represalije, što bi moglo da znači da Savet bezbednosti UN nije prihvatio argumente ni jedne strane.

74 Vidi praksu Egipta (*ibid*, §§ 729-730 i 748).

75 Vidi vojne priručnike Francuske (*ibid*, § 689) i Nemačke (*ibid*, §§ 690-692).

76 Italija, *Priručnik MHP* (*ibid*, § 696).

77 Vidi MKCK, Saopštenje za štampu Br. 1479 (*ibid*, § 778) i Saopštenje za štampu br. 1489 (*ibid*, § 779).

78 Generalni sekretar UN, Poruka od 9. juna 1984, predsednicima Islamske Republike Iran i Republike Irak (*ibid*, § 769).

79 Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid*, § 765). Sjedinjene Države su predsedavale. Ostali članovi Saveta bezbednosti bili su: Australija, Bugarska, Kina, Kongo, Danska, Francuska, Gana, Madagaskar, Tajland, Trinidad i Tobago, SSSR, Ujedinjeni Arapski Emirati, Ujedinjeno Kraljevstvo i Venecuela.

80 Vidi praksu Irana (*ibid*, §§ 737-740) i Iraka (*ibid*, § 743).

81 Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid*, § 766). Jugoslavija je predsedavala. Ostali članovi Saveta bezbednosti bili su: Alžir, Argentina, Brazil, Kina, Francuska, Nemačka, Italija, Japan, Nepal, Senegal, SSSR, Ujedinjeno Kraljevstvo, Sjedinjene Države i Zimbabve.

Istorijski, rezultat represalija je više bio porast napada na civile, nego njihovo zaustavljanje, činjenica koja je komentarisana u mnogim vojnim priručnicima.[82] Kao što je objašnjeno u Priručniku za pomorsko pravo SAD, na primer, „uvek postoji rizik da će [represalije] izazvati eskalaciju represalija (kontra-represalije) od strane neprijatelja. Sjedinjene države su u istoriji oklevale da primene represaliju iz ovog razloga."[83]

Aktivnosti sprovođenja, zasnovane na napadu civila koji direktno ne učestvuju u neprijateljstvima, ne uklapaju se dobro u razvoj prava ljudskih prava i značaj koji se daje pravu na život. Pored toga, od Drugog svetskog rata, i pravo ljudskih prava i međunarodno humanitarno pravo priznaju da civili koji direktno ne učestvuju u neprijateljstvima ne mogu biti smatrani odgovornima za kršenja međunarodnog humanitarnog prava koja su počinile njihove vlade i zbog toga ne mogu biti predmet napada (vidi Pravilo 1), niti kolektivnog kažnjavanja (vidi Pravilo 103).

Zbog postojeće suprotne prakse, iako veoma ograničene, teško je zaključiti da se već kristalizovalo običajno pravilo koje posebno zabranjuje represalije protiv civila za vreme izvođenja neprijateljstava. Mada je takođe teško tvrditi da pravo da se primene takve represalija ne postoji, na osnovu prakse samo ograničenog broja država, od kojih je neka i nejasna. Stoga, izgleda da bar postoji trend u korist zabrane takvih represalija. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju obrazložio je u optužnici u *Slučaju Martić,* 1996. godine i presudi u *Slučaju Kupreškić,* 2000. godine, da takva zabrana već postoji, zasnovana u velikoj meri na imperativima humanosti ili javne svesti.[84] Ovo su važni pokazatelji, usklađeni sa praksom koja sada osuđuje ili zabranjuje takve represalije.

Pravilo 147: Represalije protiv objekata zaštićenih Ženevskim konvencijama i Haškom konvencijom za zaštitu kulturnih dobara su zabranjene.

Praksa

Tom II, Odeljak 41, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u međunarodnim oružanim sukobima.

82 Vidi vojne priručnike Australije (*ibid*, §§ 67-68), Švedske (*ibid*, § 91), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 94-95) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 99-97).

83 Sjedinjene Države, *Pomorski priručnik* (*ibid*, § 99).

84 MKTJ, *Slučaj Martić*, Preispitivanje optužnice (*ibid,* § 776) i *Slučaj Kupreškić*, Presuda (*ibid,* § 777).

Represalije protiv lica zaštićenih Ženevskim konvencijama

Četvrta Ženevska konvencija propisuje da su zabranjene represalije protiv imovine zaštićenih lica, odnosno, civila u vlasti protivničke strane.[85] Neki vojni priručnici zabranjuju represalije protiv imovine lica zaštićenih Četvrtom Ženevskom konvencijom,[86] dok nekoliko drugih vojnih priručnika uopšteno zabranjuje represalije protiv imovine zaštićenih lica.[87] Terenski priručnik i Operativni pravni priručnik SAD proširuju ovu zabranu na imovinu svih lica koja su zaštićena Ženevskim konvencijama i uključuju imovinu ranjenika, bolesnika i brodolomnika kao i ratnih zarobljenika.[88]

Represalije protiv sanitetskih objekata

Prva i Druga Ženevska konvencija zabranjuju represalije protiv sanitetskih zgrada, brodova i opreme zaštićene njima.[89] Ove zabrane nalaze se i u mnogim vojnim priručnicima.[90]

Represalije protiv kulturnih dobara

Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara zabranjuje „sve represivne mere usmerene protiv kulturnih dobara" od velike važnosti za kulturno nasleđe ljudi.[91] Konvenciju je ratifikovalo 105 država. Kao što je navedeno u Odeljku 12, o kulturnim dobrima, osnovni principi zaštite i očuvanja kulturnih dobara u Konvenciji, široko su prihvaćeni kao običajno međunarodno pravo, što je potvrdila i Generalna konferencija UNESCO,[92] i države koje nisu članice ove Konvencije.[93] Član 53(c)

85 Četvrta Ženevska konvencija, član 33. (*ibid*, § 783).

86 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, §§ 794-796), Belgije (*ibid*, § 799), Benina (*ibid*, § 801), Kanade (*ibid*, § 804), Dominikanske Republike (*ibid*, § 807), Ekvadora (*ibid*, § 808), Nemačke (*ibid*, §§ 811-812), Kenije (*ibid*, § 816), Novog Zelanda (*ibid*, § 820), Španije (*ibid*, § 822), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 825-826) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 827-833).

87 Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid*, § 801), Hrvatske (*ibid*, § 806), Mađarske (*ibid*, § 813), Indonezije (*ibid*, § 814), Italije (*ibid*, § 815), Kenije (*ibid*, § 816), Južne Afrike (*ibid*, § 821), Togoa (*ibid*, § 824) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 826); vidi i zakonodavstvo Kolumbije (*ibid*, § 837).

88 Sjedinjene Države, *Terenski priručnik* (*ibid*, § 827) i *Operativni pravni priručnik* (*ibid*, § 831).

89 Prva Ženevska konvencija, član 46. (*ibid*, § 880); Druga Ženevska konvencija, član 47. (*ibid*, § 881).

90 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, §§ 891-892), Benina (*ibid*, § 893), Burkine Faso (*ibid*, § 894), Kameruna (*ibid*, § 895), Kanade (*ibid*, § 896), Konga (*ibid*, § 898), Hrvatske (*ibid*, § 897), Ekvadora (*ibid*, § 899), Francuske (*ibid*, §§ 900-901), Nemačke (*ibid*, §§ 902-903), Mađarske (*ibid*, § 904), Indonezije (*ibid*, § 905), Italije (*ibid*, § 906), Kenije (*ibid*, § 907), Madagaskara (*ibid*, § 908), Maroka (*ibid*, § 909), Holandije (*ibid*, § 910), Novog Zelanda (*ibid*, § 911), Nigerije (*ibid*, § 912), Španije (*ibid*, § 913), Švedske (*ibid*, § 914), Togoa (*ibid*, § 915), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 916-917), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 918-922) i Jugoslavije (*ibid*, § 923).

91 Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, član 4(4) (*ibid*, § 950).

92 Vidi UNESCO, Generalna konferencija, Rez. 3.5 (cit. u Vol. II, Ch. 12, § 419)

93 Vidi, npr. Sjedinjene Države, *Dopuna Pomorskog priručnika* (*ibid*, § 103).

I Dopunskog protokola zabranjuje represalije protiv istorijskih spomenika, umetničkih dela ili hramova koji sačinjavaju kulturno ili duhovno nasleđe naroda.[94]

Zabrana represalija protiv kulturnih dobara nalazi se i u mnogim vojnim priručnicima i nacionalnim zakonodavstvima, i država koje nisu članice Haške konvencije.[95] Prema izveštajima o praksi Irana, za vreme rata Iran-Irak, Iran je posebno isključio iračka sveta mesta iz represalija.[96] Ima i neke suprotne prakse, kao što je rezerva Ujedinjenog Kraljevstva na I Dopunski protokol, u odnosu na represalije pokrivene članom 53. o kulturnim dobrima.[97] Ova suprotna praksa se čini suviše ograničenom da bi sprečila formulaciju ovog pravila kao običajnog međunarodnog prava, koje zabranjuje napad u vidu represalija na kulturna dobra.

Represalije protiv civilnih objekata za vreme izvođenja neprijateljstava

Pored odredaba u Ženevskim konvencijama i Haškoj konvenciji za zaštitu kulturnih dobara, I Dopunski protokol sadrži zabranu napada u vidu represalija na sledeće objekte za vreme izvođenja neprijateljstava: civilne objekte uopšteno (član 52); istorijske spomenike, umetnička dela ili hramove koji sačinjavaju kulturno ili duhovno nasleđe čovečanstva (član 53); objekte koji su neophodni da civilno stanovništvo preživi (član 54); prirodnu okolinu (član 55); i građevine i instalacije koje sadrže opasne sile, tj. brane, nasipe i nuklearne elektrane za proizvodnju električne energije (član 56).[98]

Praksa u vezi sa represalijama protiv civilnih objekata, ukoliko oni nisu imovina civila zaštićena članom 33. Četvrte Ženevske konvencije, je slična ali ne i tako obimna, kao u vezi sa represalijama protiv civila za vreme izvođenja neprijateljstava. Dok se mnogo država sada posebno obavezalo da neće izvršavati represalije protiv takvih objekata, zbog postojanja suprotne prakse,[99] iako veoma ogra-

94 I Dopunski protokol, član 53(c) (usvojen konsenzusom) (cit. u Vol. II, Ch. 41, § 951).

95 Vidi, npr. praksu Argentine (*ibid*, §§ 960 i 991), Australije (*ibid*, §§ 961-962), Azerbejdžana (*ibid*, § 992), Belgije (*ibid*, § 963), Benina (*ibid*, § 964), Burkine Faso (*ibid*, § 965), Kameruna (*ibid*, § 966), Kanade (*ibid*, § 967), Kolumbije (*ibid*, § 993), Konga (*ibid*, § 968), Hrvatske (*ibid*, § 969), Francuske (*ibid*, §§ 970-971), Nemačke (*ibid*, §§ 972-974), Mađarske (*ibid*, § 975), Indonezije (*ibid*, § 976), Italije (*ibid*, §§ 977 i 994), Kenije (*ibid*, § 978), Holandije (*ibid*, §§ 979-980), Novog Zelanda (*ibid*, § 981), Španije (*ibid*, §§ 982 i 995), Švedske (*ibid*, § 983), Švajcarske (*ibid*, §§ 984 i 996), Togoa (*ibid*, § 985), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 987 i 989) i Jugoslavije (*ibid*, § 990). Benin, Kenija, Togo i Sjedinjene Države nisu članice Haške Konvencije.

96 Vidi izveštaj o praksi Irana (*ibid*, § 1004).

97 Ujedinjeno Kraljevstvo, Rezerve date pri ratifikaciji I Dopunskog protokola (*ibid*, § 955).

98 I Dopunski protokol, član 52. (usvojen sa 79 glasova za, bez glasova protiv i 7 uzdržanih) (*ibid*, § 784), član 53. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 951); član 54. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 1020), član 55. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 1075) i član 56. (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 1136).

99 U vezi sa represalijama protiv kulturnih dobara, vidi praksu Egipta (*ibid*, § 952), Nemačke (*ibid*, § 953), Italije (*ibid*, § 954), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 955 i 1009) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 988 i 1010-1012), ali vidi i praksu Sjedinjenih Država koja zabranjuje represalije protiv „religijskih i kulturnih građevina" (*ibid*, § 989, vidi i *ibid*, § 987). U vezi sa represalijama protiv objekata koji

ničene, teško je zaključiti da već postoji kristalizovano običajno pravilo, koje posebno zabranjuje represalije protiv ovih civilnih objekata u svim prilikama. Ipak, takođe je teško tvrditi da pravo na primenu takvih represalija i dalje postoji na osnovu, nekada nejasne, prakse samo ograničenog broja država.

Posebni slučajevi represalija protiv pomenutih objekata nisu zabeleženi. Verovatno je da bi takve represalije izazvale osude, posebno jer bi verovatno pogodile i ove objekte i civilno stanovništvo.

Pravilo 148: Strane u nemeđunarodnim oružanim sukobima nemaju pravo da primenjuju ratne represalije. Ostale protiv-mere protiv lica koja ne učestvuju ili više ne učestvuju direktno u neprijateljstvima su zabranjene.

Praksa

Tom II, Odeljak 41, Poglavlje E.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Nemeđunarodni oružani sukobi

Zajednički član 3. Ženevskih konvencija zabranjuje nasilje nad životom i licima, uzimanje talaca, povrede ličnog dostojanstva, naročito uvredljivi i ponižavajući postupci i uskraćivanje poštenog suđenja. Ove zabrane se primenjuju i ostaju primenljive „u svako doba i na svakom mestu".[100] U skladu sa tim, zabranjene su sve represalije koje uključuju neko od ovih dela.[101] Pored toga, zajednički član 3. propisuje da se sa svim licima koja ne učestvuju ili više ne učestvuju direktno u neprijateljstvima mora postupati humano „u svim prilikama".[102] Sve represalije koje nisu u skladu sa ovim zahtevom humanog postupanja, su ta-

su neophodni da civilno stanovništvo preživi, vidi praksu Egipta (*ibid*, § 1021), Nemačke (*ibid*, § 1022), Italije (*ibid*, § 1023), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 1024 i 1064) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 1065-1067), ali vidi praksu Sjedinjenih Država koja zabranjuje represalije protiv takvih objekata (*ibid*, § 1052). U vezi sa represalijama protiv prirodne okoline, vidi praksu Egipta (*ibid*, § 1076), Nemačke (*ibid*, § 1077), Italije (*ibid*, § 1078), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 1079 i 1123) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 1106 i 1124-1126). U vezi sa represalijama protiv građevina i instalacija koje sadrže opasne sile, vidi praksu Egipta (*ibid*, § 1137), Nemačke (*ibid*, § 1139), Italije (*ibid*, § 1140), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 1183) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 1184-1186).

100 Ženevske konvencije, zajednički član 3.

101 Vidi Jean S. Pictet (ed.), *Commentary on the First Geneva Convention*, ICRC, Geneva, 1952, pp.55.

102 Ženevske konvencije, zajednički član 3.

kođe zabranjene.[103] Pored toga, pravila zajedničkog člana 3. predstavljaju, što je potvrdio i Međunarodni sud pravde, „minimum standarda" za sve oružane sukobe i odražavaju „osnovne zahteve humanosti".[104] Član 4. II Dopunskog protokola, na sličan način, ne dozvoljava represalije protiv lica koja ne učestvuju ili više ne učestvuju direktno u neprijateljstvima.[105]

Akti represalija u nemeđunarodnim oružanim sukobima su osuđivani u praksi. Na primer, u rezolucijama koje su usvojene u vezi sa sukobom u Avganistanu, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN osudile su mere represalija protiv civila.[106] Razni specijalni izvestioci Komisije za ljudska prava UN su takođe osudili „represalije", u vidu ubijanja i zatvaranja, u odnosu na sukobe u Čadu, Kolumbiji, Demokratskoj Republici Kongo, Maliju, Ruandi i Turskoj.[107]

U rezoluciji usvojenoj 1970. godine, Generalna skupština UN potvrdila je princip da „civilno stanovništvo ili pojedini civili, ne treba da budu predmet represalija", kao osnovni princip zaštite civila u oružanom sukobu.[108] U *Slučaju Tadić,* 1995. godine, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju smatrao je da je ova rezolucija „izraz principa običajnog međunarodnog prava u vezi sa zaštitom civilnog stanovništva i objekata u oružanim sukobima bilo koje vrste".[109]

U *Slučaju Martić,* 1996. godine, Tribunal se pozvao na zabranu represalija protiv civila u nemeđunarodnim oružanim sukobima na osnovu člana 4(2) II Dopunskog protokola pošto su one suprotne „ovde navedenim zabranama, koje su apsolutne i koje se ne mogu derogirati" i pošto zabranjeno ponašanje mora ostati takvo „u bilo koje vreme i na bilo kom mestu". Tribunal je takođe smatrao da je zabrana represalija protiv civila u nemeđunarodnim oružanim sukobima pojačana zabranom „kolektivnog kažnjavanja" u članu 4(2)(b) II Dopunskog protokola.[110] I kolektivno kažnjavanje je zabranjeno u međunarodnom običajnom pravu (vidi

[103] Vidi Jean S. Pictet (ed.), *Commentary on the First Geneva Convention*, ICRC, Geneva, 1952, pp.55.

[104] Ženevske konvencije, zajednički član 3; *Slučaj u vezi sa vojnim i paravojnim aktivnostima u i protiv Nikaragve (Nikaragva protiv Sjedinjenih Država)*, Meritum, Presuda, 27. jun 1986, MSP Izveštaj 1986. str. 114, § 218.

[105] Vidi Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols*, ICRC, Geneva, 1987, § 4530; vidi i Michael Bothe, Karl Joseph Partsch, Waldemar A. Solf (eds.), *New Rules for Victims of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1982, p. 637.

[106] Vidi, npr. Generalna skupština UN, Rez. 48/152 i 49/207 (*ibid,* § 1248); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1993/66 i 1994/84 (*ibid,* § 1249) i Rez. 1995/74 (*ibid,* § 1250).

[107] Vidi, npr. Komisija za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac za vanpravna, pogubljenja po skraćenom postupku ili arbitrarna pogubljenja, Izveštaji (*ibid,* §§ 1251-1253), Specijalni izvestilac o stanju ljudskih prava u Ruandi, Izveštaji (*ibid,* §§ 1254-1255), Specijalni izvestilac o torturi i Specijalni izvestilac o vanpravnim, pogubljenjima po skraćenom postupku ili arbitrarnim pogubljenjima, zajednički izveštaj (*ibid,* § 1256), Specijalni izvestilac o stanju ljudskih prava u Zairu, izveštaj (*ibid,* § 1257); vidi i Verifikaciona komisija UN u Gvatemali, direktor, Prva četiri izveštaja (*ibid,* § 1258).

[108] Generalna skupština UN, Rez. 2675 (XXV) (usvojena sa 109 glasova za, bez glasova protiv i 8 uzdržanih) (*ibid,* § 766).

[109] MKTJ, S*lučaj Tadić*, Zahtev za prethodno pitanje (*ibid,* § 1263).

[110] MKTJ, S*lučaj Martić*, Preispitivanje optužnice (*ibid,* § 1264).

Pravilo 103). Nekoliko vojnih priručnika dalje naglašava da su svi akti osvete zabranjeni.[111]

Nema dovoljno dokaza da je sam koncept zakonitih represalija u nemeđunarodnom oružanom sukobu ikada materijalizovan u međunarodnom pravu. Sva praksa koja opisuje svrhu represalija i uslove za njihovu primenu odnosi se na unutrašnje odnose države i potiče iz prakse iz 19. i početka 20. veka. Novija praksa u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima, ni na koji način ne podržava ideju sprovođenja prava u takvim sukobima putem represalija ili sličnih protiv mera, već, naprotiv, ističe važnost zaštite civila i lica *hors de combat*, poštovanja prava ljudskih prava i diplomatskih sredstava za zaustavljanje nasilja. Nekoliko vojnih priručnika definiše ratne represalije kao meru sprovođenja jedne države protiv druge.[112]

Predlog da se uvedu posebne zabrane represalija u nemeđunarodnim oružanim sukobima, dat za vreme Diplomatske konferencije na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, odbijen je. Razlozi za odbijanje, koji su na Konferenciji navedeni, značajni su u ovom kontekstu. Samo četiri države je reklo da smatra da je koncept represalija u nemeđunarodnim oružanim sukobima moguć u međunarodnom pravu, tj. Kamerun, Finska, Nemačka i Jugoslavija. Ipak, Kamerun je smatrao da takve represalije treba da budu „ograničene na određene, dobro definisane slučajeve, koji su tačno nabrojani".[113] Finska je mogla da prihvati ideju, ali je izjavila da ih „nikada, ni u kojim okolnostima, ne treba koristiti protiv civilnog stanovništva", jer „postoji opšta saglasnost da nehumane represalije nisu dozvoljene".[114] Stav Jugoslavije bio je da se podrazumeva da su represalije protiv lica i objekata u vlasti protivnika zabranjene; „ovo pravilo običajnog međunarodnog prava...kodifikovano je u Ženevskim konvencijama od 1949. godine". Osim ove zabrane, ona je smatrala da represalije nikada ne treba primenjivati protiv neboraca, žena i dece".[115] Nemačka je takođe smatrala da nema primedbi sa pravnog stanovišta za korišćenje izraza „represalija", ali da se sa političkog stanovišta može smatrati da upotreba ovog izraza „daje stranama u sukobu status po međunarodnom pravu koji one nemaju pravo da traže" i predložila da formulacija „mere uzvraćanja uporedive sa represalijama" možda neće postići isti cilj.[116]

Nekoliko država je glasalo protiv predloga, jer su smatrale da sam koncept represalija nema mesta u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[117] Neke su izrazi-

[111] Vidi, npr. vojne priručnike Benina (*ibid,* § 70), Francuske (*ibid,* § 75), Filipina (*ibid,* § 88) i Togoa (*ibid,* § 93).

[112] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* §§ 67-68), Kanade (*ibid,* § 71), Ekvadora (*ibid,* § 74), Nemačke (*ibid,* §§ 76 i 78), Holandije (*ibid,* § 85), Novog Zelanda (*ibid,* § 86), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 94) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 97 i 99).

[113] Vidi izjavu Kameruna (*ibid,* § 1208).

[114] Vidi izjavu Finske (*ibid,* § 1215); vidi i izjavu Novog Zelanda (*ibid,* § 1233).

[115] Vidi izjavu Jugoslavije (*ibid,* § 1244).

[116] Vidi izjavu Savezne Republike Nemačke (*ibid,* § 1219).

[117] Vidi izjave Kanade (*ibid,* § 1212), Irana (*ibid,* §§ 1226-1227), Iraka (*ibid,* § 1228), Meksika (*ibid,* § 1231), Nigerije (*ibid,* § 1234) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 1242).

le strah da uvođenje ovog izraza, čak i u vidu zabrane, može da ostavi utisak *a contrario,* da je koncept moguć.[118]

Da bi se izbeglo uvođenje koncepta represalija (pošto bi ovo pogrešno moglo dati utisak da, u međunarodnom pravu, one postoje u nemeđunarodnom oružanom sukobu), Kanada, Iran, Italija, Pakistan i Filipini su podneli razne predloge, u kojima se izbegava upotreba izraza „represalija", da bi se razumelo da su stranama zabranjene sve protiv -mere ili akti uzvraćanja kao odgovor na kršenja suprotne strane.[119]

Delegacija Belgije je na Diplomatskoj konferenciji izrazila stanovište da u vezi sa osnovnim garancijama u članu 4. II Dopunskog protokola, „pitanje represalija ne sme da se pokreće, pošto se, po navedenom članu, sa licima koja ne učestvuju direktno u neprijateljstvima ili koja su prestala da učestvuju u neprijateljstvima, treba u svim prilikama postupati humano".[120] Slično stanovište imale su Italija, Švedska i Ujedinjeno Kraljevstvo.[121]

118 Vidi izjave Meksika (*ibid,* § 1221), Poljske (*ibid,* § 1238) i Sirije (*ibid,* § 1240).

119 Vidi predloge podnete DKRR od strane Kanade (*ibid,* §§ 1210-1211) („akti uzvraćanja uporedivi sa represalijama" i „mere koje predstavljaju kršenje Protokola"), Iran (*ibid,* § 1225) („akti osvete"), Italija (*ibid,* § 1229) („odredbe ove strane moraju se poštovati u svako doba i u svim okolnostima, čak i ako druga strana u sukobu krši odredbe ovog Protokola"), Pakistan (*ibid,* § 1239) („sporadični slučajevi nepoštovanja.... jedne strane neće ni u kojim okolnostima opravdati nepoštovanje druge strane.... čak i u cilju primoravanja neprijateljske strane da poštuje svoje obaveze") i Filipini (*ibid,* § 1237) („kontramere"); vidi i izjavu Nigerije (*ibid,* § 1234) („represalije" ili „osveta").

120 Vidi izjavu Belgije (*ibid,* § 1207).

121 Vidi izjavu Italije (*ibid,* § 1230), Švedska (*ibid,* § 1239) i Ujedinjeno Kraljevstvo (*ibid,* § 1241); vidi i izjavu Jugoslavije (*ibid,* § 1244).

ODGOVORNOST I REPARACIJE

Pravilo 149: Država je odgovorna za povrede međunarodnog humanitarnog prava koje joj se mogu pripisati, i to za:

(a) povrede koje su počinili njeni organi, uključujući i oružane snage;
(b) povrede koje su počinila lica ili entiteti koje je ona ovlastila da vrše delove vladinih ovlašćenja;
(c) povrede koje su počinila lica ili grupe, koje faktički rade po njenim uputstvima, ili su pod njenom upravom ili kontrolom; i
(d) kršenja koja su počinila privatna lica ili grupe koje ona priznaje i čije ponašanje usvaja kao sopstveno.

Praksa

Tom II, Odeljak 42, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu na povrede počinjene i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Odgovornost države za povrede koje su počinili njeni organi, uključujući i oružane snage

Ovo pravilo, koje dugo postoji u običajnom međunarodnom pravu, uključeno je u član 3. Haške konvencije (IV) od 1907. godine i ponovljeno u članu 91. I Dopunskog protokola, da je država odgovorna za „sva dela koja učine lica koja se nalaze u redovima njenih oružanih snaga".[1] Ovo pravilo je primena opšteg pravila o odgovornosti države za međunarodno nezakonita dela, po kome je država odgovorna za ponašanje njenih tela.[2] Oružane snage se smatraju državnim organom, kao i drugi entiteti izvršne, zakonodavne i sudske grane vlasti. Primena ovog opšteg

[1] Haška konvencija (IV), član 3. (cit. u Vol. II, Ch. 42, § 1); I Dopunski protokol, član 91. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3).

[2] Vidi član 4. Nacrta članova o odgovornosti države, usvojen 2001. godine, posle više od 40 godina rada (*ibid,* § 8); Ovaj Nacrt članova „nastoji da formuliše ... osnovna pravila međunarodnog pra-

pravila pripisivanja odgovornosti za međunarodno humanitarno pravo ogleda se u četiri Ženevske konvencije, u kojima se navodi da postoji odgovornost države, pored zahteva da krivično goni pojedince za teške povrede.[3] Princip da odgovornost države postoji, pored individualne krivične odgovornosti, potvrđen je i u Drugom protokolu uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara.[4]

U nekim vojnim priručnicima se navodi da je država odgovorna za povrede međunarodnog humanitarnog prava. Neki od ovih priručnika izričito se odnose na dela koja su počinili pripadnici oružanih snaga države, dok se drugi uopšteno bave odgovornošću za teške povrede ili ratne zločine, a da se pri tom ne navodi ko mora da počini ta dela, da bi ona bila pripisana državi.[5] Ipak, jasno je, iz gore pomenutog opšteg principa međunarodnog prava, da se sva dela državnih organa, bilo da su oni vojni ili civilni, mogu pripisati državi.

Ima i nacionalne sudske prakse koja podržava ovo pravilo. U presudi u *Slučaju Eichmann* 1961. godine, izraelski Okružni sud u Jerusalimu pripisao je nezakonita dela, koja su optuženi počinili, Nemačkoj, kao „dela države".[6] Pored toga, u *Slučaju Isplata reparacija* 1963. godine, nemački Savezni vrhovni sud pozvao se na „princip javnog međunarodnog prava u skladu sa kojim je država, strana u sukobu, odgovorna i za dela koja počine njeni državljani u vezi sa izvođenjem neprijateljstava a koja *nis*u u skladu sa međunarodnim javnim pravom" (naglašeno u originalu).[7] U *Slučaju Distomo* 2003. godine, isti nemački sud je potvrdio da odgovornost država za međunarodno nezakonita dela počinjena u toku neprijateljstava „obuhvataju odgovornost za dela svih lica koja pripadaju oružanim snagama".[8] U *Slučaju J.T.* pred Okružnim sudom u Hagu, u Holandiji 1949. godine, podnet je zahtev za nadoknadu novca koji je nestao za vreme hapšenja jednog lica od strane holandskog pokreta otpora u drugom svetskom ratu i kasnije je utvrđeno da ga je uzela policija.[9] Ovaj slučaj je dodatni dokaz pravila da su države odgovorne za povrede međunarodnog humanitarnog prava koja počine

va u vezi sa odgovornošću država za međunarodno nezakonita dela" (KMP, Komentari Nacrta članova o odgovornosti države, Izveštaj Komisije za međunarodno pravo o radu pedesettreće sednice, UN Doc. A/56/10, Njujork, 2001, str. 59). Oni su uzeti u obzir u Rezoluciji 56/83 Generalne skupštine UN o odgovornosti država za međunarodno nezakonita dela (cit. u Vol. II, Ch. 42, § 51), u kojoj su oni komentarisani, da bi se vladama na njih skrenula pažnja.

3 Prva ženevska konvencija, član 51. (*ibid*, 2); Druga ženevska konvencija, član 52. (*ibid*, § 2); Treća ženevska konvencija, član 131. (*ibid*, § 2); Četvrta ženevska konvencija, član 148. (*ibid*, § 2).

4 Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 38. (*ibid,* § 4).

5 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 9), Kanade (*ibid*, § 10), Kolumbije (*ibid*, § 11), Nemačke (*ibid*, § 12), Holandije (*ibid*, § 13), Novog Zelanda (*ibid*, § 14), Nigerije (*ibid,* § 15), Rusije (*ibid,* § 16), Španije (*ibid*, § 17), Švajcarske (*ibid*, § 18), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 19), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 20-21) i Jugoslavije (*ibid*, § 22).

6 Izrael, Okružni sud u Jerusalimu, *Slučaj Eichmann* (*ibid,* § 26).

7 Nemačka, Savezni vrhovni sud, *Slučaj isplate reparacija* (*ibid,* § 24).

8 Nemačka, Savezni vrhovni sud, *Slučaj Distomo* (*ibid,* § 25).

9 Holandija, Okružni sud u Hagu, *Slučaj J.T.* (*ibid,* § 28).

organi države. Zvanične izjave i izveštaji o praksi dodatno potvrđuju ovaj zaključak.[10]

Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, u presudi u *Slučaju Furundžija* 1998. godine i presudi po žalbi u *Slučaju Tadić* 1999. godine, zaključio je da je država odgovorna za ponašanje svojih oružanih snaga.[11]

Propusti

Država je takođe odgovorna za propuste svojih organa, kada su oni dužni da deluju, kao što je slučaj sa komandantima i drugim nadređenima koji imaju obavezu da spreče i kazne ratne zločine (vidi Pravilo 153). Ovaj princip je uključen u član 2. Nacrta članova o odgovornosti države, koji navodi da se međunarodno nezakonito delo može sastojati od „činjenja ili nečinjenja".[12] U *Slučaju britanskih potraživanja u Španskoj zoni Maroka* 1925. godine, arbitar Max Huber je zaključio da se država, koja nije uspela na odgovarajući način da spreči ili kazni nezakonita dela oružanih grupa, može smatrati odgovornom za taj propust.[13] U *Slučaju Essen Lynching* pred Vojnim sudom UK u Esenu, pripadnici nemačke vojne pratnje osuđeni su, jer nisu uspeli da zaštite savezničke ratne zarobljenike od agresije mase.[14] U *Slučaju Velásquez Rodríguez*, Inter -američki sud za ljudska prava zaključio je da je država odgovorna za dela oružanih grupa, ako ozbiljno ne istraži dela kojima su ozbiljno povređena prava pojedinca.[15] Isti zaključak donela je Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, u vezi sa ubijanjima i mučenjima za vreme oružanog sukoba u Čadu.[16]

10 Vidi, npr. izjave Argentine (*ibid,* § 29), Australije (*ibid*, § 30), Kine (*ibid*, § 31), Indonezije (*ibid*, § 32), Irana (*ibid*, § 33), Izraela (*ibid*, § 34), Meksika (*ibid*, § 36), Norveške (*ibid*, § 37), Pakistana (*ibid*, § 38), Perua (*ibid*, § 39), Solomonskih Ostrva (*ibid*, § 40), Turske (*ibid*, § 42), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 43), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 44) i Jugoslavije (*ibid*, § 46) i izveštaje o praksi Izraela (*ibid*, § 35) i Španije (*ibid,* § 41).

11 MKTJ, *Slučaj Furundžija*, Presuda (*ibid,* § 63) i *Slučaj Tadić,* Presuda po žalbi (*ibid,* § 64).

12 Nacrt članova o odgovornosti države, član 2. (*ibid,* § 8).

13 Arbitražni sud, *Slučaj britanskih potraživanja u Španskoj zoni Maroka (Affaire des biens britanniques au Maroc espagnol)*, Arbitražna presuda, 1. maj 1925. godine, ponovo objavljena u Izveštajima o presudama međunarodne arbitraže, Vol. II, Ujedinjene nacije, Njujork, 1949. odeljak III(II), str. 642-646, §§ 3-6.

14 Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud u Esenu, *Slučaj Essen Lynching*, Presuda, 21-22. decembar 1945. godine, WRC, Vol I, 1956, p. 88.

15 Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj Velásquez Rodríguez* (cit. u Vol. II, Ch. 42, § 70).

16 Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda, *Civil Liberties Organisation protiv Čada* (*ibid,* § 68).

Odgovornost države za povrede koje su počinila lica ili entiteti koje je ona ovlastila da vrše vlast

Država je odgovorna i za dela koja počine lica ili entiteti koje je ona ovlastila, u skladu sa unutrašnjim pravom, da vrše vlast.[17] Ovo pravilo je zasnovano na činjenici da država može da angažuje paradržavne entitete da izvršavaju određene aktivnosti, umesto državnih organa, ali ne može da izbegne odgovornost u tom slučaju.

Države su odgovorne za dela privatnih firmi ili pojedinaca, angažovanih za izvršavanje zadataka oružanih snaga, a koji su karakteristični zadaci oružanih snaga. Primeri za ovakve pojedince ili entitete su plaćenici ili privatne vojne kompanije.

Odgovornost države za dela počinjena prekoračenjem ovlašćenja ili suprotno uputstvima

Država je odgovorna za sva dela koja počine njeni organi ili druga lica, ili entiteti koje je ona ovlastila da deluju u ime države, čak i ako takvi organi ili lica prekorače svoja ovlašćenja ili rade suprotno uputstvima.[18]

U odnosu na oružane snage države, ovaj princip je obuhvaćen članom 3. Haške konvencije (IV) od 1907. godine i članom 91. I Dopunskog protokola, koji propisuju da je strana u sukobu odgovorna za „sva dela" koja učine lica koja se nalaze u redovima njenih oružanih snaga.[19] U *Slučaju Distomo* 2003. godine, nemački Savezni vrhovni sud je zaključio da odgovornost države „obuhvata pravnu odgovornost za dela svih lica koja pripadaju oružanim snagama, i ne samo u slučaju da ova lica počine dela u okviru svoje nadležnosti, već i u slučaju da deluju bez ili suprotno od naređenja".[20]

Izveštaj o praksi SAD, sa druge strane, navodi da je *opinio juris* Sjedinjenih Država da država nije odgovorna za „privatna" dela svojih oružanih snaga.[21] Pamflet vazduhoplovnih snaga SAD navodi da država nije odgovorna za kršenja prava oružanih sukoba koja počine pojedinci, a koja prelaze granice njihove opšte odgovornosti, osim ukoliko se može utvrditi da kontrola ili obuka nisu bili odgo-

[17] Vidi Nacrt članova o odgovornosti države, član 5. (*ibid,* § 8) (Odgovornost države za takva lica ili entitete je ograničena na njihova delovanja za vreme dok vrše dužnosti koje za koje su ovlašćeni).

[18] Vidi Nacrt članova o odgovornosti države, član 7. (*ibid,* § 8).

[19] Haška konvencija (IV), član 3. (*ibid,* § 1); I Dopunski protokol, član 91. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 3).

[20] Nemačka, Savezni vrhovni sud, *Slučaj Distomo* (*ibid,* § 25). Očigledna suprotna praksa može se pronaći u *Slučaju Khamzaev* 2001. godine, u kome je Ruska vlada tvrdila da nije odgovorna da obezbedi kompenzaciju, pošto je pilot koji je uništio kuću „prekoračio ograničenja po naredbi". Rusija, Okružni sud u Basmanu, *Slučaj Khamzaev* (*ibid,* § 202). Ovaj slučaj se, ipak, ne bavi odgovornošću Rusije po međunarodnom pravu vis-á-vis druge države, već odgovornošću po domaćem pravu, za štetu koju je lice zaposleno u državnim organima izazvalo privatnom licu.

[21] Izveštaj o praksi SAD (*ibid,* § 45).

varajući.[22] Komentar Nacrta članova o odgovornosti države na sličan način pravi razliku između „slučajeva u kojima su zvaničnici delovali u okviru svoje nadležnosti, iako nezakonito ili u suprotnosti sa uputstvima", koji se mogu pripisati državi, i „slučajeva gde je ponašanje toliko udaljeno od domena njihove zvanične funkcije, da ga treba uvrstiti u lične postupke pojedinaca", koji se ne pripisuju državi.[23]

Odgovornost države za povrede koje su počinila lica ili grupe, koje faktički rade po njenim uputstvima, ili su pod upravom ili kontrolom države

Država se, takođe, može smatrati odgovornom za dela lica ili grupa koje nisu ni njeni organi, niti su ovlašćeni, po unutrašnjem pravu, za vršenje vlasti, ako ova lica ili grupe faktički rade po uputstvima, ili pod upravom ili kontrolom države.[24]

Međunarodni sud pravde je, u *Slučaju Nikaragva (Meritum),* 1986. godine, zaključio, da bi se smatrale odgovornim za povrede međunarodnih ljudskih prava i humanitarnog prava koja su počinili *kontraši* u Nikaragvi, Sjedinjene Države su morale da imaju „efektivnu kontrolu nad vojnim ili paravojnim operacijama u kojima je došlo do ovih povreda".[25] U Presudi po žalbi u *Slučaju Tadić 1999. godine*, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju zaključio je da „nivo potrebne kontrole države varira". Prema Tribunalu, ponašanje pojedinih lica, ili grupa koji nisu vojno organizovani, može da se pripiše državi samo ukoliko su data posebna uputstva za takvo ponašanje. Ali, ponašanje oružanih snaga, vojnih i paravojnih formacija se može pripisati državi koja ima kontrolu nad „svim akterima".[26] Takva kontrola bi postojala, prema Tribunalu, kada država „ima ulogu u organizovanju, koordinaciji ili planiranju vojnih akcija vojnih grupacija, osim što ih finansira, obučava i oprema ili obezbeđuje operativnu podršku takvim grupama". Ali „ukupna kontrola" ne ide tako daleko da obuhvati „izdavanje posebnih naređenja od strane države, ili njenog usmeravanja svake pojedine operacije". U slučajevima kada naoružane grupe izvode operacije na teritoriji druge države, Tribunal smatra da „su potrebni jači i ubedljiviji dokazi, da bi se pokazalo da država izvorno kontroliše te formacije ili grupe, ne samo putem finansiranja i opremanja, već uopšte, putem usmeravanja i podržavanja planova njihovih akcija."[27]

22 Sjedinjene Države, Pamflet vazduhoplovnih snaga (*ibid,* § 21).

23 KMP, Komentar člana 7. Nacrta članova o odgovornosti države (*ibid,* § 59). U komentarima je zaključeno da ponašanje koje se može pripisati državi, u ovom kontekstu „obuhvata samo dela i propuste organa koji su navodno ili očigledno deo njihovih zvaničnih funkcija, a ne privatna dela ili propuste pojedinaca, koji su sticajem okolnosti organi ili agenti države. Ukratko, pitanje je da li su oni delovali u očiglednom kapacitetu vlasti."

24 Vidi Nacrt članova o odgovornosti države, član 7. (*ibid,* § 8).

25 MSP, *Slučaj Nikaragva (Meritum)* (*ibid,* § 62).

26 MKTJ, *Slučaj Tadić*, Presuda po žalbi (*ibid,* § 64); vidi i *Slučaj Blaškić*, Presuda (*ibid,* § 65), *Slučaj Aleksovski*, Presuda po žalbi (*ibid,* § 66) i *Slučaj Delalić*, Presuda po žalbi (*ibid,* § 67).

27 MKTJ, *Slučaj Tadić*, Presuda po žalbi (*ibid,* § 64).

Kao što je navedeno u komentaru Nacrta članova o odgovornosti države, „pravna pitanja i faktičko stanje", u pomenutim slučajevima pred Međunarodnim sudom pravde i Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, su različiti i „pitanje je procene, u svakom slučaju, da li je određeno ponašanje bilo ili ne izvedeno pod kontrolom države, u toj meri da kontrolisano ponašanje treba pripisati njoj ".[28]

Godine 2001. u izveštaju o navodnim ubistvima 1991. godine, u Riofrío u Kolumbiji, Inter-američka komisija za ljudska prava ustanovila je da je država odgovorna za akcije paravojnih snaga, pošto postoje dokazi da su agenti države (tačnije ogranci armije) pomagali koordinaciju masakra, izvršili ga i onda to prikrili.[29]

U vezi sa privatnim licima ili grupama, koje nisu vojno organizovane, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju u *Slučaju Tadić* 1999. godine, zaključio je da se oni mogu smatrati *de facto* organima države, i zbog toga se odgovornost za njihova dela može pripisati državi, ukoliko su izdata posebna uputstva pojedincu ili grupi, u vezi sa izvođenjem tih dela.[30]

Odgovornost države za povrede koje su počinila privatna lica, ili grupe koje ona priznaje i čije ponašanje usvaja kao sopstveno

Praksa država, takođe, ukazuje da može da proizlazi odgovornost države, iz dela koja počine privatna lica ili grupe, ako postoji priznanje i prisvajanje dela tih lica ili grupa.[31] Takva dela mogu da postanu dela države, bez obzira na činjenicu da lice ili grupa koja je izvršila delo nije, u vreme izvršavanja dela, bila organ države i nije imala mandat da deluje u ime države. Na primer, u *Slučaju Priebke* 1996. godine, Vojni sud u Rimu, smatrao je Italiju odgovornom za ponašanje italijanskih partizana za vreme drugog svetskog rata, na osnovu toga što je ona ohrabrivala njihove akcije i zvanično ih priznala posle sukoba.[32] U *Slučaju J.T.* 1949. godine, Okružni sud u Hagu je takođe pokrenuo pitanje koliko država čija je teritorija bila okupirana može biti odgovorna, posle oslobođenja, za dela koja je počinio pokret otpora organizovan uz saglasnost vlade u izbeglištvu.[33] Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju zauzeo je isto stanovište u presudi na žalbu u *Slučaju Tadić,* 1999. godine, kada je smatrao da je država odgovorna za dela pojedinaca ili grupa, koji nisu bili vojno organizovani, i da se oni mogu smatrati *de facto* organima države, ukoliko su nezakonita dela bila javno prihvaćena ili odobrena *ex post facto* od strane države.[34]

28 KMP, Komentar člana 8. Nacrta članova o odgovornosti države (*ibid,* § 57).
29 Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj masakra u Riofrío (Kolumbija)* (*ibid,* § 71).
30 MKTJ, *Slučaj Tadić*, Presuda po žalbi (*ibid,* § 64).
31 Vidi Nacrt članova o odgovornosti države, član 11. (*ibid,* § 8).
32 Italija, Vojni sud u Rimu, *Slučaj Priebke* (*ibid,* § 27).
33 Holandija, Okružni sud u Hagu, *slučaj J.T.* (*ibid,* § 28).
34 MKTJ, *Slučaj Tadić*, Presuda po žalbi (*ibid,* § 64).

Odgovornost oružanih pobunjeničkih grupa

Oružane pobunjeničke grupe moraju da poštuju međunarodno humanitarno pravo (vidi Pravilo 139) i moraju da deluju pod „odgovornom komandom".[35] Takođe, može se tvrditi da su one odgovorne i za dela koja počine pojedini članovi takvih grupa, ali posledice te odgovornosti nisu jasne.

Član 14(3) Nacrta članova o odgovornosti država, koji je uslovno usvojen prilikom prvog čitanja 1996. godine, navodi da činjenica da se ponašanje jednog organa pobunjeničkog pokreta ne može smatrati aktom države „ne utiče na pripisivanje ponašanja tog organa pobunjeničkog pokreta tom samom pokretu, u svim situacijama u kojima je takvo pripisivanje u skladu sa međunarodnim pravom".[36] Iako je ovaj član kasnije izbrisan, jer se smatralo da prelazi granice oblasti o kojoj se diskutuje, Specijalni izvestilac je izjavio da „odgovornost takvih pokreta, na primer za povrede međunarodnog humanitarnog prava, može se sigurno predvideti".[37] Posledica isključivanja ovog pitanja iz Nacrta članova je da član 10. propisuje samo da ponašanje pobunjeničkog pokreta koji preraste u novu vladu mora da se smatra aktom te države po međunarodnom pravu.[38]

Pored prakse koja ukazuje na obavezu pobunjeničkih grupa da poštuju međunarodno humanitarno pravo (vidi komentar Pravila 139), ima nekih primera pripisivanja odgovornosti oružanim pobunjeničkim grupama. Na primer, u Izveštaju o stanju ljudskih prava u Sudanu, Specijalni izvestilac Komisije za ljudska prava UN izjavio je da je Sudanska narodnooslobodilačka armija odgovorna za ubistva i kidnapovanje civila, pljačku, uzimanje humanitarnih radnika za taoce, koje su počinili „lokalni komandanti iz njenih redova".[39]

Pravilo 150: Država koja je odgovorna za povrede međunarodnog humanitarnog prava mora da izvrši potpunu reparaciju za izazvane gubitke ili štete.

Praksa

Tom II, Odeljak 42, Poglavlje B

35 II Dopunski protokol, član 1(1).

36 Verzija iz 1996. godine Nacrta članova o odgovornosti države, član 14(3), uslovno usvojen pri prvom čitanju (cit. u Vol. II, Ch. 42, § 58).

37 KMP, Prvi izveštaj Specijalnog izvestioca o odgovornosti države, dodatak (*ibid,* § 58).

38 Nacrt članova o odgovornosti države, član 10. (*ibid,* § 8).

39 Komisija za ljudska prava UN, Specijalni izvestilac o stanju ljudskih prava u Sudanu, privremeni izveštaj (*ibid,* § 53).

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Osnovno pravilo međunarodnog prava je da se moraju izvršiti reparacije za kršenja međunarodnog prava. U *Slučaju fabrike Chorzüw (Meritum)* 1928. godine, Stalni sud Međunarodne pravde zaključio je da:

Princip je međunarodnog prava, a čak i opšte načelo prava, da svaka povreda prihvaćene obaveze obuhvata i obavezu reparacije... Reparacije su neizostavna komponenta neispunjavanja konvencije i nije potrebno da se ovo navede u samoj konvenciji.[40]

Nacrt članova o odgovornosti države propisuje da „odgovorna država ima obavezu da izvrši potpune reparacije za štetu izazvanu međunarodno nezakonitim delom".[41]

Obaveza da se izvrše reparacije za povrede međunarodnog humanitarnog prava posebno je navedena u Drugom protokolu uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara.[42] Ona se takođe podrazumeva u članu sadržanom u Ženevskim konvencijama, u skladu sa kojim države ne mogu osloboditi same sebe, niti drugu Stranu ugovornicu obaveza nastalih usled teških povreda.[43]

Reparacije koje se traže od država

Postoji mnogo primera reparacija koje se traže od država, za povrede međunarodnog humanitarnog prava. U odnosu na oblik reparacija, Nacrt članova o odgovornosti država propisuje da „pune reparacije za štetu izazvanu međunarodno nezakonitim delom mogu biti u obliku restitucije, naknade štete i zadovoljenja, bilo pojedinačno ili u kombinaciji".[44]

(i)Restitucija. Kao što je objašnjeno u članu 35. Nacrta članova o odgovornosti države, svrha restitucija je da ponovo uspostave stanje koje je postojalo pre iz-

40 SSMP, *Slučaj fabrike Chorzüw (Meritum)* (*ibid,* § 103); vidi i Statut SSMP, član 36, u kome se navodi da „države članice ovog statuta mogu, u bilo koje doba, da objave da priznaju kao obavezu *ipso facto* i bez posebnog sporazuma, u odnosu na drugu državu koja prihvata istu obavezu, nadležnost ovog Suda po svim pravnim pitanjima u vezi sa:...(d) prirodom reparacija koje treba izvršiti zbog kršenja međunarodne obaveze". Član 36(2) MSP sadrži sličan tekst.

41 Nacrt članova o odgovornosti države, član 31. (cit. u Vol. II, Ch. 42, § 87).

42 Drugi protokol uz Hašku konvenciju ça zaštitu kulturnih dobara, član 38. (*ibid,* § 81).

43 Prva Ženevska konvencija, član 51. (*ibid,* § 2); Druga Ženevska konvencija, član 52. (*ibid,* § 2); Treća Ženevska konvencija član 131. (*ibid,* § 2) ; Četvrta Ženevska konvencija, član 148. (*ibid,* § 2).

44 Nacrt članova o odgovornosti države, član 34. (*ibid,* § 87).

vršenja nezakonitog dela. Član propisuje da država odgovorna za međunarodno nezakonito delo, ima obavezu da izvrši restituciju, pod uslovom da to „nije materijalno nemoguće" i da „ne podrazumeva opterećenje koje premašuje korist od restitucije umesto nadoknade". U komentaru Nacrta članova objašnjava se da restitucija, u svojoj najjednostavnijoj formi, obuhvata takva dela kao što su oslobađanje lica koja su nezakonito zatvorena ili povraćaj imovine koja je nezakonito zaplenjena, ali da mogu da obuhvataju i komplikovanija dela, i da su restitucije prva forma reparacija.[45]

Tačka 1. Prvog protokola uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara propisuje da države moraju da spreče izvoz kulturnih dobara sa okupirane teritorije. Tačka 3. obavezuje državu koja je izvršila okupaciju (kao i druge države) da vrate, po završetku neprijateljstava, na ranije okupiranu teritoriju, kulturna dobra ukoliko su ona izvezena protivno principu iz tačke prve (vidi Pravilo 41).[46]

Neki sporazumi u vezi sa drugim svetskim ratom nalažu restituciju ukradenih, zaplenjenih ili konfiskovanih dobara.[47] Godine 1970, za vreme debate Specijalnog političkog komiteta Generalne skupštine UN o merama koje je sprovodio Izrael na okupiranim teritorijama, Poljska je smatrala da je Izrael odgovoran za restitucije za palestinsku imovinu.[48] Mađarski vojni priručnik propisuje da se, posle sukoba, civilni, kulturni i oduzeti objekti moraju vratiti.[49]

Godine 1991. Nemačka je objavila da prihvata pravilo da se kulturna dobra moraju vratiti posle završetka neprijateljstava i da je ona izvršila povraćaj svih kulturnih dobara, koja su pronađena i koja je bilo moguće identifikovati. Za ostala kulturna dobra, Nemačka je platila naknadu materijalne štete državi koja je izvorni vlasnik.[50]

Godine 1999. za vreme debate u Generalnoj skupštini UN, Ujedinjeni Arapski Emirati pozvali su Irak da vrati Kuvajtu kulturna dobra.[51] Kuvajt je takođe insistirao na restitucijama za kulturna dobra od strane Iraka, a Irak je izrazio spremnost da to učini.[52] Slično tome, Savet bezbednosti UN je zahtevao od Iraka, u nekoliko prilika, da vrati Kuvajtu zaplenjenu imovinu.[53] Generalni sekretar UN izvestio je o izvršavanju obaveza koje su Iraku date kroz nekoliko rezolucija Saveta bezbednosti i primetio, 2000. godine, da je velika količina imovine vraćena po-

45 KMP, Komentar člana 35. Nacrta članova o odgovornosti države (*ibid,* § 352).

46 Prvi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, tač. 1. i 3. (*ibid,* § 311).

47 Pariski sporazum o reparacijama od Nemačke (*ibid,* §§ 302-303); Konvencija o rešavanju pitanja nastalih u ratu i okupaciji (*ibid,* §§ 305-310).

48 Poljska, Izjava pred Specijalnim političkim komitetom Generalne skupštine UN (*ibid,* § 231).

49 Mađarska, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 327).

50 Vidi izjavu Nemačke (cit. u Vol. II, Ch. 12, § 460).

51 Vidi izjavu Ujedinjenih Arapskih Emirata (*ibid,* § 471).

52 Vidi praksu Iraka (cit. u Vol. II, Ch. 12, §§ 463-464 i 466) i Kuvajta (*ibid,* §§ 467-468) i izveštaj o praksi Kuvajta (cit. u Vol. II, Ch. 42, § 336).

53 Savet bezbednosti UN, Rez. 686 (*ibid,* § 472) i Rez. 1284 (*ibid,* § 473); vidi i Rez. 687 (cit. u Vol. II, Ch. 42, § 346).

sle završetka Zalivskog rata, ali da mnogo toga i dalje nije vraćeno. Naglasio je da „prioritet treba dati vraćanju od strane Iraka kuvajtskih arhiva...i muzejskih predmeta".[54]

Godine 2001. Rusija i Belgija su postigle sporazum o vraćanju u Belgiju vojnih arhiva koje su ukrali nacisti za vreme drugog svetskog rata, a i onda odnele u Moskvu sovjetske snage. Rusija je prihvatila da vrati ove arhive pod uslovom da joj se nadoknade troškovi njihovog održavanja.[55]

(ii)Naknada. Ovo pravilo dugo postoji u običajnom međunarodnom pravu, uključeno je u Hašku konvenciju (IV) od 1907. godine i ponovljeno u I Dopunskom protokolu; da država koja krši međunarodno humanitarno pravo mora da plati obeštećenje, ukoliko se to zahteva.[56] Ova obaveza primenjena je u praksi putem mnogo sporazuma, koji su sklopljeni posle sukoba.[57] Takođe je izraženo u Nacrtu članova o odgovornosti države, koji obavezuje državu da „nadoknadi izazvanu materijalnu štetu... ukoliko ta šteta nije nadoknađena restitucijama".[58] U komentaru Nacrta članova objašnjava se da „restitucija, uprkos što je primarni pravni princip, često nije moguća ili nije adekvatna...Uloga naknade je da ispuni praznine, da bi se obezbedile potpune reparacije pretrpljene štete."[59]

54 Vidi generalni sekretar UN, Dodatni izveštaj o izvršavanju obaveza, koje su Iraku date kroz nekoliko rezolucija Saveta bezbednosti u vezi sa situacijom između Iraka i Kuvajta (cit. u Vol. II, Ch. 12, § 476) i Drugi izveštaj u skladu sa stavom 14. rezolucije 1284 (1999) (*ibid,* § 477).

55 Vidi izveštaj o praksi Belgije (*ibid,* § 470) i Rusije (*ibid,* § 470).

56 Haška konvencija (IV), član 3. (*ibid,* § 111); I Dopunski protokol, član 91. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 126).

57 Vidi, npr. Mirovni ugovor za Japan (cit. u Vol. II, Ch. 42, §§ 114-115); Protokol Zoshida-Stikker između Japana i Holandije (*ibid,* § 116); Konvencija o rešavanju pitanja nastalih u ratu i okupaciji (*ibid,* §§ 117-119); Luksemburški sporazum između Nemačke i Izraela (*ibid,* §§ 120-121); Protokoli br. 1 i 2 Luksemburškog sporazuma između Nemačke i Konferencije Jevrejskih Materijalnih zahteva od Nemačke (*ibid,* §§ 149-150); Austrijski državni ugovor (*ibid,* § 122); Sporazum o plaćanjima u ime norveških državljana, žrtava nacionalnog socijalističkog progona (*ibid,* § 124); Sporazum o primeni Ugovora o ujedinjenju Nemačke (*ibid,* § 128); Sporazum SAD-Nemačka u vezi sa krajnim beneficijama određenim državljanima SAD koji su bili žrtve nacionalnih-socijalističkih mera krivičnog gonjenja (poznat i kao „Princ sporazum") (*ibid,* §§ 129-130); Sporazum o izbeglicama i raseljenim licima, priložen uz Dejtonske ugovore (*ibid,* §§ 131-133); Sporazum o SAD-Kina o rešavanju kineskih potraživanja usled bombardovanja kineske ambasade u Beogradu i Memorandum o saglasnosti SAD-Kina o rešavanju SAD zahteva proisteklih iz bombardovanja kineske ambasade u Beogradu (*ibid,* §§ 134-135); Sporazum o Fondaciji „Sećanje, odgovornost i budućnost", zaključenom između Nemačke i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 136-138); Ekskluzivni sporazum Austrija –SAD u vezi sa Austrijskim fondom za pomirenje (*ibid,* § 139); Bilateralni sporazum između Austrije i šest država Centralne i Istočne Evrope (*ibid,* § 140); Mirovni sporazum između Eritreje i Etiopije (*ibid,* § 141); Vašingtonski sporazum između Francuske i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 142-143); Aneks A uz Sporazum Austrija –SAD u vezi sa austrijskim Opštim fondom za poravnanje (*ibid,* §§ 144-145).

58 Nacrt članova o odgovornosti države, član 36. (*ibid,* § 159).

59 KMP, Komentar člana 36. Nacrta članova o odgovornosti države (*ibid,* § 264). Po pitanju da li je šteta finansijski procenjiva kako bi se ona nadoknadila, komentar navodi da „nadoknadive lične povrede ne podrazumevaju samo određene materijalne gubitke, kao što su gubitak zarade ili mo-

Obaveza da se nadoknadi šteta izazvana kršenjima međunarodnog humanitarnog prava potvrđena je nekim zvaničnim izjavama.[60] Takođe je pominjana u nekim rezolucijama koje su usvojili Savet bezbednosti UN i Generalna Skupština UN.[61]

(iii)Zadovoljenje. Član 37. Nacrta članova o odgovornosti države propisuje:

1. Država odgovorna za međunarodno nezakonita dela ima obavezu da pruži zadovoljenje za povredu izazvanu tim delom ukoliko se ta obaveza ne može izvršiti putem restitucije ili naknade.
2. Zadovoljenje se može sastojati od priznavanja povrede, izraza žaljenja, zvaničnog izvinjenja ili nekog drugog odgovarajućeg načina.
3. Zadovoljenje ne može bit neproporcionalno u odnosu na povredu i ne sme biti ponižavajuće za odgovornu državu.[62]

Zahtev da se ustanovi istina putem istrage i počinioci izvedu pred lice pravde pomenut je u komentaru člana 37. Nacrta članova o odgovornosti države, u kome se nabrajaju „istraživanja uzroka slučajeva čiji su rezultat štete ili povrede" i „disciplinske ili kaznene mere protiv lica čije je ponašanje izazvalo međunarodno nezakonito delo" u moguće načine zadovoljenja.[63] Terenski priručnik SAD uključuje, kao vrste naknada za povrede međunarodnog humanitarnog prava, objavljivanje činjenja i kazni uhvaćenih počinitelja kao ratnih kriminalaca.[64] Treba napomenuti, da bez obzira na dužnost da obezbede odgovarajuće reparacije, države imaju obavezu da istraže ratne zločine koji su pod njihovom jurisdikcijom i da gone osumnjičene ukoliko je to potrebno (vidi Pravilo 158).

Garancije da neće biti ponavljanja su mogući oblik zadovoljenja, koji se pominje u Nacrtu članova o odgovornosti država, koji zahteva da država odgovorna

gućnosti za zaradom, medicinski troškovi i slično, već i nematerijalnu štetu koju su pretrpeli pojedinci (ponekad, mada ne univerzalno, nazivanoj »moralnom štetom« u nacionalnim pravnim sistemima). Nematerijalna šteta je uopšteno shvaćena kao naknada za gubitak voljenih, bol i patnju, kao i izlaganje neprijatnostima usled napada na lice, dom ili privatni život."

60 Vidi, npr. praksu Kanade (*ibid,* § 212), Kine (*ibid,* § 215) Iraka (*ibid,* § 221), Kuvajta (*ibid,* § 225), Libana, u ime Grupe arapskih država (*ibid,* § 227), Meksika (*ibid,* § 228), Sirije (*ibid,* § 236), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 238) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 239).

61 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 387 (*ibid,* § 243), Rez. 445 (*ibid,* § 244), Rez. 471 (*ibid,* § 245), Rez. 527 (*ibid,* § 246), Rez. 571 (*ibid,* § 247), Rez. 687 (*ibid,* § 248), Rez. 692 (*ibid,* § 249) i Rez. 827 (*ibid,* § 250); Generalna skupština UN, Rez. 50/22 C (*ibid,* § 251), Rez. 51/233 (*ibid,* § 252) i Rez. 56/83 (*ibid,* § 253).

62 KMP, Nacrt članova o odgovornosti države, član 37. (*ibid,* § 326). U komentaru člana 36, Nacrta članova o odgovornosti države (*ibid,* § 264) objašnjeno je da je zadovoljenje „povezano sa nematerijalnim povredama, posebno nematerijalnom povredom države, za koju se novčana vrednost može odrediti samo okvirno i teoretski" i da „zadovoljenje.....je lek za ove povrede, finansijski neprocenjive, a koje je izazvala [država]" (*ibid,* § 353).

63 KMP, Komentar člana 37. Nacrta članova o odgovornosti države (*ibid,* § 354).

64 Sjedinjene Države, Terenski priručnik (*ibid,* § 329).

za međunarodno nezakonito delo prekine sa povredama i ponudi odgovarajuća uveravanja i garancije da neće biti ponavljanja, ako okolnosti to zahtevaju.[65]

Reparacije koje se traže direktno od pojedinaca

Sve je veći trend u korist pružanja mogućnosti žrtvama povreda međunarodnog humanitarnog prava da lično traže reparacije, direktno od odgovorne države.Član 33(2) Nacrta članova („Sadržaj međunarodne odgovornosti države") „je bez predrasuda u odnosu na svako pravo, koje proizlazi iz međunarodne odgovornosti države, koje može da se usmeri direktno ka nekoj osobi ili entitetu koji nije država".[66] Komentar člana 33. dalje navodi da:

Kada postoji neka obaveza reparacija u odnosu na državu, reparacije ne moraju uvek da idu u korist države. Na primer, odgovornost države za kršenje obaveze po međunarodnom ugovoru u vezi sa zaštitom ljudskih prava, može da postoji i u odnosu na druge strane ugovora, ali se pojedinci moraju smatrati krajnjim korisnicima, i u tom smislu nosiocima određenih prava.[67]

Hrvatska, u gledištima i komentarima na verziju Nacrta principa i smernica o pravima na reparacije žrtvama [teških] kršenja ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava, od 1997. godine, kako se tada zvao, i Sjedinjene Države, u Sporazumnoj rezoluciji u Domu predstavnika 2001. godine, u odnosu na kršenja koja je počinio Japan protiv takozvanih „žena za zabavu", pozvale su se na pravo žrtava da prime reparacije direktno.[68] U dve rezolucije o bivšoj Jugoslaviji, Generalna skupština UN je priznala „pravo žrtava »etničkog čišćenja« da prime prave reparacije za svoje gubitke " i pozvala je sve strane „da ispoštuju sporazume u vezi sa ovim".[69]

Reparacije se obezbeđuju direktno pojedincima putem različitih procedura, posebno putem mehanizama koji su uspostavljeni međudržavnim sporazumima, putem unilateralnih akata kao što su nacionalno zakonodavstvo ili reparacije traže pojedinci direktno pred nacionalnim sudovima.

(i)Reparacije obezbeđene na osnovu međudržavnih i drugih sporazuma.

Po brojnim sporazumima koji su zaključeni posle drugog svetskog rata, država je bila obavezna da izvrši restitucije žrtvama ukradene imovine poput nakita, vrednog pokućstva i drugih stvari kućnih stvari, i kulturnih dobara.[70]

65 Nacrt članova o odgovornosti države, član 30.

66 Nacrt članova o odgovornosti države, član 33(2).

67 KMP, Komentar člana 33. Nacrta članova o odgovornosti države (cit. u Vol. II, Ch. 42, § 351).

68 Vidi praksu Hrvatske (*ibid,* § 91) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 94).

69 Generalna skupština UN, Rez. 48/153 (*ibid,* § 95) i Rez. 49/196 (*ibid,* § 96); Vidi i Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1998/70 (*ibid,* § 99).

70 Vidi Konvencija o rešavanju pitanja nastalih u ratu i okupaciji, Odeljak 3. član 2. (*ibid,* § 305); Protokol br. 1 Luksemburškog sporazuma između Nemačke i Konferencije Jevrejskih materijalnih zahteva od Nemačke (*ibid,* § 316); vidi i zakonodavstvo Nemačke (*ibid,* § 331).

Noviji primer restitucija pojedincima na osnovu međudržavnog sporazuma je Sporazum o izbeglicama i interno raseljenim licima priložen uz Dejtonske sporazume, kojim se formira Komisija za potraživanja nekretnina raseljenih lica i izbeglica u Bosni i Hercegovini i koji daje mandat komisiji da odluči, *inter alia*, o zahtevima za povratak nekretnina,[71] kao i o naknadi za imovinu koja je oduzeta za vreme neprijateljstava od 1991.godine, a koja se ne može vratiti.[72]

Sporazum između Kanade i Nacionalnog udruženja Japanskih Kanađana (Japansko-Kanadski sporazum o kompenzaciji) usvojen 1988. godine, propisuje izvinjenje i priznavanje povreda međunarodnog humanitarnog prava.[73]

Drugi primer je Komisija za kompenzacije Ujedinjenih Nacija (UNKK) formirana rezolucijom Saveta bezbednosti UN, koja pregleda zahteve za naknadu za direktne gubitke i štetu nastalu „kao rezultat [iračke] nezakonite invazije i okupacije Kuvajta" državama, međunarodnim organizacijama, korporacijama i pojedincima. Mada UNKK radi u principu na gubicima nastalim usled nezakonite upotrebe sile od strane Iraka, odluke su pokrile i povrede međunarodnog humanitarnog prava nad pojedincima.[74] Na primer, UNKK je odlučio o naknadi za bivše ratne zarobljenike koje je držao Irak, a koji su bili izloženi maltretiranju, što je povreda Treće ženevske konvencije.[75]

Još jedan primer je Komisija za zahteve Eritreje-Etiopije, formirana 2000. godine Mirovnim sporazumom između Eritreje i Etiopije, koja je imala mandat „da odluči putem obavezujuće arbitraže o svim zahtevima za gubitke, štete ili povrede od...državljana (uključujući i fizička i pravna lica) jedne strane, protiv Vlade druge strane, ili entiteta koji je posedovala ili kontrolisala druga strana".[76]

Nedavno su formirani razni posebni fondovi, sa mandatom da se isplati naknada pojedincima. Primeri obuhvataju Austrijski fond za pomirenje i Nemačku fondaciju „Sećanje, odgovornosti i budućnost", oba formirana po nacionalnim zakonodavstvima na osnovu sporazuma zaključenih između Austrije i Nemačke sa Sjedinjenim Državama. Austirjski Fond za pomirenje stvoren je „da bi se napravio pomak ka pomirenju, miru i saradnji, kroz dobrovoljni postupak Republike Austrije privatnim licima koja su bila primorana na rad u ropstvu ili prisilni rad od strane režima nacional-socijalista na teritoriji današnje Republike Austrije".

71 Vidi Sporazum o izbeglicama i interno raseljenim licima priložen uz Dejtonske sporazume, čl. VII i XI (*ibid,* § 318).

72 Vidi Sporazum o izbeglicama i interno raseljenim licima priložen uz Dejtonske sporazume, čl. I i XII(2) (*ibid,* §§ 131-133).

73 Vidi praksu Kanade (*ibid,* § 334).

74 Vidi, npr. UNKK, Upravni savet, Odluka 3. (*ibid,* §§ 249 i 273) i Odluka 11. (*ibid,* §§ 249 i 275).

75 UNKK, Izveštaj i Preporuke Panela Komesara u vezi sa Delom prvim Druge isplate zahteva za ozbiljne lične povrede ili smrt (*ibid,* § 277).

76 Do danas, Komisija radeći na zahtevima podnetim od strane Eritreje i Etiopije u ime njihovih državljana, je donela odluke o naknadi u vezi sa postupanjem sa bivšim ratnim zarobljenicima dve države, vidi Eritreja-Etiopija Komisija za zahteve, Ratni zarobljenici, Zahtevi Eritreje i Etiopije, Parcijalne odluke (*ibid,* § 282).

Nemačka Fondacija je formirana da bi se „obezbedila finansijska nadoknada... licima koja su bila na prisilnom radu i koja su pogođena nepravdom u vreme nacional-socijalističkog perioda".[77]

Još jedan primer je Nadzorni fond žrtava, formiran u skladu sa članom 79. Statuta Međunarodnog krivičnog suda. Fond će uključiti novac i drugu imovinu prikupljenu putem kazni ili konfiskacija, koje naredi Sud izvršiocima. Ipak, očekuje se da će se fond puniti i od dobrovoljnih priloga država, korporacija, organizacija i pojedinaca.[78]

(ii) Reparacije obezbeđene na osnovu unilateralnog akta države. Ima izveštaja o direktnoj kompenzaciji od strane Nemačke, zatvorenicima koncentracionih logora i žrtvama medicinskih eksperimenata, i od strane Norveške, licima koja su pretrpela patnje usled mera protiv Jevreja za vreme drugog svetskog rata.[79] Japan je pružio izvinjenje za postupanje sa „ženama za zabavu", a Norveška za mere protiv Jevreja za vreme drugog svetskog rata.[80]

Austrija i Nemačka su usvojile zakone koji regulišu restitucije objekata žrtvama, što su učinile i Sjedinjene Države, u obliku svog Zakona o restitucijama za zarobljavanje Amerikanaca japanskog porekla i Aleuta.[81]

Formiranje 1997. godine, od strane Francuske, Istraživačke misije o pljačkanju Jevreja u Francuskoj (poznatoj i kao „Mattéoli Mission"), sa zadatkom da izvrši studiju različitih oblika pljačke kojima su bili izloženi Jevreji u Francuskoj za vreme drugog svetskog rata, i obima i posledica nastojanja posle ratnih restitucija, idu u istom smeru.[82]

(iii) Reparacije koje se traže na nacionalnim sudovima. Haška konvencija (IV) i I Dopunski protokol zahtevaju da se plati naknada, ali ne navode da li samo države mogu biti primaoci ili i pojedinci, niti određuju mehanizme za pregled zahteva za nadoknadu.[83]

Individualni tražioci pred nacionalnim sudovima suočili su se sa mnogo prepreka pokušavajući da ostvare naknadu na osnovu člana 3. Haške konvencije (IV), mada ni jedan sud nije izričito odbio tu mogućnost u savremenom međuna-

77 Vidi zakonodavstva Austrije (*ibid,* § 180) i Nemačke (*ibid,* § 184).

78 Statut MKS, Član 79, koji glasi „ (1) Nadzorni fond se ustanovljava odlukom Skupštine država članica u korist žrtava zločina iz nadležnosti Suda i njihovih porodica. (2) Sud može narediti da se novac i druga imovina prikupljena uz pomoć novčanih kazni ili konfiskacija prebace u Nadzorni fond. (3) Nadzornim fondom se upravlja u skladu sa kriterijumima koje određuje Skupština država članica."

79 Vidi praksu Nemačke (cit. u Vol. II, Ch. 42, § 220) i Norveške (*ibid,* § 230); „U ime žrtava paramedicinskih eksperimenata: akcija Crvenog krsta", *International Review of the Red Cross*, No. 142, 1973, pp. 3-21.

80 Vidi praksu Japana (cit. u Vol. II, Ch. 42, §§ 337-340) i Norveške (*ibid,* § 230).

81 Vidi zakonodavstva Austrije (*ibid,* § 330), Nemačke (*ibid,* § 331) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 332).

82 Vidi praksu Francuske (*ibid,* § 335).

83 Haška konvencija (IV), član 3. (*ibid,* § 111); I Dopunski protokol, član 91. (*ibid,* § 126).

rodnom pravu.[84] U *Slučaju Shimoda* 1963. godine, na primer, Okružni sud u Tokiju zaključio je da pojedinci nemaju pravo na direktnu naknadu po međunarodnom pravu i prihvatanje suverenog imuniteta zaustavilo je procesuiranje protiv druge države pred japanskim sudovima.[85]

Do 1990-tih, nemački sudovi su uopšteno smatrali da je Londonski sporazum o spoljnim dugovima Nemačke, od 1953. godine, odložio pitanje nadoknade pojedincima, mada nije isključio mogućnost davanja naknade kada se pitanje reparacija tih država reši.[86] Rezultat toga je, da je posle stupanja na snagu Ugovora o Završnom poravnanju u odnosu na Nemačku iz 1990. godine („Dva-plus-četiri-ugovor"),[87] nemački sudovi su smatrali da, uopšteno, više nisu sprečeni da razmatraju pitanja nadoknade pojedincima.[88] Posledica ovoga je je da je nemački Ustavni sud u *Slučaju prisilnog rada* 1996. godine izjavio da ne postoji pravilo opšteg međunarodnog prava koje sprečava isplatu naknade pojedincima za povrede međunarodnog prava.[89] Ipak, u *Slučaju Distomo* 2003. godine, nemački Savezni vrhovni sud izjavio je da zahvaljujući konceptu rata kao „odnosa između dve države", što je bio slučaj u drugom svetskom ratu, država koja je odgovorna za počinjene zločine u to vreme je bila obavezna da plati naknadu drugoj državi, ali ne pojedinim žrtvama. Prema Sudu, međunarodno pravo daje državama pravo da vrše diplomatsku zaštitu svojih državljana i pravo da se traži naknada je pravo države „bar za period koji je u pitanju", tj. za vreme drugog svetskog rata.[90]

U *Slučaju Goldstar* 1992. godine, u vezi sa intervencijom Sjedinjenih Država u Panami, Apelacioni sud SAD je zaključio da član 3. Haške konvencije (IV) nije samoizvršiv pošto nema dokaza o nameri da se obezbedi lično pravo na akciju.[91] U

84 Vidi, npr. Nemačka, Administrativni apelacioni sud u Minsteru, *Slučaj ličnih povreda* (*ibid,* § 191); Nemačka, Savezni vrhovni sud, *Slučaj isplate reparacija* (*ibid,* § 192); Nemačka, Drugo veće Ustavnog suda, *Slučaj prisilnog rada* (*ibid,* § 193); Nemačka, Savezni vrhovni sud, *Slučaj Distomo* (*ibid,* § 194); Grčka, Prvostepeni sud Livadije, *Slučaj Perfecture of Voiotia* (*ibid,* § 195); Japan, Okružni sud u Tokiju, *Slučaj Shimoda* (*ibid,* § 196); Japan, Viši sud u Tokiju i Vrhovni sud, *Slučaj sibirskih zatvorenika* (*ibid,* § 197); Japan, Okružni sud u Tokiju i Viši sud u Tokiju, *Slučaj Apology for Kamishisuka Slaughter of Koreans* (*ibid,* § 198); Japan, Okružni sud u Tokiju, *Slučaj Ex-Allied Nationals Claims, Dutch Nationals Claims* i *Slučaj Filippino" Comfort Women"* (*ibid,* § 199); Japan, Okružni sud Fukuoka, *Slučaj Zhang Baoheng i drugi* (*ibid,* § 200); Japan, Niži sud Jamaguči i Viši sud Hirošima, *Slučaj incidenata Ko Otsu Hei* (*ibid,* § 201); Sjedinjene Države, Apelacioni sud (Četvrti krug), *Slučaj Goldstar* (*ibid,* § 204); Sjedinjene Države, Okružni sud Okruga Kolumbija i Apelacioni sud Okruga Kolumbija, *Slučaj Princz* (*ibid,* § 205); Sjedinjene Države, Okružni sud Kolumbije, *Slučaj žena za zabavu* (*ibid,* § 210).

85 Japan, Okružni sud u Tokiju, *Slučaj Shimoda* (*ibid,* § 196).

86 Vidi Nemačka, Savezni vrhovni sud, *Slučaj isplate reparacija* (*ibid,* § 192).

87 Ugovora o Završnom poravnanju u odnosu na Nemačku iz 1990. ("Dva-plus-četiri-ugovor") između Savezne Republike Nemačke, Nemačke Demokratske Republike, Francuske, SSSR-a, Ujedinjenog Kraljevstva i Sjedinjenih Država, 12. septembar 1990.

88 Vidi, npr. Nemačka Ustavni sud, *Slučaj prisilnog rada* (cit. u Vol. II, Ch. 42, § 193); Nemačka, Savezni vrhovni sud, *Slučaj Distomo* (*ibid,* § 194);

89 Nemačka, Ustavni sud, *Slučaj prisilnog rada* (*ibid,* § 193).

90 Nemačka Savezni vrhovni sud, *Slučaj Distomo* (*ibid,* § 194).

91 Sjedinjene Države, Apelacioni sud, *Slučaj Goldstar* (*ibid,* § 204).

Slučaju Princz 1992. godine, drugi Apelacioni sud SAD odbio je potraživanja štete protiv Nemačke za postupanje izvršeno za vreme drugog svetskog rata, pošto nije imao nadležnost zbog imuniteta države.[92]

Primer naknade date individualnim tražiocima za povrede pretrpljene za vreme drugog svetskog rata je odluka grčkog Prvostepenog suda u Livadiji u *Slučaju Perfecture of Voiotia* 1997. godine, koji je ponovljen 2000. godine, pred Vrhovnim sudom. U ovom slučaju, sudovi su primenili član 3. Haške konvencije (IV) iz 1907. godine, i član 46. Haškog pravilnika i presudili da žrtve Distomovog ubijanja mogu direktno da pokrenu potraživanje od Nemačke za naknadu i da suvereni imunitet ne može da bude primenjen u odnosu na kršenja pravila *jus cogens* (*inter alia,* namernog ubijanja). Ipak, u odnosu na isti slučaj, Grčka je odbila da dâ neophodnu saglasnost za izvršenje presude protiv Nemačke zbog imuniteta države.[93]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Sve je više prakse država, iz svih krajeva sveta, koji pokazuju da se ovo pravilo primenjuje na povrede međunarodnog humanitarnog prava koje su počinjene u nemeđunarodnim oružanim sukobima, a pripisana državi. Ona direktno proističe iz osnovnog pravnog principa da povrede prava zahtevaju obavezu reparacija,[94] kao i iz odgovornosti države za povrede koje su joj pripisane (vidi Pravilo 149). Praksa se razlikuje u smislu da se nekad poziva na dužnost da se izvrše reparacije u opštem smislu, a nekada na poseban oblik reparacija, uključujući restitucije, naknadu i zadovoljenje (vidi *infra*).[95] Neke reparacije su obezbeđene na osnovu toga što je vlada priznala odgovornost da obezbedi takve reparacije, a nekada na osnovu priznanja da treba da izvrši takve reparacije.

U prirodi nemeđunarodnih oružanih sukoba je, ipak, da procedure koje su na raspolaganju za obezbeđivanje reparacija u međunarodnom oružanom sukobu, ne važe uvek u nemeđunarodnom oružanom sukobu. Posebno, u nemeđunarodnim oružanim sukobima, žrtve trpe povrede u svojoj državi i uopšteno imaju pristup domaćim sudovima da traže reparacije u skladu sa domaćim zakonodavstvom.[96]

92 Sjedinjene Države, Okružni sud Okruga Kolumbija, *Slučaj Princz* (*ibid,* § 205).

93 Grčka, Prvostepeni sud Livadije, *Slučaj Perfecture of Voiotia* (*ibid,* § 195); Grčka, Izjava pred Evropskim sudom za ljudska prava u *slučaju Kalogeropoulou i drugi* (*ibid,* § 195).

94 Vidi, npr. SSMP, *Slučaj fabrike Chorzów (Meritum)* (*ibid,* § 103); vidi i Statut SSMP, član 36, u kome se navodi da „države članice ovog statuta mogu u bilo koje doba da objave da priznaju kao obavezu *ipso facto* i bez posebnog sporazuma, u odnosu na drugu državu koja prihvata istu obavezu, nadležnost ovog Suda po svim pravnim pitanjima u vezi sa:...(d) prirodom reparacija koje treba izvršiti zbog povreda međunarodne obaveze". Član 36(2) MSP sadrži sličan tekst.

95 Član 34. Nacrta članova o odgovornosti države propisuje da „pune reparacije za povrede nanete međunarodno nezakonitim delom mogu imati formu restitucije, naknade ili zadovoljenja, pojedinačno ili u kombinaciji" (*ibid,* §§ 158 i 324). Pored toga, treba napomenuti da član 75(2) Statuta MKS (*ibid,* § 314) u vezi sa „reparacijama žrtvama" daje sudu vlast da „ izda naredbu po kojoj je osuđeni dužan da obezbedi odgovarajuće reparacije žrtvama, uključujući tu restituciju, nadoknadu i rehabilitaciju".

Važno je pomenuti u ovom pogledu da Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, kao i tri regionalna ugovora o ljudskim pravima, nalažu da država mora da obezbedi nadoknadu za povrede.[97] Komitet za ljudska prava UN i Interamerički sud za ljudska prava izjavili su da se ova obaveza ne može derogirati.[98]

Reparacije tražene od Države

Mogućnost da pojedina žrtva povrede međunarodnog humanitarnog prava traži reparacije od države može se naći u članu 75(6) Statuta Međunarodnog krivičnog suda, u kome se navodi „ništa u ovom članu se neće tumačiti kao pristrasno u odnosu na prava žrtve, prema nacionalnom i međunarodnom pravu."[99] Član 38. Drugog protokola uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, koji se jasno odnosi na dužnost država da obezbede reparacije, primenjuje se u oružanom sukobu bilo koje vrste.[100]

Primer iz prakse je Zajedničko cirkularno pismo o prihvatanju međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava od strane Filipina, koje propisuje da u slučaju štete na privatnoj imovini u toku legitimnih bezbednosnih ili policijskih operacija, „preduzeće se mere kada god je moguće ...da se popravi izazvana šteta".[101] Takođe, u rezoluciji koju je Generalna skupština UN usvojila 1996. godine, zahteva se od avganistanskih vlasti da obezbede „efikasne i efektivne nadoknade" žrtvama ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava.[102]

Ostali primeri iz prakse odnose se na posebne oblike reparacija, uključujući restitucije, nadoknadu i zadovoljenje:

(i) Restitucija. U *slučaju Akdivar i drugi protiv Turske*, Evropski sud za ljudska prava zaključio je da je postojala pravna obaveza za državu, prekršioca prava, da zaustavi povrede i „izvrši reparacije posledica na taj način da, koliko je moguće povrati stanje koje je prethodilo povredama (*restitutio in integrum*)". Ipak, takođe je navedeno da, ako je to praktično nemoguće, država koja treba da izvrši reparacije mora da izabere druga sredstva da bi ispunila presudu.[103]

96 Vidi, npr. Kolumbija, *Osnovni vojni priručnik* (cit. u Vol. II, Ch. 42, § 163); Američki pravni institut, Ponovna izjava (treća) o pravu o spoljnim odnosima Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 108, 293 i 363). Treba napomenuti da je diplomatska zaštita još uvek moguća u situacijama kada su strani državljani ili posetioci povređeni od strane oružanih snaga države u situaciji nemeđunarodnog oružanog sukoba.

97 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 2(3); Evropska Konvencija o ljudskim pravima, član 13; Američka Konvencija o ljudskim pravima, čl. 10. i 25; Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 7(1)(a) (implicitno).

98 Vidi, npr. Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 29, § 14; Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj sudskih garancija*, Savetodavno mišljenje, §§ 24-26.

99 Statut MKS, član 75(6) (cit. u Vol. II, Ch. 42, § 80).

100 Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 38. (*ibid,* § 81).

101 Filipini, Zajedničko cirkularno pismo o prihvatanju MHP i ljudskih prava (*ibid,* § 88).

102 Generalna skupština UN, Rez. 51/108 (*ibid,* § 97).

103 Evropski sud za ljudska prava, *Akdivar i drugi protiv Turske* (*ibid,* § 357). Sudske moći da obezbedi „pravedno zadovoljenje" zasnovane su na Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i funda-

Drugi primer je Sporazum o izbeglicama i interno raseljenim licima priložen uz Dejtonske sporazume, kojim se formira Komisija za potraživanja nekretnina raseljenih lica i izbeglica u Bosni i Hercegovini i koji navodi da izbeglice i raseljena lica imaju pravo na restituciju imovine koja im je oduzeta o od 1991. godine[104]

Slično tome, Komisija za smeštaj i potraživanja imovine na Kosovu imala je ovlašćenje da odluči o potraživanjima za restitucijama, povratom vlasništva i vraćanjem imovine podnetim od strane određenih kategorija lica, uključujući i ona koja su izgubila imovinska prava kao rezultat diskriminacije, kao i izbeglice i raseljena lica.[105]

Još jedan primer je Sveobuhvatni sporazum o poštovanju ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava na Filipinima, koji propisuje restitucije kao mogući oblik reparacija.[106]

(ii) Naknada. Postoji obimna i reprezentativna praksa u kojoj države čine napore da izvrše naknade žrtvama povreda međunarodnog humanitarnog prava u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Primeri obuhvataju: Sveobuhvatni sporazum o ljudskim pravima u Gvatemali kojim strane „prihvataju da je humanitarna dužnost izvršenje nadoknade i/ili pomoć žrtvama kršenja ljudskih prava", Sveobuhvatni sporazum o poštovanju ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava na Filipinima, kojim strane priznaju pravo žrtvama i njihovim porodicama da traže pravdu za povrede ljudskih prava, uključujući „adekvatnu nadoknadu ili obeštećenje"; i Ruska Rezolucija o naknadi uništene imovine za građane koji su pretrpeli patnje usled rešavanja krize u Čečeniji i koji su nepovratno napustili Čečeniju.[107] Takođe, čileanska Nacionalna komisija za istinu i pomirenje, Salvadorski specijalni komitet koji istražuje gde se nalaze nestala lica i Komisija Šri Lanke za istraživanje dobrovoljnog povlačenja ili nestajanja lica u određenim provincijama, dale su preporuke da se nadoknada isplati žrtvama ili njihovim rođacima.[108] U pregledu i komentarima na verziju Nacrta principa i smernica o pravima na reparacije žrtvama [teških] povreda ljudskih prava i

mentalnih sloboda, član 41. (*ibid,* § 304). Inter-američki sud za ljudska prava imao je slične moći da obezbedi „fer nadoknadu" na osnovu Američke konvencije o ljudskim pravima, član 63(1) (*ibid,* § 313). Afrički sud za ljudska prava i prava naroda ima moć da naredi „isplatu fer nadoknade ili reparacije", na osnovu Protokola uz Afričku povelju o ljudskim pravima i pravima naroda o formiranju Afričkog suda za ljudska prava i prava naroda, član 27. (*ibid,* § 315).

104 Sporazum o izbeglicama i interno raseljenim licima priložen uz Dejtonske ugovore, član I (1) (*ibid,* § 317).

105 UNMIK, Procedure br. 2000/60, odeljak 2(2), (5) i (6) (*ibid,* § 157). Komisiju za smeštaj i potraživanja imovine formirao je UNMIK, Procedurom br. 1999/23 (*ibid,* § 320).

106 Sporazum o poštovanju ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava na Filipinima, Deo III, član 2(3) (*ibid,* § 319).

107 Vidi Sveobuhvatni sporazum o ljudskim pravima u Gvatemali, član VIII (*ibid,* § 153); Sveobuhvatni sporazum o poštovanju ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava na Filipinima, Deo III, član 2(3) (*ibid,* § 155); zakonodavstvo Rusije (*ibid,* § 185)

108 Vidi praksu Čilea (*ibid,* § 213), Salvadora (*ibid,* § 216) i Šri Lanke (*ibid,* §§ 234-235).

međunarodnog humanitarnog prava, od 1997. godine, kako se tada zvao, Čile je pozvao na uključivanje posebne odredbe koja bi obezbedila „hitnu i direktnu odgovornost države za naknadu".[109] Ruanda, 1996. godine i Zimbabve, 1999. godine, takođe su izrazili spremnost da izvrše naknadu žrtvama genocida, odnosno zločina protiv čovečnosti počinjenih u Ruandi i ubistava počinjenih za vreme oružanog sukoba početkom 1980-tih u Zimbabveu.[110]

Drugi instrument primene prava žrtava na kompenzaciju je Sporazum o izbeglicama i interno raseljenim licima priložen uz Dejtonske sporazume, kojim se formira Komisija za potraživanja nekretnina raseljenih lica i izbeglica u Bosni i Hercegovini i koji navodi da izbeglice i raseljena lica, kojima je oduzeta imovina za vreme neprijateljstava od 1991. godine, moraju da dobiju naknadu, ako im se imovina ne može vratiti.[111] UNMIK Procedura br. 2000/60, koja sadrži pravila postupka i dokazivanja za smeštaj i potraživanja imovine na Kosovu, propisuje naknadu licima koja su izgubila imovinska prava usled diskriminacije.[112]

Takođe, postoji praksa međunarodnih organizacija koje pozivaju ili preporučuju naknadu žrtvama povreda međunarodnog humanitarnog prava u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[113]

(iii) Zadovoljenje. Ima primera u praksi kada je zadovoljenje izvršeno kao obik reparacija, uključujući oblik rehabilitacije, izvinjenja, garancija da neće biti ponavljanja i ustanovljavanje istine. Na primer, još u Španskom građanskom ratu, data su izvinjenja, garancije da neće biti ponavljanja i obećanja da će se kazniti lica odgovorna za neka kršenja.[114]

Noviji primer, je Sveobuhvatni sporazum o poštovanju ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava na Filipinima koji propisuje „rehabilitaciju" kao mogući oblik reparacija.[115] Zahtev da se ustanovi istina putem istrage i izvršioci dovedu pred lice pravde naglašen je od strane Inter-američke komisije za ljudska prava, u slučaju u vezi sa ubistvom nadbiskupa Romera, od strane smrtonosnih odreda u Salvadoru 1980. godine. Komisija je ustanovila, *inter alia*, da je Salvador odgovoran za:

> Nemogućnost da izvrši dužnost i istraži ozbiljno i u dobroj veri povrede prava priznate [u Američkoj konvenciji o ljudskim pravima]; da identifikuje lica odgovorna za ta povrede, izvede ih pred sud, kazni ih i izvrši reparacije za kršenja ljudskih prava.

109 Vidi praksu Čilea (*ibid,* § 213).

110 Vidi praksu Ruande (*ibid,* § 233) i Zimbabvea (*ibid,* § 242).

101 Vidi Sporazum o izbeglicama i interno raseljenim licima priložen uz Dejtonske ugovore, član XI (*ibid,* § 154).

112 UNMIK, Procedure br. 2000/60, odeljak 2(2) (*ibid,* § 157).

113 Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1995/77 (*ibid,* § 254); Potkomisija za ljudska prava UN, Rez. 1993/23 (*ibid,* § 255) i Rez. 1995/5 (*ibid,* § 256); Generalni sekretar UN, Izveštaj o uzrocima sukoba i promociji dugoročnog mira i održivog razvoja u Africi (*ibid,* § 259); Komisija UN za istinu u Salvadoru, Izveštaj (*ibid,* § 263).

114 Španija, Nota predsednika Španske Junta de Defensa Nacional (*ibid,* § 361).

115 Sporazum o poštovanju ljudskih prava i MHP na Filipinima, Deo III, član 2(3) (*ibid,* § 155).

Pozivajući se na odluke Komiteta za ljudska prava UN, dodatno se navodi da „dužnost da se izvrše reparacije za štetu nije ispunjena samo ponudom neke sume novca najbližim srodnicima žrtava. Prvo, mora se zaustaviti njihova neizvesnost i neznanje, tj. mora se potpuno i javno objaviti istina." Navodi se da je ovo pravo, da se objavi potpuna, cela i javno izrečena istina, „deo prava na reparacije za povrede ljudskih prava, uz poštovanje zadovoljenja i garancija da neće biti ponavljanja".[116] Princip da reparacije uključuju pravo na istinu, kao i istraživanje i izvođenje pred sud lica koja su odgovorna za povrede ljudskih prava, potvrdio je i Inter-američki sud za ljudska prava u slučaju *Deca sa ulice protiv Gvatemale*, 2001. godine.[117]

Reparacije tražene od oružanih opozicionih grupa

Ima prakse u smislu da se od oružanih opozicionih grupa zahteva da obezbede odgovarajuće reparacije za štetu koja je nastala kao rezultat povreda međunarodnog humanitarnog prava. Jedan primer je Sveobuhvatni sporazum o poštovanju ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava na Filipinima, u kome se navodi da „strane u oružanom sukobu moraju da poštuju, i obavezane su opšteprihvaćenim principima i standardima međunarodnog humanitarnog prava" koji propisuju obeštećenje za žrtve povreda međunarodnog humanitarnog prava.[118] Takođe je značajno da se 2001. godine provincijski ogranak ELN u Kolumbiji javno izvinio za smrt troje dece usled oružanog napada i uništenje civilnih kuća za vreme „ratne akcije" i izrazio spremnost da sarađuje u povraćaju ostalih objekata.[119]

Postoji i neka praksa Ujedinjenih nacija, koja podržava obavezu oružanih pobunjeničkih grupa da obezbede odgovarajuće reparacije. U rezoluciji o Liberiji, koja je usvojena 1996. godine, Savet bezbednosti UN pozvao je „vođe frakcija" da obezbede povratak opljačkane imovine.[120] U rezoluciji u Avganistanu, usvojenoj 1998. godine, Komisija za ljudska prava UN zahtevala je od „svih strana u Avganistanu" da obezbede efikasne naknade žrtvama povreda ljudskih prava ili humanitarnog prava.[121] Godine 1998, u izveštaju o uzrocima sukoba i promociji dugoročnog mira i održivog razvoja u Africi, generalni sekretar UN je preporučio da „da bi se zaraćene strane učinile više odgovornim za svoje akcije...međunarodnopravna mašinerija se mora razviti, da bi se sproveli napori za pronalaženje, pripisivanje i uzimanje dobara strana i njihovih vođa koji su kršili prava".[122]

116 Inter-američka Komisija za ljudska prava, *Monsignor Oscar Arnulfo Romero y Galdámez (Salvador)* (*ibid,* § 358).

117 Inter-američki sud za ljudska prava, *Deca sa ulice protiv Gvatemale* (*ibid,* § 359).

118 Sveobuhvatni sporazum o poštovanju ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava na Filipinima, Deo III, član 2(3) i Deo IV, čl. 1. i 6. (*ibid,* § 319).

199 Vidi praksu Nacionalne oslobodilačke armije (Kolumbija) (*ibid,* § 366).

120 Savet bezbednosti UN, Rez. 1071 (*ibid,* § 347).

121 Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1998/70 (*ibid,* § 349).

122 Generalni sekretar UN, Izveštaj o uzrocima sukoba i promociji dugoročnog mira i održivog razvoja u Africi (*ibid,* § 259).

Čak i ako se može tvrditi da oružane pobunjeničke grupe snose odgovornost za dela koja počine lica koja su pripadnici takvih grupa (vidi komentar Pravila 149), posledice ove odgovornosti nisu jasne. Posebno, nije jasno u kojoj meri oružane pobunjeničke grupe imaju obavezu da izvrše pune reparacije, čak i ako u mnogim zemljama žrtve mogu da podnesu građanske tužbe za štete protiv počinilaca (vidi komentar Pravila 151).

INDIVIDUALNA ODGOVORNOST

Pravilo 151: Pojedinci su krivično odgovorni za ratne zločine koje počine.

Praksa

Tom II, Odeljak 43, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Princip individualne krivične odgovornosti za ratne zločine postoji dugo kao pravilo običajnog međunarodnog prava i uključeno je već u Lieberov kodeks i Oksfordski priručnik i od tada ponovljen u mnogim ugovorima međunarodnog humanitarnog prava.[1] Individualna krivična odgovornost za ratne zločine počinjene u međunarodnim oružanim sukobima bila je osnova za izvođenje pred sud, u skladu sa Poveljom Međunarodnih vojnih sudova u Nirnbergu i Tokiju, kao i u skladu sa Statutom Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i Statutom Međunarodnog krivičnog suda.[2] U mnogim vojnim priručnicima se navodi da su pojedinci krivično odgovorni za ratne zločine.[3] Princip individualne kri-

1 Vidi Lieberov kodeks, čl. 44. i 47. (cit. u Vol. II, Ch. 43, *ibid*. §§ 27-28); Oksfordski priručnik, član 48. (*ibid,* § 29); Prva ženevska konvencija, član 49. (*ibid*, 7); Druga ženevska konvencija, član 50. (*ibid*, § 7); Treća ženevska konvencija, član 129. (*ibid*, § 7); Četvrta ženevska konvencija, član 146. (*ibid*, § 7); Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, član 28. (*ibid,* § 8); Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 15. (*ibid,* § 22); I Dopunski protokol, član 85. (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 10); II Izmenjeni i dopunjeni protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, član 14. (*ibid,* § 14); Otavska konvencija, član 9. (*ibid,* § 15); Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o uključivanju dece u oružane sukobe, član 4. (*ibid,* § 23).

2 Povelja MVS (Nirnberg), član 6. (*ibid,* § 4); Povelja MVS (Tokio), član 5. (*ibid,* § 33); Statut MKTJ, čl. 2-3. (*ibid,* § 46); Statut MKS, čl. 5. i 25. (*ibid,* §§ 18 i 20).

3 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 64), Australije (*ibid*, §§ 65-66), Benina (*ibid*, § 67), Kameruna (*ibid*, § 68), Kanade (*ibid*, § 69), Kolumbije (*ibid*, § 70), Dominikanske Republike (*ibid*, § 71), Ekvadora (*ibid*, § 72), Salvadora (*ibid*, § 73), Francuske (*ibid*, § 74), Nemačke (*ibid*, § 75), Italije (*ibid*, § 76), Holandije (*ibid*, § 77), Perua (*ibid*, § 78), Južne Afrike (*ibid*, § 79), Španije (*ibid*, § 80), Švedske

vične odgovornosti za ratne zločine primenjen je u zakonodavstvu mnogih država.[4] Mnogima koji su osumnjičeni kao ratni zločinci, sudilo se po ovom principu.[5] Ovo pravilo je podržano i zvaničnim izjavama i izveštajima o praksi.[6]

Ovaj princip je takođe istican u mnogim rezolucijama Saveta bezbednosti UN, Generalne Skupštine UN i Komisije za ljudska prava UN.[7] Na ovaj princip su se, takođe, u mnogim prilikama pozivale i druge međunarodne organizacije.[8]

Nemeđunarodni oružani sukobi

U odnosu na nemeđunarodne oružane sukobe značajan razvoj odvija se od ranih 1990-ih. Individualna krivična odgovornost za ratne zločine počinjene u nemeđunarodnim oružanim sukobima izričito je uključena u tri nedavna ugovora međunarodnog humanitarnog prava, tj. u Izmenjeni i dopunjeni II protokol uz

(*ibid*, § 81), Švajcarske (*ibid*, § 82), Togoa (*ibid*, § 83), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 84), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 85-88) i Jugoslavije (*ibid*, § 89).

4 Vidi, npr. zakonodavstva (*ibid,* §§ 90-217).

5 Vidi, npr. Danska, Viši sud i Vrhovni sud, *Slučaj Sarić* (*ibid,* § 221); Nemačka, Vrhovni sud Bavarske, *Slučaj Đajić* (*ibid,* § 224); Nemačka, Viši regionalni sud u Diseldorfu, Savezni vrhovni sud i Savezni ustavni sud, *Slučaj Jorgić* (*ibid,* § 225); Nemačka, Vrhovni sud Bavarske i Savezni vrhovni sud, *Slučaj Kusljić* (*ibid,* § 226); Nemačka Viši regionalni sud u Diseldorfu i Savezni vrhovni sud, *Slučaj Sokolović* (*ibid,* § 227); Izrael, Okružni sud u Jerusalimu i Vrhovni sud, *Slučaj Eichmann* (*ibid,* §§ 228-229); Italija, Vojni apelacioni sud i Vrhovni kasacioni sud, *Slučaj Hass i Priebke* (*ibid,* § 231); Švajcarska, Vojni tribunal u Lozani, *Slučaj Grabež* (*ibid,* § 233); vidi i slučajeve zasnovane na Zakonu Kontrolnog saveta br. 10, koji obuhvataju, npr. Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud u Linebergu, *Slučaj Auscwitz i Belsen* (*ibid,* § 235); Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud u Esenu, *slučaj Essen Lynching* (*ibid,* § 236); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Alstötter (The Justice Trial)* (*ibid,* § 239), *Slučaj Flick* (*ibid,* § 240), *Slučaj Krauch (I. G. Farben proces)* i *Slučaj Von Leeb* (*Proces Visoke Komande*) (*ibid,* § 241).

6 Vidi, npr. izjave Avganistana (*ibid*, § 246), Australije (*ibid*, §§ 247-248), Austrije (*ibid*, § 249), Čilea (*ibid*, § 250), Kine (*ibid*, § 252), Etiopije (*ibid*, §§ 253-255), Francuske (*ibid*, §§ 256-258), Nemačke (*ibid*, §§ 259-260), Mađarske (*ibid*, §§ 261-262), Indonezije (*ibid*, § 263), Izraela (*ibid*, § 264), Holandije (*ibid*, § 265), Novog Zelanda (*ibid*, § 266), Pakistana (*ibid*, § 268), Ruande (*ibid*, § 269), Južne Afrike (*ibid*, § 270), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 271-281), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 282-286) i Jugoslavije (*ibid*, §§ 287-288) i izveštaj o praksi Kine (*ibid*, § 251).

7 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 670 (*ibid,* § 290), Rez. 771 (*ibid,* § 291), Rez. 780 (*ibid,* § 292) i Rez. 808 (*ibid,* § 294); Generalna skupština UN, Rez. 3074 (XXVIII) (*ibid,* § 333), Rez. 47/121 (*ibid,* § 335), Rez. 48/143 (*ibid,* § 336), Rez. 48/153 (*ibid,* § 337), Rez. 49/10 (*ibid,* § 338), Rez. 49/196 (*ibid,* § 339), Rez. 49/205 (*ibid,* § 340), Rez. 50/192 (*ibid,* § 342), Rez. 50/193 (*ibid,* § 343) i Rez. 51/115 (*ibid,* § 345); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1993/7 (*ibid,* § 347), Rez. 1993/8 (*ibid,* § 348), Rez. 1994/72 (*ibid,* § 349), Rez. 1994/77 (*ibid,* § 350), Rez. 1995/89 (*ibid,* § 351), Rez. 1996/71 (*ibid,* § 352), Rez. 2002/79 (*ibid,* § 356).

8 Vidi, npr. Savet Evrope, Parlamentarna skupština, Rez. 954 (*ibid,* § 373), Rez. 1189 (*ibid,* § 374), Rez. 1218 i Rez. 1066 (*ibid,* § 375); EZ, Deklaracija o Jugoslaviji (*ibid,* § 376); EU, Savet, Odluka 94/697/CFSP (*ibid,* § 377); Savet za saradnju u Zalivu, Vrhovni savet, 13. sednica, Završno saopštenje (*ibid,* § 378); Liga Arapskih država, Savet, Rez. Br. 4238 (*ibid,* § 379); OAJ, Savet ministara, Rez. 1650 (LXIV) (*ibid,* § 380).

Konvenciju o određenom klasičnom oružju, Statut Međunarodnog krivičnog suda i Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara.[9] Implicitno je priznata u dva nedavno usvojena ugovora, tj. u Otavskoj konvenciji o zabrani antipersonalnih mina i Fakultativnom protokolu uz Konvenciju o pravima deteta o uključivanju dece u oružane sukobe, koje zahtevaju od država da kažnjavaju zabranjeno ponašanje i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[10] Statuti Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu i Specijalni sud za Siera Leone izričito propisuju da su pojedinci krivično odgovorni za ratne zločine koji su počinjeni u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[11]

Mnoge države su usvojile, većina u poslednjoj deceniji, zakonodavstva po kojima su kažnjivi ratni zločini počinjeni u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[12] Verovatno će se mnogo toga tek desiti, posebno pošto države usvajaju primenljiva zakonodavstva za ratifikaciju Statuta Međunarodnog krivičnog suda i žele da iskoriste prednost principa komplementarnosti. Nekoliko pojedinaca je izvedeno pred nacionalne sudove za ratne zločine izvršene za vreme nemeđunarodnih oružanih sukoba.[13]

9 II Izmenjeni i dopunjeni protokol uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, član 14. (*ibid,* § 14); Statut MKS, čl. 8. i 25. (*ibid,* §§ 19 i 20); Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, čl. 15. i 22. (*ibid,* § 22).

10 Otavska konvencija, član 9. (*ibid,* § 15); Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o uključivanju dece u oružane sukobe, član 4. (*ibid,* § 23).

11 Statut MKTR, čl. 4-5. (*ibid,* § 51-52); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 1. (*ibid,* § 24).

12 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid*, § 93), Australije (*ibid*, §§ 94 i 96), Azerbejdžana (*ibid,* §§ 98-99), Bangladeša (*ibid,* § 100), Belorusije (*ibid,* § 102), Belgije (*ibid*, § 103), Bosne i Hercegovine (*ibid*, § 104), Kambodže (*ibid*, § 108), Kanade (*ibid*, § 110), Kolumbije (*ibid*, § 113), Demokratske Republike Konga (*ibid*, § 114), Konga (*ibid,* § 115), Kostarike (*ibid,* § 117), Hrvatske (*ibid*, § 119), Kube (*ibid,* § 120), Salvadora (*ibid*, §§ 125-126), Estonije (*ibid,* § 128), Etiopije (*ibid*, § 129), Finske (*ibid,* § 131), Francuske (*ibid*, § 135), Gruzije (*ibid,* § 136), Nemačke (*ibid*, § 137), Gvineje (*ibid,* § 139), Irske (*ibid,* § 142), Italije (*ibid*, § 144), Kazahstana (*ibid*, § 146), Kirgistana (*ibid,* § 148), Letonije (*ibid*, § 149), Litvanije (*ibid*, § 151), Moldavije (*ibid,* § 161), Holandije (*ibid*, §§ 163-164), Novog Zelanda (*ibid*, § 166), Nikaragve (*ibid*, § 179), Nigera (*ibid*, § 171), Norveške (*ibid,* § 173), Paragvaja (*ibid,* § 176), Poljske (*ibid,* § 179), Portugalije (*ibid,* § 180), Rusije (*ibid,* § 184), Ruande (*ibid,* § 185), Slovenije (*ibid,* § 189), Španije (*ibid*, §§ 191-192), Švedske (*ibid*, § 194), Švajcarske (*ibid*, § 195), Tadžikistana (*ibid,* § 196), Tajlanda (*ibid*, § 197), Ukrajine (*ibid,* § 200), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 202 i 204), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 207), Uzbekistana (*ibid*, § 209), Venecuele (*ibid*, §§ 211-212), Vijetnama (*ibid*, § 213), Jemena (*ibid*, § 214) i Jugoslavije (*ibid*, § 216); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 92), Burundija (*ibid*, § 107), Salvadora (*ibid*, § 127), Jordana (*ibid*, § 145), Nikaragve (*ibid*, § 170), Šri Lanke (*ibid*, § 533) i Trinidada i Tobaga (*ibid*, § 198); vidi i zakonodavstva Austrije (*ibid*, § 97), Bugarske (*ibid*, § 106), Češke Republike (*ibid*, § 123), Gvatemale (*ibid*, § 138), Mađarske (*ibid*, § 140), Italije (*ibid*, § 144), Mozambika (*ibid*, § 162), Nikaragve (*ibid*, § 167), Paragvaja (*ibid*, § 175), Perua (*ibid*, § 177), Rumunije (*ibid*, § 182), Slovačke (*ibid*, § 188) i Urugvaja (*ibid*, § 208), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba.

13 Vidi, npr. Belgija, Porotni sud i Kasacioni sud, *Slučaj četvorice iz Butare* (*ibid,* § 219); Švajcarska, Vojni sud u Lozani, *Slučaj Grabež* (*ibid,* § 233); Švajcarska, Vojni sud u Lozani, *Slučaj Niyonteze* (*ibid,* § 234); Jugoslavija, Opštinski sud u Mitrovici, *Slučaj Ademi* (*ibid,* § 243).

Od početka 1990-tih bilo je mnogo zvaničnih izjava na nacionalnim i međunarodnim forumima u vezi sa krivičnom odgovornošću u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[14]

Praksa međunarodnih organizacija, takođe, od početka 1990-tih, potvrđuje osudu ozbiljnih kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjenih u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN pozivale su se na princip individualne krivične odgovornosti za ratne zločine počinjene u nemeđunarodnim oružanim sukobima, na primer, u Avganistanu, Angoli, Bosni i Hercegovini, Burundiju, Ruandi, Siera Leoneu, Somaliji i bivšoj Jugoslaviji.[15] Slične izjave dale su i Evropska Unija u vezi sa Ruandom 1994. i Organizacija afričkog jedinstva u vezi sa Liberijom 1996.[16]

Suđenja Međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu licima koja su optužena za ratne zločine u nemeđunarodnim oružanim sukobima potvrđuju da su lica krivično odgovorna za te zločine. Posebno važna, u ovom pogledu, je analiza Apelacionog veća Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u *Slučaju Tadić* 1995. godine, kada je zaključeno da je postojala individualna krivična odgovornost za ratne zločine počinjene u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[17]

Oblici individualne krivične odgovornosti

Pojedinci nisu krivično odgovorni samo kada počine ratni zločin, već i kada pokušaju da počine ratni zločin, kao i kada pomognu, omoguće, podrže ili podstaknu izvršavanje ratnog zločina. Takođe su odgovorni i za planiranje ili podstrekivanje izvršavanja ratnog zločina.[18]

14 Vidi, npr. praksu Kine (*ibid,* § 251), Etiopije (*ibid,* §§ 254-255), Francuske (*ibid,* §§ 256-257), Mađarske (*ibid,* § 261), Indonezije (*ibid,* § 263), Ruande (*ibid,* § 269), Južne Afrike (*ibid,* § 270), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 278-281), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 284-285) i Jugoslavije (*ibid,* § 288).

15 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 771 (*ibid,* § 291), Rez. 780 (*ibid,* § 292), Rez. 794 (*ibid,* § 293), Rez. 808 (*ibid,* § 294), Rez. 814 (*ibid,* § 295), Rez. 820 (*ibid,* § 296), Rez. 827 (*ibid,* § 297), Rez. 859 (*ibid,* § 298), Rez. 913 (*ibid,* § 299), Rez. 935 (*ibid,* § 300), Rez. 955 (*ibid,* § 301), Rez. 1009 (*ibid,* § 302), Rez. 1012 (*ibid,* § 303), Rez. 1034 (*ibid,* § 304), Rez. 1072 (*ibid,* § 305), Rez. 1087 (*ibid,* § 306), Rez. 1193 (*ibid,* § 307) i Rez. 1315 (*ibid,* § 310); Generalna skupština UN, Rez. 47/121 (*ibid,* § 335), Rez. 48/143 (*ibid,* § 336), Rez. 48/153 (*ibid,* § 337), Rez. 49/10 (*ibid,* § 338), Rez. 49/196 (*ibid,* § 339), Rez. 49/205 (*ibid,* § 340), Rez. 49/206 (*ibid,* § 341), Rez. 50/192 (*ibid,* § 342), Rez. 50/193 (*ibid,* § 343), Rez. 51/108 (*ibid,* § 344) i Rez. 51/115 (*ibid,* § 345); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1993/7 (*ibid,* § 347), Rez. 1993/8 (*ibid,* § 348), Rez. 1994/72 (*ibid,* § 349), Rez. 1994/77 (*ibid,* § 350), Rez. 1995/89 (*ibid,* § 351), Rez. 1996/71 (*ibid,* § 352), Rez. 1995/91 (*ibid,* § 353) i Rez. 1999/1 (*ibid,* § 355).

16 EU, Savet, Odluka 94/697/CFSP (*ibid,* § 377); OAJ, Savet ministara, Rez. 1650 (LXIV) (*ibid,* § 380).

17 MKTJ, *Slučaj Tadić*, Žalba na prethodno pitanje (*ibid,* § 391).

18 Vidi, npr. Statut MKS, član 25. (*ibid,* § 20); MKTJ Statut, član 7. (*ibid,* § 48); Statut MKTR, član 6. (*ibid,* § 53); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 6. (*ibid,* § 26); UNTAET Pravilnik br. 2000/15, Odeljak 14. (*ibid,* § 62).

Individualna građanska odgovornost

Treba napomenuti da novija praksa ide u korist plaćanja reparacija žrtvama ratnih zločina. Ovo se još bolje može uočiti u članu 75(2) Statuta međunarodnog krivičnog suda koji se odnosi na „Reparacije žrtvama", koji ovlašćuje Sud da „izda naredbu po kojoj je osuđeni dužan da obezbedi reparaciju žrtvama, uključujući tu i restituciju, nadoknadu i rehabilitaciju".[19] Pravilnik UNTAET br. 2000/30 za Istočni Timor daju Sudu, tačnije nadležnim organima u okviru Okružnog suda u Diliju i Apelacionom sudu u Diliju, ovlašćenje „da u svoj dispozitiv uključi naredbu kojom se od optuženih zahteva da plate nadoknadu ili reparaciju žrtvi".[20] Ovo je šire od ovlašćenja koja imaju međunarodni krivični tribunali za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu, koji su svojim statutima ovlašćeni samo da „izdaju naredbu za povratak imovine i imovinske koristi stečene kažnjivim ponašanjem, uključujući i sredstvima prisile, pravim vlasnicima".[21] Pravilnik o postupku i dokazima ovih Tribunala navode, ipak, da „žrtva ili lica koje u ime žrtve potražuju nadoknadu mogu u skladu s relevantnim nacionalnim zakonima pred nacionalnim sudom ili drugim nadležnim telom pokrenuti postupak za naknadu štete."[22]

U izveštaju o uzrocima sukoba i promociji dugoročnog mira i održivog razvoja u Africi, Generalni sekretar UN je preporučio da „borci moraju biti finansijski odgovorni za svoje žrtve po međunarodnom pravu, kada su civili namerna meta agresije" da bi se zaraćene strane učinile odgovornijima za svoje akcije.[23] U izveštaju o ljudskim pravima u Ruandi, Specijalni predstavnik Komisije za ljudska prava UN za Ruandu, primetio je da „od optuženih za zločine nad imovinom očekuje se da plate restitucije za učinjenu štetu" za vreme suđenja *gacaca* ustanovljenih u Ruandi za osumnjičene za genocid.[24]

U skladu sa unutrašnjim zakonodavstvima mnogih država, žrtve mogu da podnesu zahteve pred građanskim sudovima, a ima i nekih primera kada su ovakvi zahtevi uspešno rešeni.[25] Pored toga, neke države su propisale u svom domaćem pravu, mogućnost da sudovi u krivičnim pitanjima mogu da narede reparacije, uključujući povraćaj ili restituciju imovine, žrtvama ratnih zločina.[26]

19 Statut MKS, član 75(2) (*ibid,* § 416).

20 Pravilnik UNTAET br. 2000/30, Odeljak 49(2) (*ibid,* § 417).

21 Statut MKTJ, član 24(3) (*ibid,* § 411); Statut MKTR, član 23(3) (*ibid,* § 412); vidi i Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, Pravilo 105. (*ibid,* §§ 413 i 418).

22 Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu (*ibid,* § 451).

23 Generalni sekretar UN, Izveštaj o uzrocima sukoba i promociji dugoročnog mira i održivog razvoja u Africi (*ibid,* § 450).

24 Komisija za ljudska prava UN, Izveštaj Specijalnog predstavnika za Ruandu (*ibid,* § 451).

25 Vidi, npr. Italija, Sud u Livornu i Apelacioni sud u Firenci, *Slučaj Ercole* (*ibid,* § 437); Sjedinjene Države, Apelacioni sud za drugostepeni postupak i Okružni sud, Južnog okruga u Njujorku, *Slučaj Karadžić* (*ibid,* §§ 438-439).

26 Vidi, npr. zakonodavstva Francuske (*ibid,* §§ 423 i 426), Nemačke (*ibid,* § 427), Luksemburga (*ibid,* § 428) (restitucija zaplenjenih objekata i izložbi), Ujedinjeno Kraljevstvo (*ibid,* § 431) (restitucija

Pravilo 152: Komandanti i drugi nadređeni su krivično odgovorni za ratne zločine koji su počinjeni po njihovim naređenjima.

Praksa

Tom II, Odeljak 43, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Pravilo da su lica odgovorna za ratne zločine koji su počinjeni u skladu sa njihovim naređenjima uključeno je u Ženevske konvencije i Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara i njen Drugi protokol, a njime se zahteva od država da izvedu pred sud ne samo lica koja su počinila teške povrede ili kršenja, već i lica koja su naredila takvo izvršenje.[27] Statuti Međunarodnog krivičnog suda, Međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone i Pravilnik UNTAET br. 2000/15 za Istočni Timor, koji se primenjuju i u međunarodnim, i nemeđunarodnim oružanim sukobima, takođe sadrže ovo pravilo.[28]

U mnogim vojnim priručnicima se propisuje da su komandanti i drugi nadređeni odgovorni za ratne zločine koji se počine po njihovim naređenjima.[29] Ovo pravilo je uključeno u zakonodavstva mnogih država.[30] Nacionalna sudska prak-

novca ili imovine), Sjedinjene Države (*ibid,* § 432) i Jemen (*ibid,* § 436) (restitucija); vidi i nacrt zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 425).

27 Prva Ženevska konvencija, član 49. (*ibid*, 457); Druga Ženevska konvencija, član 50. (*ibid*, § 457); Treća Ženevska konvencija, član 129. (*ibid*, § 457); Četvrta Ženevska konvencija, član 146. (*ibid*, § 457); Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, član 28. (*ibid,* § 458); Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 15. (*ibid,* § 461).

28 Statut MKS, član 25(3) (*ibid,* § 460); Statut MKTJ, član 7(1) (*ibid,* § 467); Statut MKTR, član 6(1) (*ibid,* § 468); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 6. (*ibid,* § 463); Pravilnik UNTAET br. 2000/15, Odeljak 14(3) (*ibid,* § 472).

29 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 473), Australije (*ibid*, § 474), Belgije (*ibid*, § 475), Kameruna (*ibid*, § 476), Kanade (*ibid*, §§ 477-478), Konga (*ibid*, § 479), Francuske (*ibid*, §§ 480-481), Nemačke (*ibid*, § 482), Italije (*ibid*, § 483), Novog Zelanda (*ibid*, § 484), Nigerije (*ibid*, § 485), Južne Afrike (*ibid*, § 486), Španije (*ibid*, § 487), Švajcarske (*ibid*, § 488), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 489-490), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 491-492) i Jugoslavije (*ibid*, § 493).

30 Vidi, npr. zakonodavstva Argentine (*ibid*, § 494), Jermenije (*ibid*, § 496), Azerbejdžana (*ibid*, § 497), Bangladeša (*ibid,* § 498), Belorusije (*ibid,* § 499), Belgije (*ibid*, §§ 500-501), Kambodže (*ibid*, § 503), Kostarike (*ibid*, § 504), Etiopije (*ibid*, § 505), Nemačke (*ibid*, §§ 506-507), Iraka (*ibid*, § 508), Luksemburga (*ibid*, § 511), Meksika (*ibid*, § 512), Holandije (*ibid*, §§ 513-514), Rusije (*ibid*, § 516), Švajcarske (*ibid*, § 517) i Jugoslavije (*ibid*, § 518); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 495), Burundija (*ibid,* § 502), Jordana (*ibid,* § 509), Libana (*ibid,* § 510) i Nikaragve (*ibid,* § 515).

sa od prvog svetskog rata do danas potvrđuje pravilo da su komandanti odgovorni za ratne zločine počinjene po njihovim naređenjima.[31] Dodatna praksa je sadržana u zvaničnim izjavama.[32]

Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija eksperata UN formirana po Rezolucijama Saveta bezbednosti 780 (1992) i 935 (1994) pozivale su na ovo pravilo.[33]

Ovo pravilo je potvrđeno u mnogim slučajevima pred Međunarodnim krivičnim tribunalima za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu.[34]

Dok se neka praksa odnosi posebno na naređenja koja izdaju komandanti,[35] ili nadređeni,[36] druga praksa se više uopšteno odnosi na naređenja izdata od bilo kog lica.[37] U međunarodnoj sudskoj praksi se smatralo da, pošto nije potreban

31 Vidi, npr. Argentina, Nacionalni apelacioni sud, *Slučaj Vojne hunte* (*ibid,* § 519); Kanada, Vojni sud u Aurichu, *Slučaj Abbaye Ardenne,* Izjava vojnog tužioca (*ibid,* § 520); Kanada, Vojni apelacioni sud, *Slučaj Seward* (*ibid,* § 521); Hrvatska, Županijski sud u Zadru, *Slučaj Perišić i drugi* (*ibid,* § 522); Nemačka, Državni sud, *Slučaj Dover Castle* (*ibid,* § 523); Sjedinjene Države, Federalni sud u Floridi, *Slučaj Ford protiv García* (*ibid,* § 526).

32 Vidi, npr. praksu Slovenije (*ibid*, § 531), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, §§ 532-533) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 534-535).

33 Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 670 (*ibid,* § 536), Rez. 771 (*ibid,* § 537), Rez. 780 (*ibid,* § 538), Rez. 794 (*ibid,* § 539), Rez. 808 (*ibid,* § 540), Rez. 820 (*ibid,* § 541) i Rez. 1193 (*ibid,* § 542); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* §§ 543-546); Generalna skupština UN, Rez. 50/193 (*ibid,* § 547); Generalni sekretar UN, Izveštaj u vezi sa tačkom 2. Rezolucije Saveta bezbednosti 808 (1993) (*ibid,* § 548); Komisija eksperata UN formirana po Rezoluciji Saveta bezbednosti 780 (1992), Završni izveštaj (*ibid,* § 549); Komisija eksperata UN formirana po Rezoluciji Saveta bezbednosti 935 (1994) (*ibid,* § 550).

34 Vidi, npr. MKTR, *Slučaj Akayesu*, Presuda (*ibid,* § 553) i *Slučaj Kayishema i Ruzindana*, Presuda (*ibid,* § 554); MKTJ, *Slučaj Martić*, Preispitivanje optužnice (*ibid,* § 556), *Slučaj Karadžić i Mladić*, Preispitivanje optužnice (*ibid,* § 557), *Slučaj Rajić*, Preispitivanje optužnice (*ibid,* § 558), *Slučaj Delalić*, Presuda (*ibid,* § 559), *Slučaj Blaškić*, Presuda (*ibid,* § 560), *Slučaj Kordić u Čerkez*, Presuda (*ibid,* § 561), *Slučaj Krstić*, Presuda (*ibid,* § 562).

35 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 474), Kameruna (*ibid*, § 476), Konga (*ibid*, § 479), Francuske (*ibid*, §§ 480-481), Novog Zelanda (*ibid*, § 484), Nigerije (*ibid*, § 485), Švajcarske (*ibid*, § 488), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 489) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 491); Argentina, Nacionalni apelacioni sud, *Slučaj Vojne hunte* (*ibid,* § 519); Sjedinjene Države, Vojna komisija u Rimu, *Slučaj Dostler* (*ibid,* § 524); Sjedinjene Države, Savezni sud u Floridi, *Slučaj Ford protiv García* (*ibid,* § 526); praksa Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 534-535); izveštaj o praksi Pakistana (*ibid,* § 530); MKTJ, *Slučaj Delalić*, Presuda (*ibid,* § 559).

36 Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid*, § 475), Nemačke (*ibid*, § 482) i Švajcarske (*ibid*, § 488); Nemačka, Državni sud, *Slučaj Dover Castle* (*ibid,* § 523); *Slučaj Delalić*, Presuda (*ibid,* § 559).

37 Prva Ženevska konvencija, član 49. stav drugi (*ibid*, 457); Druga Ženevska konvencija, član 50. stav drugi (*ibid*, § 457); Treća Ženevska konvencija, član 129. stav drugi (*ibid*, § 457); Četvrta Ženevska konvencija, član 146. stav drugi (*ibid*, § 457); Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, član 28. (*ibid,* § 458); Statut MKS, član 25(3) (*ibid,* § 460); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 6(1) (*ibid,* § 463); Statut MKTJ, član 7(1) (*ibid,* § 467); Statut MKTR, član 6(1) (*ibid,* § 468); Pravilnik UNTAET br. 2000/15, Odeljak 14(3) (*ibid,* § 472); vojni priručnici Argentine (*ibid*, § 473), Kanade (*ibid*, § 477), Italije (*ibid*, § 483), Južne Afrike (*ibid*, § 486), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 490) i Jugoslavije (*ibid*, § 493); izjavu Slovenije (*ibid*, § 531); Savet bezbednosti UN, Rez. 670 (*ibid,* § 536),

formalni odnos nadređeni-potčinjeni, „naređenje" znači da odnos nadređeni-potčinjeni postoji *de facto*.[38]

Tumačenje

U odnosu na akcije koje su izvršili potčinjeni, u skladu sa naređenjem da izvrše ratni zločin, moraju se razlikovati tri situacije. Prvo, u slučaju da su ratni zločini stvarno *izvršeni*, praksa država je jasna, da postoji komandna odgovornost, kao što je navedeno u ovom pravilu. Drugo, kada ratni zločini nisu stvarno izvršeni, već samo pokušani, praksa država ima tendenciju da pokaže da i tada postoji komandna odgovornost. Statut Međunarodnog krivičnog suda i Pravilnik UNTAET br. 2000/15 za Istočni Timor navode da postoji komandna odgovornost za izdavanje naređenja da se izvrši ratni zločin kada se zločin zaista počini ili pokuša.[39] U nekim nacionalnim zakonodavstvima se propisuje da je komandant koji izda naređenje da se izvrši zločin kriv, čak i ako potčinjeni samo pokuša da izvrši taj zločin.[40] Treće, u slučaju da ratni zločini nisu ni pokušani, niti izvršeni, nekoliko država pripisuje krivičnu odgovornost komandantu samo zbog toga što je naredio izvršenje ratnog zločina.[41] Ali većina prakse ukazuje da u takvim slučajevima nema komandne odgovornosti. Jasno je, ipak, da ako pravilo sadrži zabranu izdavanja naređenja, na primer, zabranu naređenja da neće biti preživelih (vidi Pravilo 46), onda je komandant koji je izdao to naređenje kriv, čak i ako se naređenje ne izvrši.

Pravilo 153: Komandanti i drugi nadređeni su krivično odgovorni za ratne zločine koje su počinili njihovi potčinjeni ako su znali, ili mogli da znaju, da će njihovi potčinjeni izvršiti, ili da izvršavaju takve zločine, a nisu preduzeli sve neophodne i razumne mere u granicama svoje moći da spreče njihova izvršenja, ili ako su takvi zločini izvršeni, da kazne odgovorna lica.

Praksa

Tom II, Odeljak 43, Poglavlje C.

Rez. 771 (*ibid,* § 537), Rez. 780 (*ibid,* § 538), Rez. 794 (*ibid,* § 539), Rez. 808 (*ibid,* § 540), Rez. 820 (*ibid,* § 541) i Rez. 1193 (*ibid,* § 542).

38 Vidi, npr. MKTR, *Slučaj Akayesu*, Presuda (*ibid,* § 553) i *Slučaj Kayishema i Ruzindana*, Presuda (*ibid,* § 554); MKTJ, *Slučaj Kordić i Čerkez*, Presuda (*ibid,* § 561); vidi i Hrvatska, Županijski sud u Zadru, *Slučaj Perišić i drugi* („lica koja su u poziciji da izdaju naređenja borcima") (*ibid,* § 522); MKTJ, *Slučaj Martić*, Preispitivanje optužnice („lica koja su, kroz svoju političku poziciju ili vojnu vlast, imala mogućnost da narede izvršavanje zločina") (*ibid,* § 556).

39 Statut MKS, član 25(3)(b) (*ibid,* § 460); Pravilnik UNTAET br. 2000/15, Odeljak 14(3) (*ibid,* § 472).

40 Vidi, npr. zakonodavstva Belgije (*ibid*, § 501), Nemačke (*ibid*, § 507), Luksemburga (*ibid*, § 511) i Holandije (*ibid*, § 513).

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni oružani sukobi

Krivična odgovornost komandanata za ratne zločine koje su počinili njihovi potčinjeni, zasnovana na propustu komandanata da preduzmu mere da spreče ili kazne izvršenje takvog zločina, dugo postoji kao pravilo običajnog međunarodnog prava. Na ovoj osnovi su neki komandanti proglašeni krivim za ratne zločine koje su počinili njihovi potčinjeni u nekoliko procesa posle Drugog svetskog rata.[42]

Ovo pravilo se može naći u I Dopunskom protokolu, kao i u statutima Međunarodnog krivičnog suda i Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju.[43] Takođe je potvrđeno u nekoliko slučajeva pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju.[44]

U vojnim priručnicima, vojnim uputstvima i zakonodavstvima nekih država propisuje se odgovornost komandanata za zločine njihovih potčinjenih, uključujući i one države koje nisu, ili u to vreme nisu bile, članice I Dopunskog protokola.[45]

Na ovo pravilo su se pozivale mnoge rezolucije o sukobu u bivšoj Jugoslaviji, koje su usvojile Generalna Skupštine UN i Komisija za ljudska prava UN.[46]

Nemeđunarodni oružani sukobi

Praksa u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima je manje obimna i novija. Ipak, praksa koja postoji ukazuje da se nedvosmisleno ovo pravilo primenjuje i na ratne zločine počinjene u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Posebno, sta-

41 Vidi, npr. zakonodavstva Belgije (*ibid*, § 501), Luksemburga (*ibid*, § 511) i Holandije (*ibid*, § 513).

42 Vidi, npr. Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud u Wupertalu, *Slučaj Rauer* (*ibid*, 656); Sjedinjene Države, *Vojni sud u Nirnbergu, Slučaj Von Leeb (The Hihg Command Trial)* (*ibid*, § 657) i *Slučaj List (Hostages Trial)* (*ibid*, § 658); Sjedinjene Države, Vrhovni sud, *Slučaj Yamashita* (*ibid*, § 659); MVS (Tokio), *Slučaj glavnih ratnih zločinaca* (*ibid,* §§ 693-700) i *Slučaj Toyoda* (*ibid,* § 701).

43 I Dopunski protokol, član 86(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 569); Statut MKS, član 28. (*ibid,* § 574); Statut MKTJ, član 7(3) (*ibid,* § 581).

44 Vidi, npr. MKTJ, *Slučaj Martić*, Preispitivanje optužnice (*ibid,* § 705), *Slučaj Karadžić i Mladić*, Preispitivanje optužnice (*ibid,* § 706), *Slučaj Delalić*, Presuda (*ibid,* § 707), *Slučaj Aleksovski,* Presuda (*ibid*, § 708), *Slučaj Blaškić*, Presuda (*ibid,* § 709), *Slučaj Kunarac*, Presuda (*ibid,* § 711), *Slučaj Kordić i Čerkez*, Presuda (*ibid,* § 712), *Slučaj Krstić*, Presuda (*ibid,* § 713) i *Slučaj Kvočka*, Presuda (*ibid,* § 714).

45 Vidi, npr. vojne priručnike Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 613) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 614-618); vidi praksu Italije (*ibid*, § 699) i zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid*, § 623), Bangladeša (*ibid*, § 625), Francuske (*ibid*, § 633), Italije (*ibid*, § 635), Luksemburga (*ibid*, § 638), Holandije (*ibid*, § 640), Španije (*ibid*, § 643), Švedske (*ibid*, § 645), Filipina (*ibid*, §§ 604-606).

46 Vidi, npr. Generalna skupština UN, Rez. 48/143, 50/192 i 51/115 (*ibid,* § 680) i Rez. 49/205 (*ibid*, § 681); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/77 (*ibid,* § 683).

tuti Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone i Pravilnik UNTAET br. 2000/15 za Istočni Timor, jasno propisuju da ovo pravilo postoji i u situacijama nemeđunarodnih oružanih sukoba.[47] Činjenica da bi ovo pravilo trebalo da se primenjuje i na zločine počinjene u nemeđunarodnim oružanim sukobima nije prouzrokovala nikakva neslaganja za vreme pregovora oko Statuta Međunarodnog krivičnog suda.

U *Slučaju Hadžihasanović i drugi*, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju smatrao je da se doktrina komandne odgovornosti, kao princip običajnog međunarodnog prava, primenjuje i na nemeđunarodne oružane sukobe.[48] Ovo pravilo je takođe potvrđeno u nekoliko slučajeva pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za Ruandu.[49]

Postoji nacionalna sudska praksa u kojoj je primenjeno ovo pravilo, u situacijama koje nisu međunarodni oružani sukobi. Savezni sud SAD u Floridi, primenio je ovo pravilo u *Slučaju Ford protiv Garcia* 2000. godine, koji se odnosio na građansku tužbu zbog dela nezakonitog ubijanja i torture počinjenih u Salvadoru.[50] Ad hoc Tribunal za ljudska prava za Istočni Timor primenio je ovo pravilo u *Slučaju Abilio Soares* 2002. godine, kada je Tribunal zaključio da je sukob u Istočnom Timoru unutrašnji, u značenju zajedničkog člana 3. Ženevskih konvencija.[51] U *Slučaju Boland* 1995. godine, kanadski Apelacioni vojni sud proglasio je optuženog krivim zato što je propustio da spreči smrt jednog zatvorenika, iako je imao razloga da sumnja da će njegov potčinjeni ugroziti život zatvorenika.[52] U *Slučaju Vojne hunte*, argentinski Apelacioni sud je zasnovao presudu na propustu komandanata da kazne počinioce torture i nezakonitog ubijanja.[53]

Druga praksa u ovom pogledu obuhvata izveštaj Komisije UN za istinu u Salvadoru 1993, u kome se ističe da su sudski organi propustili da preduzmu korake za utvrđivanje krivične odgovornosti pretpostavljenih onim licima koja su kriva za arbitrarna ubijanja.[54]

47 Statut MKS, član 28. (*ibid,* § 574); Statut MKTJ, član 7(3) (*ibid,* § 581); Statut MKTR, član 6(3) (*ibid,* § 582); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 6(3) (*ibid,* § 577); Pravilnik UNTAET br. 2000/15, Odeljak 16. (*ibid,* § 585).

48 MKTJ, *Slučaj Hadžihasanović i drugi*, Odluka o zajedničkom prigovoru na nadležnost (*ibid*, § 716). U ovom pogledu žalbu optuženog na optužnicu je odbilo Žalbeno veće, vidi MKTJ, *Slučaj Hadžihasanović i drugi*, Odluka o prethodnom pitanju prigovora na nadležnost u vezi komandne odgovornosti, 16. jul 2003. Slučaj IT-01-47-AR72, § 57 (Dispozicija prve osnove za žalbu).

49 Vidi MKTR, *Slučaj Akayesu*, Presuda (cit. u Vol. II, Ch. 43, *ibid*. § 702) i *Slučaj Kayishema i Ruzindana,* Presuda (*ibid*, § 703).

50 Sjedinjene Države, Savezni sud u Floridi, *Slučaj Ford protiv García* (*ibid,* § 661).

51 Indonezija, *Ad hoc* Tribunal za ljudska prava za Istočni Timor, *Slučaj Abilio Soares* (*ibid*, § 654).

52 Kanada, Apelacioni vojni sud, *Slučaj Boland* (*ibid*, § 650).

53 Argentina, Apelacioni sud,*Slučaj Vojne hunte* (*ibid*, § 649).

54 Komisije UN za istinu u Salvadoru, Izveštaj (*ibid*, § 690).

Tumačenje

Ovo pravilo je tumačeno u sudskoj praksi posle drugog svetskog rata, kao i u sudskoj praksi međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu. Tumačenja uključuju, mada nisu ograničena na, sledeće tačke:

(i)Civilna komandna vlast. Ne samo vojno osoblje, već i civilno osoblje može da bude odgovorno za ratne zločine na osnovu komandne odgovornosti. Međunarodni krivični tribunal za Ruandu, u *Slučaju Akayesu* 1998. godine i *Slučaju Kayishema i Ruzindana* 1999. godine i Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, u *Slučaju Delalić* 1998. godine, usvojili su ovo tumačenje.[55] Ono je takođe uključeno u Statut Međunarodnog krivičnog suda.[56] Statuti međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone sadrže opšti izraz „pretpostavljeni",[57] što je slučaj i sa većinom vojnih priručnika i nacionalnih zakonodavstava.[58]

(ii)Odnos komandant/potčinjeni. Odnos između komandanta i potčinjenog ne mora uvek da bude direktan *de jure* odnos. *De facto* komandna odgovornost je dovoljna za odgovornost komandanta. Ovaj princip je priznat u raznim presudama međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu.[59] Tribunali su utvrdili stvarnu kontrolu nad akcijama potčinjenih, u smislu materijalne mogućnosti da se spreče i kazne počinjeni zločini, kao ključne kriterijume.[60] Ista ideja je izražena i u članu 25. Statuta Međunarodnog krivičnog suda.[61]

(iii)Komandant/pretpostavljeni je znao ili je imao razloga da zna. Praksa potvrđuje da komandna odgovornost nije ograničena na situacije kada je komandant/nadređeni stvarno znao za zločin koji je počinjen ili koji se planira od strane njegovih potčinjenih, već je konstruktivno znanje dovoljno. Poslednje pomenuta ideja izražena je u mnogo izvora uz blago različitu formulaciju: „imao razloga da

55 MKTR Ruanda, *Slučaj Akayesu*, Presuda (*ibid,* § 702) i *Slučaj Kayishema i Ruzindana*, Presuda (*ibid,* § 703); MKTJ, *Slučaj Delalić*, Presuda (*ibid,* § 707).

56 Statut MKS, član 28. (*ibid,* § 574).

57 Statut MKTJ, član 7(3) (*ibid,* § 581); Statut MKTR, član 6(3) (*ibid,* § 582); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 6(3) (*ibid,* § 577).

58 Vidi, npr. vojne priručnike Belgije (*ibid*, § 588), Holandije (*ibid*, § 599), Švedske (*ibid*, § 610), Urugvaja (*ibid*, § 619) i Jugoslavije (*ibid*, § 620) i zakonodavstva Belorusije (*ibid*, § 626), Kambodže (*ibid*, § 628), Kanade (*ibid*, § 629), Estonije (*ibid*, § 622), Francuske (*ibid*, § 633), Nemačke (*ibid*, § 634), Holandije (*ibid*, § 641), Ruande (*ibid*, § 642) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 647); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid*, § 621), Salvadora (*ibid,* § 631) i Libana (*ibid,* § 637).

59 Vidi, npr. MKTR *Slučaj Kayishema i Ruzindana*, Presuda (*ibid,* § 703); MKTJ, *Slučaj Delalić*, Presuda (*ibid,* § 707), *Slučaj Aleksovski,* Presuda (*ibid*, § 708), *Slučaj Blaškić*, Presuda (*ibid,* § 709), *Slučaj Kunarac*, Presuda (*ibid,* § 711) i *Slučaj Kvočka*, Presuda (*ibid,* § 714).

60 Vidi, npr. MKTJ, *Slučaj Delalić*, Presuda (*ibid,* § 707), *Slučaj Aleksovski,* Presuda (*ibid*, § 708), i *Slučaj Kvočka*, Presuda (*ibid,* § 714).

61 MKS Statut, član 28 (*ibid,* § 574).

zna",[62] „imao informacije koje su mu [komandantu/pretpostavljenom] omogućavale da zaključi pod okolnostima koje su vladale u to vreme",[63] komandant/pretpostavljeni „(zahvaljujući okolnostima u to vreme,) trebalo da zna",[64] komandant/pretpostavljeni „pogrešio propustivši da obezbedi takvo saznanje",[65] i komandant/pretpostavljeni bio „krivično neodgovoran propustivši da sazna".[66] Ove formulacije u suštini pokrivaju koncept konstruktivnog znanja.

Za pretpostavljene koji nisu vojni komandanti, u Statutu Međunarodnog krivičnog suda koristi se izraz „svesno zanemarivao informacije koje jasno ukazuju".[67] Ovaj standard je iskoristio i Međunarodni krivični tribunal za Ruandu, u *Slučaju Kayishema i Ruzindana* 1999.godine, da opiše značenje „imao razloga da zna" za komandante koji nisu vojni.[68]

(iv)Istraga i izveštavanje. Propust da se kazne potčinjeni koji su počinili ratne zločine može biti rezultat propusta da se *istraže* mogući zločini i/ili propusta da se podnese *izveštaj* o navedenim ratnim zločinima, višim vlastima. Ovo je uključeno u I Dopunski protokol i Statut Međunarodnog krivičnog suda.[69] Takođe je deo mnogih vojnih priručnika, nacionalnih zakonodavstava, nacionalne sudske prakse i druge prakse.[70] U završnom izveštaju o teškim povredama Ženevskih konvencija i drugih kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjenih u bivšoj Jugoslaviji, Komisija eksperata UN formirana u skladu sa re-

62 Vidi, npr. Statut MKTJ, član 7(3) (*ibid,* § 581); Statut MKTR, član 6(3) (*ibid,* § 582) i povezana sudska praksa (*ibid*, §§ 702-716); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 6(3) (*ibid,* § 577); Pravilnik UNTAET br. 2000/15, Odeljak 16. (*ibid,* § 585); Kanada, *Priručnik POS* (*ibid*, § 591); Kambodža, *Zakon o procesu Crvenim Kmerima* (*ibid*, § 628); Generalni sekretar UN, Izveštaj o nacrtu statuta MKTJ (*ibid*, § 685).

63 Vidi, npr. I Dopunski protokol, član 86(2) (usvojen konsenzusom) (*ibid*, § 569); vojne priručnike Kanade (*ibid*, § 591), Holandije (*ibid*, § 599), Novog Zelanda (*ibid*, § 601), Švedske (*ibid*, § 610), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 613) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 614-615 i 617-618); Indonezija, *Ad hoc* Tribunal za ljudska prava za Istočni Timor, *Slučaj Abilio Soares*, Optužnica i Presuda (*ibid*, § 654).

64 Vidi, npr. Statut MKS, član 28. (*ibid,* § 574); vojne priručnike Australije (*ibid*, § 587), Belgije (*ibid*, § 588), Kanade (*ibid*, § 591) i Novog Zelanda (*ibid*, § 601); Sjedinjene Države, Savezni sud u Floridi, *Slučaj Ford protiv García*, Presuda (*ibid,* § 661); praksu Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 676-677).

65 Vidi, npr. MVS (Tokio), *Slučaj glavnih ratnih zločinaca* (*ibid,* § 693).

66 Vidi, npr. Kanada, *Akt Zločini protiv čovečnosti i Ratni zločini* (*ibid*, § 693).

67 Statut MKS, član 28(2) (*ibid,* § 574).

68 MKTR Ruanda, *Slučaj Kayishema i Ruzindana*, Presuda (*ibid,* § 703).

69 I Dopunski protokol, član 87(1) (*ibid*, § 570); MKS Statut, član 28(a)(ii) i (b)(iii) (*ibid,* § 574).

70 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid*, § 724), Australije (*ibid*, §§ 725-726), Benina (*ibid,* § 727), Kanade (*ibid,* §§ 728-729), Kolumbije (*ibid,* § 730), Dominikanske Republike (*ibid*, § 731), Salvadora (*ibid*, § 732), Nemačke (*ibid*, § 733), Holandije (*ibid*, §§ 734-735), Nigerije (*ibid*, § 736), Perua (*ibid*, § 737), Filipina (*ibid*, § 738), Južne Afrike (*ibid*, §§ 739-740), Švedske (*ibid*, §§ 610 i 741), Togoa (*ibid*, § 742) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 743-744); zakonodavstva Argentine (*ibid*, § 621), Kanade (*ibid,* § 729), Egipta (*ibid,* § 630), Nemačke (*ibid,* § 745), Ukrajine (*ibid,* § 646), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 647) i praksu Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 750-752) i Jugoslavije (*ibid,* § 753).

zolucijom 780 (1992.) Saveta bezbednosti, pozvala se na ovu osnovu komandne odgovornosti.[71]

U presudi u *Slučaju Blaškić* 2000. godine, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju naveo je, ipak, da komandant mora dati prioritet, kada zna ili ima razloga da zna da njegovi/njeni potčinjeni nameravaju da izvrše zločine, sprečavanju tih zločina i „da ne može opravdati nepreduzimanje mera da deluje kažnjavanjem potčinjenih kasnije".[72]

(v)Neophodne i razumne mere. U *Slučaju Delalić* 1998. godine, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju tumačio je izraz „neophodne i razumne mere" kao ograničen na takve mere koje su u nečijoj moći, a niko ne može biti obavezan da izvrši ono što je nemoguće.[73] U odnosu na neophodne i razumne mere za kažnjavanje osumnjičenih ratnih zločinaca, Tribunal je smatrao, u *Slučaju Kvočka* 2001. godine, da pretpostavljeni ne mora neophodno da izvrši kaznu, ali „mora da preduzme važne korake u disciplinskom postupku".[74] U presudi u *Slučaju Blaškić* 2000. godine, Tribunal je smatrao da „pod nekim okolnostima, komandant može biti oslobođen obaveze da spreči ili kazni kršenje, tako što će o tome podneti izveštaj nadležnim vlastima".[75]

Pravilo 154: Obaveza svakog borca je da odbije očigledno nezakonito naređenje.

Praksa

Tom II, Odeljak 43, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Očigledno nezakonita naređenja

Pravilo proističe iz obaveze da se poštuje međunarodno humanitarno pravo (vidi Pravilo 139), a takođe je u skladu sa pravilom da izvršenje naređenja nije odbrana za ratni zločin, ukoliko je potčinjeni trebalo da zna da je naređenje nezakonito,

71 Komisija eksperata UN formirana na osnovu rezolucije Saveta bezbednosti 780 (1992.), Završni izveštaj (*ibid*, §§ 689 i 754).

72 MKTJ, *Slučaj Blaškić*, Presuda (*ibid,* § 709).

73 MKTJ, *Slučaj Delalić*, Presuda (*ibid,* § 707).

74 MKTJ, *Slučaj Kvočka*, Presuda (*ibid,* § 714).

75 MKTJ, *Slučaj Delalić*, Presuda (*ibid,* §§ 709 i 757).

zbog njegove očigledno nezakonite prirode (vidi Pravilo 155). Kao podrška stanovištu da naređenje, ako je očigledno nezakonito, ne može biti odbrana, nekoliko sudova je zasnovalo svoje presude na činjenici da se takva naređenja moraju odbiti.[76]

Osim prakse koja je povezana sa pozivanjem na naređenje pretpostavljenog, kao odbranu, praksa koja pokazuje da postoji obaveza da se odbije naređenje koje je očigledno nezakonito ili koje bi značilo izvršavanje ratnog zločina, sadržana je u vojnim priručnicima, zakonodavstvu i zvaničnim izjavama mnogih država.[77] Ovo pravilo je potvrđeno i u nacionalnoj sudskoj praksi.[78]

Ova praksa, zajedno sa činjenicom da potčinjeni koji počini ratni zločin po naređenju koje je očigledno nezakonito, ne može da se pozove na to naređenje u svojoj odbrani i kriv je za taj ratni zločin (vidi Pravilo 155), znači da postoji obaveza da se naređenje kao takvo odbije.

Nezakonita naređenja

U odnosu na poziciju borca koji odbija naređenje koje je nezakonito, ali ne toliko očigledno, praksa nije jasna. Mnoge zemlje navode da po njihovom vojnom zakonu, svi potčinjeni imaju obavezu da ispune „zakonita" ili „legitimna" naređenja, a nepoštovanje ovoga podleže kažnjavanju.[79] Mada se ovo može tumačiti u smislu da potčinjeni ne smeju da izvrše nezakonita naređenja, nije pronađena praksa koja navodi takvu obavezu. Pronađena je neka praksa koja ukazuje na pravo da se odbije nezakonito naređenje.[80] Odbijanje nezakonitog naređenja ne bi treba-

[76] Vidi, npr. Belgija, Vojni sud u Briselu, *Slučaj Sergeant W.* (*ibid,* § 820); Izrael, Okružni Vojni sud za Centralni sudski okrug i Vojni apelacioni sud, *Slučaj Ofer, Malinki i drugi* (*ibid*, 825); Holandija, Specijalni sud u Amsterdamu, *Slučaj Zühlke* (*ibid*, § 827); Sjedinjene Države, Armijski sud za vojne žalbe, *Slučaj Calley* (*ibid*, § 829).

[77] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid*, § 765), Belgije (*ibid*, § 766), Kameruna (*ibid*, §§ 768-769), Kanade (*ibid*, § 770), Konga (*ibid,* § 771), Dominikanske Republike (*ibid,* § 772), Salvadora (*ibid*, § 773), Francuske (*ibid*, § 774), Nemačke (*ibid*, §§ 775 i 915), Italije (*ibid*, § 776), Holandije (*ibid*, § 777), Novog Zelanda (*ibid*, § 778), Ruande (*ibid,* § 781), Južne Afrike (*ibid,* §§ 782-783 i 885), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 784) i Sjedinjenih Država (*ibid*, § 787), zakonodavstva Belgije (*ibid*, § 795), Nemačke (*ibid*, § 802), Južne Afrike (*ibid*, § 813), Španije (*ibid*, §§ 815 i 931), izveštaj o praksi Indije (*ibid*, § 980), Filipina (*ibid*, § 842), Španije (*ibid*, § 844), izjave Izraela (*ibid*, § 984), Italije (*ibid*, § 837) i Jordana (*ibid*, § 838) i praksu Kuvajta (*ibid*, §§ 830 i 986).

[78] Vidi, npr. Belgija, Vojni sud u Briselu, *Slučaj Sergeant W.* (*ibid,* § 819); Čile, Ratni Savet u Santjagu, *Slučaj Gruzmán i drugi* (*ibid,* § 821); Kolumbija, Ustavni sud, *Ustavni slučaj br. T-409* i *Ustavni slučaj br. C-578* (*ibid,* § 822); Izrael, Okružni Vojni sud za Centralni sudski okrug i Vojni apelacioni sud, *Slučaj Ofer, Malinki i drugi* (*ibid*, 824); Italija, Vojni sud u Rimu, Vojni apelacioni sud i Vrhovni kasacioni sud, *Slučaj Hass i Priebke* (*ibid,* § 825); Holandija, Specijalni sud u Amsterdamu, *Slučaj Zühlke* (*ibid*, § 826); Sjedinjene Države, Armijski sud za vojne žalbe, *Slučaj Calley* (*ibid*, § 828).

[79] Vidi, npr. praksu Jermenije (*ibid*, § 791), Australije (*ibid*, § 792), Brazila (*ibid,* § 796), Čilea (*ibid,* § 797), Hrvatske (*ibid*, § 798), Egipta (*ibid,* § 800), Indije (*ibid,* § 803), Jordana (*ibid*, § 804), Kenije (*ibid,* § 805), Malezije (*ibid*, § 806), Nigerije (*ibid*, § 807), Pakistana (*ibid,* § 808), Perua (*ibid,* § 810) i Filipina (*ibid*, § 780) i izveštaje o praksi Egipta (*ibid*, § 833), Indije (*ibid*, § 843) i Pakistana (*ibid*, § 841).

[80] Vidi, npr. praksu Argentine (*ibid*, § 820), Kube (*ibid*, § 823) i Egipta (*ibid*, § 824).

lo da povlači krivičnu odgovornost, po domaćem pravu, pošto potčinjeni imaju obavezu da poštuju samo zakonita naređenja.[81]

Oružane pobunjeničke grupe

Kao što je pomenuto, ovo pravilo proističe iz obaveze da se poštuje međunarodno humanitarno pravo (vidi Pravilo 139), a takođe je u skladu sa pravilom da izvršenje naređenja nije odbrana za ratni zločin, ukoliko je potčinjeni trebalo da zna da je naređenje nezakonito, zbog njegove očigledno nezakonite prirode (vidi Pravilo 155); oba su jednako primenljiva i na oružane snage države, i oružane pobunjeničke grupe. Ipak, nije pronađena posebna praksa koja bi potvrdila ovaj zaključak, pošto se vojni priručnici, nacionalna zakonodavstva i sudska praksa koja se poziva na ovo pravilo, odnose samo na pripadnike oružanih snaga države.

Pravilo 155: Poštovanje naređenja ne oslobađa potčinjenog krivične odgovornosti, ako je potčinjeni znao da je naređeno delo nezakonito ili je trebalo da zna, zbog očigledno nezakonite prirode naređenog dela.

Praksa

Tom II, Odeljak 43, Poglavlje E.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava u odnosu na ratne zločine koji su počinjeni i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo je bez uticaja na postojanje drugih vidova odbrane, kao što je prinuda, koja nije razmatrana u ovoj studiji.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Pravilo da naređenje nije odbrana uključeno je u povelje međunarodnih vojnih sudova u Nirnbergu i Tokiju.[82]

Za vreme pregovora o I Dopunskom protokolu, MKCK je podneo nacrt člana koji zabranjuje pozivanje na naređenje kao odbranu ako je lice „trebalo normalno da zna da izvršava tešku povredu Konvencija ili ovog Protokola". Ovaj predlog

[81] Vidi, npr. praksu Jermenije (*ibid*, § 791), Austrije (*ibid*, § 793), Poljske (*ibid,* § 811), Španije (*ibid,* § 815) i Tadžikistana (*ibid*, § 817). Praksa kažnjavanja ukoliko se ne izvrše naređenja, bez pravljenja razlike da li je zakonito ili nezakonito naređenje, je nejasna. Vidi, npr. zakonodavstva Belorusije (*ibid*, § 794, ali vidi § 903), Kube (*ibid*, § 799, ali vidi § 832) i Rusije (*ibid*, § 812, ali vidi § 843).

[82] Povelja MVS (Nirnberg), član 8. (*ibid,* § 854); Povelja MVS (Tokio), član 6. (*ibid,* § 862).

nije prihvaćen, mada princip izražen u poveljama međunarodnih vojnih sudova nije osporavan.[83] Razlozi zbog kojih ovaj nacrt nije usvojen bili su različiti, ali su države pominjale probleme sa ograničenjem nacrta pravila na teške povrede, što je bilo previše usko, i činjenicu da su potčinjeni obavezni da budu poslušni, pošto nacrt nije ograničio odgovornost za dela koja su očigledno nelegalna.[84] Praksa od Diplomatske konferencije na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli, navedena dole, potvrđuje običajnu prirodu pravila da naređenja ne mogu biti upotrebljena kao odbrana.

Pravilo da naređenje pretpostavljenog ne može da se koristi kao odbrana, ponovljeno je u statutima Međunarodnog krivičnog suda, međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone i Pravilniku UNTAET br. 2000/15 za Istočni Timor.[85] Uslovi su detaljnije izraženi u Statutu Međunarodnog krivičnog suda: izvršavanje naređenja ne može biti odbrana kada je lice znalo da je naređenje nezakonito, ili kada je naređenje očigledno nezakonito.[86] Konvencija protiv torture i Inter-američka konvencija o nasilnom nestajanju lica takođe navode da naređenje ne može biti odbrana.[87]

Nekoliko vojnih priručnika i zakonodavstva mnogih država propisuju da naređenje ne može biti odbrana, ako je izvršilac znao, ili trebalo da zna, da je naređeno delo nezakonito.[88] Drugi vojni priručnici i nacionalna zakonodavstva isključuju ovakvu odbranu, u slučajevima kada je delo bio očigledno nezakonito, bez pominjanja posebnog mentalnog elementa.[89] Ipak, može se zaključiti da ako je delo očigledno nezakonito, što je potčinjeni trebalo bar da zna, da on ili ona nije stvarno znao da je naređeno delo nezakonito. U nekoliko presuda u novijim slučajevima, neke od njih u vezi sa nemeđunarodnim oružanim sukobima, doneti

83 Vidi praksu DKRRMHP (*ibid,* § 855).

84 Vidi, npr. izjave Argentine (*ibid*, § 973), Kanade (*ibid*, § 976), Izraela (*ibid,* § 983), Meksika (*ibid,* § 987), Norveške (*ibid*, § 990), Poljske (*ibid,* § 991), Španije (*ibid,* § 994), Sirije (*ibid*, § 996), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 998), Sjedinjenih Država (*ibid*, § 1001), Urugvaja (*ibid*, § 1003) i Jemena (*ibid*, § 1005).

85 Statut MKS, član 33. (*ibid,* § 859); Statut MKTJ, član 7(4) (*ibid,* § 868); Statut MKTR, član 6(4) (*ibid,* § 869); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 6(4) (*ibid,* § 860); Pravilnik UNTAET br. 2000/15, Odeljak 21 (*ibid,* § 872).

86 Statut MKS, član 33 (*ibid,* § 859).

87 Konvencija protiv torture, član 2. (*ibid,* § 856); Inter-američka konvencija o nasilnom nestajanju lica, član VIII (*ibid,* § 857).

88 Vidi, npr. vojne priručnike Nemačke (*ibid*, § 880), Južne Afrike (*ibid,* § 885), Švajcarske (*ibid*, § 888), Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 891-892 i 894) i Jugoslavije (*ibid,* § 896) i zakonodavstva Belorusije (*ibid*, § 903), Egipta (*ibid,* § 909), Etiopije (*ibid,* § 912), Nemačke (*ibid*, §§ 915-917), Iraka (*ibid*, § 918), Luksemburga (*ibid*, § 922), Holandije (*ibid*, § 923), Poljske (*ibid*, § 928), Španije (*ibid*, § 844), Slovenije (*ibid*, § 930), Švajcarske (*ibid*, § 935), Jemena (*ibid*, § 939) i Jugoslavije (*ibid*, § 940).

89 Vidi, npr. vojne priručnike Kameruna (*ibid*, § 874), Kanade (*ibid*, §§ 875-876), Dominikanske Republike (*ibid,* § 878), Perua (*ibid*, § 884) i Južne Afrike (*ibid,* § 886) i zakonodavstva Albanije (*ibid*, § 897), Brazila (*ibid*, § 905), Francuske (*ibid*, § 913), Izraela (*ibid*, § 919), Holandije (*ibid*, § 924), Perua (*ibid*, § 926), Ruande (*ibid*, § 929) i Španije (*ibid*, §§ 931-933).

su u osnovi isti zaključci.[90] Nema suprotne prakse u vezi sa delima koja su očigledno nezakonita. Ipak, praksa koja se odnosi samo na nezakonitost naređenih dela, bez zahteva da postoji saznanje o takvoj nezakonitosti, nije dovoljno raširena i jedinstvena da bi se formiralo pravilo običajnog međunarodnog prava.

Olakšavajuće okolnosti prilikom izricanja kazne

Postoji obimna praksa, u smislu da se izvršavanje naređenja pri činjenju ratnog zločina može uzeti kao olakšavajuća okolnost prilikom kažnjavanja, ako sud odluči da pravda to zahteva. Praksa uključuje povelje međunarodnih vojnih sudova u Nirnbergu i Tokiju, statute međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone, kao i Pravilnik UNTAET br. 2000/15, za Istočni Timor.[91]

Pored toga, postoji obimna praksa država u ovom pogledu u vojnim priručnicima, nacionalnom zakonodavstvu i zvaničnim izjavama.[92] Neke države, ipak, isključuju olakšavajuće okolnosti prilikom kažnjavanja za povrede počinjene po očigledno nezakonitim naređenjima.[93]

90 Vidi, npr. Argentina, Nacionalni apelacioni sud, *Slučaj Vojne hunte* (*ibid,* § 941); Austrija, Vrhovni sud, *Slučaj Leopold* (*ibid,* § 943); Belgija, Vojni sud u Briselu, *Slučaj Sergeant W.* (*ibid,* § 944); Belgija, Kasacioni sud, *Slučaj V.C.* (*ibid,* § 945); Belgija, Vojni sud, *Slučaj Kalid* (*ibid,* § 946); Bosna i Hercegovina, Republika Srpska, Opštinski sud u Modriči, *Slučaj Halilović* (*ibid,* § 947); Kanada, Vrhovni sud, *Slučaj Finta* (*ibid,* § 948); Nemačka, Državni sud, *Slučaj Llandovery Castle* (*ibid,* § 953); Nemačka, Savezni vrhovni sud, *Slučaj odgovornosti potčinjenog* (*ibid,* § 954); Izrael, Okružni Vojni sud za Centralni sudski okrug i Vojni apelacioni sud, *Slučaj Ofer, Malinki i drugi* (*ibid*, §§ 955-956); Izrael, Vrhovni sud, *Slučaj Eichmann* (*ibid*, § 957); Italija, Vojni sud u Veroni, *Slučaj Schintlholzer* (*ibid*, § 958); Italija, Vojni sud u Rimu, Vojni apelacioni sud i Vrhovni kasacioni sud, *Slučaj Priebke* (*ibid,* § 959); Holandija, Specijalni sud u Amsterdamu, *Slučaj Zühlke* (*ibid*, § 960); Nigerija, Vrhovni sud, *Slučaj Nwaoga* (*ibid*, § 962); Filipini, Vrhovni sud, *Slučaj Margen* (*ibid*, § 963); Južna Afrika, Apelaciono odeljenje, *Slučaj Werner* (*ibid*, § 964); Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud u Linebergu, *Slučaj Aušvic i Belsen* (*ibid*, § 965) Sjedinjene Države, Armijski sud za vojne žalbe, *Slučaj Calley* (*ibid*, § 828).Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Krupp* (*ibid,* § 966); *Slučaj Krauch (I.G. Farben Proces)* (*ibid,* § 967) i *Slučaj Von Leeb (The High Command Trial)* (*ibid*, § 968); Sjedinjene Države, Vojna komisija u Visbadenu, *Slučaj Hadamar Sanatorium* (*ibid*, § 969); Sjedinjene Države, Armijski odbor za reviziju, *Slučaj Griffen* (*ibid*, § 970); Sjedinjene Države, Armijski sud za vojne apele, *Slučaj Calley* (*ibid*, § 971).

91 Povelja MVS (Nirnberg), član 8. (*ibid,* § 854); Povelja MVS (Tokio), član 6. (*ibid,* § 862); Statut MKTJ, član 7(4) (*ibid,* § 868); Statut MKTR, član 6(4) (*ibid,* § 869); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 6(4) (*ibid,* § 860); Pravilnik UNTAET br. 2000/15, Odeljak 21. (*ibid,* § 872).

92 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid*, § 875), Novog Zelanda (*ibid*, § 882), Nigerije (*ibid,* § 883), Švajcarske (*ibid,* § 888), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid*, § 889) i Sjedinjenih Država (*ibid*, §§ 891-892 i 894), zakonodavstva Australije (*ibid*, § 900), Bangladeša (*ibid*, § 902), Čilea (*ibid*, § 907), Konga (*ibid*, § 908), Etiopije (*ibid*, § 912), Francuske (*ibid*, §§ 913-914), Nemačke (*ibid*, § 915), Nigera (*ibid,* § 925) i Švajcarske (*ibid,* § 935) i izjave Kanade (*ibid*, § 976), Izraela (*ibid*, § 982) i Poljske (*ibid*, § 991).

93 Vidi, npr. vojne priručnike Kanade (*ibid*, § 875) i Novog Zelanda (*ibid*, § 882) i zakonodavstvo Španije (*ibid,* § 931).

U izveštaju Savetu bezbednosti o Nacrtu Statuta Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, 1993. godine, generalni sekretar UN ukazao je na mogućnost olakšavajućih okolnosti pri kažnjavanju u slučaju izvršavanja naređenja.[94] Sličan stav je sadržan u završnom izveštaju Komisije eksperata UN, formiranom po Rezoluciji Saveta bezbednosti 935(1994), da istraži povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene u Ruandi.[95]

[94] Generalni sekretar UN, Izveštaj u vezi sa stavom 2. Rezolucije Saveta bezbednosti 808 (1993) (*ibid,* § 1008).

[95] Komisija eksperata UN formirana u skladu sa Rezolucijom saveta bezbednosti 935(1994.) (*ibid,* § 1011).

RATNI ZLOČINI

Pravilo 156: Ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava predstavljaju ratne zločine.

Praksa

Tom II, Odeljak 44, Poglavlje A.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Statut Međunarodnog krivičnog suda definiše ratni zločin kao, *inter alia,* „ozbiljne povrede zakona i običaja koji se primenjuju u međunarodnom oružanom sukobu" i „ozbiljne povrede zakona i običaja do kojih dođe u oružanim sukobima koji nisu međunarodnog karaktera".[1] Statuti međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone i Pravilnik UNTAET br. 2000/15 za Istočni Timor, takođe predviđaju jurisdikciju nad „ozbiljnim" povredama međunarodnog humanitarnog prava.[2] U *Slučaju Delalić,* 2001. godine, u tumačenju člana 3. Statuta Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, navodeći povrede zakona ili običaja rata nad kojima Tribunal ima jurisdikciju, Apelaciono veće je istaklo da izraz „zakoni i običaji rata" uključuje *sve* zakone i običaje rata, uz one navedene u članu 3.[3] Pridev „ozbiljne" u vezi sa „povredama" se može naći u vojnim priručnicima nekoliko država.[4]

1 Statut MKS, član 8. (cit. u Vol. II, Ch. 44, § 3).

2 Statut MKTJ, član 1. (*ibid,* § 11); Statut MKTR , član 1. (*ibid,* § 14); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 1(1) (*ibid,* § 5); Pravilnik UNTAET br. 2000/15, Poglavlje 6(1) (*ibid,* § 16).

3 MKTJ, *Slučaj Delalić,* Presuda, (*ibid,* § 111).

4 Vidi, npr. vojne priručnike Kolumbije (*ibid,* § 21), Hrvatske (*ibid,* § 22), Francuske (*ibid,* §§ 24-25), Italije (*ibid,* § 30) i Španije (*ibid,* § 36) i zakonodavstva Konga (*ibid,* § 56), Novog Zelanda (*ibid,* § 70) i Nikaragve (*ibid,* § 71); vidi i izveštaj o praksi Holandije (*ibid,* § 93).

Postoji i praksa koja ne sadrži pridev „ozbiljne" u odnosu na povrede, a koja definiše ratni zločin kao svaku povredu zakona i običaja rata.[5] Vojni priručnici i zakonodavstvo mnogih država jednostavno ne zahtevaju da povrede međunarodnog humanitarnog prava budu ozbiljne da bi se smatrale ratnim zločinima.[6] Međutim, većina ove prakse ilustruje takve povrede u obliku liste ratnih zločina, tipično, upućujući na akte kao što su krađe, namerno uništavanje, ubistvo i maltretiranje, koji ukazuju da ove države u stvari ograničavaju ratne zločine na ozbiljnije povrede međunarodnog humanitarnog prava.

Ozbiljna priroda povreda

Deduktivna analiza sadašnje liste ratnih zločina, koja se nalazi u drugim međunarodnim instrumentima, kao i u nacionalnom zakonodavstvu i praksi, pokazuje da se povrede u praksi smatraju kao ozbiljne, i zbog toga ratnim zločinima, ako ugrožavaju zaštićena lica ili objekte ili ako povređuju važne vrednosti.

(i) Ugrožavanje zaštićenih lica ili objekata. Većina ratnih zločina uključuje smrt, povredu, uništavanje ili nezakonito uzimanje imovine. Međutim, ne moraju svi akti obavezno da dovedu do stvarnog uništavanja lica ili objekata, da bi se smatrali ratnim zločinima. To je postalo jasno u toku priprema nacrta Elemenata zločina za Međunarodni krivični sud. Odlučeno je, na primer, da je dovoljno započeti napad na civile ili civilne objekte, čak i kad nešto neočekivano spreči da napad izazove smrt ili ozbiljnu povredu. Ovo bi mogao da bude slučaj napada započetog protiv civilnog stanovništva ili pojedinih civila, čak i ako, zbog greške oružanih sistema, nameravani cilj nije pogođen. Isti je slučaj sa podvrgavanjem zaštićenog lica medicinskim eksperimentima - ne zahteva se stvarna povreda da bi se delo smatralo ratnim zločinom; dovoljno je da se ugrozi život ili zdravlje lica takvim delom.[7]

(ii) Izvršenje povreda značajnih vrednosti. Akti mogu da se smatraju ratnim zločinima ako povređuju značajne vrednosti, čak bez direktnog fizičkog ugrožavanja lica ili objekata. To uključuje, na primer, obeščašćivanje mrtvih tela;[8] podvrgava-

5 Izveštaj Komisije o odgovornosti ustanovljene posle prvog svetskog rata (*ibid,* § 6); Povelja MVS (Nirnberg), član 6(b); Povelja MVS (Tokio), član 5(b) (*ibid,* § 8); Zakon br. 10 Savezničkog kontrolnog saveta, član (*ibid,* § 7).

6 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 18), Kanade (*ibid,* § 20), Izraela (*ibid,* § 29), Holandije (*ibid,* § 32), Novog Zelanda (*ibid,* § 33), Nigerije (*ibid,* § 34), Južne Afrike (*ibid,* § 35), Švajcarske (*ibid,* § 38), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 39) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 40 i 43) i zakonodavstva Bangladeša (*ibid,* § 48), Holandije (*ibid,* § 69), Španije (*ibid,* § 73) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 74); vidi i izveštaj o praksi Irana (*ibid,* § 91).

7 Vidi, Knut Dörmann, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary,* Cambridge University Press, 2003, pp. 130 i 233.

8 Vidi, npr. Sjedinjene Države, Opšti vojni vladin sud u Dahau, *Slučaj Schmid* (cit. u Vol. II, Ch. 35, § 111) (sakaćenje mrtvih tela ratnih zarobljenika i odbijanje časnog sahranjivanja koje se smatra ratnim zločinom); vidi i Australija, Vojni sud u Wivaku, *Slučaj Takehiko* (*ibid,* § 106); Australija, Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Tisato* (*ibid,* § 107); Sjedinjene Države, Vojna komisija u Yokohami, *Slučaj Kikuchi i Mahuchi* (*ibid,* § 109); Sjedinjene Države, Vojna komisija u Mariana Ajlendu, *Slučaj Yochio i drugi* (*ibid,* § 110).

nje lica ponižavajućem postupku;[9] prisiljavanje lica da rade posao koji je direktna pomoć vojnim operacijama neprijatelja;[10] povreda prava na fer suđenje;[11] i regrutovanje dece ispod 15 godina u oružane snage.[12]

Apelaciono veće Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, u žalbi na prethodno pitanje u *Slučaju Tadić,* 1995. godine, utvrdilo je da, da bi se povreda podvrgla gonjenju pred Tribunalom, „povreda mora da bude ozbiljna, da, takoreći, mora da predstavlja povredu pravila koje štiti značajne vrednosti, i da povreda mora da uključi teške posledice za žrtvu." Ono je tada ilustrovalo ovu analizu ukazivanjem da oduzimanje vekne hleba, koja pripada pojedincu privatno, od strane borca na okupiranoj teritoriji, povredilo bi član 46(1) Haškog pravilnika, ali se ne bi računalo kao teška povreda međunarodnog humanitarnog prava.[13] Kao što se vidi iz primera navedenih ratnih zločina, to ne znači da povreda mora da izazove smrt ili fizičku povredu, ili čak takav rizik, iako povrede pravila koja štite značajne vrednosti često imaju posledicu u nevolji i nemiru za žrtve.

Povrede koje zahtevaju individualnu krivičnu odgovornost po međunarodnom pravu

U žalbi po prethodnom pitanju u *Slučaju Tadić,* 1995, Apelaciono veće Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju je utvrdilo da „povreda pravila [međunarodnog humanitarnog prava] mora da zahteva, po običajnom ili ugovornom pravu, individualnu krivičnu odgovornost lica koje je povredilo pravilo."[14] Ovaj pristup su međunarodni krivični tribunali za bivšu Jugoslaviju i Ruandu dosledno zauzimali u svojoj sudskoj praksi u pogledu ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava, različitih od teških povreda Ženevskih konvencija.[15] Na primer, u pogledu ozbiljnih povreda I Dopunskog protokola, koje nisu teške povre-

9 Vidi Sjedinjene Države, Vojna komisija u Floransi, *Slučaj Maelzer* (cit. u Vol. II, Ch. 32, §297) (o ratnim zarobljenicima koji su bili prisiljeni da marširaju ulicama Rima kao na antičkoj trijumfalnoj paradi); Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Tanaka Chiuichi* (*ibid,* § 3884) (o ratnim zarobljenicima Sikima, kojima je ošišana kosa i obrijana brada, a u jednom primeru su prisiljeni da puše cigarete; dela koja su protivna njihovoj veri); vidi i Statut MKS, član 8(2)(b)(xxi).

10 Vidi, Francuska, Opšti sud u Raštatu, Vojne vlade za francusku okupacionu zonu u Nemačkoj, *Slučaj Rochling* (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1863); Holandija, Privremeni vojni sud u Makasaru, *Slučaj Koshiro* (*ibid,* § 1865); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Krauch (I.G.Farbemn Trial)* (*ibid,* § 1872); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Von Leeb (The High Command Trial)* (*ibid,* § 1874); vidi i Statut MVS, član 8(2)(b)(xv).

11 Vidi Australija, Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Ohashi* (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2958); Sjedinjene Države, Vojna komisija u Šangaju, *Slučaj Aawada* (*ibid,* § 2962); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Altstötter (The Justice Trial)* (*ibid,* § 2965); vidi i Statut MKS, član 8(2)(a)8vi) i (c)(iv).

12 Statut MKS, član 8(2)(b)(xxvi) i (vii).

13 MKTJ, *Slučaj Tadić,* Žalba po prethodnom pitanju (cit. u Vol. II, Cg. 44, § 106).

14 Vidi MKTJ, *Slučaj Tadić,* Žalba po prethodnom pitanju (*ibid,* § 106).

15 Vidi MKTJ, *Slučaj Tadić,* Presuda (*ibid,* § 107), *Slučaj Blaškić,* Presuda (*ibid,* § 112), *Slučaj Kordić i Čerkez,* Presuda (*ibid,* § 120), *Slučaj Furundžija,* Presuda (*ibid,* § 110), *Slučaj Delalić,* Presuda (*ibid,* § 109), *Slučaj Kunarac,* Presuda (*ibid,* § 113), *Slučaj Kvočka,* Presuda (*ibid,* § 114), *Slučaj Krnojelac,* Presuda

de, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je ispitivao da li takve povrede zahtevaju individualnu krivičnu odgovornost po običajnom međunarodnom pravu ili da li I Dopunski protokol predviđa individualnu krivičnu odgovornost bez obzira na činjenicu da povreda nije navedena kao teška povreda.[16]

Praksa ne isključuje mogućnost da država može da, po svom nacionalnom pravu, definiše druge povrede međunarodnog humanitarnog prava kao ratne zločine. Posledice takvog činjenja, međutim, ostaju unutrašnje i ne postoji internacionalizacija obaveze da se kažnjavaju takvi zločini i nema univerzalne jurisdikcije.

Ranija praksa izgleda da ukazuje da neki akt ne treba nužno da bude izričito priznat od strane međunarodne zajednice kao ratni zločin, da bi sud našao da se on smatra ratnim zločinom. Ovo stanovište je ilustrovano mnogim presudama nacionalnih sudova, koji su našli da su optuženi krivi za ratne zločine izvršene u Drugom svetskom ratu, koji nisu bili navedeni u poveljama međunarodnih sudova u Nirnbergu i Tokiju, kao što su nedostatak fer suđenja,[17] skrnavljenje mrtvih tela,[18] povreda verskih osećanja ratnih zarobljenika,[19] i zloupotreba znaka crvenog krsta.[20]

Nacionalna praksa posle Drugog svetskog rata je pokazala da, dok su države sa tradicijom običajnog prava težile da sude licima na osnovu međunarodnog prava, mnoge države tradicije građanskog prava, u odsustvu posebnog zakonodavstva za ratne zločine, sudile su za takve zločine na osnovu svog redovnog krivičnog zakonodavstva.[21] Za ove druge, međutim, ako je delo bilo krivično delo u miru, ono bi moglo da bude tretirano kao ratni zločin, kad je izvršeno u oružanom sukobu, pod uslovom da je delo zabranjeno zakonima i običajima rata. Postoji i neka novija praksa sa istim posledicama.[22]

(ibid, § 115), *Slučaj Vasiljević,* Presuda (*ibid,* § 116), *Slučaj Naletilić,* (*ibid,* § 117), *Slučaj Stakić,* Presuda (*ibid,* § 118), *Slučaj Galić,* Presuda (*ibid,* § 119); MKTR, *Slučaj Akayesa,* Presuda (*ibid,* § 103), *Slučaj Musema,* Presuda (*ibid,* § 105) i *Slučaj Rutaganda,* Presuda (*ibid,* § 104).

16 Vidi, npr. MKTJ, *Slučaj Galić,* Slučaj br. IT-98-29-T, Presuda i mišljenje, 5. decembar 2003, §§ 113-129.

17 Vidi, npr. Australija, Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Ohashi* (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2958); Ujedinjeno Kraljevstvo, Vojni sud u Vupertalu, *Slučaj Rhode* (*ibid,* § 2964); Sjedinjene Države, Vojna komisija u Rimu, *Slučaj Dostler* (*ibid,* § 2961), Sjedinjene Države, Vojna komisija u Šangaju, *Slučaj Sawada* (*ibid,* § 2962) i *Slučaj Isayama* (*ibid,* § 2963); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Altstötter (The Justice Trial)* (*ibid,* § 2965).

18 Vidi Australija, Vojni sud u Vivaku, *Slučaj Takehiko* (cit. u Vol. II, Ch. 35, § 106); Australija, Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Tisato* (*ibid,* § 107), Sjedinjene Države, Vojna komisija u Jokohami, *Slučaj Kikuchi i Mahuchi* (*ibid,* § 109); Sjedinjene Države, Vojna koimisija u Mariana Ajlendu, *Slučaj Yochio i drugi* (*ibid,* § 110); Sjedinjene Države, Opšti vojni sud u Dahau, *Slučaj Schmid* (*ibid,* § 111).

19 Vidi Australija, Vojni sud u Rabalu, *Slučaj Chuichi Tanaka* (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3884).

20 Vidi Sjedinjene Države, Srednji vladin vojni sud u Dahau, *Slučaj Hagendorf* (cit. u Vol. II, Ch. 18, § 1313).

21 Vidi, npr. zakonodavstvo Francuske (cit. u Vol. II, Ch. 44, § 67) i Norveške (*ibid,* § 72) i izveštaj o praksi Belgije (*ibid,* § 83).

22 Vidi, npr. zakonodavstvo Demokratske Republike Kongo (*ibid,* § 55) i praksu Nemačke (*ibid,* §§ 521-524).

Povrede međunarodnog običajnog prava ili ugovornog prava

Međunarodni vojni sud u Nirnbergu je odredio da se povrede Haškog pravilnika smatraju ratnim zločinima, pošto su ova ugovorna pravila bila iskristalisana u običajnom pravu do vremena Drugog svetskog rata. Slično tome, pregovori o Statutu Međunarodnog krivičnog suda su se zasnivali na premisi da, u meri u kojoj ratni zločin treba da se uključi u Statut, ponašanje treba da se meri prema povredi običajnog pravila međunarodnog prava. Drugi primer povreda običajnog međunarodnog prava, koji se koristi za osnovu ratnog kriminala je rezolucija, koju je konsenzusom usvojila Komisija za ljudska prava UN, koja je objavila da su izraelske „kontinuirane teške povrede" Četvrte ženevske konvencije i I Dopunskog protokola bili ratni zločini.[23] Kako ni Izrael, niti mnoge članice Komisije nisu bile ratifikovale I Dopunski protokol, u to vreme, ova izjava je morala da se zasniva na shvatanju da su te povrede predstavljale ratne zločine po običajnom međunarodnom pravu.

Međutim, velika većina prakse ne ograničava koncept ratnih zločina na povrede običajnog međunarodnog prava. Skoro svi vojni priručnici i krivični zakonici upućuju i na običajno pravo i na primenljivo ugovorno pravo.[24] Dodatna praksa, koja navodi ugovorne odredbe kao ratne zločine, uključuje izjave Francuske, Nemačke i Sjedinjenih Država, koje izražavaju isto stanovište.[25] Apelaciono veće Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, u žalbi po prethodnom pitanju u *Slučaju Tadić* 1995, je takođe utvrdilo da ratni zločini mogu da obuhvate ozbiljne povrede i običajnih pravila i primenljivih ugovornih odredaba, npr. onih koje su „neosporno obavezujuće za strane (u oružanom sukobu) u vreme navodne povrede.".[26]

Tumačenje

Praksa nudi sledeće specifikacije u pogledu prirode ponašanja koje predstavlja ratni zločin, njegove izvršioce i psihičko stanje.

(i) Činjenje ili propuštanje. Ratni zločin može da se sastoji od činjenja ili propuštanja. Primeri poslednjeg uključuju propuštanje da se obezbedi pravedno suđenje i propuštanje da se obezbedi hrana ili neophodna medicinska pomoć licima u

23 Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1982/1 (*ibid,* § 98).

24 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 18), Belgije (*ibid,* § 19), Kanade (*ibid,* § 20), Ekvadora (*ibid,* § 23), Francuske (*ibid,* § 26), Novog Zelanda (*ibid,* § 33), Švajcarske (*ibid,* § 38), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 39) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 40 i 43) i zakonodavstvo Bangladeša (*ibid,* § 48), Kanade (*ibid,* §§ 51-52), Konga (*ibid,* § 56), Finske (*ibid,* § 59), Novog Zelanda (*ibid,* § 70) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 75); vidi i nacrt zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 50).

25 Vidi izjave Francuske ((*ibid,* § 87), Nemačke (*ibid,* § 90) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 95).

26 MKTJ, *Slučaj Tadić,* Slučaj br. IT-94,-1-AR72, Odluka o predlogu odbrane za žalbu o prethodnom pitanju jurisdikcije, Apelaciono veće, 2. oktobar 1995, §§ 94 i 143.

vlasti neprijatelja.[27] Za razliku od zločina protiv čovečnosti, koji se sastoji od „obimnog i sistematskog" izvršenja zabranjenih dela, svaka ozbiljna povreda međunarodnog humanitarnog prava predstavlja ratni zločin. To je jasno iz obimne i dosledne sudske prakse od prvog svetskog rata do danas.

(i) Izvršioci. Praksa u obliku zakonodavstva, vojnih priručnika i sudske prakse, pokazuje da su ratni zločini povrede koje su izvršili ili pripadnici oružanih snaga ili civili, protiv pripadnika oružanih snaga, civila ili zaštićenih objekata neprijateljske strane.[28] Nacionalno zakonodavstvo, karakteristično, ne ograničava izvršenje ratnih zločina na pripadnike oružanih snaga, nego pre ukazuje da su dela krivična dela kad ih izvrši bilo koje lice.[29] Nekoliko vojnih priručnika prihvata isti pristup.[30] Mnogi vojni priručnici, kao i neka zakonodavstva, izričito uključuju termin „civila" među ona lica koja mogu da izvrše ratne zločine.[31]

(iii) Psihički element. Međunarodna praksa ukazuje da su ratni zločini povrede koje su izvršene voljno, npr. ili namerno (*dolus directus)* ili nehatno *(dolus eventualis)*.[32] Tačan psihički element varira zavisno od konkretnog zločina.[33]

Lista ratnih zločina

Ratni zločini uključuju sledeće ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava:

(i) teške povrede Ženevskih konvencija:

U slučaju međunarodnog oružanog sukoba, svako od sledeći dela izvršenih protiv lica i imovine zaštićene odredbama relevantne ženevske konvencije:

27 Za propuštanje da se obezbedi fer suđenje, vidi primere u beleškama 11. i 17. Za propuštanje da se obezbedi hrana i neophodna medicinska pomoć, vidi npr. zakonodavstva Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 37, § 60), Australije (*ibid,* § 61), Bangladeša (*ibid,* § 63), Čilea (*ibid,* § 64), Dominikanske Republike (*ibid,* § 65), Meksika (*ibid,* § 67), Nikaragve (*ibid,* § 68), Norveške (*ibid,* § 69), Perua (*ibid,* § 70), Španije (*ibid,* § 72) i Urugvaja (*ibid,* § 73).

28 Vidi Knut Dörmann, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary,* Cambridge University Press, 2003, pp. 34-37 i 391-393; vidi suđenja posle Drugog svetskog rata (cit. u Vol. II, Ch. 44, § 78) i Sjedinjene Države, Okružni sud za Centralni okrug Kalifornije, *Slučaj Leo Handel* (*ibid,* § 79).

29 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 18), Ekvadora (*ibid,* § 23), Novog Zelanda (*ibid,* § 33), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 39) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 40 i 43) i zakonodavstvo Moldavije (*ibid,* § 66).

30 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 18), Kanade (*ibid,* § 20) i Švajcarske (*ibid,* § 38).

31 Vidi, npr. vojne priručnike Ekvadora (*ibid,* § 23), Novog Zelanda (*ibid,* § 33), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 39) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 40 i 43) i zakonodavstvo Moldavije (*ibid,* § 66); vidi i Jordan, *Nacrt vojnog krivičnog zakonika* (*ibid,* § 62).

32 Vidi, npr. MKTJ, *Slučaj Delalić,* Slučaj No. IT-96-21-T, Presuda, Sudeće veće II, 16. novembar 1998, §§ 437 i 439.

33 Vidi papir koji je MKCK pripremio u odnosu na psihički element zločina u pravnim sistemima običajnog prava i građanskog prava i o konceptu zablude u činjenicama i zablude u pravu u nacionalnom i međunarodnom pravu, prosleđen, na zahtev nekoliko država, na pripremnoj komisiji za Međunarodni krivični sud, Doc. PCNICC/1999/WGEC/INF.2/Add.4, 15. decembar 1999, Dodatak; vidi i Elemente zločina za Međunarodni krivični sud.

- namerno ubijanje;
- mučenje ili nečovečni postupci, uključujući biološke eksperimente;
- namerno nanošenje suvišne patnje, teških telesnih povreda ili narušavanje zdravlja;
- obimna razaranja i prisvajanje tuđe imovine koja se ne mogu opravdati vojnom potrebom, i koja su pri tom izvršena nezakonito i bezobzirno;
- prisiljavanje ratnih zarobljenika ili drugih zaštićenih lica da služe u neprijateljskim snagama;
- namerno lišavanje ratnih zarobljenika ili drugih zaštićenih lica njihovog prava na fer i pravično suđenje;
- nezakonito proterivanje ili preseljavanje;
- nezakonito zatvaranje;
- uzimanje talaca.

Osnovi za gore navedene ratne zločine

Lista teških povreda je uključena u Ženevske konvencije, većinom na osnovu zločina koje su progonili međunarodni vojni sudovi u Nirnbergu i Tokiju i nacionalni sudovi, posle Drugog svetskog rata. Lista je ponovljena u statutima Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i Međunarodnog krivičnog suda.[34] Na njih upućuju i zakonodavstva mnogih država.[35] Shvatanje da su takve povrede ratni zločini nije sporno.

(ii) Druge ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene tokom međunarodnog oružanog sukoba:

- Narušavanje ličnog dostojanstva, a naročito ponižavajućim i degradirajućim postupcima i skrnavljenje mrtvih;
- nasilna sterilizacija;
- prisiljavanje državljana neprijateljske strane da učestvuju u vojnim operacijama protiv svoje sopstvene strane;
- ubijanje ili ranjavanje boraca koji su se predali ili su na drugi način postali lica *hors de combat;*
- objavljivanje da se neće davati milost;
- nepravilna upotreba znakova raspoznavanja koji pokazuju zaštićeni status, koja izazove smrt ili ozbiljne telesne povrede;
- nepravilna upotreba zastave ili vojne oznake ili uniforme neprijatelja, koja izazove smrt ili ozbiljnu telesnu povredu;
- ubijanje ili ranjavanje neprijatelja primenom perfidije;
- napad na sanitetsko ili versko osoblje, sanitetske jedinice ili sanitetske transporte;
- pljačka ili drugo oduzimanje imovine protivno međunarodnom humanitarnom pravu;
- uništavanje imovine koje nije opravdano vojnom potrebom.

34 Statut MKTJ, član 2; Statut MKS, član 8(2)(a).

35 U pogledu namernog ubijanja, vidi, npr. zakonodavstva na koja se upućuje u komentaru Pravila 89. U pogledu mučenja i nečovečnog postupanja, vidi, npr. zakonodavstva na koja se upućuje u komentaru Pravila 90. U pogledu bioloških eksperimenata vidi, npr. zakonodavstva na koja se upućuje u komentaru na Pravilo 92. U pogledu obimnog razaranja i prisvajanja imovine, neoprav-

Osnovi za gore navedene ratne zločine

Ove povrede su bile predmet suđenja za ratne zločine posle Drugog svetskog rata.[36] One su uključene i u Statut Međunarodnog krivičnog suda ili, ako nisu ponovljeni u tačno istim terminima, pokriveni su, kao dokazani, Elementima zločina za Međunarodni krivični sud.[37] Ratni zločin „napada na sanitetsko i versko osoblje, sanitetske jedinice ili sanitetske transporte" pokrivaju aspekte ratnih zločina sadržanih u članu 8(2)(b)(ix) i (xiv) Statuta Međunarodnog krivičnog suda.[38] Identifikacija ovih povreda kao ratnih zločina u Statutu Međunarodnog krivičnog suda nije bila sporna. Napad na lica *hors de combat* i perfidna upotreba zaštitnih znakova ili oznaka su navedeni u I Dopunskom protokolu, kao teške povrede.[39] Postoji i praksa koja proširuje primenu ovog ratnog zločina na korišćenje zaštitnih *signala*.[40]

(iii) Druge ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene tokom međunarodnog oružanog sukoba (nastavak):

- uzimanje civilnog stanovništva ili civila pojedinačno, koji ne učestvuju direktno u neprijateljstvima za cilj napada;
- preduzimanje napada, znajući da će takav napad da izazove slučajne gubitke civilnih života, povrede civila ili oštećenja imovine, koji su suvišni u odnosu na očekivanu, konkretnu i direktnu vojnu prednost;
- uzimanje nebranjenih mesta i demilitarizovanih zona za cilj napada;
- Podvrgavanje lica koja su pod vlašću protivničke strane fizičkom sakaćenju ili medicinskim ili naučnim eksperimentima ma koje vrste, koji nisu ni opravdani medicinskim, stomatološkim ili bolničkim lečenjem te osobe, niti su izvršeni u njegovom interesu, a koji izazovu smrt ili ozbiljno ugroze zdravlja tog lica ili tih lica;
- preseljenje, od strane okupacione sile, dela svog sopstvenog civilnog stanovništva, na teritoriju koju je ona okupirala ili deportovanje ili preseljenje celokupnog stanovništva ili njegovog dela unutar okupirane teritorije ili van te teritorije.
- uzimanje objekata namenjenih verskim, obrazovnim, umetničkim, naučnim ili dobrotvornim ciljevima i istorijskih spomenika za ciljeve napada, pod uslovom da oni nisu vojni ciljevi.

danih vojnom potrebom i izvršenih nezakonito i namerno vidi, npr. zakonodavstva na koja se upućuje u komentaru Pravila 50. U pogledu prisiljavanja ratnog zarobljenika ili drugih zaštićenih lica da služe u snagama neprijateljske sile vidi, npr. zakonodavstvo na koje se upućuje u komentaru Pravila 95. U pogledu namernog lišavanja ratnih zarobljenika ili drugih zaštićenih lica prava na pravedno i redovno suđenje vidi, npr. zakonodavstva na koja se upućuje u komentaru Pravila 100. U pogledu nezakonitog zatvaranja, npr. vidi zakonodavstva na koja se upućuje u komentaru Pravila 99. U pogledu uzimanja talaca vidi, npr. zakonodavstva na koja se upućuje u komentaru na Pravilo 96.

36 Vidi, uopšteno, Knut Dörmann, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary,* Cambridge University Press, 2003.

37 Vidi, npr. u pogledu skrnavljenja mrtvih, Elemente zločina za Međunarodni krivični sud, beleška 49. koja se odnosi na član 8(2)(b)(xxi) Statuta MKS.

38 Statut MKS, član 8(2)(b)(ix) i n(xxiv).

39 I Dopunski protokol, član 85(3)(e) i (f).

40 Vidi, npr. praksu Kolumbije (cit. u Vol. II, Ch. 18, § 1235), Kostarike (*ibid,* § 282), Francuske (*ibid,* §§ 1065), 1150, 1241, 1339 i 1407), Gruzije (*ibid,* §§ 1105, 1368 i 1428), Španije (*ibid,* §§ 381, 608, 1302

Osnovi za gore navedene ratne zločine

Ove povrede običajnog međunarodnog prava su navedene kao teške povrede u I Dopunskom protokolu i kao ratni zločini u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[41] Rečnik se pomalo razlikuje između ova dva instrumenta, ali u osnovi to su iste povrede kako su navedene u Elementima zločina za Međunarodni krivični sud.

(i) uzimanje civilnog stanovništva ili civila pojedinačno, koji ne učestvuju u neprijateljstvima, za cilj napada. Pored prakse pomenute gore, postoje brojni primeri nacionalnih zakonodavstava, koja određuju kao povredu usmeravanje napada na civile, uključujući zakonodavstva država koje nisu, ili nisu bile u to vreme, članice I Dopunskog protokola.[42] Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru Pravila 1.

(ii) Preduzimanje napada znajući da će takav napad da izazove slučajne gubitke civilnih života, povrede civila ili oštećenje civilnih objekata, koji bi bili jasno suvišni u odnosu na očekivanu, konkretnu i direktnu vojnu prednost. Pored gore pomenute prakse, brojne države su usvojile zakonodavstvo koje predviđa kao povredu izvršenje napada koji povređuje princip proporcionalnosti.[43] Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru Pravila 14.

Definicija ratnog zločina „preduzimanje napada znajući da će takav napad izazvati slučajni gubitak civilnih života, povredu civila ili oštećenje civilnih objekata, koji bi bilo jasno suvišni u odnosu na očekivanu, konkretnu i direktnu vojnu prednost" bliže prati rečnik Statuta Međunarodnog krivičnog suda.[44] Reč „sveobuhvatan" nije sadržan u čl. 51. i 85. I Dopunskog protokola, niti u suštinskom pravilu običajnog međunarodnog prava (vidi Pravilo 14). Cilj ovog dodatka u Statutu Međunarodnog krivičnog suda izgleda da ukazuje da poseban cilj može imati važnu vojnu prednost, koja se može osećati duži period vremena i uticati na vojne akcije u regionu, više nego sama blizina cilja. Pošto je ovo značenje uključeno u postojeći rečnik I Dopunskog protokola i suštinsko pravilo običajnog međunarodnog prava, uključenje reči „sveobuhvatan" nije dopunski element.[45]

i 1436) i Tadžikistana (*ibid,* §§ 387, 1115, 1204, 1382 i 1439); vidi i Sjedinjene Države, *Pomorski priručnik,* § 6.2.5.

41 I Dopunski protokol, član 85(3) i (4); Statut MKS, član 8(2)(b).

42 Vidi zakonodavstva (cit. u Vol. II, Ch. 1, §§ 217 i 269), posebno zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* §§ 221-222), Indonezije (*ibid,* § 243) i Italije (*ibid,* § 245).

43 Vidi, npr. zakonodavstvo Jermenije (cit. u Vol. II, Ch. 4, § 50), Australije (*ibid,* §§ 51-52), Belorusije (*ibid,* § 53), Belgije (*ibid,* § 54), Kanade (*ibid,* §§ 57-58), Kolumbije (*ibid,* § 59), Konga (*ibid,* § 60), Kukovih Ostrva (*ibid,* § 61), Kipra (*ibid,* § 62), Gruzije (*ibid,* § 64), Nemačke (*ibid,* § 65), Irske (*ibid,* § 66), Malija (*ibid,* § 68), Holandije (*ibid,* § 69), Novog Zelanda (*ibid,* § 70-71), Nigera (*ibid,* § 73), Norveške (*ibid,* § 74), Španije (*ibid,* § 75), Švedske (*ibid,* § 76), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 78-79) i Zimbabvea (*ibid,* § 80); vidi i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 49), Burundija (*ibid,* § 56), Salvadora (*ibid,* § 63), Libana (*ibid,* § 67), Nikaragve (*ibid,* § 72) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 77).

44 Statut MKS, član 8(b)(iv).

45 Vidi Knut Dörmann, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary,* Cambridge University Press, 2003, pp. 169-173, posebno pp. 169-170.

(iii) Uzimanje nebranjenih mesta i demilitarizovanih zona za cilj napada. Pored gore pomenute prakse, napad na nebranjena mesta je povreda po zakonodavstvu mnogih država.[46] Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru Pravila 37.

Dok je „uzimanje demilitarizovanih zona za cilj napada" teška povreda I Dopunskog protokola, to nije pomenuto kao takva povreda u Statutu Međunarodnog krivičnog suda. Ipak, napadi na demilitarizovane zone su povreda po zakonodavstvima brojnih država.[47] Pored toga, diskutabilno je da li bi takvi napadi predstavljali ratni zločin „uzimanja civilnih objekata, koji su objekti koji nisu vojni ciljevi, za objekt napada" ili „uzimanja civilnog stanovništva ili pojedinih civila, koji direktno ne učestvuju u neprijateljstvima", za objekt napada, sadržan u Statutu.[48]

Upućivanja na više primera prakse se može naći u komentaru Pravila 36.

(iv) Podvrgavanje lica koja su u vlasti neprijateljske strane fizičkom sakaćenju ili medicinskim ili naučnim eksperimentima, bilo koje vrste, koji nisu ni opravdani medicinskim, stomatološkim ili bolničkim tretmanom konkretnog lica, niti izvršeni u njegovom interesu, a koji izazovu smrt ili ozbiljno ugroze zdravlje tog lica ili tih lica. Uz gore navedenu praksu, brojni vojni priručnici određuju zabranu fizičkog sakaćenja, medicinskih ili naučnih eksperimenata ili bilo kog drugog medicinskog postupka koji nije indikovan stanjem zdravlja pacijenta i nije u skladu sa opšteprihvaćenim medicinskim standardima.[49] Zabrana se može naći u velikom broju u naci-

46 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (cit. u Vol. II, Ch. 11, § 279), Australije (*ibid,* §§ 280-282), Azerbejdžana (*ibid,* § 283), Belorusije (*ibid,* § 284), Belgije (*ibid,* § 285), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 286), Kanade (*ibid,* §§ 288-289), Kine (*ibid,* § 290), Konga (*ibid,* § 291), Kukovih Ostrva (*ibid,* § 292), Hrvatske (*ibid,* § 293), Kipra (*ibid,* § 294), Češke Republike (*ibid,* § 295), Estonije (*ibid,* § 297), Gruzije (*ibid,* § 298), Nemačke (*ibid,* § 299), Mađarske (*ibid,* § 300), Irske (*ibid,* § 301), Litvanije (*ibid,* § 304), Malija (*ibid,* § 305), Holandije (*ibid,* § 306-307), Novog Zelanda (*ibid,* §§ 308-309), Nigera (*ibid,* § 311), Norveške (*ibid,* § 312), Poljske (*ibid,* § 313), Slovačke (*ibid,* § 314), Slovenije (*ibid,* § 315), Španije (*ibid,* § 316), Tadžikistana (*ibid,* § 317), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 319-320), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 321), Venecuele (*ibid,* § 322), Jugoslavije (*ibid,* § 323) i Zimbabvea (*ibid,* § 324); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 278), Burundija (*ibid,* § 287), Salvadora (*ibid,* § 296), Jordana (*ibid,* § 302), Libana (*ibid,* § 303), Nikaragve (*ibid,* § 310) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 318).

47 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (cit. u Vol. II, Ch. 11, § 133), Australije (*ibid,* §§ 134-135), Azerbejžana (*ibid,* § 136), Belorusije (*ibid,* § 137), Belgije (*ibid,* § 138), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 139), Kanade (*ibid,* § 140), Kukovih Ostrva (*ibid,* § 141), Hrvatske (*ibid,* § 142), Kipra (*ibid,* § 143), Češke Republike (*ibid,* § 144), Estonije (*ibid,* § 146), Gruzije (*ibid,* § 147), Nemačke (*ibid,* § 148), Mađarske (*ibid,* § 149), Irske (*ibid,* § 150), Litvanije (*ibid,* § 153), Holandije (*ibid,* § 154), Novog Zelanda (*ibid,* § 155), Nigera (*ibid,* § 157), Norveške (*ibid,* § 158), Slovačke (*ibid,* § 159), Slovenije (*ibid,* § 160), Španije (*ibid,* § 161), Tadžikistana (*ibid,* § 162), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 163), Jemena (*ibid,* § 164), Jugoslavije (*ibid,* § 165) i Zimbabvea (*ibid,* § 166); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 132), Salvadora (*ibid,* § 145), Jordana (*ibid,* § 151), *Libana* (*ibid,* § 152) i Nikaragve (*ibid,* § 156).

48 Statut MKS, član 8(2)(b)(i) i (ii).

49 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 32, §§ 1434-1435), Australije (*ibid,* §§ 1436-1437), Belgije (*ibid,* § 1438), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 1439), Burkine Faso (*ibid,* § 1440), Kanade (*ibid,* § 1441), Ekvadora (*ibid,* § 1442), Francuske (*ibid,* §§ 1443-1445), Nemačke (*ibid,* § 1446), Izraela (*ibid,* § 1447), Italije (*ibid,* § 1448), Maroka (*ibid,* § 1449), Holandije (*ibid,* § 1450), Novog Zelan-

onalnom zakonodavstvu.[50] Upućivanja na više prakse se mogu naći u komentaru Pravila 92.

Preseljenje, od strane okupacione sile, dela svog sopstvenog stanovništva na teritoriju koju je ona okupirala ili deportovanje ili preseljenje celokupnog stanovništva ili njegovog dela unutar ili van okupirane teritorije. Uz gore navedenu praksu, brojni vojni priručnici zabranjuju da strana u sukobu deportuje ili preseljava delove svog sopstvenog civilnog stanovništva na teritoriju koju je okupirala.[51] Ovo pravilo je uključeno u zakonodavstvo brojnih država.[52]

Pored toga, brojni vojni priručnici tačno navode zabranu nezakonite deportacije ili preseljavanja civila na okupiranu teritoriju.[53] Po zakonodavstvu mnogih država izvršavanje takvih deportacija ili preseljavanja je povreda.[54] Postoji sudska praksa koja se odnosi na Drugi svetski rat koja podržava zabranu.[55]

Upućivanja na više prakse se mogu naći u komentarima na pravila 129-130.

da (*ibid,* § 1451), Nigerije (*ibid,* §§ 1452-1453), Rusije (*ibid,* § 1454), Senegala (*ibid,* §§ 1455-1456), Južne Afrike (*ibid,* § 1457), Španije (*ibid,* § 1458), Švedske (*ibid,* § 1459), Švajcarske (*ibid,* § 1460), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 1461-1462) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 1463-1466).

50 Vidi, npr. zakonodavstvo (cit. u Vol. II, Ch. 32, §§ 1467- 1535).

51 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 38, §§ 346-347), Australije (*ibid,* § 348), Kanade (*ibid,* § 349), Hrvatske (*ibid,* § 350), Mađarske (*ibid,* § 351), Italije (*ibid,* § 352), Holandije (*ibid,* § 353), Novog Zelanda (*ibid,* § 354), Španije (*ibid,* § 355), Švedske (*ibid,* § 357), Švajcarske (*ibid,* § 357), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 358) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 359).

52 Vidi, npr. zakonodavstvo Jermenije (cit. u Vol. II, Ch. 38, § 361), Australije (*ibid,* §§ 362-363), Azerbejdžana (*ibid,* §§ 364-365), Bangladeša (*ibid,* § 366), Belorusije (*ibid,* § 367), Belgije (*ibid,* § 368), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 369), Kanade (*ibid,* §§ 371-372), Konga (*ibid,* § 373), Kukovih Ostrva (*ibid,* § 374), Hrvatske (*ibid,* § 375), Kipra (*ibid,* § 376), Češke Republike (*ibid,* § 377), Nemačke (*ibid,* § 379), Gruzije (*ibid,* § 380), Irske (*ibid,* § 381), Malija (*ibid,* § 384), Moldavije (*ibid,* § 385), Holandije (*ibid,* § 386), Novog Zelanda (*ibid,* §§ 387-388), Nigera (*ibid,* § 390), Norveške (*ibid,* § 391), Slovačke (*ibid,* § 392), Slovenije (*ibid,* § 393), Španije (*ibid,* § 394), Tadžikistana (*ibid,* § 395), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 397-398), Jugoslavije (*ibid,* § 399) i Zimbabvea (*ibid,* § 400); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 360), Burundija (*ibid,* § 370), Jordana (*ibid,* § 382), Libana (*ibid,* § 383) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 396).

53 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 38, §§ 39-40), Australije (*ibid,* §§ 41-42), Kanade (*ibid,* § 43), Kolumbije (*ibid,* § 44), Hrvatske (*ibid,* § 45), Ekvadora (*ibid,* § 46), Francuske (*ibid,* §§ 47-49), Nemačke (*ibid,* § 50), Mađarske (*ibid,* § 51), Italije (*ibid,* § 52), Holandije (*ibid,* § 53), Novog Zelanda (*ibid,* § 54), Nigerije (*ibid,* § 55), Filipina (*ibid,* § 56), Južne Afrike (*ibid,* § 57), Španije (*ibid,* § 58), Švedske (*ibid,* § 59), Švajcarske (*ibid,* § 60), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 61) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 62-64).

54 Vidi, npr. zakonodavstvo (cit. u Vol. II, Ch. 38, §§ 65-156).

55 Vidi, npr. Kina, Vojni sud za ratne zločine Ministarstva narodne odbrane, *Slučaj Takashi Sakai* (cit. u Vol. II, Ch. 38, § 159); Francuska, Opšti sud u Raštatu, Vojne uprave za francusku okupacionu zonu u Nemačkoj, *Slučaj Roechling* (*ibid,* § 157); Izrael, Okružni sud Jerusalima, *Slučaj Eichmann* (*ibid,* § 161); Holandija, Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Zimmermann* (*ibid,* § 166), Poljska, Vrhovni nacionalni sud u Poznanju, *Slučaj Greiser* (*ibid,* § 157); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Krauch (I.G. Farben Trial)* (*ibid,* § 157); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Krupp* (*ibid,* § 157); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Milch* (*ibid,* § 157); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj List (Hostages Trial)* (*ibid,* § 157); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Von Leeb (The High Command Trial)* (*ibid,* § 157).

(vi) Uzimanje zgrada namenjenih verskim, obrazovnim, umetničkim, naučnim ili dobrotvornim svrhama ili istorijskih spomenika za cilj napada, pod uslovom da oni nisu vojni ciljevi. Uz gore navedenu praksu, napad na takve objekte je kažnjiva povreda po zakonodavstvu brojnih država.[56]

U pogledu napada na verske ili kulturne objekte, Statut Međunarodnog krivičnog suda koristi kao osnove za ovaj ratni zločin činjenicu da je takav napad povreda običajnog međunarodnog prava, posebno zbog toga što su objekti na koje se odnosi civilni i ta zabrana je uključena u Haški Pravilnik.[57] I Dopunski protokol propisuje da su napadi na verske ili kulturne objekte teške povrede ako je takvim objektima priznata specijalna zaštita.[58] U praksi se ovo odnosi na režim specijalne zaštite predviđene Haškom konvencijom o zaštiti kulturnih dobara.[59] Drugi protokol uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara takođe podvrgava takve specijalno zaštićene kulturne objekte („stavljene pod pojačanu zaštitu") pod režim teških povreda, tako što predviđa da je napad na takve objekte ili upotreba takvih objekata za vojne svrhe podvrgnuta obavezi da se goni ili izručuje na osnovu univerzalne jurisdikcije.[60] Iako je napad na verske ili kulturne objekte ratni zločin po običajnom međunarodnom pravu, obaveza da se goni ili izručuje na osnovu univerzalne jurisdikcije za teške povrede, definisana na ovaj način u I Dopunskom protokolu i Drugom protokolu uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara, obavezna je samo za članice tih ugovora. To je tako za sve ratne zločine ovde navedene i koji predstavljaju teške povrede I Dopunskog protokola (vidi komentar Pravila 157).

Upućivanja na više primera prakse može se naći u komentaru Pravila 38.

56 Vidi, npr. zakonodavstva Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 12, § 105), Jermenije (*ibid,* § 107), Australije (*ibid,* §§ 108-109), Azerbejdžana (*ibid,* § 110), Belorusije (*ibid,* § 111), Belgije (*ibid,* § 112), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 113), Bugarske (*ibid,* § 114), Kanade (*ibid,* §§ 116-117), Čilea (*ibid,* § 118), Kine (*ibid,* § 119), Kolumbije (*ibid,* §§ 120-121), Konga (*ibid,* § 122), Kukovih Ostrva (*ibid,* § 123), Hrvatske (*ibid,* § 124), Kube (*ibid,* § 125), Kipra (*ibid,* § 126), Češke Republike (*ibid,* § 127), Dominikanske Republike (*ibid,* § 128), Estonije (*ibid,* § 130), Gruzije (*ibid,* § 131), Nemačke (*ibid,* § 132), Mađarske (*ibid,* § 133), Irske (*ibid,* § 134), Italije (*ibid,* § 135), Jordana (*ibid,* § 136), Kirgistana (*ibid,* § 138), Letonije (*ibid,* § 139), Litvanije (*ibid,* § 141), Malija (*ibid,* § 142), Meksika (*ibid,* § 143), Holandije (*ibid,* §§ 144-145), Novog Zelanda (*ibid,* §§ 146-147), Nikaragve (*ibid,* § 148), Nigera (*ibid,* § 150), Norveške (*ibid,* § 151), Paragvaja (*ibid,* § 152), Perua (*ibid,* § 153), Poljske (*ibid,* § 154), Rumunije (*ibid,* § 155), Rusije (*ibid,* § 156), Slovačke (*ibid,* § 157), Slovenije (*ibid,* § 158), Španije (*ibid,* §§ 159-160), Švedske (*ibid,* § 161), Švajcarske (*ibid,* §§ 162-163), Tadžikistana (*ibid,* 164), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 166-167), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 168), Urugvaja (*ibid,* § 169), Venecuele (*ibid,* § 170), Jugoslavije (*ibid,* § 171) i Zimbabvea (*ibid,* § 172); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 106), Burundija (*ibid,* § 115), Salvadora (*ibid,* § 129), Jordana (*ibid,* § 137), Libana (*ibid,* § 140), Nikaragve (*ibid,* § 149) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 165).

57 Haški pravilnik, član 27.

58 I Dopunski protokol, član 85(4)(d)

59 Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, član 8.

60 Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 15.

(ii) Druge ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava, izvršene tokom međunarodnog oružanog sukoba (nastavak):

- uzimanje civilnih objekata, odnosno objekata koji nisu vojni ciljevi, za cilj napada;
- korišćenje izgladnjivanja civila kao metod ratovanja, tako što se oni lišavaju predmeta neophodnih za njihovo preživljavanje, uključujući ometanje dopremanja humanitarne pomoći;
- uzimanje lica ili objekata uključenih u humanitarnu pomoć ili mirovnih operacija, u saglasnosti sa Poveljom Ujedinjenih nacija, za cilj napada, ukoliko su oni ovlašćeni na zaštitu koja se daje civilima ili civilnim objektima, prema međunarodnom humanitarnom pravu;
- preduzimanje napada znajući da će takav napad izazvati obimna, dugoročna i ozbiljna oštećenja prirodne okoline, koja bi bila jasno suvišna u odnosu na očekivanu konkretnu i direktnu vojnu prednost;
- upotreba zabranjenih oružja;
- objavljivanje da su stavljeni van snage, suspendovani ili neprihvatljivi na sudu prava i postupci državljana neprijateljske strane;
- upotreba ljudskih štitova;
- regrutovanje ili upisivanje dece ispod 15 godina u oružane snage, ili njihovo korišćenje za aktivno učešće u neprijateljstvima;
- izvršenje seksualnog nasilja, posebno silovanja, seksualnog ropstva, prisilne prostitucije i prisilne trudnoće.

Osnove za gore navedene ratne zločine

Ova grupa ratnih zločina je navedena u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[61] Sa izuzetkom krivičnog dela „da su stavljeni van snage, suspendovani ili neprihvatljivi na sudu prava i postupci državljana neprijateljske države," ovi zločini odražavaju razvoj običajnog međunarodnog prava od usvajanja I Dopunskog protokola od 1977.

(i) Uzimanje civilnih objekata,odnosno objekata koji nisu vojni objekti za cilj napada. Običajna priroda zločina uzimanja civilnih objekata za cilj napada je priznata u nekoliko presuda Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju.[62] Mnoge države su usvojile zakonodavstvo koje predviđa kao povredu napad na civilne objekte tokom oružanog sukoba.[63] Ovaj ratni zločin je u stvari savremena

61 Statut MKS, član 8(2)(b).

62 Vidi, npr. MKTJ, *Slučaj Blaškić,* Presuda (cit. u Vol. II, Ch. 2, § 181) i *Slučaj Kordić,* Presuda (*ibid,* § 182).

63 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (cit. u Vol. II, Ch. 2, § 119), Azerbejdžana (*ibid,* § 120), Kanade (*ibid,* § 122), Konga (*ibid,* § 123), Hrvatske (*ibid,* § 124), Estonije (*ibid,* § 126), Gruzije (*ibid,* § 127), Nemačke (*ibid,* § 128), Mađarske (*ibid,* § 129), Irske (*ibid,* § 130), Italije (*ibid,* § 131), Malija (*ibid,* § 132), Holandije (*ibid,* § 133), Novog Zelanda (*ibid,* § 134), Norveške (*ibid,* § 136), Slovačke (*ibid,* § 137), Španije (*ibid,* § 138), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 140) i Jemena (*ibid,* § 141); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 118), Burundija (*ibid,* § 121), Salvadora (*ibid,* § 125), Nikaragve (*ibid,* § 135) I Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 139).

formulacija, zasnovana na pravilu iz Haškog pravilnika, koje zabranjuje uništavanje neprijateljske imovine, osim ako to zahtevaju imperativne vojne potrebe.[64] Ovo bi pokrilo i namerno uništavanje prirodne okoline. Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru pravila 7. i 50.

(ii) Korišćenje izgladnjivanja civila kao metoda ratovanja, lišavanjem predmeta neophodnih za njihovo preživljavanje, uključujući ometanje dopremanja humanitarne pomoći. Zabrana korišćenja izgladnjivanja kao metoda ratovanja je razmatrana kao novo pravilo u vreme usvajanja I Dopunskog protokola. Međutim, praksa od tada ne samo da ga je učinila običajnim pravilom, nego ni njegovo uključivanje u Statut Međunarodnog suda pravde kao ratnog zločina, ako je izvršen u međunarodnom oružanom sukobu, nije bilo sporno. Uništavanje objekata neophodnih za preživljavanje civilnog stanovništva ukazuje i na običajnu zabranu. Bilo je, u stvari, krivičnog gonjenja u odnosu na slučajeve uništavanja useva u operacijama spaljene zemlje, tokom Drugog svetskog rata, iako je osnov za gonjenje bio uništavanje imovine koje nije zahtevala vojna potreba.[65] Zabrana izgladnjivanja je navedena u brojnim vojnim priručnicima.[66] Mnoge države su usvojile zakonodavstva koja propisuju da je izgladnjivanje civila kao metod ratovanja povreda.[67] Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru na pravila 53-55.

(iii) Uzimanje lica ili objekata uključenih u humanitarnu pomoć ili mirovnih misija, u saglasnosti sa Poveljom Ujedinjenih nacija, za cilj napada, ukoliko su ovlašćeni na zaštitu koja se daje civilima ili civilnim objektima po međunarodnom humanitarnom pravu. Zabrana napada na mirovne trupe se razvila kroz veću upotrebu tih snaga u poslednjih nekoliko decenija. Kriminalizovanje takvog ponašanja je prvi put uvedeno u Konvenciju o sigurnosti UN i pridruženog osoblja.[68] Iako ta konvencija još nije široko ratifikovana, njeno karakterisanje napada na takvo osoblje, ili objekte koji im pripadaju , kao ratnog zločina, bilo je prihvaćeno bez teškoća tokom pre-

64 Haški pravilnik, član 23(g).

65 Vidi Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj List (Hostages Trial)* (cit. u Vol. II, Ch. 16, § 225) i *Slučaj Von Leeb (The High Command Trial)* (*ibid,* § 226).

66 Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 17, § 9), Australije (*ibid,* §§ 10-11), Belgije (*ibid,* § 12), Benina (*ibid,* § 13), Kanade (*ibid,* § 14), Kolumbije (*ibid,* § 15), Hrvatske (*ibid,* § 16), Francuske (*ibid,* §§ 17-18), Nemačke (*ibid,* § 19), Mađarske (*ibid,* § 20), Indonezije (*ibid,* § 21), Izraela (*ibid,* § 22), Kenije (*ibid,* § 23), Južne Koreje (*ibid,* § 24), Madagaskara (*ibid,* § 25), Holandije (*ibid,* § 26), Novog Zelanda (*ibid,* § 27), Nigerije (*ibid,* § 28), Rusije (*ibid,* § 29), Španije (*ibid,* § 30), Švedske (*ibid,* § 31), Švajcarske (*ibid,* § 32), Togoa (*ibid,* § 33), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 34), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 35) i Jugoslavije (*ibid,* § 36).

67 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (cit. u Vol. II, Ch. 17, §§ 37-38), Azerbejdžana (*ibid,* § 39), Belorusije (*ibid,* § 40), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 41), Kanade (*ibid,* § 43), Kine (*ibid,* § 44), Konga (*ibid,* § 45), Obale Slonovače (*ibid,* § 46), Hrvatske (*ibid,* § 47), Etiopije (*ibid,* § 48), Gruzije (*ibid,* § 49), Nemačke (*ibid,* § 50), Irske (*ibid,* § 51), Litvanije (*ibid,* § 52), Malija (*ibid,* § 53), Holandije (*ibid,* §§ 54-55), Novog Zelanda (*ibid,* § 56), Norveške (*ibid,* § 57), Slovenije (*ibid,* § 58), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 60) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 61-62); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid,* § 42) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 59).

68 Konvencija o sigurnosti UN i pridruženog osoblja, član 9.

govora o Statutu Međunarodnog krivičnog suda. Po zakonodavstvu mnogih država je povreda napad na osoblje i objekte uključene u mirovne misije predstavlja kršenje zakona.[69]

Kao što se vidi iz formulacije „ukoliko su ovlašćeni na zaštitu koja se daje civilima ili civilnim objektima po međunarodnom humanitarnom pravu" u Statutu Međunarodnog krivičnog suda,[70] ovaj ratni zločin je posebna primena ratnih zločina uzimanja civila ili pojedinih civila za cilj napada, kao i uzimanja civilnih objekata za cilj napada. U slučaju napada na trupe, delo bi bilo krivično delo samo ako se, u to vreme, trupe nisu uključile u neprijateljstva i nisu zbog toga izgubile zaštitu koja se daje civilima po međunarodnom humanitarnom pravu (vidi Pravilo 6). Upućivanje na humanitarnu pomoć je namenjeno da ukaže da takvu pomoć, u kontekstu mirovnih operacija, pružaju trupe ili civili, ili civili, u drugim kontekstima. Upućivanja na više primera prakse se može naći u komentarima pravila 31. i 33.

(iv) Preduzimanje napada znajući da će takvi napadi izazvati obimno, dugoročno i ozbiljno oštećenje prirodne okoline, koje bi očigledno bilo suvišno u odnosu na očekivanu, konkretni i direktnu vojnu prednost. Zaštita prirodne okoline je vrednost koja se zapaženo razvila od usvajanja I Dopunskog protokola. Opis ratnog zločina koji se odnosi na okolinu, u Statutu Međunarodnog krivičnog suda, kombinovan je tako da su visoki prag oštećenja i nedostatka proporcionalnosti,[71] restriktivniji od običajne zabrane koja se odnosi na okolinu (vidi pravila 43. i 45). Uključenje ovog ratnog zločina nije bilo sporno tokom pregovora o Statutu Međunarodnog krivičnog suda. Pored toga, namerni napad na okolinu, koji ne zahteva vojna potreba, bi se smatrao ratnim zločinom, pošto bi to u stvari bio napad na civilni objekat (vidi Pravilo 7).

Upotreba zabranjenih oružja. Države koje su pregovarale o Statutu Međunarodnog krivičnog suda učinile su to na osnovama stava da lista ratnih zločina u Statutu odražava pravila običajnog prava, uključujući listu oružja čija je upotreba podvrgnuta jurisdikciji Suda. Kao i posebna oružja, navedena u članu 8(2)(b)(xvii)-(xix) Statuta, oružja koja su takve prirode da izazivaju suvišne povrede ili nepotrebne patnje ili koja su po prirodi nediskriminatorna, su navedena u članu 8(2)(b)(xx), koji dodaje da ona moraju i da budu podvrgnuta „sveobuhvatnoj zabrani" i navedena u dodatku Statuta.[72]

Nekoliko vojnih priručnika predviđa da upotreba zabranjenih oružja predstavlja ratni zločin.[73] Pored toga, upotreba oružja koje je zabranjeno po međunarod-

69 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (cit. u Vol. II, Ch. 9, § 15), Azerbejdžana (*ibid,* § 16), Kanade (*ibid,* § 18), Konga (*ibid,* § 19), Gruzije (*ibid,* § 20), Nemačke (*ibid,* § 21), Malija (*ibid,* § 22), Holandije (*ibid,* § 23), Novog Zelanda (*ibid,* §§ 24-25) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 27-28); vidi i nacrte zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 17) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 26).

70 Statut MKS, član 8(2)(b)(iii).

71 Statut MKS, član 8(2)(b)(iv).

72 Statut MKS, član 8(2)(b)(xx) (*ibid,* 405).

73 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (cit. u Vol. II, Ch. 20, §§ 408-409), Ekvadora (*ibid,* § 411), Nemačke (*ibid,* § 412), Južne Koreje (*ibid,* § 413), Nigerije (*ibid,* § 414), Južne Afrike (*ibid,* § 415), Švajcarske (*ibid,* § 416), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 417) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 418-420).

nom pravu je povreda po zakonodavstvu brojnih država.[74] Ova praksa je i proširena i reprezentativna.

(vi) Objavljivanje da su stavljani van snage, suspendovani ili neprihvatljivi na sudu prava i postupci državljana neprijateljske strane. Ova zabrana se vraća Haškom pravilniku.[75] To je bilo uključeno bez osporavanja u Statut Međunarodnog krivičnog suda, pošto je bilo smatrano običajnim međunarodnim pravom.[76]

(vii) Upotreba ljudskih štitova. Upotreba ljudskih štitova je zabranjena običajnim međunarodnim pravom (vidi Pravilo 97), ali je takođe priznao kao ratni zločin Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, ili kao nehuman ili surov postupak,[77] ili kao nasilje nad ličnim dostojanstvom.[78] Njeno uključivanje u Statut Međunarodnog krivičnog suda nije bilo sporno.[79] Upotreba ljudskih štitova predstavlja povredu po zakonodavstvu mnogih država.[80] Upućivanja na više prakse se mogu naći u komentaru na Pravilo 97.

(viii) Regrutovanje ili uvođenje u vojnu evidenciju dece ispod 15 godina u oružane snage ili njihovu upotrebu za aktivno učešće u neprijateljstvima. Zabrana regrutovanja dece ispod 15 godina u oružane snage, ili njihovo korišćenje za aktivno učešće u neprijateljstvima, uvedeno je u I Dopunski protokol.[81] Iako je ovo relativno nova zabrana, uključivanje takvih akata kao krivičnih dela u Statut Međunarodnog krivičnog suda nije bilo sporno. Regrutovanje dece je zabranjeno po zakonodavstvima mnogih država.[82] Korišćenje dece za aktivno učešće u neprijateljstvima je za-

74 Vidi, npr. zakonodavstvo Belorusije (cit. u Vol. II, Ch. 20, § 422), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 423), Bugarske (*ibid,* § 424), Kolumbije (*ibid,* § 425), Hrvatske (*ibid,* § 427), Češke Republike (*ibid,* § 428), Danske (*ibid,* § 429), Salvadora (*ibid,* § 430), Estonije (*ibid,* § 431), Etiopije (*ibid,* § 432), Finske (*ibid,* § 433), Mađarske (*ibid,* § 434), Italije (*ibid,* § 435), Kazahstana (*ibid,* § 436), Litvanije (*ibid,* § 437), Moldavije (*ibid,* § 438), Mozambika (*ibid,* § 439), Novog Zelanda (*ibid,* § 440), Nikaragve (*ibid,* §§ 441-442), Norveške (*ibid,* § 443), Poljske (*ibid,* § 444), Rusije (*ibid,* § 445), Slovačke (*ibid,* § 446), Slovenije (*ibid,* § 447), Španije (*ibid,* §§ 448-449), Tadžikistana (*ibid,* § 451), Uzbekistana (*ibid,* § 452), Vijetnama (*ibid,* § 453) i Jugoslavije (*ibid,* § 454); vidi i zakonodavstvo Argentine (*ibid,* § 421).

75 Haški pravilnik, član 23(h).

76 Statut MKS, član 8(2)(b)(xiv).

77 Vidi, npr. MKTJ, *Slučaj Blaškić,* Slučaj br. IT-95-14-T, Presuda, Sudeće veće I, 3. mart 2000, § 716; *Slučaj Kordić i Čerkez,* Slučaj br. IT-95-14/2-T, Presuda, Sudeće veće III, 26. februara 2001, § 256; vidi i *Slučaj Karadžić i Mladić,* Preispitivanje presude (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2366).

78 Vidi, npr. MKTJ, *Slučaj Aleksovski,* Slučaj br. IT-95-14/1-T, Presuda, Sudeće veće I, 25. juni 1999, § 229.

79 Statut MKS, član 8(2)(b)(xxiii).

80 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2287), Azerbejdžana (*ibid,* §§ 2288-2289), Bangladeša (*ibid,* § 2290), Belorusije (*ibid,* § 2291), Kanade (*ibid,* § 2293), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 2294), Konga (*ibid,* (*ibid,* § 2295), Nemačke (*ibid,* § 2296), Gruzije (*ibid,* § 2297), Irske (*ibid,* § 2298), Litvanije (*ibid,* § 2299), Malija (*ibid,* § 2300), Holandije (*ibid,* § 2301), Novog Zelanda (*ibid,* § 2302), Norveške (*ibid,* § 2303), Perua (*ibid,* § 2304), Poljske (*ibid,* § 2305), Tadžikistana (*ibid,* § 2306), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 2308) i Jemena (*ibid,* § 2309); vidi i nacrte zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 2292) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 2307).

81 I Dopunski protokol, član 77(2).

82 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (cit. u Vol. II, Ch. 39, § 407), Azerbejdžana (*ibid,* § 408), Bangladeša (*ibid,* § 409), Belorusije (*ibid,* §§ 410-411), Kanade (*ibid,* § 413), Kolumbije (*ibid,* §§ 414-415),

branjeno i po zakonodavstvima mnogih država.[83] Upućivanja na više prakse se mogu naći u komentarima pravila 136-137.

(ix) Izvršenje seksualnog nasilja, posebno silovanja, seksualnog ropstva, prisilne prostitucije i prisilne trudnoće. Izričito navođenje različitih oblika seksualnog nasilja kao ratnih zločina, u Statutu Međunarodnog krivičnog suda, odražava društvene promene u poslednjim decenijama, posebno zahteva za više poštovanja i priznanja žena. Iako je silovanje zabranjeno Ženevskim konvencijama, ono nije izričito navedeno kao teška povreda, ni u Konvencijama ni u I Dopunskom protokolu, ali bi moralo da se razmotri kao teška povreda, na osnovu činjenice da se smatra nehumanim postupkom ili namernim izazivanjem velike patnje ili ozbiljne povrede tela ili zdravlja. Ono nije bilo predmet suđenja za ratne zločine posle Drugog svetskog rata, čak iako je praksa seksualnog nasilja bila obimna. Međutim, od tada, ne samo da je priznata kriminalna priroda silovanja ili seksualnog napada u oružanom sukobu, u zakonodavstvima mnogih država,[84] nego je bilo i niz krivičnih gonjenja i presuda međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu na tom osnovu.[85]

Uključivanje zločina seksualnog nasilja u Statut Međunarodnog krivičnog suda nije, po sebi, bilo sporno. Bilo je, međutim, nekih neslaganja u pogledu dva od zločina seksualnog nasilja, odnosno „prisilne trudnoće" i „svakog drugog oblika seksualnog nasilja". „Prisilna trudnoća" je uvedena u Statut Međunarodnog krivičnog suda prateći predlog Bosne i Hercegovine i drugih, jer su se ovi incidenti događali tokom njihovih oružanih sukoba.[86] Neke delegacije, međutim, strahova-

Konga (*ibid,* § 416), Gruzije (*ibid,* § 418), Nemačke (*ibid,* § 419), Irske (*ibid,* § 420), Jordana (*ibid,* § 421), Malavija (*ibid,* § 422), Malezije (*ibid,* § 423), Holandije (*ibid,* § 425), Novog Zelanda (*ibid,* § 426), Norveške (*ibid,* § 427), Filipina (*ibid,* § 428), Španije (*ibid,* § 429), Ukrajine (*ibid,* § 431) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 432); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 406), Burundija (*ibid,* § 412) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 430).

83 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (cit. u Vol. II, Ch. 39, § 529), Belorusije (*ibid,* §§ 530-531), Kanade (*ibid,* § 533), Kolumbije (*ibid,* §§ 534-535), Konga (*ibid,* § 536), Nemačke (*ibid,* § 537), Gruzije (*ibid,* § 538), Irske (*ibid,* § 539), Jordana (*ibid,* § 540), Malezije (*ibid,* § 541), Malija (*ibid,* § 542), Holandije (*ibid,* § 543), Novog Zelanda (*ibid,* § 544), Norveške (*ibid,* § 545), Filipina (*ibid,* § 546) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 548); vidi i nacrt zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 532) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 547).

84 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1620), Australije (*ibid,* §§ 1621-1623), Azerbejdžana (*ibid,* §§ 1624-1625), Bangladeša (*ibid,* § 1626), Belgije (*ibid,* § 1627), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 1628), Kanade (*ibid,* § 1630), Kine (*ibid,* § 1631), Kolumbije (*ibid,* § 1632), Konga (*ibid,* § 1633), Hrvatske (*ibid,* § 1634), Estonije (*ibid,* § 1636), Etiopije (*ibid,* § 1637), Gruzije (*ibid,* § 1638), Nemačke (*ibid,* § 1639), Južne Koreje (*ibid,* § 1643), Litvanije (*ibid,* § 1644), Malija (*ibid,* § 1645), Mozambika (*ibid,* § 1646), Holandije (*ibid,* §§ 1648-1649), Novog Zelanda (*ibid,* § 1650), Paragvaja (*ibid,* § 1653), Slovenije (*ibid,* § 1654), Španije (*ibid,* § 1656), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 1658) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 1659-1660); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid,* § 1629) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 1657).

85 Vidi, npr. MKTJ, *Slučaj Nikolić,* Preispitivanje optužnice (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1731), *Slučaj Delalić,* Presuda (*ibid,* § 1733), *Slučaj Furundžija,* Presuda i presuda po žalbi (*ibid,* §§ 1734-1735) i *Slučaj Kunarac* (*ibid,* § 1736).

86 Statut MKS, član 8(2)(b)(xxii).

le su da bi ovaj zločin mogao da se tumači kao nametanje državama dužnosti da obezbede, ženama koje su prisilno zatrudnele, pristup abortusu.[87] Pošto taj zločin uključuje i druga dva ratna zločina, odnosno, silovanje i nezakonito zatvaranje, običajna priroda kriminalnog karaktera ovog ponašanja je van sumnje. Karakterisanje „svakog drugog oblika seksualnog nasilja" kao ratnog zločina izazvala je neke teškoće za neke delegacije, pošto su one smatrale da je to pomalo nejasno. To je rešeno uvođenjem reči „takođe predstavljaju tešku povredu Ženevskih konvencija". Iako je namera nekih grupa, koje su vršile pritisak da se ovaj zločin uključi, da se podvuče da svaki oblik seksualnog nasilja treba da se smatra teškom povredom, ovu frazu su države tumačile u Elementima za zločine Međunarodnog krivičnog suda, kao zahtev da je „ponašanje uporedivo sa teškom povredom Ženevskih konvencija".[88]

Upućivanja na više primera prakse se može naći u komentaru Pravila 93.

(ii) Druge ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene tokom međunarodnog oružanog sukoba (nastavak):

- ropstvo i deportovanje na robovski rad;
- kolektivno kažnjavanje;
- pljačka ranjenika, bolesnika, brodolomnika ili mrtvih;
- napad ili maltretiranje *parlamentara* ili lica koje nosi zastavu primirja;
- neopravdano odlaganje repatrijacije ratnih zarobljenika ili civila;
- praksa aparthejda ili druga nehumana ili degradirajuća praksa, koja uključuje nasilje nad ličnim dostojanstvom, zasnovano na rasnoj diskriminaciji;
- preduzimanje nediskriminatornog napada koji izazove gubitak života ili povredu civila ili oštećenje civilnih objekata;
- preduzimanje nediskriminatornog napada koji izazove gubitak života ili povredu civila ili oštećenje civilnih objekata;
- preduzimanje napada protiv objekata i instalacija koje sadrže opasne sile, znajući da će takav napad da izazove obimne slučajne gubitke civilnih života, povrede civila ili oštećenje civilnih objekata.

Osnove za gore navedene ratne zločine

Na ove ratne zločine se ne upućuje kao na one u Statutu Međunarodnog krivičnog suda. Međutim, oni su povrede ili na osnovu činjenice da se takva dela u praksi smatraju jednim ili više zločina navedenih u Statutu, ili zbog toga što su povrede običajnog međunarodnog prava, čiju je krivičnu prirodu priznala međunarodna zajednica.

(i) Ropstvo i deportovanje na robovski rad. Ropstvo i deportacija na robovski rad su povrede običajnog međunarodnog prava (vidi pravila 94-95) i njihovo izvršava-

87 Vidi Knut Dörmann, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary,* Cambridge University Press, 2003, pp. 329-330.

88 Vidi Knut Dörmann, *Elelements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary,* Cambridge University Press, 2003, pp. 331-332.

nje u oružanom sukobu se smatra ratnim zločinom. Zakonodavstvo mnogih država zabranjuje ropstvo i trgovinu robljem ili „porobljavanje".[89] Deportovanje civila na robovski rad je navedeno kao ratni zločin u Povelji Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu.[90] „Porobljavanje" i deportovanje na robovski rad se zasniva na suđenjima za ratne zločine posle Drugog svetskog rata.[91] Upućivanja na više prakse se mogu naći u komentaru pravila 94-95.

(ii) Kolektivno kažnjavanje. Kolektivna kažnjavanja se smatraju lišavanjem žrtava prava na fer suđenje i navedena su kao ratni zločin u zakonodavstvima brojnih država.[92] Zavisno od prirode kazne, verovatno je da će se smatrati jednim ili više zločina, kao što je, na primer, utvrđeno u *Slučaju Priebke,* 1997. godine, koji se odnosio na ubijanje kao represalije u Drugom svetskom ratu.[93] Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru Pravila 103.

(iii) Pljačka ranjenika, bolesnika, brodolomnika ili mrtvih. U *Slučaju Pohl,* 1947. godine, Vojni sud SAD u Nirnbergu je utvrdio da pljačkanje mrtvih „jeste i uvek je bilo zločin".[94] Takvo ponašanje se, generalno, smatra ili pljačkom ili prisvajanjem imovine kao povredom međunarodnog humanitarnog prava. Ponašanje se, takođe, posebno karakteriše kao povreda u zakonodavstvima mnogih država.[95]

89 Vidi, npr. zakonodavstvo Jermenije (cit. u Vol. II, Ch.32, § 1817), Australije (*ibid,* § 1820), Belgije (*ibid,* § 1825), Kanade (*ibid,* § 1828), Kine (*ibid,* § 1829), Konga (*ibid,* § 1831), Hrvatske (*ibid,* § 1833), Francuske (*ibid,* § 1835), Irske (*ibid,* § 1836), Kenije (*ibid,* § 1839), Malija (*ibid,* § 1843), Holandije (*ibid,* § 1844), Novog Zelanda (*ibid,* § 1846), Nigera (*ibid,* § 1848), Norveške (*ibid,* § 1849), Filipina (*ibid,* § 1851), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 1855) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 1856-1857); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid,* § 1827) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 1853).

90 Povelja MVS (Nirnberg), član 6. (*ibid,* § 1761).

91 Vidi, npr. Kanada, Savezni apelacioni sud, *Slučaj Rudolph i ministar zapošljavanja i imigracije* (*ibid,* § 1861); Holandija, Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Rohrig i drugi* (*ibid,* § 1866); Poljska, Vrhovni sud Poljske u Poznanju, *Slučaj Greiser* (*ibid,* § 1867); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj List (Hostage Trial)* (*ibid,* § 1870), *Slučaj Milch* (*ibid,* § 1871), *Slučaj Krauch (I.G.Farben Trial)* (*ibid,* § 1872) i *Slučaj Krupp* (*ibid,* § 1873).

92 Vidi, npr. zakonodavstva Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3777), Australije (*ibid,* § 3778), Bangladeša (*ibid,* § 3779), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 3780), Kine (*ibid,* § 3781), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 3782), Obale Slonovače (*ibid,* § 3783), Hrvatske (*ibid,* § 3784), Etiopije (*ibid,* § 3785), Irske (*ibid,* § 3786), Italije (*ibid,* § 3787), Kirgistana (*ibid,* § 3788), Litvanije (*ibid,* § 3789), Norveške (*ibid,* § 3790), Rumunije (*ibid,* § 3791), Slovenije (*ibid,* § 3792), Španije (*ibid,* § 3793) i Jugoslavije (*ibid,* § 3794).

93 Italija, Vojni sud u Rimu, *Slučaj Priebke* (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 3796).

94 Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Pohl* (*ibid,* § 235).

95 Vidi, npr. zakonodavstva Albanije (cit. u Vol. II, Ch. 35, § 165), Alžira (*ibid,* § 166), Argentine (*ibid,* § 167), Jermenije (*ibid,* § 168), Australije (*ibid,* § 169), Azerbejdžana (*ibid,* § 170), Bangladeša (*ibid,* § 171), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 172), Bocvane (*ibid,* § 173), Bugarske (*ibid,* § 174), Burkine Faso (*ibid,* § 175), Kanade (*ibid,* § 176), Čada (*ibid,* § 177), Čilea (*ibid,* § 178), Kolumbije (*ibid,* § 179), Obale Slonovače (*ibid,* § 180), Hrvatske (*ibid,* § 181), Kube (*ibid,* § 182), Češke Republike (*ibid,* § 183), Danske (*ibid,* § 184), Egipta (*ibid,* §§ 185-186), Salvadora (*ibid,* § 187), Etiopije (*ibid,* § 188), Francuske (*ibid,* § 189), Gambije (*ibid,* § 190), Gruzije (*ibid,* § 191), Gane (*ibid,* § 192), Gvineje (*ibid,* § 193), Mađarske (*ibid,* § 194), Indonezije (*ibid,* § 195), Iraka (*ibid,* § 196), Irske (*ibid,* § 197), Italije (*ibid,* § 198), Kazahstana (*ibid,* § 199), Kenije (*ibid,* § 200), Južne Koreje (*ibid,* § 201), Letonije (*ibid,* § 202), Libana

Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 1906. zahteva da se preduzmu „neophodne mere da se spreče, u vreme rata, pojedini akti pljačke i maltretiranja bolesnika i ranjenika u vojskama".[96] Posebno, mnogi priručnici zabranjuju pljačku ranjenika, bolesnika i brodolomnika, ponekad pozivajući se na „maroderstvo" ili određujući da to predstavlja ratni zločin.[97]

Upućivanje na više primera prakse se može naći u komentarima na pravila 111. i 113.

(iv) Napad ili maltretiranje parlamentara *ili lica koje nosi zastavu primirja.* Ovo je povreda Haškog pravilnika i običajnog međunarodnog prava (vidi Pravilo 67). Smatra se napadom ili na civila ili na borca koji je u tom trenutku *hors de combat,* pa zbog toga predstavlja ratni zločin. Nekoliko priručnika smatra da napad protiv *parlamentara* koji ističe belu zastavu primirja predstavlja ratni zločin.[98] Prekršaj nepovredivosti *parlamentara* je povreda po zakonodavstvima mnogih država.[99] Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru Pravila 67.

(v) Neopravdano odlaganje repatrijacije ratnih zarobljenika i civila. Ovaj ratni zločin je naveden kao teška povreda u I Dopunskom protokolu.[100] Do sada, nije zapaženo da je bilo krivičnog gonjenja za ovaj ratni zločin, niti je ovaj zločin posebno naveden u Statutu Međunarodnog krivičnog suda. Međutim, krivičnu prirodu ove povrede je prihvatila 161 država članica I Dopunskog protokola. Zakonodavstva broj-

(*ibid,* § 203), Litvanije (*ibid,* § 204), Malezije (*ibid,* § 205), Malija (*ibid,* § 206), Moldavije (*ibid,* § 207), Holandije (*ibid,* § 208), Novog Zelanda (*ibid,* § 209), Nikaragve (*ibid,* §§ 210-211), Nigerije (*ibid,* § 212), Norveške (*ibid,* § 213), Rumunije (*ibid,* § 214), Singapura (*ibid,* § 215), Slovačke (*ibid,* § 216), Slovenije (*ibid,* § 217), Španije (*ibid,* §§ 218-219), Švajcarske (*ibid,* § 220), Tadžikistana (*ibid,* § 221), Togoa (*ibid,* § 222), Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 223), Ugande (*ibid,* § 224), Ukrajine (*ibid,* § 225), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 226-227), Urugvaja (*ibid,* § 228), Venecuele (*ibid,* § 229), Vijetnama (*ibid,* § 230), Jemena (*ibid,* § 231), Jugoslavije (*ibid,* § 232), Zambije (*ibid,* § 233) i Zimbabvea (*ibid,* § 234).

96 Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 1906, član 28.

97 Vidi, npr. vojne priručnike Burkine Faso (cit. u Vol. II, Ch. 34, § 417), Kameruna (*ibid,* § 418), Kanade (*ibid,* § 420), Konga (*ibid,* § 422), Francuske (*ibid,* § 423), Izraela (*ibid,* § 425), Italije (*ibid,* § 426), Libana (*ibid,* § 428), Malija (*ibid,* § 429), Maroka (*ibid,* § 430), Filipina (*ibid,* § 434) („maltretiranje"), Rumunije (*ibid,* § 435), Senegala (*ibid,* § 436), Švajcarske (*ibid,* § 437), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 438) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 442) („maltretiranje").

98 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (cit. u Vol. II, Ch. 19, §§ 161-162), Kanade (*ibid,* § 167), Ekvadora (*ibid,* § 169), Južne Koreje (*ibid,* § 175), Novog Zelanda (*ibid,* § 179), Nigerije (*ibid,* § 180), Južne Afrike (*ibid,* § 185), Švajcarske (*ibid,* § 189), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 190) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 192-195).

99 Vidi, npr. zakonodavstva Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 19, § 197), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 199), Čilea (*ibid,* § 200), Hrvatske (*ibid,* § 201), Dominikanske Republike (*ibid,* § 202), Ekvadora (*ibid,* § 203), Salvadora (*ibid,* § 204), Estonije (*ibid,* § 205), Etiopije (*ibid,* § 206), Mađarske (*ibid,* § 207), Italije (*ibid,* § 208), Meksika (*ibid,* §§ 209-210), Nikaragve (*ibid,* § 211), Perua (*ibid,* § 212), Slovenije (*ibid,* § 213), Španije (*ibid,* § 214-216), Švajcarske (*ibid,* § 217), Venecuele (*ibid,* §§ 218-219) i Jugoslavije (*ibid,* § 220); vidi i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 198).

100 I Dopunski protokol, član 85(4)(b).

nih država je određuju kao ratni zločin, uključujući Azerbejdžan, koji nije članica I Dopunskog protokola.[101] U slučaju odlaganja repatrijacije ratnih zarobljenika ili civila koje nije opravdano, stvarno više ne postoji pravni osnov za njihovo lišavanje slobode i to bi se smatralo nezakonitim hapšenjem (vidi komentar Pravila 99).

Praksa aparthejda ili druga nehumana ili degradirajuća praksa, uključujući nasilje nad ličnim dostojanstvom na osnovu rasne diskriminacije. Ovaj ratni zločin je naveden kao teška povreda u I Dopunskom protokolu.[102] On se ne pojavljuje, u tačno istim terminima, u listi ratnih zločina u Statutu Međunarodnog krivičnog suda, ali bi se takvo ponašanje smatralo ratnim zločinom, kao nasilje nad ličnim dostojanstvom, kao i ponižavajuće i degradirajuće postupanje. Aparthejd, u primeni međunarodnog humanitarnog prava, je zločin po zakonodavstvima brojnih država.[103] Pored toga, poštovanje za sva lica *hors de combat* bez nepovoljnog razlikovanja je osnovna garancija, obezbeđena običajnim međunarodnim pravom (vidi Pravilo 88).

(vii) Preduzimanje nediskriminatornog napada koji izazove gubitke života ili povrede civila ili oštećenje civilnih objekata. Zabrana nediskriminatornih napada je deo običajnog međunarodnog prava (vidi Pravilo 11). Započinjanje nediskriminatornog napada predstavlja povredu po zakonodavstvima brojnih država.[104] Iako nije naveden kao takav u Statutu Međunarodnog krivičnog suda, nediskriminatorni napad se u praksi smatra napadom na civile, kao što je ukazao Međunarodni sud

[101] Vidi, npr. zakonodavstva Australije (cit. u Vol. II, Ch. 37, §§ 664-665), Azerbejdžana (*ibid,* § 666), Belorusije (*ibid,* § 668), Belgije (*ibid,* § 669), Kanade (*ibid,* § 671), Kukovih Ostrva (*ibid,* § 672), Hrvatske (*ibid,* § 673), Kipra (*ibid,* § 674), Češke Republike (*ibid,* § 675), Estonije (*ibid,* § 677), Gruzije (*ibid,* § 678), Nemačke (*ibid,* § 679), Mađarske (*ibid,* § 680), Irske (*ibid,* § 681), Litvanije (*ibid,* § 684), Moldavije (*ibid,* § 685), Novog Zelanda (*ibid,* § 687), Nigera (*ibid,* § 689), Norveške (*ibid,* § 690), Slovačke (*ibid,* § 691), Slovenije (*ibid,* § 692), Španije (*ibid,* § 693), Tadžikistana (*ibid,* § 694), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 695), Jugoslavije (*ibid,* § 696) i Zimbabvea (*ibid,* § 697); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 662), Salvadora (*ibid,* § 676), Jordana (*ibid,* § 682), Libana (*ibid,* § 683) i Nikaragve (*ibid,* § 688).

[102] I Dopunski protokol, član 85(4)©.

[103] Vidi, npr. zakonodavstva Australije (cit. u Vol. II, Ch. 32, §§ 601-602); Azerbejdžana (*ibid,* § 603), Belgije (*ibid,* § 604), Bugarske (*ibid,* § 605), Kanade (*ibid,* § 607), Kolumbije (*ibid,* § 609), Kukovih Ostrva (*ibid,* § 611), Kipra (*ibid,* § 612), Češke Republike (*ibid,* § 613), Gruzije (*ibid,* § 615), Mađarske (*ibid,* § 616), Irske (*ibid,* § 617), Moldavije (*ibid,* § 621), Novog Zelanda (*ibid,* § 623), Nigera (*ibid,* § 626), Norveške (*ibid,* § 627), Perua (*ibid,* § 628), Slovačke (*ibid,* § 629), Španije (*ibid,* § 630), Tadžikistana (*ibid,* § 631), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* 633) i Zimbabvea (*ibid,* § 635); vidi i nacrte zakonodavstava Salvadora (*ibid,* § 614), Jordana (*ibid,* § 618), Libana (*ibid,* § 619) i Nikaragve (*ibid,* § 625).

[104] Vidi, npr. zakonodavstvo Jermenije (cit. u Vol. II, Ch. 3, § 33), Australije (*ibid,* § 34), Belorusije (*ibid,* § 35), Belgije (*ibid,* § 36), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 37), Kanade (*ibid,* § 38), Kine (*ibid,* § 39), Kolumbije (*ibid,* § 40), Kukovih Ostrva (*ibid,* § 41), Hrvatske (*ibid,* § 42), Kipra (*ibid,* § 43), Estonije (*ibid,* § 45), Gruzije (*ibid,* § 46), Indonezije (*ibid,* § 47), Irske (*ibid,* § 48), Litvanije (*ibid,* § 51), Holandije (*ibid,* § 52), Novog Zelanda (*ibid,* § 53), Nigera (*ibid,* § 55), Norveške (*ibid,* § 56), Slovenije (*ibid,* § 57), Španije (*ibid,* § 58), Švedske (*ibid,* § 59), Tadžikistana (*ibid,* § 60), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 61), Jugoslavije (*ibid,* § 629) i Zimbabvea (*ibid,* § 63); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 33), Salvadora (*ibid,* § 44), Jordana (*ibid,* § 49), Libana (*ibid,* § 50) i Nikaragve (*ibid,* § 54).

pravde u *Slučaju nuklearnog oružja,* 1995, i u nekoliko presuda Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju.[105]

Opis „namere" u Statutu Međunarodnog krivičnog suda uključuje izvršioca koji je „svestan da će do [posledica] doći u redovnom toku događaja".[106] Jasno je da se preduzimanje napada, znajući da će se verovatno dogoditi civilni gubici, ne računa samo po sebi kao nediskriminatorni napad, jer slučajna povreda nije zabranjena kao takva. Međutim, preduzimanje napada bez pokušaja da se usmeri na vojni cilj, ili na takav način da pogodi civile bez bilo kakvog razmišljanja ili brige o verovatnim razmerama smrti ili povreda, smatra se nediskriminatornim napadom. Preduzimanje takvog napada, znajući stepen slučajnih smrti civila, povreda ili oštećenja, koji će biti obimni, karakteriše se kao teška povreda u I Dopunskom protokolu.[107] Upućivanja na više prakse se mogu naći u komentaru na Pravilo 11.

(viii) Preduzimanje napada protiv objekata i instalacija koji sadrže opasne sile, znajući da će takav napad da izazove obimne slučajne gubitke civilnih života, povrede civila ili oštećenja civilnih objekata. Ovaj ratni zločin je naveden kao teška povreda u I Dopunskom protokolu.[108] On pokriva napade protiv vojnih ciljeva smeštenih u, ili u blizini takvih objekata, koji izazivaju obimne slučajne gubitke civila ili oštećenja.[109] Takav napad je povreda običajnog međunarodnog prava i, u praksi, ga je pokrio Statut Međunarodnog krivičnog suda („preduzimanje napada znajući da će takav napad izazvati slučajne gubitke života, povrede civila ili oštećenja civilnih objekata, koji bi bili očigledno suvišni u odnosu na očekivanu, konkretnu i direktnu vojnu prednost").[110] Upućivanja na više prakse se mogu naći u komentaru Pravila 42.

Ozbiljne povrede zajedničkog člana 3. Ženevskih konvencija:

U slučaju oružanog sukoba koji nije međunarodnog karaktera, svaki od navedenih akata izvršenih protiv lica koja ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima, uključujući pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i onih koji su *hors de combat* zbog bolesti, ranjavanja, pritvaranja ili zbog drugih razloga:

105 Vidi MSP, *Slučaj nuklearnog oružja,* Savetodavno mišljenje (cit. u Vol. II, Ch. 3, § 243), *Slučaj Galić,* Slučaj br. IT-98-29-T, Presuda i mišljenje, 5. decembar 2000, § 57 („nediskriminatorni napadi, odnosno napadi koji pogađaju civile ili civilne objekte i vojne ciljeve bez razlikovanja, mogu se kvalifikovati kao direktni napadi protiv civila"), sa daljim upućivanjem na *Slučaj Blaškić,* Presuda, i *Slučaj Martić,* Preispitivanje optužnice; vidi i *Slučaj Tadić,* Žalba ne prethodno pitanje (cit. u Vol. II, Ch. 3, § 134), *Slučaj Karadžić i Mladić,* Preispitivanje optužnice (*ibid,* § 135); Odluka o zajedničkom podnesku odbrane (*ibid,* § 136) i *Slučaj Kupreškić,* Presuda (*ibid,* § 137).

106 Statut MKS, član 30(3).

107 I Dopunski protokol, član 85(3)(b).

108 I Dopunski protokol, član 85(3)(c).

109 Treba zapaziti da napad, namerno usmeren protiv objekata ili instalacija koji ne predstavljaju vojni cilj, predstavljao bi ratni zločin uzimanja civilnih objekata za cilj napada, nezavisno od civilnih gubitaka ili oštećenja koji su izazvani.

110 Statut MKS, član 8(2)(b)(iv).

- povrede koje se nanose životu i telesnom integritetu, naročito sve vrste ubistava, sakaćenja, svireposti i mučenja;
- povrede ličnog dostojanstva, naročito uvredljivi i ponižavajući postupci;
- uzimanje talaca;
- izricanje i izvršavanje kazni bez prethodnog suđenja od strane redovno ustanovljenog suda i propraćenog svim sudskim garancijama, koje civilizovani narodi priznaju za neophodne.

Osnove za gore navedene ratne zločine

Zajednički član 3. Ženevskih konvencija se iskristalisao u međunarodnom običajnom pravu i prihvaćeno je da se povreda jedne ili više njegovih odredaba smatra ratnim zločinom, u statutima Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu, Specijalnog suda za Siera Leone i Međunarodnog krivičnog suda, kao i Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju.[111] Njegovo uključivanje u Statut Međunarodnog krivičnog suda je bilo, uglavnom, nesporno. Treba podvući da, iako deo rečnika nije isti kao za odgovarajuće zločine koji predstavljaju teške povrede primenljive u međunarodnim oružanim sukobima, nema razlikovanja, u praksi, u odnosu na konkretne elemente ratnih zločina. Ovo je potvrđeno Elementima zločina za Međunarodni krivični sud i sudskom praksom Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju.[112]

(iv) Druge povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene tokom nemeđunarodnih oružanih sukoba:

- uzimanje civilnog stanovništva ili civila pojedinačno, koji ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, za cilj napada;
- pljačka;
- izvršavanje seksualnog nasilja, posebno silovanja, seksualnog ropstva, prisilne prostitucije, prinudne sterilizacije i prisilne trudnoće.

Osnove za gore navedene ratne zločine

Ove povrede običajnog međunarodnog prava su uključene u listu ratnih zločina Statuta Međunarodnog krivičnog suda i, u većem delu, statuta Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone (vidi *infra*).

(i) Uzimanje civilnog stanovništva ili civila pojedinačno, koji ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, za cilj napada. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju se pozvao na ovu zabranu kao ratni zločin u nemeđunarodnim oružanim su-

111 Statut MKTR, član 4; Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 3; Statut MKS, član 8(2)(c); vidi i MKTJ, *Slučaj Tadić,* Žalba na prethodno pitanje (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 928); MKTJ, *Slučaj Jelisić,* Presuda (*ibid,* § 934).

112 Elementi zločina za Međunarodni krivični sud (koji se odnosi na član 8(2)(c) Statuta MKS); *Slučaj Delalić,* Slučaj br. IT-96-21-T, Presuda, Sudeće veće II, 16. novembar 1998, §§ 422-423 (u odnosu na surov tretman), § 443 (u odnosu na torturu) i § 187 (u odnosu na uzimanje talaca).

kobima.[113] Ratni zločin nije naveden u istim terminima u Statutu Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu, ali Statut se poziva na opšte termine ozbiljnih povreda II Dopunskog protokola, člana 13, koji zabranjuje napade na civile.[114] Direktni napadi na civile su povreda po zakonodavstvu brojnih država.[115] Upućivanja na više prakse se mogu naći u komentaru Pravila 1.

(ii) Pljačka. U pogledu ratnog zločina pljačke, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, u *Slučaju Jelisić,* 1999. godine, osudio je optuženog za „pljačkanje", termin koji se ponekad koristi umesto „pljačke", po članu 3. Statuta.[116] Pljačka je povreda po zakonodavstvima mnogih država.[117] Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru Pravila 52.

(iii) Izvršavanje seksualnog nasilja, posebno silovanja, seksualnog ropstva, prisilne prostitucije, prinudne sterilizacije i prisilne trudnoće. U pogledu seksualnog nasilja, Statut Međunarodnog krivičnog suda određuje posebno silovanje, seksualno rop-

113 Vidi MKTJ, *Slučaj Tadić,* Slučaj br. IT-94-I-AR7, Odluka o podnesku odbrane za prethodno pitanje o nadležnosti, Apelaciono veće, 2. oktobar 1995, §§ 100-118 i *Slučaj Martić,* Slučaj br. IT-95-11-R61, Preispitivanje optužnice prema Pravilu 61. Pravila postupka i dokazivanja, Sudeće veće I, 8. mart 1996, § 11.

114 Statut MKTR, član 4.

115 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (cit. u Vol. II, Ch. 1, § 218), Australije (*ibid,* § 220), Azerbejdžana (*ibid,* §§ 221-222),Belorusije (*ibid,* § 223), Belgije (*ibid,* § 224), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 225), Kanade (*ibid,* § 228), Kolumbije (*ibid,* § 230), Demokratske Republike Kongo (*ibid,* § 231), Konga (*ibid,* § 232), Hrvatske (*ibid,* § 234), Estonije (*ibid,* § 239), Gruzije (*ibid,* § 240), Nemačke (*ibid,* § 241), Irske (*ibid,* § 244), Litvanije (*ibid,* § 248), Holandije (*ibid,* § 250), Novog Zelanda (*ibid,* § 252), Nigera (*ibid,* § 254), Norveške (*ibid,* § 255), Slovenije (*ibid,* § 257), Španije (*ibid,* § 260), Tadžikistana (*ibid,* § 261), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 265), Vijetnama (*ibid,* § 266), Jemena (*ibid,* § 267) i Jugoslavije (*ibid,* § 268); vidi i zakonodavstva Češke Republike (*ibid,* § 237), Mađarske (*ibid,* § 242), Italije (*ibid,* § 245) i Slovačke (*ibid,* § 256), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 217), Burundija (*ibid,* § 226), Salvadora (*ibid,* § 238), Nikaragve (*ibid,* § 253) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 262).

116 Vidi MKTJ, *Slučaj Jelisić,* Slučaj br. IT-95-10-T, Presuda, Sudeće veće I, 14. decembar 1999, § 49.

117 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (cit. u Vol. II, Ch. 16, § 559), Azerbejdžana (*ibid,* § 561), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 563), Kanade (*ibid,* §§ 569-570), Kolumbije (*ibid,* § 576), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 577), Konga (*ibid,* § 578), Hrvatske (*ibid,* § 580), Ekvadora (*ibid,* § 582), Salvadora (*ibid,* §§ 584-585), Estonije (*ibid,* § 586), Etiopije (*ibid,* § 587), Gambije (*ibid,* § 589), Gruzije (*ibid,* § 590), Nemačke (*ibid,* § 591), Gane (*ibid,* § 592), Gvineje (*ibid,* § 593), Irske (*ibid,* § 599), Kazahstana (*ibid,* § 605), Kenije (*ibid,* § 606), Letonije (*ibid,* § 608), Moldavije (*ibid,* § 614), Holandije (*ibid,* § 620), Novog Zelanda (*ibid,* §§ 621-622), Nikaragve (*ibid,* § 623), Nigerije (*ibid,* § 624), Norveške (*ibid,* § 625), Paragvaja (*ibid,* § 627), Rusije (*ibid,* § 631), Singapura (*ibid,* § 633), Slovenije (*ibid,* § 635), Španije (*ibid,* §§ 637-638), Švajcarske (*ibid,* § 642), Tadžikistana (*ibid,* § 643), Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 645), Ugande (*ibid,* § 648), Ukrajine (*ibid,* § 649), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 652), Uzbekistana (*ibid,* § 657), Venecuele (*ibid,* § 658), Jemena (*ibid,* § 661), Jugoslavije (*ibid,* § 663), Zambije (*ibid,* § 664) i Zimbabvea (*ibid,* § 665); vidi i zakonodavstva Bugarske (*ibid,* § 565), Burkine Faso (*ibid,* § 566), Češke Republike (*ibid,* § 581), Mađarske (*ibid,* § 594), Italije (*ibid,* §§ 602-603), Južne Koreje (*ibid,* § 607), Mozambika (*ibid,* § 616), Paragvaja (*ibid,* § 626), Perua (*ibid,* § 628), Slovačke (*ibid,* § 634) i Togoa (*ibid,* § 644), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 556), Burundija (*ibid,* § 567) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 646).

stvo, prisilnu prostituciju, prinudnu sterilizaciju i prisilnu trudnoću.[118] Statuti Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone definišu ovaj ratni zločin kao „nasilje nad ličnim dostojanstvom, posebno ponižavajući i degradirajući postupak, silovanje, prisilna prostitucija i svaki oblik nedoličnog napada."[119] U *Slučaju Furundžija,* 1998. i u *Slučaju Kunarac,* 2001, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je osudio optužene za silovanje u kontekstu nemeđunarodnog oružanog sukoba.[120] Seksualno nasilje je krivično delo po zakonodavstvima brojnih država.[121] Gornji komentari u odnosu na zločin seksualnog nasilja u međunarodnom oružanom sukobu se takođe primenjuju. Upućivanja na više prakse mogu se naći u komentaru Pravila 93.

(iv) Druge ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene tokom nemeđunarodnog oružanog sukoba (nastavak):

- naređivanje raseljavanja civilnog stanovništva zbog razloga koji se odnose na sukob, a to ne zahteva bezbednost civila koji su u pitanju ili imperativna vojna potreba;
- podvrgavanja lica u vlasti neprijatelja medicinskim ili naučnim eksperimentima, bilo koje vrste, koji nisu neophodni zbog zdravlja konkretnih lica, a ozbiljno ugrožavaju njihovo zdravlje;
- objavljivanje da se neće davati milost;
- regrutovanje ili uvođenje u vojnu evidenciju dece ispod 15 godina u oružane snage ili grupe, ili njihovo korišćenje za aktivno učešće u neprijateljstvima;
- uzimanje verskih ili kulturnih objekata za cilj napada, pod uslovom da oni nisu vojni ciljevi;

Osnove za gore navedene ratne zločine

Ovo su povrede II Dopunskog protokola i međunarodnog običajnog prava i navedene su kao ratni zločini u Statutu Međunarodnog vojnog suda.

(i) Naređivanje raseljavanja civilnog stanovništva zbog razloga koji se odnose na sukob, a to ne zahteva bezbednost civila koji su u pitanju ili imperativna vojna potreba. Ovo de-

118 Statut MKS, član 8(2)(e)(vi).

119 Statut MKTR, član 4(c) (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1579); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 3(e) (*ibid,* § 1571).

120 Vidi MKTJ, *Slučaj Furundžija,* Presuda (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1735) i *Slučaj Kunarac,* Presuda (*ibid,* § 1736).

121 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1620), Australije (*ibid,* §§ 1622-1623), Azerbejdžana (*ibid,* §§ 1624-1625), Bangladeša (*ibid,* § 1626), Belgije (*ibid,* § 1627), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 1628), Kanade (*ibid,* § 1630), Kolumbije (*ibid,* § 1632), Konga (*ibid,* 1633), Hrvatske (*ibid,* § 1634), Estonije (*ibid,* § 1636), Etiopije (*ibid,* § 1637), Gruzije (*ibid,* § 1638), Nemačke (*ibid,* § 1639), Litvanije (*ibid,* § 1644), Holandije (*ibid,* § 1649), Novog Zelanda (*ibid,* § 1650), Slovenije (*ibid,* § 1654), Španije (*ibid,* § 1656), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 1658) i Jugoslavije (*ibid,* § 1660); vidi i zakonodavstva Južne Koreje (*ibid,* § 1643), Mozambika (*ibid,* § 1646) i Paragvaja (*ibid,* § 1653), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 1619), Burundija (*ibid,* § 1629) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 1657).

lo je povreda II Dopunskog protokola,[122] i međunarodnog običajnog prava (vidi Pravilo 129). Takva dela su često, u praksi, povezana sa „etničkim čišćenjem" ili sličnim nečasnim postupcima određenih grupa. Takvo raseljavanje je navedeno kao ratni zločin, po Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[123] To su krivična dela i po zakonodavstvima brojnih država.[124] Mnoge osude takvog ponašanja su uputili Savet bezbednosti UN, Generalna skupština UN i Komisija za ljudska prava UN u nemeđunarodnim oružanim sukobima u Avganistanu, Bosni i Hercegovini, Iraku, Liberiji, Ruandi, Sudanu i Zairu.[125] Upućivanja na više prakse se mogu naći u komentaru Pravila 129.

122 II Dopunski protokol, član 17.

123 Statut MKS, član 8(2)(e)(viii).

124 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (cit. u Vol. II, Ch. 38, § 66); Australije (*ibid,* § 69), Azerbejdžana (*ibid,* § 70), Belorusije (*ibid,* § 73), Belgije (*ibid,* § 74), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 75), Bugarske (*ibid,* § 77), Kambodže (*ibid,* § 79), Kanade (*ibid,* § 81), Kine (*ibid,* § 82), Kolumbije (*ibid,* § 84), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 85), Konga (*ibid,* § 86), Obale Slonovače (*ibid,* § 88), Hrvatske (*ibid,* § 89), Češke Republike (*ibid,* § 92), Estonije (*ibid,* § 95), Etiopije (*ibid,* § 96), Gruzije (*ibid,* § 99), Nemačke (*ibid,* § 100), Indije (*ibid,* § 103), Irske (*ibid,* § 104), Kazahstana (*ibid,* § 108), Letonije (*ibid,* § 110), Moldavije (*ibid,* § 120), Novog Zelanda (*ibid,* § 124), Nikaragve (*ibid,* § 125), Nigera (*ibid,* § 127), Norveške (*ibid,* § 129), Paragvaja (*ibid,* § 131), Poljske (*ibid,* § 133), Portugala (*ibid,* § 134), Rumunije (*ibid,* § 135), Rusije (*ibid,* § 136), Slovačke (*ibid,* § 139), Slovenije (*ibid,* § 140), Španije (*ibid,* § 141), Tadžikistana (*ibid,* § 143), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 148), Uzbekistana (*ibid,* § 152) i Jugoslavije (*ibid,* 154); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 65), Burundija (*ibid,* § 78), Salvadora (*ibid,* § 94) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 144).

125 Vidi Savet bezbednosti UN, Rez. 752 (cit. u Vol. II, Ch. 38, § 193), Rez. 822, 874 i 884 (*ibid,* § 195) i Rez. 918 (*ibid,* § 196); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* §§ 200-203); Generalna skupština UN, Rez. 46/134 (*ibid,* § 208) i Rez. 50/193 (*ibid,* § 210); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/87 (*ibid,* § 211), Rez. 1995/77 (*ibid,* § 212) i Rez. 1996/73 (*ibid,* § 213).

126 II Dopunski protokol, član 5(2)(e).

127 Statut MKS, član 8(2)(e)(xi).

122 II Dopunski protokol, član 17.

123 Statut MKS, član 8(2)(e)(viii).

124 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (cit. u Vol. II, Ch. 38, § 66); Australije (*ibid,* § 69), Azerbejdžana (*ibid,* § 70), Belorusije (*ibid,* § 73), Belgije (*ibid,* § 74), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 75), Bugarske (*ibid,* § 77), Kambodže (*ibid,* § 79), Kanade (*ibid,* § 81), Kine (*ibid,* § 82), Kolumbije (*ibid,* § 84), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 85), Konga (*ibid,* § 86), Obale Slonovače (*ibid,* § 88), Hrvatske (*ibid,* § 89), Češke Republike (*ibid,* § 92), Estonije (*ibid,* § 95), Etiopije (*ibid,* § 96), Gruzije (*ibid,* § 99), Nemačke (*ibid,* § 100), Indije (*ibid,* § 103), Irske (*ibid,* § 104), Kazahstana (*ibid,* § 108), Letonije (*ibid,* § 110), Moldavije (*ibid,* § 120), Novog Zelanda (*ibid,* § 124), Nikaragve (*ibid,* § 125), Nigera (*ibid,* § 127), Norveške (*ibid,* § 129), Paragvaja (*ibid,* § 131), Poljske (*ibid,* § 133), Portugala (*ibid,* § 134), Rumunije (*ibid,* § 135), Rusije (*ibid,* § 136), Slovačke (*ibid,* § 139), Slovenije (*ibid,* § 140), Španije (*ibid,* § 141), Tadžikistana (*ibid,* § 143), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 148), Uzbekistana (*ibid,* § 152) i Jugoslavije (*ibid,* 154); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 65), Burundija (*ibid,* § 78), Salvadora (*ibid,* § 94) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 144).

125 Vidi Savet bezbednosti UN, Rez. 752 (cit. u Vol. II, Ch. 38, § 193), Rez. 822, 874 i 884 (*ibid,* § 195) i Rez. 918 (*ibid,* § 196); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* §§ 200-203); Generalna skupština UN, Rez. 46/134 (*ibid,* § 208) i Rez. 50/193 (*ibid,* § 210); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/87 (*ibid,* § 211), Rez. 1995/77 (*ibid,* § 212) i Rez. 1996/73 (*ibid,* § 213).

(ii) Podvrgavanje lica u vlasti neprijatelja medicinskim ili naučnim eksperimentima, bilo koje vrste, koji nisu neophodni za zdravlje lica koja su u pitanju, a ozbiljno ugrožavaju njihovo zdravlje. Ovo delo je povreda II Dopunskog protokola[126] i međunarodnog običajnog prava (vidi Pravilo 92). Navedeno je u Statutu Međunarodnog krivičnog suda kao ratni zločin, ako takvi eksperimenti dovedu do smrti ili ozbiljnog ugrožavanja zdravlja lica koja su u pitanju.[127] Ono se smatra povredom i po zakonodavstvima brojnih država.[128] Takvo ponašanje je povreda obaveze poštovanja za lica u vlasti neprijatelja i verovatno se može smatrati surovim postupkom ili nasiljem nad ličnim dostojanstvom (vidi Pravilo 90). Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru Pravila 92.

(iii) Objavljivanje da se neće davati milost. Ovaj ratni zločin je naveden u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[129] On nije naveden u istim terminima u II Dopunskom protokolu, ali u praksi je isti kao zabrana naređivanja da neće biti preživelih, iz člana 4(1), kao i člana 4(2)(h), koji zabranjuje pretnje ubistvom lica *hors de combat.* Stvarno izvršenje takvih pretnji bi povredilo zajednički član 3. Ženevskih konvencija. Po zakonodavstvima brojnih država je kršenje zakona naređenje da se neće davati milost.[130]

Naredjenje da se neće davati milost je ratni zločin, bez obzira da li je naređenje izvršeno ili nije. Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru Pravila 46.

(iv) Uzimanje sanitetskog ili verskog osoblja ili objekata za cilj napada. Takva lica i objekti su zaštićeni po II Dopunskom protokolu.[131] Napadi na njih su navedeni kao ratni zločin po Statutu Međunarodnog krivičnog suda, uz neznatno razliko-

126 II Dopunski protokol, član 5(2)(e).

127 Statut MKS, član 8(2)(e)(xi).

128 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1470), Azerbejdžana (*ibid,* §§ 1471-1472), Belorusije (*ibid,* § 1475), Belgije (*ibid,* § 1476), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 1477), Bugarske (*ibid,* § 1479), Kambodže (*ibid,* § 1481), Kanade (*ibid,* § 1482), Kolumbije (*ibid,* § 1484), Konga (*ibid,* § 1485), Obale Slonovače (*ibid,* § 1487), Hrvatske (*ibid,* § 1488), Etiopije (*ibid,* § 1492), Gruzije (*ibid,* § 1493), Nemačke (*ibid,* § 1494), Irske (*ibid,* § 1496), Litvanije (*ibid,* § 1500), Malija (*ibid,* § 1504), Moldavije (*ibid,* § 1506), Novog Zelanda (*ibid,* § 1509), Nigera (*ibid,* § 1512), Norveške (*ibid,* § 1514), Paragvaja (*ibid,* § 1516), Poljske (*ibid,* § 1517), Rumunije (*ibid,* § 1518), Slovenije (*ibid,* § 1521), Španije (*ibid,* §§ 1522-1523), Tadžikistana (*ibid,* § 1525) i Tajlanda (*ibid,* § 1526); vidi i zakonodavstva Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 1539), Jemena (*ibid,* § 1533) i Jugoslavije (*ibid,* § 1534), čija primena nije isključena u nemeđunarodnom oružanom sukobu, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 1466), Burundija (*ibid,* § 1480), Salvadora (*ibid,* § 1491), Jordana (*ibid,* § 1497), Libana (*ibid,* § 1499), Nikaragve (*ibid,* § 1511) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 1527).

129 Statut MKS, član 8(2)(e)(xi).

130 Vidi, npr. zakonodavstvo Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 15, § 56), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 57), Kanade (*ibid,* § 59), Konga (*ibid,* § 61), Hrvatske (*ibid,* § 62), Etiopije (*ibid,* § 63), Gruzije (*ibid,* § 64), Nemačke (*ibid,* § 65), Irske (*ibid,* § 66), Holandije (*ibid,* § 71), Novog Zelanda (*ibid,* § 72), Norveške (*ibid,* § 73), Slovenije (*ibid,* § 74), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 75) i Jugoslavije (*ibid,* § 79); vidi i zakonodavstvo Italije (*ibid,* § 67), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid,* § 57) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 76).

131 II Dopunski protokol, čl. 9. i 11.

vanje u terminima, odnosno „usmeravanje napada protiv zgrada, materijala, sanitetskih jedinica i transporta, i osoblja koje koristi znak raspoznavanja iz Ženevskih konvencija, u skladu sa međunarodnim pravom."[132] Uprkos ovom rečniku, treba zapaziti da znak raspoznavanja sam po sebi ne daje zaštićeni status, pa je zbog toga zločin stvarni napad na lica i objekte, znajući da su oni sanitetsko osoblje, jedinice i transporti i versko osoblje, nezavisno od toga da li oni koriste ili ne koriste znak.[133]

Versko osoblje, bez obzira da li vojno ili civilno, je ovlašćeno na isto poštovanje kao vojno ili civilno sanitetsko osoblje. Napadi na takvo osoblje su priznati kao povrede u zakonodavstvima mnogih država.[134]

Komisija eksperata UN, ustanovljena po rezolucijama Saveta bezbednosti UN 780(1992) i 935(1994) istraživala je povrede međunarodnog humanitarnog prava u oružanim sukobima u bivšoj Jugoslaviji i Ruandi, pod uslovom da se te povrede smatraju ratnim zločinima.[135] Slično tome, napadi na bolnice, sanitetske jedinice i transporte su povrede po zakonodavstvima mnogih država.[136]

Napade na zaštićena lica ili objekte u Ruandi, Somaliji i bivšoj Jugoslaviji su osudili Savet bezbednosti UN i Komisija za ljudska prava UN.[137] Zaštita sanitetskih vazduhoplova je podvrgnuta posebnim uslovima, u odnosu na druge objekte (vidi komentar Pravila 29). Upućivanja na više prakse mogu se naći u komentaru pravila 25-30.

[132] Statut MKS, član 8(2)(e)(ii).

[133] Vidi Knut Dörmann, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary,* Cambridge University Press, 2003, pp. 447-451.

[134] Vidi, npr. zakonodavstva Hrvatske (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 340), Estonije (*ibid,* § 342), Gruzije (*ibid,* § 343), Irske (*ibid,* § 344), Nikaragve (*ibid,* § 346), Norveške (*ibid,* § 438), Poljske (*ibid,* § 349), Slovenije (*ibid,* § 350), Španije (*ibid,* §§ 351-352), Tadžikistana (*ibid,* § 353), Jugoslavije (*ibid,* § 354); vidi i zakonodavstvo Italije (*ibid,* § 345), čija primena nije isključena u vreme nemeđunarodnog oružanog sukoba, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 338), Salvadora (*ibid,* § 341) i Nikaragve (*ibid,* § 347).

[135] Vidi Završni izveštaj Komisije eksperata UN ustanovljene po Rezoluciji Saveta bezbednosti UN 780(1992) (cit. u Vol. II, Ch. 7, §§ 144 i 546) i Rezoluciji Saveta bezbednosti UN 935(1994) (*ibid,* § 145).

[136] Vidi, npr. zakonodavstva Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 453), Australije (*ibid,* §§ 455- 456), Azerbejdžana (*ibid,* § 457), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 459), Kanade (*ibid,* § 461), Čilea (*ibid,* § 462), Kolumbije (*ibid,* § 464), Konga (*ibid,* § 465), Hrvatske (*ibid,* § 466), Kube (*ibid,* § 467), Dominikanske Republike (*ibid,* § 468), Estonije (*ibid,* §§ 471 i 716), Gruzije (*ibid,* §§ 473 i 717), Nemačke (*ibid,* §§ 474 i 718), Gvatemale (*ibid,* § 475), Iraka (*ibid,* § 476), Irske (*ibid,* §§ 477 i 719), Litvanije (*ibid,* §§ 479 i 721), Meksika (*ibid,* § 480), Holandije (*ibid,* § 482), Novog Zelanda (*ibid,* § 483), Nikaragve (*ibid,* §§ 484), Norveške (*ibid,* §§ 486 i 724), Perua (*ibid,* § 487), Poljske (*ibid,* § 489), Portugala (*ibid,* § 490), Rumunije (*ibid,* §§ 491 i 725), Slovenije (*ibid,* § 492), Španije (*ibid,* §§ 493 i 726), Švedske (*ibid,* § 494), Tadžikistana (*ibid,* §§ 495 i 728), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 498), Venecuele (*ibid,* §§ 501 i 729) i Jugoslavije (*ibid,* § 502); vidi i zakonodavstva Argentine (*ibid,* §§ 454 i 712), Burundija (*ibid,* § 460), Salvadora (*ibid,* §§ 470 i 715), Nikaragve (*ibid,* §§ 485 i 723) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 496).

[137] Vidi, npr. Savet bezbednosti UN, Rez. 771 (cit. u Vol. II, Ch. 7, § 534) i Rez. 794 (*ibid,* § 535); Generalna skupština UN, Rez. 40/139 (*ibid,* § 538) i Rez. 41/157 (*ibid,* § 538); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1992/S-1/1 (*ibid,* § 542).

(v) Regrutovanje ili uvođenje u vojnu evidenciju dece ispod 15 godina u oružane snage ili grupe, ili njihovo korišćenje za aktivno učešće u neprijateljstvima. Ova praksa je navedena kao ratni zločin u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[138] Uključenje ovog ratnog zločina nije bilo sporno tokom pregovora oko Statuta Međunarodnog krivičnog suda. Zločin je uključen i u Statut Specijalnog suda za Siera Leone.[139] Regrutovanje dece ispod 15 godina u oružane snage ili grupe ili njihovo korišćenje za aktivno učešće u neprijateljstvima je ugovorno zabranjeno u II Dopunskom protokolu.[140] Od tada, nezakonitost ovakvog ponašanja je dobila univerzalno priznanje i reafirmisana je u Konvenciji o pravima deteta koje su, praktično, sve države članice.[141] Korišćenje dece ispod 15 godina u različitim nemeđunarodnim oružanim sukobima se ponavlja i energično je osuđeno u međunarodnoj zajednici.[142] Ovaj zločin je naveden i u zakonodavstvima mnogih država.[143]

Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentarima pravila 136-137.

(vi) Uzimanje verskih ili kulturnih objekata za cilj napada, pod uslovom da oni nisu vojni ciljevi. Ova praksa je zabranjena II Dopunskim protokolom,[144] i običajnim međunarodnim pravom (vidi Pravilo 38). Ona je navedena kao ratni zločin, uz korišćenje rečnika preuzetog iz Haškog pravilnika, u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[145] Napadi na takve objekte u nemeđunarodnim oružanim sukobima su sankcionisani Haškom konvencijom za zaštitu kulturnih dobara,[146] kojoj Drugi protokol dodaje više detalja.[147] Da međunarodna zajednica pridaje ovoj zabrani poseban značaj evidentno je iz osuda takvih napada u Avganistanu i bivšoj Jugoslaviji.[148] Ova praksa predstavlja povredu po zakonodavstvima brojnih država.[149] Ovaj zločin je naveden i u Statutu Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu

138 Statut MKS, član 8(2)(e)(vii).

139 Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 4(c).

140 II Dopunski protokol, član 4(3)(c).

141 Konvencija o pravima deteta, član 33(3).

142 Vidi, npr. izjave Italije (cit. u Vol. II, Ch. 39, § 559) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 569); Savet bezbednosti UN, Rez. 1071 i 1083 (*ibid,* § 572); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* § 576); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1998/63 (*ibid,* § 464), Rez. 1998/75 (*ibid,* § 465) i Rez. 1998/82 (*ibid,* § 467).

143 Vidi *supra,* beleške 82. i 83.

144 II Dopunski protokol, član 16.

145 Statut MKS, član 8(2)(e)(iv).

146 Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, čl. 19. do 28.

147 Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, čl. 15(1) i 22.

148 Vidi, npr. praksu Zelenortskih Ostrva (cit. u Vol. II, Ch. 12, § 181), Hrvatske (*ibid,* § 185), Nemačke (*ibid,* § 194), Irana (*ibid,* § 202), Pakistana (*ibid,* § 215), Ujedinjenih Arapskih Emirata (*ibid,* § 219) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 237-239); Generalna skupština UN, Rez. 47/147, 49/196 i 50/193 (*ibid,* § 245); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/72 (*ibid,* § 248) i Rez. 1998/70 (*ibid,* § 249); UNESCO, Generalna konferencija, Rez. 4.8 (*ibid,* § 251); OID, Rez. 1/5-EX (*ibid,* § 261).

149 Vidi, npr. zakonodavstva Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 12, § 105), Australije (*ibid,* §§ 108-109), Azerbejdžana (*ibid,* § 110), Belorusije (*ibid,* § 111), Belgije (*ibid,* § 112), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 113), Bugarske (*ibid,* § 114), Kanade (*ibid,* §§ 116-117), Čilea (*ibid,* § 118), Kolumbije (*ibid,* §§ 120-121),

Jugoslaviju.[150] U *Slučaju Tadić,* 1995, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je našao da se on primenjuje u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[151] Upućivanja na viš primera prakse mogu se naći u komentaru Pravila 38.

(iv) Druge ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene u nemeđunarodnom oružanom sukobu (nastavak):

- uzimanje civilnih objekata za cilj napada;
- zaplena imovine neprijateljske strane koju ne zahteva vojna potreba;
- uzimanje lica ili objekata uključenih u humanitarnu pomoć ili mirovne misije, u saglasnosti sa Poveljom Ujedinjenih nacija, za cilj napada, ukoliko su oni ovlašćeni na zaštitu koja se daje civilima ili civilnim objektima po međunarodnom humanitarnom pravu;
- ubijanje ili ranjavanje neprijatelja pribegavanjem perfidiji.

Osnovi za gore navedene ratne zločine

Ove su povrede običajnog međunarodnog prava, navedene kao ratni zločini u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[152]

(i) Uzimanje civilnih objekata za cilj napada. Ovo nije izraz koji se koristi u Statutu Međunarodnog krivičnog suda, ali je suštinski isti kao ratni zločin „uništavanja imovine neprijateljske strane, osim ako takvo uništenje....imperativno zahtevaju potrebe sukoba."[153] Zabrana napada na civilne objekte je sadržana u mnogim vojnim priručnicima, primenljivim u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[154] Brojne države su usvojile zakonodavstva koja propisuju napade na civilne objekte tokom oružanog sukoba kao povrede.[155]

Konga (*ibid,* § 122), Hrvatske (*ibid,* § 124), Kube (*ibid,* 125), Češke Republike (*ibid,* § 127), Dominikanske Republike (*ibid,* § 128), Estonije (*ibid,* § 130), Gruzije (*ibid,* § 131), Nemačke (*ibid,* § 132), Mađarske (*ibid,* § 133), Irske (*ibid,* § 134), Kirgistana (*ibid,* § 138), Letonije (*ibid,* § 139), Litvanije (*ibid,* § 141), Meksika (*ibid,* § 143), Novog Zelanda (*ibid,* § 147), Nikaragve (*ibid,* § 148), Nigera (*ibid,* § 150), Norveške (*ibid,* § 151), Paragvaja (*ibid,* § 152), Perua (*ibid,* § 153), Poljske (*ibid,* § 154), Rumunije (*ibid,* § 155), Rusije (*ibid,* § 156), Slovačke (*ibid,* § 157), Slovenije (*ibid,* § 158), Španije (*ibid,* §§ 159-160), Švedske (*ibid,* § 161), Švajcarske (*ibid,* §§ 162-163), Tadžikistana (*ibid,* § 164), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 167), Urugvaja (*ibid,* § 169), Venecuele (*ibid,* § 170) i Jugoslavije (*ibid,* § 171); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 106), Burundija (*ibid,* § 115), Salvadora (*ibid,* § 129), Jordana (*ibid,* § 137), Nikaragve (*ibid,* § 149) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 165).

150 Statut MKTJ, član 3(d).

151 MKTJ, *Slučaj Tadić,* Žalba na prethodno pitanje (cit. u Vol. II, Ch. 12, § 268).

152 Statut MKS, član 8(2)(e).

153 Statut MKS, član 8(2)(e)(xii).

154 Vidi, npr. vojne priručnike Benina, Hrvatske, Nemačke, Nigerije, Filipina i Togoa (cit. u Vol. II, Ch. 2, § 7), Benina, Kolumbije, Hrvatske, Ekvadora, Nemačke, Italije, Kenije, Libana, Madagaskara, Južne Afrike, Togoa i Jugoslavije (*ibid,* § 115).

155 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (cit. u Vol. II, Ch. 2, § 119), Azerbejdžana (*ibid,* § 120), Kanade (*ibid,* § 122), Konga (*ibid,* § 123), Hrvatske (*ibid,* § 124), Estonije (*ibid,* § 126), Gruzije (*ibid,* § 127), Nemačke (*ibid,* § 128), Novog Zelanda (*ibid,* § 134), Norveške (*ibid,* § 136), Španije (*ibid,* § 138) i Uje-

Krivična priroda povrede, izražena u Statutu Međunarodnog krivičnog suda i gore navedenom zakonodavstvu, se zasniva na značaju posvećenosti međunarodne zajednice potrebi poštovanja civilnih objekata. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, u *Slučaju Blaškić,* 2000. godine, je našao da je optuženi kriv za „nezakoniti[e] napad[e] na civilne objekte", povredom zajedničkog člana 3. Statuta Tribunala.[156]

Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru Pravila 7.

(ii) Zaplena imovine neprijateljske strane koju ne zahteva vojna potreba. Pored pljačke, zaplena imovine koja nije opravdana vojnom potrebom je navedena kao ratni zločin u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[157] Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju navodi „pljačku javne ili privatne imovine" kao ratni zločin.[158] U *Slučaju Jelisić,* Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je osudio optuženog za pljačku iz člana 3(e) svog Statuta.[159] Zaplena imovine koja nije opravdana vojnom potrebom je krivično delo po zakonodavstvu mnogih država.[160] Upućivanja na više prakse se mogu naći u komentaru Pravila 50.

(iii) Uzimanje lica i objekata uključenih u humanitarnu pomoć ili mirovne misije, u saglasnosti sa Poveljom Ujedinjenih nacija, za cilj napada, ukoliko su ovlašćeni na zaštitu koja se daje civilima i civilnim objektima po međunarodnom humanitarnom pravu. Ovaj ratni zločin je sadržan u članu 4. Statuta Specijalnog suda za Siera Leone i u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[161] Uključen je na osnovu toga što se takvi napadi smatraju napadima na civile ili civilne objekte. Po zakonodavstvima mnogih država je povreda napad na osoblje i objekte koji su uključeni u mirovne misije.[162] Takođe je značajno da se takve operacije preduzimaju u svim vrstama sukoba i

dinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 140); vidi i zakonodavstvo Mađarske (*ibid,* § 129), Italije (*ibid,* § 131) i Slovačke (*ibid,* § 137), čija primena nije isključena u nemeđunarodnom oružanom sukobu, i nacrt zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 118), Burundija (*ibid,* § 121), Salvadora (*ibid,* § 125), Nikaragve (*ibid,* § 135) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 139).

156 MKTJ, *Slučaj Blaškić,* Presuda (cit. u Vol. II, Ch. 2, § 181).

157 Statut MKS, član 8(2)(e)(xii).

158 Statut MKTJ, član 3.

159 MKTJ, *Slučaj Jelisić,* Presuda (cit. u Vol. II, Ch. 16, § 740).

160 Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (cit. u Vol. II, Ch. 16, § 122), Australije (*ibid,* § 125), Azerbejdžana (*ibid,* § 126), Belorusije (*ibid,* § 129), Belgije (*ibid,* § 130), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 131), Kambodže (*ibid,* § 135), Kanade (*ibid,* § 138), Konga (*ibid,* § 142), Hrvatske (*ibid,* § 144), Salvadora (*ibid,* §§ 149-150), Estonije (*ibid,* § 151), Gruzije (*ibid,* § 154), Nemačke (*ibid,* § 155), Letonije (*ibid,* § 166), Litvanije (*ibid,* § 168), Moldavije (*ibid,* § 177), Holandije (*ibid,* § 180), Novog Zelanda (*ibid,* § 182), Nikaragve (*ibid,* § 184), Nigera (*ibid,* § 185), Portugala (*ibid,* § 193), Slovenije (*ibid,* § 199), Španije (*ibid,* §§ 200-201), Tadžikistana (*ibid,* § 205), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 211), Uzbekistana (*ibid,* § 215) i Jugoslavije (*ibid,* § 219); vidi i zakonodavstvo Bugarske (*ibid,* § 133), Češke Republike (*ibid,* § 147), Italije (*ibid,* §§ 161-162), Mozambika (*ibid,* § 178), Nikaragve (*ibid,* § 183), Paragvaja (*ibid,* § 190), Perua (*ibid,* § 191), Rumunije (*ibid,* § 194) i Slovačke (*ibid,* § 198), čija primena nije isključena u nemeđunarodnom oružanom sukobu, i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 121), Burundija (*ibid,* § 134), Jordana (*ibid,* § 164) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 206).

161 Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 4; Statut MKS, član 8(2)(e)(iii).

162 Vidi *supra,* beleška 69.

da priroda sukoba ne menja, ni na koji način, poštovanje koje međunarodna zajednica očekuje da se ukaže takvom osoblju i njegovoj opremi. Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentarima na pravila 31. i 33.

(iv) Ubijanje ili ranjavanje neprijatelja primenom perfidije. Ovaj ratni zločin je naveden u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.[163] To je krivično delo po zakonodavstvima mnogih država, posebno ako uključuje perfidnu upotrebu znaka crvenog krsta ili crvenog polumeseca.[164] Krivičnu prirodu ovog dela je potvrdilo i Apelaciono veće Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u *Slučaju Tadić,* 1995. godine.[165] Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru na Pravilo 65.

(iv) Druge ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene u nemeđunarodnom oružanom sukobu (nastavak):

- upotreba zabranjenih oružja;
- preduzimanje nediskriminatornog napada koji izazove smrt ili povrede civila, ili napada znajući da će izazvati obimne slučajne civilne gubitke, povrede ili oštećenja;
- uzimanje nebranjenih mesta i demilitarizovanih zona za cilj napada;
- korišćenje ljudskih štitova;
- ropstvo;
- kolektivno kažnjavanje;
- korišćenje izgladnjivanja civila kao metoda ratovanja, lišavanjem objekata koji su im neophodni za preživljavanje, uključujući ometanje dostavljanja pomoći.

Osnove gore navedenih ratnih zločina

Ove povrede nisu navedene u Statutu Međunarodnog krivičnog suda kao ratni zločini. Međutim, praksa država priznaje njihovu ozbiljnu prirodu i, kao rezultat, sud bi imao dovoljno osnova da zaključi da su takva dela u nemeđunarodnom oružanom sukobu ratni zločini.

(i) Upotreba zabranjenih oružja. Nedavni ugovori koji zabranjuju upotrebu određenih oružja u bilo kojoj vrsti sukoba zahtevaju da se takva upotreba podvrgne krivičnim sankcijama. To je slučaj sa Konvencijom o hemijskom oružju, Izmenjenim i dopunjenim protokolom II uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju i

[163] Statut MKS, član 8(2)(e)(ix).

[164] Vidi, npr. zakonodavstva Argentine (cit. u Vol. II, Ch. 18, § 1267), Azerbejdžana (*ibid,* § 1270), Belgije (*ibid,* § 1271), Bolivije (*ibid,* § 1272), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 964), Kanade (*ibid,* § 1274), Kolumbije (*ibid,* § 1275), Konga (*ibid,* §§ 968 i 1276), Kostarike (*ibid,* § 1278), Hrvatske (*ibid,* § 969), Etiopije (*ibid,* § 1282), Gruzije (*ibid,* § 970 i 1283), Nemačke (*ibid,* §§ 971 i 1284), Gvatemale (*ibid,* § 1285), Kirgistana (*ibid,* § 1289), Lihtenštajna (*ibid,* § 1291), Moldavije (*ibid,* §§ 1293-1294), Novog Zelanda (*ibid,* § 976), Nigera (*ibid,* § 1300), Norveške (*ibid,* §§ 977 i 1301), Slovenije (*ibid,* § 978), Španije (*ibid,* § 1302), Švedske (*ibid,* §§ 979 i 1303), Švajcarske (*ibid,* § 1304), Tadžikistana (*ibid,* § 1305), Togoa (*ibid,* § 1306), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 981), Jemena (*ibid,* § 1310) i Jugoslavije (*ibid,* § 983); vidi i nacrte zakonodavstava Burundija (*ibid,* § 966), Salvadora (*ibid,* 1280), Jordana (*ibid,* § 1282), Libana (*ibid,* § 1290), Nikaragve (*ibid,* § 1298) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* 980).

[165] MKTJ, *Slućaj Tadić,* Žalba na prethodno pitanje (cit. u Vol. II, Ch. 18, §§ 920 i 1503).

Otavskom konvencijom koja zabranjuje antipersonalne mine.[166] Statut Međunarodnog krivičnog suda ne uključuje upotrebu zabranjenih oružja u poglavlje koje se bavi nemeđunarodnim oružanim sukobima, ali to pitanje nije otvoreno razmatrano tokom Rimske diplomatske konferencije.

Nekoliko vojnih priručnika predviđa da upotreba zabranjenih oružja predstavlja ratni zločin.[167] Nacionalno zakonodavstvo koje sankcioniše upotrebu zabranjenih oružja to čini u opštim terminima. Ni jedno ne ograničava to sankcionisanje na međunarodne oružane sukobe, a nekoliko izričito sankcionišu upotrebu zabranjenih oružja u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[168] Kako većina država definiše „ratni zločin" kao „povredu" ili „ozbiljnu povredu" međunarodnog humanitarnog prava (vidi *supra*), razumno je da se zaključi da bi one smatrale da upotreba zabranjenih oružja u nemeđunarodnom oružanom sukobu spada u ovu kategoriju.

Bilten generalnog sekretara UN, o poštovanju MHP od strane snaga Ujedinjenih nacija, koji nije ograničen na međunarodne oružane sukobe, predviđa da se povreda njegovih pravila - uključujući ona koja zahtevaju poštovanje za ugovore koji zabranjuju upotrebu određenih oružja - tretira kao krivično delo.[169]

Upotreba zabranjenih oružja se može smatrati i drugim ratnim zločinom, posebno napadom na civile ili preduzimanjem nediskriminatornog napada. Ovo bi bio slučaj, na primer, sa upotrebom biološkog oružja. Upućivanja na više prakse se mogu naći u komentarima pravila 70-79. i Pravila 86.

(ii) Preduzimanje nediskriminatornog napada koji izazove smrt ili povredu civila ili napada znajući da će izazvati obimne slučajne civilne gubitke ili oštećenja. Preduzimanje nediskriminatornih napada u nemeđunarodnim oružanim sukobima je često i energično osuđivala međunarodna zajednica, što ukazuje na običajnu prirodu ove zabrane, koja štiti važne vrednosti i njen cilj je usmeren na sprečavanje neopravdane smrti i povrede. Kao takva, ova zabrana spada u opštu definiciju ratnih zločina. Preduzimanje nediskriminatornih napada je povreda po zakonodavstvi-

166 Konvencija o hemijskom oružju, čl. I(1)(b) 9 VII(1)(a); Izmenjeni i dopunjeni protokol II uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, čl. 3. i 14; Otavska konvencija, čl. 1. i 9.

167 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (cit. u Vol. II, Ch. 20, § 408), Ekvadora (*ibid,* § 411), Nemačke (*ibid,* § 412), Južne Koreje (*ibid,* § 413) i Južne Afrike (*ibid,* § 415).

168 Vidi, npr. zakonodavstva Belorusije (cit. u Vol. II, Ch. 20, § 422) (ograničeno na „oružja zabranjena međunarodnim ugovorima"), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 423), Kolumbije (*ibid,* § 425), Hrvatske (*ibid,* § 427), Estonije (*ibid,* § 431), Etiopije (*ibid,* § 432) (ograničeno na oružja „zabranjena međunarodnim konvencijama"), Finske (*ibid,* § 433), Kazahstana (*ibid,* § 436), (ograničena na oružja „zabranjena međunarodnim ugovorom"), Litvanije (*ibid,* § 437), Moldavije (*ibid,* § 438) (ograničena na oružja „zabranjena međunarodnim ugovorima"), Nikaragve (*ibid,* §§ 441-442), Poljske (*ibid,* § 444), Rusije (*ibid,* § 445) (ograničena na oružja „zabranjena međunarodnim ugovorom"), Slovenije (*ibid,* § 447), Španije (*ibid,* §§ 448-449), Švedske (*ibid,* § 450), Tadžikistana (*ibid,* § 451), Uzbekistana (*ibid,* § 452), Vijetnama (*ibid,* § 453) i Jugoslavije (*ibid,* § 454); vidi i zakonodavstva Bugarske (*ibid,* § 424), Češke Republike (*ibid,* § 428), Mađarske (*ibid,* § 434), Italije (*ibid,* § 435), Mozambika (*ibid,* § 439) i Slovačke (*ibid,* § 446), čija primena nije isključena u nemeđunarodnom oružanom sukobu, i nacrt zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 421).

169 Bilten generalnog sekretara UN, Poglavlje 6(2) (*ibid,* § 407).

ma brojnih država.[170] Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju se pozvao na ovu povredu u kontekstu nemeđunarodnih oružanih sukoba, u *Slučaju Tadić,* 1995. godine i, u opštim terminima, u *Slučaju Kupreškić,* 2000. godine[171]

Isti zaključci važe i za preduzimanje napada znajući da će oni izazvati obimna slučajna civilna oštećenja, povrede ili smrt. Posebno, preduzimanje takvih napada je krivično delo po zakonodavstvu mnogih država.[172] I nediskriminatorni i neproporcionalni napadi se mogu izjednačiti sa napadima na civile, ako je izvršilac svestan da bi to bio rezultat napada u redovnom toku događaja. To je stvarno potvrdila Komisija za ljudska prava UN, kad je osudila „neproporcionalnu upotrebu sile" u sukobu u Čečeniji, na osnovu II Dopunskog protokola, koji zabranjuje napade na civile, ali ne upućuje posebno na nediskriminatorne ili neproporcionalne napade.[173]

Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentarima pravila 11. i 12.

(iii) Uzimanje nebranjenih mesta i demilitarizovanih zona za cilj napada. Ova praksa se smatra ratnim zločinom, jer su takvi napadi ili napadi na civilno stanovništvo ili na ciivilne objekte, odnosno uništavanje neprijateljske imovine koje imperativno ne zahtevaju potrebe sukoba (vidi Pravilo 50).[174] Ovaj zločin predstavlja povredu po zakonodavstvima brojnih država.[175] Upućivanja na više prakse se mogu naći u komentarima pravila 36-37.

(iv) Korišćenje ljudskih štitova. Ovu praksu je, kao ratni zločin, priznao Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, ili kao surovo postupanje,[176] ili kao

[170] Vidi, npr. zakonodavstva Belorusije (cit. u Vo. II, Ch. 3, § 35), Belgije (*ibid,* § 36), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 37), Kolumbije (*ibid,* § 40), Hrvatske (*ibid,* § 42), Estonije (*ibid,* § 45), Gruzije (*ibid,* § 46), Indonezije (*ibid,* § 47), Litvanije (*ibid,* § 51), Nigera (*ibid,* § 55), Slovenije (*ibid,* § 57), Španije (*ibid,* § 58), Švedske (*ibid,* § 59), Tadžikistana (*ibid,* § 60) i Jugoslavije (*ibid,* § 62); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 32), Salvadora (*ibid,* § 44), Jordana (*ibid,* § 49), Libana (*ibid,* § 50) i Nikaragve (*ibid,* § 54).

[171] MKTJ, *Slučaj Tadić,* Žalba na prethodno pitanje (cit. u Vol. II, Ch. 3, § 134) i *Slučaj Kupreškić,* Presuda (*ibid,* § 137).

[172] Vidi, npr. zakonodavstva Jermenije (*ibid,* § 50), Belorusije (*ibid,* § 53), Belgije (*ibid,* § 54), Kolumbije (*ibid,* § 59), Nemačke (*ibid,* § 65), Nigera (*ibid,* § 73), Španije (*ibid,* § 75) i Švedske (*ibid,* § 76); vidi i nacrte zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 49), Burundija (*ibid,* § 56), Salvadora (*ibid,* § 63) i Nikaragve (*ibid,* § 72).

[173] Vidi, Komisija za ljudska prava UN, Rez. 2000/58 (cit. u Vol. II, Ch. 3, § 116).

[174] Statut MKS, član 8(2)(e)(xii).

[175] Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (cit. u Vol. II, Ch. 11, §§ 136 i 283), Belorusije (*ibid,* §§ 137 i 284), Belgije (*ibid,* §§ 138 i 285), Bosne i Hercegovine (*ibid,* §§ 139 i 286), Hrvatske (*ibid,* §§ 142 i 293), Češke Republike (*ibid,* §§ 144 i 295), Estonije (*ibid,* §§ 146 i 297), Gruzije (*ibid,* §§ 147 i 298), Nemačke (*ibid,* §§ 148 i 299), Mađarske (*ibid,* §§ 149 i 300), Litvanije (*ibid,* §§ 153 i 304), Nigera (*ibid,* §§ 157 i 311), Poljske (*ibid,* § 313), Slovačke (*ibid,* §§ 159 i 314), Slovenije (*ibid,* §§ 160 i 315), Španije (*ibid,* §§ 161 i 316), Tadžikistana (*ibid,* §§ 162 i 317), Venecuele (*ibid,* § 322), Jemena (*ibid,* § 164) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 165 i 323); vidi i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* §§ 132 i 278), Burundija (*ibid,* § 287), Salvadora (*ibid,* §§ 145 i 296), Jordana (*ibid,* §§ 151 i 302), Libana (*ibid,* §§ 152 i 303) i Nikaragve (*ibid,* §§ 156 i 310).

[176] Vidi, npr. MKTJ, *Slučaj Blaškić,* Slučaj br. IT-95-14-T, Presuda, Sudeće veće I, 3. mart 2000, § 716; *Slučaj Kordić i Čerkez,* Slučaj br. IT-95-14/2-T, Presuda, Sudeće veće III, 26. februar 2001, § 256; vidi i *Slučaj Karadžić i Mladić,* Preispitivanje optužnice (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2366).

nasilje nad ličnim dostojanstvom.[177] Zakonodavstva nekoliko država sankcionišu korišćenje ljudskih štitova u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[178] Korišćenje ljudskih štitova u nemeđunarodnim oružanim sukobima su osudile države i Ujedinjene nacije, na primer, u pogledu sukobu u Liberiji, Ruandi, Siera Leoneu, Somaliji, Tadžikistanu i bivšoj Jugoslaviji.[179] Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru Pravila 97.

(v) Ropstvo. Ropstvo je zabranjeno II Dopunskim protokolom,[180] i običajnim međunarodnim pravom (vidi Pravilo 94). Vojni priručnici i zakonodavstva mnogih država zabranjuju ropstvo i trgovinu robljem, ili „porobljavanje".[181] Pored toga, ova praksa predstavlja ratni zločin, jer se smatra surovim postupanjem ili nasiljem nad ljudskim dostojanstvom (vidi Pravilo 90). Ropstvo i robovski rad su zabranjeni i po zakonodavstvima mnogih država.[182] Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru Pravila 94.

(vi) Kolektivno kažnjavanje. Kolektivna kažnjavanja su zabranjena II Dopunskim protokolom,[183] i običajnim međunarodnim pravom (vidi Pravilo 103). Ova zabrana je navedena i u zakonodavstvima mnogih država.[184] Ovaj ratni zločin je naveden u statutima Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu i Specijalnog suda za Siera Leone.[185] Pored toga, kolektivna kažnjavanja predstavljaju ratni zločin, pošto se sastoje iz lišavanja prava na pravedno suđenje (vidi Pravilo 100) i mogu da predstavljaju i surovo postupanje (vidi Pravilo 90). Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentaru Pravila 103.

(vii) Korišćenje izgladnjivanja civila kao metoda ratovanja, tako što se oni lišavaju predmeta neophodnih za njihovo preživljavanje, uključujući ometanje dostavljanja pomoći.

177 Vidi, npr. *Slučaj Aleksovski,* Slučaj br. IT-95-14/1-T, Presuda, Sudeće veće I, 25. juni 1999, § 229.

178 Vidi, npr. zakonodavstva Azerbejdžana (cit. u Vol. II, Ch. 32, §§ 2288-2289), Belorusije (*ibid,* § 2291), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 2294), Nemačke (*ibid,* § 2296), Gruzije (*ibid,* § 2297), Litvanije (*ibid,* § 2299), Poljske (*ibid,* § 2305) i Tadžikistana (*ibid,* § 2306); vidi i zakonodavstva Perua (*ibid,* § 2304) i Jemena (*ibid,* § 2309), čija primena nije isključena u nemeđunarodnom oružanom sukobu, i nacrt zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 2292).

179 Vidi. npr. izjave Čilea (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 2312), Tadžikistana (*ibid,* § 2328) i Jugoslavije (*ibid,* § 2348); izveštaj o praksi Ruande (*ibid,* § 2325); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1995/89 (*ibid,* § 2350); Generalni sekretar UN, Izveštaj o napretku UNOMIL (*ibid,* § 2351), Izveštaj o napretku UNOMSIL (*ibid,* § 2352) i Izveštaj po članu 5. Rezolucije Saveta bezbednosti UN 837 (1993) o istrazi o napadu na snage UN od 5. juna 1993, izvršenoj u ime Saveta bezbednosti UN (*ibid,* § 2353).

180 II Dopunski protokol,član 4.

181 Vidi *supra,* beleška 89.

182 Vidi, npr. zakonodavstva Albanije (cit. u Vol. II, Ch. 32, § 1816), Australije (*ibid,* § 1819), Azerbejdžana (*ibid,* § 1821), Belgije (*ibid,* § 1825), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 1826), Demokratske Republike Konga (*ibid,* § 1830), Obale Slonovače (*ibid,* § 1832), Hrvatske (*ibid,* § 1833), Irske (*ibid,* § 1836), Norveške (*ibid,* § 1849), Paragvaja (*ibid,* § 1850), Slovenije (*ibid,* § 1852), Uzbekistana (*ibid,* § 1854) i Jugoslavije (*ibid,* § 1859); vidi i nacrt zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 1827).

183 II Dopunski protokol, član 4.

184 Vidi *supra,* beleška 92.

185 Statut MKTR, član 4(b); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, član 3(b).

Ova praksa je povreda II Dopunskog protokola,[186] i običajnog međunarodnog prava (vidi Pravilo 53). Pored toga, postoji vrlo obimna praksa država koja izražava da je nasilno delovanje u nemeđunarodnim oružanim sukobima, uključujući ometanje dostavljanja pomoći, ono što izaziva izgladnjivanje civila. Ova praksa dokazuje da takvo ponašanje nije samo povreda običajnog međunarodnog prava, nego i, u očima međunarodne zajednice, vrlo ozbiljna povreda.

Komisija za ljudska prava je okarakterisala namerno ometanje dostavljanja humanitarne pomoći sudanskim civilima kao „povredu ljudskog dostojanstva".[187] Posebno je vredno da je Komisija eksperata UN ustanovljena po Rezoluciji Saveta bezbednosti 935 (1994) uključila povredu člana 14. II Dopunskog protokola u svoj privremeni izveštaj o povredama međunarodnog humanitarnog prava u Ruandi.[188]

Nekoliko država posebno sankcioniše izgladnjivanje civila kao metod ratovanja.[189] Pored toga, ove povrede, u praksi, se smatraju ubijanjem civila, što je ratni zločin, jer svaka povreda se sastoji iz namernih delovanja, koja u redovnom toku događaja vodi njihovoj smrti. Oni se takođe mogu smatrati i nehumanim postupanjem (vidi Pravilo 87).

Upućivanja na više primera prakse se mogu naći u komentarima na pravila 53-55.

Složeni ratni zločini

Treba zapaziti da određeno ponašanje, koje nije gore navedeno, ipak je kriminalno, jer se sastoji od kombinacije određenog broja ratnih zločina. Ovi, tzv. složeni ratni zločini su, posebno, prisilni nestanci i etničko čišćenje. Prisilan nestanak u praksi ide do lišavanja lica pravednog suđenja, a često i do ubistva (vidi komentar Pravila 98). Etničko čišćenje obuhvata različite ratne zločine, kao što su ubistvo, silovanje, nezakonito deportovanje ili naređivanje raseljavanja civilnog stanovništva, zbog razloga koji su u vezi sa sukobom, a ne zahteva ga bezbednost civila niti razlozi imperativne vojne potrebe, i nasilje nad ličnim dostojanstvom, zasnovano na rasnoj diskriminaciji i nehumanom i ponižavajućem postupanju (vidi komentar Pravila 129).

Pravilo 157: Države imaju pravo da vrše univerzalnu jurisdikciju u svojim nacionalnim sudovima nad ratnim zločinima.

186 II Dopunski protokol, čl. 14. i 18.

187 Komisija za ljudska prava, Rez. 1996/73 (cit. u Vol. II, Ch. 17, § 631).

188 Komisija eksperata UN ustanovljena po Rezoluciji Saveta bezbednosti 935 (1994), Privremeni izveštaj (cit. u Vol. II, Ch. 17, § 113).

189 Vidi, npr. zakonodavstvo Azerbejdžana (cit. u Vol. II, Ch. 17, § 39), Belorusije (*ibid,* § 40), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 41), Hrvatske (*ibid,* § 47), Etiopije (*ibid,* § 48), Nemačke (*ibid,* § 50), Litvanije (*ibid,* § 52), Slovenije (*ibid,* § 57) i Jugoslavije (*ibid,* § 61).

Praksa

Tom II, Odeljak 44, Poglavlje B.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava u pogledu ratnih zločina izvršenih i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Univerzalnost principa je dopunska drugim osnovima krivične jurisdikcije: principu teritorijalnosti (zasnovanom na tome gde se zločin dogodio);[190] aktivnom personalnom principu (zasnovanom na državljanstvu izvršioca);[191] pasivnom personalnom principu (zasnovanom na državljanstvu žrtve);[192] i principu zaštite (zasnovanom na zaštiti nacionalnih interesa ili bezbednosti).[193]

Međunarodni i nemeđunarodni oružanim sukobi

Pravo država na univerzalnu jurisdikciju u svojim nacionalnim sudovima za ratne zločine obimno podržavaju nacionalna zakonodavstva.[194] Postojao je i veliki broj osumnjičenih ratnih zločinaca kojima su sudili nacionalni sudovi na osnovu univerzalne jurisdikcije.[195] U toku nekoliko decenija, nekoliko lica je suđeno u na-

190 Vidi, npr. vojne priručnike Novog Zelanda (cit. u Vol. II, Ch. 44, § 152), Švajcarske (*ibid,* § 156) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 161) i zakonodavstva Australije (*ibid,* § 165), Bangladeša (*ibid,* § 169), Kanade (*ibid,* § 177) i Obale Slonovače (*ibid,* § 183); vidi i nacrt zakonodavstva Nikaragve (*ibid,* § 218).

191 Vidi, npr. vojne priručnike Novog Zelanda (*ibid,* § 152), Švajcarske (*ibid,* § 156), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 159-161) i Jugoslavije (*ibid,* § 162) i zakonodavstva Australije (*ibid,* § 165), Azerbejdžana (*ibid,* § 168), Kanade (*ibid,* §§ 177-178), Nemačke (*ibid,* § 196), Kirgistana (*ibid,* § 205), Meksika (*ibid,* § 213), Holandije (*ibid,* § 214), Rusije (*ibid,* § 224) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 243).

192 Vidi, npr. vojne priručnike Novog Zelanda (*ibid,* § 152), Švajcarske (*ibid,* § 156) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 159-161) i zakonodavstva Kanade (*ibid,* § 178), Čilea (*ibid,* § 179), Obale Slonovače (*ibid,* § 183), Nemačke (*ibid,* § 196), Meksika (*ibid,* § 213), Holandije (*ibid,* § 214), Slovenije (*ibid,* § 228) i Švedske (*ibid,* § 231).

193 Vidi, npr. Sjedinjene Države, *Pomorski priručnik* (*ibid,* § 161); zakonodavstva Azerbejdžana (*ibid,* § 168), Čilea (*ibid,* § 179) i Holandije (*ibid,* § 214); Izrael, Okružni sud u Jerusalimu, *Slučaj Eichmann* (*ibid,* § 258).

194 Vidi, npr. zakonodavstva Australije (*ibid,* § 165), Azerbejdžana (*ibid,* § 168), Bangladeša (*ibid,* § 169), Belorusije (*ibid,* § 171), Belgije (*ibid,* § 172), Kanade (*ibid,* §§ 177-178), Kolumbije (*ibid,* § 180), Kostarike (*ibid,* § 182), Ekvadora (*ibid,* § 188), Salvadora (*ibid,* § 189), Etiopije (*ibid,* § 190), Francuske (*ibid,* § 195), Nemačke (*ibid,* §§ 196 i 198), Luksemburga (*ibid,* § 208), Novog Zelanda (*ibid,* § 217), Nigera (*ibid,* § 219), Slovenije (*ibid,* § 228), Švedske (*ibid,* § 231), Švajcarske (*ibid,* § 232), Tadžikistana (*ibid,* § 234), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 238-240) i Sjedinjenih Država (tortura) (*ibid,* § 242); vidi i nacrte zakonodavstva Libana (*ibid,* § 206), Šri Lanke (*ibid,* § 230) i Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 235).

195 Uz slučajeve navedene u belešci 207, vidi i Australija, Visoki sud, *Slučaj Polyukhovich* (*ibid,* § 247); Kanada, Visoki sud pravde, *Slučaj Finta* (*ibid,* § 250); Holandija, Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Ahlbrecht* (*ibid,* § 262), Holandija, Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Rohrig i drugi* (*ibid,* § 263); Ujedinjeno Kraljevstvo, Vrhovni pravosudni sud, Apelacioni sud, *Slučaj Sawoniuk* (*ibid,* § 271); Sjedinjene Države, *Slučaj Demjanjuk* (*ibid,* § 273).

cionalnim sudovima za ratne zločine izvršene u nemeđunarodnim oružanim sukobima, na osnovu univerzalne jurisdikcije.[196] Značajno je da države čije su državljanstvo imali optuženi nisu prigovarale vršenju univerzalne jurisdikcije u ovim slučajevima. Nekoliko vojnih priručnika dalje podržava pravilo da se jurisdikcija za ratne zločine može uspostaviti na osnovu principa univerzalne jurisdikcije.[197]

Pravo država na univerzalnu jurisdikciju u svojim nacionalnim sudovima, za ratne zločine, je podržano i ugovornom praksom. Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara predviđa da on ne utiče „na vršenje jurisdikcije po običajnom međunarodnom pravu", pošto je bila namera delegata u pregovorima o Protokolu da se pozove na pravo država na univerzalnu jurisdikciju njihovih nacionalnih sudova za ratne zločine.[198] Konvencija o genocidu, koja izričito upućuje na teritorijalnu jurisdikciju, tumačena je tako da ne zabranjuje primenu principa univerzalne jurisdikcije na genocid.[199] Iako Statut Međunarodnog krivičnog suda ne obavezuje države da uspostave univerzalnu jurisdikciju nad ratnim zločinima koje on navodi, nekoliko država je ugradilo listu ratnih zločina sadržanih u Statutu u svoje zakonodavstvo i na jurisdikciju u svojim sudovima za gonjenje lica osumnjičenih za izvršavanje takvih ratnih zločina na osnovu principa univerzalne jurisdikcije.[200]

Veza sa državom koja sprovodi gonjenje

Praksa nije jedinstvena u pogledu pitanja da li princip univerzalne jurisdikcije zahteva posebnu vezu sa državom koja sprovodi krivično gonjenje. Zahtev da postoji veza između optuženog i države koja sprovodi krivično gonjenje, posebno da optuženi bude prisutan na teritoriji ili da je pao u ruke države koja sprovodi gonjenje, je izražen u vojnim priručnicima, zakonodavstvu i sudskoj praksi mnogih država.[201] Postoji zakonodavstvo i sudska praksa, međutim, ko-

[196] Vidi, npr. Belgija, Kasacioni sud, *Slučaj Četvorice iz Butare* (*ibid,* § 249); Francuska, Apelacioni sud, *Slučaj Munyeshyaka* (*ibid,* § 253); Holandija, Vrhovni sud, *Slučaj Knežević* (*ibid,* § 264); Švajcarska, Vojni sud u Lozani, *Slučaj Grabež* (*ibid,* § 267) i *Slučaj Niyonteze* (*ibid,* § 269).

[197] Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 144), Holandije (*ibid,* § 150), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 157) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 161) („određeni ratni zločini").

[198] Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 16(2)(a). Vidi i Jean-Marie Henckaerts, „New Rules for the Protection of Cultural Property in Armed Conflict", *International Review of the Red Cross,* No. 835, Septembar 1999, p. 617.

[199] Konvencija o genocidu, član IV (cit. u Vol. II, Ch. 44, § 109); Nemačka, Viši okružni sud u Diseldorfu, *Slučaj Jorgić* (*ibid,* § 255); Izrael, Okružni sud u Jerusalimu, *Slučaj Eichmann* (*ibid,* § 258).

[200] Vidi, npr. zakonodavstva Belgije (*ibid,* § 172), Kanade (*ibid,* § 178), Nemačke (*ibid,* § 198), Novog Zelanda (*ibid,* § 217) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 240); vidi i nacrt zakonodavstva Trinidada i Tobaga (*ibid,* § 235).

[201] Vidi vojne priručnike Kanade (*ibid,* § 146), Ekvadora (*ibid,* § 147), Holandije (*ibid,* § 151), Novog Zelanda (*ibid,* § 152) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 161); zakonodavstva Australije (*ibid,* § 165), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 173), Kanade (*ibid,* §§ 177-178), Kolumbije (*ibid,* § 180), Francuske (*ibid,* §§ 194-195), Nemačke (*ibid,* § 196), Indije (*ibid,* § 201), Švajcarske (*ibid,* §§ 232-233), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* §§ 239-240) i Sjedinjenih Država (tortura) (*ibid,* § 242); Kanada, Visoki sud prav-

ji ne zahtevaju takvu vezu.[202] Ni Ženevske konvencije ne zahtevaju takvu vezu.

U 2000. godini, Demokratska Republika Kongo je započela proces pred Međunarodnim sudom pravde, dovodeći u pitanje nalog za hapšenje koji je izdao belgijski sudija protiv kongoanskog ministra spoljnih poslova. U svom podnesku pred Sudom, 2001, Demokratska Republika Kongo nije prigovorila principu postojanja prava država na univerzalnu jurisdikciju u svojim nacionalnim sudovima, ali je tvrdila da optuženo lice treba da bude na teritoriji države koja sprovodi takvu jurisdikciju. Presuda Međunarodnog suda pravde se okrenula pitanju imuniteta šefova država i stranih ministara i zbog toga nije doneta odluku o obimu univerzalne jurisdikcije.[203] U svojim izdvojenim i različitim mišljenjima, sudije su se podelile po pitanju da li se univerzalna jurisdikcija može sprovoditi kad optuženi nije prisutan na teritoriji države koja sprovodi krivično gonjenje, ali većina nije osporavala pravo da sudi osumnjičenom ratnom zločincu na osnovu univerzalne jurisdikcije.[204]

Obaveza uspostavljanja univerzalne jurisdikcije

Pravo država na univerzalnu jurisdikciju u svojim nacionalnim sudovima, nad ratnim zločinima, ni na koji način ne umanjuje obavezu država članica Ženevskih konvencija i država članica I Dopunskog protokola da obezbede univerzalnu jurisdikciju u svojim nacionalnim zakonodavstvima, nad onim ratnim zločinima poznatim kao „teške povrede".[205] Brojne države su ispunile ovu obavezu u svojim nacionalnim zakonodavstvima.[206] Nekoliko osumnjičenih ratnih

de, *Slučaj Finta* (*ibid,* § 250); Francuska, Sud više instance Pariza, *Slučaj Javor* (tortura) (*ibid,* § 252); Nemačka, Viši sud Bavarske, *Slučaj Đajić* (*ibid,* § 254); Nemačka, Viši okružni sud u Diseldorfu, *Slučaj Jorgić* (*ibid,* § 255); Nemačka, Viši sud Bavarske, *Slučaj Kušljić* (*ibid,* § 257); Holandija, Specijalni kasacioni sud, *Slučaj Rohrig i drugi* (*ibid,* § 263).

202 Za izričito upućivanje na mogućnost započinjanja (izručenja) postupka protiv osumnjičenog ratnog zločinca koji nije dostupan na teritoriji države koja sprovodi krivično gonjenje, vidi zakonodavstva Kanade (*ibid,* § 176), Luksemburga (*ibid,* §§ 207-209) i Novog Zelanda (*ibid,* § 217); Nemačka, Viši regionalni sud u Diseldorfu, *Slučaj Sokolović* (*ibid,* § 256); Sjedinjene Države, Apelacioni sud, *Slučaj Demjanjuk* (*ibid,* § 273).

203 MSP, *Slučaj naloga za hapšenje,* Presuda, (*ibid,* § 305).

204 MSP, *Slučaj naloga za hapšenje,* Presuda (*ibid,* § 305).

205 Prva ženevska konvencija, član 49; Druga ženevska konvencija, član 50; Treća ženevska konvencija, član 129; Četvrta ženevska konvencija, član 146; I Dopunski protokol, član 85(1).

206 Uz zakonodavstva na koja se upućuje u belešci 194, zakonodavstva sledećih država se zasnivaju na teškim povredama Ženevskih konvencija (i I Dopunskog protokola, kad je primenljivo), ili upućuju na njih: Australija (cit. u Vol. II, Ch. 44, § 166), Austrija (*ibid,* § 167), Azerbejdžan (*ibid,* § 168), Bangladeš (*ibid,* § 169), Barbados (*ibid,* § 170), Belorusija (*ibid,* § 171), Belgija (*ibid,* § 172), Bocvana (*ibid,* § 174), Bugarska (*ibid,* § 175), Kanada (*ibid,* § 176), Kukova Ostrva (*ibid,* § 181), Kuba (*ibid,* § 184), Kipar (*ibid,* §§ 185-186), Danska (*ibid,* § 187), Finska (*ibid,* § 191), Francuska (*ibid,* § 194), Nemačka (*ibid,* § 197), Gvatemala (*ibid,* § 199), Izrael (*ibid,* § 203), Kenija (*ibid,* § 204), Luksemburg (*ibid,* § 209), Malavi (*ibid,* § 210), Malezija (*ibid,* § 211), Mauricijus (*ibid,* § 212), Novi Zeland (*ibid,* § 216), Nigerija (*ibid,* § 220), Papua Nova Gvineja (*ibid,* § 221), Paragvaja (*ibid,* § 222), Poljska (*ibid,* §

zločinaca je bilo optuženo za teške povrede na osnovu univerzalne jurisdikcije.[207]

Uz Ženevske konvencije i I Dopunski protokol, veliki broj drugih ugovora obavezuje države članice da obezbede univerzalnu jurisdikciju nad određenim zločinima, uključujući one koji se događaju u toku oružanog sukoba. To su, posebno, Konvencija protiv torture, Inter-američka konvencija o prisilnim nestancima, Konvencija o bezbednosti osoblja UN i Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara.[208]

Pravilo 158: Države moraju da sprovode istrage o ratnim zločinima koje su navodno izvršili njihovi državljani ili oružane snage, ili na njihovoj teritoriji, i, ako je prikladno, krivično gone osumnjičene. One moraju da sprovode istragu i o ratnim zločinima za koje imaju jurisdikciju i, ako je moguće, krivično gone osumnjičene.

Praksa

Tom II, Odeljak 44, Poglavlje C.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo pravilo, čitano zajedno za Pravilom 157, znači da države moraju da sprovode krivičnu jurisdikciju koju njihovo nacionalno zakonodavstvo dodeljuje njihovim sudovima, bila ona ograničena na teritorijalnu i personalnu jurisdikciju, ili uključivala univerzalnu jurisdikciju koja je obavezna za teške povrede.

223), Rusija (*ibid,* § 224), Sejšeli (*ibid,* § 226), Singapur (*ibid,* § 227), Španija (*ibid,* § 229), Švajcarska (*ibid,* § 233), Uganda (*ibid,* § 236), Ujedinjeno Kraljevstvo (*ibid,* § 237), Vanuatu (*ibid,* § 244) i Zimbabve (*ibid,* § 245); vidi i zakonodavstvo Šri Lanke (*ibid,* § 230).

207 Vidi, npr. Danska, Visoki sud, *Slučaj Sarić* (*ibid,* § 251); Nemačka, Vrhovni sud Bavarske, *Slučaj Đajić* (*ibid,* § 254); Nemačka, Viši regionalni sud Diseldorfa, *Slučaj Jorgić* (*ibid,* § 255); Nemačka, Viši regionalni sud u Diseldorfu, *Slučaj Sokolović* (*ibid,* § 256); Nemačka, Vrhovni sud Bavarske, *Slučaj Kušljić* (*ibid,* § 257); Izrael, Okružni sud u Jerusalimu i Vrhovni sud, *Slučaj Eichmann* (*ibid,* §§ 243-244); Švajcarska, Vojni sud u Lozani, *Slučaj Grabež* (*ibid,* § 252).

208 Konvencija protiv torture, član 5; Konvencija o bezbednosti osoblja UN, član 10; Inter-američka konvencija o prisilnim nestancima, član 4; Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 16(1).

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Ženevske konvencije zahtevaju od država da tragaju za licima koja su navodno izvršila, ili naredila da se izvrše, teške povrede i da im sude ili ih izručuju.[209] Obaveza da se sprovodi istraga i gone navodni učinioci izvršenih zločina prema međunarodnom pravu se nalazi u velikom broju ugovora koji se primenjuju i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.[210] Preambula Statuta Međunarodnog krivičnog suda poziva na „dužnost svake države da sprovodi svoju krivičnu jurisdikciju nad onima koji su odgovorni za međunarodne zločine."[211]

Pravilo da države moraju da vrše istragu ratnih zločina i da krivično gone osumnjičene, navedeno je u brojnim vojnim priručnicima, u odnosu na teške povrede, ali i šire, u pogledu ratnih zločina uopšte.[212] Većina država primenjuje obavezu da vrši istragu ratnih zločina i da krivično goni osumnjičene ratne zločince, predviđanjem jurisdikcije za takve zločine u svojim nacionalnim zakonodavstvima i bili su brojni slučajevi nacionalnih istraga i optužnica osumnjičenih ratnih zločinaca.[213] Međutim, nije moguće da se odredi da li je osnova za praksu obaveza ili prosto pravo. Obaveza da se vrši istraga i optužuje, međutim, različito je, izričito, utvrđena u različitoj praksi drugih država, kao što su ugovori i zvanične izjave.[214]

Pored toga, obavezu da se vodi istraga o ratnim zločinima i da se krivično gone osumnjičeni, u nekoliko prilika, reafirmisao je Savet bezbednosti UN, u odnosu na napade na osoblje mirovnih snaga i u odnosu na zločine izvršene u nemeđunarodnim oružanim sukobima u Avganistanu, Burundiju, Demokratskoj Republici Kongo, Kosovu i Ruandi.[215] Na svom prvom zasedanju, 1946. godine, Ge-

209 Prva ženevska konvencija, član 49; Druga ženevska konvencija, član 50;

210 Konvencija o genocidu, član VI; Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara, član 28; Konvencija protiv torture, član 7; Konvencija o hemijskom oružju, član 7(1); Izmenjeni i dopunjeni protokol II uz Konvenciju o određenom klasičnom oružju, član 14; Otavska konvencija, član 9; Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, čl. 15-17.

211 Statut MKS, preambula (cit. u Vol. II, Ch. 44, § 134).

212 Pored onih koji se pozivaju na režim teških povreda, vidi vojne priručnike Australije (*ibid,* § 359), Kameruna (*ibid,* § 359), Kanade (*ibid,* § 362), Kolumbije (*ibid,* 363), Ekvadora (*ibid,* § 365), Nemačke (*ibid,* § 369), Italije (*ibid,* § 370), Holandije (*ibid,* § 373), Švajcarske (*ibid,* § 381), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* 382), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 383-384 i 387) i Jugoslavije (*ibid,* § 388).

213 Vidi, npr. praksu Alžira (*ibid,* § 533), Nemačke (*ibid,* § 540), Italije (*ibid,* § 541), Južne Afrike (*ibid,* § 544), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 547), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 550-555) i Jugoslavije (*ibid,* § 556).

214 Vidi, npr. Memorandum o saglasnosti o primeni međunarodnog humanitarnog prava između Hrvatske i SFRJ, član 11. (*ibid,* § 343); Sporazum o primeni međunarodnog humanitarnog prava između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini, član 5. (*ibid,* § 345); Sveobuhvatni sporazum o ljudskim pravima i Gvatemali, član III (*ibid,* § 347); izjave Australije (*ibid,* § 534), Nemačke Demokratske Republike (*ibid,* § 538), Nemačke (*ibid,* §§ 539-540), Italije (*ibid,* § 541), Slovenije (*ibid,* § 543), Južne Afrike (*ibid,* § 544), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 547), Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 550-554) i Jugoslavije (*ibid,* § 523); vidi i izveštaje o praksi Alžira (*ibid,* § 533), Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 536) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 555).

215 Savet bezbednosti UN, Rez. 978 (*ibid,* § 558), Rez. 1193 (*ibid,* § 559) i Rez. 1199 (*ibid,* § 560); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* §§ 561-569).

neralna skupština UN je preporučila svim državama, uključujući one koje nisu članice Ujedinjenih nacija, hapšenje lica koja su navodno izvršila ratne zločine u Drugom svetskom ratu i njihovo slanje nazad u države gde su izvršili zločine, radi krivičnog gonjenja.[216] Od tada, Generalna skupština UN je, u nekoliko prilika, podvukla obavezu država da preduzmu mere da osiguraju istragu ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti i da kazne izvršioce.[217] U pogledu seksualnog nasilja u oružanom sukobu, Generalna skupština UN je usvojila nekoliko rezolucija, bez glasanja, pozivajući države da jačaju mehanizme za istragu i kažnjavaju sve one koji su odgovorni za seksualno nasilje i da privedu izvršioce pravdi.[218]

Komisija za ljudska prava UN je usvojila veliki broj rezolucija, od kojih većinu bez glasanja, zahtevajući istragu i krivično gonjenje lica osumnjičenih da su izvršili povrede međunarodnog humanitarnog prava u kontekstu sukoba u Burundiju, Čečeniji, Ruandi, Siera Leoneu, Sudanu i bivšoj Jugoslaviji.[219] U rezoluciji o imunitetu usvojenoj bez glasanja 2002. godine, Komisija je prihvatila da lica osumnjičena za ratne zločine treba da budu krivično gonjena ili izručena.[220]

U odnosu na zločine izvršene u nemeđunarodnim oružanim sukobima, niz država je izdao amnestije za ratne zločine, ali su ih često kao nezakonite ocenili njihovi sopstveni sudovi i kritikovala ih je međunarodna zajednica (vidi komentar Pravila 159. o davanju amnestije).[221] Postoji, međutim, dovoljno prakse, kao što je gore podvučeno, da se ustanovi obaveza po običajnom međunarodnom pravu da se vrši istraga ratnih zločina navodno izvršenih u nemeđunarodnim oružanim sukobima i da se krivično gone osumnjičeni, ako je moguće.

216 Generalna skupština UN, Rez. 3(I) (*ibid,* § 570).

217 Generalna skupština UN, Rez. 2583(XXIV) i 2712(XXV) (*ibid,* § 571), Rez. 2840(XXVI) (*ibid,* § 572) i Rez. 3074(XXVIII) (*ibid,* § 573). Ove rezolucije su imale dosta uzdržanih i vrlo malo negativnih glasova. To se desilo zbog, pre svega, brige država da nije bilo dovoljno jasne definicije ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti a nije, izgleda, bilo nikakvog prigovora principu da ratni zločini treba da budu istraženi i krivično gonjeni.

218 Generalna skupština UN, Rez. 50/192 i 51/77 (*ibid,* § 575) i Rez. 52/107 (*ibid,* § 576).

219 Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1994/77 (*ibid,* § 578), Rez. 1995/77 (*ibid,* § 583), Rez. 1995/91 (*ibid,* § 584), Rez. 1996/71 (*ibid,* § 580), Rez. 1996/76 (*ibid,* § 584), Rez. 1999/1 (*ibid,* § 585), Rez. 1999/10 (*ibid,* § 586) i Rez. 2000/58 (*ibid,* § 587). Sve rezolucije su usvojene bez glasanja, osim Rez. 1995/77 i Rez. 2000/58, koje su imale neke negativne i uzdržane glasove. Izgleda, međutim, da razlog za to ne leži u uključenju dužnosti istrage i gonjenja ratnih zločina, kao u drugim rezolucijama koje su usvojene bez glasanja, a takođe sadrže ovu dužnost.

220 Komisija za ljudska prava UN, Rez. 2002/79 (*ibid,* § 589).

221 Vidi, npr. Argentina, Federalni sudija, *Slučaj Cavallo* (*ibid,* § 700); Čile, Vrhovni sud, *Slučaj Saavedra* (*ibid,* § 701); Čile, Apelacioni sud u Santjagu, *Slučaj Videla* (*ibid,* § 702); Etiopija, Biro specijalnog tužioca, *Slučaj Mengistu i drugi* (*ibid,* § 704); Španija, Sala de lo Penal de la Audiencia, *Slučaj Pinoče* (*ibid,* § 706); Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 10.287 (Salvador)* (*ibid,* § 755); Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 10.480 (Salvador)* (*ibid,* § 757); Savet bezbednosti UN, Rez. 1315 (*ibid,* § 725); Komisija za ljudska prava UN, Rez. 2002/79 (*ibid,* § 734); Generalni sekretar UN, Izveštaj o ustanovljavanju Specijalnog suda za Siera Leone (*ibid,* § 738); Generalni sekretar UN, Izveštaj o zaštiti civila u oružanim sukobima (*ibid,* § 739).

Suđenja pred međunarodnim ili mešovitim sudovima

Države mogu da se rasterete obaveze da sprovode istragu ratnih zločina i krivično gonjenje, uspostavljanjem međunarodnog ili mešovitih sudova za to, i ta činjenica je komentarisana u vojnim priručnicima, nacionalnoj sudskoj praksi i zvaničnim izjavama.[222] Ovo je dokazano, posebno formiranjem međunarodnog vojnih sudova u Nirnbergu i Tokiju posle Drugog svetskog rata i, skorije, formiranjem međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, od strane Saveta bezbednosti UN. Specijalni sud za Siera Leone i posebna veća u sudovima Kambodže, za suđenje za zločine izvršene u periodu Demokratske Kampučije su ustanovljeni po ugovorima između Ujedinjenih nacija i Siera Leonea i Kambodže. Međunarodni krivični sud je prvi međunarodni sud osnovan međunarodnim ugovorom, koji nema veze sa ratnim zločinima izvršenim u konkretnom oružanom sukobu. Statuti Međunarodnog krivičnog suda, Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu, Specijalnog suda za Siera Leone i posebnih veća za Kambodžu izričito uključuju, u svoju jurisdikciju, ratne zločine izvršene tokom nemeđunarodnih oružanih sukoba.[223]

Status izbeglica

Opšte je prihvaćeno da lica osumnjičena da su izvršila ratne zločine nisu ovlašćena na status izbeglica. To je predviđeno, posebno, u Konvenciji o statusu izbeglica i postoji praksa država sa istim značenjem.[224]

U pogledu Ruande, 1994. godine, Savet bezbednosti UN je podvukao da „lica uključena u [ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava] ne mogu steći imunitet od krivičnog gonjenja napuštanjem zemlje“ i da „odredbe Konvencije, koje se odnose na status izbeglica, ne primenjuju se na takva lica”.[225] Isključenje od prava azila, osumnjičenih za ratne zločine, podržala je i Generalna skupština UN u Deklaraciji o teritorijalnom azilu i u Rezoluciji 3074(XXVIII) o princi-

[222] Vidi, npr. vojne priručnike Argentine (*ibid,* § 355), Australije (*ibid,* § 144), Francuske (*ibid,* § 148), Južne Koreje (*ibid,* § 149), Švajcarske (*ibid,* §§ 156 i 381), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 157) Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 159-160 i 369) i Jugoslavije (*ibid,* §§ 162 i 388); Ujedinjeno Kraljevstvo, Dom lordova, *Slučaj ekstradicije Pinočea* (Mišljenje lorda Filipsa od Worth Matraversa) (*ibid,* § 270); Sjedinjene Države, Vojni sud u Nirnbergu, *Slučaj Altstötter (The Justice Trial)*; izjave Egipta (*ibid,* § 613), Irana (*ibid,* § 613), Pakistana (*ibid,* 613), Saudijske Arabije (*ibid,* § 613), Senegala (*ibid,* § 613), Turske (*ibid,* § 613) i Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 287).

[223] Statut MKS, član 8(2)(c) i (e) (*ibid,* § 3); Statut MKTR, član 4 (*ibid,* § 15); Statut Specijalnog suda za Siera Leone, čl. 3. i 4; Zakon o formiranju posebnih veća u sudovima Kambodže za krivično gonjenje zločina izvršenih tokom perioda Demokratske Kampučije, čl. 6-7.

[224] Konvencija o izbeglicama, član 1(F)(a). Vidi, npr. Australija, *Priručnik snaga odbrane* (cit. u Vol. II, Ch. 44, § 636); Holandija, Državni savet, Administrativno pravno odeljenje, *Slučaj Ahmed* (*ibid,* § 638); Sjedinjene Države, Apelacioni sud, *Slučaj Demjanjuk* (*ibid,* § 639); izveštaj o praksi Holandije (*ibid,* § 640) i Sjedinjenih Država (*ibid,* § 641).

[225] Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* § 642).

[226] Generalna skupština UN, Rez. 2312(XXII) (*ibid,* § 643) i Rez. 3074(XXVIII), § 7 (*ibid,* § 644).

pima međunarodne saradnje u otkrivanju, hapšenju, izručenju i kažnjavanju ratnih zločinaca.[226]

Pravilo 159: Na kraju neprijateljstava, organi na vlasti moraju nastojati da daju najširu moguću amnestiju licima koja su učestvovala u nemeđunarodnom oružanom sukobu, ili onima koji su lišeni slobode, zbog razloga u vezi sa oružanim sukobom, sa izuzetkom lica osumnjičenih, optuženih ili osuđenih za ratne zločine.

Praksa

Tom II, Odeljak 44, Poglavlje D.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Nemeđunarodni oružani sukobi

Obaveza organa na vlasti da nastoje da daju najširu moguću amnestiju na kraju neprijateljstava je navedena u II Dopunskom protokolu.[227] Od tada, mnoge države su dale amnestiju licima koja su učestvovala u nemeđunarodnom oružanom sukobu, ili posebnim sporazumom[228] ili zakonodavstvom[229] ili drugim merama.[230]

Savet bezbednosti je ohrabrivao davanje takvih amnestija, na primer, u odnosu na sukobe protiv aparthejda u Južnoj Africi i sukobima u Angoli i Hrvatskoj.[231]

227 II Dopunski protokol. član 6(5) (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 651).

228 Vidi, npr. Esquioulas II ugovor (*ibid,* § 652), Četvorostrani sporazum o gruzijskim izbeglicama i interno raseljenim licima (*ibid,* § 653), Sporazum o izbeglicama i raseljenim licima, priložen uz Dejtonske ugovore (*ibid,* § 634), Sporazum između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini (*ibid,* § 656), Cotonou sporazum o Liberiji (*ibid,* § 657), Proglašenje naredbe o opštoj amnestiji priložene uz Sudanski mirovni sporazum (*ibid,* § 659), Moskovski sporazum o Tadžikistanu (*ibid,* § 661), Mirovni ugovor između vlade Siera Leonea i RUF (*ibid,* § 668) i Protokol II uz Aruša sporazum o miru i pomirenju za Burundi (*ibid,* § 669).

229 Vidi, npr. zakonodavstva Alžira (*ibid,* § 673), Bosne i Hercegovine (*ibid,* §§ 678-680), Burundija (*ibid,* § 681), Čilea (*ibid,* § 682), Kolumbije (*ibid,* § 683), Hrvatske (*ibid,* § 684), Salvadora (*ibid,* § 685), Gvatemale (*ibid,* § 688), Perua (*ibid,* § 690), Rusije (*ibid,* § 691), Južne Afrike (*ibid,* § 693), Tadžikistana (*ibid,* §§ 694-696) i Zimbabvea (*ibid,* § 699).

230 Vidi, npr. izjave Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije (*ibid,* § 709), Ruande (*ibid,* § 711) i Filipina (*ibid,* §§ 713-715) i izveštaje o praksi Malezije (*ibid,* § 710) i Ruande (*ibid,* § 712).

231 Savet bezbednosti UN, Rez. 190 i 191 (*ibid,* § 719), Rez. 473 (*ibid,* § 720), Rez. 581 (*ibid,* § 721), Rez. 1055 (*ibid,* § 722), Rez. 1064 (*ibid,* § 723) i Rez. 1120 (*ibid,* § 724); Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* §§ 726-727).

Slično, Generalna skupština UN je usvojila rezolucije ohrabrujući davanje takvih amnestija u odnosu na sukobe u Avganistanu i Kosovu.[232] Štaviše, Komisija za ljudska prava UN je usvojila rezolucije sa istim rezultatom u odnosu na Bosnu i Hercegovinu i Sudan.[233] Neka regionalna tela su pozdravila takve amnestije, na primer, Evropska Unija i NATO u odnosu na Bivšu Jugoslovensku Republiku Makedoniju i OSCE u odnosu na Tadžikistan.[234] Vredno je da su rezolucije, koje su usvojile Ujedinjene nacije, bile u odnosu na države koje nisu članice II Dopunskog protokola (Južna Afrika, koja nije ratifikovala Protokol do 1995, Angola, Avganistan i Sudan) i da sve države koje su glasale za rezolucije same nisu bile članice II Dopunskog protokola.

Sa izuzetkom rezolucija Saveta bezbednosti, koje su pozvale Vladu Južne Afrike da objavi amnestiju za protivnike aparthejda, druge rezolucije koje su usvojile Ujedinjene nacije i izjave regionalnih tela imale su oblik ohrabrivanja da se da amnestija ili prihvati amnestija koja je usvojena. To pokazuje da vlasti nisu apsolutno obavezne da daju amnestiju na kraju neprijateljstava, ali se zahteva da to pažljivo razmotre i da nastoje da usvoje takvu amnestiju.

Izuzetak

Kad je usvojen član 6(5) II Dopunskog protokola, SSSR je izjavio, u svom objašnjenju glasanja, da odredba ne može biti tumačena tako da omogući ratnim zločincima, ili onima koji su krivi za zločine protiv čovečnosti, da izbegnu kaznu.[235] MKCK je delio ovo tumačenje.[236] Takve amnestije ne bi bile u skladu sa pravilom koje obavezuje države da sprovode istragu i krivično gone lica osumnjičena da su izvršila ratne zločine u nemeđunarodnim oružanim sukobima (vidi Pravilo 158).

Većina amnestija je posebno isključila, iz svog polja primene, lica koja su osumnjičena da su izvršila ratne zločine ili druge posebno navedene zločine po međunarodnom pravu.[237] U *Slučaju Videla,* 1994. godine, čileanski Apelacioni sud u San-

[232] Generalna skupština UN, Rez. 47/141 (usvojena bez glasanja), Rez. 48/152 (usvojena bez glasanja) i Rez. 49/207 (usvojena bez glasanja) (*ibid,* § 729) i Rez. 53/164 (usvojena sa 122 glasa za, tri protiv i 34 uzdržana) (*ibid,* § 730).

[233] Komisija za ljudska prava UN, Rez. 1996/71 (usvojena bez glasanja) (*ibid,* § 732) i Rez. 1996/73 (usvojena bez glasanja) (*ibid,* § 733).

[234] Generalni sekretar/Visoki predstavnik CFSP, Saopštenje br. 0039/02 (*ibid,* § 747); NATO, Izjava (*ibid,* § 748); OSCE, Saopštenje za štampu (*ibid,* § 749).

[235] SSSR, Izjava na Diplomatskoj konferenciji na kojoj su usvojeni Dopunski protokoli (*ibid,* § 716).

[236] Vidi praksu MKCK (*ibid,* §§ 759-760).

[237] Vidi, npr. Četvorostrani sporazum o gruzijskim izbeglicama i interno raseljenim licima (*ibid,* § 653), Sporazum o izbeglicama i raseljenim licima priložen uz Dejtonske ugovore (*ibid,* § 654), Statut Specijalnog suda za Siera Leone (*ibid,* § 655) i Sporazum između strana u sukobu u Bosni i Hercegovini o oslobađanju i transferu zarobljenika (*ibid,* § 656); vidi i zakonodavstva Alžira (*ibid,* § 673) (izuzimanje terorista ili subverzivnih dela), Argentine (*ibid,* § 676) (izuzimanje zločina protiv čovečnosti), Bosne i Hercegovine (Federacija) (*ibid,* § 679), Kolumbije (*ibid,* § 683), Hrvatske (*ibid,* § 684), Salvadora (*ibid,* § 685) (izuzimanje ubistva Mgr Romera i Herberta Anaye, kidnapo-

tjagu je našao da povrede za koje se smatra da predstavljaju teške povrede nisu nepodložne amnestiji.[238] U *Slučaju Mengistu i drugi,* 1995. godine, Specijalni tužilac Etiopije je utvrdio da je „dobro ustanovljen običaj i verovanje da ratni zločini i zločini protiv čovečnosti nisu podložni amnestiji."[239] Savezni sudija Argentine je to potvrdio u *Slučaju Cavallo,* 2001. godine, u pogledu zločina protiv čovečnosti.[240] U *Slučaju Azapo,* 1996. godine, međutim, u pogledu zakonitosti ustanovljavanja Komisije za istinu i pomirenje, južnoafrički Ustavni sud je tumačio član 6(5) II Dopunskog protokola kao da sadrži izuzetak od obaveznog pravila koje zabranjuje amnestiju u odnosu na zločine protiv čovečnosti.[241] Treba zapaziti, međutim, da rad Komisije za istinu i pomirenje u Južnoj Africi nije uključivao davanje nejavnih amnestija, jer je to zahtevano potpuno otkrivanje svih relevantnih činjenica.[242]

U rezolucijama o Hrvatskoj i Siera Leoneu, Savet bezbednosti UN je potvrdio da amnestije ne mogu da se primenjuju na ratne zločine.[243] U rezoluciji o imunitetu usvojenoj bez glasanja 2002. godine, Komisija za ljudska prava UN je istakla isto stanovište,[244] kao što je učinio i generalni sekretar UN, u nekoliko izveštaja.[245] Neka regionalna tela su takođe izjavila da amnestije ne mogu da pokrivaju ratne zločine, posebno Evropski parlament u odnosu na bivšu Jugoslaviju.[246]

Postoji međunarodna sudska praksa koja podržava tvrdnju da ratni zločini ne mogu da budu predmet amnestije, posebno presuda Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u *Slučaju Furundžija,* 1998, u pogledu torture.[247]

Tela koja se bave ljudskim pravima su izjavila da amnestije nisu u skladu sa dužnošću država da sprovode istragu po međunarodnom humanitarnom pravu i povreda prava ljudskih prava koje se ne mogu derogirati, na primer, Komitet za ljudska prava UN u svom Opštem komentaru člana 7. Međunarodnog pakta o

vanje radi ličnog dobitka i šverc drogama), Etiopije (*ibid,* § 687) (izuzimanje zločina protiv čovečnosti), Gvatemale (*ibid,* § 688), Rusije (*ibid,* § 691), Tadžikistana (*ibid,* § 695) i Urugvaja (*ibid,* § 697) i nacrte zakonodavstava Argentine (*ibid,* § 677) i Burundija (*ibid,* § 646); vidi i praksu Bosne i Hercegovine (*ibid,* § 707), Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije (*ibid,* § 709) i Filipina (*ibid,* § 715).

238 Čile, Apelacioni sud u Santjagu, *Slučaj Videla* (*ibid,* § 702).

239 Etiopija, Biro specijalnog tužioca, *Slučaj Mengistu i drugi* (*ibid,* § 704).

240 Argentina, Savezni sudija, *Slučaj Cavallo* (*ibid,* § 700).

241 Južna Afrika, Provincijsko odeljenje Kejp, *Slučaj Azapo* (*ibid,* § 705).

242 Vidi, Južna Afrika, *Promocija akta o nacionalnom jedinstvu i pomirenju,* 26. juli 1995, Odeljak 2. član 3(1) („Ciljevi komisije su da promoviše nacionalno jedinstvo i pomirenje u duhu razumevanja koje prevazilazi sukobe i podele iz prošlosti…(b) olakšavanjem davanja amnestije licima koja omoguće potpuno otkrivanje svih relevantnih činjenica koje se odnose na dela udružena sa političkim ciljem i u skladu sa zahtevima ovog akta."), vidi i čl. 4(c) i 20(1)(c).

243 Savet bezbednosti UN, Rez. 1120 (cit. u Vol. II, Ch. 44, § 724) i Rez. 1315 (*ibid,* § 725).

244 Komisija za ljudska prava UN, Rez. 2002/79 (*ibid,* § 734).

245 Vidi, npr. generalni sekretar UN, Izveštaj o ustanovljavanju Specijalnog suda za Siera Leone (*ibid,* § 738) i Izveštaj o zaštiti civila u oružanom sukobu (*ibid,* § 739).

246 Evropski parlament, Rezolucija o ljudskim pravima u svetu i politika ljudskih prava Zajednice za godine 1991/1992 (*ibid,* § 746).

247 MKTJ, *Slučaj Furundžija,* Presuda (*ibid,* § 751).

građanskim i političkim pravima (zabrana torture).[248] U slučaju koji se odnosi na salvadorski Zakon o opštoj amnestiji za konsolidaciju mira od 1993. godine, Interamerička komisija za ljudska prava je našla da je to povreda Američke konvencije o ljudskim pravima, kao i zajedničkog člana 3. Ženevskih konvencija i II Dopunskog protokola.[249] U svojoj presudi u *Slučaju Barrios Altos,* 2001. godine, o zakonitosti peruanskog zakona o amnestiji, Inter-američki sud za ljudska prava je utvrdio da su mere amnestije za ozbiljne povrede ljudskih prava, kao što je tortura, vanpravna, arbitrarna ili likvidacija po skraćenom postupku i prisilni nestanci bile neprihvatljive, jer su povređena prava koja se ne mogu derogirati.[250]

Pravilo 160: Zastarevanje se ne može primeniti na ratne zločine.

Praksa

Tom II, Odeljak 43, Poglavlje E.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u odnosu na ratne zločine izvršene i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

Neprimenljivost zastarevanja na ratne zločine i zločine protiv čovečnosti je predviđena Konvencijom o nezastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti UN od 1968. i Evropskom konvencijom o neprimenljivosti zastarevanja na zločine protiv čovečnosti i ratne zločine od 1974. godine.[251] U diskusijama koje su vođene pri usvajanju Konvencije UN, neke države su smatrale zabranu zastarevanja za ratne zločine novim pravilom,[252] dok su druge države smatrale da je ono već uspostavljeno.[253] Glavni prigovor država koje su ga smatrale novim pravilom

248 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 20 (član 7. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) (*ibid,* § 752).

249 Inter-američka komisija za ljudska prava, *Slučaj 10.480* (*ibid,* § 757).

250 Inter-američki sud za ljudska prava, *Slučaj Barrios Altos* (*ibid,* § 758).

251 Konvencija o nezastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti UN, preambula (*ibid,* § 763) i član 1. (*ibid,* § 764) (Konvenciju UN je ratifikovalo 48 država); Evropska konvencija o neprimenljivosti zastarevanja na zločine protiv čovečnosti i ratne zločine, član 1. (*ibid,* § 765) i član 2 (*ibid,* § 766) (Evropsku konvenciju su ratifikovale tri države).

252 Vidi, npr. izjave Brazila (*ibid,* § 836) i Grčke (*ibid,* § 845); vidi i uzjave Belgije (*ibid,* § 834), Kipra (*ibid,* § 841), Hondurasa (*ibid,* § 846), Indije (*ibid,* § 848), Norveške (*ibid,* § 851) i Švedske (*ibid,* § 855).

253 Vidi, npr. izjave Bugarske (*ibid,* § 837) i Čehoslovačke (*ibid,* § 842).

je bio da bi se Konvencija primenjivala retroaktivno i tako bi se povredio princip zabrane retroaktivne primene krivičnog prava, a zastarelost je bio opšti princip njihovog domaćeg krivičnog prava u to vreme.[254] Ali mnoge države su tvrdile da su ratni zločini izuzetnog karaktera i ne treba, zbog toga, da budu podvrgnuti redovnom režimu krivičnog prava i na princip zastarevanja i da je već primenjen princip neprimenljivosti zastarelosti na ratne zločine.[255]

Između 1969. i 1973. godine, Generalna skupština UN je usvojila nekoliko rezolucija pozivajući države da ratifikuju Konvenciju o nezastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti UN i pozdravljajući njeno stupanje na snagu 1970. godine[256] Ove rezolucije su imale znatan broj uzdržanih i vrlo malo glasova protiv. Tokom debate o rezolucijama, glavna zabrinutost država je bila nedostatak dovoljno jasne definicije ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti, kako ih koristi Konvencija.[257]

Novi trend da se ratni zločini gone energičnije u nacionalnim i međunarodnim krivičnim sudovima i tribunalima, kao i porast zbornika zakonodavstava koji poveravaju jurisdikciju nad ratnim zločinima bez vremenskog ograničenja, ojačali su postojeća ugovorna pravila, koja zabranjuju zastarelost za ratne zločine u običajnom pravu. Pored toga, delovanje zastarelosti bi moglo da spreči istragu ratnih zločina i krivično gonjenje osumnjičenih i predstavljalo bi povredu obaveze da to čine (vidi Pravilo 158).

Statut Međunarodnog krivičnog suda predviđa da ratni zločini u jurisdikciji Suda nisu podvrgnuti bilo kom zastarevanju, a ova odredba nije bila predmet spora, posebno jer Međunarodni krivični sud ima jurisdikciju samo u odnosu na dela izvršena pošto je Statut stupio na snagu, za konkretne države.[258] Pravilnik UNTAET br. 2000/15 za Istočni Timor, takođe, navodi da ratni zločini nisu podvrgnuti nikakvom zastarevanju.[259]

[254] Vidi izjave Brazila (*ibid,* § 836), Kipra (*ibid,* § 841), Grčke (*ibid,* § 845), Hondurasa (*ibid,* 846) i Švedske (*ibid,* § 855).

[255] Vidi izjave Bugarske (*ibid,* § 837), Čehoslovačke (*ibid,* § 842), Francuske (*ibid,* § 843), Mađarske (*ibid,* § 847), Indije (*ibid,* § 848), Izraela (*ibid,* § 849), Poljske (*ibid,* § 853), Rumunije (*ibid,* § 854), Ukrajine (*ibid,* § 856), SSSR (*ibid,* § 857), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* 858), Sjedinjenih Država (*ibid,* § 860), Urugvaja (*ibid,* § 862) i Jugoslavije (*ibid,* § 864).

[256] Generalna skupština UN, Rez. 2583(XXIV) (*ibid,* § 868), Rez. 2712(XXV) (*ibid,* § 869) i Rez. 2840(XXVI) (*ibid,* § 870).

[257] Pojavilo se samo nekoliko prigovora u odnosu na princip neprimenljivost zastarevanja, koji su slični onima koji su izraženi u diskusiji koja je vodila usvajanju Konvencije (vidi beleške 252-255 i pridruženi tekst). Norveška i Kolumbija su objavile da će se uzdržati od glasanja o Rez. 2583, jer se protive principu kao takvom zbog svog domaćeg zakonodavstva (UN Doc. A/C.3/SR.1723, 3. decembar 1969, UN Doc. A/C.3/SR.1724, 3. decembar 1969. i UN Doc.A/C.3/SR.1725, 4. decembar 1969). Francuska i Turska su objasnile da su se uzdržale zbog razloga koji se odnose na njihovo domaće zakonodavstvo (UN Doc. A/C.3/SR.1724, 3. decembar 1969, §§ 36 i 60). Bolivija je izjavila da će se uzdržati, jer „neprimenljivost zastarevanja je jasno gnusna" i „u suprotnosti sa….principima neretroaktivne primene krivičnog prava" (UN Doc. A/C.3/SR.1725, 4. decembar 1969, § 19).

[258] Statut MKS, član 29. (cit. u Vol. II, Ch. 44, § 767).

[259] Pravilnik UNTAET br. 2000/15, Poglavlje 17/1 (*ibid,* § 772).

Princip da se zastarevanje ne primenjuje na ratne zločine je naveden u mnogim vojnim priručnicima i zakonodavstvu mnogih država, uključujući one države koje nisu članice Konvencije UN ili Evropske konvencije o neprimenljivosti zastarevanja na ratne zločine i zločine protiv čovečnosti.[260] Postoje i zvanične izjave sa ovim rezultatom. Na primer, 1986. godine, Sjedinjene Države su uputile notu Iraku (koji takođe nije članica Konvencije UN) sa posledicom da pojedinci koji su krivi za ratne zločine mogu biti podvrgnuti krivičnom gonjenju u svako doba, bez obzira na bilo kakvu zastarevanje.[261] U pismu generalnom sekretaru UN 1993. godine, Jugoslavija je izjavila da ratni zločini nisu podvrgnuti zastarelosti.[262] U 2000. godini, pri potpisivanju Statuta Međunarodnog krivičnog suda, Egipat je izjavio da je bio „dobro ustanovljen princip da ni jedan ratni zločin nije izuzet od krivičnog gonjenja zbog zastarelosti."[263] Postoji i sudska praksa država, koje nisu članice Konvencije UN ili Evropske konvencije, u kojima su konkretni sudovi odlučivali da se zastarevanje ne primenjuje na ratne zločine.[264] Značajno je da nekoliko država, koje su ranije prigovarale zabrani zastarevanja, ili čije zakonodavstvo nije bilo jasno o tom pitanju, sada imaju ratifikovani Statut Međunarodnog krivičnog suda ili Konvenciju o neprimenljivosti zastarevanja UN koje prihvataju da se zastarevanje ne primenjuje na ratne zločine.[265]

Etiopski Ustav predviđa da se zastarevanje ne primenjuje na zločine protiv čovečnosti, bez pominjanja ratnih zločina.[266] Međutim, u *Slučaju Mengistu i drugi*, 1995. godine, Specijalni tužilac Etiopije je izjavio da „je ..... jasno uspostavljen običaj i verovanje da ratni zločini i zločini protiv čovečnosti nisu.....izuzeti zbog za-

260 Vidi, npr. vojne priručnike Australije (*ibid,* § 773), Italije (*ibid,* § 775) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 777-778); zakonodavstva Argentine (*ibid,* § 780), Belgije (*ibid,* § 786), Konga (*ibid,* § 789), Nemačke (*ibid,* § 797), Luksemburga (*ibid,* § 805), Malija (*ibid,* § 807), Nigera (*ibid,* § 810), Švajcarske (*ibid,* § 819), Tadžikistana (*ibid,* § 820) i Uzbekistana (*ibid,* § 821); vidi i nacrte zakonodavstva Burundija (*ibid,* § 787), Jordana (*ibid,* § 802) i Libana (*ibid,* § 803).

261 Sjedinjene Države, Ministarstvo spoljnih poslova, Diplomatska nota Iraku (*ibid,* § 861).

262 Jugoslavija, zamenik predsednika Vlade i ministar spoljnih poslova, Pismo generalnom sekretaru (*ibid,* § 865).

263 Egipat, Deklaracija pri potpisivanju Statuta MKS (*ibid,* § 768).

264 Vidi Čile, Apelacioni sud u Santjagu, *Slučaj Videla* (*ibid,* § 827); Etiopija, Biro specijalnog tužioca, *Slučaj Mengistu i drugi* (*ibid,* § 828); Italija, Vojni sud u Rimu, *Slučaj Hass i Priebke* (*ibid,* § 832); Italija, Vojni apelacioni sud, *Slučaj Hass i Priebke* (*ibid,* § 832); Italija, Vrhovni kasacioni sud, *Slučaj Hass i Priebke* (*ibid,* § 832).

265 Vidi zakonodavstva Austrije (*ibid,* § 783), Kolumbije (*ibid,* § 788), Grčke (*ibid,* § 878), Malezije (*ibid,* § 806), Malte (*ibid,* § 878), Norveške (*ibid,* § 878), Portugala (*ibid,* § 878), Španije (*ibid,* §§ 817-818), Švedske (*ibid,* § 878), Turske (*ibid,* § 878) i Urugvaja (*ibid,* § 862) i izjave Brazila (*ibid,* § 836), Kipra (*ibid,* § 841), Grčke (*ibid,* § 845), Hondurasa (*ibid,* § 846) i Švedske (*ibid,* § 855). Međutim, Austrija, Brazil, Kolumbija, Kipar, Grčka, Honduras, Malta, Norveška, Portugal, Španija, Švedska i Urugvaj su u međuvremenu ratifikovale Statut MKS. Španija, pored toga, je izmenila i dopunila Krivični zakonik, da bi izričito obezbedila da se zastarelost ne primenjuje na ratne zločine. Urugvaj je, pored toga, ratifikovao Konvenciju UN o neprimenljivosti zastarevanja na ratne zločine i zločine protiv čovečnosti.

266 Etiopija, *Ustav* (*ibid,* § 794).

starevanja."[267] Francuski Krivični zakonik predviđa neprimenljivost zastarevanje za genocid i „druge zločine protiv čovečnosti".[268] U *Slučaju Barbie,* 1985. godine, francuski Kasacioni sud je našao da su, nasuprot zločinima protiv čovečnosti, ratni zločini izvršeni tokom Drugog svetskog rata bili podvrgnuti „vremenskim ograničenjima predviđenim statutom.[269] Međutim, Francuska je bila i član ECOSOC, kad je Rezolucija 1158(XLI) usvojena 1996. usvojena, koja je smatrala poželjnim da potvrdi, u međunarodnom pravu, „da princip da nema vremenskog ograničenja za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti" i koja zahteva od svih država „da preduzmu sve neophodne mere da spreče primenu zastarevanja na ratne zločine i zločine protiv čovečnosti."[270] Francuska je zatim podržavala neprimenljivost zastarevanja na ratne zločine u debati u UN 1967. godine, koja je dovela do usvajanja Konvencije o neprimenljivosti zastarevanja na ratne zločine i zločine protiv čovečnosti, 1967. godine i potpisala je Evropsku konvenciju o neprimenljivosti zastarevanja na zločine protiv čovečnosti i ratne zločine.[271] Pored toga, Francuska je ratifikovala Statut Međunarodnog krivičnog suda.

Izraelski zakon o nacistima i nacističkim saradnicima (o kažnjavanju) predviđa da nema perioda ograničenja za krivično gonjenje ratnih zločina, ali zakon pokriva samo zločine koje su izvršili nacisti u Drugom svetskom ratu.[272] Međutim, Izrael je zatim podržavao opšti princip da se zastarevanje ne primenjuje ni na koje ratne zločine.[273] Neke druge države su slično sprovodile jurisdikciju u svojim sudovima nad ratnim zločinima, izvršenim tokom Drugog svetskog rata,[274] ali su te države podržavale i opšti princip da se zastarevanje ne može primeniti na bilo koje ratne zločine.[275] Postoje i nedavne presude za ratne zločine izvršene tokom Drugog svetskog rata.[276] Nedovoljno dokaza često može da bude smetnja za

[267] Etiopija, Biro specijalnog tužioca, *Slučaj Mengistu i drugi* (*ibid,* § 828).

[268] Francuska, *Krivični zakonik* (*ibid,* § 795).

[269] Francuska, Kasacioni sud, *Slučaj Barbie* (*ibid,* § 829).

[270] ECOSOC, Rez.1158(XLI) (usvojena sa 22 glasa za, ni jednim protiv i dva uzdržana) (*ibid,* § 872).

[271] Vidi praksu Francuske (*ibid,* §§ 765 i 843).

[272] Izrael, Zakon o nacistima i nacističkim saradnicima (o kažnjavanju) (*ibid,* § 800).

[273] Vidi izjavu Izraela (*ibid,* § 849).

[274] Vidi zakonodavstva Australije (*ibid,* § 392), Kine (*ibid,* § 409), Luksemburga (*ibid,* § 449), Rusije (*ibid,* §§ 812 i 479), Ujedinjenog Kraljevstva (*ibid,* § 498) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 501-503).

[275] Vidi praksu, koja podržava ovo pravilo, Australije (*ibid,* § 373), Luksemburga (*ibid,* § 805), Rusije (*ibid,* §§ 813 i 857) i Sjedinjenih Država (*ibid,* §§ 777 i 778). Nije pronađena suprotna praksa u pogledu Kine. Izjava u Vojnom priručniku UK da je „slobodno da se dva ili više zaraćenih saglase u mirovnom ugovoru, ili čak u opštem primirju, da se neće preduzimati nova suđenja za ratne zločine posle određenog datuma, sporazumno utvrđenog u ugovoru o primirju" (*ibid,* § 776), može da se tumači kao suprotna praksa, ali ona potiče iz 1958, npr. pre usvajanja Konvencije UN i Evropske konvencije o neprimenljivosti zastarevanja na ratne zločine i zločine protiv čovečnosti, a Ujedinjeno Kraljevstvo je sada ratifikovalo Statut MKS i tako prihvatilo da se zastarevanja ne primenjuje na ratne zločine, barem na one koji su kodifikovani u Statutu.

[276] Vidi, npr. Australija, Viši sud, *Slučaj Polyukhovich* (*ibid,* § 515); Kanada, Visoki sud pravde, *Slučaj Finta* (*ibid,* § 250); Kanada, Vrhovni sud, *Slučaj Finta* (*ibid,* § 250); Sjedinjene Države, Apelacioni sud, *Slučaj Demjanjuk* (*ibid,* § 273).

uspešno krivično gonjenje zbog ratnih zločina, koje je preduzimano u poslednjim decenijama, pre započinjanja procesa. Smatra se da takva praksa ne potkopava princip da zastarevanja nije primenljiva na ratne zločine.

Pravilo 161: Države moraju da preduzmu sve napore da sarađuju, u obimu koji je moguć, jedna sa drugom da bi se olakšala istraga o ratnim zločinima i krivično gonjenje osumnjičenih.

Praksa

Tom II, Odeljak 44, Poglavlje F.

Rezime

Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu običajnog međunarodnog prava, primenljivu u odnosu na ratne zločine izvršene i u međunarodnim, i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi

I Dopunski protokol i Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, predviđaju da strane u sukobu pruže jedna drugoj najveće mere pomoći u vezi sa istragama i krivičnim postupcima, uključujući izručenje, koje uključuje one ratne zločine navedene u tim ugovorima.[277] Slične odredbe se mogu naći u Evropskoj konvenciji o uzajamnoj pomoći u krivičnim stvarima, Konvenciji protiv plaćeništva OAJ, Konvenciji o plaćenicima UN i Memorandumu o saglasnosti o gonjenju nacističkih ratnih zločinaca Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza.[278]

Savet bezbednosti UN je 1989. godine zahtevao od država da sarađuju jedne sa drugima u kontekstu zabrane uzimanja talaca,[279] a 1998. godine je zahtevao od država da sarađuju sa vladama Demokratske Republike Kongo i Ruande u istragama i krivičnom gonjenju onih koji su krivi za povrede međunarodnog humanitarnog prava.[280] Generalna skupština UN je usvojila nekoliko rezolucija između 1970. i

[277] I Dopunski protokol, član 88 (usvojen konsenzusom) (*ibid,* § 886); Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 19 (*ibid,* § 890).

[278] Evropska konvencija o uzajamnoj pomoći u krivičnim stvarima, član 1(1) (*ibid,* § 885); OAJ, Konvencija protiv plaćeništva, član 10. (*ibid,* § 887); Konvencija o plaćenicima UN, član 13. (*ibid,* § 888); Memorandum o saglasnosti o gonjenju nacističkih ratnih zločinaca Sjedinjenih Država - Sovjetskog Saveza, član 1. (*ibid,* § 889).

[279] Savet bezbednosti UN, Rez. 683 (*ibid,* § 913).

[280] Savet bezbednosti UN, Predsednička izjava (*ibid,* § 914).

1973. godine pozivajući države da sarađuju u istrazi i krivičnom gonjenju osumnjičenih ratnih zločinaca.[281] Treba zapaziti da su ove rezolucije Generalne skupštine UN imale znatan broj uzdržanih, uglavnom, međutim, jer zločini koje pokrivaju ove rezolucije nisu bili jasno definisani.[282] U dve rezolucije koje su usvojene jednoglasno, bez posebnog glasanja, Komisija za ljudska prava UN je takođe zahtevala od država da preduzmu neophodne mere da sarađuju da bi osigurale krivično gonjenje lica krivih za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti.[283] Izveštaj o glasanju o rezolucijama Generalne skupštine, uz činjenicu da su Savet bezbednosti UN i Komisija za ljudska prava UN *zahtevali* od država da sarađuju, više nego što su ih pozivali da to čine, ukazuje da ne izgleda da u običajnom pravu postoji apsolutna obaveza saradnje, nego pre očekivanje da države treba da ulože napore u dobroj veri da to čine, u obimu koji je moguć. Značajno je da su Sjedinjene Države, koje nisu članica I Dopunskog protokola, izjavile 1987. da podržavaju princip da odgovarajuće vlasti „ulože napore u dobroj veri da sarađuju jedne sa drugima."[284]

Izgleda da je, otuda, opšte prihvatanje principa da države moraju da ulože svaki napor da sarađuju jedna sa drugom, u obimu koji je moguć, da bi olakšale istragu i suđenje osumnjičenih ratnih zločinaca i, u tom pogledu, nema razlike među državama u tome da li su ratni zločini izvršeni u međunarodnim oružanim sukobima ili u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Oblici saradnje, pomenuti u različitim rezolucijama, uključuju istrage, razmenu dokumenata, hapšenje, krivično gonjenje i izručenje.

Izručenje

Postoji jedinstvena praksa, i u ugovornom pravu, i u nacionalnom pravu, da ratni zločini podležu izručenju po ugovorima o izručenju. Međutim, ne izgleda da postoji *obaveza* izručenja lica osumnjičenih za ratne zločine. I Dopunski protokol navodi da „kad okolnosti dozvoljavaju [države] će sarađivati u pitanju izručenja." On dodaje da će oni „pažljivo razmotriti zahtev države na čijoj teritoriji se dogodila navodna povreda."[285] Sporazumi o izručenju uključuju uslove koje zahteva izručenje (tipično, povreda treba da bude zločin u obe države, sa minimalnom kaznom koja je predviđena) i treba zapaziti da bi bila povreda međunarodnog prava da se osumnjičeni izruči državi u kojoj bi lice bilo izloženo riziku da bude podvrgnuto torturi ili surovom ili nehumanom postupanju ili kažnjavanju. Iako postoje primeri izručenja, kao u *Slučaju Priebke*, 1995. godine, i u *Slučaju Ca-*

[281] Generalna skupština UN, Rez. 2712(XXV) (*ibid,* § 915), Rez. 2840(XXVI) (*ibid,* § 916), Rez. 3020(XXVII) (*ibid,* § 917) i Rez. 3074(XXVIII) (*ibid,* § 918).

[282] Vidi beleške 217. i 218. i pridruženi tekst.

[283] Komisija za ljudska prava UN, Rez. 3(XXI) (*ibid,* § 919) i Rez. 1998/47 (*ibid,* § 920).

[284] Sjedinjene Države, Zapažanja zamenika pravnog savetnika Ministarstva spoljnih poslova (*ibid,* § 909).

[285] I Dopunski protokol, član 88(2) (*ibid,* § 936).

vallo, 2001. godine, postojali su primeri odbijanja izručenja, *inter allia,* jer odsustvo ugovora o izručenju sa državom koja zahteva izručenje, kao u *Slučaju izručenja Barbie,* 1974. godine.[286] Određeni broj država predviđa da neće izručivati svoje državljane.[287]

Mnogi bilateralni i regionalni ugovori o izručenju, kao i nacionalna zakonodavstva, određuju da ne može biti izručenja zbog „političkih dela", ali da taj izuzetak ne može da se primeni na zločine po međunarodnom pravu.[288] Ovaj princip je naveden i u drugim ugovorima.[289] On je primenjen i u nacionalnoj sudskoj praksi.[290]

Ova praksa izgleda da pokazuje da saradnja u krivičnom gonjenju osumnjičenih ratnih zločinaca treba da uključi izručenje kad se zahteva, ali potencijalno podvrgnuto uslovima. Nema znakova da se ovo pravilo smatra različitim za zločine izvršene u kontekstu međunarodnih ili nemeđunarodnih oružanih sukoba. Ako je izručenje odbijeno, u slučaju teških povreda ili drugih zločina, kad multilateralni ugovori predviđaju obavezu da se sudi ili izruči, na osnovu univerzalne jurisdikcije, država od koje se zahteva izručenje dužna je da sama sudi za navodni zločin. U slučaju drugih zločina, od države se zahteva da nastavi sa istragom i krivičnim gonjenjem u skladu sa Pravilom 158.

Saradnja sa međunarodnim sudovima

Postoje posebne odredbe za saradnju u kontekstu statuta međunarodnih sudova. Takva saradnja se mora preduzimati ili po ugovoru, kao što je slučaj sa Statutom

286 Argentina, Vrhovni sud pravde, *Slučaj Priebke* (*ibid,* § 971); Meksiko, Savezni sud prvog kruga, *Slučaj Cavallo* (*ibid,* § 974); Bolivija, Vrhovni sud, *Slučaj izručenja Barbie* (*ibid,* § 972). Treba zapaziti, međutim, da je zatim Klaus Barbie bio proteran iz Belgije u Francusku.

287 Vidi, npr. praksu Belgije (*ibid,* § 1024), Hrvatske (*ibid,* § 1010), Litvanije (*ibid,* § 1015), Mongolije (*ibid,* § 1003), Rusije (*ibid,* § 1017), Ruande (*ibid,* § 1018), Španije (*ibid,* § 1019), Jemena (*ibid,* § 1020) i Jugoslavije (*ibid,* § 1021); vidi i bilateralne ugovore o izručenju, koji prave posebne izuzetke za sopstvene državljane (*ibid,* § 994), iako postoje drugi koji isključuju ovaj izuzetak (*ibid,* §§ 995, 996, 999,1001 i 1004).

288 Vidi, npr. Ugovor o izručenju Brazila i Perua, član IV (*ibid,* § 1030); Evropsku konvenciju o izručenju, član 3(1) (*ibid,* § 1032); Ugovor o izručenju između Venecuele i Čilea, član 4(5) (*ibid,* § 1034); Dopunski protokol uz Evropsku konvenciju o izručenju, član 1. (*ibid,* § 1036); Ugovor o izručenju između Španije i Argentine, član 5(1) (*ibid,* § 1037); Ugovor o izručenju između Perua i Španije, član 5. (*ibid,* § 1038); Ugovor o izručenju između Čilea i Španije, član 5(1) (*ibid,* § 1039); Ugovor o izručenju između Australije i Čilea, član IV(1) (*ibid,* § 1040); Ugovor o izručenju između Argentine i Sjedinjenih Država, član 4. (*ibid,* § 1042); zakonodavstvo Argentine (*ibid,* § 1047), Luksemburga (*ibid,* § 1052), Holandije (*ibid,* § 1053), Perua (*ibid,* § 1054), Portugala (*ibid,* § 1055) i Španije (*ibid,* § 1057).

289 Vidi, npr. Konvenciju o genocidu, član 7. (*ibid,* § 1031); Međunarodnu konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina aparthejda, član 11. (*ibid,* § 1035); Inter-američku konvenciju o prisilnim nestancima lica, član V (*ibid,* § 1041); Drugi protokol uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara, član 20. (*ibid,* § 1043).

290 Vidi, npr. Novi Zeland, *Vojni priručnik* (*ibid,* § 1045) (upućuje na Ganu, Apelacioni sud), *Slučaj izručenja Schumann* (1949); Argentina, Vrhovni sud pravde, *Slučaj Bohne* (*ibid,* § 1059).

Međunarodnog krivičnog suda, ili da bi se primenile obavezujuće rezolucije Saveta bezbednosti UN, kao što je slučaj tribunala ustanovljenih po Glavi VII Povelje Ujedinjenih nacija.[291]

[291] Statut MKS, čl. 86-101, posebno član 86. (*ibid,* § 1070) i član 93 (*ibid,* § 1071); Savet bezbednosti UN, Rez. 827 (*ibid,* § 1125) (u pogledu saradnje sa MKTJ) i Rez. 955 (*ibid,* § 1127) (u pogledu saradnje sa MKTR).

Običajno međunarodno humanitarno pravo

Tom I: Pravila

Godine 1996, Međunarodni komitet Crvenog krsta, zajedno sa uvaženim ekspertima, započeo je veliku međunarodnu studiju sadašnje prakse država u međunarodnom humanitarnom pravu, da bi identifikovao običajna pravila u ovoj oblasti. Ova knjiga (zajedno sa dodatnom, Deo II: Praksa) predstavlja rezultat te studije, sveobuhvatnu analizu običajnih pravila međunarodnog humanitarnog prava primenljivog u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima. S obzirom da važni ugovori u ovoj oblasti još uvek nisu univerzalno ratifikovani, ova publikacija, urađena na zahtev međunarodne zajednice, ima veliki značaj. Rukovodeći se time, studija je identifikovala zajedničko jezgro međunarodnog humanitarnog prava, koje obavezuje sve strane u oružanim sukobima. Ovo originalno delo predstavljaće bitno sredstvo za svakoga ko se bavi međunarodnim humanitarnim pravom.

JEAN–MARIE HENCKAERTS
je pravni savetnik u Pravnom odeljenju Međunarodnog komiteta Crvenog krsta u Ženevi.

LOUISE DOSWALD–BECK
je profesor međunarodnog prava na Institutu za postdiplomske međunarodne studije i direktor Univerzitetskog centra za međunarodno humanitarno pravo u Ženevi. Bila je generalni sekretar Međunarodne komisije pravnika i šef Pravnog odeljenja Međunarodnog komiteta Crvenog krsta u Ženevi.

CAMBRIDGE
UNIVERSITY PRESS
www.cambridge.org

ISBN 0-521-00528-0
9 788684 251178